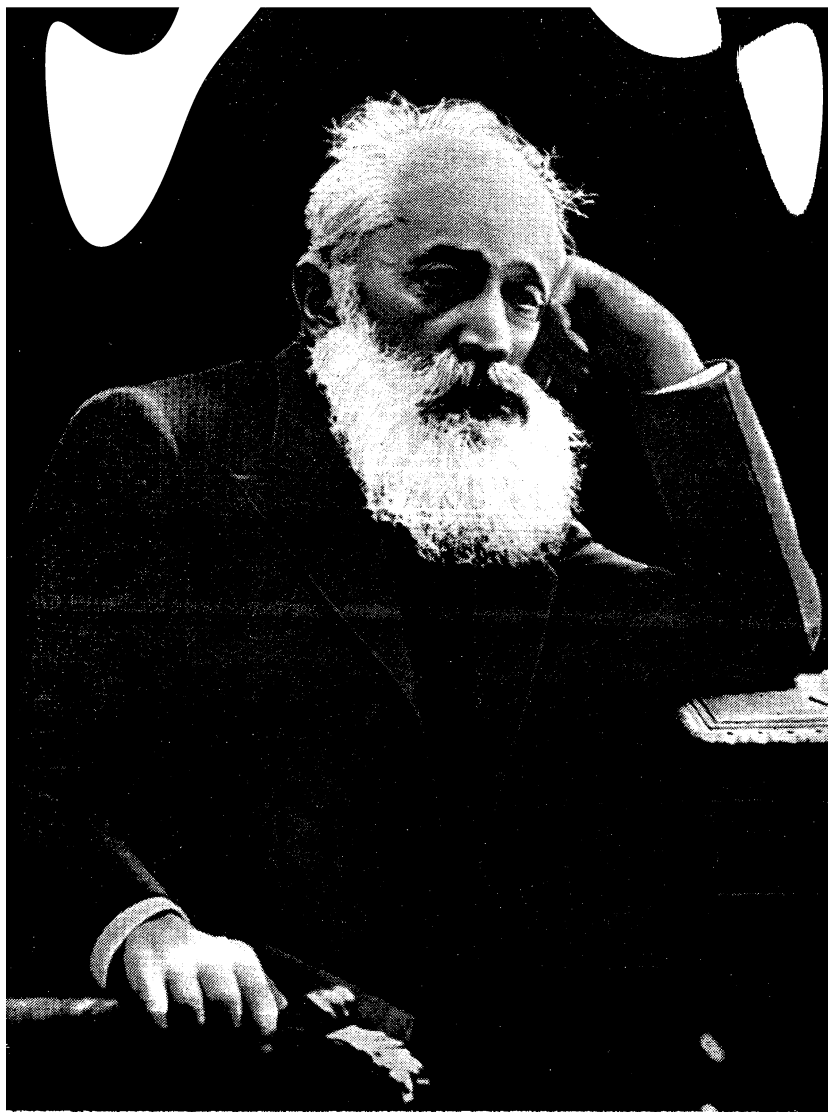

B. PETRICEICU-HASDEU

ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIAE

B. P. Hasler

B. PETRICEICU - HASDEU

ETYMOLOGICUM
MAGNUM
ROMANIAE

DICȚIONARUL
LIMBEI ISTORICE ȘI POPORANE
A ROMÂNILOR

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ ȘI STUDIU INTRODUCȚIV
DE
GRIGORE BRÂNCUȘ

1

18433

EDITURA MINERVA
BUCUREȘTI - 1972

Hasdeu este un geniu multilateral, un spirit universal care a covârșit cu personalitatea sa o jumătate de secol de cultură și știință românească. Opera sa vastă și extrem de variată îl urcă, uriaș, la înălțimea secolului său. Cu Cantemir și Eliade, cu Iorga și Călinescu, Hasdeu formează galeria marilor iluștri ai culturii românești. Natura l-a răsfățat cu toate darurile: inteligență ieșită din comun și memorie fenomenală, imaginație prodigioasă, capacitate receptivă la formele progresului, curajul căilor nebătute, simțul realității și exuberanța romantică, toate acestea asociate cu o extraordinară putere de muncă și sortite să se manifeste în circumstanțele favorabile ale celei de-a doua etape a culturii moderne românești. Prin geniul lui Hasdeu, știința și cultura românească, trecute de pragul pionieratului, sint împinse spre universalitate. El a deschis drumuri noi pentru savanții noștri de mai târziu și a descoperit metode de cercetare care anticipau cu multe decenii ivirea unor discipline științifice moderne.

Lingvistica și filologia datorează lui Hasdeu contribuții fundamentale. Deși nu a elaborat o operă de sinteză asupra istoriei limbii române, aproape toate problemele esențiale ale acesteia au intrat în vederile și preocupările lui, concretizate în numeroase studii, articole, note. Originile limbii, aportul substratului, raporturile cu limbile romanice și balcanice, contribuția influențelor externe, fizionomia dialectală, stadiul arhaic reflectat în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, specificul evolutiv al limbii rezultat din aspectele ei contemporane etc. sint teme majore ale unei astfel de opere, pentru care Hasdeu a adunat un material bogat, studiindu-l nu numai cu metodele curente în lingvistica epocii sale, ci și cu cele pe care, descoperindu-le el însuși, știința avea să le confirme mult mai târziu. Studiile lui Hasdeu și, într-o oarecare măsură, ale lui Cipariu pregătiseră deja terenul pentru ca istoria limbii române să fie scrisă de către marii lingviști ai generațiilor următoare: Philippide, Densusianu, Pușcariu și Rosetti.

Ediția de texte vechi *Cuvente den bătrâni* este o operă de valoare excepțională, model pentru filologii de astăzi. Notele, comentariile și explicațiile care însoțesc textele, reproduse după un sistem propriu de transcriere, sint de o mare utilitate pentru cunoașterea particularităților grafice, fonetice, gramaticale și lexicale ale limbii noastre vechi. Cu această lucrare se pun și bazele cercetării vechilor cărți populare românești și ale folcloricii noastre în general.

Dar opera care impresionează cel mai mult din întreaga activitate științifică a lui B.P. Hasdeu și în care erudiția și energiile creatoare ale savantului se desfășoară larg este monumentalul *Etymologicum Magnum Romaniae*, cu subtitlul *Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*.

Editată sub auspiciile Academiei Române, între 1886 și 1895, în trei mari tomuri, lucrarea însumează 1 649 de pagini (dispuse în 3 298 de coloane), la care se adaugă 102 pagini de studii introductive, inclusiv unele rapoarte și chestionarul.

Ultimul volum, al IV-lea, publicat în 1898, nu trebuie considerat ca parte integrantă a *Dicționarului*, căci conține numai „introducerea“, un întins studiu de istorie, intitulată *Negru Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești (1230—1380)*.

Etymologicul lui Hasdeu reprezintă pe al doilea din cele cinci episoade ale istoriei de mai bine de o sută de ani a dicționarului nostru academic. *Dicționarul limbii române (1876—1877)*, elaborat de Laurian și Massim, operă cu care începe lunga istorie a lexicografiei românești din cadrul Academiei, dezamăgise pe contemporani, care, mai ales din cauza ortografiei etimologice în care fusese redactată și a numărului mare de cuvinte „ireale“, introduse direct din dicționarele latinești, ajunseseră să-i conteste, pe nedrept, aproape orice merit științific. Se pune deci problema nu a remanierii operei latinistilor, ci a elaborării unui nou dicționar. Pentru aceasta, Academia desemnează, în 1884, pe Hasdeu, acesta fiind singurul lingvist de mare prestigiu, ale cărui cercetări de etimologie și, în general, de lexicologie românească se impuseseră nu numai la noi, ci și în lumea științifică europeană. Cele trei volume redactate de Hasdeu, după un plan grandios, cuprind numai litera *A* și începutul literei *B*, pînă la cuvîntul *bărbat*. Dar ritmul lent (deși numai în aparență) al redactării dicționarului provoacă nerăbdare și chiar o nemulțumire tacită în rîndul membrilor Academiei; de aceea, în 1897, același înalt for de cultură hotărăște întreruperea lucrării în forma începută de Hasdeu și, în speranța că dicționarul, înscris în planul Academiei încă de la fondarea ei, ar putea fi realizat mai repede, încredințează lui Al. Philippide sarcina întocmirii lui. Savantul ieșean, deși redactase aproape un sfert din lucrare, nu a reușit însă să publice nimic, căci, după opt ani de lucru intens, Academia îi respinge planul pe motivul că era conceput prea vast și trece lui Sextil Pușcariu direcția dicționarului. De la Philippide au rămas cîteva sute de mii de fișe, care au format baza materială a redactării lucrării de către colectivul condus de Pușcariu. Între 1907—1944, acești tipărește trei volume și trei fascicule, care cuprind literele *A—C*, *F—L*, oprindu-se la cuvîntul *lojniță*.

La cel de-al cincilea episod al istoriei dicționarului academic asistăm astăzi. Colectivele de lexicografi ale institutelor de lingvistică din București, Cluj și Iași continuă opera începută și dusă sub conducerea lui Pușcariu pînă aproape de jumătate. Pînă în prezent, au apărut literele *M*, *N*, și *O*.

Pentru completarea tabloului, trebuie adăugate aici, deși nu au caracter general și istoric, *Dicționarul limbii române contemporane* (vol. I—IV, 1955—1957) și *Dicționarul limbii române moderne* (1958), ambele publicate tot sub egida Academiei.

Elaborat la sfîrșitul unei perioade de activitate științifică și literară extraordinar de bogată a autorului, *Etymologicul*, față de care s-a manifestat întotdeauna o admirație fără margini, nu este un dicționar obișnuit și nici o enciclopedie în sensul strict al cuvîntului, dicționarul și enciclopedia subsumîndu-se, ca părți ale întregului, în cuprinsul lucrării.

Pentru Hasdeu, „un dicționar e dator, după puțință, a-și împinge cercetările pînă la acea margine extremă, căci ținta lui, în starea actuală a științei, este de a ne împărtăși în istoria fiecărui cuvînt geneza totală

a unei asociațiuni de idei" (II, p. XV—XVI). Dicționarul trebuie să cuprindă, după concepția lui, un vast tezaur de cunoștințe privind cultura materială și spirituală a poporului. De aceea, în *EMR* lingvistica (cu multele ei ramuri) și filologia se regăsesc laolaltă cu disciplinele înrudite cu ele: istoria, literatura, folclorul, sociologia, dreptul, istoria religiilor și a miturilor etc., toate acestea punând în evidență specificul cultural și de civilizație al poporului român. În concepția lui Hasdeu, lingvistica este știința cu mijloacele căreia se pot studia formele, oricât de îndepărtate în trecut, ale vieții poporului, deci este o știință necesară tuturor disciplinelor umaniste.

Dicționarul include în sfera lui gramatica, fonetica și folclorul, prin acesta din urmă înțelegându-se „întregul trai prezinte și trecut al unui popor, viața lui materială și morală în treptata-i desfășurare, cu toate ale ei multe și mărunte" (II, p. XV).

Pe scurt, *EMR* își propunea să fie un dicționar explicativ și etimologic al numelor comune și proprii, un repertoriu complet de foneme, elemente derivative și forme gramaticale, studiate sincronic și diacronic, și o vastă colecție de folclor și material etnografic întocmită sub pretextul tematic al cuvintelor-titlu. Se adaugă aci, în puterea aceluiași prețext, studii teoretice de istorie, literatură populară și etnografie.

După cum se vede, lucrarea, unică în felul ei, este așezată pe principii atât de largi, încât a o judeca după criteriul strict lexicografic corespunde unei viziuni critice unilaterale. Hasdeu e refractar la tehnicismul și disciplina rigidă pe care le implică lexicografia. Laturile atât de variate ale formației lui intelectuale se întrunesc în sinteza acestei opere. Articolele *Dicționarului* sînt elaborări științifice și de literatură în același timp; savantul și literatul conlucrează. Bogăția informației și capacitatea de asociere a cunoștințelor din cele mai diferite domenii ale științelor umaniste, jocul ordonat al unei fantezii uimitoare, care își întinde aripile pe întreaga istorie a culturii și civilizației noastre, fac dovada unui spirit genial ajuns în pragul de sus al dezvoltării sale.

Cele trei volume ale *Dicționarului* sînt însoțite de studii introductive care se leagă, prin conținutul lor, de ansamblul operei. Cele din fruntea vol. I și al II-lea: *Ce este etimologia? Cum se amestecă limbile? În ce constă fizionomia unei limbi?* și *Dicționare și dicționare* sînt expuneri ale citorva principii de metodă în lingvistică pe care Hasdeu le-a aplicat la *Dicționar*. Aceste principii, menite „a arunca o lumină metodologică asupra întregii opere”, cum se exprima autorul însuși, explică într-un fel specificul *Dicționarului*. De aceea, o prezentare generală a lor, o dată cu modul aplicării practice la faptele din *Dicționar*, ne apare ca necesară. *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice*, studiu cu care se deschide vol. al III-lea, este o investigație istorico-lingvistică privind formarea popoarelor și a limbilor balcanice (inclusiv a dialectelor românești din sudul Dunării). Materia *Dicționarului* se raportează, metodologic, la acest studiu prin latura etimologică și prin sensul influențelor.

Cercetînd lista de cuvinte înregistrate în *EMR*, constatăm mai întîi că, cu unele excepții, neologismele nu figurează în *Etymologicum*, deși acestea constituiau un fond uriaș în lexicul românei din secolul al XIX-lea. Ignorarea sectorului neologic, care caracterizează aspectul modern al românei literare, e temeinic motivată de intenția autorului, expusă deja în prefață, de a-și limita cercetarea la vocabularul strict popular (comun, regional, arhaic), singurul interesant, după el, pentru istoria culturii și a civilizației noastre populare (așa cum se reflectă acestea în limbă). De altfel

și alți lexicologi (Cihac, Tiktin) au exclus neologismele din obiectul preocupărilor lor, deci e vorba de un curent mai larg, determinat, foarte probabil, de o orientare generală a culturii noastre umaniste de atunci spre istorie și folclor. Interesul pentru autohtonism, instituit, teoretic, încă înainte de revoluția de la 1848, devenise deja o tradiție.

Există însă în *Dicționar* o mulțime de cuvinte neogrecești pătrunse în limbă mai ales în cursul secolului al XVIII-lea (*anaforă*, *anaforă*, *anagnost*, *aneresesc*, *anost*, *apelpisesc* etc.), cărora Hasdeu le acordă atenție deosebită, mai ales că multe dintre ele dispăruseră din limbă o dată cu obiectele și noțiunile pe care le denumeau.

Cu toată rezerva față de neologisme, Hasdeu a admis totuși în dicționarul său un număr foarte restrâns de elemente romanice care pătrunseseră direct sau prin intermediul limbilor rusă și neogreacă în cursul secolului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea. Unele dintre acestea ajunseseră deja populare pe la 1880, ceea ce justifică prezența lor în *Dicționar*. Fiind puține ca număr, le înșirăm aici: *ambră* (din franc.), *americă*, *anglie* (nume de țesături), *amor*, *articul*, *asalt* (din ital.), *apalt* „fermage“ (din ital.), *bagatelă* (din franc., ital.), *baghiunetă* (var. a lui *baionetă*, din franc. prin rusă sau polonă), *bală* „balle, ballot“ (din ital.), *bandă* „crampon de fer“ (din germană, direct sau prin mijlocire franceză, ori italiană), *bariz* (din franc.), *baston* (din ital.), *batalion* (din ital. prin rusă), *batistă* (din franc.). Am notat în paranteză limba de origine indicată de Hasdeu.

Ca și în cazul împrumuturilor neogrecești, și de data aceasta autorul face mențiuni utile în legătură cu epoca și împrejurările istorice în care au pătruns în română. La *baghiunetă* și *batalion* de exemplu, arată că fac parte dintr-o întreagă terminologie militară constituită sub influența rusă. *Bariz* și *batistă*, introduse prin comerț, s-au răspândit mult în graiurile populare.

Dacă terminologia tehnică savantă, compusă din neologisme avînd de regulă o circulație internațională, este complet ignorată în *Dicționar*, în schimb termenii tehnici populari, în bună parte arhaici sau dialectali, se bucură de o înregistrare abundentă, căci aceștia reprezintă, după cum se știe, un mijloc foarte important de elucidare a unor aspecte vechi de civilizație populară. Vocabularul tehnic autohton îl preocupase pe Hasdeu încă înainte de începerea lucrărilor la *Dicționar*. Sînt bine cunoscute studiile sale asupra originilor agriculturii, păstoritului și viniculturii la români, publicate în numere din 1874 ale *Columnnei lui Traian* și în care se repartizează pe surse etimologice vocabularul specific al acestor domenii. Hasdeu a arătat cel dintîi că terminologia noastră păstorească este preponderent latină și dacă, după cum cea legată de agricultură conține un foarte însemnat fond de proveniență slavă.

Prezența în cantitate mare a vocabularului tehnic popular în *EMR* corespunde, deci, atît concepției generale a autorului asupra caracterului *Dicționarului*, cît și preocupărilor sale speciale de onomasiologie. Indicațiile privind poziția particulară a acestor termeni în raport cu limba literară a vremii permit reconstituirea unui mare număr de domenii terminologice: botanică (*alior*, *acriș*), zoologie (*albișor*), agricultură (*amăruntesc*), creșterea vitelor (*ales*, s.m.), vinicultură (*afumată*, s.f.), industrie casnică (*alesătură*), medicină populară (*albeață*, *acrum*), vînătoare (*barac*, *alemesc*), comerț (*agem*^(*)), minerit (*băiesc*, vb.), militarie (*balimez*, vb.), coregrafie (*alivenci*, *agănău*), arhitectură (*alaș*), arheologie (*adpare*, s.n. pl.), religie, teologie (*Adormire*, *amvon*, *aghiasmă*), mitologie (*ală*), muzică

(*agem*⁽⁴⁾) etc. Mulți dintre termenii de acest fel, ilustrați prin numeroase citate alese în special din răspunsurile la chestionar, sînt însoțiți de ample descrieri ale obiectelor, însușirilor și acțiunilor pe care le denumesc. În cadrul articolelor consacrate acestora, se dau informații bogate și se reproduc texte, unele foarte lungi, privind tot felul de ocupații și meșteșuguri populare. De exemplu, se arată, cu amănunte, cum *se argăsesc* pieile de vulpe, de lup, de nură, cum se țese pînza de cînepă în *argea*, cum se domesticesc *albinele*, cum se vîneau altădată puii de șoim (*alelesc*, vb.), cum se treieră griul, cum se cultivă vița de vie, cum se prepară cașul, cum se întrebuintează buruienile și alte plante medicinale în leacuri populare, în descîntece și în vrăji. Alți termeni sînt prilej de descriere amănunțită a dansurilor și jocurilor de copii, a părților componente ale casei, morii, plugului, războiului de țesut, stîinii, a speciilor de plante etc. Din întreaga operă se degajă un interes excepțional pentru terminologia tehnică și, prin această, pentru formele străvechi ale civilizației rurale românești. Cuvîntul-titlu este pentru Hasdeu un prilej de a pătrunde în adîncurile întunecoase ale istoriei, de a reconstitui, prin corelarea datelor reale și prin completarea, cu propria sa imaginație, a golurilor documentației, formele îndepărtate ale vieții noastre materiale și spirituale.

Cuvintele dispărute din grai alcătuiesc o cantitate însemnată din totalul materialului lexical înregistrat.

Preferințele autorului, mărturisite deja în prefață, sînt îndreptate permanent spre vocabularul arhaic, excerptat din textele vechi de limbă română: „Lucrarea [...] nu va avea în vedere anume limba română literară de astăzi, ci mai ales limba cea veche și graiul actual al poporului cu divergințele sale dialectale“ (I, p. VI). La multe cuvinte care aparțin fondului învechit se face mențiunea directă că au ieșit din uz: *acur* „accourir“, *acicea* adv., *adăvășesc* „dépenser, exténuer“, *adint* „être attentif“, *d-afetea* „gratis“, *d-afirea* „éminent, distingué“, *a-greață* „à grand peine“, *albugine*, *alboare*, *alegînd* adv., *alem* s.n., *aleș* adv., *amăgeu* etc. Altele, destul de numeroase, nu poartă indicația specială că sînt arhaisme, dar sensurile lor sînt ilustrate exclusiv prin citate din textele vechi, ceea ce înseamnă că Hasdeu însuși le considera ca atare.

Și din punctul de vedere al puterii de circulație se face o distincție care trebuie luată în considerație: unele cuvinte au în limba veche o circulație generală, restrînsă în epoca modernă la zone dialectale periferice. Dacă pentru faza arhaică a limbii citatele puteau fi găsite în texte aparținînd tuturor provinciilor românești, în schimb, pentru stadiul mai nou al acesteia, atestările provin doar din unele graiuri. Procesul lent de dispariție a unui cuvînt, prin refugiarea mai întii în ariile mai depărtate de centrul inovator sau în producțiile folclorice, cu o limbă conservatoare prin excelență, poate fi ilustrat cu numeroase exemple din *Etymologicum*.

O bună parte din imensul material înregistrat în *EMR* provine din răspunsurile obținute prin originala anchetă dialectală întreprinsă de Hasdeu cu ajutorul intelectualilor din sate și țîrguri. Cercetarea cu un chestionar tematic a graiurilor locale îl situează pe marele învățat printre promotorii geografiei lingvistice, dicționarul său fiind prima operă lexicografică în care se valorifică din plin rezultatele unei investigații, științific organizate, în structura ramurilor teritoriale ale limbii noastre. Ideea anchetelor dialectale se născuse, desigur, din interesul special pentru variatele aspecte ale folclorului și, implicit, ale limbii populare. Cu aproape un sfert de secol înainte de publicarea celei dintii opere de geografie lingvistică, *Atlasul*

lui Gilliéron, Hasdeu intuise ideea imposibilității trasării unor limite fixe între unitățile dialectale principale ale limbii: „Orice mapă geografică implică rezerva fluctuațiilor terminale; centrul fiecărui dialect e pronunțat, hotarele sînt echivoce“ (*Principii de lingvistică*, în *CB*, III, *Anexe*, p. 59).

De aceea, prin chestionarul său, a urmărit culegerea de material de limbă vorbită dintr-o rețea foarte deasă de puncte, de peste 700 (cele mai multe din Moldova, Muntenia și Oltenia). În felul acesta, faptul particular de limbă putea fi localizat cu mare exactitate.

Hasdeu ajunsese și la ideea că dialectele și graiurile se disting nu atît prin elemente de vocabular sau de morfologie, cit mai ales prin trăsături fonetice, acestea din urmă avînd avantajul că se repetă într-un număr mare de cazuri. Acesta este și rostul în chestionar al abundenței de întrebări privitoare la fonetică.

Publicat în cadrul prefeței la *Dicționar*, chestionarul este alcătuit din 206 întrebări repartizate astfel: 46 de fonetică, 3 de gramatică, 86 de lexic și 71 în legătură cu diferite obiceiuri, credințe, practici populare etc.

Cele din prima categorie, redactate simplu, ca toate celelalte, au în vedere mai ales posibilitatea conservării în graiuri a unor fonetisme vechi ca: rotacismul, *l* și *n* în poziție moale, *i* plenison la pluralul masculinelor, diftongul *ea* în tipul *leage*, *-u* final în *omu* și *facu*, *en* în *cuvente*, africata *dz*, distincția *r-rr*, palatalizarea labialelor (fenomen străvechi, după Hasdeu) etc.

Întrebările de gramatică se referă la repetarea după verb a pronumelui conjunct ca obiect direct sau indirect (*l-am văzutu-l*, *i-am datu-i*), la construcțiile de aparent dezacord de tipul *oamenii merge* și la formele de plural ale substantivului *mină*.

Întrebările de lexic cer întocmirea unor liste de terminologie locală privind cele mai variate aspecte ale universului vieții omului simplu: fauna, flora, mineralele, conformațiile naturii, fracțiunile timpului, ocupațiile, uneltele, jocurile, cîntecele, relațiile sociale etc. Aproape fiecare întrebare de lexic îmbrățișează larg un întreg domeniu terminologic, ca de exemplu: „cum se numesc deosebitele unelte sau scule de plugărie?“ ori „cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la ciobănie, bunăoară felurile de locuință ciobănească, uneltele obicinuite de cătră ciobani, vorbe despre pașune, despre brînzeturi și lăpturi cu felurile lor și cu chipul de a le face?“

În sfîrșit, ultima parte de întrebări se referă la viața psihică a poporului, adică la superstiții, credințe, obiceiuri, tradiții, legende, sărbători, astronomie populară etc. Și aceste întrebări vizează conservatismul formelor vechi de manifestare spirituală a poporului.

Prin chestionarul său, cu o tematică atît de vastă, Hasdeu preconiza o explorare aproape radicală a limbajului popular și a folclorului (în sensul larg al termenului), care nu putea fi realizată decît cu ajutorul unor corespondenți culti (preoți și învățători), născuți și trăiți în sate sau în ținuturi, vorbitori atît ai graiurilor locale cit și ai limbii literare, familiarizați cu îndeletnicirile rurale și adînc cunoscători ai vieții spirituale populare. Hasdeu a presupus la corespondenții săi capacitatea de a distinge ei singuri între ceea ce este local și ceea ce este general popular sau literar. Rezultatele acestei anchete, însumînd un material imens, se păstrează, după cum se știe, la Academia R.S.R. și sînt valorificate de lexicografii de astăzi. Materialul folcloric și etnografic, excepțional de interesant, își așteaptă încă cercetătorii și editorii.

O caracteristică de seamă a *Etymologicului* este apelul permanent la datele dialectologiei. Afară de faptele materiale de grai, multe dintre ele înregistrate și în atlasele și monografiile ulterioare, în paginile acestei opere sînt puse și, uneori, bine soluționate, problemele teoretice fundamentale ale dialectologiei noastre. Astfel, încă înainte de Densusianu, Hasdeu a stabilit identități lingvistice între bănățeni și istroromâni (v. *Bănat*), arătînd că aceștia din urmă au emigrat din zona de vest a teritoriului dacoromân (idee emisă încă din 1872, în introducerea la *Vocabularul istriano-român* al lui Ion Maiorescu, publicat de Hasdeu în *Columna lui Traian*).

Tot el a arătat că la venirea ungarilor o ramură de români din vest a fost împinsă spre Moravia și că absența elementelor ungurești din dialectele populației românești din sudul Dunării e o dovadă că aceasta, la începutul mileniului nostru, se desprinsese deja de trunchiul român comun. Reconstrucția românei comune poate fi realizată numai prin comparație interdialectală.

De asemenea, Hasdeu a relevat asemănările mari între graiurile din Banat și cele din Moldova: „Există alte puncturi, vocalice, consonantice și chiar morfologice, în cari graiul bănățenesc se întîlnește cu al moldovenilor, ca și cînd moldovenii, în specie cei de la nord, ar fi o veche migrațiune de la Timiș prin țara Crișului și prin Maramurăș, contopită apoi în Moldova de mijloc cu un curent sudic oltenesc“ (v. *Bănat*).

Din *Dicționar* rezultă și concepția lui asupra repartiției dialectale a dacoromânei, concepție care corespunde, în linii generale, cu a dialectologilor de astăzi. Se observă ușor că localizările cele mai frecvente ale termenilor regionali (cuvinte-titlu sau sinonimele acestora), ale unor sensuri secundare și construcții sintactice, ori ale particularităților fonetice se fac la graiurile din Moldova, Muntenia, Oltenia, Banat, Munții Apuseni și, mai rar, din Maramureș, ariile principalelor noastre unități dialectale corespunzînd, în general, provinciilor istorice românești. Subdialectul din Banat este descris complet (după Enea Hodoș, *Poezii populare*, Caransebeș, 1892, p. 3—9). De vorbirea bănățenilor și a moșilor s-a ocupat și în lucrări special consacrate acestora. În cuprinsul diverselor articole din *Dicționar*, particularitățile celorlalte graiuri sînt răspîndite cu dărnicie. Referirile la vorbirea din Oltenia sînt de o frecvență frapantă. Bizuindu-se pe comunicările corespondenților, autorul localizează elementele regionale cu cea mai mare exactitate, mergînd de multe ori pînă la indicarea precisă a satului în care apar, face distincții de grai pe sexe, pe generații, pe pături sociale sau culturale, ca și cum s-ar conforma rigidității științifice impuse de procedeele anchetelor dialectale directe de astăzi. De exemplu răspîndirea fenomenului palatalizării labialelor, pe care îl urmărește în detalii pe baza răspunsurilor la chestionar, se înfățișează în paginile lui Hasdeu (vol. III, sub *B*), întocmai ca pe o hartă de atlas. În întregul *Dicționar* sînt nenumărate elementele de limbă, vechi sau noi, ca și cele de folclor și de etnografie, care, prin trăsăturile regionale care le marchează, se pretează la cartografiere.

Cu titluri aparte, figurează în *EMR* și cîteva cuvinte din dialectele sud-dunărene, cuvinte de origine latină și presupuse ca generale în româna comună, de ex. arom. *abeare*, (*d-*)*adun* adv., *amăreață*, *alunariu*, *bană* (care nu e latin, cum crede Hasdeu, ci albanez tîrziu) etc. În cuprinsul articolelor consacrate mai ales cuvintelor fundamentale, sînt trecute și formele aromâne și istroromâne (de ex. sub *abat*, *acaț*, *acopăr* etc.).

De asemenea, corespondentele sudice sînt invocate ori de cîte ori e nevoie pentru explicarea evoluțiilor fonetice, gramaticale sau semantice, ori pentru reconstrucția unei forme în româna comună. Numărul acestora este, în tot *Dicționarul*, foarte mare, ceea ce înseamnă că autorul a avut în vedere din capul locului elementul popular (mai ales latin) comun tuturor ramurilor de români.

Un alt sector al vocabularului care a atras de timpuriu atenția lui Hasdeu îl formează numele proprii.

În repetate rînduri el a stăruit asupra importanței acestora pentru istorie. În *EMR*, numele proprii care reprezintă cap de articol sînt în număr de circa două sute, repartizate aproximativ egal la cele două mari grupuri esențiale: nume de persoane și toponimice.

Se întîlnesc nume de familii ilustre și de personalități remarcabile din istoria noastră (*Arbure, Balș, Basarabă, Bașotă, Bălăceanu, Bălcescu, Băleanu* etc.), nume de familie și de botez extrase din documente vechi, nume biblice, nume de persoane legate de mituri, de credințe populare străvechi, religioase sau păgîne, nume de sărbători populare, de personaje din producțiile folclorice (basmе, legende, descințe, vrăji) etc. Iată cîteva dintre acestea: *Adam, Ağuș, Aghiușă, Albul, Aleodor, Aleargă-cale, Alexie, Alimoș, Alion, Andrea, Andrei, Antănăsii, Arap-Alb, Sfintu-Așteaptă, Avestița, Avram, Baba-Novac, Barbă-Cot* etc.

Din toponimie, remarcăm nume de sate (*Adunați, Afumați, Alexeni, Alimpești, Amara, Atirnați, Averești, Avrig, Băbeni, Băița, Băinți, Băjești*), de țîrguri și orașe (*Abrud, Agiud, Aiud, Arad, Azuga, Bacău, Baia, Băilești*), de provincii (*Ardeal, Bănat*), de țări și continente (*Agem, America, Anadol, Aravia*), de minăstiri (*Agapia, Agafton, Arnota, Aron-Vodă*), de riuri (*Amaradia, Ampoi, Argeș, Arieș, Bahlui*) etc.

Din seria numelor proprii înregistrate în *Dicționar* fac parte și cele care denumesc titlurile unor cărți religioase sau populare: *Apostol, Acatist, Alexandria, Arghir*. Aceste nume prilejuiesc autorului întinse discuții despre cele mai vechi texte bisericești sau despre circulația cărților populare.

Lista numelor proprii depășește cu mult cifra dată mai sus dacă ținem seama că numeroase altele apar în cuprinsul articolelor numelor comune de la care s-au format. De exemplu sub *bade, badiu, bălan, barză, barbă* etc. sînt notate și numele de persoană provenite din acestea, după cum sub *albină, babă, baci, bade, baltă, bahnă* etc. apar și numele de localități denumite astfel sau derivate de la ele.

Lista crește încă dacă adăugăm numele de familie provenite din nume de botez și tratate sub titlurile acestora din urmă, precum și numele de locuri formate din nume de persoane și prezentate laolaltă (de ex. *Adamescu, Adamoiu, Adamache, Adamești, Adam* etc.).

Unele nume proprii reprezintă de fapt titlurile unor lungi articole de istorie românească, cu investigații stăruitoare în documente și texte vechi. La numele de persoane de exemplu, se întocmesc adesea arbori genealogici (*Balș, Bălăceanu*), se insistă asupra poziției sociale, politice, culturale a persoanelor respective (voievozi, dregători, conducători de oști, mari boieri), asupra implicațiilor acestora în desfășurarea unor evenimente din istoria națională (*Basarabă, Băleanu* etc.). La cele aparținînd folclorului și etnografiei, se descriu diferite obiceiuri, credințe, practici populare străvechi sau se studiază personajele, se urmăresc motivele în filiația sau inter-ferența lor, se presupun influențe. Comparațiile și asocierile se bazează

pe cunoștințe vaste asupra folclorului și mitologiei popoarelor vecine sau romanice, nordice, orientale, ca și a mitologiei lumii antice.

Nu mai puțin importante sînt numele legate de sate, orașe, mînăstiri, provincii, care, de asemenea, sînt cercetate în contextul istoriei, arătîndu-se rolul pe care acestea l-au jucat în dezvoltarea economică, politică și culturală de-a lungul secolelor. Despre *Bacău* de exemplu, se scrie că pe la 1400 era un oraș deja întemeiat, în plină înflorire sub Alexandru cel Bun, că fusese reședință domnească și apoi episcopală, oraș comercial și punct de vamă. La mînăstirea *Agapia*, fondată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se aflau — zice Hasdeu — „o mulțime de manuscrise slavice și românești, unele foarte interesante.“

Exemplele de acest fel se pot înmulți.

De un interes excepțional pentru istorie sînt și unele nume comune. Astfel *ban*⁽¹⁾ este un veritabil studiu asupra istoricului *băniei* oltenești, *ban*⁽²⁾, o istorie a numismaticii noastre, *baștină*, un întins articol despre dreptul feudal din Țările Române etc.

Potrivit concepției că *Dicționarul* trebuie să înregistreze toate elementele limbii, au fost incluse și articolele consacrate morfemelor lexicale derivate. Introducerea unui număr relativ mare de sufixe este un prilej pentru autor de a stabili etimologia a numeroase cuvinte care se ordonează în serii derivate unitare. Sînt tratate sub titluri separate sufixele: *-ac*, *-achi*, *-aci*, *-ădia*, *-ag*, *-ai*, *-ală*, *-ame*, *-an*, *-ar*, *-are*, *-ăreș*, *-arișă*, *-astru*, *-aș*, *-at*, *-atec*, *-aț*, *-ău*. Procedeu de cercetare a sufixelor nu diferă, în esență, de al lingviștilor de astăzi. Hasdeu precizează etimologia și valorile sufixelor, deosebește cuvintele moștenite sau împrumutate, cu care ni s-a transmis sufixul, de cele derivate pe teren românesc, separă cuvintele derivate de cele a căror finală se identifică fonetic cu sufixul, categorisește semantic și morfologic cuvintele care stau la baza derivatelor, face aprecieri asupra productivității sufixelor, observă variantele (de ex. *-er* în *săbier*, *pișnicer* este varianta lui *-ar*). Exemplele aduse în discuție sînt în număr considerabil, ceea ce dovedește că Hasdeu nu a minimalizat posibilitățile limbii noastre de a-și crea cuvinte noi prin mijloace interne.

În afară de sufixele examinate în articole speciale, multe altele sînt expuse la cuvintele derivate sau la cele care au la finală un segment identic din punct de vedere fonetic cu un sufix. De exemplu, sub *banișă* amintește de suf. *-ișă*, sub *bașardină*, de suf. *-ină*, sub *Bașotă*, de suf. *-otă*, obișnuit la nume de familie, sub *băboi*, de suf. augmentativ *-oi*, sub *Băcilă*, de suf. *-ilă*, frecvent la nume de persoane (*Bușilă*, *Bădilă*, *Frățilă*, *Murgilă*, *Zorilă*). Despre suf. *-ză* (v. *Barba-Cot*), comparabil cu alb. *-zë*, afirmă că e moștenit de la daci, în cuvinte ca: *pupăză*, *coacăză*, *spetează*, *cinteză*, *spînz*, *mînz*. De origine autohtonă consideră și sufixele *-ac* (cu probabilitate), *-oma* (în *avaloma*, *avidoma*, *hojma*), *-man*.

Trebuie adăugat, în sfîrșit, că la numeroase cuvinte-titlu întocmește lista derivatelor formate din acestea, ca de exemplu seria de diminutive a lui *bade*, derivatele onomastice constituite pe baza numelui de persoană *Bale*, familia de cuvinte a lui *bară* etc.

În concluzie, Hasdeu a realizat în *Etymologicul* său o operație de sinteză asupra formării cuvintelor, pornind de la elementul formal comun seriilor de derivate. Fără îndoială că, dacă opera ar fi fost completă, am fi avut, încă de atunci, un veritabil tratat de formare a cuvintelor în românește.

Ca prefixe sînt înregistrate: *ac-*, *ad-*, *arhi-*, *baș-*. Sub *ac-* tratează reflexele românești ale deicticului latin *ecce-* (*eccum*) în: *acel*, *acest*, *acum*, *acătare*, iar sub *ad-* urmărește compusele cu lat. *ad* moștenite: *afum*, *alung*, *adaog*, *adun*, *adevăr*, *adăpost*. *Arhi-* și *baș-* sînt pseudoprefixe. Cel dintîi, de origine neogreacă, apare în titulatura ierarhică bisericească (*arhiepiscop*, *arhipăstor*) și la superlativul unor adjective (*arhiplin*), celălalt, de proveniență turcă, dispărut de multă vreme, denumea ranguri boierești în statul feudal (*baș-ciohodar*, *baș-ceauș*).

În *EMR* figurează și circa 120 de cuvinte compuse, unele tratate ca cuvinte-titlu, iar altele în cadrul articolelor elementelor componente de bază, la locul lor alfabetic făcîndu-se numai trimitere. Cele mai multe sînt locuțiuni adverbiale populare sau arhaice, constituite dintr-un substantiv sau adverb și prepoziția *a* sau *d(e)-a*: *a-timp*, *a-mîină*, *a-mijloc*, *d-a mirarea*, *de-a surda*, *d-a ruptul calului*, *a-ochi* etc. Dintre substantive, mai frecvente sînt denumirile botanice: *asudul-calului*, *aiul-șarpelui*, *aiul-ursului*, *aiul-cioarei*, *acriș-păsăresc*, *barba-împăratului*, *barba-lui-Aron*, *alună-de-pămînt*, sau folclorice și mitologice: *Aleargă-cale*, *Agerul-pămîntului*, *Baba-Coaja*, *Statu-palmă-barbă-col*, *argint-viu*, *apă-moartă*, *apă-vie*.

Sînt de remarcat și cîteva compuse verbale arhaice cu *ainte* (calcuri efectuate în limba textelor vechi): *ainte-apuc*, *ainte-pomenesc*, *ainte-pun*, *ainte-văd*, interjecția *aracă-n de mine* și altele.

Numărul compuselor e mult mai mare dacă luăm în seamă și pe cele care apar sub titlurile cuvintelor simple și au la inițiala primului element component alt sunet decît *a* sau *b*. De exemplu, la *babă* figurează și nume de plante ca: *dinții-babei*, *colțul-babei*, *urechea-babei* etc.

Lista de cuvinte a *EMR* pune o problemă specială în legătură cu omonimele. Cele distinse prin etimologie sînt date în articole separate, ca de exemplu *ar* (verb, sufix și pers. a III-a sg. a vb. auxiliar *avea* la optativ), *acaș* (substantiv și verb), *acar* (în *acar-că*, *acar-ce* și subst.), *ad* (prefix și substantiv învechit).

Regula este extinsă și la valorile gramaticale, uneori și semantice, ale aceluiași cuvînt. De exemplu *abanos* formează două articole, ca substantiv și ca adverb, *adinc* figurează sub patru titluri, ca adjectiv, adverb, substantiv și verb, *Adam* e tratat de trei ori, ca nume biblic și mitologic, ca nume de persoană și ca toponimic, *apăs*, de două ori, ca verb și ca substantiv, *aprins*, de trei ori, ca adjectiv și ca substantiv (de două ori, cu sensuri diferite). Substantivul *albeață* apare sub patru titluri, după sensurile deosebite, *apă* este de șase ori cap de articol (plus un plural *ape* și șapte compuse pe baza lui *apă*). Exemplele de acest fel sînt nenumărate.

Sînt însă și cazuri cînd această separație nu se face: *adevărat*, ca adj. și adv., reprezintă un singur cap de articol (dar adj. și adv. *adevăr* sînt separate).

Procedeele de tehnică lexicografică de a constitui mai multe articole pentru același cuvînt în funcție de apartenența lui la clase morfologice diferite sau în funcție de accepțiunile terminologice deosebite (nume comun, nume de persoană, topic, tehnic), nu trebuie considerat o limită a *Dicționarului*. Hasdeu urmărește modalitatea internă de îmbogățire a vocabularului atît prin schimbarea clasei gramaticale cit și prin interferența sectoarelor lexicale, în special a terminologiilor tehnice. Aceste false omonime sînt legate între ele prin indicația cifrică de la umărul stîng al titlului și prin trimiterile pentru etimologie și pentru numeroase precizări de descriere la cuvîntul de bază. De exemplu la *arici*⁽¹⁾ „hérisson“ se arată că din

el descind și cele opt înțelesuri secundare (numerotate de la 2 la 9), care formează titluri aparte, fiind însoțite și de trimiterea la sensul fundamental. La adjectivul *apoi*, din limba veche, se explică proveniența lui din adverbul *apoi*, amîndouă cu titluri separate. Aproape în toate cazurile similare Hasdeu procedează în felul acesta, încît cuvintele în discuție nu apar izolate nici gramatical, nici semantic, nici etimologic.

De aceea, obiecția că prin acest procedeu s-ar fi încălcat principiul istoric în organizarea materialului lexical nu este de loc întemeiată. Întotdeauna cititorului i se oferă suficiente elemente pentru a-și imagina locul exact pe care-l ocupă cuvîntul în cadrul familiei din care face parte.

E potrivit să facem aici o observație specială în legătură cu cantitatea de cuvinte din *EMR*. Din cauza absenței neologismelor, aceasta este, evident, mai redusă față de volumul celor înregistrate în dicționarul lui Pușcariu. Lista totală e însă mult mai mare dacă avem în vedere faptul că în *Etymologicum*, operă de lexicologie în primul rînd, sînt numeroase cuvinte care nu formează cap de articol dar, referindu-se la cele din titlu prin sinonimie, antonimie, etimologie, derivare, asociere contextuală etc., sînt supuse unor discuții atît de largi încît depășesc simplul rol de definire și explicare a celor din titlu. De exemplu sub *an*⁽¹⁾ autorul discută și pe *văleat* și pe *mulțumesc*, sub numele propriu *Ana* cercetează și pe *Buziana*, la *apă-vie* urmărește pe *larg* și pe *apă-vioară*, la *apoi* aprofundează și pe *înapoi*, sub *ba* explică și pe *bai*, sub *baieră*, pe *pajură*, *talisman*, *dezbăra*, sub toponimicul *Băinți* vorbește, cu citate din cronici, și de numele de persoană *Bainski*, la *baștină* se ocupă și de *ohabă* și *uric*, la *batal*, de *vătui* și *bătălău* etc.

Ne întîmpină, de asemenea, o cantitate impresionantă de cuvinte explicate numai etimologic, ca analogie pentru particularitățile evoluției fonetice, gramaticale și semantice ale cuvintelor-titlu, ori ca exemplificare a unui tip de derivare. Astfel la suf. *-ăiesc* (la pers. I sing. a indicativului prezent a verbelor în *-ăi*) se înșiră peste optzeci de verbe, iar la *-an* se dau peste cincizeci de derivate cu acest sufix. O dată cu etimologia lui *andrea*⁽²⁾, se notează și proveniența cuvintelor *ibric*, *ibrișin*, *surcea*, *vergea*, *ac*, *sulă*, *iglișă*, *mătreacă*, *mătură*, *țandără*, *șindriță*, bg. *guberka*.

Prin urmare, lăsînd deoparte sinonimele (și alte cuvinte) folosite exclusiv pentru definire, putem spune că totalitatea celor discutate, integral sau numai parțial, este coplesitor de mare. Hasdeu recurge la acest material lexical imens potrivit concepției sale de a studia cuvîntul-titlu în multiplele relații pe care acesta le contractează cu alte cuvinte.

Trecînd acum la examinarea structurii¹ articolelor din *Etymologicum*, trebuie arătat mai întîi că a supune redactarea lui Hasdeu unei analize minuțioase în spiritul exigenței tehnicii lexicografiei de astăzi contravine intenției lui de a realiza cu acest dicționar „cartea de lectură cea mai răspîdită, cea mai atrăgătoare“, eliberată de laconismul abreviațiilor, de stilul tehnicist al dicționarilor obișnuite, o carte în care faptele de limbă să fie și un prilej de a discuta despre întregul *traie*, *trecut* și *prezînte*, al poporului. „Orice cuvînt — zice Hasdeu — oglindește un lucru, o ființă, o idee, o datină; aceste lucruri, aceste ființe, aceste idei, aceste datine, eu m-am încercat și mă încerc a le apuca cîine-cînește din ieri și din astăzi al poporului român; dar, pentru ca ele cu adevărat să nu fie pierdute, pentru ca să poată

¹ Observații prețioase la Mircea Seche, *Activitatea lexicografică a lui B. P. Hasdeu*, în vol. *Schiță de istorie a lexicografiei române*, II, Ed. științifică, București, 1969, p. 9 ș. u.

rodi cu îmbelșugare în brazdele cele adânci ale zilei de mâine, mă tem a le da seci, sarbede, retezate, ci m-am silit și mă voi sili a le aduce palpi-
tinde de viață pe ogorul neamului românesc“ (II, p. XVIII).

Prin urmare, opera aceasta trebuie judecată prin ea însăși, ca un caz unic în istoria dicționarelor. Raportarea ei la alte lucrări lexicografice este, din multe puncte de vedere, nu numai nemotivată, dar și inefficientă. Aglomerarea de fapte extralingvistice nu este o „lacună“ a *Dicționarului*, ci un scop pe care, cu toată conștiința, Hasdeu l-a urmărit printr-o muncă titanică și o nemaiîntilnită pasiune.

Libertățile mari pe care autorul și le-a îngăduit în organizarea materialului lingvistic propriu-zis concordă întru totul cu modul de înfățișare a abundenței de elemente extralingvistice (istorice, folclorice, etnografice etc.).

Dacă spațiul rezervat unor cuvinte este mai mare decît cel impus de gradul lor de importanță în practica propriu-zisă a comunicării, faptul se justifică prin criterii cu totul particulare: etimologia, greu de soluționat, a cuvintelor respective, importanța lor excepțională în folclor, în istorie, în mitologie etc. Era, oare, mai utilă definiția strict lexicografică a *basmului*, urmată de cîteva citate și de etimologie, care încheiau articolul, decît excelentul studiu de folclor pe care autorul îl elaborează în cele aproape șazeci de coloane sub pretextul acestui cuvînt-titlu? Și apoi, cercetarea caracteristicilor, a speciilor etc. ale basmelor nu pornește de la elementele care definesc noțiunea ca atare?

Ordinea în care sînt dispuse părțile constitutive ale articolelor este una din manifestările concepției de organizare liberă a materialului lexical. Astfel, partea etimologică, tratată de obicei la sfîrșitul articolului, în multe cazuri este elucidată către începutul lui. Definirea cuvîntului se face nu numai imediat după traducerea în franceză, ci, de multe ori, după sinonime sau între citate. Alteori se ignorează cu totul, rămînînd în seama corespondentelor franceze, a sinonimelor sau a citatelor. Nici echivalențele sau oponențele semantice nu au un loc stabil.

S-ar spune că numărul variantelor este foarte restrîns ținînd seama numai de cele care apar îndată după titlu: *bariz* (și *bariș*, *barij*), *basn* (și *basnu*, *basnă*), dar în cuprinsul articolelor sînt menționate numeroase altele, încît lista totală nu e de loc săracă: *bașca* (în art. și *bască*), *bazaconie* (în art. și *bezaconie* și *bozocoane*), *băcuiăț* (în art. și masc. *băcuiet*), *bălmăjesc* (în art. și *bălmăgesc*), *băltag* (în art. și *baltag*, *baltac*), *antihîrț* (și *antehrist*, *antihîrstu*, *antehîrs*, *antihîrs*), *aori* (și *aoria*, *aoare*), *apărătoriu* (și *apărătoriu*), *arbure* (și *arbor*) etc.

Partea explicativă a *Etymologicului* atrage atenția în primul rînd prin bogăția de sinonime. Acestea au rostul de a completa sau chiar de a suplini definiția cuvîntului-titlu. Seriile sinonimice sînt uneori foarte lungi, ca de exemplu la *bandrăbură* „cartof“, unde se înșiră, după Barcianu, 16 echivalențe semantice regionale, ori la *bahorniță* „femme depravée“, la care se citează, după *Opincaru* a lui Jipescu, 22 de sinonime.

Adeseori se fac mențiuni privitoare la răspîndirea teritorială a sinonimelor, la originea, frecvența și valoarea lor stilistică. Autorul insistă mereu și asupra diferențelor de nuanță dintre sinonime și cuvintele-titlu. De pildă, *băcsăilă* e sinonim cu *băcsai* și *băcsăios*, dar se precizează că are „o nuanță mai ironică datorită sufixului intensiv *-ilă*“. La *bădiță* notează: „deminutiv din *bade*, mai desmierdător decît *bădică* și mai puțin

decit *bădișor*, *bădiță* este mijlociu între amîndouă“. Despre *bihă* spune că e „sinonim cu *tăgadă*, dar cu un înțeles mai puțin general“.

În concurența dintre ele, unele sinonime dispar din limbă, cum s-a întîmplat cu *pănură*, alungat de *aba*, care, la rîndul său, cedează sub presiunea lui *dimie* (v. *aba*), sau cu *băiestrar*, cuvînt vechi, pe care l-au înlocuit *rîndaș* și *rîndaș de bucătărie*.

Cu frecvența unui adevărat procedeu, Hasdeu alege citate, mai ales de limbă veche, în care cuvîntul din titlu să figureze alături de sinonimul său. *Asupreală*, de exemplu, apare, pe rînd, în același context cu *strimbătate*, *nevoie*, *năpaste*, *dodeială*, *nădușeală*, *armășie*, *impresurare*, cu care raportul de sinonimie e mai apropiat sau mai depărtat.

Celebra teorie a circulației cuvintelor, formulată de Hasdeu pentru prima oară în istoria lingvisticii, îl reprezintă ca promotor al metodei statistice aplicate astăzi în cercetarea limbii. Elaborarea acestei teorii, a „limbii în circulațiune“, cum o numea Hasdeu însuși, a fost determinată de statistica lexicală pe origini întocmită de Cihac și înfățișată în prefața dicționarului său etimologic. Potrivit acestei statistici, numărul extrem de restrîns al elementelor latine din vocabularul românesc (1/5 în raport cu 2/5 slave, 1/5 turcești și 1/5 de alte origini) intra în contradicție evidentă cu caracterul general latin al gramaticii. O statistică asemănătoare întocmise pentru engleză, în 1841, Thommerel, pe baza dicționarului lui Robertson, constatînd că elementele romanice sînt aproape de trei ori mai numeroase decît cele germanice. De aici nu trebuie trasă concluzia, susține Hasdeu, că engleza nu ar fi limbă germanică, după cum statistica lui Cihac nu trebuie să conducă la ideea că româna nu ar fi limbă romanică. Un cuvînt este cu atît mai bogat cu cît are o putere circulatorie mai activă și o bogăție semantică mai mare. În utilizarea concretă a limbii, un cuvînt polisemantic contează ca atîtea cuvinte cîte sensuri are; de asemenea diferențele de frecvență dintre cuvinte determină distincțiile valorice dintre ele. În engleză, elementele germanice, iar în română elementele latine sînt cele care au o importanță covîrșitoare față de cele romanice, respectiv slave ori de alte origini. Hasdeu nu contestă, deci, faptul că în română sînt multe cuvinte nelatine întrebuițate frecvent, dar în comparație cu cele de origine latină acestea sînt totuși în număr redus: „Negreșit, slavismele la români și chiar turcismele nu sînt puține; în *circulațiune* însă, adecă în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mișcarea cea organică, ele se perd aproape cu desăvîrșire față cu latinisme“ (I, p. LII).

Fără să nege rezultatele statisticii lui Cihac¹, Hasdeu a dovedit însă în polemica sa cu acesta că fizionomia reală a vocabularului se cunoaște numai printr-o statistică a unităților lexicale diferențiate prin valoarea de circulație. El a intuit astfel existența fondului principal lexical, constituit din cuvintele cele mai importante și de cea mai mare frecvență în vorbire. Acestea sînt, în română, în mare majoritate, de origine latină.

Cercetările statistice ulterioare întreprinse cu metoda descoperită, în esență, de Hasdeu îi dau dreptate întru totul. Astfel, în 1942, D. Macrea a arătat că în limba poeziilor antume ale lui Eminescu elementele latine apar în procent de 48,68%, cu o circulație de 83%, pe cînd cele slave în

¹ Mircea Seche, *op. cit.*, I, p. 107, efectuînd un control al acestor rezultate, arată că sînt inexacte, că nu reflectă situația etimologică reală înfățișată în dicționar. Elementele latine sînt peste 45% din termenii înregistrați, pe cînd cele slave, sub 35%.

procent de 16,81%, cu o circulație de numai 6,93%.¹ Mai târziu, Al. Graur a dovedit că în fondul principal de cuvinte al românei procentul de elemente latine întrece aproape de două ori și jumătate pe al celor de proveniență slavă.²

Concepind limba ca un sistem, „un tot armonios în care toate se află în cea mai strânsă corelațiune“ (I, p. XLIV), Hasdeu a extins „principiul circulațiunii“ la toate domeniile limbii: „Pretutindeni în lingvistică — scrie el — un ingredient întrebuițat de 4 sau de 6 ori în intervalul d are o valoare utilă dublă sau triplă decît un ingredient identic întrebuițat numai de 2 ori în același interval d . În acest mod, 100 de ingrediente, utilizate fiecare numai cite 1 dată pe zi, valorează mai puțin decît 25 ingrediente utilizate fiecare de cite 5 ori“ (I, p. LVI).

Remarcabile sînt observațiile lui privind *frecvența* și *distribuția* fonemelor, intuind astfel unele teze fundamentale ale lingvisticii structurale contemporane³: „La români sonul r [...] se repetă cel puțin de 15 ori la fiecare 100 de consoane. Putem oare să-i dăm aceeași valoare ca lui h , întrebuițat de vro 2 ori la 150 de consoane? Ba chiar toate guturalele și palatalele la un loc: $h, k, g, c [= k^h], g$ și j , deși sînt 6 la număr, totuși circulează în limba română mai puțin decît singurul r .

Să presupunem un moment că circulațiunea lui j ar fi la noi tot așa de deasă ca a lui r , încît să se zică cu drept cuvînt: $1j = 1r$; atunci însă tipul fonologic al graiului românesc ar fi cu desăvîrșire altceva, fără nici o asemănare cu ceea ce este astăzi. În circulațiune dară și iarăși în circulațiune se oglindește fața cea fonică, ca și cea gramaticală, ca și cea lexică a unei limbi“ (I, p. LV–LVI).

Aceste idei, de o puternică originalitate și de importanță capitală pentru studierea limbii, sînt aplicate mereu la faptele înregistrate în *Dictionar*. Deseori se indică circulația activă a unor cuvinte, sensuri, forme și construcții sintactice, în opoziție cu prezența pasivă în limbă a altora, se precizează zonele dialectale, stilurile, aspectele limbii sau tipurile de texte în care circulă frecvent elementele discutate, se stabilesc proporții în legătură cu frecvența sinonimelor, se urmărește distribuția, în anumite poziții contextuale, a unor foneme, în general se încearcă, în limita informațiilor de care dispune autorul, stabilirea poziției în sistem a faptelor de limbă potrivit capacității lor de circulație. Iată cîteva exemple. La cuvîntul *bade*, popular prin excelență, notează că în volumul de doine și strigături al lui Jarnik și Birsanu ne întîmpină de „peste 150 de ori, afară de formele cele deminutivale“, iar la *asemenea* menționează că apare de patru ori într-o fabulă de Donici. Pornind de la un fragment din *Legenda Sfintei Vineri* (editat în *CB*, II, 154), constată că frecvența pronumelui *acel* este mult mai mare decît a lui *acest*: „În adevăr, în gura poporului circulațiunea lui *acel* cu diferitele lui variante față cu circulațiunea lui *acest* cu variantele lui este cam de 7 cătră 3 și poate chiar mai mare. E de observat, în treacăt, că la Plaut *ecc-illum* (= *acel*) ne întîmpină de

¹ D. Macrea, *Circulația cuvintelor în limba română, în Transilvania*, anul 73 (1942), nr. 4, p. 268–288; vezi și *Probleme de lingvistică română*, Ed. științifică, București, 1961, p. 40–41.

² Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1954, p. 48–59.

³ Cf. Al. Rosetti, *Bogdan Petriceicu-Hasdeu și studiul limbii române*, în *Limba română*, XII, 1963, nr. 5, p. 461.

vro șapte ori, pe cînd *ecc-istum* (= *acest*) abia dacă va fi de vro două“ (v. *acel*).

Frecvența superioară a lui *acela* (cu *-a* deictic) în comparație cu *acel* este explicată prin preferința românei de a postpune pronumele-adjectiv față de nume: „În graiul românesc însă, fiind o tendință foarte pronunțată de a postpune elementele pronominale, de aci urmează că circulațiunea lui *acel* e rară în comparație cu a lui *acela*. În limba veche *acela* uzură adesea locul lui *acel* pînă și denaintea numilor“ (v. *acel*).

Chiar la începutul *Dicționarului* (sub *a*), Hasdeu arată că în română numărul cuvintelor care încep cu *a-* este extrem de mare în raport cu alte limbi, ocupînd „materialmente a zecea parte din întregul vocabular“. Observă, în continuare, că, din 135 de cuvinte dintr-un scurt fragment din Cantemir, 19, deci circa 1/7, au *a-* la inițială, iar din totalul de 79 de cuvinte dintr-un text din Jipescu, 15 încep cu *a-*, adică mai bine de 1/5.

Despre cuvintele cu *b-* la inițială afirmă că majoritatea lor sînt „de origine turanică și de cea slavică“, circulînd rar în română. „Cuvintele curat latinești [cu *b-*], în genere foarte circulătoare, [...] formează abia vro cincizeci de familii. Inițialul *b-* este sărăcăcios atît în vocabularul latin cît și-n cele romanice occidentale; la români însă el este bogat prin mulțimea elementelor străine, unele foarte trebuincioase“ (sub *b*).

Metoda cercetării frecvenței și distribuției fonemelor în diferite poziții ale contextului, pe care Hasdeu a intuit-o așa de clar, este larg folosită astăzi în fonologie.

De cele mai multe ori, observațiile privind circulația unui cuvînt, a unui sens, a unei construcții sintactice se reduc la aprecieri generale. Termeni de calificare ca *rar*, *des*, *răspîndit*, *cunoscut*, *întrebuințat*, *frecvent*, *circulător* etc., precedați de adverbe de comparație, apar permanent în paginile operei. Astfel, aflăm că *bădiu* e „mai rar“ în circulație decît *bade*; că *barac*, termen de vîntătoare, „pare a fi foarte răspîndit“, că *acău* e un „cuvînt aproape necunoscut“ în Moldova și în Muntenia, că *acia* e mult mai des decît *aci*, că *acresc* e o „vorbă rar întrebuințată“ fiind înlocuită prin „compusul năcresc“, că *balegă* e foarte frecvent în *Biblia* de la 1688 spre deosebire de alte texte vechi, că verbul *a băga* determinat de un complement cu *la* e mai rar decît determinat de complementul cu *în* etc. Despre arhaismul *acicea* adv., foarte frecvent în textele din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, notează că „ar fi anevoie a reproduce măcar a zecea parte de prin pasagele care îl conțin“. Exemple de acest fel pot fi date încă nenumărate. Toate dovedesc din plin că Hasdeu, nu numai că a formulat teoretic „principiul circulației“ în limbă, ci a fost și preocupat în permanență, în cursul elaborării *Etymologicului*, de a aplica practic, la toate compartimentele limbii, geniala sa descoperire.

Hasdeu nu și-a impus norme lexicografice unice, pe care să le aplice cu consecvență în tratarea întregii materii a *Dicționarului*. Articolele sînt organizate în mod foarte diferit unele de altele, în funcție de aspectele particulare ale cuvîntului care trezesc interesul special al autorului. La unele articole accentul cade pe etimologie, la altele pe valorile semantice sau pe diversitatea morfologică, a combinațiilor sintactice, ori a asocierilor contextuale, la altele pe raporturile de sinonimie, antonimie etc., pe bogăția de expresii, locuțiuni, proverbe, pe frecvența în textele vechi, pe fapte extralingvistice etc. De exemplu, la *aghiuță*, Hasdeu urmărește în special etimologia cuvîntului, pe *agonisesc* îl studiază în raport cu sino-

nimele *cîştig*, *dobîndesc*, *capăt*, la *agru* stăruie asupra întrebunţării lui în textele arhaice, la *aguridă* îl interesează prezenţa cuvîntului într-un proverb, la *agust* accentul cade pe deosebirea faţă de literarul *august*, *Agachi* atrage atenţia prin expresia *inghite*, *Agachi!*, *afum* e deosebit, prin citate, de *fumeg*, şi, ca şi numele topic *Afumaţi*, îndreaptă interesul spre practica *afumării* contra ciumei.

Articolele mai lungi sînt tratate de obicei pe secţiuni, spaţiul fiecăreia fiind determinat de asemenea de anumite preferinţe ale autorului. Cele patru secţiuni ale lui *apă*, de exemplu, cuprind mai întii prezenţa cuvîntului în opt ghicitori, apoi în 61 de proverbe, zicători şi locuţiuni (unele explicate prin comparaţie cu corespondentele din alte limbi), în numeroase datini şi credinţe populare, ultima secţiune privind cîteva observaţii de natură lingvistică. Adverbul *apoi* este conceput tot în patru secţiuni: fără prepoziţie, cu prepoziţie, construcţia adjectivală *de apoi* şi observaţii lingvistice (se indică variantele *apăi*, *păi*, *poi*, *apoi*). Verbul *apropia* este studiat în relaţiile sintactice pe care le contractează, adică cu acuzativul, cu dativul, cu prepoziţiile *de*, *la*, *cătră*, *spre*, *în preajma*. La verbul *apleca*, după ce se indică etimologia, se expun, cu citate, sensurile de „pencher“, „allaiter“ şi „avoir mal au coeur“. La *acru* se insistă asupra compuselor cu *lapte*, *piatră*, *apă*, *măr*, *varză*, *poamă*, *brînză*, ilustrate prin citate din folclor şi din limba vorbită. În fine, *argea* e urmărit ca termen tehnic în ţesătorie, în arhitectură, în plutărit, cea mai mare parte a articolului fiind consacrată însă explicării provenienţei autohtone a termenului.

Dicţionarul abundă în material de limbă vorbită şi populară. Numărul proverbelor, al zicătorilor şi locuţiunilor este extraordinar de mare. Numai în articolul închinat *basmului* sînt înşirate 228 de construcţii metaforice frecvente în limba basmelor. În acest scop, textele lui Anton Pann şi colecţiile de folclor sînt folosite la maximum.

Articolele numelor de instrumente, de animale şi plante, de obiceiuri şi credinţe populare, de culori, de boli etc. sînt, uneori, încărcate de amănunte, mai apropiate sau mai îndepărtate de cuvîntul-titlu, proprii studiilor onomasiologice. De exemplu articolul *albină* este, din acest punct de vedere, o adevărată colecţie de terminologie apicolă: *muscă*, *biză*, *biză*, *matacă*, *albină lueroaie*, *împărăteasă*, *trîntor*, *lăutar*, *binzar*, *bărsăun*, *ulei*, *stup*, *ştiubei*, *coşnişă*, *urdiniş*, *căptar*, *căptălan*, *fagur*, *stredia*, *boatcă*, *trepce*, *preci*, *prisacă*, *stupină*, *temnic*, *stupar*, *prisăcar*, *retezare*, *trîntorit*, *bătut*, *custură*, *părvac*, *paroi*, *buhai*, *roinişă*, *sîrlac*, *căjelit*, *păstură*, *plămadă*, *hoştină*, *jintişă*, *băbaş*, *mid*, *bizăie*, *bombăneşte*, *zuzăie*, *oijăieşte*, *sbîrnăie*, la care se adaugă o mulţime de derivate (nume comune sau proprii). Sub *acrum* se înşiră 36 de nume populare de boli, după care se dă o lungă şi amănunţită reţetă de vindecare a aftei la copii.

O caracteristică a *Etymologicului* constă în importanţa pe care autorul o acordă gramaticii. Imediat după cuvîntul-titlu se indică partea de vorbire la care aparţine (substantiv, adjectiv, verb etc.), domeniul terminologic (nume de persoană, nume de loc etc.), genul, uneori forma articulată şi numărul la nume, participiul şi infinitivul la verbe. Cîteva titluri sînt consacrate exclusiv elementelor gramaticale: articolul şi pronumele *al*, *a*, pronumele *acesta*, *acela*, *alt*, formele verbale de auxiliar *a*, *aş*, prepoziţia *a* (şi *de a*), emfaticul *-a*, adj. *alde* etc.

Aspectele morfologice şi sintactice, mai ales ale verbelor, reprezintă o preocupare majoră a autorului în organizarea materialului. Sînt relevate

și explicate, în cursul articolelor, o mulțime de forme arhaice, regionale sau din dialectele sudice, construcții prepoziționale, diferite îmbinări sintactice caracteristice. (Vezi, de exemplu, formele de imperativ și de perfect ale verbului *aduce*, formele dialectale ale lui *aduna*, compusele cu diverse prepoziții ale adv. *ofară*, formele, valorile și îmbinările sintactice ale verbului *apuca* etc.).

Nevoia de a studia în profunzime faza arhaică a limbii l-a determinat pe Hasdeu să editeze numeroase texte vechi ca: *Evangheliarul* lui Radu de la Mănicești, *Anonymus Lugoshiensis*, *Psaltirea românească* din 1577 a lui Coresi, *Cuvențe den bătrâni* etc., toate acestea revendicându-i, alături de Cipariu, rolul de întemeietor al filologiei noastre. Preocupările sale pentru textele cu dificultăți se continuă, sub altă formă, în paginile *Etymologicului*. Evident, problemele spinoase ale interpretării și explicării particularităților de grafie, de datare, localizare, paternitate etc. ale documentelor vechi de limbă intră în atenția autorului de astăzi numai prilejuite de anumite caracteristici ale cuvântului-titlu.

Intenționind să trateze în articole aparte fiecare sunet-tip și, implicit, fiecare literă, Hasdeu ar fi realizat, dacă opera ar fi fost dusă până la capăt, nu numai o fonetică istorică, ci și o istorie a grafiei și ortografiei noastre, cu insistență specială asupra valorii fonetice a semnelor chirilice din scrierea veche. Astfel, sub *a* și *ă* se vorbește, între altele, de notarea lui *ă* și *î* (*â*) în diverse texte vechi, sub *aa* de valoarea fonetică a acestui dublet grafic în scrisori și documente din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, pe alocuri se fac observații asupra notării africatelor, asupra literelor geminate, a lui *u* final etc.

Cu dovezi istorice și paleografice face conjecturi la unele fragmente de texte antice, corectează lecțiuni greșite ale unor editori moderni de documente vechi (vezi *Basarabă*, *Bălințești*) sau folclorice (vezi *alimon*), interpretează construcțiile dubioase din texte vechi (de ex. *agolsună*, notat ca substantiv în dicționarul de la Lugoj din sec. al XVII-lea, e disociat de Hasdeu în *sună a gol*). Grafiile, formele sau îmbinările sintactice surprinzătoare pentru epoca, regiunea sau textul în care apar sînt reproduse și în transliterație, uneori chiar și în facsimile, ca o garanție a autenticității (vezi *accept*, *acer*, *acum*, *acusat*, *acur*, *adamant* etc.).

Ceea ce conferă însă *Dictionarului* o indiscutabilă valoare filologică este mai ales cantitatea enormă de citate vechi reproduse interpretativ, cu un sistem propriu de transcriere, după tot felul de manuscrise și tipăriri. Pentru a evidenția diferențele trăsături specifice ale cuvîntului, privind forma, originea, îmbinarea sintactică, gruparea contextuală, echivalențele sau opozițiile semantice, răspîndirea teritorială, frecvența, Hasdeu întrebunțează metoda comparării citatelor. Sînt puse față în față citate din manuscrise și tipăriri, din limba vorbită și limba scrisă, din traduceri și texte originale, din texte aparținînd la epoci și la regiuni diferite etc.

În cazul citatelor din texte traduse, filologul atrage în comparație și corespondentele latine, slave sau grecești, relevînd calcurile, traducerile, adoptările directe etc.

Prin marea bogăție de citate, vechi sau noi, se realizează, în parte, caracterele multiple ale acestei opere. Lungimea lor nu coincide decît rareori cu limitele stricte ale contextelor suficiente pentru explicarea faptelor de limbă vizate. Uneori, citatele sînt fragmente de documente vechi sau documente întregi, părți din povești, poezii populare, descrieri de obiceiuri,

de credințe, de meșteșuguri. Conținutul lor bogat și atât de divers, prin care e atras interesul variat al lectorului, împiedică pe autor să le trunchieze, așa cum i-ar fi impus un dicționar obișnuit. Deseori Hasdeu comunică prin citate și alte cunoștințe decât cele legate cu strictete de cuvântul din titlu, stărnește curiozitate și interes nu numai pentru lingvistică și filologie, ci și pentru alte domenii ale științei și culturii. Comentariile, reflecțiile și aprecierile sale încadrează fragmentele ilustrative într-o compoziție cu caracter științific, dar și literar totodată, încît opera, în ansamblul ei, devine cu adevărat „o carte de lectură“.

Reconstituind bibliografia izvoarelor, pe care Hasdeu intenționa să o publice la finele ultimului tom, constatăm că *EMR* se sprijină, în primul rînd, pe toate marile monumente de limbă română (originale și traduceri, manuscrise și tipărituri) de la origini pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea. Astfel, pentru limba veche au fost excerptate, între altele, *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voronetian*, *Codicele Sturdzan*, *Palia de la Orăștie*, textele lui Coresi, ale lui Varlaam, Silvestru, Radu de la Mănăstiri, Simion Ștefan, Dosoftei, Ioan din Vinți, *Biblia* de la 1688, *Pravilele* din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, cronicile lui Moxa, lui Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Ion Neculce, Radu Popescu, N. Muste, Enache Coșălniceanu, operele lui Cantemir, actele, scrisorile, documentele etc. publicate în *Cuvente den bătrâni*, în *Uricarul* lui Codroscu, în *Arhiva istorică a României*, în *Magazinul istoric* etc. sau păstrate în manuscris la Arhivele statului, la Academia Română, în colecții particulare, în arhivele unor biserici și minăstiri. O mare parte a materialului de limbă veche a fost transcrisă de Hasdeu însuși direct de pe manuscrise sau de pe tipărițile originale, după sistemul său propriu de interpretare a grafiei chirilice.

Pentru limba modernă, nu lipsesc din *Dictionar* cărturarii Școlii ardelenne, Zilot, Văcăreștii, Beldiman, Conachi, Stamati, Țichindeal, Eliade, Pralea, Baronzî, Alexandrescu, Donici, Pann, Bolintineanu, Negruzzi, Alecsandri, Bălcescu, Filimon, Odobescu, Creangă, Caragiale, Delavrancea, Vlahuță și mulți alți autori ale căror scrieri se publicaseră în revistele vremii.

Citatele din folclor sînt alese din colecțiile lui Alecsandri, G. Dem. Teodorescu, Jarnik-Bîrsanu, Pompiliu, Bibicescu, Sbiera, Baican, Hodoș, Măngiucă, Ghibănescu, Sevastos, Marian, Burada, Ispirescu; Caranfil ș.a., ca și din materialele tipărite în periodicele epocii și din cele adunate prin ancheta dialectală. Mulțimea de citate din folclor reproduse în *Etymologicum* constituie o adevărată antologie de literatură populară, în care poezia, numai în volumul I, e reprezentată prin 3 700 de versuri.

O veritabilă colecție, de un interes excepțional, alcătuiesc și materialele de etnografie, extrem de variate (obiceiuri, tradiții, credințe, vrăji, descîntece, medicină populară etc.), culese din texte vechi sau noi, din lucrări speciale ale unor cercetători, dar mai ales din scrisorile corespondenților.

Faptele de aromână și de istroromână îi sînt cunoscute lui Hasdeu prin lucrările lui Kavallioti, Bojadgi, V. Petrescu, Miklosich, Ion Maiorescu, I. Caragiani, T. Burada, Dr. Obedenaru.

Comparațiile cu alte limbi se bazează, de multe ori, pe cunoștințele proprii ale renumitului poliglot. Referințele directe la sursele lexicale ale altor idiomuri au în vedere operele de primă mărime. Spre exemplificare, remarcăm trimerile la Tommaseo pentru italiană, la Godefroy și Littré

pentru franceză, la Hahn, Xylander, P. Lagarde, Camarda, Dozon, G. Meyer pentru albaneză.

Indoeuropeanist, slavist, balcanist, Hasdeu utilizează familiar bibliografia disciplinelor respective, bogăția extraordinară a trimiterilor vădind o erudiție și o putere de asociere fără egal în epocă. Se adaugă la acestea un volum uriaș de referințe la științele contingente cu lingvistica sau legate de aceasta indirect, prin raportul dintre noțiune și cuvânt. Istoria, arheologia, literatura, psihologia, artele, dreptul, economia politică, istoria religiilor și a miturilor, științele naturii, geografia sînt domenii la care marele savant recurge mereu, fiind la curent cu rezultatele cele mai noi ale cercetărilor.

În domeniul etimologiei, geniul lui Hasdeu s-a manifestat larg, sub toate laturile. Contribuțiile sale teoretice și practice la studiul originii componentelor limbii române sînt fundamentale pentru lingvistica noastră și reprezintă partea cea mai importantă din întreaga sa activitate științifică.

Etimologiile lui Hasdeu sînt elaborări ale erudiției și ale fanteziei, atribute atît de necesare, laolaltă, omului de știință superior. Criticii au relevat îndeosebi erorile unora dintre construcțiile sale etimologice, uitînd adesea uriașele rezultate pozitive obținute de el în acest domeniu. Erorile înseși poartă, cu tot paradoxul, pecetea geniului său.

Atas spre studiul etimologiei prin preocupările sale de istorie, Hasdeu era la început destul de rezervat în exprimarea punctului de vedere personal asupra originii unui cuvînt, din cauza caracterului complex al acestei discipline lingvistice. El a ajuns însă repede nu numai la elucidarea etimologică a unui mare număr de cuvinte, ci și la formulări de metodă dintre cele mai importante, întru totul valabile și astăzi.

În *EMR*, Hasdeu acordă etimologiei un spațiu întins, justificat de sensul foarte larg pe care îl dă, chiar de la început, termenului ca atare: „Mai pe scurt, derivațiunea sintactică, ca și cea fonetică, ca și cea ideologică [= semantică, n.n.], ca și cea morfologică, toate sînt deopotrivă etimologie“ (I, p. XXI). Cu alte cuvinte, „a face etimologie“ înseamnă, după concepția lui Hasdeu, a explica proveniența oricărui fapt de limbă, indiferent de domeniul căruia îi aparține: fonetică, gramatică, lexic. Etimologia „reprezintă în genere *derivațiunea* în oricare ramură a științei limbii“ (I, p. XXIII).

În alt loc, aceeași chestiune este pusă în termenii filozofici ai raportului dintre cauză și efect, subliniindu-se, totodată, interdependența dintre compartimentele limbii manifestată la analiza etimologică: „Oriunde linguistul nu se mulțumește de a înregistra un fapt, ci caută a stabili raportul între o cauză și un efect, fie pe terenul sunurilor, fie pe al formelor gramaticale, al sintaxei, al semnificațiunilor, al cuvintelor etc., iar generalmente cauzele și efectele se împletecesc pe toate aceste terenuri, uneori abătîndu-se chiar peste sfera lingvisticeii, — el face etimologie“ (I, p. XXII).

În acord cu această semnificație vastă a conceptului de etimologie, în paginile *Dictionarului* ne întîmpină încontinuu aprofundări de ordin istoric privind originea nu numai a cuvintelor, ci și a sunetelor, a formelor gramaticale, a elementelor derivative, a construcțiilor sintactice.

Indoeuropeanist și neogramatic, Hasdeu consideră, pe bună dreptate, că în lingvistica comparativ-istorică sfera conceptului de etimologie trebuie lărgită prin includerea *reconstrucției lingvistice*, aspect al etimologiei: „Etimologia actuală cea adevărat științifică [...] trebui să tindă a fi *reconstrucția*, adică a găsi pentru fiecare fenomen, întru cît el este diferențiat

în mai multe exemplare, cite un prototip comun, rezultând din corelațiunea divergențelor“ (I, p. XXIII).

Deși în fonetică rezultatele reconstrucției sînt de mai mare siguranță decît în morfologie și vocabular — ceea ce a făcut ca în lingvistica epocii această metodă să fie absolutizată de unii la domeniul fonetic (de exemplu Brugmann) — Hasdeu susține aplicarea reconstrucției la toate sectoarele limbii. Mai mult, el găsește utilitatea acesteia și în studiile de etnografie și de folclor comparat, „unde, aproape în același mod [ca în lingvistică, n.n.], printr-o riguroasă alăturare a literaturilor populare sau a obiceiurilor, se pot reconstrui prototipurile lor“ (I, p. XXXIII). Referindu-se direct la *EMR*, Hasdeu precizează că unul din țelurile pe care le urmărește în această operă este „a face etimologie în sensul științific al cuvîntului, lămurind prin metoda comparativă, întrucît e cu puțință, nu numai originea vorbelor române ca materie, ca formă, ca sens, ca propozițiune, dar totodată sorgintea credințelor sau obiceiurilor exprase prin acele vorbe“ (I, p. LIX).

Rezultatele reconstrucției lingvistice nu sînt, după opinia lui Hasdeu, nici *ipotetice*, dar nici *exacte*, ci întotdeauna *aproximative*. Cu cît acestea se bazează pe o mulțime mai mare de fapte comparabile reale, cu atît probabilitatea de a fi adevărate (și deci exacte) devine mai mare: „Etimologia, în opera sa de a reconstrui prototipurile, ajunge la un grad de aproximațiune cu atît mai înalt, cu cît comparațiunea cea metodică se exercită asupra unui număr mai mare de fenomene înrudite“ (I, p. XXVIII).

Prin acest principiu teoretic se justifică stăruința permanentă a autorului *Etimologicului* asupra laturii cantitative a faptelor, preocuparea lui de a lărgi la maximum cercul în care pot fi incluse, prin materialul comparativ util reconstrucției, limbi aparținînd la cele mai diverse familii sau grupuri. Hasdeu compară formele aproximative rezultate din reconstrucția lingvistică cu termenii-medii către care converg cifrele concrete ale statisticii în economia politică, și unele și altele fiind „unități colective“ necesare în planul abstract al elaborării legilor lingvistice, respectiv economice.

Arătînd limitele reconstrucției, el stăruie și asupra inaplicabilității acestei metode la o mulțime de cazuri obscure, deosebindu-se, prin linia de mijloc, prudentă față de reconstrucție, atît de lingviștii care absolutizau valoarea acestui principiu metodologic (Aug. Schleicher, Fick ș.a.), cît și de cei care, sceptici, îl minimalizau sau îl ignorau cu totul.

În vederea cercetării etimologice practice, Hasdeu a formulat, în cursul polemicii cu Cihac, o serie de criterii, în spirit neogramatic, întru totul valabile încă și astăzi, care trebuie să stea la baza unei etimologii cu adevărat științifice. Astfel, el cerea etimologului să cunoască tot ce s-a scris despre originea cuvîntului dat, să urmărească în texte istoria formelor și a sensurilor cuvîntului, să reconstituie, prin comparația variantelor, forma și sensul primitiv, să țină seamă cu severitate de acțiunea legilor fonetice specifice fiecărei limbi atrase în comparație, să apeleze la analogie pentru cazurile particulare, să argumenteze cu fapte istorice direcția împrumuturilor dintr-o limbă în alta.

În cursul *Dicționarului*, Hasdeu invocă aceste criterii ori de cîte ori e pus în situația de a respinge ca nefundată o etimologie propusă înainte de el. Luînd în seamă cercetările etimologice întreprinse de alții înaintea sau în timpul său, citează sursele exacte, cu cea mai mare probitate știin-

țifică, pentru cele acceptate în *Etymologicum*, aducînd dovezi noi în sprijinul acestora sau corectîndu-le.

Pentru o etimologie proprie ridică de obicei, cu o erudiție extraordinară, un uriaș edificiu de argumente, angrenînd elemente comparative din limbile romanice, balcanice, slave și germanice, urcînd, în cazurile necesare, cu o mare putere asociativă și cu o fantezie uluitoare, în domeniul lingvistic indoeuropean. Evident, la toată această grandioasă arhitectură pur filologică se adaugă o impresionantă abundență de date și informații privind disciplina științifică de care aparține cuvîntul respectiv prin realitatea obiectivă pe care o denumește. Întreaga construcție etimologică hasdeiană, chiar dacă uneori e o pură eroare, devine impunătoare, incită spiritul, ațîță curiozitatea, e o delectare a inteligenței, degajă un farmec aproape poetic.

Am arătat deja că la Hasdeu obiectul cercetării etimologice este „orice fel de derivațiune“, fonetică, morfologică, sintactică, lexicală, semantică, incluzîndu-se chiar și folclorul și mitologia. De aceea, el se ocupă în *Dicționar* nu numai de originea numelor comune, de persoane și de locuri, ci și de proveniența elementelor fonetice (*ă, ȩ*) și de morfologie (articolul, pronumele demonstrativ, formele lui *a avea*, deicticul *-a* etc.), a construcțiilor sintactice, a particulelor derivate (prefixe, sufixe), a sensurilor, de originea unor motive folclorice, a obiceiurilor, a credințelor populare etc.

S-a observat¹, cu dreptate, că Hasdeu urmărește originea multor cuvinte în legătură directă cu realitatea obiectivă pe care acestea o exprimă, preconizînd astfel binecunoscuta metodă „cuvinte și lucruri“ (*Wörter und Sachen*), aplicată, cam în aceeași vreme, de Hugo Schuchardt, ceva mai tîrziu de R. Meringer, G. Baist ș.a., iar la noi de G. Giuglea². Metoda constă în folosirea datelor extralingvistice pentru explicarea faptelor de limbă. La Hasdeu, aplicarea ei, chiar și intuitivă, decurge firesc din concepția că *Dicționarul* trebuie să aibă un caracter multilateral. De exemplu, la cuvinte ca *acăț, acrum, adămască, aghiuiță, aghieă, ală, alemesc, alimori* etc. se ține seamă de particularitățile „lucrurilor“ pentru explicarea etimologică. Așupra caracteristicilor realității exprimate se insistă și la termenii care denumesc unelte, obiceiuri, dansuri, jocuri de copii etc. Numeroase întrebunțări figurative ale cuvintelor sînt explicate, de asemenea, prin trăsăturile specifice ale „obiectelor“. Probabil că prin atenția deosebită acordată „lucrului“ se justifică și procedeul disocierii în articole de sine stătătoare ale sensurilor mai importante (dar și mai îndepărtate față de cele fundamentale), legate de domenii speciale.

Hasdeu a văzut la proporțiile adevărate capacitatea derivativă a limbii noastre. Înainte de a căuta etimonuri în latină sau în limbile de împrumut, el a preferat explicarea derivatelor prin criterii interne. Din punct de vedere etimologic, în *EMR* cuvîntul nu este considerat izolat, ci în cadrul întregii sale familii de derivate și compuse, căci la cuvîntul de bază se indică derivatele existente, iar în cadrul articolelor închinete acestora se face trimiterea la cuvîntul primitiv, arătîndu-se, de multe ori, și modul lor de formare.

Analiza derivatului, prin restituirea primitivului, este, uneori, surprinzător de interesantă. De pildă, Hasdeu consideră corect că formele *băieșoi, băieșel, băieșică, băieșime* provin nu de la plural, ci de la singular

¹ Cicerone Poghirc, *B. P. Hasdeu, lingvist și filolog*, Ed. științifică, București, 1968, p. 145.

² Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție, metode, curente*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1962, p. 70 ș.u.

(*băiat*), în ciuda prezenței lui *ț* dinaintea sufixelor. Cu greu se pot găsi în cele trei volume ale *Etymologicului* exemple de derivate sau compuse explicate greșit. Aplicând cu atâta stăruință principiul etimologiei interne, Hasdeu, care sesiza ca nimeni altul mijloacele proprii de dezvoltare a vocabularului românesc, ni se dezvăluie prin una din laturile cele mai realiste ale laborioasei sale activități științifice.

În legătură cu cercetarea structurii etimologice a vocabularului românesc, un principiu de metodă se degajă din studiul despre „amestecul limbilor“. Adept al teoriei limbilor mixte, Hasdeu distinge între *amestecul primar* și *amestecul secundar*, arătând că cel dintii presupune cu necesitate contopirea a două popoare diferite care, prin bilingvism, ajung la o „limbă nouă“, pe când cel „secundar“ este accidental, privește receptarea influențelor, a elementelor externe, care nu modifică structural limba. Amestecul primar are loc în epoca de formare a limbii și este singurul de importanță *genealogică*, rezultat „dintr-o îndelungată bilinguitate a unei populațiuni compuse din două neamuri pe cale de a deveni un singur popor“ (I, p. XLII). Cele două idiomuri intră în „amestecul primar“ în proporții diferite, determinate de anumiți factori, ca numărul și gradul de cultură a populațiilor contopite și gradul de rudenie a limbilor respective.

Rezultă de aici că, în cazul nostru, latina, fiind într-o situație privilegiată, s-a impus ca limbă unică în Dacia, după ce în sistemul ei pătrunseseră numeroase elemente autohtone. Într-adevăr, influența substratului, care, după concepția lui Hasdeu, a fost foarte puternică, a afectat nu numai lexicul, ci și gramatica și fonologia, pe când celelalte influențe s-au mărginit mai cu seamă la vocabular.

Elementele autohtone sînt tratate în *Etymologicum* întocmai ca cele latinești, pe când cele datorate influențelor slavă, maghiară, turcă, neogreacă, posterioare epocii de formare a limbii noastre, sînt considerate, în fiecare caz în parte, adaosuri care nu au modificat structura de ansamblu a românei, la fiecare dintre ele făcîndu-se precizări în legătură cu epoca și împrejurările pătrunderii lor, cu utilitatea și viabilitatea lor în limbă, cu răspîndirea teritorială, uneori cu frecvența, cu forța lor în concurența sinonimică, cu aspectul stilistic de care aparțin, în general cu trăsăturile pe care le implică „adaosurile“ externe.

Deși s-a sprijinit mult pe lucrările latinistilor, dicționarul lui Laurian și Massim și operele lui Cipariu, ca și *Lexiconul de la Buda*, fiind o sursă de prim rang pentru *EMR*, Hasdeu nu a căzut niciodată în exagerările premeditate ale acestora, păstrînd un spirit critic obiectiv în toate cercetările sale. Pasiunea pentru adevărul științific, neumbrit de interese și prejudecăți străine științei, l-a ferit și de exagerările orientării lingvistice antilatinate, care ridica la proporții ireale aportul influențelor externe (slavă, maghiară, turcă) la constituirea limbii române. Polemica cu Cihac și, mai ales, criticile, uneori foarte aspre, pe care și în paginile *Dicționarului* le adresează unor lingviști și istorici străini, sînt elocvente în această privință.

Elementele autohtone, care reprezintă terenul cel mai nesigur al etimologiei românești, dar și cel mai pasionant pentru Hasdeu, sînt tratate în *Etymologicum* pe spații foarte întinse. Din lunga listă¹ de termeni băstinași studiați de el, apar în *EMR*: *abeș*, *Abrud*, *abur*, *aghuiță*, *aidoma*, *ală*, *alac*, *aldan*, *andilandi*, *argea*, *Argeș*, *(de)avalma*, *băl*, *bălan*, *bară*, *barză*, *Basarab*, *bască*, *bașardină*, *batal*, *cot* (în *Barba-cot*), *hojma*, *maldac*, *Mehadia*,

nășărimbă, *Sarmisegetusa*. Numeroase alte cuvinte traco-dace sînt cercetate în *Istoria critică*, în *Columna lui Traian* și în *Cuvențe den bătrăni*.

După concepția lui Hasdeu, contribuția substratului în „amestecul primar” al românei trebuie căutată nu numai în lexic, ci în toate compartimentele limbii. Astfel, din domeniul foneticii, el atribuie substratului vocala *ă*, diftongarea lui *e* și *o* sub accent, palatalizarea labialelor. În alte lucrări, vorbește pe larg de rotacismul lui *n* intervocalic, de *ʃ* (forte) din româna veche etc. Probleme de gramatică de felul postpunerii articolului sau al omonimiei genitivului cu dativul etc., tratate pe larg în studii speciale, sînt reluate, în treacăt, și în *EMR*. De altfel Hasdeu considera că în gramatică (mai ales în sintaxă) urmele dace sînt foarte puternice.

Nu toate rezultatele cercetărilor lui Hasdeu asupra elementului autohton sînt acceptate astăzi, dar nici unul dintre savanții care i-au urmat nu a adus o contribuție pozitivă mai mare decît el la cunoașterea acestui domeniu.

Ca metodă de lucru, Hasdeu folosea comparația cu albaneza (asupra căreia era bine informat), nu ca să explice un împrumut reciproc, ci ca să reconstruiască prototipurile în traco-dacă. Absența corespondențelor albaneze nu-l împiedica să considere unele cuvinte ca provenind din substrat. Raportările la armeană, la limbile celtice, iraniene, baltice, slave etc. sînt foarte frecvente în studiile lui Hasdeu asupra urmelor autohtone din română.

La albaneză în mod special, se referă și pentru unele elemente latine, pornind de la faptul că această limbă a suferit, de timpuriu, o puternică influență latină. Tirziu, spre sfîrșitul vieții, după ce aprofundase o mare cantitate de concordanțe româno-albaneze, Hasdeu a ajuns să accepte și ideea, care circula deja, că raporturile atît de strînse dintre cele două limbi se explică printr-o „intimă veche conlocuire” a populațiilor respective.

Hasdeu este considerat, pe bună dreptate, și cel dintîi mare slavist al nostru. Cunoșcător al limbilor slave moderne și al slavei vechi, el a publicat, cu traducere și comentarii istorice, filologice și lingvistice, numeroase documente slave privind istoria și cultura românească, fiind cel dintîi care a studiat cuvintele românești din astfel de documente aflate pe teritoriul țării noastre.

S-a ocupat în mod special de slava utilizată oficial în țările românești, a examinat numeroase aspecte ale influenței slave asupra românei, a încercat să stabilească cu exactitate domeniul lingvistic slav din care s-au făcut împrumuturi în română. Astfel, el a distins împrumuturile din bulgară de cele din sirbo-croată sau din polonă, rusă, ucraineană, iar pe toate acestea de cele din slava veche. Hasdeu a văzut corect și rolul de intermediar al slavei vechi pentru unele împrumuturi grecești din limba noastră.

În *EMR* ne întîmpină numeroase cuvinte atribuite prin etimologie influențelor maghiară, turcă și neogrecă. Hasdeu insistă asupra epocii și cauzelor care au favorizat pătrunderea acestor elemente în română, face observații în legătură cu circulația, cu valoarea lor stilistică, cu sferele terminologice din care fac parte etc. Principiile metodologice privind studierea lor sînt remarcabile. De exemplu, constată că prin turcă au pătruns în română unele cuvinte din arăbă (în general orientale), că elemente turcești au intrat și prin intermediu sirbo-croat sau bulgar, că cele din greacă nu trebuie tratate în bloc, ci distinse în neogrecești, bizantine și vechi grecești, că cele turcești propriu-zise trebuie deosebite de cele cumane. Mai mult, Hasdeu arată că, în conglomeratul lingvistic balcanic (în care sînt atrase uneori și limbi din vecinătatea de nord a Balcanilor), româna s-a manifes-

tat în cursul istoriei nu numai ca idiom pasiv, receptînd influența celorlalte, ci și activ, influențînd la rîndul ei limbile din jur. Astfel, cuvinte ca *arămle*, *băcie*, *bucniș*, *bunică* etc. au intrat din română în bulgară, *baci*, *berbece*, *păcurar* au pătruns și în maghiară, *bantă* în ucraineană și în sîrbă, *bałt* în ucraineană, *bale* în sîrbă, *baieră* în polonă, numeroase cuvinte păstrești au ajuns din română și în idiomurile slave de nord și de nord-vest, precum și în cele de sud.

În general, bîzîindu-se pe fapte de istorie socială și de istorie a limbii, Hasdeu încearcă să precizeze sensul migrației, dintr-un idiom în altul, a cuvintelor din fondul comun balcanic.

În privința valabilității soluțiilor etimologice din *Etymologicum*, s-a arătat¹, printr-o comparație cu *Dicționarul Academiei* editat de Pușcariu (*DA*) și cu cel al lui I.A. Candrea (*CADE*), că, pentru circa 80% din cele 150 de cuvinte-bază antrenate în comparație, Hasdeu a dat etimologii bune, acceptate în dicționarele ulterioare.

Un procent asemănător se obține și din comparația etimologiilor cuvintelor-bază din primul volum al *Etymologicului* cu cele corespunzătoare din *Dicționarul limbii române moderne (DLRM)*. Din 143 de etimologii din *EMR* I, 117 (se includ aici și etimonurile latinești diferite de la un dicționar la altul) se regăsesc în *DLRM*. Diferența de 26 este nesemnificativă, pentru că, în *DLRM*, pentru 8 cuvinte nu se indică nici o etimologie, pentru alte cîteva se trimito, nu ca în *EMR*, direct la greacă sau la ebraică, ci la un intermediar slav, iar pentru altele, în sfîrșit, nici etimologiile din *DLRM* nu sînt convingătoare (*aliman*, *aidoma*, *alac*, *aghiuță*). Evident, din *EMR* nu au putut fi comparate cuvintele arhaice și cele dialectale, iar din *DLRM* neologismele; cele două dicționare, fiind întocmite după criterii opuse, au în comun un fond lexical restrîns. Am procedat totuși la această comparație cu o anume intenție: ca să arătăm că exagerările sau erorile etimologice ale lui Hasdeu nu privesc decît rareori cuvintele din fondul elementar, de bază, cuvintele ușor de explicat din latină sau din limbile învecinate, ci pe acelea care, din cauza anumitor particularități de formă sau de conținut, se pretează greu sau nu se pretează de loc a fi raportate la un etimon cunoscut. Cele mai multe dintre aceste cuvinte, cu etimologii neconvingătoare la Hasdeu, sînt și astăzi în studiul lexicologilor.

Dar chiar și la aceste etimologii, primite cu rezerve sau, mai adesea, respinse sub eticheta de „neconvingătoare“, „eronate“, „fanteziste“, „aberrante“, de către criticii care s-au ocupat cu asprime și ironie de opera lui Hasdeu, observăm că sînt sprijinite pe un material imens, pe o bază reală a faptelor, pe studiul amănunțit al modificărilor fonetice, gramaticale și semantice, pe comparația largă cu corespondente din alte limbi. Metoda lui Hasdeu în etimologie este, în general, complexă, determinată de o mare erudiție, de o putere asociativă rar întîlnită în știința noastră, de o imaginație de-a dreptul fascinantă. Prin urmare, acele studii etimologice ale lui Hasdeu care ajung la concluzii eronate trebuie judecate, după părerea noastră, prin laturile lor pozitive, cu atît mai mult cu cît numai pornind de la acestea cercetătorii de mai tîrziu au descoperit, în unele cazuri, soluțiile corecte. E un adevăr banal că pentru știință e mai utilă o cercetare temerară, chiar cu riscul unor concluzii greșite, decît abandonarea pesimistă

¹ Mircea Seche, *op. cit.*, p. 31-32.

a domeniului greu de explorat. În acest raport de superioritate trebuie privit Hasdeu față de cei care i-au contestat meritele științifice în lexicologie, ca și în alte ramuri ale lingvisticii și filologiei.

Am spus mai sus că întreaga arhitectură etimologică a lui Hasdeu nu este în afara datelor reale ale limbii. De aceea, pentru cuvintele de care nu dispune de material faptic suficient (de exemplu *abagiubă*, *aculm*, *bastara*, *baur*, *bădoacă* etc.), autorul nu se hazardează să le stabilească etimologia, ci, dimpotrivă, prudent, renunță de a stăruii asupra lor. De asemenea, în numeroase cazuri, concluziile cercetării etimologice sînt simple presupuneri, sugestii pentru noi studii. Față de dicționarele de mai tîrziu, renunțările la etimologie sînt, în *EMR*, incomparabil mai rare.

Am cuprins în cercetarea noastră, întreprinsă din perspectivă lingvistică, numai o parte din mulțimea de aspecte sub care se înfățișează *Ety-mologicum Magnum Romaniae*. Am arătat în ce constă bogăția și varietatea listei de cuvinte, am insistat asupra inovațiilor de metodă, asupra importanței laturii filologice și etimologice etc., punînd în lumină caracterul complex al operei.

Am evitat comentarea discuțiilor care au avut loc la Academia Română în legătură cu elaborarea *Dicționarului*; scopul nostru a fost de a feri expunerea, limitată la analiza propriu-zisă a conținutului lucrării, de amănunte exterioare prea puțin interesante. Cu trecerea timpului, orice mare operă iese în afara sacrificiilor creatorului ei.

Chestiunile de folclor și de etnografie, reținute rareori în atenția noastră, pot constitui, împreună cu întregul material obținut de autor prin angheta dialectală, obiectul unor studii speciale.

Ne-am oprit numai asupra părților pozitive ale *Dicționarului*, nu din prejudecata că opera ar fi lipsită de greșeli, ci pornind de la observația că acestea, luate în sens strict, sînt neimportante, de o gravitate minimă. Din anumite puncte de vedere, „erorile grave“, de care s-a vorbit atît de mult, sînt, după părerea noastră, aspecte pozitive ale activității științifice a lui Hasdeu. Am considerat abundența de fapte extralingvistice ca fiind, nu o limită a lucrării, ci în deplină concordanță cu caracterul ei propriu-zis.

Opera a fost elogiată la vremea ei atît în țară cît și în străinătate. Aprecierile lui Schuchardt, Ascoli, Gaston Paris, Musafia, somități ale lingvisticii epocii, o așază printre cuceririle de seamă ale romanisticii.

Ceea ce a impresionat întotdeauna la această lucrare sînt însă concepțiile îndrăznețe, planul grandios, curajul pentru o întreprindere științifică de atari proporții. Dacă ar fi fost terminat, acest *thesaurus* ar fi conținut nu numai o cantitate enormă de cunoștințe lingvistice, de material adunat din texte și din graiurile vii și orînduit în legăturile firești pe care le implică cercetarea de dicționar, ci și un volum masiv de studii umanistice redînd ineputabila gîndire științifică a marelui învățat. Nici un alt tip de operă nu-i putea sluji mai bine decît un dicționar ca pretext pentru desfășurarea nezăgăzuită a erudiției, a capacității de a apropia, prin punctele lor comune, atîtea domenii ale științei, a imaginației fecunde, a puterii de muncă ieșite din comun.

INTRODUCERE

Serisă într-o originală limbă literară, combinată din stilul științific cu cel artistic, cu îngrădirile unuia și libertatea celuilalt, cartea atrage și astăzi la lectura ei pe intelectualul rafinat ca și pe cel în plină formare. Filologii, folcloriștii, etnografii, istoricii, găsesc în paginile ei un tezaur de cunoștințe, nesfârșite sugestii și, de multe ori, geneza atitor teorii, ipoteze, soluții, explicații, devenite de multă vreme locuri comune în știință sau reluate și adâncite de urmași. Dar, mai presus de toate, oricine poate afla în această operă pe cărturarul de tip renașcentist, care, ca un titan, s-a încumetat să cuprindă cu mintea lui întreaga istorie a culturii și civilizației poporului român.

GRIGORE BRÂNCUȘ

Reeditarea dicționarului lui Hasdeu este extrem de dificilă din cauza numeroaselor și complexelor probleme de transcriere pe care le ridică. Dificultățile provin din natura însăși a operei: un dicționar istoric și popular elaborat într-o epocă de mari fluctuații ortografice și conținând pentru aproape fiecare cuvint-titlu citate ilustrative din texte (manuscrise și tipărituri) care aparțin la toate perioadele de evoluție a limbii române scrise. Se adaugă aci volumul impresionant de citate de limbă vorbită obținute prin intermediul corespondenților locali și, în sfârșit, citatele din dialectele aromân și istroromân. Fiind vorba nu numai de o operă de lexicologie, ci și de filologie propriu-zisă, am considerat necesar să facem o distincție netă între citatele de limbă veche (sec. XVI—XVIII), pe de o parte, și cele de limbă modernă (sec. XVIII—XIX), inclusiv stilul explicativ al autorului, pe de altă parte. Hasdeu a fost un mare filolog în sensul strict al cuvintului, cel dintii care a aplicat la noi în mod științific metoda transcrierii interpretative a textelor vechi. De aceea, am găsit firesc să nu intervenim în felul său personal de interpretare a grafiei chirilice din citatele de limbă veche, așa cum el însuși nu a modificat transcrierea făcută de editorii altor texte vechi, utilizate în dicționar. Dacă am fi reinterpretat, în spiritul edițiilor actuale de texte vechi, modelul de transcriere al lui Hasdeu, ar fi însemnat să ignorăm ideile filologice ale autorului și să desconsiderăm unul dintre aspectele cele mai importante, cel filologic, ale acestei opere. Prin urmare, citatele vechi sînt reproduse în ediția noastră așa cum le-a transcris Hasdeu însuși (direct după manuscrise sau, în unele cazuri, după edițiile curente). Particularitățile de interpretare caracteristice sistemului său filologic sînt conservate cu fidelitate.

Astfel, am menținut întocmai nu numai pe *-u* și *-ă* final, pe *č*, *ğ* etc., ci chiar și litera *d* (în citate din Coresi, Dosoftei, Varlaam etc.), posibilă de a fi interpretată ca *ă*, *i* sau ca vocală intermediară între acestea două. De altfel, nu rare sînt locurile unde autorul susține necesitatea notării prin *d* a unei vocale mai închise decît *ă* și mai deschise decît *i*, vocală redată, după concepția lui, prin *ж* în alfabetul chirilic. De asemenea, am păstrat pe *ї*, cu semnul diacritic pentru scurtime, pentru că, după normele ortopedice actuale, litera *i*, prin care ar fi urmat să redăm pe *ї*, nota în numeroase cazuri o vocală nesilabică. Refacerea aspectului grafic inițial, cu *ї* (opus lui *i* silabic), prin procedeul invers, adică pornind de la criteriul pronunțării actuale a formelor din citatele lui Hasdeu, ar fi fost imposibilă în cazul în care am fi generalizat transcrierea cu *i* ca în ortografia de azi.

Am intervenit însă cu o singură modificare în reproducerea grafică a citatelor de limbă veche, transcriind pe *ѣ* prin *ea* în toate cuvintele care se

scriu și se rostesc și astăzi cu *ea* (de ex. *grătă*=*greață*, *diréptă*=*direaptă* etc.) și menținându-l ca atare în toate cazurile în care nu mai corespunde astăzi unui *ea* (de ex. *nétede*, *socotéle* etc.), ca și în formele dispărute din limbă (de ex. *féce* etc.). Substituirea grafică la care am recurs își are explicația în faptul că Hasdeu însuși interpreta pe *é* ca *ea*, utilizând însă semnul *é* potrivit normelor ortografice academice din jurul anului 1880. Cum nu există nici un citat de limbă veche în care să apară *ea*, înlocuirea operată în ediția noastră, a lui *é* prin *ea* în situația arătată, nu provoacă nici o confuzie, iar menținerea lui *é*, în celelalte situații particulare, are avantajul de a apropia textul arhaic, cu respectarea întru totul a realității fonetice, de înfățișarea grafică actuală a limbii.

Am redat pe *i* prin *i* și pe *ă* prin *i* în citatele din cronicarii sec. al XVII—XVIII-lea (reproduse după ediția Kogălniceanu), din *Uricariul* lui Codrescu și din scrierile lui Cantemir, la care am adăugat câteva lucrări de la sfârșitul sec. al XVIII-lea (*Critil și Andronius*, *Învățăture* de Samuil Micu, *Gheografie* de Amfilohie), deoarece, la toate acestea nu există, prin generalizarea transcrierii cu *i* și *i*, pericolul confuziei de care vorbeam mai înainte.

În citatele din Cantemir am păstrat totuși pe *ă* final, (*doad*), care apare extrem de rar.

Cuvintele reproduse după dicționarul român-latin (datat circa. 1670 și numit de Hasdeu, care l-a și descoperit, *Anonymus Lugoshiensis*, iar după alții, mai târziu, *Anonymus Caransebesiensis*) au fost transcrise după normele stabilite de Hasdeu însuși în *Columna lui Traian*, 1884, p. 406—429, unde a publicat pentru prima oară o parte din acest dicționar. În cazurile în care am presupus o pronunție bănațeană, am conservat grafia originală (de ex. *amețală*, *agsăr*, *albață*); la fel am procedat când Hasdeu notează pronunțarea între paranteze (*Agsun*, citește: *agiun*).

Pentru citatele extrase din texte moderne (sec. al XIX-lea) și din colecțiile de folclor am adoptat norme unice de transcriere, identice cu cele aplicate în redarea textului explicativ al autorului. Aceste norme ni s-au impus prin modul cum am interpretat ortografia etimologică a epocii. Evident, înlocuirile grafice pe care le-am făcut nu afectează realitatea fonetică a formelor.

Trebuie precizat că textul lui Hasdeu conține numeroase inconsecvențe de ortografie; de ex. *ș*, care notează pe *ă*, apare deseori fără semn diacritic: *e*, încît un cuvînt ca *rămîne* e scris fie *rêmâne*, fie *remâne*. Am conservat însă toate dubletele sau tripletele grafice care exprimă posibile pronunțări diferite, de ex.: *păseri*, *pasări*, *păsări*; *întîmpină*, *întîmpînă*; *dentii*, *dentăi*; *rădica*, *ridica*; *se asemenează*, *se asemănează*; *lebedă*, *lebedă*; *băuturi*, *beuturi*; *ziua*, *zioa*; *mănține*, *mînține* etc.

Iată sistemul de înlocuiri grafice pe care l-am aplicat:

ă:*i*, cu excepția *român*, *românește*, *macedoromân*; *ă*:*ă*, sub accent: *cîntă* = *cintă*, *dă* = *dă*, *menționăm* = *menționăm* (constant la p. 1 pl. prez. ind. și p. 3 sg. pf. s.), *adăst* = *adăst*, *văst* = *văst*, *alămuri* = *alămuri*, *căi* = *căi*, *flăcăii* = *flăcăii*, *tigăile* = *tigăile*, *văi* = *văi*, *Buzău* = *Buzău*. În suf. *-ând* al gerunziului verbelor cu tema în *-i*, l-am redat prin *i*: *studiând* = *studiînd*, *apropiând* = *apropiînd*. La forme ca *alimănit*, *bătul*, *înlănțuesc* *remășiță*, am preferat transcrierea lui *ă* prin *ă*, deși nu este exclusă, pentru unele graiuri, și rostirea cu un *ă* mai închis. Am preferat formele actuale în cazul dubletelor *plântă* — *plantă*, *Orăștie* — *Orăștie*, *Mănicești* — *Mănicești*. În unele răspunsuri la *Chestionar* provenite de la corespondenți

din Moldova, am păstrat pe *ă* la finală de cuvînt, în cazul în care am avut certitudinea că notează un *ă* închis, specific graiurilor moldovenești.

ă: *e*, la finala substantivelor feminine cu tema în *-i*: *analogiă* = *analogie*, *bucuriă* = *bucurie*, *ciobăniă* = *ciobănie*, *plugăriă* = *plugărie*, *voiniciă* = *voinicie* etc. și la p. 3 sg. și pl. ind. prez. a verbelor cu tema în *-i*: *apropiă* = *apropie*, *taiă* = *taie*, *descriă* = *descrie*.

ă: *î*, în: *adînc*, *amîndoi*, *atîta*, *azvîrli*, *birfeală*, *blinde*, *ciocirti*, *cîmpească*, *cîmpie*, *cînd*, *cînească*, *cînta*, *cîntec*, *cîrăitură*, *cîrlanii*, *cîrpesc*, *cîrmuiesc*, *cîștiga*, *cîț(e)*, *cîtime*, *crîncen*, *crîng*, *crișmăriță*, *decît*, *dîlmă*, *dobîndi*, *fărîmele*, *filfăind*, *fiintîă*, *frîncii*, *gilceuire*, *gînd(i)*, *gîrbovit*, *hîrdău*, *hîrtie*, *jupîn*, *îmbe*, *întîlni*, *întîmplări*, *întîrzia*, *mîhnit*, *mîndruliță*, *mîngii*, *mînios*, *mîntuie*, *mînuind*, *mîrăind*, *osîndire*, *pircalab*, *plînge*, *rămînea*, *răsuflînd*, *răzgîndi*, *scînteii*, *sfința*, *sfișiat*, *sîcîita*, *smîntîă*, *spăimîntați*, *strecurînd*, *tămiuet*, *tlhar*, *tînguiesc*, *tîrziu*, *trîndăvie*, *țipînd*, *vărsînd*, *vînt*. Scrierea cu *ă* în aceste cuvînte (care constituie lista completă din vol. I) ne întîmpină la diferiți autori din secolul al XIX-lea, inclusiv la Hasdeu. La multe dintre acestea, grafia cu *ă* corespunde unui fapt real de vorbire. Am preferat totuși redarea lui *ă* prin *î* nu atît pentru a fi în acord cu pronunțarea literară actuală, cît mai ales pentru că aceleași cuvînte apar, chiar la aceiași autori și, uneori, în aceleași citate, scrise și cu *î*. Din cauza acestei inconsecvențe a textelor, notația fonetică e greu de distins de faptul pur grafic; de aceea, am recurs la unificarea prin *î* a tuturor cazurilor semnalate.

é: *ea*, sub accent, corespunzînd diftongului *ea* din rostire: *avé* = *avea*, *puté* = *putea*, *acésta* = *aceasta*; la fel după *ș*:- *șése* = *șease*, *șérpe* = *șearpe*, *greșélă* = *greșeală*.

é: *ia*, la inițială de cuvînt sau de silabă: *érbă* = *iarbă*, *éráși* = *iarși*, *îndoéla* = *îndoială*.

é: *a*, după labiale și în toate cazurile în care *a* provine dintr-un mai vechi *ea*: *véđă* = *vază*, *mésă* = *masă*, *îmbétă* = *îmbată*, *nevéstă* = *nevastă*, *apésă* = *apasă*, *pétă* = *pată*, *revérsă* = *revarsă*; *țéră* = *țară*.

e: *ie*, la inițială de cuvînt sau de silabă (cu excepțiile: *eu*, *el*, *ea*, *este*, *era*), potrivit pronunțării iodizate general românești: *eșire* = *ieșire*, *trebue* = *trebuie*.

e: *e*, după consoane labiale, corespunzătoare lui *ie* din diverse graiuri: *perdut*, *peritor*, *fer*, *vermi* etc., cu *e* păstrat. În aceeași poziție am menținut pe *ea*, care corespunde în unele graiuri cu *ia*: *fearele*, *peară*. Nu am unificat dubletele (*perde* și *pierde*, *peară* și *piară*).

e: *i*, ca semn al pluralului sau al genitiv-dativului substantivelor și adjectivelor feminine și neutre terminate în *-iu* și *-ie* (deci cu radicalul în *-i*): *bucuriile*, *categoriilor*, *criterii*, *efigii*, *familii*, *fizionomiile*, *meserii*, *poeziile*, *principiile*, *proprii*, *provinciile*, *servicii*, *studiile*, *temeliile* (în textul original: *bucuriile*, *categoriilor* etc.). Înlocuirea lui *e* prin *i* la finala acestor forme corespunde unei realități ortoepice, intrînd totodată în simetrie cu substituirea lui *ă* prin *e* la nominativ-acuzativul femininelor în *i*: *ciobăniă*: *ciobănie* etc.

é: *i*, corespunzînd unui *e* etimologic: *avénd* = *avînd*, *mergénd* = *mergînd*, *deschiénd* = *deschizînd*.

ë: *ă*, în numeroase cazuri care presupun vocala *e* în etimon: *capétat*, *rémîne*, *rêspîndînd*, *rêșfrînt*, *jumétate*, *pêr*, *têrim* etc., toate transcrise cu *ă*. Foarte frecvent, *ë* (= *ă*) nu e prevăzut cu semnul diacritic: *seu* = *său*, *teu* = *tău*, *țeri* = *țări*, *selbatec* = *sălbatec*, *zeu* = *zău*, *veđut* = *văzut*, *țermuri* = *țărmuri*, *șezetori* = *șezători*, *rezeș* = *răzeș*, *verguță* = *vărguță* etc. În

doe, voe, noe, am adăugat și un *u* antihiativ, potrivit pronunției general românești: *două, vouă, nouă*.

î: i. A fost conservat însă în următoarele situații: la formele dialectale sau arhaice în care *î* exprimă palatalitatea consoanei precedente; la formele a căror analiză etimologică privește evoluția și acțiunea unui *î*; în cazurile necesare pentru evitarea confuziei de accent; în textele dialectale reproduse fonetic; la formele paralele opozabile prin *î: i* (*oamenî și oameni*, din întrebarea 11 din *Chestionar*); ori de câte ori se insistă asupra unui fapt de rostire privind contexte fonetice cu *î*. La pluralul articulat al substantivelor masculine din citatele extrase mai ales din *Opincarul* lui Jipescu, am adăugat un *i* în paranteze drepte, pentru că la formele nearticulate am redat pe *î* prin *i*.

ô: oa (paralel cu *é: ea*): *pôte = poate, frumôse = frumoase*.

-u (final): zero, cu excepția cazurilor în care grafia cu *-u* se justifică fonetic: *intîniu, îngîniu, cunîu, pulîu*, (v. de exemplu întrebările 6, 7, 8 din *Chestionar*, unde *-u* e asociat cu alte fonetisme arhaice sau dialectale).

-û: u (*aû = au, găitanû = găitanu*), dar conservat cînd se discută *û* ca component al diftongului.

ia: ea, la finala imperfectului verbelor de conjugarea a IV-a: *sporia = sporea, vorbiau = vorbeau* și după africată și ocuzivele palatale, potrivit normelor ortografice actuale: *giamuri = geamuri, chiamă = cheamă, ghiață = gheață*. Formele *aceaia* (fem. sing.), *ceia ce* au fost transcrise cu *ea: aceea, ceea ce*. Am preferat transcrierea prin *ea* pentru că și astăzi scrierea cu *ea*, în toate situațiile arătate mai sus, este dictată de criteriile morfologice, în ciuda faptului că pronunțările cu *ia* sînt extrem de frecvente în limbajul popular.

ie (a): ia (*scié = știa, ié = ia*).

s: z în neologisme, intervocalic sau înainte de consoană sonoră, și în cuvinte vechi cu contexte fonice care au permis sonorizarea lui *s*: *disposiția = dispoziția, basă = bază, desvôltă = dezvoltată; chibsuind = chibzuind, isbîndă = izbîndă*.

ș: z (*deschișënd = deschizînd*).

ch = h (*archaism = arhaism, archanghel = arhanghel, tehnic = tehnic, arhiv = arhiv*).

qu: cu (*equațiune = ecuațiune, equilibristic = ecuilibristic, frecuentativ = frecuentativ, liquidă = licuidă* (dar: *quasi-*).

sci, sce: ști, ște (*sciințifice = științifice, iubesc = iubește*).

Am contras literele duble (este mai ales cazul neologismelor): *immens = imens, imediat = imediat, immaterial = imaterial, irresistibil = irezistibil, mss. = ms., coll. = col., miscell. = miscel*. Am păstrat însă litera dublă în forme ca *immulțîște* (cu *im- <in-*), *innecat, cellalt*, în care se notează pronunțări reale.

Am menținut, tot din rațiuni fonetice, scrierea cu *n* înainte de labiale, în cuvinte ca: *înpămîntenire, înelșugare, să înpreune, se-nparte, înpotrivă* etc.

Numele de persoane și de locuri le-am reprodus în ortografia lui Hasdeu: *Alexandri, Boiadachi, Caragia* (și *Caragea*), *Dosofteiu, Popovicu, Receanu, Seulescu, Varlam* etc. (dar: *Birsanu*); *Jorăști, Băilești, Cristești, Vinătorii* (cu și fără articol). Numele compuse au fost supuse normelor ortografice actuale: *Vălenii-de-Munte, Seaca-de-Pădure* etc.

Am lăsat neschimbată ortografia originală și la cuvintele străine (indo-europene, romane, slave, germanice, semitice, turcice etc.), pe care Hasdeu

le utilizează permanent ca termeni de comparație în investigațiile etimologice. Am procedat astfel din respect pentru fidelitatea pe care autorul însuși a avut-o pentru ortografia izvoarelor operei sale.

Din considerentul că unele neologisme circulau în secolul trecut cu forme duble sau cu forme care nu s-au impus în limbă, am păstrat cu strictețe formele particulare și fluctuațiile din original: *metodă* și *metoadă*, *reciproce* și *reciproace*, *spanioală*, *portugeză* etc.

Iată o listă, incompletă, de neologisme pe care le-am conservat cu toate caracteristicile fonetice și morfologice pe care le aveau în epocă: *abundanță*, *adverbi* (pl.), *adverbizare*, *adjectivii*, *aginte*, *amalgamă* s.f., *angulară* (adj.), *aparință*, *articolu*, *autocton*, *bilinguică* (adj.), *bilinguitate*, *caracteriză*, *cestionar*, *cestiune*, *circulează*, *coincidă* (3 sg. ind. prez.), *comerciu*, *competințe*, *consiste* (3 sing. ind. prez.), *constituă*, *contimpurană*, *coordonă* (vb.), *corespundință*, (se) *deterioară*, *deminutiv*, *dezinință*, (se) *dezvoaltă*, *diferință*, *diŃtongirea*, *diverŃinți* (pl.), *duplă* (adj.), *excelință*, *excesainte*, *existința*, (vom) *exprime*, *foarte* (= forte), *genezea*, *gintea*, *incoloară* (adj.), *independințe*, *indiferințe*, *influință*, (ne) *interesă*, *lezică* (subst.), *linguistică*, *maioritatea*, (ne) *accentat*, *neologismii*, *numi* (pl.), *pagine*, *parentezi*, *prezinte*, *pronomi* (pl.), *pronunțaiunee*, *provenință*, *psicologie*, *recensiment*, *secoli*, *servă* (vb.), (au) *supres*, *teinic*, *terață*, *violință*, adverbele în *-mente*: *absolutamente*, *radicalmente* etc.

Am păstrat întocmai fonetismele și formele, învechite, populare sau dialectale, ale cuvintelor din fondul comun al limbii, ca de exemplu: *adecă*, *amărunțită*, *apropiarea*, *asemeni*, *cari* (pron.), *a cării*, *cătră*, *celalalt*, *cincisprezeci* (și toate numeralele-adjective de la 11 la 19, cu finala în-i prin acord cu substantivele masculine), *circimari*, *denaintea*, *denții*, *deoarăce*, *despărut*, *desplăcere*, *împregiurare*, *întra*, *mîntîncă*, *mazere*, *nemerii*, *nemic*, *nește*, *nicăiri*, *ovăs*, *părete*, *pășiuine*, *preuți*, *proaspet*, *rădica*, *săptămîine*, *străcurat*, *trebui* (vb. impers. prez.), *șesetură*, *șipet*, *viie* (lat. vinea), *văst* (vb. part.) etc.

Am conservat întru totul sistemul de notație al autorului aplicat la cercetarea istorică a cuvintelor și formelor: ț, ȝ.

Toate abaterile de la normele substituirilor operate de noi s-au făcut în sensul păstrării identice a formelor din original. Aceste „abateri“, extrem de rare, care nu afectează în nici un fel caracterul științific al ediției, își află explicația, unele, în prudența noastră de a nu interpreta neconvîngător cazurile deosebit de dificile, altele, în faptul că privesc realități lingvistice învechite, dialectale sau cu totul particulare (de ex. menținerea lui *d*, *i*, *u* în unele cuvinte dialectale și învechite).

Punctuația a fost restabilită după normele actuale. Astfel, am redat într-un singur cuvînt construcții adverbiale sau pronominale ca: *altfel*, *astfel*, *totdauna*, *fiecare*, *cîteva*, *totodată*, *bunăoară*, *deopotrivă*, *ceva*, *niscaiva*, *celalt*, *cellalt* etc. pe care Hasdeu le scria cu linioară de unire sau, în unele cazuri, cu apostrof. Derivatele cu *ne-* le-am reproduș într-un singur cuvînt: *nepunînd*, cu excepția celor care presupun dispariția lui *l-* de la inițiala cuvîntului-bază: *ne-mpedecată*, *ne-ncetat*, *ne-mpăcat*. Am înlocuit apostroful prin linioară de unire la forme latinești ca: *eccu-illum*, *eccu-istum* etc.

Am păstrat, ca în textul original, scrierea cu linioară a cuvintelor compuse ori de cîte ori această disociere grafică e impusă de cercetarea etimologiei unuia dintre elementele componente (de ex. *a-nevoie*, *a-boală*, *a-bubă*, *a-ce*, *a-locuri*, *alt-unde*, *al-mai-rău*, *alaltă-ieri* etc.).

Am restabilit locul virgulei în text după regulile actuale, iar în numeroase cazuri am înlăturat, ca inutil, semnul două puncte (:).

Am introdus citatele între ghilimele; numele autorilor citați le-am redat cu litere drepte dərînd, iar al lucrărilor (opere, colecții, reviste) cu caractere cursive. Intervențiile noastre în text, foarte puține la număr, apar între paranteze drepte, rezervînd parantezele rotunde pentru intervențiile în citate ale autorului. Cuvintele discutate în text, dar nesubliniate în vreun fel, sînt, în ediția noastră, izolate prin caractere cursive sau drepte spațiate.

Am introdus la locurile convenite adaosurile făcute de Hasdeu însuși la sfîrșitul fiecărui volum și am operat în text erorile de tipar semnalate. Celelalte greșeli de această natură au fost corectate tacit. La sfîrșitul vol. al III-lea sînt cîteva adaosuri comunicate autorului de Aureliu Candrea. Am notat sursa acestora în paranteze drepte.

Am refăcut ordinea alfabetică a articolelor, fără ca prin aceasta să fie stînjinită raportarea unui articol la altul.

Din cele două formulări ale titlului operei (*Etymologicum Magnum Romaniae* și *Magnum Etymologicum Romaniae*), am preferat-o pe cea dintîi, pentru că, spre deosebire de cealaltă, care figurează numai după studiile introductive ale primului volum, apare pe coperta fiecăruia dintre cele patru volume.

Confruntarea textului pe care îl edităm cu fragmentele „de probă” publicate de Hasdeu înainte de apariția primului tom al *EMR* sau cu cele șase ediții de culegeri selective, din 1894, pentru uzul școlărilor, nu duce la distincții demne de relevat.

Am întocmit, la sfîrșitul operei, un indice de cuvinte grupate pe origini și cu trimitere la volum și la pagină. Cuvintele-titlu figurează ori de cîte ori apar în cuprinsul altor articole. De asemenea, un indice de materii și o bibliografie a izvoarelor.

G.B.

ETYMOLOGICUM
MAGNUM
ROMANIAE

DICȚIONARUL
LIMBEI ISTORICE ȘI POPORANE
A ROMÂNILOR

[.....]

„Lucrarea [...] nu va avea în vedere anume limba română literară de astăzi, ci mai ales limba cea veche și graiul actual al poporului cu divergențele sale dialectale.

Pentru limba cea veche vor servi ca fântine:

1. Texturile vechi române tipărite și manuscrise.
2. Cuvinte sau locuțiuni române de prin vechile documente scrise slavonește sau în altă limbă străină.
3. Actele vechi, publicate sau inedite, scrise românește.
4. Vechile dicționare și glosare române manuscrise.

Pentru graiul actual al poporului cu divergențele sale dialectale vor servi ca fântine:

1. Scriitorii moderni foarte populari, precum Alexandri, Costachi Negruzzi, Anton Pann etc. și unii scriitori de pe la începutul secolului.
2. Dicționarele și vocabularele române, mai ales acelea din prima jumătate a secolului, dar toate cernute prin excluderea neologismelor.
3. Poeziile populare, basme, zicători, locuțiuni proverbiale etc. publicate sau inedite.
4. Arhaisme și provincialisme adunate de-a dreptul din gura poporului, întrucît graiul viu conservă pînă astăzi elemente dispărute din limba literară.
5. Terminologia tehnică vulgară din istoria naturală și din viața industrială.

Pentru înavușirea ultimelor două rubrice, a patra și a cincea, se vor consulta învățătorii sătești, preoți și alte persoane de prin sate din toate provinciile locuite de români, cărora li se va adresa un chestionar ad-hoc, tipărit într-un mare număr de exemplare sub titlul de: [...] *Programă pentru adunarea datelor privitoare la limba română*. Răspunsurile la acest chestionar, după ce vor fi utilizate, se vor depune în original în arhivul Academiei.

Stabilită pe aceste baze, lucrarea va da după putință pentru fiecare cuvînt, pe lângă traducerea sensului general în limba latină sau în cea franceză, următoarele rubrice:

- a) Forma cea mai răspîdită și formele dialectale vechi și nouă.
- b) Diferitele accepțiuni cu citarea exemplelor din fântînele indicate mai sus.
- c) Filațiunile istorico-etimologice.

Spre a fi înlesnit în sarcina curat materială, autorul avînd o neapărată trebuință de cel puțin trei tineri cari să lucreze sub direcțiunea

sa, primind o modestă retribuțiune, guvernul va fi rugat din partea Academiei Române să ia cu acest scop o măsură ce va crede decuviință.

Opera întreagă urmînd a fi terminată în interval de 6 ani, în fiecare an autorul va prezinta Academiei o parte din lucrare, însoțită de un raport despre mersul ei ulterior. Tipărirea definitivă se va putea începe în sesiunea generală din anul 1885, după ce Academia va fi luat cunostință de un specimen al operei.“

Îndată după aceasta, prin intermediul mai ales al revizorilor școlari și al protopopilor, am răspîndit în țară următorul *Cestionar*:

1. În ce cuvinte anume poporul de acolo rostește curat pe *a* cel neaccentat, fără a-l trece în *ă*, bunăoară *malaiu*, iar nu *mălaiu*, și altele?

2. În ce se cuprinde pe acolo, în chipul de a rosti al poporului, deosebite între sunurile *ă* (ǎ) și *i* sau *â* (Ȧ)?

3. Cari sint cuvintele unde se aude mai bine sonul Ȧ?

4. Se zice oare: *sară, fată, masă* etc., ori *seară, feată, measă* și altele?

5. Sint oare cuvinte în cari poporul rostește curat pe *o* cel neaccentat, fără a-l trece în *u*, bunăoară *dormim* pentru *durmim*, *român* pentru *rumân* etc.?

6. Se zice oare *umblu* ori *inblu*? *unghiu* ori *inghiu*? sau cum altfel se zice?

7. Sint oare cuvinte în cari *nî* nu s-a muiat în *i*, precum *întîniu* pentru *intîniu*, *cunîu* pentru *ciuiu*, *stranîu* pentru *straiu*, *călcîniu* pentru *călcîiu* etc.?

8. Sint oare cuvinte în cari *lî* nu s-a muiat în *i*, precum *talîu* pentru *taiu*, *pulîu* pentru *puiu*, *îepure* pentru *îepure*, *ureclîe* pentru *urechîe* și altele?

9. Se aud oare pe acolo, în chipul de a rosti al poporului, vocale lungi, adecă *a* lungit ca *aa*, *o* ca *oo* etc.?

10. Se întimplă, oare, ca poporul să rostească întreg pe *u* de la sfîrșitul unui cuvînt fără articlu, precum *omu* în loc de *om*, sau la verburî ca *facu* în loc de *fac* etc.?

11. Nu cumva se rostește citeodată întreg *i* de la sfîrșitul cuvîntului, bunăoară *oamenî*, pentru *oameni*, *facî* pentru *faci* etc.?

12. Se zice oare *cuvente*, *mente*, *mormente*, *vene*, *mene* etc. în loc de *cuvinte*, *minte*, *morminte*, *vine*, *mine*?

13. Diftongul *oa* se rostește el curat, adecă așa ca să se auză deopotrivă *o* și *a*, ori se aude mai mult numai una din ele, și care anume?

14. Diftongul *ea* se rostește el așa ca să se auză bine *e* și *a*, ori se aude mai mult ca *ia*?

15. Sint oare cuvinte în cari poporul rostește *é* sau *ea* acolo unde limba noastră literară de astăzi pune pe simplul *e*, de ex. *plăceare* pentru *plăcere*, *leage* pentru *lege*, *mearge* pentru *merge* etc.?

16. Sint oare cuvinte în cari se rostește simplul *e* acolo unde limba noastră literară de astăzi pune pe *ea*, de ex. *șese* pentru *șease*, *vre* (voiește) pentru *vrea*, și altele?

17. Ce alte particularități, străine limbei noastre literare de astăzi, se observă în privința vocalelor în graiul poporului de acolo?

18. Poporul de acolo cunoaște el numai sonul *z*? ori că deosebește pe *z* de *dz*?

19. *Z* în *Dumnezeu* se rostește el tot așa ca *z* în *praznic*, ori altfel cumva?

20. Cari sint anume cuvintele unde se aude *dz* în loc de *z*?
21. Poporul de acolo rostește el oare pe *r* în două feluri, deosebind adecă pe un *r* virtos, ceva ca *rr*, de un *r* moale?
22. În cari cuvinte anume se aude *rr*?
23. Poporul de acolo preface el oare pe *f* în *h*, de exemplu *hie* pentru *fi*, *hier* pentru *fier*, *hierbe* pentru *fierbe* etc.?
24. Sint oare cuvinte în cari *fi*e sau *fi* nu se preface niciodată în *hie* sau *hi*?
25. Sonurile *fi*e sau *fi* nu se rostesc oare ca *ș* sau chiar ca *č*, bunăoară *șer* sau *cer* pentru *fier*?
26. În ce cuvinte preface poporul de acolo pe *v* în *h*, de ex. *hulpe* pentru *vulpe*, *răhnire* pentru *răvnire* etc.?
27. Știți oare cuvinte în cari *h* se preface în *v*?
28. Poporul de acolo nu rostește el oare deopotrivă, fără a simți deosebirea de sonuri, *fi*e și *hie* sau *vulpe* și *hulpe*?
29. În ce cuvinte poporul preface pe *v* în *g*, de ex. *ghi*u în loc de *vi*u, *ghie* pentru *vie* etc.?
30. Nu se rostește oare *ji*u sau chiar *gi*u pentru *vi*u, și altele de asemenea?
31. Un *v* la începutul cuvintului nu pierde el oare citeodată, rostindu-se bunăoară *in* în loc de *vin*?
32. În cuvintele *steaua*, *ziua*, *reaua* etc. nu se aude oare *va* pentru *ua*, adecă *steava*, *ziva* și altele?
33. Deosebește oare bine poporul de acolo pe *j* de *ğ* (*y*), ori că le pune pe una în loc de alta, zicînd de exemplu *gîur* pentru *jur* sau *jinere* pentru *ginere*?
34. Poporul de acolo rostește el oare pe *bi* ca *ghi*, de pildă *ghine* pentru *bine*, *cerghî* pentru *cerbî*, *corghî* pentru *corbî* etc.?
35. Poporul de acolo rostește el pe *pi* ca *ki*, de ex. *kîept* în loc de *piept*, *kicîor* în loc de *picîor* și altele?
36. Nu cumva se rostește chiar *cept* sau *cicîor* în loc de *piept* și *picîor*?
37. Cum se rostește pluralul de la *lup* și de la *popă*, adecă: *lupi*, *luği*, *lupkî*, *lupcî* sau cum altfel?
38. *Mie* și *mîel* cum oare se rostesc, adecă *nie*, *nîel*, ori *mnie*, *mnie*l sau cum altfel?
39. Poporul de acolo rostește el în același chip *mie* (1000) și *mie* (pentru *mine*) în fraza: „mi-a dat mie o mie de lei“?
40. În ce cuvinte poporul de acolo preface pe *n* între vocale în *r*, bunăoară *pîră* în loc de *pînă* și altele?
41. În ce cuvinte poporul de acolo preface pe *r* în *n*, bunăoară *fănină* pentru *fărină* etc.?
42. Poporul de acolo nu amestecă oare pe *j* cu *ș*, întrebunînd pe unul în loc de altul?
43. Nu amestecă oare pe *s* cu *z*?
44. Nu amestecă oare pe *ci* cu *gi*?
45. Cari sint exemple de toate aceste schimbări de consoane în gura poporului, și de alte schimbări de aceeași fire ce se mai observă pe acolo?
46. Rostește poporul pe acolo *fluerariu* ori *fluerar*, *mîncătoriu* ori *mîncător*, *ajutoriu* ori *ajutor*, *cuptoriu* ori *cuptor* și alte vorbe de acest fel?

47. Are poporul pe acolo obiceiul de a zice: *l-am văzut-u-l, te-au bătutu-te, i-am datu-i, ne-am întâlnitu-ne, le-au arătat-u-le*, cu pronumele repetit? ori zice numai: *l-am văzut, i-am dat, ne-am întâlnit* etc.?
48. Are poporul pe acolo obiceiul de a zice: oamenii *merge*, copiii *doarme*, muierile *tace*, în loc de oamenii *merg*, copiii *dorm*, muierile *tac*?
49. Zice poporul pe acolo *mînil*, *mînu*le, *mînu*ri^{le}, ori într-altfel? se întrebuințează numai o formă? și care? ori se întrebuințează mai multe, și anume cari?
50. Cari sînt cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la climă, adecă la iarnă, primăvară, vară, toamnă, zăpadă, gheață, polei, arșiță etc.?
51. Cari sînt cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la pozițiunea locurilor, bunăoară la:
mare, noian, toi, riu, păriu etc.?
munte, movilă, măgură, dîlmă, grui etc.?
codru, pădure, rediu etc.?
stan, lespede, stîncă, cărșie etc.?
vale, vîgăună, groapă, vizuină etc.?
52. Cari sînt pe acolo numirile locale cele mai neobicinuite pe aiuri și cum își explică sau cum tîlmăcește poporul acele numiri?
53. Cari sînt cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la minerale, adecă: peatră, bolovan, cotroanță, aur, argint, fer, cositor, plumb, păcură etc.?
54. Cari sînt metaforele, figurele sau asemănările luate de popor din lumea minerală, adecă: ce fel de lucruri sau de însușiri se asemează cu aurul, ce fel cu argintul, cu ferul etc. și cu ce cuvinte anume?
55. Cari sînt cuvintele, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la vegetațiune, adecă părțile arborului sau plantei una cîte una, creșterea plantei etc.?
56. Cari sînt numirile cele mai neobicinuite pe aiuri ale arborilor sălbateci: stejar, fag, ulm, mesteacăn, anin, brad etc.?
57. Cari sînt numirile cele mai neobicinuite pe aiuri ale arborilor roditori: pîr, măr, prun și altele?
58. Cari sînt pe acolo diferitele numiri de struguri, cu descrierea pe cît se poate mai pe larg a fiecării varietăți?
59. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la viic și la lucrarea ei sau la cules?
60. Cari sînt pe acolo numirile feluritelor vinuri și cele privitoare la culoarea vinului, la gustul lui, la tăria etc.?
61. Cari sînt pe acolo numirile feluritelor grîne: grîu, orz, ovăs etc. și dacă sînt vreunele numiri neobicinuite pe aiuri?
62. Cari sînt pe acolo numirile, puțin întrebuințate pe aiuri sau necunoscute, ale legumelor bob, mazere, fasole etc.?
63. Sînt oare pe acolo numiri de arbori, de plante, de grîne sau legume cari se întrebuințează și pe aiuri în țară, dar cu un alt înțeles?
64. Cari sînt pe acolo, într-un număr pe cît se poate mai mare și cu o descriere pe cît se poate mai lămurită, numirile diferitelor buruieni, ierburi și flori?
65. Cari sînt metaforele, figurele sau asemănările luate de popor din lumea vegetală, adecă: ce fel de lucruri sau însușiri se asemează cu arborul cutare, cu floarea cutare, cu buruiana cutare etc.?

66. Cari sînt pe acolo numirile, puțin întrebuițate pe aiuri sau necunoscute, ale felurilor fiare și dobitoace?

67. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința calului: felurile lui, vîrsta lui, culoarea și altele?

68. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința bouului și vacii: felurile, vîrsta, culoarea și altele?

69. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința berbecului și oiei: felurile, vîrsta, culoarea și altele?

70. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința caprei și a porcului: felurile lor, vîrsta, culoarea și altele?

71. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința ciinelui: felurile, vîrsta, culoarea și altele?

72. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința pisicii?

73. Cum se numesc pe acolo deosebitele feluri de șoareci?

74. Cum se numesc pe acolo deosebitele feluri de vermi?

75. Cum se numesc pe acolo deosebitele feluri de insecte?

76. Cari sînt pe acolo cuvintele despre gîscă, rață, lebedă, porumbel sau turturică, cocoș și găină și altele?

77. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la albină și la creșterea albinelor?

78. Cari sînt pe acolo cuvintele despre urs, lup, vulpe, cerb sau ciută și căprioară, vidră, iepure, veveriță etc.?

79. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la vultur, uliu, coroiu, șoim și alte păsări răpitoare de acest fel?

80. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la bufniță sau cucuvaie?

81. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la corb și cioară?

82. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la mierlă, sturz, ciocărlie, rîndunică, vrabie, cuc, pătîrnice etc.?

83. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la cocor și la barză sau cocostîrc?

84. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la broască și felurile ei, la arici, la viezure etc.?

85. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la șopîrlă cu felurile ei și la șerpi cu felurile lor?

86. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la melc sau culbec, la scoică, la rac, la păianjen, la omidă, flutur, lăcustă, grier, furnică, lipitoare etc.?

87. Cari sînt pe acolo numirile felurișilor pești?

88. Cari sînt metaforele, figurele sau asemănările luate de popor din lumea animală, adecă: ce fel de lucruri sau însușiri se aseamănă cu fiara cutare sau cu dobitocul cutare?

89. Cum se cheamă pe acolo sonul sau glasul ce scot felurile fiare sau dobitoace, bunăoară: bouul muge, rața măcăiește și așa mai încolo pentru toate animalele, în privința cărora se află în popor cîte o vorbă deosebită?

90. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la vînătoare?

91. Cari sînt țipetele sau strigătele ce obicinuesc vînătorii, fie în privința vînatului, fie în a ciinilor de vînat?

92. Ce fel de numi se dă pe acolo ciinilor de vînat?

93. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința pescăriei?

94. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la ciobănie, bunăoară felurile de locuință ciobănească, uneltele obicinuite de cătră ciobani, vorbe despre pășiune, despre brînzeturi și lăpturi cu felurile lor și cu chipul de a le face etc.?

95. Ce fel de numi dau ciobanii vitelor ca să deosebească pe una de alta?

96. Ce fel de numiri se dă pe acolo cîinilor ciobănești?

97. Ce deosebire fac ciobanii între un dulău, un mozoc sau un altfel de cîine de stîină?

98. Cum împărțesc ciobanii ziua și cum se cheamă la ei fiecare parte a zilei?

99. Cari sînt metaforele, figurele sau asemănările întrebuițate de cătră ciobani în privința deosebitelor lucruri sau însușiri?

100. Au oare ciobanii cuvinte pe cari nu le întrebuițează ceilalți săteni?

101. Cari sînt pe acolo cuvintele, puțin întrebuițate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la plugărie?

102. Cum se numesc deosebitele feluri de cîmp, lucrat și nelucrat?

103. Cum se numesc deosebitele unelte sau scule de plugărie?

104. Cum se numesc, una cite una, deosebitele părți ale plugului?

105. Cum se numesc, una cite una, deosebitele părți ale căruței?

106. Cum se numesc, una cite una, deosebitele părți ale moarei?

107. Cum se numesc deosebitele meșteșuguri sau meserii cunoscute pe la țară?

108. Cum se numesc uneltele de dulgherie, materialul și apucăturile la lucru ale dulgherilor?

109. Cum se numesc uneltele de ferărie, materialul și apucăturile la lucru ale ferarului?

110. Cum se numesc uneltele de zidărie, materialul și apucăturile la lucru ale zidarului?

111. Cum se cheamă deosebitele feluri de țesături țărănești, covoare, pînzeturi etc.?

112. Cum se cheamă deosebitele unelte de tors, țesut și cusut?

113. Cari sînt pe acolo cuvintele, puțin întrebuițate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la plutire, precum luntre, vislă etc.?

114. Cum se cheamă deosebitele arme cu cari se servesc sătenii?

115. Ce fel de cuvinte s-au păstrat printre săteni despre armele obicinuite la români în trecut?

116. Cari sînt pe acolo cuvintele, puțin întrebuițate pe aiuri sau necunoscute, privitoare la ale casei, precum la: zid, acoperiș, poartă, ferestre, vatră, beci, curte sau ogradă, puț, pat, scaune sau lavițe, mese, oale etc.?

117. Oare se întrebuițează același cuvînt, cînd este vorba că mînincă un om și cînd este vorba că mînincă o fiară sau un dobitoc, ori altfel se numește mîncarea de om și altfel mîncarea de animal?

118. Cari sînt pe acolo, una cite una, numirile hainelor la săteni, fie bărbătești, fie femeiești?

119. Cari sînt pe acolo numirile podoabelor femeiești, precum: salbă, brățări, inele etc.?

120. Cari sînt pe acolo numirile mai deosebite ale mîncărilor?
121. Cari sînt pe acolo numirile deosebite ale băuturilor?
122. Cari sînt cuvintele privitoare la înrudire, adecă despre părinți, frați, veri și alte rude, trupești și sufletești?
123. Cari sînt cuvintele privitoare la căsătorie, începînd de la logodnă pînă la săvîrșirea nuntei?
124. Ce fel de jurăminte întrebuițează poporul de acolo?
125. Ce fel de ocări întrebuițează poporul de acolo?
126. Ce fel de jocuri copilărești, cu cuvintele privitoare la ele, cunoaște poporul pe acolo?
127. Cum se numesc vasele pentru gătirea bucatelor, pentru punerea lor pe masă și pentru ducerea lor la cîmp?
128. Cari sînt pe acolo cuvintele cu privire la gătirea bucatelor și la tot ce se ține de aceasta?
129. Cum se numesc deosebitele feluri de cîntece ce le cîntă poporul pe acolo?
130. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la jocul de cărți?
131. Ce fel de danțuri, cu cuvintele privitoare la ele, cunoaște poporul de acolo?
132. Cum se numesc pe acolo deosebitele instrumente de muzică, cu părțile fiecăruia?
133. Cari sînt pe acolo cuvintele privitoare la înmormîntare?
134. Face poporul vreo deosebire între suflet de om și suflet de dobitoc, și cum se numește aparte fiecare din ele?
135. Este oare vreun cuvînt deosebit cînd se vorbește despre moarte de dobitoc, bunăoară: omul moare și dobitocul cîenește?
136. Cari sînt credințele poporului în privința cugetului, a minții, a gîndirii etc.?
137. Cum înțelege poporul frumosul, și cari sînt, după părerea lui, lucrurile cele mai frumoase în lume?
138. Care este părerea poporului în privința stelelor, despre natura lor, scopul etc.?
139. Cum se cheamă la popor, una cîte una, deosebitele stele, și ce se zice despre fiecare din ele?
140. Cum se cheamă partea cea albicioasă a cerului de noapte, pe care unii o numesc Calea lui Troian, și ce se povestește despre ea?
141. Cum privește poporul eclipsa ori întunecarea soarelui sau a lunii și ce povestește despre acestea?
142. Ce sînt vîrcolacii după credința poporului și cum se mai cheamă?
143. Cum înțelege poporul așa-numitul *diochiiu* și ce povestește în această privință?
144. Ce fel de zîni și zîne cunoaște poporul, cum îi numește pe toți unul cîte unul, și ce povestește despre ei?
145. Ce se povestește despre zina Cosinzana sau Sinzana și ce alt nume i se mai dă?
146. Cunoaște oare poporul vreo zîină cu numele de „Filma“?
147. La nunți sau în alte întîmplări se cîntă oare despre „Lada“ și „Mana“, și ce sînt acestea?
148. Ce povestește poporul despre Drăgaica?

149. Ce povestește poporul despre strigoi sau strigoaie și despre stafie, și prin ce se deosebesc aceste ființe unele de altele?
150. Ce povestește poporul despre dracul și cum îl descrie?
151. Ce povestește poporul despre Ursite și cum le mai numește?
152. Ce povestește poporul despre Iele sau Dînsele și despre Iezme și cum le mai numește?
153. Ce povestește poporul despre Joimarița și cum o mai numește?
154. Ce credințe și obiceiuri are poporul în privința zilei Sîntului Ioan Botezătorul?
155. Ce este Papaluga sau Paparuda și cu ce fel de obiceiuri e însoțită?
156. Ce povestește poporul despre Zburător și cum îl mai numește?
157. Cunoaște oare poporul de acolo vreun obicei sau vreo credință cu numele de Turcă sau Țurcă?
158. Ce este Brezaia?
159. Ce sînt Borboasele?
160. Cum se petrec pe acolo Colindele?
161. Ce povestește poporul despre Pricolici sau Tricolici și cum îl mai numește?
162. Ce însemnătate au în basmele și credințele de acolo zmeii și balaurii și cum sînt descriși de cătră popor?
163. Poporul de acolo povestește el ceva despre „oamenii roșii“, și ce anume?
164. Ce obiceiuri sînt pe acolo în privința vrăjilor?
165. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința boalelor de om?
166. Cari sînt pe acolo cuvintele în privința boalelor de vite?
167. Care este, după părerea poporului de acolo, pricina frigurilor, a epilepsiei, a holerei, a ciumei etc.?
168. Cum povestește poporul de acolo despre Sîntul Petru?
169. Cum povestește poporul de acolo despre Sîntul Ilie?
170. Ce alți sfinți sînt mai socotiți de cătră popor și pentru ce anume sînt mai socotiți?
171. Cum împărțește poporul ziua și noaptea, necunoscînd împărțirea precisă în ore sau ceasuri?
172. Dacă pe acolo zioa dîntiiu a fiecării lune nu poartă o numire deosebită, bunăoară: *Sîn-văsia lui Faur, a lui Mărțișor* etc.?
173. Ce zice poporul despre fiecare zi a săptămînei, adică le socotește pe toate deopotrivă, ori face între ele vreo deosebire?
174. Ce povestește poporul despre Sînta Miercuri, Sînta Joi, Sînta Vineri, Sînta Duminiică etc.?
175. Ce fel de dobitoace sau păseri socotește poporul de acolo ca mai plăcute lui Dumnezeu?
176. Sînt oare locuri, ape, păduri, movile sau altceva pe care poporul le privește ca sfinte?
177. Poporul privește el oare ca sfinți pe Soarele și pe Luna?
178. Ce sînt, după părerea poporului de acolo, Zorilă și Murgilă?
179. Este oare pe acolo vreun blăstem cu pomenirea Dunării, bunăoară: *bată-te Dunărea! sau altfel cumva?*

180. Cari sînt prejudecățile poporului de acolo în privința vîntului?
181. Cum se numesc pe acolo deosebitele vînturi?
182. Cunoaște oare poporul de acolo niscaiva rugăciuni afară de cele bisericești?
183. Cum își explică poporul căderea stelelor?
184. Ce înțelege poporul prin *fapți*, — *punerea cuțitului și darea de argint-viu*?
185. Ce este și cum se face *legarea* sau *dezlegarea ploiei*?
186. Ce este *Mama pădurii*?
187. Ce este *Ciurica* și ce sînt *Circovii*?
188. Ce credințe și obiceiuri are poporul asupra *Anului Nou*, a *Bobotezei*, a *Lăsatului de sec*?
189. De ce scot babele ochii la sfinții zugrăviți pe biserică?
190. Ce sînt *pasările cu ciocul de foc*?
191. Ce este *vîntul turbat*?
192. Ce înțelege poporul prin *toaca din cer*?
193. Ce crede poporul despre curcubeu?
194. Ce este *rodul pămîntului*?
195. Ce e *minicătoarea*?
196. Ce e *focul lui Sin-Medru*?
197. Ce e *iarba fearelor*?
198. Ce sînt *pocînzeii și colăcerii*?
199. Ce e *ceasornicul casei*?
200. Ce credință are poporul despre raiu și despre iad?
201. Ce înțelege poporul cînd zice: „pe celalt tărîm“?
202. Ce se înțelege prin *Cratu-nou*?
203. Cum își explică poporul *ieșirea cu plin — ieșirea cu sec*?
204. Ce este *Spiridușul*?
205. Ce sînt *căpătunii* sau *cătcăunii* și cum altfel se mai cheamă?
206. Ce crede poporul despre *Vremea d-apoi*?...

În acest *Cestionar* predominesc două puncturi de vedere nouă pe cari mi le împunea starea actuală a științei limbei și cari sînt cu totul străine lexicografiei de școala clasică: 1. fonetica poporană, temelia *d i a l e c t o l o g i e i*; 2. credințele cele intime ale poporului, obiceiurile și apucăturile sale, suspinele și bucuriile, tot ce se numește astăzi — în lipsă de un alt cuvînt mai nemerit — cu vorba engleză *f o l k l o r e*. Voiam să cunosc pe român așa cum este dînsul în toate ale lui, așa cum l-a plăsmuit o dezvoltare treptată de optsprezeci veacuri, așa cum s-a străcurat el prin mii și mii de înfrîuriri etnice, topice și culturale.

În interval de un an, mi-au sosit teancuri de răspunsuri de pe la preuți și mai ales de pe la învățători sătești: vro cîteva adevărat prețioase, unele foarte bune, multe bunicele, aproape nici unul din care să nu se tragă o brumă de folos. De la primele pagini ale Dicționarului — oriunde indic în parentezi numele corespondentului și localitatea — se vede modul în care m-am putut servi de acele răspunsuri. În cazuri dubioase sau puțin lămurite, trimiteam o cartă-postală cu întrebări suplimentare, și mi se răspundea prin scrisori, așa că s-au mai grămădit

PREFAȚĂ

un nou teanc din epistole primite, pe lângă cari unii mi-au împărtășit plante și chiar minerale în natură, împreună cu nomenclatura.

Dicționarul unei limbi trebui să fie pentru un popor o enciclopedie a traiului său întreg, trecut și prezinte. În limbă o națiune se privește pe sine însăși într-o lungă galerie de portrete din epocă în epocă, unele ceva mai șterse de vechime sau de împregiurări, dar în cari totuși ea își recunoaște pe deplin individualitatea: cum a fost din leagăn, cum a crescut, cum a mers înainte și iarăși înainte, cum a ajuns acolo unde este. Grație Cestionarului meu, cele mai învechite din acele portrete vor căpăta un colorit de viață; cele mai nouă, vor putea chiar să vorbească, fiecare cu timbrul său propriu.

B. P. H.

București, 15 mai 1885

I. CE ESTE ETIMOLOGIA? — II. CUM SE AMESTECĂ LIMBILE?
 III. ÎN CE CONSISTĂ FIZIONOMIA UNEI LIMBI?

I

Ce este etimologia?

Termenii tehnici în genere ar trebui totdeauna să-și întinză accepțiunea în măsură cu treptata lărgire a acelei sfere științifice sau artistice, din care ei fac parte. Dacă la cei vechi *ἀνατομή* însemna o simplă disecțiune, ba încă foarte neperfectă, de aci nu urmează ca același sens îngust să aibă *anatomia* actuală. Ei bine, într-o contradicțiune flagrantă cu imensul progres în studiul limbei, *etimologia* mai păstrează pînă astăzi accepțiunea cea rudimentară, pe care o avusese cu sute și chiar cu mii de ani înainte de nașterea lingvisticeii.

Romanii explicau pe grecul *ἐτυμολογία* prin: „*quae verborum originem inquirunt*“¹. Aceasta rezumă cit se poate de bine aplicațiunea cea tradițională a termenului, care, la romani, ca și la greci, ca și la noi toți pînă acuma, are a face numai cu *verbum*, numai cu *c u v i n t u l* și iarăși cu *c u v i n t u l*. Prin perifrază, *etimologia* este „*derivațiunea unei vorbe*“. De ce însă nu orice derivațiune lingvistică? Cum să numim oare, de exemplu, derivațiunea unei construcțiuni sintactice?

Menționăm anume cazul sintactic, căci el incurcase în secolul trecut pe unul din oamenii cei mai geniali, care ghicise de pe atunci aproape tot ce distinge metoada lingvistică contimpurană. Nemuritorul Turgot a scris, între celelalte, o scurtă bucată intitulată: *Etymologies et fragments sur les langues*, compusă din șase numere, dintre cari primele trei se referă la originea unor cuvinte latine, iar restul la originea unor construcțiuni sintactice ebraice. Pe cele dentii, el le numește „*étymologies*“; pe cele din urmă, negăsind nici un termen propriu, se vede silit a le boteza „*fragments*“, expresiune pe care ar fi putut aplica mult mai bine la o grămadă de petre sau de geamuri sparte!²

O derivațiune sintactică este *e t i m o l o g i e* cu același drept ca și o derivațiune lexică. Când Weil probează că construcțiunea engleză: *The king's eldest son has given a feast to the citizens* derivă din amestecul construcțiunii franceze: *Le fils aîné du roi a donné une fête aux citoyens* cu construcțiunea germană: *Des Königs ältester Sohn hat den Bürgern ein Fest gegeben*, astfel că dacă vom exprime ordinea cuvintelor în cea franceză prin: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, vom avea atunci în cea germană: 4, 5, 3, 2, 6, 10, 11, 8, 9, 7, iar în cea engleză: 4, 5, 3, 2, ca la germani, și apoi: 6, 7, 8, 9, 10, 11, ca

¹ Quintil., *Inst.* I, 6, 28.

² Turgot, *Oeuvres*, Paris, 1844, t. 2, p. 754-6.

la francezii¹, — el ne dă o etimologie întocmai ca și când ar explica pe englezul *useful* prin francezul *user* și anglosaxonul *ful*. Etimologia sintactică, în cazul de față, se rezumă în următoarea ecuațiune: *The king's eldest son has given a feast to the citizens* = *Des Königs ältester Sohn + a donné une fête aux (= à les) citoyens*, care nu diferă întru nimic de etimologia lexică: *useful* = *use* + *ful*.

Pe același temei, dacă este etimologie de a zice că cuvântul francez *charme* „ceva ce ne atrage prin plăcere“ vine din cuvântul latin *carmen* „cîntec“, atunci tot etimologie este de a constata că sonul francez *ch-* vine din sonul latin *c-*; și iarăși etimologie este de a arăta că semnificațiunea „cîntec“, grație semnificațiunii intermediare de „fermec prin cîntare“, poate să treacă la semnificațiunea de „ceva ce ne atrage prin plăcere“²; în fine, va fi tot etimologie dacă, mergînd mai departe, vom descompune pe latinul *carmen*, sub forma cea veche *casmen*, în radicala *cas-* și sufixul *-men*. Mai pe scurt, derivațiunea sintactică, ca și cea fonetică, ca și cea ideologică, ca și cea morfologică, toate sint deopotrivă etimologie.

Pînă la nașterea lingvisticeii, sonorile nu aveau pentru știință nici o geneză hotărîită: „les voyelles ne font rien, et les consonnes font peu de chose“, după faimoasa glumă a lui Voltaire; formele gramaticale se expuneau atunci în paradigme, regulate sau neregulate, dar fără nici o analiză genetică; regulele sintactice constituiau de asemenea un fel de codice dogmatic; doctrina semnificațiunilor nu exista de loc; a deriva dară o vorbă dintr-o altă vorbă sau — cel mult — a o deriva din oarecari elemente constitutive înțelese în modul cel mai confuz, iată tot ce făcea și tot ce putea face *etimologia*. Astăzi însă, cînd lingvistica *derivă* nu numai cuvintele, ci încă sonorile, formele gramaticale, construcțiunile sintactice, semnificațiunile, orice alt ingredient al limbei, se cuvine oare ca „etimologia“ să mai rămînă închisă neștrămutat în cercul cel strîmt al „cuvintelor“?

Și totuși anomalia nu încetează.

Curtius începe clasică sa operă prin aceea că „etimologia este știința menită a urmări originea *cuvintelor* și filiațiunile lor reciproce“³. Pentru Pott, etimologia este „descompunerea *cuvintelor* în radicale și elemente formative“⁴. Cînd cităm pe un Pott și pe un Curtius, ajunge. În fond, tot așa înțelegeau etimologia Ménage și chiar Cicerone.

Hovelacque a scris un paragraf întreg intitulat *Pericolele etimologiei*, în care ne spune, între celelalte, cum că există o „etimologie filologică“ (*étymologie philologique*) și o „etimologie lingvistică“ (*étymo-*

¹ Weil, *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*, Paris, 1869, p. 47.

² Cfr. Littré, *Études et glanures*, Paris, 1880, p. 9.

³ Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, ed. 3, Leipzig, 1869, p. 3: „Denn unabweislich ist trotz alles Zweifels und Spottes das Streben dem Ursprung der Wörter und ihrer Verwandtschaft unter einander nachzuspüren, oder wie es der Name unserer Wissenschaft so treffend bezeichnet, das *ετυμολογία*, das seiende, den wahren und eigentlichen Gehalt derselben, zu ergründen...“ — (Cfr. Tobler, *Versuch eines Systems der Etymologie*, in *Zeitschr. f. Völkerpsych.*, t. 1, p. 355.

⁴ Pott, *Etymologische Forschungen*, ed. 2, t. 2, part. 1, Lemgo, 1861, p. 185: „die Etymologie, d.h. die Lehre freilich nicht bloss von den Wurzeln, sondern auch von den Bildungselementen, die zu ihnen, und es fragt sich, unter welcherlei Bedingungen, hinzutreten...“

logie linguistique), ambele foarte primejdioase. El aduce ca specimen de cea dentii derivațiunea lui *cadaver* din *caro data vermbus*, iar ca specimen de cea a doua pe latinul *forma* din grecul $\mu\omicron\phi\phi\eta$ ¹. Ceea ce speriașe atât de mult pe Hovelacque și i-a produs chiar un fel de confuziune în spirit, se pare a fi tocmai identitatea cea fundamentală, pe care am constatat-o noi mai sus în rolul cel mărginit al „etimologiei“ la cei vechi și la cei noi. La cei noi și la cei vechi deopotrivă, scopul este derivațiunea unui cuvânt; toată deosebirea consistă în procedură. Un Pott sau un Curtius, negreșit, întemeiază o derivațiune lexică pe fonologie și pe ideologie, ba încă mai recurge nu o dată la sintaxă, urmărind întrebuițarea cuvântului în frază; dar derivațiunea sonului și derivațiunea sensului, în orice caz, îi preocupă abia pe un plan secundar, numai ca un instrument, ca un mijloc periodic de a ajunge la țintă.

Nedomerirea trebui curmată o dată. Dacă *etimologia* este *d e r i v a ț i u n e*, atunci ea nu formează o știință separată și nu face parte dintr-o singură ramură a științei, ci aparține lingvisticeii întregi. Oriunde lingvistul nu se mulțumește de a înregistra un fapt, ci caută a stabili raportul între o cauză și un efect, fie pe terenul sonorilor, fie pe al formelor gramaticale, al sintaxei, al semnificațiunilor, al cuvintelor etc., iar generalmente cauzele și efectele se împletecesc pe toate aceste terenuri, uneori abătându-se chiar peste sfera lingvisticeii, el face *e t i m o l o g i e*.

Să luăm pe francezul *dirai*. Aceste două silabe se descompun în *dire-ai*, derivând din latinul *dicere habeo*. Tranzițiunea lui *dicere habeo* în *dirai* constituă: o etimologie fonetică prin *r* din *cr* = *cér-* etc.; o etimologie morfologică, prin scăderea lui *habeo* la un simplu sufix, întocmai ca *-bo* în *dicebo* sau *-σω* în $\lambda\acute{\epsilon}\xi\omega$; o etimologie ideologică, de vreme ce sensul de prezinte se schimbă în sensul de viitor; o etimologie lexică, fiindcă *dirai* este un singur cuvânt; am mai putea adăuga încă o etimologie, tonică, căci pierderea lui *ce* în *dire* = *dicere* se datorește conservațiunii accentului pe prima silabă latină, ca și-n reducerea lui *habeo* la *ai*. Dacă e atât de omnilaterală derivațiunea disilabicului *dirai*, apoi cu cât mai virtos ne va fi imposibil de a menține etimologiei un caracter numai lexic, când ne vom apuca de mexicanul *notlazomahuizteopixcatatzin*, care, deși nu e decât un cuvânt, se traduce totuși prin: „prêtre vénérable que je chéris comme mon père“!²

În scurt, fonologia se ocupă cu sonuri, morfologia cu *forme gramaticale*, lexiologia cu *cuvinte*, ideologia sau semasiologia cu *semnificațiuni* etc.; cât se atinge însă de etimologie, ea reprezintă în genere *derivațiunea* în oricare ramură a științei limbei. Cu același temei, cu care un dicționar poate fi etimologic, poate fi etimologică și o gramatică. Este un fel de contradicțiune, când Brachet, de exemplu, întitulează o carte a sa *Dictionnaire étymologique de la langue française*, iar o altă carte *Grammaire historique de la langue française*, deși ambele cărți sînt absolutamente de aceeași direcțiune *derivativă*. Vrînd cineva să-și explice originea francezului *fais* din *facio*, n-o găsește în *Dicționarul etimologic*, ci trebui să alerge la *Gramatica istorică!*

¹ Hovelacque, *La linguistique*, p. 18—9.

² A. Humboldt, *Essai politique sur le royaume de Nouvelle Espagne*, p. 81, ap. Pott, *Wurzel-Wörterbuch*, t. 5, p. XXII.

Etimologia actuală, cea adevărat științifică, cată nu numai să îmbrățișeze un câmp fără asemănare mai vast decât etimologia cea empirică din trecut, care se închide a oarecum ermeticește în cercul lexic, dar totodată trebui să tindă a f i r e c o n s t r u c t i v ă, adecă a găsi pentru fiecare fenomen, întrucit el este diferențiat în mai multe exemplare, cîte un prototip comun, rezultînd din corelațiunea divergințelor.

Pott nu r e c o n s t r u i e ș t e niciodată prototipurile lexice. El constată, bunăoară, că latinul *sex*, grecul *ἑξ*, sanscritul *ṣaṣ*, zendicul *kṣvas* etc., sint forme colaterale; dar nu le urcă prin comparațiune la un părinte comun *ksvaks*, din care t r e b u i a să se fi născut toate. Școala lingvistică germană cea numită nouă, cu Brugmann în frunte, se arată uneori chiar ostilă reconstrucțiunii, dar iarăși numai pe terenul lexic.

Să examinăm.

Oricine respinge în lingvistică o reconstrucțiune de un fel este dator a respinge totodată orice altă reconstrucțiune, căci nu se poate invoca în favoarea unei singure specii de reconstrucțiune nici un argument care să nu militeze în același timp pentru reconstrucțiunea în genere.

Ei bine, toți lingviștii pînă la unul admit r e c o n s t r u c t i u n e a f o n e t i c ă: din corelațiunea sanscritului *bh* cu grecul φ , cu goticul *b*, cu latinul *f* etc., se reconstruiește, de exemplu, prototipul *bh*.

Cuvintele însă fiind compuse din sonuri, reconstrucțiunea fonetică duce necesarmente la reconstrucțiune lexică, ceea ce se poate demonstra tocmai asupra școalei lui Brugmann, care se pare citeodată a fi atît de ne-mpăcată în această privință¹.

Din acea impregiurare că sanscritul *am* în *ācvaṃ* corespunde grecului $\alpha\nu$ în $\tau\pi\omicron\nu\nu$, pe cînd sanscritul *am* în *pādam* corespunde grecului α în $\pi\acute{o}\delta\alpha$, Brugmann conchide că prototipul lui *am* = $\alpha\nu$ diferă de prototipul lui *am* = α . Tot așa prin *an* = $\alpha\nu$ în *bhāranti* = $\varphi\epsilon\rho\nu\nu\tau\iota$ față cu *an* = $\alpha\nu$ în *asānti* = $\xi\chi\nu\nu\tau\iota$ el reconstruiește două prototipuri diverse pentru posteriorul *an*. Avem astfel patru nazale, pe cari să le formulăm prin m_1, m_2, n_1, n_2 , lipsindu-ne semnele tipografice întrebuintate de Brugmann. În același chip, mai departe, prin comparațiuni foarte ingenioase, el reconstruiește r_1, r_2, a_1, a_2 ; iar îndrăznețul său urmaș Saussure merge la „foneme“ cu mult și mai complicate ca $a_1\textcircled{O}$ sau $a_2\textcircled{O}$. Vine însă întrebarea: cum de se zicea *pādam* = $\pi\acute{o}\delta\alpha$ și celelalte în epoca lui m_2, n_2, a_1, a_2 etc.? Iată că școala lui Brugmann, vrînd-nevrînd, din cauza reconstrucțiunii fonetice se vede dodată împinsă la reconstrucțiune lexică — ba încă ce fel de reconstrucțiune! — dîndu-ne nește prototipuri curat inexprimabile, precum este bunăoară pentru *quatuor*: $k_2a_1t\omega Aa_2ra_1s$.²

¹ Brugmann-Osthoff, *Morphol. Untersuch.*, t. 1, p. IX: „...nur derjenige, welcher sich für immer lossagt von jener früherhin weit verbreiteten, aber auch jetzt noch anzutreffenden Forschungsweise, nach der man die Sprache nur auf dem Papier betrachtet, alles in Terminologie, Formelwesen und grammatischen Schematismus aufgehen lässt etc.“ — Cfr. Leskien, *Die Deklination im Slavisch-litauischen und Germanischen*, Leipzig, 1876, p. 39: „Man hat sich nach dem ganzen Entwicklungsgange dieser Disciplin (der Sprachwissenschaft) daran gewöhnt, bei den einzelnen Formen der Einzelsprachen immer zunächst an die Ursprache zu denken etc.“

² De Saussure, *Mémoire sur le système primitif des voyells*, Leipzig, 1879, p. 21. — Cfr. Kruszewski, *Lingvističeskija zamětki*, Warszawa, 1880, p. 1—13.

Să mai vorbim oare de reconstrucțiunea ideologică, de care se izbește mereu orice linguist, de vreme ce i se prezintă la tot pasul, în graiuri congenere sau chiar în aceeași limbă, o vorbă cu două sau mai multe semnificațiuni diverse, fiind dator a le reduce la un punct de plecare comun, la o sorginte de unde să se desfășoare dreptat divergințele?

Să luăm cuvîntul *brav*, unul din cele mai norocoase, care în scurt timp a reușit a se răspîndi din Occidente în limbile cele mai eterogene din Europa și din America. După Diez, Littré zice: „Français *brave*; provençal *brau* (féminin *brava*), dur, méchant, brave; catalan *brau*; espagnol et italien *bravo*; bas-latin *bravus*, sauvage. Le sens primitif est sauvage, dur, fougueux, d'où on passe facilement au sens de vaillant, courageux. Mais d'où vient celui de beau, bien habillé? Sans doute de vaillant on est venu à habile (*bravo* en italien a cette acception), puis bon, beau, bien habillé...“¹. Cînd noi auzim la operă strigîndu-se *bravo* în loc de „foarte bine“, sau chiar *bravissima* în semn de cea mai deplină mulțumire sufletească pentru arta unei gingașe cantatrice, nu ne gîndim, negreșit, la sensul primitiv de „sălbatec“, care este o reconstrucțiune ideologică aproape tot atît de îndrăzneată, iar în orice caz de aceeași natură, ca și un $k_2a_1tWA_2ra_1s$ pentru *quatuor*!

Reconstrucțiunea lexică, care nu se poate despărți de cea morfologică, cuprinde în sine pe cea fonetică și implică pe cea ideologică. Admițînd dar pe una din ele, admitem *eo ipso* pe toate. De aceea însuși Pott, deși nu reconstruiește niciodată cuvintele, nu contestă totuși legitimitatea reconstrucțiunii linguistice în genere, cerînd însă, cu multă dreptate, ca ea să fie pe cît se poate mai metodică, să nu amestece cele sigure cu cele nesigure, să se întrebuițeze atunci cînd trebui sau acolo unde trebui, și să rezulte numai din date pozitive.² Cam tot aceasta, în fond, o dorește școala lui Brugmann, insistînd anume asupra pericolului unor reconstrucțiuni pripite.³

¹ Littré, *Dict.* I, p. 412. Cfr. Diez, *Etymologisches Wörterbuch*, Bonn, 1861, t. 1, p. 83.

² Pott, *Wurzel-Wörterbuch*, t. 3, p. 119: „Auch habe ich nichts dawider, dass man, so weit dies möglich, auf Ermittlung derjenigen Urzustände Bedacht nehme, in welchen sich die Sprache, sei es nun als unserem gesammten Indogermanischen Sprachstamme vorausgegangene allgemeinsame Urmutter, oder als Ahnin bloss einzelner Familien innerhalb desselben befunden haben mag. Es wird aber dringend nöthig sein, dass man mit enthaltsamer Bescheidenheit verfare, und nicht, wie leider noch so oft geschieht, Gewisses mit Ungewissem oder gar Falschem, nicht thatsächlich Gegebenes und bloss Erschlossenes oder wohl gar nur leichtsinnig Ersonnenes und Geheisches mit wilder Haft und ohne Unterscheidung beständig durcheinander rüttele und schüttele“.

³ Brugmann, *Nasalis sonans*, în Curtius, *Studien*, t. 9 (1876), p. 320, nota: „Wer die Sprachformen, ehe er an die Ursprache denkt, immer zuerst darauf ansieht, ob sie nicht analogische Neubildungen sind, begeht bei weitem nicht so leicht folgeschwere Irrtümer wie ein solcher, der sich immer erst durch den unmittelbaren und offenkundigen Augenschein so zu sagen darauf stossen lässt, an Associationsbildung zu denken, und im Uebrigen alles, was sich lautgesetzlich aus einer denkbaren ursprachlichen Form herleiten lässt, sofort auch daraus herleitet. Denn wer irrig eine Associationsbildung statuiert, irrt nur insofern, als er eine einzelne Form oder eine Reihe von Formen noch nicht an der richtigen Stelle untergebracht hat, wer dagegen von den historischen Formen aus sogleich zur Ursprache überspringt und mit Hilfe dieser Formen Grundformen erschliesst, die nie bestanden, irrt nicht bloss in Hinsicht auf jene einzelnen historischen Bildungen, sondern auch in Hinsicht auf alles Weitere, was er auf den erschlossenen Grundform aufbaut.“

Cel întâi, fără îndoială, care emisese principiul reconstrucțiunii în lingvistică, mai în specie a reconstrucțiunii lexică, a fost Chavée¹; cel întâi însă cărui i se datorește aplicațiunea acestui principiu pe o scară vastă este Schleicher². Cu toate astea, Ascoli probează într-un mod irezistibil că: „Reconstrucțiunea în stare latentă e cuprinsă în orice comparațiune stabilită pe criterii riguroase. Când Bopp, combinând formele și elementele diverselor limbi ario-europăee, ne arată mereu cum ele, când una, când alta, reprezintă mai bine cutare sau cutare condițiune originală, astfel că toate se completează oarecum reciprocamente, el lucrează în fapt la o ne-nceată reconstrucțiune, deși nu se-ncearcă a ne da rezultatele acestei operațiuni sub o formă lexică expresă. Așa, de exemplu, alăturându-se coastă la coastă acești trei nominativi: sanscritul *āgan*, greul *ἀγων* și latinul *agens*, față cu tulpinele lor respective: *āgant* — *ἀγων* — *agent*; apoi fiind constatat că vocala cea primitivă se păstrează mai bine în sanscrita, că consoana guturală în greaca și-n latina e mai veche decât consoana palatală în sanscrita, și că din grupul *t + s*, adică finalul tulpinei și dezinința casuală a nominativului, sanscrita n-a mântinit nemic, greaca a compensat pierderea totală prin lungirea lui *o* în *ω*, pe când în latina a rămas *s*, iată că avem de la sine reconstrucțiunea *āgant-s...*“³

În dezvoltările ce preced, din toate ramurile lingvistice noi n-am atins numai sintaxa, în privința cării, de asemenea, etimologia cată să tînză a fi reconstrucțivă.

Reconstrucțiunea poate fi e x p r e s ă ca în Schleicher, în Fick și-n ceilalți, ori s u b î n ț e l e a s ă ca în Bopp și în Pott; reconstrucțiunea cea expresă, la rîndul ei, poate fi c o n c r e t ă, ca în cazurile de mai sus, ori a b s t r a c t ă. O reconstrucțiune abstractă este aproape singură posibilă pe terenul sintactic, unde ne interesă într-o frază mai puțin cuvintele cele întrebuițate decât modul distribuirii categoriilor gramaticale sau a celor logice, oricare ar fi altmintrea expresiunea lor cea concretă. Astfel, bunăoară, luîndu-se zicala:

Rom. A cumpăra mița în sac;
 Ital. Comprare la gatta in sacco;
 Fr. Acheter chat en poche;
 Germ. Die Katze im Sacke kaufen;

nu ne trebui și nu sîntem în stare de a da o reconstrucțiune concretă a frazei romanice față cu cea germană, ci ne ajunge vreo formulă abstractă, din care să se vadă pe de o parte ceea ce este comun sintaxei romanice generale în opozițiune cu cea germană, de exemplu pozițiunea verbului, iar pe de alta să se arate divergențele între sintaxele romanice cele speciale, de exemplu la întrebuițarea articolului.

Un *S + A* este o reconstrucțiune sintactică abstractă pentru un grai în care norma cere punerea substantivului înainte de adjectiv; un *A + S*, pentru o normă contrarie; un $\frac{A}{S} + \frac{S}{A}$ pentru o normă indiferinte. Un *S + A* este pentru *om bun, cal alb, mină dreaptă* etc.

¹ Chavée, *Lexiologie indo-européenne*, Paris, 1849, p. XI—XII.

² Pentru prima oară, ca o încercare „ipotetică“ (mutmassliche Grundform), în *Formenlehre der kirchenslawischen Sprache*, Bonn, 1852, p. V.

³ Ascoli, *Studj critici* II, Torino, 1877, p. 9.

o etimologie sintactică întocmai cu același drept cu care latinul *auricula* este o etimologie lexică pentru rom. *ureche*, ital. *orecchia*, fr. *oreille*, provenț. *aurelha* etc., ambele dobândite prin reconstrucțiunea unui prototip comun din comparațiunea faptelor omogene pozitive.

Să ne întrebăm acum: care este valoarea reconstrucțiunii în lingvistică? în ce anume se cuprinde utilitatea ei și chiar necesitatea? cari sînt marginile sferei sale de acțiune?

O reconstrucțiune etimologică corectă, întemeiată pe un material suficient, nu este *ipotetică*, dar iarăși nici *exactă*, ci totdeauna *aproximativă*. Ipoteză se cheamă o presupunere la mijloc între două observațiuni: prima observațiune, accidentală, dă naștere presupunerii; a doua observațiune, intențională, verifică presupunerea. O presupunere o dată verificată încetează de a fi ipoteză, devenind fapt. Verificarea poate fi completă, ori numai aproximativă. Aproximațiunea nu răpește faptului caracterul său științific pozitiv. În mecanică, de exemplu, așa-numita lege a lui Mariotte, cum că „temperatura fiind egală, forța elastică a unui gaz variază în rațiunea inversă a volumului pe care-l ocupă“, conservă o deplină valoare, deși Regnault a demonstrat că ea nu este decît aproximativă.¹ În lingvistică sute de experimente confirmă reconstrucțiunea ario-europeului *bh* din grecul φ — sanscritul *bh* — latinul *f* — goticul *b* etc. Totuși nu este nici ea exactă, ci aproximativă. În loc de *bh* poate să fi fost *ph*, sau ceva intermediar între *bh* și *ph*. Argumentul că $\varphi = ph$ se află numai la greci nu e decisiv, după cum nu e decisiv contra primitivității lui *a* într-un grup de cuvinte ario-europene cazul cînd îl păstrează numai sanscrita. Aproximațiunea *bh*, explicînd o mulțime de fenomene, fără a fi în dizarmonie cu vreunul din ele, servă în lingvistică tot așa de bine ca legea lui Mariotte în mecanică.

Aproximațiunea are graduri. Etimologia, în opera sa de a reconstrui prototipurile, ajunge la un grad de aproximațiune cu atît mai înalt, cu cît comparațiunea cea metodică se exercită asupra unui număr mai mare de fenomene înrudite. Să reluăm, ca exemplu, cuvîntul *ureche*. Comparîndu-l cineva numai cu italianul *orecchia*, ar trebui să reconstruiască un prototip special italiano-român *orechia*, care ar fi de tot greșit față cu macedo-românul *ureacle*, după cum se mai zicea încă și-n Moldova nu mai departe decît în secolul XV², și față cu italianul colateral *oreglia*. Pe de altă parte, dacă vom compara numai formele occidentale: span. *oreja*, portug. *orelha*, reto-rom. *ureiglia* și franc. *oreille*, vom imagina un prototip special franco-spano-portugez *orelia*, pentru care am găsi, ca paraleluri fonetice, pe fr. *merveille* = port. *maravilha* = reto-rom. *marveiglia* din *mirabilia*, pe sp. *paja* din *palea* etc. Cam de felul acesta sînt inchipuitele prototipuri speciale greco-italice, slavo-letu-germanice etc., pe cari le reconstruiește mereu cu atîta facilitate Schleicher, și mai cu deosebire Fick. Nu aceasta ne trebuie! Pentru ca o reconstrucțiune să fie adevărat științifică, însușind un înalt grad de aproximațiune, cată să ne urcăm de la formele cele sigure, de la nește fapte bine constatate, d-a dreptul la o concluziune,

¹ Naville, *La logique de l'hypothèse*, Paris, 1880, p. 7.

² Hasdeu, *Arhiva istorică*, t. 1, part. 1, p. 140.

la un prototip comun, care astfel să rezulte imediat dintr-o realitate așa-zicînd concentrată, totală, întreagă, iar nu bucătită. Daco-românul *ureche* cu forma cea veche *ureacle*, macedo-rom. *ureacle*, ital. *orecchia* și *oreglia*, formele sarde *orija*, *origa* și *orecla*, fr. *oreille* cu formele dialectale *areille*, *airoaille*, *oraile* și altele, sp. *oreja*, portug. *orelha*, reto-rom. *ureiglia*, provenț. *aurelha* etc. reconstruiesc toate la un loc prototipul comun romanic aproximativ *orecla*—*aurecla* „ureche“, cores-punzător deminutivului latin *auricula* „urechioară“, care deja la roma-ni șovăia spre *oricula*. Tot așa sanscritul *ahis*, zend. *azhi*, gr. ἄχις, lat. *anguis*, litv. *angis*, vechi-germ. *unc*, vechi-slav. ЖЖЬ etc. ne dau un prototip comun ario-europeu *aghis* — *anghis* „șearpe“, ceva de cea mai înaltă aproximațiune, a cărei valoare scade cu desăvîrșire prin trunchierea materialului în prototipurile cele intermediare ale lui Fick. Un pretins prototip leto-slavic *aman* „nume“, alături cu un pre-tins prototip greco-italic *gnôman* „nume“, în loc de un singur prototip ario-europeu *gnâman* — *nâman*, este — mai repetăm încă o dată — întocmai ca pretinsul prototip româno-italic *orechia*, lângă pretinsul prototip franco-spano-portugez *orelia*, în loc de un singur prototip romanic *orecla* — *aurecla*.

Unii linguiști susțin că fără prototipuri intermediare parțiale n-ar fi cu putință a reconstrui un prototip definitiv total. „Fără o treaptă mijlocie greco-italică *feronti* — zice Leo Meyer — nici grecul φέρουσι, nici latinul *ferunt* nu se reduc la prototipul *bhâranti*“¹. Este o învederată eroare. Cînd ni se înfățișează nește forme pozitive ca gr. φέρουσι cu doricul φέροντι, latinul *ferunt*, sanscritul *bhâranti*, zendicul *bârenti*, vechi-slav. КРЖТЪ (= *berontî*) etc., ne ajunge a ști din fonologie că φ = f = b reprezintă un son primitiv transcris prin *bh*, pentru ca să reconstruim d-a dreptul, fără nemic intermediar, un prototip comun ario-europeu aproximativ, care însă nu este *bhâranti*, ci *bhêronti*, sau cel puțin ambele împreună.

Reconstruind un prototip în două fețe, bunăoară *aghis* — *anghis*, noi sîntem departe de a-i micșura aproximațiunea, de vreme ce orice grai, fie cît de primordial, cuprinde deja în sine divergințe dialectale. Pe lângă *aghis* — *anghis* n-ar fi de mirare să mai fi existat o nuanță *aghus* — *anghus*, prin care ni s-ar explica latinul *anguis*, căci lat. *pin-guis* = παχύς, lat. *brevis* din *breguis* = gr. βαχύς, lat. *tenuis* = gr. τανύς, lat. *suavis* din *suaduis* = sanscr. *svâdus*, lat. *gravis* din *garuis* = scr. *gurus* = gr. βαρός, lat. *levis* din *leguis* = scr. *laghus* = gr. ἑλαχύς etc., corespond toate unor prototipuri cu *-us*.

„Reconstrucțiunea — zice Delbrück — nu ne procură nici un material nou, dar servă a da o expresiune plastică rezultatului cercetărilor noastre. Ea joacă în lingvistică același rol ca curbele și alte procedimente intuitive analoage în statistică. Este un mijloc de expozițiune foarte util, pe care cată a nu-l nesocoti. În același timp, îndemnul de a reconstrui formele fundamentale sîfeste pe lingvist a sta pururea la cumpănă pentru a nu lua cumva o formațiune modernă drept o formațiune primitivă; și, mai ales, îl împedcă de a trece cu ușurință peste dificultăți fonetice și de altă natură, a căror deplină învingere e necesară pentru ca să poată reuși într-o reconstrucțiune“².

¹ L. Meyer, *Vergleichende Grammatik der griechischen und lateinischen Sprache*, Berlin, 1861, t. 1, p. 22.

² Delbrück, *Einleitung in das Sprachstudium*, Leipzig, 1878, p. 53.

Paralelismul între reconstrucțiunea lingvistică și curbele din statistică nu e corect. Dacă este în statistică ceva asemănat cu reconstrucțiunea în lingvistică, apoi numai doară termenul-mediu, care rezumă un șir de expresiuni cifrice divergenți de aceeași ordine. Un exemplu. O moșie a adus proprietarului ei în curs de cinci ani următorul venit:

Anul I	fr. 4 500
Anul II	fr. 4 620
Anul III	fr. 2 800
Anul IV	fr. 4 718
Anul V	fr. 5 000

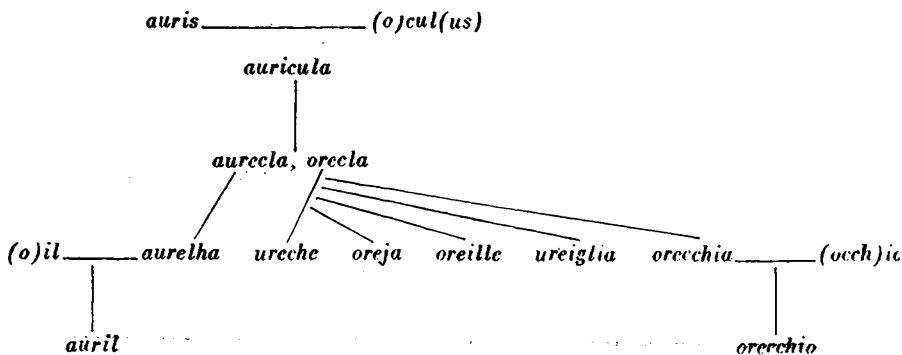
Venitul anual în termen-mediu este dar de fr. 4327³/₅, o cifră aproximativă cătră care convergesc toate cifrele cele concrete, diferențiate prin concursul unor împregiurări speciale explicabile: secete într-un an, abundență într-un alt an etc. Cu cât expresiunile cifrice sînt mai numeroase, cu atît și termenul-mediu, scos din ele, este de o aproximațiune mai înaltă. Fără termen-mediu, statistica n-ar putea să reducă diferite ordine de fenomene la cîte o unitate colectivă, pe care lesne s-o compare apoi cu-alele obținute pe aceeași cale. Prin reconstrucțiune, lingvistica capătă și ea unități colective, cari o ajută în comparațiunea ulterioară, și totodată — după cum a observat-o foarte bine Delbrück — pînă la un punct o controlează. Lipsa de orice construcțiune, fie zis în parentezi, este aceea care face atît de anevoios controlul grupurilor etimologice în operele lui Pott și mai cu seamă ale lui Diefenbach.

Cuvîntul reconstrucțiune pe terenul lingvistic nu e tocmai fericit. El s-a luat din paleontologie, ca și cînd lingvistul ar fi și el un fel de Cuvier reconstruind ființele cele ante-deluviane.¹ Însă între reconstrucțiunea etimologică și reconstrucțiunea paleontologică nu se află de fapt nici o asemănare. Paleontologului i se dau nește fragmente de oase, pe cari să le figurăm prin: *t, n, a, s, d, o*; el le coordoană într-un schelet neisprăvit: *-astod-n-*, de unde apoi, studiind lacunele și completîndu-le cu *m, o, t*, reconstruiește pe *mastodont*. Oare tot așa procede etimologia în ceea ce se cheamă „reconstrucțiune“? Din *ureche — oreja — oreille* etc. lingvistul nu potrivește un singur corp lipit bucată cu bucată într-o ordine oarecare determinată, după cum face paleontologul, ci extrage prin analiză din întreaga serie un termen-mediu, prin care o caracteriză în totalitate și de care se apropie orice membru al ei în parte, deși nici unul poate să nu coincidă exactamente cu acea expresiune generală aproximativă.

Particularitatea cea distinctivă a „termenului-mediu“ în lingvistică, de unde i-a și venit numele de „reconstrucțiune“, este de a fi privit ca izvor al grupului omogen de elemente concrete, cari toate împreună îl implică. Izvorul totuși e foarte șovăitor în fluiditatea sa. Astfel termenul-mediu pentru formele romanice *ureche — oreja — oreille* etc. se clatină nu numai între *orecla* și *aurecla*, dar mai admite încă probabilitatea masculinului *oreclu — aureclu — auriclu*, reprezentat prin italianul *orecchio* și provençalul *auril*. Tocmai acest exemplu însă ne arată reversul medaliei în reconstrucțiunea etimologică în genere. Forma masculină, care ar corespunde unui latin *auriculus*,

¹ Cfr. Sayce, *Introduction to the science of language*, London, 1880, t. 1, pag. 346.

poate fi de o provenință posterioară, născându-se la italieni și la provențali prin analogie cu „ochi“, italianește *occhio*, provențalește *oil*, masculini în toate graiurile romanice. Intima corelațiune între *ochi* și *ureche*, ca două părți ale capului și ca organe ale celor două sensuri principale¹, va fi adus mai târziu uniformarea lor sub raportul genului în Italia și-n Provența, fără ca aceasta să se fi întâmplat și pe aiuri, deși lesne putea să se întâmple oriunde pe o cale independentă. În acest mod, *orecchio* după *occhio* fiind specific italian și *auril* după *oil* fiind specific provențial, noi nu avem dreptul de a le căuta un prototip romanic. Ceva mai mult. Prin aceeași corelațiune, „ochiul“ se pare a fi exercitat o influință lingvistică asupra „urechii“ încă la romani, dar nu în schimbarea genului, ci în modificarea sensului. Romanicul *orecla*—*aurecla* însemnează „ureche“, iar nu „urechioară“ ca latinul clasic *auricula* sau *oricula*, deminutiv de la *auris*. Prototipul ideologic pentru „ureche“ să fie oare „urechioară“? Poate da, însă poate și nu. La romani „ochi“ este *oclu*, clasic *oculus*, deminutiv de la un pierdut *ocus*, dar cu o nuanță deminutivală despărută cu desăvârșire deja în cea mai veche limbă latină cunoscută. Corelațiunea între „ochi“ și „ureche“, între *oculus* și *auris*, va fi împins graiul poporului roman la uniformarea sufixului, sau mai bine a terminațiunilor, fără a se atinge diferența genurilor, așa că *auris* „ureche“ a trecut d-a dreptul în *auricula* „ureche“, nu „urechioară“, prin simpla analogie cu *oculus* „ochi“, nu „ochișor“, în care poporul a luat drept sufix pe *-culus*, ca în *homun-culus*, *pauper-culus*, *arti-culus* etc., deși *c* în *oculus* aparține tulpinei. În acest caz, reconstrucțiunea ideologică „ureche“ din „urechioară“ ar fi o greșeală, de vreme ce romanicul *orecla* — *aurecla* nu va fi avut niciodată vreun sens deminutival, ci numai își va fi adaptat un sufix feminin corespunzător terminațiunii masculine devenite incoloară din *oculus*. Iată dară că-n loc de un prototip, de o reconstrucțiune, de un termen-mediu, oricum s-ar numi, noi căpătăm o genealogie foarte complicată:

În această genealogie, forma cea reconstruită *aurecla*—*orecla* este prototip pentru *ureche*—*oreja* etc., dar nu și pentru *auril*, la nașterea căruia s-a amestecat *oil*, și nu pentru *orecchio*, născut prin amestec cu *occhio*.

¹ Cf. fr. Haase, *Vorlesungen über lat. inische Sprachwissenschaft*, Leipzig, 1874—80, t. 1, p. 48: „Die Analogie der Wahrnehmungen durch Gesicht und Gehör zeigt sich sehr häufig; z. B. hell wird von der Farbe gebraucht, aber das Ursprüngliche ist ein heller Ton von *hallen*. In der Malerei spricht man von Farbtönen. *Clarus* wird sowohl bei *clara vox* als *clara lux* gebraucht etc.“

Utilitatea metodică a „reconstrucțiunii“ în lingvistică apare dară chiar acolo unde, ca în cazul de mai sus, tragerea unui termen-mediū este împedecată de factori etimologici de altă natură. În adevăr, numai prin reducerea grupului întreg la un singur prototip *aurecla—orecla* iese la iveală cu deplină plasticitate în formele cele nereductibile, *auril* și *orecchio*, o abatere interesantă pe care lingvistul ar fi dispus altfel a o trece cu vederea ca ceva de tot indiferente. Nu mai puțin simțite sînt serviciile procedimentului reconstructiv în cealaltă ramură a filologiei comparative, în ceea ce se cheamă etno-psicologie sau *folklore*, unde aproape în același mod, printr-o riguroasă alăturare a literaturilor populare sau a obiceielor, se pot reconstrui prototipurile lor, după cum ne-am încercat de a o face noi înșine, bunăoară, în privința baladei *Cucul și turturica* și a *Poveștii numerelor*¹.

Reconstrucțiunea este, ca să zicem așa, instrumentul cel mai perfecționat al filologiei comparative în genere, și mai ales al lingvisticeii; un instrument prin care etimologia contimpurană, aplicată la totalitatea limbei, iar nu numai la cercul curat lexic, se depărtează de etimologia cea trecută mai mult de cum se depărtează în științele fizice și biologice observațiunea microscopică de observațiunea cu ochiul gol. Această prețioasă unealtă, precum am văzut în cele ce preced, nu se adaptează însă la toate fenomenele lingvistice. În multe cestiuni, sintem siliți a o întrebuița numai în parte; în altele, cată să n-o întrebuițăm de loc.² Și aceasta nu e tot. Foarte adesea trebui să ne abținem de la orice etimologie, adecă de la orice derivațiune lingvistică, mărginin-du-ne a constata faptul, a-l trece în registru ca un simplu material, sau ca o problemă a cărei explicațiune să rămînă în sarcina viitorului.

Turgot, pe care l-am citat la începutul acestei introducțiuni, a spus de demult că ceea ce e mai de căpetenie în etimologie este de a ști unde să se oprească. „Le grand objet de l'art étymologique — adaugă el — n'est pas de rendre raison de l'origine de tous les mots sans exception, et j'ose dire que ce serait un but assez frivole. Cet art est principalement recommandable en ce qu'il fournit à la philosophie des matériaux et des observations pour élever le grand édifice de la théorie générale des langues: or, pour cela, il importe bien plus d'employer des observations certaines, que d'en accumuler un grand nombre.“³ Aproape tot aceea zice Curtius: „Scopul științei nu este de a satisface curiozitatea sau de a găsi loc pentru jocul unor presupuneri mai mult sau mai puțin ingenioase, ci de a mări sfera adevărului și de a restrînge cercul erorii“⁴.

A pretinde cineva că a găsit derivațiunea a tot ce se află într-un grai, fie chiar numai a tuturor cuvintelor în sensul cel îngust al etimologiei din trecut, este o prea multă ușurință în privința subiectivă și un bogat repertoriu de greșeli sub raportul obiectiv.

¹ *Cuvențe den bătrâni*, t. 2, p. 501—608.

² Cfr. excelentele observațiuni ale lui Johannes Schmidt, *Die Verwandtschaftsverhältnisse*, p. 28—31.

³ Turgot, *op. cit.*, p. 744.

⁴ Curtius, *Grundz.*, p. 44: „Die Wissenschaft hat nicht den Zweck die Neugier zu befriedigen oder für mehr oder minder geistreiche Muthmaassungen einen Spielraum zu gewähren, sondern das Reich der Wahrheit zu mehren und das des Irrthums in engere Gränzen einzuschliessen“.

Din cele zise rezultă că:

1. Prin etimologie se înțelege în lingvistică orice derivativ a ține, fie fonetică, fie morfologică, fie lexică, sintactică, ideologică.

2. Etimologia, în generalitatea operațiunilor sale, tinde a se servi mai cu seamă de reconstrucțiunea unui prototip pentru fiecare grup omogen de fenomene, întrucât condițiunile particulare ale fenomenelor n-o silesc a recurge la alte procedimente.

3. Sint multe cazuri rebele nu numai la reconstrucțiune, ci chiar la etimologia în genere, lingvistul mărginindu-se docamdată a descrie faptul așa cum este.

II

Cum se amestecă limbile?

Mai întâi de toate, să ne înțelegem bine asupra punctului în dezbateri.

Un englez, Cresswel Clough, a publicat nu demult o carte întreagă intitulată *Despre existența limbilor amestecate*, în care el declară cu tărie că pretinsa axiomă, susținută de cei mai mulți lingviști, cum că „o limbă amestecată este o imposibilitate“, trebui întoarsă pe dos: „imposibilitate este o limbă neamestecată“¹.

Pentru a demonstra această teză, autorul pleacă de la principiul că într-o asemenea problemă cată a fi considerate nu numai gramatica unei limbi, dar încă vocabularul și pronunția; apoi, în aplicarea principiului, el pe gramatica o înlătură mai cu desăvîrșire, ba chiar recunoaște că „acolo amestecul nu e tocmai prea mare“², și — alune-cînd pe ici, pe colea asupra pronunția — se ține aproape exclusivamente în sfera vocabularului.

Ca ce fel înțelege Cresswel Clough „limba amestecată“, o putem judeca după următorul §-f despre graiul românesc:

„Românii au trei stiluri: stil purist sau latin, stil tînăr românesc sau francez și stil vechi românesc sau conservativ. Așa, puristul va zice: *m-am obligarisit*; francezomanul: *m-am engajarisit*; conservativul: *m-am îndatorit*. Temelia limbei române e latină, de ex.: apă = *aqua*, așteptare = *expectare*, bun = *bonus*, cap = *caput*, copt = *coc-tus*, domn = *dominus*, doftor = *doctor*, iapă = *equa*, fiu = *filius*, frate = *frater*, lapte = *lac*, masă = *mensa*, muma = *mater* (!), tată = *pater* (!), pinză = *pannus*, pept = *pectus* etc., unde se văd unele schimbări consonantice curioase, precum *ct* în *pt* și *ft*, *qua* în *pa*, *p* în *t* (!), *m* în *t* (!), iar în dialectele sudice (*sic*) încă *p* în *k* și *ct* în *p* (!), de ex. *keptu* = *pectus*. Prezintele indicativ este latin: *cintu* = *canto*, *cînți* = *cantas*, *cintă* = *cantat* etc., și gramatica în genere e tot așa de romanică ca și cea franceză, italiană, spanioală sau portugeză. În vocabularul român se află o seamă de elemente slavice, precum *smîn-*

¹ James Cresswel Clough, *On the existence of mixed languages*, London, 1876, pref.

² *Ibid.*, p. 4: „Grammar, then, can be mixed, and is often found so, though not to any very great extent“.

tînă = rus. (?) *smîetana*, *verigă* = rus. *veriga*, *bob* = rus. *bob* etc. Învecinații unguri, stînd în același raport cătră Austria ca românii cătră Turcia (?) și popoarele cele subjugate gravitînd totdeauna unul cătră altul (!?), nu e de mirare că literatura și cugetarea maghiară (!) n-au fost fără influință asupra României. Așa *ponos* = ung. *panasz*, *muncă* = *munka*, *poruncă* = *parancsolom*, *oțel* = *aczél* etc. Mai este încă un element străin. Creștinii români făcînd adesea cauză comună cu grecii contra turcilor (?), mai multe vorbe neogrece s-au introdus în limba română, precum *drum* = *δρομος* și *zamă* = *ζαμου*.¹

Negreșit, nu printr-o asemenea procedură se poate zgudui categorica aserțiune a unui Max Müller că „limbile nu sînt niciodată amestecate”.² Toată lumea știe foarte bine și nimeni nu s-a îndoit în vecii vecilor că orice popor împrumută c u v i n t e de la alte popoare; nu aceasta însă avea în vedere ilustrul linguist de la Oxford cînd a contestat existența „limbei amestecate”, ci anume g r a m a t i c a și iarăși g r a m a t i c a, pe care o numește „singele și sufletul limbei”.³

De asemenea Papillon: „Studiul lingvistic nu arată nici o urmă de un aparat gramatical amestecat într-una și aceeași limbă”.⁴

Hovelacque se rostește și mai lămurit: „Jamais on ne parviendrait à créer une l a n g u e m i x t e. On ne saurait imaginer une langue indo-européenne dont la *grammaire* soit en partie slave, en partie latine. Il n'y a pas, il ne peut y avoir de langues m i x t e s. L'anglais, par exemple, chez lequel se sont introduits un si grand nombre d'éléments étrangers, notamment d'éléments français, n'en demeure et n'en demeurera pas moins jusqu'à son extinction une vraie langue germanique...”.⁵

Cel denți linguist care a supus cestiunea „limbei amestecate” unui studiu mai pe larg a fost Sayce, consacrîndu-i un capitol întreg în *Principiile de filologie comparativă*.

Împărtășind și el credința, ca să nu zicem prevențiunea, că „o gramatică amestecată e peste putință”,⁶ Sayce stabilește însă unele rezerve, cari în fond distrug această teorie; bunăoară: „Vecinătatea a două limbi face că o parte din poporațiune e bilingvică, și, dacă o asemenea bilingvitate ia o întindere însemnată, atunci se întimplă adesea schimb de idiotisme între ambele dialecte, iar împreună cu idiotisme se deschide o ușcioară pentru introducerea nouălor forme gramaticale”.⁷ Ca exemple, Sayce aduce genitivul și dativul englez al pronumelui personal *of me, to me*, care este o imitațiune a francezului *de moi, à moi*, în loc de forma anglo-saxoană *min, me*; întrebuintarea unui articol postpozitiv, trecut de la români la bulgari: *člék-ăt = omu-l*, deși fenomenul e de tot străin familiei lingvistice slavice etc.⁸ Și totuși el conchide, aproape tot așa ca Max Müller sau Hovelacque, că „în teză generală realitatea confirmă negațiunea cea absolută, pe care

¹ *Ibid.*, p. 48, cfr. p. 59.

² M. Müller, *Lectures*, 1-t series, ed. 1866, p. 77: „languages are never mixed”.

³ *Ib.*, p. 78: „the grammar, the blood and soul of the language”.

⁴ Papillon, *A manuel of comparative philology*, London, 1877, p. 18.

⁵ Hovelacque, *La linguistique*, p. 10.

⁶ Sayce, *Principles*, London, 1874, p. 173: „we cannot have a mixed grammar”.

⁷ *Ibid.*, p. 174.

⁸ *Ibid.*, p. 175 sq.

linguistica o opune vechii noțiuni despre amestecul formelor gramaticale¹.

O apărare atât de elastică a curentului celui la ordinea zilei a fost menită, negreșit, mai mult a zdruncina decât a întări pretinsa axiomă.

Citind pe Sayce, un alt lingvist englez observă: „Doctrina cea predominantă despre imposibilitatea gramaticii amestecate p o a t e fi adevărată, dar probele aduse despre aceasta nu mi se par a fi pe deplin mulțumitoare”².

Tot atât de păzit, profesorul Delbrück, a cărui carte este cea mai nouă introducere generală la lingvistică, declară că „limba amestecată” este încă o p r o b l e m ă, mai adăogînd că despre această problemă nu s-a scris docamdată nici o lucrare temeinică.³

Alți linguiști, fără a dezbate măcar cestiunea, admit posibilitatea amestecului gramatical al limbilor ca ceva care nici că s-ar fi contestat vreodată. Așa face Schuchardt în clasicul *Vokalismus* și-n lucrările posteroare; așa face Miklosich în studiile sale asupra țiganilor⁴; așa face Ascoli în ceea ce el numește „la riazione etnologica” sau rezistența limbei cucerite contra celei cuceritoare⁵; așa fac mulți dintre cei mai de frunte. Dar ce zic! Însuși Sayce, precum vom vedea îndată mai la vale, pare a fi renunțat mai tîrziu la dogma „neamestecabilității”.

Este curios că un adevărat amestec de gramatică figurează tocmai în fraza prin care Max Müller neagă radicalmente un asemenea amestec. El zice: „*Languages are never mixed*”. Ei bine, „languages” este un franțuzism nu numai lexic, dar și g r a m a t i c a l totodată. Nici un dialect germanic nu formează pluralul prin -s, pe cînd în limba engleză această formațiune eminentemente franceză, cu totul necunoscută anglosaxonilor, este cea normală, altoită acolo prin influința franco-normandă.⁶

Un adînc cunoscător al limbei engleze în dezvoltarea ei istorică, americanul George Marsh, protestă cu multă elocință contra teoriei așa-numitului neamestec gramatical, dîndu-ne în același timp următorul frumos specimen despre modul cum se petrec lucrurile în realitate și cum se pot surprinde asupra faptului:

¹ *Ibid.*, p. 177: „On the whole, therefore, the evidence before us will confirm the absolute denial which Glottology gives to the old notion of a mixture of grammatical forms”.

² Le Marchant Douse, *Grimm's Law*, London, 176, p. 19.

³ Delbrück, *Einleitung in das Sprachstudium*, p. 121 nota: „An dieser Stelle wären auch die Mischsprachen zu erwähnen gewesen, wenn bis jetzt eine gründliche Behandlung dieses Problems vorläge”.

⁴ Cfr. de exemplu Miklosich, *Ueber die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner*, part. 12, Wien, 1880, p. 49, despre expresiunea timpului viitor la țiganii de pe Peninsula Balcanică și la cei din Rusia.

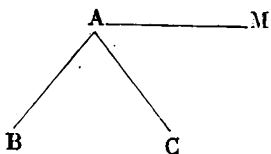
⁵ Ascoli, *Studj critici*, t. 2, Torino, 1877, p. 17, 19, 20, 64 etc.; cfr. Ascoli, *Una lettera glottologica*, Torino, 1881, p. 43: „così lo Schuchardt pensi di continuo alle ragioni celtiche delle trasformazioni per le quali si determina il galloromano, o il Miklosich scruti, con quella serena larghezza che gli è propria, le ragioni autbttone che agiscono sulla riduzione della parola latina in parola rumena, seguito ora, con molto zelo, anche da un valoroso indigeno, l'Hasdeu. Nessuno però ha affermato, con maggior coraggio e maggior nitidezza, la riazione celtica sul latino, di quello che facesse il Nigra: *Celticae gentes, latinam linguam magna ex parte mutuati sunt et proprio ingenio usuique accomodaverunt...*”

⁶ Earle, *Philology of the english tongue*, 2-ded., p. 350—2, citat de Le Marchant Douse, *op. laud.*, p. 20 nota.

„Anglo-saxonii formau gradurile de comparațiune prin schimbarea terminațiunii sau a inflecțiunii, iar nu prin nește adverbi cu sens de *magis* și *maxime*; franco-normanzii le formau prin acești adverbi; englezii au primit ambele metoade, întrebunțind pe cea franco-normandă mai cu preferință la adjectivii cei lungi. Relațiunea posesivă sau cea genitivală între numi se exprima la anglo-saxoni printr-un posesiv regulat sau prin dezinița casuală a genitivului; la franco-normanzi, în genere, numai prin prepozițiune; englezii întrebunțează ambele moduri. Anglo-saxonii nu aveau nici o prepozițiune denaintea infinitivului, ci infinitivul lor era o formă verbală specială, foarte analoagă cu gerundiul latin și privită de cătră unii ca un caz dativ al infinitivului; franco-normanzii obicinuiau denaintea infinitivului o prepozițiune; englezii dentii au supres caracteristica terminațiune gerundială, căpătînd astfel un curat infinitiv, pe care apoi, cînd nu este unit cu verbul auxiliar, îl preced de o prepozițiune, amalgamînd sau, mai bine, confundînd funcțiunile celor două forme. Aceste și alte cazuri de aceeași natură sînt exemple de combinațiuni gramaticale străine, substituie unor inflecțiuni natale, sau — cu alte cuvinte — sînt specimene de amestecul a două gramatice *pro tanto*. În adevăr, ele nu sînt prea multe sau prea importante pentru ca să schimbe caracterul general al sintaxei engleze, care în foarte mare parte rămîne anglo-saxoană; sînt de ajuns însă pentru a proba că doctrina imposibilității radicale a amestecului gramatical este o generalizațiune de tot pripită și că întinderea amalgamării sintactice nu este în fapt decît o cestiune de doză relativă.”¹

Din dată ce cade închipuita axiomă despre neamestecul gramatical al limbilor, deschizîndu-se astfel un vast cîmp pentru dezbaterea ne-mpedecată și nepărtenitoare a problemei, este bine a se indica cîteva criterii preliminare, cîteva prolegomene pentru acest nou studiu.

Amestecul între limbi, fie gramatical, fie de altă natură, poate fi de două feluri: p r i m a r și s e c u n d a r. Numim „amestec *primar*“ pe acela căru i se datorește nașterea unei nouă limbi din două graiuri diverse; numim „amestec *secundar*“ împrumuturile cele posteriore, pe cari le face o limbă, fără ca fenomenul să fi fost preces sau să fie însoțit de contopirea popoarelor. Graiul *A* s-a născut din amestecul graiurilor *B* și *C*, amestecîndu-se apoi prin împrumut cu graiul *M*:

Numai amestecul cel primar, adecă în linie verticală, nu și cel secundar sau în linie orizontală, este de o însemnătate g e n e a l o g i c ă, clătînd oarecum continuitatea dialectală cea ne-nteruptă. Lui mai cu seamă, dacă nu exclusivamente, linguistica va ajunge, credem noi, a-i atribui o particularitate foarte bine observată de Humboldt în privința dialectelor romanice: „Noi sîntem în stare a urmări diferitele ordini de schimbări, pe cari le-a îndurat limba latină în scă-

¹ Marsh, *The origin and history of the english language*, London, 1862, p. 48; cfr. p. 74-5 și p. 84.

derea și disparițiunea ei; sîntem în stare a mai adăoga cătră acestea amestecul ulterior al elementelor străine; și tot încă ne e peste puțință a ne da seamă de încolțirea simbului celui viu, care se dezvoaltă dodată sub diverse forme în organismul limbilor celor din nou înflorite. Un principiu intern, lipsit mai-nainte, iată că cuprinde edificiul cel descompus, reconstruindu-l în fiecare din limbile cele derivate într-un alt mod...¹ Aci noi vedem o naștere în toată puterea cuvîntului, și — orice ar zice Fuchs — este o metaforă permisă, ba chiar necesară prin claritatea imaginii, de a considera în rezultatul unei asemeni nașteri pe un copil produs de doi părinți, cu cari îl leagă filiațiunea, dar de cari îl desparte individualitatea².

Amestecul secundar poate și el să se înrădăcineze într-o limbă: generalmente însă este ca o moadă, pe care un popor o îmbrățișează și o părăsește cu o deopotrivă ușurință; cel mult, el ne apare ca o boală externă, ca un fel de abces, pe care, dacă ne supără, îl putem stîrpi, fără ca desființarea lui să tragă după sine vreo consecință gravă sau durabilă. Amestecul primar, din contra, face parte din însăși natura limbei, în care se ramifică în așa fel în toate direcțiunile, încît în cele mai multe cazuri nu e chip de a-l înlătura fără a distruge prin această violiță întreaga economie a organismului.³

Amestecul cel primar se operează în diferite proporțiuni de număr și de cultură. Un A poate să rezulte din $\frac{1}{2} B + \frac{1}{2} C$, din $\frac{1}{4} B + \frac{3}{4} C$, din $\frac{1}{3} B + \frac{2}{3} C$. Numărul prea covârșitor sau cultura prea superioară a unuia din cele două ingrediente îi vor înlesni, firește, o hotărîită predominare în amalgamă.

În națiunea engleză, de exemplu, elementul anglo-saxon și elementul franco-normand se contrabalanțau sub raportul culturii; însă cel dentăi întrecea de sute și mii de ori pe celalt în privința numărului. În națiunea bulgară, elementul turanic cel venit de la Volga, oricît era de viteaz, stetea foarte jos față cu elementul indigen slavice de peste Dunăre, atît prin număr cît și prin cultură. Elementul vechi roman, oriunde se așeza: în Galia, în Spania, în Dacia, era mult mai mic prin număr decît populațiunile autoctone, dar în același timp se rădica dasupra lor ca un gigant prin mărirea culturii. Este oare de mirare că elementul anglo-saxon la Tamisa, cel slavice în Balcani, cel latin în țările romanice au copleșit elementele antagoniste? Am fi în drept a ne mira mai curînd că copleșirea totuși n-a fost nicăiri completă.

Ar fi interesant, mai cu deosebire, de a observa amalgamarea lingvistică a două triburi sălbatece de aceeași forță numerică și culturală. Cît privește două popoare deopotrivă înaintate în civilizațiune, acolo și numai acolo un asemenea fenomen este aproape imposibil. Roma cucerise Elada și a stăpînit-o în curs de secol; nici grecii însă n-au devenit latini, dar nici latinii greci.

În studiul limbei amestecate la sălbateci, un început foarte remarcabil se datorește eminentului linguist francez Lucian Adam.

¹ Humboldt, *Werke*, t. 6, p. 33—4.

² Cfr. Steinthal, ap. Pott, *Ungleichheit menschlicher Rassen*, Detmold, 1856, p. 214: „Eine Tochtersprache ist eine Sprache, welche von einem anderen Volke, als dem sie ursprünglich angehört, oder auch von letzterem, aber mit fremden sehr einflussreichen Stämmen vermischten Volke, nach einem neuen Principe entwickelt, d.h. umgeformt worden ist“.

³ Cfr. *Cuvente den bătrâni*, t. 2, p. 648—56.

Se știa de demult că la caraibii de pe insulele Antile bărbații și femeile vorbesc două graiuri diferite¹; această bilinguitate însă, așa zicînd sexuală, citată din timp în timp ca o curiozitate, n-a fost urmărită pînă acum într-un mod științific. Comparînd cele două limbi, denții în relațiunile lor reciproce, apoi în raportul lor comun cîtră alte dialecte americane, Lucian Adam aruncă cel denții o lumină pozitivă, *à-posteriori*, asupra procesului general al formațiunii „limbei amestecate“. Aci nu mai sînt raționamente sau probabilități, ci fapte.

Graiul bărbătesc și graiul femeiesc al caraibilor sînt ambele produsul acelorăși elemente constitutive, luate însă în proporțiuni diverse, fiecare din cele două graiuri fiind compus din elementul galibi și elementul arruac, cu acea deosebire totuși că elementul galibi predomină în graiul bărbătesc, iar elementul arruac în cel femeiesc. Cum s-a întîmplat oare acest ciudat fenomen, care ne aduce aminte din chimie formațiunea substanțelor atît de diferite în aparință ca protoxidul de azot, acidul azotos, acidul azotic etc. din același azot și din același oxigen luate în cîtimi variate?

Sînt acum cîtiva secoli, insulele ocupate mai în urmă de caraibi aparțineau unui trib de arruaci, venit de pe continentul american, unde rămase și mai rămîne pînă astăzi grosul triburilor arruace. Un trib de galibi, dezlipindu-se de asemenea de restul triburilor galibi de pe continent, a năvălit să cucerească acele insule, exterminînd întreaga populațiune bărbătească și apucînd pe femeile celor măcelăriți. De aci bărbații vorbeau într-o limbă: dialect galibi, iar femeile într-o altă limbă: dialect arruac, — două dialecte eterogene. Copiii creșteau cu ambele aceste graiuri, fiind însă oprit băieților de a vorbi în limba mamelor, rezervată numai pentru fete. Dar a fost cu neputință de a minținea mult timp separațiunea cea aristocratică între ambele graiuri, astfel că cu încetul fiecare din ele a început a revărsa cîte ceva în celălalt. Amestecul e nu numai lexic, ci m a i c u s e a m ă g r a m a t i c a l. Bărbații galibi au luat, bunăoară, de la femeile arruace unele pronumi, distincțiunea genurilor, dezinința viitorului, augmentul a la infinitiv, o formă posesivă, verbul cauzativ etc.

Lucian Adam conchide: „Il est remarquable que dans cette fusion du galibi et de l'arruague *qui a donné naissance au caraïbe*, l'influence prépondérante ait été exercée par l'idiome des vaincus, et que ce soit *particulièrement dans la sphère des relations qui constituent la grammaire* que les forts aient subi la loi des faibles. Ce renversement des rôles tient sans doute à ce que les femmes des Caraïbes étaient exclusivement chargées de l'éducation des enfants des deux sexes jusqu'à l'âge de neuf à dix ans; j'incline néanmoins à penser que la supériorité grammaticale de l'arruague sur le galibi n'a point été un facteur indifférent. Quoi qu'il en soit, *la science saisit sur le vif, dans le double parler caraïbe ramené à ses origines, le phénomène instructif de la formation d'une langue par l'effet d'une conquête* qui, d'une partie des hommes de la nation conquérante et d'une partie des femmes de la nation vaincue, fait une nation nouvelle. Comme les populations américaines ont été soumises durant des siècles à la loi de l'exogamie, qui a dû produire pacifiquement les mêmes effets sociaux que le droit de la guerre pratiqué à outrance, *on est en droit de se demander si le nombre des nations et des*

¹ Cfr. Sayce, *Principles*, p. 80.

*langues de l'Amérique n'a pas été accru considérablement par des causes identiques ou analogues à celle qui a produit la nation et la langue des Caraïbes.*¹

Alăturându-se acum rezultatele studiului lui Lucian Adam asupra graiului caraibilor cu observațiunile lui Marsh despre engleza și cu unele rezerve ale lui Sayce, urmează că o „limbă amestecată“ rezultă generalmente, dacă nu chiar totdeauna, dintr-o îndelungată bilinguitate a unei populațiuni compuse din două neamuri pe cale de a deveni un singur popor. Până la deplina identificare a celor două graiuri, fiecare din ele mai întâi se modifică treptat din ce în ce mai mult în sensul celuilalt, mărindu-se astfel proporțiunea puncturilor comune între ambele. În acest chip, dacă graiul *A* consista la început din *a, b, c, d, e, f*, iar graiul *M* din *g, l, n, p, r, s*, va sosi un moment așa-zicînd mijlociu, cînd *A* va primi de la *M* pe *g* și *l*, dînd lui *M* pe *b* și *c*, încît vom avea:

$$A = a + d + e + f + b + c + g + l$$

$$M = n + p + r + s$$

Vom mai adăoga că succesiva amalgamare a două asemeni graiuri înmulțește numărul puncturilor comune nu numai într-un mod absolut, ca în ecuațiunea de mai sus, dar și într-un mod relativ, făcînd ca unele puncturi diverginți să dispară cu desăvîrșire din ambele limbi, de exemplu *d* din *A* și *p* din *M*, adecă:

$$A = a + e + f + b + c + g + l$$

$$M = n + r + s$$

Acum o nouă cestiune.

Amestecul cel primar putînd a se întîmpla între limbi eterogene sau între limbi omogene, și-apoi omogene și eterogene în *plus* sau în *minus*, ar trebui să ne întrebăm dacă este vreun grad de eterogenitate, unde o amalgamare a două limbi să fie radicalmente peste puțință.

Am spus mai sus că Sayce pare a fi renunțat la prejudecata contra amestecului gramatical al limbilor. În a doua sa operă el nu mai atinge această cestiune pe terenul teoretic, dar probează într-un mod așa-zicînd practic adevărul teoriei opuse, dînd pe șesease pagine „specimene de graiuri amestecate“, și anume:maltez, negro-danezo-olandez din India, negro-englezo-olandez de la Surinam, negro-spaniol de la Curaçao, olando-portugezo-indic de la Ceylan și negro-francez de la San-Domingo.

Unele din aceste graiuri sînt vorbite de cîte o populațiune de peste 100 000 suflete.

Despre cel negro-danezo-olandez, Sayce observă că „n-are genuri, numere, declinațiune și conjugățiune“; despre cel negro-englezo-olandez, că „este aproape lipsit de gramatică“; despre cel olando-portugezo-indic, că „a perdut cazurile, sufixurile verbale etc.“² Dar toate acestea, în termeni atît de generali, oare nu s-ar putea zice și despre limba engleză? Și ea n-are genuri; și ea în mare parte, mai ales dacă o alăturăm cu celelalte graiuri germanice, n-are cazuri, sufixuri verbale etc.; și ea a fost acuzată adesea, uneori lăudată, de a fi „aproape lipsită de gramatică“.

¹ Adam, *Du parler des hommes et du parler des femmes dans la langue caraïbe*, în *Revue de linguistique*, t. 12 (1879), p. 275—304.

² Sayce, *Introd.*, t. 1, p. 219—25.

O limbă, din dată ce servă ca mijloc de înțelegere mutuală pentru o comunitate umană, nu poate să nu aibă gramatică, deoarece ea trebuie cu orice preț să exprime într-un mod, fie cât de neperfect, acele relațiuni fără cari o înțelegere mutuală ar fi peste putință. Gramatica, consiste ea în forme speciale, în regula pozițiunii cuvintelor în frază, în varietatea intonațiunii, în orice altă procedură, este tot gramatică.

În dialectul negro-francez de la San-Domingo, un pasagiu din *Evangeliiul St-lui Ioan* (IV, 7—9) sună așa:

„Yon femme, gens Samarie, vini haler dleau. Jésis die li: Bâmoèn boèr. Discipes li étant té aller nans boûq la gagnèn povisions. Alosso, femme Samaritaine la die li: coument fair ous, qui yon Juif, ca mander dleau pou boèr nans lamain moèn, qui yon femme Samaritaine? pâce Juifs pas ca méler épîs gens Samarie...”

Aci gramatica, neapărat, nu este nici negriteană, nici franceză, ci parte negriteană, parte franceză, parte *sui generis*; dar în orice caz este gramatică. Limbile creolice, studiate de citva timp în specie de Adam, de Coelho, mai cu deosebire de Schuchardt, revarsă lumină din ce în ce mai vie asupra acestei probleme.

Consecința este dară că o „limbă amestecată” se poate naște printr-un deosebit concurs de împregiurări din fuziunea graiurilor celor mai eterogene. Cu cât mai virtos din cele omogene!

Fie însă omogene, fie eterogene, recunoașterea proveninței precise a elementelor constitutive într-o „limbă amestecată”, mai ales a celor gramaticale, nu este ușoară. Limbile cele eterogene produc în mare parte prin fuziune ceva care nu seamănă cu nici una din ele; limbile cele omogene, din contra, produc prin fuziune, iarăși în mare parte, ceva care seamănă prea mult cu ambele. Dar dificultatea cea mai serioasă e de o altă natură.

Orice limbă este un tot armonios, în care toate se află în cea mai strînsă corelațiune.¹ Amestecul primar al limbilor, după cum am mai văzut, se începe prin întrebuițarea în același timp a două limbi diferite de cătră o populațiune compusă din ingrediente etnice diverse. Bilinguitatea în mersul său cătră unilinguitate înzestreaază pe limba cea nouă, ce se desfășură din ea, cu mai multe forme dispartate, cari se obicinuesc una lângă alta în concurență, pînă ce totalitatea limbei, prin neconținute frămintări așa-zicînd ecuilibrice ale elementelor sale constitutive, capătă o expresiune caracteristică una. De aci încolo, orice nu se împacă cu acest tip normal se înlătură sau se modifică în sensul cel predominant. Cu fiecare pas înainte, devine din ce în ce mai greu a supune unei analize riguroase pe acest complex atît de solidar, atît de nedisolubil, atît de corlativ.

În fine, încă o observațiune.

Sub raportul „limbei amestecate” s-a vorbit mult despre fonetică, despre lexică, despre gramatică; nimic însă sau mai nimic despre semnificațiune.

Dacă e adevărat, precum rezultă din toate dezvoltările de mai sus, cum că două graiuri nu se contopesc într-unul singur decît în urma unei prelungite bilinguități a două neamuri întrunite, atunci numai prin amestec primar, niciodată prin cel secundar, o semnificațiune, o simplă

¹Cfr. Humboldt, *Ueber das vergleichende Sprachstudium*, în *Werke*, t. 3, p. 252: „Es giebt nichts Einzelnes in der Sprache, jedes ihrer Elemente kündigt sich nur als Theil eines Ganzen an“.

idee sau asociațiune de idei, dezbrăcată de cuvîntul în care fusese întrupată, poate să treacă dintr-o limbă într-o altă limbă.

Să ne explicăm.

S-a constatat de mult — ca să dăm un exemplu — că francezul *contrée* și italianul *contrada* derivă din latinul *contra* prin imitațiunea germanului *Gegend* „țară“, din *gegen* „contra“.¹ Dacă cuceritorii germani într-o parte a Franciei și la nordul Italiei nu s-ar fi amestecat cu populațiunea indigenă de acolo, într-un mod astfel încît un dialect teutonic și un dialect latin să se vorbească citva timp totodată de cătră ambele neamuri puse în contact, o asemenea imitațiune ar fi fost absolutamente imposibilă, căci ea presupune că acela care a zis cel dentii *contrée* din *contra* știa că nemțește *Gegend* vine din *gegen*, adică știa nemțește.

Nemții erau în Franția și-n Italia un pumn de oameni față cu milioanele de indigeni, cari mai pe dasupra, după cum am mai spus-o, îi întreceau departe prin cultură. Cu toate astea, fie într-o proporțiune cit de mică dintr-o parte, între ambele elemente s-a întimplat totuși un adevărat amestec primar, caracterizat, pe o întindere teritorială mai mult sau mai puțin însemnată, printr-un interval de bilinguitate, ale cării urme destul de vederoase s-au păstrat după secolii în franceza și-n italiana de astăzi.

Exemplul Franciei, mai cu seamă, ne arată că o limbă poate fi rezultatul mai multor amestecuri primare, distanțate prin lungi perioade. Unii linguști nu încetează a bănuși că gîntea celtică, ca sînge și ca limbă, se născuse dintr-o amalgamă ante-istorică a unui trib ario-europeu cu un trib turanic²; au venit apoi să se amalgameze romanii cu celții; în fine, s-au mai amalgamat germanii. O asemenea multiplă amalgamare ar fi trebuit să spulbere cu desăvîrșire continuitatea cea ne-nteruptă dialectală ario-europee în genere și pe cea romanică mai în specie. Faptul însă dezmente această aparință. Pe de o parte, amestecurile au fost prea disproporționate prin număr și prin cultură totodată; pe de alta, legea corelațiunii, pe care am atîns-o mai sus, a făcut ca elementul covîrșitor, cel latin în ultima instanță, să devină, prin ecuilibrarea succesivă a părților totului, din ce în ce mai foarte în limba franceză, chiar după ce latinii propriu-ziși de demult despăruseră de pe scenă.

III

În ce consistă fizionomia unei limbi?

În economia politică, circulațiunea are două sensuri: dentii, sensul vulgar de trecerea unui lucru din posesiune în posesiune, sau mai bine din loc în loc; al doilea, sensul adevărat științific de mișcare productivă a valorilor.

¹ Cfr. M. Müller, *Ueber deutsche Schattirung romanischer Worte*, în Kuhn, *Zeitschr.*, t. 5, p. 11—24, unde însă trebui făcute multe rezerve.

² Benloew, *Aperçu général de la science des langues*, Paris, 1872, p. 159—45; Pott, *Etymologische Forschungen*, t. 2, Lemgo, 1836, p. 478, și *Indogermanischer Sprachstamm*, în Ersch u. Gruber, *Encykl.*, 2-te Sekt., t. 18 (1840), p. 37: „Noch immer aber gebe ich zu bedenken, dass sich im Celtismus auch eine dem Sanskritismus f r e m d e r e Seite zeigt...“ Cfr. Ascoli, *Studj critici*, t. 2, p. 20.

Circulațiunea în lingvistică se apropie pînă la un punct de ambele aceste sensuri.

Prin multă circulațiune materială, o monetă sau o marfă iute se învechește, se șterge, perde lustrul. Și nu e necesar ca acest fel de circulațiune să se petreacă prin mai multe mâni: copilul, el singur, sucind și răsucind mereu jucăria, o strică mai degrabă și mai lesne de cum s-ar strica ea călătorind de la New York pînă la București. În acest înțeles, circulațiunea în economia politică nu e altceva decît o neastîmpărată locomoțiune, fie prin concurs colectiv, fie prin mijloace individuale.

În lingvistică, un cuvînt, o formă gramaticală, o semnificațiune, orice alt element al limbei, se deterioară tot așa printr-o deasă întrebuițare. Aceasta s-a observat de demult și s-a spus de mai multe ori. Ceea ce a scăpat însă din vedere lingviștilor este că întrebuițarea cea deasă nu trebui să fie neapărat colectivă, adică nu trebui neapărat să se exercite în totalitatea graiului unui popor. Pentru ca francezul *Pierre* să se metamorfozeze în vro două sute de forme, pe cari le enumără Robert Mowat¹; pentru ca *Ioan* să devine la români *Ion*, *Iancu*, *Ioniță*, *Ionașcu*, *Niță*, *Ionel* etc.; pentru toate acestea ajunge acțiunea cea dezmierdătoare a cîtorva familii, în cari se află cite un *Pierre* sau *Ioan*, chiar dacă în sinul națiunii ar fi puține asemeni familii.

Mult mai important, fie în economia politică, fie în lingvistică, este cellalt fel de circulațiune: mișcarea productivă a valorilor, în puterea carii două lucruri, identice sub orice raport, reprezintă totuși nește valori foarte disproporționate, astfel că din doi *m* unul face 12, pe cînd altul numai 1 sau chiar zero.

Precum în economia politică moneta este mijlocul universal al circulațiunii tuturor bunurilor, tot așa în lingvistică graiul este mijlocul universal al circulațiunii ideilor și impresiunilor. Și fără monetă, bunurile ar circula, dar cu mult mai greoi; cu mult mai greoi ar circula de asemenea, deși tot ar circula, ideile și impresiunile fără grai.

Acest paralelism odată stabilit, să lăsăm acum textualmente să vorbească economismul cel mai competente în materia circulațiunii.

„Supposons — zice Skarbek — qu'une pièce d'un franc soit remise dans la matinée de la première journée par un habitant de la capitale à une laitière en échange du lait qu'elle apporte au marché; que celle-ci l'emploie tout de suite à acheter une aune de toile; que le marchand de toile fasse avec cette même pièce de monnaie sa provision de viande dans la boucherie; que le boucher la dépense dans la boutique d'un marchand de vin; que celui-ci l'emploie à l'achat de bouteilles; que le marchand de verreries la dépense en pain, le boulanger en bois, et que le marchand de bois la retienne pour une dépense à venir et la laisse sans emploi dans le courant de la journée suivante. La différence des services rendus par cette pièce de monnaie dans le courant des deux journées est très sensible, et peut être exprimée par des chiffres, car elle est comme sept à un. Dans la première journée, la pièce d'un franc a fait la fonction de sept francs, parce qu'elle a servi à faire sept achats consécutifs, au lieu que dans la seconde journée elle n'a représenté qu'une unité dans les mains du marchand de bois. Si celui-ci n'en fait point usage dans le courant de la seconde journée,

¹ *Les noms familiers*, în *Mém. de la Soc. Linguistique*, t. 1, p. 297—9.

on peut même dire avec raison que, pour la société en général, la différence des services rendus par la même pièce de monnaie dans les deux journées *est comme sept à zero*, parce que, étant restée inactive dans les mains du marchand de bois, elle n'a point rempli sa fonction comme instrument d'échange, et l'effet est le même que si elle n'eût point existé. Sa valeur, dans la première journée, est égale en services rendus à celle de sept francs, et il est facile de s'en convaincre en rassemblant tous les produits qui ont été achetés par son moyen: car en évaluant la valeur du lait, de la toile, de la viande, du vin, des bouteilles, du pain et du bois achetés consécutivement avec la même pièce d'un franc, on se convaincra aisément qu'il faudrait dépenser sept francs pour pouvoir acheter toutes ces choses simultanément.¹

Rezumiînd și completînd această particularitate în două cuvinte, un alt economist observă: „Cu cît mai des o monetă trece din mînă în mînă, cu atît mai multe bunuri și servicii se pot cumpăra cu ea și cu atît mai puțin numărare se va cere pentru întreaga circulațiune dintr-o țară“. Cu această ocaziune, el citează un fapt foarte instructiv. Pe la jumătatea secolului trecut, comandantul unei cetăți asediate nu avea la dispozițiune decît 7 000 fiorini, cari i-ar fi ajuns abia pe o săptămînă pentru plata garnizoanei. El a susținut totuși asediul în curs de șapte săptămîne, plătînd regulat soldaților săi, cari cheltuiau apoi banii pe la circimari, iar circimarii împrumutau mereu aceiași bani comandantului.² În acest chip, 7 000 de fiorini au reprezentat valoarea de 49 000!

Întocmai în același mod, din două lucruri lingvistice de o valoare intrinsecă identică, unul poate să aibă o valoare utilă înzecită și chiar însutită decît cellalt, dacă în graiul comun al poporului circulează de zece sau de o sută de ori mai mult în același interval de timp.

Autorul unei scrieri despre fuziunea limbei franco-normande cu limba anglo-saxoană și-a dat osteneala de a distribui după provenință respectivă cele peste 40 000 de cuvinte din dicționarul englez al lui Robertson, de unde a rezultat că limba engleză posedă 13 330 cuvinte germanice și 29 854 cuvinte romanice, și anume după litera inițială a cuvîntului:

	<i>Germanic</i>	<i>Romanic</i>
A.	392	2 230
B.	1 210	846
C.	680	3 630
D.	637	2 757
E.	297	1 810
F.	853	1 171
G.	594	679
H.	729	613
I.	250	2 608
K.	165	13
L.	500	636
M.	555	1 412
N.	244	375

¹ Skarbek, *Idée générale de la circulation*, ap. Coquelin, *Dict. de l'Econ. politique*, ed. 1854, t. 1, p. 367—8.

² Rau, *Corso di economia politica*, trad. Conticini, Genova, 1855, p. 370—4,

	<i>Germanic</i>	<i>Romanic</i>
O.	478	594
P.	171	1 545
Q.	163	169
R.	499	1 926
S.	1 973	2 411
T.	697	1 107
U, V.	1 332	3 221
W.	834	81
Y.	61	" "
Z.	16	20
	13 330	29 854 ¹

Muncă colosală, fără rezultat serios! Important este de a cunoaște mișcarea cea productivă a valorilor, iar nu de a socoti cu d-amăruntul întregul număr dintr-o țară, clasificându-l după diferitele efigii ale suveranilor, dar uitînd a distinge mai pe sus de toate moneda care circulă în realitate, care concurge la avuția națiunii, care este o adevărată utilitate, de cătră moneda cea îngropată fără folos în pămînt sau ascunsă în lăzile citorva zgîrciți.

Dacă Thommerel, în loc de a despuia un dicționar, în care cuvintele întrebuințate o dată pe an figurează alături cu cele întrebuințate în toate zilele, ar fi luat mai bine un text englez poporan, un basm sau un cîntec, el s-ar fi încredințat că aproape toate vorbele de origine germanică se bucură acolo de o circulațiune dublă, triplă, decuplă, decît vorbele de origine romanică. Prin urmare, cele 13 000 de germanisme din Robertson reprezintă o valoare, o utilitate națională, de mai multe ori mai mare decît cele 30 000 de romanisme. Prin neconținută întrebuințare, germanismele din limba engleză nu numai s-au ros, s-au tocit, s-au redus generalmente la monosilabe, pe cînd romanismele sînt mai toate lungi, dar încă pe de o parte s-au ramificat în numeroase familii etimologice, iar pe de alta s-au diferențiat fiecare într-o mulțime de semnificațiuni, astfel că verbul *to get*, de exemplu, are peste patruzeci de sensuri diverse, adecă corespunde cu peste 40 de cuvinte deosebite! Nu este oare curios de a pune pe germanicul *to get*, repetat la tot momentul, în aceeași cumpănă cu vreo raritate ca *dissembarrasment* sau *imprescriptibility* ori *jactitation*, ca și cînd ar fi 1 = 1, deoarăce în dicționar ele apar fiecare ca o unitate egală?

Un dicționar — zice Steinthal — este „o statistică a limbei”². Ar fi trebuit să adauge că este anume o statistică foarte vițioasă, un fel de recensiment unde poporațiunea se împarte după origine sau după religione, dar nu se arată de loc rolul fiecărui individ în societate, așa că cetățeanul cel mai folositor, cel mai căutat de cătră toți pentru neconținutele sale servicii, e pus pe aceeași linie cu un vagabond desprețuit sau cu un călugăr ce-și scoate nasul din chilie abia la zile mari, ba și atunci numai doară pentru biserică. Dicționarele, așa cum s-au făcut pînă astăzi, nu ne dau c i r c u l a ț i u n e a limbei; și tocmai aceasta este punctul cel esențial.

¹ Thommerel, *Recherches sur la fusion du franco-normand et de l'anglo-saxon*, Paris, 1841, p. 102—3.

² Steinthal, *Abriss der Sprachwissenschaft*, p. 35.

Aceeași eroare ca Thommerel, dar pe o scară mai întinsă, a comis-o Cihac în privința limbei române, asigurându-ne că:

„L'élément latin de la langue roumaine ne représente guère aujourd'hui qu'un c i n q u i è m e de son vocabulaire, tandis que l'élément slave y entre pour le d o u b l e ou pour 2/5 à peu près...”

Și mai departe:

„Les éléments turcs — presque un c i n q u i è m e du vocabulaire roumain...”¹

Cu alte cuvinte, limba română se compune, după Cihac, din o 1/5 latină, o 1/5 turcă și 2/5 slavice, afară de o 1/5 eterogenă.

E mai pe sus de orice îndoială că niicăiri ca în Dobrogea românii n-au fost expuși la o mai mare influență slavică și turcă totodată, locuind acolo, în curs de câțiva secolii, într-un strins contact cu bulgarii și cu otomanii. Ei bine, nici chiar în Dobrogea aritmetica lui Cihac nu se potrivește.

Iată o scurtă doină română dobrogeană, culeasă de neobositul Teodor Burada:

„Vara vine, iarna trece,
N-am cu cine mai petrece;
Și cu cine am avut,
Vai de mine, l-am pierdut!
L-a mâncat negrul pământ,
La biserică-n mormînt!”²

Luăm primul tom din dicționarul etimologic al lui Cihac, cuprinzător de „elemente latine”, și găsim acolo: *vară*=*ver*, *veris*; *vin*=*venio*; *iarnă*=*hibernum* (tempus); *trec*=*trajicio*; *nu*=*non*; *am*, *avut*, *avea*=*habeo*; *cu*=*cum*; *cine*=*quinam*; *mai*=*magis*; *petrec*=*pertrajicio*; *și*=*sic*; *vai*=*vae*; *de*=*de*; *el*=*ille*; *perd*=*perdo*; *mînc*=*manduco*; *negru*=*nigrum*; *pământ*=*pavimentum*; *la*= „un l euphonique (?) préposé à la préposition *a*=*ad*”; *biserică*=*basilica*; *în*=*in*; *mormînt*=*monumentum*; fiind uitat numai *mine*, care însă, deși coincide cu slavicul **МЕНЕ**, totuși nu se poate despărți de vechiul italian *mene*:

„Lontano son de gioi, e gioi de *mene*...”³

Cite cuvinte, atitea latinisme, fără nici un amestec străin, absolutamente n i c i u n u l !

Ar fi putut oare Cihac să ne găsească tot așa un cîntec românesc pe jumătate mai scurt, sau măcar să compună el însuși în proază o frază românească de cinci șiruri, în care toate cuvintele să fie numai slavice sau numai turce, sau numai slavice și turce? de vreme ce — după el — elementul turc în limba română este egal la număr cu cel latin, iar elementul slavice „y entre pour le d o u b l e”.

Negreșit, slavismele la români, și chiar turcismele, nu sînt puține; în c i r c u l a ț i u n e însă, adecă în activitatea cea vitală a graiului românesc, în mișcarea cea organică, ele se perd aproape cu desăvîrșire față cu latinisme. Chiar dacă toate derivațiunile turce și slavice ale lui Cihac ar fi corecte, pe cînd în realitate cele mai multe

¹ Cihac, *Dict. d'étymologie daco-romane*, t. 2, p. VII, XII.

² Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Iași, 1880, p. 10.

³ Caix, *Le origini della lingua poetica italiana*, Firenze, 1880, p. 210.

păcătuiesc contra științei și contra metodei¹, tot încă nu s-ar putea zice că ingredientul slav și cel turc luate la un loc sînt egale la români cu ingredientul latin, necum a reduce pe acesta din urmă la o biată pătrime în alăturare cu celelalte două. Un calcul serios în lingvistică, ca și-n economia politică, are în vedere nu unitatea brută, ci valoarea de circulație.

Să luăm tot din Dobrogea, pentru motivul arătat mai sus al unei influințe turco-slavice mai pronunțate, următorul bocet sau cîntec de jale, în care sînt destule cuvinte nelatine:

„*Drăguțul* meu bărbățel,
Drăguțul meu suflețel,
 Cînd ți-a veni dorul
 Să iei *drumușorul*,
 Să-mi stingi focușorul?
 Astă primăvară,
 Cînd ieșezi afară
 În revărsatul *zorilor*,
 În cîntatul *paserilor*,
 În șuierul *vînturilor*,
Plugușorul injugai,
 Neagră *brazdă* răsturnai,
 Și din gură tu ziceai:
 Ța Plevan
 Și *hais* Joian,
Hai cu tata, nu vă dați
 Și la greu nu mă lăsați,
Brazdă toat-o răsturnați!
 Eu cînd te-auzeam,
 Cu gură nu *grăiam*,
 Mă luam,
 Mă sculam
 Și-n *grădină* mă duceam,
 Floricele semănam,
 Să le poarte fetele,
 Fetele, *nevestele*.
 Florile au înflorit,
 Bărbatul mi-a putrezit!
 Timpul *coasei* c-a s o s i t
 Și la cîmp cînd am ieșit,
 Pe *răzoare* m-am uitat,
 Suflețelul mi-am s t r i g a t:
 Spune-mi, *dragă*, un cuvînt
 Să pot *trăi* pe pămînt!
 Am rămas fără de s p r i j i n,
 Singurică făr' de r a z i m!
Valuri mari mă-nvăluiesc,
 N-am cum să mă s p r i j i n e s c.
 Bătută-s de *gînduri*,
 Ca vîntul de d e a l u r i,
 Ca apa de m a l u r i!“²

¹ Cfr. *Cuvente den bătrâni*, Suplem. la tom. I, passim.

² Burada, *op. cit.*, p. 265.

Prin litere cursive noi am însemnat cuvintele nelatine, intrate în limba română prin amestec secundar, și anume: 1 vorbă greacă, 3 vorbe maghiare și 18 slavice.

Prin litere rărîte am indicat 7 cuvinte, despre originea cărora nu e aci locul să discutăm, cari însă în orice caz nu sint nici slavice, nici turce.

Peste tot, în cîntecul întreg, sint 155 de cuvinte, dintre cari, prin urmare, numai 29 nu sint latine; adecă elementul latin întrece m a i mult decît de cinci ori pe toate celelalte împreună.

Apoi nici un singur turcism la 155 de cuvinte, deși scena se petrece tocmai în Dobrogea.

Să mai observăm că din numărul vorbelor latine noi am șters pe *strig*, pe care însuși Cihac, nu se știe prin ce minune fonetică, îl derivă din latinul *exquirito*¹. Afară de aceasta, am trecut la cuvinte slavice pe *zori*, măcar că forma *zuori*, atît la transilvaneanul Silvestru: *УН ДИИ ЗЪОРИ РОМА НАШТЕРИИ ТАЛЕ*², precum și la moldoveanul Dosofteiu: *ДИИИ ЗЪОР ДЪ ВЖИД МЪ МЖИЕК*³, alături cu vechea formă cunoscută *zswa* = *ziua*, indică mai curînd originea din latinul *dies*, sau cel puțin un compromis poporan între vorba latină și cea slavică. Mai pe scurt, am fost mai pârtenitori pentru străinisme decît pentru latinisme.

Circulațiunea relativă a elementelor lingvistice se recunoaște prin întrebuițarea lor mai deasă sau mai rară într-un text, în care orice element, de cîte ori se repetă, se consideră ca atîtea elemente deosebite. Astfel în cîntecul de mai sus slavicul *drag*, de exemplu, întimpîindu-ne de 3 ori, noi a trebuit să-i dăm valoarea de 3, față cu vorbele cele puse numai cîte o dată = 1. După Cihac, un asemenea *drag* nu este decît 1 = 1 cătră *predmet, rătan, sădelcă, tripol* și cine mai știe cîte altele, pe cari noi — românii — le auzim, poate, la zece ani o dată. Cele mai circulătoare însă, adecă cele mai u t i l e din elementele slavice în limba română, ca să nu mai vorbim despre cele turce, posedă totuși o valoare mult mai mică decît cele latine. Un *și*, un *să*, un *că*, un *cu* etc., fără cari nu e chip a construi o frază română, sint ca 100, ca 1 000 cătră 1 chiar în privința unui *drag*.

Principiul circulațiunii în limbă, în sensul mișcării productive a valorilor, n-a fost pînă acum niciodată formulat în lingvistică. Aceasta ar putea scuza pînă la un punct pe Thommerel și pe Cihac. Să nu uităm însă că unii dintre corifeii științei l-au presimțit de demult. Așa Curtius, vorbind despre posibilitatea ca o formă gramaticală să modeleze după sine alte forme gramaticale diferite, zice că aceasta se întimplă în două cazuri: „sau cînd o formațiune este foarte număroasă, pe cînd celelalte sint izolate, sau cînd ea este foarte întrebuițată“⁴. Ce însemnează această dilemă? Ea stabilește

¹ Cihac, *Dict.*, t. 1, p. 266.

² *Psaltirea ce să zice cîntarea*, Bălgrad, 1651, ps. CIX.

³ *Psaltire a sfântului proroc David*, Uniev, 1673, ps. LXX.

⁴ Curtius, *Studien zur griechischen und lateinischen Grammatik*, t. 9 (1876), p. 232 nota: „sei es, dass n u m e r i s c h eine grosse Zahl von Bildungen mehrere vereinzelte nach sich zieht, sei es, das eine sehr viel gebrauchte und deshalb dem sprechenden besonders lebhaft vorschwebende Form ihn von der Tradition abirren lässt“. — Cfr. Misteli, *Lautgesetz und Analogie*, in *Zeitschr. f. Völkerpsych.*, t. XI (1880), p. 414—5, și Brugmann, *Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*, Leipzig, 1878, t. 1, p. 83.

din punct în punct ecuațiunea, pe care o avem noi înșine în vedere, și anume: 1 franc cu o activă circulațiune face cît zece franci circulînd fiecare de zece ori mai puțin. Acțiunea unei forme gramaticale în 50 exemplare este pentru Curtius deopotrivă cu acțiunea unui singur exemplar circulînd de 50 de ori în intervalul cînd cele cincizeci exemplare au circulat numai cîte una dată, adică: $50(1a + 1b + 1c...) = 1s \times 50$.

Curtius ne strămută din sfera *dicționarului* în a *gramaticii*. Prezum că dicționarul este statistica cuvintelor, de asemenea gramatica e statistica formelor de relațiune; și o statistică tot atît de vicioasă, dacă indică numai existența elementului cutare sau cutare, dar nu și *c i r c u l a ț i u n e a* lui, urmărită în texturi poporane. Zicem și aici „texturi *poporane*“, căci în cele literare, cu cît ele sînt mai literare, cu atît mai mult ne întîmpină forme străine uneori cu desăvîrșire graiului comun, sau cel puțin neajunse încă a deveni vulgare. Românește, bunăoară, adverbii în *-mente* sau adjectivii în *-abil* sînt deocamdată literare și numai literare.

Alfabetul, ca și gramatica, ca și dicționarul, este și el o statistică de aceeași natură a proviziunii fonetice a unei limbi. În alfabetul cirilic un *с*, un *з*, un *Щ*, un *ω*, figurează ca 1 = 1 alături cu *а*, *б*, *к* etc., deși în circulațiunea dialectelor slavice ele sînt o curată excepțiune, sau chiar o ficțiune. În alfabetul latin *z* sau *y*, cu totul exotice pentru vechii romani, sau mai bine proprii numai limbei latine literare, ocupă în alfabet un loc identic cu sonurile cele mai răspîndite. Aci, ca și-n privința cuvintelor sau a formelor gramaticale, texturile sînt unicul mijloc de a constata circulațiunea, adică adevărata valoare sau utilitate a unui son.

O încercare de acest fel a făcut-o de demult Förstemann. Să luăm, de exemplu, proporțiunea celor două nazale în limbile elenă și latină. La 100 consoane, în elena sînt 18 *n* și numai 4 *m*; în latina 14 *n* și 12 *m*. În elena dar, un *n* *v a l o r e a z* ă de $4\frac{1}{2}$ ori cît un *m*. La 100 vocale, în elena sînt numai 7 *i*, în latina 27.¹ În latina, prin urmare, un *i* are o *u t i l i t a t e* aproape de 4 ori mai mare ca în elena. Un asemenea tabel al circulațiunii relative a sonurilor ne dă o noțiune vie despre caracterul fonetic al unei limbi; un alfabet — nu ne spune nimic. Niciodată printr-o simplă enumerațiune a sonurilor cunoscute într-un grai noi nu vom înțelege, de pildă, pe cei 5 *i* din latinul *difficillimi*, pentru care în deșert am căuta o paralelă în elena și-n mai multe alte limbi.

La români sonul *r*, pe care nu-l au de loc mexicanii și chinezii, se repetă cel puțin de 15 ori la fiecare 100 de consoane. Putem oare să-i dăm aceeași valoare ca lui *h*, întrebuițat de vro 2 ori la 150 de consoane? Ba chiar toate guturalele și palatalele la un loc: *h*, *k*, *g*, *t*, *ğ*, și *j*, deși sînt 6 la număr, totuși circulează în limba română mai puțin decît singurul *r*.

Să presupunem un moment că circulațiunea lui *j* ar fi la noi tot așa de deasă ca a lui *r*, încît să se zică cu drept cuvînt: $1j = 1r$; atunci însă tipul fonologic al graiului românesc ar fi cu desăvîrșire altceva, fără nici o asemănare cu ceea ce este astăzi. În circulațiune

¹ Förstemann, *Numerische Lautverhältnisse*, în Kuhn, *Zeitschr.*, t. 1, p. 163—79. Cfr. *ibid.*, t. 2, p. 36—44.

dară și iarăși în circulațiune se oglindește fața cea fonică, ca și cea gramaticală, ca și cea lexică a unei limbi.

Cele de mai sus se aplică deopotrivă bine la construcțiuni sintactice, la răspîndirea mai mare sau mai mică a diferitelor categorii ideologice, la orice altă secțiune a studiului lingvistic în genere.

Cînd Bergaigne constată că-n a doua carte întregă din *De bello gallico* Cesar pune totdeauna verbul la sfîrșitul propozițiunii, afară de vro cincisprezeci excepțiuni¹, el urmărește în latina un caz de circulațiune sintactică.

Cînd Heyse ne spune că francezii au 4 cuvinte: *pointe, saillie, trait d'esprit* și *bon mot* pentru 1 singur german *Witz*, sau alte 4: *ruse, fourberie, friponnerie* și *espieglerie* pentru 2 germane: *List* și *Betrug*², el surprinde un fenomen de circulațiune ideologică.

Pretutindeni în lingvistică un ingredient întrebuițat de 4 sau de 6 ori în intervalul *d* are o valoare utilă dublă sau triplă decît un ingredient identic întrebuițat numai de 2 ori în același interval *d*. În acest mod, 100 de ingrediente, utilizate fiecare numai cîte 1 dată pe zi, valorează mai puțin decît 25 ingrediente utilizate fiecare de cîte 5 ori. Și o probă irezistibilă în această privință este, mai cu seamă, raportul numilor proprii, locale și personale, cătră graiul comun al unui popor.

Onomastica unei țări de o întindere oarecare constituă în totalitatea sa un dicționar mult mai voluminos decît dicționarul cel mai complet al graiului comun de acolo. Vro 9 000 de numi proprii, mai toate personale, și mai toate numai din Germania, au fost explicate de cătră Pott, abia ca o încercare, ca o mică frîntură așa-zicînd dintr-un colossal mozaic.³ Pentru singura onomastică topică a României n-ar ajunge 100 000 de numere! Mapa cea mai amărîntă, acoperind cu litere aproape imperceptibile un părete întreg, nu ne împărtășește decît *notabilia*, fără a se putea pogori la atîtea movile, stînci, pârîiașe, fel de fel de accidente teritoriale, pentru cari la fața locului există generalmente cîte un nume propriu.⁴

Dacă ne aducem aminte că o mare parte, poate chiar cea mai mare, din această imensă nomenclatură e cu totul străină limbei comune a țării, astfel că — un exemplu foarte caracteristic — din cele 30 districte ale României: *Mehedinți, Gorj, Argeș, Dîmbovița, Prahova, Buzău, Rîmnic, Putna, Bacău, Suceava, Dorohoi, Botoșani, Iași, Roman, Vaslui, Tutova, Fălciu, Covurlui, Tecuci, Brăila, Ialomița, Ilfov, Vlașca, Teleorman, Olt, Romanați, Dolj, Neamț, Muscel* și *Vilcea*, numai cele 3 din urmă se pot înțelege românește, ba încă în *Vilcea* din *vâlcea* = *vallicella* s-a mutat accentul, iar *Neamț* e de origine slavică, — se naște fireasca întrebare: cum oare graiul poporului

¹ Bergaigne, *Essai sur la construction grammaticale*, în *Mém. de la Soc. de Ling.*, t. 3, p. 8.

² Heyse, *System*, p. 242.

³ Pott, *Die Personennamen insbesondere die Familiennamen*, Leipzig, 1859, p. IX.

⁴ Cfr. Brandes, *Die Heiligen und die Teufel mit Himmel und Hölle in den geographischen Namen*, Lemgo, 1866, p. 3: „Wie die Sterne am Himmel und die Sandkörner am Meeresgestade nicht zu zählen sind, so unzählbar sind auf unserer Erde die Städte, Flecken, Dörfer, Weiler, die Ströme, Flüsse, Bäche, Berge und Wälder, und alle haben ihre Namen bekommen; und nicht allein jene sondern auch fast jeder Fleck in den Feldmarken und Waldrevieren ist benannt worden...“

nu se afundă întreg sub un amestec ibrid atât de covârșitor? Tot ce-l scapă de potop este principiul c i r c u l a ț i u n i i.

Limba comună, abstracțiune făcînd de șovăiri dialectale, se reproduce aceeași pe fiecare punct al țării. Dacă vom admite că ea posedă 10 000 cuvinte, pe cari să le reprezentăm prin m , atunci orice individ, cunoscînd numai jumătatea cea mai întrebuițată, va avea o proviziune lexică de $m/2$. Limba onomastică totală a aceleiași țări fie de 200 000 termeni, adică $20m$. E ceva spăimîntător; nu există însă nici un punct unde această manină să fie cunoscută întreagă. Individul cel mai familiar cu nomenclatura personală și locală a țării sale știe cel mult 1 000 de numi proprii, adică $m/10$. Aceasta încă nu e tot. La 1 000 de cuvinte din limba comună, chiar din gura acelui individ excepțional, c i r c u l e a z ă în conversațiune 5, maximum 10, fie chiar 25 de numi proprii, ceea ce constituă, într-un caz extrem, abia $m/400$. Iată cum un element, de 20 de ori mai număros ca cifră brută, posedă totuși prin circulațiune o valoare de 40 sau de 100 de ori mai mică!...

În lingvistică marele principiu al c i r c u l a ț i u n i i, uitat pînă aci aproape cu desăvîrșire, s-ar putea privi ca peatra cea angulară a edificiului. Ceea ce se cheamă *fizionomia* unei limbi nu este altceva decît rezultatul circulațiunii. Fizionomia totală a limbei se compune din fizionomiile sale parțiale: fonetică, tonică, morfologică, sintactică, lexică, ideologică, rezultînd fiecare dintr-o circulațiune deosebită, astfel că se poate întîmpla, bunăoară, ca fizionomia fonetică sau lexică să nu fie de aceeași natură cu cea sintactică sau cu cea tonică, dar toate circulațiunile speciale la un loc concurg într-o singură fizionomie generală. Limba franceză, de exemplu, are în întregime o fizionomie u n a, deși fizionomia sa lexică e hotărît latină, pe cînd fizionomia fonetică este, din contra, de un caracter celtic foarte pronunțat, ca și cea tonică, nu știm însă pînă la ce punct cea sintactică sau cea ideologică, rămînînd a se decide problema prin criteriul circulațiunii, fără care orice caracteristică totală sau parțială a unui grai e radicalmente falsă.

Cuvintele lui Rousseau despre fizionomia individuală: „On croit que la physionomie n'est qu'un simple développement de traits déjà marqués par la nature; pour moi, je penserais qu'outre ce développement, les traits du visage d'un homme viennent insensiblement à se former et à prendre de la physionomie par l'impression fréquente et habituelle de certaines affections de l'âme“, — se aplică pe deplin la *fizionomia* unei limbi, pe care el ar fi putut s-o explice: „par l'impression fréquente et habituelle de certains phénomènes matériels et psychiques“.

C i r c u l a ț i u n e a și numai c i r c u l a ț i u n e a dă o dezmințire aforismului lui Humboldt cum că fizionomia unui grai, ca și a unui individ, ar fi nedescriptibilă. O fizionomie e nedescriptibilă, în adevăr, dacă noi ne mărginim a cunoaște natura brută a elementelor sale; ea se descrie însă așa zicînd de la sine, din dată ce se constată printr-o proporțiune aproximativă valoarea cea utilă a fiecărui din acele elemente...

A face etimologie în sensul științific al cuvântului, lămurind prin metoda comparativă, întrucît e cu putință, nu numai originea vorbelor române ca materie, ca formă, ca sens, ca propozițiune, dar totodată sorgintea credințelor sau obiceielor exprese prin acele vorbe;

A discerne în limba română, așa cum o găsim în monumente vechi și-n gura poporului, a m e s t e c u l p r i m a r, care i-a dat naștere, și multiplele a m e s t e c u r i s e c u n d a r e, prin cari se caracteriză viața-i ulterioară în curs de veacuri;

A dezvăli adevărata f i z i o n o m i e a graiului românesc: ceea ce circulează în el și ceea ce nu circulează sau abia circulează;

Aceasta este ținta pe care și-o propune *Etymologicum Magnum Romaniae*.

<i>adj.</i> adjectiv.	<i>interj.</i> interjecțiune.
<i>adv.</i> adverb.	<i>L. B.</i> sau <i>Lex. Bud.</i> Dicționarul român din 1825.
<i>A. I. R.</i> <i>Arhiva istorică a României.</i>	<i>L. M.</i> <i>Dicționarul și Glosarul de</i>
<i>Alex.</i> Alexandri.	Laurian și Maxim.
<i>Arh. Stat.</i> Arhiva Statului din București.	<i>loc.</i> local.
<i>art.</i> artichu.	<i>m.</i> sau <i>masc.</i> masculin.
<i>artic.</i> articulat.	<i>ms.</i> manuscript.
<i>c.</i> sau <i>com.</i> comună, sat.	<i>n.</i> neutru.
<i>cf.</i> sau <i>cfr.</i> compară.	<i>n. pr.</i> nume propriu.
<i>Col. I. Tr.</i> revista <i>Columna lui Traian.</i>	<i>part.</i> participiu.
<i>conj.</i> conjuncțiune.	<i>plur.</i> plural.
<i>Conv. lit.</i> revista <i>Convorbiri literare.</i>	<i>prep.</i> prepozițiune.
<i>Cuv. d. bătr.</i> <i>Cuvente den bătrâni.</i>	<i>pron.</i> pronume.
<i>demonstr.</i> demonstrativ.	<i>s.</i> sau <i>subst.</i> substantiv.
<i>f.</i> sau <i>fem.</i> feminin.	<i>sing.</i> singular.
	<i>v.</i> vezi.
	<i>vb.</i> verb.

N.B. Ne-am ferit în genere de prescurtări cari ar putea îngreua lectura.

Lista amărunțită a cărților consultate, a manuscriptelor, a documentelor și a corespondenților se va publica la finea operei.

Vom mai observa aci că cronicarii moldovenesți sint citați după 1-ma edițiune de d. Cogălniceanu, cronica lui Moxa după *Cuvente den bătrâni*, t. 1, scrierile mitropolitului Dosofteiu și alte vechi tipăriri după anul publicării lor, de ex.: „Varlam 1643“ însemnează *Cazania* mitropolitului Varlam tipărită în Iași la acel an, „Coresi 1577“ = *Psaltirea* lui Coresi, iar „Coresi 1580“ = *Omiliarul* etc.

A

¹A, a; lettre et voyelle a. „Prima literă din alfabetul român și prima din cele cinci vocale clare ale limbei române. Atît ca semn, cît și ca sunet, cînd se ia absolut, este de gen masculin: un a mic, doi a mici; cînd însă se pune cu una din vorbele literă, semn, sunet etc., atunci se respectă genul acestor vorbe: litera a e tonică sau ne-tonică“ (L.M.).

I. a, semn grafic.

1. Ca literă, a stă în fruntea alfabetului fenician și a mai tuturor alfabetelor derivate, dintre cari numai în cel sanscrit și-n cel latin el se numește prin însuși sonul său: a, iar în celelalte are drept nume cite un cuvînt început prin a, de ex. semiticul *aleph*, de unde grecul *alpha*. În alfabetul cirilic al slavilor, trecut și la români, această literă se cheamă *azû*, ceea ce însemnează „eu“. Diferitele forme ale lui a în paleografia română se pot vedea facsimilate în *Cuv. d. bătr.* I, p. 77. În curs de veacuri, românii din Carpați învățau la a z, iar românii de la Pind își băteau capul cu a l f a.

Lexiconul slavo-român, circa 1670 (ms. al Societății arheologice din Moscva): „A z ũ, la azbuchile slovenești numele slovei dentăiu, iar la limba slovenească loc-de-nume eu...“

v. *Azbuchi*. — *Azbucoavnă*. — *Azû*.

2. Întrebuințarea lui a ca cifră pentru unu n u l, trecînd de la greci la slavi, de la slavi apoi, împreună cu cărțile bisericești, s-a introdus la români și a durat, mai mult sau mai puțin, pînă în secolul nostru. Spre a se deosebi de literă, peste cifră se punea deasupra semnul ~: ā. În combinațiunea pentru un s p r e z e c i se scria întîi a (1) și după aceea i (10), nu vice-versa ca în latinul XI. Preces de semnul ++ sau +, a în scrisoarea cirilică însemnează 1 000.

Statistica Moldovei, 1591 (Arhivul ms. Petru-vodă, în Academia Română): „Tutuva ținut ++ âraî (1314) oameni cu săraci...“

3. În pipăiturile de ortografie româno-latină, începînd de pe la finea secolului trecut, scriitorii s-au servit de a, fie simplu, fie duplicat, fie cu tot felul de semne, nu numai pentru sonul propriu a, dar și pentru varietățile așa-numitei vocale confuze. Astfel în Molnar, Șincai, Clain, Budai etc. vedem scris: *căpraa*, *sanatòs*, *addeverată tà láuda* etc. Despre aceste sisteme ortografice, v. Cipariu, *Principia*, p. 301 sqq. și Papiu, *Tes. de monum.* I, p. 92.

Deja în secolul XVII, făcîndu-se încercări de a scrie românește cu litere latine, s-a întrebuintat *ă* pentru vocala confuză. Într-un act de la 1660 (Dim. Sturdza, în *Col. l. Tr.*, 1877, p. 82), o nepoată a lui Mihai Viteazul iscălește:

cu ilinka fatalu pãtrasko voda

Pentru dialectul macedo-român, grafica greacă (Kavalliotis) admite α și α , cea latină (Bojadschi) pe *a* și *ă*, așa că vorba *tată* se scrie prin două feluri de *a*: $\tau\acute{\alpha}\tau\alpha$ sau *tată*.

II. a, element fonetic.

1. Sub raportul fiziologic sau al foneticei generale, *a* este vocală prin excelență, căci *i* și *u* trec prin *y* (*i*) și *w* (*ü*) în sfera consoanelor, pe cînd *a* nu-și pierde niciodată natura sa muzicală. Vocalele *e* și *o* se nasc din apropierea între *a* și *i* pe de o parte, între *a* și *u* pe de alta, adică $e = \%a + \%i$, iar $o = \%a + \%u$. Vocala confuză \mathfrak{a} sau \mathfrak{u} , vocală i n d i f e r i n t e, după cum au numit-o unii, este aceea din care se pot desfășura și la care se pot întoarce cele cinci vocale clare (v. Techmer, *Phonetik* I, p. 44).

2. Sub raportul istoric sau al foneticei române speciale, neaccentatul *a* din mijlocul și de la finea cuvîntului scade mai totdeauna la vocala confuză *ă* sau *â* (*i*), ba chiar și cel accentat cînd îi urmează o nazală (*n*, *m*), iar mai virtos urmîndu-i nazală și o altă consoană: *păgîn*=*paganus*, *blind*=*blandus*, *lină*=*lana* etc. Orice excepțiune de la această normă, dacă nu e un neologism, atunci trebui justificată prin vreo analogie, și mai cu seamă prin acțiunea acomodativă a consoanelor și vocalelor învecinate; de ex. la moldoveni în *barbat* sau *calare*, în loc de *bărbat* și *călare*, netonicul *a* se mîntîne prin înrîturirea combinată a licuidei și a tonicului *a* din silaba următoare, pe cînd în fenomenul românesc general: *fețe* din *fațe*, *judecății* din *judecatei*, *cărți* din *carți* etc., tonicul *a* scade la *e* și *ă* prin acțiunea următorilor *e* sau *i*. La începutul cuvîntului, din contra, afară de cazul cînd precede nazalei însoțite de o altă consoană, ca în *îmblu* = *ambulo* sau *inger* = *angelus*, nu numai *a* se conservă, cu sau fără accent, ci încă, pe de o parte, inițialul *e* tinde a trece în *a*, ca în *acel* = *ecc-ille*, *acest* = *ecc-iste*, *arici* = *ericius*, *aleg* = *eligo* etc.; pe de altă parte, sînt foarte dese cazuri de prepoziționalul *a* și de un *a* curat inorganic, mai cu seamă în dialectul macedo-român: *aumbră* = *umbră*, *asun* = *sono*, *alavdare* = *laudare* etc., v. Miklosich, *Lautl. d. rum. Dialekte* I, p. 10 sqq. și Cipariu, *Gramm.*, 17 sqq.

3. Sub raportul statisticei fonetice, mulțimea cuvîntelor începătoare cu *a*, cari sînt nu mai puține în latina și-n fiicele neolatine din Occidente, dă limbei române în alăturare cu graiurile învecinate slavice o fizionomie atît de individuală romanică, încît e ciudat că fenomenul n-a fost observat pînă acuma. În paleoslavica, dacă vom scoate cîteva vorbe împrumutate de la greci, nu vor rămînea decît vro zece cuvinte, cel mult, începătoare cu *a*. Polonește, la sease tomuri din Linde, peste tot vro 4 000 pagini, abia $36\frac{1}{2}$ sînt consacrate literei A, și-apoi chiar între acelea majoritatea cuvîntelor sînt neologismi. Aproape aceeași

proporțiune în aceleași condițiuni ne întâmpină în marele dicționar bohem al lui Jungmann. Serbește, la 850 pagine din Karadžić, numai 8½ aparțin lui A, în care intră în mare parte cuvinte de provenință turcă. Mai avuți în această privință nu sînt nici bulgarii. La români, din contra, luîndu-se ambele dialecte, cel daco-român și cel macedo-român, litera A ocupă materialmente a zecea parte din întregul vocabular. Proporțiunea crește și mai mult în vorbire, căci cuvintele cari se încep cu *a*, precum și monosilaba *a* cu feluritele ei înțelesuri, sînt dintre cele mai întrebuițate.

Un frumos pasagiu din Cantemir, *Chron.* II, 65:

„*Arată-se greutatea aceștii istorii:*

Mărturisim și, nu fără puțină tînguială, ne cutremurăm de mare și de neputat greuița care *asupra*-ne vine, căci mari stînci în mijlocul drumului ca neclătite stau, și multe și împletecite împiedecături *înnaintea* pașilor ni se *aruncă*, carile și pașii *înnainte* a-i muta ne opresc, și calea chronicului nostru slobod a *alerga* tare *astupă*, și ca troenii omeților, de vifor și viscol în toate părțile spulberați și *aruncați*, cărările cele mai denainte de *alții* călcate *atîta* le *acopăr* și le *ascund*, cît nu fără mare frică primejdia ni este ca nu cumva, pîrtea rătăcind și cărarea pe care *a* merge *am apucat* pierzînd, cursul istoriei noastre în *adînci* vîrtopi și neumblați codri, de povață lipsit, să cadă, și *așé* la doritul popas și odihnă să nu putem *agiunge*...”

Sînt 135 cuvinte, din cari 19 cu *a*-, adecă 1/7.

Un țaran din Prahova (Vălenii-de-Munte) vorbește așa:

„*Hin-că* ne cunoaștem *ăla p-ăla d-atîția* ai dă zile, *am* tot dat să mă riped pîn' la dumneata *acasă*; că *n-am* strigăt tare, — că mi-e glasu necăcios și secățiv, — ca *s-auzi* d-*aci* din *ăi* București togm-*acolo* la-nfundătură dă munte ce-*aveam* să-ți înșir; și hindă-că nu mă ieartă nici timpu, nici păsurili, nici *ali* treburi să ȳhiu ieu p-*acolo*, d-*ata*-ți scrisi mai bine carte rumânească...” (Jipescu, *Opincar*, p. 19).

La 79 cuvinte, 15 cu *a*-, adecă ceva ca 1/5.

În termen de mijloc, se poate zice că în limba română după ambele dialecte a șaptea parte din cuvintele în circulațiune se încep cu *a*.

La macedo-români în specie, grămădirea vorbelor cu *a*- merge adesea pînă la urît. Bunăoară, pentru a ne spune că șoaricele sări în sus și-n jos pînă ce într-o săritură ajunse la arborele, un basm de la Crușova zice: „șoarielu *arsări arûp* de *arupăzînd* și cu puțin *arstrisărmin-tu* ajunse sum *arburle*...” (V. Petrescu, *Mostre* II, p. 3).

Deja vechii romani, din punctul de vedere estetic, erau supărați pe marea răspîndire a inițialului *a*, pe care Cicerone îl numește oareunde „*littera insuavissima*”. Scriitorii latini, prin măiestria stilului, își dedeau osteneala de a *înlătura* aeest neajuns. În graiul poporului român, ca o reacțiune instinctivă contra monotoniei, în parte cunoscută neolatinilor din Occidente și chiar altor familii linguistice, consoanele *h* și *d* se anină la inițialul *a* fără nici un motiv etimologic. Așa, pe de o parte, se aude: *harbore*, *harc*, *harici*, *harmasar* etc., mai cu preferință acolo unde după *a* urmează *r*; pe de alta, generalmente numai în cîntece: *dalb*, *daleu*, *dalt*, *dașa*, *davut*...

v. H: — D. — Ea. — Oa.

„A! interj. Unul din sensurile sale apare destul de bine în versul fabulistului Donici:

„A! ce năcaz, ce osîndire!
Asupra gînștelor ce crudă prigonire!...”

(*Gînștile*)

Cu o adevărată melancolie, în *Inima mea e tristă* de Gr. Alexandrescu:

„A! cît de mult amară
Viața o să-mi pară!
Minuturile — veacuri o să le socotesc;
A orcării zi rază
Noi lacrimi o să vază,
Cînd pe streine țarmuri strein o să trăiesc!...
Durerea cea mai mare
Nu poate să omoare;
P-a mea care-a-ntrecut-o? dar tot nu poci să mor!
A! de-i mai ținea minte
Atîtea jurăminte,
Îmi vei păstra tu, poate, o urmă de amor!...”

În exemplele de mai sus, *a!* cuprinde o părere de rău pentru ceva care nu trebuia să se întîmple. Cu sensul de mirare mai pronunțat, dar tot față cu un ce supărăcios:

„Florica: I! cînd aș fi de capu meu, pre legea me, m-aș face vivandieră.

Colivescu (viind pe porțiță): Florico...

Florica: A! tot aici ești?

Colivescu (oftînd): Tot, tot, păcatele mele...” (Alex., *Florin și Florica*, sc. IV).

Cu o supărare împinsă la furie:

„Veveriță rădică păharul și închinînd zise: «Să trăiești întru mulți ani, măria-ta! să stăpînești țara în pace, și milostivul Dumnezeu să te întărească în gîndul ce ai pus de a nu mai strica pre boieri și a băntui norodul...»

N-apucă să sfirșească, căci buzduganul armașului, lovindu-l drept în frunte, îl oborî la pămînt.

— A! voi ocăriți pre domnul vostru! strigă acesta...” (C. Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul* III).

Sensul fundamental al interjecțiunii *a!* este s u r p r i n d e r e a. În exemplele ce preced, surprinderea e întovărășită și chiar precumpănită de d e s p l ă c e r e. Se poate însă ca s-o însoțească mișcarea opusă de p l ă c e r e:

„Arvinte: Mai întii să ciocnim cîteva pahare!

Pepelea: Să ciocnim, giupine! Noroc și întru ceas bun!

Arvinte: Amin. (bea) A!... bun îi...” (Alex., *Arvinte și Pepelea*, sc. XI).

În vorbire, fiecărui sens și fiecărei adumbriri de sens corespunde o altă intonațiune și o altă durată.

Interjecțiunea de uimire *a!* nu trebuie confundată cu interjecțiunea de durere *ah!* după cum le confundă latinește editorii lui Plaut și ai

lui Terențiu, deși în manuscrise figurează ambele exclamațiuni. Dinarchus când sărută pe Phronesium:

„*ah!* hoc est mel melle dulci dulcius!...”

ar fi mai corect de a citi:

„*a!* hoc est mel...”

A pune aci *ah!* în loc de *a!* este ca și când am face pe Arvinte, când bea și-i place vinul, să zică: „*ah!*... bun ti...” Între *a!* și *ah!* fie latinește sau românește, este o mare deosebire psihologică. Ambele însă nu sînt nici latine, nici române în parte, ci comune tuturor popoarelor. Cît pentru cea dentă din ele, deschiderea gurei și ieșirea din gîtlej a sunului *a* la vederea unui lucru surprinzător este un fel de gest vocal firesc al copilului și al sălbatecului.

v. *Aa!* — *Ah!* — *Ahi!* — *Aho!* — *Ama!* — *Aos!* — *Au!*

*A pentru *va*, verb auxiliar la formarea viitorului singular de a 3-a persoană.

E des în cîntecele populare, mai ales cînd forma întregă *va* are cere două silabe, de ex. *se va...*, *îmi va...*, *ți va* etc., acolo unde metrul permite numai una: *s-a...*, *mî-a*, *ți-a...*

Balada *Codreanul*:

„Pe Codreanul nu-l ierta,
Că el capul *ți-a* mîncă
Și foc tîrgului *ți-a* da
Și pe doamna *ți-a* fura...”

Balada *Inelul și năframa*:

„Aurul cînd *s-a* topi,
Să știi, frate, c-oî muri...”

Balada *Miorița*:

„Fluieraș de os,
Mult zice duios!
Fluieraș de soc,
Mult zice cu foc!
Vîntul cînd *a* bate,
Prin ele-*a* răzbate...”

Într-o comedie de Alexandri, o voroavă între doi țărani:

„Gheorghe: Îi privighetor măi, îi subprefect d-nu Răsvrătescu!... are putere, frate.

Veveriță: Las', cumătri, că de-al de Răsvrătescu se schimbă pe toate lunile. Ca mină *a* vini altu și ne-*a* zice alte povești...”

În conjugățiunea română existînd un viitor propriu-zis sau afirmativ și un viitor dubitativ cu funcțiunea de prezinte optativ, la cei vechi ne întîmpină uneori o frumoasă diferențiere de sens între *a* și *va*:

Neculce, *Cron.* II, 310; „de *a* hi așa, *va* da samă lui Dumnezeu...”

În acest pasagiu, *a* este dubitativ, *va* e afirmativ.

Cu sens dubitativ e și mai obicinuită în popor contractiunea lui *va* în *o*: „dacă n-*o* putea, n-*o* veni, și s-*o* alege cu atît” (*L. M.*), prin

care auxiliarul *v o i r e* se confundă foneticește cu auxiliarul *a v e r e* la preteritul de a treia persoană: „o făcut“ pentru „a făcut“.

v. *O.* — *Au.* — *Voi.*

⁴A, verb auxiliar la formarea preteritului compus singular de a 3-a persoană: „a venit, a fugit“ (*L. M.*) în opozițiune cu pluralul: „a u venit, a u fugit“.

Formă literară modernă, deja foarte înrădăcinată și destul de nemerită, dar care e aproape necunoscută poporului și vechilor texturi, unde ne întimpină „a u venit, a u fugit“ sau „venit-a u, fugit-a u“ la singular și la plural deopotrivă.

În părțile Țării Românești pe unde se aude în grai *a* în loc de *a u*, el se întrebuințează și la plural, de ex.: „as-noapte *a* intrat luchi[i]-n zăvadă ș-a mâncat vo trei oi...“ (T. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Tot așa în dialectul istriano-român se zice „*a* venit, *a* fugit“, dar nici acolo nu se face deosebire între ambele numere, ci *a* se aplică la plural ca și la singular: „o votă fost-*a* trei fraș, doi orb și ur n-*a* văjut...“ (Miklosich, *Rum. Untersuch.* I, 78).

Am spus că diferențierea „*a* venit el — *a u* venit ei“, admisă în limba actuală literară, e frumoașă și va rămânea; dar vreo rațiune etimologică ea nu are. Din latinul singular *habet*, poporan *avet*, s-a născut românul *a u = av(et)*, și tot *a u = av(ent)* trebuia să se nască din pluralul latin *habent*. În scurt, *a u* la singular, ca și la plural, este unica formă română organică. Tocindu-se finalul *u* în grai, s-a tocit deopotrivă la ambele numere. Dacă n-ar fi *a u* la singular, poporul n-ar putea să aibă forma contrasă *o*, foarte răspîndită: „el *o* venit, *o* fugit“, căci monosilaba *a* nu scade la *o* decît prin contact cu o consoană sau o vocală labială. — v. *Au.* — *O.*

Macedo-românii, în adevăr, întrebuințează pe *a u* numai la plural; însă nici pentru singular ei nu cunosc pe *a*, ajutîndu-se în locu-i cu „are“ și mai ales cu „easte“: „easte fugitu“, „easte venitu“:

„Eu din cor nu-mi mă despartu,
Că-mi *easte venit* bărbatlu...“

(V. Petrescu, *Mostre* II, 70)

⁵A, partic. enclit. O vocală emfatică, care se acață: 1. la *ăst*, *cest*, *acest*, *ăl*, *cel*, *acel*, în cazurile direct și oblic din ambele numere la masculin și feminin: *ăst-a*, *ăstui-a*, *ăști-a*, *ast-a*, *astei-a*, *aste-a*, *ăstor-a*...; 2. la *un*, *alt*, *atît*, *cît*, în cazul oblic din ambele numere și genuri: *unui-a*, *unei-a*, *unor-a*...; 3. la *mult*, *tot*, *amîndoi*, în cazul oblic plural masculin și feminin: *multor-a*, *tuturor-a*, *amînduror-a*; 4. la *nimene*, în ambele cazuri ale singularului: *nimene-a*, *nimeniui-a*; 5. la ordinatul masculin: *al doile-a*, *al treile-a*, *al patrule-a*...; 6. în fine, la mai mulți adverbi: *aici-a*, *aieoe-a*, *alătore-a*, *purure-a*, *acum-a*, *atunci-a*, *pretutîndene-a*, *asemene-a*, *aimîntere-a*, *așijdere-a*, *aiuri-a*, *nicăiri-a* etc.

În toate aceste cazuri emfaticul *-a* este netonic, întărind cuvîntul fără a atrage accentul asupra-și. Altfel e în *așa = așia* din *ași* și în *abia* din *abi*, unde nu e decît diftongirea vocalei scurte accentate, fenomen fonetic cunoscut limbilor neolatine, iar nu o particularitate morfologică proprie graiului român. De aceea vedem, de exemplu, că

a s c h a l i n g ă a s c h i e x i s t ă ș i l a r e t o - r o m a n i , p e c ă n d n i c ă i r i i n O c c i d i n t e n u g ă s i m o p a r a l e l ă p e n t r u *ă s t - a* l i n g ă *ă s t* s a u p e n t r u *a t u n c i - a* l i n g ă *a t u n c i*.

Tot astfel de o altă natură este inițialul *a* în *așa*, *abia*, *atuncia*, *acesta*, *acela* etc., adecă generalmente sau prepozițiunea *ad*, sau *ac* din *ecce* ori *eccum*, sau vreun alt ingredient analog de asemenea romanice, pe care-l regăsim în dialectele neolatine occidentale: *aquest*, *aquel*, *adunque*, *asi*, *abes*..., unde însă — încă o dată — nu ne întimpină nicăiri emfaticul *-a*, una din trăsurile cele mai caracteristice ale graiului românesc între limbile surori, nu numai în daco-româna, dar și-n macedo-româna: *atunci-a*, *aist-a*, *acest-a*, *aci-a*, *acel-a*, *aliur-a*, *a doile-a*, *a treile-a* etc., și chiar în dialectul istriean, atît de puțin studiat și deja aproape dispărut: *acmoce-a* lîngă *acmoce*, *aiure-a* lîngă *aiure*, *anci-a* lîngă *anci*, *cel-a* lîngă *cel*, *cest-a* lîngă *cest* și altele.

Emfaticul *-a* este pe deplin un element pronominal demonstrativ, un „cuvînt deictic“ (deiktisches Wort), după expresiunea lui Miklosich (*Lautl.* I, 5). El joacă în limba română, pe o scară mult mai întinsă, același rol pe care-l avusese în vechea atică lungul ι în $\omicron\tau\omicron\sigma\acute{\iota}$ lîngă $\omicron\tau\omicron\sigma$, $\tau\omicron\upsilon\tau\omicron\nu\acute{\iota}$ lîngă $\tau\omicron\upsilon\tau\omicron\nu$, $\tau\omicron\upsilon\tau\acute{\iota}$ lîngă $\tau\omicron\upsilon\tau\omicron$, $\acute{\alpha}\tau\eta\acute{\iota}$, $\acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota\nu\omicron\sigma\acute{\iota}$, $\acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota\nu\eta\sigma\acute{\iota}$ etc., cu acea deosebire că acesta din urmă își atrage accentul, pe cînd celalalt întărește demonstrațiunea fără a zgudui tonul. Chiar etimologicește, românul *-a* pare a fi de aceeași origine cu vechiul grec ι , căci forma-i primitivă nu e *-a*, dar *-ia*, care reappare în *a i a* = *a-ia* de la *a* și-*n a c e i a* = *acea-ia* de la *acea*, unde *-i-* nu este un adaos eufonic pentru înlăturarea hiatului din *aa* și *aceaa*, fiindcă românește hiatul în asemenea cazuri se înlătură nu prin *-i-*, ci prin *-u-* sau *-o-*, ca în *stea-u-a* s. *stea-o-a*, *zi-o-a*, *basma-u-a* etc. Conservîndu-se dară în *a-ia* și-*n acea-ia*, primitivul *-ia* s-a redus pe aiuri la *-a*, întocmai după cum s-a redus la *-a* articolul nostru feminin postpozitiv din latinul *illa*, de unde prin miuare trebuia să fie *'ia*, nu *'a*. O dată primit pentru emfaticul *-a* prototipul *-ia* (*ya*), ne găsim față-n față cu pronumele demonstrativ indo-europeu foarte cunoscut *ya*, (*ia*), sanscrit *ya(s)*, zendic *ya*, litvan *ji(s)*, paleoslavice *i*, latin *i* în *is*, *id* etc., cu care deja Curtius (*Grundz.*, no. 606) a identificat pe emfaticul ι al grecilor (v. Windisch, *Relativpronomen*, în *Curt. Stud.* II, 316). Prin urmare, un $\omicron\tau\omicron\sigma\acute{\iota}$ este paralel cu românul *acest-a* sau *acel-a* nu numai prin funcțiunea de demonstrativ emfatic, dar poate și materialmente prin $\acute{\iota}$ = *-a*, deși românii n-au împrumutat această particulă de la greci. Să fie oare o rămășiță dacică?...

⁶A, articole féminine adjectival.

Denaintea adjectivului, singurul articol feminin întrebuintat în limba noastră literară veche și nouă este *c e a*, tot așa la istriano-români, iar la macedo-români *a c e a*: cea frumoasă, cea mușată, *acea mușată* „la belle“; în gura poporului însă, mai ales în Țara Românească și peste Carpați, circulează în multe locuri forma *a*, care aparține în specie posesivului.

Ne întimpină des la Anton Pann:

„Și în fuga lui *a* mare
Îl prinzi cu mîna călare...“

(*Prov.* III, 107), 51

unde nu diferă intru nimic prin sens de obicinuitul: „fuga c e a mare...“, macedo-românește „fuga a c e a mare...“

„...ce o vrea, să facă:
Bărbatu-i la toate ca mutul să tacă;
Și dacă găsește vreun lă-mă-mamă,
Nu vede, n-aude și nu-i bagă-n seamă,
De părere bună — pe care-ntilnește
Își laudă casa, și se fericește
Că ea bărbat are bun peste măsură:
Ca piinea a bună...“

(Prov. II, 97)

Se zice proverbial: „ei trăiesc împreună ca piinea a bună...“, „e bun ca piinea a bună: îi iei imbucătura din gură...“ (Pann, II, 135; III, 20).

Cu particula emfatică *-a*, din *a* se face *aia*, și atunci generalmente se lungeste în graiul poporan și adjectivul care urmează, dindu-i-se articolul postpozitiv, astfel că în loc de „piinea a bună“ se aude: „piinea *aia* b u n a“, cu sensul aproape superlativ de „foarte bună“.

La plural este *ale*, adesea preces de prepozițiunea partitivă *d e*. Pann, II, 100:

„Vro cîteva vorbe trinti după lege
D-*ale* nodoroase, ca niște ciomege...“

Ar fi totuna a zice: „vorbe de c e l e nodoroase“.

Cînd la *ale* se acată emfaticul *-a*, atunci se adaugă mai totdeauna articolul postpozitiv la adjectivul următor; de ex. iată cum vorbește un țaran din Ilfov:

„Mi-aduc aminte dă vorbele ei *alea* d u l c i l e ca mierea...“ (I. Dumitrescu, *Zmărăndița*, p. 28).

Sau într-un basm din Mehedinți:

„Apoi făcu o nuntă d-*alea* i n f r i c o ș a t e l e: așa nuntă ș-așa veselie mai la rar...“ (Ispirescu, *Legende*, p. 344).

Pe alocuri, mai cu seamă în Banat și-n partea sudică a Transilvaniei, *a* și *ale* se aud aspirate ca *ha* și *hale* sau chiar *hăle*, ori *hile*.

Într-un basm temeșean, produs cu toate particularitățile dialectale de cătră Picot (*Dialectes roumains*, p. 30, 34):

„Casa în carie ședie stăpina găitanului îi tătă din oasie de om. În ia ședie numa o babă cu fata ieî *ha* frumoasă...“

Și mai jos:

„Io mă duc naintie să văd țșinie o fost nietriebnicu ahila carie fură pre viruica miea și tătie lucrurile ieî *hile* frumoasie...“

Deși foarte răspîdit și chiar mai eufonic, articolul adjectival *a* (ăl) va rămînea totdeauna un provincialism față cu forma literară *c e a* (*cel*), comună tuturor dialectelor române.

v. ?A. — Ăl. — Cel.

?A, pron. démonstr. fém.; celle, celle-là. Corespunde masculinului *ăl*. La genitivo-dativ face *alei*. În vechile texturi necunoscut; în graiul însă al poporului se aude adesea în Muntenia și peste Carpați:

„O-ntreb: Stano, ia ne spune,
Că vrem să știm *a* minune:

Bărbatul tău ce fel fuse
Acum cu noi când se duse?..."

(Pann, *Prov.* I, 84)

Locuțiunea „a minune“ a devenit stereotipă. În basmul *Poveste țărănească*:

„Orbul se minună și zise fie-sei să se ia după dînsul a doua zi și să vadă d-a minune ce face argatul...“ (Ispir., *Leg.*, 263; cfr. *ib.*, 54).

Demonstrativul *a* nu trebuie confundat din ușurință cu articolul adjectival *a*. În fraze ca cele citate de Dr. Obedenaru, de ex.: „muiere! dă-mi *a* sapă“ (*Revue d. langues romanes*, 1884, p. 142), traducerea „femme, donne-moi la pioche“ e necorectă, ci cată a se traduce: „femme, donne-moi cette pioche-lă“ sau „la pioche que tu sais“.

Demonstrativul *a* deveni parte integrantă în două numiri poporane de boale: *a-b u b ă* „cancer“ și *a-n e v o i e* sau *ha-n e v o i e* „epilepsie“, despre cari vezi la locul lor.

La plural face *ale*, rostit mai adesea *ali*.

„Te spală, te curățește,
Că merg să-ți cumpăr cămașe
Ca să lepezi *ale* fașe...“

(Pann, I, 157)

Pentru și mai multă demonstrațiune, cînd se pune singur sau după substantiv, demonstrativul *a* se adaogă cu emfaticul *-a*, devenind *aia*, ca și în *a c e e a* din *a c e a*.

La I. Bibicescu, *Doine din Transilvania* (Col. ms.), cînd un flăcău se plînge de iubitele sale:

„A din deal s-a măritat,
A din vale m-a lăsat,
Ș-a din capul satului —
Aia m-a dat dracului...“

Tot acolo plîngerea unei copile:

„Străină-s, maică, străină
Ca ș-o floare din grădină,
Nici *aia* nu e străină
Că-i pămînt și rădăcină“.
.....
„Maică! străină ca mine
Nu e nimenea pe lume,
Numai cucul din pădure,
Dar nici el nu e ca mine:
Ș-ala are p-oarecine,
Că mierlița gălbioară
P-*aia*-o are surioară
Și pe sturzul gălbior
P-ala-l are frățior...“

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 198:

„Numai biata ciocărlie,
Aia-mi cîntă-n pribegie...“

Proverb: „Culcă-te pe urechea *aia*...” (Pann, III, 30), care înseamnă: ceea ce te aștepți tu, nu se va întâmpla.

Povestirea țărănească din Ialomița (T. Teodorescu, c. Lupșeanu): „aseară, când viniam acasă, m-a mușcat cățea lu moș Neagu de *ni-a* rupt icrele di la chicioru drept; d-oi prinde-o, o s-o bat cu vergea *aia* dă hîer di la pușcă pin-o striga la săpun...”

Emfaticul *aia*, ca și pronomii feminini *a c e e a*, *a c e a s t a* etc., funcționează adesea ca un neutru cu sensul de „hoc” sau „illud”.

Așa e în proverbul: „*d-aia* n-are ursul coadă” (Pann, III, 99), cînd se vorbește despre un om care a păgubit din prea mare lăcomie de a ciștiga, aluziune la o anecdotă poporană despre urs: „ursul, fecior de popă — cum îi zice poporul — adecă ființă lacomă, și-a pierdut coada mergînd să vineze pește într-un lac, care a înghiețat prinzîndu-i coada sub ghiață” (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni). — v. *Urs*.

Un strigăt de danț în Transilvania:

„De ce joc, *d-aia*-aș juca,
Mină, mină, mîi!
Pare că-s făcut așa,
Tot așa, mîi!”

(Jarnik-Birsanu, 362)

Prin acomodățiune cu *-i-*, emfaticul *a* din *aia* scade la *e* în forma *aie*, *ae*:

„Nu e vorba *aia*, *aie* e vorbă...” (Pann, *Prov.* II, 134), se zice cînd cineva vorbește altfel de cum înțelegem noi.

Proverb: „Omului de ce-i place, *d-aie* se-ngrășe...” (*ib.*, II, 81). La plural, emfaticul *-a* se acăță la forma *ale*:

„Ochii și sprincenele,
Alea fac păcatele!...”

(Jarnik-Birsanu, 8)

sau:

„Calul bun și mindrele,
Alea-mi mîncă zilele!...”

(*Ibid.*, 15)

În unele locuri, mai cu deosebire în Banat, demonstrativul *a* se aspiră în *ha*, de unde cu emfază *haia*, apoi cu prepozitivul *a*, forma *ahaia*; la plural: *hale*, *hilea*, *ahile*, *ahilea*.

Într-un basm temeșean (Picot, *Dialectes roumains*, 31): „acuma tîe cunosc ca pre *ahaia* carîe-i stăpîna înhîmi mîele...”

O notiță din secolul XVII: „după seama cea mare am dat la o ruptore costande 2, după *ahaia* (*ахаіа*) am dat la birul sforălor orți 2, după *ahaia* (*ахаіа*) am dat la altă rumtoare costande 2...” (*Cuv. d. bătr.* II, 615).

Demonstrativul *a*, iar cu atît mai virtos forma sa emfatică neutrală *aia*, pe care adesea, sub raportul energiei, n-o poate înlocui trisilabicul sinonim *a c e e a*, este menit, mai mult decît corespunzătorul masculin *ă l ș i* și *ă l a*, de a se răspîndi în grai și a se înrădăcina în literatură, fiind de pe acuma stereotip în unele expresiuni. Așa, de exemplu, cînd țăranul zice că cineva, șoptindu-i verzi și uscate, îi

„toacă la ureche c i t e a l e t o a t e“ (Prahova, Vălenii-de-Munte), e peste putință de a pune pe „acele“ sau vreun alt cuvînt în locul lui *ale*, și ar fi însă păcat de a perde din limbă un asemenea idiotism.

v. *Al.* — *Ăl.* — *Lu.* — *Cel.* — *Ahaia.* — *Aia.* — *Hale...*

⁸A, art. fémin. possessif. Nu e tot una cu artículul adjectival *a* și cu pronumele demonstrativ *a*, despre cari vezi mai sus. El corespunde masculinului *a l* și se prepune numai: 1. posesivului propriu-zis: *a mea* „la mienne“; 2. numărului ordinal: *a doua* „la deuxième“; 3. genitivului: *a omului* „de l'homme“. Niciodată în gura poporului artículul posesiv nu se aspiră în *ha*, nu suferă trecerea lui *a* în *ă* și nu se amplifică prin emfaticul *-a*, ea la artículul adjectival și la pronumele demonstrativ: *h ă l*, *h ă i*, *h a i a*, *a h ă l a*, *a h a i a* etc. Afară de aceasta — două criterii nu mai puțin importante — artículul posesiv e comun tuturor românilor, iar nu sporadic, și nici într-un caz nu poate fi înlocuit prin *c e l* (*c e a*).

1. Denaintea pronumelui posesiv feminin: „această vacă este *a mea*“, la plural: „aceste vaci sint *ale mele*“, pe cînd la masculin: „acest bou este *a l meu*“, „acești boi sint *a i mei*“.

Totuși în popor nu e rar de a auzi pe *a* denaintea posesivului de ambele genuri pentru ambele numere:

„Țăranii aice zic *a mele* în loc de *ale mele*, de ex.: «ale cui sint caprele?» — «*a mele*; vor fi venit cinci capre *a mele...*» (R. Popescu, Mehedinți, c. Cloșani).

Tot așa în Moldova, în Transilvania, în Banat.

Dialectul macedo-român nici nu cunoaște o altfel de construcțiune decît: *a meu*, *a mei*, *a mele* etc. (Bojadschi).

2. Denaintea numărului ordinal de la 2 în sus:

„*A doua* zi iar,
A treia zi iar,
A patra zi iar
 Lucra în zadar!...“

(Balada *M-rea Argeș*)

„*A z e c e a*“ cu sens de dare sau contribuțiune „decima, dime“: *Docum. moldov.*, 1639 (*A. I. R. I*, 1, 94): „și *a z e c e a* de an încă să dea Troițenii...“

„*A doua oară*“ se conține în limba veche într-un singur cuvînt: Moxa, 1620, p. 393: „atuncea prădară rușii pre șchéi *adoară...*“

În dialectul macedo-român nu există masculinul *al*, astfel că *a* se prepune dopotrivă ordinalului la ambele genuri, începînd chiar de la 1: *a întănia*, *a doilea* și *a daoa*, *a treilea* și *a treia*, *a patrilea* și *a patra* etc. (Bojadschi).

3. Denaintea genitivului, eînd se concordează cu un nume feminin nearticulat: „vacă *a lui Petru*“ sau „*a lui Petru vacă*“, la plural: „vacii *ale lui Petru*“ sau „*ale lui Petru vacii*“, pe cînd la masculin: „bou *a l lui Petru*“, „boii *a i lui Petru*“.

Cu toate astea, în popor și-n vechile texturi *a* se întrebunțează adesea denaintea genitivului concordat nu numai cu femininul plural, dar și cu masculinul la ambele numere:

Pravila Moldov., 1646, f. 17: „omulū învățatū într-acestū meșter-sugū *a furtușagului...*“

Ibid., f. 23: „cela ce va strica niscari bani a besericii, care bani vor fi lăsaț de cineva...”

Docum. moldov., 1610 (*A. I. R. I.*, 1, 22): „un gard bătrân a Petricanilor împreună cu a Ingăreștilor...”

Moxa, 1620, p. 382: „în zilele lu Costantin împăratu și a Irinei...”

Docum. mold., circa 1650 (*A. I. R. I.*, 1, 136): „Țiganul iaste a mănăstirii...”

Apocalipsul Apost. Paul, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 415): „deca apune soarele, toți ingerii omenilor, a bărbaților și a muerilor, mergu la Dumnezeu...”

În dialectul macedo-român, denaintea genitivului, ca și denaintea ordinalului, fie după un nume articulat sau nearticulat, singurul artichu cu putință este numai *a*, zicându-se dopotrivă: *vaca a lu Petru, vațli a lu Petru, callu a lu Petru, căllii a lu Petru*; și tot așa nu numai la genitiv, dar și la dativ.

În dialectul istriano-român, cazul oblic se formează prepunînd pe „lu” la nume nearticulat, de ex. *lu omu = a omului sau omului, lu omiri = a oamenilor sau oamenilor, lu casă = a casei sau casei...* Denaintea unui *l u* se mai poate prepune *a*: *a lu omu, a lu omiri, a lu casă* etc. (Miklosich).

Din cele de mai sus rezultă că daco-româna și macedo-româna, pînă la un punct și istriano-româna, nu numai întrebuițează dopotrivă artichul posesiv feminin *a (al)*, dar încă în cîte trele se manifestă și-n mare parte s-a și îndeplinit tendința de a reduce toate formele lui flexionare (*al, ai, ale*) la singurul *a*, care astfel devine un artichu indeclinabil pentru ambele genuri și numere; o tendință analogă aceleia pe care englezii au și reușit s-o realizeze pe deplin cu artichul lor „the”, deși anglo-saxoana avusese patru artichii. Întrucît înțelegerea n-ar fi împedecată prin lipsa lui *a l, a i și a l e*, poporul ar vrea bucuros să scape de acest prisos cam complicat, care însă e foarte elegant și se petrifică din ce în ce prin limba literară.

v. ⁶A. — ⁷A.

⁹A, art. fémin. postpositif du substantif. Corespunde masculinului *-lu, -l, -le*. La cazul oblic singular: *-ei, -ii*, macedo-românește *-ilți, -eliei*; la plural direct *-le*, oblic *-lor*. Funcționează ca artichu definit, acățîndu-se numai la substantiv sau la o parte a cuvîntului luată substantival, precum și la adjectivul cînd se pune denaintea unui substantiv fără artichu: *cas'-a* „la maison”, *frumoas'-a mea* „ma belle”, *frumoas'-a casă* „la belle maison”, *vorbire-a* „le parler”

Afară de întrebuițările sale normale, postpozitivul *-a* ne mai prezintă următoarele particularități sporadice importante: 1) funcționează la singular ca artichu masculin; 2) articulează unele numi cu forma plurală; 3) în contact cu vocala finală a cuvîntului înlătorează hiatul nu numai prin eliziune, dar și printr-o vocală excrescente; 4) în limba arhaică poate să articuleze infinitivul fără a-l substantiva.

1. Deși feminin, postpozitivul *-a* ține totuși loc de artichu masculin în: *pop-a*, genit. *pop-ei* „le prêtre”, niciodată *popâl*, la plural însă *popi*; *tat-a*, „le père”, uneori *tatâl*, plural *tați* și *tătîni*; *băbac-a* „le père”, genit. *băbac-ăi*, întocmai ca *Anic-ăi* de la *Anic-a*; *nene-a, bade-a, bădiț-a*, genit. *nen-ii, bad-ii, bădiț-ăi* „le frère ainé”, uneori *badiul, bădițul*;

și în alte câteva, cari îmi scapă din memorie, dar aproape toate aparțin graiului copilăresc. În construcțiune cu adjectivul prepus, își reia rolul articolul masculin *-l*: *înțeleptu-l popă*, *bunu-l tată*, *frumosu-l bade...* Este remarcabil că limba română a conservat acestor cuvinte genul bărbătesc și chiar articolul masculin la plural, dându-le articolul feminin la singular, pe când alte vorbe analoage prin terminațiune și prin sens bărbătesc au schimbat în același timp genul: *o calfă*, *o slugă*, *o gazdă*, ca în vechea franceză „la pape“ în loc de „le pape“ sau în provența „la propheta“ pentru „el propheta“. Noi nu cunoaștem în limbile romanice ceva paralel cu *un tată — tat-a — tat-ei — tați-i*. În albaneză însă există un paralelism, pe care-l vom cerceta la cuvintele *Popă și Tată*.

2. Este nu mai puțin interesantă întrebuintărea articolului feminin singular în numile primelor cinci zile ale săptămînei; *luni*, *marți*, *miercuri*, *joi* și *vineri*, cari sînt nește genitivi latini petrificați: *Lunae* sau *Luni*, *Martis*, *Mercurii*, *Jovis*, *Veneris* (*dies*). Italienește în dialectul venețian: *luni*, *marti*, *mercure*, *zoba*, *venere*, sînt masculini, deși *zoba*, la piemontezi *giobbia*, ar trebui să fie feminin prin originea sa din lat. *Jovia* (*dies*). La toți neolatini din Occident zilele săptămînei sînt masculine, fiindcă masculin este acolo termenul general de „zi“: fr. *jour*, it. *giorno*, sp. *dia* etc. Din contra, termenul general de „sărbătoare“ fiind feminin: „fête“, „festa“, „fiesta“ etc., vedem franțuzește, bunăoară, devenind feminine numile unor sărbători curat bărbătești: *la St. Georges*, *la St. Jean* și altele, pe când e masculin „dimanche“, măcar că după fonetica franceză finalul *-che* se poate naște numai din femininul *-ca*. Genul termenilor speciali regulîndu-se dară în această privință după genul termenului general, iar românește termenul general „zi“ fiind feminin, noi zicem *într-o vineri*, *într-o marți*, ș-apoi: *luni-a*, *marți-a*, *mercuri-a*, *joi-a*, *vineri-a*, unde *-a* nu poate fi altceva decît articolul postpozitiv. Tot așa la macedo-români: *luni-a*, *marți-a* etc. Este o simplă scăpare de condei, când Miklosich (*Rum. Unters.* I, 60) vede în macedo-românul *vinir-a* = *vineri-a* pe emfaticul *-a* ca în *acest-a*. — v. ⁸A.

3. Postpozitivul *a* nu suferă hiat. La întîlnire cu *ă* și *u*, îi elide: *casa* = *cas-a* = *casă-a*, sau *sora* = *sor-a* = *soru-a*; și-n acest caz devenea lung în limba veche, scriindu-se chiar uneori: *casaa* = *casă* (v. ¹Aa). La întîlnire cu *e*, se contopește în diftong: *vorbirea* = *vorbire-a*, *mergerea* = *mergere-a*. La întîlnire cu un alt *a*, hiatul se înlătură prin excreșterea vocalei *u* sau *o*: *steaua* sau *steaoa* = *stea-o-a*, *stea-u-a*, *abaua* = *aba-u-a*, *vâlcea-o-a* = *vâlcea-o-a*. De asemenea la întîlnire cu *i* în cuvîntul *ziua* = *zi-u-a*, sau *ziua* = *zi-o-a*, de unde — specimenul fiind unic și poporul considerînd în principiu numai pe *-a* ca articlu — s-a croit o formă nearticulată inorganică *zio*, întrebuintată alături cu forma organică *zi*. În aparință, în același mod s-a născut nearticulatul *pio* din articulatul *pioa* = *pi-o-a*; în fapt însă aci n-a fost de loc vocală excreșcinte, ci latinul *pila*, mai bine *pilla* contras din *pisula*, a trecut românește în *pivă*, cu *v* = *ll* ca în *măduvă* = lat. *medulla* sau *stavă* = medio-lat. *stalla* (v. *Cuv. d. bătr.* I, 303). Forma *pivă* se întrebuintează pînă astăzi mai des decît *pio*. Apoi prin vocalizarea lui *-vă* în *-o* (cfr. vechi daco-român *văduo* = *văduvă*, *iuo* = macedor. *iuvă* etc.) avem forma *pio*, articulată *pioa* = *pio-a*. Vocala excreșcinte *o* sau *u* dispare în flexiunea cuvîntului după dialectul daco-român, măcar că

în texturi vechi ne întîmpină excepționalmente, de ex. într-un document din 1571 (*Cuv. d. bătr.* I, 251) genitivo-dativul singular *vălceaoi* = *vălcea-o-ei* în loc de *vălceleii* sau *vâlceleii*. Acest caz e obicinuit în macedo-româna: *stea-o-lli, cura-o-lli, măsea-o-lli, șa-o-lli, sufrâncea-o-lli* (Bojadschi, 22), deși vocala excrescinte nu mai servă aci la înlăturarea hiatului, fiind numai o propaginațiune de la nominativul articulat (v. H. Tiktin, *Stud. z. rumân. Philol.* I, 26).

4. Postpozitivul *a* articulează nu numai pe infinitiv atunci cînd acesta se ia ca substantiv feminin flexibil: *vorbire-a, vorbir-ii, vorbiri-le, vorbiri-lor*, dar în limba veche el articula și pe infinitivul funcționînd ca mod verbal.

Exemplu de forma nearticulată:

Neculcea, II, 227: „Și așa toți boierii și căpitaniii au purces cela după cela pre rînd a se închinare și au eșit afară; și cum au eșit afară, au început a încălcare pre cai și au purces cu toții în gios; eară Petriceico-vodă au rămas numai singur, numai cu Hăbășescul hatmanul și cu casa lui, și au început a plîngere și a blăstămare...”

Exemple de forma articulată:

Moxa, 1620, p. 362: „și-i era gata sabiia a tăiare-a în bofari...”

Varlam, 1643, II, p. 17: „nu mai pârâsiia de-a învătare-a, gîndindû în mentia sa...”

Pravila Moldov., 1646, f. 71: „cîndû va lua muîaria al doile bărbat, socotind cumû celû dentăi iaste mortû, de va putia arăta inaintia giudețului cu mărturii ca acele destonici de-a să crede-re-a...”

Mai iată exemplul cel mai remarcabil, în care infinitivul scurtat figurează în concordanță cu infinitivul întreg articulat:

Prav. Mold., f. 72: „de va fi acel trimis om ca acela să fie destonicû de a-l putea crede-re-a...”

Alte exemple vezi la Cipariu, *Principia*, p. 195—6, și mai jos la prepozițiunea infinitivală *a*.

Acest fenomen este iarăși fără paralelă în celelalte limbi neolatine.

5. Încă o observațiune. Postpozitivul *-a*, derivînd din lat. *illa*, ar trebui să fie *-ea (-ia)*, după cum și este la pronumele personal *ea* = *illa*. Să nu uităm însă că latinul *illa*, trecînd în limbile romanice ca artichlu și ca pronume totodată, s-a diferențiat pretutindeni în două forme: franc. *la* și *elle*, ital. și span. *la* și *ella* etc. În dialectul sicilian, anume cel palermitan, artichlul devine tocmai *a*: *a donna, a fimmina, a bedda*... Românește o asemenea tocire fonetică era cu atît mai de așteptat, cu cît artichlul postpozitiv își perde individualitatea.

v. ¹⁰A. — Lu. — Le. — Ei.

¹⁰A, préposition servant à marquer l'infinitif. Orice infinitiv, intrucît funcționează ca mod verbal, este preces în dialectul daco-român de prepozițiunea *a*: *a face, a se face, a facere, a se facere*, afară numai atunci cînd încetează de a fi infinitiv prin unire cu auxiliarii *a m* și *voi*: *aș face, voi face*, și atunci cînd urmează după verbul *p o t*: *pot face*, și după *ș t i u*: *știu face*.

Acest *a* poate fi despărțit de infinitivul său prin unele elemente adverbiale și pronominale monosilabice: *a mai face, a ne mai face, a nu*

ne mai face, a nu ne mai tot face..., și foarte des își asociază prepozițiunile spre, pentru, fără de: spre a face bine, pentru a face rău, fără a face ceva, mai ales însă prepozițiunea genitivală de, cu care se unește în de -a sau d-a: de a face, de-a face, d-a face; iar în limba veche nu mai puțin des se întrebuița după a un infinitiv întreg articulat, adecă în loc de „a face“ se zicea nu numai „a f a c e r e“, ci încă „a f a c e r e - a“.

Exemplele de mai jos au în vedere numai cele trei întrebuițări arhaice ale infinitivului a: 1. fără de- și cu infinitivul întreg nearticulat; 2. fără de- și cu infinitivul întreg articulat; 3. cu infinitivul întreg articulat și cu de-.

Pravila Munten., 1640, f. 19: „...surdū sau fiu de a treia nuntă sau născutū întru amestecăciune de sânge, de unii ca aceștea toți să nu cutēze a se chemare - a preoți...“

Pravila Moldov., 1646, f. 57: „nu să va certa bărbatulū curvei de o va omorā pre dānsā împreună cu cela č-au curvit cu dānsā; iarā de va scāpa muārīa până va ucide pe curvarīu, atunce orcāndū o va găsi atunce să o omoarā, alegāndū să nu fie făcut pace cu dānsa, că daca va face pace nu iaste vrēme de-a o mai uciderē - a...“

Moxa, 1620, p. 352: „nāscu anume Alexandru, coconū fromoșel, și-i fu milā a-l pi i a r d e r e - a...“

Neculce, II, p. 196: „cu cāt vă veți îndemna a c i t i r e pre acest letopiseș mai mult, cu atāta veți ști a v ā f e r i r e de primejdii și veți fi mai învățați a d a r e răspunsuri la sfaturi...“

Pană armașul din Tirgoviște, 1627 (*A. I. R.* I, 1, p. 14): „i-am vāndut eu de a mea bună voe și cu zapisul meu să aibā a - și i f a c e r e - a și carte domnească de moșie...“

Originea prepozițiunii infinitivale a, natura în genere a infinitivului român și funcțiunea articolului infinitival postpozitiv -a, se învederează pe deplin citetrela prin următorul pasagiu din *Psaltirea slavo-română* a mitropolitului Dosofteiu, 1680, ps. CXLIX, punindu-se în paralel cu contexturile grec și latin: „...a f a c e răscumpărare întru păgâni, înfruntări în năroade; a l e g a pre-mpărățai lor în obedzi și slăviții în cătuș la mână de herū; a f a c e r e - a întru dānșii giudețul cel scris...“

În textul slav, după care traducea Dosofteiu, sînt doi infinitivi în toată puterea cuvîntului: *sŭtvoriti* și *sviezati*, din cari unul e tradus dentii prin „a f a c e“ și după aceea prin „a f a c e r e - a“.

Iată contexturile grec și latin:

„...τοῦ ποιῆσαι ἐκδικῆσιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐλεγμοὺς ἐν τοῖς λαοῖς τοῦ δῆσαι τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν ἐν πέδαις, καὶ τοὺς ἐνδόξους αὐτῶν ἐν χειραπέδαῖς σιδηραῖς τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς ῥίμα ἐγγραπτον...“

„...ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis: ad alligandos reges eorum in compedibus, et nobiles eorum in manicis ferreis: ad faciendum in eis iudicium conscriptum...“

Infinitivul român funcționează dară întocmai ca gerundiul latin în -dum, de unde-i vine materialmente prepozițiunea a = lat. ad, pe cînd articularea lui, pe de altă parte, se apropie de forma greacă cu τοῦ. Este însă mai cu seamă instructivă gradațiunea, în care „a facere-a“ se pune așa-zicînd în concluziune după doi infinitivi nu numai nearti-

culați, dar încă scurtați: „a face“ și „a lega“, așa că ultimul infinitiv se înzestreață cu un spor de energie, ca și cînd s-ar zice: „ad faciendum-illud“.

Cu prepozițiunea *d e*, în *Palia de la Orăștia*, din 1581, Exod. XVII, 1 (ap. Cip., *Princ.*, 195): „acolo n-avea nărodulŭ apă de-*a b e r e - a*“, unde latinește: „non erat autem aqua populo *a d b i b e n d u m*“. Prin *d e* și prin articulare, românul „de-*a b e r e - a*“ exprimă cu un fel de întărire: „de-ad bibendum-illud“. Fără articulare, în traducerea reto-romană după dialectul de la Engadin: „qua non eira aua da *b a i v e r . . .*“, italienește: „acqua da *b e r e*“. — v. ⁹A.

Infinitivul „de-*a fire-a*“ figurează în limba veche ca un curat adjectiv indeclinabil cu sensul de „nobil“, cu care se poate alătura pînă la un punct infinitivul francez *être*, devenit substantiv și chiar adjectiv, de ex. la Fénelon: „ô le plus *ê t r e* de tous les *ê t r e s*“, sau în vechiul drept feudal: „il est du lignage et *e s t r e*“ (Littré).

Pravila Moldov., 1646, f. 18: „Căndŭ va fura neștine de sparge vreun zid sau ușe sau scriiŭ sau altă asemenia acestora, de va fi făcutŭ aciasta dzua și de va fi *o m ŭ d e r o d b u n ŭ*, să-lŭ scoață den loculŭ lui *o samă de vrême*, aciasta să înțelêge de va fi *o m ŭ d e o c i n â*, să-lŭ scoață den ocinile lui cătăva vrême cătu va fi voia giudețului; iară de va fi omŭ mai de giôsŭ, să-l bată ca pre unŭ furŭ și să-lŭ trimiță la ocnă cătăva vrême; iară de va fi făcutŭ aciasta noap-tiă și de va fi cumŭ amŭ dzisŭ omŭ de-*a f i r e - a*, să fie școs și gonitŭ...“

În acest pasagiu „om de-*a f i r e - a*“ se comentează prin „om de rod bun“ și „om de ocină“. Italienește un sens foarte apropiat are *essere* „a fi“ în vechile locuțiuni: „*giovani d i grande essere*“, „*moglie d i piccolo essere*“, „nel *esser suo* è rispettato da tutti“ (Tommaso). — v. *Fireș.* — *Hireș.* — *Fire.*

Prepozițiunea infinitivală *a* — nu și articolul infinitival *a* — este romanică generală, deși în limbile neolatine occidentale a dispărut astăzi aproape cu desăvîrșire sau a devenit rară. În vechea franceză e încă foarte deasă. La Villehardouin: „alerent *a* veoir Constantinople“; la Chartier: „estoint nes seulement *a* boire et *a* manger“; la Froissard: „se doubterent de lors corps et de lors biens *a* perdre“ etc. (v. Godefroy, *Dict. d. l'anc. langue franç.* I, 1—2). În italiana, denaintea infinitivului se întrebuintează atît *a* precum și compusul *d e - a* contras în *d a*. Românul „om de-*a fire-a*“ cu înțelesul din *Pravila* lui Vasile Lupul s-ar putea zice italienește: „uomo *d a* onorare“. Treptata ștergere a infinitivalului *a* la neolatinii din Occident e cu atît mai puțin de mirare, cu cît chiar la noi poporul îl înlocuiește mai adesea în grai prin conjunctiv, iar macedo-românii l-au perdut de tot, astfel că numai printr-o construcțiune conjunctivală ei pot traduce pe daco-românul „a face“, „de-*a* face“, „a facere“, „de-*a* facere“, fără ca să mai vorbim de arhaicul postarticulat „de-*a* facere-a“.

În balada *Păunașul codrilor*:

„Puse prunca *a c i n t a*,
Codrii puser-*a s u n a . . .*“

macedo-românește:

„Șezu feata *s ă c i n t ă*,
Curiile ahurhiră *s - a r s u n ă . . .*“

În balada *Mănăstirea Argeș*:

„Pin-om hotări
În zid de-a zidi
Cea-ntii soțioară...”

macedo-românește:

„Pină țe s-apofăsim
Tu tismă să stismusim...”

(*Ibid.*, 125)

Un paralelism perfect cu infinitivalul daco-român *a* ni se înfățișează în englezul *t o*: „*a* face” = „*t o* make”. Se știe că anglo-saxonii nu aveau infinitiv, pe care-l înlocuiau printr-un gerundiu, de unde englezii și-au tras o formă infinitivală, prepuindu-i pe *t o* „ad” prin imitațiune după franco-normandul *à*. În acest mod englezul „*t o* make”, întocmai ca și românul „*a* face”, reprezintă pe latinul „ad faciendum” (v. Marsh, *Hist. of engl. language*, p. 47). Ceva mai mult, în viul grai poporul englez întrebuințează des: „*f o r t o*” = „spre *a*” sau „*d e a*”, de ex. *for to make* = *de a face*. E adevărat însă că un infinitiv analog există și în limbile scandinave: „*t i l a t*” sau „*f o r a t*”, literalmente „*d e a d*”, încit în engleza poate să fie o influință romanică și daneză totodată.

¹¹A (DE-, D-); préposition marquant surtout un mouvement vif ou continu. Sub raportul formei, această prepozițiune a ajuns a fi neseparabilă de prepozițiunea *d e*, astfel că numai grafica le mai desparte în *d e - a* sau *d - a*, pe cînd în grai ambele închipuiesc o strînsă unitate *d e a* sau *d a*, întocmai ca italianul *d a*, compus din aceleași elemente latine *d e - a d*; sub raportul semnificațiunii, exprimă în genere o mișcare vie sau prelungită, și tocmai de aceea: 1. face parte integrantă din aproape toate numirile *j o c u r i l o r c o p i l ă r e ș t i*; 2. urmează după verburi cu sensul de *m e r g e r e*, *a p u c a r e*, *s ă r i r e* și orice fel de *u m b l e t*. Această prepozițiune nu trebuie confundată nici cu *d e - a* denaintea infinitivului (v. ¹⁰A), unde ambele ingrediente sînt foarte separabile și unirea lor mai adesea e facultativă, nici cu simpla prepozițiune *a*, despre care vorbim mai jos (v. ¹¹A, ¹²A) și care numai într-un mod incidental își poate asocia pe *d e*.

Alexandri, *Poez. pop.*, 393: „Jocurile copiilor români sînt foarte diverse; ele se numesc: *de-a* mijoarca, *de-a* brăzdița, *de-a* puia-gaia, *de-a* bastonul, *de-a* halea-malea, *de-a* sîta cumetrei, *de-a* boul, *de-a* balanea, *de-a* dracul, *de-a* baba-oarba, *de-a* țencușa, *de-a* ineluș-învîrtecus”.

Tot așa în Muntenia:

„Jocurile copilărești sînt *d-a* vaca, *d-a* ulcelușele, *d-a* petrecu, *d-a* dovlecei, *d-a* porțița, *d-a* robul, *d-a* mărul putred, *d-a* fetele furate, *d-a* sulul, *d-a* purceaua, *d-a* pămîntul furat, *d-a* muierea în tîrg, *d-a* varza înghețată și targă, *d-a* moara, *d-a* gaia, *d-a* țurca, *d-a* ineluș, *d-a* dăsăgeii, *d-a* rischitorul, *d-a* gîsca cu bobocii, *d-a* boul, *d-a* cios-virta, *d-a* pinza încurcată, *d-a* mija și mija alergată, *d-a* petricelele, *d-a*

lupul cu oile, d-a cîrligelele și altele“ (D. Negoescu, Dîmbovița, com. Pietroșița).

De asemenea peste Carpați:

„Pe aice jocurile copiilor se cheamă: de-a hobarocul, de-a surduca sau de-a cotea, de-a scăpătorile, de-a boata, de-a tri-sprigonitele, de-a cucelea, de-a șinterul, de-a pitelea, de-a purcica, de-a stata, de-a țiganul, de-a păretele și de-a iucra, de-a orgeanul sau de-a ogoiul, de-a bobirnacul, de-a goanța, de-a baba sau de-a bolobica cu cuțitul, de-a rapu sau de-a masa, de-a clincea, de-a cocaia, de-a piua cu maiul, de-a bună-i calea prin cetate, de-a dracul cu ingerul, de-a împăratul roșu și de-a împăratul verde, de-a hoții, de-a țuțulușu, de-a virtelnița etc.“ (V. Olteanu, Transilvania, Hațeg).

Anton Pann (*Prov.* II, 132) descrie în următorul mod pe copilul Amor:

„Adesea la ochi se leagă
Și la hori, la nunți se duce
D-a-mijile să apuce
Bun cu nebun să-npreune,
Prost cu-nțelept să adune...”

O expresiune copilărească foarte răspîndită e „de-a dura“.
Balada *Codreanul*:

„Capul de-a dura sărea,
Sîngele bolborosea,
Trupul metanii făcea...”

Balada *Radu Calomfirescu*:

„Și capetele zbura,
Zbura pe scări de-a dura:
Cînd Buzești peste Căplești,
Cînd Căplești peste Buzești...”

O baladă din Transilvania:

„Paloș de argint scotea,
Într-un picior se-nvirtea
Și da una de cea grea:
Capul turcului sărea
Și de-a dura se ducea...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 24)

De aceeași origine copilărească sînt o mulțime de alte expresiuni, dintre cari unele par a fi pierdut urma acestei provenințe, înrădăcinîndu-se în graiul poporan din toate zilele și chiar în limba poetică.

„Celui ce face vreun rău pe sub ascuns, poporul îi zice că mușcă de-a-furata ca cînele...” (M. Juica, *Transilv.*, Srediștea-Mică).

„Poporul, mai ales ciobanii, cred că Tricoliciul se preface din om în lup dîndu-se de trei ori de-a-curu-n-cap, și apoi iarăși dîndu-se de trei ori de-a-curu-n-cap redevine om...” (Stareț G. Teodorescu, Galați).

Marian, *Bucovina* I, 125:

„Că ți-oi da opt turmi de oi,
Toate cu miei ochișei,
De-a dragul să cați la ei!...”

Pann, *Prov.* I, 74:

„Scriptura și sfinta lege
D-a-ndoasele n-o-nțelege...”

Filimon, *Ciocoi*, p. 276: „Săvîrșindu-se această ceremone, Pătru-rică se trase puțin d-a-ndaratele...”

Locuțiunea proverbială: „toate merg d-a-ndaratele” (Pann, *Prov.* III, 14; *Ib.*, III, 15, 18).

„Se topea d-a-npicioarele bietul împărat să aibă și el, ca toți oamenii, măcar o stîrpirură de fecior...” (Ispir., *Legende*, 41).

„Atunci Făt-Frumos călare intră în palaturi și se opri la scară. Fata, cum îl văzu, ieși afară. Vorbi cu Făt-Frumos d-a-ncălarele și se înțeleseră la cuvinte...” (*Ibid.*, 194).

„...apoi rupînd d-a fuga, să te păzești pîrleo, că-i sfirtia călctiele de iute ce se ducea...” (*Ib.*, 361).

„...d-a berbeleacu: peste cap, d-a roata, d-a rostogolu, à la renverse, en culbutant...” (I. Costinescu, *Vocab.*, 288).

„...Mișcă, băietel!... să mi te duci de-a ruptu capului!” (Alexandri, *Surugiul*).

Pann, *Prov.* III, 93:

„În lene și-n trîndăvie,
Aștepți d-a gata să-ți vie...”

Neculce, *Chron.*, 268: „...l-au purtat tot tîrgul cu lacata de-a grumazii și apoi l-au spânzurat...”

Pravila Moldov., 1646, f. 89: „să o ia și fără de voia ei, ce să dzice cu de-a sila...”

Pann, *Prov.* I, 28:

„Vei, nu vei, el cu d-a sila
Face musca cît cămila...”

„Cînd i-am tras un pumn, o făcut hîc și o căzut de-a rostogolu...” (Alex., *Chirița în voiagiu*).

Să se observe că în unele construcțiuni, de felul celor de mai sus, *a* se aglutinează nu numai cu *d e*, dar și cu *î n*, formînd astfel în rostire o monosilabă *d a n*, compusă din trei cuvinte deosebite *de-a-în*: *d-a-ndaratele* = *de a îndărit...*, *d-a-ncălarele* = *de a încal...*, *d-a-ndoasele* = *de a îndos...* etc.

Sub o înfrîurire directă a jocurilor copilărești, *d e-a* a trecut în graiul poporan și la jocul de cărți. O locuțiune proverbială bănățeană contra cartoforilor: „cine joacă *d e -a*-duracul, nu-și mai umple sacul” (P. Pintea, c. Nevrincea). — v. *Durac*.

Caracterul copilăresc al lui *d e -a* dispăre cu desăvîrșire cînd *e* vorba nu de o mișcare vie, ci de o mișcare prelungită într-o direcțiune oarecare: *d e -a* lungul, *d e -a* latul, *d e -a* dreptul, *d e -a* rîndul etc.

Balada *Badiul*:

„Fă la apă că purcezi,
Și-n fugă să te repezi
Pe la gura pivniței
Tot de-a lungul uliței...”

Marian, *Bucovina I*, 124:

„Întindeți podul de-a latul
Ca să trec mai iute vadul,
Să nu m-ajungă bărbatul...”

Pann, *Prov. II*, 131:

„Pe nimeni nu osebește:
La toți d-a rîndul zîmbește...”

Caranfil, *Valea Prutului*, 53:

„Luai țara în lungiș,
În lungiș și-n curmeziș:
Și de-a lungul și de-a latul
În săc îmi fuse umblatul...”

În toate construcțiunile cu ¹¹A, postarticularea e de vigoare, lipsind uneori, numai ca o licență poetică, în: „de-a lung” sau „de-a drept”.

Alex., *Poez. pop.*², 55:

„Dolca vesel se scula,
Cîmpul de-a lung apuca...”

Balada *Jianul*:

„Trage podul mai d-a drept,
Pîn' nu-ți pun un gloante-n piept...”

Balada *Mogoș Vornicul*:

„L-am trimis în iad d-a drept,
Cu șapte paloșe-n pept...”

Aci e locul de observat că în „de-a-una” și „tot-de-a-una”, unde la prima vedere se pare a fi aceeași prepozițiune de mișcare *a* ca și-n „de-a-rîndul”, în realitate ea nu este organică, ci furișată prin analogie în forma normală „de-una” și „tot-de-una”, macedo-românește „totu-di-ună” (Bojadschi) și „de-ună-ună” (Kavalliotis) sau „ună-ună” (Daniil).

v. *De. — De-a-una. — Tot-de-a-una.*

Sensul fundamental romanic al prepozițiunii compuse *d e -a* este acela de *m i ș c a r e i m i t a t i v ă*. În acest sens o au și italienii în: *far d a santo*; *trattare d a amico*, *d a signore*, *d a fratello*; *i fanciulli vestono d a donna*, *d a cavaliere* etc. (Tommaseo). Negreșit însă că aci, întocmai ca și-n privința infinitivalului *d e -a* (v. ¹⁰A), paralelismul italian nu merge pînă la articulare, care este proprie graiului românesc: *d e -a bere(-a) = d a bere*, *d e -a împăratu(-l) = d a signore*. Din sensul fundamental de mișcare imitativă, care nu e străin nelatinilor din Occidente, s-a născut la români în specie întrebuințarea lui *de-a* în numirile jocurilor copilărești, mai toate de natură mimică. Acest *de-a* al copiilor pare a fi specific românesc, căci italienii se mulțumesc în asemeni cazuri cu numele jocului fără prepozițiune, sau cu simpla prepozițiune *a*, ori cu *d e* fără *a*; de ex. al nostru „*d e-a* petricelele” se cheamă italienește „*le pietruzze*”, în Toscana „*delle buche*”, în Sicilia „*a li baddi*” (Pitrè). Franțuzește, în lunga listă de jocuri copilărești, pe care ne-o dă într-un loc Rabelais (*Gar-*

gant. I, 22), nici unul nu se începe cu *d e*, ci toate numai cu *a*: „au flux, a la vole, a la prime, a la pille, a la triumphe“ și așa mai încolo. În latina se prepunea de asemenea *a d*: „quum in quodam convivio *a d l a t r u n c u l o s* luderetur...“ (Vopisc., *Firm.* XIII), românește ar fi: „*d e -a* hoții“. Spaniolii nu pun generalmente nici măcar pe *a*: *la cadena, la arboleda, los soldados* etc. (Machado y Alvarez). Stereotiparea lui *d e -a* la români în graiul copiilor, cari în principiu — după cum o vom constata adesea — păstrează cu multă stăruință unele elemente foarte arhaice (v. ²*Armășie*. — *Codomele*), a concurs apoi a-l răspîndi treptat în limbă cu cele două sensuri de *m i ș c a r e v i e* și *m i ș c a r e p r e l u n g i ț ă*, trăsuri caracteristice ale jocurilor copilărești.

v. ¹⁰*A.* — ¹²*A.* — *D-a.* — *De.* — *De-a.*

¹²*A* préposition servant à exprimer certains rapports de position. În limba literară modernă această prepozițiune s-a înlocuit aproape pretutindeni prin sinonimul *l a*; se păstrează însă mai cu stăruință în graiul poporan, și mai ales în vechile texturi. Funcțiunea ei fundamentală este de a exprime *p o z i ț i u n e e x t e r i o a r ă*, fie materială sau morală, pe cînd „*în*“ servește a indica o pozițiune *i n t e r i o a r ă*. Distincțiunea între *a* și „*în*“ lesne se observă chiar în privința noțiunilor imateriale, de ex.: „*la a-minte*“ nu e tot una cu „*bagă-ți i n minte*“.

Toate întrebunțările acestei prepozițiuni, care foarte rar își asociază pe *d e*, *p r e*, *c u* etc., se pot clasifica în cele relative la: 1. om; 2. timp; 3. loc.

1. *Î n l e g ă ț u r ă c u o m*.

Prin acest sens, *a* corespunde latinului *a d* în: „*a d manum habere*“, „*a d miserationem inducere*“, „*a d certum reperire*“, „*a d subtile examinare*“, „*a d voluntatem*“, „*a d arbitrium*“ etc.

Marian, *Bucovina* II, 197:

„Decît în țară străină
Cu colac de griu *a* mînă,
E mai bine-n satul tău
Cu colac de mălai rău...“

Docum. transilv., 1627 (*A. I. R. I*, 1, 93): „cîndu mi le-au adus (zapisele), n-am avut ce prinde *a* mînă, că au fostu stricatu-se de tot de n-am avutu ce prinde *a* mînă, așa să știți...“

Viața S-tei Maria Egipteană, din sec. XVII (*Cod. miscelan.* in-4, Bis. St. Nicolae din Brașov), p. 392: „cum veri sâpa să faci groapă, neavîndu *nemic a* mînă?...“

Moxa, 1620, p. 392: „și celuia ce avea pîne de sațiū, se apucă de *a* mînă-i și se sătura ai lui, iară sătulul rămase flămîndū...“

Dosofteiu, 1673, ps. 7:

„Și de nu v-eț întoarce cătră pocăință,
Are sâgeț *a*-mînă, scoase din tulbiță,
Arcul întins în coardă, lanția străluciaște
De strică și răstoarnă în ce să opriăște...“

v. *A-mină*.

Varlam, 1643, I, 152: „să sculă și încă și patul său rădică-lă și-l luă *a* umărū de-lū duse, cum n-are hi fostū nice dănăoarā bolnavū...”

Nic. Costin, *Chron.*, 89: „zicea Nicolai-vodă că nici un folos dintr-a-cele piri nu aduc după sine țării, ce mare scădere și stricăciune, și *a* ochiu luatā la Împărăție țara...”

Ibid., 99: „...acmu Hanul având *a* ochiu pre Nicolai-vodă, aflat-au vreme acel Daul Ismail Aga prin mijlocul Hanului, fiindu-i Capi-Chihae, de au scos domniea țării lui Dumitrașco-vodă...”

Predică, 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 120): „bine socotiți și loați *a* mente ce grăiaște Domnedzeu...”

Varlam, 1643, II, f. 9: „lacrâmi pre fiatele noastre vărsăm, cându ne aducemū *a* mente de chinurile și de moartia cea amarā...”

Psaltire, circa 1550 (*Ms. Șcheian*, în Acad. Rom.), LX, 2: „ia *a* mente ruga mea...”

v. *Aminte*.

„Pe aici calul este animalul cel mai iubit de popor; așa, cînd un om vede pe altul călare pe un cal bun, îl privește *a* milă, și de pe față-i se poate citi dorința de a avea și el un cal bun...” (Preut C. Ionescu, Mehedinți, c. Șişeștii-de-Jos).

Tot aci s-ar putea pune *a-nume*, care precizează o pozițiune individuală.

Pann, *Prov.* III, 67:

„Vine peste noi ce vine,
Nu știi să o spui p-*a*-nume,
Că n-am mai văzut în lume...”

v. *Anume*.

O funcțiune destul de înrudită cu *a-nume* ni se înfățișează în *a-ievea* și *a bună seamă*...

Balada *M-rea Argeș*:

„O șoptă de sus
A-ievea mi-a spus,
Că orice-am lucra,
Noaptea s-a surpa...”

„...știu *a* bună seamă, credem *a* bună seamă, așa e *a* bună seamă, nu e așa *a* bună seamă, vă înșelați *a* bună seamă; dară cam în același înțeles se zice mai mult: de bună seamă” (*L.M.*).

v. *Aieve*. — *Seamă*.

De aceeași natură este: *a-mărunt*, care în limba veche nu era post-articulat și nu avea trebuință de prepozițiunea suplimentară „cu”, ca astăzi în „cu amăruntul”.

Cuvîntul lui Ion Crisostom, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.*, Brașov, p. 504): „nu cu evangheliia numai strigă, ce și cu dumnedzeestii prooroci și cu de Dumnedzău grăitorii ai săi ucenici *a* măruntū spune...”

v. *Amărun*t.

O noțiune așa-zicînd superlativă a „*a-măruntului*” ni se prezintă cu dubla prepozițiune *a* în: „*a-fir a-păr*”.

Cantemir, *Chron.* I, 76: „Numitor stînd în doința gândului și a lucrului, iată sosêște și păstoriul Favstus, aducînd și pre Romulus cu sine și spuindu-i toate di-nceput, precum i-au aflat, și pe ce vrême, și

de hrana lor intiiu de la lupoaică, apoi de la dînsul, și de toate de a-fir a-păr povestindu-i...”

v. *Fir. — Păr.*

Ca indicare de o pozițiune oarecare, tot aice intră: *a-lene*, *a-nevoie*, *a-tocma*, și alte citeva expresiuni analoage, despre cari vom vorbi la locul lor.

v. *A-greațã.*

2. În legătură cu timp.

Prin acest sens, *a* corespunde latinului *a d in*: „*a d lucem*“, „*a d meridiem*“, „*a d horam*“, „*a d diem*“, „*a d prandium*“, „*a d coenam*“ etc.

Dosofteiu, 1672, f. 23, din Isايا VIII, 22: „și nu va răspunde cela ce-î în strimtoare pînă *a* timp...” „acolo unde în *Vulgata*: „*et non deficiet qui in angustia fuerit usque a d t e m p u s...*“

Nic. Costin, *Chron.*, 125: „când au fost simbătă pe *a*-prînzul cel mare, eață că au și sosit Bekir Aga...”

Moxa, 1620, p. 382: „cândü durmiia înpăratul *a*-miazăzi, ei intrară și-l prinseră...”

Pînă astăzi, împărțirea curat românească a zilei, așa cum o mai păstrează pe ici, pe colea țaranii, mai cu seamă peste Carpați, cuprinde în sine, afară de *a-prînzul cel mare*, sinonim cu *a-miazăzi*, pe: *a-prînzor* sau *a-prînzisor*, *a-mproor*, *a-vecerne* sau *a-chindie*, *a-murg* sau *a-sfințit* și altele, despre cari vezi la locul lor. În toate aceste numiri s-a uitat cu timpul individualitatea prepozițiunii *a*, poporul începînd a zice: „la *a*-miazăzi“ sau „la *n-a*-miazăzi“, „la *a*-sfințit“ sau „pe la *a*-sfințit“ etc., deși un *l a* lîngă un *a* este ca și cînd am pune lătinește: „*ad-ad-meridiem*“, iar forma „la *n-a*-miazăzi“ s-ar traduce literalmente prin „*ad-in-ad-meridiem*“.

Tot aci aparține *a-zi* = lat. *ad-diem*, pe care nu trebui să-l amestecăm etimologicște cu „astăzi“.

v. *Zi. — Aprînz. — Aprînzor. — Amiazăzi. — Amproor. — Avecerne. — Achindie. — Amurg. — Asfințit. — Azi. — Aseară...*

În unire cu noțiunea de o a r ă, după norma latinului „*ad horam*“, graiul românesc a format prin prepozițiunea *a* pe: *a-dese-ori*, scurtat apoi în *adese* sau *ades*; pe *a-rare-ori*, redus mai tîrziu la *rareori*, după cum s-a redus și *uneori* = *a-uneori*:

„Pe vatră și pe cuptori,
Ba și jos *a-uneori*!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilo.*, 443)

În limba veche mai era un adverb de timp: *a-ori*, corespunzător pe deplin latinului „*ad horas*“.

Moxa, 1620, p. 390: „lăsă înpărâțiia lu Leu fiu-său, și au făcutü războae cu șehii și frâncii și cu turcii, deci *a-orea-lü* biruiia, *a-orea-i* biruiia...”

v. *Oară. — Ades. — Arareori. — Auneori. — Aori. — Apurure...*

Prepozițiunea *a* părea atît de trebuincioasă la indicarea timpului, încît în vechile texturi o găsim citeodată aglutinată cu *in* sub forma *na* (= *in-ad*) denaintea numărului pre- și postarticulat al *c e a s u l u i*.

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl. 6311 B.*, British Mus.), Mat. XX, 5—6: „iară eși *na* al șasele časü, și *na* al noaole časü făcüră așijdere; intru *na* al uinsprăzecele čas...”

Tot acolo: „în *a* acela časă“ (*Ibid.*, 55: in illa hora).

3. În legătură cu loc.

Prin acest sens, *a* corespunde latinului *a d* în: „*a d* locum“, „*a d* latus“, „*a d* dextram“, „*a d* sinistram“ etc.

Cuvîntul lui St. Ion Crisostom, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.*, Braşov.), p. 510: „îaste-ne destulă aciasta, au aduce-voiu *a* mijloc şi toţi proorocii?...“ unde „mijloc“ pentru „mijloc“, cu metateza lui *l*, este ca la macedo-români.

Radu din Mănăceşti, 1574, Mat. XIV, 6: „juca fata Irodiadei *a* mijloc...“, unde în *Vulgata*: „saltavit filia Herodiadis in medio...“

„Bădişor ca badiu meu
Nu-i cît ţine Dumnezeu,
Făr' mai este-un brad *a* munte
Ca bădiţa meu de frunte,
Dar nici bradu
Nu-i ca badiu...“

(*Col. ms. R. Sinu*, Transilv., Orlat)

„În loc de: abia am sosit de la munte, pe la noi se zice: aghië am sosit de *a* munte...“ (Învăţătorii I. Floca, I. Radu, I. Dobre, Transilv., com. Sina).

Răposatul I. Maiorescu (*Itin. în Istria*, 83) observă că la istriano-români: „*a* se zice în loc de *l a*, de ex. în Jeiune: *a* munte în loc de: *l a* munte, întocmai ca la moţi în Ardeal“.

Pravila Moldov., 1646, f. 118: „de să va împreuna trupéste cu fata mătuşe-sa, ce îaste obrazū de stă de o parte, ce să dzice *a*-laturia, să va certa după voia giudetului...“

Caranfil, *Valea Prutului*, 26:

„Pradă la lupi îl lăsa,
Ş-apoi mări se-ntorcea
La *a*-lature de drum,
La gropana cu cinci ulmi...“

v. *Alături*.

Zilot, *Chron.*, 29: „nu numai nu făcea vro împedicare pazvangiilor, ci încă pe *a*-locuria unii din ei se şi întovărăşia cu dinşii la prăzi şi la jafuri...“

Moxa, 1620, p. 356: „săpândū temeliia *a*-fundū în pământū, aflară unū capū de osū...“

Pann, *Prov.* I, 87:

„Privind împrejuru-şi, văzu floricele,
Ş-a pus să culeagă, zicîndu-şi: nu-mi pasă,
Cu miinele goale tot nu merg *a*-casă...“

v. *Acasă*. — *Alocuri*. — *Afund*.

4. C a z u r i î n d o i o a s e.

Sînt cîteva vorbe, în cari prepoziţiunea ^{12A}, menită a exprime o poziţiune, se confundă sub raportul formei cu prepoziţiunea de mişcare ^{11A}, mai ales prin aceea că cuvîntul se postarticulează, pe cînd la ^{12A} postarticularea e contrarie spiritului limbei: nu se poate zice „*a*-mîn-a“, „*a*-minte-a“, „*a*-munte-le“, „*a*-fundu-l“, „*a*-cas-a“ etc.

Dintre exemplele precedinţi, în „*a*-prînzul cel mare“ postarticularea se explică prin calificativul ce-i urmează şi fără care se zice nearti-

culat: *a-prînz*. Ea se pricepe nu mai puțin atunci cînd *a* își perde cu totul individualitatea, devenind împreună cu vorba cărui se prepune un singur substantiv, de pildă: *amurgul* „le soir“, *aprînzul* „le midi“ etc. Postarticularea nu se justifică însă în următoarele cazuri:

Dosofteiu, *Synax.*, 1683, nov. 15: „s-au tras un șiarpe mare bălaurū pre *a-furișul* ș-au intratū în vîstiarîulū celū împărătescū...“

De asemenea în adverbii bănățeni: *a-rarul* „raro“ (*Anonym. Lugosh.*, circa 1670, în *Col. l. Tr.*, 1883, p. 424) și *a-densul* „serio, ex proposito“ (*Viski*, 1697, în *Transilvania*, 1875, p. 152), acest din urmă în loc de nearticulat: *a-dins*.

v. *Ararul*. — *Adins*. — *Furiș*. — *Lupiul*...

Tot prin confuziune cu ¹¹A s-a născut d e -a în:

„...mă pominesc pă ușă cu găliganu dă morar, cu toporu d-a spinare...“ (*Jipescu*, Prahova, c. Vălenii-de-Munte).

În limba veche s-ar fi zis: *a spinare*.

În fine, un caz interesant de amestecul lui ¹¹A cu ¹²A ni se prezintă în: *a-dreapta* și *a-stînga*.

Catechism, circa 1560 (*Cuv. d. bătr.* II, 103): „să sui în ceriū și șădea *a* dereapta Tatălui...“

În graiul poporan și chiar în limba veche se aude mai mult: *de-a dreapta*, *de-a stînga*; sau și mai des: *din-a-dreapta*, *din-a-stînga*, adică cu trei prepozițiuni: *de-in-a*. Și italienește: „d a sinistra“. Prin aglutinare cu d e, și mai ales prin postarticulare, *de-a-dreapt-a* și *de-a-stîng-a* formează o trecere către ¹¹A.

v. ¹¹A. — *Dreapta*. — *Stînga*.

Prepozițiunea ¹²A în expresiuni ca: *a-mînă*, *a-ochi*, *a-munte*, *a-mijloc*, *a-ori*, *a-timp* etc. ar trebui re-nviată în literatură. Oricine lesne va recunoaște, de exemplu, că *a-ori* întrece în eleganță și energie pe „cîteodată“ sau „uneori“.

v. *Ad*. — *La*.

¹³A, préposition servant à exprimer un sentiment d'aise ou de malaise, et surtout un pressentiment. Deși derivă din latinul *a d*, această prepozițiune s-a specializat la români într-un chip de tot original. Ea urmează d-a dreptul după verb, fără a-și asocia alte elemente prepoziționale, diferind cu desăvîrșire sub raportul funcțiunii de ¹⁰A, ¹¹A și ¹²A, măcar că toate s-au născut deopotrivă din aceeași sorginte. E destul a zice cineva: *cîntă a...* sau: *trage a...*, pentru ca românul, fără a auzi mai departe, să poată completa fraza într-un mod aproximativ.

Toate adumbririle acestei prepozițiuni se desfășură din înțelesul fundamental „est ad aliquid“, „este a-“, de unde apoi, avînd *f i i n ț* a ca punct general de plecare, se diferențiază după cele trei simțuri mai puțin materiale — văz, auz și odorat: „seamnă *a-*“, după simțul *v ă z u l u i*, „sună *a-*“, după simțul *a u z u l u i*, „miroasă *a-*“, după simțul *o d o r a t u l u i*, aproape totdeauna la a treia persoană a prezintelui indicativ. Nici în latina, nici în limbile surori din Occident, „esse ad aliquid“ n-a căpătat nicăiri o asemenea dezvoltare.

1. Balada *Iordachi al Lupului*:

„Dar ascultă-mă pe mine,
Căci ce simț eu, nu-i *a* bine...“

„Un fior rece ca gheața îi trece prin vine, picioarele îi se taie, un tremur o cuprinde în tot trupul și ochii îi se păinjinesc. Și ce era, nu era *a bine!*...” (Creangă, *Capra cu trei iezi*).

„Despre curcubeu poporul zice că e *a vreme bună!*...” (G. Popescu, Suceava, c. Mălini).

„...nu-ți e *a bună*, nu vă e *a bună*, nu v-a fost *a bună!*...” (L.M.), o locuțiune în care *b u n ă* nu este adjectiv feminin, ci un substantiv neutru corespunzător pluralului latin *b o n a*.

v. *A-bună*.

Marian, *Bucovina II*, 50:

„Cu trei steaguri de mătăasă:
Unul roșu ca focul,
Unul negru ca corbul,
Unul alb ca omătul;
Cel roșu-*a* bătălie,
Cel negru *a* jelanie,
Și cel alb *a* bucurie...”

„La săteni *c e a s o r n i c d e c a s ă* se zice că este un sunet în perete; când sună în perețele unde stau icoanele, spun că este *a bine*, iar când sună spre ușă se zice să este *a moarte!*...” (M. Țigău, Covurlui, c. Foltești).

Uneori *a* urmează după un nume, dar atunci se presupune verbul *e s t e*, de ex.: *vînt a secetă*, *semn a bucurie* etc.

„Poporul de aici privește eclipsa de soare sau de lună ca un semn rău, adevărat *a bătălie*, *a moarte*, *a holeră* și altele, povestind că atunci vircolacii minică soarele sau luna...” (P. Mohor, Tutova, c. Puiștii).

„Vîntul de cătră apus se cheamă Bistra, *a secetă* și *a biușag*; cel de nord — Mesteacănul, *a lipsă*; cel de răsărit, Gureanul, *a rău!*...” (N. Trimbițoiu, Banat, Lugoș, c. Gradiște).

Miron Costin, *Chron.*, 323: „...foarte groznică întunecare în postul cel mare într-o vinere, și tot într-același an lacustele, neazuite veacurilor, care toate semnele bătrânii și astronomii în Țeara Leșască *a mari răutăți* că sînt acestor țeri menia...”

2. După simțul văzului: „seamănă *a!*”, „caută *a!*”, „calcă *a!*”, „umblă *a!*” etc.

Balada *Novac și corbul*:

„Hainele să-ți priminești,
Ca să pari un biet sărac,
Să nu semeni *a* Novac,
Că nu-*i* turcilor pe plac...”

„...*a* ce seamănă purtarea voastră? astă copil seamănă *a* mort; astă copilă nu seamănă *a* moartă; sămănați *a* adevărați smintiți...” (L.M.)

Pann, *Prov.* I, 111, locuțiune proverbială în privința unui bețiv: „Mustățile îi caută *a* oală”.

Varlam, 1643, I, f. 225: „...*a* nimică altă nu să asamănă isprăvile noastre într-acăstă lume, numai fumului, și nu numai isprăvile noastre, ce și dzilele și aii și viața...” unde însă întorsătura frazei nu e tocmai poporană.

Portretul S-tului Vasilie la Dosofteiu, *Synax.*, ghen. I: „sprânciă-
nele rătunde, fruncea o încrețită și sămănându a omă gânditoriu și
grijlivă...”

Într-un basm din Mehedinți: „Urcă-te, leică, într-un copaci mare,
și te uită în toate părțile, doară de vei vedea ceva așa care să semene a
sat...” (Ispir., *Legende*, 336).

„calcă a popă” sau „nu calcă a popă” (*L.M.*), zice poporul despre
un om cu aspirațiuni superioare, adevărate ori pretinse.

„Sătenii consideră ca un semn meteorologic cînd rîmele umblă a
ploaie” (S. Corciovă, Tutova, c. Docanii).

„Și ce nu ie sătean, îi nălucește cam a ciocoi” (Jipescu, Prahova,
c. Vălenii-de-Munte).

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. VII: „Bine se mai priface a boier!”

3. După simțul auzului: „sună a-”, „cîntă a-”, „latră a-”, „urlă a-”
etc.

„...vasul acesta sună a spart, a dogit, a crepat...” (*L.M.*).

„Cucuvaia cîntă a moarte; cucul cîntă în față și în dreapta a bine,
în stînga — a rău...” (Preut I. Toma, Galați).

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 106:

„Eu gîndeam că-mi cîntă mie,
Da el cîntă a pustie...”

În basmul despre Gheorghe cel viteazu: „...luînd buzduganul,
il aruncă în slava cerului, și, cînd căzu jos, se turti; îl lepădă și pe acesta.
Acum ce să facă? Sta în loc și fluiera a pagubă...” (Ispir., *Legende*, 139).

Balada *M-rea Argeș*:

„Un zid părăsit
Și neisprăvit:
Cîinii cum îl vād
La el se rāpād,
Și latr-a pustiu,
Și url-a morțiu...”

4. După simțul odoratului: „miroasă a-”, „pute a-”.

„...miros a șofran, oleo croccum; put a pîrci, oleo hircum...”
(*L. B.*).

„...ce spui tu, nu pute a nas de om; vă miroasă gura a ceapă, a
usturoi, a cuișoare; miroasă a friptură...” (*L.M.*).

Pann, *Prov.* II, 80: „A mîncat urdă cu usturoi și cere să-i miroase
gura a lapte...”

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 34, 36:

„Dragu mi-i badiu din joc,
Că miroasă-a busuioc !...”

și mai jos:

„Lelea cu mărgele multe
Amiroase-a flori mărunte
De pe vale, de la munte;
Dar cea cu mai puțintele
Amiroase-a floricele
De la munte, din vâlcele...”

I.G. Bibicescu (*Transilv.*, Col. ms):

„Eu iubesc o copiliță
Să-i miroase gur-a țîță
Și buzele-a lămîiță...”

5. Ceva vag, astfel că se poate aplica după împregiurări la simțul cutare sau cutare: „trage *a*”.

„...tragi tot *a* calic, *a* calică, *a* sărac, *a* sărăcie...” (*L.M.*).

„Despre bufniță se zice în popor că e cea mai cobitoare, trăgînd *a* pustietate; despre corb și cioară — că ele trag *a* stîrvuri...” (St. Istratescu, Dîmbovița, c. Cobia).

Proverb ciobănesc din Ardeal (Orlat, Rășinar):

„Săracă pălărie,
Tu tragi tot *a* sărăcie;
Dar căciula cea buhoasă
Aduce de dulce-n casă...”

În exemplele de mai sus nu figurează simțul pipăitului și simțul gustului, mai materiale decît văzul, auzul și mirosul, singurele cari se potrivesc cu tendința cea idealistă a lui ¹³A. Acest idealism se arată pe deplin cînd punem față-n față pe „seamănă *a*—” lingă „seamănă cu—”. Nu se poate zice: „calul meu seamănă cu șoimul”, căci între cal și șoim nu există nici o asemănare materială; este însă foarte permis și foarte românește: „calul meu seamănă *a* șoim”, *i d e a l i z i n d u - s e i u ț e a l a c a l u l u i*. E și mai învederată *i d e a l i z a r e a* în: „calul meu seamănă *a* zmeu”, luîndu-se drept termen de comparațiune o ființă cu totul fantastică. În scurt, funcțiunea lui ¹³A este de a exprime mai mult prevedere, prevestire, presimțire, un fel de adulmecare proprie ori figurată, decît o senzațiune de-a dreptul și lămurită.

v. *Este. — Seamăn. — Cale. — Caut. — Miros. — Cînt. — Trag...*

6. Într-o construcțiune interogativă, *a* urmat de „ce” se pune înainte de verb: *a* ce seamănă acest lucru? *a* ce miroasă? *a* ce sună?... De aci s-a născut conjuncțiunea de întrebare „*a* c è”, adecă *a-ce*, literalmente „ad quid”, care ne întimpină foarte des în scrierile mitropolitului Dosofteiu.

Așa în *Psaltirea slavo-română*, din 1680, ps. 21: „Dumnădzăul mieu, ia-mă a-minte; *a-ce* mă părăsăș?...”, unde în *Vulgata*: „*q u a r e m e d e r e l i q u i s t i*?”

În psalmii 41—42, această conjuncțiune se repetă de vro șease ori, totdeauna cu sensul de „pentru ce”, „quem ad finem”.

În *Psaltirea versificată*, din 1673, ps. 76:

„*A-ce*, Doamne, ne-ai urnit așia departe
De nu-ntorci precum ne-ai fost cu bunătate?
A-ce, Doamne, iț laș mila de-î tăiată,
Și direapta ț-ai închisu-ț cea-ndurată?...”

v. *A c è*.

¹⁴A préposition servant à marquer le génitif et surtout le datif dans la déclinaison indéterminée. Limba română, posedînd o declinațiune nearticulată alături cu o declinațiune articulată, cea dentii procede, mai ales în texturi vechi după dialectul daco-român, prin prepunerea

lui *a* la singular și la plural denaintea genitivului și mai cu deosebire denaintea dativului: *a om* „d’homme“ și „à homme“ (articulat: *omului*), *a oameni* „d’hommes“ și „à hommes“ (articulat: *oamenilor*). Acest *a* (= *ad*) n-are a face etimologicește cu articolul *a* (*al, ai, ale*), care după dialectul macedo-român se prepune nu numai genitivului, dar și dativului determinat: *a omlui*, *a oamînlor* (v. ⁸A). El se potrivește însă foarte mult, prin funcțiune ca și prin origine, cu rolul datival și chiar genitival pe care-l are sau avusese latinul *a d* în limbile romanice din Occidente, de ex. în vechea franceză:

„Car certes s’il n’est autre vie,
Entre ame *a* homme et ame *a* truite
N’a doncques point de difference...”

(Godefroy, *Dict. d. l’anc. franç.* I, 3)

Aceste versuri s-ar putea traduce în româneasca din secolul XVII cam așa: „să amu nu este altă viață, între suflet *a* om și suflet *a* scroafă nu este dară nice o deosebire“.

Oricum, în româna ca și-n limbile surori, chiar după vechile texturi, *a* pentru *d e* nu e des.

În graiul actual: „relațiunea atributivă a unui substantiv cu alt substantiv se exprimă cu prepozițiunea *a* singulară foarte rar, și anume cînd substantivul atribut este preces de o vorbă ce exprimă număr sau cantitate, cum: vitele *a* patru sate, averea *a* cinci familii, spusa *a* cîțiva bătrîni, domn *a* multe turme de oi, domn *a* toată țara românească“ (*L. M.*).

În graiul vechi, sfera lui *a* la genitiv nedeterminat nu e tocmai atît de restrînsă ca astăzi, dar totuși e destul de mică.

Pravila Moldov., 1646, f. 82: „de să va afla în mijlocul *a* bărbatū și *a* fămée, ce să dzice între căsari, cum să fie vreo vrajbâ ca acēia de moarte...”

Moxa, 1620, p. 397: „cine va vrea să se adevereze *a* mare credință ce avea: beserecă prea frumoasă zidi lu sveti Gheorghie, și alte multe făcîa cu caldâ inimă cătrâ Dumnezeu bunătăți...”

În următorul pasagiu din cronica lui Nicolae Costin, p. 94, *a* figurează dentii de trei ori la dativ nedeterminat, apoi de două ori la genitiv: „...pentru hotarele tîrgurilor domnești, de la o vreme se deprînsese domnii cei mai de curând a da: și *a* boieri (= à nobles) și altora, așa căt n-au rămas loc deosebit pentru hrana și agonisita pe dînsul tîrgurilor. Hărăzit-au locuri și domnii cei vechi *a* boieri (= à nobles), *a* slujitori (= à soldats), pentru slujba și credința spre stăpâni, eară nu așa aproape de orașe căt să n-aibă tîrgurile deosebit hotarele sale nesupuse zeciuelilor *a* boieri (= de nobles) și *a* călugări (= de moines)...“

Chiar însă în ultimele două cazuri, noi nu sintem pe deplin siguri dacă n-ar fi cumva și acei nește dativi, adevcă: *a boieri* și *a călugări* = *l a* boieri și *l a* călugări.

Pe cît de rar este genitivalul *a*, pe atîta de ades ne întîmpină în vechile texturi *a* la dativul nedeterminat, deși tocmai aceasta în limba actuală e aproape fără exemplu.

Ms. 1574 din British Museum (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 243): „cîndū cinci pîini sfărâmii *a* cinci mie, căte coșure umplutū de fărâme de luatū?... dară cîndū șapte *a* patru mie, căte coșure înlutū? ...“ În *Biblia* de la 1688 este: „la cele 5000“ și „la cei 4000“.

Dosofteiu, 1680, ps. 21: „vor vesti dreptatea lui *a* popor ce să va naște...“, unde în *Vulgata*: „p o p u l o qui nascetur...“

Coresi, 1577, ps. 97: „vine să judece pământului, să judece *a* toată lumea în dreptate și oamenilor în derepție...“

Ibid., ps. 80: „să nu fie ție Dumnezeu nou, nece să te închini *a* Dumnezeu striină...“

Pravila Moldov., 1646, f. 1: „cade-să *a* tot plugariul să-ș are și să-ș lucrédze pământul...“

Ibid., f. 10: „cândū va tăia unū omū niscare lemnū în pădure, sau va dărâma *a* niscare dobitoace și va cădîa asupra vreunui dobitocū și-l va omorâ...“

Ibid., f. 109: „cela ce va face silă *a* muîare văduo, să va certa cu bani după destoniciîa acelu obraz...“

Și mai jos:

„Oricine va face silă *a* feçoară micșoară, încă să nu fie de 12 ai, să va certa mai rău de cândū are fi fost fată mare de vrastă...“

Moxa, 1620, p. 357: „acesta (Augustū) dentăiu cândū ședîa, *a* mulți făcîa cazne réle...“

Ibid., p. 379: „elu (Leu) se făgădui, puîl aspideei nepoților năprăceei, și chemă pre Ghermanū patriarhul de vru să-l împreunăze *a* rău sfatul lorū, iară părintele nu-i dēde nice a grăi, ce-l foarte înfruntă...“

Ibid., p. 393: „crâma și sfatulū dedese *a* nește ticăiți și nebuni de-l ținea...“

Varlam, 1643, I, 332: „să ruga de dzicîa să tremită pre Lazarū în casa părinților săi să mărturisască *a* cinci frați ce are, să nu vie și ei într-acel locū...“

Ibid., I, 64: „nice frate *a* frate va folosi, nice părinte *a* fecior, nice bogatū *a* săracū...“

Ibid., I, 347: „omū *a* om nu putu folosi, nice putu izbâvi, nice légîa, nice prorocii nu puturâ vendeca ranele rodului omenescū...“

Ibid., II, 14: „îndurate Doamne, dzi *a* îngerū blândū să îa cu pace sufletulū meu...“

Viața Sf. Dimitrie, ms. sec. XVII (*Cod. miscelan.* in -4 al Biser. Sf. Nicolae din Brașov), p. 93: „la mai mare cinste să se spodobască de la însușū împăratul și *a* mai mare deregătorie cu mari daruri și avuție să fie dărui, și șoțū împărătescū să se chême, decâtū *a* iuți munci să fie dat și spre amară moarte...“

Miron Vv. Movilă, 1628 (*A. I. R.* I, 1, 175): „îmblă dișugubinariii în toată vremea de facu năpăști *a* fămei și *a* fete de oameni buni și *a* sărace...“

Noul Testament, 1648, Apostol V, 4: „căce ai pusū acestū lucru în inima ta, n-ai mințitū *a* oameni, ce lui Dumnezeu...“

Ibid.; Mat. XXVII, 53: „întrară în orașulū svântū și sâ arătară *a* mulți...“

În vechile texturi din toate provinciile daco-române sînt sute de exemple de o asemenea întrebuintare a lui *a*, prin *a* cărui prepunere capătă funcțiunea de dativ numele nearticulat ce-i urmează, uneori într-un mod foarte elegant, bunăoară la Varlam, 1643, II, f. 75: „putemū cunoaște că *a* mare Dumnedzău să închină acesta...“, unde dativul nedeterminat cu *a* este fără doară și poate mai nemerit de cum ar fi:

74 „unui mare Dumnezeu se închină“.

Literatura română modernă, mai cu seamă cea poetică, ar putea să recheme la viață pe dativul nearticulat cu *a*, care pare a fi dispărut din grai. Genitivul însă nearticulat cu *a* e cam de prisos, deoarăce, afară de cele câteva cazuri așa-zicind stereotipe, el se construiește mai bine cu prepozițiunea *d e*.

v. *Ad.* — *De.*

¹⁵A; préfixe d'un emploi très fréquent et de provenance très-variée. În prepozițiunea propriu-zisă, *a* vine din *a d*; în *ainte*, din *a b*; în *acest*, din *e c c e*; în *aridic* este o vocală excrescente etc. Sub raportul prepoziționalului *a*, numai doară italienii pot rivaliza în bogăție cu românii. (v. Bianco Bianchi, *Storia della preposizione a e de' suoi composti nella lingua italiana*, Firenze, 1877, 452 pagină!)

v. ¹A. — ¹Ab. — ¹Ac. — ¹Ad. — ¹Ade...

¹AA, \bar{a} , \bar{a} ; voyelle longue, servant comme moyen de compensation phonétique et ayant une portée symbolique. Originea și natura lui *aa* sau \bar{a} în limba română trebui urmărită îndeosebi în vechile texturi pe de o parte și-n graiul viu pe de alta.

1. \bar{a} în vechile texturi.

Mai toate sistemele grafice, fiecare într-un mod neatârnat, au reprezentat lungimea vocalei în genere prin reduplicarea literei respective, iar pe lungul *a* (\bar{a}) în specie prin *aa*. Astfel a fost la vechii romani în cele mai antice inscripțiuni: *faato*, *naatam*, *paastores*, *aara* etc.; tot așa la vecinii noștri serbi, fie cu litere latine, fie cu cele cirilice: CTEAAp , CTPAAX , *goraa*, *silaa* ș.a., sau la unguri: *haasfa*, *laan*, *naarffa* etc. (v. pe larg în *Cuv. d. bătr.* I, 34—7). De aci urmează că de câte ori în scrisoarea română cirilică ne întimpină un AA , el înfățișează anume pe \bar{a} .

Legenda St-ei Vineri, 1580 (*Cuv. d. bătr.* II, 152): „duseră sfânta Veneri în cetate și deșchiseră *portaa* și o duseră către zmeu sânta Veneri...”

Docum. munten., 1602 (*Cuv. d. bătr.* I, 127): „să n-aibă *treaabă* a merge să-i judece sau să-i *praade*...”

Într-o scrisoare de la o jupineasă Stana, din 1609 (*Cuv. d. bătr.* I, 173): „mă închin cu capul la pământu la *dumnitaa* și la *jupăneasaa* dumnitale — eu astăzi sântu în *polaa* dumnitale...”

Ștefan-vodă Tomșa, 1622 (ap. Melchisedec, *Cron. Huș.*, Apend., p. 46): „bine să știți, că de se va strica *fântanaa*, apoi capetile voastre vor ști...”

Inventariul Galatei, 1588 (*Cuv. d. bătr.* I, 206); „cice bucatele și vinul și de alte *vaase*...”

Dabija-vodă, 1662 (*A. I. R.* III, 243): „să fie *taare* și *putérnic* cu cartea domniei mele a opri și a ținea o parte de moșie — zălojită de *fraate-său* Ursul și apoi au răscumpărat-o Neculaiu și cu *fraate-său*...”

Nicolae Arbure, 1698 (*A. I. R.* III, 264): „... am vândutu *dumisa-ale* lui *Lupașco* Murguleț — din *saatu* din *gumătaate* de *saatu* din *paarte* de sus, din a *paatra paarte a paatra paarte* de *saatu*, și cu *baaltă* ce iaste pe aca *paarte* și cu tot vinitul acei părț, care *paarte* iaste aliașă dintr-alte...”

Acest *aa* = *ā* ne întimpină numai în manuscrise, și mai ales în acte rustice, adică cele scrise de oameni necărturari, pe cari îi stăpînea nu o ortografie tipică, ci deprinderea lor proprie de a rosti sunurile. În tipăriture nu-l mai găsim, și nu prea în texturi transcrise cu o îngrijire oarecare.

Netonicul *aa* în numi feminine articulate: *portaa*, *jupăneasaa*, *polaa*, se rostesc fără cea mai mică îndoială ca o vocală lungă, căci lungimea-i rezultă din contractiunea a două vocale: *portă* + *a*, *jupăneasă* + *a*, *polă* + *a*, și din aceeași cauză era lung și *e* în cazul oblic, care și-n texturi tipărite se scria foarte des prin *ee* = *ē*, în Coresi bunăoară la tot pasul: *caseei*, *șarbeci*, *fetei* etc. În scurt, aci este *ā* sau *aa* prin compensațiune fonetică directă.

Tonicul *aa* în *paarte*, *saatu*, *fraate*, *dumnitaa* și altele, unde lungirea era înlesnită prin accent, nu este organic, ci se datorește unui principiu de reacțiune. Deasa trecere în vocală confuză *ă* sau *â* micșurînd din ce în ce sfera lui *a* în fonetica română (v. ¹A), trebuia întărită și a acestei vocale amenințate, și anume ori pe unde ea poate să reziste. Este aceeași lege prin care Curtius explică fenomenul că aspirațiunea în greaca și-n latina, atunci cînd slăbește sau se perde în cuvintele unde e organică, tinde a se introduce în altele; aceeași lege, pe care Le Marchant Douse (*Grimm's law*, London, 1876, p. 36,599) a studiat-o în limba engleză și a numit-o foarte potrivit „compensațiune încrucișată” (Cross Compensation). În latina rustică, perderea lui *h* în *ircus* pentru *hircus* făcuse a se furișa *h* în *hinsidiae* pentru *insidiae*; în engleza, poporul, încetînd de a pronunța pe *r* în *father*, l-a acățat dodată la *et-cetera*, pronunțînd *and-ceterer*. În același mod la români, dispărînd *a* în *mină* sau *păgin*, graiul poporan l-a adaos în *fraate* sau *dumnitaale*. Un asemenea *ā* sau *aa* se aude pînă astăzi în gura țaranului, mai cu seamă la munte și peste Carpați, dar nu se observă, privit ca o particularitate individuală a vorbitorului, fiindcă nu se poate supune la o normă.

Acest *ā* sau *aa* este curat românesc. Întîlnirea lui în unele cuvinte cu lungul *a* latin, de ex. *vaas* = lat. *vās*, *fraate* = lat. *frāter*, *taare* = lat. *tālis* etc., pare a fi o simplă coincidentă.

v. *Aamu*. — *Aapă*. — *Așaa*. — *H*.

2. *ā* în graiul viu.

Afară de cazul prin compensațiune încrucișată, despre care s-a vorbit mai sus, viul grai al poporului mai posedă un *aa* sau *ā* de o natură simbolică.

„Cînd cineva e minios sau năcăjit, lungește vocala, de ex.: *Faa*, vin-aice! *Aadă* apă!...” (I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristești).

Este ceva propriu naturei umane în genere. În limbile primitive reduplicarea silabei a fost și este unul din mijloacele obicinuite de a forma imperativul și vocativul.

„Vocalele se prelungesc atunci cînd țaranul vrea să arate o acțiune continuă, de ex.: *taai* lemne toată ziua!... el mă ceartă și eu *taac!*...” (C. Dermonescu, Prahova, c. Măgureni).

Lungirea vocalei pentru a exprime durata acțiunii este iarăși un proces comun tuturor popoarelor. Ca mijloc simbolic, al nostru *taai* = „tai mereu” nu diferă de mexicanul *ahuiltia* „umblu mereu” de la *ahuiltia* „umblu”.

Românul însă mai întrebuințează pe *aa* la un altfel de simbolism, pe care nu poate să-l aibă decât numai un popor înzestrat cu mult spirit.

„Vocala *a* se lungește mai ales când se exprimă o mirare sarcastică, de ex.: *maare* lucru! adecă nu prea mare; sau: *taare* bine! adecă nu prea bine...” (G. Trailă, Banat, Timișoara).

O admirabilă ironie printr-o singură vocală!

v. *Aa!* — *Aai!* — *Aaole!*

²*AA!* *A!* *A!* interj. Întrucît nu trece peste o silabă, *aa!* adecă *ā!* este aceeași interjecțiune cu *a!* numai ceva mai intensivă. Lungirea monosilabică poate să meargă chiar pînă la *aaa!* fără a se schimba totuși caracterul interjecțiunii; de ex.:

„Vine cineva și spune unuia că în cutare sat s-a născut un copil cu patru capete; atunci el se miră în modul acesta: *aaa!* haida să-l văz și eu...” (Ialomița, c. Grindu).

Cînd e disilabic, *a!* *a!* devine o altă interjecțiune, prin care cel ce o întrebuințează nu-și arată nici o surprindere a sa proprie ca în *ā!* dar surprindere tot este, însă nu subiectivă, ci din partea unei a doua persoane, uimite prin o întimplare neașteptată pentru dînsa și de demult prevăzută de către noi. Exclamînd *a!* *a!* noi ne bucurăm de pățeala cuiva. Cu alte cuvinte, noi zicem *a!* *a!* cînd vedem pe aproapele nostru ajuns la *a!*

La țară interjecțiunea *a!* *a!* cu sensul fundamental de a i p ă ț i t-o este una din cele mai obicinuite.

„Se aude *a!* *a!* cînd zicem cuiva că i s-a întimplat așa cum îi prevestisem, de pildă: *a!* *a!* bine ți-a făcut... sau: *a!* *a!* nu ți-am spus eu să te ferești?...” (Dîmbovița, c. Pietroșița).

„*A!* *a!* degeaba fusăși acolo!” (Dolj, c. Seaca-de-Pădure).

Dacă acela căruia i s-a zis un asemenea *a!* *a!* se supără, el amenință atunci repetînd interjecțiunea: „ți-oi da eu *a!* *a!*” sau: „vei vedea tu *a!* *a!*”

Într-un document francez din 1373: „Adonc icellui Fatroulle va sacher s'espée, et dist à son compere: N'aprochiez de moy, car se vous aprochiez, je vous donrai de ceste H a a”, ceea ce Du Cange (ed. Carpent., III, 605) explică prin: „vox interjectionis, qua ensem nostri significarunt; forte quod evaginated terrorem incutiat”. O explicațiune mai potrivită se cuprinde în românul: *a!* *a!*

v. ²*A!* — *Aaole!* — *Aha!* — *Ă!* — *Ăă!* — *Ei!* — *Na!*...

AIII! interj. Se pronunță disilabic: *aa-iii*.

„Auzi pe sătean, cînd vrea să-și exprime regretul: *aaiii!* rămasăi pe urma tutulor!...” (S. Vasilescu, Dolj, c. Seaca-de-Pădure).

v. ²*A!* — ²*Aa!* — *I!* — *Ii!*

AAM; archaisme pour: *o am*.

Într-un act din 1596, scris în Prahova (c. Glodeni): „n-am avutu cu ce plăti, ci am vîndut ocina ačasta care iaste scrisă mai sus dereptu ughi 18, și *aam* prinsu și datoria cîa vêche tot într-acei bani...” (*Cuv. d. bătr.* I, 72).

În acest pasagiu *aa* în *aam* provine prin contractiune asimilativă din „o am“, adecă: „și o am prinsu și datoriu...“ În același document, ceva mai sus, se citește: „cau datu părinții lor bani“, unde *aa* în *c a a* u vine iarăși prin contractiune asimilativă din *ăa*, și anume: „că au datu...“ În ambele cazuri, *aa* reprezintă pe *ă*, iar nu două silabe.

Până astăzi, într-un mod analog, poporul unește adesea în rostire într-un singur lung *ă*, adecă *aa* monosilabic, pe auxiliarul *a* cu inițialul *a* al verbului ce urmează, de ex.: „*ădus* lemne = *a adus* lemne, sau: *ăjuns* la târg = *a ajuns* la târg, tot așa precum în loc de: *o oca* de lapte, zice: *ôca* de lapte, cu un *o* lungit“ (P. Antofe, Covurlui, c. Foltești).
v. ¹*Aa*. — *Am*.

AAOLEO! interj. Se pronunță trisilabic: *aa-o-leo*.

„*Aoleo*, exclamă femeile, când își aduc ceva aminte. Bunăoară: *aaoleo!* bine zici; despre nenea Ion este vorba?“ (D. Mihăescu, Braila, c. Ceacîru).

Este o interesantă nuanță a interjecțiunii de părere de rău „*aoleo*“, în care prin lungirea lui *a* a crescut expresiunea surprinderii (v. ²*A*, ²*Aa*), scăzînd în același timp noțiunea mîhnirii.

Aci e locul de a indica în genere extrema bogăție a sferei interjecționale în graiul poporului român. O vom constata adesea în cursul acestei opere. Pe lângă mulțimea interjecțiilor deosebite, apoi fiecare din ele se mai diferențiază în cite două, trei și mai multe forme pentru a exprime cite o fină adumbrire a emoțiunii fundamentale. Fenomenul e cu atît mai instructiv, cu cît e străin limbei latine. Vechii romani erau de tot săraci în interjecțiuni și-și cîrpeau acest neajuns împrumutînd de la greci pe: *euge*, *io*, *iu*, *evoe*, *papae* etc. Grecii, din contra, tot atît de vioi pe cît de magistrali erau romanii, puteau să-și exprime fiecare mișcare de simțimînt printr-o altă interjecțiune. Nu mai puțin avuți decît grecii și romanii, sînt în această privință albanezii. — V. Hahn, *Alb. Stud., Gramm.*, 105 sqq; Reisig, *Vorles. üb. lat. Sprachwiss.*, § 161.

v. *Aoleo!* — *Ăoleo!* — *Alei!* — *Alelei!* — *Valeu!*...

AAPĂ, archaisme pour: a p ă.

v. *Apă*. — *Appă*.

AARON, n. pr. — v. *Aron*.

AB, préfixe. Ca prepozițiune, latinul *a b* n-a trecut de loc în limba română și a lăsat prea puține urme chiar în totalitatea dialectelor romanice. Ca prefix, Cihac (I, 1) îl crede conservat numai în: *ascund*, *abat*, *arunc* și *amețesc*, dintre cari însă — după cum vom vedea mai jos — abia cazul dentii e pe deplin sigur, iar cel de al doilea pe jumătate.

v. *Ainte*.

AB (fem. *abă*, plur. *abi*, *abe*); adj. Forma istriano-română pentru *alb*.

v. *Alb*. — *Oab*.

A-BA! interj. Compusă din *a!* (v. ²*A!*) și din negativul *ba*, această exclamațiune exprimă mirare amestecată cu o îndoială oarecare. Poporul o întrebuințează foarte des în Oltenia și-n Vlașca. „*A-ba*, mă! cînd ai venit?... *A-ba*, neică! de ce mai vorbești și d-ta? mai totdeauna în propozițiuni interogative și-n asociere cu un vocativ“ (G. Constantinescu, Craiova).

v. *Abo!* — *A-ma!*

ABĂ (artic. *abaua* sau *abaoa*, plur. *abale*); subst. fem.; étoffe grossière, bure, drap très commun et sorte de manteau rustique. „Pănură sau țesetură din fire de lînă gros toarse. Ca și derivatele sale: *a b a g e r i e*, *a b a g i u*, vorba *abă* se aude mai numai la românii din România liberă, precum și *d i m i e*, care are aproape aceeași însemnare. În Transilvania se aude între puțini numai *habă* = pănură albă“ (*L. M.*).

Cuvîntul e cunoscut românilor de vro trei secolii. În *Del Chiaro (Ist. della Valachia, Venezia, 1718, p. 237)* el figurează nu numai ca românesc, dar încă ca ceva foarte vechi în limbă, astfel că se vede pus între „parole valache le quali hanno corrispondenza colla lingua latina ed italiana“. În secolul XVII însă, românii știau foarte bine că *abă* ne vine de peste Dunăre, și ziceau că anume din Sofia. *Dicționarul bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr., 1884, p. 421*): „*Aba*. Pannus rusticanus, *S o p h i e n s i s*“.

Turcul *'abă*, de provenință arabă, s-a răspîndit de prin secolul XVI în întreaga Europă orientală: la neogreci *ἀμπάς*, la unguri *aba*, tot așa la serbi și la bulgari, la ruși *aba* și *raба*, la ruteni *haba* (*Miklos., Türk. Elem. I, 5*). Polonește acest cuvînt s-a diferențiat în *haba* „postav prost“ și *chaba* „haină proastă“, de unde apoi, prin intermediul de „zdrênțe“, sensul de „sărăcie“ (*Linde*). O diferențiere de formă, și-n parte de sens, s-a întîmplat și la români: alături cu *abă* s-a născut *ăbă*, despre care vezi mai jos. Ambele forme, *abă* și *ăbă*, pot fi aspirate: *habă*, *hăbă*.

Filimon, *Ciocoi*, p. 269: „Înlăuntru era așternut fin peste care era pusă o scoarță (covor) roșie cu vârgi, pe care ședea un boierinaș de provincie, îmbrăcat cu anteriu de dimie verde, cu caravani (nădragi) de pînză albă de casă, cu tîrlici și iminei roșii în picioare, cu libadea de *aba* albă împodobită cu găitanu negru, și cu un cauc ascuțit îndesat pe cap...“

Beldiman, *Tragodia*, v. 215:

„Mai erau încă și alții, scriitori și gramatici,
Nu puteai a mai alege pe cei mari dintre cei mici;
Toți din marginile lumii, în Moldova adunați,
Veniiți goli, în stare proastă, în *abale* îmbrăcați...“

Generalmente *abaua* este albă; poate să fie însă și de alte culori, mai ales neagră și roșie.

Socoteala M-rii Călușul, 1738-39 (*Condică de socoteli*, ms., Arh. Stat., f. 724): „S-au dat pe o păreche cizme i pe o bucată de *aba* neagră i nădragi moșului Rafail...“; mai jos: „S-au dat pe 2 bucăți *aba* neagră lui Onofrie călugăru...“; de aci: „S-au dat pe o bucată de *aba* neagră de s-au făcut dulamă lui Climent călugăr...“

Socoteala M-rii Hurezu, 1740 (*Cod. ms. laud.*, f. 678): „La 2 *abale* negre dă s-au făcut haine lui Nictarie...”

În tarifa vamală moldovenească din 1761 (Cogăln., *A.R.* II, 323): „*Aba* albă, de 14 bucăți un leu vechiu; *aba* roșie, de 7 bucăți 1 leu vechiu...”, adică abaua roșie de două ori mai scumpă decât cea albă.

Mai era un fel de *aba* numită *uricească*, despre care în *Socoteala M-rii Călușul* (*loco cit.*): „S-au cumpărat 6 bucăți de *aba* uricească de s-au făcut dulămi la dărvari și la alți țigani...”

Ca toate țeseturile sătenești, *abaua* este și a fost din vechime la noi o industrie locală a țărânelor române pe care numai în mică parte o sporea importul din Turcia, de unde, prin desul contact cu serbii și bulgarii, ne-a venit însuși numele lucrului. Vorba românească cea străbună, păstrată pînă astăzi pe alocuri, mai ales peste Carpați, este *pănură* (*Lex. Bud.*) = lat. *panula*. De cîtva timp cuvîntul *abă* se află și el în luptă cu un alt termen turcesc: *dimie*, care a și reușit deja a-l goni din unele districte, mai ales în Oltenia, iar în altele poporul întrebuițează astăzi cu același înțeles ambele vorbe, deși vechile texturi nu le confundă niciodată. Așa de exemplu în Ialomița:

„Deosebitele țeseturi femeiești se numesc pe aici: pînză de bumbac, de in, de cînepă, ștergare, macat, foițe, scoarțe, iorgan, chilim, *abale*...” (C. Teodorescu, c. Dudești).

Și tot în Ialomița:

„Felurite țeseturi țărănești sînt *abale* din lînă sau *dimie*, scoarțe alese, scoarțe vîrgate, foițe, velință, pînză de in, de bumbac, de cînepă, covor de lînă etc.” (M. Dobrescu, c. Ciocina).

Astfel *abaua* a gonit pe *pănură*, iar pe ea o gonește *dimia*; nici un element însă, o dată înrădăcinat într-o limbă, nu dispore cu desăvîrșire. În interval de trei veacuri, din *abă* s-a născut la români o familie întreagă de derivate.

v. *Abager*. — *Abagerie*. — ¹*Abagiu*. — ²*Abagiu*. — *Abai*. — *Abaluță*. — ¹*Abă*. — *Abăioară*. — *Dimie*. — *Pănură*. — *Uricească*.

ABACIU, — v. ²*Abagiu*.

ABAE (plur. *abăi*), subst. fem.; housse, schabraque. — v. *Abai*.

ABAGÈR, subst. masc.; tailleur, commerçant ou fabricant d'abas. Format din *abagiu* prin sufixul *-ar* = *-arius*, adică *abagiar*, de unde apoi, cu acomodățiunea vocalică, *abager*. Foarte rar întrebuițat, numai doară în Moldova, *abager* e cunoscut mai mult prin derivatul său *abagerie*.

v. *Abagerie*.

ABAGERIE, subst. fem.; boutique ou atelier d'abas. Dintr-o *abagerie* s-a rădicat un arnăut care, în a doua jumătate a secolului XVII, domise cînd în Moldova, cînd în Muntenia, ba chiar peste o parte din Polonia sudică, și cit p-aci era să fundeze o dinastie. Nic. Muste,

Chron. III, 9: „Duca-vodă era de moșie de la Rumele din Țara Grecească, și de copil mic viind aice în țară în zilele lui Vasilie-vodă, au fost la dugheană la *abăgerie*; apoi Vasilie-vodă l-au luat în casă...”

Format prin sufixul *-ie* = lat. *-ia* din *a b a g e r*.

v. *Abager*.

¹ABAGIU, subst. masc.; *tailleur, commerçant, fabricant d'abas*. Format din *a b a* prin sufixul turc *-gi*. La serbi și bulgari: *abaģiia*.

Inventariul M-rii Cotroceni, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 11, despre nește locuri în București: „den gardul lui Drăgan iuz(bașa) până în casa lu Petco *abagiul*...”

Pe abagii din Oltenia îi descrie Ion Ionescu (*Mehedinți*, p. 696-8): „*Abagiul* este un meseriaș care croiește dimie de lână și de bumbac, o coasă și face haine cu cari se îmbracă oamenii din sate. Dacă *abagiul* are capital de cumpără dimie, o lucrează și o face gata de vîndut, atunci este meseriaș și neguțitor; iar dacă lucrează pre bani materia ce i se aduce, atunci este simplu meseriaș croitoriu. Dimia de lână se face de femeile sătenilor și se vinde la *abagii* cu 2 pînă la 2½ lei cotul. Dimia este albă, foarte puțin se întrebunțează boită negru sau roșu. *Abagiul* face haine simple sau cu cheltuieli, adică cu cusături de găitane și buimea de mătăasă și de lână. Straiele ce fac *abagii* sint tuzluci, nădragi, mintene scurte pînă la briu, epingele, șube...”

Astfel în Mehedinți, deși în loc de *a b a* poporul a început a zice numai *d i m i e*, totuși cuvîntul *abagiu* a rămas.

v. *Abă*. — *Abager*.

²ABAGIU (*habagiu, habaciu*), subst. masc.; sorte de manteau de femme.

„Frunză verde clocotici!
N-ați văzut mindra pe-aici?
— B-am văzut-o ici-colea,
Moartă bată de cafea,
Îmbrăcată-n *habagiu*,
Moartă bată de rachiu...”

(Marian, *Bucov.* II, 224)

Într-o foaie de zestre din Moldova de la 1669, pintre alte haine pe cari o văduvă de domn le da fiicei sale: „1 *habaciu* de șahmara cu spinări de sobol; 1 *habaciu* de aclazu neblănit...” (*Tiktin*, în *Tocil. Rev.*, p. 339).

De aci rezultă că forma cea mai veche a cuvîntului nu este cu *-giu*, ci cu *-ciu*, de unde apoi *-giu* printr-o scădere fonetică foarte normală (cfr. *aprig* din *apric*, *vitreg* din *vitrec*, *harag* din *harac*, *alagea* din turc. *alağa* etc.), pe cînd e peste putință a presupune filiațiunea contrarie prin urcarea lui *gi* la *ci*, cu atît mai virtos cînd media învecinată *b* ar fi concurs a mîntîne pe media *g*, astfel că — în scurt — un *abaciu* poate deveni *abagiu*, dar nu viceversa.

Cuvîntul nu vine d-a dreptul din *a b a* și n-are a face cu omonimul *a b a g i u*, ci este deminutivul unguresec *abacse* (*abače*) „abaluță”. E de observat că în *abaciu*, ca și-n rudele sale *a b a l u ț ă* și *a b ă i o a r ă*, despre cari vezi mai jos, deminuțiunea indică nu o micime

materială, dar calitatea superioară, mai subțire, mai fină, adecă tocmai ceva care se depărtează de a b à, deși-i conservă numele.

v. *Abă*. — ¹*Abagiū*. — *Abaluță*. — *Abăioară*.

ABAGIUBĂ, subst. fem.; nom d'un arbrisseau: troëne, frésillon. Cuvîntul pare a fi întrebuințat abia într-o mică parte din Transilvania. Îl găsim numai la Sava Bărcianu (*Vocab.*, p. 1, cfr. p. 137), care trăia la Rășinar în regiunea Sibiului și care-l identifică cu m ă l i n - n e g r u sau m ă l i n i ț ă, adecă *Ligustrum vulgare*, nemțește „Mundholz, Rainweide“. Francezii n-au descoperit încă etimologia sinonimilor „troëne“ și „frésillon“. Fie-ne permis și nouă de a nu ști de unde vine enigmaticul *abagiubă*. Ar trebui mai întii de toate să se constate adevărata formă și adevărata semnificațiune a cuvîntului, două puncturi esențiale, în privința cărora Bărcianu a putut să greșească. Nu cumva să fie *abagiubă* = a r b o r - J u j u b a (Rhamnus zizyphus, jujubier), un copăcel ca și mălinul, rodind broboane acrișoare gustoase? Italienii îl numesc: *giuggiola*, dintr-un tip latin deminutiv: *jubiola*.

v. *Lemn cînesc*. — *Cîne*.

ABAI, subst. masc.; housse, schabraque, couverture.

Intr-un inventar din 1579, scris cu însăși mina lui Petru-vodă Șchiopul (Col. Dim. Sturdza, în Acad. Rom.): „1 *abai* cadife roș cu sirma cosit; 1 cărșaf cosit matasă; 1 birin galbin matasă; 1 *abai* cadife roș; 2 *abai* zerbap cosit; 2 gugiman sobol; 1 bohğa; 4 cărșaf cos; 1 *abai* cadefe ne(gru?)“, și mai jos: „on *abai* sirma i cadife...“

Cuvîntul derivă numai indirect din turcul 'abā, și anume prin serbul *abaia* care însemnează arșea, cioltar, dentii îmbrăcăminte de cal făcută din aba, apoi cu timpul orice învălitoare, fie cît de prețioasă și chiar aurită (v. Miklos., *Türk. Elem.* I, 5). Serbește *abaia* e feminin; românește, vorba a trecut la masculin în textul de mai sus: „on *abai*“ = „un *abai*“. Există însă pînă astăzi la românii din Macedonia forma feminină *abae* (M. Iutza, Cărușova), care a existat odată și la noi, precum dovedește deminutivul a b ă i o a r ă, despre care mai jos. *Abae* = serb. *abaia*, e turcul 'abā trecut prin limba albaneză, în care *aba-ia* este forma articulată: „l'aba“. E interesant că la noi ceilalți doi sinonimi ai cuvîntului: a r ș e a și c i o l t a r, sînt ambii de asemenea de provenință turcă.

v. *Abă*. — *Abăioară*. — *Arșea*. — *Cioltar*.

ABALDĂ (plur. *abalde*), subst. fem.; entrepôt, lieu de dépôt pour les marchandises. Fintina de unde luăm cuvîntul este *Lexiconul Budan*, care-l traduce prin: „horreum, emporium mercium“. Se găsește și la brașoveanul Isser (*Wörterb.*, Kronstadt, 1850): „*abaldă*, die Niederlage der Waaren“. Tot așa la Polysu revăzut de Bariț. Pontbriant îl derivă dintr-un grec ἄβαλτος, care nu există. Cunoscută numai peste Carpați, ba și acolo prea puțin, această vorbă e de provenință germană. După sens și după formă, îi corespunde *Hab-lade*, de la *Habe* „biens, fortune“ și *Lade* „caisse, dépôt“ (v. *Ladă*), adecă „garde-marchandise“. Trecerea finalului *-bladă* în *-baldă* este întocmai ca în rom.

baltă = slav. *blato*. Ar fi important de a consulta în această privință numeroasele subdialecte săsești din Transilvania.

ABALŪȚĂ, subst. fem.; mantelet. Deminutiv din *a b à*, format întocmai ca *m a n t a l u ț ă* din *m a n t à* și avînd același înțeles. Cuvîntul e destul de întrebuițat, deși nu se prea găsește în texturi, ba l-au uitat și dicționarele, afară de al lui Polysu.

v. *Abà*. — ²*Abagiu*. — *Abăioară*.

¹**ABANŌS**, subst. masc.; Diospyros, ébène, toute sorte de bois noir et dur. Originar din India, acest arbore, al cărui lemn înfățișează o frumoasă culoare neagră și o mare tărie totodată, din vechimea cea mai depărtată se făcuse cunoscut în Europa prin comerțul fenicienilor. Din limba feniciană a trecut la eleni însuși numele lucrului: ἔβενος, de unde lat. *ebenus*. Împrumutînd apoi cuvîntul de la greci sub forma *ebenüs*, *ebenos*, *abanos*, arabii în veacul de mijloc l-au răs-pîndit d-a dreptul în Occidente, iar prin turci în Europa orientală. Vechiul francez *benus*, span. *ebano*, tot așa la portugezi și italieni, vin din araba, nu din latina. Pe de altă parte, nu din vechea greacă se trage neogrecul ἔμπανος, ἀμπανόζι, ἀμπανός, ci se datorează turcilor, de la cari de asemenea românii, bulgarii și serbii au căpătat pe *abanos*.

Într-o foaie de zestre moldovenească din 1669 (Tiktin, în *Tocil. Rev.* I, 340): „2 săpete mari; 2 lăzi verzi mari; 1 săcreiu viarde; 1 săcreiaș de *abanos* și polieitu...”

Aci e vorba de adevăratul *abanos*; acest cuvînt însă înseamnă la noi, ca și la vecinii noștri de peste Dunăre, orice lemn negru și tare care se poate dobîndi printr-o procedură artificială. La serbi — zice Karađić (*Lex.* I) — *a b o n o s* se cheamă „lemnul care prin ședere în apă se întărește ca o peatră”. Românul crede că: „din stejar se face *abanos*, foarte negru și tare, cînd șeade o sută ani în apă; din acest *abanos* se fac apoi giturele la ghitare și la scripce, cuile a aceleași instrumente și la flaute etc.” (Stareț G. Theodorescu, Galați).

Cuvîntul este la noi atît de poporan, încît a ajuns a se întrebuița și ca adverb. Cînd cineva nu se schimbă, nu se moaie, nu slăbește, poporul îi zice:

„Șade tot *abanos*,
Țapăn și virtos...”

(Pann, *Prov.* II, 159)

În acest adverb, nu numai noțiunea de lemn, dar și cea de *n e g r u* au despărut cu desăvîrșire. Anton Pann (*op. cit.* II, 98) zice cătră o fată:

„Cît să te dregi la obraz,
Țe-ai trecut, nu mai ai haz;
Gîndeai că chipu-ți frumos
O să stea tot *abanos*...”

A șeada abanos, a sta abanos, a se ținea abanos, este o expresiune cu atît mai interesantă, cu cît numele arborelui în cestiune, deși a

călătorit foarte mult, totuși n-a dat nicăiri naștere la o asemenea adverbizare, care se explică la români printr-o asociațiune de idei curat romanică. Lătinește *robur*, forma veche *robis*, însemna pe de o parte *stejar*, și chiar anume stejar împetrit, „abanos“, iar pe de alta *tărie*, adică calitatea de a fi:

„.....*abanos*
Țapăn și virtos...“

De aci spaniolește substantivul *roble* „stejar“, locuțiunea *fuerte como un roble* „a se ținea abanos“, adjectivul *roblizo* „țapăn, virtos, abanos“. Înainte de a fi căpătat de la turci pe *abanos*, românii cată dară să fi avut, ca și spaniolii, un termen latin, o veche vorbă indigenă, cu cele două înțelesuri de „robis“ și „robustus“, pe cari ambele după aceea le-au altoit cuvântului împrumutat de peste Dunăre. În acest mod, oricît de turcesc prin formă, *abanos* este la noi latin prin fond.

²ABANOS, adv.; d'une manière forte, durable, en persistant.
v. ¹*Abanos*.

ABĂR, subst. n.; souci, inquiétude. „*Abar* și *habar*, vorbă turcească, care înseamnă «știre», și de aci «păs, grijă mare, temere»: *abar* n-am de tine = nu-mi pasă de tine; *abar* de grijă să n-aveți de amenințările lui = de loc să n-aveți grijă de amenințările lui; *abar* n-am avut de ce-mi spuneți voi = nici prin minte mi-a trecut de ce-mi spuneți voi“ (*L.M.*).

Pann, *Prov.* II, 93:

„Eu leșin, mor după tine,
Și tu *habar* n-ai de mine...“

v. *Habar*. — *Haber*.

^{1,2,3}ABĂT (*abătăt, abătere*), vb. Sub această formă limba română posedă patru verbi foarte diferiți prin semnificațiune și-n parte chiar prin origine, deși în unele cazuri e anevoie a-i despărți pe unul de altul, confundindu-se în grai din cauza identității materiale. *Vocabularul româno-latin* scris în Banat, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421), ne dă:

1. *Abat*. Diverto. (Écarter).
 2. *Abat*. Festino. (Hâter).
- Trebuie să mai adăugăm pe:
3. *Abat*. Deverto. (S'arrêter en passant).
 4. *Abate*. Incidit. (Vient dans l'esprit).

Din aceste patru numere, cel dintîi singur derivă cu certitudine din latinul rustic *battuo* prin prepozițiunea a b; apoi no. 2 și no. 4 vin din același *battuo*, dar prin prepozițiunea a d; în fine, no. 3 pare a fi rezultatul compromisului între a d și a b, fără a aparține cutăruia sau cutăruia pe deplin.

Sub raportul etimologic, cei patru verbi se reduc dară la trei, cari urmează a fi studiați îndeosebi.

I. ¹Abat = écarter, dévier.

1. Ca activ și mai ales ca neutru:

„...a *abate* un riu din albia sa; a *abate* un car din drum; de aci în înțeles moral: a *abate* un om din calea binelui și a adevărului; cu elipsa obiectului real: *abateți* din drum, că noi nu *abatem*“ (L.M.).

Beldiman, *Tragodia*, v. 3735:

„Taina vreau să se păzească și numai voi să o știți.
Interesul e al vostru, se cuvine să-l păziți;
Grec de-acuma la domnie nu veți mai avea nicum,
Dar să vă păziți credința, să n-o *abateți* din drum...”

Într-un basm din Transilvania: „a doua zi mergînd iarăși cu vitele la păscut, *abātu* din drum și dete iarăși pe la copaciul cu pricina, și iarăși se culcă la tulpina lui, și iarăși visă același vis...” (Ispir., *Legende*, 231).

2. Ca reflexiv:

„...nu ne vom *abate* niciodată de la datoria noastră; nu te *abate* de la adevăr; v-ați *abătut* din calea binelui...” (L.M.).

„...*abatu*-mă din cale = de via deflecto; *abatu*-mă de la bună-tate = a bono deflecto; *abatu*-mă de la rău = declino a malo; *abatu*-mă într-o parte = secedo“ (Bobb, *Dict.* I, 2).

N. Muste, *Chron.*, p. 52: „...Domn să fie neschimbat, și după viața lui să fie feciorii lui neschimbați, de nu se vor *abate* din obiceiile ce sânt tocmita și scrise...”

Dosofteiu, 1680, ps. 33: „*abate*-te de la rău și fă binele“, unde în *Vulgata*: „*d e c l i n a a malo et fac bonum*“. Același pasagiu la Coresi, 1577: „*f e r e ș t e*-te de rău și fă bine“; la Silvestru, 1651: „*i n t o a r c e*-te despre rău și fă bine“; iar la Arsenie de la Bisericiani, din sec. XVII (*Ms. Sturdzan*, in-4, în Acad. Rom.), se traduce în trei feluri: „*p l e a c ă*-te de rău“, „*l a s ă*-te de rău“, „*p ă r ă s i a ș t e*-te de rău“.

Biblia Șerban-vodă, 1688, ps. 118: „blăstămați ceia ce să *abat* de cătră poruncile tale“, unde în *Vulgata*: „*maledicti qui d e c l i n a n t a mandatis tuis*“. Tot așa la Dosofteiu, 1680: „blăstămați-s carii să *abat* de la poruncile tale“. La Coresi, 1577: „blăstemații ce l e p ă d a r ă-se de legea ta“. La Silvestru, 1651: „blăstămați-s carii să d e p a r t ă de porăncile tale“.

Vechile texturi întrebunțează dară ca sinonimi la reflexivul *mă abat* pe: *mă feresc*, *mă întorc*, *mă plec*, *mă las*, *mă părăsesc*, *mă leapăd*, *mă depărtez*, pe lângă cari s-ar mai putea adăoga arhaicul: *mă delung*, toate exprimînd sensul latinului *d e c l i n o*.

Această corespundență a lui *abat* în vechile texturi cu „declino“ făcuse ca însuși termenul gramatical „declinatio“ să fie tradus românește de cătră unii prin: „*abat* cuvînt, *abatere* cuvîntului“ (Bobb), pe cînd alții îl traduceau prin „plecare“ (Șincai).

În ¹Abat, prefixul *a*, indicînd în l ă t u r a r e, vine deci neapărat din lat. *ab*, cu aceeași funcțiune ca în: *absum*, *abigo*, *abdo*, *abduco*, *abeo* etc.

II. ²Abat = hâter, presser, s'empresser.

1. Ca neutru.

Foarte des în limba veche.

Ureche, *Chron.*, 184: „Tomşa, după izbînda cu noroc ce au înşelat pre Vişnovetki, s-au întors spre Suceava, şi, stringănd ţeara, au încongiurat cetatea unde era închis Despot-vodă, şi au *abătut* puşcele de o bătea...”

Moxa, 1620, p. 364: „décii mërse (Constantinū Marele) şi birui pre toţi, şi însuşi împăratū întâiu creştinescū, şi *abātu* de surupă casele idolilorū şi astupă capiştile...”

Id., p. 386: „iară Theofil atunce *abātu* de nu căuta să rămăe ceva din avuţie-şu, ce păzi de noi acia spărtură de cetate...”

Viaţa S-tei Vineri, ms. din sec. XVII (*Cod. miscel.*, Braşov), p. 75: „stlăpniculū încă nu putea răbda atăta putoare a acelui trupū, şi nevoitū fu diin stlăpū a deştinge, şi zise unora să sape o groapă adă-incă şi acolo să bage acelu trupū inpuţitū; iară aceia foarte cu osrădie ascultară elū cumu i învăţă, şi se srăguiia în lucru, şi într-acéia amu aceia *abătură* şi, groapa adăincăndū, săpară...”

Varlam, 1643, II, f. 72: „şi de srăgū *abātu* (sf. Gheorghie) de vându ce avu şi dēde săracilorū...”

Ibid., II, f. 29: „prinsă de veste şi svântulū Nicolae şi puse într-ă-nima sa să izbăvască acele trei suflete diin mănule diavolului, şi *abātu* de legă într-o mähramă 300 de galbeni...”

Tot acolo cu acelaşi sens ne întimpină *abātu* de trei ori pe foaia 30. Dosofteiu, *Synax.*, 28 dec.: „oblicindū episcopulū, *abātu* de bo-tedză pre toţ...”

Uitat în limba actuală literară, acest *abat* n-a despărut din graiul săteanului român.

În Transilvania, în loc de: „mă silesc să viu curind“, se zice adesea: „*abat* de vin curind“ = cito venire conor (Bobb I, 2).

Iată cum descrie pe Dumnezeu un ţăran din Prahova:

„Ăl mai muncitor creştin, vorba ȳhine, dăpă faţa pămîntului, din cer şi dă supt soare, e Dumnezeu. Cine e mare ca el, drăguţu! El pururea lucrează şi nu să osteneşte. D-aia e aşa dă puternic şi cu dare dă mină. Avuţia lui curge pă riuri şi pă pirate, stă-n fundu mărilor; unili averi şed negură pă faţa pămîntului şi-năuntru lui, altili ies din pămînt, şi cîte n-or hi şi în air în sus, pină dîncolo de vîntu turbat! Dacă el *abate* pă nerăsuflete, mereu şi fără pregit, noi, mu-coşi[i], să-nţelenim cu mîinili-n sin?...“ (Jipescu, Vălenii-de-Munte).

Aci *abate* se explică prin „pururea lucrează“, o nuanţă de sens din „presser“ — „activer“.

Fără continuitate, aceeaşi noţiune se cuprinde în imperativul foarte obicinuit pe la ţară: „*abate* de porneşte! = age moveas, trachte dass du aufbrechest“ (*L.B.*).

Cu acelaşi sens, românii de peste Carpaţi mai au imperativul reflexiv: *abate-te!* pe care Clemens (*Wrtb.*, 1823, p. 4) îl traduce nemţeşte prin „fort!“

2. Ca impersonal.

Un idiotism greu de tradus într-o altă limbă.

În sfera morală, în care se întrebuiţează mai cu deosebire, *abate* însemnează o cugetare sau o voină nemotivată, născută pe neaşteptate, venită în grabă nu se ştie de unde. Prin elementul „grabă“, acest *abate* se leagă cu *abat* = h â t e r, de unde s-a desfăşurat etimologiceste; prin elementul „nu se ştie de unde“, e i m p e r s o n a l.

„Ca netransitiv, se zice de dorințe, cugete și rezoluțiuni subite și caprițioase: Ce ți-a *abătut* să pleci? Ți-a *abătut* să te-nșori, și mai multe nu! Mult te ține cînd îți *abate*?...“ (L.M.).

Trei exemple din Costache Negruzzi:

a) la trecut: „eu nu știu, ce i-au *abătut* tătăni-meu să vie să șeadă toată vara aice?...“ (*Cîrlanii*, 203).

b) la trecut demult: „la vristă de patruzeci ani îi *abătuse* să se-nsoare...“ (*Au mai pățit-o*, 65).

c) la viitor: „de-mi va *abate* vrodată să-mi vînd moșia...“ (*Scrisoarea VIII*).

Peste Carpați se întrebuițează și fără nuanță ironică: „*abate*-mi-se în minte = în memoriam venit“ (Bobb); dar aceasta rar.

În sfera materială, se zice *abate* la orice durere grabnică și de care nu știm bine să ne dăm seamă. De exemplu, o țărancă din Ialomița povestește despre fiu-său:

„Lu Ionică al nostru nu știu ce i-a *abătut* la o urechie că-l doare urechia, mîncă-l-ar măicuța, dă nu să poate odihni dă loc; o să iau niște cîrpă dî la pămătuf și baliga dîn zioa dă Mărina ș-o să-l afum la urechie, că ci-că-i bun dă năjit, că dă pustiiu d-ala-l doare urechia...“ (T. Theodorescu, c. Lupșeanu).

Tot așa *abate* se aplică la momentul cînd femeia începe a simți durerile facerii.

„Într-una din zile, iată că și nevastei îi *abătuse* să facă, și născu un dolofan de copil, sănătos și voinic ca tată-său...“ (Ispir., *Leg.*, 27).

Franțuzește această situațiune se cheamă *travail*, englezește *labour*; românește, impersonalul *abate* nu exprimă de loc vreo noțiune de *muncă*, ci numai pe aceea de *capriciu*. În fond, „i-a *abătut* să facă un copil“ nu diferă de: „i-a *abătut* să facă o glumă, o poznă, o copilărie“. Într-un caz ca și-n celalalt, românul privește lucrurile dintr-un punct de vedere curat satiric, parcă ar zice: uite că din nemic iase ceva!

Ca să ne rezumăm, dintr-un tip latin *ad-battu* o s-a format românul *abat* cu sensul fundamental de „dau înainte, grăbesc“; de aci apoi, pe de o parte neutrul *abat* „lucrez iute și mult“, luîndu-se graba în bine; pe de alta, luîndu-se graba în rău, impersonalul *abate* „vine ceva pripit“.

III. *Abat = s'arrêter en passant.

Mai totdauna se întrebuițează ca reflexiv.
Marian, *Bucovina II*, 103:

„Frunză verde lemn de tei,
Măi bădiță, bade hei!
Ian te-*abate* pe la noi
Și-ți dejugă bieții boi...“

Balada *Badiul*:

„Alei, cumnățica mea!
Răsărit-ai ca o stea!
Ce vînt dulce te-a bătut
La noi de te-ai *abătut*?“

Beldiman, *Tragodia*, v. 1221:

„Iau ce vor fără cruțare, nu lasă, de-ar fi putut,
Ceva ca să mai rămâie, oriunde s-au *abătut*...”

N. Muste, *Chron.*, p. 42: „Pentru aceea era mare nevoie șvezilor mergând în urma oștilor moskicești, unde nici bucate nici hrană de cai nu găsia; și ori încotro să vrea *abate* șvezii, tot ars și stricat era...”

Cantemir, *Chron.* I, 69: „Acești doi pomeniți domni troadeani, vînsînd spre Italie, s-au *abătut* în părțile unde acum iaste țara venețianilor și-au descălecat cea țară...”

În zicerea: „mă *abat* la cineva”, e peste puțință a decide dacă prefixul *a* vine din *a b* ori din *a d*, căci deși se arată un fel de tendință, iar prin urmare *a d*, dar totuși nu este o venire de-a dreptul sau cu hotărîrea de a rămînea, ci numai în trecere și din lature, ceea ce se exprimă prin *a b*. Oricum însă, elementul *a d* predomină. Românul: „bine că te-ai *abătut* pe la noi” s-ar traduce în limba lui Terențiu: „bene factum te *a d* venisse”. Tot așa latinul: „Quis deus Italiam, quae vos dementia *a d* egit” (Virg., *Aen.*) nu e departe de al nostru: „ce vînt v-a *abătut*”.

E foarte important de a constata că nici unul din cele trei sau chiar patru sensuri ale românului *abat* nu corespunde francezului *abatre*, ital. *abbattere*, span. *abatir*, cari toate însemnează: „a doborî, a dărîma, a umili, a da jos”, adecă ceva care românește nu se exprimă niciodată prin *abat*. Cauza divergenței este că-n al nostru *abat* elementul principal, *b a t*, n-are în compozițiune înțelesul de „lovește”, ci pe acela de „împing”, de ex. în: *stră-bat*, *răz-bat*, *z-bat*. Astfel *abat* cu *a d* însemnează „pousser en avant”, iar *abat* cu *a b* „pousser de côté”, semnificațiuni specifice românești, străine limbilor surori din Occidente.

În macedo-româna nu există numai impersonalul *abate*; celelalte sensuri și nuanțe de sens sint toate bine reprezentate, cel puțin așa cum se vorbește la Crușova (M. Iutza). Pentru ¹*Abat*: „*abati-te* din cale” = „é c a r t e z vous”. Pentru ²*Abat*: „*abate* callu cît poți cama cu de-alaga” = „h â t e z votre cheval autant que possible”. Pentru ³*Abat*: „*abati-te* și la noi” = „p a s s e z aussi chez nous”. Macedo-românii mai întrebunțează pe *abat* cu sensul de *s t r â b a t*, de ex.: „*abătui* tută geana și cu de-așhia vidzui piștireaua” = „j'a i t r a v e r s é tout le plateau, et c'est à peine que j'ai trouvé la grotte.” Aceasta întărește și mai mult ceea ce am spus noi mai sus, că numai la români verbul *b a t* capătă totdeauna în compozițiune sensul de „pousser”.

În macedo-româna se zice la infinitiv mai mult *abăteare*. Istriano-românii, cari zic și ei la infinitiv *abăteare*, întrebunțează acest verb ca reflexiv cu sensul de *s c r i n t i r e*, în expresiunea: „căzut-a și s-a *abătut* pre mână” (I. Maiorescu, *Istria*, 83).

v. *Bat*. — *Răzbat*. — *Zbat*. — *Străbat*.

ABĂTERE (plur. *abăteri*), subst. fem.; écart, déviation. Fapta de a *abate* sau de a *se abate*: înlăturare materială sau călcare morală. Rareori are sensul de venire uneva sau la cineva în trecere

(*Lex. Bud.*); și niciodată pe acela de grăbire. Cu alte cuvinte, derivă mai cu seamă din ¹A b a t și-n parte din ³A b a t, dar nu din ²A b a t.

v. *Abat*.

¹ABĂ (art. *aba*, plur. *abe*), subst. fem.; bure de couleur blanche. Se întrebuințează în Transilvania. Sub forma aspirată se află în *Lexiconul Budan* (p. 259): „*habă*, pănură albă, pannus albus“. Accentul în *ăbă* ne face a crede că cuvântul nu vine d-a drăptul din turcul *'abā*, ci prin mijlocul altor vecini, fie unguri, fie serbi sau poloni, cari accentuează această vorbă totdeauna pe prima silabă. În Transilvania, păstrându-se în același timp vechiul român p ă n u r ă = lat. *panula*, „*abă* a căpătat prin diferențiere sensul de țesetură mai fină, deosebindu-se astfel de sinonimul său sub raportul calității“ (I. Bianu, *Tirnavă*).

v. *Aba*. — *Abăioară*. — *Pănură*.

²ABĂ, subst. fem.; passe-temps, veillée rustique où l'on travaille en s'amusement. Acest sinonim cu c l a c ă și cu ș e z ă t o a r e n-are a face cu ¹*Abă*, cu care-l confundă *Lexiconul Budan* și d. Șaieanu (*Tocil. Rev.*, t. 4, p. 651). În forma aspirată *habă*, singură pe care o cunoaștem, *h* nu este protetic, ci organic.

Pentru istoria cuvântului, v. ¹*Habă*.

ABĂGER. — v. *Abager*.

ABĂGERESC, adj.; appartenant au métier d'*abager*. Epitetul de *abăgeresc* se dă mai cu seamă la un ac mare, numit în alte locuri: ac ț i g ă n e s c.

v. ¹*Ac*.

ABĂGERIE. — v. *Abagerie*.

ABĂIOARĂ, subst. fem.; mantelet de cheval, mantelet de femme. Deminutiv de la a b a e, avind aproape același sens.

Într-un act scris în Argeș, la 1621 (Arh. Stat., *Episc. Argeș LXIX*): „și au fost într-ace răclită 2 păhare de argintu ce au fost dăruite la nunta cuconii comisului, unul l-au dat nunul, altul l-au dat jupăneasa Chera a Găei; și au fost 1 dulamă de zarba pre trupu cuptoșită cu atlaz roșu, și iar o dulamă de zarba cuptoșită cu bogasiu, și o *abăioară* vechi și spartă; aceste s-au aflat...“

În *Alexandria* scrisă la 1704, în București, de Bucur Grămăticul din Făgăraș (ms., Arh. Stat.), între tezaurele lui Darie se pomenește la f. 50: „20.000 de *abăioare* de piei de péște de mare, și acela nici un her nu-l tae...“, acolo unde în originalul slavice, scris în Moldova la 1562 pentru M-rea Neamț, se citește: „chakyzmŭ konskich“, adică „arșele“ (Jagič, *Opisi i izvodi I*, 25; cfr. Miklosich, *Lex.*, v. *chakizmo*). — v. *Alexandria*.

Despa logofeteasă a lui Vlad Cocorăscu, într-o „foiță de zestre“ scrisă la 1689, dă între altele fiicei sale Elincăi: „...carăta cu 6 telegari; 1 cal de ginere cu rafturi, cu șa cu florile de sârmă, cu *abăioara* iară cu flori de sârmă...”

Cuvint foarte eufonic, *abăioară* n-ar fi trebuit să dispară din limbă.
v. *Abai*. — ²*Abagiu*. — *Abaluță*.

ABĂLŪȚĂ. — v. *Abaluță*.

ABĂTĂTOARE (pl. *abătători*), subst. fem.; auberge, gite. *Lex. Bud.*: „*abătătoare*, loc de a b ă t u t, deversorium, diversorium“. Format prin același sufix ca în latinul *diversorium*.

v. ²*Abat*.

¹**ABĂTUT**, supin d'a b a t. „Loc de *abătut*, deversorium, diversorium“ (*L.B.*).

v. *Abătătoare*.

²**ABĂTŪT** (-ă); part. passé d'a b a t, surtout dans le sens d'écarté. C. Negruzzi, *Scrisoarea XIV*: „Prin *abătut* înțelegeți aceea ce francezul zice prin é c a r t é“.

Cantemir, *Chron.* I, 127: „a dachilor limbă samănă-ș cu a ita-lilor, însă atita-i de stricată și *abătută*, cit de-abia poate să înță-leagă italul...“, unde traduce pe bizantinul Chalcocondylas (lib. II): „Δάκεις δὲ χροῶνται φωνῇ παραπλησίᾳ τῇ Ἰταλῶν, διεφθαρμένη δὲ ἐς τοσοῦ-τον καὶ διενεγκόση...“

v. ¹*Abat*.

ABĂZĂ, n. pr.; nom d'une famille noble moldave. La plural: *Abă-zești*. Prin „Abazoestii“ începe Cantemir (*Descr. Mold.*, ed. Papiu, 114) lista familiilor boierești moldovene din epoca sa.

Într-un act de la Dabija-vodă din 1662 (*A.I.R.* III, 244): „acela sat (Păstrăvănenii) iaste la ținutul Neamțului, care sat au fostu a lui Gavril hatmanul, iar pre urma lui Gavril hatmanul au fost rămas acel sat pre mâna a fićorilor lui Gavril hatmanul Radul și cu *Abăza*...”

Abăzeștii erau încuscriți cu Sturdzeștii, Moțoceștii și alte neamuri boierești din Moldova. Unul din ei, Ilie *Abăza*, pe care cronicarul Neculcea (*Let.* II, 366) îl numește „vornic despre doamna“ pe lângă Dimitrie-vodă Cantemir, a însoțit la 1711 pe acest ilustru principe în Rusia, și acolo a și rămas, ajungînd colonel în armata-lui Petru cel Mare. — v. *Vita Constantini Cantemiri*, Moscva, 1783, p. 373-78.

Abăza este unul din numile personale cele mai obicnuite în Tur-cia, unde l-au purtat mai multe personaje istorice: *Abaza-Hasan*, *Abaza-Mohamed* pașa etc. (Hammer). Mateiu Basarab se urcase pe tronul Țării Muntenești grație unui *Abaza*-pașa. „Într-acea vreme — zice cronica muntenească (ap. Cipariu, *Arhiv*, 1867, p. 18) — fiind pre marginea Dunărei un pașă ce-l chema *Abaza*-pașa, și înțelegând el pentru această săracă de țară cum au spartu-o domnii cei streini

cu grecii țarigrădeni, făcut-au acesta pașă sfat, ca să aducă pre Mateiu aga..." În regiunea Caucazului este o provincie întreagă ocupată de poporul numit *Abazi* (Schiefner). De acolo veniseră la noi și *Abăzeștii*.

Această familie s-a așezat în Moldova nu înainte de jumătatea secolului XVII, anume pe timpul lui Vasilie Lupul, care — zice Miron Costin (*Let.* I, 283) — „și-au adus doamnă pre fata unui Mărzac din Țeara Cerchezască“, iar cu dinsa au venit și o seamă de circazieni: „cerchezi de a lui Vasilie-vodă“ (*Ibid.*, 305).

v. *Arapu.* — *Cerchez.*

ABEARE, subst. fem.; terme macédo-roumain pour banquet. „Irați la văr-nă *abeare*? = fost-ați la vro petrecere?“ (M. Iutza, Crușova). Tot *abeare* se cheamă masa pe care după nuntă o primește mireasa sau „nveasta nao“ de la neamurile ei (*Id.*). Cuvîntul vine învederat din *b e a r e* = lat. *bibere*, cu un *a* prepozițional sau numai protetic, atît de des în dialectul macedo-român (v. ¹A). E foarte remarcabil că și la vechii romani se făcea după nuntă un prinz, în timpul căruia mireasa căpăta daruri de pe la rude și care se numea „repotia“, de la „potus“ = *b e u t u r ă*.

v. *Pocînzei.* — *Nuntă.*

ABEȘ, adv.; en vérité, ma foi. Cuvîntul se găsește deja în *Dicționarul româno-latin*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421), unde e scris *Abesh*, dar lăsat fără traducere. Pînă astăzi se aude foarte des în partea răsăriteană a Banatului. „*Abeș* se întrebuintează în vorbire ca adverb afirmativ. De ex.: *abeș* că-i zic oamenii prost, că nu-i zic în zădar. De asemenea, unul vorbind ceva, celalalt afirmă vorba, zicînd: *abeș!*“ (Sofr. Liuba, com. Maidan, lingă Oravița, Banat). Prin urmare, *abeș* însemnează: „pre lege, pe cinste, pe credință“, adică întocmai adverbul afirmativ albanez: *bess! bessă!* și chiar cu reduplicare: *bessă pār bessă!* (Hahn, II, 106), de la *b e s s ă* „credință“.

Nici albanezii n-au luat cuvîntul de la români, nici viceversa, căci în dialectul macedo-român, singurul intermediar posibil între ambele aceste naționalități în cazuri de împrumut, *abeș* lipsește cu desăvîrșire. Rezultă dară că albanezii și românii l-au moștenit deopotrivă, unii în Epir, ceilalți în Dacia, din substratul ante-roman tracic. Românii adăugîndu-i prepozițiunea *a* = *a d*, bănățeanul *abeș* vrea să zică literalmente: „ad fidem“. După cum la români cuvîntul s-a păstrat numai în Banat, tot așa la albanezi nu-l mai conservă astăzi decît dialectul toschic, nu și cel gheghic.

ABGË. — v. *Abià.*

ABI. — v. *Abià.*

ABIA, adv.; à peine. Disilabic: *a-bia*, sau trisilabic: *a-bi-a*. „*Abia* pot sta pe picioare; *abia* se mișcă; *abia* s-a culcat și a adormit; *abia*

se poate crede ce spui tu; *abia* intrasem la dînsul, cînd îl văzui sărînd asupra-mi; *abia* răsărise soarele, cînd plecă la cîmp..." (L.M.).

Cuvîntul are două adumbriri de sens fundamentale: *abia* = anevoie, cu greu, și *abia* = pe dată ce, îndată, chiar în momentul acela.

„Șoimuleanul meu, pentru care p-aci — p-aci eram să-mi perd viața pînă l-am dobîndit, a îmbătrînit și el; este un răpciugos; *abia* își tîrîie și el viața de azi pe mîine. Altădată, *abia* mă arătam înaintea vrăjmașului și, să te ții, pirleo! îi sfîrîia călcîiele dinaintea feței mele..." (Ispir., *Legende*, 12).

În acest pasagiu, primul *abia* însemnează „anevoie“, al doilea — „pe dată ce“.

Cu sensul de a n e v o i e:

Balada *Blăstemul*:

„Murgu-i mic și drumu-i greu,
Abia duce trupul meu..."

Moxa, 1620, p. 383: „periră mulți greci, împăratul încă *abiă* scâpă..."

Pann, *Prov.* III, 96:

„Într-acea zi se tîrîră,
După cum și hotărîră,
Cu vai, cu chin și *abia*..."

Aci „cu vai“ și „cu chin“ figurează ca sinonimi cu *abia*.

Cu sensul de p e d a t ă c e:

Zilot, *Chron.*, p. 113: „pică poamele cînd se coc, *abia* mișcînd pomul la rădăcină..."

Cost. Negruzzi, *Alergare*, 38: „*abia* începuse a gusta dulcețile unei căsătorii potrivite cu întăiul ei bărbat, și moartea îl seceră sub zidurile Silistrei..."

Uneori nu se poate trage o sigură linie de despărțire între ambele sensuri.

Gr. Alexandrescu, *Mulțumirea*:

„Așa! Îmi trimiți daruri, iubită copiliță;
Abia ești de o palmă, și vrei să te slăvesc!
De ochii tăi albaștri, de mica ta guriță,
În limba armoniei îți place să-ți vorbesc..."

Aice *abia* însemnează ceva mijlociu între „cu greu“ și „pe dată ce“.

În zicerea „*abia* aștept“, greul consistă în nerăbdare, într-o dorință prea vie de a vedea ceva realizîndu-se mai curînd.

Dosofteiu, 1673, ps. 40:

„Că pizmașii, ei mi să-mbuneadzâ
Ș-*abie*-așteaptă în rău să mă vadzâ..."

În oricare din cele două sensuri, *abia* poate să-și asocieze prepozițiunea *d e*, fără ca prin aceasta să se atingă cît de puțin înțelesul:

„De-*abie* cresc și mă fac floare,
Abie mă-ncălzesc la soare,
Și pe mine cade-ndată
Umbră neagră-ntunecată..."

Moxa, 1620, p. 379: „cu mare chin și meșteșug de-*abia* dobândi cetatea...”

C. Negruzzi, *Aprodul Purice*, 96:

„D-*abea* dobele și surle semnul bătăii vestesc,
Îndată cu toți-n oastea ungurilor năvălesc...”

Viața St. Nicolae, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.*, Brașov), p. 154:
„toată cetatea plânge și de-*abiă* te așteaptă...”

Pentru a exprime un adaus de greutate, *abia* poate să-și asocieze două prepozițiuni: c u d e-.

Dosofteiu, *Synax.*, decembre 10: „și c u d e-*abiă* âlă înduplecară în sfatul lor, și le dzâsă de-îfăceră a colibită, o mică cășcoară...”

Mai adesea însă noțiunea superlativă de dificultate se reprezintă prin reduplicarea materială a lui *abia*:

„Se duse să-și deștepte ucenicul. Acesta dormea mort. Il zgudui, îl scutură, și *abia*, *abia* se deșteptă...” (Ispir., *Leg.*, 370).

Tot așa se reduplică *abia* pentru noțiunea de „pe dată ce”, când voim a arăta o acțiune petrecându-se mai repede.

Donici, în fabula *Peptenul*:

„Că cum *abia-abia* de păru-i s-au atins,
Copilul de dureri au și strigat cu plîns:
Ce pepten îndrăcit!...”

În Sînta Scriptură, prin *abia* se traduce totdeauna latinul *v i x*. Așa, pasagiul din *Vulgata* (*Act. Apost.* XXVII, 7—8): „et *v i x* devenissemus contra Gnidum, prohibente nos vento, adnavigavimus Cretae juxta Salmoneum; et *v i x* juxta navigantes, venimus in locum...” , se vede tradus:

1. *Codex Voronetzianus*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.): „...*abia* fumu întru Chindu, că nu nă lăsa noi vântulu, de-aci nutămu în Critu și ceia diîntru Salmonu, *abia* alésemu margirea; de-aci veînrimu în locul cela...”

2. *Noul Testament Silvestru*, 1648: „și *abiă* sosim lângă Cnida, nelăsându pre noi vântul, vânslăm în Crit lângă Salmonu; și *abiă* trecându pre lângă ia, venimă la ună loc...”

3. *Biblia Șerban-vodă*, 1688: „și *abiă* sosind spre Senidosu, nelăsându pre noi vântul, am trecutū pre lângă Crit despre Salmoni; și *abiă* abătându-ne de la ia, venit-am la un locū oarecarele...”

În latinul *v i x* se găsesc ambele adumbriri de sens fundamentale ale lui *abia*. Sensul de „cu greu”: „*v i x* me contineo, quin involem in capillum...” (Ter.) = „*abia* mă stăpînesc ca să nu te înhaț de chică”; sensul de „pe dată ce”: „*v i x* agmen novissimum extra munitiones processerat, quum Galli cohortati inter se...” (Caes.) = „*abia* a treia ceată ieșise din tabără, cînd iată galii sfătuindu-se...” De asemenea și reduplicarea materială „*v i x v i x q u e*” (P. Albinov.) = *abia-abia*, deși latina preferă aci reduplicarea logică: „*vix et aegre*” sau „*vix aegreque*”, care se apropie mai mult de românul: c u c h i n și *abia*.

Din *v i x* cu prepoziționalul a d, deja în latina rustică se formase a b i s, pe care vechea spanioală îl conservă aproape intact. În *Poema del Cid*, din secolul XII, v. 589-91:

„Falido ha à Mio Cid el pan è la cebada.
Las otras a b e s lieba, una tienda ha dexada.
De guisa va Mio Cid...”

Poetul zice aci că Cid, rămas fără proviziuni, a fost silit a părăsi un cort și plecă înainte, *abia* ducînd cu sine celelalte lucruri.

În poeziile lui Gonzalo de Berceo, de pe la jumătatea secolului XIII, același cuvînt ne întîmpină sub forma *a v e s*.

Pentru reduplicatul *abia-abia*, spaniolii zic pînă astăzi *mal-a v e s* sau *mal-a v e z*, deși pe simplul *a v e s* l-au înlocuit de mult prin „*a p é n a s*”.

Deja Diez (*Etymol. Wtb.* II, 98) a observat că de vechiul spaniol *a b e s* nu se poate înstrăina reto-romanul *v e s = abia*, ambele venînd din lat. *a d - v i x*.

La reto-romani „a merge *abia*” se zice „ir *v e s*”; „a lucra *abia*” — „far *v e s*” (Carisch).

La noi forma organică *abi* = lat. *ad-vix* au păstrat-o pînă astăzi mehedințenii (cfr. Burlă, *Stud. filol.*, 87). Din *abi* prin diftongirea vocalei scurte tonice s-a făcut *abia*, întocmai ca din *a ș i = lat. sic* — *a ș i a*; de aci apoi o formă scăzută *abiè* paralelă lui *a ș è*, în ambele cazuri prin acomodățiuine între *i* și *a*; în fine, monosilaba diftongită finală *-ia* s-a dezvoltat mai departe în disilabicul *-iia*: *abiia = abia*.

v. ⁵A. — *Așa*. — *Ași*. — ¹I.

Sub raportul consonantic, *abià* a trecut după localități în: *aghia* sau *aghîe*, *abghîe* și chiar *abgè*.

În Transilvania:

„La noi se zice: el vorghi ghine; ea înalghi pinza; *aghie* am sosit de a munte; bunghi, porunghi...” (Învățătorii Floca, Radu și Dobre, Sibii, com. Sina).

În Muntenia:

„...bati-l-ar mama lu Dumnezeu de Grecu dracului! de gras ce-i, *aghia* se cîrniește...” (T. Theodorescu, Ialomița, com. Lupșeanu).

Aproape în toată Moldova se zice *aghîe*, în unele locuri *abghîe* prin fuziunea ambelor forme *abiè + aghîe* (cfr. *Cuv. d. bătr.* II, 218-19), și apoi de aci prin asibilare *abgè*, de ex. în comunele Șaru-Dornei și Broștenii din districtul Suceava, unde se rostește: *bgini = bine, corbgi = corbii, albgina = albină, abgè = abiè*...

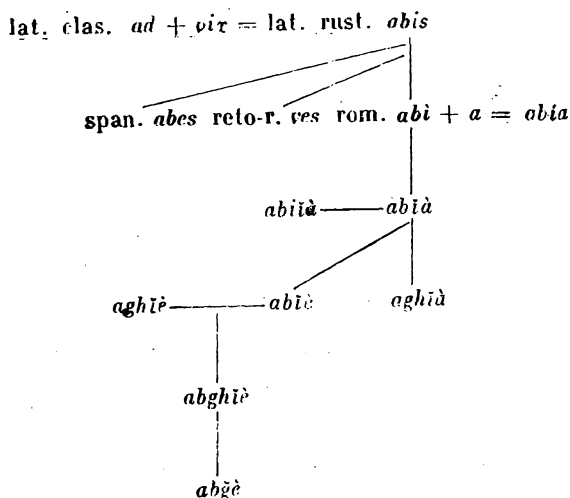
Tot așa vorbesc și ardelenii în regiunea Năsăudului: „În doo săptămîni de-*abgè* m-am făcut sănătos; Mniculai de-*abgè* mere de slab; oaia cea niagră *abgè* o scăpat din apă...” (A. Pop, Transilv., Valea Someșului, comuna Sin-Giorgiu).

Din prototipul *abi*, conservat în Mehedinți, s-a format la români nu numai prin diftongire *abià* „à peine”, dar totodată și *abia* „a peu près, presque” prin acățarea emfaticului *a* (v. ⁵A). Termenul se întrebuintează pînă astăzi în Banat, alături cu *abià* și fără a se confunda cu acesta, deși ambele cuvinte se aseamănă atît de mult, fie prin son, fie prin sens. Accentul e totdeauna pe *i*, și finalul *a* rămîne invariabil, ca și-n deminutivul *abiuta*, cu sufixul *-uță* adaos cătră o tulpină cu *ie*, ca în *Marie — Mariuță, frînghie — frînghiuță, cutie — cutiuță* și altele, pe cînd la o tulpină cu *-ia* sau *-à* se acăță sufixul *-luță*, niciodată *-uță*: *abieluță, abaluță* etc.

„*Abiuța* și *abia*, cu tonul pe *i*, înseamnă «de tot puțin», de ex.: apa e *abiuța* sau *abia*, adecă a b i a călduță“ (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

Din *abi* s-a format *abia* prin emfaticul *a*, întocmai ca din *a c i* — *a c i a*.

Genealogia cuvintului se rezumă dară în următorul chip:

În macedo-româna, *abia* s-a pierdut, fiind înlocuit prin neogreul *βία* și prin albanezul *me-zte*.

v. *Abielușa*. — *Abieluța*.

ABIA, adv. — v. *Abiã*.

ABIELUȘA, adv.; diminutiv d'*abiã*.

„...e ca văzu orbețului, cînd zăriește d-*abielușa*, ca prin sită or ca pîn cîur...“ (Jipescu, *Opincaru*, 50).

Format prin sufixul *-ușă*, care totdeauna își asociază pe *-l-* cînd se acată la o tulpină cu finalul tonic *ã*. Tot așa prin sufixul *-uță* s-a format deminutivul a b i e l u ț a = a b i ã - l - u ț a, întrebuințat cu același sens.

ABIELUȚA, adv. — v. *Abielușa*.

ABIRUIRE, subst. fem.; victorie. Într-un text circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 81): „și căzu întru ce nu știia, unde ț-i mortia acolo, unde ț-i *abiruirea*...“, față cu paleoslavicele *poběda* „victoria“. Substantiv format într-un mod anormal din infinitivul întreg luat împreună cu prepozițiunea infinitivală *a*: *a-biruirea*.

v. ¹⁰A. — *Bir*. — *Biruieste*.

ABITIR, adv.; excellemment, brillamment, très-bien. Cuvînt întrebuințat aproape exclusivamente în Muntenia. D. Șaineanu (*Tocil. Rev.* IV, 651) citează următoarele trei pasaje din basme muntene:

„...petre de berliant, care lumina năuntru casei mai *abitir* ca sute de luminări“ (*Calendarul basmelor*, 1875, p. 55);

„... o coroană care lumina mai *abitir* ca cele mai scumpe petre“ (*Cal. basm.*, 1875, p. 5);

„... o lumină ce strălucea mai *abitir* ca un soare“ (*Cal. basm.*, 1881, p. 20).

De aci d. Șaineanu conchide că *abitir* derivă din comparativul persian *abeter* „plus clair, plus transparent“.

Dacă *abitir* ar avea în adevăr înțelesul fundamental de „strălucit“ și mai ales de „peatră scumpă“, atunci s-ar identifica cu o altă vorbă orientală, cunoscută deja vechilor romani și chiar introdusă tocmai în mitologia latină. *Abidir*, cu forme colaterale *Abaddir*, *Abadir*, *Abaddier*, pe lângă cari putea să fi fost în latina rustică și forma *Abatir* sau *Abitir*, este „lapis aërius“, βαιτυλος, Meteorstein, peatră cărui romanii îi atribuiau o putere divină de a birui pe vrăjmași (Plin., *Hist. Nat.* XXXVII, 135). Cfr. Wölfflin, *Arch. f. lat. Lexikographie*, t. I (1884), p. 435, unde citează din *Mythogr. Vat.* I, 104, extr. (B): „gemmam quam *Abidir* vocant“, adecă: „peatră scumpă numită *abidir*“.

Deasa întrebuințare a lui *abitir* în basme pare a mai întări provenința-i mitologică, deși nu totdeauna el însemnează strălucire m a t e r i a l ă , ci încă adesea noțiunea generală de ceva f r u n t a ș sau a l e s .

În basmul despre *Omul-de-flori*, din Dîmbovița: „Băiatul care pînă aci plînsese de udase pămîntul și slăbise de rămăsese scîndură, s-a văzut acum în brațele unui om, care-l ținea mai *abitir* ca tată-său chiar...“ (S. Stănescu, com. Bileiureștii).

I. Dumitrescu, *Zmărăndița*, vodevil în 2 acte (Buc., 1855), p. 26: „E dragăstoasă fata pîndarului mai *abitir* decît toate fetele...“

Balada *Mizilic-crai*:

„Atunci Mizilic-crai
În casă că mi-și intra
Și din gură cuvînta:
— Ce e groaza lupului,
Mai *abitir* a împăratului...“

(Țara-nouă, 1887, p. 252)

Trecerea substantivului *abitir* „pierre précieuse“ în adverb cu sensul de „excellemment“ ar fi pe deplin de aceeași natură ca trecerea substantivului *abanos* „bois dur“ în adverb cu sensul de „perpetuellement“. Sub raportul categoriei gramaticale, nu este nici o deosebire între: „Ion se ține mai *abanos* decît Barbu“ și: „Barbu se ține mai *abitir* decît Ion“.

v. *Abanos*. — *Fedeleş*. — *Cobză*. — *Cuc...*

ABO! interj. În *Dicționarul latino-român bănățean*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 421): „*Abó*. Admirantis particula“. Este un simplu variant al interjecțiunii: *a-ba!* despre care s-a vorbit la locul său. Raportul între *abo!* și *a-ba!* este același ca între interjecțiunile *a h a !* și *a h o !* — v. *A-ba!*

A-BOALĂ. — v. *A-nevoie*.

ABOARE, subst. fem.; souffle du vent. Mai des se zice b o a r e: „bate boare“ (Lex. Bud.). Sinonim cu *adiare*.

Intr-o urație de nuntă sau „conocărie“ din Moldova:

„Ș-am venit cu potcoave de-argint
Să scoatem florica din pământ,
S-o scoatem din rădăcină
S-o răsădim la-mpăratu-n grădină.
Ca acolo să rodească,
Locul să-i priască,
Să nu se veștezască;
Ș-așa plecarăm
Și venirăm
Pe stelele cerului,
Pe *aboarea* vîntului,
Pe fața pămîntului...“

(N. Bălănescu, Suceava, com. Pășcani-Stolniceni)

v. *Abur*. — *Aburez*. — *Boare*.

ABOR. — v. *Abur*.

ABORE. — v. *Abur*.

ABRAȘ, (-ă), adj.; cheval arzel, fig. malheureux, malencontreux, de mauvais augure. Se zice și *iabraș*. Așa se cheamă calul cu o pată albă sub coadă; citeodată și cal pătat pe la ochi. Precum în limbile neolatine din Occident cuvîntul corespunzător e de provenință arabă: franc. *arzel*, ital. *argilio*, span. și port. *argel*, din arabul *arġel* (Devic), tot așa arab e și românul *abraș*: arabește *ebreș*, *ebraș*, *abraș* „bariolé, bigarré, cheval nuancé de taches blanches“ (Șaineanu, în *Tocil. Rev.* IV, 652). E de crezut că această vorbă, foarte răspîdită în dialectul daco-român și necunoscută în macedo-româna, nu ne-a venit prin intermediul relativamente modern al turcilor, ci în veacul de mijloc prin cumani. Oricum însă, de la turci d-a dreptul par a o fi primit serbii, bulgarii și albanezii (Cihac, II, 544), la cari ea poate să fie mai nouă decît la români, căci acolo nu s-a diferențiat ca la noi în mai multe sensuri, ba chiar în două forme, și nu s-a împleticit cu vechi credințe naționale.

„Calul se cheamă *abraș* cînd are o pată albă sub coadă“ (E. Brăilă, Iași, com. Galata; N. Ionescu, Covurlui, com. Măcișeni; I. Bondescu, Suceava, com. Giurgeștii etc.).

„Cînd calul are vrun semn bălan la buză, se zice buzat sau strănut; cînd fruntea și ochii sînt cărărați, se zice cal *iabraș*...“ (N. Coman, Buzău, com. Macseniu).

„... *iabraș* = cal deochiat; ex.; amîndouă iepele sînt *abrașe*“ (L. M.).

Pontbriant: „*abraş*, tacheté de blanc (sub coada cailor); fig. ensorcelé“.

Cînd românul zice că „catirii sînt *abraşi*“ (L.M.), el n-are în vedere ibridismul lor, ci credinţa poporană că ei sînt de piază-rea.

Prin noţiune de *nenorocos*, *abraş* a trecut şi la om.

Cu acest sens ne întîmpină adesea la Alexandrii.

„Hojma unii scriu, răcnesc
Să nu fie boieresc
Şi pămîntul să se-nparte.
Tot mojicul s-aibă parte!
Numai noi să fim *abraşi*:
Liude printre calaraşi...“

(Alex., Sandu Napoailă)

Românul însă aplică mai cu preferinţă acest epitet la oameni roşcaţi.

„Poporul crede că oamenii cu părul roşu sînt pocîţi; dacă, mergînd cu o treabă, întîmpină în drum vrun om roş, n-o să izbutească în cele dorite; le mai zice că sînt *abraşi*...“ (V. Mircea, Iaşi, com. Copou).

„De oameni cu părul roşu să te fereşti că sînt oameni *abraşi*...“ (Preut V. Mironescu, Neamţ, c. Vinătorii).

E necontestabil că vorba *abraş* e arabă; nu arabă însă, ci curat latină este asociaţiunea între „pată albă sub coada calului“ şi între noţiunea de „nenorocos“; astfel că românii n-au făcut decît a îmbrăca într-o haină orientală o veche idee romanică, pentru care mai-nainte avuseseră, negreşit, un alt cuvînt.

La francezi: „les cavaliers superstitieux ne montent jamais de chevaux a r z e l s un jour de combat; ils les croient i n f o r t u n é s“ (Rolland, *Faune popul.* IV, 162).

La italieni, într-un text din 1562: „Chi saprà mai trovar la cagione perchè il caval balzano del piè destro di dietro, che con proprio vocabulo chiamiamo a r z e g l i o , sia d i s a s t r o s o ?“ (ap. Böhmer, *Roman. Stud.* I, 277).

La spanioli, ceva şi mai mult: vorba a r g e l înseamnă în acelaşi timp „cheval balzan“ şi calitatea de „être i n f o r t u n é“, întocmai ca la noi *abraş*.

v. Bălţat. — Breaz. — Cărărat. — Ciacăr. — Dereş. — Peag. — Tărcat...

ABRUD, n. pr. loc.; nom d'un bourg très historique en Transylvanie. Oraşelul *Abrud*, aşezat lângă riul Ampoiou, în munţii Apuseni ai Ardealului, este punctul de căpetenie al mînelor de aur de acolo, pe care de aceea ungurii îl numeau în latina lor oficială: A u r a r i a m a g n a , nemţeşte „Gross-schlatten“. Împreună cu localităţile învecinate: Buciumeni, Cărpeneş, Roşia şi altele, distinse prin poziţiuni strategice şi prin bărbăţia locuitorilor, *Abrud* a jucat un rol însemnat în mai toate mişcărilor revoluţionare din Transilvania, mai ales sub Horia şi Cloşca la 1784, sub Iancu şi Balint la 1848. Întreaga regiune de-mpregiur poartă la popor numele colectiv de „Munţii *Abrudului*“, iar locuitorii se fălesc de a fi moţi (v. N. Densuşianu, *Horia*; Papiu, *Dacia Superioară*),

Într-o doină de lingă Sibii:

„Peste-*Abrud*, peste Aiud,
Dalelei ce drum bătut!“

(Pompiliu, *Sibiu*, 24)

Vărsările de singe, întâmplate în diferite timpuri la *Abrud* între unguri și români, a dat naștere în Ardeal la o locuțiune proverbială: „sănătate de la *Abrud* = moarte“.

Basmul *Busuioc și Măgheran*, de peste Carpați (*Familia* din Pesta, 1883, p. 174): „A venit acum și rindul leului. Dacă nici lui nu i s-a sfeti să poată aduce paloșul, apoi s ă n ă t a t e d e l a *Abrud*!...“

Abrud avusese un fel de poet al său, de la care există o broșură, tipărită cu ortografia ungurească, fără indicațiunea locului, sub titlul: „Vérsu Kotrancí in sztihuri álketuit de P e t r u F u r d u i délá *Abrudfalva* lá Annul 1818 18 zilé December“.

Abrudenii amestecă în vorbire cuvinte și chiar fraze ungurești. Iată un pasagiu din *Furdui* (pag. 4), transcris cu ortografia ordinară:

„Care casă n-au avut,
Curte cu poartă au făcut,
Și conihă, și grajd de boi,
Și-i mai fălos decît noi;
Care nici nu cuteza
În crișmă a se băga,
Du-te-n crișmă unde-s ei,
Că-s după masă temei,
Și cere vin ungurește,
Și cîntă și duhănește:
Ado vin
Că banii vin!
Ördög atta
Bani[i]-s gata...“

La 1786 s-au descoperit la Roșia (Verespatak) lingă *Abrud* prețioase table cerate romane, scrise între anii 140—160 după Crist, adecă nu mult după colonizarea Daciei, și din cari rezultă că această localitate se numea atunci *Alburnus*. Deja Massmann (*Libellus aurarius*, 114) observă că între *Abrud* și *Alburnus* este o prea mare asemănare, admițîndu-se o formă intermediară *Albrud*; dar pe de altă parte, el atrage în același timp atențiunea asupra numelui orașului tracic din Mesia *Abrotum*, unde se bătuse împăratul Deciu contra goților. Cu alte cuvinte, *Abrud* ar putea să fie numele dacic al localității, pe care colonii romani prin asonanță au numit-o apoi *Alburnus*. Noi vom adăuga cătră aceasta că în Tracia exista orașul Ἀβρολέβα, adecă prin obicinuita confuziune paleografică greacă $\Lambda = \Delta$: *Abrudeva* sau *Abrudava*, (Du Mont, *Inscript. de la Thrace*, p. 76), de unde *Abrud*, fără mai nici o modificare fonetică. Ar urma de aci că numele roman oficial *Alburnus* s-a uitat, dar numele dacic poporan *Abrodava* s-a conservat pînă astăzi.

ABRUDEAN (-Ă), adj. și subst.; habitant d'Abrud; appartenant à Abrud. Prin *abrudean* se înțelege numai cineva sau ceva din *Abrod* 99

în sensul restrins al cuvîntului. Pentru locuitorii din munții Abrudului în genere, de la Roșia, Cărpeneș, Buciumeni etc., se întrebuițează mai mult numele de *m o ț i*.

v. *Abrud.* — ²*Moț.*

ABRUDEANCA. — v. ²*Ardeleneasca.*

ABUA s. **BUA**, sorte de dodo, refrain de certaines berceuses. Se zice în loc de *n a n i—n a n i*, care este pentru cîntecule românești de leagăn termenul cel mai obicinuit, răspîdit de asemenea la toate popoarele neolatine și la neogreci, pe cînd la slavi și la germani îi corespunde „lulli“. Pe lângă aceste două expresiuni tipice, mai există însă altele de o circulațiune mai restrînsă, precum este „dodo“ la francezi și-n parte la germani, „eia popeia“ la germani, „baiu“ la ruși etc., iar printre acestea și *abua* sau *bua* la românii din Austro-Ungaria.

În Satmar:

„*Abua-te cu mama
Că mama te-a legăna;
Cucă-te tu pititel
Și te scoală plugărel;
Cucă-te și te-abuă
Și te scoală mini la ză!*...“

(c. Șomcuta-Mare)

În acest variant *abua* figurează ca și cînd ar fi un verb: „a se *abua* = a adormi“, întocmai după cum din „nani“ italienii au făcut „nannare“ și „ninnare“, iar neogrecii „ναναρίθω“.

Forma mai întrebuițată este *bua*, fără accepțiune verbală.

Iată trei varianturi din Ardeal:

„*Bua, bua, bua,
Puiu mamii,
Drag frumos,
Crești luminos
Și să fii prea norocos,
Să trăiești nepăcătos;
Pentru tine mă năcăjesc
Și în lume mă amăresc,
Să te cresc,
Să te măresc!*“

(Cohalm)

„*Buă, bua, bua,
Puișor ș-al meu drăguț,
Ficior fă-te mare mărișor
Ca să-mi fii de ajutor,
Și să-mi iei boul de corn
Și la-ntors și la ogor;
Pentru tine mă căsnesc
Ca să te cresc,
Să te măresc;*“

Haide luică
 De mi-l culcă,
 Și tu cioară
 De mi-l scoală,
 Și tu pește
 De mi-l crește,
 Și tu rață
 De-l răsfață,
 Și tu țarcă
 De-l îmbracă,
 Numai mare să se facă,
 Să crească,
 Să-mbătrînească,
 Pe lume să vecuiască!..."

(Tot de acolo)

„*Bua, bua*, cu mama,
 Că mama te-a legăna
 Și frumos ți-a descînta:
Bua, bua, puiul mamei,
 Dragul mamei frumușel,
 Pînă-i crește măricel!..."

(*Gazeta Transilvaniei*, 1891, nr. 32)

Iată și un variant din Banat:

„*Bua, bua*, Ionaș,
 Dragul mamei copilaș!
 Taci și dormi încetișor,
 Sufletul meu puișor;
 Pînă ziua te-a trezi,
 Mama bună te-a păzi,
 Pe-al ei pept te-i odihni!
Bua, bua, păunaș,
 Scumpul mamei îngeraș!..."

(*Familia din Peșta*, 1875, p. 74)

Albanește, după dialectul gheghic, *bui* însemnează „dormi“ (Hahn, *Alb. Stud., Wtb.*, 16)
 v. *Liuli. — Nani.*

A-BUBĂ, subst. fem. sing.; maladie cancéreuse, spécialement pustule maligne. Se accentuează și *a* și *u*. Dr. Polysu (*Wrtb.*, ed. Bariț, p. 2) traduce acest cuvînt nemțeste prin *K a r b u n k e l*, cînd e vorba de *a-bubă* în genere; iar cînd este numai „în gură“, prin *M u n d f ä u l e*. În cazul al doilea, vorba se întrebuițează mai mult în orașe, foarte rar pe la țară. În cazul dentii, e aceeași boală care în Moldova se cheamă mai adesea *b u b a - t r i n j i l o r* și pe care a descris-o pe larg Dr. C. Vernav (*Physiographia Moldaviae*, Budae, 1836, p. 62), adăugînd că ea este proprie anume poporului de jos: „*morbis est quem solummodo plebi proprium novi*“. Numele românesc cel mai vechi al acestei boale, cunoscut deja în latina rustică, este *b u b ă - n e a g r ă* (*L.M.*, I, 261).

Sub termenul tehnic de „pustule maligne“ medicina înțelege o boală care se naște la om anume prin contact direct sau indirect cu vitele atinse de dalac, cu pieile lor sau cu lina, ba chiar prin pișcătura muștelor cari supseră din singele unor asemeni vite (Littre-Robin, v. *pustule*). Prin urmare, este ceva curat țărănesc și mai ales ciobănesc, însă teribil: după ce s-a arătat buba, omul moare peste o săptămână. De aci groaza românului, care de frică se sfiește măcar a caracteriza această boală printr-un epitet, ci-i zice numai: a c e e a.

Într-un descîntec din Banat se înșiră:

„Bubă blindă,
Bubă ră,
Bubă galbănă,
Bubă neagră,
Bubă vinătă,
Bubă românească,
Bubă nemțască,
Bubă ungurească,
Bubă porcească,
Bubă căiască,
Bubă văcească,
Bubă oiască,
Bubă sălbatecă,
Bubă de Ț o u ă - z e c i și nouă de feluri...

(S. Liuba, com. Maidan)

La un alt capăt al pământului românesc, în Moldova, descîntecul sună:

„... buba cu săgetătură, buba cu pocitură, buba cu-nțilnătură, bubă albă, bubă neagră, bubă vinătă, bubă cu Ț o u ă z e c i și i n o u ă de junghiuri, bubă armenească, bubă jidovască, bubă țigănească, bubă românească“... (Ap. *Tocil. Rev. II*, 383).

Ei bine, din acele bube o sută fără una, specificate după fantazia poporană prin culori, prin vietăți și prin neamuri, una le întrece pe toate: i se zice adesea b u b ă - r e a, ca și cînd celelalte ar fi bune în alăturare cu ea; cei mai mulți însă abia o indică cu fiori fără a-i da vreun epitet: a - b u b ă, adecă a c e a - b u b ă, buba știută de toți, buba κατ'ἐξοχήν. Asemenea teroare românul o resimte numai doară denaintea epilepsiei, pe care de aceea o și numește în același fel: a - b o a l ă sau a - n e v o i e .

V.¹A. — ²A-nevoie. — Bubă. — Bubă-neagră. — Dalac.

A-BUNĂ (DE-), adv.; à bon présage. Cînd zicem: nu-ți e folositor, afirmăm; zicînd însă: nu-ți e a-bună, exprimăm o părere, o presupunere, o bănuială, dar fondul este același.

Substantivul latin *bonum*, prin pluralul său *bona*, a trecut la români din neutru în feminin: b u n ă , fără a se confunda cu adjectivul propriu: *bună* „bonne“ sau cu adjectivul substantivat: *bună* „grand'mère“. Peste Carpați se zice adesea: „a face ceva c u buna“, în înțeles de: „placidis mediis“ (*Lex. Bud.*). Pasagiul din Sallustiu (*Cat. IX*): „j u s b o n u m q u e apud eos non legibus magis quam natura valebat“ s-ar putea traduce românește: „ei trăiau drept și cu *bună*, nu de frica legilor, ci din fire“.

În unire cu prepozițiunea de prevestire *a*, acest *bună* devine adverb cu sensul de: „animus praesagit b o n a“, iar după negațiune: „animus praesagit mala“, ca într-un vers din Stațiu. Întrebuințarea negativă e cea mai deasă.

„... nu e *a-bună* copilului că tot plinge; nu-ți e *a-bună* că te scoli noaptea și nu dai pace altora să doarmă; atita rîs să dea Dumnezeu să vă fie *a-bună*“ (*L.M.* I, 236).

„...γhisai as-noapte un pustiu dă γhis urit — scupați-vă-n sîn și hie dăparte d-ăst loc! Din asta, nu mi-e *a-bună*. Teamă mi-e că m-oi prăpădi...“ (Jipescu, Prahova, Vălenii-de-Munte).

Din toate cuvintele cu prepozițiunea de prevestire *a*, precum: *a bine*, *a rău*, *a moarte*, *a secetă* etc., *a-bună* este singurul care-și mai asociază uneori într-un mod arbitrar pe *d e*, căci, din cauza prea rarei întrebunțări a substantivului separat *b u n ă*, natura prepozițională a lui *a* în *a-bună* nu se mai simte, fiind tractat întocmai ca *a* în *abia* = = *de-abia*, încît foarte corect s-ar putea scrie într-una: *abună*.

„Aspru cu românul tău și blind cu lepra! Bine-ți șade! De ți-ar hi *d-abună* numa... (Jip., Vălenii-de-Munte).

„Bucuria ce avea nu era *d-abună* = nu-i prevestea sfîrșit favorabil“.
(„Costinescu, *Vocab.*, 7).

v. ¹³A. — ²Bună.

¹ABUR (plur. *aburi*), subst. masc.; vapore. Se pronunță de asemenea *abor*, apoi *abure* și *abore*; articulat însă poporul zice numai *aborul* sau *aburul*, niciodată *aburele* sau *aborele*.

„... *aburi* ies din apa ce începe a da în fierț; căldura soarelui scoate *aburi* din lacuri, riuri, mare: ceața și negura nu sînt decît deși *aburi*; nuorii încă se formează din *aburii* scoși prin căldura soarelui din apele pămîntului; ploaia și roua se nasc tot din *aburii* scoși din sinul pămîntului, cari răciți se fac iarăși apă; prin căldură mare nu numai apa, ci și cele mai solide corpuri, cum metalele de exemplu, se pot preface în abur“ (*L.M.*).

În enumerațiunea de mai sus lipsește *aburul v i n u l u i* :

„... și apoi cînd *aburii* vinului și ochii crișmăresei au produs efectul lor, încep horele, risurile, tropotele...“ (C. Negruzzi, *Scrisoarea XXVIII*).

Mai lipsește *aburul c a l u l u i* :

„... calul era numai spumă; mușchii i se întinseseră ca coarda unui arc, și *aburi* groși ieșeau din el...“ (*Id.*, *Alergare*, 39).

Apoi *r ă s u f l a r e a* se cheamă de asemenea *abur* (Polysu).

Dosofteiu, 1673, ps. 134:

„Gură aū și nu pot să grăiască,
Cu ochi sînt și nu pot să zărească,
Urechî aū și nu pot să audză,
Nice *aburî* nu le iaste-n budzâ...“,

acolo unde la Silvestru, 1651: „nici iaste *r ă s u f l a r e* în rostul lor“ = Coresi, 1577: „nece iaste *s u f l e t* în rostul lor“ = Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom.): „nice iaste *s u f l a r e* întru gurile lor“.

În medicină, prin *abur* se înțeleg mai în specie gazurile scoase prin evaporăriune. Așa: baie de *abur*. Într-un tractat medical din secolul trecut (ms., Arh. Stat.): „udă un burete în apă și în untdelemn adeseori și încălzește cu el pe deasupra partea cea cu poroi, încă și oblojind și cu făină de orz sau cu tărițe sau cu smochine sau cu nalbă, să-l așezi încă în *abur* făcut de ierburi moicioase: de nalbă, de mușețel, de sămînță de in...”

La săteni însă, chiar în medicină *abur* exprimă mai mult noțiunea de s u f l a r e . Astfel, poporul crezînd că un copil se poate vindeca de deochi, dacă tata sau muma îi va sufla peste cap, într-un descîntec din Transilvania ne întimpină:

„Fugi deochi fierbinte,
Că te-ajung *aborii* de părinte...”

(R. Simu, Sibiu, com. Orlat)

Alături cu fum, cu pulberea și cu cenușa, *aburul* este unul din simbolurile nestatorniciei lucrurilor.

Ioan din Vinț, 1689, f. 111: „Cale scurtă ăste pre care alergăm. Fum ăste viața ačasta, *abur* și țărănă și cenușe. Întru puțin să arată și în degrabă piire...”

De aci, făcînd o deosebire între principiul vital la om și la celelalte vietăți, poporul român recunoaște omului s u f l e t propriu-zis, pe care-l crede nemuritor, pe cînd fiarelor și dobitoacelor le acordă numai o suflare trecătoare, numită uneori b l e a s c = „scînteie”, maitot-dauna însă *abur*.

În toate provinciile Daciei lui Traian, *abur* însemnează „âme des animaux”, iar cînd animalul încetează de a trăi, rareori i se zice că „a murit”, ci mai ales: a p i e r i t , afară de mai multe alte expresiuni ca: „a crăpat”, „a cicnit”, „a ieșit” etc., prin cari se stabilește și mai bine credința poporană despre deosebirea între cele două principii vitale.

„A murit un om; a pierit un bou; a ieșit o oaie” (C. Liciu, Iași, comuna Cotnarii).

„Poporul zice despre dobitoc că nu are suflet, ci numai *abure*, care piere o dată cu dobitocul, iar sufletul omului este neperitoriu, și deaca se desparte de trup se duce la D-zeu pentru ca să-și ia răsplată” (Preut D. Popoviciu, Banat, com. Tincova).

„Despre omul ce jure strîmb, poporul zice că acela n-are suflet ca oamenii, ci numai *abor* ca cîinii” (A. Bunea, Transilv., com. Vaidarecea).

„Despre un om foarte slab, se zice: ăsta-i numai cald; sau: numai cit are suflet în oase; iar despre un om rău: ăsta are numai *abur* ca cîinii” (T. Crișianu, Transilv., com. Cugieru).

Tot așa se vorbește pretutindeni în România.

La mînteni:

„Și de cum se apropie de ea, Murga se trase înapoi spăimîntată d-ășa mîndrețe, c-o fi avînd dobitocul *abur* în loc de suflet, dar vîzul e tot vîz...” (De la Vrancea, *Sultănica*, 246).

În Moldova, deja la Cantemir, în *Divanul lumii* (A.I.R. II, 128): „*aburul* dobitocului, muritor și în nemică întorcător...”

După credința poporului român — ceva cam darvinist — o ființă 104 intermediară între om și dobitoc este s t r i g o i u l , adecă omul năs-

cut cu coadă, care tocmai de aceea n-are suflet, ci numai un fel de *abur*, persistînd însă și după moarte.

„Strigoi și strigoaiele sînt un soi de oameni carii au coadă; și după ce mor, ies din mormînt în chip de *abur*...” (C. Rosescu, Neamț., com. Bistricioara).

La români între *s u f l e t* și *abur* este același raport psihologic ca la vechii romani între *a n i m u s* și *a n i m a*, ambele avînd de asemenea înțelesul fundamental de „vînt”: *ἀνεμος*. Omul singur avea „*animus*”, celelalte ființe, toate, „*animam*”:

„... Indulsit communis conditor illis
Tantum *a n i m a s*, nobis *a n i m u m* quoque...”

(Juven., XV, 148)

Numai „*animus*” era nemuritor: „*nihil est nisi mortale et caducum praeter a n i m o s*” (Cic., *De Rep.* II, 12). Apoi „*animus*”, fiind sinonim cu „*sollertia*”, cu „*voluntas*”, cu „*consilium*”, prin el domnea omul asupra naturii. Tot așa zice românul: „Dobitocul este fricos și supus omului fiindcă n-are *s u f l e t*, ci numai *abur*...” (D. Resmiriță, Neamț, com. Vînătorii) = „*a n i m a m* tantum, non *a n i m u m*”.

Pe lângă *abur* cu sensul de „suflare”, mai este forma *aboare*, ambele întrebuițîndu-se deopotrivă în privința vîntului. Așa, în același cîntec de nuntă se aude în unele locuri:

„Ș-așa plecarăm
Și venirăm
Pe stelele cerului,
Pe *aboarea* vîntului...”

(N. Busuioc, Suceava, com. Pășcani-Stolniceni)

iar în altele:

„Îndată pornirăm
Și venirăm
Pe fața pămîntului,
Pe *aburii* vîntului...”

(G. Constantiniu, Neamț, com. Doamna)

sau:

„Pe razele soarelui,
Pe *aburul* vîntului...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 177)

Să se observe că latinul „*vapor*” n-are niciodată sensul de *s u f l u*, atît de esențial în românul *abur* și pe care lătinește noi îl putem traduce numai doară prin *s p i r i t u s*, sau chiar prin *a n i m a*, de ex. în: „*animae ventorum*”. A trage dară pe *abur* din „*vapor*”, cu pierderea inițialului *v*- și cu trecerea lui *p* între vocale, în *b*, este nu numai contra foneticii române, dar încă ceva pe care nu scuză nici măcar o deplină corespunzîntă de sensuri. Cu „*vapor*”, în care predomină noțiunea de *c ă l d u r ă*, de ex.: *aestivus vapor*, *dissiliunt vapore saxa*, *vapor amorque torret* etc., e înrudit al nostru *v ă p a i e*, dar *abur* — nu. Între ambele cuvinte nici măcar o depărtată filiațiune ario-europee nu există, deorăce *vapor*, arhaic *vapos*, derivă dintr-un prototip *cvapos* = litv. *kvapas*, din aceeași rădăcină cu greul *καπνός*.

Dar a pretinde, pe de altă parte, că românii au împrumutat pe *abur* de la albanezi, fiindcă aceștia au pe „*avul*“, iarăși nu este corect. Miklosich (*Alban. Forsch.* II, 69), după ce pune alături: „lat. *vapor*, alb. *avul*, rom. *abure*“, are bunul-simț de a adăuga că nu e sigur de înrudirea lor: „die Zusammengehörigkeit dieser Wörter ist nicht sicher“ (cfr. Diefenbach, *Völkerkunde* I, 243). E cu atât mai regretabil, când alții le identifică fără nici o rezervă. Mai întii, latinul *vapor* trebuie lăsat cu totul la o parte, cercetându-se apoi numai legătura între *abur* și albanezul *avul*, cari sînt în adevăr de aceeași origine primitivă, însă fără a se fi putut naște unul din altul.

Albanește *avul*, rostit și *aväl*, însemnează „vapeur, exhalaison“ (Dozon), uneori „fumée“ (Camarda), niciodată „souffle“. Cată să fi avut totuși odată sensul fundamental de s u f l u, fiindcă derivă din aceeași rădăcină ario-europee: *av*, din care este grecul $\alpha\omega = \alpha F\omega$ „suflu“, $\alpha\sigma = \alpha F\sigma$ „suflet“ (Hesych.), $\alpha\epsilon\lambda\lambda\alpha - \alpha F\epsilon\lambda\lambda\alpha$, $\alpha\upsilon\rho\alpha \acute{\alpha}\eta\rho$ etc., toate cu digamma, de unde apoi, prin împrumut de la greci, latinul: *aura* și *aër*. Acea rădăcină ario-europee *av* ni se prezintă și-ntr-o formă metatetică *va*, din care se trage sanscr. *vāmi* „suflu“, lat. *ventus* și altele (Curtius, *Griech. Et.*). În laconicul $\acute{\alpha}\beta\eta\rho$ = lesbiacul $\alpha\upsilon\eta\rho$ (Ahrens, *Dial. dor.*, 49), adică: *abēr* = *avēr*, ne întîmpină trecerea lui *v* în *b*. În românul *abur*, *aburează*, *aboare*, rădăcina *av* și-a conservat sensul fundamental de „suflu“ ca și la greci, pe cînd albanezii l-au pierdut; ceva mai mult încă, românii posedă forme colaterale *b o a r e*, *b u r e a z ă*, derivate din $\sqrt{va} = av$, pe cari nu le au de loc albanezii. Dacă dară „*avul*“ este tracic la albanezi, e tracic și *abur* la români, dar nici românii nu l-au luat de la albanezi, nici albanezii de la români, deși forma românească este mai primitivă prin sens, poate și prin finalul *r*.

Macedo-românește se zice ca și la noi: *abur*, *aburi*. La *abur* din corp: „nii spilai niheam miniiile și vedzi cum nii-es *aburi*...“ La *abur* din piine: „piinea e caldă, frînge nă cărveliie și va să vedzi că scoate *aburi*...“ La *abur* din apă: „câpachea tingeriliei se-umplu de *aburi*...“ (M. Iutza, Crușova). Nu cunoaștem însă la macedo-români nici un exemplu de *abur* cu sensul de „suflare“, pe care ei par a-l fi pierdut din grai prin contact cu albanezii. Nu l-ar avea, probabilmente, nici daco-românii, să fi venit aci de peste Dunăre tîrziu în veacul de mijloc, după cum crede școala lui Rösler. În orice caz, aceasta este încă o probă, oarecum suplimentară, despre dezvoltarea cea independentă a lui *abur* la români pe de o parte, iar a lui „*avul*“ la albanezi pe de alta.

Prin diferitele sale accepțiuni, *abur* are o mulțime de sinonimi. Uneori el însemnează *p a r ă*, *f u m*, alteori: *c e a ț ă*, *n e g u r ă*, *n o r*, *p r o m o r o a c ă* etc.; semnificațiunea însă de căpetenie este *a d i a r e*...

Familia românului *abur*: *aburesc*, *aburez*, *burează*, *boare*, *aboare*, *borilă* etc., afiliată cu albanezul „*avul*“ și cu familia grecului $\alpha F\omega$, n-are a face cu grecul $\beta\omicron\rho\acute{\epsilon}\alpha\varsigma$ sau $\beta\omicron\rho\beta\acute{\alpha}\varsigma$ „crivăț“ = alban. *boră* sau *voră* „zăpadă“, care prin latina s-a răspîndit mai în toate dialectele române; dar nici cu slavicul *buria* „furtună“ n-are a face. În româna însă, ambele aceste curenturi eterogene s-au întîlnit nu numai cu tracicul *b o a r e*, ci încă și cu latinul *b r u m ă*, producîndu-se prin ciocnirea tuturora o confuziune oarecare din cauza asemănării fonetice și a apropierii de sensuri. Trăsura caracteristică a lui *abur* este o suflare lină, abia călduță,

sau mai mult cu o răcoare plăcută, ceea ce nu se cuprinde nici în latinul *vapor* și *bruma*, nici în grecul *boreas*, nici în slavicul *burta*.

v. *Aburel*. — *Aburesc*. — *Aburez* etc. — *Aer*. — *Boare*. — *Burează*. — *Suflet*...

ABURĂRE (plur. *aburări*); subst. fem. — v. *Aburez*.

ABURĂT (-Ă), adj. — v. *Aburit*.

ABÛRC (*aburcare, aburcat*), vb.; s'élève, monter, gravir. — v. *Burec*.

ABUREALĂ (plur. *abureli*), subst. fem.; exhalaison, souffle continu, brise. Se rostește și *aboreală*. *Lex. Bud.*: „*aboreală*, vaporatio, evaporatio“. — cfr. Polysu, Barcianu etc.

Sensul fundamental, ca și pentru întreaga familie a lui a b u r, fiind „suflare“, *abureală* este aproape sinonim cu a b u r e l și cu b o r i l ă:

„Vânturile se numesc: crivăț, vijelie, furtună, vârtej și *abureală*“ (Miron, Tecuci, com. Găiceana) = „vântul de miazăzi sau b o r i l ă, în urma căruia se așteaptă numaidecît ploaie“ (S. Iordăchescu, Botoșani, com. Cristeștii).

Format din același sufix ca în: *răceală, vinețeală, surzeală, fierbințeală* etc., *abureală* exprimă stare, pe cînd a b u r i r e sau a b u r a r e, ca infinitiv substantivat, exprimă acțiune; apoi b o r i l ă, compus ca: *Zorilă, Murgilă, Frățilă, Surzilă* etc., indică pe aginte; în fine, deminutivul a b u r e l este ceva mai puțin sau ceva mai trecător decît celelalte toate.

v. *Abur*. — *Aburel*. — *Aburesc*. — *Boare*. — *Borilă*...

ABURÊL (plur. *aburêle*), s.n.; brise, zéphyr. Se rostește și *aborel*. Deminutiv din a b u r sau a b o r, avînd același înțeles cu b o a r e :

„Deosebitele vânturi se cheamă: crivăț, austru, vârtej, furtună, și *aburel* cînd este prea mic“ (T. Constantiniu, Braila, com. Latinu) = „Numirile vînturilor la noi: austrul, de la sud; crivățul, de la nord; vîntul Brașovului, de la răsărit; vîntul Sibiului, de la apus; b o a r e a, zefir...“ (A. Bunea, Transilv., Făgăraș, com. Vaidarecea).

După Dr. Polysu (ed. Bariț, p. 2), *aburel* mai însemnează „norișor“, ca deminutiv de la a b u r „nor“. După Cihac: „*aburel* = petite vapeur“ (?). Sensul fundamental însă pentru *aburel*, ca și pentru a b u r, nu este de loc acela de „ceață“, ci anume de „sufiu“.

Un frumos pasagiu din Dosofteiu, 1683, f. 86: „...priimițu roaă a Duhului svântu, roă infocată, roă nu umădă și cu *aburelū* de v â n t ũ pemintescū, ce roaă infocată cu *aburelū* dumnedzăescū ce s u f l ă cu focū, nu cu focū de cesta ce arde și veștedzîaște, ce focū luminători și întrămători...“

Prin analogie cu *aburel*, poporul și-a croit în limba poetică cuvîntul v ă z d u Ț e l. De exemplu, într-o colindă din Muntenia: 107

„În spatele lui
Soare cu căldura;
În îmbi umerei
Doi luceferei;
Jur-prejur de poale
Cerul plin de stele,
Toate v ă z d u r e l e ...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 49)

Curiosul v ă z d u r è l e (la sing. v ă z d u r è l) este *văzduh* + *aburèl* (plur. *aburèle*), prin fuziunea a două cuvinte, ca franțuzește în: *selon* = *secundum* + *longum*, sau: *refuser* = *refusare* + *recusare*, italianește: *stamberga* = *stanza* + *albergo* etc., un fenomen lingvistic foarte interesant, pe care l-a studiat mai cu deosebire Caix (*Studi di etim. ital.*, 199—203).

v. *Aboare*. — *Abur*. — *Aburez*. — *Boare*. — *Văzdurel*...

ABURÈSC (*aburit*, *aburire*), vb.; vaporiser, exhaler, souffler doucement. Se zice și: *aboresc*. „1. Ca tranzitiv, a expune ceva sau pre cineva la aburi, a-l trece prin aburi: mulți oameni, pentru multe neputințe, se *aburesc*; părți vătămăte de ale corpului, înainte de a se trage, se *aburesc* bine. 2. ca intransitiv, a scoate aburi: caii de multă fugă *abureau* înfricoșat; dimineața, după zile și nopți călduroase, riurile *aburesc*. 3. a sufla încetșor, vorbind de vânturi: un dulce vînt *aburește* despre meazizi“ (*L.M.*).

„D-o săptămînă și mai bine zăpada se topise; mușcelele, acoperite d-o pojghiță verzurie, *abureau* un fum ce se-nălța alene, cletănat de adiere...“ (De la Vrancea, *Sultănica*, 51).

Sensul de s u f l a r e predomină.

Într-un cîntec poporan din Transilvania:

„Sub un pom am adormit,
Și mi-o fost pomu-nflorit,
Ș-un vînt cald ce-o *aburit*
Florile le-au oborit...“

(Pompiliu, *Sibii*, 45)

Într-un „bocet“ din Moldova:

„Dincotro vîntul mă bate,
Tot mă frige și mă arde;
Dincotro el *aburește*
Tot mă arde, mă pîrlește...“

(Preut S. Teofanescu, Neamț, com. Gîrcina)

Într-o doină tot de acolo:

„Bate vîntul, *aburește*,
Puiul se călătorește
Și mîndruța mi-l jelește...“

(*Conv. lit.*, 1885, 455)

În grai, *aburesc* se confundă cu forma colaterală *aburez*, mai răspîndită și singură cunoscută în macedo-romăna.

v. *Abur*. — *Aburez*.

ABURĂZ (*aburat, aburare*), vb. ; vaporiser, exhaler, souffler doucement. Se rostește și *aborez*. Același sens ca în *aburesc*, cu care se confundă în grai.

Alexandri în *Sentinela română*:

„Lat e cimpul celei lupte,
Lat și plin de arme rupte,
Plin de trupuri sfărâmate
Care zac grămăzi culcate,
Plin de sînge ce-l pătează
Și văzduhul *aburează*...”

„Boare se numește vîntul lin de vară, cînd numai *aburează*”
(S. Liuba, Banat, com. Maidan).

În înruditul *aburează*, deși sensul fundamental este de asemenea „sufflare”, totuși prin noțiunea intermediară de „răcoare” s-a dezvoltat sensul ulterior de „ploaie de tot mărunță”, astfel că ambele cuvinte, diferențiate prin formă, s-au diferențiat și prin înțeles:

„...la noi, cînd *aburează* din piclă, se zice promoroacă” (Preut N. Sandovici, Dorohoi, com. Tîrnauca).

Ca și *aburează*, *aburează* se întrebuițează adesea impersonal.

În multe locuri se aude cu *dz*: *aburedz, abureadză*. *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670: „*aburădz*. Vaporo. Efflo” (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421).

Macedo-româna cunoaște numai forma *aburedz*: „pînea cu de-ayhia se-*abură*...”, „apa caldă se-*abureadză*...” (M. Iutza, Crușova).

v. *Abur*. — *Aburesc*. — *Boare*. — *Bură*. — *Burez*...

ABURIT (-Ă), part. passé d'*aburesc*. „*Aburit* sau *aborit, aburat* sau *aborat*, expus la aburi, încălzit sau muiat prin aburi” (*L.M.*).

Idiotisme: friptură *aburită* = bine rumenită și cu miros plăcut; vin *aburit* = tare și aromatic; față *aburită* = roșită prin emoțiune. În toate aceste expresiuni, sensul fundamental este: *în suflărit*, prin opozițiune cu *răsuflat*, care nu mai are *suflu*.

Pann, *Prov. I*, 37:

„Și văzînd gîscanul în gheveci adus,
Aburit, fierbinte și-nainte-i pus...”

Dosofteiu, 1673, f. 143:

„Și domnului i se face milă
Vădzînd că le fac pizmașii sâlă,
Și ca din somn sări domnul rumân,
Ca de vin ce-i *aburit* și șumân,
Și dîade-n pizmaș cu război iute...”

„...ba o strîngea pe față de mină, ba o călca pe picior, ba... cum e treaba flăcăilor. Și tropai, tropai, ropai, ropai! i se aprind lui Ipate al nostru călcieile. Chirica era și el pe-acolo, și cum se lasă Ipate din joc, spiritusul dracului îi zice:

— Ei, stăpîne, parcă te-ai cam *aburit* la față, nu știu cum; ce zici, așa-i că-ți vine la socoteală?...” (I. Creangă, *Stan Pățitul*).

v. *Abur*. — *Aburesc*.

ABURÒS (-Ă), adj., vaporeux. „*Aburos* și *aboros*: 1. plin de aburi; 2. rar și afinat ca aburii; 3. întunecos, puțin luminat“ (L.M.).

Adjectiv cu dibăcie întrebuițat de A. Odobescu în *Pseudokynegetikos*, p. 86: „Mugurul liliacului se despică și înverzește sub *aburoa-sele* sărutări ale soarelui de aprile...“; și-n *Mihnea-vodă*, p. 17: „tînăra fecioară se arată cu conciu semănat cu diamanturi, cu *aburosul* zovon de filaliu, cu auritul vâl de beteală răsfirat pe un biniș de suvai alb...“

v. *Abur*.

ABÛSĂLEA. — v. *Abușile*.

ABÛSILE, adv.; à quatre pattes. *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Abușile*. Infantium incessus quadrupes“.

„Pruncii cei mici cînd îmblu pre mîni și picioare, se zice că îmblu *abusălea*. Oamenii mari cînd îmblu, ori cînd căzînd se opresc pre mîni, se zice: în b r i n c i“ (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

Aci două observațiuni:

1. Aceeași acțiune are un alt nume cînd e vorba de copil și altul atunci cînd se vorbește de cei în vîrstă;

2. Copilul de tot mic, pronunțînd *s* în loc de ș, forma *abusălea* pentru *abușile* este rezultatul influinței graiului copilăresc asupra limbei părinților.

Cu *abușile* nu trebui a se confunda: de-a b u ș i i, după cum se cheamă un joc de copii, cunoscut mai ales în Moldova și-n care se rostesc următoarele cuvinte:

„Aũ-late,

Baũ-late,

Nu ți-i frică că te-oi bate?

Din codiță, din codă,

Pin-oi prinde-a număra...“

(D. Alboteanu, Covurlui, com. Mastacani)

Format prin prepozițiunea de mișcare *a* (v. ¹¹A), acest adverb își asociază aproape totdeauna prepozițiunea *de*: *d-a-bușile*.

v. *Buș*. — *Bușă*.

¹AC (artic. *acul*, poporan: *acu*, macedo-rom. *aclu*; plur. *ace* și *acuri*), s.n.; aiguille, aiguillon. „Instrument de fer, subțire, ascuțit, cu care se coase, se împunge sau se înfige“ (L.M.).

I. *A c* în g h i c i t o r i.

Cimilitura poporană a acului:

„Am un om mititel

Face gardul frumușel...“

sau:

„Ce e mic-mititel
Îngrădește frumuşel...”

(Ispirescu, *Pilde*, 32)

O altă cimilitură:

„Ce fuge mereu la vale
Şi-şi lasă maţele-n cale...”

despre care d. G. D. Teodorescu (*Poezii pop.*, 216) observă că: „în Mexic se găseşte o ghicitoare asemenea acesteia tot despre *ac*: cine aleargă printr-o vale, tîrindu-şi maţele după sine”.

Macedo-românii au şi ei două cimilituri despre *ac*:

„Niic nîi-escu, drac nîi-escu,
Ma tută lumea eu u-nvescu...”

(M. Iutza, Cruşova)

care exprimă aceeaşi idee ca în proverbul daco-român: „*acul* este mic, dar scumpe haine coase” (Pann, *Prov.* I, 137).

A doua cimilitură macedo-română, foarte ingenioasă şi-n care chiar prin rimă este indicat *ac*:

„Drac tru chisă, 'n cer tut drac,
S-easte văr-nă coadă nîi trag,
Pri-îu-cido cu coada mi bag,
Din dao-trei maşi una fac,
Pănă-ci-şi di coadă ascap...”

(M. Iutza, Cruşova)

adecă: „drac în iad, în rai tot drac; dacă trag după mine o coadă, apoi ori unde mă bag, din două-trei numai una fac, pînă ce mă scap şi de coadă”.

În fine, un fel de ghicitoare şcolărească: „De unde au luat Adam şi Eva *ac* şi aţă de au cusut frunzele de smochin...?” (Cost. Negruzzi, *Cum am învăţat româneşte*).

II. Feluri de *ace*.

Ca instrument de cusut femeiesc, *ac* a dat naştere la proverbe:

Despre femei lenevoase: „Cînd eram la mama, şi eu ştiam să cos, că mama împungea şi eu trăgeam *acul*...” (Pann, *Prov.* III, 106).

Despre femei lucrătoare: „Bărbatul să aducă cu sacul, muierea să scoată cu *acul*, tot se isprăveşte...” (*Ibid.*, II, 123).

Din *ace* femeieşti, Dr. Polysu (ed. Bariţ, p. 9) distinge: „*ac* cu ureche” = de cusut, „*ac* cu craci” = de păr, „*ac* cu gămălie” = bold. În unele locuri *cinghel* sau *cangé* „crochet” se cheamă: *acu-c i u r u l u i* (Iaşi, com. Bozia).

Într-un document scris în Argeş la 1621 (Arh. Stat.): „10 *ace* de cărpă de argintu”.

Într-un act din 1686 despre „hainele şi sculele ale jupănesei Ilinicăi fata jupănesei Neacşăi ot Petreşti, care s-au dat de pomeană după moartea ei”, ne întimpină, afară de „*ac* de argint” în două rînduri: 111

„2 ace mari de argint cu mărgăritar și cu turchiaze; 2 ace mari de argint de învălitoră...” (*M-rea Cotroceni*, Arh. Stat.).

Poporul, firește, crede că cel mai frumos din toate *acele* trebui să fie acela al doamnei. Jocul copilăresc de-a baba-gaia, numit pe-alocuri: de-a cloața, de-a puia-gaia etc., se începe în Muntenia printr-un dialog între copilul care face pe cloașca cu pui și între acela care face pe baba:

„ — Ce cauți, babo?

— *Acul d o a m n e i* .

— O fi ăsta (arătînd piciorul drept).

— Ptiu! nu e ăsta...” (*Ispirescu, Jucării*, p. 25)

În alte variante: „*acul d o a m n e i* cu fir roșu...” (*G.D. Teodorescu, Poez. pop.*, 198).

În unele districte (Dolj, com. Risipiți; Olt, com. Piroși) se cheamă *acu-doamnei* floarea *Scandix-pecten*, numită și lătimește: *Acula*, ital. *aguglia*, span. *aguja*, dar cunoscută mai mult sub poeticul nume de „peptenele-Venerii” (*Pecten Veneris*). În „acu-doamnei” se înțelege anume „ac de păr”, o unealtă de cochetărie deja la vechii romani: „*comas a c u comentibus*” (*Quinctil. II, 5*).

Din *ace* bărbătești, românul distinge pe cele întrebunțate de croitori, cojocari, cizmari și alții, numindu-le: „*ac a b ă g e r e s c*” (Olt, com. Vlaici), „*ac ț i g i n e s c*” (Iași, com. Sinești) etc., iar un *ac mare*, în genere, se zice: *a c o i*, în Banat și-n Hațeg: *a c o n i u*, prin opozițiune cu un *ac mic*: *a c u ț*, *a c u l e ț* sau *a c ș o r*.

v. *Abăgeresc*. — *Acoi*. — *Andrea*. — *Cange*. — *Cinghel*. — *Igliță*. — *Țigănesc*...

III. *Ac = m i c* .

Ca ceva foarte neînsemnat și foarte ieftin, *ac* a dat naștere la o mulțime de locuțiuni:

„Ei încă număr și anii
Cînd n-aveai pară de *ac*,
Și acum te joci cu banii
Turnindu-i din sac în sac...”

(Pann, *Prov.* II, 89)

Cine fură azi un *ac*,
Mîine fură un gînsac...”

(*Ibid.*, I, 68)

„Te slujește norocul cît umbra *acului* pe croitor” (*Ispirescu*).

Într-un act moldovenesc de la vodă Alexandru-Iliaș, din 1621 (*A.I.R.* III, 216): „dămu-ț știre de rîndul celor slugi ă-au înblat de-au luat bucatele lui Dumitrașco Șeptelič, c-am înțeles cum sînt la tine în prinsoare, deci să-i faci să întoarcă tot ă-au luat de la casa lui, pîn la un cap de *ac*...”

Expresiunea: „pin’ la un cap de *ac*” este o întorsătură posterioară în loc de vechiul „pin’ la un *ac* de cap”, o locuțiune ajunsă a fi juridică, pe care o găsim lătimește, într-o frază întocmai ca cea de mai sus, în *Codicele Teodosian*: „Si praeter haec tria crimina repudium marito miserit (uxor), oportet eam usque ad *acuculam capit* in domo mariti deponere” (*Ap. Du Cange, v. Acucula*).

„Cauți *acul* în caru cu fin...“; sau: „orbul își caută *acul* în aria cu paiele, și surdul îl povățuiește unde sună...“ (Pann, II, 4; III, 130). Franțuzește: „chercher une aiguille dans une botte de foin“ (Littré). Asociațiunea de idei între căutarea *acului* și „ceva foarte greu“ este veche romană. La Plaut (*Men.* II, I, 8 sqq):

„Nam quid modi futurum est illum quaerere?
Hic annus sextus, postquam ei rei operam damus...
.....s i a c u m c r e d o q u a e r e r e s ,
A c u m i n v e n i s s e s ...“

În: „ai înghițit un *ac* și ai să scoți un fier de plug“ (*Col. Golescu, Conv. lit.*, 1874, p. 68), ni se înfățișează iarăși, ca antiteză între *ac* și „drugă de fer“, o asociațiune de idei romanică. Italienește se zice: „dare un ago per aver un palo di ferro“ (Tommaso).

O altă antiteză:

„Erau broaștele
Ca muștele,
Șerpilor ca și *acele*,
Năpărci ca andrelele!
Acum toate au crescut
Și de spaimă s-au făcut:
Broaștele
Ca ploștele,
Șerpilor ca grinzile,
Năpărci ca buțile...“

(Burada, *Dobrogea*, 153)

IV. U r e c h e a a c u l u i .

Alături cu asociațiunea de idei romanică: „acum quaerere“, dificultatea de a face ceva se mai exprimă printr-o imagine ebraică: „a trece prin găurica *acului*“, pe care *Evangeliiul* a răspindit-o în toate limbile și care s-a ramificat pretutindeni în mai multe variante populare.

Noul Testament, 1648, Mat. XIX, 24: „mai lesni iese cămilei preîn urîchea *acului* a trece, decât bogatul într-o împărăția lui Dumnezeu a intra“.

Coresi, *Omiliar*, 1580: „prea bună amu și minunată iese pilda ačasta: cumă nu poate încăpea cămila preîn urechile *acului* dreptă multă strimtură și pentru multa grosimă a cămilei, așa și calea căia ce duce în viață nu poate încăpea pre bogatul pentru strimtura ei și pentru multa grăsime a bogatului...“

Spaniolește se zice „o c h i u l *acului*“: „por el ojo de una aguja“; românește: u r e c h e , mai ades la plural u r e c h i l e , deși se vorbește despre un singur *ac*; mai rar: *gaură* sau *bortă*.

Variantele populare ale pildei evanghelice:

„Boala intră cu caru și iese prin urechile *acului*“ (M. Ștefănescu, Teleorman, com. Traian).

„Rău intră-n trupu omului ca prin urechile *acului*, și nu-l încapă nici caru, cînd te urmărești să-l scoți“ (Jipescu, Prahova, Vălenii-de-Munte).

„Șiretul se străcoară ca prin urechile *acului*“ (P. Ispirescu).

„Așteaptă să vină luna lui Fluieraru, care bagă omătul pe boarta acului în casă...” (I. Verdeanu, Neamț, com. Carligii).

Pann, *Prov.* III, 130: „Lesne a băga în urechile acului când vezi...”

V. *Ac* = *împungător*.

Ca instrument ascuțit, *ac* a produs o altă locuțiune metaforică.

Deja la vechii romani, „*ac* u tangere”, „a atinge cu *acul*”, însemna: „a lovi tocmai unde doare”.

„— Mendicous es? — Tetigisti *ac* u. — Videtur digna forma...” (Plaut, *Rud.* V, 2).

Românește, când cineva se poartă rău sau ne supără, noi îl amenințăm cu pedeapsa:

„Asta e boală cu leac,
Am eu de cojocul tău *ac*...”

(Pann, *Prov.* III, 128; cfr. I, 68)

sau: „Am eu *ac* și ață de cojocul tău” (*Col. Golescu*).

Ca simbol de respingere, *acul* figurează în următorul obicei:

„La noi întâlnirea cu popa este privită de popor ca piață rea; femeile aruncă *ace* cu gămălii pe jos, ca să scape de piezu” (I. Poppescu, Dolj, com. Băilești).

Tot aci vine un alt obicei, în care simbolismul e și mai pronunțat:

„În București femeile lehuze se feresc a se întâlni una cu alta, fiindcă nu este a bine. Dacă cumva se întâlnesc, iute își trimite una alteia câte un *ac*. Ceea ce are băiat trimite un *ac* cu gămălii iară ceea ce are fată trimite un *ac* cu urechi” (P. Ispirescu).

VI. *Acul albinei*.

Prin proprietatea de a *împunge*, se numește *ac* boldul unor insecte, mai ales al albinei, latinește: *aculeus* (fr. *aiguillon* = it. *aguglione* = sp. *aguíjon*).

„Albina în gură ține mierea cea mai dulce, și în coadă *acul* cel mai otrăvitor” (*Col. Golescu*).

Pann, *Prov.* II, 112:

„Viespea, miere după ce nu face,
Sare și te împunge cu *ace*...”

O legendă poporană:

„Când a făcut D-zeu toate vietățile, a întrebat pre fiecare că ce putere voiește să aibă. Albina a răspuns: — Pre cine voi împunge cu *acul* meu, să și moară. Atunci D-zeu a zis: Mai bine să mori tu! Și așa se vede pînă în ziua de astăzi că îndată ce înghimpă cu *acul* său albina pre cineva, moare ea însăși” (G. Dobrin, Transilvania, Făgăraș, com. Voila).

Românul a observat însă că „matca”, stăpîna albinelor, n-are *ac*, ci numai albinele cele de rînd (Preut V. Florescu, Suceava, com. Ruginoasa), de unde îi place a trage că: „cine e mare și tare, de D-zeu nui este dat să împungă”.

La figurat:

Ion din Vinți, 1689, f. 150: „pre însăși neascultaria morții și *acul* în șelăciunii și legăturile iadului în Iordanu afundându-le...”

Ibid., f. 177: „ăi veselit cu nădejdea învierii pre cei vătămăți cu aculă m o r ț i i...“

Tot așa: *acul* pizmei, *acul* răzbunării etc.

După Bobb (I,3), se mai zice *ac* și [la] virful spicului de griu.

VII. Derivațiunea lexică.

Lătinește sînt *acus* (gen. *acus*) feminin, și *acus* (gen. *aceris*) neutru. La români și la italieni ambele forme s-au contopit, căpătîndu-se la plural: românește *ace*, lingă *acuri* (v. Gruber, *Studii asupra genului*, Iași, 1884, p. 32); italienește: *aghi*, alături cu vechiul *agora*. Forma plurală „acora“ cată să fi existat deja în latina rustică. Celelalte graiuri neolatine: fr. *aiguille* = prov. *agulha* = span. *aguja* = reto-rom. *aguaiglia* etc., ca și ital. *aguglia* și *agocchia*, și-au format cuvîntul dintr-un tip latin deminutiv: *acucula* = *acacula*.

v. Ațđ. — ¹*Hac*.

²-ĂC (-ăcă); suffixe s'attachant aux substantifs et aux adjectifs. Suffixul nominal *-ac*, primar sau secundar și totdeauna tonic în limba română, este una din ramificările sufixului *-c* (*-ka*, *-kã*), diferențiat în: *-ac*, *-ic*, *-ec*, *-oc*, *-uc* etc., prin asociere cu diverse vocale, lungi sau scurte, prin cari se leagă cu rădăcina sau cu tulpina cuvîntului.

Acest sufix există deopotrivă în toate limbile ario-europene și-n toate limbile turanice, astfel că într-un caz concret provenința lui poate să fie cu totul de o altă natură decît în cazul concret cutare sau cutare. Așa la români el este:

a) ario-europeu în:

bui-ac = sl. *buľakũ*
ciorp-ac = sl. *čirpakũ*
cos-ac = sl. *kosakũ*
har-ac = gr. $\chi\acute{\alpha}\rho\alpha\acute{\xi}$
bumb-ac = gr. $\beta\alpha\mu\beta\acute{\alpha}\chi\iota\omicron\nu$ etc.;

b) turanic în:

bãrd-ac = turc. *bardãq*
cap-ac = „ *qapãq*
cerd-ac = „ *čãrdãq*
con-ac = „ *qonãk*
iat-ac = „ *iatãq* etc.

Lătinește, acest sufix (-ăc, -ăco) ne apare în: *mer-acu-s*, *halven-ac-us*, *lingul-aca* etc.; mai ales însă sub forma *-ax* = *ac-s*: *ed-ax*, *loqu-ax*, *aud-ax*, *fug-ax*, *ten-ax*, *rap-ax*, *fer-ax*, *sag-ax*, *lim-ax* (= it. *lum-aca*) etc.; apoi adaos cu alte sufixe, ca în: *halven-ac-iu-s*, *horde-ac-eu-s*, *ciner-ac-eu-s*, *gallin-ac-eu-s*, *dur-ac-inu-s*, *tili-ac-in-eu-s* etc. (Corssen, *Ausspr.*², t. 2, p. 195). Din cauza acestei sufixațiuni suplimentare și din cauza trecerii flexionare a lui *-ax* în *-ace-*, se poate zice că-n latina literară sufixul propriu *-ac* devenise foarte rar, deși trebui să se fi păstrat mai bine în latinitatea rustică. (Cfr. Budenz, *Das Suffix* $\chi\acute{\alpha}\varsigma$ ($\nu\acute{\alpha}\varsigma$, $\alpha\acute{\nu}\acute{\alpha}\varsigma$, $\nu\acute{\alpha}\varsigma$), Götting., 1858; G. Mueller, *De linguae lat. deminutivis*, Lips., 1865).

La daci și la traci în genere, sufixul *-ac* pare a fi suferit, pe de o parte, o scădere consonantică la *-ag*, ca în *Susag*, numele unui dac, despre care vorbește Pliniu cel Tânăr într-o scrisoare către Traian, pe de alta, o scădere vocalică la *-oc*: *Amad-oc*, *Bith-oc*, *Sad-oc*, *Spara-doc*, *Spart-oc* lingă *Spart-ac* etc. (Tocilescu, *Dacia*, 605). Cu toate astea, Eustathiu în scholiile la Homer ne transmite vorba tracică $\mu\alpha\nu\delta\acute{\alpha}\chi\eta\varsigma$ „ $\delta\epsilon\sigma\mu\acute{\alpha}\varsigma$ $\chi\acute{\alpha}\rho\omicron\nu$ “ „legătură de fin“ (De Lagarde, *Gesamm. Abhandlungen*, 280), în care sufixul *-ac* s-a păstrat intact și pe care au moștenit-o ro-

mâinii în cuvîntul *măldac* „petit tas de foin“ (Cihac, II, 672). În majoritatea cazurilor, sufixul *-ac* pare a se fi acăţat în dialectele tracice la tulpine nominale cu finalul *t* sau *d*.

În „măld-ac“ = *μαυδάκης* se învederează pe deplin caracterul deminutival al sufixului *-ac* la traci, pe cînd în latina literară acest caracter se perduse aproape cu desăvîrşire, după cum ne întîmpină prea puţin şi-n cuvintele slavice, grece şi turce, introduse în limba română.

Ori de unde ar veni, de la daci sau din latina rustică, e foarte interesantă întrebuiţarea curat deminutivală a sufixului *-ac* de către ţăranii noştri într-o mulţime de vorbe plăsmuite de dînşii şi pe cari nu le cunoaşte sau le nesocoteşte graiul cărturarilor.

Iată, de exemplu, cum vorbeşte un sătean din Prahova:

„Dacă uscăţiva, puţinica şi b u d u l a c a mea vorbire cu ande hinu mîieu Moţăilă n-or hi-n placu multor duhuri mari...“ (Jipescu, Vălenii-de-Munte).

„Cînd eşti mic, s c u n d a c, văzut-ai că te hărtăpălesc toţi?“ (Id.).

„... îndrăzneala tinerilor, mintea pururea c r u d a c ă a fetilor...“ (Id.).

În balada *Cucul şi turturica* (Alex., *Poez. pop.*², 8):

„Ba, cucule, ba,
Nu te-oi asculta,
P o r u m b a c u l e ,
Frumuşelule,
Pestrişorule,
Drăguşorule...“,

unde deminutivalul *-ac* corespunde deminutivalilor *-el* = lat. *-ellus* şi *-ior* = lat. *-iōlus*.

Sufixul român *-ac* ne-nfăţişează sub raportul formei următoarele:

1. Tinde a scădea consonantic la *-ag*, de ex. *desag* sau *desagă* = gr. *δισάκιον*;

2. Tinde a scădea vocalic la *-oc*, de ex. *gînsoc* = *gînsac* (cfr. Quintescu, *De deminutivis*, 52—3);

3. Iubeşte tulpinele nominale cu finala dentală, ca în: *scundac*, *măldac*, *fundac* etc.;

4. Se adaugă la un alt sufix, de ex. din: *prostan* — *prostănac* = *prost-an-ac*;

5. Îşi adaugă un alt sufix, perzînd atunci accentul, de ex. din: *gîndac* — *gîndăcël* = *gînd-ac-ël*.

v. *-ag*. — *-eac*. — *-eag*. — *-ic*. — *-ig*. — *-oc*. — *-og*. — *-uc*. — *-ug*.

²AC; préfix s'attachant aux pronoms et adjectifs démonstratifs. Deja în latina arhaică, pronumele demonstrativ *ecc-* (*ecce*, *ecco*) servea a mai întări alte elemente demonstrative, cu cari se aglutina într-un singur corp. La Plaut nu o dată ne întîmpină: *eccillum* „acel“ = *ecce-illum*, *eccistam* „această“ = *ecce-istam* etc. În limba latină rustică s-a răspîndit cu timpul din ce în ce mai mult acest mod de a procede şi, totodată, ştergîndu-se cu încetul în asemeni compuse individualitatea

lui e c c e sau e c c o, inițialul e- a trecut în -a. De aci prefixul *ac-*, pe care-l au românii în: *acest* = lat. *ecc-istum* (ital. *questo* = *eccu-istum*, *questi* = *eccu-iste*, span. *aqueste* = *eccu-iste*) alături cu simplul *ist* = *istum*; *acel* = lat. *ecc-illum* (span. *aquel* = *eccu-illum*, ital. *quegli* = *eccu-ille*, *quello* = *eccu-illum*) alături cu simplul *el*, *ăl* = *illum*; *acum* sau *acmu* = lat. *eccu-modo* (= friul. *acumò*); *aci* = lat. *ecc-hic* (span. *aquí* = *eccu-hic*) și altele.

De observat:

1. *ac-* redus la *a-*: *aist* = *ecc-istum*, lângă *acest*; *ași* = *eccu-sic*, lângă macedo-românul *acși* (= sicil. *accussi*)...

2. *ac-* redus la *c-*: *cest* = *acest*; *cel* = *acel*, *colo* = *acolo*...

3. Latinul *ecc-* trecut în același cuvânt în trei forme: *acătare*, *cutare*, *atare* = *eccu-talem* (= ital. *cotale*)...

4. În adverbul *coace* = *eccu-hacce*, dispărutul *a* reapare numai în construcțiunea *într-acoace*.

Astfel prefixul român *ac-*, spaniolul *agu-*, italianul *qu-* etc., toate din latinul *ecc-* (*ecce*, *ecco*), se identifică prin origine cu adverbul nostru *iacă* = ital. *ecco*, deși de secolii s-au despărțit de dînsul prin diversitatea funcțiunilor.

v. *Iacă*.

⁴AC, vb.; apporter. O ciudată contractiune poporană din *a d u c e*, întrebuițată numai în unele forme ale verbului.

„Tu-l mîi la foc
Și el țî-*ace* busuioc...”

(G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 62)

Balada *Gelip Costea*:

„Azi e luni și mîine marți,
Vine Costea din Galați
Ș-*ace* sare
La mieoare
Și holovani
La cîrlani...”

unde d. G. D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 514) observă: „sincopare în loc de *ș i a d u c e*, ca în *s-ac* (*s-aduc*), *s-acă* (*să aducă*)”.

ACADEA (plur. *acadele*), subst. fem.; caramel. „Vorbă turcească, cunoscută numai în România liberă“ (*L. M.*). Cuvîntul ne-a venit prin turci din arabul *'akide* „sorte de sucrerie“ (Șaineanu), dar sună românește tot așa de bine ca și franțuzește „caramel“, care e de asemenea arab, trecut în Franția prin Spania (Littré). Grație cofetarilor italieni, „caramel“ a străbătut prin Germania (*Karmelzucker*) pînă-n Polonia (*karamelek*), pe cînd *acadea* nici măcar în România n-a putut să aibă o lungă durată.

v. *Alva*. — *Alviță*.

¹ACĂR, conj.; n'importe (qui, quoi, comment etc.). *Dicționarul român-latino-bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Acar*. Sive. Vel. — *Acar-care*. Quicumque, Quivis“. În *Lex. Bud.*, 365: „*acar* = macar, bățar, ori, fie, fiește“. Bobb, 3: „*acar-că* = etsi, *acar-ce* = quideunque, *acar-cine* = quicumque“.

Noul Testament, 1648, f. 219: „unul crede că e slobod *acar-ce* a mânca, iarâ altul slab mâncă verze...“

În aparință, a c a r se identifică cu m a c a r, avînd același sens și abia diferind prin formă. În realitate însă, ambele cuvinte sînt cu totul străine unul altuia prin origine. Întrebuințat numai la românii de peste Carpați, și chiar acolo rar, *acar* este din punct în punct maghiarul *akár* „n'importe“, în compozițiune: *akár-ki* = *acar-cine*, *akár-mi* = *acar-ce*, *akár-hól* = *acar-unde* etc., dintr-o rădăcină curat ungurească cu semnificațiunea de „voire“.

v. *Măcar*. — *Ori*. — *Vare*.

²ACĂR (plur. *acare*), s.n.; étui à aiguilles. Latinește ar fi: *acuarium*. „Unelte de cusut: ac, ață, *acar*, foarfece, degetar, pînză...“ (D. Alboteanu, Covurlui, com. Mastacani).

Dicționarele mai dau pe a c a r „fabricant d'aiguilles“, ba încă a c ă r i e „fabrique d'aiguilles“ (Cihac), formațiuni gramaticește corecte, dar nedovedite și cari nu vor deveni o realitate decît numai după ce se vor înființa mai întîi în România nește f a b r i c e d e a c e, deocamdată în lipsă.

v. ¹*Ac*. — *Acarniță*. — *Acăriță*. — *Aconiță*. — ²*ar*.

³ACĂR (plur. *acari*), s.m.; fabriquant d'aiguilles.

v. ²*Acar*.

⁴ACĂR, s. n.; instrument en fer employé pour séparer les cheveux de la fiancée. De la *ac* cu sufixul adjectival *ar* = lat. *-arium*, ceea ce arată că se presupune înainte un substantiv, probabil „peptene“, adică: (pecten) a c u a r i u m (cfr. *-ar*).

S. F. Marian, *Nunta la români*, p. 379: „După ce s-au adunat toți cei ce au avut să se adune, încep druștele și cu nevestele cele tinere, ca și-n sara premergătoare, a pieptăna pre mireasă, a-i despărți părul, adecă a-i face cărare cu un fel de unealtă de fier numită *acar*, care ne aduce aminte de *h a s t a c o e l i b a r i s* a romanilor...“ Apoi mai jos: „*Acarul* este o unealtă de fier ori și de aramă, lătuță de un deget, la ambele capete rătunzită și adunate nițel spre olaltă, avînd astfel forma unui corn (chiflă) de mîncare. Pe lîngă acest *acar* se construiește conciu și peste dînsul se pune mai pe urmă învălitoare...“

v. ¹*Ac*. — *Conciu*.

ACĂRĂT (plur. *acareturi*), s. n.; bienfonds. Se aude și *ecaret*. Se aplică mai cu seamă la construcțiuni cu dependențele lor.

Enache Cogălniceanu, *Cron.*, p. 200, vorbind despre Lupul-agă sub Constantin Mavrocordat: „păn' la cea de pe urmă au scăpat cu

118 vieța, dar au eșit din șezzeci pungi de bani și i-au rămas și toate

acareturile, care nu se pot arăta cu scrisul cită răsipă și pagubă au avut...”

Filimon, *Ciocoi vechi*, p. 105: „Ei bine, stăpine! Trebuie să facem cercetare pe la toate aceste *acareturi*, căci poate să fie călcate de vecini...”

Cost. Stamati (*Muza română I*, 526) îi dă ca sinonim: h e i u r i.
Venit la români prin turci din arabul 'akâret (Șaineanu).
v. *Bină*. — *Hei*.

1,2,3 **ACARIU**. — v. 1,2,3 *Acar*.

ACĂRNIȚĂ (plur. *acarnițe*), s.f.; boite, sac ou étui à aiguilles. Sinonim cu a c ă r i ț ă și a c o n i ț ă, despre cari vezi mai jos, și cu a c a r, din care s-a format prin sufixul slav ic -niță, dar avînd un înțeles ceva mai întins:

„La ciobanii de pe la noi *acarniță* se cheamă locul, cutia sau trais-ta, unde ei țin acele, foarfecile etc.” (V. Lohan, Iașii, com. Buciumii).
v. ²*Acar*. — ²*niță*.

ACĂRNIȘTE, s. f.; étui à aiguilles. Format din a c a r n i ț ă, înlocuindu-se finalul -iță prin sufixul slav ic -iște. Această formă, care rămîne dubioasă, ne întimpină numai la ieromonahul Macarie, *Lex. ms. slavo-român*, din 1778 (Bibl. Centrală din Bucur.): „Țava acelor, acariul, *acarniștea*, teaca or țava cea prinsă cu curéle, întru carea se pun acele, undrélele...”

v. *Acarniță*.

ACĂSĂ, adv.; chez, à la maison. Deși compus din a = lat. *ad* și *casă* = lat. *casam*, totuși *a-casă* a ajuns a fi un adverb în toată puterea cuvîntului, invariabil și avînd cele două elemente ale sale constitutive cu atît mai strîns unite, cu cît prepozițiunea separată a (v. ¹²A) a despărut din limbă aproape cu desăvîrșire. Precum este adverb: *afară* = *a-fară* = lat. *ad-foras*, în același mod e adverb *a-casă*, care foarte bine s-ar putea scrie: *acasă*.

În *acasă* noțiunea de „edificiu” e accidentală. Poate să fie cineva *acasă* în pădure sau într-o peșteră, dacă acolo îi este șederea. Limba română posedă o mulțime de expresiuni pentru nește locuințe, ca: *stîină*, *îtrlă*, *surlă*, *cocioabă*, *bordei*, *coșmagă*, *cușmelie*, *colibă*, *bojdeucă*, *cobîrnă*, *zăvadă*, *șatră*, *cort* etc., pe cari niciodată nu le numește „casă”, și totuși cei ce petrec în ele sînt: *acasă*.

Pentru a arăta că e supărat sau nemulțumit, românul zice: „Nu-mi sînt toți boii *acasă*” (Baronzi, *Limba română*, 43). Totuși niciodată nu s-ar putea zice: „boii în c a s ă”.

Ca adverb, *acasă* uneori își perde în grai pe finalul -ă, devenind: *a-cas'* sau *acas'*, după cum se perde în: *afar'* = *afară*.

Într-un cîntec poporan din Transilvania:

„De nu-i iaz
Și nici pîrlaz,
Să trec la mîndra *acas'*...”

pe cînd într-un alt cîntec tot de acolo:

„Ce folos că trag *acasă*,
Că n-am nevastă frumoasă:
Strîng în brață sloi de gheață,
Pare că-i o mogindeață...”

(*Ibid.*, 183)

În legătură cu pronumele personal sau reflexiv, *acasă* și-l asociază sub forma enclitică: *acasă-i*, *acasă-ți* etc.

Moxa, 1620, p. 355: „Dumnezeu i cruță, că-i găsi unŭ porcarŭ anume Festul și féce bine că-i duse *acasă*-și...”

Pravila Moldov., 1646, p. 88: „mușaria cîndŭ nu sã va pleca nice va asculta de besericã, cîndŭ-i va dzice sã margã dupã bãrbatu-șŭ, carele o cere și o chîamã sã vie *acasă*-ș și sã lãcuiascã împreună...”

N. Muste, *Cron.*, 17: „n-au primit Grigorie-vodã, rugãndu-se vezirului sã-l lasã sã margã *acasă*-și în Tarigrad...”

Cost. Negruzzi, *Au mai pãtit-o și alții*, 71: „Toți alergarã pe *acasã* cu pãrul zburlit, cu grija în suflet, cu groaza în inimã, gîndind la scena ce vãzuserã și temîndu-se sã nu gãseascã asemenea priveliști pe *acasã*-le...”

În proverburî:

Despre fanfaronadã:

„Pe uliță
Chiriță,
Ș-*acasã* chisãliță...”

sau:

„Umblã pe drum cu alai
Ș-*acasã* n-are malai...”

(Pann, I, 160)

Despre o oaie bunã și o nevastă harnicã:

„Linoasã și lãptoasã și grasã,
Sã vie și devreme *acasã*...”

(*Ib.*, II, 113)

Despre cei ce cãlãtoresc fãrã folos:

„A lipsit de *acasã* nouã ani
Și s-a întors cu doi bani...”

(*Ib.*, II, 5)

În fine:

„Cînd ești poftit la vro masã,
Pleacã sãtul de *acasã*...”

(*Ib.*, III, 105)

și atunci acel ce te ospeteazã va putea sã zicã: „așa mai vii de *acasã*”, un idiotism care însemneazã: „așa-mi place sã fii”.

„Draga mea Anicuță! Ian sã te privesc în hainele aiste... Așa țãrance mai vin de *acasã*... sã ai șapte sate pline!” (Alex., *Craiu nou*, sc. IX).

Alecu: Așa mai vii de *acasă*...“ (Alex., *Nunta țărănească*, sc. X)

În blăstemuri: „Duce-te-ai în sus și-n jos, și-*acasă* să nu mai vii!“ (A. Degan, Transilv., Hunedoara).

În graiul vânătoresc, cel puțin în Țara Românească, exclamațiunea „haide *acasă*!“ însemnează că vînatul e prins.

Așa în Teleorman:

„Pe la noi vînătorii, după ce și-au ales timpul, se intrunesc de la trei pînă la șase, avînd fiecare cîini de vînat, și pleacă înșirați astfel din distanță în distanță încît să se poată vedea unul pe altul. Îndată apoi ce unul din ei a zărit vînatul, strigă: ocol, aidi *acasă*! și la acest semnal toți ceilalți, precum și cîinii, aleargă spre locul arătat...“ (I. Panaitescu, com. Bălțații).

„Cînd vînatorul, urmat de ogar, găsește vînatul, el strigă mereu: ocol, aidi *acasă*! ocol, aidi *acasă*! pînă ce-l prinde...“ (I. Ionescu, Rîioasa).

În Dolj:

„Cînd vînatorul este însoțit de ogar și vede iepurele, vulpea sau alt animal, strigă: tut puiu! și: ocol, aideți *acasă*!“ (M. Ciocălțu, Dolj, c. Plenița).

Tot așa în Ialomița (C. Ionescu, com. Bornești).

Acest strigăt cu „*acasă*“ e un fel de conjurațiune:

„La vederea vînatului, zberetul vînătorului este: ocol, aid' *acas*! crezînd că atunci iepurele sau vulpea sau alt ce va fi se oprește pe loc de se poate da cu pușca“ (N. Poppescu, Dolj, c. Piscu).

Poporul e sigur că fiarele și dobitoacele înțeleg limba omenească și sînt chiar în stare de a vorbi o dată pe an (v. *An-Nou*). Auzînd dară că omul „se întoarce *acasă*“, vînatul se amăgește, nu se mai mișcă, și deci e împușcat.

E foarte interesant că strigătul vînătorului se cheamă la olteni *zberet*, ceea ce nu are a face etimologiceste cu *zberare* = lat. (*ex*) *balare* „bêler“, ci este vechiul roman (*ex*) *barritus* „cri de guerre“, ricnetul ce izburcea tocmai atunci cînd legionarii năvăleau asupra dușmanului: „clamor autem, quem *barritum* vocant, non ante debet attolli quam utraque acies se junxerit“ (Veget.).

Vînătorescul *acasă*! își găsește și el, cel puțin ca fond dacă nu și ca formă, nește paraleluri romanice, cari ne permit a bănui o veche origine latină: „Au lit! au lit, chiens! exclamations pour faire quêter les chiens, lorsqu'on veut lancer un lièvre (Littre). „Aide *acasă*!“ sau „aide în p a t!“ exprimă aceeași noțiune de: „aide la o d i h n ă“, prin care vînătorul crede a înșela pe iepure.

Adverbul *acasă*, în orice caz, trebui să fie latin rustic: *ad casa* m pentru elasicul „*domi, domum*“; căci nu numai corespunde italianului și spaniolului: „a casa“, dar încă francezului „chez“, vechi „à ches“ = „ad casam“, de *ex*. într-un text medieval citat de Littre: „vos voliez venir à nos e à ceaus qui sont à ches nos“ = „voiați a veni la noi și la cei ce sînt *acasă* la noi“. Italienește, la Macchiavelli: „Il Re, per timore di questa lega, se ne andò per ragunare più forze a casa“ (Tommaseo). În dialectul vallon (Grandgagnage, I, 21) în loc de „chez“ se zice „amon“ = „à-mohon“ (à-maison), schimbîndu-se cuvîntul principal, dar rămînînd aceeași construcțiune și aceeași idee ca în *acasă*.

v. *Casă*. — *Ocol*. — *Zberet*. — *Vinat*.

ACATASTASIA, subst. fem.; bouleversement, désordre. Grecul *ἀκαταστασία*, care n-a circulat niciodată în gura poporului român, dar pe care totuși, așa fiind moda în epoca fanariotică, cronicarul Zilot (p. 45) îl întrebuițează vorbind despre Mihai-vodă Suțul:

„Unde iese și cum merge,
De e strîmb sau după lege,
Nici că prin gînd îi trecea!
Care mai de dimineață
I se arăta în față,
Ce-i zicea, așa făcea!
Așa *acatastasie*,
Așa scîrnăvă domnie...!”

ACATIST (plur. *acatiste*), s. n.; terme ecclésiastique. „Ἀκάθιστος, propriu: care nu se pune jos, care nu șeade jos; de unde în special, ca termen bisericesc: 1. rugăciunile, cîntările, serviciul bisericesc care în seara vinerii din a cincea săptămînă din Păresimi se face în onoarea Născătoarei de Dumnezeu, și în cursul căruia toți oamenii stau în picioare; 2. de aci, în genere, orice rugăciuni și cîntări către Născătoarea de Dumnezeu; 3. ceea ce se dă preutului, care face aceste rugăciuni și cîntări; de ex.: am să dau *acatiste* pe la toate bisericile ca să te blasteme“ (L. M.).

Cel mai vechi *Acatist* românesc tipărit este acel moldovenesc al mitropolitului Dosofteiu, ieșit în-4 la Uniow în Galiția la 1673, în același timp cu *Psaltirea în versuri*. Titlul, pe care nu-l cunoscuse Cipariu (*Principia*, 107), este curios prin amestecul limbii paleo-slavo-vice cu româna: *Prečestnyĭ Akathistŭ i molebenŭ presvĕtyĭ Bogorodici, kanonŭ voskresenŭ i pročiĭa spasitelnyĭa molby kŭ Gospodu našemu Iisusu Christu, tălmăcit de pre limbă slovenĭască pre limbă rumăniĭască trudolubiemŭ i tšcaniemŭ preosviaščennago kyr otca Dosotheĭa, mitropolitŭ Sučavskago i vseĭa Moldavskĭa zemĭĭa. V Monastiru Unevskomŭ typom izobrazisĭa. Rok 1673*. Specimen din text:

„Bucură-te că pre filozofi nemăestri î-arătaș, bucură-te că pre ceĭ meșteri de cuvinte necuvîntători î-au vădit...”

Cel întii *Acatist* românesc cu litere latine este: *Acathist său carte cu multe rugătsuni pentru evlăviea fiestequarui crestin*, publicat de celebrul Samuil Klain (Micul) la Sibii, 1801, in-16.

ACAT (plur. *acați*), s. m.; Acacia blanc, Robinia pseudo-acacia. Arbore cunoscut la noi mai mult sub numele de *s a l e î m*; în Banat: *b r a g h i n*, *b a g r i n*, *m a g r i n*, după localități; în Oltenia: *d a f i n*; în unele locuri: *a r c a ț*, prin epenteza lui *r* ca în *a r ț a r*, cu care uneori îl confundă poporul. A se vedea la fiecare din aceste cuvinte. Termenul *acaț* (= ung. *akátz*) se întrebuițează mai mult în Transilvania.

ACĂȚ (*acățat*, *acățare*), vb.; daco-roumain: suspendre, accrocher; macédo-roumain: saisir, attraper. Se rostește de asemenea, prin scăderea lui *c* între vocale la *g*: *agaț*, *agățat*, *agățare*. Se mai zice la prezinte

indicativ: *acăț*, *agăț*, sau: *aciț*, *agiț*. În Moldova, din contra, în multe locuri se pronunță: *acațat*, *acațare*, fără a trece pe netonicul *a* în *ă*.

În *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*acăț* = applico; *acățu-mă* = applicor; *acățat* = applicatus“.

„Cel ce e pe cale de a se ineca, se *acață* de orice-i vine înainte. Neavînd ce să-mi îmipute, se *acață* de forma veșmintelor mele. Românii din Macedonia zic: cătușa *acață* șoareci = mița sau pisica p r i n d e șoareci“ (*L. M.*).

În balada *Corbac*, blăstem asupra corbului:

„Ori de mine tu-ți bați gioc?
Rămîneare-ai fără cioc,
Și ți-ar cădea unghile
Să n-acați cu dinsele!...“

În *Psaltirea* transilvană a lui Corbea, din 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. LXXXVIII:

„Și într-a ta bună vrere
Și cornul nostru putere
Va lua, și s-o-nălța
Cît de cer s-o *acăț*a...“

„Gherghino, tată! ado toporașu să bat un cui colea lîngă sobă să-mi *agiț* a ghebă să să usuce, că-i plină dă apă...“ (T. Teodorescu, Ialomița, com. Lupșeanu).

Proverbial:

„Se *acață* de om ca scaiul de oaie“ (P. Olteanu, Transilv., Hațeg).

„S-a *acățat* ca o yeveriță“ (R. Simu, Transilv., com. Orlat).

Macedo-românește după basmul despre Făt-Frumos (V. Petrescu, *Mostre I*, passim):

„Eu nu escu tatăl a teu acel de dialihia, ci te-am *acățat* pe ariu...“

Cum îl văzură ascîpat, zinele se nîiriră că nu putură să-l *acață*...“

„Eu nu sint tatăl tău cel adevărat, ci te-am p r i n s pe riu...“

Cum îl văzură scăpat, zinele se ciudiră de necaz că nu putură să-l p r i n z ă...“

Apoi idiotismul: *acață* frică = p r i n d e frică.

Precum franțuzește „*accrocher*, s'*accrocher*“ vine de la „*croc*“, tot așa românește *acățare* se trage din prepozițiunea *a* = „ad“ d-a dreptul din *c a ț ă* „*croc*“, „*houlette*“, bățul cu cîrlig în virf prin care păstorii p r i n d oile *acățîndu*-le de lîină sau de picior. Ciobanul nu face un pas fără *c a ț ă*, de ar fi cît de avut:

„Ciobanii lui Dobrișan,
Ei sint boieri de divan,
Șed în *c a ț ă* rezemați,
Cu caftan toți îmbrăcați.
Cîte-o peatră nestimată
De plătește lumea toată
Sus pe *c a ț ă* - i aninată...“

A prinde oaia cu c a ț ă, se cheamă ciobănește *a acăț*. De aci, a înșela pe cineva, a prinde cu vorba, a umbla cu minciuni, se zice: „a umbla cu c a ț a”.

„Să nu mai umbli cu c a ț a
Și să-mi amărăști viața...”

(Pann, *Prov.* II, 46)

Acaț este în limba română un rest din viața pastorală.

Din cei doi sinonimi ai lui: *a t î r n* și *a n i n*, vom vedea mai jos că unul este iarăși de origine ciobănească.

v. *Caț*. — *Atîrn*.

În dicționarul lui Bobb (I, 5) reflexivul: *acațu-mă* se traduce prin „haesito”, de unde apoi adjectivul *a c ă ț ă c i o s* „haesitabundus, haesitans, haesitator”, pe cînd pentru noțiunea proprie de „nexilis, connexivus” se dă *a c ă ț o s*, iar infinitivul substantivat *acățare* se aduce o dată ca: „appensio” și altă dată ca: „haesitatio”. În texturi noi n-am putut constata pentru *acățare* această desfășurare a unui sens secundar de „ginginire, a fi greoi la vorbă sau la hotărîre” din sensul primar de „aninare”. Nu lipsesc însă paraleluri pentru o asemenea asociațiune de idei. Chiar lătinește *haesito* nu este decît intensivul lui *haereo*, vechi *haeseo* „anin”. Românește aceeași bifurcare de sensuri ne întîmpină mai jos în *a t î r n*.

În dialectul istriano-român se zice *acaț* sau *acăț* cu sensul de „prind, înhaț”, ca și-n macedo-româna; mai adesea însă, cu pierderea inițialului *a-*, rămîne numai *caț*. Mai curioasă este forma istriano-română *racăț*, pe care I. Maiorescu (*Itin.*, p. 111) o explică prin prefixul *re-*, dar care poate să aibă și alte explicațiuni. După fonetica istriano-română, pe de o parte inițialul *d* trece uneori în *r*, de ex.: *reschid* = *deschid*, *rescuț* = *descuț*, *respart* = *despart*, și atunci *racăț* ar putea fi *dacăț*, cu prefixul *d*; pe de altă parte, un prototip *înacăț*, format prin analogie cu: *înacresc*, *înalbesc*, *înot*, în loc de simpli: *acresc*, *albesc*, *not* etc., ne duce iarăși la o formă istriano-română *racăț*, ca în: *rentie* = *înainte*. Explicațiunea din urmă ni se pare a fi mai probabilă, dar nu sigură.

v. *Acațăr*. — *Agăț*.

ACAȚĂR (*acățăr*, *acățărare*), vb.; grimper. Se întrebunțează mai totdeauna reflexiv: *a se acățăra*. Pare a exista numai în dialectul dacoromân, fiind însă chiar aci mai rar decît simplul *a c a ț*, de unde derivă. Mai adesea se zice *cațăr*, perzîndu-se inițialul *a-*, după cum în istriano-româna el s-a pierdut în forma *c a ț* în loc de *a c a ț* (Miklos., *Untersuch.* I, 18).

Cu *a-*:

La I. Creangă, în *Povestea lui Stan Pățitul*:

“... se răped cinii să rupă omul, nu altceva; și cînd se uită mai bine, ce să vadă? vede un băiet că se *acățera* pe stîlpul porții, de frica cinilor...”

Și ceva mai jos:

“... cum vine duminică, Ipate și cu Chirică se ieu și se duc la horă în sat. Chirică, cum îi treaba băieților, se *acățera* pe cele garduri și se hlizea cu ceilalți băieți...” (*Conv. lit.*, 1877, p. 23, 29).

Fără a-:

La Alexandri, în *Scara mîtei* (sc. III): „Cînd m-ar vedea înpricinații *cățerîndu*-mă zi și noapte pe scară, oare ce ar socoti în gîndul lor despre prezidentul din Roman?...“

Sau în *Critil și Andronius* (Iași, 1794, p. 7): „...ei se *cățara* cu iuțime asupra acestorū stînci, care era neapropiîate pentru mine...“

Strînsa legătură de sensuri între *acațăr* și *acaț* se învederează mai ales cînd ambele vorbe ne întîmpină alături, bunăoară la C. Stamati, în *Ciubăr-vodă* (Muza I, 95):

„La cite buți s-au dat cep
De mied, vișinap și vin!
Ciți marțoli s-au rădicat,
Înfingîndu-i în pămînt,
De a căroră virf nalt
Năfrămi cu bani s-au legat,
Pentru cei ce vor putea
Să se *cațere* pe ei!
Ciți brazi din munți s-au adus,
Pe carii i-au răsădit
Pe drumuri și prin oraș,
A c a ț i n d pe virful lor
Stegurele fel de fel...“

Cine se *acațără* nu face altceva decît a se *acața* mai de multe ori. Explicînd pe franc. „grimper“, Littré observă: „on s' a c c r o c h e pour g r i m p e r“.

Lungimea materială în *acaț-ăr* din *acaț*, pentru a exprime noțiunea frecuentativă, este de aceeași natură morfologică ca în *scut-ur* din *scot* = lat. *excutio*, sau în *turb-ur* din *turb* = lat. *turbo*. Sufixul verbal *-ăr* reprezintă aci pe *-ur* = lat. *-ulo*. Forma organică e *acaț-ur*, de unde apoi, prin acomodățiune cu *i* din *ț* = *ti*, urmează trecerea lui *u* în *ă* și chiar în *e*: *acaț-er*.

v. *Acaț*. — *Cață*. — *Cațăr*. — *-ur*.

-ĂCĂ. — v. ²*ac*.

ACĂ-. — v. ³*ac*-. — *Acătare*.

ACĂRIE, s. f.; „quincaillerie, fabrique d'aiguilles, aiguilles en général“ (Cihac). Format din *acar* „fabricant d'aiguilles“, întocmai ca: *abagerie* din *abager*; *eroitorie* din *eroitor*; *cizmărie* din *eizmar* etc.

v. ²*Acar*.

¹ACĂRIȚĂ (plur. *acărițe*), s. f.; étui à aiguilles. Sinonim cu *acar-niță*, *acarniște*, *aconiță* și *acar*, despre cari vezi la locul lor.

„Uneltele de cusut sint: *ac* (cojocăresc, mare, mic, de fluturi), *ață* și *acăriță*“ (C. Negoescu, Rimnic-Sărat, c. Bogza).

125

„Ciobanii poartă uneltele lor de cusut într-o *acăriță*“ (Mironescu, Neamț, c. Taslău).

Ca deminutiv din a c a r, ar trebui să fie a c ă r e l; trecerea la feminin în *acăriță* se explică prin analogia altor cuvinte cu un sens apropiat: *cutie, lădiță* etc.

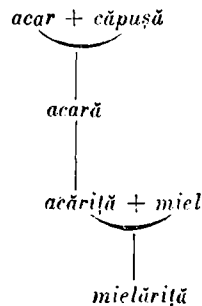
v. ²*Acar.*

²**ACĂRIȚĂ** (plur. *acărițe*), s. f.; t. de zool.; tique des moutons, pediculus ovinus. Termen întrebuințat mai cu seamă în Transilvania ca sinonim cu c ă p u ș ă: „*acăriță*, căpușă, goangă ce se face pre oi cu foale mare“ (*Lex. Bud.*, 3, 97). Iser, *Wtb.*, 4: „*acăriță*, Schaaflaus“.

Cuvîntul n-are a face cu *ac* „aiguille“, ci derivă d-a dreptul din lat. *acarus* = gr. *ἄκαρι*, de unde și italienește: a c a r o dei montogni.

Trecerea la feminin în *acăriță* din forma organică „*acar*“ se datorează analogiei sinonimului c ă p u ș ă. De aci apoi prin analogie cu *acăriță*, în care -r- este organic, se zice și m i e l ă r i ț ă (*L. B.*), unde -r- nu se putea naște pe calea curat fonetică, ci numai doară prin aninarea analogică a finalului -*ăriță* din *acăriță*.

Filiațiunea morfologică este dară:

E foarte interesant a urmări asemeni cazuri de analogie, cari ar rămînea pentru totdeauna enigme din punctul de vedere curat fonetic.

v. *Căpușă*. — *Mielăriță*.

ACĂTARE, pron. indeterminat; quidam, un certain. Vorbă pe cale de a dispărea din grai, dar care nu o dată ne întîmpină în vechile texturi.

În *Vocabularul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 442): „*Acătare*. Q u i d a m“.

Ioan din Vinți, 1689, f. 158 b. (Io. V, 4): „îngerul Domnului pogorâia în *acătare* căsuri în lacu și turbura apa...“ = span. descendia en c i e r t o tiempo = portug. descia em c e r t o tempo“...

Evangeliarul transilvan, 1648, Luc. XI, I: „și când să ruga elu în *acătare* locu, cumu părăsi, zise unulu deîn ucenicii lui cătră elu...“ = et factum est, quum esset in q u o d a m loco orans... = „ἐν τόπῳ τινὶ...“

Italienește acest pasagiu se poate traduce foarte corect: „in c o-

Deja *Lexiconul Budan* (p. 3) a observat identitatea între românul *acătare* și italianul *c o t a l e*. Ambele însă nu derivă din lat. *aeque-talem*, precum bănuia Diez (*Wtb.*² I, 143), ci din *eccu-talem*, cu *ec-* devenit prefix și trecut în *ac-* sau în *c-* în toate limbile romanice: *acel* — *cel*, *acest* — *cest*, *acolo* — *colo* etc.

În locuțiunea proverbială muntenească, pe care ne-o dă Anton Pann (*Prov.* III, 129): „eu *acătare* poamă nu sînt, dar nici fiece pasere nu mă mănîncă“, s-a conservat latinul *t a l i s* cu sensul de „excellent“, ca în: *talīs vir*, *talīs dignitas*, *talīs et tantus* etc., precum și la noi în adjectivul *t a r e*.

Cu același sens în Transilvania: „La noi mai auzi pe bătrîni zîcînd despre o persoană sau un lucru: nu-i *acătare*, adecă: nu e mare treabă de el“ (I. Bianu, Tîrnava).

Cronicarul Neculce, II, 245, descrie în următorul mod pe domnul moldovenesc Duca: „Era om nu prea înalt, și gros, burduhos și bătrîn; numai își cernia barba; pe atîta se cunoștea că nu avea *acătare* minte sau frica lui Dumnezeu. Și ce gîndia el să facă, și la ce se ispitia, și la ce l-au adus păcatul...!“

[După comunicarea lui Aureliu Candrea. Forma amplificată *acătărilea* (= *acătare-le-a*), cu însemnarea de „bon, excellent, exquis“, mai circulează în Moldova.

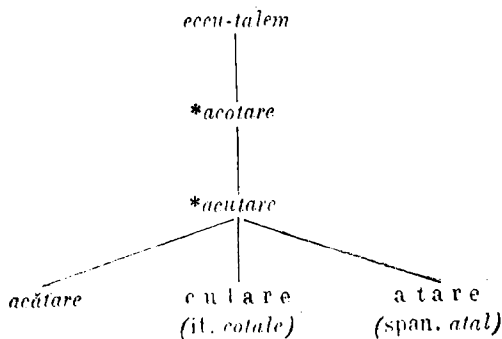
Contemporanul V, sem. I, 293: „... somnul ce-l pălea mereu nu-i părea *acătărilea*...“

Ibid., VII, sem. I, 290: „... după Irina ceea nu-i niciodată borșul *acătărilea*...“

Ibid., 466: „... da ce să nu fie un lucru *acătărilea*?...“

Ibid., sem. II, 6: „... așa li se cade, că, de-i femeia *acătărilea*, o ucid...“]

Din lat. *eccu-talem* limba română a căpătat un triplet foarte interesant. Alături cu *acătare*, ne mai întîmpină: *c u t a r e* și *a t a r e*. Sub raportul material, între citetrela este aceeași legătură ca între *acest*, *cest* și *ast* sau *aest*, derivate dopotrivă din lat. *ecc-istum*. Genealogia lexică este:

Accentul pe a treia silabă, pe de o parte, a provocat pierderea uneia din silabele anterioare netonice: (*a*)*cutăre* și *a(cu)tăre*; iar pe de alta, a redus în forma cea mai completă pe vocala clară la vocală obscură: *acotăre* — *acutare* — *acătare*. O dată tripletul dobîndit, s-a operat apoi o mică diferențiere de sensuri, fără care ar fi fost de prisos și tre-

buia să peară două din cele trei forme. Astfel *acătare* înseamnă: „un certain“; *c u t a r e*: „à savoir tel“; *a t a r e*: „un pareil“. De ex. „*acătare* loc“ = „un certain lieu“; „*c u t a r e* loc“ = „à savoir tel lieu“; „*a t a r e* loc“ = „un pareil lieu. De aci rezultă că graiul românesc poate să aibă nevoie de cîtetrele.

Macedo-româna a păstrat numai o formă: *ahitare*, născută prin scăderea guturalei din *acătare*. E curios de a vedea pe unii căutînd în macedo-românul *ah-* pe un albanez a k ă-, pe cînd românul *acă-* = lat. *eccum* ne apare nu numai în *acătare*, ci într-o întreagă familie de cuvinte curat romanice: *acolo*, *acel*, *acest*, *acum*, *aci* etc. Dar atunci de ce oare să nu se pretinză cu același drept a fi albanism și italianul *c o t a l e* ?

v. ³*ac-*. — *Ahtit.* — *Atare.* — *Atit.* — *Cutare.* — *Tare...*

ACĂȚ }
ACÎȚ } v. *Acaț.*

ACĂȚARE (plur. *acățări*), s.f.; infinitiv substantivé d'a c a ț: action d'accrocher.

v. *Agățare.*

ACĂȚĂȚ, -ă; part. passé d'*acaț*. *Vocabularul bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Acățat. Applicatus*“.

v. *Agățat.*

ACĂȚĂȚIȘ }
ACĂȚIȘ } v. *Acaț.*

ACĂȚĂRARE }
ACĂȚĂRĂȚ } v. *Acațăr.*

ACĂȚĂRĂȚOARE. — v. *Cățărătoare.*

ACĂȚĂȚOARE. — v. *Agățătoare.*

ACĂȚĂȚȚOR. — v. *Agățător.*

ACĂȚĂȚĂȚURĂ. — v. *Agățătură.*

ACĂȚELE, subst. fem. plur.; t. de botan.; vrilles ou mains de vigne. Termen foarte frumos, întrebuițat mai ales în Transilvania pentru acele fire a c ă ț o a s e ale viței, cari mai obicinuit se cheamă circei.

Bobb, I, 5: „*acățele*, circei la vița de vie“. Latinește (Varro, Plin.) se zicea „capreolus“, fiindcă se a c a ț ă r ă ca o capră.

v. *Acaț.* — *Acațăr.* — *Cîrcel.*

ACĂU (după Iser, plur.: *acoae*), s.n.; seau, baquet. „*Acău*, o măsură de patru vedre“ (Pisone). „*Acău*, o măsură de 40 de cupe“ (*Lex. Bud.*, 28). Cuvînt aproape necunoscut în România. Vine d-a dreptul din ungar. a k ó „seau, muid“ (Cihac).

v. *Hîrdău.*

ACCÈ (art. *acceaua*, plur. *accele*), s. f.; monnaie, denier, sou. Acest cuvînt, cu litere cirilice: *акче*, figurează pe banul moldovenesc din 1573 al lui vodă Ion cel Cumplit:

Răposatul Laurian, într-o notiță comunicată lui Papiu (*Tes.* III, 271), explica legenda de mai sus prin: „b a n cu marca Moldovei“. D. A. Papadopol-Calimah (*Conv. lit.*, 1884, 104-9) a înlocuit pe b a n prin „a r g i n t“, într-un studiu intitulat: „Despre moneda de a r g i n t *accé* a domnului Moldovei Ion-vodă...“ Această eroare a împins apoi pe d. Șaineanu (*Elemente turcești*, p. 7) a zice: „*accé*, literalmente albicios, numele monetei de a r g i n t a lui Ioan-vodă cel Cumplit din anul 1573“. Faptul este că de la Ion-vodă nu există nici o monetă de argint, ci numai de a r a m ă (Sturdza, *Uebersicht d. Münzen*, 43). Este întocmai ca un „sou“ francez de cinci centime. Deși dară turcește *akča* însemnează „blanchâtre“ și „argent monnayé“ (Zenker), totuși nu de la turci d-a dreptul au putut moldovenii să ia acest cuvînt, ci din vreo altă limbă turanică, în care el să aibă sensul general de monetă, fie de aur, fie de argint sau de aramă. În adevăr, în dialectul turc al cumanilor, cari stăpîniseră Moldova în curs de veacuri, *accé* însemna „pecunia“, „ban“ (Kuun, *Codex Cumanicus*, Bud., 1880, p. 91, 151, 248). Este una din vorbele cumalice rămase în limba română pînă în secolul XVI și mai încoace.

v. *Aslam.* — *Sim.*

-ĂCE. — v. *-aci.*

ACE. — v. ¹*Accea.* — ²*Acel.*

A-CÈ, adv.; pourquoi? à quoi bon? Necunoscut astăzi, acest frumos adverb de întrebare e foarte des în scrierile mitropolitului Dosofteiu:

În *Psaltirea slavo-română*, din 1680:

Ps. XLI, 12; XLII, 5: „Acè măhnit eştū, sufletulū mīeu, și acè mă turburedzū...?“

Ps. XLII, 2: „Acè mă urniș și acè trist imblu...?“

Ps. XLIII, 24: „Acè fața ta o întorcī...?“

Ps. XLVIII, 6: „Acè mă tem la dzuă cumplită...?“

Ps. LXVII, 17: „Acè vă uitaț munțū închegaț...?“

„Quare tristis es, anima mea et quare conturbas me...?“

„Quare me repulisti et quare tristis incedo...?“

„Quare faciem tuam avertis...?“

„Cur timebo in die mala...?“

„Ut quid suspicamini montes coagulos...?“

În *Psaltirea versificată*, din 1673:

F. 2 b.

„Și-ī va mustra de ocară
Pentru carīa-l supărară;
Cu mânia le va dzâce:
Acè stătură cu price?...“

F. 130 b:

„Acè, Doamne, ne-ai urnit departe,
Ne-ai părăsăt și nu țai parte...?“

F. 132 a:

„Acè ț-ântorcī mâna de la arme
De nu-ț laș direapta să-ī destrame?...“

F. 69 a:

„Acè, Doamne sfinte, ț-ascundzi sfânta față
De noi, ticăloșii, cu atâta greață,
Cât sufletul nostru in prav să sgrăciaste
Și vintrele nostru-n pămînt să lipiaste...?“

F. 148 b:

„Dumnedzău stătu-n zbor mare
De Dumnedzăi, de Domni tare,
De-ī mustră pentru gudiățe
Bănuindu-ș schimbînd fiățe,
Și le grăiaste cu scrăbă:
Acè faceț liage strămbă?...“

F. 75 a:

„Cînd eī să adună
Domnul ai detună,
Și-ī cuprinde frică
De nu pot nemică,
Cât staū de să miră:
Acè să-nglotiră?...“

În *Paremiarul* din 1683, f. 2 a: „Acè ghremetiră limbile și năroa dele?...“

Alte exemple vezi mai sus la ^{13A} (p. 69).

130 Precum franțuzește nu se confundă adverbul „pourquoi“ cu construcțiunea „pour quoi“ sau lătimește „quare“ cu „qua re“, tot așa vechea

limbă română posedă și ea alături cu adverbul *a-ce* construcțiunea „a ce“, pe care o găsim chiar la mitropolitul Dosofteiu, de ex. în *Sinaxarul* din 1683, la 24 novembre: „am intrat în curabie să mărgū la Ierusalimū, să aflu *a ce* doriimamū să audzū...“, unde lătimește nu se mai poate traduce prin „quare“, ci numai doară prin „qua de re“.

Într-o predică mähăceană din 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 121) ne întimpină ceva analog : „Evanghelie dzice: tatălū nostru cel ce ești în ceriure; *a ce* și înțelepčurea sufletului, și inirema să înralți asupra de ceriū, că Domnedzeu elu au faptu ceriulu și pământulu...“

Ca sinonim cu *a-ce*, mitropolitul Dosofteiu întrebuintează un alt adverb, de asemenea dispărut din grai, anume „derept-ce“ sau „drep-ce“.

Ps. XLI, 10: „Acē mă uitașū și drep-ce mähnitū inblu...?“	„Quare oblitus es mei? Quare contristatus incedo...?“
--	--

Adverbul *a-ce* reprezintă pe latinul *ad-qui-d*. El este mai elegant și mai energic decât construcțiunile actuale „la ce“, „de ce“, „pentru ce“, în cari totodată urechea simte cele două elemente, pe cînd în *a-ce* ele s-au contopit pe deplin. Nemic nu ne-ar împedeca de a-l scrie fără trăsură de unire, dar atunci ar trebui accentat: *acē*, pentru a se înlătura în lectură posibila confuziune cu pluralul de *la a c*.

v. *Că-ce*. — *Derept-ce*. — *Drep-ce*.

ACEA. — v. ¹*Accea*. — ¹*Acel*. — ²*Acel*.

ACEALA. — v. *Acela*.

ACEASTA; *ça*, *ceci*, „nom général de chose“ (Littre). E învederat că în fraza: „ai jucat prea mult, *aceasta* să n-o mai faci“ nu este un pronume demonstrativ feminin ca în: „femeia *a c e a s t a* joacă prea mult“, ci o locuțiune neutră, invariabilă, avînd o funcțiune intermediară între pronume și adverb. Corelativ neutrului *a c e e a*, *aceasta* e ceva mai demonstrativ, ca unul ce servă a exprime o situațiune mai apropiată, fie apropierea în faptă sau numai în cugetare.

Pravila Moldov., 1646, f. 57: „... *cela ce* va dzice giupănu-său, să are fi ce boiarin, să nu-i vorovască cu muiară, și el tot va vorovi, de va face *ačasta* de doă, de trei ori, poate să-lū ucigă fără nice de o certare...“

Ibid., f. 24: „... de va fi făcut una ca *ačasta* și se va adevăra cu mărturie oameni de cinste și credincioșū, certaria lui să fie moartia...“

Ib., f. 49: „... *cela ce* va ucide pre altulū č-au fost țindū moșiile cuiva, cu *acesta* scoposū cumū să cadzā pre mână lui, de vrēme ce să va arāta lucrul c-au făcutū una ca *ačasta*, nice el, nice fečorii lui nu vor încăpia să moșnenească acēle ocine...“

Dosofteiu, 1673, f. 2 a:

„Ce poate fi de povīaste
Ca *aceasta* și de viaste
De să zborārā păgāniū,
Gloate, tineri și bătrāniū...?“

Ib., f. 5 b:

„Iară spré noi, Doamne Sfinte,
Ț-ai însămnat de mainte
Strălucoaria sfintei fiățe,
De ne-ntoarce la blindiațe;
De-*ăc*asta-m dai bucurie
Inemii și veselie...”

Dosofteiu, 1680, f. 82 a:

Ps. LXVII, 29: „Porunciaște, Dum-
nedzăule, cu putiarea ta; întariaște,
Dumnedzăule, *ăc*zsta caré o lucrăș
întru noi...”

„Manda, Deus, virtuti tuae: con-
firma h o c, Deus, quod perfecisti
in nobis...”

În viul grai, *aceasta* se întrebuițează foarte rar, fiind înlocuit mai mult prin a s t a, i a s t a, a i a s t a, cari însă și ele circulează mai puțin decit a c e e a cu varianturile lui.

v. *Accea*. — *Aiasta*. — *Asta*. — *Iasta*...

ACĒEA; ța, cela, „nom général de chose“ (Littré). Etimologicește, *aceea* în propozițiunea: „fiindcă am umblat mult, de *aceea* sint obosit“ nu diferă de „a c e e a“ în fraza: „femeia a c e e a obosește, cînd umblă mult“; în primul caz însă noi avem a face cu un element neutru invariabil, întocmai ca ital. *ciò*, pe cînd în cazul al doilea este un pronume demonstrativ cu flexiune și cu mișcare. Neutrul *aceea*, ca și alte numeroase formațiuni analoge în limba română, în cari printr-o formă feminină se exprimă o funcțiune neutrală, șovăiește între adverb și pronume, plecîndu-se mai mult în partea celui dentii.

Într-un act moldovenesc din 1639 (*A.I.R.* I, 87): „... și să ia și *acea* pâine să o dea călugărilor, și locul să-ș ție călugării pre unde le spun dirésele și pre unde le-au hotărât hotarnicii și le-au pus stâlpi, dreptu *aceia* nime să nu cutéze a ținea sau a opri...”

Într-un act muntenesc din 1649 (*A.I.R.* I, 107): „... nič o răutate niménile de la ei n-au văzut, ce-ș păzescū lucrul și biserica cumsecade, iară acum ei nu se pot răpoosa de voi, drept *acéia* etă că vă scriū...”

Într-o mărturie scrisă în Cotnar la 1618 (*A.I.R.* III, 214): „...î-au fostu făcut zapis pe sine pré ace dătorie, după *aceia* s-au tocmît cu ȝupănesa Lențoe — într-*aceia* ei ș-au cules viia și o au dat în mânia ȝupăneséi Vrănceneséi...”

Într-un document moldovenesc din 1708 (*A.I.R.* III, 271): „dat-am carté domnii méle — spre *acéia* ca să fie volnici cu cartia domnii méle a chema și a stränge oameni streini...”

Cost. Negruzzi, *Scrisoarea XII*: „... De *aceea*, luat-ați seama cînd e ger iarna și vîntul vîjje, că, dacă vă puneți la vatră dinaintea focului, auziți unele lemne țipînd și vedeți strecurîndu-se din ele o apă ferbinte?...“

Nu o dată în loc de *aceia* vechile texturi ne dau: *acé*, adecă fără emfaticul -a (v. ⁵A). De exemplu, în *Psaltirea Șcheiană*, din secolul XVI (ms. Acad. Rom.):

Ps. IX, 39: „se nu adaugă-se după *acé* se mărească-se omul...”

„...non apponat ultro magnificare
so homo...”

Ps. XXX, 23: „dreptu *acé* audzit-ai glasul rugăciriei méle...”

„...ideo exaudisti vocem orationis
meae...”

Un act moldovenesc de pe la 1650 (*A.I.R.* I, 108): „... am înblatu tinderele de-am însămnat ș-am stălpit cum au fost învățătura măriei-sale lui vodă; într-*acé* s-au aflat avându și mănăstirea Pângărațul o bucată de hotar...”

În toate locuțiunile de mai sus, *aceea* are o funcțiune curat adverbială: *drept aceea* = *ideo*, *spre aceea* = *adeo*, *după aceea* = *postea*, *într-aceea* = *interea*, *de aceea* = *propterea*... Rolul pronominal dispăre aproape cu desăvârșire.

În vechile texturi e mai cu seamă des: „*drept aceia*”.

Astfel, în *Călătoria la iad a Maicei Domnului*, scrisă circa 1550:

„... acește sântu *ceia* ce n-au crezut în tatăl și în fiilul și în duhul sfântu, d e r e p t u *aceia* se muncescu așa... (*Cuv. d. bătr.* II, 316).

„... acește sîntu carii n-aũ ascultatũ de tată-seu și de mumă-sa, cẽ-u priimitu blăstemul părinților, d e r e p t u *aceã* se muncescu așa...” (*Ibid.*, 324).

„... *aceia* rău au grăitu cum voru curvi și au făcut curvie, d e r e p t u *ace* se muncescu...” (*Ibid.*).

„*aceia* mănăincă carne de om, d e r e p t u *ace* se muncescu...” (*Ib.*, 326).

„...îngerii tremură înalte cruciei, arã omenii o ținũ a-mână și gurã pré ia strămbu, d e r e p t u *ace* să muncescu...” (*Ib.*, 326).

Și altele vro douăzeci de pasaje, în cari *accu* e scris: *АЦАА*, *АЦЕА*, *АЦЕЖ* și mai ales: *АЦЕ*.

Prin deasă circulațiune, „*drept aceea*” ajunsese a deveni un singur cuvînt, primul element perzindu-și individualitatea prin tocirea consoanei finale. Așa, într-un document moldovenesc din 1610 (*A.I.R.* I, 22): „d e r e p -*acé* să are ci și aduce nescare urice sau alte ispisoace, măriia-ta să nu le crezi...”

Foneticeste *aceea* „*ça*” coincidă nu numai cu *a c e e a* „*celle-là*”, ci încă și cu *a c e i a* „*ceux-là*”; prin funcțiune însă e ceva tot atît de independent ca și adverbul latin „*eo*” față cu cazul pronominal „*eo*”, și nu e permis de a nu-i acorda un loc separat în repertoriul limbei.

Ca și pronomule feminine *a c e e a*, neutrul *aceea* se rostește în graiul poporan nu numai *ceea*, cu perderea inițialului *a-*, dar se mai înlocuiește încă prin *aia* și *ahaia*.

A. Pann, *Moș Albu* I, 5:

„Și ziceam, clătînd cu capul, că d-*aia* bieții români
La cite o întîmplare zic vorba celor bătrîni...”

Picot, *Dialectes roumains*, 27: „ajungînd acolo, vădzu că *ahaia* ce strălucia așa de tare îi un găitan de aor...”

v. *Ahaia*. — *Aia*. — *Ceea*.

ACËIA. — v. *Acela*.

ACËIAȘI. — v. *Același*.

ACEIAT, part. passé d'*a c e i e z*. — v. *Aceiez*.

ACEIËZ (*aceiat, aceiare*), vb.; endimancher, mettre les plus beaux habits. Cuvînt întrebuințat mai cu deosebire în Banat, dar poate nu cu totul necunoscut în România.

„A se *aceia, aceiat*, a se îmbrăca, îmbrăcat în haine curate“ (S. Liuba, Caransebeș, com. Maidan).

„Cuvîntul *ateiă* înseamnă: habiller solennellement, festlich kleiden; de ex. Petru s-a *ateiat* de biserică, de Paști etc.“ (S. Manguică, *Familia*, 1884, p. 67).

Cele două forme: *aceiez* și *ateiez* se explică prin particularitatea fonetică a graiului din Banat de a confunda pe *t* cu *č* denaintea lui *e* și *i*, pronunțînd ca serbii în sonul *ќ* (Picot, *Dialectes roumains*, 13). De aci, considerînd pe *t* ca primitiv, d. Manguică înrudește pe *aceiez* cu ital. *attillarsi* „se parer, s'orner avec trop d'affectation“. Această derivațiune, ingenioasă la prima vedere, e greșită chiar în cazul cînd forma organică ar fi *ateiez*, căci italianului *attillare* corespunde spaniolul *atildar*, ambele din medio-latinul *attitulare*, de unde e peste puțință a trage pe românul *ateiez*. Faptul însă este că *ateiez* e un simplu rezultat de confuziune dialectică între *te* și *ce*, în loc de forma cea corectă *aceiez*.

Într-o colindă din Ialomița, aproape de Călărași, se cîntă:

„Vezi-mi au nu vezi
Acei munți
Cărunți?
Nu-s cărunți de fel,
Ci-s cărunți de oi:
Prin dalbele oi
Negri colpănei;
Dar nu-s colpănei,
Ci sint ciobănei,
În căți răzimați,
În glugi *acioați*...“

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 75)

E cam anevoie a se rosti într-un mod hotărît dacă ialomițeanul „*acioat* în glugă“ este *aceiat* „paré“, sau *a c i u a t* „abrité“. Oricum însă, prin aceasta nimic nu se schimbă. — v. *Aciuiiez*.

A *aceiă* este „a prinde cu *ace*“, „a s p i l e u i“. Un om *aceiat* este cineva „tiré à quatre é p i n g l e s“. În evul mediu, un prelat îmbrăcat în hainele cele solemne se zicea „épinglé“, „spinulatus“, sau „spinulatus“, de ex. într-un text adus de Du Cange (v. *Spinula*): „Lanfrancus autem Archiepiscopus in tabula plumbea ponderosa valde inventus est, in qua a die primae sepulturae suae intactis membris, mitratus, s p i n d u l a t u s, usque in hunc diem jacuerat“, unde românește nici am putea să zicem altfel decît *aceiat*. Dacă astăzi un bărbat se îmbracă cit de bine fără a avea nevoie de multe *a c e*, să nu uităm că nu așa era în trecut, cu hainele cele scurte și lungi suprapuse, unele strîmte, altele largi, cu podoabe, ceprazuri și cheotori.

v. ¹*Ac. — Spilcuit.*

ACEIETURĂ (plur. *aceieturi*), s.f.; habits de fête. Vorbă hănățeană, formată din participiul lui *a c e i e z* prin sufixul *-ură*, ca în: *albitură, tivitură* etc. Se întrebuințează mai mult la plural, „*Aceiat în-*

semnează în schimbat în haine curate sau *aceieturi*“ (S. Liuba, Caransebeș, com. Maidan).

v. *Aceiez*.

¹ACEL, ACEA (plur. *acelii*, *acele*); art. déf. de l'adjectif en macédo-roumain. La macédo-români se zice: vicinlu *acelu* bunu, vicina *acea* bună, vicinlii *acelii* bună, vicinile *acele* bune, acolo unde dialectul daco-român pune ca artichiu adjectival pe *cel*: vecinul *c e l* bun, vecina *c e a* bună = „le bon, la bonne“, pe cînd *acel* funcționează la noi numai ca pronume demonstrativ, ba nici nu stă bine denaintea unui adjectiv, ci trebui să-și asocieze atunci pe emfaticul *-a*: *a c e l a*. În daco-româna: „vecinul *a c e l* bun“ nu există, iar în: „vecinul *a c e l a* bun“ se cuprinde un curat pronume demonstrativ, o indicațiune directă la o persoană, nu un artichiu. Ceva macédo-român este la prima vedere în următorul vers din Beldiman, *Tragod.*, 1009:

„Îi rup plete, îi rup barbă, îl bat în cît le-au plăcut;
Ca să spuie adevărul, multă silă i-au făcut;
De-acolo îl iau în pază, și l-au dus de l-au închis,
Ca să-i facă cercetare *acea* mai cu dinadins...“

În realitate însă „cercetare *acea* mai“ este aci în loc de „cercetarea *c e a* mai“, ca o licență poetică pentru a câștiga o silabă.

Tot așa numai prin nevoia metrului se explică la C. Stamate (*Muzu*, 285):

„Copilul meu! fiul meu! vrei să ai cunoștință
Cu mine, a ta rudă *acc* mai de aproape?...“

Un artichiu adjectival *acel* s-ar părea de asemenea a se fi furișat în următorul pasagiu din *Pravila Moldov.*, 1646, f. 71: „când va lua mușaria al doile bărbat, socotind cumă celū dentăi ăste mortū, de va putia arăta înaintia gūdețuluī cu mărturii ca *acéle* destoinici de-a să créderia...“

În fapt însă nici aci nu e vreun artichiu, ci numai un pronume demonstrativ, pus excepționalmente fără emfaticul *-a*, căci în altele cincizeci de pasage din aceeași *Pravilă* figurează totdeauna denaintea adjectivului: *a c e l a*, *a c e l e a*.

v. ²*Acel*. — *Acela*. — *Cel*.

²ACEL, ACEA (plur. *acei*, *acele*), pron. demonstr.; cet, celui. În cazul oblic sing. *acelui*, *acelei* sau *acei*, plur. *acelor*. Arată ceva mai departe, în opozițiune cu *a c e s t* pentru lucruri mai apropiate. Depărtarea sau apropierea pot fi nu numai materiale, ca în: „*acel* arbure se vede din *a c e a s t* ă fereastră“, dar și ideale, ca în: „*acei* români ce nu înțeleg *a c e s t e* adevăruri“.

Legenda Sinteī Vineri, circa 1580 (*Cuv. d. bătr.* II, 154—5): „Și atunci mănîe-să *acel* împărat cu amarū, și atūnci zise muincitorilor lui să aducă o căldare și să piisedze petri și seu, și se aducă blumbu și smoală, și bage *acīa* fată în căldare să fiarbă în trei zile și în trei nopți. Și duseră sfânta Veneri cătră focū și cătră căldare și ce sta înaintre toți, și eși o pară diîn focū mare diîntr-*acel* foc al lor, și încongură-i *acei* muncitori și arseră toți într-*acel* čas. Și sfânta Veneri sta acii și

ruga-se cu psalom din săltiri; așa dzicea: miluiaște-mă, Doamne, că spre tine upovăiaște sufletul meu! Și la sfrășitul rugăciunii psalomului zise: amin. Și văzu *acel* împărat muincitorii lui că periră, și spărie-să, și frică mare fu spre el, și chemă slugile lui toate și întrebă ei și dzise: spuneți-mi, ce voiu face ceștii magheniți? Și dziseră cătră elu: să nu-i tăere capul, curundu aceștii oameni toți cătră domnezeul ei face-e-va de pleca-se-vor. Și atunci dzise Aclit împărat cătră slugile lui: tăați-i capul curundo. Și doseră sfânta Veneri să-i tae capul. Și sfânta Veneri ruga-se *acelor* muincitori și dzise: lăsați-mă și ogodiți-mi să fac rugăciuni, să mă rogu cătră Hs. Domneziul meu. Și dziseră ei: rogă-te curundo. Și atunci sfânta Veneri ruga-se cu lacrimi și plângea și dzicia: Domne despuetoriul, părintele a tut ținotul, făcătoriu ceriului și al pământului! audzi-mă și ascultă-mă, șarba ta, într-a ceșta čas; rogu-te să faci meseréré ta și să dai măriia-ta celora ce voră face poménâ mieși prinosul și leturhie și lumănare, și vor cinsti aceștia dzi, blagoslovește-e, Domne; casele lor, și fiçorii lor, și holdele lor și dobitocele lor toate; și fugă de ei toate duhurile réle, și fărmaçtoarele; și sufletele lor să fie luminate; e cela ce nu o va cinsti açasta dzi venerea mare...”

În acest pasagiu, afară de corlațiunea logică între *acel* și *aceștia*, ne mai apare raportul numeric între ambii demonstrativi. În adevăr, în gura poporului circulațiunea lui *acel* cu diferitele lui varianturi față cu circulațiunea lui *aceștia* cu varianturile lui este cam ca 7 cătră 3, și poate chiar mai mare. E de observat, în treacăt, că la Plaut *eccellum* (= *acel*) ne întimpină de vro șapte ori, pe cînd *eccistum* (= *acest*) abia dacă va fi de vro două.

Numai emfaticul *aceleia*, despre care mai jos, poate sta singur sau a urma după un nume, de ex.: „Cine vorbește? — *Aceleia*”, sau „Omul *aceleia* vorbește”. Simplul *acel* trebui pus totdauna denaintea unui substantiv sau adjectiv, niciodată singur sau la urmă.

„Ne-ncetat tristă, gindea cu jale
L-a tinereței veselă vale,
L-*acele* crînguri, l-*acel* izvor...”

(Gr. Alexandrescu)

sau:

„*Acel* șes, *acea* dumbravă și colnicele cernite
Îl privesc, și de-a lui jale parcă-s și ele mihnite...”

(C. Negruzzi)

Peste puțință de a zice: „la crîngurile *acele*, la izvorul *acel*, la dumbrava *acea*”, ci numai: *aceleia*, *aceleia*, *aceleia*..., afară de cazul cînd *acele* e o scădere fonetică poporană din *aceleia*, precum vom vedea mai jos.

În graiul românesc însă fiind o tendință foarte pronunțată de a postpune elementele pronominale, de aci urmează că circulațiunea lui *acel* e rară în comparațiune cu a lui *aceleia*. În limba veche *aceleia* uzurpă adesea locul lui *acel* pînă și denaintea numilor. De ex.:

Dosofteiu, 1673, pref., p. 2: „...mai vrătos ca și într-*aceia* a noapte întru cariă patina cîa de bună voae au suferit...”

Sau:

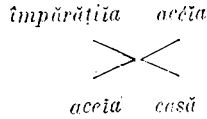
Act moldovenesc din 1639 (*A. I. R. I*, 94): „...pentru *aceleia* loc au avut călugării de Beserecani pără cu Dumitrașco...”

În următorul pasagiu din *Evangeliarul* de la 1574 (*Ms. Harl. 6311 B., British Mus.*), Marc. III, 24—5:

„...de va împărăția de ȧ-și ȧpără-
ți-se, nu poate sta ȧpărăția
acēia, și de va casa de ȧ-și ȧpără-
ți-se, nu poate sta *acēia* casă...”

„...si regnum in se dividatur, non
potest regnum illud stare; et si
domus super semet ipsam dispartiat,
non potest domus illa stare...”

ȧntrebuințarea emfaticului *acela* după și ȧnainte de nume prezintă un chiasmus adevărat clasic:

În limba poporană de astăzi:

I. Creangă, în *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 181): „...apoi *aceluia* om nu-i trebuie altă negustorie mai bună...”

În graiul nostru vechi, se mai rostea uneori trisilabic: *acelu*. Așa, ȧntr-un zapis moldovenesc din 1622 (*A. I. R. I, 31*): „au ȧntrebatu pe oare cineva din oameni: a cui este moșia pe *acelu* vârfu frumosu? le-au spusu cineva-ș că este a noastră moștenilor Brănești; dumnélor auzindu așa, au venitu la noi și ne-au ȧntrebatu: moșilor! a dumnévoastră este moșia pe *acel* vârfu?...”

În macedo-româna forma trisilabică s-a conservat pînă astăzi. Kavalliotis serie: ατζέλου, Bojadschi: *acelu*.

Femininul *acea*, fără a perde o silabă ca în *acel* din *acelu*, a scăzut și el în grai la *acē*, deși mai rar, silaba finală răsămindu-se pe accent.

În *Legenda Sȧntei Vineri* (*Cuv. d. bătr. II, 149*): „și *acelu* ȧnpărat vădzu *ace* cȧndă mare...”

E de menționat că în același text, care ne oferă pe trisilabicul *acelu*, ȧntr-un loc scade la a c ē pînă și emfaticul a c e e a (*ibid.*, 156): „și după a c e grăi svănta Veneri...” (v. *Acea*).

Moldovenii mai niciodată nu rostesc: *acea*, ci numai *acē*.

Românu *acel*, vechi *acelu*, ca și paralelurile sale occidentale: ital. *quello*, span. *aquel*, portug. *aquelle*, reto-rom. *čel* sau *quel* și altele derivă din lat. *eccillum* = *eccu-illum*, pe care nu o dată îl găsim în Plaut, de ex.:

„Sed generum nostrum ire e c c i l l u m video...”
(*Trin. III, 1*)

„— Ubinam est is homo gentium?
— E c c i l l u m video...”
(*Mercat. II, 3*)

„— Filiam ex te tu habes?
— Immo e c c i l l a m domi...”
(*Aulul. IV, 10*)

„Habeo e c c i l l a m meam clientam...”
(*Mil. III, 1*)

„— Toxilo has fero tabellas tuo hero.
— Abi! e c c i l l u m domi...”

„Apud nos e c e i l l a festinat cum sorore uxor tua...”

(Stich. IV, 1)

Din lat. *eccillum* (*eccillam*) românii au tras d-a dreptul dubletul: *acel* (*acea*) și *c e l* (*c e a*), întocmai ca: *acest* și *cest*, *acolo* și *colo* etc., de unde apoi prin emfaticul -a: *a c e l a* (*a c e e a*) și *c e l a* (*c e e a*). Despre celelalte forme: *al* (*a*), *ăl*, *ahăl* etc. poate fi controversă, precum vom vedea mai la vale. Deși *acel* și *c e l* sînt perfectamente identice prin origine, totuși cu timpul ele s-au diferențiat în dialectul daco-român prin funcțiuni: *acel* păstrîndu-și caracterul propriu de pronume demonstrativ în corelațiune cu „*acest*”, pe cînd *c e l a* căpătînd rolul de artículu adjectival.

v. ¹*Acel*. — *Cel*. — *Acela*. — *Cela*...

ACELA, ACEEA (plur. *aceia*, *acelea*), pron. demonstr.; celui-lă. Acest pronume compus diferă de simplul *a c e l* prin mai multă emfază, printr-un grad mai înalt de demonstrativitate, pe care-l datorează particulei enclitice -a (v. ⁵A).

Ca specimen de energia lui *acela* se poate da următorul pasagiu de pe la 1650 din Arsenie de la Bisericiani (*Ms. Sturdzan*, din Acad. Rom.), ps. XCIV: „întru mînule lui-s marginile lumii, și nălțimile măgurilor *aceluia* sânt, că *aceluia* iaste marîa și *acela* o au făcut pri-nșă...”, acolo unde se exprimă cu mult mai moale:

Dosofteiu, 1680:

„...în mînule lui-s hotarile pămîntului, și nălțurile munților a lui sânt, că a lui iaste marîa și în sușî au făcut pre însa...”

Silvestru, 1651:

„...întru a lui mînă sântu toate adâncile pămîntului, și vîrfurile munților a le lui sântu, că a lui iaste marîa și el ū o au făcutu...”

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl. 6311 B.*, British Mus.), Mat. V, 3, 5:

„Ferecați mēserii cu sufletulū, că *acelora* e înpărățiia cerîului. Ferecați cea ce plîngu-se, că *aceia* mîngăia-se-vor...”

„Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum caelorum. Beati qui lugent: quoniam ipsi consulabuntur...”

Arătînd ceva depărtat, *acela* se află în opozițiune cu *a c e s t a*, care indică obiecte mai apropiate.

Pravila Caragia (1818), p. 81: „Orice înclinare și datorie au fiii cei firești cătră părinții lor, tot *acea* înclinare au și fiii cei de suflet cătră sufleteștii lor părinți, și *a c e ș t i i a* cătră *aceia*...”

Pozițiunea normală a lui *acela* este la finea propozițiunii, ca în pasagiul de mai sus, ori după un nume, de ex. la Dosofteiu, 1673, f. 12 a:

„S-avem bucurie de-a sa mîntuînță
Să vedem pizmașii afundați în sălță,
Că-n lațul *acela* care ei gatară
Li s-au prins picorul de să incurcară...”

Samoil Clain, *Învățăture*, Blaj, 1784, p. 20: „Seneca, marele *acela* între romani filozofū, între alte și foarte înțelepte învățăture ale sale, și *aceasta* au lăsatū în scrisorile sale, pentru îndreptarea oamenilor: 138 în toată viața — zice — trebuie a învăța a muri...”

Nici la capătul frazei, nici după substantiv sau adjectiv, spiritul limbei române nu admite pe *a c e l*, ci numai pe *acela*. Scriitorii moderni, chiar dintre cei mai buni, pun uneori: „*a c e l* care...“, fiind deprinși cu francezul: „*c e l u i* qui...“. Poporul însă niciodată nu va zice altfel decât: „*acela* care...“

De asemenea numai *acela* poate să înlocuiască un nume, de ex.:

Constantin-vodă Brîncovanu, 1696 (*Condica Brîncovenească*, ms. în Arh. Stat., p. 178): „Precum și apostol Pavel grăiaște, cât vor sta cu duhul lui D-zeu, *aceia* vor fi și fii lui D-zeu...“

În limba veche nu o dată emfaticul *acela* înlocuiește pe simplul *a c e l* chiar denaintea unui nume, bunăoară:

Mitropolitul Atanasie, 1631 (*A. I. R. I*, 106): „...să fie oprîți de lege și de beserecă, și *acela* popă ce-i va priimi la beserecă încă să fie proclét...“

Ștefan-vodă Gheorghie, 1656 (*A. I. R. III*, 230): „...zicându boiari-nul nostru Pelin vistiîarnicul și cu Gherman și cu Simion de Șileșeu, cum *acela* sat Mihalčul le iaste lor drept de moșie...“

Chiar în cazul oblic ne întimpină uneori, de ex.:

Pravila Moldov., 1646, f. 7: „...*acia* vită de o vor strica gadinile, să arate stăpănului sămnnulū *aceii* vite perite...“, unde *aceii* este un genitiv emfatic în loc de simplul *a c e i*.

Tot acolo, f. 12: „...să plătească prețulū *aceii* pagube...“

În genere, circulațiunea lui *acela*, în texturi poporane și mai ales în viul grai, e cu mult mai mare decât a lui *a c e l*. El traduce nu numai totdeauna pe francezul „celui-lă“, dar încă adesea pe „celui“ și pe „cet“.

O particularitate a limbei române este construcțiunea lui *acela* cu conjuncțiunea *c a*, preceasă de un nume sau de numeralul *u n u*.

Miron Costin, *Letop.* I, 241: „...a doua zi l-au legat hinu-seu și l-au dus legat la Schindir-pașa. O! să-l bată Dumnezeu *h i n c a acela!*...“

Dosoftein, 1673, f. 34 b:

„*U n u l c a acela* de la Domnul are
Dar și bunătate, milă și sporiu mare...“

Constantin Brîncovanu, 1695 (*Cond. ms.*, Arh. Stat., p. 100): „Pus-am *g â n d c a acela* și dentru toată inima noastră am voit a rădica sfântă mănăstire aici pre pământul țării...“

Mai cu seamă în:

Pravila Moldov., 1646, f. 60: „...va fi mărșū asupră-i cu armele goale și cu soții multe ca nu altă dată, eu *o a m e n i c a aceia* tocmițū deucidere...“

Ibid., f. 15: „De să va prileji neștine să fie lăcuioriū într-un satū, și de va cunoaște vreun *l o c ũ c a acela* bunū de moară, și într-acel satū vor fi toțū răzeshū, și acelu locū va fi a totū satulū...“

Ibid., f. 82: „...să vorū despărți încă mai vrătosū de cândū o are bate, și alesū cândū va fi *o m c a acela* să-i fie de pururiā dragā svada...“

Ibid., f. 72: „...de va fi acel trimis o m ũ c a acela să fie destonică de a-l putia crederia...”

Ibid., f. 25: „...orcarea vameşu va cere vamă de niscare lucruri ce n-au fostu obiceiul să să dia vamă, nice iaste cu ştiria domniei, de să va afla pentru u n e c a acellia să fie luatú platá, ce să dzice vamá, ca să i se tae capulú...”

Ibid., f. 35: „...cela ce va avia în casa sa c i n i i b u n e c a acellia de furtuşagú, face prepusú şi acesta cum să fie elú furatú...”

Ibid., f. 51: „...slugile ce vor ínbla şi ín susú şi ín gos gátandú t r é b e c a acellia riale pentru să să facá ucidere, pre aceia să-i certe ca şi pre ucigătorii de párinţú...”

Ibid., f. 53: „...de-l va fi prea trecând cu bátaia, cu v r á j m á - ş i e c a acellia şi cu arme, atunce poate fiulú să să rădice asupra tátá-ne-sáu...”

Ibid., f. 113: „...cândú va mărturisi moaşia, cumu iaste fata întreagá, o vom crede, şi ácasta când va fi m u i a r e c a acellia de cínste moaşia...”

Citeodată chiar de două ori ín acelaşi pasagiu:

Ibid., f. 53: „orcine-ş va ucide feçorulú, carele va fi născut cu niscare s é m n e g r o z n i c e c a acellia cum are fi cu capulú ca de dobitoc, saú cu tot trupul, sau de totú cu totulú să fie l u c r u c a acela nice de o treabá şi cumu-i mai grozav...”

În toate aceste pasage, fie după nume, fie după numeral, construcţiunea „c a acela” cuprinde ín sine ceva superlativ, corespunzând astfel, pină la un punct, latinului q u a m ín: „q u a m saevus” (Plaut., *Amph.* I, 3), „q u a m barbarus” (Pl., *Bacch.* I, 2) etc. Versul lui Plaut:

„Nimis q u a m formido, ne manifesto hic me opprimat...”
(*Mostell.* II, 2)

s-ar fi putut traduce ín *Pravila* lui Vasile Lupul: „frică mă-e c a aceia mare să nu mă apuce...” Negreşit, paralelismul româno-latin se mărgineşte aci numai ín rolul lui c a = q u a m de a da locuţiunii un sens oarecum superlativ, chiar atunci când superlativul lipseşte ín formă. „Om c a acela bun” este mai puţin decit „omul cel mai bun”, dar mai mult totuşi decit: „omul mai bun decit cutare”. „Femeie c a aceea cínstită” este „femeie foarte cínstită”, adecă ceva intermediar între „mai cínstită” şi „cea mai cínstită”. „Oameni c a aceea tocmiţi pentru ceva” nu sint numai „engagés”, ci „e x p r e s s é m e n t engagés”. „Unul c a acela bun de gură” = *quelqu'un qui a la langue très bien pendue* etc.

Quasi-superlativul „c a acela” este un idiotism românesc pe care n-ar trebui să-l nesocotească limba literară. Această construcţiune se pune generalmente după un substantiv şi înainte de un adjectiv sau de o altă expresiune calificativă, care însă poate să fie presupusă numai. Aşa, la Miron Costin ín: „să-l batá Dumnezeu hin c a acela” se subînţelege „viclean”, după cum rezultá din context. Expresiunea e mai cu seamă energică atunci când substantivul nu e articulat: „o m c a

acela bun“ e mai foarte, mai mult decît: „u n om ca *acela* bun“ sau: „o m u l...“ Funcțiunea superlativală e mai puțin simțită, ba cîteodată nu se află de loc, în construcțiunea lui „ca *acela*“ cu numeralul u n u, unde apare mai mult comparațiunea, astfel că mai adesea se poate traduce prin „pareil“:

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 227: „...nu se supunea, încă sta și impropriivă, care pe u n i i c a *acie* îi punea Lupul la falangă...”

Pravila Muntenească, 1640, f. 19 b.: „Preotul de va fi meșteru a lucra în cetate și va cerca să se boerească și va umbla cu nușii, și va merge în săboru de oameni proști sau cu boiari, alegându fără de o nevoie oarecaré de-i va fi lui, u n i i c a *aceia* ori să se scoată, ori să se lase de u n e l e c a *acélla*...”

Dar pe aceeași pagină, vorbind de cei nedemni de preuție, *Pravila* zice: „Oarece episcopu pentru plata de va pune unu p o p â c a *acela*, să se scoată amândoi...”

Aci, fiind pusă după substantivul „popă“, construcțiunea „c a *acela*“ își recîștigă intensivitatea, subînțelegîndu-se la urmă: „cu totul nedestoinic“.

De asemenea, tot acolo, f. 26 a: „...până la moarte însăși să aibă certare și despărțire de biserecă să aibă, de nu se va lăsa de unu l u c r u c a *acela* să nu-lu ca mai facă...”

În următorul pasagiu din *Povestea lui Harap-Alb* de Creangă (*Conv. lit.*, 1877, p. 173), ne întimpină *acela* construit cu „ca“, dar rămînînd totuși un simplu demonstrativ:

„...împăratul *acela*, aproape de bătrînețe, căzînd la zăcare, a scris carte frăține-său craiului, să-i trîmită grabnic pe cel mai vrednic dintre nepoți, ca să-l lase împărat în locul său, după moartea sa. Craiul primind cartea, îndată chiemă tustrei feciorii înaintea sa și le zice: iaca ce-mi scrie frate-meu și moșul vostru. Care dintre voi se simte destoinic a împărăți peste o țară așa de mare și bogată c a *aceea*...?“

Din dată însă ce vom pune: „ț a r ă c a *aceea* mare și bogată“ devine un superlativ: „f o a r t e mare și f o a r t e bogată“, fără nici o demonstrativitate concretă.

Scăderea fonetică a pluralului masculin *aceia* la *acie*, ca în pasagiul de mai sus din Enache Cogălniceanu, e foarte obicinuită, mai ales în Moldova.

Cost. Stamate, *Muza*, 344:

„Că fericiți sint *acie* ce sint făcători de pace,
Deci le dau sfat c-ar fi bine ca și ei să se împace...”

Tot în Moldova însă, pe cînd *aceia* scade la *acie*, singularul masculin *acela* se urcă în graiul poporan la *aceala*.

„La noi demonstrativele se rostesc așa:

Bărbătești:
ista, aista, ceala, aceala; iștie, aiștie, cie, acie;

Femeiești:
asta, iasta, aiasta, cee, acee; ieste, aieste, cele, acele...“

(P. Teodorescu, Iași, com. Miroslava)

O narațiune despre stafie în graiul din districtul Suceava:

„Staciia-i o nălucă și să diosăghești di strîgoi, cindr' că strîgoiu-i cu trup, da staciia-i numa o aratari. Iară mai di mult obicei di să lua umbra unui om sau altui doghitoc și să punia în zidiri ca să ție multă 141

vremi și să cii aparati di cumpeni; însă nici *aciála* cu umbra luată nu mai trăe decât 40 dzili. Sufletu lui să ducè în a c e l i zidiri etc.“ (I. Bondescu, Suceava, com. Giurgeștii).

Scăderile: *acee* = *aceea*, *acele* = *acelea* și *acie* = *aceia* se dato-rează principiului de acomodațiune vocalică progresivă: $e + a = e + e$ sau $i + e$. Urcarea: *aceála* din *acela* rezultă din perderea totală a independinței emfaticului *-a*. Numai pe cit timp se mai simte individualitatea acestei particule, *e* din silaba precedinte nu trece în *ea*, ci rămîne *acel-a* = *acelu-a*, ca și cînd ar fi două cuvinte deosebite, căci altfel fonetica română cere neapărat ca silaba *e*, dacă-i urmează imediat o silabă cu *ă* sau *a*, să se urce la *ea*.

Prin forma poporană *acele* în loc de *acelea* se confundă la feminin plural emfaticul *acela* cu simplul *acel*, al căruia feminin plural este într-un mod normal *acele*. Deosebirea însă, despărînd ca formă, se conservă totuși ca sintaxă. În „*acele* femei“ este un demonstrativ simplu; în „femeile *acele*“ e demonstrativul emfatic. Ba chiar sub raportul formei, acolo pe unde emfaticul *acelea* scade la *acele*, graiul poporan mai scade la rîndul său pe simplul a c e l e, pronunțîndu-l a c e l i, ca în narațiunea suceveană de mai sus despre stafie.

Poporul mai înlocuiește pe *acela* prin *ă la*, *a h ă la*, *a i a*, *a h a i a* etc.

Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 217:

„Mult mă mir eu de-a h ă l a
Care nu știe-a cînta,
Cum își petrece lumea,
Că eu cînt, zău, tot mereu
Ș-o petrec destul de rău!...“

sau tot acolo, 38:

„Bădița cel sărăcuț,
Zău, *acela* mi-i drăguț,
Că zău *ă la* mi-i mîndruț...“

„Hincă ne cunoaștem *ă la p - ă la* d-atiția ai dă zile...“ (Jip., *Opincarul*, 19).

Numai ca *același* sau *acela-și*, în combinațiune cu intensivul *-și* = lat. *sic*, *acela* nu poate fi înlocuit cu *ă la* sau *a h ă la*. Nici în texturi, nici în viul grai, nu ni s-a întîmplat a întîmpina undeva pe un „*ălași*“ sau „*ahălași*“, ci numai *același*. Compozițiunea este de aceeași natură ca în sinonimul latin: *idem* = *isdem*, *ejusdem*, *eodem* etc., adecă noul cuvînt, compus din două elemente, păstrează întocmai flexiunea primului element, finalul rămînînd imobil: *acela-și*, *aceea-și*, *acelea-și*, *aceluia-și*, *aceleia-și*, *acelora-și*. Oriunde se rostește *acie* pentru plur. masc. *aceia*, iar *acee* pentru sing. fem. *aceea*, pe acolo se pune și-n combinațiune cu *-și*: *acie-și*, *acee-și*. Mai pretutîndeni în vorbirea poporului vocala din *-și*, după ce se redusese dentăi la *ș*, a despărut apoi cu desăvîrșire, pronunțîndu-se: *acelaș*. În vechile texturi însă ne mai întîmpină uneori tetrasilabicul *a-ce-la-și*, forma cea organică; de ex. în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), p. 24:

142 „...dîintr-*același* rostu esu urăciu-
rile și blăstemul...“

„...ex i p s o ore procedit bene-
dictio et maledictio...“

sau tot acolo, p. 25:

„...doară izvorul diintr-*același* cu-
rere izvori-va dulce și amaru...”

„...numquid fons de eodem fora-
mine emanat dulcem et amaram...”

Compusul *același* înseamnă:

1. „le même”:

Samoil Clain, *Invățăture*, p. 21: „...precum *același* filosof (Seneca) într-altă loc foarte înțelepțește și adevărată grăiaște: mare parte a vieții oamenilor trece fără de nici o lucrare, iară mai mare parte în rea lucrare...”

2. „celui-là avec plus d'affirmation”:

Const. Brincovanu, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat.): „...grăiaște dar Solomon nu pentru înțelepciune adecă filosofia elinilor, dă vreme ce *același* iaste rătăcită și deșartă...”

În acest pasagiu s-ar fi putut zice *aceia*, însă intensivul -și dă afirmațiunii mai multă putere. Oricum, deosebirea între *acela* și *același* e atât de mică, încît pentru sensul de „le même”, că să nu se confunde cu „celui-là”, se poate pune: „t o t *același*”.

Zilot, *Cron.*, p. 18: „Deci văzînd domnul Ipsilant că s-au lășit năravul acelor hoși și nici cu strejuirea nu face nimic, n-au zăbovit a înștiința Porții apucăturile lui Pazvantoglu, că adică calcă oamenii lui țara și o jefuiesc; t o t într-*aceiași* vreme asemenea înștiințării mergînd Porții și după la alte orașe...”

v. *Aceea*. — *Acel*. — *Ahaia*. — *Ahăla*. — *Ăla*. — *Aia*. — *Ca*. — *Ca-mai*. — *Ceea*. — *Cela*...

ACELAȘI, ACÈEAȘI, (plur. *aceiași, aceleași*), pron. demonstr.; le même, celui-là même.

v. *Acela*. — *Acestași*.

ACCEPT (*acceptat, acceptare*), vb.; accepter, ou plutôt: s'attendre à recevoir, avoir envie de prendre. Nu e neologism, ci din contra un venerabil arcaism despărut din grai. În glosarul slavo-român muntenesc, circa 1620 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.) ne întîmpină cuvîntul de d o u ă ori sub d o u ă forme, ceea ce garantează că nu este vreo eroare grafică. În ambele cazuri e tradus slavonește. La pag. 170: „*čaiu vspriati, accept (ЧІІІТ)* a lua”. La pag. 171: „*čaitu acceptă (ЧІІІТЪ)*”. Paleoslavicul „*čaiati*” înseamnă „a spera” (Miklos.). Ca formă, românul *acceptare* este învederat lat. a c c e p t a r e = prov. *acceptar* = span. *acceptar* etc., de care se apropie și ca sens. Cînd alăturăm cu „*accipio*”, de unde frecuentativul „*accepto*”, sinonimii latini: *praehendo, capio, sumo* și *recipio*, constatăm că el cuprinde în sine totdeauna noțiunea de speranță, căci implică voința altuia de a da sau de a nu da: „*quod dat, accipimus*” (Cic., *Fam.* I, 1). Această noțiune a devenit precumpănitoare în derivatul român *accept* din cauza asemănării formale cu vorba a ș t e p t, în care elementul speranței e și mai pronunțat. Astfel se explică apoi însăși disparițiunea ulterioară a lui *accept*, poporul confundîndu-l și ajungînd a-l identifica cu a ș t e p t. În adevăr, într-o redacțiune circa 1670 a aceluiași material glosografic

slavo-român (ms. al Societății arheologice din Moscva, f. 147), ne întimpină deja înlocuirea lui *accept* prin *aștept*:

„căiu vūsprīati, așteptu a lua.

„căianie, așteptare“.

v. *Aștept*.

ACCEPTĂRE } v. *Accept*.
ACCEPTĂT }

ACER (*acerat, acerare*), vb.; *désirer, s'attendre, solliciter*. Vorbă conservată în *Dicționarul româno-latin*, ms. circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 421):

„*Ačěr. Expecto.*

„*Ačěratul. Expectatio.*“

Cu *e* scăzut la *i*, *acer* se află deja la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXII, p. 16: „...priimitū amu iaste anulū acela și cu pohtā și cu dragū dereptilor, cei ce *acirā* și așteaptā de ce-au lucratū pentru acea dulceată și viață ce va să fie...“, unde în *Omiliarul* rutean publicat de mitropolitul Petru Movilă (Kiev, 1637, p. 745): „*ě k a i u t ũ* na nego i ožidaŭtū...“ Rutenește *ě k a t i* (= polon. *czekać*) înseamnă „*exspecto*“.

Pe cînd în vocabularul bănățean, circa 1670, tonul este pe prima silabă: *ačěr* = *àcer*, la Coresi el ne apare pe a doua, adecă pe *i* scăzut din *e*: *acir*, *acirā* (ачірж), intonîndu-se astfel după analogia tuturor verbilor terminați prin *-ir*: *inșirā, mirā, rāsfirā* etc.

E învederat că *àcer* este mai organic decît *acir*.

Acest interesant cuvînt nu e numai transilvan. Sub forma: *acir, acirat*, el se aude la popor și-n preajma Bucureștilor, de unde îl vedem trecut în Dicționarul răposașilor Laurian și Maxim (t. I, 24):

„*Acirare*, a aspira, a aștepta sau a căuta, a umbla să capete de la altul: cînd omul are al său, nu *acirā* la mina altuia...“

E peste puțință a trage pe *acer* din latinul *aspiro*. Grupul fonetic *sp* nu trece în *č*. Noi credem că *acer* nu poate fi decît o compozițiune curat românească din *a* = lat. *ad* și *c e r* = lat. *quaero*. Sub raportul sensului nu se prezintă nici o dificultate. În privința formei, accentul în *acer* trebuia neapărat să fie pe penultima: *àcer*, ca în toți verbiile români disilabici terminați prin *-er*: *sècer, dèger, fùlger* etc., de unde apoi trecerea în prima conjugățiune: *acerare, acerat* în loc de *a c e r e r e, a c e r u t*.

v. ²*Cer*.

ACERĂRE } v. *Acer*.
ACERĂT }

ACERĂ (plur. *àcere*), s. f.; aigle. Sinonim cu *v u l t u r* și *p a j u r ā*.

„*Aceră*, aquila, pasere rapace din familia falconilor, pentru tăria și ageritatea sa numită regina paserilor“ (*L. M.*).

„*Acera*, der Adler“ (S. Barcianu).

S.F. Marian, *Ornitol.* I, 137: „Pajură, numită în unele locuri pajoră, pajeră, pajiră, pagiră, iară în România-Mică *a c i r ā*“

După fonetica română, *ăceră* este din punct în punct lat. à q u i l a = span. *aguila*, provenț. *aigla*, fr. *aigle* etc.

v. *Pajură*.

ACÈST, ACEASTĂ (plur. *acești, aceste*), pron. demonstr.; ce, cet (cette). Arată ceva mai apropiat, în opozițiune cu *a cel* pentru lucruri mai depărtate, fie apropierea sau depărtarea reale, fie ele numai în cugetarea vorbitorului.

Ca și corespunzătorul *a cel*, *acest* trebui pus totdeauna denaintea unui substantiv sau adjectiv, nu singur sau la urmă, căci altfel spiritul limbii române cere pe emfaticul *acesta*, corelativ emfaticului *a cel a*. E neromânește a zice: „omul *acest*“ sau „oamenii *acești*“ în loc de *a c e s t a*, *a c e ș t i i a*.

Toemai de aci vine în grai puțină circulațiune a lui *acest* în alăturare cu *a c e s t a*; și chiar atunci când trebui să se întrebuițeze, mai adesea îl înlocuiesc forme mai scurte: *a s t*, *ă s t*, *i s t*. În expresiuni ca: *a s t ă d a t ă*, *a s t ă n o a p t e*, *a s t ă v a r ă* și altele, poporul niciodată nu va întrebuița pe *această*; ba pină și pe *a s t ă* o mai reduce uneori la *a s'* noapte etc.

Poetul se poate folosi cu intențiune de mulțimea formelor, ca un mijloc de varietate:

„A s t glas, *această* cîmpie,
Noaptea care mă-nvălea,
Gîndiri de melancolie
În inimă-mi învia...”

(Gr. Alexandrescu)

Poporul, cînd nu știe care anume din cele multe forme e mai potrivită, o face și el tot așa, deși fără intențiune; de ex. într-un act moldovenesc din 1612 (*A. I. R. I*, 71): „...cum știu ei toți a e ș t i omene cu sufletele lor că dinnaintea lor s-au făcut *această* tocmală și *această* scrisore, și boul mi l-au biculuit *acești* omene buni...”

În macedo-româna *acest* nu există, ci numai *a i s t*. Îl are însă istriano-româna: „*acest*, plur. *acesti*, se zice și simplu *c e s t*, *i s t*; în toate aceste, prin o excepciune singulară, *c* se pronunță cu un sunet *ce* e un mijloc între *ce* și *ț*“ (I. Maiorescu, *Itin.*, 83).

Afară de forme de mai sus, graiul poporan mai posedă încă alte varianturi ca: *c e s t*, *a h ă s t*, *a i s t* etc., despre cari a se vedea la locurile lor.

În vechile texturi apare din cînd în cînd forma organică întregă: *acestu*.

Așa, în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), p. 51:

Act. Apost. XXIII, 17: „și dzise: du *acestu* giure la mișășul, că oarece-i va se-i spue lui; elu-l luo și-l duse la mișășul; de-acii dzise: Pavelu fuglul chiemă-me de me rugă se aducu *acestu* giure...”

Ib., XXIV, 5: „aflămu *acestu* bărbatu pierdzătoriu...”

„...ait: Adolescentem h u n c perduc ad tribunalum, habet enim aliquid indicare illi. Et ille quidem assumens eum, duxit ad tribunalum, et ait: Vincit Paulus rogavit me hunc adolescentem perducere...”

„...invenimus h u n c hominem pestiferum...”

Dar pînă și-n secolul trecut se mai rostea încă uneori trisilabic: *acestu*. De exemplu într-un act moldovenesc din 1703 (*A. I. R.* III, 268): „eu Ursul Murguleț pîrcălabul scriu și mărturisăsc cu *acestu* adevăratu zapis al mieu...”

Se pare că anume la acuzativ trisilabismul reușise a se mîntîine mai mult timp, după ce perise la nominativ.

Cazurile oblice sînt: *acestui*, *acestei* sau *aceștii* la singular; *acestor* la plural. După femininul *acestei* sau *aceștii* numele ce-i urmează se pune generalmente în cazul oblic nedeterminat: *acestei femei* (nu: *femeie*), *aceștii case* (nu: *casă*), ceea ce nu se face după masculinul *acestui*, deoarece nu există la noi declinațiune nedeterminată pentru genul bărbătesc. În graiul vechi însă, numele femeiesc preces de „*acestei*” sau „*aceștii*” poate să conserve forma nominativă, după analogia numelui bărbătesc preces de „*acestui*”. Așa, într-un text circa 1600 (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 48): „Iară cînd venise acasă-ș Iosifū de la lucrul său, după scrăba cēia ce află nedeșartā cocoana Domnului, și deaca-i fu spus de ācasta de inger în somnū cum iaste diin Duhul sfântū intru ia, el au proslāvītū pre Dumnedzāu ce l-au spodobitū pre elū a sluji *aceștii* b u n ā t a t e

prea mare și *aceștii* t a i n ā dumnedzeiāscā...”

Precum a c e l u vine din lat. *ecc-illum*, tot așa *acestu* nu e decit lat. *ecc-istum* = *eccu-istum*, de unde se trag de asemenea ital. *questo* = = provenț. *aqest* = v. portug. *questo* = reto-rom. *čest* sau *quest* = v. franc. *icest* etc.

În Plaut:

„— ...quam te virginem

Me reposeis?

— Quam ab Lenone abduxti hodie, scelus viri.

— Nullam abduxi.

— Certe e c c i s t a m, video.”

(*Curcul.* V, 2)

adecă: „— Ce fel de fată ceri tu de la mine? — Pe care ai luat-o astăzi de la Hotru, ticălosule! — N-am luat pe nici una. — Ba iată-o, chiar pe *această*...”

v. *Acel.* — *Aest.* — *Ahăst.* — *Aist.* — *Ast.* — *Ăst.* — *Cest.* — *Ist...*

ACESTA, ACEASTA (*aceștiia*, *acestea*), pron. demonstr.; celui-ci. Pro-nume compus, care se deosebește de simplul a c e s t prin mai multă energie, datorită particulei enclitice -a (v. ^{5A}). În privința lucrurilor mai apropiate, *acesta* se rapoartă cătră a c e s t întocmai ca a c e l a cătră a c e l în privința lucrurilor mai depărtate.

Pozițiunea normală a emfaticului *acesta* este după un nume, fie substantiv sau adjectiv, ori în locul unui nume, sau la finea propozițiunii, pretutindeni adecă unde spiritul limbei române nu suferă pe simplul a c e s t. A zice: „omul a c e s t” sau: „i-am văzut pe a c e ș t i” nu e românește, ci trebuie: *acesta*, *aceștiia*.

În vechile texturi și-n viul grai emfaticul *acesta* înlocuiește adesea pe simplul a c e s t chiar denaintea unui nume, de ex.:

În *Psaltirea* circa 1550 (*ms. Șcheian*, în Acad. Rom.), ps. XXIII, de două ori:

„...cîre e *acesta* împăratul slavei...?” | „...quis est iste rex glorie...?”

Dosofteiu, 1673, pref.: „*acesta* obicîia iese din bătrîni, scoțîndu v-un izvod den svînta carte a-l scrie supt numele a de mare cinste Scaun...”

Același, 1680, f. 38 b:

Ps. XXXII, 7: „*Acesta* mișel strigat-au și Domnul audzātu-l-au...” | „Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum...”

Într-un act muntenesc din 1669 (*A. I. R. I*, 96): „eu Mihăil dein Groșani scriu și mărturisesc cu *acesta* al meu zapis...”

Samoil Clain, *Învățăture*, Blaj, 1784, p. 2: „Întru *acesta* chip, iubiților creștini, au pus D-zeu pre om în lumea *aceasta* ca într-un oraș de negoțitorie...”, unde „lumea *aceasta*” e o construcțiune normală, iar „*acesta* chip” este o abatere înadins pentru a da afirmațiunii mai multă forță.

În popor, *acesta* se aude foarte rar, fiind mai totdeauna înlocuit prin *ăsta* — *asta*, *aista* — *aia* *asta*, *asta*, *ahăsta* etc., pe cari vezi-le la locurile lor. În același timp, în cazul oblic feminin la singular: *acesteia* sau *aceștiia*, precum și la nominalul plural de ambele genuri: *aceștiia* și *acestea*, emfaticul *-a* tinde a scădea la *-e* prin acomodatiune regresivă cu vocalele învecinate, devenind astfel: *aceștie* și *aceste*. De aci o confuziune formală între *accest* și *acesta*. În: „*accest* e femei” e simplul *accest*, pe cînd în: „femeile *aceste*”, în loc de „*acestea*”, este emfaticul *acesta*. Scăderea finalului *-a* la *-e* ne întîmpină deja în vechile texturi țărănești. Așa într-un document moldovenesc din 1622 (*A. I. R. I*, 31): „noi *aceștie* moșteni ot satul Brănești...”

v. *Acela*. — *Acest*. — *Aesta*. — *Ahăsta*. — *Aista*. — *Ăsta*. — *Cesta*. — *Ista*...

ACĚSTAȘI, ACEASTAȘI (*aceștiiași*, *acesteași*), pron. demonstr.; celui-ci même, toujours celui-ci. Arată un lucru mai apropiat, despre care s-a vorbit deja, după cum corelativul *același* indică tot așa un lucru mai depărtat. E compus din emfaticul *acela* și din intensivul *-și* = lat. *sic*.

Pravila Moldov., 1646, f. 29.: „cîndu vor avia doi oameni pără pentru vreo vie, sau pentru vreun pămîntu, și până a să pără, unul dentr-ânșu va merge de va secera pămîntul sau va culge viia, fără de voia giudețului, *acestaș* piarde tot venitul...”

Ibid., f. 49: „...cînd va fi un om bolnav, și va lăsa cui va să moșnească multu puțînă ce va avia și-i va face și zapisu și acestu moșnian nu va griji de dînsu să-i aducă vreun vrăc bun să-l păzască cînda doară l-are tîmădui, ce-l va lăsa așa negrijit și nesocotit, și de va muri bolnavul, *acestaș* va piarde moșneniia și vor fi toate bucatele și ocinile domnești...”

Constantin Brincovanu, 1694 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 94): „...și am dat domniia mea Radului Știrbăiu legea țării, cum să jure el împreună cu frate-său Costandin vel clucer și cu vărul său — că

n-au luat nici un ban de la soacră-sa Ilinea vorniceasa pentru această moșie Negrării, deș jurând într-*acestaș* chip, el să-ș ție moșia...”

Zilot, *Cron.*, p. 40: „deci într-*acestași* chip au fost ieșirea pazvan-
giilor și de la Șegarcea...”

În declinațiune, *acestași* urmează simplului *a c e s t*, emfaticul *-a* și intensivul *-și* rămânând invariabili: *acestui-a-și*, *acestei-a-și*, *aces-
tor-a-și*...

În grai *acestași* e mai puțin întrebuințat decit corelativul *a c e -
l a ș i*.

v. *Acela*. — *Acest*. — *Acesta*.

-ACHE. — v. *-Achi*.

ACHERMÂN, n pr.; Akkerman, ville de Bessarabie, située à l'embouchure
du Dniester.

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 276... „eară Hanul, de la
Movila Răbăiei cum au simțit, îndată au fugit spre *Acherman*, cu
oastea lui...”

Compus din *ak* „alb” și *kerman* „cetate”, *Acherman* este o traducere
turcă a unui vechi nume românesc.

„Așa Ștefan-vodă au curățit țeara de vrăjmași, eară cetățile care
le-au luat turcii, Chilia și *C e t a t e a A l b ă*, nu au putut să le
mai scoată de la turci; că ei, mai înainte de ce au eșit din țeară, le-au
grijit cu oameni, cu puncte și cu bucate de agiuns; și așa au rămas pre
măna turcilor până astăzi” (Ureche, *Letop.* I, p. 134).

Însuși Ștefan cel Mare, vestind Ungariei expedițiunea turcilor
asupra celor două cetăți, într-o scrisoare din 22 iuniu 1475, zice: „Turci
veniunt ad nos contra nos et contra terram nostram, et per aquam et
per terram et ita dicunt, quod valida classis precedit cum maximis muni-
tionibus bombardarum magnarum expugnare *A l b a m* et *Chiliam*...”
(Vigna, *Codice diplom. tauro-ligure*, t. 3, p. 479).

v. *Cetatea-Albă*.

ACHET. — v. *Aconiță*.

-ACHI, suffixe servant à former certains diminutifs. Acest sufix se
acață mai cu seamă la numi de botez, avînd un sens micșurător sau dez-
mierdător. Întrodus în graiul românesc abia de prin secolul XVII, el
devenise foarte răspîndit în epoca fanarioților și n-a mai despărut din
limbă, dar a început a căpăta din ce în ce mai mult o nuanță oarecum
ironică.

Unul din cei mai însemnați cronicari moldoveni din secolul trecut
a fost Enachi Cogălniceanu (1733—1774). Suffixul *-achi* ne întimpină
nu numai în însuși numele lui de *Enachi*, dar încă la tot pasul în cursul
croniceii sale. Așa în capitolul VII (*Letop.* III, 225—234), ca să ne măr-
ginim cu unul singur din cele cincisprezeci, găsim:

Iordachi Spatarul fecior lui *Stăvărachi*,

Iordachi Cantacuzino,

Costachi Razu,
Iordachi Genetu,
Iordachi Mană vel agă,
Lăscărachi Genetu,
Sărdarul Măzărachi,
 Spatarul *Manolachi* socru lui *Stavarachi,*
Fotachi,
Manolachi Costachi vornic,
Iordachi Mananu paharnic,
Bălăsachi vel agă,
 Spatarul *Niculachi* Ruset etc.

Cîteodată sufixul se reduplică în același nume, ca în: „Enăcachi Căminarul“, unde *Enăcachi* este: *Ene* + *achi* + *achi*! Uneori își asociază un alt sufix, ca în: *Enăchiță* = *Ene* + *achi* + *iță*.

În numele istoricului *Hurmuzachi*, al poetului *Conachi* și al publicistului *Asachi*, este același sufix.

Dizarmoniosul *-achi* ne vine din neogreaca, în care el se prezintă sub forma *-άκης* în numi proprii: *Δημητράκης*, *Εύσταθάκης*, *Γεωργάκης* και *Φαρμάκης*“ (Passow, *Carm. Gr.*, 168) și altele, iar sub forma *-άκι* în termeni comuni ca: *παιδάκι* „copilaș“, *τραπέζάκι* „mesuță“, *ποδαράκι* „picioruș“ etc. (Mullach, *Gramm.*, 171). Și la români acest sufix a reușit a trece peste sfera nomenclaturei personale, fie în locuțiuni ca „înghite *Agachi*“, fie în epitete ca *Samurachi*.

„Cățelul *Samurache*, ce ședea la o parte
 Ca simplu privitor,
 Auzind vorba lor...”

(Gr. Alexandrescu)

În *Covrigarul*, de Alexandri, un grec plîngîndu-se de luarea moșiilor mănăstirești, românul îl întreabă: „Care moșii, *cilibidachi*?”

Cel mai uricios din toate sufixele deminutivale, destul de numeroase în limba română, *-achi* și-a trăit traiul; negreșit, el va rămînea pentru totdeauna în istorie, ca o trăsură incidentală a unei epoci, dar în viul grai se va păstra pe ici, pe colea numai doară la luarea peste picior, după cum a și ajuns deja pînă la un punct în: „Cucoane *Mihalachi*“ sau „Cucoane *Petrachi*“, alături cu: „Domnule cutare“.

v. *Agachi*. — *Beicachi*. — *Samurachi*...

ACHILIMÎT, adj.; ayant ses aises. Vorbă bănățeană: „dacă nu ești *achilimît* = dacă n-ai tot ce-ți trebuie acasă“. (Liviu Iancu, *Caras-Severin*, com. Visagu). —? — Pentru a ne rosti asupra originii acestui cuvînt, care presupune un verb, *a c h i l i m e s c*, trebui să cunoaștem mai întii toate formele și accepțiunile lui în cutare sau cutare regiune a teritoriului românesc, ceea ce docamdată ne lipsește.

ACHINDËI. — v. *Achindie*.

ACHINDË (plur. *achindii*), s. f.; vêpres. Forma obicinuită a cuvîntului e *chindie* sau *chindii*, „dies ad occasum inclinatus, timp al zilei 149

ce cade la mijloc între amezzi și apusul soarelui“ (*L. M.*). Prin analogie însă cu: *a-mezz, a-prînz, a-murg*, poporul foarte ades zice: *achindie*, adecă: *a-chindie*; ba încă uneori, prin aceeași analogie, îl trece la masculin: *achindei*, mai ales în Moldova, dînd astfel vorbei o formă de tot românească.

„Ziua se împărțește în următorul mod, de ex. în ianuarie: la zori corespunde cu oarele 6^{1/2}; prînzu-mic, cu 9; prînzu-mare, cu 10^{1/2}; amiază, cu 12; *achindii*, cu 2 oare p. m.; toaca, cu aproape 4...” (Preut N. Sandovici, Dorohoi, c. Tîrnauca).

„Zori de ziua, revărsatul zilei și dimineața e timpul pe cînd răsare soarele; aprînzul mic, pe la 6 ceasuri; aprînzul mare pe la 8; sub-ameaze, pe la 11; ameze, pe la 12; după-ameaze, pe la 2; *achindii*, pe la 4...” (Botoșani: I. Iordăchescu, c. Cristeștii; G. Gheorghiu, c. Călineștii).

„...dimineața, aprînz, ameză, *achindei*...” (Iași: I. Gheorghiu, c. Cîrjoaea; S. Mironescu, c. Roșcanii).

„Poporul împărțește ziua ca și ciobanii: de-a prînzu cel mic, de-a prînzu cel mare, de-ameză, de-*achindie*...” (Bottez, Iași, c. Șipotele).

„Ciobanii împărțesc ziua astfel: cînd se scoală cu 2 ceasuri înainte de a răsări soarele, zic: mînecate; pe la 9 sau 10 ceasuri dimineața, zic: aprînz; la 12 ceasuri: ameze; la 4 — *achindei*...” (N. Bîncescu, Vaslui, c. Telejna).

„...în zori-de-ziuă, dimineața, la ameză, la toacă, la *achindie*...” (V. Lohan, Iași, c. Buciumii).

În *achindie* fiind prepoziționalul *a-* = lat. *ad*, în unele locuri poporul îl înlocuiește cu „în”, făcînd totodată din *chindie* — *t i n g h i e*: „înainte de răsăritul soarelui, se zice: timpul p-in-ziori; după răsărit: soarele d-o suliță; apoi cum este soarele vara pe la oarele 8: d-ameaza; pe la oarele 3—4: timpul d-amează-n-de-seară; înainte de apusul soarelui se zice: soarele *i n t i n g h i e*; și-n fine în timpul apusului: soarele în scaun...” (Preut G. Rarinca, Tecuci, c. Torcești).

Cuvîntul e atît de răspîndit în România și atît de poporan, 'încît răposaiții Laurian și Maxim îi căutau o provenință latină. Deși turcește *i k i n d i* însemnează „le temps entre le midi et le coucher du soleil“ (Șăineanu, *Elem. turc.*, 30), totuși e anevoie a crede că românii vor fi luat această vorbă de la turcii propriu-zîși, ci mai curînd din dialectul turcesc al cumanilor, adecă încă de prin secolii XIII—XIV, ceea ce ne-ar explica adîncea-i înrădăcinare în graiul țăranilor și al ciobanilor. În adevăr, la cumani aceeași parte a zilei se chema: *e c h i n d ũ* și *e c h i n d ă* (Kuun, *Cod. Cumanicus*, p. 80).

v. *Chindie*. — *Zi*.

ACHIPĂIESC. — v. *Apipăiesc*.

ACHIU (plur. *achiuri*), s.n.; t. de billard: *acquit*. Sinonim cu *t a c*. Se aude mai ales în Moldova. Vine din francezul *a c q u i t* (Șăineanu, *Dict. rom. germ.*, 3); să observăm însă că bățul cu care se joacă biliard se cheamă și la ruși *k i î* „băton“, și că românii, mai cu samă moldovenii, au învățat biliardul în timpul ocupațiunilor rusești.

I. Ianov (*Conv. lit.*, 1867, p. 212):

„Amoreze am vro două,
Una de alta nu știu;
Sint tînăr de moda nouă:
Cred în cărți și în *achiu!*...”

v. ²Tac.

-**ACI**, -**ACE**; suffixe servant à former des adjectifs et marquant surtout un penchant. Nu derivă din latinul *-aceum*, după cum s-ar părea la prima vedere (Diez, *Gramm.* II, 315), ci din *-a c e m* (-a x), cu care se întâlnește nu numai în funcțiune, dar uneori chiar în cuvinte, de ex. *fugaci* = *fugacem*, *trăgaci* = *trahacem*. Forma *-ace* conservându-se la feminin: „femeie *fugace*, vacă *trăgace*“, masculinul s-a disimilat în *-aci*: „om *fugaci*, bou *trăgaci*“, italianește și portugezește la ambele genuri: *fugace*. Ca și lat. *-a c e m*, sufixul românesc *-aci* indică mai totdeauna un nărav, o aplecare la ceva, bună sau rea, de ex.: *bătaci* „batailleur“, *pungaci* „disposé à frapper des cornes“, *stîngaci* „gaucher“, *hrănaci* „vorace“, *gonaci* etc. ca lătinește în: *mordacem*, *bellacem*, *audacem*, *linguacem*, *edacem*, *voracem*...

În vorbe împrumutate întregi din afară, de ex. „gîrbaci“, „cîrpaci“, „copaci“, finalul *-aci* nu e sufix din punctul de vedere al limbei române, care nu-l utilizează cu o funcțiune determinată la formarea unor nouă cuvinte, după cum utilizează, bunăoară, pe slavicul *-nik* sau pe turcul *-giu*.

Sufixul *-aci* = lat. *-a c e m* n-are de loc a face cu sufixul *-aț*, iar cu sufixele *-ac* și *-aș* se înrudește numai în parte sau indirect.

v. ²-ac. — ²-aș. — *-aț*.

ACI, adv.; ici, ci, en ce moment. Acest adverb se întrebunțează în privința locului mai puțin, poate, decît în acea a timpului, fiind adesea sinonim cu *a c u m*.

Pann, *Prov.* II, 91:

„Munca pe om niciodată nu-l lasă a flămînzi,
Cînd cu firea-nbărbătată noaptea o va face zi.
Așadar d-*aci*-nainte să nu ședem lenevoși...”

Gr. Alexandrescu:

„Vîntul, umbra mă-nșală, cînd crez a o vedea;
Luna *aci* s-arată, *aci* iar se ascunde:
Abia citeodată întunecul pătrunde,
Și norii înainte-i se pun ca o perdea...”

(*Așteptarea*)

sau:

„*Aci* se oprește, *aci* se așază,
Nimica nu-l face a se depărta...”

(*Cinele soldatului*)

În construcțiune cu *d e* și *p î n ă*, românul *aci* corespunde pe deplin spaniolului și portugezului *a q u í*, care și el se aplică mai mult 151

la noțiunea timpului: de a q u i adelante (d'a q u i em diante) = de aci înainte, „dès ce moment“; hasta a q u i (ate a q u i) = pîn-aci, „jusqu'à ce moment“. În poema lui Cid, v. 180, o evreică cerind o blană în dar, eroul îi răspunde: „d' a q u i sea mandada“ = „ți-o dau chiar de a c u m“.

În construcțiune cu p e: „pe aci = par ici“, aci este adverb de loc; nu însă și-n idiotismul: „cît p-aci = peut s'en faut“, de ex.: „cît pe aci era să caz“ (L.M. I, 543). [După comunicarea lui Aureliu Candra. Pe lângă idiotismul „cît p-aci“, mai avem în românește și reduplicatul „p-aci — p-aci“, cu aceeași însemnare de „peu s'en faut“.

Ispirescu, *Legende*, 12: Șoimuleanul meu, pentru care p-aci — p-aci era să-mi pierd viața pînă l-am dobindit, a-mbătrînit și el...“

Aci... aci, cu însemnarea francezului „tantôt... tantôt“:

De la Vrancea, *Sultănica*, 237: „Hai să spunem ghicitori, zise Doroftei, care începuse a cînta, legînd capul, cam fără voie, aci p-un umăr, aci pe cellalt...“

Creangă, *Scrieri* II, 65: „...țîind la urechi cîte o lespegioară fierbinte de la soare, cu argint printr-insele, și aci săream într-un picior, aci în celălalt, aci plecam capul la dreapta și la stînga...“]

Noțiunea timpului e tot atît de pronunțată în aci, precum este noțiunea locului în a i c e, astfel că ambii acești adverbi, etimologicește aproape identici, pot fi puși într-un fel de opozițiune, de ex.:

„Porcului aci îi dai bice

Și el se-ntoarce și zice:

„Anțărț mă bătea p-a i c e...“

(Pann, *Prov.* III, 36)

Chiar cînd se întrebunțează ambele întocmai cu aceeași nuanță de sens, totuși în gura poporului aci și a i c e alternează uneori după o normă foarte interesantă, dar pe care e greu a o lămuri. Așa peste Ôlt auzi pe alocuri țărani întrebîndu-se:

„— Vi-s aci?

— Ni-s a i c i“.

(Preut R. Popescu, Mehedinți, com. Isverna)

Ca adverb de loc, aci arată nu numai că cineva sau ceva se află lângă noi, dar încă servă pentru a-l atrage spre noi, funcționînd atunci ca interjecțiune. În portugeza a q u i figurează în chemarea de ajutor: „a q u i del rei!“ = „au secours!“ În spanioala: „a q u i aquí!“ Vinătorii români în strigătele lor îi dau mai cu seamă acest sens, atît lui aci, precum și lui a i c e cu toate varianturile lui, despre cari vezi mai la vale.

„Țipetele vinătorilor obicinuite sînt: iacă-! iacă-! iacă-! ia! aci! aci! iacă aci!...“ (I. Aldoiu, *Museel*, c. Voinești).

Sau amplificat cu intensivul „de“:

„Aci! aci! aci-de! aci-de! sinc pă el!...“ (S. Istratescu, *Dimbovița*, com. Cobia).

Acest „a c i - d e!“ ar fi o interjecțiune independentă în toată puterea cuvîntului, dacă n-ar păstra ambele accente: a c i - d è.

Din lat. *ecc-hic* (*ec-ic*) = *eccu-hic* (*ecu-ic*), de unde și ital. *qui* și *ci*, span. *aquí*, portug. *aquí*, v. franc. *iqui* etc., derivă la români numai aci, nu și a i c e, care presupune un prototip latin amplificat: *ecc-*

hicce (*ec-ice*). Din *aci* apoi, prin emfaticul *-a* (v. ⁵A) se naște forma: *a c i a*, care scade în gura poporului la *a c i e* și *a c i i*.

Aproape toți adverbi și pronumii românești compuși cu *ac-* = lat. *e c c u m*, avind cîte o formă scurtată fără *a-*: *acolo* — *colo*, *aice* — *ice*, *acest* — *cest*, *acel* — *cel* etc., cată să fi fost o dată și variantul *c i* pe lingă forma întregă *aci*. Aceasta e cu atît mai sigur, cu cît vom vedea mai jos lingă emfaticul *a c i a* = *aci* + *a* forma scurtată *c i a* = *ci* + *a*. Precum construcțiunea „de *aci*” e conclusivă, tot așa conclusivă trebuia să fi fost și construcțiunea: „de *c i*”. Iată de unde derivă — credem noi — conjuncțiunea *d e c i* „ergo”, printr-o tranzițiune logică întocmai ca în germ. „daher” și engl. „therefore”, iar nu din construcțiunea „de ce” = lat. *de quid* (Cihac). În adevăr, „de *aci*” și *d e c i* sint ca și sinonimi în: „de *aci* urmează că... = *d e c i*, urmează că..., de *aci* se vede că... = *d e c i*, se vede că..., de *aci* am cunoscut că... = *d e c i*, am cunoscut” etc. În acest caz „*deci*” nu se urcă la un prototip latin, ci este o formațiune posterioară românească, care de aceea nici nu se găsește în celelalte graiuri romanice.

v. *Acia*. — *Ci*. — *Cia*. — *Deci*.

ACIA, adv.; ici, ci, en ce moment, immédiatement là ou alors, y. Format din *a c i* prin emfaticul *-a* (v. ⁵A), *acia* e mult mai des în circulațiune, dacă nu în viul grai, cel puțin în vechile texturi; dar totodată el are o însemnare și mai mlădioasă, putîndu-se întrebuița aproape dopotrivă nu numai în înțeles de: *a i c i* și *a c u m*, ci încă în loc de: *a c o l o* și *a t u n c i*, mai cu seamă: *c h i a r a c o l o*, *c h i a r a t u n c i*.

Din două prototipuri latine rustice: *ecc-hic* (*eccu-hic*) și *ecc-hicce* (*eccu-hicce*) se născură doi adverbi românești: *a c i* = *ecc-hic* și *a c i c e*, cu forma mai răspîdită *a i c e* = *ecc-hicce*. Pe cînd ramura „*a i c e*” conservă în toate varianturile sale funcțiunea adverbială de loc, și anume de locul cel mai apropiat de vorbitor, în ramura „*a c i*”, din contra, se dezvoaltă din ce în ce mai mult funcțiunea adverbială de timp, iar cea de loc se tot lărgeste, trecînd peste marginea strictă a apropierii. În simplul *a c i* ambele funcțiuni se mai ecilibrează încă; în emfaticul *acia*, funcțiunea de timp începe a precumpăni, ca și întinderea funcțiunii de loc; în amplificatul *a c i a* și, pe care-l vezi mai la vale, funcțiunea de loc în genere și cea de timp apropiat în specie dispar mai-mai cu desăvîrșire.

Moxa, 1620, p. 346: „până *aci*a răotăți hitlene în inima lui nu era...”

Ibid., p. 388: „nu numai ca până *aci*a, ce încă nește spurcăciuni réle făcia...”

Istrate Dabija-vodă, 1662 (*A. I. R.* III, 243): „...să aibă a ținea moșia, partea Ursului cu tot vinitul, până-i va întoarce Ursul banii, de *aci*a își va lua moșia...”

O predică transilvană, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 226): „...toți vorū sta, cineșū cu mesererea sa, ce iaste gătită lor în vecia veacului, și amu de-*acia* cu bucurie nesfrășită bucura-se-vorū, și amu de-*acia* greață de nimeniția nu vorū avea...”

În *Călătoria la iad a Maicei Domnului*, scrisă circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 330): „...să s-eră aprinde casa acelora de tute patru iunghiurele și să o incungure foculu și n-ară pute eși afară, ce ară arde *acița*...”

Psaltirea Scheiană, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), ps. XLIX, 23: „...și *acia* cale cu ce ivescu lui spăsenia mea...”, ceea ce la Dosofteiu, 1680, sună: „și a c o l o — i calia cu care voiu arăta...” = et i l l i c i t e r... = ἐκεῖ ὁδοῦ...

La Radu din Mănăcești, 1574 (*ms. Harl.* 6311 B. British Mus.):

Mat. VI, 21: „și io Iaste comoara voastră, *acița* va fi și inima voastră...”

Mat. XVIII, 20: „și Iuo amu săntū doi sau trei adunați în numele meu, *acița* săntū eu...”

Mat. XXVI, 16: „și de *acița* socotița podoabă vrēme să el vānză...”

Marc. I, 31: „și o lāsă Ia focul *acița*...”

Luc. VIII, 44: „*acița* stātu cursul sāngelui ei...”

Luc. XIV, 5: „carele deîn voi fečorū sau bou în puțū va cădea, și nu *acița*-l va scoate elū...”

„...ubi enim est thesaurus tuus, i b i est et cor tuum...”

„...ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, i b i sum...”

„...et e x i n d e quaerebat opportunitatem ut eum traderet...”

„...et c o n t i n u o dimisit eam febris...”

„...c o n f e s t i m stetit fluxus sanguinis ejus...”

„...cujus vestrum asinus aut bos in puteum cadet, et n o n c o n t i n u o extrahet illum...”

Emfaticul *-a* scăzînd la *-e* prin acomodățione regresivă cu *-i*, rezultă forma *acie* = *acia*, care nu rareori ne întîmpină în grai și-n texturi.

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.):

Act. Apost. XVIII, 19: „pristoi întru Efesu și aceia lāsă *acie*, e însuș întră întru gloată...”

Ibid., XXVII, 6: „și *acie* află sutașul corabie...”

Ibid., XXVIII, 15: „și *acie* frații audziră...”

Ib., XXV, 14: „ca multe dzile prebāndi *acie*...”

Ib., XXVII, 12: „sfătuiră-se cum se vālaslēdze de *acie*...”

„...devenitque Ephesum, et illos i b i reliquit, ipse vero ingressus synagogam...”

„...et i b i inveniens centurio navem...”

„...et i n d e quum audissent fratres...”

„...quum dies plures i b i demorarentur...”

„...statuerunt consilium navigare i n d e...”

Născut prin acomodățione din *acia*, trisilabicul *acie* scade apoi prin asimilațione la disilabicul *aci* (= *aci*).

Coresi, 1577:

Ps. CXXXVI: „La răulū Vavylonului, *acița* șezumū și plāsem...”

Ps. CXXXVIII: „...de fața ta încătruo să fugū? să suire în cerū, tu ești *acița*; să deștinsere în iadū, *acița* ești...”

Dosofteiu, 1680:

„La pāraole Vavilonului, *aci* șezdum și plāsam...”

„...de fața ta încătruo să fugū? de m-oī sui în cerū, tu a c o l o ești; de-aș pugorā-mā în iad, *aci* ești...”

Deosebirea între emfaticul *acia* din *aci* și emfaticul *a i c e a* din *a i c e* se arată mai apriat la Dosofteiu în psalmul CXXXI:

„Ačasta-ı odihna mĭa in veacul de veac, a i c i a m-oĭ sālășlui...”

„Acii' voĭ răsări cornŭ lui Davidŭ...”

„Haec requies mea in saeculum saeculi, h i c habitabo...”

„I b i suscitabo cornu David...”

Astfel *a i c e a* este „hic”, iar *acia* — „ibi”, dar nu tocmai cu sensul de „acolo”, ci cu acel de „acolea”, precum vedem tot la Dosofteiu, în *Paremiar*, 1683, f. 103 a:

„...să-ı aducŭ in cortulŭ mărturieĭ, și vorŭ sta *acii* cu tine, și mă voi pugară și voi grăi a c o l i a cu tine...”

„...ἄξεις αὐτοὺς πρὸς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου, καὶ στήσονται ἐκ εἰ μετὰ σοῦ, καὶ καταβήσομαι, καὶ λαλήσω ἐκεῖ μετὰ σοῦ...”

De asemenea, în *Omiliarul de la Govora*, 1642, p. 29: „unde frica lui Dumnezeu nu ıaste, *acii* mare foamete ıaste de lucruri bune; unde nu să séceră spicul curăției ca al grăului, *acii* e foamete mare de viața de vecie...”

Alături, ba poate chiar mai presus de sensul local de „acolea”, *acia* funcționează aproape întocmai ca adverbul de timp „atuncea”. Așa, în același *Omiliar*, p. 63:

„... numai ce-ți cugetă, a cătă frămséte vor fi acel cerŭ și pământ nou, că ıatâ de *acii* nu va fi nice o frică, nice schimbare de vremi și nice se vor acoperi cu nori întunecoși și trăsnet și fulger ucigătorŭ; de *acii* vedere înfricoșată nu se va arăta a c o l o; așijderea și pământul se va lumina cu frămséte de flori cu bună mirizmă, și adecă de *acii* nu vor mai fi pre el fieri ıuți...”

În acest pasagiu, atît de bine scris, *acii* este curat un adverb de timp, sinonim cu „atunci” și avînd drept corelativ, ca adverb de loc, pe a c o l o.

În scurt, *acia* pare a avea, ca derivat emfatic din *a c i*, o funcțiune intermediară între *a i c e* și *a c o l o* pe de o parte, între *a c u m* și *a t u n c i* pe de alta, dar plecîndu-se totuși mai mult spre *a t u n c e* și spre *a c o l o*.

Zilot, *Cron.*, p. 83: „... pricina de se punea Rosia pentru Constantin-vodă Ipsilant, era adevărat și a trahtaturilor și a hatihumaiunurilor, dar era mai mult slujbele și ındatoririle ce făcuse el Rosiei, în vremile acelea cînd Napoleon umbla cu toate meșteșugirile să surpe și pe Rosia, cum surpase și stricase și celelalte ımpărății și crăii ale Evropei, gata avînd războiul și cu dînsa, și pe taină umblînd a ridica și pe turci asupra ei, ca mai lesne să o surpe; care lucru simțindu-l Ipsilant și făcîndu-i-l cunoscut, Rosia foarte s-au fost ındatorat lui; și de *acii*, mină dreaptă avîndu-l la aceasta, cum și la arădicarea sărbilor ımpotriva Porței, sta Rosia pentru dînsul a nu se mișca din domnia sa, fiindu-i cel mai trebuincios la acele ıngrozitoare pentru dînsa vremi...”

În acest pasagiu, „de a c i i” se poate ınclocui mai bine prin „de a t u n c i” sau „de a c o l o” decît prin „de a i c e” sau „de a c u m”.

Precum lingă simplul *a c i* s-au păstrat urma unei forme scurte *c i*, tot așa emfaticul *acia* are alături pe scurtatul *c i a*, ajuns ınsă rar chiar în vechile texturi.

Dosofteiu, *Parem.*, 1683, f. 58 b: „ședețu *aci* cu asâna, iară eu și coconulū om triace până *ci* i a...”

La macedo-români pare a nu exista simplul *a c i*, ci numai emfaticul *acia*: „tră *acia* = δία αὐτοῦ, di *acia* = αὐτόθεν, pre *acia* = ἀπ'αυτοῦ“ (Bojadschi). În istriano-româna însă ne întimpină nu numai *acia*, și anume cu o nuanță „intermediară între *a i c e* și *a c o l o*“, dar pînă și forma scurtată *ci a*:

„*Acia*, *aci*, *aice*, însă ceva mai la o parte. *Acia* se aude și în Ardeal și în alte părți. În Berdo în Istria se zice și *ci a* tot în această însemnare“ (I. Maiorescu, *Itin.*, 83).

v. *Acî.* — *Acice.* — *Acolea.* — *Acolo.* — *Aice.* — *Cice.* — *Ci.* — *Cia.* — *Ice...*

ACIC (plur. *acicuri*), s. n. ; t. de mar.: sorte d'amarquement. Un fel de ș*a i c*ă. Cuvînt turcesc, care ne întimpină nu o dată în *Condica Vistieriei* din 1693 (ed. Aricescu), mai ales pe pag. 180, unde se menționează alături cu ș*e i c i*, *c a i c e* și *b u r a z a n i*: „Cheltueala acestor bani de birul ș*e i c i l o r* care scrie înapoi unde s-au dat, pe cum arată în jos anume:

5000 tal. s-au dat la Hagi-Ali pentru gătirea celor cinci *c a i c e* ce se gătesc cu bani de haraciu, afară den ce i s-au dat den haraciu.

2085 tal. s-au dat pe cheresteaoa ce s-au cumpărat de la Giurgiu-véni, scînduri și crivaci și cușaclicuri de s-au dat pentru 20 de *acicuri*.

1440 tal. s-au dat la Ibraim Aga, voivoda de la Giurgiov, pentru deresul *b u r a z a n i l o r* cu sebeci-takrir.

800 tal. s-au dat ear la Ibraim Aga pentru deresul *acicurilor* celor vechi cu sebeci-takrir.

1035 tal. s-au dat darurile Ibraim Agăi, cînd au venit *acia* de s-au luat socoteală pentru cheresteaoa ce i s-au dat pentru *acicuri* și pentru alți bani ce i s-au dat.

175½ tal. s-au trimis la Sterie Căpit. ot — de au făcut 1370 de opacine de le-au dat la Căpitan-Pașa de Dunăre pentru *acicuri* și pentru *s e i c i*...”

Cuvintele din urmă ne-ar face a crede că *acic* era ceva mai mult decît ș*a i c*ă, deoarece figurează pe prima linie.

Acic se află și la Dumitrache Stolnicul, în *Istoria anilor 1769—74*, al căriia editor, d. V. A. Urechia (*Anal. Acad. Rom. X*, p. 470), îl explică „*acicuri*, bărci cu cite o vâslă sau pînză largă în formă de ș*eici*“.

v. *Șaică.* — ¹*Turc.*

ACICE. — v. *Acicea.*

ACICEA, adv.; *ici*. Sinonim și dublet etimologic cu *a i c e a*. Forma simplă *a c i c e*, de unde s-a făcut *acicea* prin emfaticul *-a* (v. ⁵*A*), pare despărută din grai deja de vîro doi-trei secolî, căci n-o mai găsim nicăiri în texturi; forma amplificată *acicea* a perit și ea, dar cu mult mai tîrziu, după ce-și înfipsese urma în mai toate scriptele române din secolii XVI și XVII, fie transilvane, fie moldovene sau muntene. Ne-ar fi anevoie a reproduce măcar a zecea parte din pasagele cu

a) Din tipărituri:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. A, p. 10: „... să lepădămă *acicea* păcatele noastre, ca să fimă curați și gătiți...”

Ibid., quatern. D, p. 1: „zice Hs. în ceaștă *Evanghelie* că unde săntă comoarăle voastre acolo săntă și inimile voastre; *acicea* învață pre noi Hs. nu numai spre dare și spre pace...”

Pravila Muntenească, 1640, f. 116 b: „... celiă ce au *acicea* sfrășit, iară a c o l o fără de sfrășit și săntă neinpuținate...”

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 58: „... să va zice cineva voao: iată *acicea* e Hristos, nu credeți...”

Evangeliarul transilvan, 1648, Mat. XVII, 4: „bine este nouo *acicea* a fi, să vei să facem trei colibi...”

Ibid., XVII, 20: „trece de *acicea* c o l o...”

Dosofteiu, *Parem.*, 1683, ghen. 30: „dzăsă Ilie cătră Elisei: ședzū dară *acicia*, că Domnulū m-au mânatū până la Iordanū...”

b) Din manuscrite:

Moxa, *Cron.*, 1620, p. 399: „... până *acicia* s-au scosū dentralte cărți slovenești pre limba noastră...”

Predica mähăceană, din 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 125): „... a ta iaste împărăția și sila și slava în veciia veacului aminū, înralță noi *acicea* în dărnire să avemu upovăintă tare...”

Legenda Sintei Vineri, circa 1580 (*Cuv. d. bătr.* II, 146): „... nu mi se cade numai *acicea* să fiu și să lăcuescu, ce mi se cade să mă ducū să propoveduescu...”

Codicele ms. miscel. al Bis. St. Nicolae din Brașov, p. 132: „... ce fericiti carii nu se-au îndulcitu *acicea*, că a c o l o îndulci-se-vorū; cine se vorū pocăi și se vorū curăți *acicea*, aceia intru sălașul ceriului veseli-se-vorū; și cine se va usteni *acicea*, a c o l o în vecie odihni-se-va; carii se vor plānge *acicea*, a c o l o în vecie bucura-se-vor...”

Ceea ce explică disparițiunea lui *acicea* din grai este că era de prisos, căci niciodată el n-are în vreun text un alt sens decit acela de a i c e a, lătinește h i c, h i n c, h u c.

Radu din Mănăcești, 1574 (*ms. Harl.* 6311 B., British Mus.):

Mat. XVII, 4: „bine iaste noao *acicea* să fimū...”

„...bonum est nos hic esse...”

Ib., XVII, 19: „zicere-ați codrului acestui: trece de *acicea* încolo, și arū tréce...”

„...dicetis monti huic: transi h i n c illuc, et transibit...”

Ib., XXVI, 38: „așteptați *acicea* și prevegheați...”

„...sustinete hic et vigilate...”

Luc. XIII, 31: „te du de *acicea*...”

„...vade h i n c...”

Io. VI, 25: „când ai fostū *acicea*...”

„...quando h u c venisti...”

Forma a c i c e, de unde emfaticul *acicea*, nu derivă din lat. *ecc-hic*, care a dat naștere numai lui a c i (= *ec-ic*), ci din prototipul amplificat *ecc-hicce* (= *ec-ice*), cu finalul *-ce* ca în a t u n c e = lat. *tunce*. În vechile texturi române mai este și forma scurtată c i c e, emfatic: c i c e a, de ex. la Dosofteiu, *Parem.*, 1683, iulie 20, f. 21 a: „și când fu până c i c i a și până ciia, și ceriulū să întuneacă de nuori...” Scurtatul c i c e (= lat. *ecc-hicce*) corespunde lui q u i c i (= lat. *eccu-hicce*) care ne mai întimpină la Dante, dar a despărut și el demult din

limba italiană, fiind și acolo de prisos, întocmai precum a despărut *acicea* din româna.

v. *Aice.* — *Cice.* — *Cicea.* — *Ice...*

ACIE }
ACII } v. *Acia.*

ACI-DE! — v. *Aci.*

ACIIAȘI, adv.; instantanément, subitement, à l'instant même. Derivat din *a c i* prin forma emfatică *a c i a* și din intensivul *-și* = lat. *sic*, *aciiși* (= *ecc-hic-a-sic*) a pierdut aproape de tot caracterul local, funcționând numai ca adverb de timp.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. D, p. 5: „... intră intru o casă, iară *aciișu* eși veste pretutindinea de elu, că no se putea ascunde lumina ceia marea a înțeleptului...”

Ioan din Vinți, 1689, f. 156 b: „Cine iase în deșertu dinu ceia ce aleargă în besereca ta, Născătoare de Dumnedzău, cu tot sufletul, și să nu dobândească *aciiș* vindecare?...“

În *Codicele ms. miscelaneu* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, scris în secolii XVI și XVII, *aciiși* e foarte des, ca și forma scăzută *aciiși*:

p. 79: „... părea-i că zboară pre suptu ceriu, și de păreera bună și de bucurie elu se mira cumu va mai face, și *aciișu* tremese...”

p. 90: „... ačastea deaca auzi Maximilian, înplu-se de mânie, și învătă *aciiș* să fie adus sfântul cătră el...”

p. 110: „... de ačasta *aciișu* de năprasnă spământați fură și căzură cu fața la pământ...”

p. 164: „... iară sfântul nemica nu pesti, ce *aciișu* sări în corabie...”

p. 248: „... deac-au născutu, *aciișu* pusu-l-au în iasle...”

Într-un loc, p. 146, forma plină *aciiși* și forma scăzută *aciiși* figurează alături: „... *aciișu* nerugatu mēse sfântulu și se rugă cătră Dumnedzău, și *aciiș* învise-l, nu ca pre un mortu, ce ca pre un adurmit...”

Varlam, 1643, f. 338 a:

„...să atinse de poalele veșmente-
loru lui, și *aciișu* stātu curărfa...”

“...ἤψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου
αὐτοῦ. καὶ παραχρῆμα ἔστη ἡρῶσις...”

Precum *a c i a* scade la *a c i e* și *a c i i*, tot așa *aciiși* posedă, ca forme fonetice scăzute, nu numai pe *aciiși*, ca în pasagele de mai sus, dar și pe *acieși*, de ex. într-un text circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 291): „*acieși*-l tremese elu suptu întunerec...”

De asemenea, în *Codicele Voronețian*, scris cam tot pe atunci (ms., Acad. Rom.), unde cuvântul este tetrasilabic:

Act. Ap. XXI, 30: „și *acieși* închi-
seră ușile...”

„...et statim clausae sunt jan-
uae...”

Ib., 32: „dēci *acieși* luu voinici și
sutași...”

„...statim assumptis militibus
et centurionibus...”

Ib., XXII, 29: „*acieși* se deluingară
de elu...”

„...protiñus ergo discesserunt
ab illo...”

Pretutindeni *aciiși* (*acieși*, *aciiși*) ne întimpină cu unul și același înțeles, care se arată și mai limpede în *Predica transilvană*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 226): „... și *aciișu* întru clipitul ochiului...”

Limba noastră literară de astăzi, neavind nici un adverb poporan pentru noțiunea de „instantanément”, căci slavicul „de năprasnă” exprimă mai mult noțiunea de „fortuitement”, bătrînul *aciiși* are dreptul de a fi rechemat la viață.

v. *Aci.* — *Acia* — *Năprasnă*.

ACILEA, adv.; ici, ci. În *acilea* nu este articularea lui *a c i* după analogia altor adverbi ca: *almintrelea*, *aiurilea* etc., ci numai acățarea analogică a finalului *-lea* din „acolea”, adverbul cel mai apropiat prin sens și-n care *-le* derivă pe cale organică din latinul *-i l i e*.

A. Pann, *Moș Albu* I, 6:

„Și sătenii auzindu-i, au luat funii pe loc,
Gîndind că din sat *d-acilea* a căzut vrun dobitoc...”

Într-un basm, povestit de d. B. Ștefănescu (De la Vrancea), *Sultă-nica*, p. 263, *acilea* figurează lîngă *a i c i*: „... mai sînt *p-acilea* și fete mari, zise Tuğua; șade rău; nu fii slobod la gură; *a i c i* nu e cumetrie cu chieș și cu lăutari...”

Alexandri, în *Cinel-Cinel* (sc. V), rîde de *acilea* ca de un muntenism, opunîndu-l lui *a i c i* al moldovenilor:

„Graur: Fa, Florică!

Florica: Ce-i?

Graur: Ian uită-te la mine.

Florica: Ș-apoi ce?

Graur: Multe sînt ca tine *a i c i* în sat?

Florica: Unde?... *Acilea*?

Graur: Ba *a i c i*.

Florica: Ha, ha, ha, moldoveanu dracului!”

Negreșit, *acilea* este o formațiune nouă, dar curat poporană, întemeiată pe o adevărată trebuință. Prin *a i c e* nu se înțelege o apropiere imediată; cu atît mai puțin prin *a c o l e a*, care este deja un pas cătră *a c o l o*; în *a c i*, pe de altă parte, s-a dezvoltat mai mult noțiunea de timp decît cea de loc; în acest mod, poporul a crezut de cuviință a forma pe *acilea*, ca un adverb menit a indica anume gradul cel mai intim de apropiere.

v. *Aci.* — *Acolea*.

ACINTUȘ, t. de botan.; Jacinthe (*Scilla*, *Hyacinthus*). Sinonim cu *z a m b i l ă*. Termen întrebuițat pe alocuri în Transilvania (Hațeg, com. Clopotiva). Este o formațiune poporană din „*Hyacinthus*” = gr. ὑάκινθος, poate prin intermediul formei ungurești, în care finalul *-thus* se pronunță *-tuș*, ca și cînd ar fi un deminutiv românesc.

v. *ambilă*. — *Spiritus*.

ACIOAIE, s. f.; bronz, airain, metal mēlangé. Ne întimpină în grai și-n texturi sub două forme: *acioae* și *cioae*, perzindu-se inițialul *a*-prin analogie cu: *cest, cel, colo, colea, cațăr, cutare* etc.

În inventarul de avere a mănăstirii Arnota, 1741 (*Cond. ms., Arh. Stat., p. 697*): „... 3 tingiri mai mici și 2 capace dă aramă, 3 sfēșnice dă *acioae*...”

În inventarul mănăstirii Polovraci din același an (*ibid., p. 729*): „Sfēșnicul de *acioae* la proscomidie;

Cădelniță de argint prost;

Cădelniță de *acioae*;

5 candelile de *acioae*...”

În glosarul slavo-român, circa 1620 (*Ms. Sturdzan, în Acad. Rom., p. 83*): „... idol vărsat de argint sau de altă oarece *cioae*, cum era în zilele vechi”; apoi mai jos, la p. 84: „ilectron, *cioae*”.

În redacțiunea circa 1670 a aceluiași material glosografic slavo-român (ms. în Bibl. Societății arheologice din Moscva), f. 81 b: „ilectron, *ačiuoae* (*чюае*)...”

Silvestru, 1651, ps. CVI:

„...c-au zdrobit porțile cele de *cioae*
și rătădezele de fier frământu-le-au...”

„...quia contrivit portas a ereas
et vectes ferreos confregit...”

Într-o predică transilvană, circa 1600 (*Cuv. d. bătr. II, 230*): „...arzându-i cu cărbuni vii de focu nestinși, mestecându-i în rășină cu puiatră pucoasă și topindu-i în argint și în aur și în ciuai (*чюаи*)...”

În graiul de astăzi:

Balada *Mihnea-vodă*, așa cum se cîntă în Dobrogea (*Burada, Călăt., 205*):

„Este-un cort mare rotat,
Cu creștetul naramzat,
Cu sforile de matasă
Împletite toate-n șease,
Cu țărūșii de argint
Cum n-a fost nici că mai sînt,
Cu maiugi de *aciov*
Cum nu s-află pe la noi...”

Basmul *Cotoșman năzdrăvan* (*Ispirescu, Legende, 294*): „Cînd intrară în palat, ce să vezi dumneata? Bogăția de pe lume era acolo. Păreții numai în aur poleiți. Pardoseala era de cleștar, iară învălitoarea era de *acioaie* și de plumb...”

„Bronzul sau amestecătura de aramă și de cositor se cheamă la noi *acioaie*...” (*A. Iliescu, Dimbovița, com. Sărdanu*).

Jipescu, *Opincaru, 154*: „... Mai trecu ce trecu și-apăi auzi bălăncăcîndă un clopot dă *acioaie*...”

După metal, însuși clopotul a început pe alocuri a fi numit *acioaie* sau *cioaie*: „Clopotul la caii înhămați la trăsură sau în herghelie se zice *cioaie*...” (*D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu*).

Dar de unde vine cuvîntul?

Derivațiunea din latinul *c i b u m* „mîncare”, argumentată prin aceea că numele german al aceluiași metal: „*Glocken s p e i s e*” însemnează literalmente „mîncare de clopot” (*Cihac, II, 356*), s-ar putea discuta numai doară atunci cînd germanii sau un alt popor orișicare

ar numi vreun fel de metal *S p e i s e* „mîncare“, fără a mai adăuga determinațiunea cea esențială: *G l o c k e* „clopot“.

Latinul vulgar *a c i a r i u m*, la plural *a c i a r i a*, însemna în genere „orice ferărie“, adică „oarece *cioae*“, după expresiunea lexicografului slavo-român circa 1620, care numește așa pînă și pe *ἤλεκτρον*, o compozițiune din aur și argint, pe cînd *Psaltirea* din 1651 dă același nume aramei. Oricine „haberet în fusina sua aliquod ferrum, arainum, vel cuprum ad coquendum“, era *a c i e r e r i u s* (Du Cange, *ad voc.*). Din lat. *a c i a r i u m* se trage ital. *a c c i a i o* „oțel“, *a c c i a r o* „sabie, secure, armă de metal“, *a c c i a i n o* „amnar“ etc.

Cuvîntul *acioaie* nu nevine d-a dreptul din latina, ci prin comerțul italian de pe la finea evului mediu, din epoca numeroaselor colonii genoveze pe tot litoralul Mării Negre. Tot de acolo avem și a l a m ă.

v. *Alamă*. — *Cioaie*. — *Spijă*.

ACIOALĂ (plur. *acioale*), s. f.; abri, chalet. Sinonim cu a d ă p o s t, dar numai atunci cînd e acoperit.

„Locuința la ciobani se cheamă: colibă, perdea, *acioală*...” (S. Alexandrescu, Prahova, c. Baicoi).

„*Acioală* este o șatră, un adăpost pentru vite, cu acoperișul alipit de păretele casei sau al unui coșar, fără ca *acioala* să aibă păreți...” (G. Bobocescu, Dîmbovița, pl. Dealu).

În literatură, numai De la Vrancea (B. Ștefănescu) a știut să utilizeze această frumoasă vorbă ciobănească, în *Sultănica*, p. 59: „Părăsind vatra părintească, pustie dă farmecile d-odinioară, desprețuind răsplata viitoare, ce i să înfățișa ca o minciună dășartă, fugind de orce *acioală* omenească, căuta drumul muntelui Popău...”

Acioală derivă din *a c i i* „reposer“ prin sufixul deminutival -o a l ă, pe care românii l-au moștenit întreg din latinul *-ulla*, *-olla*, ca în: *hom-ullu-s*, *Cat-ullu-s*, *Apr-ulla*, *cor-olla*, *pers-olla* etc., deși lătimește el era compus, de ex. *corolla* = *coronla* = *coronula*. Același sufix este la noi în: *zi-ul-ică*, *furc-ul-iță*, *musc-ul-iță* și altele (cfr. Schuchardt, în *Cuv. d. bătr.*, Supl., XXXIII).

v. *Aciolez*. — *Aciuez*. — *Bușdulă*. — *Hioală*. — *-oală*. — *-ulă*.

ACIOARE. — v. *Aciuez*.

ACIÖL. — v. *Aciolez*.

ACIÖLËZ (*aciolat*, *aciolare*), vb.; abriter, mettre à couvert. Sinonim cu a d ă p o s t e s c, dar numai într-un loc acoperit. La prezinte indicativ se poate zice și *aciöl*, *aciöli*, *acioală*, precum se zice deoptrivă: „lucru“ și „lucrez“, „lucri“ și „lucrezi“, „lucră“ și „lucrează“. Derivă d-a dreptul din *a c i o a l ă* „abri“.

„Pe unde se *acioală* nevăstuica, poporul pune furci cu zgrebeni de cînepă prin toate colțurile coșarelor, zicînd că ea fuge de furcă ca dracul de tămîie. M-am servit înadins de verbul „se *acioală*“ sau „se *aciolează*“, deoarece la noi e foarte popular și-l auzi la săteni în toate convorbirile; însemnează: pune la adăpost sub un acoperemînt a unei

ființe sau a unui lucru în timp de intemperie...” (Preut A. Paraschivescu, Muscel, com. Valea-Mare).

De la Vrancea, *Sultănica*, 227: „În mahalaua noastră abia se *aciolase* câțiva săteni de pe la Sohat...”

Cuvîntul intră și-ntr-o locuțiune proverbială, care caracteriză ospitalitatea poporului: „d-aia face omu patru pereți, ca să se *aciioleze* și cei străini...” (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdanu).

ACÎR. — v. *Acer*.

ACIUÈSC. — v. *Aciuez*.

ACIUÈZ, vb.; reposer, abriter. Cuvîntul ni se prezintă sub patru forme, strîns înlănțuite atît în privința fonetică precum și-n acea semasiologică.

I. *Acii* (*aciiat*, *aciiare*); reposer. Molnar (*Wal. Sprachl.*, ed. 1810, p. 229) pune pe „*acii*, ruhen, abstehehen” în a 2-a [conjugățiune] după norma lui t a i (*ibid.*, p. 171). Prin sens și prin formă, *acii* (*aciiare*) este din punct în punct latinul *acquieo* (*acquiēre*) din a d și q u i e o, q u i ē r e, arhaism menționat de gramaticul Pompejus, dar înlocuit în latinitatea clasică prin inchoativul „*acquiesco*, *quiesco*”.

Din *acii*, prin sufixul - o a l ă = lat. - o l l a, s-a format a c i i o a l ă „chalet” și apoi a c i o l e z „mettre à couvert”, doi termeni cărora noi le-am consacrat mai sus un loc aparte.

v. *Acioală.* — *Aciolez*.

II. *Aciez* (*acioat*, *acioare*); reposer, abriter. Această formă, foarte răspîdită în popor și prin concurența căriia organicul *acii* = lat. a c q u i e o deveni de tot rar, ne prezintă a doua treaptă din istoria cuvîntului. Pe de o parte, *aciez* lîngă *acii* este ca: *lucrez* lîngă *lucru*, *înfășez* lîngă *înfăș*, *curmez* lîngă *curm* etc.; pe de alta, *acioat* și *acioare*, în loc de *aciiat* și *aciiare*, se datorează aceluiași proces fonetic ca în *zioă* în loc de *zie* = latin *diem*, sau în *chiotoare* = *cheitoare*.

„...șoarecii mici se *acioază* prin locuințele oamenilor și împrejurul locuințelor; cei mai stricători însă sînt șoarecii cei mari cît purlul de o lună și cu coada lungă de o palmă, cari distrug totul pe unde se *acioază* ei...” (I. Tacu, Covurlui, com. Braniștea).

„...După ce zmeii au fost izgoniți de Făt-Frumos de pe-n codri, ei se duse în ceriuri, și acolo se ieu la harță, bătîndu-se cu buzduganele și răcnind din gură; această hărățeală zmeiască se numește tunet și fulger; ei nu se pot *acioa* decît după ce Sîntilii (= Sfîntu Ilie) îi stropește cu apă, fiind pus peste ploile din cer...” (Stareț G. Theodorrescu, Galați, Mavromol).

Într-o colindă din Ilfov:

„La Mărul rotat
La Cîmp-rourat,
Unde mi se bat
Doi pui de vulturi,
Doi pușori suri
Sus într-un norel
P-un fulg daurel;
Eu că mi-am aflat,
Acolo-am plecat
Și m-am *acioat*
Sub umbră de fag...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 68)

Într-o colindă din Ialomița însă *acioat* poate să nu fie „abrité“, ci o eroare în loc de a c e i a t „paré“ (v. *Aceiez*):

„Dar nu-s colpănei,
Ci sînt ciobănei,
În căși răzimați,
În glugi *acioați*...“

(*Ibid.*, 75)

Cantemir, *Cron.* I, 304: „... de călcăturile și îmbletele lor (tătari-lor) locurile Țării Moldovei despre Nistru, la cîmp și deschise fiind, mai mult pustie și de moșnenii săi de cîțiva ani părăsită este, deoseb de slujitori călărași, ce stau pre acea margine pe la Orhei, pe la Soroca și pe la alte trecători, unde să pot *aceoa* de răutatea lor...“ Să observăm că în originalul manuscris, controlat de d. Gr. Tocilescu, nu este: *aceoa*, ci: *acioa* (ачіоа).

Basarabeanul C. Stamate (*Muza*, 526) aduce între cuvinte vechi infinitivul substantivat: *acioare*, pe care-l explică prin: „hălăduință, adăpost, oploșire“.

De asemenea, la Pralea (*Psalt.*, 1827), f. 88. b: „*acioare*, supunere-ascundere“, mai dîndu-ne și o formă: *acio*, pe care o vom atinge mai jos.

Două tendințe fonetice au concurs a trece pe *aciez* într-o nouă fază: 1. plecarea lui *č* de a dezvolta după sine pe paraziticul *u*, ca în: *ciumpoi* = *cimpoi*, *ciucoare* = *cicoare*, *bucium* = *bucin*, *aciuoaiie* = *acioaie* etc., de unde: *aciuez* = *aciez*; 2. tendința grupului disilabic *-io-* de a scădea la monosilabicul *-iu-*, ca în vechiul *zuă* = *zioă*, iar cu atît mai virtos cînd *i* nu este susținut prin accent, ca în *aciuat* = *acioat*.

III. *Aciuez* (*aciuat*, *aciulare*); abriter. Se întrebuintează mai totdeauna reflexiv, astfel că *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 442) nici nu știe altfel decît: „*Aciuedzu-mă*, contegor“.

Moxa, *Cron.*, 1620, p. 348: „Noe intră în corabie cu fečorii și cu nurorile, și trimise Dumnezeu de cele de pre pămîntu de toate vitele și fieri și paseri de se *ačuară* cu nus în corabie...“

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXII, p. 10: „... fiului lu Dumnezeu ce n-au avutū unde nice capulū să-șū *aciuo* (148w), acestuia și robilor lui răvnitori să fimū și multeei și nespuseei bogăției a lui să jelimū...”

Forma *aciuo*, în loc de *aciue*, ne amintește prin finalul *-o* pe *acio* din Pralea; la Coresi însă trecerea lui *e* în *o* se explică prin acomodatiune regresivă cu *-u-*, pe cînd la Pralea ea pare a fi numai o imitațiune rău brodită, căci el cunoștea *Omiliarul* din 1580.

Cost. Negruzzi, *Scrisoarea VI*: „cînd iacă cerul se întărită, vîntul stînge luminele, și ploaia vărsîndu-se cu șiroaie, silește pre toți a-și căuta *aciulare* prin chilii...”

Idem, *Aprodul Purice*:

„...primăvara omătul cel adunat
Pintre ripi, și d-a lui Febus calde raze săgetat,
Se topește și s-asvirle șiroi iute furios
În pîrăul care curge pintre flori în vale jos,
Îl turbură, îl mărește, îl âmflă cu al său val,
Și nu-l lasă pîn' nu-l face de se varsă piste mal:
Cîmpiile se îneacă, iar păstorii spăimîntați
S-aciuiază cu-a lor turme în munții învecinați...”

Varlam, 1643, f. 371 a: „...ești streinū pre pămăntū: ca unū omū nemernicū te *aciuedzi* priîn lăcașuri omenestī...”

Cantemir, *Istoria ieroglică* (ms., în Acad. Rom., p. 5): „... de ochiul zavistii supt scutul umilinței *aciundu-mă*...”

Ibid., p. 94: „Cine dară în lume, o priatinilor! atita de scămos la minte și strămțos la cuvinte să va afla, carele să socotiască sau să grăiască că cel înpotrivă de supt brațul leului va putea scăpa, sau cel supt aripile vulturului *aciuat* că în primejdie va întra?...”

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 114 a: „... nice o pricină de pricele va folosi, nici o șuvăire, nici o *aciulare* sau suptū pămăntū fugire...”

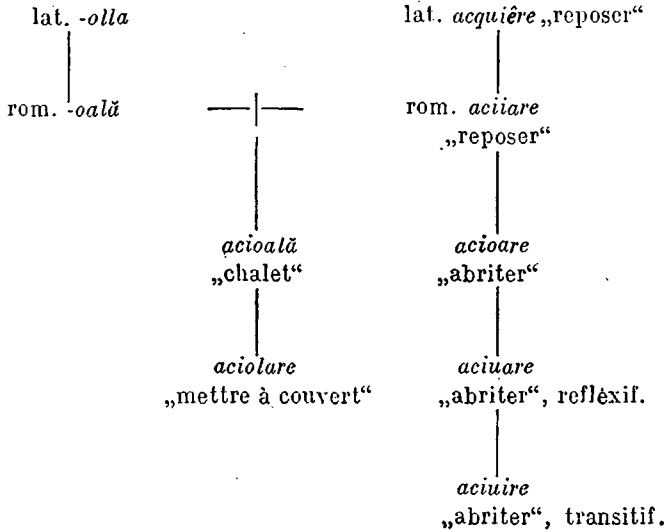
Cantemir dară întrebuițează totdeauna pe *aciulare* în construcțiune cu *s u b*: „supt scut“, „supt aripe“, „supt pămănt“, adecă: „abriter“ în înțelesul strict al cuvîntului; pe cînd pentru noțiunea de „reposer“ el pune pe *acioare*: „a se *acioa* de cineva“.

În fine, după cum „adevărare“ a trecut în „adeverire“, „adaugere“ în „adăugare“ și „adăugire“ etc., tot așa *aciere* din a doua conjugațiune, după ce nemerise în prima prin: *aciulare*, colindează de aci în a patra prin:

IV. *Aciuièse (aciuit, aciuire)*; abriter. Această formă e adusă de Baronzi (*Limba română*, p. 125), fără ca să citeze exemple. În grai, *aciuiesc* este mai mult „abriter quelqu'un“, iar *aciuez* „s'abriter soi-même“. Tot așa în limba veche (Cipariu, *Principia*, p. 4) *m e s e r e z* însemna, tranzitiv, „sărăcesc pe altul“, pe cînd *m e s e r e s c*, intransitiv, „sărăcesc eu“.

În basmul *Șearpele unchiașului* (*Calendarul basmelor*, 1882, p.56): „Văzînd și văzînd că nu le era cu putință ca să vază și ei în bătătură un copilaș se hotărîră să *aciuiască* pe lîngă casă un dobitoc, un cline, o

Iată dară genealogia fonetică, morfologică și semasiologică a cuvântului:

Formele: *aciere*, *aciuare* și *aciuire*, avînd fiecare o altă nuanță de sens, merită citetele de a rămînea în limbă; nu mai puțin a *c i o a l ă* și a *c i o l a r e*, despre cari vezi la locul lor.

ACIUIRE } v. *Aciuez.*
ACIUȚ }

ACIUOAIIE. — v. *Acioaie.*

ACLĂZ. — v. *Atlas.*

ACLÔ } v. *Acolo.*
ACLÔCI }

ACMĂC, -Ă, adj.; novice, maladroit. Turcul a h m a k „sot, idiot“, de provenință arabă (Șaineanu, *Elem. turc.*, 7). Cuvînt aproape necunoscut în popor și-n literatură.

ACMOACE } v. *Acum.*
ACMÛ }

ACMÛȘI. — v. *Amuși.*

ACNŪ, adv.; à présent, de suite. În Banat, pe lângă a c u m, cu scur-tatul a c ù, se mai întrebuințează, cu același înțeles, *acnù*.

Cuvîntul se vede trecut și-n *Gramatica* lui Diaconovici-Loga (Buda, 1822, p. 148), oarecînd profesor la Arad: „acù, acùm, *acnù*, îndată...”

Afară de *acnù*, se mai aude la bănățeni: „a c n u m a, a c r ù și a c r u m a, toate pentru acum, acuma” (S. Liuba, Caransebeș, com. Maidan).

Legile fonetice ale limbei române opresc cu desăvîrșire trecerea labialului *-m-* în *n* sau *r*, mai ales cînd *m* se razimă de vocala tot labială și chiar înțonată *ù*. Grupul *-mù-* nu se poate dislabializa, iar cu atît mai virtos cînd se află în pozițiune foarte, adecă după o consoană. Așadară *acnù* și *a c r ù* nu sînt varianturi d-ale lui a c u m = a c m u, ci nește forme cu totul independinți.

Se știe demult că a c u m este lat. e c c u - m o d o .

Tot latinul „*ecum*” figurează și-n celelalte forme, dar într-o com-pozițiune diferită:

acnù = lat. e c c u - n u n c ; a c n u m a = lat. e c c u - n u n c - m o d o , urmat de emfaticul *-a* (v. ^{5A}).

Despre a c r ù și a c r u m a, la locul lor.

v. ^{3ac-}. — *Acum*.

ACNUMA. — v. *Acnu*.

ACOACE, adv.; șa, par ici. Nu este „aice”, dar arată direcțiune sau mișcare „spre aice”. Formă organică din latinul e c c - h o c c e = e c - o c e, corespunzătoare formelor scurtate c o a c e și c o a, de ex.: „vino-n c o a c e” și „vino-n c o a”, *acoace* s-a conservat în grai numai în compozițiune cu „întru”: „vino într-*acoace*” = „viens de ce côté-ci”.

Lui *acoace* e corelativ a c o l o „lă, par lă” = lat. *eccu-illo* (*ecu-lloc*), atunci cînd arată și el direcțiune sau mișcare în sensul opus: „re-pede-te iute într-a c o l o, dar mai aruncă-ți ochii și-ntr-*acoace*...”

Nu mai asociați cu î n t r u, adverbii *acoace* și a c o l o traduc pe francezul „par-ci par-là, de-ci de-là”, de ex.: „ce tot alergați într-a-c o l o și-ntr-*acoace*...!” Formele scurtate: „în c o l o și-n c o a c e” cuprind aceeași noțiune, dar într-un mod mai general, fără a indica anume puncturile între cari se produce mișcarea.

Alexandri, în *Iorgu de la Sadagura*, sc. VIII: „Dec ! se scoală flă-cău de la masă și vine-ntr-*acoaci*...”

Id., *Scara mîței*, sc. III:

„Magdian: Iată-o chiar sub ochi. Acum spune-mi, văzut-ai ceva mai adinioare... într-*acoace*? (arată scara).

Marin: Într-*acoace*?... cînd te scoborai de sus?... Ba m-a ferit Dum-nezeu...”

Cuvîntul e trisilabic și disilabic: *acoace* sau *acoaci*.

v. ^{3ac-}. — *Acolea*. — *Acolo*. — *Coace*. — *Coa*.

ACOACI. — v. *Acoace*.

166 ACŌI (plur. după Cihac: *acoaie*, după Polysu: *acoțiuni*), s. n.; grande aiguille à passer, aiguille d'emballage. Un ac mare, fabricat chiar la

țară de ferari și cu care se coase saci, traiste etc. Forma *aconiu* s-a conservat pînă astăzi în Banat și-n Hunedoara. În *Dicționarul româno-latin* ms., circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*Acony. Acus magna*“. Este o formațiune românească din a c prin sufixul augmentativ -o i = -o n i u. Un sufix înrudit, dar nu același, ne întîmpină în sinonimul italian „agone“ = **aconem*, pe cînd vorba română ar presupune un prototip **aconium*, dacă n-ar fi mai probabil că românii și-au format cuvîntul deja în epoca post-latină.

v. ¹Ac. — -oi.

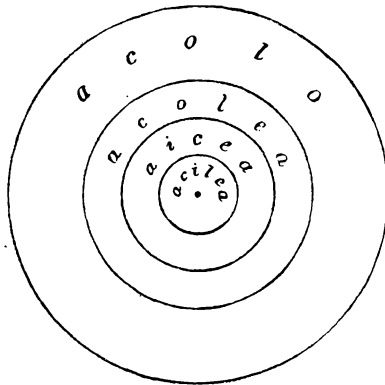
ACOLÈ. — v. *Acolea*.

ACOLEA, adv.; lă, de ce côté. Arată o pozițiune mai aproape decît a c o l o, dar mai departe decît a i c e, adecă ceva mijlociu între ambele.

În Moldova se aude mai ales *acolè*, fără -a, ceea ce însă intră în sfera sistematică a scăderii finalului -eă la -è în graiul moldovenesc: *vedè* = *vedeă*, *acè* = *aceă* etc. Peste tot, cu mult mai răspîndit este emfaticul *acolea* (v. ⁵A), căruia-i corespunde forma scurtată *c o l e a*, mijlocie și ea prin sens între scurtatele *c o l o* și *i c i*:

Acolè nu poate fi latinul *eccu-illac* (Cihac), de unde ar ieși „acolă“, niciodată *acolè*; ea vine din *eccu-i l l i c* = *e c u l l i c*.

Prin analogie cu *acolea*, în care -le- este organic, din a c i s-a format a c i l e a, prin care se exprimă ceva mai apropiat, sau cel puțin mai intim decît a i c e a, astfel că gradațiunea între cei patru adverbi, considerîndu-se vorbitorul în centru, s-ar putea figura astfel:

Alexandru-vodă Radu, 1627 (*A.I.R.* I, 105): „...nemic de vinure, căte se vor vende *acolea* în sat și în Țigănie, să nu dea, niè să meargă păharnicii a c o l o, pentru că am ertat domnia mea...“

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 231: „... a doua zi cu mare cinste și jale au rădicat boierii cei mari oasele (doamnei Soltana) cu mare adunare de vlădici, egumeni și preoți făr' de număr, mergând și domnul cu toate gloatele pe gios păn la mănăstirea Goliei, făcând mare obidnuire domnul pentru doamna, la care cetind oasele cu mari cătări

și împărțiri de bani la săraci și la tot norodul ce se afla a c o l o, au îngropat-o *acole* denaintea Precistei; de *acole* au luat boierii cu toți pe domnul și l-au dus la curte...”

Evangeliar transilvan, 1648, Marc. VI, 10: „vare-unde veți intra în casă, *acolea* rămâneți până veți eși de a c o l o...”

Ureche, *Letop.* I, 179: „... s-au gătit de isnoavă (Despot-vodă) asupra lui Alexandru-vodă, și au pogorit la Iași, apoi la Huși, să poată apuca pe Alexandru-vodă *acolea*; ce Alexandru-vodă, văzând și auzând că este golit de tot agiutorul, s-au pogorit la Chilia și de a c o l o s-au dus la Împărăție, ca să se ajutorească de a c o l o...”

Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 171:

„Mă făcui o păsărea
Și zburai la maică-mea;
Fulg de pasăre măiastră,
Zburai la maica-n fereastră.
Maica-n casă mătura:
«Hiș! pasăre de-*acolea*,
Că doar nu ești fica mea!»...”

Ibid., 400:

„— Frunză verde foi de nalbă,
Ce duci, mîndră, pe sub salbă
C o l e a -n ișoara albă?
— Da doi pui de turturea.
— Dă-mi-i mie, draga mea!
— Bibi, bade, de-*acolea*,
Că nu-s pentru dumneata...”

Cost. Negruzzi, ed. 1857, p. 140: „— Și ce fac acum leșii la Iași? — Este o săptămînă de cînd s-au dus, după ce au văzut că nu mai au merinde pentru oști, și au purces pe Bahlui în sus, gîndind c-or găsi de toate; dar *acolea* să vedeți! Vodă din lagărul turcilor, cum au auzit de aceasta, au și pornit după dînșii...”

Exclamațiunea: „să vezi *acolea*!” corespunde pînă la un punct francezului: „et v o i l à!”, compus de asemenea din: „vezi” (vois) + „*acolea*” (là); iar de francezul „que v o i l à!” se apropie *acolea* în:

„— Pasă-mi-te nu pricepeai că te chiamă să-ți dea mere dulci din sîn? — Dă unde, creștinu lui Dumnezeu? Nu-ți spusei că ieram o fiță, un nod *acolea*? Ce să cunosc eu ce-i plesnia muieri[i]-n cap!...” (Jipes-cu, *Opinc.*, 42).

v. *Acilea*. — *Acolo*. — *Aice*. — *Colea*. — *Colo*...

ACOLISESC (*acolisit*, *acolisire*), vb. reflex.: a s e *acolisi*; s'accrocher à quelqu'un ou à quelque chose, ne pas laisser tranquille. Sinonim cu a s e l e g a de cineva sau de ceva, însă într-un mod mai stăruitor și cu gînd rău. Un copil s e l e a g ă de alți; un șiret se *acoliseste*.

Pravila Moldov., 1646, f. 66: „...Căndu să va *acolisi* unŭ omŭ de altulŭ, nefiindu-i cela nice cu o deală, așaia numai într-o pizmă va vria să-l ucigă, cela încă nu să va da...”

168 Un act moldovenesc din 1631 (*A. I. R.* I, 106): „... au venit la mene Gheorghie Pângaračanul și cu carte de la egumenul Nil și de la

tot soborul, și au adus un uric pețatluit și nescris, și s-au *acolisit* de mene se-l scriu...”

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, martie 14 (f. 35 a): „dracii, nu prin visuri, ce avidomâ i se arăta să-l îngrozască de-î audzâia și al-țâi strigând benedictie, benedictie, și nerăspundzându-le, întorsără de-l blăstâma dzăcându: maledictie, ce te *acolisești* de noi?...“

N. Muste, *Letop.* III, 60: „Eată ce agonisește zavistia, cum află vreme neprietenul de-și isprăvește trebile lui; că aceste toate, de nu s-ar fi *acolisit* Constantin-vodă Brâncovanul domnul muntenesc de Mihaiu-vodă, nu s-ar fi făcut...”

Miron Costin, *Letop.* I, 233: „Eară cine era vizir la Împărăție, era prieten Tomșii -vodă, și au zis vizirul, pricepînd lucrul: Ce se *acolisește* Radul-vodă de acel sărac?...“

Un act moldovenesc din 1765 (Codrescu, *Uricar* V, 391): „după a noastră cunoștință și cercetare ce am făcut pe scrisori și dovezi ce ne-au arătat Bosieasa prin vechilul său pe această moșie Berbeștii, și după stăpânirea veche ce-au trecut atăția ani, așa am socotit, că numitul egumen de Hangu rău se *acolisește* de moșia Berbeștii...”

Cuvîntul *acolisesc* e de origine greacă, dar cu mult mai vechi în România decît epoca fanarioților. Cihac (II, 632): „κολλῶ, aor. ἐκόλλησα, coller, s'attacher, se communiquer; ἐκόλλησα τὸ κακόν, j'ai pris le mal“. Avînd o accepțiune juridică, *acolisesc* pare a fi o rămășiță din influința dreptului bizantin, în Moldova mai cu deosebire (cfr. Cante-mir, *Descriptio Moldaviae*, p. 100).

Este curios că graiul prefăcea pe *acolisesc* în *ocolisesc* printr-o etimologie poporană de la o c o l e s c, adecă a se lega de cineva nu d-a-dreptul, ci pe încungiurate. Așa, într-un crîsov de la Duca-vodă din 1681 (Melchisedec, *Chron. Roman.* I, 309): „s-au fost *ocolisind* Bazga și Apostol Bețivul de locul svintei episcopii fără ispravă și cu mare napaste...”

v. *Acolisitor*. — *Acolisitură*. — *Agonisesc*...

ACOLISIRE } v. *Acolisesc*.
ACOLISIT }

ACOLISITÛR, -OARE, adj.; pernicieux.
Beldiman, *Tragod.*, v. 2777:

„Din turci peste patru sute, puțin oreșice mai mulți,
Și șeasesprezece tocma volintiri și arnăuți,
Bez călugării ce vremea afară i-au apucat,
Care fără nici o vină în sabie au picat,
De care au să dea seamă grecii *acolisitori*
Și d-un sfînt lăcaș mult vrednic făr cuvînt supărători...”

v. *Acolisesc*. — *Acolisitură*.

ACOLISITURĂ (pl. *acolisiture*), s.f.; effronterie, importunité.
Noul Testament, 1648, Luc. XI, 8:

„...sävaî nu s-arâ scula sä-î dea lui
 pentru ce o priîlatin lui, iarâ pentru
 acolisitura lui scula-sä-va și-î va da...”

„...εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστάς διὰ
 τὸ εἶναι φίλον αὐτοῦ, διὰ γε τὴν ἀναί-
 δεϊαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς δώσει αὐτῷ...”

v. *Acolisesc.*

ACOLÒ, adv.; là; là-bas. „*Acolo*, în acel loc unde nu sint nici eu, nici tu; *p e acolo, d e acolo, i n t r -acolo*“ (*L.M.*).

În marea bogăție de colorit a adverbilor românești de loc, *acolo* arată ceva mai departe decît a c o l e a , care iarăși e mai departe decît a i c e a , care și el e mai departe decît a c i l e a . Fiecare din aceștia mai are cite una-două nuanțe: lingă a c i l e a - a c i și a c i a cu vechiul c i a ; lingă a i c e a — a i c e (a i c i) și i c e a (i c e , i c i), afară de vechiul a c i c e a (a c i c e , c i c e a , c i - c e); lingă a c o l e a — a c o l e — c o l e a (c o l e); lingă *acolo* — c o l o .

Între *acolo* și c o l o este o umbră de deosebire logică. Cînd noi zicem: „el stă *acolo* sus“, indicăm în depărtare un punct unde se află cutarele; cînd zicem: „el stă c o l o sus“, înțelegem acea depărtare în genere, fără un punct anume.

Acolo, cu scurtatul c o l o , sint singurii adverbi de loc cari niciodată nu-și acată pe emfaticul -a (v. ⁵A). Cînd are nevoie de întărire, *acolo* își asociază prepozițiunea *î n t r u* . Zicînd: „du-te *î n t r -acolo*“, noi ne rostim cu mai multă demonstrativitate decît în: „du-te *acolo*“, care la rîndul său e mai precis decît: „du-te-n c o l o “.

Silvestru, 1651, f. 257 b: „Unde mă voiu duce denaintia duhului tău? și denaintia feței tale unde voiu fugi? Să voiu sui în ceriu, tu *acolo* ești; să voiu pogorâ în iadû, *acolo* ești. Să aş lua arepile zorilorû și aş lăcui în marginea mării, *acolo* încă mânia ta m-are duce pre mine și dereapta ta m-are ținia...”

Dosofteiu, 1673, f. 39 a:

„Mi-î acoperi-mă în cămar-adîncă;
 Să fiu fără teamă, mi-î sui pre stîncă;
Acolo pizmașii n-or puția să-m strice...”

Cod. ms. miscel. saec. XVII al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 596: „... a c i c e a veri semăna mărâcini cu răsul și cu glumele; *acolo* veri secera lacrâme și plângere...”

Jarnik-Birsanu, *Transilo.*, 38:

„Cîntă cucu-n par de vie,
 Ș-*acolo* este-o chilie
 Cu mușcată și tămie:
 Dragu meu *acolo* scrie,
 Și cînd scrie mă mîngie...”

Ibid., 314:

„Și mă scoate pîn' la Tisă,
 C-*acolo*-i tabăra-ntînsă,
 Ș-*acolo* sub fagii mici
 Sînt morminte de voinici,
 Care s-au dus dup-a i c i ...”

O narațiune țărănească din Ialomița: „Aseară m-am întilnit cu
 170 niște oameni care greșiseră drumu la Călărăși, și le-am arătat eu drumu

în *tr-acolo*, și lor le-a părut grozavă dă ghine că ne-am întâlnit cu toți[i], că aminteri ar hi umblat toată noaptea orbocăind...” (T. Theodorescu, com. Lupșeanu).

Românul *acolo* reprezintă pe latinul vulgar *eccu-illoe* (= *ecu-lloc*), despărțindu-se astfel de ital. *colà*, span. *acullà*, portug. *acolò*, cari toate derivă din *eccu-illac* (= *ecu-llac*). În macedo-româna se zice: *acolò* și *aclò*, mai avind și o formă scurtată: *c ul ò* = *col ò*. Variantul macedo-român *acloci* presupune un prototip latin: *eccu-illocee*. În daco-româna, o formă scăzută *aculù* ne întimpină în *Legenda lui Avram*, circa 1600 (*Cuv.d. bătr.* II, 193): „... dus la prèstolul heruvimilor, *aculu* amu mira-se toate silele ceriului de Avram...”; apoi în Banat; „poporul rostește pe alocuri *acoo*, în loc de *acolo*” (D. Receanu, Lugoș, com. Bucova).

În istriano-româna *acolo* a despărut, ca și *acolea*, rămânind numai scurtatele *colo*, *colea*. E curios că la noi, fără să fi fost în pericol de a se perde, străbunul *acolo* a susținut luptă contra sinonimului slav *„tamù”*, care se încerca cu orice preț a-l înlocui în limba oficială. Așa într-un zăpis moldovenesc din 1612 (*A.I.R.I.*, 71), deși scris de țărani, totuși ne întimpină: „... în tocmala noastră au fostu Toder Buzdug din Sălăvestre și Băloș ot tam și Ghiorghe de *acolo* și Bogdan ot tam și poppa Mateiu ot tam...” *Treitam la un singur acolo!*

v. *Aci*. — *Acia*. — *Acicea*. — *Acilea*. — *Acolea*. — *Aice*. — *Co-
lea*. — *Colo...*

ACONIȚĂ (plur. *aconițe*), s.f.; étui à aiguilles. Derivat din *aconiu* = *acoi* „grande aiguille” prin sufixul *-iță*, acest cuvânt se întrebuințează numai în Banat: „ac, *aconiță*, degetariu, unghiță...” (Preut M. Dragalina, c. Borlova). Tot în Banat se mai aude cu același sens vorba *achet*: „pînza se coasă cu acul și aconiul, acele se țin în *achet*...” (S. Liuba, c. Maidan). Ambele forme sînt de tot provinciale.

v. *¹Acăriță*. — *Acoi*.

ACÏNIU. — v. *Acoi*.

ACOPĂR (*acoperit, acoperire*), vb.; couvrir, voiler, cacher.

Dicționarele ne mai dau și forma *acoperiu*, care însă e îndoiioasă.

În toate accepțiunile sale, *acopăr* este în antiteză cu *descopăr*.

Noul Testament, 1648, Luc. XII, 2:

„...că nemiță nu ăste *acoperit* care să nu să *descoapere*...”

„...οὐδὲν δὲ συγκαλυμμένον ἐστὶν ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται...”

Cantemir, *Istoria ieroglifică* (ms., Acad. Rom.), p. 52: „... precum focul în piatra mai vîrtoasă și în fierul mai îndesat ascuns fiind dintr-același și mai tare lovindu-să schinteiază, așa și sufletul plin de vrednicie, pre cât mai mult să *acopere*, pre atîta mai tare să *descoapere*...”

Și mai jos:

Ibid., p. 53: „... zavistnicul și viclianul numai atuncea grăiaște adevărul, când sau zavistia descoperindu-să spre rău nu sporêște, sau viclesugul cu un cuvînt a adevărului *acoperind*, spre mai mare rău pre altă dată îl oprêște...”

Diferitele accepțiuni ale lui *acopăr* decurg toate din sinonimica sa: pe de o parte, cu *în v ă l e s c*; pe de alta, cu *a s c u n d*.

I. În sensul propriu al cuvîntului, a *acoperi*, fiind a pune sau a întinde un ce peste altceva, e sinonim cu *în v ă l i r e*, care la rîndul său e sinonim cu *î n f ă ș a r e*; *î n f ă ș a r e* însă este punerea unui ce peste altceva de giur împregiur; *î n v ă l i r e* este aceeași acțiune dasupra și pe mărgini; *acoperire*, tot aceea numai dasupra.

Moxa, *Cron.*, 1620, p. 348: „deci slobozi Dumnezeu sloata ceriului și se vrăsară ploi de *acoperiră* pământul...”

În rugăciunea Sf-lui Sisîn, text circa 1580 (*Cuv.d. bătr.* II, 291): „și cinstitul veșumântul ce *acopere* cinstitul capul lui...”

Silvestru, 1651, f. 243 a: „... atunci apele ne-au vrutū *acoperi* pre noi, rău au vrutū trêce preste sufletulū mieu...”

Ibid., f. 270 a:

Ps. CXLVI, 8: „cela ce *acoapere*

...qui cooperit coelum in nubibus...”

N. Muste, *Letop.* III, 74: „... au prins puținei robi și au dat foc satului; așijderea și alte sate pin pregiur, tot le-au dat foc; satele dese cu case multe, cât *acoperise* văzduhul de fum...”

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 192: „În zilele lui Grigorie Ghica s-au făcut ș-un cutremur mare, care au ținut un minut de ceas; și mare spaimă au căzut asupra norodului, și multe ziduri au căzut; care și mănăstirea Goliei, fiindcă o tocmia într-aceva vară și o *acoperia* cu fer alb, că arsăse în zilele lui Constantin-vodă Mavrocordat, și fiind meșteri unguri din Țara Ungurească, au căzut toate cubelile mănăstirii peste dânsii...”

De aci figurat:

„Dacă vreo cugetare
C-o umbră de intristare
Fruntea mea *acoperea*...”

(Gr. Alexandrescu)

Zilot, *Cron.*, p. 15: „Ah, amar mie! cum m-am născut într-această Țară Rumânească, în care pînă la vîrsta care sînt, trecută peste 20 de ani, luînd seama cu amăruntul nu numai că dreptate sau semn al dreptății n-am văzut, ci încă mai virtos, potopul nedreptății *acoperindu-o* și aproape a îneca pe ticăloșii lăcuiitorii ei. Jînduit am fost de cînd cu mergerea în vîrstă, — oarecum mi s-au aridicat perdeaoa minții, care la copilăreasca vîrstă *acopere* înțelegerea cea desăvirșită — a cunoaște pe vreun stăpînitor al ei cituși de cit următor al dreptății, ca să iau și eu pricină a lăuda după a mea putere; dar iarăși amar mie! că pricină de laudă n-am putut afla măcar una...”

Silvestru, 1651, f. 125 b: „... pentru tine am suferit batgocură și *acoperi* rușiniă fața mîa...”

Moxa, 1620, p. 372: „biruise răulū pre bine și *acoperise* strămbătățile pre dreptăți...”

O figură de tot îndrăzneță:

Dosofteiu, 1680, f. 83 b: „și *acoperiū* cu postū sufletul mieu...”

Fiindcă omul dentii își așterne și apoi se *acopere*, s-a născut o corelațiune figurată între *acopăr* și aștern, chiar atunci când acțiunea nu e de loc materială.

„Dac-am văst că nu mai vii,
Focul eu învălului,
Pusei dorul căpătii,
Uritul mi-l așternui,
Cu dragul m-*acoperii*...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 144)

Cantemir, *Ist. ier.*, p. 24—25: „... În inima ta aceasta ascuns având ca, cu o voroavă vicleană și cu un obraz ce nu știe a să rușina, doă vicleșuguri să poți așterne și cu doă răutăți să te poți *acoperi*...”

II. Sinonim cu *învălire*, *acoperire* e în același timp sinonim cu *ascundere*, căci un ce nu se mai vede când peste el se pune sau se întinde altceva. Ca mijloc de „ascuns”, *acoperire* se poate lua în sens rău, dacă tinde a înșela, dar și în sens bun, când proteje.

1. În sens rău:

Moxa, 1620, p. 367: „soarele *acoperū* nuorii, așa și pre bine vrăjmașii...”

Pravila Moldov., 1646, f. 21: „Un tată saū fečorii lui, un frate sau mușaria sau alte chipuri asemenia acestora, de vorū avia dentru dănsū vreunul să fie furū și de-l vorū *acoperi* și nu-l vorū spune, cel vorū ascunde și pre dănsū și furtușagul lui, nu să vorū certa...”

2. În sens bun:

Psaltirea transilvană a lui Corbea, din 1700 (Bibl. Acad. Rom.), ps. LXIII:

„De adunarea
Viclénilor rea
Să mă *acoperi*
Și să mă aperi...”

Dosofteiu, 1680, f. 73 b: „*acoperi-m-oi* într-acoperemântul aripilor tale...”

Id., 1673, f. 90 b:

„Hie-ț milă, Domne sfinte, hie-ț milă,
Că spre tine mi-î nedăiajdă cînd am sâlă,
Și mișelul mieū de suflet ție caută
Să-î *acoperi* cu aripa ta cea lată...”

Sau fără nici o imagine:

Dosofteiu, 1673, f. 48 a:

„Și de turbureala omenească
Să-î *acoperi* să să odihnească...”

Ibid., f. 99 b:

„Și de pizmașii âm derădică
Mișelul suflet fără de frică,
Și să m-*acoperi* de čata strîmbă
Ce daū cu multăi să-m sae-n grăbă...”

Zilot, *Cron.*, p. 87:

„Dator aş fi s-*acoper*,
Iar nu să defăimez
Pe cei d-un neam cu mine;
Dar greu, frate! ohtez,
Că n-am altfel cum face,
Silit sint d-adevăr:
El îmi zice a scrie
Toate pin'la un păr...”

Cu acest sens, vechile texturi întrebuiţează foarte des, ca adjectiv sau ca substantiv, forma participială a *c o p e r i t o r* sau a *c o p e r i t o r i u* în loc de slavicele „ocrotitor”.

Dosofteiu, 1680, f. 86 b: „pre tine m-am rădzâmat din zgău, din pântecul maică-mă tu-m eşti *acoperitoriu*...”

Ibid., f. 194 b: „... scoale-să şi să vă agute voaă şi vă hie voaă *acoperitori*...”

Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.), p. 164: „...tu eşti *acoperitorul* meu, de la tine e cântarea mă pururia...”

Alături cu *acopăr* se întrebuiţează cu acelaşi sens, dar mai rar, forma *c o p ă r*.

Coresi, 1577 (ed. Hasd., p. 178): „... drept tine priimii împutare, *c o p e r i* ruşinea faţa mea...”

Tot acolo, mai jos: „... *c o p e r i i* cu ajunatul sufletul meu...”

Din lat. *cooperire* vine românul *c o p e r i r e* = it. *coprire* = span. *cubrir* = fr. *couvrir*. Forma *acoperire* este deja proprie românească, prin prepoziţionalul *a* = lat. *ad*. În istriano-româna se zice numai *c o p e r*; la macedo-români, *acopir*, devenit însă din ce în ce mai rar. „Cuvîntul *acopir*, *acopirămînt*, se înlocuieşte mereu prin *anvălescu*, *anvăliş*. Această înlocuire la Moscopolis şi în genere la românii de la cîmp s-a şi făcut, așa încît acum abia se mai aude *acopir*” (M. Iutza, Cruşova).

v. *Acoperiş*. —¹*Acoperit*. — *Ascund*. — *Copăr*. — *Învălesc*...

ACOPEREMÎNT (plur. după *L. B.*: *acoperemînturi*, după Cihac: *acoperemînte*), s. n.; couverture, toiture.

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 232: „...şi eu am fost orănduit asupra *acoperemîntului* bisericii cei mari, de am *acoperit*-o după cum se vede până astăzi...”

Acoperemînt e sinonim cu *acoperiş*, cu deosebire însă că acesta din urmă se aplică numai la cea parte superioară a unui edificiu care se mărgineşte prin streăşină, pe cînd celalalt poate fi luat într-un înţeles mai larg de locuinţă sau adăpost.

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 42: „...ceriulu e voao *acoperemînt* şi pămîntul masă, ploaia şi văzduhul iaste hrănitorele vostru...”

Dosofteiu, 1673, f. 96:

„Petrecînd în casa ta, -ntr-*acoperemînt*,
Supt sfînta ta âripă viaţă pre pămînt...”

E nu mai puțin întrebuințată forma fără prepoziționalul *a-*: *c o p e r e m i n t* = lat. *cooperimentum*. La Coresi ne întimpină însă o deosebire oarecare logică între *acoperemint* și *c o p e r e m i n t*:

Ps. XVII, 12: „și puse untunecă c o p e r i m â n t u l ũ s ă u , i m p r e j u - r u l l u i a c o p e r e m i n t ũ l ũ l u i . . . “	„...et posuit tenebras l a t i b u - l u m s u u m : i n c i r c u i t u e j u s t a - b e r n a c u l u m e j u s . . . “
---	--

Macedo-românește: *acopirămint* are sensul mai restrîns de *a c o p e r i ș*, de ex.: „*acopirămintul* i ciuruc di tut, acăță s'chică tu tute părțile = *acoperișul* casei e stricat de tot, începu să cază din toate părțile...“ (M. Iuța, Crușova).

v. *Acopăr*. — *Acoperiș*.

ACOPERIRE. — v. *Acopăr*.

ACOPERIȘ (plur. după Cihac: *acoperișe* și *acoperișuri*), s. n.; toit, coverele. Cînd e vorba de un edificiu, *acoperiș* este sinonim cu *î n v ă l i ș* și *a s t r u c u ș*, de cari se apropie și prin sufixul *-iș* (= *-uș*). După Bobb (I, 7—8): *acoperiș de oală* „testum“, *acoperiș de pele* „obstragulum“, *acoperișul fîntînei* „puteale“, *acoperișul țîțelor* „mammlare“, *acoperișul capului muiereșc* „rica“, *acoperișul casei* „culmen.“ Accepțiunea din urmă e cea mai răspîdită. În acest sens, se cheamă *acoperiș* întreaga învălitoare a edificiului, avînd drept margini streășina.

Odobescu, *Doamna Chiajna*, 48: „...în casele domnești, al căror lat *acoperiș* de șindrilă se-ntindea jur împrejur cu streșini largi și revărsate, stau adunați, cu o cucernică smerenie, împrejurul trupului împodobit al răposatului, toate căpeteniile țării...“

v. *Acopăr*. — *Acoperemint*. — *Astrucuş*. — *Învăliș*. — *Învălitoare*...

ACOPERIT, -Ă; part. passé d'*a c o p ă r*: couvert, voilé, caché, allégorique, hypocrite. Dezvoaltă, ca adjectiv, toate accepțiunile verbului *a c o p ă r*.

„Precum o⁷sentinelă pe dealul depărtat
Domnește mănăstirea; și zidu-i cel înalt
Se-ntinde împrejurul-i, pustii și învechit,
De iedera bătrînă, de mușchi *acoperit*...“

(Gr. Alexandrescu, *M-rea Dealul*)

De aci figurat:

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 96: „fruntea este ceriul minții, uneori *acoperită*, uneori senină, după deosebitele patimi a sufletului...“

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXIX, p. 15: „oamenii pildele și cuvintele célea *acoperite*le multu le socotesc și multu le ispitesc și întreabă, iară carele sântu grăite aiavea și curatū, nu foarte le ascultă și mai alene se îndeamnă...“

Pravila Moldov., 1646, f. 135: „cuvinte *acoperite*, ce să dzice cu tâlcuri ca acélia pentru să nu înțeleagă toțu, iară numai cei învățați...“

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., Acad. Rom.), p. 39: „...cuvinte čoplite și supt pilde oarecum *acoperite*, însă toema la țenchiul adevărului dusă și nemerite...“

De aci în graiul vechi adjectivul *acoperit* are înțelesul de „ipocrit“.
Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.):

Mat. VI, 16: „...e cându vă postiți, nu fiți ca <i>acoperiții</i> ce se întristează...”	„...quum autem jejunatis, nolite fieri sicut hypocritae tristes...”
--	--

Același pasagiu în *Noul Testament*, 1648: „darâ cându postiț, nu fireț ca cei fâțarnici triști...”

Cu același sens în proverbe:

Pann, *Prov.* II, 81: „În oală *acoperită* nimenea nu știe ce fierbe...”

Iordachi Golescu (ms., Acad. Rom.): „Fățarnicul, ca un cărbune *acoperit*, pe nesimțite te arde...” (*Conv. lit.*, 1874, p. 75).

În *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), acest participiu se întrebuițează și ca substantiv:

Ps. XVII, 12: „împregiurul lui <i>acoperitul</i> lui...”	„...in circuitu ejus taberna culum ejus...”
---	--

***ACOPERIT**, s.n. — v. ¹*Acoperit*.

ACOPERITOARE (plur. *acoperitori*), s. f.; couverture, toiture.

Dicționarul ms. bândătean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„A c o p e r e m e n t . Tectum. Coopertura.

Acoperitoare. Idem.“

Sinonim și cu a c o p e r i t u r ă .

v. *Acoperemint*. — *Coperitoare*.

ACOPERITURĂ. — v. *Acoperitoare*.

ACREALĂ } v. *Acrime*.
ACREATĂ }

ACRÈSC (*acrit*, *acire*), vb.; aigrir, rendre aigre, aciduler. Vorbă rar întrebuițată, fiind înlocuită prin compusul *năcresc* = *înăcresc*, tot așa precum „năspresc = înăspresc“ a scos din grai pe simplul „aspresc“.

Vocabularul româno-latin, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421):

„*Acresc*. Acidum reddo.

Acrescu-mă. *Acredinem* contraho“.

Polysu, 10: „mi s-a *acrit* cu cutare = es kommt mir schon zuwider, sauer, mit...”

v. *Acru*. — *Năcresc*.

ACRICIÔS. — v. *Acru*.

ACRÎME (pl. *acrimi*), s. f.; aigreur, acrimonie. Sinonim cu *acreală*, care însă prin sufixul *-lă* exprimă numai o stare în genere (v. *Abureală*), pe când *acrime*, avînd sufixul colectiv al *-ime*, arată o mai mare intensivitate a stării. *Acreală* poate fi trecătoare; *acrime* e mai constantă. *Acreală* se datorește unei acțiuni externe; *acrime* vine mai mult din însăși natura lucrului. Un al treilea sinonim este *acreață* = ital. *agrezza*, singurul pe care-l au macedo-românii, dar care în daco-româna mai că nu se întrebunțează, precum nici sinonimul al patrulea: *acriciune*, ambele puse în *Dicționarul Ieromonahului Macarie*, din 1778 (ms., Bibl. Centrală Bucur.), verbo „kislū“: „acru, cu *acrime*, cu *acreață*, cu *acriciune*, oțătos...“

v. *A cru.* — *A crum.* — *-eală.* — *-eață.*

ACRÎRE. — v. *A cresc.* — *Năcresc.*

¹**ACRIȘ**, s.n.; petit lait aigri servat en place de vinaigre. Așa numesc mocanii în unele locuri zerul înăcrit sau jintița pe care o fac într-adins pentru a o întrebunța în loc de oțet la înăcirea bucatelor (Banat, c. Suseni, Ostrovel, Sibîșel etc.; Transilv., Făgăraș, c. Lisa, Copăcel). Format din *acru* prin sufixul deminutival *-iș*.

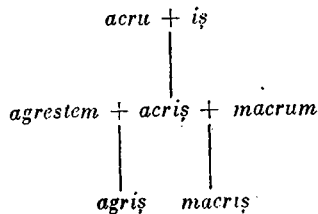
v. *A cru.* — *-iș.* — *Jintiță.* — *Zer.*

²**ACRIȘ**, s.n.; t. de botan.: 1. groseiller à maquereau, *Ribes grossularia*; 2. raisin vert, uva acerba. Sensul cel mai vechi este acel de „aguridă“, fiind comun întregii familii neolatine. Sinonimii romanice occidentale: span. *agraz*, vechi franc. *aigret*, ital. *agresto* etc. se înrudesc între sine și cu românul *acriș* numai prin tulpina *acro-*, nu și prin sufix. Din Italia a trecut la slavi: serb. *ogresta*, polon. *agrest*, boh. *agrešt* etc., iar de la slavi la unguri: *egres*. Albanezul *ghreštă* pare a fi luat d-a dreptul din italiană. Românul *acriș* este o formațiune proprie, cu totul independentă, întocmai ca în ¹*Acriș*. Poporul pronunță mai adesea *agriș* (*L.B.*) și chiar *agriș* (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 43), cu trecerea inițialului *ac-* în *ag-* ca și-n toate celelalte graiuri romanice, pretutindeni prin analogie cu *agrestis* „sălbatec“. În forma italiană această analogie a modificat pînă și sufixul.

v. *A cru.* — ¹*Acriș* — ³*Acriș*. — *Agriș*. — *Agrișă*. — *Aguridă*. — *Agurizar*..

³**ACRIȘ**, s.n.; t. de botan.: oseille, *Rumex acetosa*. Se zice mai des *macriș* sau *măcriș*: Bobb (I, 9; II, 2) aduce ambele forme pentru „oseille“, dar pune numai pe *acriș* la „*acrișu-calului*“, care totuși în *Lexiconul Budan* (p. 367) figurează ca „*măcrișu-calului*“. Tot așa la Porcius (*Flora Năsăudului*, Buc., 1885, p. 83—4) „*berberis vulgaris*“ se cheamă în același timp *acriș-roșu* și *macriș-spinos*. Este învederat că în această nomenclatură graiul poporan a fuzionat pe *acru* (= lat. *acrum*) cu *macru* (= lat. *macrum*). Nimirile străine ale plantei: lat. *rumex acetosa* sau *acetosa pratensis*, germ. *Sauer-*

ampfer sau S ä u e r l i n g, franc. v i n e t t e, provenț. a i g r e t t o, ital. a c e t o s a și a g r e t t o, span. v i n a g r e r a etc. dovedesc că noțiunea de a c r u este cea fundamentală, trecerea la m a c r u fiind deja ceva posterior. Cu toate acestea, născută printr-o etimologie poporană, forma *macriș* a devenit cea mai răspândită, înlocuind aproape cu desăvârșire pe organicul *acriș* pentru diferitele specii din genul „Rumex“. Alăturînd acum istoria lui ²*acriș*, trecut în *agriș*, cu istoria lui ³*acriș*, trecut în *macriș*, avem un frumos specimen de diferențiere analogică:

v. *Acru*. — ²*Acriș*. — *Macriș*.

ACRIȘ-ROȘU; t. de botan.: épine-vinette, *Berberis vulgaris*. Se mai cheamă: *macriș-spinos* și *macriș-de-riuri*, afară de alți termeni. Despre trecerea formei *acriș* în *macriș*, vezi mai sus la: ²*Acriș*. Și-n numirile străine ale acestei plante, precum: *spina acida*, *oxyacantha*, *Sauerdorn* etc., apare aceeași noțiune de *acru*.

v. *Acru*. — ³*Acriș*. — *Dracilă*. — *Lemn-galben*. — *Macriș-spinos*. — *Macriș-de-riuri*...

ACRIȘOR. — v. *Acru*. — *Acriu*.

ACRIȘ-PĂSERESC. — v. *Macriș-păseresc*.

ACRIȘU-CALULUI. — v. *Macrișu-calului*.

ACRIȚ. — v. *Acresc*. — *Năcresc*.

ACRITOARE, s. f.; terme familier: volée, râclée, action de rosser quelqu'un. Literalmente: ceva care a c r e ș t e, precum „invălitoare“ e ceva care invălește, „tocitoare“ = ceva care tocește etc., iar prin urmare o ț e t (v. ¹*Acriș*); poporul însă întrebuințează *acritoare* numai într-un sens ironic:

„Pe la noi, cînd este cineva bătut de cătră altul, îi zic că a mîncat o săferdê; unii îi zic salată, alții naframă, alții *acritoare*...“ (Preut I. Filip, Tutova, com. Corodeștii).

178 Franțuzește se zice „donner du v i n a i g r e“, cînd silește cineva pe copil a sări iute și de multe ori peste coardă.

v. *Acru.* — *-oare.*

ACRITURĂ (plur. *acrituri*), s. f.; chose aigre en général.

Pann, *Prov.* II, 116:

„Omului de orice bine îi vine înbuibături:
De dulcetuuri greață-i vine, dorește și *acrituri*...”

Tractat de medicină populară din secolul XVIII (ms., în Arh. St.):
„...din praful acesta să ia de trei ori pe zi, căci drege foarte mult *acritura* sau amărăciunea fierii la cei singeroși și mănioși și la cei buhavi...”

v. *Acru.* — *-ură.*

ACRIU, -IE, adj.; aigrelet. Sinonim cu *acricios*, *acrișor* și *acruț*, cu deosebirea însă că aceste două din urmă însemnează „puțin acru”, dar fără vreun alt gust, pe când cele două dentii indică un alt gust „dînd în acru”. Așa un lucru poate fi amar-*acriu* sau dulce-*acricios*, dacă în amar sau în dulce se amestecă o acriciune oarecare; cînd zicem însă *acrișor* sau *acruț*, e numai acru, deși nu tare.

v. *Acru.* — *-iu.*

ACROI, -OAI, adj.; très aigrelet. Se întrebuințează în graiul românilor din Selagiu (*Tribuna din Sibii* VII, 333). Fiind compus din *acru* prin sufixul cel intensiv *-oi* (= lat. *-oneus*), *acroi* este mai mult decît *acriu*.

V. *Acriu*.

ĂCRU, -Ă, adj.; aigre, âcre. Din latinul *acrum*, de unde atît sinonimul francez, precum și ital. *agro*, span. *agro*, provenț. *agre* etc. La români *-c-* a trecut în *-g-* numai în derivatul *agrîș*. Pretutindeni, același sens fundamental de „întepător la gust”. Ca și *amar*, *acru* e în opozițiune cu *dulce*. Un contrast și mai energic cu noțiunea de *dulce* exprimă asociațiunea: *amar* și *acru*.

Poporul zice: „*acru* ca oțetul” sau „*acru* ca borșul”, mai ales cînd se vorbește despre vin; iar într-un sens superlativ: „a făcut un borș ca *trandeacru*” (E. Mironescu, Covurlui, c. Oancea).

„A veni cuiva *acru* de ceva sau de cineva” este o locuțiune proverbială pentru a arăta dezzgust.

Pann, II, 114:

„Mulți doresc singurătatea,
Dar eu de ea sînt sătul:
I-am cunoscut bunătatea,
Mi-a venit *acră*, destul...”

Pentru țaran, sînt *acre* pînă și hainele acelora pe cari îi consideră ca „ciocoi”:

Negustoru, boieru, dregătoru, adicătele alde îi îmbrăcați în *acre*, în albastre, îi sînt negri înaintea ochilor. Rar să puie ochi buni țaranu pă cite un orășan...” (Jipescu, *Opinc.*, 10).

Ca epitet specificativ, *acru* intră într-o mulțime de termeni ca:

a) *L a p t e-acru* „oxygala“.

Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 394:

„Hop săracă mîndra mea,
De mîncat îmi aducea
L a p t e-acru-ntr-o mărgea,
Mincam și-mi mai rămînea;
Dar acuma însurat
Trăiesc ca ș-un împărat,
Și nici cînd nu-s săturat!“

Ibid., 193:

„Frunză verde *L a p t e-acru*,
Mă băgai slugă la dracu...“

Într-un text latin medieval: „et pastores dabant nobis a c r u m l a c bibere“ (Du Cange, v. *Acrum*).

Sinonim cu *l a p t e -acru* este „lapte-c o v ă s i t“, în care epitetul specificativ vine din slavicul *kvasū* „fermentum“ (Miklosich).

Ca nume personal, într-un document moldovenesc din 1620 (*A. I. R. I*, 181): „Glegorcea *L a p t i acru*...“

b) *P e a t r ă-acră* „alaun, alumen“. Termen întrebuițat de toți românii, dar avînd și unii sinonimi provinciali. În Banat „se zice la alaun: c i p s ă sau și *p e a t r ă -acră*“ (S. Liuba, Caransebeș, c. Maidan).

c) *A p ă -acră* „eau minérale“ se întrebuițează în unele locuri peste Carpați: „borvizul la noi se cheamă *a p ă -acră*“ (I. Georgescu, Făgăraș, c. Scorei).

d) *M ă r -acru*, mai des la plural: *m e r e -acre* „care nu sînt bune la mîncare și din care se face must acru; pommes à cidre“ (Costinescu, *Vocab.* II, 87).

Pann, *Prov.* III, 150: „N-are dinți să roază pîinea, și-i cere inima *m e r e acre*...“

Alexandri, *Nunta țărănească*, sc. I: „Mări, nu-mi mai pomeni de cațaonul cel de dascal, lua-l-ar năbădaicele! că m-am săturat de dînsul ca de *m e r e acre*...“

Se zice de asemenea: mere *p ă d u r e ț e* și mere *m i s t r e ț e*.

În Basarabia există o familie de boierinași: *Meriacri* = *M e r e -acre*.

e) *V a r z ă -acră* „choucroute“.

Pann, *Prov.* II, 92:

„Mai bine *v a r z ă acră* cu-nvoială
Decît zahăr dulce cu cîrteală...“

f) *P o a m ă -acră* „fruit aigre, verjus“.

Acest termen se aplică în graiul poporan cătră soacre.

Alexandri, *Poez. pop.*², 237:

„Soacră, soacră!
P o a m ă acră!
De te-ai coace cît te-ai coace,
Poamă dulce nu te-ai face...“

Marian, *Buc.* II, 183:

„Soacră, soacră,
P o a m ă *acră*,
De te-ai coace cît te-ai coace,
Ca măicuța nu te-i face;
De te-ai coace-un an ș-o vară,
Tot vei rămîne amară...”

Bietelor soacre li se cîntă acest cîntec chiar la nunțile țărănești:

„Foaie verde iarbă lată!
Soacră, soacră, p o a m ă *acră*!
De te-ai coace cît te-ai coace,
Poamă dulce nu te-ai face;
De te-ai coace-un an ș-o vară,
Tot ești *acră* și a m a r ă !”

Apoi ca un fel de consolațiune comică:

„Frunză verde de cicoarel
Bucură-te, soacră mare,
Că-ți vine cheptănătoare
Să te cheptene pe cap
C-o lobdă de lemn de fag,
Jîpai, jîpai peste cap !”

(G. Constantiniu, Neamț, com. Doamna)

De aci și proverbul: „s-a săturat soacra de p o a m ă *acră*” (Pann, I, 167).

Este foarte interesant că, printr-un fel de afinitate electivă, *acru* intră în compozițiune intimă numai cu vorbe de viță latină: *lapte*, *peatră*, *apă*, *măr*, *varză*, și *poamă*. Singura excepțiune, pe care ne-o aducem aminte, este:

g) B r î n z ă-*acră*: „așa se cheamă în Banat brinza încheată de sine din laptele înăcrit” (S. Liuba, Caransebeș, c. Maidan).

Deminutivele lui *acru* sînt: a c r u ț și a c r i ș o r , însemnînd ambele „puțin *acru*”; iar amestecul lui *acru* în alte gusturi produce pe a c r i u și pe a c r i c i o s , cari însemnează: „dînd în *acru*”.

v. *Acresc.* — *Acime.* — *Acriș.* — *Acitoare.* — *Acitură.* — *Acriu.* — *Apă.* — *Borș.* — *Brînză.* — *Catran.* — *Lapte.* — *Măr.* — *Mistreț.* — *Oțet.* — *Pădureț.* — *Peatră.* — *Poamă.* — *Soacră.* — *Varză...*

ACRÛ. — v. *Acum.*

^{1,2}ACRÛM (plur. *acrumuri*), s.n.; t. de méd.: 1. aphtes, muguet, millet, maladie de la bouche chez les enfants; 2. marasme infantile, tabes meseraica; 3. sorte de sel médicinal, probablement sulfates de magnésie.

Cu primele două sensuri:

Pontbriant: „*acrumu*, aphthe, petit ulcère dans la bouche”; Dr. Polysu: *acrum*, die Aphthen, Mundfäule der Kinder“.

Gr. Perian (Tutova, com. Bogești): „Poporul de aicea numește boalele astfel: poală-albă, rast, umflătură de țîță, durere de ochi, 181

albață la ochi, circinul sau broască la ochi, durere de cap, diochi, plecate, potcitură, verme, plăscaghiță, rîie, tifos, friguri, troahnă, vârsat, coriu, bube dulci, boale lumești, vătămătură, treapăd, holeră, ciumă, oftigă, gălbănare, strîns, rohini, buba cea rea, giunghi, chelbe, gilci, bubă neagră, dropică, și *acrum* la copii, un fel de boală care se întinde peste tot corpul“.

Într-o scrisoare ad-hoc, d. Perian ne dă următoarele amănunte: „*Acrum* bîntuie mai cu deosebire pe copiii rău tractați, în vîrstă pînă la 15 sau 18 luni. Copilul țipă intruna, se învinețește în timpul plînsului cînd este lovit de această boală, apoi după un timp oarecare cade într-o mare slăbiciune, are lipsă de sînge, duhul îi este greu, și-n fine pelea începe a se zbîrci puțin pe partea spinării, a turului, a picioarelor și a brațelor; e trist și abia se mai mișcă“. Țăranii scaldă pe micul bolnav în apă din „scuturătură de fin de șes“, îl țin totdeauna la căldură, și-i dau un medicament intern, compus din „80 dramuri miere curată“, în care se amestecă „cu o lingură de lemn nouă“ cite un dram sau două de scorțișoară, cuișoare, nucșoară, „sînge de nouă frați“ etc., toate pisate și cernute; iar ca medicament extern, „în două zile pe săptămînă, adecă miercurea și sîmbătă, cite de două ori pe zi, dimineața și seara“, copilul se unge cu o alifie din „200 dramuri untdelemn și 15 dramuri spirt de vin“, ferte foarte bine la un loc cu cite „trei pumni frunze de rugă uscată, trei cepe albe și trei căței de usturoi“.

Cuvîntul dară e deopotrivă cunoscut în România întregă și — oricare ar fi organul cel atins — se aplică deopotrivă la o boală copilărească.

Cu al treilea sens:

Tractat de medicină populară din sec. XVIII (ms., în Arh. Stat.): „Bun este și *acrumul* să ia femeia cînd este grea, la șapte luni și la noă; să-l pisezi *acrumul* să-l faci praf, și cit iei pe o pară să pui într-un feligean cu puțină apă, să bea dimineața pe nemîncate, într-o zi să ia și în alta să nu ia; așijderea și cînd naște copilul să dea și copilului o dată, puținel pîn-a nu suge țîță, cit un grăunte de meu...“

Descrierea nu e destul de lămurită ca să ne permită o identificare sigură; ea ajunge însă pentru a se bănuî cu multă probabilitate că e vorba de sulfat de magnezie.

Avem dară trei cuvinte *acrum*, citetrelle aparținînd sferei medicale.

Nefiind nici slavice sau turcesc, nici maghiar sau grecesc, termenul *acrum* cu cele trei înțelesuri ale sale, ba măcar cu unul singur, nu figurează de loc în repertoriul lui Cihac.

Oare de unde vine?

Din aceeași tulpină „acro-“ și prin același sufix „-men“, limba latină vulgară își formase două cuvinte: dentii „*acrimen*“, de unde românul „*acrimă*“; apoi a c r u m e n, care ne interesează aci mai în specie. Într-un text medical din secolul XI: „*nullum a c r u m e n detur antequam febris absolvatur*“ (Du Cange, *ad voc.*). Din latinul „*acrumen*“ descinde italianul a g r u m e, vechiul francez a i g r u n, e g r u m, e g r u n și românul *acrum*, fiecare dezvoltîndu-se pe o cale proprie.

1. Italienește a g r u m e însemnează legumele și fructele cele 182 acre sau acrișoare, iar figurat orice lucru neplăcut.

Ambele accepțiuni se combină la Dante în:

„E poscia per lo ciel di lume in lume
Ho io appreso quel che, s'io ridico,
A molti fia savor di forte a grum e...”

(Parad. XVII, 117)

2. În vechea franceză a i gr un vrea să zică nu numai „toutes espèces de légumes à saveur âcre“ (Godefroy, *Dict.*, v. *Aigrun*), dar încă exprimă noțiunea generală de ceva nesănătos. Așa la Marot (+1544):

„Dames pourtans atour ou couvrechief,
Si vous voulez d'honneur venir à chef,
Dechassez la (l'oisiveté); car ce vous est a i gr un
Plus que poison...”

sau într-un vers din Charles Fontaine (1555):

„Car en courant on s'eschauffe et enflambe,
Arriere donc, c'est a i gr un pour ma jambe...”

În ambele aceste pasage, francezul *aigrun* = lat. *acrumen* = ital. *agrume* este deja aproape sinonim cu boală, „chose propre à aggraver un mal, une maladie“, după cum observă Godefroy (*loco cit.*). Și mai mult la Alain Chartier, poet din prima jumătate a secolului XV:

„Mais il te faut garder d' e s gr un,
Peu penser, querir compaignie...”

De aci dară avem mai puțin de un pas pină la:

3. Românul *acrum* cu înțeles de „mal, maladie, malaise“, care însă e înrudit prin sens, pe de altă parte, și cu italianul a gr um e în înțeles de vegetațiune, căci una din cele două boale copilărești numite *acrum* consistă tocmai din nește parazite vegetale, avînd și un aspect vegetativ, astfel că franțuzește ea se cheamă *muguet* „clocotel“ sau *millet* „mei“, iar nemțește *Schwamm* „ciupercă“. E de crezut dară că, înainte de a fi devenit termen medical, *acrum* însemna și la noi o clasă de legume. Cît se atinge de aplicarea cuvîntului la o sare medicinală, fie sulfat de magnezie sau altă, aceasta nu are trebuință de justificare, deoarece asemeni săruri implică în însăși compozițiunea lor prezința unui a c i d.

Sub raportul curat fonetic, din latinul a c r ù m e n, masculin în franceza și-n italiana, limba română nu putea să facă decît *acrum*. Sufixul latin *-men* cu cele trei forme ale sale amplificate: *-a-men*, *-i-men* și *-u-men* a trecut la noi:

-i-men în *-i m e*: *acrime*, *asprime*, *cruzime* etc.;

-a-men în *-a m e* și *-a m ă*: *aramă*, vechi *arame* = lat. *aeramen*;

-u-men n-a conservat nicăiri urma lui *-e-*, devenit *-ă* la feminin: *legumă* = lat. *legumen* = fr. *légume*, iar prin urmare la masculin trebuia să dispară de tot: *acrum* = lat. a c r u m e n = fr. a i g r u n.

v. *Acru*. — *Acrim*. — *-ame*. — *-ime*. — *Legumă*. — *Limbariță*. — *Spuzeală*. — *-ume*.

ACRÛȚ. — v. *Acriu*. — *A cru*.

ACSION, s. m.; chant de l'église grecque, dans lequel se répète le mot ἄξιός „digne“ (Cihac).

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 251, povestind urcarea pe scaunul metropolitan din Moldova a lui Gavril Calimah (1759): „apoi i-au adus cafe, dulceți, șerbet și fumătoare; și earăși sculându-se au mulțămît Domnului, și au purces mergând în biserica cea mare domneas-că, scoțindu-i *Evangeliea* înainte după obicei, cântând *aksion*, po-menindu-l...”

Cuvîntul *aksion* a trăit citva timp în România, după cum trăiesc astăzi „bonjour“ sau „adieu“, dar românesc n-a devenit niciodată.

Ca și a g h i o s, ca și a l i l u i a, *acsion* a căpătat la noi o între-buințare glumeată.

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 95:

„Popii de la Richițele
Toți aveau ciubuce și lulele;
Numai biet popa Stoian
Cu luleaua de cocean.
Cînd mergeau la rugăciune,
Toți luau cite-un tăciune;
Cînd era pe l-A g h i o s,
Ieșea fumul gros;
Iară cînd pe l-Acsion,
Nu se vedea om cu om“.

v. *Aghios*. — *Aliluia*.

ACȘI }
ACȘICE } v. *Așa*.

ACȘOR. — v. *Aculeț*.

ACÛ. — v. *Acum*.

ACU-DOAMNEI, t. de botan. — v. ¹*Ac*.

ACUFÛND (*acufundat*, *acufundare*), vb.; enfoncer, plonger. Formă mol-dovenească în loc de c u f u n d, născută prin amestec cu sinonimul a f u n d, astfel că: *acufund* = *a(fund)* + *cufund*, fără ca să avem nevoie de a reconstrui un prototip latin cu: *ad* + *con*...

Se întrebuințează ca activ și ca reflexiv.

„Robul luă îmbe trupurile-n spate,
Și-ndată ce-a nopții umbră se ivi,
Merse, și în apa Dunării spumate

El le azvirli.
Ah! cu trupul grecei, în val îngropat,
Ș-a mea bucurie s-au *acufundat*...

(C. Negruzzi, *Șalul negru*)

„Sfirăia ca ferul roș
În apă *acufundat*...”

(C. Stamate, *Ciubăr-vodă*)

„Tocmai atunci a sa maică, împreună cu-al său tată,
Șăzind amîndoi pe vatră, în gînduri *acufundați*,
Își spuneau făr' să grăiască de nenorocita fată
Prin duioasă cătătură a ochilor lăcrămați...”

(*Id.*, *Gafița*)

I. Creangă, în *Cinci pîni* (*Conv. lit.*, 1883, 486): „Eu am venit înaintea judecăței să capăt dreptate, și văd că dumneta, care știi legile, mai rău mă *acufunzi*...”

v. *Afund.* — *Cufund.* — *Fund.*

ACUFUNDĂRE }
ACUFUNDĂT } v. *Acufund.*

ACULEȚ (plur. *aculețe*), s. n.; aiguillette, camion. Sinonim cu a c ș o r = a c u ș o r și cu a c u ț, iar în opozițiune cu augmentativul a c o i „grande aiguille”. Din cele trei deminutive, numai a c u ț are un singur sufix: *-uț*. În celelalte două, sufixurile sînt duple:

a c u ș o r = ac + uș + or;

aculeț = ac + ul + eț.

Sufixul *-ul* în *-uleț* nu reprezintă de loc articolul din *acul*, deoarece ne întimpină și-n forme feminine ca *furc-ul-iță*, *musc-ul-iță*, *zi-ul-ică* etc., ci este deminutivul latin: *-ullus (-ollus)*, *-ulla (-olla)*, care era compus din tematicul *-on* și din *-ul* (cfr. Corssen², II, 149), astfel că vorbele românești ca *aculeț* etimologiceste cuprind în sine chiar trei sufixuri. Latinește ar fi: *acullitium* = *ac-on-ul-itium*.

v. ¹*Ac.* — *Acioală.* — *-eț.* — *-ol.* — *-or.* — *-ul.* — *-uș.*

ACÛLM (*aculmat*, *aculmare*), vb; se pencher, s'incliner (Pontbriant), propendo, inclino (*L. B.*). Cuvînt care trebui încă verificat, sub raportul formei, al sensului și al regiunii unde se întrebuintează. În texturi nu l-am găsit.

v. *Culme.*

ACÛM, ACMÛ, adv.; à présent, de suite, maintenant. Forma *acmù* a despărut din grai. Funcționînd numai ca adverb de timp, *acum* exprimă noțiunea de ceea ce este, față de ceea ce nu mai e sau care nu este încă.

Donici, *Grierul și furnica*:

„Ai cîntat! îmi pare bine;
Acum joacă, dacă poți...”

Pann, *Prov. II*, 98:

„Fost-ai lele cînd ai fost,
Dar acum ești lucru prost;
Ai fost floare trandafir,
Dar acum ești borș cu știr...”

De aci: „vreme de acum” în antiteză cu trecutul și cu viitorul.
Gr. Alexandrescu, *Meditație*:

„V r e m e a d-acum, trecutul, a-l ști avem putere,
Numai ce-a să se-ntîmple noi nu putem vedea;
Dar cînd ceasul sosește, cînd nălucirea pere,
Se trage deodată și vecinica perdea...”

Pravila Moldov., 1646, f. 31: „acestū obicēiu au fost legiuit de legiuitorii cei bătrāni, iarā în v r é m ĩ a de acmu ceșt mai tineri s-au tocmīt toțū ĩnpreună ș-au schimbatū acea tocmālā...”

Caragea, *Legiuire* (1818), p. 64: „Să fac daruri și pre v r é m e a de acum, și pe vrēme viitoare...”

Dintre ceilalți adverbi de timp, *acum* este ĩntr-o corelațiune mai intimă cu a t u n c i.

Moxa, 1620, p. 356: „puserā nume besereciei Capitol, și de a t u n c e pānā acum noi chemām beserecile latinești romānește oapiște...”

Dosofteiu, 1673, f. 84 a: „...pentru vițāii oltariului de-a t u n c e, acmu sĩnt mielușeii lui Dumnedzāu cei cuvintareș...”

Cuvĭntul Sf-lui Ion Crisostom despre rābdare, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 515): „...multā depārtare vāzū de cātrā acei pāstori ce-au fostū a t u n c e de ceștea ce sāntū acum; nice sāntū aceștea de acumā ca ceia de a t u n c e, cā aceia era hrābori, iarā ceștea de acum fugātori...”

Cĭnd se repetā: *acum-acum*, sau cĭnd ĩși asociazā prepozițiunile „de” și „pĭnā”, *acum* devine sinonim cu a c i, ĩntrucĭt acesta funcționeazā ca adverb de timp.

Neculce, *Letop.* II, 374: „Nādejdea Domnului este ca sāninul cerului și ca ĩncetul mārei: acum este sānin și se face nour, acum este marea linā și se face furtună...”

Gr. Alexandrescu, *Meditație*:

„Dar astfel umbra-nșalā zadarnica-ți silință:
Acum din mĭni ĩți scapā, acum iarāși o vezi...”

Moxa, 1620, p. 350: „și rāspunserā: nice tu nu veri domni d e acum, și-și alēserā pre o slugā a lui Solomonū...”

Noul Testament, 1648:

Act. Ap. IV, 17: „de acum sā nu | „...ne ultra loquantur...”
mai grāfascā...”

Act moldovenesc din 1610 (*A. I. R. I*, 22): „...pre acolea sā hie
186 și d e acmu hotarul...”

Omiliarul de la Govora, 1640, f. 75 a: „... ce iată d e *acmu* a ști de tine nu voiu și nice dinăoară d e *acmu* întru nevoile tale nu te voiu asculta...”

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., Acad. Rom.): „și p o n ă *acmu* spuniu minunile tale...”

În aceste și asemeni pasaje, *acmu* ar putea fi înlocuit prin: „a c i — a c i, de a c i, pînă a c i”, care însă are totodată funcțiunea de adverb de loc, ceea ce lipsește lui *acum*.

Așisderea construcțiunea foarte întrebuițată: „de *acum* î n a - i n t e” nu exprimă altceva decît: de a c i înainte, franțuzește „dorénavant” = „de hore en avant”.

Mateiu Basarab, 1649 (*A. I. R. I*, 107): „... iară voi să căutați de *acum* î n a i n t e foarte să vă feriț de mănăstire...”

Un act moldovenesc din 1669 (*A. I. R. I*, 140): „... să-i hie de *acmu* î n a i n t e egumenului direaptă ocină și cumpărătură în véci...”

În „d e *acum*”, se poate ca cele două vocale să se contracteze, ca în *Pravila Moldov.*, 1646, f. 111: „certaria ce se dă în vaculū de*acmu* celuia ce va face silă vreunii muieri, iaste după voia gudețului”; sau poate să dispară inițialul *a-*, ca într-un zapis moldovenesc din secolul XVIII (*A. I. R. III*, 224): „deç d e 'cmu să nu avem a păru unul pré altul...”

La mitropolitul Dosofteiu, mai ales, ne întimpină:

a) Confracțiunea *прѣккѣс* = *pre-acmu*: „și până *pre-acmu* voi vesti miratele tale” (1680, f. 87). Tot așa în documentul moldovenesc din 1617 (*A. I. R. I*, 1, p. 13): „voi foarte să dați pace să ție călugări de la Săcul cum au țănut și până *pre-acmu*...” Construcțiunea „pînă *pre-acmu*” sau „pînă pe *acum*” astăzi nu se mai întrebuițează, și nici chiar „pe *acum*”.

b) Eliziunea *какѣс* = *că-acmu* (1673, f. 106):

„Ni-î păță c-atunce să te îngrozască,
C-*acmu* vine Domnul să te miluîască...”

c) O reduplicare curioasă a prepozițiunii d e : *дѣ дѣккѣс* = d e *acmu*: „ce noi cești vii vom blagoslovi pre Domnul d e d e-*acmu* și până în věcū” (1680, f. 150).

Vechile texturi ne dau citeodată forma organică trisilabică *acumu*.

Legenda Sf-ei Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 392): „...*acumu* e vrême să faci cumu ți s-au zisū...”

Cuotntul Sf-lui Ion Crisostom (Ibid., p. 478): „...cela ce-m era eri de trupulū meu, *acumu*-lū privăscū ca unū striinū...”

Un tractat teologic, tot acolo, p. 630: „... ce mă voiu face, că *acumu* m-au ajunsū časul cela înfricatulū de carele de multe ori au-ziiam...”

Legenda lui Avrām, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 192): „de *acomū* nice dirioră nu te voiu vedea...”

În forma întreagă *acumu* tonul era nesigur: putea să cază pe a doua sau pe a treia silabă, adecă *acūmu* ori *acumū*, căci numai prin această incertitudine tonică se explică cele două forme scurtate: *acūm* (= *acūmu*) și *acmū* (= *acumū*), cari sînt dopotrivă vechi. În unele texturi ambele se găsec la un loc. Așa, în *Călătoria la iad a Maicei Domnului*, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 346, 860): „*acmu* nu se roagă 187

dereptu păcătoși...“, dar și: „*acum* vedemu tine, roditoare Domnului...”

Din forma *acmù*, prin asimilațiune regresivă s-a născut *amù*; din forma *acùm*, prin pierderea consoanei finale: *acù*.

1. *A m ù*:

Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 165:

„Foaie verde, verde pană,
Astă iarnă era iarnă,
Bătea vîntu și ningea
Și badea la noi venea;
Amu-i vară și-s Rusale,
Punte nouă peste vale,
Amu-i cald și *amu*-i bine
Și bădița nu mai vinel...”

„În loc de *acum*, la noi se zice *amù*, dar asemenea și *acù*...”
(C. Teodorescu, Vaslui, c. Lipova).

Deja la mitropolitul Dosofteiu, 1680, ne întimpină de două ori *amù* scurtat din *acmù*:

Ps. XLIII: „Dară *amù* urniș și
rușinaș pre noi...”

Ps. CXXVIII: „dzăcă *amù* Izra-
ilū...”

„N u n c autem repulisti et con-
fudisti nos...”

...dicat n u n c Israel...”

2. *A c ù*:

O narațiune țărănească din Moldova de pe la începutul secolu-
lui XVIII (*A. I. R.* III, 278): „... până *acù* n-am vinit la dănsul și
viindu nu l-am găsit...”

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 226: „...mai pe urmă au scos
și goștina întreită, cite 11 parale de oae, care nu se arăta semne bune,
că-l blăstăma țara, căci se uitasă această slujbă întreită, iar *acu* iar
au găsit-o de au scos-o la medean...”

Un țăran din Prahova: „Da bine, naș Gligore, cu ce ne aleserăm
noi din războiu dă fu mai *acù*? — Păi de, hinel! Ne aleserăm cu ce au
dat împărățiile, nu cu ce a vrut Dumnezeu...” (*Jipescu, Opinc.*, 135).

I. Creangă, în *Capra cu trei iezi (Conv. lit.*, 1875, p. 339): „Bun l
zise el în gîndul său. Ia *acù* mi-e timpul...”

Și mai jos (*Ib.*, p. 343): „... mi-aduc aminte ca *acù* că l-am întil-
nit o dată prin zmeuriș...”

În loc de *m a i acù* = „*récemment*” și *c a acù* = „*comme si*
c'était présent”, se poate pune și *m a i acum*, *ca acum*, dar mai bine
emfaticul *a c u m a*.

În poezie, *acù* în loc de *acum* permite a cîștiga o silabă prin eli-
ziunea vocalei inițiale a cuvîntului ce urmează sau prin contractiune.
De exemplu:

Beldiman, *Tragod.*, v. 745:

„De-*acu*-i vreme să purceagă și să meargă toți în jos...”

Pann, *Prov.* I, 39:

„Ți-l dau d-*acu*-n mină făr' să mă sfiesc,
Ș-o pungă de galbeni încă-ți dăruiesc...”

Gr. Alexandrescu, *Ciinele izgonit*:

„Dar după o lungă vreme,
Sătul în zadar a geme,
Jalbă ciinele a dat,
Zicînd că d-*acu*-nainte
Toate îi vor părea sfinte,
Numai să fie iertat...”

O doină din Basarabia:

„Frunză verde poamă coarnă,
Astă iarnă era iarnă
Și nîgea și viscolea,
Bădița la noi venea;
Dar *acu*-i senin și bine
Și bădița nu mai vine...”

(Alex., *Poez. pop.*², 405)

În poezia poporană forma *acù* se mai utilizează și pentru rimă.
Marian, *Bucovina*, 1, 140:

„Ce feliu de voinic ești tu
De te-ai lăsat tocma-*acù*,
În floarea vieții tale,
Să fii călcat în picioare?...”

Tot așa la Iancu Văcărescu, p. 37:

„Și gîndului *acù*
Să tacă îi plăcu :
Vorbirea s-a-nceput
L-al inimilor fund;
Spun ele și răspund
Cu glasul lor cel mut...”

În fine, *acù* este indispensabil în idiotismul poporan: *acu-i acu!* care arată sosirea unui moment decisiv de a face sau de a se face ceva.

I. Creangă, în *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 457): „ — Măi omule! Stăpinu-meu s-a răzgîndit; el vrea mai întîi să ne cercăm puterile ș-apoi să iei banii. — Ia *acù-i acu*, zise Prepeleac în gîndul său, oftînd...”

Același, în *Stan Pășitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 32): „Mai iscodește ea pe ici, pe colea să vadă n-a putè afla ceva despre copil, dar copilul parcă intrase în pămînt. — Ei, ei! *Acù-i acù*. Vai de mine...”

În acest idiotism, *acù* nu poate fi înlocuit decît numai doară prin emfaticul a c u m a (v. *Acuma*). A se zice *acum e acum* sau *amù-i amù* n-are destulă energie.

Construcțiunea „de-*acu*” sau chiar „de-*cu*”, foarte deasă în graiul țărănesc, însemnează un viitor apropiat, pentru care însă limba franceză se mulțumește mai adesea cu „à present” sau „maintenant”.

Iată cîteva exemple din Tutova (C. Mironescu, com. Ibăneștii):

„Poporul pe aici, mai ales femeile, cum văd vreun țigan cu ursul, îl cheamă să-i joace ursul și să i-l vîre și-n casă; și deacă o întrebî: pentru ce? ea-ți răspunde: așa-i ghine să hie numai jocuri și veselii în ograda me, iar din casă ursul nî-o scos faptul și de-*cù* are să-nî meargă ghine...”

189

„Cum vede primăvara cocori și berze, poporul zice: Măi vere, iote trec cucuarăle la văratic, d e-cù ne-am mintuit de iarnă...”

„Pe brotăcel, cum îl aud cîntînd, zice: i-auzi bre, cum cîntă hojma broșticul? d e-cù să știi c-are să ploaie...”

Să se observe că poporul numai pe *acù* îl construiește cu prepozițiunea d e, mai niciodată pe *amù*, deși ambele variante se pot întîlni în aceeași frază, bunăoară: „*amù*-i așa, dar d e-*acù* să vezi...”

Forma *amù* din *acmù* nu trebuie confundată cu vechiul adverb *amù* = lat. a d m o d u m, astăzi despărut din grai, însă des în vechile texturi, totdeauna cu sensul de actualul „dară”. În loc de „*acum* d a r ă” străbunii noștri ziceau: „*acmù* a m ù”, iar pentru: „iată d a r ă *acum*” se putea zice: „adecă a m ù *acmù*”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. II, p. 15: „a c m u a m u meste-cați sânt derepții cu păcătoșii, iară atunce foarte bine despărțiți fi-vorù...”

Ibid., quat. XI, p. 12: „...apa vie iaste cêia ce se varsă și cură, apă vie dulceța duhului sfântù, că în toate chipurile cheamă-se, după că ce în multe chipuri lucrează, a c m u a m u cheamă-se apă, aorea focù...”

Legenda Sinteii Vineri, din sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. St. Nicolae din Brașov, p. 72): „...până amù înblatù în pustie, tine amù avutù ajutătoare, iară *acmu* cătră lume m-amù turnatù, ce ajutoriu-mi trebuiaște de la altù cineva fără de la tine? a c m u a m u, împără-teasă, stăi dereptù mine, săraca de eu, și-mi fii ajutătoare...”

Predica transilvană, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 228): „... de pre zeu, te părăsiră tine toți și trecură ca umbra, și a d e c ă a m u *acmu* aceia de sine-șu stau, e tine părăsiră toți și te-ai înplutù plinù de amarul adului...”

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.):

p. 130: „a m u *acmu* cînre grăiaște...”

p. 131: „a d e c ă a m u *acmu*, bogații, plângeți-vă...”

v. *Adecă*. — *Amù*.

Un alt idiotism arhaic foarte interesant este „iar cînd a fost *acum*” sau „iar cînd *acum*” cu înțeles de „reçemment, depuis peu”.

Un act muntenesc din 1630 (*A. I. R.* I, 32): „... după aceia c â n d u a u f o s t *acum*, iar dumnului vornicul Hreza mi-eu dat banii căt amu dat eu...”

Badea Bălăceanul, 1679 (*A. I. R.* I, 61): „... un loc ce au cumpărat Necula log de la Nedélea fratele Calii dreptu ug 3 și ține scaune pe acel loc, iar c ă n d a u f o s t *acum*, fiind casa părinților Calii aproape de acel loc și *acum* iaste pe seama ei, nu să sufere să fie scaunele acolea înaintea casii ei...”

Tudor Logofăt, circa 1584 (*Cuv. d. bătr.* I, 38): „... iar c ă n d u a u f o s t u a c u m, iar se au apucatu aceștii boerii ce sântu maii sus ziși, și cu egumănul, de acestu țigan Calčul feçorul Opréi de să-l iaa...”

Constantin Brîncovanu, 1694 (*Cond. ms. Brîncovenească*, în *Arh. Stat.*, p. 86): „...și tot le-au ținut boiarinul domnii méle cu bună pace, iar c ă n d a u f o s t *acum*, după ce au trecut 5 ani, venit-au Mihalcea și Moise împreună cu Dragomir căpitan înaintea domnii méle în divan de s-au întrebat de faată cu boiarinul...”

Aceeași *Condică Brincovenească*, p. 108: „...iar c ă n d a c u m în zilele domnii mele, iar au venit Pană Logofăt...”

Cu un sens ceva apropiat, dar nu același, se zice: „*acum* de la o vreme”.

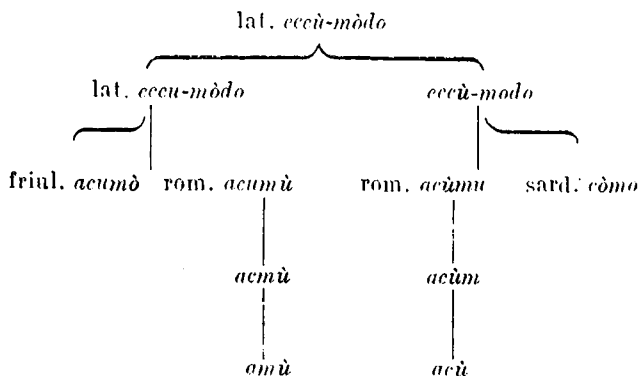
Gheorgachi, *Letop.* III, 314: „și după masle mergea boierii de-și lua de la domn ertăciune; dar *acmu* de la o vreme s-au rădicat și acest obicei...”

Din latinul vulgar *eccumodo*, cu un accent nesigur, s-au născut: pe de o parte românul *acumù* = *acmù* și *acùmu* = *acùm*; pe de alta, cu aceeași bifurcare tonică: friulanul *acumò* = lat. *eccu-mòdo* = rom. *acumù*, și sardul *còmo* = lat. *eccu-modo* = rom. *acùmu*. Această observațiune a făcut-o deja de mult Ascoli (*Kuhn's Z. f. v. Sprachf.* XVI, 123). Sardul zice: „dai c o m o innantis” (Spano, 164), italianul: „da q u i innanzi”, cel dentii corespunzînd românului „de *acum* înainte”, iar cellalt: „de a c i înainte”, ca și cînd graiul nostru ar concentra în sine la un loc nește varianturi pe cari le găsim numai împrăștiate în limbile surori din Occident, ba încă unele — ca forma *acrum*, despre care mai jos — nu se mai găsesc nicăiri.

Din variantul *acumù* prin intermediarul *acmù* vine scurtatul *amù*; din *acùmu* — *acù*. Macedo-româna și istriano-româna posedă numai forma *acmu*, pe care au amplificat-o în *acmoce*, acățînd pe -c e după analogia lui „atunce”. Pe *acmoce* istriano-româna îl mai reduce la: *cmoce* (Miklosich, I. Maiorescu).

În acest mod, cuvîntul român n-are de loc a face cu vechiul grec ἀκμήν „tout-à-l'heure, encore”, deși se aseamănă atît de mult prin funcțiune și prin formă. Neogrecul ἀκόμι sau ἀκόμα a pierdut pînă și sensul de „tout-à-l'heure”, dezvoltînd numai pe acela de „encore”, astfel că pentru a exprime noțiunea de prezinte trebui să-și asocieze pe τώρα: ἀκόμι καὶ τώρα. Tot aci vine albanezul *akoma* „încă”.

Genealogia cuvîntului:

În graiul din Banat, de exemplu lîngă Lugoș, mai există formele *acrù*, *acrum* și *acnù*. Trecem peste *acnù* = lat. *eccu-nunc*, despre care am vorbit la locul său. Forma *acrum* însă aparține aci și este de o importanță extremă, ca un adevărat rest așa-zicînd fosil din latini-

tatea cea mai depărtată. Pe lângă e c c e, latina vulgară avea variantul e c c e r e, care ne întimpină des la Plaut:

„Prandi in navi, inde huc egressus sum te conveni. — E c c e r e, Perii misera!...”

(*Menae:hmei* II, 3 v. 50)

„Jam, enim e c c e r e ibo in forum...”

(*Trucul.* II, 2 v. 68)

„Mihi praedicas? — E c c e r e! jam tuatim Facis, ut tuis nulla apud te sit fides...”

(*Amphitr.* II, 1 v. 4)

Precum în compozițiune e c c e devine e c u- în toți pronumii și adverbii romanici derivați, tot așa e c c e r e cată să fi avut în compozițiune o formă e c r u-, de unde e c r u-m o d o alături cu e c u-m o d o. Din e c u-m o d o vine *acum*; din e c r u-m o d o — *acrum*.

Din variantul *acmù*, prin intensivul -și (lat. *sic*), s-a format vechiul a c m u ș i, astăzi a m u ș i; din variantul *acùm*, prin scurtatul *acù*, s-a născut intensivul a c u ș i cu deminutivul a c u ș i c ă, iar prin particula emfatică -a: a c u m a.

v. *Acnù*. — *Acuma*. — *Acuși*. — *Amù*. — *Amuși*. — *Atunce*.

ACÛMA, adv.; tout-à-l'heure, à présent. Format din simplul a c u m prin emfaticul -a (v. ⁵A), *acuma* circulează în concurență cu formele scurtate a c ù și a m ù, dar geograficește e mai răspândit decît ele.

În *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670:

„Acmu. Nunc.

Acuma. Nunc“.

Pann, *Prov. I*, 99:

„Nevasta l-acea-ntimplare
Începu a se-nehina,
Zicînd cu mare mirare:
U i t ă - t e *acuma*, na!...”

Pompiliu, *Sibiiu*, 25:

„De-ți făcut voi cuiva bine,
Faceți ș-*acuma* cu mine!...”

Zilot, *Cron.*, p. 112:

„Cine să latre?
Cei ce împarte
Cu lupii turma
Ș - a t u n c i ș-*acuma*?...”

Iancu Văcărescu, p. 16:

„Iar *acuma* făr-a prinde
Eu de veste nicidecum,
Fără arcu a-mi întinde
Fugar m-am trezit pe drum...”

Țăranul din Prahova: „*Acuma* ie *acuma*, hine Moțailă! Stringi-te
192 la piept și ia-ți căciula...” (*Jipescu, Opinc.*, 97).

Emfaticul *acuma* se poate pune aproape pretutindeni unde se întrebuințează simplul a c u m, dar mai ales în locul energicului a c ù:

A c ù - i a c ù = *acuma-i acuma*; Uită-te a c ù = *uită-te acuma*;
A c ù, de! = *acuma, de...*

v. *Acum*.

ACÛR (*acurs, acurgere*), vb.; accourir. Arhaism trecut în *Lexiconul Budan*. În texturi nu-l găsim. Numai în aparință îl poate bănui cineva la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXVII, p. 11: „...mulți nevoiaște, ce mai vrătosu lenivoșii și iuții spre cuviița cēja buna și spre spășenie a c u r â (акуръж)...“, căci contextul probează că aci este vechiul infinitiv „a cură“ = lat. *currere*, iar nicidecum compusul *acur*.

v. ²*Cur*. — *Curg*.

A-CURMEZIȘ. — v. *Curmeziș*. — *De-a*.

ACÛS
ACUSĂRE } v. *Acusat*.

ACUSĂT, -Ă, adj.; constaté, reconnu, prouvé par serment. Acest cuvint este un adevărat mărgăritar, găsit din întâmplare într-o clăie de fin. Pintre documentele inedite ale mănăstirii Bistrița din Oltenia, conservate în Arhivele Statului din București, se află o epistolă de la Petru-vodă Mircea cătră„jupan Neagoe marele ban al Craiovei“, scrisă întreagă slavonește cu mina vel-logofătului Bogdan. Actul poartă numai data lunară: „30 octobree“; anul însă nu poate fi decit 1560, căci din alte documente se știe că atunci anume era Neagoe pe scaunul bănesc și Bogdan la logofeție (v. Venelin, *Vlacho-bolg. gramaty*, p. 177). În acea epistolă, Vodă scrie lui Neagoe cum că călugării de la Bistrița ar pretinde a fi ale lor trei familii de țigani, pe cari le stăpinesc Lațco și Panga, și deci — urmează epistola — „dacă călugării vor putea să jure că așa este, atunci grațiozitatea ta să le dai pe acei țigani menționați mai sus ca să fie ai mănăstirii, iar lui Lațco și lui Panga să cauți a le da alți țigani la număr în locul acelor țigani pe cari grațiozitatea ta îi vei fi găsit *acusați*: тѣхъ ациганы что еси наша твоя милость аксаци“. Neștiind cum să-și exprime ideea într-o limbă ce-i era străină, scriitorul a virit în textul slavonic termenul juridic curat românesc: *acusatu, acusați*, cu sens de „recunoscut, constatat, dovedit prin jurământ“. Sub raportul fonetic, acest *acusați*, cu *s* ca în „casă“, „nas“, „pus“ etc., nu cu *z* ca în neologismii luați din franceza sau italiana, reprezintă din punct în punct pe latinul a c c u s a t u s. Sub raportul logic însă nu se potrivește de loc cu latinitatea clasică, în care cuvîntul nu are nicăiri sensul de „constaté“, ci numai cu latinitatea vulgară, de unde ne întimpină această accepțiune în francezul a c c u s e r și italianul a c c u s a r e. Franțuzește: a c c u s e r son âge, a c c u s e r sa maladie, a c c u s e r réception d'une lettre, a c c u s e r son jeu... Italieneste: a c c u s a r ricevuta, a c c u s a r una lettera, a c c u s a r un dolore. În terminologia jocului de cărți, occidentalul a c c u s a r e este mai-mai tot aceea ce făcuseră călugării de la Bistrița în privința celor citeva sălașe de țigani: „În alcuni giuco-

chi, *accusata* dicesi di quelle verzicole (tre o più carte) che vengono *accusate* o sia dichiarate da'giuocatori, a tenor delle regole del giuoco, per tirarne qualche vantaggio" (Boerio, *Diz. Veneziano*, v. *Acuso*). Românește însă se pare că *acusat* era anume cel „dovedit prin jurămint“, „et jurata fuit accusa“, după cum se zicea în latinitatea medievală (Du Cange, v. *Accusa*).

v. *Rău*.

ACUȘI, adv.; sur le champ, de suite, à l'instant. Format din a c u ș i (=a c u m) prin intensivul -ș i (=lat. *sic*), *acuși* exprimă un viitor imediat.

Pann, *Prov.* I, 97:

„Nevasta lui mai în grabă
Căldarea la foc puind,
Și el umblind după treabă,
De caii lui îngrijind,
Își întrebă pe nevasta:
Puseși, dragă, ce făcuși?
Ea îi răspunse l-aceasta:
Da, da, bărbate, *acuși*...“

„În săptămîna Paștilor merg copiii seara în cimitir și bat toaca, zicînd:

Toaco tocorezele
C-au trecut botezele,
Toaco tocoriile
C-au trecut floriile,
Toaco tocoruțele
C-*acuși* vin păscuțele...“

(P. Olteanu, Hunedoara, Hațeg)

I. Creangă, *Povestea lui Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 459): „Măi omule, zise dracul. Tu cu șmichiriile tale ai tulburat toată drăcimea; da *acuș* am să te vir și eu în toate grozile morții!...“

Alec Văcărescu, p. 28, rău a pus pentru rimă pe *acuși* în loc de a c u m:

„Și tu limbă, ce tăcuși,
Ca o mută păn-*acuși*...“

Numai cînd se repetă, *acuși* arată o activitate febrilă în prezinte, nu în viitor:

„Pe cînd soacra horăia, dormind dusă, blajina noră m i g ă i a prin casă; *acuș* la strujit pene, *acuș* îmbala tortul, *acuș* pisa malai și-l vîntura de buc...“ (*Conv. lit.*, 1875, p. 284).

Prin emfaticul -a (v. ⁵A), *acuși* se amplifică în a c u ș a, fără a se modifica sensul.

„Cînd amenință pe cineva cu bătaie, poporul zice: Lasă că-ți voi arăta eu Bacăul a c u ș a!...“ (Preut G. Palladi, Tutova, c. Șendreștii).

Din *acuși*, după analogia lui „atitica“ din „atit“, se formează deminutivul a c u ș i c a, care se poate aplica dopotrivă la prezinte

„... o să-ți dăslușesc, pă cit m-o tăia puterea, atitea ș-atitea-ntre-bări și nepriceperi, trecătoare dă multe ori pîn mintea ta-ntunecată și nedăslegate pîn-acușica de judicata ta nedăprinsă...”

(Jipescu, *Opincaru*, 20).

v. *Acum.* — *Amuși.*

ACUȘA } v. *Acuși.*
ACUȘICA }

ACUȘOR } v. *Aculeț.*
ACUȚ }

¹AD-, préfixe. Devenind prefix, prepozițiunea latină *ad* ne apare în graiul român:

1. redusă la *a-*, fără a se reduplica următoarea consoană, după cum se reduplică în italiana: *afum* = it. *affumo*, *afund* = it. *affondo*, *alin* = it. *alleno*, *alint* = it. *allento*, *alung* = it. *allungo*, *amortesc* = it. *ammorto*, *aplec* = it. *applico*, *apun* = it. *appono*;

2. rămasă *ad-* denaintea vocalei: *adaog* = lat. *adaugeo*, *adăp* = lat. *adaquo*, *adun* = lat. *aduno*;

3. Amplificată printr-o vocală irațională denaintea consoanelor labiale: *adevăr* = lat. *ad-verum*, *adăpost* = lat. *adpositum*, *ademină* = *ad-manum*.

v. ¹⁵A.

²AD, s. n. ; enfer. Astăzi se zice numai *i a d*.

Predica transilvană, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 228): „deci acolo în lăunūtru intru *adū* întunérecul ales fi-va, chinū cumplitū și durere nespūsă; că acolo vare-ce veri simți și vare-ce veri auzi, totu țî-e urătū și de totu te îngrozești; și vare-ce veri atinge sau se va atinge de tine, de toate te vatāmi, că *adul* iaste plinū de amarū fierbinte...”

Cod. ms. miscel. sec. XVII (Bis. Sf. Nicolae din Brașov), p. 652: „besérecă sa, caré nu o va învînce ușa *adului*...”

Dosofteiu, 1680, f. 110 b: „izbăviș sufletulū mîeu din *adul* cel mai de desuptū...” ; dar și cu forma *i a d*, f. 150 a: „toț carîi să pugoară în *i a d*...”

Paleoslavicul *АДЪ* din grecul *ἄδης*. Cuvîntul vechi românesc, rămas de epoca păgînă pentru a exprime aceeași noțiune, este *t a r t a r* = lat. *tartarus* (= gr. *τάραρος*), de ex. în *Cugetări în oara morții*, circa 1500 (*Cuv. d. bătr.*, 465): „...o, amar ceia ce nu se pocăescu de păcatele sale, că aceia toți se ducă în foculū nestinsu și în vermi neadurmiți și în *t a r t a r u*...”

v. *Genune.* — *Iad.* — *Tartar.* — *Tărîm.*

³AD! — v. *Aduc.*

ADAM, n. pr.; nom du premier homme, personnification sémitique et chrétienne des origines de l'humanité. Numele primului om, după Biblie. Arăbește: *a d a m* „om”.

Abia în secolul trecut românii au început a întrebuița data creștină în locul cronologiei bizantine de la zidirea lumii, presupusă a se fi întâmplat cu 5508 ani înainte de Crist, și care se numea „cursul anilor de la Adam“.

Nic. Costin, *Letop.* II, 77: „...și l-au rădicat pe Mihaiu-vodă din scaun, și cu mare mănie și grabă l-au cuprins, în 14 zile, fiind vineri, fiind Mihaiu-vodă la biserică la Trii-sfetitele, fiind în ziua sărbătoarei a Prepadoamniei Paraschevii, fiind cursul anilor de la Adam 7218, iar de la Hs. 1710...“

De aci locuțiunea poporană: „de cînd cu moș Adam“, pentru a arăta o vechime extremă a unui lucru, ceea ce se zice italienește: „da Adam o in qua“. În Moldova: „de la Adam b a b a d a m, adecă „babă Adam“, cu turcul sau tătarul b a b à „tată“.

v. *Veleat.*

Nemic nu era înainte de Adam. Numai el se născuse fără părinți. Singur pămîntul i-a fost tată și mumă. Aceste credințe sînt exprese prin două ghicitori ajunse a fi poporane, deși sînt invederat de o provenință cărturărească:

„— Cine nu s-a născut și a murit?

— Adam strămoșul.

— Cine la moartea lui a intrat în pîntecele maichi-siî?

— Tot Adam strămoșul“ (A. Pann, *Moș Albu* I, 28).

D.G.D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 250) aduce următoarele paraleluri străine, al căror număr s-ar putea înzeci:

„— Quel est l'homme qui n'a pas eu de mère? — A d a m .

— Quel est l'homme qui est mort sans être né? — A d a m .

— Wer gestorben und nit geboren sey? — A d a m .

— Nun nasciu,

nun addatau,

senza nasciri muriu. — A d a m o.“

Alte ghicitori, de aceeași natură, v. la Dr. Gaster, *Liter. pop.*, 230, unde ne apare totodată figura lui Adam în literatura noastră poporană cea poească, adecă muncită și-n mare parte tradusă din slavonește sau din grecește de bieții dascăli bisericești, dar îmbrățișată și răspîdită pe la țară. Așa este, de exemplu, o *Poveste despre „Adam“ și Eva și Versul lui „Adam“* (*op. cit.*, 276 sqq.), care se începe prin:

„Veniți toți cei din Adam

Și cu fiii lui Avram,

Să cîntăm versuri cu jale

Pentru-a lui Adam greșale...“

Tot de origine dascălească, însă îmbrăcat ceva mai românește, ni se înfățișează Adam în colinde și-n cîntece de nuntă.

Într-o colindă, culeasă de d. I.G. Bibicescu în Transilvania (Col. ms.), „Ion sint-Ion și cu bunul Dumnezeu“ judecă pe Adam, care se scuză cu naivitate că l-a înșelat Iuda de i-a băgat mărul în gură; apoi:

„Adam din rai a ieșit,

Tot plîngînd și suspinînd

Și-n cîrji albe răzimînd

Și din gur-așa grăind:

— Rai, rai, rai! grădină dulce!

Nu mă-ndur a mă mai duce

De dulceața poamelor,
De mirosul florilor,
De sunetul frunzelor,
De zgomotu-albinelor.
De viersul păsărilor
Și de glasul îngerilor..."

La nunți, duminica, înainte de plecare la biserică, se recită așa numita *Iertăciune*, în care se zice că Dumnezeu a zidit:

„Pe strămoșul nostr-*Adam*,
Din care ne tragem neam:
Cu trupul din pământ,
Cu oasele din peatră,
Cu frumsețea din soare,
Cu ochii din mare..."

apoi despre Eva și gonirea din rai:

„Dar Dumnezeu s-a milostivit
Și a doua oară l-a primit
Și i-a zis: — *Adame, Adame*,
Creșteți și vă înmulțiți
Ca nisipul mării
Și ca stelele cerului,
Și pe pământ să trăiți
Și să-l stăpiniți!
Și de atunci se trage
Vițe
Și semințe
Până ce-a ajuns rindul
Și l-aceste două mlădițe,
Ce stau plecați
Ca dumneavoastră, părinți,
Să-i iertați
Și să-i binecuvințați..."

(G. D. Teodorescu, *op. cit.*, 166—7)

După o versiune din Moldova, *Adam* fusese zidit:

„Cu trupul din opt părți,
Cu oasele din cheatră
Și cu gândul din mulțimea îngerilor..."

(M. Busuioc, Suceava, c. Pașcani-Stolniceni)

După o altă:

„Dumnezeu a văzut
Că raiul rău i-a șezut
Fără moștenire
Și fără viețuire,
S-au gândit ca pe om să zidească
Și raiul să moștenească:
Au luat ochii din mare,
Chica din soare,

Lut din pământ
 Și suflet din Duhul sfânt,
 Și-n clipă pe strămoșul *Adam* a făcut..."

(Constantiniu, Neamț, c. Doamna)

În alte varianturi, se mai adaugă: „singele din rouă“, „cugetul din noori“, „suflare din vînt“ etc., sau în loc de „mulțimea ingerilor“ se pune: „iuțimea“. Cele „opt părți“, din cari fusese zidit trupul lui *Adam*, figurează în manuscrise slave începînd deja de prin secolul XIV, cari însă fiind de provenință sudică, căci ele menționează pe cumani, pe români, pe arnăuți, e tot așa de cu puțință ca noi să fi luat legenda de la serbi sau bulgari, precum e cu puțință și viceversa (v. Tichonravov, *Pamiatniki otręchenoi ruskoj literatury*, t. 2, p. 439 sqq.). În orice caz, fîntîna comună, directă sau indirectă, a acestor subtilități teologice poporane e bizantină, după cum e și explicațiunea simbolică a numelui A D A M în *Pravila* lui Mateiu Basarab: A = Ἀνατολή (răsărit), D = Δύσις (apus), A = Ἄρκτος (nord) și M = Μεσημβρία (sud).

v. *Conăcările*. — *Iertăciune*. — *Nuntă*.

Mult mai românesc e *Adam* în vrăji și descîntece.

Într-un descîntec cînd s-a deochiat o vită:

„... ie vacile,
 Le du pe c ă r a r e a l u i A d a m
 La pășunea lui Avram
 Și la apa lui Iordan...

(I. D. Nour, Bîrlad)

Într-un altul de desfăcut farmecele:

„De mîna dreaptă m-au luat,
 Pe c ă r a r e a l u i A d a m m-au purces,
 La fîntîna lui Iordan dusu-m-au,
 Cu crucile de mir,
 Cu țărnișurile de vin;
 Așa Sfînta Precistă iarăși de mîna m-au luat,
 Pe croh alb m-au așezat..."

(*Idem*)

Într-un descîntec de albeață:

„De mîna dreaptă l-a luat,
 Dipe soare l-a înturnat
 Și-a pornit, și a plecat
 Pe d r u m u l l u i A d a m
 La fîntîna lui Iordan,
 Și-a tilnit
 Trei surori a soarelui..."

(*Albina Carpaților*, 1879, p. 345)

Ce să fie oare „cărarea lui *Adam*“ sau „drumul lui *Adam*“? În alte descîntece figurează în locu-i: „cărarea lui *T r o i a n*“, de ex. în lunga vrajă „de a face pe dragoste“, culeasă de d. S.F. Marian în Bucovina și unde ne întîmpină de trei ori:

„Mărioar-au sinecat,
 Sinecat și-au mînecat

Pe cărarea lui T r o i a n
La riul lui Iordan..."

(Col. I. Tr., 1870, nr. 3, p. 4)

În altele:

„Pe cărare,
Pe ulița mare,
La riul lui Iordan,
La fântina lui B o g d a n....“

(G. D. Teodorescu, 362)

Traian, părintele Daciei; Bogdan, fondatorul Moldovei; iată-ne deja departe de lumea biblică!

Înlocuit-au românii pe strămoșul omenirii *Adam* prin strămoșul național *T r a i a n*? sau nu cumva, din contra, vechiul cult al eroului păgîn va fi fost gonit mai tirziu prin elementul semitic al creștinismului? În astronomia poporană „calea lui *T r o i a n*“, fiind una din numirile „drumului de lapte“, să fie oare tot aceea și „calea lui *A d a m*“? Iată, negreșit, nește cestiuni cit se poate de interesante. Vom observa numai că-n latinitatea medievală această parte a cerului se chema „via Sancti Jacobi“, de unde: span. *camino de Santiago*, fr. *chemin de St. Jacques*, provenț. *cami de San Jaques*, bret. *hent sant Jakez* etc. (v. Gaidoz et Rolland, *Mélusine*, 1884, p. 151-3).

v. *Avram*. — *Bogdan*. — *Iordan*. — *Troian*.

Se pare că tocmai funcțiunea cea astronomică a lui *Adam*, suit într-o sferă mai pe sus de cei doi luminători, ne întimpină în balada poporană *Soarele și luna*, așa după cum se cîntă în Dobrogea (Burada, *Călăt.*, p. 168). Neștiind cum să scape de amorul fratelui său, Luna îi zice Soarelui:

„— Soare luminos,
Mîndru și frumos!
O scară de fer
Pin' la naltul cer
Tu mie să-mi faci,
Pe ea să te urci,
Iute să te duci
Pin' la moș *Adam*,
Căci dorință am
La el să privești,
Să te spovedești.
— Degrabă el s-apuca
Și îndată că făcea
O scară de fer
Pin' la naltul cer,
Ș-apoi se urca
Și se înălța
pîn' la moș *Adam*,
Străbun lui *Avram*,
La el că privea,
Se spoveduea.
Adam scoborea,
De-a stînga-l lua,
În iad îl băga...”

În fine, după cum prin *Adam* s-a început lumea, tot prin *Adam* se va sfârși; așa crede poporul. Una din legendele române despre Judecata cea din urmă sau „vremea de apoi“ este că atunci „cînd se vor împlini veacurile“, Dumnezeu va pune pe *Adam* să buciume, și la trîmbița lui se va zgudui lumea și se vor scula morții de prin morminte (Vaslui, c. Negreștii și Mirceștii; Botoșani, c. Poiana-Lungă). O versiune adaogă că buciumarea va ținea trei zile și trei nopți, „și cine n-o va auzi, va rămînea în iad, iar ceilalți vor merge la judecată“ (A. Ciureanu, Vaslui, c. Zăpodenii). Unui om pierdut fără îndreptare și fără muștrare, i se poate zice că: n-a auzit trîmbița lui *Adam*.

Cu toate astea, nici pe *Adam* nu-l cruță poporul în injurăturile sale. La Vrancea, bunăoară, „auzi mereu ocări de: Pasca mă-sei, crucea, Dumnezeu, feștania, luceafăru mă-sei, *Adamu* mă-sei etc“. (Putna, com. Găurile).

În vechile texturi, numele *Adam* își acață uneori pe flexionarul -u: **АДАМС**. În *Călătoria la iad a Maicei Domnului*, scrisă circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 358): „puterea cinstitei cruci, cea ce *Adamu* și Eva izbăvi deîn blăstemu...“ De asemenea în *Legenda Duminiciei*, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 45): „ainte feču omu întăe *Adamu* de-l feču în chipul mieu...“ În ambele pasage *Adamu* e la acuzativ, în loc de: „pe *Adam*“.

Ca nume de botez, *Adam* — de unde patronimicul A d ă m e s c u, augmentativul A d a m o i u (în Banat: A d a m o n i u) și deminutivele A d a m u ț și A d a m a c h e — e foarte rar la români. Ca nume evreiesc, îl vedem într-o satiră poporană din Bucovina, *Jidovii și volintirii*:

„Într-o seară neguroasă,
Care viră frică-n oasă,
Mergeam noi,
O sută de jidănoi:
Chișer și Haham,
Bureh și *Adam*,
Și cu rabin între noi,
Cu trei cară de-usturoi...“

(*Col. l. Tr.*, 1871, p. 39)

Ca nume local, este un sat *Adam* în Tutova, numit după mănăstirea de maice de acolo, și un sătuleț *Adam* în districtul Sucevei: apoi A d a m e ș t i i, sat în Teleorman.

v. Aron. — Avel. — Cain. — ²Jidov. — Moise...

²ADAM, nom propre personnel. — v. ¹Adam. — ³Adam.

³ADAM, nom de certaines localités en Moldavie. Din localități cu acest nume, cea mai însemnată e mănăstirea *Adam*, altădată aparținînd Covurluiului, astăzi însă — prin schimbarea hotarelor districtuale — căzînd în partea Tutovei.

Un act din 14 octobrie 1652 (Arh. Stat.): „+ adecă eu Petrișor ot Tăplăoni și Vrăbie izbășa și Vasilie Țocol ot Milești și Sava Rojan ot Grădinari scriem și mărtorisim co cestu zapis al noostru cum noi de

bonă voe noastră am dat danie a noastră draptă ocină și moșie din Codrul Ghenghii din hotarul Osiăacilor pe Vale Brabănelui în Pădure Meriaă în loc pustiu, am dat lui A d a m căpitanul de ș-au făcut mănăstire...”

Dentii bărbătească, mănăstirea *Adam* a trecut apoi, abia în prima jumătate a secolului nostru, la călugărițe, aduse aci din Florești:

Mitropolit Veniamin, 1836 (Arh. Stat.): „luind aminte și pentru pitrecirea și viața a maicelor călugărițe din sf. monastire *Adamul*, unde prin vrerea lui D-zeu mutindu-să de la monastirea Floreștii, lă-sindu-o ace monastire pitrecătorilor cu lăcuința părinților greci...”

ADAMĂNT (plur. *adamanturi*), s.n.; diamant, pierre précieuse. *Lex. Bud.*: „*Adamant*, der Diamant; de *adamant*, Diamanten.”

Varlam, 1643, II, f, 53 a, în viața Sf-lui Ioan de la Suceava: „să usteneră și slugile, bătându acelū trupū t a r e c a d e *adāmantū* (АДЪАМАНТЪ)...”

Peste Carpați se pronunță mai mult *adiemant*, sub influința maghiarului *gyémánt*. La noi nu se mai zice decât *d i a m a n t*, cu forma italiană. Italienii însă, alături cu „diamante” mînțin și pe „adamante”, dar numai ca vorbă poetică, după cum ar putea să rămînă și-n poezia română, lăsindu-se pe „diamant” graiului prozaic.

„Non, se di ferro doppio o d'a d a m a n t e
Questa muraglia impenetrabil fosse...”

(Tasso, *Ger.* III, 54)

Derivă din grecul *ἀδάμας*, trecut la români prin paleoslaviceul *adamantū*. Sinonim curat românesc, în legătură cu legende poporane, este *n e s t i m a t ă*, „peatră care luminează noaptea ca ziua”.

v. *Balaur*. — *Nestimată*. — *Peatră*.

ADAMASCĂ, s. f.; 1. Sorte d'étoffe de luxe importée de l'étranger; 2. sorte d'étoffe fabriquée de coton et de laine par les paysannes roumaines.

1. Ca stoaafă de lux, *adamască* se fabrica dentii în China și mai cu seamă la *D a m a s* în Siria, de unde-i vine însuși numele; apoi în Occident, unde nu întirziase a ajunge la o mare perfecțiune, mai ales în Italia: la Veneția, la Genova, la Lucca. Sub raportul bogăției, *adamască* stă alături cu catifea:

„Souvent sur le velours et le *d a m a s s o y e u x*
On voit les plus hâtifs des convives joyeux
S'asseoir au banquet avant l'heure...”

(V. Hugo)

Ca țesetură de mătasă, „damas soie”, *adamască* este o stoaafă grea, amestec de atlas și de taftă, cu frumoase flori sau desemnuri ieșite dasupra, uneori cu fire de aur sau de argint. Pentru amănunte, v. Bezon, *Dict. des tissus*, t. 6, p. 71 sqq.

În România această stoaafă pătrundea în două fabricate pe două căi: o varietate d-a dreptul din Orient, prin Turcia, și atunci se chema *m u ș c h i*, din turcul *dimişki*, grecul *δμιλακιον* „satin de Damas”; 201

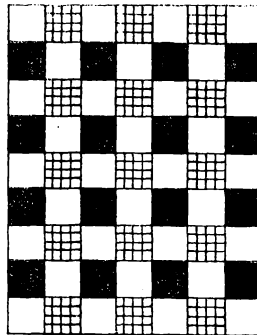
o altă varietate, din Italia, unde se zice astăzi „damasco“, dar în veacul de mijloc purta numele de „adamasco“, latinește „adamascus“, de ex. într-un act italian din 1389; „planeta una drappi auri in campo viridi, facta ad spicas cum frisiis largis A d a m a s c h i , fodrata tafetali rubeo“ (Du Cange, *ad voc.*). Cuvîntul românesc vine dară imediat din italianește, nicidecum de la slavi (Cihac, II, 1), fiindcă atunci ar trebui să fie *adamașcă*, nu *-ască*, deoarece rusește e *adamaška*, polonește *adamaszek*, iar la ceilalți slavi fără inițialul *a*: bohemul *damašek*, slovenul *tamašek* etc. Slavii însă au primit și ei vorba tot prin comerțul italian, mai ales venețian.

În inventarul m-rii Galata din Iași, 1588, ambele varietăți: *m u ș c h i* și *adamască* figurează alături (*Cuv. d. bătr.* I, 199): „4 poale (de icoane) de *adamască* galbeni și cu floare albe și pre margine atlažu *m u ș c h i i*“.

Tot acolo ne întimpină *adamască* de următoarele culori: verde, roșie, albă, mohorită, albastră, neagră; apoi: „cu obraje“ și „cu obraje și cu flori“. „*O b r a z e*“ se numea desemnurile.

2. Ca stofă țesută de țărance române, se cheamă *adamască*, mai ales în Moldova, un fel de *alesătură*. „...urzala bumbac, bătaia lînă boită, în cinci ițe, se numește *adamască*. (M. Dimitriu, Covurlui, c. Smulții).

„*Adamască* este o țesătură în patru sau cinci ițe, a cărei urzeală este de in sau bumbac și bătătura de lînă cu diferite culori, formînd o față cu mici cadrilaturi de felul acesta:

(A. Negru, Tecuci, com. Poiana).“

La țărani această sărăcăcioasă *adamască* din bumbac și lînă servă pentru haine femeiești și mai cu seamă pentru așternut tot așa de bine ca la cei bogați *adamasca* cea de mătasă.

v. *Alesătură*. — ²*Bătaie*. — *Coftirie*. — *Iță*. — *Război*. — *Urzeală*...

***ADAMĂSCĂ**, t. de botan. — v. *Avrămeasă*.

Din toate limbile romanice, latinul *adaugere* (-xi, -ctum, -ère) a rămas numai la români, păstrînd același sens, dar diferențiindu-se în trei conjugățiuni: *adăogăre*, *adăogire* și *adăogere*. Trecerea lui *adaug* în *adaog* se datorește acomodățiunii, *o* fiind fiziologicește mai aproape de *a* decît *u*, astfel că poporul de multe ori rostește „aor“, „taor“ etc., netonicul *u* supunîndu-se tonicului *a*. Macedo-românește, după o altă tendință fonetică, *u* după vocală devine *v*: *adaogere*, ca și în *lavdu* = *laud*, *avdu* = *aud*, *arevdu* = *răbd* etc. (v. ¹U).

I. Ramificarea sensurilor.

a) *Adaog* = *s p o r e s c* „augmenter“:

Beldiman, *Tragod.*, v. 1103:

„Se deșteaptă eteriștii, că i-au amăgit simțesc,
Adaoge turbăciunea, pe Balș învinovățesc...”

Ibid., v. 4099:

„Se întorc iarăși la gazdă, cai de menzil poroncesc,
A se face prelungire nicidecum nu-l îngăduiesc;
Aceasta îl dărma tare, aceasta îl supăra,
Adăogea îngrijirea întru care el era...”

b) *Adaog* = *m ă r e s c* „accroître“:

Pravila Moldov., 1646, f. 26: „cela ce va face vamă noo caria n-au fostă, sau de va mai *adaoge* cea viache decumă au fostă...”

O predică din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 260): „iară când avem pre Dumnezeu îndemnătoriu și ajutoriu, atunce și usrădiia noastră aprinde-se și se *adaoge*...”

Constantin Brincovan, 1695 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 127): „iar carele de nu va drège, încă și nu va *adaoge*, ci va scădea și va strica dentr-acestea și dentr-alte mili de ale sfintei mănăstiri...”

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 228: „...și acei bani să steie temeiu păn la anul să ămble, neavând voie ispravniciei nici să-i *adaogă*, nici să-i scadă...”

Ibid., 228: „Domnul încă au chemat boieri și le-au arătat, zicându-le ca să se adune la un loc cu toții și să găsească leac să *adăogă* sfertul...”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 13: „a me mirare să *adaogē* cu măsura ce a me luare aminte să îndoē...”

c) *Adaog* = *i m m u l ț e s c* „multiplier“.

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 96: „și va *adaoge* munci cătră munci...”

Mai ales în urarea: a se *adaoge* anii sau zilele cuiva.

O scrisoare rustică muntenească, circa 1609 (*Cuv. d. bătr.* I, 174): „ni rogămu dumnitale și jipănesei dumnitalé și coconui dumnitale, și Dumniziu să vă *adaogă* zelé și ai dumnifavostă...”

d) *Adaog* = *m a i d a u* sau *m a i s p u n* „ajouter“:

Pann, *Prov.* III, 78: „Scumpul cumpără stafide și cere să-i *adauge* piper...”

Moxa, 1620, p. 393: „(Nichifor Foca) au plecat Syriia și s-au închinatū Lichiia și au dobânditū Finichiia, și iară *adaose* greçasca să fie greçască...”

Constantin Brincovan, 1695 (*Cond.*, ms. Arh., Stat., p. 101): „iar pentru a părinților ce vor fi lăcuitoari într-însa hrană și traie vieții am *adaos* și am ajutorat cu cele după putință...”

Ibid., p. 103: „și iar am dat și am *adaos* domniea-mea la sfânta mănăstire ocină în sat în Rămesti...”

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 85: „derept acéia apostolul au *adaus* de-au zis: nu vâ înșălăreși...”

Un cuvînt al Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 359): „pentru ce *adaoge* cătră cuvântuș-altele? că cum au zisū: lepădați hitleniia, au nu era destul această? pentru ce *adaoge* de zice și: înaintea ochilor miei?...“

e) *Adaog* c u p i r ă „détréditer, diffamer.“

Nic. Costin, *Letop.* II, 129: „Zic unii cum și cu acel Bekir Aga și-au fost imputat Lupul Costachi vornicul, și cu Mehmet Efendi Iazagiul, că turcilor cine le poate sătura lăcomia lor? Deci să-l fie *adaos* c u p i r ă la vezirul și ei...”

Nic. Muste, *Letop.* III, 59: „Apoi eșind din Edecula, tot nu-l lăsa domnul muntenesc să se odihnească mazil cum era, ce c u m u l t e p i r i il *adăogea* să-l facă surgun și din Țarigrad...”

Ibid., p. 80: „și acum nici de poronca împărătească n-au vrut să de pe boieri; și c u a l t e p i r i *adăogându-l*, i-au stricat domnia lui Mihaiu-vodă...”

f). *Adaog* c i n t e c .

Dosoșteiu, 1673, f. 114 a:

„Cariî cearcă să mă prindzâ,
Răutatia să-î cuprindzâ,
Iară eū, hie-n ce vriame,
Lăngă tine nu m-oî tîame,
Ce-ț voi *adaoge* cîntec
Din zûor de când mă mânec...”

În „a *adaoge* cîntec“ cu sensul de „a î n c h i n a“, „vouer, dédier“, se surprinde o accepțiune foarte arhaică, pe care o avusese și latinul „adaugeo“ în graiul sacerdotal, de ex.: „decumam a d a u g e r e“ la Plaut.

În *Psaltirea* lui Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.) se presară pe ici, pe colea o interesantă sinonimică a cuvîntului, fiindcă traducătorul, deși avea denaintea ochilor un text slav, totuși își da multă silință de a găsi pentru fiecare idee o expresiune curat românească, astfel că traduce multe pasaje în cite două-trei feluri, de ex.:

Ps. LXXII: „iată aceștea păcătoș se *adaogū* pururiā = iată aceștia păcătoș se î n m u l ț e s c ū pururiā...”

Ps. LXXXVIII: „și nemica nu va s p o r i vrăjmașul spr-insū = și nemica nu va *adauge* = și nemica nu va f o l o s i ...“

Ps. CV: „și se î n p r e u n a r ā lui Velfegor = și se *adauserā* lui Velfegor...”

Să se observe însă, în teză generală, că în cărțile bisericești traduse din slavonește *adaog* corespunde totdeauna lui *прнложити*, literalmente „punere lîngă“, dar avînd o mulțime de accepțiuni în frazeologie, așa că reprezintă după împrejurări pe greul *προστιθέναι, παρεισάγειν, ἐπιμένειν, συγκατίθεσθαι, συντίθεσθαι, κολλᾶσθαι, ἐνοῦσθαι* etc. De aici

rezultă că-n unele pasaje din vechile tipăriture *adaog* este o vorbă românească numai doară prin materie și formă, dar e ceva cu totul străin prin funcțiune. În *Psaltirea* lui Silvestru, 1651, tradusă după originalul evreiesc, întrebuițarea semasiologică a lui *adaog* e mai corectă:

Ps. LX: „dzile spre dzile înpăratuluî *adaoge*-î-veri...”

Ps. LXVIII: „*adaoge* strămbătate spre strămbătata lor...”

Ps. LXX: „și *adaugi* spre toată lauda ta...”

....dies super dies regis ad j i c i e s...”

....a p p o n e iniquitatem super iniquitatem ipsorum...”

....et ad j i c i a m super omnem laudem tuam...”

În *Psaltirea* cea versificată a lui Dosofteiu, 1673, fiind cu totul emancipată de litera contextului slav, *adaog* își recapătă de asemenea pe deplin funcțiunea sa românească.

F. 33 b:

„Dumnezău mă paște și n-am lipsă
La loc de otavă ce-mi întinsă
Sălaşul pre ape de răpaos,
Și cu hrană sufletu mi-au *adaos*...”

F. 16 a:

„Precum iaste ceriul mare de nălțame.
Pre pământ *adaogi* de oameni multăme...”

II. F i l i a ț i u n e a f o r m e l o r .

Forma organică *adaugere*, întocmai latinul *ad a u g e r e*, e deasă în monumentele noastre literare cele mai vechi.

În *Omiliarul* lui Coresi, 1580, ea ne întimpină la tot pasul; de exemplu:

quatern. II, p. 9: „pământul cela lucratulă grăsimă saduriloră *adauge*-le...”

quat. VI, p. 5: „cu postulă *adauge*-șu sănătate și tărie, iară dein neținere boala și neputința apropiu-se...”

quat. XI, p. 13: „cine va avea mai multă , și mai multă i se va da și i se va *adauge*...”

quat. XXVI, p. 3: „vătămăturilor călea rélele *adauge*-le vindecare...”

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.):

Act. Ap. XXII, 2: „audziră că evreiasca limbă glăsi cătră-nșii, rutes *adauseră* fără-voroavă...”

....quum audissent autem quia hebraea lingua loqueretur ad illos, magis praestiterunt silentium...”

În *Codicele Șcheian*, din aceeași epocă (ms., Acad. Rom.):

Ps. XL, 9: „și nu va *adauge* se vinie...”

....non adjiciet ut resurgat...”

Ps. LX, 7: „dzi spre dzi lu înpărat *adaugi*...”

....dies super dies regis ad j i c i e s...”

Ps. LXVIII, 27—8: „și cătră durerea ranelor mele *adauseră*; *adauge* fără-lége...”

....et super dolorem vulnerum meorum addiderunt; appone iniquitatem...”

Ba chiar cu finalul -u:

Ps. LXX, 14: „e eu purure upo-
vâiū in tine, și *adaugu* in toată
lauda ta...”

„...ego autem semper sperabo, et
ad jic ia m super omnem laudem
tuam...”

În secolul XVII, cuvîntul se mîntîne tot în a treia conjugățiune,
dar începe deja a precumpăni forma cu o: *adaogere*.

A se alătura *Psaltirea* lui Coresi, 1577, cu acea a lui Dosofteiu, 1680:

Coresi:

Ps. XL: „Cuvântū lēge-călcătorū
puseră spre mine: cāndū doarme și
nu va *adauge* să învie?...“

Ps. LX: „zi spre zi lu înpăratū
adaugi...”

Ps. LXI: „bogățiā să curā, nu
adaugeți inema...”

Ps. LXXVIII: „cā cine tu vātāmașū,
ei mānarā și cătrā durērea ranelorū
mēle *adauserā; adauge* fără-lēge...”

Dosofteiu:

„Cuvântū călcătorū de līage pusārā
supra mīa: darā cela ce doarme au n-a
adaoge a să scula?...“

„...dzāle preste dzāle înpăratulū
vei *adaoge*...”

„...bogățiā de curā, nu *adaogetū*
inemile...”

„...cā pre carele tu ii bătuș, eī iī
luarā in gonā și cătrā durīarīa ranelor
mīale *adaosārā; adauge* fără-līage...”

Atît în secolul XVI, precum și pînă la finea secolului XVII, ne mai
întîmpinā din cînd in cînd forma organică a perfectului simplu: *adāuș*
sau *adāoș* = lat. *adauxi*, înlocuită deja in cele mai multe cazuri prin
analogicel *adāosei*.

Coresi, *Omil.*, 1580, quat. XXXIII, 16: „iārā eu amū nu numai
învātai, ce și lucru *adaușū* (АДАУШУ), acēlea carele altulū niminea nu
le-au făcutū...”

Omiliar de la Govora, 1643, p. 601: „însumi multe ostenēle *adaoș*...”

Biblia Șerban-vodă, 1688, p. 446: „iatā eu mă mārīiū și *adaoș*
înțelepciūne preste toți...”

Ibid., p. 447: „mă mārīiū și *adaoș* înțelepciūne mai multā decātū
toți...”

În macedo-romāna, latinul „*adauxi*“ a devenit *adapșu* prin forma
intermediarā *adapșu* = *adaușu*. Se conjugă: *adapșu*, *adapșeși*, *adapșe*,
adapșem, *adapșet*, *adapșeră*. Din participiul latin „*adauctum*“, macedo-
romānii au făcut: *adapt*, mai organic decît daco-romānul *adaus* (v.
V. Petrescu, *Mostre I*, 151).

E interesant la Coresi, 1580, quat. VIII, p. 1: „dereptū acēia și
timpinarā pre elū cu slavā credinčoșii și blagoslovenie avāndū de elū,
cā de n-a r ā f i c r e z u ț i, nu se-a r ā fi așa curāndū d a u ș ū...”
ceea ce ar presupune pe reciprocul „mă *adaug*“ conjugat la prea-
perfect condițional cu motiūnea participiului după gen și număr:

(eu, tu, el) *m-aș fi* —, *te-ai fi* —, *s-ară fi adaus*;

(eu, tu, ea) *m-aș fi* —, *te-ai fi* —, *s-ară fi adausă*;

(noi, voi, ei) *ne-am fi* —, *v-ați fi* —, *s-ară fi adauși*;

(noi, voi, ele) *ne-am fi adause* etc.; în fapt însă poate să nu fie aci
decît un caz de atracțiune sintactică.

Trecerea lui *adaug* în prima și-n a patra conjugățiune pare a fi
posterioră secolului XVII; cel puțin nu ni s-a întîmplat a o găsi în
texturi, deși în grai ea lesne se justifică. În formele organice *adāugere*,
1206 *adāuseră*, simțindu-se o ne-nđămînă la rostirea celor trei silabe ce urmează

după cea tonică, poporul ajunse din cauza comodității a le înlocui prin: *adăugăre* sau *adăugire*, *adăugără* sau *adăugiră*. Astăzi pînă și scriitorii noștri cei mai buni șovăiesc între aceste diferite forme, toate poporane. Așa, Costachi Negruzzi, în aceeași nuvelă *Zoe*, pune într-un loc: „*adăogă* tinărul scuturînd ciubucul...“, și cu trei pagine mai jos: „*omoară-mă* dar, *adaose* Iliescu...“; iar în povestea *Toderică* figurează pe aceeași pagină: „*au adaos* arătînd pe Sf. Petru...“ și: „*adăogi* arătînd pe Sf. Petru“ (ed. 1857, p. 17, 21, 76). Prin urmare formele: *adăogă*, *adaose* și *adăogi*, pentru una și aceeași persoană a perfectului, i se păreau lui Negruzzi dopotrivă corecte.

III. A d a o r ă .

Afară de cele trei forme: *adăogire*, *adăogare* și *adaogere*, din cari cea dentii, nouă ea însăși, a produs apoi, după analogia tuturor verbelor de a patra conjugățiune, pe un prezinte indicativ și mai nou: *adăogesc*, independinte de inchoativul latin „*adaugesco*“; afară de acestea, *adaog* a mai suferit în graiul poporan o transformățiune foarte curioasă, nu fără interes chiar pentru știința limbei în genere.

Răposatul G. Seulescu, al cărui material din gura poporului era adunat mai ales în districtul Vaslui, aduce forma *adaoră* pentru *adaoge*: „nu *adaoră* = nu *adaoge*“ (*Arhiva Albinei, Suplem.*, 1847, no. 41, p. 165). Tot așa ni se scrie dintr-o altă parte a Moldovei: „unii prefac pe *g* în *r*, de ex. *adaoră* în loc de *adaogă*“ (G. Bunescu, Tecuci, com. Brăhășeștii).

Faptul dară există; însă trecerea lui *g* sau a lui *ğ* în *r* este și rămîne totuși o imposibilitate după fonetica română. În *adaoră* cu sensul de *adaogă* nu poate fi decît o fuziune a două cuvinte. Oricine face ceva „*a d o u a o a r ă*“, prin însăși aceasta a *d a o g ă* la cele deja făcute. Poporul contragînd pe „*a-doua-oară*“ într-un singur adverb „*adoară*“, de aci se naște: *adaoră* = *adaogă* + *a d o a r ă*.

Ceva analog ni se prezintă în francezul „*selon*“ alături cu provențașul „*segon*“ = span. „*segun*“ etc. Peste puțință de a se admite trecerea lui *c* sau *g* în *l*, deși e învederat totodată că „*selon*“ nu poate fi despărțit de „*segon*“. În adevăr, fenomenul nu se explică de loc prin vreo tendință fonetică, ci numai prin fuziunea lui „*segon*“ cu vechiul adverb francez „*lonc*“, (= rom. *lîngă*), care avea același înțeles. Precum la noi *adaoră* este: *adaogă* + *a d o a r ă*, întocmai așa la francezi: *selon* = *secundum* + *longum*.

v. *Adauză*. — *Adoară*. — *Lîngă*.

ADÀOGERE (pl. *adaogeri*), s. f.; accroissement.

Ioan din Vinți, 1689, f. 18 b: „iară cu părulă capulă ai acoperitū să nu sâ vatăme de *adaogeria* vânturilor...“

v. *Adaog*. — ²*Adaos*.

ADÀORĂ. — v. *Adaog*. — *Adoară*.

¹**ADÀOS, ADÀUS, -Ă**, part. pasé d-*adaog*. — v. *Adaog*.

²ADĂOS, ADAUS (plur. *adaose*, se poate și: *adaosuri*), s.n.; augmenta-
tion, addition, surcroit, supplément.

În sens restrîns, *adaos* este alipirea unui ce mai mic cătră un ce mai
mare de aceeași natură: *adaos* de leafă, *adaos* de griji, *adaos* de cheltuieli
etc., atunci cînd leafă, griji, cheltuieli și altele de mai-nainte sporesc.

Pravila Caragea, 1818, p. 6: „cînd gîrla prăvălindu-să, cite puțin-
tel va adăoga pămînt la pămîntul nostru, *adaosul* este al nostru...”

În sens general, *adaos* însemnează în limba veche tot ce mărește
sau rădică ceva în bine sau în rău.

a) În bine:

Constantin Brîncovan, 1692 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 5):
„cugetăndu întru inema noastră a zidi și a înălța sfîntă mănăstire pre
locul satului Hurezii, găsind locu ca acela bun și scaun de mănăstire,
și cu ajutoriul lui Dumnezeu den temelie o am înălțat, și lângă alte
mile și *adaose*, care am nevoit domnia mea să întărescu sfînta mănăstire,
pentru ajutoriu făcut-am domnia mea milă la sfînta mănăstire și cu
acestu mertic de sare...”

b) În rău:

Dosofteiu, 1673, f. 111 a:

„Că pre cela ce i-ai dat certare
Alergară să-l bată mai tare,
Și mă preste rane usturară,
Preste-*adaos* mai mult mă mustrară;
Dă-le și lor *adaos* pre vină,
Pre greșală certare deplină...”

Cam în același sens la Alecu Văcărescu, p. 44:

„Și tu, în loc de răpaos,
Și mai mult îmi faci *adaos*...”

unde însă „repaos” e pus numai pentru rimă, căci adevărata antiteză
a lui *adaos* e s c ă d e r e e .

Urechea, *Letop.* I, 95: „măcar că să află și de alții însemnate lu-
crurile țării Moldovii, apucatu-m-am și eu a scriere începătura și *adaosul*,
mai apoi și s c ă d e r e e a care să vede că au venit în zilele noastre,
după cum au fost întăiul țării și pămîntului nostru a Moldovii; că
cum să tîmplă de sărg și adaoge pohoiiul apii, și iarăși de sărg scade
și să înpuținează, așa s-au *adaos* și Moldova...”

v. *Adaog.* — *Adăosură.*

ADAOȘĂG (plur. *adaoșaguri*), s.n.; terme fiscal: surcharge. Cuvînt
format cam în epoca fanarioților pentru diferite a d a o s u r i fiscale
peste dările cele obicinuite.

Neculce, *Letop.* II, 299: „Atunce strică Constantin Duca-vodă
legătura văcăritului ce făcusă Antioh-vodă, și scoasă văcăritul: de cal
doi lei și de vacă un galbăn, și *adaoșag* de toată vita un tult...”

Grigore Vv. Ghica, 1764 (Codrescu, *Uric.* I, 133): „nefiind la
orîndueală ca să știe și săracii ce să dea, mulți din lăcuitori ș-au pără-
sit viile lor, temăndu-să că de multe ori se scotea și *adăoșaguri*, care

cu banii vădrăritului și *adăoșagul* acela, și că poate mai pune și vădrării năpaste, și cu aceste pricini fiind adevărul că era săracilor ca un jac...”

I. Canta, *Letop.* III, 178: „Alte obiceiuri rele ce era mai înainte să nu fie, nici spurcatul și stingerea norodului acel cu nume urit văcărit, numai grecilor drag foarte, să nu fie, nici pogonărit, nici conța, nici *adăoșagul*...”

Format din a d a o s prin sufixul -ș a g (= ung. -ság), ca în „furtușag” din „furt”, „vălmășag” din „valmă” etc.

v. *Adaos.* — -șag.

ADĂUZĂ, s. f.; lendemain. În graiul poporului, mai ales în Moldova, din construcțiunea „a - d o u a - z i” s-a format un frumos substantiv, tot așa de bine cimentat din trei elemente ca și compozițiunea franceză „lendemain = l'en-demain”. Nearticulat: *adauză*; cu artielu: *adauza*.

O narațiune țărănească din districtul Succava despre stafie ne spune că stăpînii caselor bîntuite de un asemenea spectru „aŭ obicei di cinstesc pi aratari cu un pahar di gin ș-o fălii di pâni, cari si lasă pi undi si știi că umblă staciia în timpu nopții, găsindu-si *adauza* paharu gol, ginu cinstit și pâniă răfuită...” (I. Bondescu, com. Giurgeștii).

În Banat se zice cu același sens: „miine-zi”, ca adverb; substantivul *adauză* este însă mai sintetic și nimic n-ar împedeca introducerea lui în limba literară.

v. *Adoară*.

ADĂ-, préfixe. — v. ³*Ad*.

ADĂMÎN. — v. *Ademenesc*.

ADĂOGĂTŪRĂ. — v. *Adăosătură*.

ADĂOGESC } v. *Adaog*.
ADĂOGIRE }

ADĂOGÎT, -Ă. — v. ¹*Adaos*.

ADĂOSĂTURĂ (pl. *Adăosături*), s. f.; insertion, addition.

Ioan din Vinți, 1689, f. 88 b: „spodobêște pre elŭ fără de osândă a lua preacuratele tale taine, nu întru muncire, nice întru *adăosătura* păcatelor, ce întru curăția sufletului...”

Cantemir, *Cron.* II, 376: „...mare jale ducem pentru căci acel vechiu chronic la mină nu ne-au venit, iară pricina este, căci văzînd noi *adăosăturile* basnelor, carile acel Misail și următorul lui Simeon din uscată tidva lor le-au scornit...”

Adăosătură este o formațiune neregulată, deoarece participiul „adăosat” sau „adăosit” nu există. Ea s-a născut prin fuziunea formei 209

a d ă o g ă t u r ă cu forma a d ă o s u r ă , în cari ambele sufixul *-ură*, ca totdeauna, s-a acăţat la participiu: „adaos + ură” şi „adăugat + ură”.

Forma cea mai corectă e a d ă o s u r ă .

ADĂOSŪRĂ (pl. *adăosuri*), s. f.; charge, addition.

Dosofteiu, *Synax.*, 1683, dec. 10: „nădzăle şi *adăosurile* scârbelorū, ce-l supărâră noaă ai, nu le-au băgatū samă ca o dză...”

În acest pasagiu *adăosură* figurează ca sinonim cu n a d ă = i - n a d ă „allonge”.

v. *Adăosătură*. — *Nadă*.

ADĂP (*adăpat*, *adăpare*), vb.; 1. abreuver, donner à boire, surtout aux bestiaux; 2. imbiber, arroser; 3. empoisonner.

1. Venind din lat. *adaquare* (ital. *adacquare*, span. *adaguar*, prov. *adaigar* etc.), *adăp* înseamnă literalmente „a duce la apă”, de unde şi aplicaţiunea cuvintului mai cu seamă la vite, astfel că românul, în cele mai multe locuri, s-ar scandaliza dacă i-ar propune cineva să-l *adape*.

„Omul mănincă, vita paşte iarbă; cind însă vitei i se dă fin sau orz, se zice că mănincă. Omul bea apă; calul se *adăpă*” (V. Popas, Covurlui, c. Slobozia-Conache).

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 4: „Ce să fac?... Să mă *adăp*?... Trebuie să ştii, cucoană dragă, că numai vitele *s-adapă*, dar oamenii beu...”

I. Creangă, *Moş Nichifor (Conv. lit., 1877, p. 377)*: „Gata, ju-pine Strul; numai *s-adăp* iepuşoarele aceste...”

Pompiliu, *Sibii*, 20:

„Fată albă
Cai *adăpă*.
Cîţi cai fură
Toţi băură...”

În balada *Strb-sărac*, fiind vorbă de calul cel minunat:

„De *adăpat* cu ce-l *adăpă*?
Tot cu lăpteşor de iapă
De şi-l face lat pe sapă...”

În *Psaltirea lui Corbea*, din 1700 (ms., Acad. Rom.), ps. LIX:

„Şi cu vinul umilinţei pre noi
Ai *adăpat* ca neşte proaste oi...”

Numai într-un mod excepţional românul zice despre sine-şi că se *adăpă*, dar nici atunci cu apă ca vitele, ci cu vro altfel de băutură, de exemplu:

„Mama-n braţe mă lua
Şi la sin mă legăna
Şi cu lapte m-*adăpa*...”

În ocări însă, românului îi place din ură a face pe dușman să se *adape* în loc de a b e a. Unul din blăstemele cele mai caracteristice este:

„Urască-te binele,
Iubească-te boalele,
Să te uști ca scindura,
Să te-*adăpi* c u l i n g u r a
Pîn' ți-i sfârși viața!...”

(Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 200)

Într-un sens analog de blăstem, la Costachi Negruzzi (ed. 1857, p. 177):

„Nici ura, nici amorul, nici lumea-nșelătoare
Ce ne-ncetat m-*adapă* cu fiere și venin,
Nu pot să facă altă decît să mă omoare...”

Nu atît de exclusive sînt vechile texturi, în cari *adăp* se aplică foarte des și la oameni, cu sensul de: „stîmpăr setea”.

Pravila Moldov., 1646, f. 20: „*adăpătorile* ce s-au făcutu să să *adape* călătorii...”

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 453): „au doară ai miluitu vrun seracu, sau ai dat mîncare flămînzilor, sau ai *adăpatu* vrun setosu?”

Moxa, 1620, p. 369: „beu și elu păharul ce *adăpa* pre alaltî...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. II, p. 16: „flămînzii amu, și datu-mîi-ățî mîncare; însetoșai și *adăpatu*-m-ățî...”

În loc de a doua persoană plurală „(voi)*adăparăți*”, după cum se zice astăzi, texturile cele mai vechi ne dau nu o dată pe „(voi) *adăpat*”, bunăoară tot la Coresi, 1580, quat. II, p. 10:

„...flămînzii și-mu dădet mîncare,
însetoșai și mă *adăpatu*...”

„...esurivi enim, et dedistis mihi
manducare; sitivi, et dedistis
mihi bibere...”

Noul Testament din 1648 se sfiește deja a pune pe arhaicul „*adăpat*”, înlocuindu-l prin: „mi ați dat beutură”.

II. După cum omul își *adapă* vitele sau pe sine-și, dînd a p ă, tot așa el poate să *adape* pămîntul, stropindu-l sau udîndu-l, de unde vine vechea locuțiune proverbială: „a d ă p a t din doi grădinari”, cînd era vorbă de o femeie cu mai mulți bărbați, de ex.:

Moxa, 1620, p. 397: „Zoia înpărâteasa pururia pohtiia să se cheme maică a fiu născut den trupul ei; dăcii s e a d ă p a d e n d o i gr ă d i n a r i c a u n ũ p o m e t ũ; unu-l chema Constantinū Monamahū...”

Figurat:

„Dar românii, fii ai celor ce-n vechime se luptară,
C u s u d o r i *adăp* pămîntul, ciștig hrana în dureri;
Sînt plugari...”

(Gr. Alexandrescu, *Tismana*)

Cea mai spornică *adăpare* a pămîntului nu vine însă de la om, ci din ploi și riuri.

Dosofteiu, 1673, f. 101 a:

„Dimineață când eș tu, dai ra ză
Și de tine cina să-mfrâmșadză,
De tine pământul să *adapă*
Și de bișug nime nu să scapă,
Că părăul tău Dumnezău varsă
De sațău gătin tuturor masă,
Brazdele pământului le-mbată
Să rodească siacere bogată...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 9: „de nu se-ară *adăpa* pământul de multe ori cu ploaia ce deștinge dein ceriu, n-ară fi răsărită erbi și să crească și să facă semințe intru iale și să dea mai multă rodū...”

De aci iarăși figurat:

a) *adăpare* prin credință:

Călătoria la iad a Maicei Domnului, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 334): „mult au hulitu pré slujitorii bésereciloru, iară dintr-ânse se-au *adăpatu* slugile lu Dumnezeu...”

b) *adăpare* prin știință:

Moxa, 1620, p. 345: „de pururia insetoșezi cu mentia ca să afli învățătura cărților și dentr-ânse cu dulcătă să te *adăpi*...”

Zilot, *Cron.*, p. 1: „Unii parte bisericească preoți, duhovnici vestiți, elirici la scaunul Mitropoliei țarei aleși; alții, dascáli slavoni și rumâni; și mai toți *adăpați* oareșice și de latinească și de grecească...”

III. În fine, precum francezul *poison* (= lat. *potionem*) însemna dentii „beătură” în genere, alunecînd apoi la sensul specific de „otravă”, tot așa românul *adăp* a trecut și el la:

a) dau beătură vătămătoare:

Corbea, *Psaltire*, din 1700 (ms., Acad. Rom.):

„Și intru setea mea *adăpare*
Mi-au fapt cu oțet iute și tare...”

b) inveninez:

Zilot, *Cron.*, p. 111: „...iar Filipescul nesuferind, începu a săpa pe vodă. Vodă, pricepînd, vru a-l perde, dar, neputînd, putu numai de-l făcu surghiun la moșia sa Bucovul, unde bolnăvindu-se — zic că l-au fost *adăpat* — și bolnav slobozindu-l de au venit la București, au ră-posat...”

v. ¹*Adăpat*. — ²*Adăpat*. — *Apă*.

ADĂPARE. — v. *Adăp*.

¹ADĂPĂT, -Ă; part. passé d' a d ă p. Pentru diferitele sensuri, vezi la verb; să se observe însă că *adăpat* se aplică aproape dopotrivă la oameni ca și la vite sau la pământ, pe cînd a d ă p se întrebunțează mai cu deosebire în privința acestora din urmă.

Intr-o frumoasă caracteristică a fetelor ardeleni:

„Și la grai sînt drăgăstoase,
Și la suflet sînt voioase,

Și-s cu buze subțirele
Adăpate-n tău cu miere,
 Să te tot săruți cu ele..."

(Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 28).

Să punem alături caracteristica unui prelat:

Zilot, *Cron*, p. 88: „Mitropolit se afla la venirea roșilor Dositeiu, grec de fel, *adăpat* cu învățătură, și firește cu duh pentru patrie bun, căci tot sta la întâmplări cu boerii cei buni pentru dînsa..."

v. *Adăp.* — ² *Adăpat.*

²**ADĂPĂT**, s. n.; 1. action d'abreuver ou d'imbiber; 2. empoisonnement. Ca „acțiune de a a d ă p a“, acest participiu substantivat nu se deosebește de a d ă p a r e, a d ă p ă t u r ă, a d ă p ă c i u n e, fiind însă mai elegant *adăpatul* vitelor, *adăpatul* pămîntului. E mai interesant sensul de „invăinare“, prin care *adăpat* a devenit ca și un termen tehnic medical în gura poporului pentru orice intoxicațiune printr-un corp fluid, fie în faptă, fie numai în presupunere.

„Pe aice se numesc boalele așa: durere de cap, dinsele sau ielele, vătămătură, surpătură, pintecărie, dropică, păr pe la degite, friguri, bubă-neagră, rîie, potcitură, diochere, făcut, *adapat* etc. Pricina frigurilor se socotește de săteni că este un d a t sau *adapat*..." (P. Teodorescu, Vaslui, c. Lipova).

Contra *adăpatului*, orideunde să fi provenit, babele de la țară întrebunțează mai cu seamă argint-viu (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

v. *Adăp.* — *Argint-viu.* — *Dat.* — *Fapt.*

ADĂPĂCIÛNE, s. f.; „action d'abreuver“ (Cihac).

v. ² *Adăpat.*

ADĂPĂTOARE (plur. *adăpători*), s.f.; abreuvour, citerne, auge.

Cuvîntul, literalmente „ceva care a d a p ă“, însemnează mai ales sghiaburile cu apă pentru vite. Iată unul și același pasagiu după *Premiarul* din 1683 și după *Biblia* din 1688:

Dosofteiu:

Exod. II, 16: „...ședzu la puț; iară popa lui Madiîamă avîa șapte fiate de păștia oile tatălui lor; și venind scotîa până împlîa *adăpătorile* ca să-ș adapé oilē...”

Șerban-vodă:

„...au șăzut la fântână: și la popa den Madiîam era 7 fete pascândū oile tătâni-său lui Iothor; și mergând scotea apă până umplură jghîaburile ca să adapé oile...”

În contextul latin: „canales“; grecește: τὰς δεξαμενὰς.

Constantin Brîncoveanu (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 8) în descrierea hotarelor unei moșii: „...den Șcheaoa în sus în vâlceaoa piscului nalt și despre Vulpéni la deal în lac, de la lac în coada vâlcéii grecilor alătorea cu curăturile lui Cazan pre vâlcea în jos pân în Scorbura, și iar Scorbura în jos pân la *adăpători*, de acoloa poteca lupoaei la deal...”

Pravila Moldov., 1646., f. 20: „cela ce va lua de pre lângă drumă *adăpătorile* ce s-au făcută să să adape călătorii, sau de le va strica, acesta să să cërte ca unū furū...”

În medio-latina se zicea *ad a q u a t o r i u m* (Du Cange, *ad voc.*).

v. *Adăp.* — *-oare*.

ADĂPĂTOR, -oare adj.; abrevant, quelque chose qui abreuve.

v. *Adăp.* — *Adăpătoare*.

ADĂPĂTÜRĂ, s. f.; „action d'abreuver, imbibition“ (Cihac).

v. ²*Adăpat.*

ADĂPŌST (plur. *adăposturi*), s.n.; abri, refuge, asile. Sinonim cu *acioală*, *zăvadă*, *liman* etc., dar avînd sensul cel mai general de orice loc unde o ființă poate să se liniștească fizicește sau moralmente.

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, in Acad. Rom., p. 249):

Ps. CVI: „și se veseliră că se domoliră, și-i indereptă pri-nșu intru l i n i ș t i a vrerii sale = intru *adăpostul* vrerii sale...”

„...et laetati sunt, quia siluerunt, et deduxit eos in portum voluntatis eorum...”

Alți sinonimi:

Coresi, 1577:

„...și se veseliră că tăcură, și derese-i în pristanışte voci lui...”

Silvestru, 1651:

„...atunci să veseliră că tăcură și povăți pre ei la țăr murile ce vria ei...”

Acoperit sau descoperit, la munte sau lingă mare, în pădure sau pe cîmpie, mare sau mic, *adăpost* este pretutindeni unde poate să înceze sau să se împuțineze grijile, fie trupești, fie sufletești.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVII, p. 9: „acelor (albinelor) amu și noi, fraților, să ne inchipuim, cîndū amu cătră dumnczeescu și frămșețatului acestui *adăpostū* alū besericiei venim...”

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Și cu bine el sosea,
Adăpost el își găsea
La saraiul Hănului,
Cumnatul Sultanului...”

A. Odobescu, *Pseudokyneq.*, p. 11: „În orice alt loc al Bărăganului, vinătorul nu află alt *adăpost*, spre a îmbuca sau a dormi ziua, decît umbra căruței sale...”

A. Pann, *Prov.* I, 95:

„Iar javra, cățelul prost,
Sărind de supt *adăpost*,
Începe a alerga...”

I. Creangă, în *Stan Pătitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 32); „ — Dar eu ce fac tocmai acum la bătrînețe fără leac de *adăpost*? — Nu te îngriji de asta, mătușă dragă, că am să te ieu cu mine și-i trăi pe lângă noi, ca banul cel bun...”

Costachi Stamate (*Muza*, p. 179):

„Și acolo stînd pe gînduri, privea sub a lui picioare
Zbuciumați nourii negri de vînturi clocotitoare,
În cîmp colbul ca ninsoare spulberat de vîfor mare,
Cerbul pintre stînci cătîndu-și un *adăpost* de scăpare...”

Chiar în construcțiune cu „sub” sau „supt”, *adăpost* nu presupune neapărat ceva a c o p e r i t, ci numai r ă z e m a t, lătinește „*appositum*”. Așa, la Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanu*, II: „carii de multe ori s u b t *adăpostul* zidurilor acestora...”, latinește „*moeniis appositis*”.

De aci se lămurește de la sine-și originea vorbei.

Etimologiceste, *adăpost* (= lat. *adpositum*) este același cuvînt cu a p u s (= lat. *appositum*), un dublet cu sensul fundamental de „repaos”, „le coucher”, repaosul vietăților, pe de o parte; pe de alta, repaosul soarelui sau al stelelor. Ambele formațiuni sint proprii limbei române. Relativamente mai nou este a p u s, dezvoltat deja în epoca postlatină din „apun” (= lat. *appono*) în locul participiului original: a p o s t. Mai vechi este *adăpost*, născut în Dacia latină din a d p o s i t u m prin intercalarea vocalei iraționale denaintea labialei întocmai ca în „adevăr” (= lat. *adverum*) și cu păstrarea organicului -p o s t (= lat. *positum*).

La moții din Ardeal (Frâncu-Candrea, *Munții Apuseni*, p. 107) se aude *azăpost* și a z ă p o s t o s „loc scutit de vînt”, care totuși se cheamă mai des z ă p o d e. Este învederat că numai silaba z ă p-, din „zăpode”, adevăc din sinonimul cel mai circulator, a concurs a preface în z p e d din *adăpost*.

v. *Acioală*. — ¹*Ad*. — *Adăposteală*. — *Adăpostesc*. — *Adăpostitură*. — *Apus*. — *Apust*...

ADĂPOSTEALĂ (plur. *adăposteli*), s. f.; délassement, repos.

Dosoftciu, 1680:

Ps. LXV: „trecut-am prin foc și printr-apă, și ne scoseșu la *adăposteală*...”

Silvestra, 1651:

„...întrasem în foc și în apă, și ne-ai scos în loc de răpaos...”

În contextul latin: *refrigerium*, grecește: ἀναψυχή, slavonește: *pokoř*.

v. *Adăpost*.

ADĂPOSTESC (*adăpostit*, *adăpostire*), vb.; abriter, conforter, se întrebuințează mai ales reflexiv: a s e *adăposti* „se refugier, se metre à l’abri, échapper, se tranquilliser”.

Beldiman, *Trag.*, v. 145:

„Acei ce din han scăpase, sau afară s-au aflat
Unii la boieri aleargă, iar alții la consulat.

Acolo află limanul, acolo *s-adăpostesc*,
Scapă de osinda toată, și de ferul dușmănesc...”

Aci, „mă *adăpostesc*“ se explică prin: „aflu liman, scap“.

Mitropolitul Dosofteiu, 1680, f. 48 b, pune forma *adăpostedzu*:

„...slăbîște-mi, ca să mă *adăpostedzu*
mai-nto până a nu mă duc...”

„...remitte mihi ut refrigerer
priusquam abeam...”

Sinonimica acestui pasagiu:

Coresi, 1577:

„...slăbește-mă să răpausă ainte
până nu mă duc...”

Silvestru, 1651:

„...părăsește-te de mine a mă supăra
și mă voiu întări până nu voiu
mérge...”

Sensul de „refrigerium“, ca la Dosofteiu, ne apare în infinitivul substantivat *adăpostire* la Beldiman, v. 2713:

„Grecii zăluzi de văpaie, pîrliți de strașnicul foc,
Neștiind ce să mai facă, alergau din loc în loc,
Puțină *adăpostire*, loc ceva mai răcorit,
Unde nefiind binale, era mai de suferit...”

Cu sensul de „repaos“, ca în sinonimul din Coresi:

„Pămîntul țării noastre e azi *adăpostire*
L-a grecilor țărîna; iar agonia lor
Cu jale a văzut-o a Oltului oștire,
Și semne de frăție, dovadă de iubire
Le-a dat ea îndestulă în zioa de omor...”

(Gr. Alexandrescu, *Drăgășani*)

Cu același sens la Ioan din Vinți, 1689, f. 173 b: „cela ce ești
adăpostirea cea liniă acelor cuprinși de valuri...”

v. *Acuez*. — *Adăpost*.

ADĂPOSTEZ	}	v. <i>Adăpostesc</i> .
ADĂPOSTIRE		
ADĂPOSTIT		

ADĂPOSTITURĂ (pl. *adăpostituri*), s. f.; retraite. Coresi, 1580, quatern. III, p. 6, face o deosebire oarecare între a dăpost și *adăpostitură*: „ajunsem la cea *adăpostitură* bună și fără voroavă, la a dăpost și la lină și fără scrăbă...” Într-un alt loc, quat. IV, p. 3, el înțelege prin a dăpost un port maritim: „(ceia ce innoată) stau în lăuntru lă a dăpostului cândă vădă bure și turburèle, și cândă va să vie vântu ei au și voroavă...” De aci ar urma că a dăpost însemnează un loc de liniște momentană sau puțin sigură, iar *adăpostitură* — un locaș de odihnă deplină. Această distincțiune însă pare a fi mai mult individuală.

ADĂST (*adăstat, adăstare*), vb.; être dans l'expectative, attendre jusqu'à un terme. Sinonim cu a ș t e p t, de care însă diferă prin aceea că cuprinde în sine noțiunea de nerăbdare, de grăbire, de dorință de a scurta timpul pînă la realizarea celor dorite.

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond. ms.*, în *Arh. Stat.*, p. 70): „... și Datco slujer neavând nici atunce banii să-i dea, ear s-au rugat să mai *adaste* încă într-un an de acești bani...”, unde e interesantă construcțiunea lui *adăst* cu prepozițiunea „de”.

Psaltirea lui Corbea din 1700 (*ms.*, Acad. Rom.):

„Și nu vor avea cum a sta,
A răbda ș-a *adăsta*...”

Zilot, *Cron.*, p. 30: „unii trecînd înlăuntru la Sibii, alții pe la Rîmnicul de Vilcea, alții prin alte părți, rămîind numai din negust orașii cei mai mici puțini, și din cealaltă prostime, precum și din boerii cîțivași, care se afla cu treabă încărcăți, dar însă aceștia numai călări, *adestănd* cînd de cînd să le sosească peirea...”

Ibid., p. 47: „Domnul Moruz încă în București aflîindu-se, fiindcă *adăstase* pe Mihaiu-vodă pentru niște socoteli ale țării...”

Ibid., p. 31: „nu cumva acești turci și arnăuți, într-ascuns uniți fiind cu pazvangii, *n-adastă* vreme îndemănatică ca deodată să năvălească cu toți pe toate părțile să ne jefuiască, să ne robească...”

Iancu Văcărescu, p. 53:

„Țintuit întru-ntristare
Am rugat-o lăcrămind,
Să mai aibă *adăstare*:
Poate iarăși vrun vînt mare
Îmi va da frunza curînd...”

A. Pann, *Prov.* I, 144: „noi unele *adăstăm* ș-altele întîmpinăm...”

Ibid., I, 24:

„Așa el de la femeia prînzulețul cîștigînd
Și la tovarășul care îl *adăsta* ajungînd,
Iacă, prietene, zise...”

Românul *adăstare* nu poate să se tragă d-a dreptul din lat. *astare* = a d s t a r e (Cihac), ceea ce ar presupune dezvoltarea vocalei iraționale după a d- denaintea unei sibilante, pe cînd fonetica noastră justifică fenomenul numai denaintea unei labiale (v. ¹*Ad*). Afară de aceasta, *adăstare* există și-n italiana, unde latinul a d- nu se amplifică niciodată printr-o vocală irațională. La Jacopone da Todi, poet din sec. XIII:

„La vita non me basta
A farne penitenza,
Chè la morte m' a d a s t a
A darne la sentenza...”

Să mai adăugăm că din lat. *asto* vechea limbă română moștenise cu același sens verbul a s t a u (*astătut, astare*), de ex. la Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 63 b: „a s t â n d u - l e Azariia, să rugă așia...”, sau, tot acolo, f. 87, cu contextul slavice:

„...a s t â t u r â îngerii strigăndu, | „...p r e d s t a ș e 'aggeli vûpiașce,
Hristoase, uceniciloru tăi...” | Christe, učenikomû tvoimû...”

Cu totul altceva este *adăstu*, care — dintre texturile cele mai vechi — ne întimpină în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (Ms., Acad. Rom., p. 156):

Petr. I, 3: „cându <i>adăsta</i> a lu Dumnezeu luîngă rebdare în dzilele lu Noe...”		...quando expectabant Dei patientiam in diebus Noe...”
---	--	---

Românul *adăst* = ital. *a d a s t o* nu poate dară să fie decît un latin *a d a s t o* = *a d + a(d) + s t o*, adecă cu duplul prefix *a d -*, adăogîndu-se un al doilea atunci cînd se ștersese deja cu totul individualitatea celui dentii. Simplul „*asto*” însemnînd „stau înainte” sau chiar „stau atent”, de ex.: „*a s t a atque audi*” (Plaut.), compusul *a d a s t o* capătă sensul de „stau pentru cutare lucru anume”, de unde: „être dans l'expectative”.

v. *Acept.* — *Acer.* — *Astau.* — *Aștept...*

ADĂȘTĂRE } v. *Adăst.*
ADĂȘTĂT }

ADĂȘENI, n. pr. loc. plur.; nom d'un village en Moldavie. Sat în districtul Dorohoi, odată al celebrului cronicar Miron Costin, iar mai-nainte al familiei princiare Movilă (*A.J.R.* III, 283). Colectivul *Adășeni*, din singularul *A d ă ș e a n u*, presupune o colonie venită dintr-o altă localitate numită *A d a ș*, care — la rîndul său — este un demutiv polon și bohem din numele *A d a m* (*Aduș*, *Adaś*), probabilmente dară o colonie de peste Nistru.

v. *Slobozie.*

ADĂU, s.n.; tribut. redevance. Cuvînt bănățenesc, aflat în *Dicționarul ms. româno-latin*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Adău*. Tributum”. Este maghiarul *a d ó* „tribut”, cu obicinuita trecere a lui *-ó* în *-ău*.

v. *-ău*.

*ADĂVĚS, adv. — v. *Adăvăseșc.*

ADĂVĂȘĚSC (*adăvășit*, *adăvășire*), vb.; *dépenser*, *exténuer*, *dépouiller*, *régler*. Un arhaism dintre cei mai interesați, pe care cată să-l urmărim mai întii în vechile texturi.

Palia din Orăștia, 1582 (Cipariu, *Anal.*, 57):

218 Genes. XLIX, 7: „înpărți-voŭ pre oi în Iacovŭ și voŭ <i>adăvăsi</i> în Iz- drail...”		...dividam eos in Jacob et dis- p erg am eos in Israel...”
--	--	---

Varlam, 1634, I f. 8 b:

Luc. XV, 13—14: „strănsă totu fečorulū celū mai micū, și sã duse într-o laturē departe și acolo *adăvāsi* avuțiia sa, petrecândū cu curvele; și deaca *adăvāsi* elū totū, fu foamete...”

„...congregatis omnibus, adolescentior filius peregre profectus est in Regionem longinquam, et ibi dissipavit substantiam suam vivendo luxuriose; et postquam omnia consummasset, facta est famēs...”

Tot acolo, f. 338 a:

Luc. VIII, 43: „și adecă o fâmiac ce-i currē singele de doisprădzēce ai, ce îi *adăvāsise* vracilorū toată avuțiia, și nu putu nice de unulū sã sã tãmăduiască...”

„...et mulier quaedam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim, quae in medicos erogaverat omnem substantiam suam, nec ab ullo potuit curari...”

În *Noul Testament* din 1648, *adăvāsire* e înlocuit prin „răsipire” și „cheltuire”.

Cu sensul de „prăpădit”, vedem la Dosofteiu adjectivul a d e v ă s â t „extenué”, *Synax.*, 1683, dec. 10, în viața St-lui Toma:

„... iarăș i-au venitu-î muște mari tăuni de-l potricăliia și-î răniia piialia, care era a d e v ă s â t â și sfârșită de post...”

Cu sensul de „prădat”, tot la Dosofteiu, *Acalist*, 1673, f. 23: „te știu vistiarū nefurat și ne-a d e v ă s â t...”

În *Dicționarul* lui Budai-Deleanu (ms., în Muzeul istor. din Bucur.) cuvîntul *adăvăsesc* se traduce nemțește prin: „auszehren, entkräften, ausmergeln”, adecă ca în primul pasagiu din Varlam și-n primul din Dosofteiu.

Trecînd acum la graiul viu, aflăm:

1. În Transilvania, ba tocmai pe-n munții Abrudului, adjectivul „d ă v ă s i t = prădat” (Gr. Sima, în *Tocil. Rev.* II, 183).

2. În Oltenia, cel puțin în districtul Vilcea (com. Nisipeni), verbul *dăvăsesc* = „cheltuiesc mult”, de ex.: s-a *dăvăsit* toată averea.

În ambele aceste forme s-a perdut prin tocire inițialul *a-*, care ne întimpină pretutindeni în vechile texturi, precum și-n o a treia formă, și anume:

3. Răposatul G. Seulescu găsisse la țărani din Moldova, probabilmente în Vaslui, pe *adevesesc* cu sensul de „tocesc” (*Arhiva Albinei, Suplem.*, no. II, 1845).

Într-o a patra formă, la moții din Ardeal, s-a perdut nu numai *a*, dar și *d* a trecut în *t*: „a *tăvāsi* = a prăpădi, de ex: toate vitele mi s-or *tăvāsit* = toate vitele mi s-au prăpădit” (Frincu — Candrea, *Rotacismul*, p. 62).

Confruntîndu-se graiul viu și texturile, singurul sens fundamental pentru *adăvăsesc* poate să fie acela de „sich gegenüberstellen”, „obvier, faire face à quelque chose ou à quelqu'un”, de unde decurge într-un mod firesc: pe de o parte „tocesc, așez”; pe de alta, „cheltuiesc, perd, slăbesc, mă despoaie, mă pradă”. Lătinește această noțiune se exprimă prin verbul a d v e r s o (a d v e r s o r); pe noi însă ne interesează acum numai adverbul a d v e r s u s sau a d v e r s u m, care nu însemnează „contra”, ci „față”, de ex.: „gratus a d v e r s u s aliquem” (Reisig, *Lat. Sprachwiss.*, p. 730).

Din verbul *a d v e r s o*, intercalându-se între *d* și *o* vocală irațională ca în „adevăr“ = lat. „ad-verum“ (v. ¹*Ad*), graiul românesc ar fi făcut a d e v ă r s sau a d ă v ă r s, care rămînea în prima conjugațiune, fiind sprijinit prin propria sa flexiune și prin flexiunea verbului înrudit v ă r s. Nu așa însă procedează limba în genere cînd are a face cu părțile cele invariabile ale cuvîntului, pe cari, sub raportul fonetic și morfologic, nu le susține nici o flexiune.

Originea lui *adăvășesc* nu este dară în verbul „adverso“, ci în adverbul a d v e r s u m. Precum din latinul „deorsum“ vine românul „jos“, de unde verbul „(în) josesc“, sau precum din „dorsum“ vine „dos“, de unde verbul iarăși de formațiune post-latină „dosesec“, tot așa din latinul a d v e r s u m se născuse la români adverbul *a d ă v e s, și de aci apoi verbul *adăvășesc*. Străbunul a d ă v e s a despărut din grai, nu însă fără posteritate.

Paralelurile romanice pentru filiațiunile logice ale lui *adăvășesc* sint:

1. *adăvășesc* „cheltuiesc“ = medio-latinul a d v e r s a t i o „dare fiscală, tribut“ și a d v e r s i o „mită“, ba încă și a d v e r s a t u s „un om ce și-a pierdut mințile“ (Du Cange);

2. *adăvășesc* „tocmesc“ = italianul a v v e r s a r e „dare ordine alle cose, a'negozi, a' pensieri, ex. gr. il segretario a v v e r s a i fogli“ (Tommaso).

Ceva mai mult. Prin analogie cu *adăvășesc* „tocmesc“, născut din a d ă v e s, românii din slavicul *protivŭ* „adversum“ au făcut *potrivesc* „tocmesc“, pe cînd la slavi nu există nicăiri această asociațiune de idei italice-română.

v. *Rutes*.

¹ADE. — v. ¹*Ad*.

²ADE. — v. *Alde*.

³ADE. — v. ²*Adins*.

ADECĂ, ADICĂ, ADICĂ, adv.; e'est-à-dire, savoir, donc. Sensul obicinuit actual al cuvîntului este acela pe care ni-l dă *Dicționarul* Laurian-Maxim: „*adecă*, termen explicativ, de ex.: mintea, *adecă* puterea de a cugeta; termen specificativ, de ex.: în acel loc erau pomi, *adecă* un măr, un prun și un păr“.

Cînd se introduce pentru prima oară în grai sau se introdusese de curînd un neologism, el are nevoie de un *adecă* urmat de cuvîntul cel poporan cu același înțeles.

Miron Costin, *Letop.* I, 231: „avea (Ștefan-vodă Tomșia) un țigan calău, *adecă* perzător de oameni...“

Același, I, 341: „Mihnea-vodă, domnul muntenesc, om fără de nice o frică de Dumnezeu, fără de nice un temei, tiran, drept fantastic, *adecă* buiguitoriu în gânduri...“

Ibid., I, 354: „... așa de greu l-au cuprins herbințeala, căt până la 220 Tighinea au stătut frănatic, *adecă* buiguit de hire...“

Nicolae Costin, *Letop.* II, 29: „aflând pre turci carii încungiurase de bătea cetatea Viena, *adecă* Beciul...”

Dosofteiu, *Synax.*, 1683, 12 ian.: „acesta era din oraşul Savariei Tafonieî, de rudă mare şi luminată şi vestitū de cinste la illirië, *adecă* la sloviač...”

Pe de altă parte, cînd crede cineva că nu s-a expres destul de clar sau că nu şi-a dat gîndul pe deplin, ori că n-a făcut decît o introducere la vorbă, el pune un *adecă*, prin care revine la cestiune.

Gr. Alexandrescu, *Dreptatea leului*:

„Leul, de multă vreme, rădicase oştire
Să se bată cu riga ce se numea Pardos,
Căci era între dinşii o veche prigonire
Şi gilceviră mare, pentru un mic folos:
Vrea, *adică*, să ştie
Cui mai mult se cuvine...”

A. Pann, *Moş-Albu* II, 63:

„Căci întii e vinul must,
Al doilea fiert la gust,
Şi al treilea oţet:
Nici must, *adecă*, nici fiert...”

Alexandri, *Rusaliiile*, sc. I:

„Toarce, leleo, toarce, toarce
Pin'ce badea s-a întoarce.
Vai! fuiorul mi l-am tors
Şi bădica nu s-a-ntors!

adică, ferească Dumnezeu pe-o fimee să se mărite cu vornicu satului, că nu mai are parte de bărbat...”

Zilot, *Cron.*, p. 111: „... într-acest chip şi Caragea, căci el în 5 ani trecuţi ai domniei sale petrecînd ea în întunerecul nopţii, slobodă hiară nesăţioasă, hrăpînd din ţară şi făţiş şi curmeziş şi dosiş, iar întru al 6-lea an începînd a se lumina de zio, *adică* a se descoperi ale lui fapte toate, după mijlocul ce au lucrat Banul Filipescul de le-au arătat Porţei prin Rosia...”

Dosofteiu, 1680, f. 119 a: „psalomul cîntecului la dzua simbetii, *adecă* ce va să fie la gudeţ...”

Dar acest sens de „c'est-à-dire”, prin care *adecă* e sinonim cu locuţiunile *v r e a s ă z i c ă* şi *c e s e z i c e*, nu este singurul şi nu e cel mai vechi. În texturile din secolul XVI ne întîmpină la tot pasul *adecă* cu înţeles de „iacă”, „iată”, „voici”.

În *Codicele Voroneţian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), de patru ori pe pag. 131—133:

Epist. Jacob. V, 4: „*adecă* pre-urele lucrătorilor celor ce au lucratu agrele voastre...”

Ib., V, 7: „*adecă* lucrătorii aş-ţiaptă cîinstitul rodu al pămîntului...”

„...e c c e merces operariorum qui messuerunt regiones vestras...”

„...e c c e agricola exspectat pretiosum fructum terrae...”

Ib., V, 9: „*adecă* gîndețul între ușo stă...”

Ib., V, 11: „*adecă* fericămu robdătorii...”

Tot așa în *Psaltirea Șcheiană*, aproape din aceeași epocă (ms., Acad. Rom.):

VII, 15: „*adecă* mai mare nedereptate...”

X, 3: „că *adecă* păcătoșii întinseră arcul...”

XXXII, 18: „*adecă* ochii Domnului spre temuții lui...”

XXXVI, 25: „tărăru fuu, și *adecă* bătrăriiu...”

XXXIX, 8: „atunce dziș: *adecă* viniifu...”

LIII, 6: „*adecă* dzcul agiută mie...”

LXVII, 34: „*adecă* dede glasului său glas vârtute...”

„...e c c e judex ante januam assistit...”

„...e c c e beatificamus eos qui sustinuerunt...”

„...e c c e parturiit injustitiam...”

„...quoniam e c c e peccatores intenderunt arcum...”

„...e c c e oculi Domini super mouentes eum...”

„...junior fui, e t e n i m senii...”

„...tunc dixi: e c c e venio...”

„...e c c e e n i m Deus adjuvat me...”

„...e c c e dabit in voce sua vocem virtutis...”

De asemenea la Radu din Mănicești, 1574, și la Coresi, atât în *Psaltirea* din 1577, precum și-n *Omiliarul* din 1580.

Întrebuințarea lui *adecă* cu sens de „iacă” nu încetează în tot cursul secolului XVII, deși începe deja a precumpăni din ce în ce mai mult noțiunea de „vrea să zică”.

În *Codicele ms. miscelaneu* al bisericii Sf. Nicolae din Brașov: p.6: „eși de aciea și pasă în casa ta, că *adecă* muțarea ta Anna întru mațe priimi-va și va naște...”

p. 299: „grăiia Malahiia: *adecă* eu tremite-voiu îngerulū înaintea fetei tale...”

Dosofteiu, 1680, f. 45 a: „vădzuiu pre necuratul suprănălțându-să și suindu-să ca chedrii Livanului, și pre-aproape trecuū, și *adecă* nu era...”

Tot cu înțelesul de „iacă” ne apare *adecă* la începutul celor mai multe zapise scrise românește: *adecă* eu... = „i a c ă eu...”, fără ca să figureze mai sus de această formulă altceva decît o cruce.

Act moldovenesc din 1577 (*Cuv.d. bătr.* I, 26): „+ *adecă* eu Petrea Brahăș scriu și mărturisescu...”

Act muntenesc din 1622 (*A.I.R.* I, 31): „*adică* noi aceștie moșteni ot satul Brănești...”

1638 (*A.I.R.* I, 24): „+ *adecă* eu Marco armașul ot Dragodănești depreună cu feméia mea...”

1650 (*A.I.R.* I, 78): „+ *adecă* eu popa Mitrofan egumenul și popa Andonie...”

1683 (*A.I.R.* III, 257): „+ *adiacă* (АДІАКЪ) eu Miron sãn Lazor Cotujchi ot Cerneuț scriu și mărtorosescu...”

Într-un certificat dat de mai mulți boieri moldovenești, 1644 (*A.I.R.* I, 120), după ce înșiră numile tuturor: „... și alți boiari mulți de la curtea mării-sale domnu nostru, *adecă* au vinit înaintea noastră

Statie marele vameș și cu Alexandra fata Fotései, de a lor bună voe și de nime nevoiți nič înpresurați, au schimbat a lor direaptă ocină și moșie...”

O donațiune domnească de la Moise-Vv. Movilă, 1634 (*A.I.R.* I, 72), după titulatura princiară începe d-a dreptul: „*adecă* domniia mea m-am molistivit și am dat și am miluit...”

Atunci când actul poartă în cap o formulă slavică, urmînd apoi mai departe românește, în loc de „*adecă*” se pune serbul *то* „en, ecce” (Daničić, *Rječnik* I, 330), de exemplu:

Act moldovenesc din 1581 (*Cuv. d. bătr.* I, 28): „ + e t o az (= *adecă* eu) Druțea scriu și mărturisescu eu cu cest zapis...”

1621 (*A.I.R.* III, 215): „e t o az Gavrilaş staroste cernăuskii scriu și mărturisescu...”

1618 (*Ibid.*, III, 214): „ + e t o az Mihail Furtuna vel-čașnic i Arsenie logofet, *adecă* au venit nainte noastră Miron fečorul Lenței...” unde se pun alături ambii sinonimi: românul *adecă* lingă slavice e t o (= rom. *iată*).

Despre arhaicul „*adecă* amù acmù”, care însemna „i a c ă dară acum”, vezi la cuvintele: *Acum* și *Amù*.

Nici prin sensul de „vrea să zică”, nici prin acela de „iacă”, nu e cu putință de a ajunge într-un mod metodic la originea lui *adecă*, pe care știința în deșert a căutat-o în tot felul de construcțiuni latine: unii în „ad quod” (Cihac), alții în „adaequa, adde quod, id est quod” (*L.M.*), alții în „adeoque” (*L.B.*) etc. Cheia enigmei se cuprinde într-un al treilea înțeles al lui *adecă*, păstrat într-o locuțiune stereotipă, oarecum proverbială: „la *àdecă*”, „la *àdică*”, „la *dică*”.

Lex. Bud., 4: „*adecă* usurpatur pro substantivo, et tunc significat finis, exitus, p.e. l a *adecă* = ultimatum, in fine finali, letztens, auf die Letzt, zur Letzt, am Ende”.

Polysu, 5: „cînd va ajunge treaba l a *adică* = wenn es Ernst wird, wenn es darauf ankommt, zu...”

Alexandri, *Iașii în carnaval*, act. III, sc. 4:

„Lunătescu: Te temi?... ”

Săbiuță: Vorba vine.

Lunătescu: Că te poftesc să nu cumva să mă lași la *dică*. Eu am venit cu d-ta, precum m-ai rugat, iar apoi n-am gust să - m i d a u p e l e a p o p i i ...”

Același, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 8:

„Stilpeanu: Fă-te om, dacă poți, român verde în fața prigonirii, boieriu de viță sănătoasă, iar nu un mișal din tulpină putredă.

Hîrzobeanu: Vorbe, vere... vorbe late și frumoase!... Dar e u s i n t l a *dică*... S ă r a c u l d e m i n e !... Unde să m-ascund?...”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1876, p. 194): „Harap-Alb, văzîndu-se pus în încurcăală, nu mai știa ce să facă și încotro s-o deie ca să nu greșească t o c m a i a c u m l a *dică*...”

Același, *Ivan Turbincă* (*Alman. liter.*, 1886, p. 108): „M-am dus la rai, de la rai la iad, și de la iad iar la rai; și t o c m a i a c u m l a *adică* n-am nici o mîngiere...”

Jipescu, *Opincar*, 147: „Cuscru-tău — hîie vorba-ntre noi — nu-l cunoști? Nu ție rumân dă omenie, și c i n d o h i l a *adicăte*, n-are nici bani!...”

Fără a arăta fîntinele sale, Cihac (II, 573) citează locuțiunile „*dica* pornirei = le moment du départ” și: „a prinde la *dică* = prendre sur le 223

fait“, de unde conchide că românul *dică* este turcul *d a q i q a* „moment, point“, uitînd însă că atunci tot turcesc cată să fie și *adică*, deoarece românul zice dopotrivă: „la *dică*“, „la *adică*“, ba încă și la „*adicăte*“. Nu mai adăugăm că, sub raportul curat fonetic, din turcul *d a q i q a* ar fi putut să iasă românește numai doară „de chică“, dar niciodată *dică*.

Mai întii, forma *dică* probează că vocala de mijloc în *ădecă* = *ădică* nu e netonicul *-e-*, ci tonicul *-i-*, astfel că accentul a sărit mai tîrziu pe prima silabă, de unde a rezultat apoi trecerea lui *i*, devenit netonic, în *e* prin acomodățione cu tonicul *a*, după cum în vechile texturi ne întimpină: *ărepă* = *ăripă* = *aripă*. Să nu uităm că, dacă vocala organică ar fi fost un *e* netonic, el n-ar fi scăzut la *-i-*, fiind pus între vocalele *a* și *ă*, cari sînt ambele fiziologicește mai aproape de *e* decît de *i*. În acest mod, forma primitivă *adică*, nu *ădică* sau *ădecă*, e sigură. Ajunși aci, nu avem decît a ne aduce aminte înlocuirea vechiului *a* (= lat. *ad*) prin prepozițiunea „la“ în: *a-mîină* = la mîină, *a-munte* = la munte, *a-ochi* = la ochi, *a-timp* = la timp etc., pentru ca să ne izbim de ecuațiunea: *l a ă dică* = *a-dică* = lat. *a d-d i c a m*. După ce natura prepozițională a lui *a* în *adică* a fost uitată, poporul a început a zice: „l a *adică*“ alături cu „l a *dică*“, după cum zice: „la ameazi“ în loc de simplul „a-meazizi = lat. *ad-meridie*m“.

În graiul poporan se mai întrevede pînă astăzi uneori vechiul *a-dică*.

Așa este, bunăoară, în doina:

„Avui parte d-un mișel,
Pică țundra de pe el;
El mi-o dă să i-o cirpesc,
Eu o iau și o izbesc...
Adică mă socotesc,
Tot să i-o mai petecesc,
Că cu el am să trăiesc!“

(Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 277)

Aci *adică* nu poate fi nici „c'est-à-dire“, nici „voici“, ci numai doară „à la fin des fins“, prin urmare: *a-dică* = „l a *dică*“.

Cam tot așa la Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4:

„Miron: Îți temi nevasta?

Terinte: Eu? Ba nici gîndesc. Dar judecă tu singur, ce cată el aici? Nu vine, măi, de flori de cuc, ș-aș pune rămășag că ș-au pus ochi pe ceva.

Miron: Zău, se poate. Dar *ădecă* de ce-ți bați capul? Parcă-i numai Vochița în tot satul...“

v. 12A. — *Aripă*.

Ce însemnează însă prototipul latin *a d-d i c a m*, din care se trage românul *ădecă* = *ădică* = *adică*? Sau mai bine, lăsînd elementul prepozițional la o parte, ce este *d i c ă*?

În latina vulgară, pe care o reprezintă pînă la un punct Plaut și Terențiu, *d i c a* însemna „chemare la judecată“ sau „tragere la răs-pundere“.

„... — Quid tibi ego referam? — Quod surripuisti meum.
Jam quidem hercle te ad praetorem rapiam, et tibi scribam
d i c a m ...“

(Plaut, *Aulul.* IV, sc. 10)

Una din amenințările poporane cele mai energice era: „îți voi împinge *dică*“:

„Si tu illam attigeris secus quam dignum est liberam,
D i c a m t i b i i m p i n g a m g r a n d e m .
D i x i ...“

(Ter., *Phorm.* II, sc. 2)

Cine desprețuia o amenințare zicea că nu-i pasă de *dică* :

„Sexcentas proinde scribito jam mihi d i c a s .
Nil do: impuratus me ille ut etiam irrideat?“

(*Ib.*, sc. 3)

În veacul de mijloc *dica* a trecut la sensul de s o c o t e a l ă sau r ă f u i a l ă :

„D i c a , tabula vel cautio vel charta proprie, ubi continentur
summa debiti et nomina debitorum vel debentium“
(Jo. de Janua, ap. Du Cange, *ad. voc.*).

„D i c a , la carta del d e b i t o “, zice un vechi glosar italian
(*Ibid.*).

Așadară locuțiunea română: „ajunge treaba l a *adică*“ (Polysu), „sînt l a *dică*, săracul de mine“ (Alexandri), „pus în incurcală = tocmai acum l a *dică*“ (Creangă), „n-are bani l a *adică*“ (Jipeseu), „prins l a *dică*“ (Cihac), însemnează: „mă văz judecat, socotit, răfuit“, „d i c a a impactus“, „a d d i c a m“.

Latinul d i c a , deși devenise de tot poporan deja în epoca plautină, era un împrumut de la greci: δίκη „justice, peine infligee, satisfaction que l'on rend à quelqu'un“, de unde și adverbii: δίκην, ἐν δίκην, δίκην, literal „justement“, ceea ce nu e prea departe de unele accepțiuni ale lui *adică*, cu care δίκην coincidă și sub raportul morfologie, ambii fiind formați prin acuzativ.

În privința strict fonetică, silaba tonică în latinul d i c a (*dica*) fiind scurtă, ea și-n înruditul „dîgitus“, de unde românul „deget“, a rămas la noi fără asibilare, pe cînd s-a asibilat silaba tonică eca lungă din latinul „dico“ (*dico*): „zic“. Tocmai din cauza acelei scurtimi, tonicul *i* din *dică* ar fi trecut la *ea*: *deacă*, *adeacă*, după o normă cunoscută a vocalismului românesc, să nu fi fost împedecat prin nașterea formei colaterale *adică*, ambele varianturi circulînd în același timp. Tot așa, bunăoară din lat. *striga* (*strîga*) „sorcière“ nu s-a făcut la români *streagă* (= ital. *strega*), fiind oprit prin netonicul *i* din *strigoii*. E cu puțință totuși ca deja în latina rustică să fi existat două forme: d i c a și d i c a , după cum erau: *strīgibus* (Ovid.) lîngă *strīgibus* (Plaut.), *sînus* lîngă *sînus*, *līquor* lîngă *līquor*.

În privința semasiologică, din sensul fundamental *adică* „la judecată, la socoteală, la răfuială“, s-au dezvoltat deopotrivă, prin noțiunea intermediară de c o n c l u z i u n e , pe de o parte: *adică* „vrea să zică“, pe de alta: *adică* „iacă“. Accepțiunea concluzivă este foarte bine indicată în *Dicționarul ms. româno-latin*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Adecă*. Id est vel E r g o “.

Mai mult ca „ergo“ funcționează *adecă*, de exemplu la A. Pann, *Prov.* II, 127:

„... să-l am să car
Cind lemne, cind apă, cind altceva greu,
S-am *adică*-n curte ajutor și eu...“

Cuvintul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 500): „și Pavelu apostolū, pâziți-vă — zice — de căini; pâziți-vă cum inblați, și căutați și prevegheați și luați aminte nu pre voi numai, ci și de toată turma; nemica *adecă* nu tacū sfintele cărți de ce iaste noao spre folos...“

Prin analogie cu sinonimul „iacă“, care se amplifică în „iacătă“, *adică* își acată și el în graiul poporan pe -tă acodat în -te.

Constantin Brincovan, 1696 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 143): „ca să fie sfintii mănăstiri milă dă la domniia mea roata dă la Ocna Teișanii, *adecă*le vama carălor...“

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în *Acad. Rom.*, p. 135): „deci socotiți binisor că de nu sânt acoloa acēle doaa jiganii, filul *adecă*te și inorogul, să nu cumva prin scrisori cu lupul să să ajungă...“

Un act moldovenesc din 1699 (*A.I.R.* III, 266): „*adecă*te eu Drăguța Frățimănesa, fata lui Dumitrașco Șeptelič...“

Jipescu, *Opinc.*, 65: „Acū să-ți spui, să nu-ți mai spui, c-ai niște păcate dă moarte, pă care le văz lățițe-ncuibate și-nrădăcinate în mai toată suflarea rumânească; *adică*le, nici casă ca lumea, nici trai dă doamne-ajută...“

Printr-o a doua analogie, anume cu adverbii ca: incailea, aiurilea, altmintrelea etc., analogicul *adecă*te își mai anină pe -le a.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 223: „Daca nu te înțelegi cu rumân la cuvinte, *adică*telea daca nu grăiește același grai, poate să facă o mie de cruci una peste alta, pină ș-o găuri fruntea, umerii și büricul, că tot juvină și pacoste cade pe urechile noastre...“

Jipescu, *Opinc.*, 155: „*adică*tile muierea uniori ne-ntrece și pă d-ande noi la lucru și la hărnicie...“

Analogicul -le a poate fi adaus și d-a dreptul la *adică*, fără -te:

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 177): „ș-apoi, cind este la *adecă*lea, te-aș întreba ca ce fel de zăticneală ai putea să intimpini din pricina asta?...“

Pentru a mai completa cele de mai sus, vom adauge că la Coresi *adecă* se accentuează pe a doua silabă: **ADĖKĖ** și tot așa se pronunță pină astăzi în unele locuri din Transilvania, mai ales lingă Blaj. În regiunea Năsăudului însă predomină forma *adhică*tea, cu accentul pe *i*, cu emfaticul -a (v. ⁵A) și cu un fel de *d* aspirat, de ex.: „*adhică*tea dhin Sâmgiorz și până-n Rocna i-o postă...“

În macedo-româna — zice Dr. Obdenaru (*Dicț.*, ms., în *Acad. Rom.*) — *adecă* sau *adică* a dispărut, fiind înlocuit prin grecul δηλαδή.

v. ^{1,2,3}*Dică*. — *Eto*. — *Iacă*. — *Iată*.

226	<table border="0"> <tr> <td style="vertical-align: middle;"> <p>ADECĂLEA ADECĂTE ADECĂTELEA</p> </td> <td style="vertical-align: middle; font-size: 3em;">}</td> <td style="vertical-align: middle;">v. <i>Adecă</i>.</td> </tr> </table>	<p>ADECĂLEA ADECĂTE ADECĂTELEA</p>	}	v. <i>Adecă</i> .
<p>ADECĂLEA ADECĂTE ADECĂTELEA</p>	}	v. <i>Adecă</i> .		

ADEMÂNĂ
 ADEMÎN
 ADEMÎNĂRE
 ADEMÎNĂT

v. *Ademenesc*.

ADEMEŢESC (*ademenit, ademenire*), vb.; attirer, appâter, séduire. Sinonim cu *î n ş e l* şi cu *a m ă g e s c*, de cari însă diferă prin noţiunea esenţială de „atragera la sine sau la ceva”: *ademenesc* la cutare faptă prin bani, prin făgăduinţe, prin vorbe, prin laude etc.

Nicolae Costin, *Letop.* II, 110: „... mai înainte trimisesă (Cantemir) pe Stefan Luca logofătul, cumnatul lui Ioan Neculcea, hatmanul său, la singur împăratul Petru Alexievici, pe la Cernăuţi în Ţara Leşească, tocma la Iavorov, de au întărit lucrurile mai tare cu giurămînturi, că împăratul venia cu obuzul său pe urma tuturor ghenerealilor săi; şi așa i-au *ademenit*, şi pe împăratul şi pe Şeremet, de au lăsat calea spre Tighinea şi au socotit să treacă Nistrul să vie spre Prut la Iaşi...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 2031:

„Ne-au *adimenit* cu vorba — ziceau unii dintre ei —
 Starea ne-am stricat-o toată, lăsînd case şi fimei;
 Ne-au adus de la Odesa, zicînd că are în Ieşi
 Ca la treizeci de mii oaste, oameni vrednici şi aleşi...”

Pompiliu, *Sibiiu*, 42:

„Somnul m-o *ademenit*
 Şi pe iarb-am adormit
 Su pom verde înflorit...”

Costachi Stamate, *Muza*, p. 35:

„Iat-obrajii rumeni ca bujorii proaspeţi,
 Iată ochişorii plini de drăgănele,
 Iată o guriţă ca cireşa coaptă,
 Ce *ademeneste* sărutare dulce...”

Costachi Negruzzi, *Zoe* I: „... mă despreţuieşti, după ce m-ai *î n ş e l a t!* nu-ţi e milă de o ticăloasă fată, pe care ai *adimenit-o* cu juruînţi mincinoase...”

Reflexivul „m ă *ademenesc*” însemnează în gura poporului a se amăgi pe sine-şi printr-o nălucire. Aşa în basmul povestit de B. Ştefănescu (De la Vrancea), *Sultănica*, p. 85, împăratul, nemaizărînd denaintea-i semnul cel rău ce-l speriasc, „singur în gîndul său s e *adimeni*”.

După analogia lui „pomană” din „pomenesc”, „dojană” din „dojenesc”, „prihană” din „prihănesc” etc., din tulpina verbului *ademenesc* s-a format substantivul *a d e m a n ă*, pe care-l găsim la Silvestru, 1651, f. 42 b:

Ps. XXV: „între a căroră mîni
 iaste păcat, şi direapta lor plină-i
 de *a d e m a n ă* (АДЕМАНЪ)...”

„...in quorum manibus iniquitates
 sunt, dextera eorum repleta est m u
 n e r i b u s...”

La margine, Silvestru comentează: „mită”.

O altă formă a lui *ademenesc* este *adămănesc*, pe care ne-o dă *Lexiconul Budan*: „*adămănesc*, allicio, pellicio, — locken, anlocken; *adămănesc* spre rău, seduco, sollicito, — verführen, verleiten”.

La Molnar (*Walach. Sprachlehre*, 1810, p. 227) ne mai întimpină încă două forme:

„adămîn }
„adămînez } anlocken“.

Din alăturarea celor patru varianturi, rezultă ca prototip: *ademî-nare*, adică o formă de prima conjugățiune, trecută apoi la a patra: *ademenire*, întocmai precum vechiul *a d e v ă r a r e* (= lat. *adverare*) a devenit mai tîrziu *a d e v e r i r e*.

A deriva pe *ademîn* sau pe *ademenesc* din slavicul *maniti* „faire un signe, allécher“ (Cihac) e peste puțință din cauza prefixului *a d e* (= lat. *ad*), care nu se adauge niciodată decît numai denaintea consoanei labiale a tulpinelor curat latine: *adăpost*, *adevăr*, *adăvălesc*.

Sensul fundamental al lui *ademîn* fiind „atrag pentru a mă servi“, este tocmai latinul *a d m a n u m*, de ex.: *aliquem vel aliquid a d m a n u m habere*, *venire a d m a n u m*, *a d m a n u m esse* etc., de unde o formă verbală „admanuare“ = *ademînare*.

v. *A-mîná. — Amăgesc. — ^{1,2,3}Amnar. — Înșel. — Mină...*

ADEMENIRE. — v. *Ademenesc*.

¹ADEMENT, -Ă; part. passé d' *a d e m e n e s c*: attiré, appâté, séduit. Beldiman, *Tragod.*, v. 3393:

„Băieți mulți luați cu sila și alții *adimeniți*,
De fugea de ei vreunul, vai și amar de părinți...“

Caranfil, *Valea Prutului*, 29:

„Oliolio! codru cărunt,
Ce mi-ai dres, ce mi-ai făcut,
De mă ții *ademenit*?...“

v. *Ademenesc. — Ademenitor*.

[După comunicarea lui Aureliu Candrea:

²ADEMENT, -Ă, le part. passé d' *a d e m e n e s c* pris comme substantif; action d'attirer, séduction.

Conv. lit. XX, p. 137: „ar fi dus, sărmaneale, mult și bine dorul *ademenitului*, căci el, berbantul, în toată viața n-a *ademenit* decît o singură femeie...“

v. *Ademenesc*].

ADEMENTOR, -OARE, adj.: séduisant, attrayant. Sinonim cu *înșelător* și *amăgitor* sau *amăgeu*, dar numai prin mijloace plăcute.

Alexandri, *Concina*, sc. 2: „Românii nu dau îndărit, ci dinpotrivă ei merg tot înainte, urmînd glasului celui tainic și *ademenitor* ce le zice: înainte, copii, înainte!...“

Ispirescu, *Poveste țărăneasă (Legende, 261)*: „Viind baba la dînsul, începu să-i vorbească cu niște graiuri *m i e r o a s e* și *ademenitoare*, de ar fi supus pe nu știu ce voinic...“

Beldiman, *Tragod.*, v. 209:

„Cel dintiiu, Treisfetiteanul, suflet scirnav și urit,
Oricînd îi cătai în față, îl vedeai posomorit;
Celălalt îi Floreșteanul, viclean, *ademenitoriu*,
Ipcorit de cei de frunte și de țări vînturătoriu...”

v. *Ademenesc.* — *Ademenit.*

ADËN. — v. ²*Adins.*

ADENEAORI. — v. *Adineaori.*

ADËNSUL. — v. ¹*Adins.*

¹ADËS, ADËSE, adv.; souvent, fréquemment, assidûment. În opozițiune cu a-r-a-r sau a-r-a-r-e-o-r-i. Funcționează întocmai ca adverbul *d e s*, opus adverbului *r a r*.

1. *ades*, vechi *adesu*.

Alexandri, *Poez. pop².*, p. 260:

„Las' să moară ca un cine,
Că i-am zis *ades*: stăpîne,
Nu-ți tot bate joc de mine...”

Balada *Balaurul*:

„Ist copil chiar din pruncie
Maica sa mi l-a dat mie,
Că *ades* îl blăstema...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 231:

„Îngîmfat de a sa slavă, *ades* la Curte mergea,
Iar maică-sa după dînsul în gura mare plîngea...”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom., p. 64, 144):

Act. Ap. XXIV, 26: „dêci și *adesu*
tremitea de băsăduiia cu rusul...”

„...propter quod et frequenter
accersens eum, loquebatur cum eo...”

Epist. Petr. I, 22: „diîn curată
înremă urul alaltu iibiți *adesu*...”

„...simplici ex cordo invicem dili-
gite attentius...”

2. *adese*, vechi: *adêse*, cu emfaticul *-a*: *adesea*.

Omiliar de la Govora, 1642, f. 17: „așa și sufletul nostru, până cîndu faptele cele bune înlăuntru întru sine bine le păzêște cu tăcere, atunce bogățiia lui nu iaste furată; iară cînd *adêse* pre limbă o poartă și cu mă-rimea deșartă bucină, atunce mulți dimoni cheamă ca pre nește furi...”

Varlam, 1643, II, f. 81 b: „iară giudecătoriuľ *adêsea*-ș schînba fața de mânia ce să aprinsese într-ânsu și nu putu mai multu să rabde...”

Samuil Clain, *Invățături*, Blaj, 1784, p. 14: „Nici unŭ lucru nu vedemŭ mai *adêse* decit moartea, și nici unŭ lucru nu credemŭ mai ane-voe decit moartea...”

A. Pann, *Prov.* II, 58:

„Și tot găzduind *adese* la un țăran prin cimpii,
Care era sărac foarte și c-o spuză de copii,
Îi ceru să-i dea dintr-inșii pe copilul măricel...”

3. Construit cu pluralul de la „oară”: *adese o r i*; cu emfaticul
-a: *adesea o r i*.

Costache Negruzzi, *Zoe*, I: „... fanaragii, masalagii, potlogarii de care gema orașul, șăzind ascunși pîntre risipuri, pîndeau pe nesocotitul pedestru, care zăbovise a se întoarce acasă și *adese o r i* el perdea împreună cu punga și viața, sau cel puțin sănătatea...”

Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

„*Adesca o r i* pe cimpie
Departa mă rătăceam,
Adesea cu bucurie
În dulci gîndiri mă perdeam...”;

dar tot acolo, cu același sens și-n aceeași funcțiune adverbială, simplul
d e s :

„Vedeam livada, grădina,
Poteca ce d e s călcam,
Părul înalt și tulpina
Unde copil mă jucam...”

Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 164:

„De s-ar face dealul șes,
Ar veni badea mai d e s;
Dar dealul se tot mărește
Și badea mă părăsește...”

„*Ades* = lat. *ad densum*; *adese* = lat. *ad densa*; *adese o r i* = lat. *ad densas horas*“ (Cihac).

v. *Adesul*. — *Des*.

²**ADES, ADEASĂ**, adj.; fréquent. O formațiune excepțională în locul simplului d e s. O găsim în cronică lui Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 41: „că domnul muntenesc se nevoia să mazilească pre Mihaiŭ-vodă, cum s-au zis, care nu trebuia altă stingere și nevoie într-aceste țări, decît *adesele* schimbări a domnilor...”

v. ¹*Ades*.

ADEȘEA } v. ¹*Ades*.
ADEȘEOBI }

ADEȘUL, adv.; fréquemment. Una din vechile formațiuni adverbiale articulate, care se mai găsesc, dintre texturi, numai doară în

Dicționarul ms. bănățean, circa 1670, și-n *Psaltirea ms. versificată* a lui Viski din 1697. În cel dintii: „*Adesul*. Freqventer“ (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421) în opozițiune cu: „*Ararul*. Raro“ (*Ibid.*, p. 424).
v. ¹*Ades*. — *Adensul*. — *Ararul*. — *Lupiul*.

ADĚT, ADĚTIU (plur. *adeturi, adetiuri*), s.n.; coutume, redevance, droits de douane. Vorbă ieșită demult din întrebuințare la românii de dincoace de Dunăre. Nu era tocmai b i r sau altfel de d a r e într-un sens concret, ci în genere: normă fiscală, cuotul la care avea drept vistieria, și mai ales vama, fie în bani, fie în natură.

Pravila Moldov., 1646, indice: „Vameșulū ce va lua mai multū de cumu-i *adetiulū* (ΔΔΤΚΑΛ)...“

Constantin Brincovan, 1694 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 95): „...dă să aibă a luare *adetul* morănilor ce este dăn Dunăre pă pământul moșiilor boiărilor domnii méle ce scrie mai sus, a Clăteștilor, a Cătăluului, a Olteniții, a Urménilor, ori în ce loc ar eși pre aceste locuri să-ș ia *adetul* precum au fost o b i c é i u l mai dănaite vréme...“

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698 (*A.I.R.* II, 146): „incă și agonisitele sale o b i c é e și *adetiuri* pre amănuntul cercetind, fietecine a cunoaște trebue, căci unul iaste dat spre veselie, altul spre întristare...“

Turcul 'â d e t „habitude, coutume, pratique“, de provenință arabă. D. Șaineanu (*Elem. turc.*, p. 7) observă foarte bine: „treceera sensului de la o b i c e i la d a r e o intimpinăm pretutindenea în cronicile noastre“. De la turci, cuvintul s-a răspindit nu numai la români, dar pe întreaga Peninsulă Balcanică: la greci, serbi, bulgari etc.

v. *Bir*. — *Haraci*. — *Obicei*. — *Vamă*...

ADETĂR „redevancier“ (Cihac). N-am dat nicăiri peste această formațiune, nici în texturi, nici în grai.

v. *Adet*.

ADETŌRIU, -ŌARE, adj.; débiteur. Cuvint pe care-l găsim în *Lexiconul Budan* (p. 5) și la Isser (*Walach. Wtb.*, 2).

v. *Datoriu*.

¹ADEVĂRĂ. — v. ²*Adevăr*.

²ADEVĂRĂ (plur. *adevere*), s.f.; vérité, réalité. Formațiune poporană din neutrul a d e v ă r , la plural: a d e v ă r u r i și *adevere*, iar prin acesta din urmă pe cale analogică femininul *adevară*, în opozițiune cu m i n c i u n ă , iarăși un feminin.

Versul lui Anton Pann, *Prov.* I, 26:

„M i n c i u n a nu-mi place, vorbese a d e v ă r u l ...“

ar suna mai bine în limba veche:

„M i n c i u n a nu-mi place, vorbese *adevara*...“

Cuvîntul abundă la mitropolitul Dosofteiu, în ambele *Psaltiri*, figurînd alături cu a d e v ă r și cu a d e v ă r ă t a t e , uneori în același psalm; de exemplu:

Ps. XXXIX: „n-am ascunsă în inema mîia a d e v ă r ă t a t e a ta și spăsenia ta spus-am; n-am ascunsă mila ta și *adevara* ta de adunare multă; tu dară, Doamne, nu depărta îndurătățile tale de mine: mila ta și a d e v ă r u l ă t ă u...”

„...non abscondi in corde meo veritatem tuam, et salutarem tuam dixi; non abscondi misericordiam et veritatem tuam a congregatione multa; tu autem, Domine, ne longo facias miseraciones tuas a me: misericordia tua et veritas tua...”

Sau în *Psaltirea* cea versificată, din 1673, f. 153 b:

„Și dă-n țara noastră slava ta să crească,
Mila ș-a d e v ă r u l pre toț să tălnească,
Și cu dereptatîa pace-n gloate multe
’n brațe să să strîngă și să să sărute;
De șos *adevara* în sus să dia radză,
Din ceriu dereptatîa să caute să vadzâ...”

Cu -é-, *ibid.*, f. 69 b:

„Cu cât ești de ghizdav, tînde și stejîaște
Cu a ta putîare, și împărățiaște
Pentru *adevîar*ă și pentru blindîaște,
Că țai dereptatîa de n-alegî în fiate...”

La plural, 1680, f. 11 b: „să înmicșorară *adevérele* din fiii ome-nești...”

Construit cu „în” și „între”:

1680, f. 84 a: „între multămîia miliî tale audzâ-mă, în *adevara* mîntuîntîii tale mîntuîaște-mă...”

Ibid., f. 110 a: „îndereaptă-mă, Doamne, în calia ta, și voi mîarge în t r -*adevara* ta...”

Ib., f. 147 a: „credzute toate poruncile lui, întărite în veacul de veac, făcute în t r -*adevar*ă și-n direptate...”

1673, f. 109 b:

„Și să mî-ascult, Doamne, n t r -*adevar*ă,
Să nu mă laș să hiu de ocară...”

Construit cu „de”:

1673, f. 114 b:

„Și rostul micu preste țară
Ăț va striga d e -*adevar*ă,
Toată dzua cu priință
Ț-va spune de mîntuîntă...”

La mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 348 b: „alții și capetele ș-au pusă pentru *adevara*, pentr-acea și după truda loră vor lua plată...”
v. ¹*Adevăr*.

Cantemir, *Chron.* I, 212: „m i n c i u n i cu voroava frumoasă ascunse și cu numele *adevărului* căpтуșite...”

Zilot, *Cron.*, p. 75:

„Să tălmăcim așa: vezi pe dușman că vine,
Te-neredințezi atunci și fugi să scapi pă sine;
Dar cind numai l-auzi, tu stai la îndoială:
Ori fi-va — zici — sau nu, și poți face greșeală;
Și poate ș-adevăr să fie auzirea,
Și tu, gîndind m i n c i u n i , stai să-ți găsești peirea...”

și ceva mai jos, p. 77:

„Unul zicea un fel, altul altfel răspunde;
Săracul *adevăr* cum supt m i n c i u n i s-ascunde...”

În aceeași opozițiune cu *adevăr* este b i r f i r e :
Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., Acad. Rom.), ps. XIV:

„Cel care nu b i r f e ș t e ,
Ci *adevăr* grăește...”

Mai departe, *adevăr* e în antiteză cu orice întunecă realitatea.
Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 89: „jurînd mai întii că nu o pornește (judecata) din vreo p i z m ă , ci întru *adevăr*...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVIII, p. 13: „o n ă l u c i t u r ă iaste, nu pre *adevăr* trupul nostru luat-au...”

Noțiunea de *adevăr* se asociază mai ales cu acea de d r e p t a t e :
Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (Ms. Sturdzan, în Acad. Rom., p. 221): „va veni să giudece pementianii, să giudece lumii întru d e r e p t a t e și oamenilor întru *adevărul* său...”

Act moldovenesc din 1644 (*A.I.R.* I, p. 88): „și așa am aflat tot *adivărul* și toata d r e p t a t e prin oameni buni...”

Dacă *adevărul* nu e ascuns, atunci cineva îl a f l ă , ca în pasagiul de mai sus; iar dacă e tănuț într-adins, îl v ă d e ș t e :

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 49: „daca vreo parte prigonoitoare va ascunde sau va fura, ori însuși sau prin altul, dovezile dreptăților ceilalte înprotivnice părți, și cu viclesug să va învoi cu aceia, și apoi să va v ă d i *adevărul*...”

Dacă *adevărul* nu e tănuț într-adins, dar totuși nu se vede, trebuind urmărit, atunci noi îl d e s c o p e r i m :

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 25): „și mai multă ocară ș-ar fi lucrat, de n-ar fi fost Breabul lucrul cu un cias mai înainte spre d e s c o p e r i r e a *adevărului* apucat...”

Mai rar se zice: „a g ă s i *adevărul*“, „a c e r c a *adevărul*“, „a n e m e r i *adevărul*“, deși citetrelle sînt permise pentru varietatea stilului; de exemplu:

Cantemir, *Chron.* I, 151: „sufletul odihnă nu poate a f l a p ă n ă nu-g ă ș e ș t e *adevărul*, carile îl c e a r c ă oricît de departe și oricît de cu trudă i-ar fi a-l n i m e r i ...”

Cînd cineva nu mai poate ascunde *adevărul*, îl m ă r t u r i s e ș t e , termen teologico-juridic trecut în graiul comun, unde își perde cu totul urma proveninței:

Costachi Negruzzi, *Au mai pătit-o și alții*, p. 67: „adevărul vă mărturisesc, nu mă pot opri de a blăstema pe englezi...”
v. *Martur.*

Fără amestec de minciună, de patimă, de nălucire, se zice: *c u r a t adevăr*. Și mai energic este Zilot, *Cron.*, p. 1: „retorică n-am învățat ca să vorbesc și să scriu cu meșteșug, ci am învățat s i n g u r c u r a t adevărul, întâi de la părinți...”, unde: „singur curat” e un fel de superlativ, ca și când ar fi „cel mai curat”, și de aceea autorul, ca să nu despartă logicește ambii adjectivi, post-articulează substantivul.

Cu aceeași emfază se poate zice *adevărul a d e v ă r a t*, adecă lipsit de orice amestec. Altceva este *adevărul a d e v e r i t* = „vérité contrôlée, vérifiée”:

Cod. ms. miscel. al Bis. Sf. Nic. din Brașov, sec. XVII, p. 406: „adevărul a d e v e r i t grăescu, voao, că nu ăaste robul mai mare de domnul său...”

Adevăr se construiește mai ales cu prepozițiunea *î n* sau *î n t r u*, formind o locuțiune adverbială cu sensul de „en vérité” și „en réalité”.

Zilot, p. 12:

„N-ai gândit, sărace, n-ai gândit; eu știu fără a-mi da răspuns,
Că de-ai fi gândit în *adevăr*, nu ajungeai cum ai ajuns...”

Neculcea, *Letop.* II, p. 390: „atuncea Mihaiu-vodă mâniindu-se, în grabă au spânzurat pre Cuza Spatarul, nepricestuit, încălțat, îmbrăcat, dându-i vina că au scris el la feciorii lui, având acolo la Cătane, ca să vie să prindă pre Mihaiu-vodă din Iași; ce nu se știe *î n t r u adevăr* au ba; numai în pismă l-au omorit...”

Dosofteiu, 1673, f. 220 a:

„Doritu-ț-am porună cu dulceață
Și- n t r -*adevărul* tău să-m dai viață...”

Gr. Alexandrescu, *Umbra lui Mircea*:

„Noi citim luptele voastre, cum privim vechea armură
Ce un uriaș odată în războaie a purtat;
Greutatea ei ne-apasă, trece slaba-ne măsură,
Ne-ndoim dac-așa oameni *î n t r u adevăr* au stat...”

Prin prepozițiunea *c u*, *adevăr* capătă o funcțiune adverbială ceva mai intensivă, cum ar fi: „bien en vérité”:

Apocalipsul lui Paul, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 423): „o, cu cătă slavă te-i spodobitu, suflete! *c u adevăru* că fugiiai de noi...”

Tot așa cu prepozițiunea *p r e*:

Un text din secolul XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 306): „nice să ne înșălăm înșine, să ne pare că e dulce pohta păcatelorū, că ačasta ăaste, *p r e adevărū*, înșălăciunea morții...”

Cu prepozițiunea *d e*, scăzută la rolul de prefix, *adevăr* se aglutinează într-un singur cuvînt: *deadevăr* (= *de-adevăr*), care ne întimpină în cele mai vechi texturi și pînă pe la finea secolului XVII, fără a diferi prin sens de simplul *adevăr*.

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), alăturat 234 cu *Noul Testament* din 1648:

1550:

Jacob. III, 14: „nu vă lăudareți și nu mențireți spre *deadevăru*...”

Ib., V, 19: „frați, se neștiinre de voi rătăciaste de la *deadevăru*...”

Petr. I, 22: „sufletele voastre curățindu întru ascultarea *deadevărului*...”

1648

„...nu vă lăudareț, neco fireți mincunoși înprotiva *adevărului*...”

„...frații miei, să au rătăcit cineva dintru voi de la *adevărū*...”

„...inimile voastre curățindū întru ascultarea *adevărului*...”

Tot așa la Coresi, 1577, alăturat cu Silvestru, 1651:

1577:

Ps. V: „nu iaste în rostulū lorū *deadevărū*...”

Ps. XXIX: „doară ispovedi-ți-se țărâna sau spune *deadevărulū* tău...”

Ps. XXXIX: „meserearea ta și *deadevărulū* tău pururea ajutoră-mi...”

Ps. LXXXIV: „milostea și *deadevărū* timpinară-se...”

1651:

„...nu iaste în rostulū lui d e r e p t a t e...”

„...au lăuda-te-va pre tine țărâna? au vesti-va *adevărulū* tău?...“

„...mila tași *adevărulū* tău pururū mă păzească...”

„...mila și *adevărulū* timpinară-se...”

Legenda Duminiceii, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 54): „buinrătate va fi de la Tatălū și de la fiilū Is. Chs. întru vecie de veacū cu *dedevărū*...”

Dosofteiu, 1673, f. 9 b:

„Că tu cerē deamănuntul inema și zgăul,
Și știi cu *deadevărulū* dreptul și răul...”

Românul *adevăr* = lat. a d - v e r u m ; *deadevăr* = d e - a d - v e r u m, de unde și italianul d a v v e r o, întrebuițat însă numai ca adverb.

v. ¹*Ad.* — ^{2,3,4}*Adevăr.* — *Bîrfeală.* — *Minciună*...

²**ADEVĂR, ADEVARĂ** (*adeveri, adevere*), adj.; vrai, véritable, réel. În vechile texturi se pune foarte des adjectivul propriu *adevăr* = lat. a d - v e r u s acolo unde astăzi se întrebuițează numai forma participială a d e v ă r a t.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IX, p. 10: „să nu le se pare lor că e vreo nălucă, ce *adevărū* trupū...”

Varlam, 1643, I, f. 163 b: „aicia arată Hs. fiilū lui Dumnedzău de închinătorii c e i *adeveri* ce vorū vrîa să criadză întru Domnul Hs... carii simtemū noi creștinii cei pravoslavnicii închinători *adeveri*...”

Ibid., II, f. 81 a: „mă va trage spre perire și nevoiaște să mă leapădū de Dumnedzeu c e l ū *adevărū*...”

Ib., I, 63 a: „când faci așa, atunce inchipuești cruce *adevară*...”

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (ms.; în Acad. Rom.):

p. 85: „iubiți pre Dumnezeu prea-cuvioșii lui, că pre c e i *adeveri* cearcă...”

p. 200: „și tu, Dumnezăul meu, ești îndurat și milostiv, îndelung răbdător și multū milostiv și *adevăr*...”

p. 269: „calia c e a *adevară* o vruiū, calia c e a *adevară* o iubiū...”

p. 270: „nu lua diîn rostul meu cuventele c e l e *adevere*...” ; 235

p. 278: „dereptăția ta e dreaptă pururea și légia ta e adevară...“;
 Dosofteiu, 1673, f. 179 a:

„Să rădice pentru țară
 Moisei și Aron sfară,
 Samuil să facă rugă
 Ca o adevară slugă...“

Ibid., f. 49 b:

„Și toț sființii ce-s cu inem-adevară
 Lăudaț vor fi de toată lumia-n țară...“

Text din secolul XVII (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov):

p. 259: „fugiia Domnulū ca să incredințeze că adevărū omū era...“;

p. 364: „acesta adevărū Izrailteaninū iaste și intru elū hiltensugū nu e...“

Ca și substantivul a d e v ă r , adjectivul își asociază de asemenea prepozițiunea „de“ scăzută la prefix, devenind *deadevăr*, fără schimbarea sensului.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom.) alăturat cu *Noul Testament* din 1648:

1550:

Petru I, V, 12: „mărturiezescu ačasta a fi *deadevărū* cu buinrătația lu Dumnedzeu...“

1648:

...mărturisindū e-ačasta-i mila cīa a d e v ă r a t ă a lui Dumnezău...“

Legenda Sinteii Vineri, circa 1580 (*Cuv. d. bătr. II*):

p. 146: „acela iaste *deadevărū* Domnedzeu luminătoriu și sfințitoriu...“;

p. 149: „apropie-te de vedzi siļa *deadevărului* Domnedzeu...“
 v. ¹Ad. — ^{1,3,4}Adevăr. — Adevărat. — Adevărit.

³ADEVĂR, adv.; 1. vraiment, certainement; 2. amen, ainsī soīt-il. Arhaism, ca și adjectivul corespunzător a d e v ă r . Astăzi se înlocuiește prin locuțiuni adverbiale ca: în a d e v ă r , c u a d e v ă r a t etc.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXI, p. 6: „și așa înbogățindu-ne, în mânilē lu Dumnezeu avuțiia să o dămū, în mânilē săracilor acēia puindū, și la ceriū de vomū strānge, atunce adevărū afla-ne-vāmū bogăți...“

Legenda Sf-lui Dimitrie, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nic. Brașov, p. 124): „că adevărū, iubiților, de lucrurile cēlea deșartele ale cēștii lumi peritoare să ne ferim...“

Acest adverb se mînținuse mult timp în limba bisericească în loc de: a m i n „ainsī soīt-il“:

Noul Testament, 1648, f. 119 a:

Is. X, 1: „adevărū, adevărū nic voao...“

...a m e n , a m e n dico vobis...“

Apocalipsul lui Paul, circa 1550 (*Cuv. d. bătr. II*, 425): „aceliia e slavā și împărăție și ținutulū cu Tatālu și cu Duhul sfiintu de acum și pururea în vecu, adevărū...“

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 462): „și vom cânta înpreună cu îngerii cu lauda, în slava sfintei Troițe în vecu, *adevăru...*“

Dosofteiu, 1673, *Dedic.*: „într-aciaia dăruiască Domnul Dumnedzău îndelungată și nărocită domniia mării-tale, intru mila sfinții-sale cătră cinstia și lauda sfântū-numelui său, *adevărū*“.

Ibid., f. 158 a: „dă, Dumnedzău sfinte și Doamne Isuse Hristoase, și mie, unui păcătos, parte s-aib în sfânta ta cetate, pentru ruga sfinții sale maicii tale Precistii ș-a tuturor sfinților, *adevăr...*“

Context slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 82):

„...aceluia-i țirutul și slava în veacu <i>adevărū</i> ...“	„...tomu slava i drūžava vū vėki a m i n ū...“
--	---

Cu prefixul *d e*, întocmai ca în adverbul italian *d a v v e r o* (= *de-ad-verum*), găsim în *Dicționarul bănățean*, circa 1670 (ms. în Bibl. Universității din Budapesta): „*Dadevăr.* Equidem“.

v. ¹*Ad.* — ^{1,2,4}*Adevăr.* — *Amin.*

⁴**ADEVĂR, ADEVERÈZ** (*adevărăt, adevărare*), vb.; affirmer, constater, réaliser. Arhaism înlocuit astăzi prin *a d e v e r e s c*.

În poezia poporană, *adevărare* s-a stereotipat în construcțiune cu *aflare* la reflexiv: „a se afla ș-a se adevăra“ avînd sensul de „*réaliser quelque chose de très-difficile*“.

O colindă din Ilfov:

„Cine-n lume s-ar afla,
S-ar afla ș-*adevăra*
Să dea-n mare
Ca o floare,
Să iasă-n vad
Ca un brad...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 71, 72)

O altă colindă:

„Cine-n lume s-o afla,
S-o afla ș-*adevăra*
Merii de mi-o săgeta?
Nimenea nu se dafla,
Nimeni nu se bizuia...“

(*Ibid.*, 81)

Balada *Bicul Haiducul*, din Prahova:

„Șapte pungi făgăduia
Ori la cine s-o afla,
S-o afla ș-*adevăra*
Să se ducă
Să-l aducă
Din fundul ceardacului,
Din marginea drumului...“

(*Ibid.*, 605) 237

Ba încă cu afereza lui a-:

„Cine-n lume s-ar dafla,
S-ar dafla, s-ar devăra
Pe negrul d-a-noălica
Fără șea, fără oblinci...”

(Ibid., 74)

Sensul de „affirmer” se învederează mai cu seamă din următorul pasagiu în *Noul Testament* din 1648:

Luo. XXII, 59: „și trecând ca unū
șasū, altulū adevăra zieându...”

„...et intervallo facto quasi horae
unius, alius quidam affirma b a t
dicens...”

Cu sensul de „constater”, *adevărare* este un vechi termen juridic, care ne întimpină la tot pasul în crisoave și-n pravile.

Badea Bălăceanul (*A.I.R.* I, 61): „să adevărați pe mărunțul, fără de fățarie, cînd au cumpărat Necula acel loc de la Nedélea fratele Calii, fost-au scaunele făcute acolea? au făcutu-le-au Necula după ce au cumpărat locul? deci precum veți mărturisi și veți adevăra cu sufletele voastre...”

Iată un șir de exemple din *Condica Logofetei* sub Constantin Brincovan (ms. în Arh. Stat.):

1692 (p. 12): „au umblat și au adevărat sémnele moșiei satului Oreavița...”

1693 (p. 65): „deci acești 4 boiari, ei s-au strănsu toț la un locu, fiindu și ei amândoi de față, de le-au luat seama pre amăruntul și bine au adevărat cum că această moșie, ce au fostu partea lui Bivol și a Bratului, iaste den funea moșălor popii Fierăi...”

1693 (p. 29): „și bine am adevărat domniia mea cu tot divanul...”

1694 (p. 146): „...așa au fost adevărat acei boiari cu sufletele lor...”

1696 (p. 166): „iar pentru dumbravă și pentru luncă, cătă să va adevăra că iaste, așa i-au tocmit să aibă a ținea frățeste...”

1696 (p. 173): „și au ținut sfânta Mitropolie satul Oreavița cu tot venitul din hotar în hotar, cum iaste mai sus zis, precum au ales și au adevărat acești 6 boiari...”

1696 (p. 96): „drept acéia și domniia mea, adevărând că au fost obicéiu și mai denainte vréme, așa le-am dat această carte...”

1697 (p. 230): „le-au cerșut ca să-ș scoată moșnénii cărți domnești și scrisori ce vor avea pre moșiia satului Godénilor, ca să poată adevăra în tot hotarul căte délnițe sântu, și fieștecarile moș căte délnițe au stăpănit, și să a d e v e r é z e ce s-au vândut și ce au rămas nevândute, și ca să poată adevăra cătă iaste partea boiarinului...”

1698 (p. 254): „deci acești boiari ce scriu mai sus, neputând adevăra într-altu chip, au întreat pre bătrânii și megiiășii de acolo denprejur...”

Trecînd acum la Moldova:

Pravila, 1646, p. 24: „de va fi făcut una ca această și să va adevăra cu mărturie oameni de cinste și credinčoșū, certaria lui să fie moartia...”

Ibid., p. 25: „orcare vameșū va face năpaste cuiva și-i va lua 238 negoțulū, dzăcândū că nu ș-au plătitū vama, și elū va adevăra c-au

plătit, acesta nu numai negoțul va întoarce înapoi, ce încă și ca un furu să va certa...”

Ib., p. 50: „cându] să va prileji un om căsariu în viața lui să-ș dăruiască avuția sa fâmeii sale, sau fâmeia bărbatului său, acestu daru să va *adevâra* după moarte, iară nu în viața...”

Ib., p. 150: „niște oameni mulți voru ucide pre vrulul cu raue de moarte, carele una dentr-ânse sângurâ putia să-lu omoară, iară să nu să poată *adevâra* la gudețu carele l-au omorât, atunce pentru căce săntu multu, nu să va omorâ nice unul...”

Cu același sens de „constater”, în *Catechismul transilvan*, din 1560 (*Cuv. d. bătr.* II, 99—100):

- „Cu ce veri *adevâra* ca ești creștinu?”
- Cu acéia că m-am botezatú...”
- Cu mai multu, cu ce veri *adevâra*?”
- Cu acéia că știu rădâcina creștinătăției...”

Dosofteiu, 1680, f. 66 a, întrebuințează infinitivul substantivat *adevărare* cu sens de a d e v â r :

„...întoarce-va rîlele pizmașilor
mîei, cu *adevărarea* ta răspiârde-I
pre inșu...”

„...avertet mala inimicis meis, in
v e r i t a t e sua disperde illos...”

La perfect se conjugă: *adevârai, adevârași, adevără.*...

Legenda Sf-tului Dimitrie, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nic. Brașov, p. 113): „și după acéia, deaca se stinserâ focurile, iară tocmitoriul beserecei tuturoru *adevără* această ciudesă...”

La prezinte indicativ și la subjunctiv, forma organică: *adevăr, adeveri, adevară, adevere*, ne apare înlocuită deja în vechile texturi prin forma cu -e z : *adeverez* etc.

Pravila Moldov., 1646, f. 84: „mai adevărate sămtu mărturiile carile dzăcú că iaste așa decătú ceia ce dzicú că nu-i așa; ce să dzice: ceia ce *adevereadzá* mai de credință sămtu decătú ceia ce tăgăduescú...”

Ibid., f. 87: „macarú de-are și fi un marturú destonic și credin-șoșu să *adeverédze* preacurviia muerii...”

Ibid., f. 100: „să cade să *adeverédze* giudețul cu mărturii oameni de credință, cum iaste răpitoriu, și atunce să va certa...”

Ib., f. 150: „să nu poată gudețulu să *adeverédze*, cine i-au făcutú rana cía de moarte, și cine i-au făcutú celiálalte ce nu-s de moarte...”

Constantin Brincovan, 1694 (*Cond.*, ms., Arh. Stat., p. 214): „ca să caute și să *adeveréze* și să mărturisească precum vor ști cu sufletele pentru acéste 2 delnițe de moșie din Topoloveni: ținut-au mănăstirea Glăvăcogul vreodinioară...”

Zilot, *Cron.*, p. 113, despre dinastia Basarabilor: „neam blagoslovit de Dumnezeu precum însuși faptele lui în vileag *adeverează*, nu numai aici în pămîntul țarei, ci și pre alte pămînturi...”

E foarte interesant că forma cu -e z, pe lângă sensurile de „affirmer, constater, réaliser”, pare a mai fi dezvoltat unele accepțiuni, pe cari nu le găsim în derivatele fără -e z; de exemplu: „să se *adevereze* = s'assurer, se convaincre”:

Moxa, 1620, p. 397: „mișeii de pretutindinâ multu bine lua dentru mânia lui, și cine va vrea să se *adeveréze* a m a r e c r e d i n ț â c e a v e a : beserecă prea frumoasă zidi lu sveti Gheorghie și alte...”

Tot așa: „*adeverez* = j'atteste“, la iscăliturile marturilor unei tranzacțiuni:

Act muntenesc din 1622 (*A.I.R.* I, 32): „eu Pavel sticlaru *adeverezu*, eu Stan sticlariu *adeverez*, eu Șerbanu ot Vălcana *adeverez*, și am scrisu eu popa Toader ot Vălcana cu zisa loru; Pătrașe postel ot Târgoviște *adeverez*, Vasilie postelnicu *adeverezu*, Tănase postelnec ot Coțăeni *adeverezu*, Oprea postelnic ot Săteni *adeverezu*“.

În fine, participiul trecut *adevărat* și-a asigurat un loc independent în grai, ca adjectiv și ca adverb, chiar după ce a d e v e r i r e a reușit a uzurpa toate funcțiunile verbale ale lui *adevărare*, scăzut din prima în a patra conjugățiune.

v.¹*Ad.* — ^{1,2,3}*Adevăr.* — *Adevărat.* — *Adeveresc.* — *Adeveritor...*

ADEVĂRARE. — v.⁴*Adevăr.*

^{1,2}ADEVĂRAT, adj. și adv.; part. passé d'adeverez: 1. pris adjectivement: vrai, réel, authentique; 2. pris adverbialement: en vérité, en réalité, sérieusement, vraiment.

Un text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nic. Brașov, p. 21): „deaca priimi bucurie Mariia, vru ia și însășu cu vederea să se încrează, să voru fi *adevărare* cuvintele...“

Neculce, *Letop.* II, 310: „și zicu să-i fie dat atunce în cafe otravă, care și cam samănă acel lucru să fie fost și cam *adevărat*, că curând s-au bolnăvit...“

Act moldovenesc din 1698 (*A.I.R.* III, 264): „scriu și mărturisăscu cu acestu *adevăratu* zapis al nostru...“

Act muntenesc din 1682 (*A.I.R.* I, 61): „pentru m a i *adevărata* credință mi-am pus degetul mai jos ca să crează...“

În Moldova e foarte obicinuită forma *adevarat*, adecă cu silaba -*va-* în loc de -*vă-* (= -*vě-*); de exemplu:

Pravila Moldov., 1646, f. 166: „pentru să poată înțelge, carele iaste *adevaratū* (АДЕВАРАТЪ) și mai întâi vinovatū...“

Darie Toder, 1674 (*A.I.R.* III, 249): „mărturisăscu cu acest *adevarat* zapis al mieu...“

Și mai poporană în Moldova e forma *adivarat*:

O narațiune țărănească din districtul Suceava: „Omu tari di ângir poate să să lupti cu un drac și să-l ghiruîască, dacă-l va lega cu brăcinariu dila bernevicî, și tot năcăjindu-l și bătindu-l, scoati banî, cari să prifac în cărbunî; di aceia nu trăbui să ni mulțanim cu banii scoși întâiași dată, ci să-l batem mereu când l-am prins, arătându-î o cruci și tot stuchindu-l, pân' ci scoati banî *adivarați*...“ (I. Bondescu, com. Giurgeștii).

Asociindu-și pe „cu“, *adevărat* formează o locuțiune adverbială:

Act moldovenesc din 1620 (*A.I.R.* I, 23): „mulți boiari și slugi domnești așijdere mărturisim c-au fost așa c u *adevărat*, c-au fost înpresurând acea bucată de ocină Agâpiianii fără lege și fără ispravă...“

Altul din 1631 (*Ibid.*, 71): „să să criază această mărturie a noastră, c u *adevărat* scriem...“

Pravila Moldov., 1646, f. 38: „nu să va certa ca un suduitoriu de domnie, ce c u *adevărata* mai multă să va certa pentru această sudalmă sau vătămăre a giudețului decât pre altul ce n-are fi giudețu...“

Ibid., f. 147: „să-lū cunoască gudețulū au doarā să face, au c u *adevăratū* iaste nebunū...”

Ibid., f. 157: „să va face că doarme, iarā elū c u *adevăratū* va fi deșteptatū...”

Zilot, *Cron.*, p. 38:

„Care singe, c-al lui Avel, striga la cer ne-ncetat
Răsplată să facă dreaptă ție c u *adevărat*...”

Alexandri, *Rămășagul*, sc. 18:

„Teodoreanu: Da bine, domnu Nicu Tolinescu ce caută aici?
Șmărăndița: C u *adevărat!* (cătră Tinca, zîmbind) Răspunde tu...
Tinca: Verișoară...

Nicu: Domnule Teodorene, am venit aici ca să cer mina duducaī...
O doină din Dobrogea:

„Tu nevastă cu barbat,
Eu flăcău necununat,
Spune-mi tu c u-*adevarat*
Cîte lacrimi am varsat?...“

(Burada, *Călăt.*, p. 231)

Rareori în loc de „cu“ se întrebuițează „p r e “:

Constantin Brincovan, 1697 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat.): „într-a-céia boiărenul domnii méle Radul Golescul aga, el știind lucrul p r e *adevărat*, au mărturisit cu mare încredințare...”

Locuțiunile adverbiale: „c u *adevărat*“ și „p r e *adevărat*“ au un sens mai afirmativ decît adverbul propriu-zis *adevărat*.

Neculce, *Letop.* II, 435, despre caracterul turcilor: „dupre cum li-i hirea de dulău, de le zicu dulăi *adevărat*: dacā vād ca nu pot isprăvi, ei dau vina capetilor...”

A. Pann, *Prov.* III, 34:

„*Adevărat* — ea răspunse — așa e după cum zici,
Că de te-oi primi în casă nimica nu o să-mi strici,
Decît nu e cu cădere unei tinere femei
Să doarmă cu altu-n casă, cînd e dus bărbatul ei...”

„Jurămintele întrebuițate pe aici sînt: Să fiu al dracului, să fiu afurisit, să chiorăsc, pe legea mea, D-zeu așa! Să nu-mi vād copchiii, să-mi moară boi[i] di la jug! Asta-i pîne, dacā nu spun *adivarat!*“ (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani).

În unele comune din Dobrogea, cînd vrea cineva să afirme într-un mod mai energic, ia un păhar cu vin sau cu apă, varsă puțin jos și zice: „Ista-i vin sau ista-i apă de nu spui *adevarat!*“ (I. Plesnilă, Tulcea, c. Turcoaia).

Donici, *Vulturul și paingul*:

„Să-ți spun *adevărat*,
— Paingu au răspuns —
Pe coadă-ți am venit,
Tu însuși m-ai adus...”

În poezia poporană, expresiunea „a spune *adevărat*“ a devenit stereotipă.

Marian, *Bucovina* I, 63:

„Dragule, voinicile!
Să nu-ți fie cu bănat,
Spune-mi mie-*adevărat*,
Cum, de când ești tu armaș,
N-ai venit l-al meu locaș?...“

Ibid., I, 72:

„Spune-mi mie-*adevărat*,
Ce bei păhar neurat?
Șezi la masă ne-nbiat?...“

Ib., I, 94:

„Radule,
Bărbatule!
Spune-mi mie-*adevărat*,
De ce ești tu blăstemat?...“

Ib., I, 140:

„Spune-mi mie-*adevărat*,
Oare cum de te-ai lăsat
Turcilor,
Femeilor,
De pe tine te-au legat?...“

Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 403:

„Spune-mi, *mîndră-adevărat*,
De când badiu te-a lăsat,
Tu cu ciți te-ai sărutat?...“

v.³*Adevăr*. — *Adeveresc*. — *Adeverit*.

ADEVĂRĂTATE (plur. *adevărități*), s.f.; vérité. Sinonim cu a d e v a r ă, a d e v ă r, a d e v e r i c i u n e. N-are a face d-a dreptul cu latinul „veritatem“, ci este de formațiune românească din participiul „adevărat“ sau chiar din „adevăr“ prin acățarea analogică a finalului ca în *bunătate*, *dreptate* etc.

Dosofteiu, 1680, ps. 24: „toate căile Domnului milă-s și *adevăritate*...“, unde la Silvestru, 1651: „milă sântu și a d e v ă r ă ...“, iar la Coresi, 1577: „milă și d e a d e v ă r ă ...“

Alte exemple din *Psaltirea slavo-română* a lui Dosofteiu:

F. 27 a: „povățiaște-mă la *adevăritatea* ta...“

F. 33 b: „răscumpărași-mă, Doamne Dumnădzăul *adevărității*...“

F. 35 a: „Iubiț pre Domnul, toț cuviosii lui, că *adevărități* čarcă Domnul...“

„...dedue me in v e r i t a t e m tuam...“

„...redemisti me, Domine Deus v e r i t a t i s...“

„...diligite Dominum, omnes sancti ejus, quoniam v e r i t a t e s r e q u i r i t Dominus...“

F. 42 a: „Doamne, în ceru mila ta, și adevărătatea ta până la nuori...”

F. 88 a: „în vase de psalom adevărătatea ta...”

F. 108 a: „că milă și adevărătate iubiăște Domnul...”

„...Domine, in coelo misericordia tua, et veritas tua usque ad nubes...”

„...in vase psalmi veritatem tuam...”

„...quia misericordiam et veritatem diligit Dominus...”

În același psalm LXXXIV, adevărătate și adevăr figurează cu același sens:

F. 109 a: „mila și adevărul să tâlniră, dișeptăția și pacia să sărutară; adevărătatea din pământu au răsărit...”

„...misericordia et veritas occurrerunt, justitia et pax osculatae sunt; veritas de terra orta est...”

v.¹Adevăr. — Adevericuine.

ADEVERESC (*adeverit, adevere*), vb.; 1. affirmer, constater, 2. confirmer, vérifier, 3. assurer, promettre solennellement. Deja în graiul vechi, din organicul adevărare (=lat.*adverare* = ital. *avverare* = franc. *avérer* etc.) se formase, prin trecere în a patra conjugățiune, dubletul *adeverire*, ambele varianturi circulind în același timp. Ca mai totdeauna în asemeni cazuri, n-a întârziat a se produce o disociațiune de idei, forma cea nouă *adeverire* începind a exprime unele nuanțe străine formei celei vechi, și anume pe acelea de „întărire” și „asigurare”, pe cari mai că nu le avea adevărare. Apoi cu încetul acesta din urmă a despărut aproape de tot, gonindu-l celalalt, care însă singur nu ajunge. Limba română trebui să păstreze amindouă formele, după cum păstrează participiile lor: adevărat și *adeverit*, între cari există o deosebire atit de mare sub raportul logic, încit se poate zice: „cutare lucru o fi adevărat, dar nu e încă *adeverit* = peut-être vrai, mais pas encore vérifié”.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698 (A.I.R. II, 128): „macar că al omului suflet, precum nemuritoriu să fie, *adeverit* și adevărat iaste, însă adevărat că, după lumeștile de vei înbla poftē, și cu trupul și cu sufletul vei în veci muri, precum *adevereste* în Pildele sale Solomon...”

În acest pasagiu, *adevereste* înseamnă „confirme”, *adeverit* — „confirmé”, iar adevărat — „vrai”.

Adevărare este o simplă afirmațiune a unei stări, pe cînd *adeverire* e nu numai atita, ci încă acea afirmațiune controlată, adecă o adevărare făcută a doua oară.

1. *adeveresc* = adeverez.

La început, după ce se formase dubletul etimologic adevărare — *adeverire*, ambele varianturi circulau mult timp cu același înțeles. Așa la Coresi participiul *adeverit* nu însemnează altceva decit adevărat. De exemplu:

Omiliar, 1580:

Io. IV, 37: „acestū amu cuvântū iaste *adeveritū*, că altulū iaste de seamănă și altulū iaste de séceră...”

Noul Testament, 1648:

„...intr-ačasta acelū cuvânt iaste adevărat, că altul iaste colū ce samănă și altul care séceră...”

Latinește: „verbum verum“.

Coresi întrebunțează uneori ambele forme pe aceeași pagină, fără nici o deosebire logică; bunăoară în *Omil.*, quatern. XII, p. 1: „derep-ce că dereptatea — grăiaște-se — împreună cu toate bunătățile, și *adeverita* închinăciune iaste și lu Dumnezeu cu podoabă, cumă iaste creștineasca dereptate; mai mare iaste și mai pre susă mai vrătos de elineasca și de jidoveasca; că elineasca amu dereptate trupească ia și rătăcită, iară iudeiasca a devărată amu, însă și această e trupească...”

Tot cu sensul de adevărat :

Coresi, *Omil.*, 1580, quatern. III, p. 13: „postulă *adeveritū* iaste nu numai să topimū trupulū, ce de ce mâincămū noi să împărțimū și altora să mânânce...”

Ibid., quatern. VI, p. 15: „pentru aceia făce Hs. așa, ca să ne arate și noao calea nălțimei și a păceei céia *adeverita*...”

Ib., quat. IX, p. 11.: „bucurie făce ucenicilor și întări pre ei spre credința céia *adeverita*...”

Ib., quat. XI, p. 16: „închinătorii céia *adeveritii* închină-se părintelui nu cu trupulū, ce cu duhulū, ce se zice nu cu trupească jrătvă, ce cu sufletească...”

Aceiași participiu *adeverit* funcționind ca adverbul adevărat :

Coresi, *Omil.*, quat. XI, p. 16: „carei credū intru elū, ce se zice carei săntū ai beséreciei, noao arată că *adeveritū* cinstescū pre Dumnezeu...”

Mai pe dasupra, din participiul *adeverit*, Coresi, *Omil.*, quat. XII, p. 14, formează prin sufixul -ură substantivul feminin adevăritură cu sensul de adevăr: „și la lumină să dereptați céia ce-au orbitū, spre lucrurele célea bunele și spre adevăritură și spre creștinătate...”

2. *adeveresc* = „confirmer, vérifier“.

Act muntenesc din 1622 (*A.I.R.* I, 31): „noi aceștie moșteni ot satul Brănești, care ne-amu numitu, *adeverim* cu această scrisoare a noastră, precumu să știe că...”

Act moldovenesc din 1680 (*A.I.R.* III, 254): „să hie platnic lui Neculai Căcărlan vornicului, să-i plătească toată paguba precum s-a putea *adeveri*...”

Enachi Coghălniceanu, *Letop.* III, 197: „aceste multe vorbe căzând în urechile prostimei, care de care le întăria, de care auzind și domnii carii eră mazăli, ales Mihai-vodă, că șădea de atăța ani în Țarigrad mazil, le *adeveria* și le încredința, ămbla de zi și noapte după domnie...”

Zilot, *Cron.*, 1: „...peste patruzeci de ani au slujit țării cu dreptate, și dreptatea lui o ar *adeveri* condicele ce i le-am văzut...”

Alexandri, *Boieri și ciocii*, act. IV, sc. 8:

„Hirzobeanu: Frumoasă poveste!

Tarsița: Nu-ți face cruce, Iorgușorule... poveștile din ziua de astăzi s-*adeveresc* citeodată...”

În graiul vechi, nu o dată ne întimpină locuțiunea: „*adeveresc* lucrul” sau „*adeveresc* lucrul cum...”, prin care se amplifică numai forma, fără a se adăuga ceva la sens.

Pravila Moldov., 1646, f. 150: „gudețul nu ști carele-i va fi făcut rana cea de moarte, numai ce să *adevereste* lucrul cum l-au uciș

Nic. Muste, *Letop.* III, 10: „care poveste auzindu-se în Țarigrad la Împărăție, n-au crezut, ce vrând să *adeverească* lucrul, vezirul au scris la Duca-vodă...”

Ibid., p. 51: „Vezi ce sfat nesocotit cu întreagă sminteală! Moscalul neștiutor rândul și puterea acestor țări s-au înșelat, anume că se va *adeveri* lucrul cum l-au sfătuit muntenii și Dimitrașcovodă...”

Ib., p. 60: „Vezirul *adeverind* lucrul cum nime nu se va pune împotriva poruncii împărătești...”

Infinitivul *adeverire* funcționând ca substantiv:

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 83: „fără a cerca niște *adeveriri* între romani și greci, unde să află atâtea slăvite pomeniri din minunile meșteșugului...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 78: „cînd (diata) nu are *adeverirea* cea orînduită de pravili, sau că cel ce au făcut diata nu-și avea mințile întregi...”

3. *adeveresc* = „assurer, promettre solennellement”.

Dosoftciu, 1673, f. 42 b: „așia cuvîntul Domnului Hs. îngroziaște pre păcătoș cu focul nestîns și cu munca věcnică, iară cei drept și bucură cu fericința cea *adeverită*...”

Nic. Muste, *Letop.* III, 42: „Atunce șvedul necunoscând meșteșugul moscalului, socotind că moscalul de frica puterii au dat dos și fuge, avînd șvedul și pe Mazepa hatmanul căzăcesc îndemnător și *adeverindu-i* că se vor rădica toată căzăcimea în ajutorul craiului, sumeș șvedul, cu neînfrînte oștile sale, s-au depărtat de locurile Țării Leșești, mergînd după oștile Moscului...”

Ioan Canta, *Letop.* III, 178: „Mai *adeverit*-au (Constantin-vodă Mavrocordat) că de-i va eși somă bună de bani, a rădica desătina și văcăritul boierilor mazili și mănăstirilor, și toți s-au bucurat...”

Reflexivul „mă *adeveresc*” însemnează în vechiul grai nu numai incredințare sau făgăduință, ci anume obliigațiune legală:

Act moldovenesc din 1699 (*A.I.R.* III, 266): „și pînă oi fi vie, s-aū *adeverit* dumnelui nepotul Lupașco să mă cate și să mă socotescă, și după moartea me încă să nu mă uite...”

De aci în legătură cu jurămînt:

Moxa, 1620, p. 398: „(Evdochii) se *adeveri* cu jurămînt mare că nu se va mărita după moartea lui (Constantin Duca)...”

Cu aceeași noțiune, fără formă reflexivă:

Neculce, *Letop.* II, 297: „(Duca-vodă) trimise pe vlădica de Roman anume Avrentie la Bogdan și la Iordachi în Țara Leșească de le giură și le *adeveri* mare milă, și-i aduse în țară...”

Un contract moldovenesc de zestre din 1715 (*A. I. R.* III, 276): „m-au gūruitu dumnului socru-meu și mi-au *adeveritu* să mi de doao mii de zlotii bani...”

Moxa, 1620, p. 401: „legă jurămînt mare Catacozinu cu Amuratū și scriseră cărți de *adeverit*, ca să nu strice turcii grecilor...”

v. ^{1,2,3}*Adevăr*. — *Adevărat*. — *Adeverință*. — *Adeveritor*.

ADEVERICIUNE (plur. *adevericiuni*), s. f.; vérité. Una din numeroasele formațiuni analogice prin sufixul -c i u n e, care ne întimpină mai ales în *Biblia Șerban-vodă*, 1688:

Isaia, XLVIII, 1: „pomenindu-se nu cu *adeverickune*, nici cu direptate...”

Dan. X, 21: „voŃu spune Ńie cel ce e rânduŃitŃu cu scrisoare de *adevericiune*...”

Dan. XI, 2: „stătuŃu la vârtute Ńi tărie, Ńi acum *adevărăciune* voŃu vesti Ńie...”

„...commemorantes non cum veritate, neque cum justitia...”

„...annuntiabo tibi quod constitutum est in scriptura veritatis...”

„...stabam ad robur et fortitudinem, et nunc veritatem annuntiabo tibi...”

v. *Adevărătate*. — *-ciune*.

ADEVERINȚĂ (plur. *adeverințe*), s. f.; 1. certificat, quittance; 2. assurance, promesse; 3. révélation.

În graiul de astăzi, cuvîntul se întrebunțează mai mult cu sensul restrîns de „cuitanță”, ca sinonim cu *d o v a d ă*, de ex.: „dă-mi o *adeverință* sau *d o v a d ă* de plata banilor, de primirea mărfii etc.”; în vechile texturi însă predominesc accepțiunile de:

1. *adeverință* = „certificat”:

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 150): „și au fost făcut acești 24 de boiari și scrisoarea lor de *adeverință*, cum să Ńie Necula Banu cu nepoții lui aceste moșii...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 56: „Vechil de judecăți iaste cel ce să orînduiască de altul ca să să judece în locul lui; vechilul de judecăți să să orînduiască cu *adeverință* în scris; vechil fără *adeverință* în scris să nu fie primit...”

2. *adeverință* = „assurance, promesse”:

Neculce, *Letop.* II, 319: „(Carol XII) au purces în gios spre Poltava prin Ţara Căzăcească, având *adeverință* că or veni și turcii și tătarii la dânsul de va merge întins la stolița moschicească...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 243: „...i-au trimes căciulă, căftan, făcându-l deplin han, scrii[n]du-i după *adeverință* ca să scoată toată paguba de la tătari a saracilor...”

3. *adeverință* = „révélation”:

Varlam, 1643, II, f. 81: „acéstia sămtŃu meșterșugurile vrăjmașului *adeverinței*, a Satanei părintelui tău, c-au întrat în tine ca într-unŃu vasŃu al său destoinic, și cu tine grăiaște cătră mine, nedejuind că mă va trage spre perire și nevoiaște să mă leapădŃu de Dumnedzeu celŃu adevărŃu; ce mai vrătosŃu tu de la mine, ce iaste *adeverința* să Ńtii: să leapedzi întunéreculŃu necredinței...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms. în *Acad. Rom.*, p. 36): „...dară lin suflînd Austrul *adeverinții*, și într-o parte dînd poalele hainei a d e v ă r u l u i, grozavă goliciunea minciunii descoperindu-să să arată...”

Ibid., p. 19: „...iute iaste aduľmăcarea *adeverinții*, unde a sufletului pătimire într-altul despre a sa o măsură cineva...”

v. *Adeveresc*. — *Dovadă*. — *-ință*.

ADEVERINȚEZ (*adeverințat, adeverințare*), vb.; révéler. Cuvînt format din a d e v e r i n ț ă după analogia lui „încredințez“ din „credință“.

Doșofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 113 b: „care svântū și mângăitori Duhū au înțăleptătū ș-au luminatū ș-au învățat pre apostoli cu limbi străluminatē și înfocate, ș-au *adeverințatū* ș-au întăritū a fiului lui Dumnădzău acel purtărețū de viață...”

v. *Adeverință*.

ADEVERIRE, s. f.

¹**ADEVERIT**, -Ă, adj. } v. *Adeveresc*.

²**ADEVERIT**, adv.

ADEVERITÔR, -OARE, adj. et subst.; vérificateur, juge enquêteur. „Boieri *adeveritori*“ se numeau în Muntenia cei însărcinați de cătră domnie a cerceta la fața locului impresurările averii nemișcătoare, fie urbane sau rurale. Deși în exercițiul misiunii li se da titlul de b o i e r i, totuși ei puteau fi dintre neguțitori sau popi ori plugari, generalmente vecini cu proprietatea cea impresurată și oameni cunoscuți prin onorabilitatea lor. Liste de asemeni „boieri“, confecționate la timp după districte sau orașe, se țineau la logofeție, purtînd numele tehnic de „răvașe domnești“. Pentru modul de a procedea a boierilor *adeveritori*, iată cîteva exemple din *Condica judiciară* a lui Constantin Brîncovan (ms., în Arh. Stat.):

1693 (p.8): „...deč fiind această ocină bătrână și neștiind el în această ocină pre unde sânt sémnele hotarului bine, nefiind nič cărțile moșiei Racoviței de prilej, într-acéia sluga domnii-méle Badea logofăt au venit la domnia mea de ș-au luat 6 b o i ă r i *adeveritori* pre răvașe domnești, ca să-ș caute și să-ș descopere hotarāle céle bătrāne ale moșiei Racoviței; deč cānd au fost la zi și la soroc, ei s-au strānsu acești b o i ă r i toț la un loc, anume: Mihai den Dobroslovéni și Preda ot Preajva și Manea capitan ot Leul și Papa ot Bărza și Sima de la Balși și Radul Paise diacon, și au mersu acolo la această moșie ce scrie mai sus, fiind ispravnic sluga domnii-méle Vasilie 2 portar, de au căutat hotarāle céle bătrāne și o au însemnat pre hotarā cum scrie mai sus, precum am văzut domnia-mea și cartea celor 6 b o i ă r i *adeveritori*...”

Satele Racoviță, Dobroslovenii, Preajba, Leul, Bărza și Balșii, menționate în acest pasagiu, se află toate în districtul Romanați.

1693 (p. 65), în procesul între popa „Fiera și Șimjorzu feciorul popei Nechifor Mazăre“ pentru un loc de la Băjești, ajungînd treaba să vină amîndoi „în Divan de s-au întrebat de față“, urmează deciziunea principară: „domnia-mea am judecat și le-am dat la mijlocul lor 4 b o i ă r i *adeveritori* și judecătōri pre răvașele domnii méle, anume: Ghinea slujer i Vlaicul clucer i Mateiu clucer Dobriceanul i Tudor chiurciubașa ot Boténi, ca să caute și să a d e v e r ă z e...”

1696 (p. 194), pentru nește locuri de prăvălie din București: „și neputāndu-să a d e v ă r a din Divan dereptatea acestor locuri, domnia-mea am judecat împreună cu toț boiării Divanului domnii-méle și le-am dat (lui Cărste și egumenului Teofan) domnia-mea la mijlocul lor 12 b o i ă r i *adeveritori* și judecătōri pre răvașele domnii méle...”

Între cei „12 b o i ă r i“ figurează: „Enuță starostea za neguțitori, Iorga biv staroste, Manul neguțitorul“.

Să se observe că de la *boierii adevëritori* nu se cerea nici un fel de jurămint ad-hoc și că numărul lor — fie 4, 6, 12, 24 etc. — atirna cu totul de hotărîrea domnului.

v. *Boier*. — *Jurător*.

ADEVËRITÛRĂ. — v. *Adeveresc*.

ADEVESËSC. — v. *Adăvășesc*.

ADEVËZ (*adevat, adevare*), vb.; régler, rassembler, arranger. Răposatul G. Seulescu (*Arh. Albinei românești*, 1845, *Suplem.*, no. 11) găsisese acest cuvînt la țaranii din Moldova cu sensul de „tocnesc, adun“ și aduce chiar fraza: „*adevez* și am *adevat* toate hîrtille trebuitoare“. El îl derivă din latinul *ad aequare*, ceea ce nu se poate admite, deoarece *qu* trece la români numai în *k* (*c, č*) și *p*, niciodată în *v*. Nu cumva să fie o contracțiune disimilativă din *adevășesc*, pe care tot acolo îl auzise Seulescu cu același înțeles? Nu cutezăm a ne rosti, pînă a nu se urmări mai întîi toate formele și toate accepțiunile cuvîntului, precum și a se preciza regiunea unde se întrebuintează. În orice caz, pare a fi de o provenință latină. E foarte ademenitoare quasi-identitatea fonetică și logică a lui *adevare* cu spaniolul *adobar* „arranger“, care există în toate dialectele romanice occidentale, dar pe care Diez (*Wtb.*², I, 6) îl crede de origine germanică.

v. *Adăvășesc*.

-ADIA; suffixe de certains noms propres topiques. Mulți cred că *Mehadia*, numele renumitelor băi așezate la margine între Banat și Oltenia, n-ar fi decît o corupțiune din *Ad-Media*, după cum se chema aceeași localitate în epoca romanilor (*Tab. Peutling.*). Nici prin legi fonetice normale, nici prin vreun fel de analogie sau de etimologie poporană, „*Ad-Mediam*“ nu putea deveni „*Mehadia*“. Asemănarea între ambele numi, dacă vom admite chiar că ele se aseamănă intrucitva, este o întîmplare, nimic mai mult. În *Mehadia*, finalul *-adia* e sufix, și încă un sufix foarte interesant.

Să alătoreze cineva numirile locale ca:

Amarădia, rîu ce trece prin Gorj și Dolj, vărsîndu-se în Jii și dînd numele său la două plase, la o vale etc.; *Ciocădia*, un pârîu și un sat în Gorj; *Arpădia*, un cătun în Dolj; *Apădia*, un sat românesc în Banat lîngă Lugos; *Varădia*, un sat românesc în Banat lîngă Verșeș; *Minărădia*, nemțește *Donnersmarkt*, și *Cinădia*, nemțește *Scholten*, sate românești în Transilvania; afară de altele, pe cari noi nu le știm sau nu ni le aducem aminte.

Apoi să se compare forma *Mehădia* cu forma *Mehedia*, de unde rezultă că același sufix, cu scăderea posterioară a accentului, ne întîmpină în: *Cernădla*, două sate în Gorj; *Cisnădia*, nemțește Heltau, orașel în Transilvania; *Crevedia*, un pârîu în Mehedinți și cîteva localități în Vlașca și-n Ilfovu etc.

Existința unui vechi sufix românesc topic *-ădia*, păstrat mai cu persistință în regiunea olteană, foarte rar în Ardeal, de tot excepțional în partea răsăriteană a Munteniei și cu desăvârșire necunoscut în Moldova.

Aceiași sufix ni se prezintă la serbi în:

Grčădia „grecime, mulți greci“; *Srbădiia* „neamul serbesc“; *Turădiia* „neamul turcesc, turcime“; *momčădiia* „tineret, mulți tineri“; *přešădiia* „cînime, o droaie de cîini“; *Šumădiia*, numele unei provincii etc.

Sufixul *-ădia* nu este slav ic la serbi, după cum nu e latin la români. Luatu-l-au românii de la serbi? dar atunci rămîne deschisă cestiunea: de unde-l au serbii? Luatu-l-au serbii de la români? aceeași cestiune își mută numai doară locul, dar nu se dezleagă.

Fără a ne rosti pentru sau contra, atragem atențiunea linguștilor asupra sufixului onomastic *-e di us* și *-e dia* în dialectele cele antice ale Italiei sudice, un sufix despre care Mommsen (*Unterital. Dialekte*, p. 347) zice: „Die Namen wie *A t i e d i u s* und *A n a i e d i u s* gehören ebenfalls zu den Eigenthümlichkeiten der marsischen und abruzzesischen Distrikte, es finden sich auf dortigen Inschriften z. B. *A m a r e d i u s* (cf. *Amaradia*), *A p p a e d i u s* (cf. *Apadia*), *D e c u m e d i u s* (cf. *Mehadia*), *M u s e d i u s*, *N o v e l l e d i u s*, *N u m i e d i u s*, *P a p p e d i u s*, *P a q u e d i u s*, *P e s c e n n e d i u s*, *P e t e d i u s* und *P e t i e d i u s*, *P o p p e d i u s*, *S t a e d i u s*, *S t a t e d i u s*, *T i t e d i u s*, *V e r e d i u s* (cf. *Varadia*), *V e t t e d i u s* und *V e t t i e d i u s* — meistens Verlängerungen bekannter Geschlechtsnamen, wie z. B. neben *A n a i e d i u s* auch *A n a i u s* vorkommt.“ Să nu uităm forma „Meh-*e dia*“ lingă „Meh-*a dia*“, „Crev-*e dia*“ etc.

Adaug totuși încă o dată că aceasta nu este decît o simplă ipoteză, originea românului *-ădia* neîncetînd de a fi foarte întunecoasă, dar și foarte interesantă.

Teoria d-lui Putnoki despre ungurismul lui *-adia* la noi, prin urmare și la serbi, — mai știi dacă nu și-n anticele dialecte ale Italiei! — a se vedea în *Ungaria* d-lui Gr. Moldovan, I, p. 189. El ne asigură că „Mehadia“, „Ciocadia“, „Amaradia“ etc. trebuiesc accentuate pe *i*; o fi trebuind pentru etimologia d-sale, dar nu este așa. Întemeindu-se pe această eroare fundamentală, el susține apoi că toate numirile cu *-adia* derivă din numiri topice ungurești cu *-a d* (*Csanad*, *Disznod* etc.) prin adausul sufixului *-i a*, pe cînd în „Mehădia“, „Ciocădia“, „Amarădia“, încă o dată, nu există nici un sufix tonic *-i a*. Mai nostim decît toate este că, pentru a-și întări părerea, d. Putnoki citează pînă și sufixul *-ia* în grecul *μακεδονία*! I-ar fi fost mai lesne de a cita pe românul „nerozia“, în care însă, tocmai din cauza lui *-ia*, s-a făcut trecerea lui *d* în *z*, pe cînd în „Mehădia“ acest *d* se ține țeașăn. Ungurii, cu tipicul lor accent pe prima silabă, puteau să facă un *-a d* sau *-o d* din românul *-adia*, dar din maghiarul *-a d* sau *-o d* e foneticește peste puțință de a ajunge la românul *-ădia*, ba nici măcar la *-adia*, al cărui *-d-* ar fi trecut în *-z-*. Așadară mai trimitem o dată pe d. Putnoki la „nerozie“ în loc să alerge la *μακεδονία*.“

În forma *-ădia* și-n variantul *-ădia*, *d* nu se asibilează. El trece însă în *z* pe dată ce accentul scade pe o vocală mai jos de *i*. Așa, din *Amar-* 249

dia vine numele păriului *A m ă r ă z o a e = A m a r a d i o a n e*, iar din *Ciocădia* porecla *C i o c ă z à n = C i o c a d i à n u*.

v. *Amaradia*. — *Mehadia*. — *Mehedinți*.

ADIĂFOR, adj.; indifférent. Curat românește: *n e p ă s ă t o r*.

Alexandri, *Iașii în carnaval*, act. II, sc. 6: „fi vorba că te iubesc așa de năstrușnic, încît acum sint *adiafor* pîn' și de ciubuc! eu care eram în stare să-mi vind sufletul pentr-o liulea de tiutiu...”

Același, *Hagi-Petcu*, act. I, sc. 4: „Vrei să-ți spun una, dacă-i așa? Ești un nerecunoscător, un *adiafor*...”

Același, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „decît a sta de o parte răce și *adiafor*, mai mult patriotism arată cel ce se luptă cu orice armă...”

Termen grec din epoca fanariotică: ἀδιάφορος, care se mai întrebuințează numai doară într-o conversațiune comică sau cu ironie.

ADIĂFORIE, s. f.; indifférence. Grecul ἀδιαφορία „*n e p ă s a r e*”.

Beldiman, *Tragod.*, v. 1133:

„Balș în *adiaforie*, iar Tăutul buimăcit,
Așteaptă cu îngrijire ceasul cel nenorocit...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „Guvern fi aista?... vă-n-treb boieri, guvern regulamentar, ori *p ă ș a l i c*, în care domnește interesul și *s a m a v o l n i c i a*?... Și noi să privim cu *adiaforie* o asemenea stare de lucruri?...“

v. *Adiafor*.

ADIĂFORISESC, vb.; être indifférent. Românește: *a n u p ă s a*, *a s t a n e p ă s ă t o r*.

Conachi, *Afrodita și amoriul*:

„Dar el simte și iubește,
Fără să fie robit,
Și *adiaforisește*
În minutul ce-au iubit,
Încît zic cu hotărîre
Că acest tînăr cumplit
Pentru a mea osîndire
Singular din iad au ieșit...!”

v. *Adiafor*.

¹ADIĂT, -Ă, adj. } v. *Adii*.
²ADIĂT, s.n. }

ADIĂTĂ, ADIĂTĂ, s. f.; testament. Forma literară este *d i i a t ă* sau *d i a t ă = neogr. διάτα* (Cihac), termen întrat în grai prin legislațiunea fanariotică, în locul vechii locuțiuni curat românești: *l ă s a t*

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 67: „Moștenirea iaste priimirea unui viu a dreptăților unui mort, căruia îi sint dăruite după pravilă fără d i i a t ă sau cu d i i a t ă ...“

Poporul însă rostește mai adesea: *adiată* sau *adiiată*. În această formă, *a-* nu este un simplu adaos fonetic, ci rezultă dintr-o ingenioasă etimologie poporană. Un testament manifestă ultima suflare, „le dernier soufflé“ a murindului. Astfel țaranul, căruia nu-i plac în genere neologismii, a împămîntenit pe grecul *διάραξτε*, căsătorindu-l cu românul *a d i i a r e* „souffler légèrement“: *a d i i a t ă* „résultat d' un soufflé“.

Jipescu, *Opincaru*, 57: „... dă mi s-or scurta zilili pîn' la Paște, las vou cu graiu limpede, cu limba dăzlegată și cu mințili adunate, *adi-iata* mea; și blestemați dă la mine să hiți și uidiuți dă tot plaiu și dă toate satili d-împrejur, dă la Pițigoiu și pînă-n Malu-Vinăt, și din vac în vac să hiți goniți, dă n-ăți ținea cu dinți[i] dă doru și dă voiea mea a dă pă urmă...“

Basmul lui Țugulea (Ispirescu, *Legende*, 331): „Această carte ce-i aduse era *adiata* împăratului. Căci bolnav fiind pe patul morții, l-au fost întreat sfetnicii și gloatele pe cine le lasă împărat, pentru că n-avea alți copii. Împăratul le-a fost răspuns că mai vrednic nu cunoaște pe nimeni decît pe Țugulea. Atunci s-a scris *adiata*, s-a iscălit de împărat și de toată obștea...“

Cînd zice *adiată*, poporul nu mai vede nimic străin în acest cuvînt, fiind sigur că întrebuintează pe un derivat din *a d i e*, adecă un participiu femeiesc substantivat, întocmai ca: *s p u s ă*, *z i s ă*, *f a p t ă*, *u r s i t ă* etc.

v. *Adii*. — *Diată*. — *Limbă*. — *Testament*.

ADICĂ, }
ADICĂ } v. *Adecă*.
ADICĂTE }

ADIARE, ADIERE (plur. *adieri*), s.f.; l'infinativ substantivé d' *a d i e z*: action de souffler à peine, soufflé, vent léger, brise, zéphyr. Sinonim cu *boare* și *abureală*.

Basmul celor 12 fete de împărat (Ispirescu, *Legende*, 238): „Un freamăt puternic se făcu atunci în toată pădurea, ca de o furtună ce vine întăritată asupra copacilor; și totuși nici o frunză măcar nu se mișcă din loc, ba nici măcar nu se cletină, ca de o *adiare* de vînt barîm...“

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 195: „Scăpătase soarele; ogoarele își plecau bogăția de grîu, orz, ovăz și mei la *adierile* încropite ale vîntului de meazăzi...“

C. Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „Daliile îmbrăcate în bogatele lor rochii colorate și gingașii tamarini se lăgănu la *adierea* vîntului...“

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 110: „...șuierătura frunzelor ce se lăgănu în *adierea* dimineții...“

Alexandri, *Concina*, sc. 2: „...*adierea* răcoritoare a nopții, lumina dulce a stelelor, cîntecele depărtate ale păscarilor neapolitani, produceau o armonie, o atmosferă încîntătoare...“

v. *Abureală*. — *Adii*. — *Boare*.

ADII, ADIËZ (*adiat, adiet; adiare, adiere*), vb.; 1. souffler légèrement; 2. frétiller, branler; 3. respirer. Necunoaşterea tuturor formelor și a tuturor sensurilor cuvîntului au împins pe unii a-i căuta originea în latinul *adhalare* (*L. M.*); iar pe alții în polonul *odwiewać* (Cihac).

1. *adiere* „souffler légèrement“.

În *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. I. Tr.*, 1883, p. 420): „*Adiëdz. Vix levor*“.

O colindă din Dobrogea:

„Vînt de var-a *adiat*,
Flori de măr s-au scuturat,
Peste noi s-au revarsat...“

(Burada, *Călăt.*, 74)

Basmul *Țurloaiele blendei* (Ispirescu, *Leg.*, 246): „Un vînticel *adia* încît de abia îl simțea că vine să-ți mîngîie obrazii...“

B. Ștefănescu (De la Vrancea), *Sultănica*, p. 221: „Soarele zăpușește firea; lumina lui te orbește; aerul joacă, fierbe, și nici un pic de *adiere* nu astîmpără arsura...“

2. *adiere* „frétiller, branler“.

În ghicitoarea poporană despre c u m p ă n ă :

„Nici moartă, nici vie,
Numai din coadă *adie*...“

(Ispir., *Pilde*, nr. 10)

În colinda *Toader Diaconul* din Brăila:

„Sfîntul Mihailă
Cu s a b i a -n mîină,
Deac-așa vedea,
Cu ea c-*adia*
Și amenința...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 36)

3. „respirer“.

Cu acest sens și cu forma organică *adillare* (*adillare*) cuvîntul s-a păstrat în dialectul macedo-român. „*Adillare* înseamnă a respira, a aspira“ (V. Petrescu, *Mostre II*, p. 151), adică se aplică la vietăți, nu la vînt, dar totuși nu este altceva decît o mișcare lină a aerului. „Substantivul a d i l i a t u, articulat a d i l i a t l u, vrea să zică răsufflare“ (M. Iutza, *Crușova*).

Prin sufixul verbal deminutival -i l l o sîntem puși față-n față cu un cuvînt fără nici o îndoială latin, oricare ar fi înțelesul părții radicale a d-. Acest sufix servea vechilor romani pentru a făuri verbi cu sensul de „mișcare ușoară“, întocmai ca în al nostru *adiëz* după tustrele accepțiuni. Astfel din „canto“ — c a n t i l l o, din „murmuro“ — m u r m u r i l l o, din „scribo“ — s c r i b i l l o, din „sorbeo“ — s o r b i l l o, apoi v a c i l l o, o s c i l l o etc. În latina vulgară numărul unor asemenea formațiuni cată să fi fost fără alăturare mai mare decît cele conservate în latina clasică. De aci mulțimea lor în limbile romanice occidentale, unde ele au trecut ca „-illo“ și ca „-ello“, căci cuantitatea lui *i* în prototipul latin nu era sigură; uneori scurt și uneori lung. Astfel sînt în franceza: *frétiller, brandiller*,

tortiller, sautiller și sauteler, chanceler etc.; în italiană: *balzellare, saltellare, canterellare* și altele.

În macedo-română, *adillare* a reușit a reține nu numai forma organică, dar întrucîtva pînă și una din accepțiunile clasice ale latinului a d i r e : „Se zice om a d i l l o s cu sensul de om milos, om care se afectează facilmente cînd vede pe alții suferind“ (V. Petrescu, *loco cit.*). În „om *adillos*“, ceea ce daco-românește ar fi *adios*, nu mai vedem nici o umbră de „respirer“. Simplul a d i r e însemnînd lăti-nește „întimpin pe cineva“, deminutivul a d i l l a r e trebui să fi avut anume accepțiunea de „întimpin cu plăcere, cu bunătate, cu blîndețe“, căci însăși funcțiunea sufixului -i l l o e dezmerdătoare. Acolo unde Plaut zice:

„...satius est
A d i r e b l a n d i s v e r b i s , atque exquirere,
Sint illa, necne sint, quae tibi renuntiant?
Bonus animus in mala re dimidium est mali...“

(*Pseudol.* I, 5)

deminutivul a d i l l a r e, prin natura sa mîngîitoare, ar înlocui pe întregul „a d i r e blandis verbis“, caracterizînd pe un „homo a d i l l o s u s“. Tot așa „ventus a d i l l o s u s“, „ventus qui a d i l l a t“, nu poate fi decît un „vînt plăcut, blînd, dulce“. De aci daco-românul *adiere*, macedo-românul *adilîare*, cu toate sensurile lor.

La moșii din Ardeal forma *aduia* a păstrat mai cu samă sensul latinului „a d i r e blandis verbis“ din Plaut, căci ea însemnează în genere „a mîngîia“ (Frincu — Candrea, *Rotacismul*, p. 48).

La Alexandri, adverbul ce însoțește obicinuit pe *adiere* este l i n sau a l i n .

Așa despre cîntul priveghitorii:

„Vîntul tace, frunza deasă stă în aer neclintită.
Sub o pinză de lumină lunca pare adormită.
În a nopții liniștire o divină melodie
Ca suflarea unui geniu pintre frunzi a l i n *adie*
Și tot crește mai sonoră, mai plăcută, mai frumoasă...“

(*Concertul în luncă*)

Despre aer, unde iarăși nu e vorbă de vînt:

„Aerul e viu și proaspăt!... el trezește și învie
Peptul, inima și ochii peste care l i n *adie*...“

(*Balta*)

Trecerea lui a d e o, prin deminutivul a d i l l o, la noțiunea de „suflare a vîntului“, era înlesnită și chiar provocată de o asociațiune de idei tot atît de latină și numai latină ca și sufixul verbal deminutival -i l l o. Printr-o ciocnire fonetică, independent de originea vorbelor, numele latin al vîntului: „ventus“ (\sqrt{va}) s-a întîlnit cu participiul „ventum“ de la „venio“ (\sqrt{gva}). În acest mod nu putea să nu se nască la vechii romani o etimologie poporană care, prin noțiunea intermediară de mișcare, lega ideea de v i n t cu cea de v e n i r e, și pe care nu s-a sfiit a o reproduce chiar un filolog ca Sca-

liger: „ventus a veniendo, quia sit aëris motus“ (Vossius, *Etymol. l. lat.*, 546). Dar sinonim cu „venio“ este a d e r o, de unde apoi deminutivul a d i l l o .

v. *Abureală*. — *Boare*.

ADIHÛS, -Ă. — v. *Adii*.

ADIMENËSC }
ADIMENÏRE } v. *Ademenesc*.
ADIMENÏT }

ADINEAORI, adv.; naguère, depuis peu, dernièrement, tantôt. Cihac (I, 183) aduce următoarele forme ale cuvîntului: *adineaoară*, *adineori*, *dineoară*, *dineori*, adecă numai pe cele întrebuițate în Moldova, unde predomnește accentul pe o. *Lexiconul Budan* (p. 4, 5, 172, 190): *adeneaori*, *adeneoară*, *adineaori*, *deneaori*, *dineaori*, cu precumpănirea tonului pe e. Macedo-românește se zice: *adineavră* și *deaneavră* (Dr. Obedenar; M. Iutza).

Adineaori își asociază foarte des pe m a i „à peu près“, fără ca prin aceasta să se schimbe înțelesul.

Alexandri, *Scara miței*, sc. 3:

„Magdian: Acum spune-mi, văzut-ai ceva m a i *adinioare*... într-acoace? (arată scara).

Marin: Într-acoace?... cînd te scoborai de sus?...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 65: „Sănătos lucru e să aveți chieagu vostru și la păs să legumiți din ce ați pus, cum vă spusei m a i *adineauri*...”

În Muntenia accentul se aude mai totdeauna pe e.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 20: „Fie-vă aceasta numai pildă la zisele mele de *adineauri*...”

La A. Pann ne întimpină forma *adineaură*, foarte apropiată de acea macedo-română:

„Se căznește d-*adineaură*
 Să facă în năsip gaură...”

(*Prov.* I, 81)

sau:

„Avem un strein în casă și poate n-o fi dormind.

Mă pomenii *adineaură* cu el la ușă bătînd,

Pină mîine dimineață sălaş de la noi cerînd...”

(*Moș Albu* I, 9)

ori cu emfaticul -a:

„Încai de alde moș Neagu crez că n-o mai fi putînd,

L-am văzut de *adineaura* tot mereu de somn căsînd...”

(*Ibid.*, II, 67)

Adineaori indică în trecut un punct foarte apropiat; un interval mai lung ne desparte de a d ă u n ă z i sau d ă u n ă z i :

Lex. Bud., 5, 188: „a d ă u n ă z i, d ă u n ă z i, d ă u n ă z i l e ,

254 nuper, nuperrime, neulich, vor etlichen Tagen“.

Cînd punem pe *adinioară* sau *dinioară* alături cu a d ă u n ă z i sau d ă u n ă z i, în privința căruia nu poate fi îndoială că e compus din elementele latine: *ad-de-una-dies*, se naște o puternică bănuială că între ambele cuvinte nu există, sub raportul combinațiunii, altă deosebire decît aceea dintre o a r ă și z i, adică *adinioară* nu este „ad-de-in-hora“ (Cihac), ci o acomodățiune vocalică din *adeunioară* = lat. *ad-de-una-hora*, sau chiar *adeunioară* = lat. *ad-de-unia-hora*, cu latinul vulgar „unia“ în loc de „una“ (Du Cange, *ad voc.*). În scurt, *adinioară* ar însemna: „acum numai o o r ă“, precum a d ă u n ă z i însemnează: „acum numai o zi“.

În adevăr, forma scurtată *dinioară* ni se înfățișează în vechile texturi cu sensul precis de „numai o d a t ă“, „u n a o a r ă“, de exemplu:

Dosofteiu, 1683, f. 75 a:

Ps. LXI: „ <i>dândoară</i> grăi Dumned- zău, dooă acéstia audzât-am...“	„...s e m e l locutus est Deus, duo haec audivi...“
--	--

În contextul grec: *ἔπαξ ἐλάλησεν...*

Și mai bine la Coresi, 1577: „...*dinioară* grăi zeulū, de doao ori ačasta auzii...“

Pravila Moldov., 1646, f. 175: „ucigătoriulū de va fi omū streinū, carele nu va fi cunoscutū n i c e *dănăorā* pre acelū omū...“

Paremiar, 1683, f. 11 b:

Genes. XVIII, 32: „și dzăsă: cevaș, Doamne, de-aș grăi încă <i>dănăoarā</i> ?...“	„...et dixit: numquid, Domine, si loquar adhuc s e m e l?...“
--	--

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom., p. 155):

Petr. I, 3, 18: „că Hs. <i>dînărăoarā</i> de păcate dreptu noi chinui...“	„...quia et Christus s e m e l pro peccatis nostris mortuus est...“
--	--

Exemple mai multe se vor aduce în alte locuri.

Forma *adineaur* cu contrasul *adineauri*, în loc de *adinioară*, s-a născut sub influința adverbilor: *pūrure*, *alătore* sau *alături*, *așjdere* sau *așjderi*, *altmîntere* sau *altmînteri* etc., făcînd să dispară organicul *-oarā*. Metamorfoza cată a fi foarte veche, de vreme ce o găsim și-n macedo-romăna. Limba noastră literară a întrebuițat și poate să întrebuițeze deopotrivă toate formele, o varietate care convine mai ales poeziei.

v. *Dinioară*. — *Odinioară*.

¹ADINS, adv.; exprès, à dessein, avec intention, ad-hoc. Ceea ce se face *adins* este în opozițiune cu ceea ce se e i n t î m p l ă sau se n e m e r e ș t e, fie din greșeală, fie din nebagare de seamă, fie în glumă; fie din noroc sau nenoroc etc., pe cînd *adins* e totdeauna intențional. El exprimă dară ideea juridică de p r e c u g e t a r e și de aceea e des în vechile noastre legi penale.

Pravila Moldov., 1646, f. 175: „De să va afla neștine acolia de față cu arme unde să va face ucidere, și gudețulū nu va putia așia lesne să cunoască: i n - d e - a d i n s ū a ū venitū, au t ă m p l a t u - s - a u de s-a ū n e m e r i t ū acolia, atunce să cade să fie îngăduitorū și cu milă...“

Ibid., f. 123: „cândă va ăura cela ă-au suduită, cumă nu l-au suduită în d e-adinsă pre neștine, atunce ăiudețulă va socoti...”

Ib., f. 52: „de să va afla e-au făcută acestă lucru în d e-adinsă cu inșelăciune...”

Ib., f. 63: „cela ce va ucide pre sprijinatoriă cu inșelăcune, ce să dzice: cândă nu l-are ucide nice dreptă vreo greșală sau dreptă ce au vrută să ucigă pre vrăjmașu-i, ce n u m a i în d e-adinsă, atunce și acesta să va omoră...”

Ib., f. 72: „poate muăriă să trimiță în d e-adinsă ună omă acolo unde i-au fostă bărbatulă, să întrebe de viu, de mortă...”

În loc de „în d e-adins”, cînd vrea să se rostească într-un sens superlativ, *Pravila Moldovenească*, 1646, pune: „c u t o t d e - a d i n s u l”, de ex. la f. 134: „cela ce va grăi rău de domnulă locului ace-luă și-l va sudui c u m ă n i e și c u t o t ũ d e - a d i n s u l ũ...”

Fără în și fără t o t, *Lexiconul Budan* (p. 179) ne dă construcțiunea d e a d i n s, pe care o explică prin „fără glumă, cu voie, cu sîr-guință, cu strădanie”.

Astăzi poporul zice mai mult: c u - d i n - a d i n s u l, c u - t o t - d i n - a d i n s u l.

În *Condica Logofetei* lui Constantin Brîncovan, 1692—1713 (ms. în Arh. Stat.), precumpănește construcțiunea: „c u - d e - a d i n s u l”.

Un frumos pasagiu la p. 161:

„...așijdirea și glasul nostru cel de rugă celor ce după noi vor fi de D-zău aleși stăpănitari c u - d e - a d i n s u l întindem, ca fieștecarele den voi în vrămea stăpănirii sale din avuția ceia ce de la D-zău iaste voao dată să nu fie sfânta mănăstire acăsta lipsită...”

La comparativ se zice: „m a i c u - d e - a d i n s u l”:

Zilot, *Cron.*, p. 36, despre lupta între cazaci și pazvangii în Craiova: „... Turcii călăreți, ce-i avea de ajutor, văzînd năvălirea vrăjmașilor, ori de frică sau de pizmă ca să-i lase pe cazaci în peire, i-au năpustit și au fugit; iar a treia și cea mai mare împotrivire au stătut o ploaie repede ce s-au întîmplat în toiul războiului, din care, udîndu-li-se armele, au slăbit foarte tare, și pazvangii, înțelegînd aceasta, m a i c u - d e - a d i n s u l au năvălit asupra lor și i-au sfărîmat foarte, încît prea puțini au scăpat...”

Se poate zice și nearticulat, c u - d e - a d i n s:

Pravila Munten., 1640, f. 9 a: „Acéstea vâ învățăm, preoților și țarcovnicii bisericiloră, ca inșivă să umblați întru învățăturile ce vâ sânt date voao, și după acéia să învățați toți oamenii, c u - d e - a d i n s ũ de pururea, nu pentru vreo plată orcaré de argint sau de aur, ce pentru spaseniiă sufletelor...”

Omiliar de la Govora, 1642, f. 90 b: „urechile carile ascultă și iau aminte c u - d e - a d i n s căntecele muerilor celor curve și cenghii în multe chipure, acolo nemică nu vor auzi dé acéstea, numai acel glas înfricoșat...”

Pînă astăzi însă, chiar în gura țăranului, sună mai mult forma articulată, adecă cu -u întreg:

Jipescu, *Opincaru*, p. 48: „Nu cumva cirlani[i], minji[i], armăsari[i], telegari[i], jugani[i] și măcar uțupinili din lumea lu Dumnezeu, c u - d - a d i n s u te dau dă șugubină?...”

Numai cînd lipsește „cu“, *adins* perde articolul în graiul poporan: „... dă cu ochi[i] dă dânsili și spuni-le dă la mine multă sănătate și arată-le să mai lase focului frunzișoara și alihîia dă pă față, că parcă-și niște paparude-mbrezăiete și niște case văruiute cu bozii și cu soc; rogu-le d-*adins* să nu mai umble cu fleacuri, în chieltuieli, în înțoto-neli...” (Jipescu, *op. cit.*, 132).

Dar construcțiunea cea mai răspîdită este: *inadins* sau *î n t r -adins*.

Balada *Iencea Săbiencea*:

„Află, Ienceo, de la mine
Că-n-*adins* te vream pe tine
Și-n-*adins* m-am lăudat
Că n-ai hal să-mi fii bărbat...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 642)

Donici, *Vulturul și paingul*:

„Se uită vulturu și vede *î n-adins*
Paingu lingă el cum mreața au întins...”

Zilot, *Cron.*, p. 65, despre cruzimile pazvangiilor:

„Cu ochii am văzut: nasuri, urechi cruțate,
Nu zburate de tot, ci-n piele spinzurate,
Ș-aceasta *î n t r-adins*, pentru mai mare groază
La cîți vor auzi, iar mai virtos să-i vază...”

I. Creangă, *Povestea lui Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 26): „— Măi omule, vorbești *î n-adins* ori vrei să șuguiеști? — Ba ferească Dumnezeu, cucoane; *î n-adins*...”

Același, *Povestea lui Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 454): „Șuguiеști, măi omule, ori ți-e *î n t r-adins*?...”

„A fi cuiva *î n t r-adins*”: ție ți-e *î n t r-adins*, mie mi-e *î n t r-adins* etc., este un idiotism care însemnează: „prendre bien a u s é r i e u x”, în opozițiune cu: șagă, glumă, păcăleală și altele.

Din exemplele de mai sus vedem că *adins* se întrebunțează numai asociat cu prepozițiunile *de*, *cu*, *cu de*, *în*, *în de*, *în t r u*. Dr. Silasi constată în vechiul grai din Banat și din Hațeg forma adverbială *adensul* „serio, ex proposito”, anume în *Psaltirea* manuscrisă a lui Viski, din 1697 (Bariț, *Transilv.*, 1875, p. 152); și acolo însă, după cum ne-am încredințat din copia în posesiunea d-lui I. Bianu, cuvîntul e însoțit de o prepozițiune. Pasagiul citat de Dr. Silasi sună așa în psalmul XXXIII: „Szuflet e n *adensul* dorește pre Domnul...”

Putem dară afirma, pînă la probă contrarie, că adverbul *adins* „expres” cere totdeauna denainte-i cel puțin o prepozițiune, deacă nu și două.

v. *Adesul*. — *Ararul*. — *Lupiul*.

Paralelismul cu ital. *adesso*, vechi span. *adiesso*, v. franc. și provenț. *ades*, fac ne-ndoioasă derivațiunea românului *adins* din lat. *a d - i p s u m* (Cihac, I, 28. — Diez, *Wtb.*², I, 167), sub forma nazalizată: *a d - i m p s u m*; aceasta nu însă fără o rezervă foarte importantă. Occidentalul *adesso* este un adverb de timp, derivînd din „*ad-ipsum* (tempus)”, pe cînd al nostru *adins* e un adverb de mod: „*ad-ip-*

sum (negotium)“. Există dară între ambele o identitate numai doară de două treimi din elementele cele constitutive.

Un paralelism perfect cu românul *adins* ne înfățișează numai doară vechiul piemontez *a d e s*, într-un manuscris din secolul XII, publicat de profesorul Förster. Îl găsim acolo de două ori (Böhmer, *Roman. Studien* IV, 28):

„... no se retrahen, mas a d e s van de virtute in virtutem...“
= „nu se retrag, ci cu-tot-*adinsul* pășesc din virtute în virtute...“;
și mai jos:

„... le main e li ol tenea a d e s estendue envers lo cel...“ = „mî-nile și ochii își ținea *inadins* ațintiți cătră cer...“

În aceste pasaje *ades* nu mai este de loc „*ad-ipsum* (tempus)“, ca în italianul *adesso*, ci numai „*ad-ipsum* (negotium)“ ca în românul *adins*. Un al treilea adverb romanic independent *adins* s-a format din *ad-ipsum* (hominem) sau *ad-ipsos* (homines). Vezi-l în articolul următor.

Vom încheia prin recapitularea multiplelor asociațiuni ale lui *adins*:

d e-adins = *de-ad-ipsum*;
c u-d i n-adinsul = *cum-de-in-ad-ipsum-illud*;
c u-d e-adinsul = *cum-de-ad-ipsum-illud*;
i n-adins = *i n-ad-ipsum*;
i n-d e-adins = *in-de-ad-ipsum*;
i n t r-adins = *inter-ad-ipsum*;
i n-adinsul = *in-ad-ipsum-illud*.
v. ²*Adins*. -- *Dins*. -- *Îns*.

²**ADINS**, adv.; între soi. Arhaism. Sinonim cu *î n t r e*, de care însă diferă prin aceea că arată numai acțiunea reciprocă imediată *î n t r e* persoane, nu și *î n t r e* lucruri, și niciodată *î n t e r v a l*. Se deosebește cu totul prin sens, deși nu prin origine, de cellalt *a d i n s*, despre care vezi articolul precedente.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom., p. 159):

Petr. I, IV, 8: „ainte de toți,
adinsu voi iubosti pururea aibându...“

„...ante omnia autem, mutuam in
vobismet *ipsis* caritatem con-
tinuam habentes...“

Cu același sens la Moxa, 1620, p. 354: „puse domnă pre partea răsăritului alu doile fiu Costandie, iară pre Consta și Costantină loru le dède apusul și Galiia; ce se tinseră curându, o amar! că se sfădiră *adinsu* eiși...“

Noul Testament, 1648, Marc. IX, 15:

„...atunci întrebă pre cărtulari: ce
vă priciț *adins* voiș?...“

„...et interrogavit eos: quid in
t o r vos conquiritis?...“

Tot acolo, Paul ad Coloss. III, 13, 16:

„...răbdându u n u l ū a l t u i și
ertându-vă *adinsu* voiș, de are cineva
u n u l ū p r e a l a l t ū inpută-
ciune...“

„...supportantes invicem, et donan-
tes vobismet *ipsis* si quis adversus
aliquem habet querelam...“

Și mai jos, în construcțiune cu p r e și perzînd pe inițialul a-:

„...învățându-vă și dojenindu-vă înșivă p r e <i>adinsu</i> voiși intru psalomi și în cântări...”	„...docentes et commonentas vosmet ip s o s psalmis, hymnis et canti- cis...”
---	---

Să se observe că acesta e unicul pasagiu în care *adins* „entre soi” se construiește cu o prepozițiune, și tocmai cu prepozițiunea p e, cu care nu se asociază niciodată a d i n s „expres”. În norma generală, *adins* „entre soi” funcționează totdeauna singur, iar a d i n s „expres” se întrebuințează numai preces de elemente prepoziționale: *de, cu, în, din*.

Pășim mai departe la examinarea texturilor.

Radu din Măncești, 1574 (*Ms. Harl. 6311 B., British Museum*), Mat. XVIII, 15:

„...e să greșire ție fratele tău, pasă și oblicoste elū <i>adinsere</i> și acela singurū...”	„...si autem peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum i n t e r te et ipsum solum...”
--	--

Întocmai așa în cel mai vechi *Evangeliar* românesc tipărit, publicat de Cipar sub nr. 1 (*Analecte*, p. 5).

Apoi în *Legenda Duminiceii*, 1600 (*Cuv. d. bătr. II, 49*): „și voiu întoarce lumina soarelui de cătră voi de va fi întuînăreću, de vă veți giuinghea *adein* (AΔE↑) voi...”

În fine, în graiul poporan din munții Moldovei s-a conservat pînă astăzi *aden*, redus la *ade*, cu sensul de „singur”, funcționînd ca adverb. „La noi în plasa Muntelui țărării zic: m-am dus *ade*, în loc de: m-am dus s i n g u r” (G. Gavrilițanu, distr. Neamț, com. Galu).

Contextul latin al celor mai multe pasaje de mai sus: „ipsis”, „in ipsis”, „ipsos”, „inter ipsos”, pune afară de orice îndoială derivațiunea cuvîntului din a d - i p s u m, nazalizat: a d - i m p s u m, adecă tot de acolo de unde vine și cellalt adverb a d i n s „expres”, deși între ambii deosebirea de sensuri nu poate a nu fi mare, deoarece unul este „a d - i p s u m (negotium)”, pe cînd cellalt „a d - i p s u m (hominem)” sau „ad - i p s o s (homines)”.

Filiațiunea varianturilor:

ade „entre soi: seul, seulement” = a d - i p s u m ;

aden, adins „entre soi: l’un l’autre” = a d - i p s o s ;

adinsere, formațiune analogică după norma adverbilor: *altmintere, așjdere* etc.

Același prețios text piemontez din secolul XII, în care noi am găsit mai sus pe a d i n s „expres”, ne dă și pe *adins* „entre soi”, și anume:

„...episcopi e presbiteri qui tuto di sonent le tube per predicaciun, quar a d e s nos prediquen e castien e nos mostren la via de deu, a d e s nos cornen...” (*Böhmer, Rom. Stud. IV, 17*).

„...Deus superbis resistit, humilibus dat gratiam. Deus, zo dis, contrasta a d e s ail orgoillos, e ail humel dona la soa gratia...” (*Ibid.*, 31).

În primul pasagiu: „a d e s nos prediquen, a d e s nos cornen” însemnează: „între noi predică, i n t r e noi buciună”, adecă paralel cu „*adinsu* eiși” la Moxa sau „*adinsu* voiși”, „*aden* voi” în texturile din 1600 și 1648.

În al doilea pasagiu „contrastă a d e s ail orgoillos“ înseamnă: „respinge n u m a i pe cei mîndri“ sau: „pe cei mîndri s i n g u r i“, adică paralel cu graiul țărănesc din Moldova: „m-am dus *ade...*“

v. ¹*Adins.*

ADINT (*adintat, adintare*), vb.; être attentif, prêter attention. Arhaism a cărui disparițiune e de regretat, căci nu-l putem înlocui decît prin perifrasticul: b a g s e a m ă; i a u a m i n t e etc:

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 134 b, arhangelul cătră Maica Domnului: „Strigu-țu, bucurându-mă: plăcă-țu urîachia și-mi *adintă* a Domnului spuindu-țu culcușu nesămănatu, c-ai aflatu-țu daru denanția Domnului, ce n-au mai aflatu cândva alta...“

Reproducînd acest pasagiu, răposatul G. Seulescu (*Buciumul român*, 1876, p. 253) zice: „*adintă* sau a t i n t ă“, crezînd că forma română ar deriva din latinul a t t e n d o, deoarăce, în adevăr, zice-rea „și-mi *adintă*“ nu poate însemna decît „et a t t e n d e mihi“.

Ecuatiunea *adint* = a t i n d ar prezintă o metateză între *d* și *t* fără exemplu în fonetica română. Admiterea ei e cu atît mai de prisos, cu cît etimologia lui *adint* este una din cele mai limpezi.

Din Dosofteiu cuvîntul a trecut în *Dictionarul româno-german* al lui Budai-Deleanu (mss. în Muz. istoric din Bucur., II, p. 6), care însă — neștiind cum să-l traducă — bănuiește numai: „*vielleicht winken, mahnen*“. Este invederat că traducerea e greșită. În textul din Dosofteiu, singurul în care ne întîmpină *adint*, această vorbă nu înseamnă „winken“, „faire signe“, dar nici „mahnen“, „faire souvenir“, ci numai: „auf etwas spannen, aufmerken, mit Aufmerksamkeit hören“, „écouter avec attention“, „attendere“, după cum înțelesese foarte bine Seulescu. „Pleacă-ți urechea și-mi *adintă* a Domnului spuindu-ți culcuș...“ se traduce prin „prête ton oreille et sois a t t e n t i v e à ce que je te dirai de l'accouchement divin...“ E sigur că-n textul slavic, după care lucra Dosofteiu, lui *adint* îi corespunde „*vünimajq, a t t e n d o*“.

De aci însă nu urmează derivațiunea cuvîntului din latinul „at-tendo“, pe cît timp sare în ochi identitatea lui cu a d i n t u o (*intuor, intueor*) din i n t u o cu prepozițiunea a d, care funcționează ca și-n: *adinresco, adinflo, adinvenio, adinvicem, adinstar* etc., adică numai ca un mijloc poporan de a da și mai multă amplitudine unei vorbe compuse deja cu „in“. Prin sens, i n t u o este sinonim cu „attendo“, de ex.: i n t u e r i veritatem (Cic.), i n t u e r i causam (Liv.), i n t u e n d u m quid affectet quisque (Quinct.) etc. „I n t u e r i implique l'idée d'attention et d'activité d'esprit dans la personne qui regarde“ (Barrault). Din a d i n t u o, trecînd în prima conjugățiune, vine românul *adint* fără nici o modificare fonetică sau logică. N-am avea trebuință de a dăuga că latinul *-tuu* și *-tuo* se reduc totdeauna românește la *-t*: *mor-tuus* = *mort*, *in-pro-mutuo* = *împrumut*, *batuo* = *bat* etc.

v. ²*Uit.*

¹AD ÎNC,- Ă, adj.; profund, épais, enfoncé. Pe cînd sinonimul a f u n d se rapoartă numai la extremitatea inferioară, *adînc* exprimă întregul volum al unei deschizături de sus pînă jos, astfel că se poate confunda cu n a l t , de exemplu în locuțiunea: apele sînt *adînci* = les eaux sont h a u t e s . Fiind însă că *adînc* se consideră de sus în jos, iar n a l t de jos în sus, între ambii termeni e contrast. Așa, într-o colindă din Transilvania (I.G. Bibicescu, col. ms.) sfinții găesc pe Dumnezeu:

„Ntr-o chilie
De tămîie
Cu ușa de alămîie,
Îmi ședea
Și-mi socotea
Și cetea
Vanghelia,
Cum să facă munți înalți,
Munți î n a l ț i și văi *adînci*...”

Latinește a d u n c u s e sinonim cu „curvus”; „curvus” însă sau „curvatus” este ceva încovăiat în genere, fie mult sau puțin, pe cînd a d u n c u s se cheamă în specie o mare încovăitură foarte intrată în întru, în opozițiune cu „pandus”, care însemnează o linie abia strîm-bată. Așa „cornua a d u n c a ” se zicea la nește coarne formînd am-bele împreună mai mult decît un semicerc, după cum sînt, bunăoară, la zimbrul de pe vechile monete moldovenești.

Acum se înțelege de la sine desfășurarea logică a românului *adînc* „profund” din latinul a d u n c u s „recourbé en dedans”. În loc de coarne, n-are cineva decît să-și inchipuiască munți sau maluri: deschizătura de la mijloc este *adînc*.

„Dacă așa cuvînta
Și începe a cînta,
Munți nalți se cutremura,
V ă i *adînci* îmi răsuna...”

(A. Pann, *Moș-Albu* II, 68)

Ghicitoarea poporană:

„Într-o vale *adîncă*
Zace-un popă de brîncă.
— Mamaliga”.

(Ispir., *Pilde*, 34)

Dosofteiu, 1673, f. 109 b:

„Și să scap de cine mi-s cu greață
Și de g e n u n i adânci, line-n față;
Vivorul apei să nu mî tragă
Să mă-nghițâ genunîa cea largă;
Nice smârcul budza să-ș deșchiae,
Să mă soarbă și să să inchiăe...”

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., Acad. Rom., p. 35): „nici *adînc* fundul mării, nici nestrăbătută a pămîntului grosime...”

Sensul latinului „aduncus” pare a se fi păstrat mai cu deosebire în idiotismul românesc: „*adînci* bătrînețe”, care nu este altceva decît „vrîstă î n c o v ă i a t ă ”. Latinește se zicea „curva senecta”:

„Et nondum cani nigros laesere capillos,
Nec venit tardo curva senecta pede...”

(Tibul. III, 5 v. 16)

Un om girbovit de ani era „toto curva tus corpore“ (Stat., *Theb.* VI, 649). Tot așa, ca un grad și mai înaintat de încovăiere bătrinească, se putea zice: a d u n c a senecta, toto a d u n c u s corpore, a d u n c a t u s corpore. O altfel de desfășurare logică are la germani: „er ist schon t i e f in die Jahre“, alături cu: „er ist schon h o c h in die Jahre“, unde bătrînețele se consideră ca o extremitate de sus sau de jos a unei linii: se ureă prin ani și se pogoară din putere. O a treia dezvoltare independentă are slavicul „glăboka starostī“, cum ar fi lătinește g l u b a t a senecta (cfr. Miklos., *Lex.*, 130, 131). În scurt, sinonimul german însemnează „âge descendu tout bas“, sinonimul slav ic „âge creusé“, sinonimul românesc „âge recourbé“.

v. *Bătrînețe*. — *Crescut*.

Înventariul M-rii Cotroceni, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 15: „jupă-neasa Despa ajungându la *adânci* bătrânețe...”

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, 254: „... i-au sărutat mâna, zicându-i să-i fie într-un ceas bun, să trăească până la *adânci* bătrânețe în luminat scaunul măriei-sale...”

Dosoftciu, *Synaxar*, 1683, la 19 ghen.: „așia s-au nevoit, și la *adânce* bătrânețe sosând, la Dumnedzău s-au mutat...”

De la sensul general de o mare deschizătură, considerată de sus în jos și în totalitatea sa, cuvîntul trece, pe de o parte, la orice se pleacă prea jos, de ex.:

„Apoi vesel se-nturna
La Sultan de se-nchina
Cu *adîncă* temena...”

(Balada *Sîrb-sărac*)

pe de alta, la orice se ascunde într-o înfundătură, orice ni se înfățișează ca o grămadă care se întinde departe nestrăbătută de văz, orice e foarte anevoie de pătruns, fie materialmente, fie într-un mod figurat.

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 112), traduce pe „abis, ἄβυσσος“ prin „cel *adîncu*“ și apoi comentează pe acesta cu: „cel fără de fund, cel neștiut și negândit, cel neagiunsu de mente de omu“.

Așa sînt:

1. *adînc* „enfoncé“.

a) l ă c a ș *adînc*:

„Acolo au odihna, locaș *adînc*, tăcut,
Eroi ce mai-nainte mult zgomot au făcut.”

(Gr. Alexandrescu, *M-rea Dealul*)

b) l a t u r e *adîncă*:

Dosoftciu, 1673, f. 68 a:

„Căt le prisosiasțe de nu ne mănîncă,
Ne mânâ ca turma-n lature *adîncă*...”

2. *adînc* „épais“.

a) î n t u n e c i m e *adîncă*:

A. Pann, *Moș-Albu* I, 3:

„Mergind astfel puțin încă, niște ceață s-a întins,
Ș-o-ntunecime *adîncă* din patru părți m-a coprins...”

b) c e a ț ă , n e g u r ă , p i c l ă *adîncă*:
Dosofteiu, 1673, f. 108 b:

„O, Dumnedzău sfinte! tu mă scoate
De poghoiu de ape, toiu de gloate
Ce-m vine la suflet, și de gloduri
Cu păcle *adînce* fără poduri...”

c) u m b r ă *adîncă*:
Balada *Erculean*:

„Soție de vrei,
De vrei să mă iei,
Mă scoate din stîncă,
Din umbră *adîncă*...”

d) o a s t e , c e a t ă *adîncă*:

„Iar a noastră ceață încă
Vine înapoi *adîncă*,
Tot cu puști și cu pistoale,
Mai mulți cu minile goale...”

(G.D. Teodorescu, *Poes. pop.*, 178)

Tot aici:

e) r u ș i n e *adîncă*, adecă groasă, îndesată, în *Cuvîntul sf. Ion Crisostom*, text din sec. XVII (*Ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 538): „o, rușinea *adîncă*! o, răutatea avuției! o, amara iubirea argintului! o, nesătulul pântecel...”

În același mod se poate zice: n e ș t i i n ț ă *adîncă*, p r o s t i e *adîncă* etc.

3. *adînc* „impénétrable = très fin”.

a) i n ț e l e p c i u n e *adîncă*:

Dosofteiu, 1673, f. 167 a:

„*Adînc* ta-nțălepçune
Nime nu va putia spune;
Omul fără minte-ntreagă
Nu va putia să-nțăleagă...”

b) m i n t e , s o c o t e a l ă *adîncă*:

Moxa, 1620, p. 392: „celu cu minte *adîncă* Romanu, deaca se văzu înălțatū in Scaunū...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 293:

„Grecii acești mult cu minte, acești *adînci* și isteți,
Urmări, fapte de aceste, puteai de la ei s-aștepti?”

Zilot, *Cron.*, p. 45, despre Alexandru Muruz: „Această nedomirire avîndu-o și eu, am făcut cercetare întrebînd pe oameni înțelepți, și m-am înștiințat într-acestași chip, care și adevăr seamănă a fi, cum că el firește nu au fost atîta suptire la minte și *adînc* la socoteală, ci încă incovoia și spre oareșicare prostime, dar avea darul bunătății și al blîndețelor...”

c) g î n d *adînc*:

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 213): „se măriră lucrurile tale, Doamne, și foarte-s *adânci* gândurile tale...”

Balada *Fata Cadiului*:

„Nici nu bei, nici nu măninci;
Ce stai pe gânduri *adînci*?...”

Marian, *Bucovina I*, 144:

„Nici nu beu, nici nu măninc,
Că mă bate-un gând *adînc*...”

d) v o r b ă *adîncă*:

Pann, *Prov.* III, 8:

„N-a dezlegat sacul încă,
Dar să vezi vorbă *adîncă*...”

Tot așa: ș t i i n ț ă *adîncă*, î n v ă ț ă t u r ă *adîncă* și altele.

4. *adînc* „impénétrable = très intime”.

a) d u r e r e *adîncă*:

Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 120:

„Și nici bea și nici mănincă
De durerea cea *adîncă*...”

b) a m ă r ă c i u n e *adîncă*:

Zilot, *Cron.*, p. 70:

„Și cum să nu fim toți l-*adînc*-amărăciune?...”

c) j a l e *adîncă*:

Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 222:

„Mă dusei cu coasa-n deal,
Cosii iarbă și amar;
Mă dusei cu coasa-n luncă,
Și cosii jale *adîncă*!”

La italieni „adunco” sau „adonco” a păstrat sensul material cel restrîns al latinului „aduncus” = „curvatus”, de unde însă, prin noțiunea intermediară de „ungues adunci” (Cicer.), „dentes adunci” (Ovid.) etc., în cari „aduncus” coincide cu „acutus”, s-a dezvoltat și la dinșii expresiunea: m e n t e a d u n c a „minte ascuțită”, ceva cu totul independinte sub raportul genezei logice de românul „minte *adîncă*”. Așa la Salvini, în clasică traducere a *Iliadei* (1723):

„Uno comandi ed uno il rege sia,
A cui donò il figliuolo di Saturno,
Che profonda ed a d u n c a ha la sua mente...”

v. ^{2,3,4}*Adînc*. — ¹*Afund*.

²ADÎNC (plur. *adîncuri*, vechi *adîncure*, excepțional: *adînce*), s.n.; abîme, profondeur, fond. Ambele pluraluri: *adîncuri* și *adînce* la Dosofteiu, 1680, în același psalm LXVIII: „veniîu într-*adîncurile* mării și volbura potopitu-m-au...” și apoi: „izbăviaște-mă de cariî nu mă

pot vedea și de *adâncile* apelor, să nu mă înniace volbura apei nice să mă soarbă *adâncul*...”

Intrebuițarea cea mai deasă a cuvintului este cu sensul general de „abis”, mai totdeauna în legătură cu noțiunea de „apă”.

Ioan din Vinți, 1689, f. 5 b: „vihorul și vântul, de a căruia căutare sacă *adâncurile*, și groaza lui topéște măgurile...”

Arsenie de la Bisericiani (ms., Acad. Rom., p. 179): „și se spă-mântară *adâncurile* de mulțimea sunetului apelor...”

Dosofteiu, 1680, f. 190 a: „cu luciul acoperi pre înșii, să afundară într-*adânc* ca pătura...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., Acad. Rom., p. 36): „...de lăcașul stătător despre uscat s-au părăsit și prin *adâncurile* apelor orbăcând...”

Moxa, 1620, p. 386: „căzu o dată o iarnă prea geroasă de inghețâ marea până într-*adânc*...”

Cu sensul de „ocean”, în glosarele din sec. XVII (*Cuv. d. bătr.* I, 295): „luciul mării, *adâncul*, noianul...”

În balada despre Napoleon cel Mare, așa cum se cîntă în Ardeal (Retegan, *Poez. pop.*, 33):

„Amăritul Bunăparte
Ștînd în *adînc* de departé...”

Fără noțiunea de „apă”;

Critil și Andronius (Iași, 1794), pag. 41: „m-am văzut așa de ȝosă afundat într-*adîncimele adîncurilor*, cită am avută frică că n-oău mai eși de acolo...”

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 454): „toți voru învia din morte diin toate *adâncurile* pămîntului...”

Legenda Ap. Petru și Paul (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. Brașov, p. 650): „aceștea petrecură *adâncul* a toată lumea și ca cu plugul semănară credința...”

De aci figurat:

a) sub raportul intelectual, a d î n c u l învătătorei și a tot ce se trage din ea:

Moxa, 1620, p. 399: „cum nu poți ajunge naltul ceriului, nice *adâncul* pămîntului, nice marginea lumiei, și cum nu se potă număra stélele ceriului, nice năsipul mării, așa nu se poate afla *adâncul* scripturilor...”

Ibid., p. 380: „știia filosofii toată și *adâncul* scripturilor elinești...”

Eustratie logofătul, 1632 (Bianu, în *Col. l. Tr.*, 1882, p. 26): „... au fostă dascali desăvrășitū, carii au scos ș-au arătătū toate *adâncurile* cărților și svaturile direpților den limba cîa mai supțire și mai ascuțită de toate limbile, ce să dzice elenească...”

b) sub raportul moral, *adîncul* inimii și al mișcărilor ei:

Pravila Moldov., 1646, f. 133: „dentru *adâncul* inimii lui arată cumă să aibă prietesugū...”

Moxa, 1620, p. 392: „dentru *adâncul* inimiei elū bătea să fie in-păratū...”

Ibid., p. 403: „deaca auziră grecii, numai ce suspina cătră Dumnezeu dentru *adâncul* inimiei lorū...”

A. Pann, *Prov.* II, 38:

„Gîndul omului e iad
Și un *adînc* fără vad...”

Samuil Clain, *Învățăături*, Blaj, 1784, p. 39: „... boiari și vitéji, carii la culmea fericirii lumești ajunsese, și mai pre urmă au căzut întru *adîncul* necazurilor...”

În fine, în loc de „a d î n c i bătrînețe”, care este construcțiunea cea mai răspîdită, se poate zice: *adîncul bătrînețelor*:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVI, p. 5: „însușă acesta Avraamă, întru *adîncul* bătrînețelor, dein pantece fără plodă născu pre Isaacă...”

Legenda Sf. Nicolae, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 172): „și mulți elini fapt-au creștini, viețui sfântul lui D-dzău anii cu dulce cinste și ajunse întru *adîncul* bătrînețelor și fu plin de zile...”

v. ¹*Adînc.* — *Adîncime.*

²**ADÎNC**, adv.; profondément, bien avant, complètement. Reprezintă ca adverb toate sensurile adjectivului a d î n c i.

Proverb: „Cine ți-a scos ochii? — Frate-meu. — D-aceea ți-a scos așa *adînc*” (A. Pann, III, 28).

Zilot, *Cron.*, p. 45: „însuși văzîndu-și puterea minții că nu lucra *adînc*, se sfătuia cu din minștrii săi...”

Neculcea, *Letop.* II, 257, descriind pe nemuritorul mitropolit Dosofteiu: „nu era om prost de felul lui, era neam de mazil, prea învățat; multe limbi știea: elinește, lătinește, slovinește și alte; *adînc* din cărți știea și deplin călugăr...”

Fără nici o schimbare materială, aceeași asociațiune de idei poate fi expresă românește prin *adînc*: ca adverb „profundément”, ca substantiv „profondeur” și ca adjectiv „profond”; de ex.:

a) ca adverb: „o f t e z *adînc*”.

Pompiliu, *Sibiiu*, 80:

„Mîndruța se geluia,
Din suflet *adînc* o f t a
Și din grai așa grăia...”

b) ca substantiv: „o f t e z dintr-*adînc*”.

Alecu Văcărescu, p. 46:

„Suflet hain, nu-i păcat
Să mă vezi tot infocat
Și dintr-*adînc* o f t î n d,
În chinuri petrecînd...”

c) ca adjectiv: „un *adînc* o f t a t”.

Beldiman, *Tragod.*, v. 17:

„Toți aleargă, cer scăpare, în pustiri năvălesc,
Căci viața, starea toată, în primejdie-o privesc,
Mîinile la ceriu rădică, înaltă *adînci* o f t ă r i,
Plîng cu tînguire mare, privind jalnicele stări...”

v. ^{1,2}*Adînc.* — ²*Afund.*

⁴**ADÎNC** (*adîncat, adîncare*), vb.; creuser, approfondir, enfoncer.
266 Mai vechi decît sinonimul a d î n c e s c și contimpuran adjectivului

a d î n c = lat. *aduncum*, verbul *adîncare* vine d-a dreptul din lat. *adunco* (-atus, -are): „a d u n c a n t u r quae ex diverso coacta faciunt anguli formam“ (Paul. Diac.).

Coresi, 1577:

„...că măriră-se faptele tale, Doamne, foarte *adâncară*-se cugetele tale...“

Dosofteiu, 1680:

„...precum să măriră lucrurile tale, Doamne, foarte *s-adâncară* gândurile tale...“

în contextul grec: σφόδρα ἐβαθύνησαν...

Legenda S-tei Vineri, text din sec. XVI (*Cod. ms. misc.*, Bis. Sf. Nicolae din Braşov, p. 75): „aceia abăturâ şi, groapa adâncându, săparâ...“

Barac, *Risipirea Ierusalimului*, p. 108:

„Le răstoarnă corabiia
Şi îi tae cu sabiia;
Care-l văd ei că din apă
Cu notul că mai să scapă,
Cu sabiia îl *adîncă*
Mort în marea cea a d î n c ă ...“

Lexiconul Budan (p. 6): „*adânc*, -are, -cat, vb. act.: 1) covăi în-lăuntru: adunco, inflecto, sinuo, incurvo: einwärts biegen, krümmen. 2) m ă *adânc*: me attollo, erigo: sich bäumen“. În ambele sensuri, *adînc* corespunde pe deplin prototipului latin. E mai cu seamă interesant reflexivul a s e *adîncă* „se cabrer“, pentru care limba română nu posedă decît pe perifrasticul: *a se rădica în două picioare*.

Infinitivul funcţionînd ca substantiv:

Pravila Muntenească, 1640, f. 114 b: „şi se ispitească sfintele cărţi, ca să aleagă partia păcatelorū dentru *adâncaria* valurilorū şi să nu petreacă întru grija ceştii lumi...“

Mai în circulaţiune este participiul *adîncat*, întrebuiţat ca adjectiv sau chiar ca substantiv şi perpetuat mai ales în nomenclatura topografică.

v. ^{1,2,3}*Adînc*. — ^{1,2}*Adîncat*. — *Adîncata*. — *Adîncitură*.

ADÎNCA, n. pr. de quelques localités. După Frunzescu (*Dicţ. top.*, 1) se cheamă *Adîncă* o pădure şi un sat în Dimboviţa. Ca nume propriu topic, e mult mai răspîdită forma A d î n c a t a.

v. *Adîncata*.

ADÎNCĂRE (plur. *adîncări*), s. f. — v. ⁴*Adînc*.

¹**ADÎNCĂT**, -Ă; part. passé d' a d î n c: creusé, approfondi, enfoncé.

În cele mai multe cazuri, *adîncat* exprimă noţiunea de „înfundat“, fie înfundătura mare, ca la Barac, *Risipirea Ierusalimului*, p. 77:

„Era o cetate tare
Îotapata, foarte mare,
Supt un munte aşezată
Şi de munţi încunghurată,
Cu văi foarte *adîncate*...“

sau *ib.*, p. 122:

„Stirvurile aruncate
În niște văi *adîncate*...“;

fie infundătura oricît de mică, de exemplu la Dosofteiu, *Synax.*, 1683, ghen. 1, despre St. Vasilie cel Mare: „lungărețu la miarele obrazului, tamplele *adâncate*, puțintel tunsu...”

În graiul țaranului din Prahova: „...gindurili fâmei[i] și marea n-au sfișit, n-au început, atît sînt dă *adîncate*...” (Jipescu, *Opinc.*, 133).

Aci, de la sensul de „infundătură mare”, *adîncat* trece deja la acela de „fără fund”.

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (ms., Acad. Rom., p. 88): „cela ce adună ca-n nește foi apele mării și le-au pus întru vîstiere *adâncate* = f ă r â d e f u n d ũ...”

Id., p. 182: „și-i adăpă pri-nși ca în nește ape multe *adâncate* = ape multe f ă r â d e f u n d ũ...”

Cuvîntul e des în *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), ca și-n a lui Coresi din 1577, bunăoară în psalmul LXVIII:

<p>1550: „...întinaiu-me în tină <i>adâncată</i> și nu e stare...” „...izbăvește-me de urîții miei și de ape <i>adâncate</i>...”</p>	<p>1577: „...întinai-mă în tină <i>adâncată</i> și nu e stare...” „...izbăvește-mă de urății miei și de <i>adâncate</i> apo...”</p>
--	---

În aceleași texturi e nu mai puțin des substantivul a d î n c a t.
v. ⁴*Adînc.* — ²*Adîncat.* — *Adîncata.* — *Adîncitură.* — *Într-adîncat.*

²**ADÎNCĂT** (plur. *adîncate*), s.n.; enfoncement, chose très enfoncée.

Se întrebuintează nu o dată la Coresi, 1577, și-n *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.), de exemplu: „turbură *adâncatul* mării” (ps. LXIV) sau: „veniîu întru *adâncatele* mării...”

Zilot, *Cron.*, p. 52:

„Ci ei întii căzură
În mare *adîncat*;
Ceilalți iar, cum văzură,
Cumpătul își perdură,
Și toți ne-am inecat!...”

v. ⁴*Adînc.* — ¹*Adîncat.* — *Adîncata.* — *Adîncime.*

ADÎNCĂTA, n. pr. de plusieurs localités. O mulțime de localități din România poartă acest nume, datorit — firește — pozițiunii lor într-o vale sau într-o infundătură. Așa sînt, după dicționarul topografic al lui Frunzescu (p. 1), satele numite *Adîncata*: unul în Dimbovița, unul în Prahova, cîte unul în Dorohoi, în Argeș și-n Teleorman, două în Dolj.

În Buzău — după B. Iorgulescu (*Dicț. top.*, ms.) — un sătuleț *Adîncata* și o pădure *Adîncata*.

v. ⁴*Adînc.* — *Adîncă.* — ^{1,2}*Adîncat.*

ADÎNCĂTÛRĂ (plur. *adîncături*), s. f.; creux en général, petit enfoncement.

„Vale numește poporul o *adîncătură* oarecare în pămînt, pe care merge un păriu din ploaie sau izvor...” (P. Bădescu, Dolj, c. Filiaș).

„Pe aci vale se cheamă o *adîncătură* strînsă între două dealuri...” (I. Georgiu, Tutova, c. Corodeștii).

Pînă și orbita ochiului se poate zice *adîncătură*.

Jipescu, *Opinc.*, p. 133: „il învirtește și îl sucește și-l întoarce pînă scoate limba, și ochii i ies cit pumnul afară din *adîncături*...”

Cuvîntul e format nu din a d î n c, ci din participiul a d î n c a t prin sufixul -u r ă .

v. ^{1,2}*Adîncat*. — *Adîncime*. — *Adîncitură*. — ²*Melc*. — -ură.

ADÎNCESC (*adîncit*, *adîncire*), vb.; creuser, enfoncer. Formațiune posterioară, care moștenește funcțiunea vechiului a d î n c = lat. *adunco*, gonindu-l puțin cîte puțin din grai.

Jarnik-Birsan, *Transilv.*, 111:

„De-i vedea că stă pe apă,
Fie-ți inimioara-ntreagă;
De-i vedea că s-*adîncește*,
Nu-mi trage nici o nădejde,
Plînge și te tînguiește!...”

Donici, *Riul și heleșteul*:

„Deșărtăciunile lumești eu le urăsc
Și în filosofie prin somn mă *adîncesc*...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănică*, p. 214: „În curtea bisericilor vechi, vezi cruci de piatră și de lemn, uneori cîte două-trei în același cuib, umbrite de vișini și de pruni. Te *adîncești* în gînduri, parc-ai vrea să știi cine odihnește sub pămîntul încărcat cu ștevie, cu urzici și pelin...”

v. ⁴*Adînc*. — *Adîncit*. — *Adîncitură*.

ADÎNCIME (plur. *adîncimi*), s. f.; profondur, épaisseur. Sinonim cu a d î n c, cu a d î n c a r e sau a d î n c i r e și cu a d î n c ă t u r ă, cu deosebire că a d î n c este ceva foarte profund, fără a se avea în vedere măsura, sau chiar fără măsură; a d î n c a r e sau a d î n c i r e este acțiunea de a săpa, a scurma etc. sau rezultatul imediat al acestei acțiuni; a d î n c ă t u r ă e ceva puțin profund; *adîncime* este profundul măsurat sau măsura profundului. Astfel un a d î n c sau o a d î n c ă t u r ă poate să aibă nu numai o singură, ci mai multe *adîncimi* în diferite direcțiuni.

Critil și Andronius, 1794, p. 41: „așa de gîosă afundată într-*adîncimele* a d î n c ū r ă i l o r ū...”

Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 34: „...echo îi răspunde de prin toate *adîncimile* codrului trezit...”

O *adîncime*, fie cît de mare, se poate măsura.

Costache Negruzzi, în descrierea turnului din Tîrgu-Onei (*Scrisoarea XXVIII*): „te cobori pe o scăriță dreaptă și îngustă, putredă acum de vechime, într-o închisoare subpămînteană fără lumină, fără aer și de o *adîncime* grozavă...”

Aci ar fi fost o greșeală de a zice: „un a d î n c“.
Mitropolitul Dosofteiu însă întrebunțează foarte des *adîncime* în loc de a d î n c, acolo unde Silvestru e mai corect:

1680:	1651:
Ps. XXXV: „gîudecările tale <i>adîncime</i> multă...”	„...gîudecările tale a d ă n c u mare...”
Ps. XXI: „ <i>adîncimîa</i> pre <i>adîncime</i> chîamă...”	„a d ă n c ũ pre a d ă n c ũ chîamă...”
Fs. LXXVII: „I-au adăpatu-îca-ntru <i>adîncime</i> multă...”	„...adăpă pre ei ca den a d ă n c u r i mari...”

Adîncime s-a format prin sufixul *-ime* din adjectivul a d î n c, ca „nălțime” din „nalt”, „lărgime” din „larg” etc.

v. ¹*Adînc*. — *Adîncătură*. — *Adîncitură*.

ADÎNCIRE. — v. *Adîncesc*.

ADÎNCÎT, -Ă; part. passé d' a d î n c e s c. Această formă mai nouă s-a substituit din ce în ce mai mult vechiului a d î n c a t.

Gr. Alexandrescu:

„Singurul tovarăș de nenorocire,
Singura-i avere, un cîine iubit,
Ședea lingă dinsul, și-n mare mîhnire
Părea *adîncit*...”

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Cîte ori a zilei rază il găsește încă treaz,
Adîncit în reverie și cu lacrimi pe obraz...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 125:

„Jăcuesc, pradă, omoară, mărfurile împărțesc,
Și cu cit privesc folosul, cu atita se iuțesc.
Cine să se-mpotrivească? căci, săracii, ameiți
Fiind toți în așternuturi și întru somn *adînciți*...”

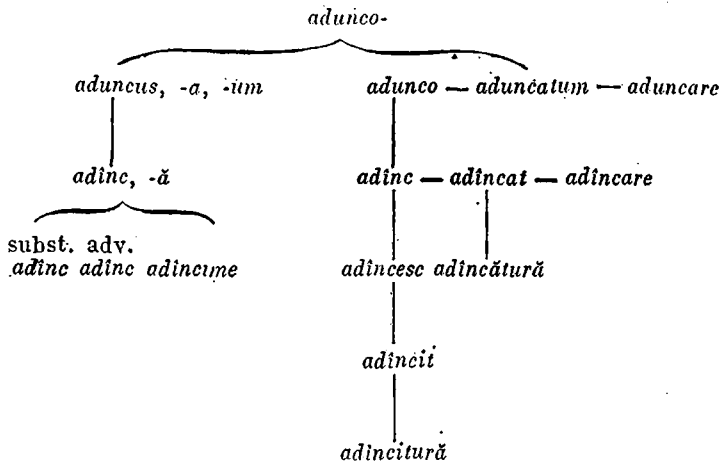
v. *Adîncesc*.

ADÎNCITÎOR, -OARE, adj.; „*approfondissant*” (Cihac).

ADÎNCITURĂ (plur. *adîncituri*), s. f.; creux en général, petit enfoncement. Sinonim cu a d î n c ă t u r ă, pe care tinde a-l înlocui în grai.

v. *Adîncătură*.

Fiindcă, atît în ordinea alfabetică precum și-n cea cronologică, *adîncitură* ne apare ca ultimul descendinte din tulpina latină a d u n c o -, aci dară va fi locul cel mai potrivit de a da în conspect întreaga familie născută pe tărîmul românesc din prototipul străbun:

Latinul *adunco* - era compus din prepozițiunea *ad* și din tulpina nominală *unco* - : *uncus, -i* „crampon“; *uncus, a, um* „recourbé“ = gr. ὄγκος, ὄγκων = sanser. *ankas* = litv. *anka* etc. Chiar lăti-nește originalul *a-* era conservat în arhaismul *an-c-u-s* „qui aduncum brachium habet“ (cfr. Curtius, *Griech. Etym.*⁵, 130). De aci, ca un rest din latinitatea vulgară, se explică forma română *adinc* în loc de *adunc*. Să mai adăugăm că grupul final *-nc* era o nazală guturală, rostindu-se ca greul γχ sau ca franțuzește în „manque“, de unde vine că în vechile texturi cuvântul se scrie foarte des prin *nc* sau chiar *nc*: ΔΔ^{nc}nc, pe cînd nazala dentală se exprimă totdeauna prin *n*.

În macedo-româna, după Dr. Obedenaru (*Dict.*, ms. în Acad. Rom.), *adinc* nu mai există, fiind înlocuit prin „ahundos“ (= *afundos*). Din istriano-româna el a despărut de asemenea, întrebuintîndu-se în locu-i: „profundăit“ (Miklos., *Unters.* I, 71).

ADÎNCÛȚ, -Ă, adj.; „un peu profond“ (Cihac).

ADOARA, ADĂORA, adv.; secondement, pour la deuxième fois. O contracțiune veche, elegantă și foarte poporană, din cele trei cuvinte: *a dou a oară*, cimentate într-un singur adverb și întărite prin emfaticul *-a* (v. ^{5A}).

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XII, p. 5: „strigară amu *adoara* (ΔΔ^{oara}) omului ce-au fostă orbă, ziseră lui: dă slavă lu Dumnezeu...”

Legenda Sf. Dimitrie, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 121): „de tot amăruntulă înaintea tuturoră spunea cumu i se-au arătat sfântul și i n t ă i și *adoara*...”

Cu prepozițiunea *de*: Δ^{de}Δ^aΔ^{oara} = *de + a + doua + oară + a*, adecă din cinci elemente constitutive, fără a mai număra ca al șaselea pe articolul feminin din „dou-a“:

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, aug. 6, f. 53 b:

Regn. III, XIX, 7: „...și să-ntoarsă
îngerulă Domnului *deadaora* de l-au
deșteptatū și l-au dzăsu-l...”

„...et revertit angelus Domini se-
cundo, et tetigit eum, et dixit
ei...”

În graiul țărănesc de astăzi:

„... (La lucrarea viei) primăvara se iau parii de pre vițe, iar vițele se scoală în sus, apoi ascuțindu-se parii se implintă din nou în pământ lângă vițe; după aceea vine legatul viței pre pari, adecă cercuitul; apoi urmează săpatul în tîi și a d o u a o a r ă, ceea ce de popor se zice: *adoara*...“ (Învățător G. Dobrin, Transilv., Făgăraș, com. Voila).

„Lucrarea viei se cheamă: tăiat, îngropat, butășit, arăcit, cercuit, sapă de vie, plevilă în tîi și *dadoara*, adecă al d o i l e a...“ (N. Vasilescu, Muscel, com. Glimbocel).

Macedo-românește se zice *d e-adașora* (M. Iutza, Crușova).

Într-un alt loc noi am vorbit deja despre o interesantă fuziune a acestui adverb *adoara* sau *adaora* cu verbul a d a u g în gura țărănilor din Moldova.

v. *Adaog*. — *Adauză*. — *Doi*.

ADOCHEȘC (*adochit, adochire*), vb.; faire signe des yeux, jouer de la prunelle. „A *adochi*, a face semn cu ochiul“ (Costinescu, *Vocab. I*, 19). Cuvîntul să fie oare poporan? Italieneste: a d o c c h i a r e, a d o c c h i a m e n t o.

v. *A-ochi*. — *Deochi*. — *Ochesc*.

ADORM (*adormit, adurmit; adormire, adurmire*), vb.; endormir, s'endormir, s'assoupir, fig. mourir. „A începe a dormi, a cădea în somn, a perde conștiința de sine: nu vorbiți, că deșteptați pe amic, care abia a *adormit*; ca tranzitiv, a face să doarmă: nu poți *adormi* copilul? figurat, a repausa, a muri: amicul nostru a *adormit* în t r u D o m n u l“ (*L.M.*)

A. Pann, *Prov. II*, 90:

„Abia pîn-aci el zise și ostenind încetă,
Adormi, ochii-și închise și nu se mai deșteptă...“

Doina haiducească:

„Să deie ploaie cu soare
Ce îndeamnă la culcare,
Să *adoarmă* stevarii,
Să le fur armăsarii...“

(Alex. *Poez. pop.*², 314)

Pompiliu, *Sibii*, 22:

„Și deodată ametea,
Pe masă capul punea
Și în grabă *adurmea*...“

Moxa, 1620, p. 353: „... se luară a bîa și a mănca și a juca până înnoptă, și *adurmira* d e g r e ũ...“

Poporului îi place pleonasticul *adorm s o m n*:

„Cotul pe masă trîntea,
Mîna la obraz punea
Și greu s o m n c ă *adormea*...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 665)

sau:

„Iar unde lungit cădea
Acolo somnu-l fura,
S o m n adinc că *adormea*...”

(Ibid., 673)

Aci ne apare sinonimul cel mai metaforic al *adormirii*: mă f u r ă s o m n u l. Macedo-românește se zice mai puțin poetic: mă l u o s o m n u l, mă b ă g a i s ă d o r m (Dr. Obedenaru, *Dict.*, ms. în Acad. Rom.).

Adorm e sinonim cu a ț i p e s c, dar arătînd o treaptă ceva posterioară: cel ce a ț i p e ș t e începe a *adormi*, devenind nemișcat și încetînd de a simți ceea ce se petrece în giuru-i; cel ce *adoarme* a ț i p i s e deja, dar încă nu d o a r m e deplin. Raportul între a ț i p e s c și *adorm* este ca grecește între: νυστάζω sau κοιμάω și ύπνώσσω.

Dosoftciu, 1680, ps. III:

„...eu a ț i p i i u și <i>adormi</i> u...”		„...έγω έκοιμήθη ν και ύπνωσα...”
---	--	-----------------------------------

La Silvestru, 1651: „eu mă c u l c a i u și d o r m i i u...”

E rău intervertit la Coresi, 1577: „eu *adurmi*u și a ț i p i i u...”

Cu toate acestea, deosebirea între *adorm* și a ț i p e s c e atît de mică, încît confuziunea e scuzabilă.

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (ms., Acad. Rom., p. 282):

„...nici ca să <i>adormă</i> cela ce te ferêște. Iată nu va <i>adormi</i> nici va a ț i p i cela ce ferêște israilténii...”		„...μηδέ νυστάξει ό φυλάσσων σε. Ίδοϋ οϋ νυστάξει οϋδέ ύπνώσει ό φυλάσσων τόν Ίσραήλ...”
---	--	--

Același pasagiu la Coresi, 1577, ps. CXX: „și să nu d u r m i t é z e cel ă ce ferêște tine: adecă nu d u r m i t e a z ă, nece *adurmi*, ce ferêște Israilii...”

Un al doilea sinonim e p i r o t e s c, un fel de cădere în nesimțire, fără culcare, dar cu aparința somnului, ceea ce se poate exprime și prin *adormire*, de exemplu:

La A. Pann, *Prov.* I, 104:

„Puind pe săteni la clacă oarecare arendaș,
S-a-ntîmplat în ei să fie și un leneș, nevoiaș,
Care de-l pune la sapă, *adormea* în mîini cu ea...”

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VII*: „... de multe ori în biserică li se întîmpla să *adoarmă* și să horaiască cînd era mai frumos...”

De aci ocară: *adormitul*! cînd e vorba de cineva fără spor la lucru, de un om care *adoarme* în p i c i o a r e.

Vocabularul lui Costinescu (I, 15) aduce cu același sens: „a *adormi* p e t ă c i u n i, a moșmoli, a nu căuta cu îngrijire de un lucru“, alăturîndu-l cu locuțiunea franceză: „s'endormir sur le r 6 t i“.

Între *adorm* și p i r o t e s c există totuși o deosebire: cineva p i r o t e ș t e numai de slăbiciune, de boală, de o patimă cronică, de care poate să se vindece, pe cînd *adormire*, rareori patologică, este în principiu un fenomen curat fiziologic.

Un al treilea sinonim e a r o m e s c, care însă — precum vom vedea la locul său — implică totdeauna un început de vis sau de iluziune optică.

Intr-un sens figurat, *adorm* e sinonim și cu a l i n: a *adormi* o durere, o suferință, o temere, o grijă.

Intr-o doină din Transilvania, o copilă *adoarme* d o r u l pentru iubitul său:

„Dorul lui e mare domn;
Seara cînd îi vine somn
Trebuie să i-l *adorm*,
Dimineața să-l trezesc,
Peste zi să-l giugiulesc...”

(Jarnik-Bîrsanu, p. 126)

Gr. Alexandrescu, *Un ceas e...*:

„A! dacă-n astă lume ceva putea fi-n stare
S-a l i n e, să *adoarmă* un chin sfîșitor...”

Cost. Negruzzi, *O alergare de cai*, II: „ființă ticăloasă ce sînt! *adormeam* p e n ă d e j d e a făgăduințelor lui; visam fericirea în brațele ce erau să mă vindă...”

De aci *adorm* se aplică foarte des la m o a r t e, mai ales cînd ea este liniștită, venind oarecum pe nesimțite.

Moxa, 1620, p. 362: „pentru că era bun și milostiv, lui i fu moartea ca un somn de *adormire*...”

Dosofteiu, 1673, f. 6 a:

„Iară eu cu pace bună
Voi *adormi* de preună,
Și cînd din lume mi-î duce
Mă vei odihni cu dulce...”

sau *ibid.*, f. 19 b:

„Să nu *adorm* în somnul de a d o a moarte...”

Dosofteiu, 1680, ps. XII: „ca nu cîndva să *adorm* întru moarte...”; Coresi, 1577: „să nu cîndu-va *adormu* în moarte...”; Silvestru, 1651: „ca să nu *adormu* în moarte...”, unde grecește: μή ποτε ὀπνώσω εἰς θάνατον.

Cost. Negruzzi, *Scrisoarea XI*: „Moartea! Numele ei înfiorează pre cel bogat, pre cel care lumea nu-l încăpea... Săracul însă, privindu-o ca o odihnă după o zi de muncă, *adoarme* în liniște...”

Numai excepțional se aplică *adormire* la o moarte care nu e tocmai liniștită:

Moxa, 1620, p. 346: „*adormi* Adamă somnul cel ă amar, începătura căderiei...”

O aplicațiune de tot poporană a *adormirii* cătră moarte este: „a *adormi* somnul tatei”.

A. Pann, *Moș Albu I*, 4:

„Noroc că nu fuse apă, ci un puț năsipos, sec,
Săpat neisprăvit încă, dar puteam să mă înec;
Nici n-au fost ghizduri sau lemne de care să mă lovesc,
Că *adormeam* s o m n u l t a t i [i], să nu mă mai pomenesc...”

Lătinește a d d o r m i r e era o vorbă mai mult poporană în loc de clasicul „obdormire“. Vechi italian a d d o r m i r e, provențial și vechi spaniol a d o r m i r, a d u r m i r (Cihac). Există și-n vechea franceză, dar numai reflexiv: „Il faisoit elz doner bevrajes por loquel il s' a d o r m o i t matin...“ (Godefroi).

v. *Adormit.* — *Adormitez.* — *Aromesc.* — *Ațipesc.* — *Dorm.* — *Dormitez.* — *Picotesc.* — *Pirotesc...*

ADORMIRE (plur. *adormiri*); l'infinitif substantivé d' a d o r m ; action d'endormir, de s'endormir. — v. *Adorm.*

ADORMIRE, t. de théol.: la fête de l'Assomption de la Ste-Vierge. Se zice: „*Adormirea* Preacuratei fecioare“, „*Adormirea* Precistei“, „*Adormirea* Maicei Domnului;“; mare sărbătoare sau „sărbătoare împărătească“, de la 15 august.

Varlam, 1643, II, f. 104 b: „...mêrse arhanghel Gavriil cu stlă-pariu de finică în mână și dzise: să știi, măria-ta a lui Dumnedzău Născătoare, că de astăzi a treia dzi te veri muta de pre pământu în ceriu; deci te gătiadză pre sine și tocméște céle ce-s de moarte și aștaptă *Adormir*ta ta, că va veni fiulul tău de va lua sufletul tău...“

Termen curat poporan pentru această sărbătoare este: S i n t ă M a r i a - M a r e, în antiteză cu S i n t ă M a r i a - M i c ă, de la 8 septembrie, adecă ziua nașterii Preacuratei fecioare. La naștere, „Maria-M i c ă“; la moarte, „Maria-M a r e“.

Fiindcă în acest interval de trei săptămîni foarte rar se întimplă să cază bruma, poporul din Banat zice în ironie: „de la Sînta-Maria-Mare pină la Sînta-Maria-Mică dacă nu cade bruma, se imput jidovii“ (Mangiucă, *Calendar*, 1882) [...]

Adormirea Preacuratei, fiind una din sărbătorile creștine cele mai importante, îi sint închinat o mulțime de mănăstiri și biserici în România: mănăstirea din Cîmpulung, mănăstirile Barnoski (Iași), Varatic, Bistrița din Moldova și Bistrița din Oltenia, Cotrocenii, Tismana, Țigăneștii și altele, catedralele din Buzău, din Argeș, din Birlad, din Botoșani, Sărindar etc. (Melchisedec, *Oratoriu*, passim).

Slavonește această sărbătoare se cheamă „Uspenie“, grecește „Κοίμησις“, ambele cuvinte însemnînd „*Adormire*“. Dar și-n latinitatea medievală se zicea D o r m i t i o: „in loco ipso usque ad D o r m i t i o n e m M a r i a e hospitari“ (Du Gange, v. *Dormire*).

v. *Adorm.* — *Maica-Domnului.* — *Maria.*

ADORMIT, -Ă; part. passé d' a d o r m : endormi, assoupi, paresseux; fig. tranquille, mort, décédé. „*Adormit*, apucat de somn, repausat, mort. Ce om *adormit*! adecă fără vivacitate“ (*L. M.*).

Dosofteiu, *Liturgi*, 1673, f. 17 b: „cerceteadză-ne, Dumnedzău, și pomeniaște pre toț *adormiți* pre nedăiajdă de viața večnică și răpaosă-î...“

-Cost. Negruzzi, *O alergare de cai* III: „Vedeam orașul *adormit* desfășurîndu-se sub mine ca o mare umbră. L i n i ș t e a domnea pretutîndeni, numai inima mea era turburată...“

O caracteristică a femeii la I. Văcărescu, p. 279:

Te plîngi d-o mică înșelăciune!
La femei asta nu e minune.
Eu știu că ele, și *adormite*,
Izvodesc lucruri mai negîndite..."

Una din injurăturile poporane de despreț este: „*adormitul*!“ sinonim cu „trîndav“, „leneș“, „netrebnic“, dar mai ales cu „c ă s c ă u n d“ (I. Ștefănescu, Buzău, c. Zărnești). Italienește se zice cu același sens: *a d d o r m e n t a t o* și chiar *a d d o r m e n t a t i s s i m o*; în dialectul sicilian: *a d d o r m i s c i u t u*, *a d d o r m i s c i u t i s s i m u* (Traina).

v. *Adorm.*

²**ADORMÎT, ADURMÎT**, s. n.; part. passé d' *a d o r m* pris substantivement.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VII, p. 2: „... grăi lor: Lazarū soțul nostru au a d u r m i t ũ , ce mergū să deșeptū elū; ziseră uce-nicii lui: Doamne, de va durmi, mântuitū va fi; zise Isus de moartea lui, ei le părea că de *adurmitulū* somnului grăia...”

v. *Adorm.* — ¹*Adormit.*

ADORMITĂRE } v. *Adormitez.*
ADORMITĂT }

ADORMITĚZ, ADURMITĚZ (*adormitat, adormitare*), vb.; endormir lentement, s'endormir lentement, commencer à sommeiller. Formațiune frecuentativă din *a d o r m*, paralelă simplului *d o r m i t e z* „*sommeiller*“ din *d o r m*.

Coresi, 1587, ps. CXVIII:

„...*adurmită* sufletulū meu de tristū,
invrătoșă-mă în cuvintele tale...”

„...*dormitavit* anima mea
prae taedio, confirma me in verbis
tuis...”

Tot aceea la Ioan din Vinți, 1689, 102 a: „... *adurmită* sufletul meu de întristare; întărește-mă pre mine după cuvântul tău...”

O corelațiune perfectă între *a d o r m* = lat. (*a d*) *d o r m i o* și *adormitez* = lat. (*a d*) *d o r m i t o* ne întîmpină la Coresi în psalmul LXXV:

„*A d u r m i r ă* somnulū său, și
nu aflară nemică toți bărbați cu mâi-
nile sale. De zaprăștenia ta, zeulū lu
Iacovū, *adurmitară* încălecându cai...”

„*D o r m i e r u n t* somnum suum,
et nihil invenerunt omnes viri divi-
tiarum manibus suis. Ab increpatione
tua, Deus Jacob, *d o r m i t a v e -*
r u n t qui ascenderunt equos...”

Paralelismul e cu atît mai instructiv, cu cît Coresi traducea din 276 paleoslavica și nu știa de loc lătinește.

La Dosofteiu, 1680, f. 94 b, sînt forme fără *ad*: „d o r m i r â somnul său“, și: „d o r m i t a r â ceia ce încălecară“, adecă și mai aproape de contextul latin.

Lex. Bud., 5: „*adormitare*, somnus lenis, das Schlummern; *adormitez* sau *adormit*, obdormito, obdormisco, schlummern, einschlummern“.

v. *Adorm.* — *Dormitez.*

ADORMITÛR, -OARE, adj.; endormant, assoupissant, soporifique. În-sușirea aceluia care a d o a r m e, în toate sensurile cuvîntului: buruiiană *adormitoare*, cîntec *adormitor*, povești *adormitoare*.

v. *Adorm.*

ADORMITEĂ (plur. *adormițele*), s. f.; t. de bot.: 1. Anemone pulsatilla, Pulsatille; 2. Ipomaea variabilis, Convolvulus, Liseron. Se întrebuintează numai la plural. Cu primul sens, cunoaștem cuvîntul la românii de lingă Nistru (Dubassari, 1855); cu sensul al doilea circulează în părțile unde Transilvania se învecinează cu Banatul (N. Sinzian, Hațeg).

1. *Adormițele* „Anemone“. Sinonim cu d e d i ț e i. Se mai zice: o i ț ă, f l o a r e a - v î n t u l u i, f l o a r e a - p a ș t e l u i etc. (cfr. Dr. Brînză, *Col. l. Tr.*, 1882, p. 227). Fiecare din aceste numiri își are o regiune unde se aude și o explicațiune prin paraleluri străine. Basarabeanul *adormițele* ar merita de a se generaliza. Această floare se strînge sau se închide după apusul soarelui, ca și cînd ar a d o r m i, de unde-i vine însuși numele, un frumos deminutiv de la a d o r m i t ă: „les petites endormies“. Nemțește se cheamă de asemenea în unele provincii: T a g e - s c h l a f, S i e b e n - s c h l ä f e r c h e n, S c h l a f - k r a u t etc. (Nemnich, v. *Anemone*). Tot așa rușii îi zic: S o n - t r a v a, adecă „i a r b ă - s o m n“ (Gubernatis, *Myth. des plantes* I, 291).

2. *Adormițele* „Ipomaea“. Sinonim cu z o r e l e, v o l b u r ă, r o c h i ț a - r î n d u n e l e i etc., dintre cari cel mai elegant este termenul moldovenesc: b u n ă - d i m i n e a ț ă. Această plantă agățătoare, podoaibă a gardurilor, a terațelor, a balcoanelor, dimineața își deschide florile și le strînge la apropierea nopții, de unde spaniolii au și numit una din varietățile sale: B u e n o s - n o c h e s, nemțește G u t e - N a c h t (Nemnich, v. *Ipomaea*).

v. *Adorm.* — *Albastru.* — *Bună-dimineată.* — *Dedițel.* — ²*Oiță.* — *Floarea-păștelui.* — *Floarea-vîntului.* — *Volbură.* — *Zorele...*

A-DRAG. — v. *Drag.*

A-DREAPTA } v. ¹¹A. — ¹²A. — *Drept.*
A-DREPT

¹**ADÛC** (*adus, aducere*), vb.; 1. apporter, amener, faire venir, faire parvenir, produire, causer. 2. *aduc aminte*: rappeler, faire souvenir. Derivat din latinul *adduco* (= *ad + duco*), ca și italianul *addurre*, span. *adducir*, vechi francez *aduire* etc., *aduc* exprimă

acțiunea de a da cuiva sau de a pune undeva, într-o apropiere materială sau numai ideală de vorbitor, un ce care se afla mai-nainte la o depărtare relativă sau nu se afla de loc, fie aceasta o vietate, ori un lucru sau fenomen, ori o situațiune, sau chiar o simplă cugetare, o vorbă de aiuri și din alte timpuri. De aci: *aduc* un om, *aduc* un cal, *aduc* o trăsură, *aduc* fin, *aduc* mărturie, *aduc* roadă, *aduc* pace, *aduc* somn, *aduc* veste etc.; dar tot așa: *aduc* pagubă, *aduc* sărăcie, *aduc* lipsă, *aduc* supărare, *aduc* rușine, *aduc* boală, *aduc* nenorocire, și altele asemeni. În compusul *aduc-a m i n t e*, sensul de „amintire“ se datorește elementului celui adaos: a d m e n t e m. De aceea ambele cuvinte: simplul *aduc* și compusul *aduc-a m i n t e* se pot întrebuința în aceeași frază, fără a produce efectul unei repetițiuni; de ex. la Dosofteiu, *Liturgiar*, 1673, f. 18 a: „Pomeniaște, Doamne, pre cea ce *aducă* rodă și facă lucruri bune în svintele tale besiaricū și-ș *aducă*-a m i n t e de mișei...”

Diferitele accepțiuni ale lui *aduc*, lăsind la o parte pe *aduc-a m i n t e*, nu se pot traduce lătimește prin singurul *adduco*, ci și prin „adfero“. *Dictionar ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Aduc. Adduco. Adfero. — Adus. Adductus. Allatus*“.

I. *a d u c* în accepțiunile ordinare.

a) Despre vietăți:

I. Canta, *Letop.* III, p. 187, zice că Vodă Grigorie Ghica (1764) „greci n-*adusăse* mulți, numai căți era de trebuință curței sale...”

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 7: „zic că au poroncit Împăratul să-i *aducă* pre Dabija Vornicul, să-l vază în ce chip este, și l-au *adus* de l-au văzut...”

Dosofteiu, 1680, ps. XLIV:

„*Aduce*-să-vorū împăratului feço-rițe după dânsa; priătinile ei *aduce*-să-vor ție; *aduce*-să-vor în veselii și-n bucurie...”

„*Afferentur* regi virginos post eam, proximaе ejus *afferentur* tibi; *afferentur* in laetitia et exultatione...”

Același pasagiu la Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., Acad. Rom.):

„*Aduce*-se-vor în veselie
Și se vor închiina cu bucurie,
Întru biserecă să vor *aduce*
Împăratului cu cîntec dulce...”

Constantin Brîncovan, 1694 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 73): „și am judecat cum să *aducă* Mihaïu cu frate-său Dumitrașco oameni buni mărturii de acolo dinprejurul locului...”

Doina din Transilvania:

„Zice taica să mă-nsor,
S-*aduc* mamei ajutor;
Dară mama nu mă lasă
Să-i *aduc* leneșă-n casă,
Cum ești tu, măi jupineasă!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 428)

Pravila Moldov., 1646, p. 10: „când va merge neștine să-șu *aducă* 278 niște dobitocū den câmpū...”

Tot aci vine *aduc* în privința lucrurilor considerate ca persoane, ceea ce ne întîmpină mai ales în ghicitori populare; de exemplu:

Ce este „fedeleșul“?

„Urduc,
Burdac,
De barbă îl duc,
De barbă l-*aduc*.“

Un dialog între „căldarea, în care ferbe apa, și între donița, menită a căra apă“:

„— Scurto, groaso, und'te duci?
— Arso-n fund, de ce mă-ntrebi?
Unde eu mă duc,
Tot ție ți-*aduc*.“

Apoi într-o mulțime de ghicitori locuțiunea „acasă m-*aduse*“ se repetă într-un mod stereotip. Așa:

„În pădure crescui,
În pădure născui,
Acasă dacă m-*aduse*
Horă-mprejuru-mi se puse.
— Masa“.

„În pădure născui,
În pădure crescui,
Acasă dacă m-*aduse*
Vătaf de curte mă puse.
— Pragul.“

„În pădure născui,
În pădure crescui,
Acasă dacă m-*aduse*,
Cercei grei îmi puse.
— Cobilița.“

„În pădure născui,
În pădure crescui,
Acasă dacă m-*aduse*
Curva satului mă puse.
— Banița.“

„În pădure născui,
În pădure crescui,
Acasă dacă m-*aduseră*
Vătaf mare mă puseră.
— Ciomagul.“

b) Despre lucruri și fenomene:
Pann, *Prov.* II, 67:

„Aleargă la apă, *aduce* pe loc
Și de mămăligă pune vas la foc...“

N. Muste, *Letop.* III, p. 7: „*Adus*-au moldovenii care încărcate de borfe și de fer...“

Cost. Stamate, *Muza I*, 69:

„Sau precum vița de vie,
Măcar vite să o roadă,
Odrăslește și invie
Și *aduce* iarăși roadă...”

„Această moșie *aduce* un venit de două mii de galbeni = c e t t e t e r r e r e n d un revenu de deux mille ducats“ (Pontbriant).

Doina din Transilvania:

„Bădiță cu buze dulci,
Seara vii, seara te duci
Și nimica nu-mi *aduci*
Fără sinul plin de nuci,
Tu le-*aduci*,
Tu le măninci!...”

(Jarnik-Birsanu, 83)

sau:

„Deschide ușa, măi lele,
C-*aduc* în gură mărgele...”

(*Ibid.*, 412)

Dosofteiu, 1680, ps. LXXVII:

„...Rădică austrul de pre cerlu și
adusă cu puterea sa vântul Li-
vei...”

„...Transtulit austrum de coelo, et
i n d u x i t in virtute sua afri-
cum...”

În același mod: vîntul *aduce* nori, norii *aduc* ploaie etc.

c) Despre o situațiune în genere, materială sau morală.

Zilot. *Cron.*, p. 115: „Brincoveanul înțelese înșelăciunea Cantacuzinului; dar ce să facă atunci la așa ceasuri primejdioase? fără de cît sta incremenit, așteptînd ce va *aduce* întîmplarea...”

Același, p. 103:

„Dachii stătură:
Minuni făcură,
Cum sint știute
În cărți trecute;
Pre chiar romanii,
Lumii tiranii,
Așa-i *aduse* —
Supt bir ii puse...”

Tot astfel: „n-am putut *aduce* pe tată-tău să-ți dea voie...” (*L.M.*), unde — ca și la Zilot — după *aduc* se subînțelege: „în stare”.

Costachi Negruzzi, *Zoe I*: „Vai mie nenorocita! iată la ce am ajuns! iată în ce stare m-ai *adus*! mă desprețuiești după ce m-ai înșelat...”

Același, *Aprodul Purice*:

„Pricina bejănăriei ș-a jalei obștești, tu ești,
Hoț turbat și fără lege, care prăzi și pustiești!
Care vii cu cete multe de tâlhari și prădători
S-*aduci* jale în locașul unor pacinici muncitori...”

„Poamele necoapte *aduc* friguri = les fruits verts donnent les fièvres“ (Pontbriant).

„A *aduce* bucurie părinților; a *aduce* mulțămire celor ce ne îndatorează; mari greutateți ni-ați *adus* pe cap; mari încurcături *aduseră* românilor vecinii lor creștini“ (L.M).

d) Despre cugetări, vorbe, opiniuni luate de aiuri.

În graiul vechi, cu sensul de: „citer un auteur, un passage, une sentence“, se zicea: *aduc* sau: *aduc* la mijloc, ori: a-mijloc.

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (Cod. ms. miscel.-al Bis. Sf. Nicolae din Brașov):

p. 504: „să *aducem* la mijloc și grăitorii lui Dumnezeu și să auzim de la ei ce de eretici învață pre noi...“;

p. 509: „încă și prorocii ce-au fost măi denainte de demultă așijdere grăiră, dreptă acéia nevointă iaste să *aducem* și pre aceștia la mijloc...“;

p. 510: „iaste-ne destulă ačasta, au *aduce*-voiu a-mijloc și toți prorocii de ačaste grăindă?...“

Tot aci pare a-și avea locul Beldiman, *Tragod.*, v. 21:

„Aice am trebuință pe Iraclit să *aduc*,
Starea Moldovei să plingă, sau să pui să scrie lung,
Dar încitu-i prin puțință, mă voi nevoi și eu
Osînda țării a scrie, oricîtu-mi va fi de greu...“

II. Compusul *aduc* a m i n t e.

Pravila Moldov., 1646, f. 35: „va dzice că nu-l cunoaște pre vândzătorii căi ce i l-au vândut, sau nu-ș poate *aduce* a m e n t e...“

Se construiește generalmente cu „d e“, foarte rar cu „p r e“.

Moxa, 1620, p. 378: „nu numai boiarilor le făcia rău, ce-ș *aduse* a m e n t e d e patimă cândă era el în Hersonă...“

Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XXI:

„Aduce-ș-vor d e Domnul a m i n t e,
Și s-or întoarce la dins cu cinste...“

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784), p. 10: „Iară elă cu față veselă și voioasă au răspuns: cu adevărat, prea bun priiaten al meu te mărturisesc, și *aducîndu*-mi a m i n t e d e acea puțină cinste ce mi-ai dat, astăzi cu camătă țî-o voiu întoarce...“

Într-o propozițiune negativă este elegant de a pune pe „a m i n t e“ înainte de *aduc*:

Moxa, p. 390: „măincămă și bemă depreună cu domniia ta, și a m i n t e nu ne *aducem* d e -nsul...“

Tot așa într-o doină din Transilvania:

„Niciodată să nu-mbuci
Pin-a m i n t e nu - țî *aduci*
De-a noastre cuvînt dulci...“

(Jarnik-Bîrsanu, 263)

În toate exemplele de mai sus ne întimpină construcțiunea cu d e; ea nu este însă singură permisă.

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, sec. XVII (Cod. ms., Brașov, p. 529): „tu-ți *adu* a m i n t e d e Domnul cum au grăit...“; dar mai jos: „tu-ți *adu* a m i n t e p r e Davidă prorocă cum zice...“

Sau chiar fără nici o prepozițiune:
Dosoftciu, 1673, f. 10 b:

„Ce poate fi omul de-l *aduc* a m i n t e,
De cerč pentru dînsul folos innainte?...“

v. ¹²A. — *Aminte*. — *Minte*.

III. *a d u c* în:

a) Proverbi:

„Cu lăutari și cu masă
Aduci pe dracu în casă“.

(Pann, II, 111)

„Cu lăuta și cu toaba
Adusei în casă gloaba“.

(*Ibid.*)

„Vorba dulce
Mult *aduce*“.

(*Ibid.*, I, 21)

„Tu îl trimiți la foc,
Și el îți *aduce* busioc;
Tu îl trimiți la surcele,
Și el îți *aduce* floricele.“

(*Ib.*, I, 86)

„Dacă *aduci* întii terciul, pe urmă *aduci* de surdă oaspetelui ouă
și urdă...“

(*Ib.*, II, 148)

„Bărbatul să *aducă* cu sacul, muierea să scoată cu acul, tot se
isprăvește“ (*Ib.*, II, 123).

„De multe ori nu *aduce* anul ce *aduce* ceasul...“

(*Ib.*, I, 151)

Acest din urmă proverb se găsește deja la Miron Costin în *Vieța
lumii*, 1670:

„Norocul, fără să stea, își tot schimbă pasul:
A n i i n u p o t *aduce* c e a d u c e c i a s u l !
Numai mină și aripi, iar picioare n-are,
Să nu poată sta în loc nici odinioare...“

(Ap. Hasdeu, *Răzvon*, ed. 3, p. 180)

b) Idiotismi:!

„A *aduce* pe cineva în s a p ă d e l e m n “ (*L. M.*) = a-l sărăci.

„A *aduce* v o r b a “ = a ajunge în convorbire pe nesimțite, ca
și din întâmplare, la cestiunea care ne preocupă.

Gr. Alexandrescu, *Dervișul*:

„Dintr-una-ntr-alta v o r b a *aduse*,
Și în stil neted patima-și spuse,
Zicînd: Ascultă, eu te iubesc...“

Basmul *Cotoșman* (Ispirescu, *Leg.*, p. 289): „Și fiindcă v o r b a
v o r b ă *aduce*, cotoșmanul și boierul stătură la taifas și se înțeleseră
282 la cuvinte...“

„A aduce d i n c o n d e i“ (Baronzi, *Limba*, p. 48) sau: „a aduce d i n m e ș t e ș u g“ = a atinge cu multă dibăcie un punct în scriere sau în artă.

Basmul *Broasca țestoasă* (Ispirescu, *Leg.*, p. 38): „Baia era pardoșită cu tot felul de marmură lustruită, și *adusă* d i n m e ș t e ș u g așa, încît inchipuia fel de fel de flori, de păseri și cite nagode toate...”

„A aduce c u c i n e v a“, „a-și aduce c u c i n e v a“ = a se asemana intructiva.

„Acest copil își aduce c u tată-său“ (*L. M.*).

„Pruncul acesta ș-aduce mult c u maică-sa = dieser Knabe ist der Mutter sehr ä h n l i c h“ (Budai-Deleanu).

Jipescu, *Opincaru*, p. 36, despre neolatiniile din Occident: „Cînd să duc orășani d-ai noștri p-acolo, să-ntilneasc cu letini[i] ăia, s-adună cu toți[i], stau la vorbă; spun c-aduce mult cuvîntarea lor c u a noastră și cam seamănă...”

„A aduce p i r ă“ = a porni judecată, a intenta proces.

Pann, *Prov.* I, 120:

„Plin de nebunie, cu arțag în sine
Se ardică-ndată, la crăiasa vine
A aduce p i r ă...”

Caragea, *Leguire*, 1818, p. 87: „De să va dovedi că bărbatul ce *aduce* p i r ă de preacurvie asupra nevastii sale i-au fost mijlocitoriu, nevasta să fie apărută...”

„D r a c u l aduce“ = cînd dă peste noi o neplăcere de care ne temeam, dar speram totodată că poate să nu se întîmple.

Alexandri, *Surugiul*: „Stam lîngă biata mamă și o jăleam din fundu inimei, căci era acum pe aproape de îngropat, cînd îl *aduce* d r a c u pe un ciocoi de cei afurisiți. Toți flăcăii erau porniți la drum, numai eu, din păcate, mă aflam la poștă. Cuconășu era grăbit parcă-l alungau tătarii din urmă; el vine la bordeiu meu și mă smuncește fără îndurare de lîngă săcriu maică-mea...”

O doină din Transilvania:

„Mă dusei cu plugu-n coastă
Ș-aduse d r a c u - o nevastă;
Uitîndu-mă după dinsa
S-a rupt cucura și birsa...”

(Jarnik-Bîrsanu, 390)

O altă tot de acolo:

„Cînd era gura mai dulce,
Pe bărbat d r a c u - l aduce...”

(*Ibid.*, 398)

Miron Costin, *Letop.* I, 335: „Spun de Vasile-vodă că avea mare grije că va veni Ștefan-vodă la Poartă, și în taină zicea: Să nu-l mai *aducă* d r a c u l aice!”

„P ă c a t u l aduce“ = cînd ne urmărește o fatalitate.

Neculce, *Letop.* II, 245: „Și ce gândia el să facă, și la ce se ispitia, și la ce l-au *adus* p ă c a t u l și osinda de la Dumnezeu! Și așa l-au dus pe Duca-vodă în Țara Leșească de au murit acolo...”

„A aduce la soroc“, expresiune poporană de danț = a juca în tact, „à tempo“:

„Ian aruncă-te la joc,
Dar la joc coala cu foc,
S-o aduci tot la soroc...“

(Jarnik-Birsanu, 489)

„A aduce la îndeplinire“, „a aduce un lucru la căpătii“ = „venir à bout de, mener à fin, terminer“ (Pontbriant).

IV. *a d u c* la imperativ.

Imperativul de la *aduc* ni se prezintă în texturi și-n viul grai sub patru sau cinci forme, circulând toate în același timp și chiar din aceeași gură: *adă* sau *adâ*, *ado*, *adu*, *ad*, *a*.

1. *adă!* *adâ!*

Dosoftciu, *Liturgiar*, 1673, f. 39 b: „*adă*-țu aminte de noi păcătoșii și netriabnicii șerbii tăi...“

Jarnik-Birsan, *Transilv.*, 165:

„Cucule, pană pe cap,
Du-te-n pădurea de fag
Ș-*adă* flori pană să fac;
Adâ floare de bujor
Să fac pană de ficior;
Adâ ș-un trandafiruf
Să fac pană la drăguț...“

În acele localități unde poporul pronunță pe finalul netonic *-ă* ca pe *-â*, se zice: *adâ!* Așa vorbesc, bunăoară, birădenii. „La noi se rostește: *adâ* o ladă plină, sau: *adâ* dou cofi di apă, în loc de: *adă* o ladă plină, *adă* două cofe cu apă“ (Preut C. Tudoran, Tutova, c. Frunțișenii).

2. *ado!*

Pann, *Prov.* II, 112:

„De vom lua și neveste,
Pas' apoi de mai trăiește
Or în lume pribegește!
Că ele nu te întreabă
D-ai negustorie slabă,
Ci *ado!* dă-i! cheltuiește...“

Arsenie de la Bisericani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 270): „...*ado* aminte cuventele tale șerbului tău...“

Dosoftciu, 1673, f. 14 a:

„Rădică-te, Doamne și Dumnădzău sfinte,
De-ț înalță mâna și-ț *ado* aminte...“

Omiliar de la Govora, 1642, f. 90 b: „și tu-ți *ado* aminte ačasta, caré te sulimănești și te ungi cu deresuri miroșitoare în multe chipure
284 spre înșelăciunea sufletelor celor neîntărite...“

3. *adu!*

Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., în Acad. Rom., ps. XX):

„Înalță-te, Doamne,
Într-a tale coarne,
Și cu-a ta putere
Le *adu* lor fieare...”

A. Pann, *Prov.* I, 65: „Îi zise arhiereul: unde e? *adu*-l aici...”

Silvestru, 1651, ps. XXIV: „*adu*-ț aminte, Doamne, de milele tale...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 145: „*Adu* mîna-neoa! Ai noroc!...”

4. *ad!*

Dosofteiu, 1673, f. 36 a:

„Și cu a ta milă ț-*ad* aminte,
Să nu mă uiț, Dumnădzău sfinte...”

Același, 1680, f. 93 a: „Tu feceșu toate hotarale pământului, vara și primăvara tu plăzmuitu-lî-ai, ț-*ad* aminte de iale...”

A. Pann, *Prov.* I, 129:

„Gura omului e iad,
Cît să-i dai, tot zice: *ad!*...”

Tot *ad*, nu *adă*, trebui să se citească în poeziile poporane la Alexandri pretutindeni unde editorul pune: „*adă*-o...”, de ex.

Balada *Codreanul*:

„Măi bădiță, măi crișmar,
Ad o ploscă de Cotnar...”

5. *a!*

Pompiliu, *Sibii*, 57:

„*Adă*-mi soră, *a* să beu,
Bine știi eu gîndul teu...”

Editorul explică (p. 92) că „*a* să beu” este „o prescurtare din *adă*...” și că tot așa în unele localități de peste Carpați se zice „*au* în loc de *auzi*”. Adevărul însă este că imperativul *a!* aparține conjugățiunii contrase *ac* în loc de *aduc*, după cum se aude pe ici, pe colea în regiunea Brașovului și Făgărașului, unde se zice bunăoară: „mă-c s-*ac* un sac” = „mă duc s-*aduc* un sac”. Din acest *ac* imperativul e: *a!*

6. *adă!* — *ad!*

Doina *Nevasta bolnavă*:

„Ea-mi zice: de ești bărbat
Și ai suflet de durere,
Adă-mi o cupă de miere
Și-mi *ad* o cupă de vin,
Durerea să mi-o alin...”

(Alex., *Poez. pop.*², 310)

7. *adu!* — *ad!*

Ioan din Vinți, 1689, f. 66 b: „...și-țu *adu* aminte de îndurările și milele tale cele multe, *adu*-țu aminte cu deadinsu...”

8. *ado!* — *adă!*

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784), p. 90: „...dojenéște-i și le *ado* aminte céle viitoare, *adă*-le aminte și de mine...”

V. F o r m e i s t o r i c e.

a) Prima persoană singulară a perfectului simplu: eu *aduș* = lat. a d - d ù x i. Cipar (*Principia*, p. 167) reproduce vro douăzeci exemple după *Evangeliarul*, circa 1570, *Omiliarul*, 1642, *Evangeliarul* și *Psal-tirea* lui Silvestru, 1648—1651, *Biblia* din 1688 și după un manuscris. Să mai adăugăm altele citeva.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXIII, 28: „*adușu* elu în gloata lor...”

...d e d u x i eum in concilium eorum...”

Ibid., XXV, 26: „*adușu* elu înrain-tia voastră...”

...p r o d u x i eum ad vos...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XIX, p. 14: „*adușu* elū cătră uce-nicii tăi, și nu putură vindeca pre elū...”

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.), p. 271: „*adușu*-mi aminte de tocmélele tale céle de demultū...; *adușu*-mi aminte noapția de numele tău, Doamne...; *adușă*-mi (АДУШЪМН) aminte căile tale și tocmii piçoarele méle...”

În macedo-româna se zice pină astăzi *adușu*, în loc de *adusei*.

b) Prima persoană plurală a perfectului simplu: noi *adusem* = lat. a d d ù x i m u s.

Coresi, *Omil.*, 1580, quat. XXXIV, p. 11: „nemică un *adusemū* în căstă lume și iară nemică nu avămū nece a duceré...”

Dosofteiu, 1680, f. 174 b: „acii ședzum și plânsăm, cândū ne *adu-sămū* aminte noi de Sionū...”

Macedo-românește pină astăzi: *adusemu*, nu: *aduserăm*.

c) A doua persoană plurală a perfectului simplu: voi *adusèt* = lat. a d d u x i s e t i s pentru „*adduxistis*”.

Des în *Noul Testament* din 1648:

Luc. XXIII, 14: „zise cătră ei: *adusetu*-mi pre omul acesta...”

...dixit ad illos: o b t u l i s t i s mihi hunc hominem...”

Act. Ap. VII, 42: „au doară jrătve și daruri *aduset* mie?...”

...numquid victimas et hostias o b t u l i s t i s mihi?...”

Ib., XIX, 36—7: „nemică în de-grabă să nu facet, că *adusetū* pre oamenii aceștea...”

...nihil temere agere, a d d u x i s t i s enim homines istos...”

În *Codicele Voronețian*, acest din urmă pasagiu sună: „*adusetetu* bărbații aceștea”, adecă și mai aproape de prototipul latin: a d u x i s e t i s , afară numai dacă silaba *-se-* nu se va fi repetat cumva dintr-o grăbire curat grafică.

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 579): „golū era, și mă înbrăcat; și în temnițe, ș-ați venitū cătră mine; bolnavū, și m-ați cercetatū; strii-nū, și mă *adusetū*...”

Macedo-românește chiar astăzi: *adusetu*, nu: *aduserăți*.

d) Prima persoană singulară a imperfectului: eu *aducea* = lat. a d d u c e b a m , și numai la plural: *aduceamu* = lat. a d d u c e b

Codicele Voronețian, p. 75:

Act. Ap. XXVI, 10: „ucigându ei,
aducea svētu...”

„...quum occiderentur, de tuli
sententiam...”

Legenda Sf-ei Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod. ms. misc.*, Brașov, p. 377): „...aciiaș eu mâ l â c r â m a, și cu credință b â t e a -
-mâ în pieptu, și-mi aducea aminte de fâgâduința ce-am făcutu...”

E interesant că la Dosofteiu, 1673, în *Dedicațiune*, p. I, ne întim-
pină forma moldovenească poporană a imperfectului: *aducè*, în loc
de *aducea*: „Isus Hristos de multe ori *aducè* (АДУЧЕ) aminte ucini-
ciloru...”

e) în graiul vechi *aduc* se poate construi cu pronumele personal
la acuzativ fără „p r e”, după cum am văzut deja cu câteva rinduri
mai sus în pasagele din Coresi și din *Codicele Voronețian*: „*adușu e l u*”.

Legenda lui Avram, circa 1600 (*Cuv. d. bătr. II*, 190): „eșimu,
doară vrem vedea undeva vr-u omu să-lu *aducemu e l u* la casa
noastră...”

f) Document moldovenesc din 1610 (*A. I. R. I*, 22): „s ă a r e e i
și *aduce* nescare urice sau alte ispisoaace, măria-ta să nu le crezi...”
= „e t q u a n d m ê m e i l s p r o d u i r a i e n t q u e l q u e s a c -
tes...”

v. ²*Aduc*. — ¹*Adus*. — *Duc*. — *Reduc*.

²ADÛC (*adus, aducere*), vb.; fléchir, faire pencher, brandir. E anevoie a
decide dacă acest cuvânt, derivat în orice caz din d u c o, vine anume
din a d d u c o sau din a b d u c o, ori dintr-o fuziune poporană
între a b d u c o și a d d u c o. Prin accepțiunile sale, el se depăr-
tează cu totul de a d u c „apporter, amener”, formînd o vorbă
pe deplin independentă. O legătură logică între ambele ziceri se între-
vede în expresiunea „*aduc* mîna să fac cruce”:

„Frunză verde de lemn dulce,
Aduc m î n a să-mi fac cruce,
Mintea din cap mi se duce;
Aduc m î n a să mă-nchin,
Picioarele nu mă țin,
Parcă nu-s făcut deplin...”

(G.D. Teodorescu, *Pocz. pop.*, 302)

De asemenea în locuțiunea „*aduc* ceva la gură” = „p o r t e r à
la bouche”:

„Codreneaș, cît o vedea,
Plosca la g u r - a d u c e a...”

(Balada *Codreanul*)

dar în același cîntec:

„În cap mîna că-i puneam,
L a p ă m î n t î l *aduceam*,
Căpățina i-o tăiam...”

unde acea legătură logică dispăre aproape cu desăvîrșire.

Cu acest sens se zice deopotrivă: „a *aduce* l a p ă m î n t” sau
„a *aduce* l a v a l e”, ori numai „a *aduce*”.

Balada *Vidra*:

„Cînd în loc mi se-nvirtea,
Cînd la vale s-aducea,
Nici unul nu dovedea...”

și mai jos:

„Stoian popa s-aprindea
Și făcea el ce făcea
Pe Păun că-l aducea
Și-n pământ că mi-l izbea,
Cît pămîntul despica!...”

Cu același sens, macedo-românește: „Ih! ci ghine nii-l *aduși*; cara deade di cădzù și feace țistale = ofl ce bine l-am trîntit; cînd căzu, își sparse capul” (M. Iutza, Crușova).

În toate aceste exemple, *aduc* înseamnă „fléchir”, „a pleca”, „a da jos”, ceva ca a b d u c o la Cicerone în: „ab illis hominibus qui tum versati sunt in re publica, ad hanc hominum licentiam atque libidinem me a b d u c i s” sau: „a religionis auctoritate a b d u c e r e t u r ad mercedem.”

Cu același înțeles în proverbul:

„Vinu-i dulce,
Dar te-aduce...”

(P. Teodorescu, Iași, c. Miroslava)

despre un vin plăcut, care însă te-mbată sau — mai bine — „te culcă jos”.

În exemplele ce urmează *aduc* are înțelesul de „brandir”, însă tot cu dușmănie și tot de sus în jos, astfel încît ambele accepțiuni se în-lănțuiesc.

Balada *Iorgovan*:

„Cu paloșul *aducea*,
Capul Nedii îl tăia,
Trupul la cîini arunca...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 561)

Balada *Bolbocean haiducul*:

„Și cînd astfel îi vorbea,
Mîna pe baltac punea,
Drept cătră zapciu pornea,
Binișor s-alătura;
Cu baltac cînd *aducea*,
Mîna dreaptă că-i frîngea...”

(*Ibid.*, 603)

Din vechile texturi:

Pravila Moldov., 1646, f. 60: „cela ce va ucide pre cela ce-l îngroziaște că-l va ucide, nu să va certa; această iaste cîndü omul cela ce-l îngroziaște să-l ucigă face sémne în toate fialiurile și-i măhăiaște și *aduce* s ă - l l o v a s c ă...”

ADUC-AMINTE. — v. ¹*Aduc.* — *Aminte.*

ADUCĂTOARE, s. f.; t. de gramm.: guillemet. Vechi termen gramatical, format din a d u c cu sensul de „citez cuvintele altuia“. Radu Tempea, 1797, p. 216: „*Aducătoare* să pune la începerea și la sfârșitul vorbii, a încheieturii sau a periodului, care să a d u c e din gura altuia“. Diaconovici-Loga, 1822, p. 13: „*Aducătoarea* („...“), cuvintele cele închise între aceste semne, cu ton puternic și înalt le vădim“. Mai puțin elegant e termenul: „semnul a d u c e r i i , cînd a d u c e m vorbele cuiva“ la Heliade, *Gramm.*, 1828, p. 159.

v. ¹*Aduc.*

¹ADUCĂTOR, -OARE, adj. et subst.; qui apporte, qui amène, qui conduit, porteur, conducteur.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 40): „Întâi fost-au trebuit pre cei ce *aducători* și pricinuitori gilcevii ar fi fost, fără nici o zăbavă dintru mijlocul nostru să-i fim scos...“

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1673, f. 14 a: „că svinția-ta ești *aducătorul* și adusul și priimitoriul și împărțătorul, Hristoase Dumnedzălul nostru...“

Miron Costin, *Letop.* I, p. 301: „pre Stefan Părcălabul de Soroca l-au dat în sama unora de Hăncești, carii se ținea pre lângă Ștefăniță Paharnicul, să-l ducă la Vasilie-vodă; ce pentru lăcomia sa, *aducătorii*, să fie a lor ce luasă și ce mai era pre lângă dănsul, l-au omorit pe cale...“

v. ¹*Aduc.* — ¹*Adus.* — ³*Adus.*

²ADUCĂTOR. — v. ²*Aduc.* — ²*Adus.*

¹ADŪCERE. — v. ¹*Aduc.*

²ADŪCERE. — v. ²*Aduc.*

ADUCERE-AMINTE. — v. *Aminte.*

ADŪIU. — v. *Adii.*

ADULCÈSC (*adulcit, aduclire*); vb.; adoucir. Cuvînt a cărui existență trebui controlată în grai, sau cel puțin în vechile texturi. El corespunde pe deplin medio-latinului a d d u l c i r e = ital. a d d o l c i r e = span. a d o l c i r etc. și ne întimpină în *Dicționarul româno-german* al lui Budai-Deleanu (ms. în Muz. istor. din București): „*adulcescu*, versüssen, angeheim, verträglich machen; a d u l c i t o r i u, Versüsser, versüssend, verträglich“.

v. *Dulce.*

ADULCITÖR. — v. *Adulcesc.*ADÛLM. — v. *Adulmec.*ADÛLMEC, ADÛRMEC (*adulmecat, adurmecat; adulmecare, adurmecare*), vb.; flairer, suivre à la piste, dépister, pressentir.

Cu sensul propriu, „*adulmecare* se zice de fiare sau alte animale, cari simt prin miros pe vînătorul ce vine cu vîntul asupra lor“ (Baronzi), sau „mirosul cînilor în urmărirea vînatului“ (*L. M.*), ori în genere: „odoratu investigo“ (*L. B.*); în sens figurat, însemnează pătrunderea aceluia care iute pricepe cursa ce i se-ntinde, primejdia ce-l aşteaptă, uneltirile duşmăneşti ce i se pregătesc, sau orice este ascuns pentru o minte obicinuită.

În ambele sensuri, cel propriu şi mai ales cel figurat, cuvîntul e des la Cantemir, care-l întrebuiţează uneori cu multă eleganţă; de exemplu:

Istoria ieroglifică (ms., în Acad. Rom., p. 57): „Atuncea lupul cu chipuri filosofeşti şi ȣeremonii politiceşti înainte *adulmecînd* purciasă...”

Ibid., p. 19: „iute iaste *adulmăcarea* adeveriinȣii, unde a sufletului pătimire într-altul despre a sa o măsură cineva...”

Chron. II, 66: „părăsită cale a cerca şi urmele céle astupate şi pierdute a *adulmăca* şi a le descoperi ne vom nevoi...”

Apoi adjectivii *a d u l m e c ă t o r* şi *a d u l m e c o s*:

Cantemir, *Ist. ierogl.*, p. 39: „...pre cît lumina soarelui a lucra poate în organele văzătoare, pre atita agiutoréşte mai denainte ştiinȣa în mintea a *d u l m ă c ă t o a r e*...”

Ibid., p. 67: „în lup nu numai tăcere inimoasă, ce şi oarece simȣire a *d u l m ă c o a s ă* iaste...”

Critil şi Andronius (Iaşi, 1794), p. 102: „celū înȣeleptū *adulmăcă* şi s i m t e d e d e p a r t e...”

I. Creangă, *Moş Nichifor Coȣcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 383): „Mie-mi vine să sting focul, că acum mi-am adus aminte că dihania de lup *adulmecă* şi vine după fum...”

„Despre corb zice poporul că se duce cale de 24 oare după hoit mai-nainte de a răsări soarele, iar după răsărire nu se mai duce; cunoaşte unde e hoitul după miros, ceea ce se cheamă: *adulmecă*...” (Învăȣ. Carare, Iaşi, com. Cucuteni).

A. Odobescu, *Pseudokyneg.*, p. 172, despre critici: „S-au deprins să stea mereu la pîndă, drăcoşii, ca şi cînd altă treabă n-arū mai avea: caută, m i r o a s ă, se furisează prin cărȣi şi dibuiesc mai rău decît copoiul cînd *adurmecă* dira fearei prin ȣarină, şi bine n-apuci să-te bucuri de vreo nevinovată haiducie ce te-ai ispititū a face prin codrii literaturii, cînd fără veste te şi pomeneşti dovedit. Atunci se fac Dunaře de minie, domnia-lor...”

Tot aşa, în *Mihnea-vodă*, p. 23, despre craioveni: „ca copoi *adurmecă* orice mişcare a domniei...”

„A *adulmeca* ca copoiul“ este o locuȣiune proverbială despre cei ce iscodesc.

N. Rucăreanu, *Încercări poetice*, p. 63:

„Vinătorul se oprește.
Jos, copii, pe brinci cu toții!
Auzi răți șuieratul
Caprei negre pîntre stînce?
Ne-a u l m a t, dar sînt aicea.
Drept l-aninători vă duceți...”

„Pe la noi copoii sau cîinii ce u l m e a z ă și aduc vinatul la pușcă nu se găesc mai de loc...” (I. Tacu, Covurlui, c. Branîștea).

Caracteristica poporană despre urs și lup: „Ursul se zice că ar fi fost fecior de popă. Cînd a ieșit Maica Precista la biserică, el a speriat-o orăcîind și, blăstămat fiind de ea, s-a făcut urs. El e timp la vedere, dar u l m ă bine. Lupul se zice că e cîinele Sf.-lui Petru și, unde-i poruncește, el acolo face pradă. Cînd se string mai mulți lupi la un loc de urlă, se zice că se roagă lui Sf. Petru să le rînduiască pradă. Se crede că lupul are trei peri de drac pe cap, de aceea e fioros. Lupul vede bine, însă nu u l m ă” (I. Aldoiu, Muscel, c. Voinești).

Forma cu *-r-*: *adurmec* s-a născut prin etimologie poporană de la „urmă”. Organică, mai veche și mai răspîdită, e forma cu *-l-*: *adulmec*. Sensul fundamental al cuvîntului nu este u r m ă, ci m i r o s. *Adulmecarea* stă în același raport cătră nas, ca vederea cătră ochi și auzul cătră urechi. Cantemir, *Divănul lumii*, 1698 (A. I. R. II, 108): „cu ochii nevăzînd, cu uréchile neauzînd, m i r o s u l neadulmăcînd...”

În secolul XVI mai exista încă la noi substantivul o l m u „odeur”. Îl găsim la Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl. 6311 B.*, British Mus.):

Io. XII, 3: „casa împlu-se de o l- m u l myrului...”		„...domus impleta est ex o d o r e unguenti...”
---	--	--

Vechiul român o l m u, învederat de la latinul „oleo”, presupune un prototip o l m e n, cu „ol-” ca în „ol-facio” și cu sufixul „-men”. Latinul vulgar o l m e n se referă cătră medio-latinul o l i m e n t u m „miros” (Du Cange, *ad voc.*: olimentum pretiosorum florum), ceva ca: „tegmen” cătră „tegimentum”. Din numele o l m u vine denții verbul u l m a r e, apoi u l m e c a r e prin sufixul verbal deminutival *-ec* (= lat. *-ico*) ca în „orbec”, și de aci în fine, prin prepoziționalui a d- sau *-a*: *adulmec*, alături cu forma a u l m e c la mitropolitul Dosofteiu.

v. ¹*Ad.* — *Aulmec.* — *Olm.* — *Ulmec...*

ADULMECĂTOR } v. *Adulmec.*
ADULMECŌS }

ADUMBRĂRE } v. *Adumbresc.*
ADUMBRĂT }

ADUMBRĂTOR, -OARE, adj.; ombrageux, qui répard de l'ombrage. Forma pe care o găsim în *Dicționarul* lui Budai-Deleanu (ms. în Muz. istor. din București), ca și a d u m b r ă c i u n e și a d u m b r ă-

tură. În grai se aude mai mult *adumbritor*, *adumbri-
ciune*, *adumbritură*.

v. *Adumbresc*.

ADUMBRĂCIÛNE } v. *Adumbrător*.
ADUMBRĂTÛRĂ }

ADUMBRÈSC (*adumbrit*, *adumbrire*), vb.; „ombrager, couvrir d'om-
bre, mettre à l'abri, protéger“ (Cihac). O formă mai organică, dar
aproape dispărută din grai, este din prima conjugățiune: *adum-
brare* = lat. *adumbrare* = ital. *adombra* = provenț.
adumbrar, *ombra* etc. Mai sînt două forme fără prepozi-
ționalul *ad*: *umbrire* și *umbrare*, de exemplu:

Coresi, 1577:

Ps. XC: „...cu spatele sale *umbri-
te-va*...“

Arsenie, 1650:

„...cu spatele sale *ta va umbră*...“

Lex. Bud., 6: „*adumbresc*, beschatten, überschatten etwas“.

În basmele adunate de Ispirescu:

p. 230: „Copaciul supt care se *adumbrise* era măreț și parcă se lupta
ca să ajungă la nuori...“;

p. 289: „Băiatul rămase *adumbrit* într-un crînguleț verde, căci
era gol pistol...“

În poezia poporană ne mai întîmpină forma *dumbresc*, în pri-
vința cării nu se poate decide dacă *d* este un rest din *ad-* ca în *devă-
șit* = *adevășit*, ori din „*de*“ ca în: *dalb* = *alb*.

Doină din Transilvania:

„Mărită-te, mindra mea,
După mine nu ședeă,
Nu trage nedejdea!
Că nedejdea de la mine
Ca și umbra de la spine,
Cînd gîndești să te *dumbrești*,
Tot mai tare te soarești...“

(G. Sima Ion, *Familia*, 1883, p. 580)

v. *Umbră*. — *Umbresc*.

ADUMBRÈZ }
ADUMBRICIÛNE } v. *Adumbrător*. — *Adumbresc*.
ADUMBRÌRE }
ADUMBRITÒR }
ADUMBRITÛRĂ }

ADUMERÈSC (*adumerit*, *adumerire*), vb.; ajuster, adapter. Această
formă o găsim numai la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din
București): „*adumeresc*, anpassen, einer Sache gemäss machen, ein-
richten“.

¹ADÛN (*adunat, adunare*), vb.; réunir, rassembler, amasser, récolter, additionner. Derivat din lat. a d u n o (= *ad + uno*), care s-a păstrat în toate graiurile romanice (Cihac), *adun* exprimă noțiunea fundamentală de: a reduce o mulțime la u n u, în opozițiune cu „risipesc“ și cu „împrăștii“, cari consistă în bucățirea unității.

Doină din Transilvania:

„Străduiește-te, bărbate,
Ș-adună m u l t e bucate,
Că și eu m-oi strădui
Pînă ce le-oi r i s i p i i...“

(Jarnik-Birsanu, 454)

Dosofteiu, *Liturgiar* (Cuminicare), 1674, f. 90 a: „s-au ivit căle-ntunecate să luminiadze, să *adune* căle-m p r ă ș t i i a t e...“

Principalii sinonimi ai lui *adun* sint: s t r i n g, c u l e g, î m p r e u n e z sau î n t r u n e s c, cu acești doi din urmă fiind înrudit și etimologicește.

I. S i n o n i m i c a .

a) *adun* = s t r i n g:

Ca verb tranzitiv, *adun* se întâlnește cu s t r i n g și adesea îl înlocuiește atunci când e vorba de ființe aduse din diferite direcțiuni și de averi grămădite cu încetul.

Zilot, *Cron.*, p. 61:

„S-au ostenit prea mult Mihaiu-vodă s-*adune*
Ostași, și au și s t r i n s, dar doar numai cu nume...“

Moxa, 1620, p. 351: „acesta *adună* oști mari pre apă și pre uscat...“
Beldiman, *Tragod.*, v. 4125:

„Vrăjmaș ți-am fost pînă astăzi, iar acum te tinguiesc:
Sfetnicii ce *adunaseși*, aceia te osindesc...“

Act moldovenesc din 1639 (*A. I. R. I*, 87): „mergând la numitul loc, am *adunat* pre toți omenii bătrâni și pre toți megiișii di prin prejur...“

Cost. Stamate, *Muza I*, 293:

„Dumnezeu aruncă soarte pentru oameni pe pămînt:
Unii, incuibați sub sarcini de nevoi, amar trăiesc;
Alții, cu averi mulțime și trăiesc tot *adunînd*,
Și trăiesc în imbuibare, iar la săraci nu gîndesc...“

Jipescu, *Opincaru*, 134: „sărac ești, că nu te taie capu și puterea să faci negoțuri, meserii și plugărie mare; păstrare n-ai, și nu-nțelegi cum s ă *adună*...“

Ca verb reciproc, *adun* se poate pune în loc de s t r i n g cînd se atinge de vietăți în genere, venite la un loc din mai multe părți.

N. Muste, *Letop.* III, p. 73: „Sultanul încă au venit cu tătări, și s-a u *adunat* cu toții la Botoșeni...“

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Boierii s e *adunară*
De la tîrg și de la țară,
Și trei zile se vorbiră,
Trei zile se sfătuiră...“

Balada *Mihu Copilul*:

„Un cîntec duios,
Atît de frumos
Munții că răsună,
Șoimii s e *adună*,
Codrii se trezesc,
Frunzele șoptesc...”

Doină din Transilvania:

„Colea jos în prunduleț
A crescut un nuculeț,
Nuculeț cu frunză rară,
S-*adună* cucii din țară
Și cîntă de se omoară...”

(Jarnik-Birsanu, 182)

Act muntenesc din 1622 (*A. I. R. I*, 31): „ne-amu *adunatu* toți
și amu vorbitu, de vor vrea să ne primească și pă noi...”

A. Pann, *Moș Albu II*, 54:

„Stan era un tînăr d-aia care traiul îi plăcea;
Cînd cu unul, cînd cu altul, s-*aduna* și petrecea...”

b) *adun* = c u l e g :

C u l e g și *adun* se întrebuintează adesea unul pentru altul în
privața rodurilor: flori, poame, grîne etc.

Basmul *Luceafărul de ziua* (Ispirescu, *Leg.*, p. 381): „...priviră
fluturii cum săltau și săreau din floare în floare, cum albinele c u l e
g e a u ceara și *adunau* mierea...”

Doină din Ardeal:

„De la noi pînă la Cluj
Viorele și lemnuș...
Da cine le-o *aduna*?
Bădiță cu mîndra sa...”

(Jarnik-Birsanu, 305)

Alta:

„Săracele fetele,
Multu-și bat picioarele
Pe toate răzoarele,
S-*adune* ceapă ciorească,
Fața să și-o rumenească...”

(Ibid., 439)

Macedo-românește: „ună ligatură di floare, care se cliămă tufă,
u *adunai* pre livade...” (Bojadschi, 1813, 161-2).

În *Colinda Plugului*:

„Alți[i]-n urma lor lega,
Snopuri nalte *aduna*
Și clăi mîndre rădica
Ce la soare se usca...”

(Alex., *Pocz. pop.*², 389)

În privința f i n u l u i mai ales, *adun* este un termen rămas încă din latinitatea rustică: „pro f e n o d i c t o r u m p r a t o r u m a d u n a n d o“, vechi francez: „a ù n e r l e s f o i n s“ (Du Cange).

v. *Adunător*.

Într-un sens figurat:

Cost. Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Precum norul de lăcuste, soarele întunecind,
Vine pre sus cu iuteală țarinile-amenințind,
Încit tremurind așteaptă spăriiatul muncitor
Nesțiind unde-a să cadă acel nor îngrozitor:
S-amăgește cu nădejdea că ogoru-i va scăpa
Ș-a sudorii sale roduri va putea înc-aduna...“

Tot așa omul poate să *adune* suferințe, dureri etc. C. Negruzzi, *Gelozia*:

„Știi pentru ce? — Ba nu. — Ah! trebui să ți-o spun,
Destul e de cînd chin în sufletu-mi *adun*...“

Același, *Zoe* IV: „despoaie pe văduvă și pe orfan, *adunîndu-și* o pomenire de blăstemuri...“

Omiliar de la Govora, 1642, p. 83: „fără tēmere greșaste, mănîind pre Dumnezeu, și *adună* spre sine mânia lui în zua mănîiei...“

c) *adun* = i m p r e u n e z, i n t r u n e s c:

Balada *Radu Calomfirescu*:

„Noroc bun și cale bună!
Ce vînt dulce vă *adună*
Și cu mine vă-m p r e u n ă?...“

Ca i m p r e u n a r e sexuală, reciprocul *adun* figurează nu o dată în vechile texturi:

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Mus.): „a lu Isus Hristos născutul așa era: logodită amu muma lui Mariia cu Iosifū, mainte până nu s e *adunase*, află-se aibăndū în mațe de Duhul sfântū...“

De asemenea în *Evangeliarul*, circa 1570, la Cipar (*Analecte*, p. 1).

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 43): „mainte până nu s e *adunase* ei, afla-se avăndū în mațe diin Duhul sfântū...“

Dar și-n înțeles de i n t r u n i r e, adecă o întîlnire nesexuală între două sau mai multe persoane, de exemplu:

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, nov. 30: „acolo (apostolul Andreiu) să diade în cunoștință cu dumnedzăesculū Pavelū și s ă *adună* cu frate-său Petrū, și de-acolo mîarsă...“

Nicolae Costin, *Letop.* II, 85: „Fost-au și aicea veniți acești boieri ungurești de s-a u *adunat* cu Nicolai-vodă: datu-le-au cărți de volnicie și lor și oamenilor lor se fie slobozi de toate supărările...“

Același, II, 113: „Și doamna lui Dumitrașco-vodă atuncea s e *adunasă* cu împărăteasa, și i-au dăruit împărăteasa un leftu de aur...“

Tot așa în macedo-romăna: „tamamu tora m e *adunai* cu buna Nușa mea...“ (Bojadschi, 169).

În cronicе, „*adun* pe cineva c u cineva“ ne mai întimpină în accepțiunea cauzativă de „faire rencontrer quelqu'un“.

Nic. Costin, *Letop.* II, 129: „Și așa îndată i-au pus în hiere pre trei boieri, pre Lupul Costachi vornicul, pre Antiohie Jora hatmanul, pre Maxut postelnicul, și cu mare pază i-au dus la urdie, și nice i-a u *adunat* cu vezirul...”

Într-un sens figurat:

Zilot, *Cron.*, p. 19: „Așa au fost și cu oastea cea împărătească: destulă era, zic că ar fi fost peste o sută de mii; vrednică au fost; dar în zadar! nimic nu s-au cunoscut, din pricină că aceștia fiind atîția pași dați supt ascultarea căpitan-pășei, a cărora minți de ar fi fost cu puțință să le *aduni* toate la un loc și cu a căpitan-pășei împreună, o minte întreagă nu s-ar fi putut face...”

II. *adun* în:

a) Proverbi:

Pentru cheltuitori: „Nu risipi meiul, c-anevoie se *adună* (Pann, II, 87; III, 72).

Pentru cei ce cîștigă pe căi piezișe: „*adună* unde n-a răsipit, dar nu se sfințește“ (*Ib.*, II, 28).

Pentru cei ce perd speranța: „Vintul *adună* norii, și tot vintul îi risipește“ (Baronzi, *Limba*, p. 50).

E mai cu seamă interesant proverbul: „Parcă a tunat și i-a *adunat*“ (Pann, II, 136).

P. Ispirescu, *Părintele Bimbirică (Familia, 1883, p. 73)*: „Nu cunosc eu pe românașul ăla care cel dintîi a zis: a tunat și i-a *adunat*; că zău! dacă ar fi mort, i-aș zice: Dumnezeu să-l odihnească în corturile dreptilor; iar dacă ar fi viu, să-i zic: bravo ție, om dezghețat! fi-ți-ar gura aurită! Și apoi nu crez eu o dată cu capul că vreunul din d-voastre, români neaoși, să nu fi auzit, o dată măcar în viața d-voastre, zicătura: a tunat și i-a *adunat*. Acuma să vă spui și eu că pe părintele Bimbirică și pe maica preoteasa a tunat și i-a *adunat*...”

Cînd tună, toate vietățile speriate, fără a-și da seamă de ce fac, își caută printr-o acțiune reflexă tovarăși cu cari să împărțească spaima. De aci: „a tunat și i-a *adunat*“, un fel de confederațiune de frică: Proverbul poate să aibă o veche origine romanică. Despre Catone se zice că: „j'amaîs sa femme ne l'embrassoit, sinon quand il tonnoit bien fort, et pour ce avoit il accoustumé de dire en se jouant, qu'il estoit bien heureux quand Jupiter tonnoit“ (Amyot). Ar fi putut să zică și el: cînd tună, ne *adună*“.

„Spune-mi cu cine te *aduni*, să-ți spun ce fel de om ești“ (C. Negruzzi, *Scris.* XII) — zice un alt proverb, cunoscut în mai toate limbile, dar care la români se ramifică în zicători secundare cu sens rău și cu sens bun, de exemplu:

„Unde e stîrvul, acolo se *adună* cioarele“ (Pann, II, 73), proverb de origine biblică: Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Hart.* 631f B.; British Mus.):

Math. XXIV, 28: „Iuo va amu fi trupul, acolo *aduna*-se-vor vlăturii...”

„...ubicumque fuerit corpus, illic congregabuntur et aquilae...”

Italienește se zice: „Le mosche si posano sopra alle carogne“ (Giusti). Un proverb analog despre „muște“, dar mai trivial, se găsește și la noi. Îl indicăm numai, fără a-l reproduce întreg:

„S-au *adunat*
La sfat
Ca muștele...”

(R. Simu, Transilv., c. Orlat)

Fără rime, acest proverb e foarte cuviincios sub forma: „S-au *adunat* ca muștele la miere“ (Baronzi, *Limba*, p. 41) = în limba sardă: „ad su mele curret sa musca“ (Spano).

O variantă: „Ca albinele la fag *s-adună*“ (*Conv. lit.*, 1874, p. 74).
Cu același înțeles:

„La gospodină bună
Mulți voinici *s-adună*...”

Și tot aci frumosul vers de I. Văcărescu (p. 434), ajuns a circula în grai ca un adevărat proverb:

„La faptă bună
Puțini *s-adună*:
Mult pot puținii
Buni împreună!”

Dar și mai frumoasă este o urare moldovenească curat poporană:

„Cele rele
Să se spele,
Cele bune
Să *s-adune*,
Vrajba dintre noi să piară
Și neghina din ogoară...”

(I. Creangă, *Conv. lit.*, 1881, p. 10)

b) Idiotismi:

„A-și *aduna* gîndurile“, „a-și *aduna* mințile“ = „se recueillir“.

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 5: „Mare poznă și minune! De cînd am văzut vivandiera regimentului, nu-mi mai pot *aduna* gîndurile pe-acasă. Ce frumoase haine purta...”

Jipescu, *Opincaru*, 57: „las vouo cu grai limpede, cu limba dăselegată și cu mințili *adunate*, adiiata mea...”

În poezia poporană, reflexivul „mă *adun*“ se aplică la florile cari își închid cununa la apropierea nopții.

Așa în legenda cicorii, schimbate dintr-o zîină în floare, soarele zice că o va face:

„Floare de cicoare
Cu ochi după soare:
Cînd voi răsări,
Ea s-o-nveseli;
Cînd voi asfinți,
Ea s-o ofeli;
Cînd voi scăpăta,
Ea s-o *aduna*...”

(*Familia*, 1881, p. 585) 297

III. Varianturi dialectice.

Nu putem socoti tocmai ca un variant forma *adunedzu* în loc de *adun* la mitropolitul Dosofteiu:

Paremiar, 1673, f. 102 a: „Toate le dă Duhul cel svântu: izvorăște prorocii, preuții obârșiaște, necărturarețu înălepciune au învățatū, păscari bogoslovničū arătā, toată *aduneadzā* (АДНЕСЪ) pusearia besiariciū...”

E însă foarte importantă forma istriano-română *adur* (*adurat*, *adurare*), care adesea ni se prezintă în unele texturi curat daco-române din secolul XVI, bunăoară:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XIX, 18: „*adura*-și cărțile și le ardea între toți...”

Ib., XIX, 25: „*adurā* ceia ce era de aceli lucrători și lă dzice...”

Ib., XXI, 22: „ce amu Iaste? totu gintu cade-se a se *adura*...”

...contulerunt libros et combusserunt coram omnibus...”

...quos convocans, et eos qui hujus modi erant opifices, dixit...”

...quid ergo est? utique oportet convenire multitudinem...”

Codicele Șcheian, aproape din aceeași epocă (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom.):

Ps. XV, 4: „nu *adurā*-se zborul lor de sânge...”

Ps. XXX, 11: „cându *adurā* se de ură spre mere...”

Ps. XXXII, 7: „*adurā* ca în foale apale mariei...”

Ps. XXXIV, 15: „și de mere vescliră-se și *adurarā*-se; *adurarā*-se spre mere rane...”

Ps. XXXVIII, 7: „ascunde și nu ști cui *adurā*...”

Ps. XLVII, 5: „că amu împărații pământului *adurarā*-se...”

...non congregabo conventicula eorum de sanguinibus...”

...dum congregarentur ipsi simul adversum me...”

...congregans sicut utrem aquas maris...”

...et adversus me laetati sunt et convenerunt; congregata sunt super me flagella...”

...thesaurizat, et ignorat cui congregabit ea...”

...quoniam ecce reges terrae congregati sunt...”

Cu *r = n* și totodată cu *o* pentru *u*, în *Legenda lui Avram*, din sec. XVI (*Cuv. d. bătr.* II, 191): „cândo se *adora* îngerii și se închiră Domnolui...”

Prin syllexis: *n = nr* (cfr. *Cuv. d. bătr.* II, 218, 240), în *Codicele Voronețian* ne întimpină și forma *adunru*:

Act. Ap. XXV, 5: „ceia ce sântu tari intru voi, gice, *aduînru*-se (АДΟΥ-ПРА) și ce e de bărbatul acesta se grăiască spri-insu...”

Ibid., XXVIII, 17: „și deca se *aduînru* (АДЪПРА) ei, grăi cătră-nșii...”

...qui ergo in vobis — ait — potentes sunt, descendentes simul, si quod est in viro crimen, accusent eum...”

...quumque convenissent, dicebat eis...”

Vom observa aci în parentezi că o asemenea trecere syllectică a lui *n* în *nr* se găsește și-n dialectul italian de la Perinaldo în Provincia di Porto Maurizio, unde se zice: *pellegrinraggiu = pellegrinaggio*,

ünra = *una*, *lünra* = *luna*, *caichünra* = *qualcuna*, *villanramente* = *villanamente* etc., iar prin urmare și *adünrare* = ital. *adunare*. Acest fenomen, pe care profesorul Vivaldi (ap. Papanti, *I parlari in Certaldo*, p. 362) îl constată unic în dialectele italiene, presupune la Perinaldo, ca și la români, o trecere anterioară a lui *n* în *r*, de unde apoi syllecticul *nr*.

v. ²*Adun.* — *Culeg.* — *Împreunez.* — *Întrunesc.* — *Risipesc.* — *String.* — *Un...*

²**ADÛN (D-)**, adv.; ensemble, y compris. Formă macedo-română, care totuși s-ar putea introduce și-n daco-româna. Bojadschi, 121: „*d i adunu*, ἀντάμα, zusammen“. *Ibid.*, 163: „atuncea va si le lomu *d i adunu* = dann wollen wir sie mit einander heraus nehmen“. *Ib.*, 167: „și eu arideamu *d i adunu* cu elii = ich würde mit lachen“. Petrescu, *Mostre I*, 31: „să nîieargă *d e-adun* cu nășii = a merge împreună cu dinșii“. Nu derivă din verbul *adun* (= lat. *aduno*), ci d-a dreptul din numeralul *unu* prin prepozițiunea *a d*. Deja lătinește construcțiunea *a d - unum* servea ca adverb: „*a d unum omnes*“ (Gell.) = „toți împreună“, „*consurrexit senatus cum clamore a d unum*“ (Virg.) = „cu zgomot s-a rădicat senatul într-ună“ etc.

v. *Unu.* — *Una.*

ADUNĂRE (plur. *adunări*), s. f. ; l'infinitif substantivé d'a *dun*: addition, recueil, assemblée, réunion, rendez-vous. Sinonim cu *întrunire*, cînd e vorba de oameni, și cu *strînsură*, cînd se vorbește de lucruri.

Vechiul Testament din 1581 (Cipar, 46) în alăturare cu *Biblia* din 1688:

1688:

Genes. I: „și zise Dumnezeu: *a dune-se* apa cea de suptu ceru într-o *adunare* și să să ivească uscatulū, și să făcu așa, și să *adună* apa cea de suptu ceru la *adunările* ei și să ivi uscatulū; și numi Dumnezeu uscatul pământū și *adunările* apelorū numi mări...“

1581:

„...și zise Dumnezeu: *strîngă-se* apele de suptu ceru într-unū locū să se vadză uscatulū, și fu așa; și chemă Dumnezeu uscatulū pământū și *strînsul* apelorū chemă mare...“

În contextul greco-latin: τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων „*collectiones aquarum*“.

Despre lucruri, întrebuițarea substantivului *adunare* e destul de rară, fiind în cele mai multe cazuri înlocuit prin diferite numi cu sensul de „mulțime“. Într-un mod constant se aplică numai la adăugarea unei citimi cătră altă citime: „*adunare* în aritmetică se pune în loc de *adițiune*“ (*L. M.*). În literatură, cuvîntul e nemerit pentru a exprime noțiunea de „recueil“; de ex.: „*Adunare* de pilde bisericești și filosofești de Constantin din Golești“ (Buda, 1826, in-8).

În privința persoanelor, *adunare* este orice întîlnire între mai mulți pentru a se apropia unii de alții, fie prin petrecere, fie cu o țintă mai

serioasă, generalmente însă bună, căci în cazul contrar se zice mai potrivit a d u n ă t u r ă.

Cea mai importantă *adunare* este, negreșit, un parlament, în care toate sau mai toate clasele societății sînt reprezentate pentru a hotărî asupra intereselor comune, a întocmi veniturile și cheltuielile statului, a face legi și altele. De aceea, *Adunare*, cu literă inițială mare, chiar fără nici un epitet, însemnează „A s s e m b l é e = Parlement“.

La noi, Regulamentul Organic de la 1831 n-a făcut decît a sistematiza sub numele de „*Adunare* obștească“ o veche instituțiune românească, analoagă cu așa-numitele altădată „Etats généraux“ din Franța (A. I. R. I, 175; Laurian-Bălcescu, *Mag. ist.* I, 122 etc.); nu știm însă cum vor fi mers lucrurile, se vede totuși că nu tocmai bine, judecînd după următorul portret:

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „Obșteasca obicinuita *Adunare* au agiuns o adevărată A d u n ă t u r ă slugarnică, care încuviințează toate catahrisurile; ba-ncă-și însușăște dreptul a face iama în iconomiile visteriei și a le dărui pe tot anul lui Vodă, sub cuvînt de recunoștință...“

Cu literă inițială mică, fără a fi o trebuință neapărată de un calificativ, se cheamă *adunare*, ca termen general, acele petreceri de familie, cari în orașe poartă numiri mai speciale de: baluri, serate etc., iar pe la țară se zic: șezători.

La nunți țărănești, peșitorii încep stereotipa cuvîntare în versuri către familia miresei:

„Bună vreme la cinstita *adunare*
Și la cinstiți socri mari...“

(*Albina Carpaților*, 1879, p. 298)

Cam toate *adunările* de familie fiind în legătură cu o perspectivă de măritiș, de aceea:

„Un tînăr, voinic, în vîrstă, în anii inflăcărați,
Cînd mergea la *adunare* între oameni însurați
Și cînd le da bună zioa, ei — de mult ce le plăcea —
«Îți mulțămim, împărate», toți d-a rîndul îi zicea:
Junele neînsurat
Este ca un împărat...“

(A. Pann, *Proo.* II, 144)

Cost. Negruzzi, *Au mai pășit-o și alții*: „E de prisos a vă descrie ce inger este Zefirița. Știți cît e de frumoasă; știți ce plătește într-o *adunare*...“

În graiul vechi, prin *adunare* se mai înțelegea o întîlnire pregătită de mai-nainte între două sau foarte puține persoane: „rendez-vous“.

Nic. Costin, *Letop.* II, 85-86, vorbind despre venirea la Iași a unui ambasador francez: „cu mare cinste aducându-l la *adunarea* sa Nicolai-vodă, de aice l-au petrecut cu oamenii săi până la Tighinea...“; apoi, mai jos, despre un magnat polon: „a doua zi au purces la *adunarea* sa cu Nicolai-vodă...“ și tot acolo: „după *adunare* i-au trimis dar un cal moldovenesc...“

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 21, vorbind despre venirea viteazului hatman moldovenesc Buhuș la Halil-pășă, care-l chemase într-adins ca să-l vadă, zice că: „i s-au prilejit a merge nu cu mîna goală la

Cu aceeași noțiune aplicată la raporturi internaționale, considerându-se staturile ca nește individualități:

Miron Costin, *Letop.* I, 292: „Și aceia să se știe, că țara aceasta fiind mai mică, nice un lucru singură de sine fără *adunare* și amestecare cu alte țeri n-au făcut...”

În cărți bisericești *adunare*, urmat sau nu de un calificativ, însemnează totdeauna o colectivitate de oameni de același fel sau avînd același scop:

Dosofteiu, 1680, ps. LXXXV:

„...călcătorii cei de lîngă să sculară
asupra mîi, și *adunare* de putfarnie
cercară sufletulū mîeu...”

„...iniqui insurrexerunt super me,
et synagoga potentium quae sie-
runt animam meam...”

În *Biblia* Șerban-vodă, 1688: „*adunarea* celor tari...”

Pentru sinonimică, același pasagiu, după cum s-a tradus în:

Coresi, 1577: „...lege-călcătorii sculară-se spre mine, și zborulū vrătoșilorū cerșură sufletulū mieu...”

Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (ms., Acad. Rom.): „... călcătorii cei de lege se sculară spre mene, și sãbor de cei tari cercară sufletul mieu...”

Silvestru, 1651: „...făloșii sculară-se spre mine, și sfatul puternicilor căutară sufletul mieu...”

Adecă: *adunare* de- = sbor sau sãbor și sfat, doi slavismi, din cari însă cel dentii însemnează mai în specie „concile”, cellalt: „conseil”, în ambele cazuri ceva organizat, pe cînd *adunare* de- presupune o unitate de stări de vederi fără a implica o constituire. Chiar în privința clerului, sbor se zice despre o întrunire organizată; iar despre una momentană: *adunare*.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 231, descriind înmormîntarea unei doamne: „... a doua zi cu mare cinste și jale au rădicat boierii cei mari oasele, cu mare *adunare* de vlădici, egumeni și preoți făr de număr...”

Tot așa: *adunare* de neguțitori, *adunare* de învățați etc.

În vechile texturi, *adunare*, ca și ceilalți substantivi cu inițialul *a-*, iubește prepozițiunea întru în loc de în.

Dosofteiu, 1673, f. 32 b:

„În mijloc de besiarică mare
Ăț voi mulțami ș - i n t r - *adunare*...”

Cipar (*Principia*, p. 122) citează vechea formă a genitivo-dativului determinat *adunariei* = *adunării*, după *Pentateucul* din 1581:

Exod. XVI, 9: „a toată *adunariei*
fiilor lu Israil...”

„...omni synagoga e filiorum
Israel...”

Ibid., XXXIV, 30: „mai marii
adunariei...”

„...seniores...”

v. ¹*Adun.* — *Adunăciune.* — ²*Adunat.* — *Adunătură.*

¹ADUNAT, -Ă; part. passé d'adun: réuni, rassemblé, amassé, récolté, additionné. Sinonim cu strîns, cules, întrunit, împreunat, în opozițiune cu risipit și imprăștiat. 301

Evangeliarul lui Brîncovan, 1693, în alăturare cu al lui Silvestru, din 1648:

1693: Marc. I, 33: „și era <i>adunată</i> toată cetatea la ușă...”	1648: „...și era tot orașul <i>strânsu</i> la ușe...”
---	--

Moxa, 1620, p. 353: „deaca văzură troianii *adunate* atâta oști de pretutindinea, a d u n a r â și ei ajutoră...”

Samuil Clain, *Învățătură* (Blaj, 1784, p. 7): „Dară încă de are *adunate* avuții, de are moșii bune, de are căsi frumoase, pentru care elă atita s-au ostenitū, atita s-au muncit, atitea nevoi au răbdatū...”

Zilot, *Cron.*, p. 79:

„Prin ulițe, prin curți, vedeai *adunați* pîlcuri:
Prieteni, cunoscuți, toți făcînd fugei tîlcuri...”

Cost. Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„De acolo nu departe țărani stau *adunați*,
Cu securi, cu lănci, cu coase și topoare înarmați...”

v. ¹*Adun.*

²ADUNĂT (plur. *adunate*), s. n.; part. passé d' a d u n pris substantivement: récolte, réunion.

Cîntecul *Nevasta bolnavă*:

„Cînipa mi-am semînat,
Dar cînd fu pe *adunat*,
Boala-n trupu-mi a intrat...”

(Alex., *Poes. pop.*², 310)

Cîntecul *haiducului Petreanu*:

„Bată-l crucea om bogat,
Om bogat și fără sfat!
Toată vara l-am rugat
Să-mi dea bani pe *adunat*,
Măcar două, trei parale
Să-mi cumpăr la copii sare...”

(*Ibid.*, 259)

La Coresi *adunat* ne apare ca sinonim cu a d u n a r e „réunion”, de ex.:

1577, ps. LXXVIII: „...pomenéște <i>adunatulă</i> tău ce-ai aflatū de întăiu...”	„...memento congregatio- nis tuae quam possedisti ab initio...”
---	---

1580, quat. XXII, p. 5 (Math. XXII, 41):

„... <i>adunatele</i> Fariseilor întrebă Isus grăi...”	„...congregatis autem phariseis, interrogavit eos Jesus...”
--	---

Primul pasagiu sună la Silvestru, 1651: „adu-ți aminte de a d u n a r i a ta”, iar la margine mai adaugă scholia: „s ā b o r u l”.

v. ¹Adun. — Adunare. — ¹Adunat.

ADUNĂȚII, nom propre de plusieurs villages. În secolii trecuți și pînă sub Regulamentul Organic, cînd țărani români lăsau vetrele lor și se risipeau de groaza năvălirilor din afară, a dărilor domnești și a jafurilor din întru, astfel că — zice N. Bălcescu — „numai din județul Dolj au fugit o dată 15.000 familii“ (*Mag. ist.* II, 239), administrațiunea și stăpînii pămîntului întrebunțau toate mijloacele pentru a face să se întoarcă fugarii, și uneori reușeau de a-i a d u n a, fie cu d-a sila, fie prin făgăduieli. De aci mulțimea satelor numite *Adunații*. Frunzescu (*Dicț. top.*, 2) menționează vro trei numai în Dîmbovița. Mai sînt în Teleorman, Olt, Mehedinți etc.

v. ¹Adun. — ¹Adunat.

ADUNĂCIUNE, s. f.; jonction, réunion. Ca sinonim cu a d u n a r e, la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.): „*adunaciune*, Versammlung“. Cu sensul de „jonction“, la Dosofteiu, *Premiar*, 1683, f. 127 a: „părintele să cunoaște și fiul să slăvească și de toțu iaste știut, una putiaria, una *adunaciunîa*, una închinaciunîa svintei troițe...“, unde în contextul slavice: **СЪЧЕТАНІЕ**.

v. ¹Adun.

ADUNĂTÔR, -OARE, adj. et subst.; qui réunit, qui assemble, qui rassemble. Cuvîntul e interesant mai ales cu sensul agricol de „cel ce a d u n ă f i n“.

Balada *Buruleanu*:

„Tu măre mie să-mi faci,
De voiești ca să mă-mpaci,
Vro cincizeci de cositori,
Patruzeci *adunători*
Să-mi cosească f i n cu flori...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 691)

Formă și accepțiune din epoca latinității rustice. Într-un act francez din 1312 (ap. Du Cange, v. *Adunator*): „Una cum corverii debitis pro f e n o d i c t o r u m p r a t o r u m a d u n a n d o et intassando, pro quibus corverii a d u n a t o r i b u s et intassatoribus dicti f e n i XVIII denarii duntaxat annuatim debentur...“

v. ¹Adun. — ²Adunat.

ADUNĂTURĂ (plur. *adunături*), s. f.; ramas d'hommes ou de choses.

N. Muste, *Letop.* III, p. 39: „Turcul dându-le (ungurilor) bună nădejde de ajutor, ei s-au și rocoșit asupra nemților din cetăți și, rădicându-și craiu pre Racoți, feciorul lui Gheorghî Racoți celui bătrân ce au fost craiu acolo, s t r î n s-au *adunătură* de țară, catane și altă pihotă multă...“

Zilot, *Cron.*, p. 85, despre domnia fanariotului Constantin Ipsilant: „făcea mereu și oaste, din *adunătură* de felurimi de oameni bles-

temați, cu cheltuială din visteria țării, pe care oaste o numia a țării; — era, pociu zice, curată ceată de tilhari, că pe unde ajungea, gema pământul...”

De aci, tot la Zilot, p. 61, expresiunea: „oameni de *adunătură*“. Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 279, aplică această vorbă chiar la un congres de ambasadori, care însă n-a făcut nici o treabă: „nu s-au putut tocmi, și s-au stricat acea *adunătură*...”

În sens bun, *adunătură* la Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Un puțin număr de oameni, tot în cete împărțit;
Îns-acea *adunătură* era mîndră de privit:
D-o parte boierinașii, d-a lor slugi încungiurați,
Călări pe armăsari ageri și felurit îmbrăcați...
Unul c-o sabie-ntoarsă, c-un capot roș înfirat
Și haine înaurite, este turcește-mbrăcat;
Altul incalecă iarăși un cal de Don căzăcesc,
Poartă o sulită lungă și un hanger calmucesc...”

Era frumoasă, dar tot *adunătură*, adecă un „mixtum compositum“, un „fel de fel nu de un fel“.

La Dosofteiu, 1680, ps. LXVII, despre vite: „*adunătura* taurilor în vacile popoarelor...“, unde la Silvestru, 1651: „a d u n a r i a taurilor...”

Despre lucruri, *adunătură* însemnează o strînsură de ceva prost sau sărăcăcios:

Jipescu, *Opincaru*, 126, descrie averea țaranului: „Să te apere numa Dumnezeu, casa ta, boi[i] tăi, muieră ta, pămîntu, copilași[i], *adunătura* ta...”

v. ¹*Adun.* — *Adunare.*

ADUNĂZ }
ADÛR } v. *Adun.*

A-DÛRA (D-A), adv.; roulant comme une boule, roulant avec fracas.

Se construiește cu verbul *d a r e*: „a da *d-a-dura*“.

Alexandri, *Răzbnarea lui Statu-palmă*, descriind pe fabulosul uriaș Sfarmă-peatră:

„Unde vede-o stîncă naltă, el o macină cu palma.
Bolovanii sub picioare-i *d a u de-a dura*, dau de-a valma;
Și cu peatra măcinată, și cu petrele-aruncate
El iezește, bate, umflă riurile tulburate...”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conș. lit.*, 1877, p. 174): „să aibi tu puterea mea, ai vîntura țările și mările, pămîntul l-ai da *de-a dura*...”

v. ¹¹*A* (p. 61). — *Dur.* — *Dura.*

¹ADÛS, -Ă, adj.; apporté, amené, produit, causé.

304 v. ¹*Aduc.*

²ADŪS, -Ă, adj.; fléchi, penché, recourbé.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 7: „Amîndoi purtau în cap o țurcă flocoasă, *adusă* la o parte...”

Același, *Doamna Chiajna*, p. 69: „uși cu tocuri de peatră nalte și înguste, *aduse* sus în îndoit perghel...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 165: „De șapte ori s-a lăsat temeiu noptii de cînd Șuer aține, în plaiuri depărtate, potica arnauților cu fes roșu și cu iatagan *adus*...”

Laurian-Massim I, 30: „coarnele unor boi sînt tare *aduse* spre spate...”

Pe la noi coarnele la vite se deosebesc în: țapoșe, grebleșe, *aduse*, lateșe, butace, flencheșe și cercelate“ (I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristești).

Acest participiu trecut n-are a face cu a d u c „apporter, amener“, ci vine din celalalt verb a d u c, corelativ cu „răsucesc, îndoiesc“, de exemplu:

Balada *Balaurul*:

„Paloș r ă s u c e a,
Paloș a d u c e a
Și-n două-l tăia...”

(G.D. Teodoroseu, *Poez. pop.*, 450)

sau balada *Ghiță Cătănuță*:

„La genuche le-a d u c e a,
În genuche le-n d o i a
Și pe toate le rupea...”

(*Ibid.*, 628)

v. ²*Aduc.*

³ADŪS (plur. *aduse*), s.n.; offrande, prémices. Arhaism.
Coresi, 1577, ps. XXXIX:

„...comăndări și *aduse* nu vrūși...”

„...sacrificium et o b l a t i o n e m
noluisti...”

v. ¹*Aduc.*

ADUSĂTURĂ (plur. *adusături*), s. f.; t. de méd.: littéralement a p p o r t, toute sorte de maladie que l'on suppose être apportée de loin par un maléfice quelconque. *Adusătură* face parte din numeroasa terminologie medicală poporană cu -t u r ă: *vătămătură, aruncătură, apucătură, lipitură, stricnitură, năprăcitură, potcitură* etc. Orice boală a d u s ă în casă prin fermecele sau vrăjile unui dușman e *adusătură*.

Descîntec ardelenesc „ca să desfacă de urit“:

„Tu știi de toate făcăturile,
De toate *aduseturile*,
De toate puseturile
Din talpa căsii
Pînă-n virful căsii,
Din virful căsii

Pină-n talpa căsii;
 Toate făcăturile,
 Toate *aduseturile*
 Și toate puseturile
 Le ia în gură
 Și le du pe capul cui le-a dat
 Și le-a minat..."

(S. F. Marian, *Familia*, 1883, p. 102)

v. ¹*Aduc.* — *Boală.* — *-tură.*

ADUȘOARE (plur. *adusori*), s. f.; emportement. Admirabilă formațiune din participiul a d u s, pe care cu multă eleganță o întrebuințează mitropolitul Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, nov. 30, f. 18 b:

„Trevalure de gânduri, și de patimi *adusori*, și adâncuri de păcat, ticălosulă mîeu sufletulă învăluiesc...”

v. ¹*Aduc.* — *Pusoare.*

ADVARE, s. n. plur.; t. d'archéol.: phylactère, morceau de parchemin sur lequel sont écrits des passages de l'Écriture et que les Juifs s'attachent au bras et surtout au front. În limba ebraică se cheamă „thephilin“. La noi astăzi se zice corn sau cornul jidanilor, după prima impresiune pe care o produce vederea acestei amulete puse pe frunte.

Biblia Șerban-vodă, 1688, f. 767 (Math. XXIII, 5) despre farisei: „toate faptele lor le fac pentru să să arate oamenilor că-ș lărgescu *advarele* lor și-ș măresc poalele veșmintelor...”

Tot așa în *Evangeliarul* bucureștean din 1703, f. 20.

Noul Testament greco-român, 1693, f. 105:

„...că-ș lărgesculă *advarele* lor și măresculă poalele hainelor...”

„...πλατώνουσιν γὰρ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν καὶ μεγαλύνουσιν τὰ κράσπεδα...”

După ce mult mi-am bătut capul, cercetînd originea acestui cuvînt, împreună cu d. L. Șaineanu, foarte știutor în limba ebraică, am ajuns la convingere că *advare* nu este altceva decît h a d e v a r i m „οἱ λόγοι, praecepta“, „paroles par excellence“, după cum se cheamă evreește cele zece porunce și orice text sacru, iar cu atît mai virtos pasagele cele scrise pe filacter. Este o vorbă introdusă la noi în grai pentru a numi un lucru specific evreesc; există însă un sinonim românesc propriu-zis: f r u n t a r e (= lat. *frontale*), care se poate aplica la orice atîrnătură pe f r u n t e, pînă și la un „breton“:

Noul Testament, 1648, f. 25: „toate faptele lor le fac pentru să să arate oamenilor, lărgindu-ș f r u n t ă r i l e lor și mărindu-ș marginile veșmintelor...”

v. *Corn.* — *Fruntare.*

AEASTA. — v. *Aiasta.* — *Iasta.*

¹AER (plur. *aere*), s. n.; air. Fluid elastic și transparent, compus din 0,79 de azot și 0,21 de oxigen și formînd în giurul pămîntului un strat de peste 60 kilometri. În sens mai restrîns, sinonim cu v ă z d u h „ἀήρ“; în sens mai întins, cu s l a v a c e r i u l u i „αιθήρ“ și cu ceriul „ὠρανόσ“; apoi ca atmosferă, plăcută sau uricioasă, *aer* se aplică prin metaforă la f i z i o n o m i e.

În legătură cu s l a v ă:

Basmul *Hoțu împărat* (Ispirescu, *Leg.*, 378): „...foișorul inceptu a se sui în s l a v ă și a pluti în *aer*...“

v. *Slavă*.

În legătură cu v ă z d u h:

Un bocet poporan din Bucovina:

„La fîntîna lui Ignat
Sînt leacuri de vindecat,
Ș-am săpat și le-am adus,
Pe fereastră ți le-am pus,
Dar un gangur a zburat
Cu leacul de vindecat,
Și în *aer* s-a urcat
Și-n v ă z d u h el l-a scăpat...“

(Burada, *Înmormîntări*, p. 138)

v. *Văzduh*.

În legătură cu c e r, mai ales în expresiunea „paserile cerului“: *Coresi*, 1580, quatern. XXV, p. 13: „... pasărilor c e r i u l u i c e l e a c e z b o a r ă, c e s e z i c e c e i a c e s ă n t ū p r e s u p t ū *aer* ū (αἰθήρ) dracii, și o pierd ū ac e i a; i a r ă c e r i u l ū a c i c e a v ă z d u h u l ū c h e a m ă - s e...“

v. ¹ *Cer*.

Din cauza transparenței sale, *aer* se poate zice uneori în loc de z a r e „lueur“:

„Casa p-o multe clădită,
Singură cîmpul domnind,
De umbră neocolită
O vezi în *aer* albind...“

(Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*)

unde Alexandri ar fi pus tot așa de bine: „în z a r e albind...“

Pe de altă parte, prin gazuri ce cuprinde, *aer* se poate confunda cu a b u r, astfel că în unele locuri (S. Velîșcu, Iași, com. Bădenii) țărani numesc așa sufletul dobitoacelor, căruia pe aiuri pretutindeni i se zice a b u r. De altmintea, între ambele aceste cuvinte, după cum am arătat-o într-un alt articol, există și o înrudire etimologică primordială.

v. *Abur*.

În credințele tuturor popoarelor, *aer* închipuiește un fel de lume aparte, în opozițiune mai ales cu p ă m i n t și cu a p ă.

Cantemir, *Istoria ieroglifică* (ms., în Acad. Rom., p. 129): „din dooă una îți alége: sau în *aer*, sau pre p ă m i n t s ă l ă c u e ș t i, și așea sau supt umbra Vulturului sau supt brîncă Leului te supune...“

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 9: „Elefantul ū s-au mulțămîtu de p ă d u r i, c a l u l ū d e c ă m p u r i, v u l t u r u l ū d e *aere*, p e ș t e l e d e a p e, b r o a s c a d e l a c u r i...“

Jipescu, *Opincaru*, 36: „La țară, *airu*, codru, ceru, muntii, rușința, verdeța, florile cîmpului și nu-ști mai ce ascuns în inima rumânului te-nsuflă așa dă puternic, că pari c-ai hi mai aproape dă Dumnezeu...”

Un frumos pasagiu ironic în *Chronicul* lui Cantemir, II, 346: „... chipul, a căruia ființă în lucrurile firii nu să află, a zugrăvi ne apucăm, și corabii în *aer*, stinci pre apă plutind, lei și zmei plugurile pre arături trăgînd, și altele ca aceste fosturi de chiteală, lucruri pre carile le zămislește părerea, a arăta ne nevoim...”; pasagiu care se aseamănă cu din Plaut, *Asin*. I, I, 86:

„Jubeas una opera me piscari in a e r e,
Venari avem rete jaculo in medio mari...”

Sub raportul schimbărilor meteorologice:
Costachi Stamate, *Muza*, I, 25:

„Furtună grozavă pe aripi negrite
Despre apus vine, văjiind în *aer*;
Văile suspină, codrul clocotește,
Stejari de ani sute scirșnesc să se rumpă;
De ploaie și vifor nu-i adăpostire...”

Metaforic, după cum f u l g e r u l despică *aerul*:
Balada *Doncîlă*:

„Pala-n *aer* f u l g e r a,
Capul mîrzăcesc zbură...”

Alexandri, *Balta*:

„*Aerul* e viu și proaspet!... el trezește și învie
Peptul, inima și ochii, peste care lin adie...”

Același, *Secerișul*:

„Ciocărlia ciripie, filfăind din aripioare,
Pe o scară de lumină se coboară de sub soare;
Aerul e-n neclintire, el devine arzător;
Prepelița cîntă-n griie, grierul cîntă-n mohor”.

Tot aci vine expresiunea „a schimba *aerul*”:

„Se duseră împreună
La moșie să se plimbe,
Aerul ca să-și mai schimbe...”

(A. Pann, *Prov.* III, 45)

În fine, în aplicațiune la f i z i o n o m i e:

Critilși Andronius, p. 85: „ia avea chipul înțeleptu, ochii pătrunzători, vorbele drepte și curate, minule minunate pentru că ele dă viață la totu aceia ce atîngea; *aerul* f e ț i i sale strălucitū și alū său statū pre-încuviințatū; în scurtū, nu să poate să se vază o frumsețe mai desăvirșitū...”

A. Pann, *Prov.* I, 172:

„Vezi tu astă alifie și acel clondir lucios?
Cei mai urite stafie îi dă *aer* d r ă g ă s t o s...”

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* I: „Cum! așa degrabă ne lași? — am adaos încrețind fruntea și rădicind sprincenele, ca să-mi dau un aer mihnit...”

Același, *Aprodul Purice*:

„De acolo nu departe țărani stau adunați,
Cu securi, cu lănci, cu coase și topoare inarmați;
A lor mîneci suflecate, aerul posomorit,
Tăcerea lor, toate-arată că spre război s-au gătit...”

Latinul *aer* este un împrumut din grecul *ἀήρ*; un împrumut însă foarte vechi și ajuns a fi de tot poporan în epoca colonizărilor romane, așa că a trecut în generalitatea graiurilor neolatine: ital. *aere*, span. *aire*, provenț. *aer* sau *aïr* etc. (Cihac). E foarte importantă mai cu seamă prezința în limba română a lui *aer* cu sensul de „fiziologie, mine”, care nu poate fi la noi un galicism, deoarece e poporan și anterior înriuririi franceze. Prin aceasta se înlătură cu totul ipoteza lui Diez (*Wtb.*² I, 7), a lui Littré (*ad voc.*), a lui Scheler (*a. v.*) etc., cum că romanicul occidental *aïr* „aspect” n-ar fi de aceeași origine cu *aïr* „văzduh”, ci ar deriva bunăoară din *are a*. Din lat. *are a* vine al nostru „arie”, vechi „are = loc unde se trieră grîul”, dar după fonetica românească e peste puțință de a ajunge de la *are a* la *aer*; și chiar sub raportul curat ideologic distanța e mult mai mare decît între „*aer* pe fața pămîntului, bun sau rău” și „*aer* pe fața unui om, iarăși rău sau bun”. D-a dreptul din grecul *ἀήρ*, s-a mai dezvoltat un al treilea sens: *aer* „le suaire”, termen teologic pentru vîlul care se pune d-asupra sintelor daruri: „quia per modum aëris circa terram expansi ea ambit” (Du Cange, *Gloss. m. graec., ad voc.*). Cu mai mult drept s-ar putea zice despre *aerul figurii*: „per modum aëris eam ambit”, avînd uneori *aer* liniștit, altă dată *aer* turburat, aci *aer* furtunos, posomorit etc.

v. ²*Aer*. — *Aerisesc*.

²**AER**, s. m.; t. de théol.: le suaire. Învălitoare a sintelor daruri. „*Aer*, vîlul cu care s-acoperă sf. potir; poalele de la icoane” (Baronzi, *Limba română*, 101).

Inventarul mănăstirii Galata, 1588 (*Cuv. d. bătr.* I, 196): „† 2 tetruvanghele neferecate. † 1 *aer*u tot sârma...”

Dosoftciu, *Liturgiar*, 1673, f. 44 b: „Și strigă diaconul: să luămă aminte! iară popa vîrîndu-șu mînule pre suptu *aer*u, cu frică și cu săială dumnădzăiască să atînge de svînta pâine...”

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 312: „(În zioa sfintei și marei Vineri) se scoate *aerul*, mergănd domnul cu mitropolitul alătura înaintea *aerului* cu tot alaiul...”; și apoi ceremonialul se încheie prin: „sărutarea *aerului* de toți pe obicei...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 2897, despre mănăstirea Secul:

„Acel Vornicul Ureche, ctitor din rivnă aprins,
Cît se dă cu vrednicie, fericitul s-au întîns
A o zidi la loc tare, minunat a o-nzestra,
În cheltuială și trudă fără preget a întra:
Odăjdii de un preț mare, un *aer* prea minunat,
De mîna soției sale cu mîrgăritar lucrat...”

Cuvîntul derivă din medio-greul ἀήρ, cu același înțeles; în vechile texturi însă tonul cade totdeauna pe *a*, niciodată pe *e*, ceea ce — ca și *e = η* — pare a dovedi că vorba n-a trecut la noi prin intermediul slavilor, la cari se zice *аѣра* (Miklos., *Lex.*, 3), ci cu mult mai denainte, accentuațiunea și vocalismul fiind curat latine: à ě r.

v. ¹Aer.

AERËL, s. n.; t. de botan.: Asa-foetida. O plantă ombeliferă exotică al cărui suc are un miros foarte greu și un gust respingător. Cuvîntul se întrebuițează, pare-ni-se, numai în Transilvania: „*Aerelu*, der stinkende Asant, Teufelsdreck“ (S. Barcianu). Are trebuință de a mai fi verificat, ca sens și ca formă. Nu cumva să fie *aiorel*, de la a i u (= lat. *allium*) „usturoi“, din cauza mirosului specific al asafetidei?

v. *Aiu.* — *Aior.*

AERËSC. — v. *Aerisesc.*

AERISËSC (*aerisit*, *aerisire*), vb.; aérer, éventer (Cihac). „A svînta, a scoate, a întinde la aer“ (Cöstinescu). De aci și substantivul a e r i s e a l ă „action d'aérer, état d'aéré (Polysu). Cuvînt din epoca fanariotică, aproape necunoscut graiului țărănesc și peste Carpați. Din neogreul ἀερίζω. Curat românește, de la a e r (= lat. *aër*) se poate zice: a e r e s c, a e r a r e, a e r e a l ă.

v. ¹Aer. — *Svîntez.*

AERISEALĂ } v. *Aerisesc.*
AERISIRE }

AERÛS, -OASĂ, adj.; aérien, vaporeux. Cost. Stamate, *Muza* I, 58, despre umbra lui Ștefan cel Mare;

„Grăind aceste, el pune pe a soldatului frunte
A sa mină *aeroasă*, zicînd cu glas tunător...”

v. ¹Aer.

AËST, AEASTĂ (plur. *aești*, *aeste*), pron. demonstr.; ce, cet (cette). Formă rustică în loc de a c e s t (v. pag. 145), de care altfel nu se deosebește întru nimic prin funcțiune. Acățîndu-și pe emfaticul -a (v. ⁵A), se face *aesta* (*aeasta*) = a c e s t a (a c e a s t a).

În vechile tipăriture, *aest* nu ne întîmpină mai de loc. Numai doară printr-o scăpare de vedere, la Dosofteiu, 1673, f. 162 b: „*aesta* (*aietra*) psalom arată scurtaria vieții...” În documente însă nu e rar, mai ales în cele din Moldova și-n zapise scrise de țărani.

Pătrașco Pățurniche, Suceava, 1597 (*Cuv. d. bătr.* I, 77): „nime din ruda mea ca să n-aibă a pără *aiaastă* pără nice dineoară...”;

310 același act: „a c ă s t ă mică cărțulie...”

Dumitrachi Vătavul, 1695 (*A. I. R. I*, 63): „deci să-i întorcem de frate câte 4 lei, *aești* patru frați cari mai sus scriu, și-i fac să i să de 16 lei...“; dar cu citeva rinduri mai sus: „noi a c e ș t i patru frați“, și: „dintr-a c e ș t i 80 lei...“

Popa Vasilie, Birlad, 1603 (*Cuv. d. bătr. I*, 131): „cândă am făcut *aestă* zăpis, au fost șoltuzul Sandul di Bărlad...“; și mai jos: „*aïasti* omeni sintă toț din târgă din Bărlad...“

Inventarul mănăstirii Galata, Iași, 1588 (*C. d. b. I*, 192): „toate *aïastea* s-au dat la mâna lui Ghervasie...“

Din *aest* se mai reduce la e s t și chiar la e s, de ex. în același *Inventar* (*C. d. b. I*, 207): „stoguri de grâu de e s -timpu...“

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 4, convorbire între țărani: „Feciorul boierului, care vine în toate diminețile de citește sub răchițele *aeste*...“

Pentru Transilvania, *Lex. Bud.*, 7: „*aestu* = a c e s t u“.

v. *Acest.* — *Acesta.* — *Aist.* — *Est.* — *Ist.*...

AËSTA. — v. *Aest.*

AËVE. — v. *Aieve.*

AFÂN, s.n.; contrariété, ennui, crève-coeur. „Vorbă de origine necunoscută și auzită în gura puținilor români din Moldova în loc de: dureră de inimă, necaz, amar al sufletului“ (*L. M.*).

Acest cuvînt se potrivește prin înțeles și prin formă, pe de o parte, cu italianul *a f f a n n o*, vechi spaniol *a f a ñ o*, vechi francez *a h a n* = *a f a n* etc., toate cu sens de „turburare, nemulțumire“, pe de alta, cu greul *ἀφάνισμος*, *ἀφάνιζω* „nemicire, peire“, de unde verbul *a f a n i s e s c*. Pînă la probă contrară, derivațiunea neogreacă este mai de crezut. În texturi vechi, în graiul țărănesc și-n poezia poporană, noi nu l-am aflat nicăiri; ba încă — dacă nu ne înșeală memoria — nici la Costachi Negruzzi, nici la Alexandri, nici la Creangă, scriitorii cei mai avuți în moldovenismi, el nu se găsește.

v. *Afanisesc.*

AFANISËSC (*afanisit*, *afanisire*), vb.; „anéantir, détruire, ruiner = néogr. *αφανίζω*“ (*Cihac*).

Scrisoarea mitropolitului moldovenesc Leon cătră consulul austriac baron de Metzburg, 1788 (*Cogălniceanu*, *Arh. rom.* II, 394): „Peloponisul și alte locuri a stăpânirei turcești, cum și parte din Moldova i Țara Muntească, care prin robie și sabie și foc s-au *afanisit* de dănsii...“

v. *Afan.*

AFĂRĂ, **AFĂR**, adv.; dehors, à l'extérieur. Macedo-românesc: *afar* și *afoară*; în istriano-româna: *fară* și *foară* (*I. Maiorescu*, *Miklosich*). În poezie, *afară* se reduce adesea la disilabicul *afar*:

Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 306, plîngerea recrutului:

„Ian ieși, maic-afar din sat
De vezi cum mă duc legat...”

Donici, *Magariul*:

„...cu vro despicătură
Să deie pe magar afar din curătură...”

Din latinul *ad-foras* (*ad-foris*) = vechi ital. *affuori* = span. *afuera*, *fuera* = portug. *fora* etc. (Cihac). Materialmente diferă numai prin „ad” de prepozițiunea „fără”, cu care uneori se confundă și-n privința sensului, de exemplu:

Evangelhitar, 1648:

Act. Ap. XXV, 22: „nemică zicândū
fără celea ce-au prorocitū proro-
cii...”

Biblia, 1688:

„...nimea afară grăindū dentru
carele prorocii au grăitū...”

În context: „ἐκ τὸς λέγων”, „extra” dicens”.

Această sinonimică cu *fără* se învederează mai cu seamă cînd *afară* e urmat de prepozițiunea *de*, însemnînd atunci „excepté, outre, en dehors de”, bunăoară:

Pravila Moldov., 1646, f. 53: „cândū va fi neștine nebun și *de* *afară* *de* minte și *de*-ș va ucide tată-său sau pre fiu-său, acestuia să nu i să dia nice un fial de certare, pentru căce așunge-i lui certare că iaste nebunū și *fără* *de* minte...”

În loc de „*fără* minte”, în vechiul grai se zice ades „*afară* *de* minte”:

Omiliarul de la Govora, 1642, p. 32: „toți păcătoșii *afară* *de* min-
tea sa inblă.”; și pe aceeași pagină: „*afară* *de* sine era osebit *de* min-
tea sa...”

„Nemine nu poate îndrepta această stare *de* lucruri *afară* *de* Dumnezeu” (*L. M.*), unde e permis a zice și: „*fără* *nu* *ma* *i* Dum-
nezeu” (*Lex. Bud.*).

„*Afară* *de* aceasta”, „*afară* *de* aceea”, „*afară* *de* asta” = „en
outre, à celà près, d'ailleurs” (Pontbriant, Dr. Polysu), circulează
în popor cu același înțeles ca și: „*fără*-aceea” sau „*fără*’ *de* aceea”
(*L. B.*).

„*Afară* *de* rînd = extraordinarius, extra ordinem” (*L. B.*)
puțin se deosebește de „*fără* rînd”.

„*Afară* *de* orice îndoială = *fără* nici o îndoială”.

v. *Fără*.

Dicționarul româno-latin, ms., circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p.
421): „*Afară*. Foris. Foras. Extra”.

Ca sens fundamental, *afară* însemnează ceea ce nu se află în lă-
untru sau în casă, întocmai precum lătineste „foris” este în
opozițiune cu „intus” (Cic.: relictus intus, expectatus foris)
și cu „domi” (Liv.: bellum foris, seditio domi).

În antiteză cu lăuntru:

Pompiliu, *Sibii*, 29:

„Că căsile taică-teu
Nu le vede Dumnezeu:
Pe din afară-s cu var,
În lăuntru cu amar...”

Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 275:

„Căci casa avutului
Din *afară-i* văruiță,
În lăuntru-i otrăvită;
Dar casa săracului
În *afară-i* cu mînjală,
Din lăuntru-i cu ticneală!...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 5: „cu cătŭ omulŭ dein *nafară* bolēște și e în neputințe, atăta elŭ dein lăuntru se innoiaște și se vindecă de păcate...”

În antiteză cu în casă:
Doină din Moldova:

„Ies *afară* cat la munți,
Intru-n casă n-am părinți;
Ies *afară* cat la brazi,
Intru-n casă n-am nici frați;
Ies *afară* cat la flori,
Intru-n casă n-am surori;
Ies *afară* cat la spini,
Intru-n casă la străini...”

(E. Sevastos, *Conv. lit.*, 1882, p. 268)

Doină din Ardeal:

„Că moșul îmbătrinit
Ca păcatu-i de urit:
Ieșe-*afară* tot tușind,
Intră-n casă mirăind;
Iar feciorul cel sărac
E plăcut ca ș-un colac:
Ieșe-*afară* fluierind,
Intră-n casă tot cîntînd...”

(Pompiliu, *Sibit*, 17)

Cîntec oltenesc:

„Lun-*afară*-mi luminează,
Puica-n casă mi-și oftează;
Oftează, puică, oftează,
Toată lumea să te crează...”

(*Conv. lit.*, 1876, p. 211)

În ghicitori poporane:

„Nici în casă, nici *afară*, nici în cer, nici pe pămînt“. —
Fereastra.

„Hoțul intră în casă
Și capul *afară* își lasă“.
— Cuiul.

Prin corelațiune cu „în lăuntru“ și „în casă“, *afară* poate să-și asocieze și el pe în, căpătînd forma aglutinată *nafară*, macedo-românește *nafoară*, fără vreo schimbare de înțeles.

Ion din St. Petru, *Alexandria*, ms. din 1620, p. 16: „să întorse napoi Alexandru de-grabi *nafară* și eși...”

Modificările logice ale lui *afară* se datorează verbilor și prepozițiilor cu cari se însoțesc.

Cu *i e s*, *afară* e pleonastic, fiind peste putință a *i e ș i* (= = lat. *ex-ire*) altfel decât *afară*. Nu se poate suprima numai în idiotismul: „*ies afară* = *Stuhlentleerung haben*“ (Dr. Polysu). Uneori totuși pleonasticul „*i e s afară*“ e trebuincios pentru mai marea plasticitate a expresiunii, de exemplu:

Omiliar de la Govora, 1642, p. 11: „de la inemă e s ū cugetele hieliane și acolo întâiu să nască, iară apoi e s ū *afară* prein gură și prein lucru și fapte...”

Cu *s c o t*, *afară* este de asemenea un pleonasm, deoarece noțiunea „dehors“ se cuprinde deja în verb.

Pravila Moldov., 1646, f. 29: „singurū cu voia sa și fără voia giudețului va s c o a t e *afară* pre Pavelū d e n t r-acea aviare...”

Zilot, *Cron.*, p. 38: „Eu știu, fără îndoială, că cu aceste stihuri și cu alte vorbe multe ale acestei istorii, care închipuiesc defăimări stăpînirii și altor mulți, dau pricină celor care știu pravila și hotarele istoricilor după toată cuviința a mă defăima și a mă s c o a t e *afară* cu totul ca pe un netrebnic...”

Mai adesea și mai românește *afară* se construiește cu verbul *d a u*, constituind idiotismul „*d a u afară* = *mettre à la porte, chasser, expulser, congédier*“.

Proverb:

„Îl d e t e *afară*-ndată
Ca pe o măsea stricată...”

(Pann, III, 24)

Dar și aci poporului îi place pleonasmul, adăugind: „*p e u ș ă*“ sau „*p e p o a r t ă*“ (ῥύπαζε).

„Punga plină pînă-mi fuse,
Mîndra pe mînă mă puse;
Cînd veni la jumătate,
Mîndra mă dete la spate;
Cînd de loc nu mai sunară,
Mă d e t e p e u ș-*afară*...”

(Pann, II, 123)

„Minciuna nu-mi place, vorbesc adevărul,
D-aceea orunde mă pisez ca mărul
Și mă d a u îndată p e p o a r t ă *afară*
De nu-mi găsesc locul și pacea în țară...”

(*Ibid.*, I, 26)

„Eu fac patul să se culce,
El ia pușca să mă-mpuște;
Eu mă sui pe vetrișoară,
El mă ia de cirpușoară
Și mă d ă p e u ș-*afară*...”

(Jarnik-Birsanu, *Transilo.*, 462)

Tranzitivului „*dau afară* = *chasser*“ îi corespunde netranzitivul „*a p u c afară* = *s'esquiver, sortir avec précipitation*“, cărui i se anină
314 de asemenea pleonasticul „*p e u ș ă*“ sau „*p e p o a r t ă*“:

„Ș-a p u c ă p e u ș-a f a r ă,
Zicînd: ne plătirăm dară...”

(Pann, *Prov.* I, 20)

Macedo-românește: „ș-o a r u p s e n a f o a r ă” (M. Iutza, Crușova).

Afară se construiește cu prepozițiunile: p e, d e, d i n, d i n t r u,
p e d i n, p î n ă.

Preces de p e, el însemnează: „dehors quelque part”.
Zilot, *Cron.*, p. 78:

„Cei mai mulți din boieri la Sibii în Cetate,
Iar alții mai de jos p-afară pă la sate...”

Cîntecul *Doinei*:

„Bate vînt de primăvară;
Eu cînt doina pe *afară*,
De mă-ngîm cu florile
Și privighitorile...”

(Alex. *Poez. pop.*², 224)

Cîntec oltenesc:

„Să mai văz focuri p e-afară,
Copilași cu pelea goală,
Cai în cîmpuri nechezînd
Și voinici pe plai suînd...”

(*Ibid.*, 287)

Cu prepozițiunea d e, *afară* însemnează „de dehors”:

Cost. Negruzzi, *O alergare de cai*, II: „...văzui pe polițmaistru că
veni d e *afară* cu grabă și vorbi cu doctorul...”

Balada *Chiruța*:

„Căci păginul nu scădea,
Ci mai tare se-mmulțea;
Pentr-un turc care cădea,
Zece d e-afară venea...”

(Jarnik-Birsanu, *Transilo.*, 494)

Construit cu d i n, *afară* poate să însemneze de asemenea „de dehors”, de ex. la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 3: „nu ăste a opri boala cu vreun lucru, și iară nici d e î n-a f a r ă nu întră ăa, nici deîn lăuntru nu mai ăase...”; mai adesea însă „d i n *afară*” are sensul de „en dehors”, precum:

Proverb:

„D i n *afară* măr frumos
• Și-nlăuntru găunos...”

(Pann, *Prov.* II, 109)

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 374): „curățiți mai-nainte sticla deîn lăuntru, și blidul după acéia d e î n n a f a r ă...”; proverb biblic (*Noul Testament*, 1648, Math. XXIII, 26):

„...curățește întăi înlăuntru păha-
rului și blidului, ca să fie și d i n
afară curate...”

„...munda prius quod intus est
calicis et paropsidis, ut fiat id, quod
d e f o r i s est, mundum...”

Tot așa „d i n afară d e“ însemnează „en dehors de“, ceea ce ne întimpină mai cu seamă des în *Pravila* lui Vasile Lupul, 1646; de exemplu:

f. 48: „ucigătorii, d e n *nafară* (ДЕННАФАРЖ) de ce-l vor certa cu moarte, iaste datoriu încă să plătească rudelorū celui ucisū toate cheltuialele č-au făcutū...“

f. 49: „pre acesta, d e n *nafară* d e pagubă, il vor certa intru tot ca și pre un ucigătoriu...“

f. 38: „cela ce va sudui solii carii vin de la o domnie la altă, sau într-alt chip de-i va vătămă, d e n *afară* d e certaria ce dau pravilele cele mirenești, acesta să să afurisească...“

Moxa, 1620, p. 404: „feaceră războiū mare d e n *afară* d e cetate la Cosmida...“

Veche locuțiune proverbială despre o cunoștință de tot pe dasupra sau o pospoială științifică: „a mirosi d i n *afară* d e prag“.

Cantemir, *Chron.* I, 205: „cineva carele macar cît de puțin ceteala sfintelor și a profanelor scrisori va fi amirosit, precum să zice cuvîntul: m a c a r d e n *afară* d e p r a g, cît de departe...“

Cu p e d i n, *afară* însemnează: „à l'extérieur“;

Un jurămint poporan glumeț:

„Să mă bată untū
Pe din-untrū
Și zară
P e d i n *afară!*“

(N. Sinzian, Transilv., Hațeg)

Ca idiotism, „p e d i n *afară*“ e sinonim cu „pe de rost“, însemnînd „de mémoire, par coeur“.

Cost. Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „d-ta vei binevoi a le învăța p e d e r o s t pentru ca să le poți cuvînta curat și pe înțeles, pentru că vād că dascalii d-tale grecul și franțuzul, pre care dracul să-i iaie, ți-au stricat proforaoa, nu poți rosti pe Ж, Ъ, Ш, Ч și altele vro citeva; am nădejde că poimîne mi le vei putea spune p e d i n *afară*...“

Cu p î n ă, *afară* însemnează „tout près dehors“:

„Ieși, mîndruțo, pină-n prag
Și-mi arată cin' ți-i drag.
Iese mindra p î n-*afară*
Și-mi arată drum de țară...“

(Jarnik-Birsanu, 123)

C. Negruzzi, *Toderică*: „Aici este nu știu ce miros greu; ian să ieșim puțin p î n-*afară*...“

În construcțiune cu genitivul determinat, *afară* își poate aglutina pe articolul genitival, devenind *afara*, după analogie cu „înapoia“ sau „înaintea“, de exemplu:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), p. 76: „goni-ia-i păinră *afara* c e t a ț i l o r u...“

Cezar Bolliac, *Sila*:

„Se-nbrobodea copila și o-neca suspine;
Era să-noate-n viscol să meargă la vecine
Să cear-un oușor,

O mîna de făină, să fac-o pînișoară;
Sta din *afara* u ș e i să vaz-o pîrtioară,
Să vază vrun focșor...”

Din punctul de vedere al filologiei romanice, e interesantă următoarea concordanță între funcțiunile lui a d- f o r a s (*ad-foris, forus, foris*):

de afară „de dehors“ = span. d e a f u e r a , d e f u e r a =
= portug. d e f o r a ;

pe afară „au dehors“ = span. p o r a f u e r a , p o r f u e r a =
= portug. p o r f o r a ;

afară de „excepte“ = span. f u e r a d e ;

afară de asta „en outre“ = span. f u e r a d e e s o ;

pe poartă afară = portug. p e l a p o r t a f o r a .

Ceva mai mult, idiotismul nostru *afară* din cale, macedo-românește: *nafară* d i c a l e (M. Iutza) „outre mesure, sans règle, sans raison“, se regăsește întocmai la spanioli: „f u e r a d e c a m i n o “.

Vom încheia printr-un alt idiotism românesc de origine ciobănească: „a ieși din răbuș *afară*“ = a face ceva peste tocmeală sau fără socotală, pe neprevăzute.

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, p. 25): „... să nu fii rău de gură, e-apoi mi-i să nu mă scoți din sărite și să mă faci câteodată să-mi i e s d i n r ă b u ș *afară*...”

Despre ce este „răbușul“, a se consulta Burada, *Crestăturile plutașilor* (Iași, 1880), p. 13.

v. ²*Afară*.

²**AFĂRĂ!** interj.; va-t'en! allez-vous-en!

A. Pann, *Prov.* I, 26:

„Strigînd: auzi vorbă! auzi fleac o dată!

Toema un ca tine de min' joc să-și bată?

Afară! afară! slugă blăstemată...”

Spaniolul „a f u e r a ! “ sau „a f u e r a ! a f u e r a ! “, portugezul „f o r a ! “ se întrebuințează cu același sens interjecțional.

v. ¹*Afară*.

AFEDRÒN. — v. *Afedrona*.

AFEDRÒNA, s. indécł.; anus, latrine. Neogrecul ἀφεδρώνας. În grai nu există.

Cihac (II, 633): „*afedròn*, anus“, fără a cita un text. *Evangeliarul*, 1693 (p. 74), față cu acela din 1648:

1693:
Math. XV, 17: „tot ce intră în gură,
mêrge în pîntece și în *afedrona* să
leapădă...”

1648:
„...tot care intră în gură, în rînză
intră și prin ș ă z u t Iase...”

v. *Ieșitoare*. — *Ghioacă*. — *Șezut*.

317

AFEMEIĂRE. — v. *Afemeiat*.

AFEMEIĂT, adj. et subst.; efféminé, amoli, énérvé. Cuvînt format d-a dreptul din *f e m e i e* prin prepoziționalul *a*, și de aceea se aude mai mult numai la masculin: „acest om e de tot *afemeiat*“, „nu trebui să fii așa de *afemeiat*“ etc., adecă: „parcă ai fi o *f e m e i e*“. Totuși se poate zice metaforic: „lumea de astăzi e *afemeiată*“ sau: „aveți o oștire *afemeiată*“. De aci apoi ca verb: „nu vă *afemeiați*“, de unde infinitivul substantivat: „această *afemeiare* nu-mi place“. Alături cu clasicul *effeminatus*, limba latină vorbită posedă o formă *affeminatus*, de unde spaniolul și portugezul *afeminado*, cu deminutivul *afeminadillo*, vechi italian *affeminato* (Tommaseo), sardul *affeminadu* (Spano), sicilianul *affiminatu*, la superlativ *affiminatissimu*, cu deminutivii: *affiminatettu*, *affiminatazzu*, *affiminaticchiu* etc. (Traina). Românul *afemeiat* este colateral tuturor acestor forme romanice, reprezentînd un prototip latin rustic *affemineatus* (cfr. *Cuv. d. bătr.* I, 279, nr. 61). Sinonimul *femeiatec*, adus de Cihac (I, 90), e de o formațiune românească post-latină și chiar destul de îndoios, pe cînd *afemeiat* este de tot poporan. Această vorbă e răspîdită mai cu seamă în Muntenia (Pontbriant, Dr. Polysu, Costinescu), dar merită de a se generaliza, exprimînd o altă nuanță decît sinonimii *muieratec*, *muierce* și *muierotcă*, macedo-românește *mulierașcu*, „adonné aux femmes“ „γυναικουμανής“, și o altă idee decît *famăn* și *fătălău* „γύνανδρος“. *Afemeiat* însemnează: „moralement semblable aux femmes“, „γυναικώδης“, zicîndu-se unui bărbat gîngaș și moale, în același mod precum la o femeie voinică și energetică, „moralement semblable aux hommes“, „άνδρική“, îi zice poporul: „o muiere *bărbată*“.

v. *Femeie*. — *Famăn*. — *Fătălău*. — *Muieratec*. — *Muierce*. — *Muierotcă*...

AFEMEIEZ. — v. *Afemeiat*.

AFĚNDUL, n. pr. mascul. În vechiul *Pomelnic* al mănăstirii Bistrița din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 45), unul dintre străbunii familiei boierești *Stroescu* poartă numele de *Afendulă* (ΑΦΕΝΔΟΥΛΑ). În macedo-româna *afendul* însemnează „tată“, de ex. într-un bocet poporan:

„Ne alasași-nveasta
Cu pulii-n casă,
Dadăliei ș-afendului...”

(*Conv. lit.*, 1883, p. 487)

Vine din turcul *efendi* „maître, monsieur“, derivat la rîndul său din grecul *εὐθένης*.

v. *Efendi*.

318 **AFERİM!** interj.; bravo! parfait! c'est bien! E persianul *âferin*, cu același sens (Șaineanu, *Elem. turcești*, p. 7); însă vechimea și marea

răspîndire a acestui cuvînt în limba română, fiind foarte poporan în toate provinciile, ne fac a crede că n-a trecut la noi mai în urmă prin osmanlii, ci poate deja în veacul de mijloc prin cumani, al cărora dialect turc era plin de persianismi.

v. *Accè.*

Dicționarul bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Aferim*. Euge. Laudantis particula“.

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698, f. 75 b:

Math. XXV, 23: „*aferim*, slugă bună și credințoasă, că pre puține ai fost credințoasă, mai pre mult te voi pune...“

„...euge, serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam...“

Pentru aceeași noțiune, vechii romani luaseră de la greci pe εὔγε, românii de la turci pe *aferim*.

În secolul nostru, cînd s-a introdus sinonimul *bravo*, mult timp ambele interjecțiuni se întrebuițau una lîngă alta.

Filimon, *Ciocoi vechi*, p. 41: „*Bravo*, Ioane, *aferim!* ai răspuns tocmai după dorința mea...“

Alexandri, *Cinel-Cinel*, sc. 3: „O căprioară! *Aferim!*... tocmai de ziua Smărăndiței...“

Balada *Ghemîș*:

„*Aferim*, frate *Ghemîș*,
B i n e făcuși că veniși...“

Balada *Meșterul Manole*:

„*Aferim*, Manole,
Meștere Manole,
Meșter învățat,
Meșter lăudat!
Aferim, zidari,
Nouă meșteri mari...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 620)

În construcțiune: „*aferim de cine va*“, de ex. într-o colindă:

„Grăi bunul Dumnezeu:
Aferim, domn bun, de tine,
Că stătuși de mă-ntrebași
Cînd e capul veacului,
Sfirșitul pămîntului...“

(*Conv. lit.*, 1877, p. 401)

Marian, *Bucovina II*, 159:

„Și iubesc o copiliță,
Aferim de românceuță
Cu garofe în cosiță...“

Cu sens ironic:

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 64: „— eu nu mai știu, ziă este au noapte; spune-ți-mă mă rog. — *Aferim!* i-a zis Hiron. Lucafărul nu ese din umbrele nopții decit că să vestească sosirea zilii...“ 319

Marian, II, 239:

„Mindra cum mă auzea,
Ușa iute-o descuia
Și în casă mă poftea;
Eu în casă m-am vîrit,
Găsiu focul dezvolt
Și lemne nepuse-n vatră:
Aferim că era fată!...”

Balada *Fulga*:

„Din guriț-o judeca,
Cu năpîrca o bătea
Și din gură-i tot zicea:
Aferim, cătea bătrînă!
Unde-mi sînt mieoarele?
Unde-mi sînt odoarele?...“

(G.D. Teodorăscu, *Poez. pop.*, 511)

În Țara Românească, printr-un adaos de ironie se zice: „*aferim* p o p ă M a r i n !” (*L.M.*), măcar că acela cu care vorbim nu e nici „popă”, nici „Marin”.

v. *Halal*.

2AFERÎM (plur. *aferimi*), s. m.; le bravo. Interjecțiune luată ca substantiv.

„Fă ce-ți zic eu, și-ți voi da un *aferim*...” (*L.M.*).

Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „Bărbații îl fericeau, îi mulțumeau, îi strigau a f e r i m de se zguduiau păreții; și bătrînul Socolean, doborît sub grindina laudelor și a *aferimilor*, se lăsase pe un scaun, unde-l împrejuraseră copiii, amețit, răpit...”

v. ¹*Aferim*.

AFÈTEA (D-), adv.; gratis, en vain, sans résultat. Sinonim cu turcul (de) g e a b a și cu slavicele (în) z ă d a r sau (de) p o m a n ă, *d-afetea* este unul din cei mai remarcabili arhaismi latini în limba românească, păstrat în Banat și pe alocuri în Transilvania.

Lexiconul Budan, 169: „*de-afetea* = 1. adj. inutilis, frustraneus, irritus, vanus; 2. adv. gratis, frustra, sine causa, vane, inutiliter”.

S. Bărcianu, 61: „*De-afetea*, vergeblich, umsonst”.

S. Liuba (Banat, com. Maidan): „*d-afetea*, pronunțat și *d-aficea*, fără bani, în cinste”.

Picot, *Dialectes roumains*, p. 25:

„S-or păzit de iel cit or putut;
d-aficeea, că iel nu se ducea nică-
Iurî...”

„Ils se gardèrent de lui tant qu'ils
purent, mais en vain, car il
n'allait nulle part...”

Variantul *aficea* sau *aficeea*, datorindu-se particularității fonetice bănățene de a amesteca pe *te* (*ti*) cu *ce* (*ci*), apoi mai înlăturindu-se emfaticul *-a* (v. ^{5A}), ne rămîne forma organică *afete*, în care e peste
320 putință de a nu recunoaște de la prima vedere adverbul latin *e f f e t e*,

din adjectivul *effetus*, pe care Forcellini îl explică prin: „vanus, irritus, fatigatus, defessus“.

Iată câteva exemple:

Virgil., *Aen.* VII, 440: „*effeta senectus*“.

Val. Flacc., *Arg.* IV, 300: „*spes effeta*“.

Stat., *Theb.* VI, 870:

„Vis eadem Oenidae: nec sole, aut pulvere fessa
Membra labant: riget arcta cutis, durisque laborum
Castigata toris; contra non integer ille
Flatibus alternis aegroque *effetus* hiatu...“

Cic., *De senect.* IX: „libidinosa etenim et intemperans adolescentia *effetum* corpus tradit senectuti...“

Virgil., V, 395:

„... gelidus tardante senecta
Sanguis hebet, frigentque *effeta* e in corpore vires...“

De aci în latinitatea vulgară adverbul *effete* „sine effectu“ (Du Cange, v. *effate*, cfr. Diefenbach, *Novum Glossarium*, v. *effeta*), adecă „en vain“, „în deșert“, *d'afete*. Deja în latina rustică putea să fi existat forma *affete*, din *effete*, după cum există „affeminatus“ lângă „effeminatus“ sau „affugere“ din „effugere“. Chiar fără aceasta însă, românul *d-afete* rezultă de la sine din contractiunea a trei vocale: *d-a-fete* = *de a-effete*.

D.N. Densușianu ne asigură că-n Hațeg adverbul *d-afetea* se mai aude și amplificat: *d-afetelea*, *d-afeteași* și *d-afeteleași*, urmînd adecă analogiei adverbilor ca: *așași*, *aciiși*, *acilea*, *acileași*, *incatlea*, *amin-trelea* etc.

AFÊTEAȘI	} v. <i>Afetea</i> .
AFÊTELEA	
AFÊTELEAȘI	
AFÎCEA	

AFIEROSÈSC (*afierosit*, *afierosire*), vb.; dădier, consacrer. Neogrecul ἀφιέρωνω, aor. ἀφιέρωσα, cu același sens (Cihac). Cuvînt la modă în epoca fanariotică. Astăzi nu se mai aude.

Zilot, *Cron.*, p. 3: „(Istoria scrisă) din îndemnarea iubirii de patrie, și *afierosită* la iubitorii de patrie frații săi compatrioți...“

Mai totdeauna *afierosesc* se întrebuița alături cu *dau*, *miluiesc*, *închin* și alți sinonimi, pe lângă cari el însuși era cu totul de prisos.

1799: „s-au *afierosit* și s-au *dau* ca să fie nestrămutat nici odinioară și în veci de la această numită sfântă mănăstire...“ (Codrescu, *Uricar* I, 83).

Tot acolo, mai jos: „această *afierosire* și *miluire*...“

1817: „prin *dăni* și *afierosiri*...“ (*Ibid.*, IV, 325).

v. *Închin*,

AFIF, adj. et. subst.; pauvre, gueux (Cihac). Turcul *h a f i f* „léger, étourdi, inconstant“, de provenință arabă (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 7). Cuvint necunoscut graiului țărănesc.

Alexandri, *Covrigariul*: „Lume, lume pospăită și deșartă! (sunînd banii în palmă). Ian privește bănărit, de unde eram *afif* de parale...“

Același, *Chirița în provincie*, act. II, sc. 12: „Și cînd mă trezesc, tufă-n pungă, tufă-n busunar, *afif!* Dar ce-mi pasă!...“

v. *Ifiliu*. — *Tufă*.

AFIN sau **AFİN**, s.m.; 1. t. de botan.: airelle, *Vaccinium Myrtillus*; 2. t. de mythol. populaire: nom d'un héros qui se sacrifie par amitié.

Tufa numită *afin* înflorește și rodește între lunile mai și iuniu pe toate plaiurile României, scoțînd mici broboane albastre dînd în negru, foarte gustoase și cari se cheamă a f i n e.

Dr. Brînză, *Prodrom*, p. 336: „*Afin*, prin locurile stîncoase și umede din pădurile montane și subalpine și prin pășunile petroase din regiunea alpină“.

Jipescu, *Opincaru*, 92: „(pă iarba muntelui Gămăliia) făceam singur în mijlocu frunzilor, a stîncilor, a fragilor ș-a *afinilor*, o prescurtare lăuntrică dă toate cite-mi vini-n minte...“

Cuvîntul e comun tuturor românilor. În macedo-româna, așa cum se vorbește pe la Crușova, *afin* se cheamă *afinchîn*, *afină* a f i n e c h e (M. Iutza), cu un sufix deminutival, după cum și la „fragă“ se acată acolo un sufix deminutival: „afrandză“.

Un tufar de *afini* se zice a f i n a r i u (P. Olteanu, Transilv., Hațeg) sau a f i n i ș (A. Bunea, Făgăraș, c. Vaidarecea), ori a f i n e t (R. Simu, Sibii, c. Orlat).

Uneori se pronunță: *afen*, a f e n ă, a f e n i ș.

Dar de unde vine cuvîntul?

Românii posedă în două varianturi legenda eroului care merge cu amicia pînă a se preface de bunăvoie într-un stan de peatră: un variant bănățean, publicat de frații Schott sub titlul de *Viliș Viteazul (Wal. Märchen, Stuttg., 1845, nr. 11)* și un variant cules în Muntenia de răposatul Filimon sub numele de *Omul de peatră* (I. Ionescu, *Țăranul român, 1862, nr. 34*). Legende analoage au fost studiate de Hahn (*Griech. Märchen, Leipz., 1864, nr. 29*): una neogrecă, una neapolitană, una germană, afară de oarecari asemănări indice.

Omul de peatră se începe așa:

„A fost odată un împărat și o împărăteasă, amîndoi tineri și frumoși, dar nu făceau copii. Într-o zi veni la împăratul un arap buzat și-i zise: Să trăiești, luminate împărate! Am auzit că împărăteasa nu face copii și am adus buruieni, pe care cum le-o bea, rămîne grea. Împăratul luă buruienile de la arap și porunci să-i dea cal împărătesc și un rînd de haine de aur ce-ți lua vederile de frumusețe, apoi chemă pe împărăteasa și-i dete buruienile să le fearbă și să le bea. Împărăteasa chemă pe bucătăreasă și-i dete buruienile să le fearbă, fără să-i spuie de ce treabă sint. Bucătăreasa, neștiind puterea lor, gustă dintr-însele și apoi le duse împărătesei să le bea. Nu trecu mult timp la mijloc, și rămase grea împărăteasa. Iară cînd veni vremea, născură amîndouă cite un coonaș, mai frumos decît tot ce este frumos pe lumea aceasta, și le puse nume: unuia D a f i n și altuia A f i n...“

Basmul întreg amintește într-un mod surprinzător mitul elenico-fenician al Dioscurilor, cei doi frați gemeni, unul de viță mai strălucită decît celalalt, sacrificîndu-se neconținut unul pentru altul. Deocamdată însă ne interesează numai elementul onomastic: D a f i n și A f i n. Aci nu e o simplă paronomasă fonetică, ca la arabi între „Abel“ și „Kabel“ (Avel și Cain) sau în *Biblie* între „Gog“ și „Magog“ (cf. Farrar, *Language and languages*, Lond., 1878, p. 227), ci este o ingenioasă întrebuințare logică a două forme ale unuia și aceluiași cuvînt, ajunse a însemna două lucruri foarte înrudite: d a f i n „laurier“ și a f i n „myrte“. Laurul și mirtul se bucurau la vechii romani de o egală considerație mai presus de toate celelalte plante: „duabus coronis utebatur, la u r e a e t m y r t e a“ (Plin., *H.N.* XV, 29). Ambii erau deopotrivă sacri (Dierbach, *Flora mythol.*, p. 63). Ambii se menționează mereu împreună: „cum floribus la u r i e t m i r t a e“ (Du Cange, v. *Mirta*). Este o reminiscență clasică la Corneille:

„Votre époux à son m y r t e ajouté ce l a u r i e r...“

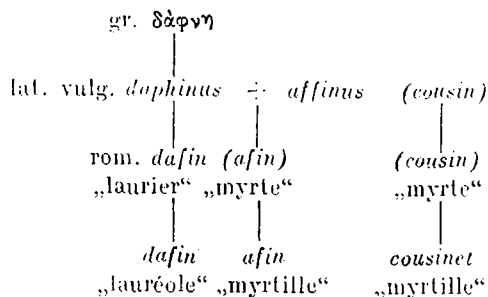
Nu vom urmări pe Max Müller (*Selected Essays*, 1881, I, 396), în ingenioasa identificare a grecului δάφνη = (δάχνη) cu sanscritul vedic „ahanâ (= aghanâ)“, de unde ar rezulta posibilitatea chiar la elini a unui dublet δάφνη. Filologia romanică rareori are nevoie de a se urca sus tocmai pînă la epoca ario-europee. În generalitatea cazurilor, cheia problemelor se află cu mult mai aproape și e cu mult mai sigură.

Românul d a f i n, trecut sub această formă la serbi și la bulgari, nu vine din neogreaca, ci din vechiul grec δάφνη, prin intermediul anume al latinității vulgare, care adăusese pe caracteristicul *-i-*. În inscripțiuni latine ne întîmpină: *Daphine*, *Daphino*, *Daphinidis*, *Dafine* (Corssen, *Ausspr.*² II, 264, 609). Acest *-i-* probează într-un mod irezistibil latinismul d a f i n u l u i la români, de la cari cuvîntul a colindat apoi la popoare învecinate, iar nicidecum viceversa (Cihac, II, 653). Din d a f i n, chiar pe tărîmul latin rustic, cată să se fi născut *afin*, ca nume al „mirtului“, prin etimologie poporană de la „a f f i n i s“, vulgar „a f f i n u s“ (Du Cange), ambele plante fiind privite ca rude, ca cei doi frați gemeni din legendă. Din cauza acestei fuziuni a două cuvinte, izvoarele necertitudinea accentului în *afin*, rostit mai adesea *âfin* (â f i n ă) ca în d â f i n, dar uneori *afîn* (a f i n ă) ca în a f f i n i s.

Dafinul și mirtul nefiind indigeni în România, vechile lor numiri latine populare ar fi trebuit să dispară din grai, dacă nu s-ar fi adaptat la alte tufe, cu cari — bine sau rău — îi asemena omul de la țară. După cum numele d a f i n u l u i „laurier“ s-a dat la noi plantei „mezereum“, mai numită altfel „tulichină“, „cleiță“, „piperu-lupului“, pe care și limbile neolatine occidentale o cheamă „laureola“ (lauréole, loireolea), deminutiv din „laurus“, tot asemenea numele *afînului* „myrte“ a trecut la români cătră o varietate de „vaccinium“, cării și graiurile romnice din Apus îi zic „myrtillus“, franc. *myrtille*, ital. *mirtillo*, span. *mirtilo* etc., un deminutiv de la „myrtus“. Paralelismul e perfect. Dar mai este ceva. Una din numirile franceze populare ale „mirtillei“ e *cousinet*, *cousin*, *cousine*, adecă o traducere a latinului a f f i n i s, ceea ce mai întărește încă odată cele spuse mai sus despre *afin* ca nume al „mirtului“ deja în latinitatea vulgară. Să se observe că

în vechea franceză, în loc de „cousin“, „cousine“, se putea zice foarte bine: „a f f i n“, „a f f i n e“, de exemplu: „bien veigniez touz, vous mi a f f i n“ (Godefroy, *Dict. d. l'anc. fr.*, v. *Afin*); și atunci, între numele lui „*vaccinium myrtillus*“ la noi și numele lui la francezi n-ar mai fi nici măcar deosebirea dintre original și traducere.

În conspect:

Frați în arheologia latină, frați în mitologia românească, *afin* și *d a f i n* sint frați și prin etimologie. În Banat, pînă astăzi *afinul* se cheamă pe alocuri *dafin*, iar broboanele lui cele dulci, *d a f i n e* (Paroh G. Iancu, com. Visag, Bobolna, Baia-de-Criș). Să nu uităm că prepoziționalul *d*, ca în „dalb“ = „alb“, nu se acată la noi niciodată la termeni botanici. Se zice „aiu“, „aglică“, „alun“, „anin“, „arțariu“ etc., nu „daiu“, „daglică“ și așa mai încolo. Forma *dafin* pentru *afin*, conservată la bănațeni, este dară cea organică, moștenită ca dublet din epoca latină.

De la noi, pe *afin* „*vaccinium myrtillus*“, sau mai bine numele fructului *a f i n ă*, l-au luat apoi pe de o parte ungurii, prefăcîndu-l în *a f o n y a* după armonia vocalică maghiară, iar pe de alta — rutenii din Bucovina sub forma *a f e n a*, alături cu termenul propriu rutenesc „boriwka“ (= polon. borowka).

v. *Chiralina*. — *Coacăz*. — *Dafin*. — *Merișor*.

ĂFINĂ sau AFINĂ. — v. *Afin*.

AFINĂRIU AFINĚT AFINIȘ	}	v. <i>Afin</i> .
------------------------------	---	------------------

AFIŢIŢI, subst.; opium. Turcul *a f i ũ n*, luat de la arabi, cari la rîndul lor îl împrumutară din grecul ὀπίον, deminutiv de la ὀπός „suc“ (Şai-neanu, *Ēlem. turc.*, p. 7).

Substanța narcotică numită *afion* se extrage din diferite specii de mac, și mai cu seamă din specia „papaver somniferum“. Preparațiunile orientale, între cari și faimosul „hașiș“, sint cele mai vestite. Și italie-nește se zice *a f i o n e* (Tommaseo).

În *Dicționarul bănațean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Afiom*. Herba soporifera“. Aci forma e ungurească: *a f i u m*.

Morfinomania pare a nu fi de tot nouă la români. Cronicarul Ion 324 Canta, *Letop.* III, p. 181, vorbind despre domnul moldovenesc Ceșan

Racoviță, zice: „Au domnit cu pace 3 ani cu toți boierii bine. De atâta era strașnic că mânca *afion* dimineața, și la vreme de chindii bea pelin cu ulciorul, și preste toată ziua se afla tot vesel; dar trebile și le căuta cu toată rânduiala...”

În poezia poporană, cîntecul de blăstem al unei fete înșelate:

„Frunză verde de-afion,
Ș-a dus bădița Ion
Ș-a lăsat murgu-n pripon:
Murgul paște și nechează,
Puica plinge și oftează...”

(Marian, *Bucovina* I, 21)

v. *Mac*.

A-FIR-A-PĂR (D-), adv.; très-minutieusement, très-exactement, de fil en aiguille. Formă mai veche a locuțiunii adverbiale din fir în pâr „singillatim, accuratissime, haarklein“ (*L.B.*).

Cantemir, *Chron.* I, 76: „spuindu-i toate d-inceput, precum i-au aflat, și pe ce vreme, și de hrana lor — întâiu de la lupoaică, apoi de la dînsul — și de toate de *a-fir-a-pâr* povestindu-i...”

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1882, p. 446): „au făcut nemții mare tărăboi prin mănăstiri și au răscolit de *a-fir-a-pâr* toate chiliile maicelor...”

Adverbul *a-fir-a-pâr* reprezintă literalmente un prototip latin: a d - f i l u m - a d - p i l u m. Paralela romanică cea mai apropiată prin elemente constitutive și prin asonanță este italianul a p e l o a c a p e l l o „con tutta esattezza“ = lat. a d - p i l u m - a d - c a p i l l u m.

v. ¹²A (p. 65). — *Ață*. — *Fir*. — *Pâr*.

AFIREA (D-), adj. indécl.; éminent, distingué, noble. Un arhaism dintre cei mai eleganți și mai energici. „Un om *d-afirea*“ este acela care nu numai este, ci merită de a fi sau — cu infinitivul arhaic — merită de a f i r e a. Nu există nicăiri în limbile romanice o formațiune cu același sens atît de plastică. Ea ar trebui re-introdusă în literatură, mai ales în poezie, în loc de prozaicul neologism „éminent“.

v. ¹⁰A (p. 58).

Pravila Moldov., 1646, f. 20: „cela ce va vinde feçorul altuîa sau robul altuîa sau fie pri ce omŭ, de va fi boiarin să-l bage în ocnă; iară de va fi slugă ce să dzice om mai de ġos, dentăi să-lŭ poarte de coadele cailorŭ, decii să-lŭ spândzure; iară de va fi omŭ *deafiria* (Δεφύρα), atunce să-i tae capulŭ...”

La Nicolae Costin, așa cum s-a tipărit (*Letop.* II, 113), în descrierea împăratului Petru cel Mare: „om de f i r e întru tot“, este o greșeală a edițiunii în loc de: „om *de-afirea*...”

Mai adesea se întrebuițează la comparativ.

Cantemir, *Chron.* I, 326: „Apoi (Constantin cel Mare) au luat soție pe Likinie; ce Maximin, carele cu oștile la Asia, vrînd decît Constantin și decît Likinie mai mare și m a i *de-afirea* să să arate, s-au sculat cu oaste și au întrat neprieteneste în Iliria...”

Același, *Divanul lumii*, 1698, f. 3 a, vorbind despre Alexandru Machedon: „Au doară m a i *di-afiria* decît dînsul mă voiu face?...“ 325

Ibid., f. 20 b: „...precăt socotesc, nici tu vei fi m a i *di-afiria* sau mai harnic decît alaiți oameni...”

Ib., f. 102 b: „... să nu să m a i *de-afiria* decît iaste socotească și cu deșartă mîndrie înflindu-să să să mindrească...”

Cu *-hi-* = *-fi-*:

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 4, f. 198 a: „a iubi neștine să-ș întărească cumu-î-spune mintia sa și nu-ș tae a sa voe, ce să aibă mărsei spre une osăbite lucruri, a să-mbrăca m a i *de-ahiria* (Δεχίρα) decăt alțai frațu...”

Același, *Paremiar*, 1683, f. 94 b: „omul ū iaste pre lume ființă m a i *de-ahiria*, căce că-ī cugetătoriu și cuvântărețu...”

În *Pentateucul orăștian*, din 1581 (ap. Cipar, *Princ.*, 195) cuvintul ne întimpină cu sensul de „vir”: „era *de-afirea* Iosif de treidzeci de ani...” ceea ce se zice astăzi: „m a r e de atîția ani”.

La românii de peste Carpați acest adjectiv se mai păstrează încă. *Lexiconul Budan*, 170: „*De-a fire* sau *de a fire*, *de-a fi* sau *de a fi*, h a r n i c, idoneus, aptus, tauglich, schicklich”.

Din adjectivul *de-afirea*, vechiul grai formase substantivul abstract *d e - a f i r i m e* „noblesse, majesté”:

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 31): „Așadară Strucocamila, precum până acmu adevărat pasire au fost, așea și de acmu înainte pasire a fi vrédnică iaste, și încă nu fietece pasire, ce așeași slăvită, lăudată și în buni chezi luată. de vréme ce, deosebit de *d e a f i r i m i a* (Δεφίριμα) trupului ce poartă, și în basna veche va să zică că oarecare evghenie în niamul său are...”

v. *A-mirare*. — *Firesș*.

AFIRÎME (DE-) — v. *Afire*.

AFÎNĂRE }
AFÎNĂT } v. *Afinz*

AFÎNEZ (*afinat*, *afinare*), vb.; rarefier, rendre moins épais ou moins solide. A întinde un corp, făcîndu-l mai mare la vedere, dar fără a i se adăuga ceva în materie sau în greutate. Este în opozițiune cu *i n d e s*.

Proverb:

„O ceri rasă ș-afînată,
O dai cu virf și-n d e s a t ă...”

(A. Pann, III, 110)

Un car cu lemne este *afinat*, dacă lemnele sînt subțiri, ori așezate astfel incît numai se pare că sînt multe.

Afinz nu înseamnă niciodată „rendre mince, menu, amincir, amoin-drir, dégrossir” (Cihac, I, 87) și întru nimic n-are a face cu italianul *a f f i n a r e* sau francezul *a f f i n e r* „subțiez”.

Etimologia cea bună s-a dat de Laurian și Massim (I, 39): „*Afinare* (din *a d* și *f i n*), rarefacere, rarum sive minus compactum reddere; *afinat*, rarus, minus compactus”.

Și mai denainte o spusese Costinescu, *Vocab. I*, 24: „*A afina*, a rări
326 c a f i n u l d i n c l a i e , a d e z d e ș i ”.

Vine din latinul vulgar *a f f e n a r e* = „versare *f e n u m* *furcillis*“ (Du Cange). Fără prepoziționalul *a* (= lat. *ad*), același cuvânt este francezul *f a n e r*, vechi *f e n e r*, în provențala *f e n a r*. „*F a n e r* — zicea glumind d-na de Sévigné — est la plus belle chose du monde, c'est retourner du f o i n en batifolant dans une prairie“.

Precum în franceza termenul plugăresc *f a n é* a trecut metaforic la sensul de „veșted“, tot așa la români participiul *afinat* a ajuns a însemna „ușurel“ sau „nestătornic“.

Cezar Bolliac, *O dimineată pe malul lacului*:

„Ca prim-acea zăpadă ce cade *afinată*
Pe locuri neumblate l-al soarelui ivit...“

Cuvânt afinat sau *stil afinat* înseamnă „prolix“ sau „polilogic“; *cap afinat*, *inimă afinată* — „om flușturatec“.

Jipescu, *Opincaru*, 79: „omului cu mintea plăsmuitoare îi ie felu d-așa, adică: cela ce cugetă nalt, copt și mare, e tîrzior la vorbă și molliu la pas; ăl firfinatic are și cuvânt *afinat* și mers cărărat...“

Ibid., 130: „cit lenea, nazurili, mintea dă cocă, simțirea-ngustă or domni piste cap și inimi *afinate*...“

v. *Fin*.

AFLĂRE (plur. *aflări*), s.f.; acțiune de trouver ou de se trouver, d'apprendre, de découvrir, d'inventer. Infinitiv substantivat, reprezentînd toate sensurile verbului *a f l u*.

Pravila Muntenească, 1640, f. 39 b: „o *aflare* a dracului, pentru ce că toate jucările le-au făcutu dracul...“

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 199): „credința iaste arătare și *aflare* celorlucruri nevăzute...“
Zilot, *Cron.*, p. 9, despre „văcărît“:

„Destule cercetări
L-al vitelor *aflări*,
Pentru ca să s-arate
Cu sadacat la toate...“

Între sărbătorile creștine sînt: *Aflarea Sinteii Cruci* (*Lex. Bud.*) și *Aflarea capului Sf-lui Ioan Botezătorul* (25 mai), în ambele cazuri lătinește: *i n v e n t i o*.

v. *Aflătură*. — *Aflu*.

¹**AFLĂT**, -Ă, part passé d'*a f l u*: trouvé, appris, découvert, inventé. Corespunde ca adjectiv tuturor sensurilor verbului *a f l u*.

v. *Aflu*.

²**AFLĂT**, s.n.; provincialisme de Banat: épilepsie. „Epilepsia se numește la noi boala mare, boala ră, *aflat* de nevoie și fras“ (S. Liuba, Caransebeș, com. Maidan).

v. *Aflu*. — ²*Anevoie*.

AFLĂTOR, -OARE, adj. et subst.; qui trouve ou invente quelque chose; qui se trouve quelque part. „Cel ce *a f l ă*; cel ce se *a f l ă* în cutare loc sau în cutare stare, adecă este“ (*L.M.*).

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 51): „Iară mai pre urmă cu toții zisără că precum vulpea au fost *aflătoarea* sfatului, așa iarăș ea va fi săvîrșitoarea faptului...”

Cost. Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „Ciaiuł vărsat prin pahare luă o văpșea purpurie, amestecîndu-se cu rumul de Giamaica. Toți sorbeau astă iscusită băutură, care face nu mai puțină cinste *aflătorului* ei decît *aflătorului* tipografiei și a corăbieriei cu abur...”

v. *Aflu*.

AFLĂTŪRĂ (pl. *aflături*), s.f.; chose trouvée, découverte, invention. *L.M.*: „lucrul a f l a t”. *Dicționar ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421): „*Aflătură*. Inventio”.

v. *Aflu*. — *Aflare*.

AFLU (*aflat, aflare*), vb.; 1. invenire: trouver, découvrir, inventer, apprendre, constater; 2. se invenire: être, exister, demeurer, se comporter. Pe de o parte, sinonim cu: g ă s e s c, d e s c o p ă r, n ă s c o c e s c, p r i n d v e s t e, a d e v e r e z; pe de alta, cu: s i n t, p e t r e c, t r ă i e s c. În vechile texturi bisericești, *aflu* corespunde totdeauna latinului i n v e n i o; în grai însă și-n texturi istorice el funcționează într-un mod mult mai vag sau mai elastic. Într-unul și același pasagiu, de exemplu, ne întimpină: „am cercat ca să putem *afla* adevărul ca să nu mă *aflu* scriitor de cuvinte deșarte...” (*Letopisișe* I, 95), unde primul *aflu* exprimă noțiunea de „habere”, iar al doilea pe aceea de „esse”. În aceste două direcțiuni: h a b e o și s u m, se clasifică toate accepțiunile lui *aflu*; dar subsensurile fiecărui sens fundamental se confundă adesea unul cu altul.

1. *aflu* „avoir”.

a) *aflu* = g ă s e s c:

Pann, *Prov.* II, 52: „Să-l fi tot căutat, nu l-ar fi *aflat*...”

Cronicarul Ureche, *Letop.* I, 96: „de multe ori omul însuși cele ce vede cu ochii săi nu poate să le pue pe rând, și multe zmintăște, și au spune mai multe, au mai puțin; dar cele de demult și răsuflate de atăta vrēmi de ani! ce eu cum am *aflat*, așa am arătat...”

Act moldovenesc din 1610 (*A.Ī.R.* I, 22): „...să *afle* pre măria-ta căstă puțină scrisoare de la noi cu bune păci și cu sănătate petrecând...”

Moxa, 1620, p. 366: „deaca veni (Theodosie cel mic) în vrăștă de insuratū, soru-sa Polhiriia grijia să-i afle soțu...”

Pravila Moldov., 1646, f. 9: „de va *afla* neștine mascurū sau dulău sau și altū dobitocū stricândū și făcândū pagubă...”

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 102 a: „vădzumū lumina cea adevărată, luāmū duhulū cerescū, *aflāmū* credință adevărată...”, unde *aflām* este vechea formă organică pentru actualul *aflarām*.

Doina *Nevestei*:

„La mama pe cînd eram,
De lucrăm, de nu lucrăm
Mamei tot dragă eram;
Iar de cînd m-am măritat,
Nici un bine n-am *aflat*...”

Cu același sens în locuțiunile: „aflu v r e m e” și „aflu p r i l e j” = „trouver le moment favorable”.

Pravila Moldov., 1646, f. 89: „împarte-să mușaria de la bărbatū cu voia ei și fără știria giudețului, cândū va fi bărbatul ei ereticū și pentru ce va meșerūșugui să *afl*e v r e m e să o poată omorā...”

Moxa, 1620, p. 390: „auzirā de la masā boiarii și-șū aflarā de-acia p r i l e j ū și începurā a plānge și a ruga pre împāratul...”

Legenda Sf-tei Vineri, text din secolul XVI (*Cod. ms. miscel. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov*, p. 77): „iarā acest împāratū Ioanū (Aseanu) bunū p r i l e j ū *afl*ā și cugetā uin sfētū foarte bunū și cu ogoadā cătrā D-dzeu și cu laudā și cu folos, și aciașū tremise cătrā cei frānci ce era în Ţarigrad și le zise: nu voū de la voi nice aurū, nice argintū, nice mǎrgāritari, nice pietri scumpe să-mi dați, ce moaștele prea-podobnei...”

Să mai menționăm aci locuțiunile: „aflu c u c a l e = trouver opportun”, „aflu d e c u v i i n ț ā = trouver convenable” (*L.M.*) v. *Găsesc*.

b) *aflu* = d e s c o p ā r ;

Moxa, 1620, p. 356: „sāpāndū temeliia afundū în pāmāntū, *aflar*ā unū capū de osū...”

Delimitarea unei moșii din Moldova, 1644 (*A.I.R.* I, 87): „...până într-un ștejar unde am *aflat* boorul vechiū, și de acolo tot culmea în ȝos pān-tr-un plop întru carele am *aflat* boorul vechiū...”

Zilot., p. 79:

„Acei mai mari boieri pe loc cum s-așezară,
De vodă cercetind, conacul i-l *aflar*ā...”

Pompiliu, *Sibii*, 13:

„Și prin codri m-aș lua
Pină, dragă, te-aș *afla*...”

Balada *Corbac*:

„Maică-ta mi-a poruncit
Să tot zbor neobosit,
Pe spinarea vîntului
În giurul pămîntului,
Să te *aflu*, ca să știu
De ești mort sau de ești viu!...”

Negruzzi, *Zoe* I: „Unchiul meu a *aflat* legătura noastră și e foarte mînios asupra mea...”

Figural:

Pravila Moldov., 1646, f. 92: „apucā de le *afl*ā f i r i ā și de-acia le scoate den mînte...”

Tot aci vine locuțiunea „a nu-și *afl*a l o c = a nu se astîmpăra, a fi tare turmentat de anxietate, de durere etc.” (*L.M.*, II, 181).

Doina *Nevasta bolnavă*:

„Asta-i lumea, ard-o focul!
Cînd chitești să cerci norocul,
Nici că-n lume i-*afl*i l o c u l l...”

(*Alex., Poez. pop.*², 310)

v. *Descopăr*.

e) *aflu* = n ă s c o c e s c :

Balada *Vulcan*:

„Impregiuru-i adunați
Ședea turcii înarmați,
Și pe rînd se întreba:
Că ce moarte i-ar *afla*?
Unii zicea să-l omoare
Cu laț de spînzurătoare...”

Același sens în locuțiunea: „*aflu* c h i p” sau: „*aflu* u n c h i p d e c a l e”:

Nicolae Muste, *Letop.* III, p. 26: „... cum au mers acolo, se ruga lui Șerban-vodă să între la mijloc să *afl*e u n c h i p d e c a l e să-i mântuească de Dumitrașco-vodă...”

Cost. Negruzzi, *Zoe* I: „Ilescul *afl*ase c h i p a se dezlega pe nesimțite dintr-un lanț ce nu era potrivit cu ușurătatea inimei sale...”

De asemenea „*aflu* p r i c i n ă”:

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 21, despre Duca-vodă: „... îndată au *aflat* p r i c i n ă, că era și om meșter și isteț la fire, zicând că are Împărăția multe trebi și-i cere de la țară mulți bani, și așa îndată au și scos dări multe fără samă pre boeri și pre țară...”

v. *Născocesc*.

d) *aflu* = p r i n d v e s t e, m ă î n ș t i i n ț e z :

„Ce ai *aflat*? = qu'as tu appris?” (Pontbriant).

Balada *Calul Radului*:

„Nu te, maică, supăra,
Tristă v e s t e de-i *afla*...”

(Jarnik-Birsanu, *Transile.*, 497)

Un strigăt de joc:

„Muiereușcă din Bercuț
Cu peptarul cel mîndruț,
De ce dracul n-am *aflat*
Că tu ești de măritat,
Că și eu te-aș fi luat...”

(*Ibid.*, 371)

Balada *Codreanul*:

„Frunzuliță de dudău,
S-au *aflat* la Movilău
De Codreanul cea rău
Că se primblă pin ponoare,
Pin potice fără soare...”

Balada *Chira*:

„Unde s-au *aflat*
Că s-a-mpreunat
Corbi cu turturele,
Șerpi cu floricele,
Urși cu căprioare
Și nouri cu soare?...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 10: „care p o v e s t e, auzindu-se în Țarigrad la Împărăție, n-au crezut, ce vrând să adeverească lucrul, Vezirul au scris la Duca-vodă aice în țară, numai să caute să *afl*e cum ar fi lucrul mai adevărat...”

A. Pann, *Prov.* I, 171:

„Trăind omul, cînd și cînd
Află ce nu-i dă prin gînd...”

Ibid., III, 45:

„Se duseră împreună
La moșie să se plimbe,
Aerul ca să-și mai schimbe;
Sătenii toți, cum *afl*ară,
Cu mari cu mici alergară...”

Tot aci locuțiunea: „au *aflat* tîr gul și ț a r a” = „la chose s'est ébruitée”.

Doină muntenească:

„Am iubit-o numai seara
Ș-au *aflat* tîr gul și ț e a r a...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 319)

e) *aflu* = a d e v e r e z.

Cu acest sens, *aflu* se deosebește de „găsesc” și „descopăr” prin aceea că presupune o cercetare făcută într-adins pentru ca să se dea cuiva ceea ce i se cuvine. În scurt, este o întrebuintare mai mult juridică a cuvîntului.

Vasilie Lupul, 1639 (*A.I.R.* I, 87): „s-au jeluit rugătorii noștri călugării de la Beserecani că le-au scos (stălpi) de unde i-au pus hotarnicii, și de niște pâine ce au zăs că le-au luat Dumitrașco stolnicul; de se va *afl*a că le-au scos stălpii, ca să hie tare și puternic cu cartea domnii-méle a lua hatalmul 12 boi și să-i aducă aicea la domniea-mea...”

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „orcare zlătariu va mesteca aurul sau argintul cu alte lucruri fără știria stăpănului, ce să dzice de va spurca lucrul și să va *afl*a minciunos, cu altă cu nemică numai cu capul să plătească...”

Constantin Brîncovanu, 1697 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 233): „și a d e v ă r ă n d u - să cum că au plătit Stroe vornic toți banii deplin încă din viața lui, precum a d e v e r e a z ă în diiată, și *afl*ându-să lucrul și dintr-alte scrisori cum că au fost făcut Iordache stolnic la zilele lui Antonie-vodă năpaste lui Stroe vornicul...”

Același, 1696 (*ibid.*, p. 203): „ci rămăind ei de judecată și vrând domnia-mea ca să li să *afl*e direptatea lor, am poruncit domnia-mea cum de vor putea lua rumăni din satul Teșila carte cu blestem asupra lor pentru acești oameni ce scrie mai sus...”

De aci, în graiul juridic din trecut: „*aflu* de rîndul unui lucru” vrea să zică „de statu rei cognoscere”; „*aflu* de față” = „teneo manifestum”; „a *afl*a cu sufletele sale” = „videri ex animi sententia”.

Tudoru Logofăt, 1584 (*Cuv. d. bătr.* I, 39): „né-a fost luatú pré nooi pré răvașé domnștii de să *afl*ămu de r ă n d u l acestui țigan...” 331

Tot acolo: „nooii, aceştii trei booïarii, nooii amu ublatu pre urma acestuui țigan, și nooii așa amu *aflatu* cu a l é n o o a s t r é s u f l é t é, cum acestu țigan ce iastă maii sus scris au foost de mooșie alu jupăneasei Anncaei...“; și mai jos: „nooi așa amu *aflatu* cu a l é n o o a s t r é s u f l é t é și mărturisim...“

Act moldovenese din 1659 (*A.I.R.* III, 241): „să hotărâți cum veți *afla* mai cu dreptul cu s u f l e t e l e v o a s t r e, și precum veți *afla*, să ne faceți și o mărturie să ne dați știre...“

Miron-vodă Barnovski poruncește la 1627 părăcabilor de la Neamț (*A.I.R.* I, 14): „să lăsați foarte în pace mișeei, să nu mai vie jalobă pre voi, iară de se vor *afla* nescare oameni răi, furi sau tâlhari, de să vor *afla* d e f a ț ă, unii ca acéia să-i prindeți și să-i legați și să-i trimiteți la domniia-mea...“

Simpla negațiune impersonală „n u s e *află*“ însemnează că ceva nu se poate constata juridicește, nu fiindcă nu este, dar fiindcă nu se dovedește.

Mitropolitul Anastasie, 1610 (*A.I.R.* I, 22): „de s-are și mai scula Agăpiianii să facă vro pără și să nu să ție de lege, măriia-ta să nu crezi, că aimentrirea nu să va *afla*...“

Cu același înțeles la Alexandri, *Covrigariul*:

„Epistatul: Ce ai făcut boierului, măi covrigarule?

Stan: Eu? ferească sfintul! Nu i-am făcut nimica.

Epistatul: Cum nu? s-a plins mie că l-ai batjocorit.

Stan: N u s e *aflu*, domnule epistat...“

În fine, în poezia poporană ne întimpină nu o dată expresiunea stereotipă: „se *află* și se a d e v e r e a z ă“, în care ambii termeni sint meniți a întări unul pe altul.

O colindă din Ilfov:

„Cine-n lume s-o *aflu*,
S-o *afla* ș-a d e v ă r a
Să dea-n mare
Ca o floare,
Să iasă-n vad
Ca un brad...“

(G.D. Teodorăscu, *Ptez. pop.*, 72)

Alte exemple vezi mai sus, la p. 237.

2. *aflu* „être“.

E totdeauna reflexiv.

Trebuie înlăturate acele cazuri în cari „a se *afla*“, deși s-ar putea înlocui prin „a fi“, totuși răspunde la o c ă u t a r e, și prin urmare e sinonim cu g ă s i r e; de exemplu:

Moxa, 1620, p. 388: „aduseră lui Mihailū unū bidiviū prea bunū, darū dein Misirū, și nu s e *afla* nime să-lū poată încăleca...“

Sau la Gr. Alexandrescu, *Oglinzile*:

„Oglinzi ca să se vază, nu se *afla* în țară,
Și era poprit lucru să s-aducă d-afară...“

Nici o noțiune de c ă u t a r e nu se cuprinde însă într-o mulțime de cazuri în cari „a se *afla*“ însemnează numai „a fi“, cel mult „a fi față“ sau „a fi într-o situațiune determinată“.

Așa mai întii, în obicinuita întimpinare: „cum t e *afl*i? Cum v ă 332 *aflați*?“ sinonimă cu „ce mai faci?“

Dumitrachi Vătavul, 1695 (*A.I.R.* I, 63): „pentru mine să știți dumnavoastră că cu mila lui Dumnezeu n e *aflăm* cu sănătate...”

De asemenea, în următoarele exemple:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 3: „toți oamenii *aflămu*-ne ca întru o corabie întrași, ce se zice întru trupul acesta putredulă...”

Dosofteiu, 1673, f. 119 a:

„Și dzălele li s-or *afla* pline,
Cîndu-î va lua Domnul cu sine...”

Act muntenesc din 1687 (*A.I.R.* I, 62): „moșiile căte să *află* să fie pe seama mănăstirii toate; însă până va trăi soțul meu Ancuța, să le păzească și să hrănească și ia cu dănsle...”

Cost. Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Luind veste cum că Ștefan, domnul lor, atunci s-*afla*
În ținuturi depărtate, avind cu el oastea sa...”

și mai jos:

„De va vrea Dumnezeu astăzi să putem ca să scăpăm
De primejdia aceasta întru care ne *aflăm*...”

Pravila Moldov., 1646, f. 89: „mușaria iaste datoare să margă după dănsu oriunde va merge; și de-are fi și vinovată, totă să cade să margă după dănsu: să să *afla* la nevoia lui...”

Constantin Brincovan, 1696 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 181): „tuturor călugărilor căți se vor *afla* lăcuitori acolo la sveti Ilie...”

Zilot, *Cron.*, p. 38:

„Nu cumva să te hrăpească moartea cu acest păcat,
Cu singe drept, c-al lui Avel, să te *afla* judecat...”

A. Văcărescu, p. 24:

„A-ți fi rob îmi este fală,
Rău te *afla* la-ndoială...”

În ultimele două exemple ar fi mai românește: „s t a i la îndoială” și „să f i i judecat”; dar poetului îi trebuiau două silabe și, punind pe *afla*, el n-a făcut decît a se folosi de marea elasticitate logică a acestui cuvînt.

3. F o r m e a r h a i c e:

a) Prima persoană plurală a perfectului: *aflămu* = actualul *aflarăm*.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., Acad. Rom.):

Act. Ap. XXI, 2: „și *aflămu* o corabie ce trecea întru Finikiia, intrămu de vâinslămu și ne apropiem de Chipru...”

Ib., XXIV, 5: „*aflămu* acestu birbatu piardzătoriu...”

Ib., XXVIII, 14: „a doao dzi viinremu întru Potiol, Iuo *aflămu* frații, și rugați fumu de ei...”

„...et quum invenissemus navem transfretantem in Phoenicen, adscendentes navigavimus; quum apparuissemus autem Cypro...”

„...i n v e n i m u s hunc hominem pestiferum...”

„...secunda die venimus Puteolos, ubi inventis fratribus rogati sumus...”

b) Secunda persoană plurală: *aflatu* = actualul *aflarăți*.

Varlam, 1643, II, p. 55 a: „și cuvențele ce grâi muiăria acéia acéstea fură: vedeți, ô! oameniloră căți vă *aflatu* astădzi aicea, acestu pruncu mititelu au întăritu ceriulă și pământulă...”

c) Viitorul: *v r e m afla*.

Omiliar, circa 1575 (Cipariu, *Principia*, p. 182): „mai scumpu lucru *afla-v r e ț i* în cestu căsă decâtu argintul și aurul...”

d) un fel de viitor: *a m a afla*, adecă după tipul romanic occidental „invenire habeo” (trouver-ai).

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VII, p. 16: „așa amu și la înțelepciunea lu Hristos cine va vrea să se sue, străminoasă și colțuroasă *a r e a afla* calea...”

e) Construcțiunea lui *aflu* cu un gerundiu:

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl. 6311 B.*, British Mus.), *Math. I*, 18:

„...mainte până nu se adunase,
află-se a i b ă n d ū în mațe de
duhul sfântu...”

„...antequam convenirent, *i n v e n -*
t a e s t i n u t e r o h a b e n s d e
Spiritu sancto...”

f) O remarcabilă atracțiune sintactică:

Constantin Brincovan, 1694 (*Cond.*, ms., *Arh. Stat.*, p. 241): „dreptu acéia și domniia-mea încă, pentru dreaptă și credințoasă slujbă *c e (=cu care)* se *află* boiariul domnii-mele Diicul vel logofăt în tot locu de slujeste țărăi și domnii-mele...”

g) Aceeași atracțiune sintactică și totodată construcțiunea cu un gerundiu:

Ienachi Văcărescu, *Istoria* (Papiu, *Monum. II*, 287): „atit în vremele vistieriei cit și în vremea spătăriei *c e (=în cari)* m-am *aflat slujind* într-această domnie...”

4. F i l i a ț i u n i i s t o r i c e .

Aflu s-a păstrat și circulează deopotrivă în toate dialectele române: daco-român, macedo-român și istriano-român, fără a oferi undeva măcar varianturi fonetice. Inițialul *a-* nu se aspiră niciodată. În graiul poetic însă el își asociază uneori pe *d-*, ca în *d a l b = a l b*; de exemplu:

„Cine-n lume s-ar *dafla*,
S-ar *dafla*, s-ar devăra
Pe negrul d-a-ncălica...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 74)

Astăzi nu se mai poate vorbi despre derivațiunea de altă dată a lui *aflu* din grecul *ἀλφάνω*. Studiul comparativ al dialectelor romanice ne procură o necontestabilă filiațiune curat latină. Dentii, e vechiul spaniol *a f l a r*, de ex. într-un act spano-latin din 1166: „qui in villa pignos *a f l a n d o*, et fiador, et ad montem fuerit pendrar, duplet la pendra et pectet 60 solidos” (Du Cange, *ad voc.*). Modernul spaniol *h a l l a r* vine din forma metatetică *f a l l a r*, bunăoară în *Poema lui Cid*, v. 1273: „quando los *f a l l ó = cîndu-i află*”. Apoi vechiul portugez *a f l a r*, scăzut la *a c h a r*. Cînd cineva întrebă: „como *a a c h a i s* vos? = cum o *aflați*?” altul îi răspunde: „eu *a c h o - a b e l l a = eu o aflu frumoasă*”. Portugezește: „*a c h a r* se presente”

insemnează: a se *afla* față. De aci în Italia, vechiul *a f f i a r e* = *a f f l a r e* a trecut în dialecte moderne, după fonetica provincială, la neapolitani și siciliani în *a s c i a r e* sau *a s c i a r i*, la calabrezi în *a h h i a r i*. Mai bine însă decât la toți, cuvântul s-a păstrat pînă astăzi în reto-romanul *a f l a r*. Iată, de exemplu, un proverb românesc din Elveția, tradus literalmente românește:

„Tshell ilg qual *afla* ün ver amig, | „Acela carele *află* un adevărat
a f l a un seazi...“ | prieten, *află* o eomooară...“

(Haller, *Altspan. Sprichw.* I, 188)

Cuvîntul dară este romanic general, și Ascoli (*Studj critici* I, 32) îl explică prin latinul *a f f l a r e* „soffiare addosso, donde si può venire traslativamente a raggiungere col fiato, toccare, trovare“. Însă nici într-o limbă neolatină el n-a prins o rădăcină atît de adîncă și n-a ajuns la o întrebuițare atît de deasă și răspîdită ca în graiul românesc. Pe lîngă forma *aflu* = lat. *a f f l o*, peste Carpați se mai cunoaște *esaflu* = lat. *e x a f f l o* (Caransebeș, com. Visag; Hunia-doara, com. Bobilna și Baia-de-Criș), care însemnează mai în specie „trouver“ și pe care-l găsim și-n *Dicționarul bănățean*, circa 1670 (ms. în Bibliot. Universit. din Budapesta): „*Izafflu*. Reperio“. Trecerea inițialului *es-* (= lat. *ex*) în *iz-* se datorește influinței posterioare slave, după analogia cuvintelor ca: *izbindă*, *izbesc*, *izvodesc* etc.

v. *Esaflu*.

AFORISÈSC. — *Afurisesc*.

AFT. — v. *Aht*.

AFTANĂSIE, n. pr. m; Athanase. Una din formele poporane pentru numele *A t a n a s i e*.

Alexandri, *Chera Nastasia*: „Nostimu-i, sfinte *Aftanasie*! cînd îmi zice: bunică! cer cuvîntul... dă-mi o bucată de pîne cu povidlă...“

Forma *Aftanasie*, cu *ft* = *th* (θ), este un slavism. Curat românește e *T ă n a s e*.

v. *Tănase*.

A-FÛGA (D-), adv.; vite, à toutes jambes. Idiotismii poporani: „a o r u m p e *d-a-fuga* = s'enfuir avec précipitation“; „a o t u l i *d-a-fuga* = s'esquiver lestement“.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 34: „îmboldită d-o silă tainică, speriată de orce zgîmot, își încordează vinele, și, suflînd ca de frica morții, o r u p e *d-a-fuga*...“

Jipescu, *Opincaru*, p. 28: „Boierimea mai în toate vacurili și-a pus și chieptu și sufletu și obrazu pentru nație, a luptat în frunte și a-nfruntat toată năvala dușmanului; da uiori o mai t u l i a și *d-a-fuga* afară din țară...“

v. ^{1,2} *Fuga*.

AFÛM (*afumat*, *afumare*), vb.; fumer, enfumer, parfumer, fumiger, boucaner, saurer. Literalmente însemnează „a pune ceva l a f u m“: 335

medio-lat. *affumo* (= *ad-fumo*), ital. *affumo*, span. *ahumo*, portug. *afumo* etc. Se aplică însă nu numai la fum, ci adesea și la abur. Se întrebuințează ca verb neutru, de ex.: această sobă *afumă*; ca verb activ: ai *afumat* bucatele; ca impersonal: aci *afumă*.

Doina Haiducului:

„Ș-astă iarnă am iernat
Mai coala de Calafat
Într-un bordei dărimat:
Picătura m-a picat,
Crivățul m-a înghețat,
F u m u l că m-a *afumat*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 289)

La Anton Pann (*Prov. II*, 149), o nevastă, al cărui bărbat să plîngea că laptele nu e bine fert:

„Se mira săraca, cu ce îngrijiri
Să-l fiarbă mai bine, s-aibă mulțămiri!
Spăla, freca vasul, pune de-l fierbea,
Păzind să n-afume și-n foc să nu dea...”

În privința aburilor ce iese ca fum, dar fără lucrarea focului, se poate zice câteodată deopotrivă bine: *afumă* și *f u m e g ă*. Așa, pasagiul din *Psaltire* (ps. CIII, 32; CLXIII, 5): „tangit montes et *f u m i g a n t*”, sau: „tange montes et *f u m i g a b u n t*”, se traduce românește:

Coresi, 1577:

„...atinge codrii și *afumă*-se... atinge
codrii și *afuma*-se-vorū...”

Arsenie, circa 1650:

„...se atingo de măguri și se *afumă*...
atinge-te de măguri și se vor *afuma*...”

Silvestru, 1651:

„...atinge munții și *f u m e g ă*...
atinge munții și *f u m ă g a*-vorū...”

Dosofteiu, 1680:

„...să atinge de munț și *f u m ă g a*-
să-vor... atinge-te de munț și
f u m ă g a-să-vor...”

Cu același sens „se zice despre o căpiță de fin jilavă că *afumă* = sloboade abure” (*L. B.*); dar se poate și: *f u m e g ă*.

Deosebirea cea de căpetenie între *f u m e g* și *afum* este că *f u m e g* însemnează scoaterea fumului din sine-și fără a-l așeza undeva anume, iar *afum* presupune totdeauna depunerea fumului pe ceva. Aceasta rezultă din diferența funcțională între elementele formative ale ambelor cuvinte: sufixul verbal *-eg* (= lat. *-igo*) arată numai mișcare în genere, pe cînd prefixul pronominal *a-* (= lat. *ad-*) exprimă mișcare într-o direcțiune.

v. *Fumeg*.

Afumare joacă un mare rol în medicina poporană a românului. Cost. Negruzzi, *O alergare de cai IV*: „...mi-am adus aminte că babele la noi gonesc pe necuratul *afumînd* p e n e prin casă. Am cerut o cățuie și foarfeci; am tăiat fărîmăle scrisoarea și răvășelele viclenei și le-am pus pe jăratecul din cățuie. Privind fumul ce se ridică și apoi perea cum perise amorul ei, am zis slugei mele să se ducă și s-*afume* odaia cu hîrțile aceste...”

De aci într-un cîntec poporan din Bucovina:

„Adă-ncoace mina ta
 Și mi-o pune subsuoară,
 Că-s mîncat de săbioară,
 Și-mi dă p ă r ca să m-afum,
 Că-s mîncat de țări și drum,
 Și-mi fă leac prin descîntare,
 Căci sint bolnav de lungoare...“

(Marian, I, 29)

În curioasa *Insemnare pentru căte doftorii*, scrisă în Muntenia la 1788 de un Florea Copilul și pe care ne-a oferit-o d. Dr. Antonescu-Remuș (ms., în Arh. Stat.), ne întîmpină următoarele:

„Pentru tuse, să să *afume* cu burete de cruce, acoperit la cap;

Pentru tuse cu năduh să caute un brău de om mortu cînd îl dezgroapă, să să *afume* cu el;

Pentru friguri să să *afume* cu găniiaț de barză...“

La țărani, aproape fiecare boală își are un fel de *afumare*.

„Cu iarba-mare, cu turtel și cu avrămeasă se *afumă* oamenii de speri at; cu măsălarită, se *afumă* pentru durerede măselle; *afumare* cu planta zburătoare e bună pentru boala numită zburător; pentru boala numită dînselle bine a se *afuma* cu unghia-găiei...“ (C. Decusară, Tecuci, com. Țigănești).

„Cu păr de urs se *afumă* oamenii, zicînd că le trece de ameteală“ (A. Paraschivescu, Muscel, c. Valea-Mare).

În graiul țărănesc din Ialomița (Th. Theodorescu, com. Lupșeanu): „Lu Ionică al nostru nu știu ce i-a abătut la o urechie, că-l doare urechia, mînca-l-ar măicuța, dă nu să poate odihni dă loc; o să iau niște cirpă di la pămătuf și baliga din zioa dă Mărri n a ș-o să-l *afum* la urechie, că cică-i bun dă năjit, că dă pustiu d-ala-l doare urechia...“

În sens ironic, despre un om beat se zice: „s-a *afumat* cu luleaoa“ (A. Pann, *Prov.* I, III). Același idiotism se aplică și la țigani, între cari pină și pe copii li vezi umblind cu luleaoa în gură. — De ce sint negri țigani? — „S-au *afumat* cu luleaoa“, răspunde românul.

Mijloc de vindecare la boale, *afumare* este un mijloc de păstrare pentru unele substanțe alimentare: astfel se *afumă* oarecari cărnuri, pești și altele.

I. Ionescu, *Mehedinți*, p. 66: „Păstravii prinși se spintecă, se curăț de mațe și se sară. Păstravii sărați sau îndulciți în sare se usucă și se *afumă* puindu-i pre o leasă și aprinzînd sub dinșii putregai de nuc sau de salce, și acoperindu-i cu draniță sau mai bine cu frunze verzi de nuc...“

Cu același sens în texturi latine medievale: „duas anguillas salitas et affumatas per internuntium transmisit... (Du Cange, *ad voc.*).

Macedo-românește:

„S-*afumă* casa, s'feace sumu-lae = s-a *afumat* casa de s-a făcut neagră; s-*afumară* draçilii = au perit dracii *afumîndu-se* cu tămîie; s'nu s-*afumă* laptile; pescu *afumat*...“

Cu un sens necunoscut în daco-româna, macedo-românii mai numesc *afumare* poleirea unui lucru cu aur sau cu argint, de ex.: „nellu este 337

afumat tu amalămă = inelul este suflat cu aur...“ (M. Iutza, Crușova).

v. *Afumare*. — *Afumat*. — *Afumați*. — *Suflu...*

AFUMĂRE (plur. *afumări*, vechi *afumari*), s. f.; l'infin. substantiv d'a f u m: fumage, fumigation, action d'enfumer ou de parfumer, boucanage, saurage; encens. Reprezintă ca substantiv toate accepțiunile verbului a f u m.

În graiul vechi *afumare* era sinonim cu „tămîie“, după cum este pînă astăzi în macedo-româna.

Așa la Coresi, 1577, ps. LXV:

„...toate arsele mojdane rădicu ție
cu *afumare* și herbeci rădicu ție boi
cu țapi...“

„...holocausta medullata offeram
tibi cum incenso et aristibus,
faciam tibi boves cum hircis...“

acolo unde la Silvestru, 1651, și la Dosofteiu, 1680:

„...jertvă grasă voiu înălța ție cu
m y r o s e n i e de herbeci, jertvi-
-voiu ție boi și țapi...“

„...jărtve cu-ntregul de arsū cu
măduhă grase rădica-voii ție cu tã-
mãie și arețu, rădica-voii ție boi
cu vătui...“

La plural, Coresi, cant. VII, pune *afumari*: „nece toate arsele, nece cumândari, nece prinoase, nece *afumari* (афумари)...“

v. *Afum*. — *Afumători*.

AFUMĂRIU, s. n.; fumoir, endroit destiné à fumer les viandes et les poissons. „*Afumariu*, lucru pe care se expune ceva la fum“ (Costinescu).

v. *Afum*. — *-ariu*.

¹**AFUMĂT**, -Ă, adj.; part. passé d'a f u m pris adjectivement: fumé, enfumé, fumigé, parfumé, boucané, sauré; de couleur de fumée. Reprezintă ca adjectiv toate accepțiunile verbului a f u m. E bună limba *afumată*, dar e rău laptele *afumat*; o odaie *afumată* de la sobă e nesuferită, dar nu o odaie *afumată* cu smirnă; *afumat* și *afumat* nu e tot una.

Cîntec oltenesc:

„Cuculeț, unde-ai iernat?
Peste Jiu, la Vadul Iat
Într-un cătun *afumat*...“

(*Conv. lit.*, 1876, p. 209)

„*Afumat* cu luleaoa = beat“, după cum și franțuzește se zice cu același înțeles „enfumé“ (Boileau).

Despre țigani: „*afumat* cu luleaoa = negru, ba și murdar“.

Într-un singur sens, participiul *afumat* se depărtează oarecum de la verbul său și anume cînd însemnează o culoare cenușie-gălbuie, uneori căpătată prin lucrarea fumului, mai adesea însă prin vechime sau vremuri rele.

Alexandri, *Istoria unui galben*: „Fieștecare țigan are șatra lui făcută din mai multe bucăți de țoluri *afumate* și o căruță cu roți nalte ce-i slujește de culcuș...”

Același, *Iașii în 1844*: „o mulțime de hardughii vechi, nalte, strimbe, mucedu, cu pereții *afumați* și crăpați, cu ferestrele mici și chioare...”

Același, *O primblare la munți*: „el ținea într-o mină o psaltichie veche și *afumată*, și în ceialaltă o păreche de metanii de lână neagră...”

Același, *Harță Răzășul*, sc. II: „Să-ți arăt ispisoacele din pod. Am ian așa un teanc de hırtoage *afumate*...”

Cost. Negruzzi, *Cîntec vechi*: „găsind un ghizdan vechi, îl deschise, și dintr-un smoc de tărfaioage de moșie, care-l sărăciseră de tot cu judecățile, scoase o hirtie *afumată*, pe care mi-a dat-o...”

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, ad Januar. 25, descrierea S-tului Grigorie Teologul: „nu forte lungă barba, ce destul de deasă; plêșivă, alb la păr; barba pre la margini *afumată*...”

Același, ad Jan. 30, despre S-tul Vasilie cel Mare: „albă la păr, *afumată* marginia barbei...”

A se alătura versul lui Régnier (ap. Littré, v. *Enfumé*):

„Son teint jaune, e n f u mé, de couleur de malade...”

Formele deminutive de la *afumat* sînt: a f u m ă c i o r, și a f u m ă ț e l, la femin. a f u m ă ț e a.

v. *Afum.* — *Afumată.* — *Afumați.*

²AFUMĂT (plur. *afumaturi*), s.n.; part. passé d'a f u m pris substantivement: fumage, fumigation, boucanage, saurage. Sinonim cu a f u m a r e și cu a f u m ă t u r ă. Se poate zice deopotrivă bine: *afumatul* peștelui sau a f u m a r e a peștelui, *afumatul* cu tămîie sau a f u m ă t u r a cu tămîie, apucă-te de *afumat* etc.

v. *Afum.* — ¹*Afumat.*

AFUMĂTĂ, s. f.; t. pop. de viticulture: espèce de raisin. O varietate de strugure care se apropie de t ă m ă i o a s ă.

Termenul se întrebuițează mai ales în Muscel:

„*Afumată* se cheamă pe la noi un fel de strugure ruginit, de o culoare amestecată din alb, galben și roșu, picurată cu negru. Strugurele se face des și borbonat. La mîncare e dulce și gustos“ (N. Vasilescu, com. Glimbocel).

v. ¹*Afumat.*

AFUMAȚI, n. pr. loc.; nom de plusieurs villages en Roumanie. Așa se cheamă cite un sat în Ilfov, în Dolj, în Teleorman, în Tutova, în Olt (Frunzescu, *ad voc.*).

Dionisie Ecclesiarcul, *Cronica* (Papiu, *Monum.* II, 184): „Fost-au făcut acest domn (Alexandru Mōruzi, 1795—97) fabrică de hărtie la *Afumați* nu departe de București, și cînd i-au venit mazilie au pus-o în spinarea Mitropoliei de i-au dat sumă de pungi de bani geremea, 339

zicînd că au cheltuit măria-sa de la dînsul de o au făcut, și Mitropoliei îi este de trebuință să facă hîrtie pentru tipografie...”

Numele topic *Afumați*, plural de la *a f u m a t*, rămîne vecinică amintire a tristelor vremuri ale ciumei. Pînă astăzi, în districtul Brăilei se cheamă *C i u m a ț i* un sat a căruia numire veche este *Afumați* (Frunzescu, v. *Ciumați*). Un medic german din secolul trecut, Gustav Orraeus, venind în Moldova la 1770 și cercetînd cari sînt la români mijloacele cele prezervative contra ciumei, i s-a răspuns că pe piațe, în lăcuințe, pretutindeni se dă foc la gunoi, la oase și altele asemenea, *a f u m î n d u* -se într-un chip nesuferit ziua și noaptea: „praeservatio, cui maxime fident, in eo unice posita est, ut undique in plateis, et atriis, acervos fimi, ossium et variarum quisquiliarum, lento igne comburant, *f u m o* que hoc foetidissimo aërem die noctuque impleant“ (Orraeus, *Descriptio pestis*, Petrop., 1784, p. 11). De aci *Afumați*. *A f u m a r e a* contra ciumei era lăsată de la moși-strămoși, deoarăce o seamă de sate se numeau așa deja din secolul XV. Unul dintre domnii Țării Românești, ginerele lui Neagoe Basarab, e cunoscut în cronică sub numele de „Radul din *Afumați*“.

v. *Afum.* — *Afumat.* — *Afumăciori.* — *Ciumă.*

AFUMĂCIOR, -OARĂ. — v. *Afumăciori.*

AFUMĂCIORI, n. pr. plur.; nom d'un village en Valachie. Pluralul lui *a f u m ă c i o r*, deminutiv de la *a f u m a t*. Așa se numea un sat în districtul Buzău (Frunzescu, v. *Gradiște*).

v. *Afumați.*

AFUMĂTOARE, s. f.; cassolette (Cihac). Cățuie sau orice văscior cuprinzînd substanțe mirositoare cu cari se *a f u m ă*. Sinonim cu slavul „cădelniță“, care se întrebuițează numai în biserică.

v. *Afumător.*

AFUMĂTÔR, -OARE; adj. et subst.; qui fume, enfume, parfume etc. Cela sau ceea ce *a f u m ă*, în toate accepțiunile acestui verb. De aci, prin diferențierea sensurilor, femininul singular *a f u m ă t o a r e*, luat ca substantiv, însemnează „encensoir“, iar pluralul *a f u m ă t o r i* „encens“.

v. *Afum.* — *Afumătoare.* — *Afumători.* — *Afumos.*

AFUMĂTÔRI, s. f. plur.; parfum, encens (Cihac). Orice substanțe mirositoare, cu cari se *a f u m ă*.

v. *Afumare.* — *Afumător.*

AFUMĂTÛRĂ (pl. *afumături*), s. f.; „action de parfumer, parfum“ (Cihac); „qui sert à fumiger, à parfumer“ (Pontbriant). Portugezul *a f u m a d u r a*. De asemenea în limba sardă *a f f u m a d u r a* (Spano).

340 v. *Afum.* — ²*Afumat.*

AFUMĂȚEL, AFUMĂȚEA. — v. ¹*Afumat*.

AFUMÔS, -OASĂ, adj.; qui fume, enfume, parfume etc. Sinonim cu *a f u m ă t o r* ca adjectiv, dar aplicându-se numai la lucruri, nu și la persoane. „*Afumos*, *fumosus*, *fumeus*, *fumicus*“ (Bobb). În grai, aproape nu se aude.

v. *Afumător*.

¹AFUND (*afundat*, *afundare*), vb.; plonger, immerger, enfoncer, approfondir. Însemnează, materialmente, ori figurat, a împinge pînă la *f u n d* (= lat. *ad fundum*). Deja în limba veche e sinonim cu *c u f u n d*. Așa versetul din psalmul IX: „*i n f i x a e* sunt gentes in interitu“ se traduce prin „*afundară-se*“ la Silvestru 1651 și la Dosofteiu, 1680, iar la Coresi: „*c u f u n d a r ă -se* limbile...“

E sinonim și cu *i n f i g*:

Silvestru, 1651, ps. LXVIII:

„*Afundatu-mă* în tină adâncă și
-am loc de a starîa...“

„*Infixus* sum in limo pro-
fundi, et non est substantia...“

unde la Dosofteiu, întocmai ca latinește: „*i n f i p ș u -mă* în pâclă de adâncime...“

Cu toate astea, *i n f i g e r e* are un înțeles cu mult mai întins decît *afundare*, iar *c u f u n d* are un sens ceva mai restrîns. A *i n f i g e* un cui, a *i n f i g e* ghiara etc. n-are în vedere nici un fel de „fund“. *C u f u n d a r e*, pe de altă parte, e numai de sus în jos și presupune disparițiunea totală a celor împinse la fund, ba chiar peirea lor. Și mai energic e compusul *s c u f u n d*, o mișcare violentă și repede.

Printr-o fuziune poporană, din *afund* și *c u f u n d* s-a născut forma mixtă *a c u f u n d*, cunoscută mai ales în Moldova și despre care vezi la locul său.

Alături cu *afund*, unii întrebuințează *afundez*:

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 46: „E păcat de Dumnezeu, cocoane, să mă *afundez* eu cu totul în focul Gheenei...“, unde ar fi fost mai bine: *s c u f u n d*.

a) *Afund* ca verb activ.

O epigramă poporană din Ardeal:

„Mere nora la fintină
Cu cămașa soacri-n mină,
Ș-o *afund*-o dată-n baltă
Și o țipă peste poartă:
Na-o, soacră, că-i spălată!“

(Jarnik-Birsanu, 455)

A. Pann, *Prov.* I, 144:

„În loc să-l scoată din undă,
În vultoare îl *afundă*...“

La botez, preutul *afundă* pe copil în apă.

Ioan din Vinți, 1689, f. 15 b: „Deaca-l vei pomăzui, preote, botează-l țiindu-l în mâni, căutându spre răsăritu; *afundându-l* și scoțindu-l de o dată, dzi: botează-să robulū lui Dumnedzău imerek în numele Tatălū amin; iară a doa oară *afundându-l* și scoțindu-lū, dzi: și al Fiilūlū amin; iară a treia oară *afundându-l*...”

b) Mai adesea sub forma reflexivă.

Legenda St-lui Sisin, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 288): „Și dzise sveti Sisin: lemnul lu Dumnedzeu maslinu! vădzuși dracul fugindu și u cocon ducându? Și dzise maslinul: vădzuū-l în mare *afunūdându-se* (афунѡдѡтъсѡ)...“

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XVI, p. 15: „și aciia se porni turma toată dein țărzure în mare și se *afundară* într-apă, e păstorii fugiră...”

Silvestru, 1654, f. 126 a: „scoate-mă den tină ca să nu mă *afund*...”

Legenda Sf. Nicolae, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 178): „și apa se desfăcea și fierbea și clocotiia diin f u n d ū, căt nu se *afunda* corabiia...”

O predică din sec. XVII (*ibid.*, p. 291): „apa iaste una diin cele patru făpturi diin ce iaste lumea tocmită, și-șū iaste rudă cu pământul; și într-apă ne *afundămū* și ne acoperim, ca și Hristos în pământū...”

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 33): „și în f u n d u l mării a mă *afunda*, și în mijlocul focului a mă arunca, și nici cum vieții mele a cruța, nu mă voiu feri...”

A. Pann, *Prov.* III, 137:

„Și cînd el de groază plîngea, spuind multe,
Vine un val mare tocma cît un munte,
Îi repede luntrea, o sparge de-o stîncă,
Și el se *afundă* în marea adîncă...”

Fără noțiune de apă:

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 195: „Spicele răs-coapte și țepoase, încărcate cu bob mare și greu, să clătenau alene, încovăindu-se în văi și dealuri de aur ruginit, în jurul colnicelor, sub cari *s-afundă* satul Măgura...”

Balada *Soacra și nora*:

„De cînd mindra s-a-ngropat,
Ploaie mare s-a vărsat,
Vreme lungă n-a-ncetat,
Vîntu-ntr-una c-a suflat,
Groapa i s-a *afundat*
Și mormintu-i s-a stricat...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 625)

Fiindcă f u n d se cheamă nu numai în linie verticală partea cea mai depărtată a unei văi, fie cu apă sau fără apă, dar și în linie orizontală partea cea mai depărtată a spațiului în genere, de aci *afundare* se poate aplica la orice direcțiune.

Alexandri, *Pastel XL*:

„Pe cîmpia dunăreană care fuge-n depărtare,
Unde ochii se *afundă* dintr-o zare-n altă zare...”

„Mă-sa-n pragul uşii sta,
După fecior se uita
Pîn' ce-n codri s-afunda...”

Balada *Soacra și nora*, după cum se zice în Prahova:

„Multă vreme nu pierdea,
Ghencea murgu-ncăleca,
Ziua-bună-și mai lua;
Iar mindruța, vai de ea,
Tot cu ochi-l petrecea
Pînă-n codri s-afunda...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 623)

v. *Afundiş.*

Într-un sens figurat, se zice: a se *afunda* în gânduri, în griji, în bănuiele, în datorii etc., sau: a *afunda* pe cutare. De asemenea: a se *afunda* în știință, în lene, în trindăvie, în somn și altele.

v. ¹*Afundat.*

Verbul *afundare* nu e latin clasic, dar comun tuturor graiurilor romanice: ital. *a f f o n d a r e*, span. *a f o n d a r* (*ahondar*), portug. *a f u n d a r* etc. În vechea franceză: *a f o n d e r*, de ex.: „y ot tant de gens oudit batel, qu'ilz furent en double d' a f o n d e r en laditte riviere et de noyer“ (Du Cange, *ad voc.*).

v. ²*Afund.* — *Cufund.* — *Fund.* — *Scufund.*

²**AFÛND**, adv.; à fond. Într-un mod nu numai pe deasupra sau pe de lături, ci pînă la *f u n d* = lat. *ad-fundum*, ital. *affondo*, span. *hondo* etc. (Cihac). E sinonim cu *d e p l i n*, dar presupune mai multă adîncime, iar prin urmare și mai mare greutate de a ajunge acolo.

Jipescu, *Opincaru*, p. 55: „Sînt ca spuza rumâni ce sã cred cã *afund* cunosc limba rumâneascã, cînd colo: crînta, adicã vasu un' sã pune cașu-nchiegat sã sã scurgã, zic cã e lucru dã mincare; și-ntreabã-i ce e bleavu, risteu, bulfeiu, oporu, cormana, cã dã țî-o țti, lasã!...”

O doină munteneascã:

„Sã mã-ngroape unde-oi zice,
La un sin cu douã țite;
Sã mã-ngroape mai *afund*
Sã nu putrezesc curînd:
Cu mîna la țitișoarã,
Cu gura la bãrbioarã,
Unde-i dragostea mai mare...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 304)

Idiotismul „a d a *afund*“, „a s e d a *afund*“, „a întra *afund*“, însemnează „plonger, faire le plongeon, s'enfoncer“.

Balada *Vîlcan*:

„De l-or da *afund* în ape,
O sã-noate ș-o sã scape...”

(G.D. Teodorescu, 555)

Balada *Chira*:

„Vreme nu pierdea,
În apă sărea,
Afund că se da...”

(Ibid., 645, 652)

Idiotismul: „*t r a g e afund*“ înseamnă un înec fatal, fără vreo putință de scăpare.

„La noi holbură se cheamă locul adînc și unde în față apa se învîrtește, astfel că cel ce cade acolo trebuie să peară, căci il *t r a g e afund*...” (A. Vasiliu, distr. Iași, com. Poienii).

v. ¹*Afund*.

³AFÛND, -Ă, adj.; „profund, creux“ (Cihac). Se întrebuintează rar în loc de *a d î n c*. „Apele line sint *afunde*“ se zice în Transilvania (Iosif Lita, Blaj). Cuvîntul e poetic.

Boliac, *O dimineață pe Caraiman*:

„În văile *afunde*, a Besnei locuință,
Coboară-n șiruri brazii spre riul zgomotos
Ce spumegă, se luptă în repede-a-i silință
Și cade, se sfărămă *p- a d î n c* prăpăstios...”

v. ²*Afund*.

⁴AFÛND (plur. *afunduri*), s. n.; abime, profon deur. Rar, dar totuși se aude: „*afundul* mării“, „*afundul* codrilor“ etc., în loc de *a d î n c u l*. Într-o colindă muntenească:

„Toți s-au înecat,
L a *afund* s-au dat...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 57)*afund* figurează de asemenea ca substantiv.v. ¹*Afund*.

AFUNDĂRE (plur. *afundări*), s. f.; l'infini tif d' a f u n d pris substantivement: plongeon, immersion, submersion. Fapta de a se a f u n d a sau a se da a f u n d.

A. Pann, *Prov.* I, 87:

„Pe loc se dezbracă, se aruncă-n baltă,
Negîndînd nerodu c-o să pață ș-altă:
Pe cînd el cu totul se da-n *afundare*
Să scoată securea din apa cea mare,
Vine oarecine în ascuns, pe taină,
Și-l fură de-l lasă fără nici o haină...”

Ca termen religios, „*afundarea* S i n t e i C r u c i i“ la Bobotează.v. ¹*Afund*. — ²*Afundat*.

¹AFUNDĂT, -Ă; part. passé d' a f u n d pris adjectivement: plongé, immergé, enfoncé, approfondi.

Legenda Sf-lui Nicolae, din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 173): „cine va fi gonit de oameni răi muncitori, și va scăpa în besereca numelui meu, dă-i să învîcă pre acei gonitori; și vare-cine va fi în bure și în valurile mării *afundat* sau în toate gri-jile în tot locul, și va pomeni numele meu, să faci lină bura...”

Dosofteiu, 1673, f. 12 a:

„S-avem bucurie de-a ta mîntuință,
Să vedem pizmașii *afundați* în sălță...”

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 41): „m-am văzut așa de gosū *afundat* într-adîncimele adîncurilor, cît am avut frică că n-oiu mai eși de acolo...”

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 9: „ochii unchiașului, *afundați* sub cercul albit al sprincenelor...”

În sens figurat:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IX, p. 3: „luîndu camete și asu-prîndu cu nedereptate și *afundați* în răpiciuni...”

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom.), p. 98: „...unii, ca cum încă mai denainte de mîngăioase voroavele ei spre somn furați și în chiteala socotélelor *afundați* ar fi fost, ca de somn sau de vin ame-țiți...”

Alexandri, *O primblare la munți*: „Călugărul, zicînd aceste, ținti ochii în gios și stătu puțin *afundat* în gînduri; tot trupul lui părea împe-trit; numai buzele i se mișca...”

v. ¹*Afund.*

²AFUNDĂT, s. n.; l'infinit. d' a f u n d pris substantivement: immersion, plongeon. Sinonim cu a f u n d a r e. Ca supin: dacă e vorba de *afundat*; cînd e treaba pe *afundat* etc.

v. *Afundare.*

AFUNDĂTOR, -OARE, adj. et subst.; „approfondissant“ etc. (Cihac). În grai nu se aude și în texturi nu s-a întrebuițat.

AFUNDĂTÜRĂ (pl. *afundături*), s. f.; approfondissement, enfoncement. Italienește a f f o n d a t u r a (Cihac). Se întrebuițează mai mult i n f u n d ă t u r ă și a f u n d i ș.

v. ¹*Afundat.* — *Afundiș.* — *Infund.*

AFUNDIȘ (pl. *afundișuri*), s. n.; enfoncement, fond. Punctul foarte depărtat al unui spațiu, dar numai pe uscat.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 176: „în *afundișul* depărtării s-auzi, incetinel, un glas de ceată, cîntînd dupe pofta inimei...”

Ibid., p. 197: „măsurai *afundișul* codrilor, țînîndu-mi zilele cu porumbe sălbatece și cu pere pădurețe; trecui prin toate, gîndindu-mă la tine...”

v. ¹*Afund.* — ⁴*Afund.* — *Afundătură.*

AFUNZÎME, s. f.; profundeur. „*Afunzime*, profunditas“ (Bobb). Sinonim cu *a d i n c i m e*. În grai nu se obicinuiește.

v. ⁴*Afund.* — *Afundiş.* — *-ime.*

AFURISĂNIE, AFURISËNIE (plur. *afurisenii*), s. f.; excommunication, damnation, malédiction. Cuvînt format de cătră grămăticii români vechi din tulpina verbului *a f u r i s e s c* prin același sufix ca în terminul slavice corespunzător „zaklinanie“, în loc de infinitivul substantivat *a f u r i s i r e*. Sinonim cu *a n a t e m ă*, dar însemnînd o penalitate canonică de un grad ceva mai mic. Vorba curat poporană, trecută la români din greaca prin mijlocire latină, este *b l ă s t e m*, care însă a căpătat un înțeles mai întins, deși totuși se întrebuintează uneori în texturi juridice ca sinonim cu *afurisenie*; de exemplu:

Constantin Brincovan, 1694 (*Cond.*, ms., Arh. Stat., p. 146): „cu cartea domnească și cu cartea părintelui patriarhului de la Antiohia cu mare blestem și *afurisanie* asupra acelor boiari...”

Același, 1696 (*ibid.*, p. 214): „cu mare *b l e s t e m* și groaznică *afurisanie* asupra tuturor delénilor și moșnénilor și împrejurenilor de acolo de la Topolovéni...”

După *Pravila Moldovenească* din 1646, f. 54 a, acela care află pe muierea lui „cu om din clirosulă beséricei, poate să-i ucigă pre amândoi, și să nu se teamă de *afurisenie*...”

Tot acolo, f. 141 a, cu sensul de simplu *b l ă s t e m*: „*afuriseni*a ce să va face cu mânia, numai acéia să prinde în samă și iaste foarte rria și cumăplită, așjdere și alteori fiecă *b l ă s t ă m ă*...”

Termenul *afurisenie* se întrebuintă mai cu deosebire atunci cînd domnul țarei lega un bir nedrept sau asupritor pentru popor, îndatorindu-se pe sine și pre toți urmașii săi, sub pedeapsa celei mai teribile excomunicațiuni bisericești, de a nu-l mai renoi pe viitor.

Nicol. Muste, *Letop.* II, p. 77: „În anul acesta iară au scos Mihaiuvodă desetina de stupi să dea toți; neplăcut lucru era, ales boierimei și mănăstirilor acest obicei; și testamenturi cu *afurisanie* era de la alți domni să nu mai fie desetina pe boieri...”

Zilot, *Cron.*, p. 7:

„Iar cînd fu pe la dechembre, cam aproape de Crăciun,
Îndemnă dracul pe vodă spre alt gînd groaznic nebun:
Ca să scoată văcărîtul, un huzmet prea *b l e s t e m a t*,
Prin cărți de *afurisanii* de arhierei legat...”

Același, p. 23: „și așa văzîndu-se de față că nu suferer cerul o lăcomie ca aceasta ca să plătească dajdie pe cap steap dobitocul purtător de sarcina plugului, s-au lucrat strașnice legături cu grozave *afurisanii*, ca să nu se mai pomenească numele văcărîtului...”

v. *Angară.* — *Văcărît.*

Alexandri extrage dintr-un vechi text următoarea „formulă de *afurisenie*“:

„Ferul, petrele și toată firea neputrezitoare să putrezească și să se risipească, iar trupurile acelor fără credință să steie întregi și sufletele lor niciodată să nu vadă lumină! Să-i omoare pe dinșii dumnezeiasca sabie! Să se facă ei mîncarea vulturilor și a corbilor! Să cadă asupra

lor cărbuni de foc ! Fiii lor să fie săraci și femeile lor văduve ! Diavolul să steie în dreapta lor ! Să dobindească bubele lui Ghiezi și zugrumarea lui Iuda ! Să-și peardă inima și fața de om și s-ajungă jidan ! Să fugă de el și om și vită, și răcoarea și căldura, și umbra și soarele și tot ce este bun pe pământ etc.“

Apoi poetul adaugă:

„Crincen blăstem și de o sălbatecă energie ! Accentul neîmpăcat ce-l caracteriză explică luptele și cruzimile fanatismului religios. Dar ceea ce inspiră o mirare dureroasă este că toate acele formule de *afurisenii* și acte de cruzime au fost pretutindeni dictate și executate în numele lui Christos, care a căutat să propage simțirea de frăție pre pământ, în numele lui Moisi și a lui Mohamed și a tuturor fundatorilor de religii...” (*Conv. liter.*, 1875, p. 336)

O interesantă descriere a ceremonialului de „mare afurisenie“ se poate citi în cronică lui Enachi Cogălniceanu (*Letop.* III, 238).

v. *Afurisesc.* — *Anatemă.* — *Blăstem...*

AFURISÈSC (*afurisit, afurisire*), vb.; excommunier, damner, maudire. Termen trecut la români din dreptul canonic bizantin: ἀφορίζω, aorist ἀφορίζα. „*Afurisire* diferă de *a n a t e m a t i z a r e* întâi pentru că *afurisire* este mai popular, așa încît poporul nu cunoaște vorba *a n a t e m a t i z a r e*, ci în locul ei face uz sau tot de *afurisire*, sau de perifriza: *a da a n a t e m e i*. Al doilea, pentru cărturari, cari fac uz de amîndouă vorbele, *afurisire* diferă și în înțeles de *a n a t e m a t i z a r e*, intrucît *a afurisi* va să zică numai a despărți pre cineva de turma credincioșilor și a-l mărgini pentru un timp de la biserică; iar *a a n a t e m a t i z a* va să zică nu numai a mărgini pre cineva pentru un timp de la biserică lui Christ, ci a-l scoate pentru totdeauna din sinul bisericii, și încă a-l da, a-l închina lui Antichrist“ (Laurian-Maxim).

În graiul poporan *afurisire* însemnează astăzi orice jurămint cu blăstem, că adevăd cel ce făgăduiește ceva, de nu-și va ținea cuvîntul, apoi să n-aibă parte de cutare sau cutare lucru.

Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 502:

„— Lină Carolină,
Floare din grădină,
Vină-napoi, vină,
Că făgăduiesc
Și m-*afurisesc*,
De azi înainte
Să fiu mai cu minte...”

În vechile texturi, numai biserica *afurisea*, fiind aceasta o penalitate canonică.

Pravila Moldov., 1646, f. 38: „să să *afurisească* după pravila beséricii...”

Ibid., f. 110: „să va giudeca cu giudețul beséricii, ce să dzice să *afuriséște* și i să dă canon...”

Tot acolo ne întimpină adesea forma *afurisesc*, mai apropiată de originalul grec:

f. 111: „giudețul beséricii îl va *afurisi* până când să va pocăi și-ș va face canonul...”;

f. 119: „mestecătorii de sânge încă-l *aforiséște* și beserica...“;
f. 154: „să făc cutare lucru, iară de nu ver face, de greu te *aforisescū*...“

v. *Afurisanie*.

AFURISIRE. — v. *Afurisesc*.

AFURISIT, -Ă; part. passé d'a f u r i s e s c: excommunié, maudit, dammé; vaurien, vagabond, mauvais sujet. „Pre lângă însemnările verbului, *afurisit* mai are și înțelesul de: rău în gradul cel mai mare, cumplit, îndrăcit, cu care anevoie te poți înțelege sau învoi, fără omenie, fără Dumnezeu“ (*L.M.*).

Sinonim cu b l ă s t e m a t.

Un cîntec poporan din Ardeal:

„Doar în cale ț-a ieșit
Pricoliciu *afurisit*
Și vrè turma să ț-o strice
Și capul tău să-l mănince?...“

(Pompiliu, *Sibiu*, 45)

Altul tot de acolo:

„Și de mină mi-o lua
Și în temniț-o băga,
Într-o cas-*afurisită*,
De cinci ani necurățită,
De soare nestrăbătută...“

(*Ibid.*, 51)

„Din zilele săptămînei, poporul socotește mai mari pe Sfînta Vineri, apoi pe Sfînta Miercuri; ziua duminicii este rău de a lucra ceva, pentru că acel lucru nu e bun, se zice: *afurisit*“ (N. Vasilescu, *Muscel*, com. Gîmbocel).

Act muntenesc din 1631 (*A.I.R.* I, 32): „iar cine să va ispiti după moartea mea să facă altă tocmeală într-alt chip, acel om să fie *afurisit* dé Vlădica Isus Hristos și să fie b l ă s t e m a t dé 318 sveti otți...“

În vechile zapise *afurisit* se mai întărește punîndu-se alături, într-un mod pleonastic, unul sau mai mulți sinonimi: a n a t e m ă, p r o c l e t, t r i c l e t etc.

Document din 1604 (*Cuv. d. bătr.* I, 136): „am pus și blestemū, ca să fie *afurisit* și p r o c l e t...“

Altul din 1606 (*ib.*, I, 151): „cene se va scula să facă altū ceva, să fie *afurisitū* de 300 și 18 osteți șe să fii *afurisitu* șe a n a t i m a...“

Ca termen de ocară, *afurisit*, din care s-a șters elementul său primitiv religios și juridic, *afurisit* e foarte poporan la români.

Deja în *Pravila Moldov.*, 1646, f. 128: „cela ce va dzice cuiva *afurisitū* sau còpilū...“, unde „còpil“, cu tonul pe prima silabă, însemnează „bastard“.

„*Afurisit* și a n a f t i m ă!“ este una din blăstemele cele mai obișnuite. În munții din Moldova auzi mereu: „Să deie 40 de draci în mine, să inlemnesc, să fiu *afurisit* și a n a f t i m ă, să n-am parte de

gite, să li găsească crapate, și altele“ (Neamț, c. Bozienii; Suceava, c. Borca etc.).

În loc de a n a f t i m ă, în unele locuri poporul pune prin asonanță a n a p o d a. Așa printre blăsteme din Tecuci (com. Răchitoasa): „Pir' legea me, să hiu a n a p o d a și *afurisit!*“ Apoi într-o ceartă dintre bărbat și nevestă: „Oi pune eu hodată canga pe tine, dimone, *afurisitule*, hire-ai a naibei!“

În fine, când ocara cade pe un străin, [...] într-o comedie de Alexandri, Iorgu de la Sadagura îi strigă: „Du-te dracului cu bani[i]-ți cu tot, l i t f ă *afurisită!*“

v. *Afurisesc*. — *Anatemă*. — *Blăstemat*. — *Proclat*. — *Triclet*.

-AG; sufixe nominal pejorativ. Finalul tonic *-ac* din cuvinte străine trece uneori la români în *-ag*, de ex. *ciomag* = turc. *çumag*, *ceprag* = = turc. *çâprâk*, *harag* = ngr. *χαράκι* etc. E foarte rar însă sufixul curat românesc *-ăg* scăzut din *-ăc* care să se acate de o tulpină consonantică, după cum este, bunăoară, în *părțag* „brusquerie“, în loc de *părțac*, deminutiv din *părciu* „bouc“, cu aceeași tranzițiune de sensuri ca în francezul „caprice“, ital. „capriccio“ de la „capra“. Tot așa în *arțag* sau *harțag* = *harțac* „brusquerie“, de la *harț* „escarmouche“. Astfel în zicătoarea „arțagul își găsește părțagul = à la brusquerie on répond par la brusquerie“, ne întimpină de două ori după o tulpină consonantică sufixul pejorativ *-ăg*, născut prin scădere fonetică din deminutivul *-ăc*. Dar nici chiar în aceste cazuri tulpina nu e consonantică pe deplin, căci finalul *ț* sau *č* reprezintă un grup *ti* sau *ci*, iar prin urmare *-ăg* figurează aci cam în aceeași pozițiune ca în *dulceag* = *dulč-ăg*, din *dulč-ac* sau în *briceag* = *brič-ăg*, din *brič-ac*. Oricum însă, fie *-ag* sau *-eag*, ori *-iag*, acest sufix e la noi totdeauna pejorativ, exprimând o nuanță de despreț, pe care n-o are prototipul său *-ak*. Despre sufixele deminutive înrudite *-og* (= *-ok*), *-ug* (= *-uk*), *-ig* (= *-ik*), cu aceeași tendință pejorativă, a se vedea la locurile lor.

v. ²*Ac*. — *-eac*. — *-eag...*

AGA (artic. *agàoa*, plur. *agi*, *agùle* și *agalàri*), s.m.; officier ou commandant turc. E cuvîntul turc a g à, la plural a g a l è r, conservat cu accentul și chiar cu forma plurală, dar aplicîndu-se numai la funcționari mahometani, pe cînd aceeași vorbă, românizîndu-se în dubletul à g à, a ajuns a însemna o boierie locală (Șaineanu, *Elem. turcești*, p.7).

A. Pann, *Prov.* III, 103:

„Dar el seamă nu băgă,
Vrea să se facă *agà...*“

Miron Costin, *Letop.* I, 354: „Turcii *agalarii* de Tighinea...“, dar cu cîteva rînduri mai jos: „deci luându-și sama *agii...*“

Istoria lui Brîncovanu, 1730, în *Conv. lit.*, 1875, 330:

„Cînd zioa că se făcea,
Imbrihorul că sosia
Cu mulți turei *agàlari* mari...“

Neculce, *Letop.* II, 315, vorbind despre nește guralivi breslași din Vaslui ce pîrau la Constantinopole în divan pe ex-vodă Mihaiu Raco-viță, zice: „Breslașii în gura mare striga: vindutu-ne-ai! vindutu-ne-ai! vindutu-ne-ai la cochii-vechi ciocoilor ca pre mascuri și ca pre oi! care numai ce hua divanul împărătesc și se mira toți pașii și *agalarii*...”

În balada *Tudor Tudoraș*, o crișmăriță e așa de frumoasă încît :

„Iar turcii cînd o vedea,
Chiar papucii lor își bea,
Agalele
Cialmalele,
Croitorii foarfecele...”

(Eurada, *Dobrogea*, 121)

Balada *Iancul mare*:

„Cam vro cincizeci de *agale*,
Cam vro cincizeci de pașale:
Cît *agaua*,
Și cealmaua...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 481)

Balada *Badiul*:

„Mulțumim, *agalelor*,
Cinstiți caimacanilor...”

(*Ibid.*, 539)

E foarte curios că denaintea lui *aga* se punea articolul nedefinit feminin „o”, dar totuși adjectivul în concordanță avea forma masculină:

Dionisie Ecclesiarcul, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 190): „vorbind cu o *agă* credincios al lui...”

În stil oficial se întrebuița și forma turcească reverențioasă *aga si*, tot cu articolul feminin „o” și declinîndu-se ca un nume propriu.

Constantin Brîncovanu, 1694, *Condica de venituri*, p. 21: „S-au dat ploconul hanului care s-au trimis cu vel-post.; însă bani gata hanului tal. 1000 și Hasnadar-bașii bani gata 100, și la 2 postave i la 2 atlase, care s-au trimis Hasnadar-bașii i lui divan-efendi tal. 60 și la o pacea de samur ce s-au trimis ear Hasnadar-pașii tal. 100, și la o *agasi* al hanului ce au venit aici tal. 50, și la un post-șai 1 atlas, i un post-feld care s-a dat ear lui *agasi* tal. 40...”

v. *Agă*.

AGABANIŪ s. AGAMBANIŪ (plur. *agamtanie*), s.n.; sorte d'étoffe précieuse dont les Turcs se font les turbans. Turcește *agabani* (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 116).

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 75: „boccealcicuri de stofă cu așternuturi de *agabanîu*, cu primeneli de borangic și de filaliu cu bibiluri, cu gevrele și cu brinișoare de beteală...”

350 La Episcopul Melchisedec (Roman, II, 134) într-un act moldovenesc din 1785: „*agambanii*, citarele, ghermesituri, boccealăcuri,

samălagele...“, și editorul explică: „*aganbani*, alminterea se va i, o materie albă țesută cu argint“.

În *L'Avare* al lui Molière, localizat de I. Ruset (*Zgircitul*, Buc., 1836, p. 48): „niște perdele foarte delicate de *agabaniiu* cu a l e s ă t u r i și ciucuri de mătase cu ciocănele poleite...“

v. *Sevai*.

AGĂCHI, s.m. indécl.; t. famil.: petit-maitre, littéralement „petit Aga“. Deminutiv de la a g ă sau mai bine de la a g ă prin sufixul -a c h i, despre care vezi la locul său. Tot așa din „beiu“ se făcea „beicachi“. Se întrebuințează numai în locuțiunea proverbială: „înghite, *Agachi!*“ care însemnează: „mai rabdă, că ai pățit-o, măcar că ești țanțoș“. În popor această zicătoare trebui să aibă o anecdotă a sa. Se vede că vrun a g ă va fi fost silit vreodată să înghiță ceva nu tocmai pe plac.

E des la Alexandri.

Scara miței, sc. 10:

„Magdian: Auzi, mă rog, minune!... să uit eu că azi e sărbătoarea Anicăi?...”

Marin: Înghite *Agachi*... gîl... gîl... gîl...“

Crai-nou, sc. 4: „Iaca toiagul bătrînețelor... ține moș Corbule, și înghite *Agachi* de-acum...“

Iorgu de la Sadagura, act. I, sc. 6:

„Damian: Astăzi sosește Iorgu, și cred că-ți bea cu toții voinicește în sănătatea lui.

Un prieten: Las' pe noi, vere Enache... dacă-i treaba pe-înghite *Agachi*... Helbet! nu te-om da de rușine...“

În pasagiul din urmă, e vorba chiar de beție; însă bețivul își dă aerul că nu bea de bunăvoie, ci mai mult se jertfește din prietenie.

Alexandri a scris și o comedie intitulată „*Agachi - Flutur*“, imitată după *L'avare en gants jaunes* de Labiche.

v. — *-achi*. — *Agă*. — *Agă*.

AGAFIȚĂ. — v. ¹*Agapia*.

AGAFTĂNGHEL. — v. *Agatanghel*.

¹**AGAFTON**, n. pr. masc. Nume bărbătesc, obicinuit însă mai mult pînăre călugări, cu fonetismul slav ic -ft- pentru gre cul th (θ). Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, 8 ian.: „Svinții *Agafton* (ΑΓΑΦΤΩΝ) și Fteetist cu pace să săvârșiră“.

²**AGAFTON**, n. pr. loc.; nom d'un couvent en Moldavie. Numele unei mănăstiri din districtul Botoșani (Frunzescu, *Dict. top., ad voc.*). E același cuvint cu numele personal A g ă f t o n, dar cu mutarea poporană a accentului.

v. ¹*Agafton*.

AGĂLE, adv.; lentement, tout doucement, nonchalamment. Se întrebuințează mai adesea reduplicat: *agale-agale*. Sinonim cu *incetincet* sau *incetișor*, dar cu o nuanță de plăcere sau mulțumire, care îi este proprie.

Basmul *Penes împărat* (*Calend. basmelor*, 1882, p. 78): „Nunta mergea *agale-agale*, făcînd soroace pe la soroace și mai sărutînd din vreme în vreme a sfîntă de ploscă...”

Ispirescu, *Poveștile*, p. 53: „Împlinindu-și a noua poruncă a împăratului Euristeu, Hercule se întorcea acasă *agale-agale* cu corăbiile; pe drum însă se abătu și pe la Troia cetate...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 266: „Așa mergeau *agale*, spunînd fiecare ce-o tăia capul; și sănătatea, mulțumirea, veselie să deslușea pe toate chipurile...”

Este neogrecul ἀγάλια, mai adesea reduplicat: ἀγάλι'ἀγάλια (Passow, *Τραγουδία*, p. 354). La noi a străbătut abia în epoca fanarioților. Costachi Negruzzi, în *Muza de la Burdujăni* (sc. II), pune în gura grecului Lakerdopulos: „Te grăbești să te măriți? He, he, he, *agali-agali*. Te-i face sulzereasa, n-ai habar...”

Deși străin și nou, totuși adverbul *agale* a devenit poporan și se va înrădăcina în grai. El are ceva onomatopoeic a mișcării lenevoase, și sună atît de românește, încît unii îl scriu: *a-gale* sau chiar *a gale*, ca și cînd ar fi compus cu prepozițiunea *a* (= lat. *ad*).

v. *Cătelin*. — *Cătinel*.

AGĂLI. — v. *Agale*.

AGĂLMĂ, s.f.; statue, idole. Sinonim cu *idol*. În *Dicționarul* lui Budai-Deleanu (ms. în Muz. istor. din București): „*Agalmă*, ein Götzenbild von Gold oder Silber“, citînd *Viețile Sînților* de mitropolitul Dosofteiu, dar fără a indica pasagiul. Este greul ἀγαλμα.

v. *Boz*.

AGAMBANÎU. — v. *Agabanîu*.

¹**AGĂPIA**, n. pr. fém. Nume femeiesc destul de întrebuințat. La deminutiv face *Agapiță*, ca la Costache Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „*Agapița* mea a să fie cocoană mare...”

Alt nume este *Gafiță*, deminutiv din „*Agatha*“ = Ἀγάθη, ca la Stamate, în *Gafița blestemată de părinți*:

„Și pentru așa greșală, *Gafița* nenorocită
De Iancu fu rușinată, de Iancu fu urgisită...”

În *Pomelnicul* mitropoliei din București (Venelin, *Vlacho-bolgarskiia gramaty*, p. 341): *Agapiță*.

²**AGĂPIA**, n. pr. loc.; nom de quelques localités en Moldavie, surtout d'un couvent. Dintre cele citeva localități din Moldova numite *Agapia* 352 (Frunzescu, *Dicț. top., ad voc.*) cea mai importantă este o mănăstire

în munții districtului Neamț, acum de călugărițe, altădată bărbătească, fondată în a doua jumătate a secolului XVI, cam pe la 1570. S-a zis așa nu după numele femeiesc *Agapia*, precum s-ar putea crede la prima vedere, ci d-a dreptul din grecul ἀγάπη „agape, repas chrétien, charité“.

Episc. Melchisedec (*Notițe istorice*, p. 28): „Mănăstirea *Agapia*, numită din vale, spre deosebire de schitul *Agapia* din deal, carele este vechea mănăstire *Agapia* fondată pe la mijlocul veacului 16-lea, datează din anul 1646 și este zidită de hatmanul Gavriil și cu soția sa cneaghina Liliana...“

De pe timpul când *Agapia* era încă a călugărilor, rămăsese pe loc o mulțime de manuscrise slavice și românești, unele foarte interesante. Plecând curioșii părinți de acolo pe la 1803 pentru a face loc maicelor, au uitat să ia cu dînșii biblioteca, aruncată și lăsată apoi în pod în curs de șaptezeci de ani. Cîte nu putrezise și nu prinsese mucegai, s-au dat jos abia la 1871, s-au legat frumușel și s-au așezat într-un dulapaș.

Mitropolitul Anastasie, 1612 (Melchisedec, Roman, I, 240; cfr. *A.I.R.* I, 22): „au venit înaintea noastră egumenul de la svânta mănăstire de la *Agapia* și cu tot săborul, și egumenul cu tot săborul de la svânta mănăstire de la Săcul, și s-au tocmnit dinaintea noastră pentru o poiană ce să cheamă poiana lui Uréche, care poiană au fost înainte a *Agapiei*, iar apoi deacă s-au hotărât hotarul Săcului acea poiană au căzut în hotarul Săcului, însă așa au mărturisit că dumnea-sa vornicul Uréche au fost zis că le va plăti acea poiană *Agapia* și nu le-au mai plătit...“

v. *Aghiasmatariu*.

AGAPIAN (plur. *Agapiani*). — v. ²*Agapia*.

AGAPIȚĂ. — v. ¹*Agapia*.

AGAREAN s. AGARINEAN (pl. *Agareni*), n. pr.; nom biblique qu'on appliquait aux Mahométans. După o credință foarte răspîdită în veacul de mijloc, arabii și mahometanii în genere se trag din Ismail, fiul lui Avraam din roaba *Agar*. De aci medio-lat. *Agarenus*, gr. Ἀγαρηνός, paleoslav. агарѣнинъ, la noi *agarean* sau *agarinean*. Românii numeau așa mai cu seamă pe tătari, rezervînd turcilor alți termeni biblici. Așa în *Psaltirea* lui Arsenie de la Bisericiani, circa 1650 (*Ms. Sturdzan*, în Acad. Rom., p. 194), ps. LXXXII:

„Tabernacula Idumaeorum et Ismaelitae, Moab et *Agareni*...“

„Satele idumoești și turcești Moavitanii și *Agareanii* (scholia: și *Tătarii*)...“

Corbea, *Psaltire*, 1700 (ms., în Acad. Rom.):

„*Agareanii* și Amon,
Amalic și cei ce domn
Au strein, și sint de alt
Neam, cu al său împărat...“

Enachi Văcărescu, *Istoria* (Papiu, *Monum.* II, 247): „Ismailteni, *agarineni* și saraceni s-au numit toți acei ce s-au tras din neamul lui Ismail, zicându-se ismailteni după Ismail, *agarineni* după A g a r, mumă-sa, și saraceni, după Sara, stăpina mumă-sei...”

v. *Sărăcin*.

¹AGARÎCIU (plur. *agarici*), s.m.; t. de botan.: agaric, amadou, *Agaricus quercinus*. Cuvînt păstrat în Transilvania. Sava Bărcianu: „*Agariciu*, ciupercă de copaci, der Blätterschwamm“. E latinul *agari-cus* (= gr. ἀγαρικόν), trecut în toate limbile romanice. La români în loc de *agari-c* s-a făcut *agariciu* sub influința pluralului, întocmai ca în: *melciu* = *melc* — *melci*; *culbeciu* = *culbec* — *culbeci*; *cârnat* = *cârnați*, *dorobanț* = *dorobanți* etc. În Moldova această vorbă s-a conservat în numele vechei familii A g a r i c i u.

v. ²*Agariciu*.

²AGARÎCIU (plur. *Agaricești*), nom d'une famille noble moldave. Familia moldovenească *Agariciu* e de baștină din districtul Fălciuului. Forma veche locală a numelui este: *Agărăciu* (Агаръчию). *Condicele Episcopiei de Huși* (ms. în Arh. Stat.) cuprind multe documente din secolii trecuți relative la *Agaricești*, ca răzeși, boieri de țară și popi de pe lângă Prut. Bunăoară:

Zapis din 1698 (*Cond.*, t. V, f. 101 a): „Adecă eu P a v ă l *Agărăciu* scriu și mărturisesc cu acest adevărat zapis al meu, de nime silit nice asupra, ce de a mea bună voe, am vândut a mea dreaptă ocină și moșia din sat din Bunești și din Căbicești...”

Zapis din 1709 (*Cond.*, t. V, f. 98 b): „Adecă eu Ștefan Frățița biv serdar cu fii-meii Costantin și Iurga post, și eu Chenan, și p o p a S t r ă t u l a t *Agărăciu*, r ă z e ș i i ce am fost din sat din Căbicești, făcut-am acest zapis...”

Mihaiu Vv. Racoviță, 1756 (*Cond.*, t. III, f. 119): „Scriem domnie-me credinços boeriu domnii-mele Dum. Mihălache Cehan biv vel med, și G r i g o r a ș *Agărăciu* v o r n i c de p o a r t ă...”

v. ¹*Agariciu*.

AGASÎ — v. *Agă*.

A-GĂTA (D-), adv.; sans peine, en parasite, en écorniflant. Compus din prepoziționalul *a* (= lat. *ad*) și din adverbul *g a t a*, *a-gata* a căpătat un înțeles cu totul independinte de elementele sale constitutive, și anume acela de un confort parazitic, o bună stare fără muncă și fără grijă, o lene scutită de nevoi. Ca adverb, el exprimă noțiunea cuprinsă în substantivul *t r i n t o r*, ca și cînd am zice: *t r i n t o r e ș t e*.

I. Creangă, *Danilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 457): „Tot mănăstiri că croiești, dacă vrei să te bage dracii în samă, să-ți vie
354 cu banii *d-a gata* la picioare și să te facă putred de bogat...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 109: „Păi vezi, hine, aia e aia! D-aia n-are ursu coadă! Că ne-ndemnăm și ne-mbulzim mai cu drag la mămăligă, la bucățica a mare, la toate *d-a gata*; și la muncă — hici!...”

„Între albine sint și trintori, cari mănincă *d-a-gata*, cum fac și ciorbagiii...” (V. Voinea, Tulcea, com. Somova).

„A aștepta *de a-gata*, toate *de a-gata*, bani *de a-gata*...” (L.M., *Glos.*, 260).

v. ¹¹A. — *Gata*.

AGATĂNGHEL, n. pr. pers.; espèce de Nostradamus. Sub titlul de Ἀγαθαγγέλου Προφητεία, grecii posedă un fel de apocalips politic al unui călugăr bizantin, care se pretinde că va fi trăit în secolul XIII la Mesina în Sicilia. În epoca fanarioților această minunăție străbătind și la români, erau la noi mulți cari credeau în ruptul capului că orice mare eveniment, pînă și bătălia de la Waterloo, se află deja prevăzut și prevestit acolo. Cînd zicea cineva: *Agatanghel*, sau mai bine *Agafatanghel* — căci așa se rostea — înțelegea „prophète par excellence”.

Alexandri, *Ginerele lui Hagi Petcu*, act. I, sc. 4: „D-ta ești un sofologhiotatos! un om cetit!... ca p r o o r o c u l *Agatanghel*... Cum nu?.. Ai vorbe cu parimii...”

„ Noi cunoaștem trei edițiuni românești ale „Chrisnilor” lui *Agatanghel*: 1. Iași, 1818; 2. București, 1838; 3. Iași, 1850. În București s-a tipărit și grecește la 1838 în tipografia răposatului Heliade: Χρησιμοί ἤτοι Προφητεία τοῦ μακαρίου Ἱερομονάχου Ἀγαθαγγέλου. Puține galimatii în lume sint mai galimatii decît acest *Agatanghel!*”

AGĂ (artic. *aga*, genit. *agăi*, plur. *agi*), s.m.; ci-devant titre de noblesse, préfet de police. Același cuvînt cu a g à , dar românizat prin mutarea tonului și prin declinațiune, aplicîndu-se la o demnitate pămînteană, care însă imita oarecum pe ienicer-a g a s i de la Stambul. În acest sens, s-a introdus la noi de pe la finea secolului XVI.

Urechea, *Letop.* I, 105: „*Agă*, ispravnic pre dărăbani, și pre tirg pre Iași giudeț...” (cfr. Miron Costin, *A.I.R.* I, 171).

Cronica Muntenească (Magaz. ist. IV, 285): „Iar cînd fu la iulie 16 (1597), alése Mihaiu-vodă oști care era mai de folos și le puse cap pre Fărcaș-*agă* și-i trimise la Diu ca să-l dobîndească...”

Prefectul poliției se zicea și „v e l *agă*”, adecă: m a r e l e *agă*.

Gheorgachi, *Letop.* III, 292: „...vel armas, vtori logofăt, vel ușer, v e l *agă*. Însă pănă la Grigorie-vodă în domnia a doua, *aga* purta baltag, și cîntea i se păzia la această rîndueală; ear atuncea Grigorie-vodă cu testament, care s-au cetit în spătărie rîndueala *agai*, au suit a g i a după vel comis, dăndu-i domnul cu mîna lui semn să poarte topuz, adecă buzdugan, și de atuncea s-au numit și v e l *agă*. După *agă*, vel gramatic, vel camaraș...”

Constantin Brîncovan, 1697 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 233): „Iar boiarinul domnii-méle Radul Golescul v e l *agă*, el așa au dat seama înaintea domnii-méle...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 195: „...au răsipit curțile domnești de la Frumoasa și casele *agăi* Enachi ce era în Iași...” 355

La Alexandri, *Boieri și ciocoi*, pe lingă singularul articulat *ăga*, ne întimpină și *agăoa*: „o incurcă *agaoa*“ (act. I, sc. 7), iar mai jos (sc. 8): „au năvălit în curte *aga* c-o ceată de slujitori“. În primul caz însă este o ironie, ca și când n-ar fi vorba de un român, ci de un turc. La plural (act. II, sc. 10): „ușa lui îi deschisă pentru toți, fie *agi* ca dumneta, fie giupini ca mine“. Și aci ironic s-ar fi putut zice: *agale*. La feminin: *ag o a i e*: „De mîni nu-i mai fi *ag o a i e*“ (*ibid.*, act. IV, sc. 9).

v. *Agă*. — *Agesc*. — *Agie*.

AGĂDUIESC (*agăduit, agăduire*), vb.; endurer, concéder, acquiescer, faire grâce. Ne întimpină, dacă nu mă înșel, numai la mitropolitul Dosofteiu, și anume:

Paremiar, 1683, f. 32 a (vineri a treia):

Genes. VIII, 12: „și cunosc Noe c-au îndărăptat apa de pre fața pământului, și mai *agădui* încă 7 dzăle altele...“

„...et cognovit Noe, quia cessavit aqua a terra. Et cum sustinuisset adhuc septem dies alios...“

Tot acolo, f. 56 b (la vecernie simbătă):

Sophon. III, 8: „Acîstia dzăce Domnul: *agădai*-mă la dzua scularii mîale de mărtorie...“

„...Propterea exspecta me, dicit Dominus, in diem resurrectionis meae in testimonium...“

În *Biblia* din 1688, primul pasagiu sună: „mai a ș t e p t â n d ũ și alte șapte zile“, iar pasagiul al doilea: „î n g ă d u i a ș t e - m ă...“

Prin urmare, *agăduiesc* este același cuvînt cu *î n g ă d u i e s c*, deosebindu-se numai prin elemente prepoziționale.

v. *Îngăduiesc*.

AGĂNĂU, s.n.; nom d'une danse populaire pleine de vivacité. Un fel de horă țărănească, care se mai joacă pe lingă Olt. „La *agănău* jucătorii se mișcă foarte iute din picioare. Se bate în loc cu piciorul sting de trei ori, mai mulți băieți împreună numărînd cu o voce prelungită: una-două-trei! trei și patru! trei! Apoi ocolesc. De aci iarăși bat cu piciorul. Și așa înainte pînă se sfîrșește hora după voință. *Agănăul* n-are cîntec din gură. Cîntă lăutarii din vioară. Îl joacă numai bărbații...“ (I. Preoțescu, distr. Olt, com. Rîjlețu-Vieroșu).

Agănăul face parte dintre horele așa numite b ă t u t a, foarte răspindite la toți românii și cari se disting prin apucăturile voincești ale jucătorilor. În Dolj, el se cheamă chiar b ă t u t a.

Iată încă un rest la români din choreutica antică greco-latină. Precum a noastră h o r ă vine din grecul χορός, prin latinul c h o r u s, tot așa *agănău*, adecă *agăn* cu sufixul -ău, este grecul ἀγών „lutte, débat, jeu public“, devenit foarte poporan deja la vechii romani, iar mai cu seamă ceva înainte de Traian, cînd se introduseseră „a g o n e s Capitolini“. Romanii mai avuseseră *Agonalia*, dies *Agonales*, *Salii Agonenses* etc.

356 Sub raportul fonetic, forma „horă“ în loc de „hoară“ se explică prin prototipul „hor“ = lat. *chorus*, întocmai ca „noră“ = „nor“ = lēt,

nurus; iar forma *agăn*, din latinul vulgar *a g ō n e m*, clasic *a g ō n a*, se justifică prin „plămîn“ = lat. *pulmōnem*.

Sub raportul morfologic, sufixul *-ău* nu are numai aceași funcțiune intensivă ca în *flăc-ău*, *mînc-ău*, *băt-ău-uș* (= *bătăuș*), *juc-ău-uș* (= *jucăuș*) etc., ci mai mult rezultă din aplecarea românului de a prelungi ultima silabă în numirile danțurilor, astfel că din „arcan“, bunăoară, se face „arcan-auă“, unde femininul *-a u ă* corespunde masculinului *-ău*.

v. *Arcauă*. — *Alunel*. — *-ău*. — *Bătuta*. — *Horă*...

AGĂRLIC, s.n.; *bagage*. Turcul *a g y r l y k* „*bagage, charge*“. Sinonim cu *calabalic*, altă vorbă de asemenea turcească.

Neculce, *Letop.* II, 288: „atuncea și *agărlăcul* lui Dumitrașco Beizadea și a capi-chihaelelor acolo s-au prăpădit, numai ce au scăpat ei cu capetele...”

Nic. Muste, *Letop.* III, 27: „Cantemir-vodă, gândind că va să meargă craiul earăși în gios, au trimes *agărlăcul* său la Tutova, eară el au mers la Țuțora și s-au împreunat cu sultanul, carele ședea acolo u tătarii...”

D. Șaineanu (*Elem. turc.*, p. 7) aduce din cronicile variantele *angarlic* și *argalic*. În orice caz, cuvîntul n-a reușit sub nici o formă a se împămînteni în grai.

v. *Calabalic*.

{ **AGĂRN** (*agărnat, agărnare*),

{ **AGĂRNESC** (*agărnit, agărnire*), vb.; *couvrir, voiler*. *Dictionarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 421-2) ne dă:

„*Agărn. Tego*.”

„*Agărnit. Tectus*.”

„*Agărnitură. Tectio. Tegumentum*.”

Participiul *agărnit* presupune a patra conjugățiune: *agărnesc*, pe cînd prezintele *agărn*, de conjugățiunea dentii, trebui să aibă un participiu *agărnat*. Este dară un verb de felul lui *a d e v e r i r e* — *a d e v ă r a r e*, *a d ă u g i r e* — *a d ă u g a r e* etc.

Serbește *grana* „frunte, culme, partea de sus a unui lucru“, de unde *granați* „a pune vîrf“. Serbul *grana* a trecut la *bănățeni* în *gărnă*, întocmai ca în „*gărniță*“ o varietate de stejar, din serbul „*granitza*“. În *agărn* e românesc numai prepoziționalul *a* (= lat. *ad*).

v. *Agrăiesc*.

AGĂRNIT } v. *Agărn*.
AGĂRNITURĂ }

AGĂȚ (*agățat, agățare*), vb.; *suspendre, accrocher*. O formă scăzută din *acăț*, cunoscută numai în dialectul daco-român, dar totuși foarte răspîndită, mai ales în Muntenia. Trecerea lui *c* între vocale 357

în *g*, atît de obicinuită în unele dialecte romanice, nu se află la români. În *agăț* această anomalie fonetică se datorește influinței analogice a cuvintelor *g o g o ț*, *g u r g u ț*, *a t â g â r ț*, de cari *a c a ț* se apropie prin sens.

Alexandri, *Concina*, sc. 2:

„Princesa: Închipuiește-te încungiurat de vro giumatate de duzină de nepoți și nepoțele, o claie de tirani drăgălași...

Doctorul: Dar... o claie... o duzină...

„Princesa: Care să-ți sară-n spinare, să se *agațe* pe genunchi...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 200: „Iar copiii[i], tremurînd vargă de spaimă, goi pușcă, *agățîndu-se* de bielele femeii, înginau, înecați de plîns, ștergîndu-și nasul cu ciolanele minelor goale și slabe: Mamă, vin turcii?...“

Balada *Gherghelaș*:

„Moș Radul i le dedea,
Gherghelaș mi le lua,
La ciochină le-*agăț*a
Și-n Poiană se ducea...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 59)

Ghicitoarea:

„Sint cercel cu toartă,
Dar om nu mă poartă,
Decît mă *agăț*ă
La case în față.

— Lacătul.“

(*Ibid.*, 231)

„Buruiana numită zburătoare, cu foaia ca de cînepă, cu floarea galbenă, și după ce se coace sămînta are dinți de se *agăț*ă de haine, e bună pentru boale de vite...” (G. Manianu, Mehedinți, c. Prunișoru).

„Brusturul, numit și scaet și captalan, cu frunza foarte mare și lată, face în vîrf nește gogoși ce se *agăț*ă de toate lucrurile...” (G. Voicu, Tecuci, c. Stănișești).

v. *²Acaț*. — *Atăgărț*. — *Gogoț*. — *Gurguț*...

AGĂȚARE (plur. *agățări*), s.f.; l'infinitif d'a g â ț pris substantivement: suspension, accrochement. Se zice și a g â ț ă t u r ă (Polysu).

Acest cuvînt însă are sensul mai propriu de „accroc”. Costinescu: „A g â ț ă t u r ă = sfișitură la haină apucîndu-se sau prinzîndu-se de ceva; lucrul de care își rupe cineva haina agățînd-o“.

v. *Agăț*. — *Agățat*.

AGĂȚAT, -Ă, adj.; part. passé d'a g â ț: suspendu, accroché. Afară de scăderea fonetică din *c* la *g*, nu se deosebește prin nimic de *a c â ț a t*.

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 8: „trei icoane muscălești, roșii ca para focului, stau *agățate* pe pîrețe: toți sfinții se aseamănă ca două picături de apă; toți au ochii din trei linii, nasul dintr-una și gura din două...”

„pe la noi poporul adesea nu trece pe netonicul *a* în *ă*, de ex.: carat, cascat, *agațat*, *jaratic* etc.“ (Putna, com. Făurei).

v. *Agăț.*

AGĂȚĂTOARE. — v. *Agățător.*

AGĂȚĂTOR, -OARE, subst. et adj.; grim pant, qui s'accroche. Costinescu: „*Agățător* = care se urcă, se a g a ț ă prin ajutorul labelor, unghiilor“. Se zice și despre unele vegetale. Iedera și vița sînt plante *agățătoare*, al căror luger, fiind prea slab, caută să se burice în sus a g ă ț i n d u - s e prin circeie de alte plante sau răzemători. Scaiul și căptălanul sînt de asemenea *agățătoare*, deși ei nu se suie, ci s e a g a ț ă prin gogoășele lor de lucruri de alături.

Substantivul feminin *agățătoare* (plur. *agățători*) însemnează o unealtă cu cuie sau cu cîrlige sau cu cîngi, făcută într-adins pentru a g ă ț a t pe ea haine, rufe, proviziuni sau altele.

v. *Agăț.* — *Cîrcei.* — *Cîrlig...*

AGĂȚĂTURĂ. — v. *Agățare.*

¹**AGEM**, t. de géogr.: la Perse. Numele Persiei, pe care românii l-au imprumutat de la turci, din arab. 'a ğ e m „peuples non-arabes, barbares, la Perse“ (Șaieanu, *Elem. turc.*, p. 8).

Nic. Muste, *Letop.* III, 75: „s-au hainit o samă de turci de la *Agem* și s-au rădicat asupra împăratului a g e m i l o r și l-au biruit...“

v. ²*Agem.*

²**AGEM** (plur. *Agemi*), t. de géogr.: Persan. Același cuvînt cu cel precedent, aplicat însă la popor, nu la țară.

N. Muste, p. 79: „Mai mers-au oaste turcească într-acest an la *agemi*, și au mers și 15.000 de tătari...“; apoi mai jos: „pre urmă eară au izbândit turcii, și au mai luat câteva cetăți vestite, cu mult loc pin pregiur, dintre care s-au și scris anume cetatea Revanul, care cetate este mare în țara *agemilor*...“

v. ¹*Agem.* — ³*Agem.*

³**AGEM**, adj. indecl.; t. de commerce: sorte d'étoffe orientale.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 46: „poală de tratapod de lastră roșie *agem*; poală de colivă dă lastră vîrde *agem*...; procovu dă pristol dă lastră roșie *agem*...“

v. ^{1,2,4}*Agem.* — *Lastră.*

⁴**AGEM**, s. indecl.; t. de mus.: nom d'un signe dans la notation musicale religieuse. Costinescu, *Vocab.* I, 26: „*Agem*. Un semn în notele orientale bisericesti“.

Despre *agem* (*adzem*) ca termen muzical turcesc vorbește deja Căntemir, *Operele*, ed. Acad. Rom., t. 7, p. 85).

v. ^{1,2,3}*Agem.* — *Psaltichie.*

AGEMÈSC s. **AGIMÈSC**, -Ă, adj.; persan, d'origine persane. Cu aspirațiune: *hagimesc*.

a) Despre statul persian:

N. Muste, *Letop.* III, 79: „și au agiuns până aproape de Spăhaciu, scaunul Țărei *Hagimești*...”

b) Despre stoafe persane:

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 41: „sfită de saraser *agemescu* (аҗемеску) galben...” și mai jos, f. 42: „stihariu de saraseră *agemescu* galben...”, apoi tot acolo, f. 45: „păreche de ruca-vițe de saraser *agemescu* galben...”

Saraserul era nu numai *agemescu*, dar și de Venetia, căci tot acolo, f. 41: „sfită de saraser galben de Venetia cu solzi...” și: „sfită de saraser albu de Venetia cu solzi...”

c) Despre cîntece erotice de felul celor persane:

Neculce, *Letop.* II, 412, descriind pe Grigorie-vodă Ghica (1727): „Și în viața lui era tot în primblări, și tot cu mese mari, și cu cântări și cu feluri de feluri de muzici. În toate zilele, prea de avea vreo treabă mare, să nu easă la câmp, ca să facă veselii cu naiuri și cu cântice *hagimești* și cu mulți pelivani măscărici...”

v. ^{1,2,3,4}*Agem*.

AGEMIU, **AGIAMIU** (plur. *agemii*), subst. et adj.; novice, mal-adroit, peu habile; mazette. Turcul a ğ â m y, arabul 'a ğ e m i, de aceeași origine cu cuvintele de mai sus, avînd sensul fundamental de „non-arabe, barbare, grossier” (cfr. Șaineanu, p. 8, Cihac, II, p. 542).

Basmul *Roș-împărat și Alb-împărat* (*Calend. basmelor*, 1875, p. 10): „Ajungînd Făt-Frumos înaintea palatului, fu întîmpinat la scară de însuși marele vizir și dus înaintea împăratului, care era cam încrunțat de ciudă că a fost dovedit în istețime de către un tînăr *agiamiu*...”

Cuvîntul se întrebuițează mai ales în graiul jucătorilor de cărți.

Ianov, *Stosachi* (*Conv. lit.* VII, p. 313): „La cărți sînt blind cu toată lumea, mai cu seamă cu *ageamii*, pentru că de la dînșii ies bune parale...”

v. ¹*Agem*.

AGER, -Ă, adj.; alerte, vif, prompt, sagace, adroit. Forma organică pentru ambele sexe este *ăgere* = lat. a ğ i l e m, care în secolul XVII se mai întrebuița pe alocuri împreună cu analogicul *ăger* (*ăgeră*). În *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„Agsër. Agilis.

„Agsëre. Agilis.”

N-are a face cu latinul „acer” și nu e de loc un dublet etimologic cu al nostru „acru” (Cihac). În *Lexiconul Budan*, de unde a trecut apoi și-n alte dicționare, se găsește în adevăr pentru *ager* semnificațiunea de: „ascuțit la tăiuș, ascuțit la vîrf”, dar tot acolo figurează pentru prima oară și derivațiunea vorbei din lat. a c e r, astfel că e permis a bănuî că sensul s-a dat în interesul etimologiei. În texturi și-n viul grai, un „tăiuș ager”, un „vîrf ager” — nu știm dacă se află undeva.

Înțelesul fundamental al cuvîntului fiind *agilitate*, *ager* se aplică mai cu deosebire des la un cal bun,

Balada *Inelul și năframa*:

„Vorba bine nu sfirșea,
Și de cale se gătea,
Pe-un c a l *ager* s-arunca
Și la tabără pleca...”

Balada *Oprișanul*:

„Negri, *ageri* a r m ă s a r i
Cu cozi lungi și coame mari...”

Balada *Ghiță Cătănuță*:

„Pe doi *ageri* c ă l u ș e i,
Încărcați cu gălbinei...”

(A. Pann, *Mos-Albu*, II, 67)

Cost. Negruzzi, *Șalul*:

„Pe c a l u l meu *ager* sării cu grăbire,
Și lăsindu-i friul, ca vintul zburam...”

Gr. Alexandrescu, *O impresie*:

„Cînd c a i i, repezi, *ageri*, cu coame răsfirate,
Cu nările aprinse, cu gurile spumate,
Mușcind de neastîmpăr zăbala ce-i ținea,
Izbind supt ei pămîntul și răsuffind omorul,
La sunete de luptă pe cîmp își lua zborul...”

Apoi este *ager* tot ce s e m i ș c ă i u t e.

C. Negruzzi, *Potopul*:

„În fiorii spăimîntării leșină tinăra fată,
Unduioasele ei coame viforul le-nvăluia;
Semăna ca o mlădiță de-un v i n t *ager* sfărîmată.
Și furtuna nu-ncetase. Și apa se tot suia...”

Același, *Scrisoarea I*: „merge spumegînd de se perde în alte ape,
agerul p ă r i u...”

De aci, în privința omului:

Dosofteiu, 1673, f. 107 b:

„Micu-î Veniamin și puțân cu ceata,
Ce-î la război i u t e și *ager* cu spata...”

Balada *Tunsul*:

„Toți voinici, aleși panduri,
Oaspeți *ageri* de păduri...”

I. Văcărescu, p. 271:

„Cuvînt și faptă împreuni
În *agera*-ți ființă:
Orice vei zice ca făcut,
E vrednic de credință...”

Mai obicinuit *ager* se construiește cu „la”.

A. Pann, *Prov.* I, 92:

„Stă puțin se odihnește
Și iar ia securea-n grabă,
Ca un *ager* l-a s a t r e a b ă,
Taie pînă nu mai poate...”

Basmul *Lupul cel năzdrăvan* (Ispirescu, *Legende*, 75): „cînd venea a fura merele, aduna păsările cele mai *agere* l a z b o r și cu ele în stol venea de le culegea...”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 236: „Vesel și voios la inimă, *ager* și virtos l a t r u p, el zîmbind ieșea din palatele părintești...”
Urația de nuntă:

„Strinse el ostași mulțime,
Tot voinici de călărim
Și *ageri* cu măiestrie
L a a r c și vinătorie...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 170)

Figurat: *ager* l a m i n t e.

Basmul *Ciobănașul cel isteț* (Ispir., *Leg.*, 252): „Atunci împăratul, mîndru că i-a trimis Dumnezeu un așa ginere *ager* l a m i n t e, se coborî de pe scaunul împărăției...”

În unele locuri se pronunță *ajer*: „minte bună și *ajeră*; oameni iuți, tari și *ajeri*...” (D. Păscuț, *Transilv.*, Făget).

Într-un basm poporan publicat de d. P. Ispirescu, *Legende*, 253-65, sub titlul de *Poveste țărănească*, ne întîmpină un personaj mitic numit *Agerul-p ă m i n t u l u i*, rob de zmei, scăpat de Făt-Frumos și ajutînd pe acesta prin sfaturi.

²AGER, adv.; vivement, avec agilité. Mișcă-te mai *ager*; nu pricepi destul de *ager* etc.

I. Văcărescu, p. 332:

„Dodată calul se încordează!
S-aruncă-n lături, se spăimîntează,
Se zvircolește! de fric-a multă
Nici bold, nici glasul nu-mi mai ascultă!
Ager descalec, vîz jos turtită
Albind o trîmbă învăluită...”

v. ¹*Ager*.

AGERESC (*agerit*, *agerire*), vb.; rendre plus vif, plus prompt, plus sagace. Reprezintă, ca verb, toate sensurile adjectivului *a g e r*, dar în grai se aude rar. Se poate zice: în lupte ostașul și calul amîndoi se *ageresc*; *agerește-ți* condeiful, *agerește-ți* vorba, dacă vrei să fii citit și ascultat; i s-a *agerit* mîntea...

v. ¹*Ager*.

362 AGEREȘTE, adv.; vivement, avec agilité. Bobb, I, 25: „*Agerește*, cu grabă, cu strădanie, cu minte bună; agiler, properato, solerter, ver-

sute“. Se întrebuițează în popor, deși este de o formațiune anormală, căci adverbii în -e ș t e presupun adjectivi în -e s c, pe cînd adjectiv a g e r e s c nu există, ci numai a g e r.

v. ^{1,2}Ager.

AGERÏME, s. f.; vivacité, promptitude, sagacité. Ca substantiv abstract, exprimă toate accepțiunile adjectivului a g e r.

Jipescu, *Opincaru*, p. 15: „țara banului ieste acolo unde știi să-l prășești mai cu *agerime*...”

v. *Ager*. — *Ageresc*.

AGERÏRE } v. *Ageresc*.
AGERÏT }

AGERUL-PĂMÎNTULUI, t. pop. de mythol.

v. ¹*Ager*.

AGÈSC, -Ă, adj.; dépendant de ou appartenant à un a g ă. Cuvîntul se întrebuița mai ales despre ostașii ce se afla sub porunca a g ă i.

Nic. Costin, *Letop.* II, 89: „(Nicolai-vodă) vrînd să facă căutare slujitorilor, din care să se trimiță o samă de salahori pe poronca împărătească, au poroncit cu câteva zile mai-nainte să fie toți siimenii hăt-mănești și cei *agești* de căutare gata...”

Gheorgachi, *Letop.* III, p. 298: „Vornicii de poartă, bulucbașii curții, bulucbașii hăt-mănești și *agești*, stau pe rîndueală...”

Tot așa „dărăbanții *agești*“ etc. (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 7).

v. *Agă*. — *Agă*.

AGESTÈSC s. **AGESTRÈSC** }
AGESTÏT s. **AGESTRÏT** } v. *Agestu*.
AGÈSTRU

AGÈSTU (pl. *agesturi*), s.n.; terre mêlée de pierres et de troncs d'arbres, chariée par l'eau et entravée dans sa marche par le tournant de la rivière, où elle s'arrête comme une sorte de tertre ou de digue; terrassement, retranchement; grosse buche. Sensul fundamental al cuvîntului este același ca în z ă g a z sau s t ă v i l a r; o p o p r i t u r ă, un ce cărat sau venit de aiuri și a ș e z a t pe loc ca o pedecă.

D. S. Fl. Marian (*Ornit.* I, 55) ne spune că-n Bucovina: „*agestru* înseamnă o rădicătură de pămînt amestecat cu fel de fel de lemne și petre, mai pe scurt tot ce aduce vara o apă repede și așează într-un loc la cotitura unui rîu sau pârîu. Iară cuvîntul acesta s-a format de la verbul a g e s t r i, -i r e, care înseamnă atîta cît a se opri, a se așeza într-un loc. Cum de s-a a g e s t r i t aceasta pe-aici? = cum de a ajuns și s-a oprit aceasta pe-aici? — Cuvintele acestea sint uzitate mai ales în părțile de la munte.”

E de îndreptat numai atîta, că nu *agestru* vine de la *agestrusc*, ci viceversa, după cum nu din „ageresc“ derivă „ager“, ci din „ager“ se formează „ageresc“.

Cuvîntul cu derivatele sale e cunoscut și-n Ardeal.

A. Pop, Transilvania, com. Năsăud-Singeorgiu: „*Agîestu* = lemn adus de gîrlă, tăiat sau netăiat. Se zice bunăoară: o pluat la munte și-i apa plină de *agîesturi*; țigani string *agîesturi* să aibă de foc. Alte exemple: Fugi de-aici să nu-ți dau una cu *agîestu* iesta! Tu iești un *agîestu*, nu iești de la noi. Nu te-ar ți (= fi) a g e s t i t Dumnezeu...“

La moții din Munții Apuseni ai Transilvaniei (Frâncu-Candrea, p.107) *agest* însemnează „loc scutit de vînt“.

Este din punct în punct latinul *aggestum*, care însemna ceva grămădit la un loc: „limum *aggestum*, luta *aggesta*, *aggestum* petrarum etc.“ În Pliniu ne întimpină chiar: „terra fluminibus *aggesta*“, iar în Marțial: „*aggesta* humo contumulare“, adică întocmai românul *agestu* de mai sus. Cu sensul de stavilă contra dușmanului, cuvîntul făcea parte din terminologia latină ostășească: „*Aggestus ex ramis arborum diversarum, et junco, et manipulis constructus*“ (Amm. Marcell.).

De aci urmează că cea corectă este forma transilvană: *agestu*; în forma bucovineană *agestru* s-a furișat un inorganic *r*, ceva ca în „salatră“ în loc de „salată“.

v. *Stăvilă* — *Zăgaz*.

AGET, subst. et adj.; désir, tendance, intention; disposé à. Cuvînt țărănesc din Moldova pe care l-a înregistrat răposatul Seulescu (*Arhiva Albinei, Suplem.*, 1845, nr. 11), aducînd ca exemple: „am *agit* să fac ceva; sint *agit* să fac ceva“, și derivîndu-l din lat. *agito*, de unde o formă nominală românească *aget*, întocmai ca *preaget*, din lat. „peragito“ și *cuguet*, din lat. „cogito = coagito“.

v. *Cuget*. — *Preaget*.

AGHESMUIÈSC (*aghesmuit, aghesmuire*), vb.; arroser avec de l'eau bénite. Se mai zice: *aiesmuiesc* și *iesmuiesc*. A stropi cu *aghiasmă* pentru a goni pe cel rău.

Alexandri, *Hartă rûzeșul*, sc. 4:

„Măriuca: De atunci cînd se leagă vreun hitru de mine, am leac de alungat dracu.

Hartă: Care leac?

Măriuca: Îl *aghesmuiesc* cu astă... labă, cum o numești d-ta.

Hartă: Dar pe mine, Măriucă, m-ai *aghesmui*?

Măriuca: Pe d-ta nu, bădică...“

v. *Aghiasmă*.

AGHESMUIÈRE. — v. *Aghesmuiesc*.

AGHESMUIT, -Ă, adj. și subst.; part. passé d' *aghesmuiesc*: arrosé avec de l'eau bénite. Stropit cu *aghiasmă* ca mijloc de vindecare

În sens ironic, mai ales când e vorba de cler, „t ă m î i a t și aghez-
muit“ însemnează: cu chef, mahmur, pe jumătate beat.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 453): „iaca
ne trezim cu popa Buligă Ciucălău din ulița Buciumenii, t ă m î i e t
și aghezmuīt gata des-dimineată, Dumnezeu să-l epure!..“

v. *Afum.* — ¹*Aghiasmă.*

AGHIASMATĂRIU (plur. *aghiasmatare*), s.n.; t. de théol.: 1. béni-
tier; 2. recueil d'oraisons. *Aghiasmatarīu* este orice vas cu *aghiasmă*
sau un loc făcut într-adins cu acest scop, din marmură, din metal sau
din altceva.

Lingă mănăstirea Agapia, în munții Moldovei, este o stîncă numită
de popor „peatra lui Aron-vodă“. Se crede că pe acolo s-ar fi aflat în
copilărie acest nenorocit domn, tovarăș al lui Mihaiu Viteazul. Stîncă
e găurită. „Această peatră, numită Aron-vodă, mai mulți secoli a ser-
vit de *aghiasmatarīu* soborului mănăstirii Agapia..“ (Melchisedec,
Notițe, p. 30).

În literatura noastră bisericească, începînd cam de pe la 1800, se
cheamă de asemenea *aghiasmatarīu* o adunare de acele rugăciuni pe
lingă cari se poate întrebuița stropirea cu a g h i a s m ă.

v. ¹*Aghiasmă.*

AGHIASMĂTECĂ s. **AGHISMĂTICĂ**, s.f.; t. de méd. pop.: plante que
l'on met dans de l'eau bénite et dont on se sert ensuite contre les
maléfices. La macedo-români „un fel de plantă de cîmp se cheamă
a g h i a s m ă“ (M. Iutza, Crușova). „*Aghismatică*, bună de farmeci;
bei cu a g h e a s m ă -m a r e“ (I. Nour, Bîrlad). — ?

v. *Aghiasmă.* — *-atec.* — *Busuioc.*

AGHIASMĂ s. **AIASMĂ**, s. f. ; t. de théol.: eau bénite. Grecul *ἀγίασμα*.
În Banat se zice și *iasmă* (S. Manguică). Este apa pe care preutul
o sfințește și care — se zice — nu se mai strică peste an, gonînd
pe drac și vindicînd boalele.

Ioan din Vinți, 1689, f. 189 b: „cândă cade ceva spurcată în vasul
cu vinulă sau cu untulă sau cu mișare sau într-altă ceva, și de va fi de
curăndă întreg neputredă, să lépede afară și să spēle altă vas curatū,
și să ia preutulă cădelnița să-l cădească, după acéia să toarne *aghiasmă*
d e l a s f ă n t a B o g o i a v l e n i e

în crucișă de 3 ori, și acéle
spurcate să le toarne în vasulă celū curatū...“
Nic. Costin, *Letop.* II, 113: „cum au trecut împăratul Petru Pru-
tul dincoace, i-au urât mitropolitul, blagoslovindu-l cu cruce, și cu
aghiasmă stropindu-l...“

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* II, 220, vorbind despre seceta cea
mare sub domnia lui Constantin Mavrocordat: „...și de multe ori strîn-
gea icoanele de pe la toate bisericile, scoțînd și sfințele moaște ale pra-
padoamnei Paraschive, mergănd mitropolitul și cu toți vlădicii și
preuții și domnul cu toată boierimea și slujitorii, strîngăndu-i cu
toții la un loc în grădina cea mare de supt curțile domnești, făcând
aghiazmă, cetînd moliftele de ploae...“

Jipescu, *Opincaru*, p. 133: „Popa are douo *aiazme*. Premaru vorbiește cu douo guri: cu una dăsgreunează p-ai lui, îi apără și-i păsuiește, cu alta ten-tețește pă tine și nu te slăbiește...”

Aghiasma ține un loc foarte însemnat în credințele și obiceiurile poporului: *aghiasmă* de la Bobotează, *aghiasmă* de la Sîn-Trif, busuiocul de la *aghiasmă*, turta cu *aghiasmă* etc., pe lângă cari și înjurăturile cu *aghiasmă*.

„La Bobotează femeile fac o turtă cu cenușă frământată cu *aghiasmă* și o păstrează pentru tot anul spre a sfinți cu dinsă vasele ce se spurcă din întimplare. Tot femeile toarnă *aghiasmă* pe mormintele răposăților, ba și pe mormintele copiilor născuți morți, cu credință că prin aceasta îi botează, și le pun și numele I o n ...“ (Tutova, com. Iepureni).

„Orice s-ar întâmpla unui sătean, de pildă: se îmbolnăvește cineva din casă, moare o vacă și altele, zice că i-i f ă c u t . Atunci aleargă îndată la vro babă să-i d e s f a c ă . Baba mehenghe îi desface, însă oile și celelalte dobitoace tot mor; nu-i merge bine; ce-i de făcut? Bietul om zice: mă las de dracu! Aleargă la popă, îl cheamă să facă *aghiazimă*...” (N. Habar, Vaslui, c. Negreștii).

„Busuiocul se întrebuițează de f i ș t o c la facerea *aghesmei* de către preot...” (I. Iordăchescu, Botoșani, c. Cristeștii).

„În ajunul zilei Sf. Ioan Botezătorul, când vine preotul pe la case cu botezul, fetele iau de la preot busuioc, și apoi noaptea se culcă pe locul unde a stropit preotul cu *agheazmă*, punînd busuioc sub perna pe care se culcă, și peste noapte visează pe viitorul soț...” (D. Gavrilescu, Constanța, com. Gîrliciu).

„În ziua Sf. Ion Botezătorul, des-de-dimineață, fiecare om la casa sa își b o t e z ă toate dobitoacele și clădirile cu *aiasmă* din ajun. Rămășița de *aiasmă* o păstrează pentru întrebuițarea peste an la tot felul de boale, și mai cu seamă pentru friguri, precum și pentru i e s m u i r e a vaselor ce se spurcă...” (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, com. Bogza).

„Între obiceiurile de la Bobotează este și luatul de la biserică a *aiasmei*, precum și a i e s m u i t u l vaselor. Cu cit apucă cineva *aiasmă* mai înainte, cu atit este mai bine. De aci apoi să vezi Inghesuială !...” (*Ibid.*).

„În ziua de Sf. Ion Botezătorul, poporul are obiceiul a b o t e z a vitele, viile, grădinele, coșarele, cotețele și chiar ogoarele cu *agheazma* din ziua de Bobotează...” (I. Chirvăsuță, Tecuci, com. Ionășești).

„Sf. Trifon sterpește tot soiul de vermi, cari fac stricăciuni pomelor. În ziua acestui sfînt unii din oameni cheamă pe preot de face *aghiazmă*, cu care stropesc pomii și semănăturile, precum grilele, oarzele și altele...” (Dăncescu, Vaslui, com. Ipatele).

„Poporul are obicei să stropască pomii și curechiul cu *aghiasmă* de la Sf. Trif, pentru a-i feri de omizi...” (Andronescu, Suceava, c. Litenii).

În fine, în omericile sale înjurături, între cari figurează pînă și „papucul Precistei“, românul nu uită nici *aghiasma*:

„Poporul suduie de arhanghel, de rai, de *agheazmă*, de naforă, de icoană, de luminare, de bodaprosti, de pomană...” (I. Vasiliu, Iași, com. Gropnița).

„La macedo-români fetele se spală la cap cu *aghiasmă* pentru ca să 366 le crească părul...” (M. Iutza, Crușova).

Aghiasma de la Bobotează se cheamă în specie: *aghiasmă mare* = αγιασμός μέγας (Du Cange, *Gloss. graec., ad voc.*).
v. *Bobotează*. — *Botez*. — *Busuioc*. — *Trif...*

²AGHIASMĂ. — v. *Aghiasmatecă*.

AGHIDOMA. — v. *Aidoma*.

AGHIOASE. — v. *Aghios*.

AGHIOS (plur. *aghioase*), s. n.; t. de théol.: l'invocation liturgique: saint, saint, saint; figur: ronflement, chanson monotone, enterrement. Grecul ἄγιος a despărut de mult din uzul bisericeii române; s-a păstrat însă în graiul poporan, luind un înțeles comic.

În vechi texturi bisericești:

Dosofteiu, *Liturgiar* (Utrănia), 1683, f. 60 a: „Să ne închinămŭ Tatălui și a lui său Fiū și Svântului Duhŭ, Svintei Troițe cei într-o ființă, cu Serafimiū strigândŭ: *Aghios, aghios, aghios* eștŭ, Domne...”

La plural se zicea: *aghiose*.

Dosofteiu, *Lit.*, f. 29 b: „Și cântă peaveții *aghiosele*, iară poporia-nii încă le dzăcŭ cu clirosulŭ așia: s v ă n t ŭ, s v ă n t ŭ, s v ă n t ŭ Domnulŭ Savaoțtŭ...”

O colindă din Ialomița:

„Cuvios preot Ion
Papuci negri încălța,
Toiag în mina lua,
Cărăruica apuca,
Cărăruica raiului,
Să meargă la sfinta rugă,
Sfinta rugă-n biserică,
Să se-nchine, să se roage
Și să-mi cinte *Aghioase*,
Aghios Isus Christoase...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 43)

De aci figurat: „a t r a g e *aghioase*“ însemnează nu numai a horcăi în somn, dar și a cînta ceva într-un mod monoton.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 46: „Mitrana, la față ca coaja de rac fierț în zeamă de usturoi, sosi cu dovleacul într-o tavă largă, spart în bucăți mari și galbene: aburi, groși și dulcegi, jucau încolăcindu-se din tavă pînă la grinzi. Lelea Safta, lăsîndu-i gura apă, aruncă pe spate marama, aninată de creștet, și de veselie t r a s e niște *aghioase* c-un glas tîrit, de amuți gălăgia șezătoarei:

Pentr-un măr de fată mare
Naiba aleargă călare...”

Iarăși figurat, „i-a cîntat popa *aghiosul*“ vrea să zică: a murit, -au înmormîntat, l-au prohodit.

A. Pann, *Prov.* III, 142:

„S-a îngroșat gluma
C-o să-i plîngă urma,
Că i-a c i n t a t popa *aghiosul*...”

v. *Aghiuiță*.

AGHISTÎNĂ s. GHISTÎNĂ, s. f.; t. de botan.: chataigne. Se aude în Ardeal în loc de c ă s t a n ă (*L.B.*). „Vorbă de formă ungrească: g e s z t e n y e” (*L.M.*).

v. *Căstan*.

AGHIUȚĂ, n. pr. masc.; t. popul. de mythol.: sorte de diable, diabolitin; fig. mauvais plaisant. „Nume comic dat dracului” (*L.M.*). Polysu: „*Aghiuiță*, der Teufel, böse Mensch”.

Cuvîntul e foarte răspîndit dincoace și dincolo de Carpați.

Are în popor o bogată sinonimică:

„Necuratului îi mai zice rumâni[i], il policresc: N a i b a, *Aghiuiță*, Dracu, Ucigă-l-viderea, C o r n e a, Ucigă-l-toaca, Diavolu, Idolu, Ucigă-l-tămîia, Satana, Spurcatu, Ucigă-l-crucea, Întunicatu, N o d e a, C o d e a...” (*Jipescu, Opinc.*, p. 114).

„Strigoile de lapte (cînd vor să ia mana de la vaci) împlă în dimineața de Sf. George călare pe taurii satului și-n peile goale. Ele iau laptele cu ajutorul dracului numit și *Aghiuiță*. Alte numi ale dracului sint: B a l ă, Bala-spurcată, Bălosul, M i c u ț u l, Ucigă-l-crucea...” (*G. Dobrin, Transilv., Făgăraș, com. Voila*).

Cu același sufix deminutival feminin -u ț ă, dracul se numește uneori T i c h i u ț ă, literalmente „petit bonnet”, din cauza minunatei „tichiuțe” care-l face nevăzut (*A. Iliescu, Dimbovița, com. Sărdanu*). Prin fuziune poporană între *Aghiuiță* și T i c h i u ț ă, s-a mai format apoi numele G h i g h i u ț ă.

„După credința poporului, mai marele dracilor este S c a r a o s c h i și ajutorul său G h i g h i u ț ă...” (*M. Busuioc, Suceava, c. Stolniceni*).

Vrăjile băbești par a fi una din specialitățile lui *Aghiuiță* pîntre ceilalți draci. „Darea în boghi, mai ales, are oleacă de amestec cu *Aghiuiță*, și de aceea mai întii boghii se descîntă puțin...” (*Stareț G. Theodorescu, Galați, Mavromol*).

În locuțiuni proverbiale se zice: „il f u r ă *Aghiuiță* = a adormit greu”; „nici *Aghiuiță* n u - l m a i s c o a t e d i n... = nu e scăpare”; „l - a l u a t *Aghiuiță* = a murit, a perit”.

Basmul *Voinicul cel cu cartea în mînă* (*Ispirescu, Legende*, p. 106): „În păharul ce dete lui Făt-Frumos amestecă, fără să știe el, nește buruieni adormitoare. Cum bău, îl și fură *Aghiuiță*. Căzu într-o amor-teală sor cu moartea. Capul îi bănănia într-o parte și într-alta...”

P. Ispirescu, *Poveștile unchiului sfătos*, p. 65: „Cum mi-i văzu viteazul, unde mi se apucă și mi le dete o snopeală, pînă ziseră că nu sint ei, și nu-i putu scoate din mîna lui nici *Aghiuiță*...”

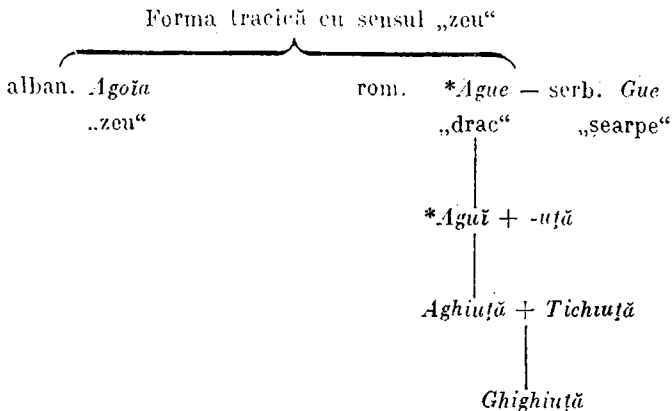
Jipescu, *Opincaru*, p. 66: „Numa cu ceapă, cu castraveți și cu mă-măligă goală, te duci iute pă copcă, prietene; te ia gaia fără timp, *Aghiuiță*, or Sfintu Aranghiel, ăl dă cere sufletu cînd e să moară

I. Rasti, în traducerea din Molière (*Vicleniile lui Scapin*, Bucur., 1836, p. 15): „Fugi de aici, să nu te văz în ochii mei! eu când eram în virsta ta înşelam şi pe *aghiuță*...”

Se crede că *Aghiuță* vine din grecul $\xi\gamma\iota\omicron\varsigma$ „sfânt“, aducându-se ca analogie pentru filiațiunea sensurilor ital. *s a n t o n e*, span. *s a n t o n* etc. (Cihac), cari însă nu dovedesc nimic, fiindcă nu însemnează pe „drac“. Tot așa puțin ar ajuta alăturarea locuțiunii poporane: „il fură *Aghiuță* = el adormi“ cu cealaltă locuțiune poporană: „il fură *S f i n t u l* = el adormi“, căci în primul caz adormirea este anume ca să se-ntimple ceva rău, ceea ce nu ne întimpină în cazul al doilea. O adevărată analogie pentru tranzițiunea logică „*s i n t = d r a c*“ se înfățișează numai atunci când un popor își schimbă religiunea cea veche pe o altă nouă. *Z e i i* de mai-nainte scad acum în ierarhie la treaptă de sfinți mărunței, sau chiar devin *d e m o n i*. Așa sanscritul *d ē v a* „zeu“, respins prin cultul zoroastric, s-a prefăcut la persi în *d a e v a* „demon“, neopersicul *d e v* sau *d i v*, bucharicul *d a i v a n g* „indrăcit, fermecat“ (Justi, *Handb.*, p. 144; cfr. Max Müller, *Selected Essays* II, 134). Dacă dară tot așa s-ar fi născut românul *Aghiuță*, ar urma atunci nu un împrumut modern din grecul $\xi\gamma\iota\omicron\varsigma$ „sânt“, ci existența unui *Ag-*, ca nume de zeitate, în panteonul autocton al Daciei. Mitologia dacică, și cea tracică în genere, e prea puțin cunoscută. Este sigur însă că la albanezi, posteritate directă a tracilor, în cîntecel lor cele mai vechi, după dialectul gheghic, *A g o*, articulat *A g o i a*, însemnează „Dumnezeu“ (Hahn, *Alb. Stud.*, *Lex.*, p. 1; Camarda, *Gramm.* I, 122).

Tulpina românului *Aghiuță* cată să fi fost de formă feminină, ca în „naibă“, „popă“, „tată“ etc., căci altfel sufixul ar fi -uț, nu -uță. Albanezului articulat *A g o i a* ar corespunde un prototip românesc *A g u e*, cu articolul aglutinat întocmai ca în italianul „*Iddio = Il Dio*“. Din *A g u e* vine deminutivul *A g u i - u ț ă*, contras apoi în *Aghiuță*. Această ipoteză se verifică. *A g u e*, sub forma redusă *g u e*, se regăsește la serbi cu sensul de element diabolic, „șearpe“, „balaur“, „drac“, și se regăsește tocmai ca un împrumut de la români, căci nici într-unul din dialectele slavice nu se află. Este dară aproape sigură originea dacică a românului *Aghiuță*, care nici într-un caz n-are a face cu grecul $\xi\gamma\iota\omicron\varsigma$.

Genealogia cuvintului:

v. *Ghighiuță*. — *Tichiuță*.

AGIALIC (plur. *agialicuri*), s.n.; pelerinage à Jérusalem. Turcul h â d j i l y q sau a d j i l y q (Cihac). „Locurile sînte, unde merg credincioșii spre închinare, și călătoria la aceste locuri“ (*L.M.*).

v. *Hagialic*.

AGICĂ, s. f.; pèlerine, celle qui a fait le pèlerinage à Jérusalem. „Feminin din a g i u; femeia care a călătorit sau călătorește la Locurile-sînte“ (*L.M.*).

v. *Agiu*. — *Hagică*.

AGIDOMA. — v. *Aidoma*.

AGIE, s.f.; dignité d'a g ă, préfecture de police, fonction du préfet de police.

1. *Agie* „dignité“:

Miron Costin, *Letop.* I, 337: „(Ștefan-vodă Gheorghie) după ce s-au înscris cu Ghica vornicul, pre feciorul lui l-au b o i e r i t cu *agia*...“

2. *Agie* „fonction“:

Enachi Coșălniceanu. *Letop.* III, p. 217: „Costache Purice, ce fusăse și a g ă aice în Iași, care mai nainte cu câteva luni, până a nu-i veni mazilia, îl miluisă domnul său cu stărostia Focșenilor, după ce-l scoasă din *agie*...“

3. *Agie* „préfecture“:

Costache Negruzzi, *Zoe* IV: „un zapciu al *agiei* oprea carăle să nu se vire pînă după trecerea alaiului...“

v. *Agă*.

AGIMĂ. — *Hagimă*.

AGIU (plur. *agii*), s.m.; pèlerin, celui qui a fait le pèlerinage à Jérusalem. Turcul h â d j i sau a d j i (Cihac). „Cel ce călătorește sau a călătorit spre închinare la Locurile-sînte“ (*L.M.*).

v. *Hagi*. — *Hagiu*.

¹**AGIÛD** s. **AJÛD**, n. pr. masc. loc.; nom d'un bourg et d'un village en Moldavie. *Agiudul* propriu-zis, orașel foarte vechi în districtul Putna, fără vreo însemnătate deja în secolul XVII, cînd Cantemir îl caracteriza: „non magni momenti est oppidum superius ad fluvium Sireth“ (*Descr. Mold.*, p. 12), este astăzi un simplu sat purtînd numele de *Agiudul-vechi*. El a scăpătat din ce în ce mai mult de la 1794 încoace, cînd o mare parte din locuitori, îngroziți de deseale vărsări ale Siretului, s-au strămutat într-o localitate din apropiere, numită de atunci *Agiudul-nou*, care a devenit tîrgușor și reședință a subprefecturii.

În timpul lui Ștefan cel Mare, *Agiudul* — rostit *Ajud* — era un punct comercial pentru tranzitul postavurilor din Polonia prin Moldova

spre Muntenia. În tractatul moldo-polon din 1460 (*A.I.R.* II, 173) se zice că acolo (оу *Ижсада*) se plătea vamă cite doi galbeni de un car cu postavuri.

Cea mai veche mențiune despre *Agiud* ne întimpină în convențiunea comercială din 1433 între domnul moldovenesc Ilieș și sașii din Transilvania. Originalul se află în Arhivul Național din Sibiu (*Tab. Sax.*, nr. 67), iar o copie în *Exercitationes diplomaticae* de Eder (Hermannstadt, 1802, ms. în Bibliot. evangelică din Brașov, 26, b, in-4). Iată pasagiul: „cum dicti Cives (Cibinienses) ac universi alii mercatores dictorum Sedium (Saxonicarium) aut alter eorum quando-cunque cum eorum venalibus seu mercibus terram dominii nostri (Moldaviensis) subintraverint, extunc in oppido nostro *Egyd* h a l m a computatis eorum rebus venalibus de qualibet marca dent quatuor grossos monetae terrae nostrae pro tributo...”

Prin urmare, primitivul nume al acestui orașel este „Movila lui *Agiud* = E g y d-halma“, iar *Agiud* nu e decât o formă românească a lui E g y d „Aegidius“, un nume greco-latin care în veacul de mijloc se obicinuia mult în Ungaria (Fejér, *Cod. diplom. Hung., Index*, p. 6); ba și la români, *Agiud* = A e g i d i u s se auzea pînă-n secolul XVII. D. Al. Papadopol-Calimah ne-a atras atențiunea asupra unui act municipal de la Huși (Melchisedec, *Chron. Huș.*, II, 40), în care figurează: „Fătul ot Stroești i Florea ot Boțești i Lorinți i Măteiu A j o d (*Ижод*)...”

v. *Aiud*. — *-ud*.

²AGIÛD, n.pr. masc. pers.; Aegydius.

v. ¹*Agiud*.

AGIUDEAN, -Ă, adj. et subst.; habitant ou dépendant d' A g i u d.

v. ¹*Agiud*.

AGIUDÈNI, n. pr. loc.; nom d'un village en Moldavie. Un mare sat în districtul Roman (Frunzescu, *Dict. topogr.*, p. 3), care și-a căpătat numirea în secolul trecut de la o colonie venită din A g i u d, iar mai-nainte se chema „Iugani“ (Melchisedec, *Notițe*, p. 116).

v. ¹*Agiud*.

AGIÛDUMA. — v. *Aidoma*.

AGIÛN. — v. *Ajun*.

AGIÛNG. — v. *Ajung*.

AGIÛT. — v. *Ajut*.

AGĪMBALĂ, s.f.; epilepsie, maladie grave. Cuvînt întrebuițat la românii ardeleni din regiunea Năsăudului (*Gazeta Transilvaniei*, 1887, 371

nr. 262): „*agîmbală* = stropşală, nevoie, boală rea“; şi tot acolo verbul „a a g i m b a = a stropşi, a apuca pe cineva nevoie“.

În latina medievală *g a m b a* se numea un fel de boală de piele: „*unguentum ad sanandas g a m b a s et omnes plagas*“, zice tratatul de chirurgie a lui Constantin Africanul (Du Cange, v. *Gamba*). Ca termen medical, cuvîntul a pătruns atunci şi la slavi, căci în paleoslavica *гж-бавъ* (rostit: *gom-bavû*) însemnează „lepros“, *гжеба* (*gomba*) — „burete“, litvanul *g u m b a s* „burete“ şi „umflătură pe corp“ etc. (Miklosich, *Etymol. Wtb.*, 71). De aci vine şi românul *agîmbală*, a g i m b e z, prin prepoziţionalul *a* (= lat. *a d*), cu o schimbare însă a sensului patologic.

v. *Boală*. — *Gubav*.

AGÎMBEZ. — v. *Agîmbală*.

AGLICĂ (plur. *aglici*), s.f.; t. de botan.: 1. *Spiraea filipendula*, *Filipendule*; 2. *Primula officinalis*, *primevère*. În primul sens, sinonim cu *teişor*; în al doilea, cu *ciuboţica-cucului*.

În grai, cuvîntul s-a diferenţiat într-o mulţime de forme, unele masculine, altele feminine. Tipul masculin se aplică mai cu deosebire la „*Primula officinalis*“, avînd flori galbene şi care se cheamă, după localităţi: *agliciu*, *agliš* şi chiar *angliciu*. Tipul feminin, aplicat mai în specie la „*Spiraea filipendula*“, ale cărui flori sînt albe, prezintă variante: *aglică*, *anglică*, *oglică*, *oglice*, *oglicie*, *iglice*, *agrice*. Prin forma nazalizată *anglică* şi *angliciu*, acest termen se confundă cu numele unei alte plante: *a n g h e l i c ă*.

Benkö, 1783 (ap. Molnár, *Magyar Könyvház* II, 410): „*Primula veris*, valachice *Aglits*...“

Sava Bărcianu: „*Aglică*, die Engelwurz, Brustwurz. *Agliciu*, die Schlüsselblume...“

Dr. Polysu: „*Aglică*, die Angelika, Engelwurz“.

Pontbriant: „*Aglică*, primevère“.

Poienaar, F. Aaron, Hill: „*Primevère*, *agliciu*, *agliš*, o plantă care iese întîi primăvara“.

Dr. Brîndză, *Prodrom*, p. 58, 410: „*Aglică*, *oglice*, *Spiraea filipendula*. *Angliciu*, *Primula officinalis*“.

Sim. Manguică, *Familia*, 1874, p. 586: „*Aglice*, *oglice*, *agrice* = *primula*“.

„*Aglicea* cu floarea albă, bujor cu floarea roşie, drăgaica cu floarea galbenă...“ (G. Popescu, Olt, c. Viişoara-Mărunţei).

„*Oglicea* are o floare albă şi un miros plăcut; creşte pînă la 15 cm.“ (P. Bădescu, Dolj, c. Filiaşi).

„Bujorul e un stol la un loc, făcînd pînă la 20 flori dintr-un stol. *Oglicea* are floarea albă compusă din mai multe floricele mărunte; ea creşte tot pe unde creşte bujorul, însă un singur fir într-un loc, iar nu în stol...“ (I. Georgescu, Dolj, c. Gubaucea).

Numai în Haţeg *aglică* se aplică exclusiv la „*primula*“, şi de aceea se aude acolo în gura poporului: „Înalt ca bradul, tare ca stejarul, frumos ca trandafirul, galben ca *aglica*“ (P. Olteanu, Transilv., Haţeg). E probabil însă că aci prin *galben* se înţelege mai mult „palid“, adică ceea ce un poet numea:

„Vedeți cit e de slabă și cit e de frumoasă !
Ce galbenă albă a ță...”

(Boliac, *Fata de țigan*)

În adevăr, pentru culoarea galbenă propriu-zisă poporul caută asemănare în *drăgăică* și mai ales în *șofran*, nu în *aglică*.

În orice caz, semnificațiunea cea mai răspîdită a cuvîntului este cea de „filipendule”, apoi pe a doua treaptă „primeverè”. Identificarea cu „angélique” rezultă dintr-o amalgamare fonetică. Ca o simplă eroare trebui privită la Baronzi (*Limba*, 127): „*Agliciu*, Galantine”. În fine, în *Vocabularul* lui Costinescu: „*Aglică* = Gazon d'Espagne” poate să fie o confuziune între *aglică* și cuvîntul *glie* „gazon”.

În poezia poporană, *aglică* nu e tocmai deasă.

În cîntecul *Ariciului*, după variantul din Dolj (P. Ciocilteu, c. Galiciuica):

„Frunză verde trei *oglici*,
Arici pogonici!
Cu plântici
De sfirc de bici,
Arici pogonici...”

Într-o doină muntenească:

„Foaie verde trei *aglici*,
De v-oi mai găsi p-aici,
O să mă fac pricolici,
Că la toate v-am plăcut,
Pe toate-o să vă sărut...”

(G.D. Teodorescu, *Pocz. pop.*, 320)

Într-o altă doină:

„— Foicică
De *aglică*,
Pivnicioara-i mititică,
Cîrcimăreasa-i frumoșică...”

(*Ibid.*, 331)

În balada *Meșterul Manole*:

„Foaie de *aglică*,
Într-o duminică,
Într-o zi cu soare,
Într-o sărbătoare...”

(*Ibid.*, 467)

„*Oglicia* înflorește pe la finea lui mai și-n primele zile ale lui iunie. Floarea ei răspîndește o aromă pătrunzătoare. În stare uscată, vinarii o întrebuintează la aromatizarea vinurilor. În județul Olt, în fiecare an, în ultima zi a simbetei-morților, copilele de prin sate merg în cîrduri în livezi spre a culege *oglicie*, făcînd atîtea chite sau buchete cîte oale poate împărți familia a doua zi în memoria morților săi. Chitele de *oglicii*, puse la mînușa oalei plină cu apă ori cu lapte, cu bulz, cu colivă și o luminare dasupra, se împart la lume în dimineța simbetei-morților. Mai au românii obiceiul de a culege din vară chite de

oglicii și de a le păstra în timpul iernei în casă, înfipte în grinzi sub tavan..." (A. P. Radianu, inspector agricol).

Ceva analog există și-n Banat. „Astfel — zice d.S. Manguică (Căilindar, 1881, p. 140) — ghiociei, *agricele* (oglicele, iglicele), micșunele, cocoșei etc., când înfloresc primăvara și se capătă mai întâi, se sacrifică mărților spre aducere aminte..."

O frumoasă legendă poporană despre *aglică*, vezi mai jos la forma deminutivă a g l i c e l.

Unii au căutat originea cuvîntului în serbul *j a g l i k a*, atribuind acestuia sensul de „primeveră” și înrudindu-l cu slavicele „jagnici” care vrea să zică „miel” (Cihac). Serbul *j a g l i k a* n-are a face cu „jagnici” (= lat. *agnus*), ci este un deminutiv din „jagla”, explicat de Karadžić: „granum zae tostione diruptum”. Nici într-un dialect slavice derivatele din tulpina „jagla” nu însemnează „primeveră”, nici „fili-pendule” sau altceva apropiat (Budilowicz, *Pervobytnye Slawiane*, t. I, p. 97, nr. 13).

De unde dară se trage cuvîntul?

Din cauza florilor celor a l b e ale *agliciei*, ar fi foarte ademenitor de a bănuî în numele ei vorba cumanică a g h l i c „albeață” (Kun, *Cod. Cumanicus*, p. 248), care corespunde turcului a k l e k. Noi preferim însă o altă etimologie.

Termenul latin „filipendula” (= *filum, pendere*) vine din particularitatea acestei plante de a avea o rădăcină compusă din f i r e pe cari s p i n z u r ă din distanță în distanță tubercule. Numele românesc, pe de altă parte, se datorește anume tuberculelor celor acățate ca nește c e p e. Este grecele *ἀγλῖς* „cățel de ceapă”, „gousse d’ail”. Să se observe că zambila „jacinthe”, dintr-o cauză analoagă, se cheamă franțuzește „a i l de chien” sau „o i g n o n sauvage”, italienește „c i p o l l e canine” (Nemnich), iar grecește se zicea *ἀγαλλίς* (Hesych.), o formă dialectică din *ἀγλῖς* (Benfey, *Griech. Wurzellex.* I, 148).

v. *Aișor*. — *Aior*. — ²*Aiuș*. — ¹*Alunele*.

A noastră *aglică* se alătură dară la c r i n, d a f i n, t r a n d a f i r, g a r o a f ă și alți termeni românești botanici de provenință greacă; ba încă este de o provenință foarte veche, deoarece *ἀγλῖς* nu se află în neogreaca. Dacă latinul *-gl-* n-ar trebui să treacă la români în *-ghi-*, atunci s-ar putea admite chiar o formă intermediară latină rustică a g l i - c e a, cu același sufix ca în „rosă-cea” sau „pani-cea”, de unde d-a dreptul *aglice*. Contra unei asemenea mijlociri italiene mai este o pedecă nu mai puțin gravă. Într-o vorbă moștenită din latina ar fi inexplicabilă trecerea lui *ag-* la *og-* în forma *oglice*, pe cînd într-un cuvînt împrumutat din greaca inițialul *o-* rezultă din aglutinarea articolului nostru indefinit: *oglice* = *o* + *ἀγλῖς*, tot așa ca *o m i d ă* = *o* + *μῖδας*. Prin urmare, cată să înlăturăm intermediul latin, mîntînînd filiațiunea greacă imediată.

Din *ἀγλῖς*, chiar la greci putea să fi existat adjectivul *ἀγλικός* „semblabilă la la gousse d’ail”, după cum a existat *παραμικός*, de la *παραμῖς* (Budenz, *Das Suffix κός*, p. 25). De aci, din *ἀγλικός*, *ἀγλική* — *aglic*; *aglică*. Această ipoteză însă nu e necesară. Varianturile române *aglică* și *aglice* cu masculinul *agliš* și *agliciu* se referă între ele întocmai ca pituliș, pitulică, pitulice și pituliciu (Marian,

agrice, cu tulpina ca în a g r u și a g r e ș, este analogică și de tot rară.

v. *Aglicel.* — *Crin.* — *Ciuboțica-cucului.* — *Garoafă.* — *Ghiocel.* — *Oglice.* — *Omidă.* — *Sglăvoc.* — *Teișor.* — *Trandafir...*

AGLICE. — v. *Aglică.*

AGLICEĂ. — v. *Aglicel.*

AGLICÈL s. **AGLICEĂ** (plur. *aglicei* s. *aglicèle*), s.m. și f.; t. de botan.: diminutiv d' a g l i c i u: petite filipendule, petite primevère.

Jipescu, *Opincaru*, p. 74, enumerind „buruienili pîntru băut și dă leacuri”: „sunătoare, sulhină albă, *aglicei*, gălbioară, rădăcini de brusturas...”

Ca deminutiv, din forma feminină a g l i c ă sau a g l i c e, este *agliceă*, în Banat *agriceă*.

S. Mangiucă, *Călindar*, 1881: „(În luna lui Mărțișor) ghiocelii mici (*Galantus nivalis*), micșunelele (*Hepatica triloba*), cocoșei (*Erythronium dens canis*), viorelele (*Viola silvestris*), pupăza (*Orobis vernus*), rujițele (*Rosa canina*), fragile (*Fragaria vesca*), brebeneii (*Corydalis bulbosa*) și *agricelele* (*P r i m u l a a c a u l i s*), toate aceste flori, acum în luna lui Mărțișor adunate și împreunate, se leagă laolaltă și astfel se aruncă în apă curgătoare, spre a le duce apa în sinul său întru iertarea păcatelor celuia ce le-a împreunat iarăși și aruncat în apă, căci aceste flori se socot ca 8 frați (4 frați și 4 surori) și un tată (ghiocelul), izgoniți și în lume risipiți de mama vitregă, după cari tatăl lor, ghiocelul, a plecat spre a-i căuta și iarăși a-i împreuna...”

v. *Aglică.*

AGLICIU } v. *Aglică.*
AGLIȘ }

AGNEȚ, s.m.; t. de théol.: hostie, Agnus. „Bucată de pine de formă aproape cubică, ce preutul taie și scoate din mijlocul altei pini mai mari numită prescură. Prin această operațiune mistică se figurează junghierea m i e l u l u i lui Dumnezeu, și cu părticelele din *agneț* credincioșii se comunică ca cu corpul lui Christ“ (*L.M.*).

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 37: „cutie de argint rătundă poleită pre denlăuntru dă treaba svântului *agnețu*...”

Varlam, 1643, f. 45 b: „de te miri că trupul să frânge bucâți cândă să înparte svântulă *agneț*, dară cumă iaste Hristos întregă în toate bucâțile, miră-te și de această cândă zdrobești oglinda în mici bucâți, iară chipul omului nu să zdrobește într-ânsa, ce în toate bucâțile să vede întreg...”

Cuvîntul s-a luat fără nici o modificare din terminologia liturgică slavică: агнецъ, întocmai precum polonii sau bohemii au luat fără nici o modificare din terminologia liturgică latină pe a g n u s. Negreșit, prin tulpină ario-europee, slavieul a g n ũ este din punct în punct 375

aceiași cuvînt cu latinul *agnus*, dar pe deminutivul slavice *agne* ț românil l-a păstrat nou-noușor într-o cămară închisă, ca pe o haină ce se poartă o dată pe an, pe cînd deminutivul latin *agnellus*, asimilîndu-și-l pe deplin, prin deasă întrebuițare, după legile fonetice proprii, l-a prefăcut în *miele*.

v. *Miel*.

AGOAIE, s.f.; femme d'un *agă*. Din *agă* s-a format *agoaie* după analogia cuvintelor mai vechi ca: *armășoai* din „*armaș*“, *comisoaie* din „*comis*“ etc., în cari sufixul *-oaie* corespunde sufixului *-easă* în: „*logofeteasă*“, „*vorniceasă*“ și altele.

La Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 9, *agă* Neamuș zice cătră nevastă-sa: „*Taci, muiere nerușinată... De mină nu-i mai fi agoaie...*“

v. *Agă*. — *-oaie*.

AGOLSUNĂ. *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Agolsună*. Vacuum sonat“. Autorul a dat aci drept un singur cuvînt propozițiunea „*sună a gol*“, unde „*a gol*“ nu este adverb, ci o construcțiune sintactică neaglutinată, întocmai ca în: *sună a spart*, *miroasă a ceapă* etc.

v. ¹³*A*.

AGONISEALĂ (plur. *agoniseli*), s.f.; acquisition, gain, profit, produit du travail ou de la peine. Sinonim cu *agonisire* și cu *agonisită*, circulînd în grai mai mult decît cel dentii, dar mai puțin decît al doilea.

A. Pann, *Prov.* I, 150: „*Greierile în vremea agoniselii cîntă, și iarna cere să se împrumute...*“

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 28: „*au den vama peștelui, au den vama altor bucate ce se vor vende, au den judecăți, au den prăzi, au veri den ce arū hi agoniseala acei vāmi, den toate să aihă a luare mănăstirea al treilea ban...*“

Dosofteiu, 1680, f.133 b: „*Cătū să de măriră lucrurile tale, Domne; toate cu-nțălepciune le feceș; s-au înlut pământul de agonisala ta...*“, unde *agoniseală* rezultă din „*feceși*“ și „*lucrurile*“.

„*Albinele cari lucrează, p-aici se zic alghine; cele cari nu fac nimic, ci mîmîncă agoniseala albinelor lucrătoare, se numesc trîntori...*“ (T. Theodorescu, *Ialomița*, cu. *Lupșeanu*).

v. *Agoniseșc*. — *Agonisită*.

AGONISEȘC (*agonisit, agonisire*), vb.; acquérir, gagner laborieusement, à la sueur du front. „*A aduna foloase cu mari osteneți*“ (*Costinescu*),

E sinonim cu *cîștig*:

Codicele Voronețian, circa 1550:
Act. Ap. XXII, 28: „*eu cu multu
prețu agonisiu ačasta cetate*“.

Biblia, 1688:
„*...eu cu multă cheltuială poliția
ačasta amū căștigat...*“

Ep. Petr. I, V, 5: „urul alăltui
supuindu-se, smerită mândrie *ago-*
nisiți...“

Dosofteiu, 1680:

Ps. LXXIII: „Ț-ad aminte de zborul
tău ă-ai *agonisit* dintăi...“

„...unulū la alaltū plecându-vă,
smereniia intru voi căștigați...“

Silvestru, 1651:

„Adu-ți aminte de adunăriia ta,
săborulu carele țe-ai căștiga tu
dentăiu...“

A. Pann, *Prov.* II, 153:

„La mult iar ca să c i ș t i g e
Niciodată nu se-nfige,
Ci pe cit *s-agonisească*
Dajdia ca să-și plătească...“

De asemenea, *agonisesc* e sinonim cu *d o b î n d e s c*.

Balada *Badiul*:

„Badiul tot măcelărește,
Gălbenet că *d o b î n d e ș t e*,
Cu bănet se-mbogățește,
Mulți dușmani *agonisește...*“

(G.D. Teodorescu. *Poez. pop.* 538)

Samuil Clain, *Învățăături* (Blaj, 1784), p. 13: „Să ne aducem
aminte cumū că lumea tréce, și chipul ei; iară celū ce face voia lui
D-zeu petréce în véci, celū ce-și *agonisește* fapte bune *d o b î n d e ș t e*
înpărăția...“

În fine, *agonisesc* e sinonim cu *c a p ă t*.

De cîtetrele: *c a p ă t*, *d o b î n d e s c*, *c i ș t i g* — *agonisesc*
se deosebește prin elementul unei stăruințe îndelungate. Poate să
c i ș t i g e cineva din întîmplare, poate să *d o b î n d e a s c ă* prin
îndrăzneală, poate să *c a p e t e* în dăruială; însă nu *agonisește* decît
prin trudă, prin muncă, prin răbdarea de a strînge picătură cu picătură.

v. *Capăt*. — *Ciștig*. — *Dobîndesc*.

Miron Costin, *Letop.* I, 307: „așa cu a ne v o e se *agonisește* ce
se perde o dată...“

Dosofteiu, 1673, f. 60 b:

„Că lumia aciasta-i ca o miză mică,
Omul cât de-a-hiria iaste o nemică,
De vrîame ce triace ca o umbră rară:
Zădar să t r u d i a ș t e de dză până-n sară
De-ș *agoniștaște* s-aibă și pre mâne;
S t r i n s u r a ce strînge nu ști cui rămâne...“

Doina Jianului:

„Stau în drum să mă gîndesc
Ce s-apuc, ce să m u n c e s c
Pînea să-mi *agonisesc...*“

Și lucruri bune, și de cele rele se pot c i ș t i g a, se pot c ă p ă t a ori d o b i n d i deodată sau într-un timp scurt; pe cînd se *agonisește* ceva, bun sau rău, numai printr-o luptă grea și de mult timp.

I. Canta, *Letop.* III, 182: „... măcar că vaci nu rămăsese la locuitorii țării, dară de vreme că văcăritului tot trebuia să dea sumă de bani, și o babă săracă ce torcea în furcă să-și *agonisească* hrana și comăndul său trebuia la acea vreme să dea și ea bani la văcărit...”

Doină din Moldova:

„De cînd plaiul am lăsat,
Traiul bun eu l-am uitat,
Arma-n sin mi-au ruginit,
Nimic n-am *agonisit*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 257)

Doină din Ardeal:

„Ce hasnă că tot slujești
Și nimic n-*agonisești*?
Făr' slujești pe-o țundră sură
Și pe-o pipă cu ciutură!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 409)

Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 198): „pre săraci nimene de nimic să nu-i băntuieți din ce ar *agonesi* toamna prin deal...”

Ca termen juridic, „avere *agonisită*“ era aceea pe care cineva și-o făcuse singur, în opozițiune cu „avere m o ș t e n i t ă“ sau „d e n b ă t r ă n i“, adecă rămasă de la părinți.

Pravila Moldov., 1646, f. 50: „De vréme ce ocinele ucigătorîului pogor d e n b ă t r ă n i, ce să dzice d e l a p ă r i n ț ũ, atunce cuconii ucigătorîului nu-ș vorū piarde ocinele ce li să vin de la moșu-său, nice vor putia să fie domnești; ce să vor lua ocinele ce va fi *agonisitū* ucigătorîulū...”

Cu sens figurat:

„A-și *agonisi* viața = sein Leben erwerben, sich Unterhalt verschaffen“ (Dr. Polysu).

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. VII, p. 1: „smereniia céia buna nu numai cicea dulceața și treaba *agonisêște*, ce și în céia lume gătêște și *agonisêște* dulceața”...

Cantemir, *Divanul lumii*, 1698 (*A.I.R.* II, 164): „neorînduite și fără ispravă pofte, carile, prin ale noastre iarăș păcate, noao prăpădenie și peire a ne *agonisi* pot...”

N. Muste, *Letop.* III, 60: „iată ce *agonisește* zavistia, cum află vreme neprietenul de-și isprăvește trebile lui...”

Din punctul de vedere curat material, românul *agonisesc* este, negreșit, grecul ἀγωνίζω, la aorist ἀγωνισα (Cihac); sub raportul logic însă, e un produs al cugetării proprii românești, căci vorba greacă însemnează „luptă“, niciodată „cîștig“. Asociațiunea de idei între cîștig și luptă, înlănțuirea ambelor noțiuni și identificarea lor, nu e grecească. Din latinul l u c r u m „cîștig“, românul a făcut l u c r u „muncesc“; din grecul ἀγωνίζωμαι „muncesc“, el a făcut *agonisesc* „cîștig“. Nici o muncă temeinică fără cîștig; nici un cîștig trainic fără muncă.

Este interesant a constata că la macedo-români cuvîntul există numai în înțeles de „zor“, „grabă“, mai apropiat de cel grecesc (Dr.

Obedenaru, *Diçt.*, ms., în Acad. Rom.), și chiar cu sensul cel curat grecesc de „luptă“ (Miklosich, *Rumun. Untersuch.* II, 11), pe care în daco-româna abia îl amintește pînă la un punct numirea danțului poporan „a g ă n ă u l“.

v. *Acolisesc.* — *Agănău.* — *Agoniseală.* — *Agonisită.*

AGONISIRE (plur. *agonisiri*), s.f.; l'infiniŧif d' a g o n i s e s c pris substantivement: acquisition, profit. Același sens cu a g o n i s e a l ă și cu a g o n i s i t ă.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 33: „și în fundul mării a mă afunda, și în mijlocul focului a mă arunca, și nici cum vieții mele a cruța, nu mă voi feri; numai precum toți cei cu socoteală în lume, așa și eu, nu numai pentru *agonisirea*, ce și pentru paza cinstei mă nevoesc...“

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 262: „Văzând domnul (Grigorie Ghica) aice în Iași o mândrie la pămănteni, purtând fieștecare cumășuri scumpe și blane, care nu era fieștecare harnic de *agonisire* după straele ce purta; și sta domnul de gândia ce a g o n i s i t ă poate să le dee ca să cuprindă cheltueala lor, și nu putea găsi cu gândul mărieisale, și cunoștea că se sting cu straele lor și a femeelor, și sta de se mira ce va face...“

v. *Agonisesc.* — *Agoniseală.* — *Agonisită.* — *-eală.*

AGONISIT, -Ă, adj.; part. passé d' a g o n i s e s c: acquis, gagné avec peine. Funcționează ca adjectiv: lucru *agonisit*, moșie *agonisită*, banii *agonisiți* prin trudă etc.; la masculin rareori se întrebuițează ca substantiv: „*agonisitul* cuiva“, ci numai la feminin: „*agonisita* cuiva“.

v. *Agonisesc.* — *Agonisită.*

AGONISITĂ (plur. *agonisite*), s.f.; part. passé fém. d' a g o n i s e s c pris substantivement: acquisition, gain, profit, bénéfice, quelque chose gagnée à la sueur du front. Nu se deosebește prin sens de a g o n i s e a l ă și a g o n i s i r e, dar este cel mai întrebuițat din citetrelle.

Nic. Costin, *Letop.* II, 94: „...pentru hotarele țîrgurilor domnești, de la o vreme se deprinsăse domnii cei mai de curând a da și a boieri și altora, așa căt n-au rămas loc deosebit pentru hrana și *agonisita* pe dinsul țîrgurilor...“

Neculcea, *Letop.* II, 301: „Moldoveni mulți și feciori de boieri se ducea la lefe, unii la moscali, unii la leși, unii la Racoți, unii la șved pentru *agonisită*...“

N. Muste, *Letop.* III, 42: „toată *agonisita* acestui pămănt stupii sănt, și cu aceștii își plătesc boierii și mănăstirile birurile și își țin casele...“

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 139: „Iară una dintre albine zisă: eu astăzi în cîmp pentru *agonisită* eșînd și printre erbi și flori miare cercînd...“

Zilot, *Cron.*, p. 51: „boierii toți, iar mai virtos ai Craiovei, că se întoarseră ticăloșii din fugă după arderea ei, unii traseră în orașe, alții pe la moșii pe afară, și-și căuta risipa fiecare îndreptîndu-și veniturile caselor lor și bucurîndu-se că s-au mai văzut o dată pe la nemestii; 379

neguțătorii își întinseră mreșile neguțătorilor, împrăștiindu-se pe la bilciuri și făcându-și tot felul de pornire fieștecare într-a sa neguțătorie, bucurîndu-se și ei că s-au izbăvit de lanțul fricei; țărani birnici se apucaseră cu temeiu de lucrarea pămîntului, de sămănatură îndestulată, și altele care se pleacă în teapa lor; și cu un cuvînt, toți lăcuiitorii țării, care cu una, care cu alta, își căuta de *agonisita* lor..."

v. *Agonisesc.* — *Agonisire.* — *Agoniseală.*

AGOST, s.m.; le mois d' Août. *Dicționar ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Agost. Augustus*“.

v. *Agust.* — *Gustar.*

AGRĂIESC (*agrăit, agrăire*), vb.; adresser la parole, faire une allocution. Cuvîntul se întrebuițează peste Carpați.

„Albinele se prind într-o coșniță carea se unge mai întii cu floarea-stupilor. Cel care le prinde, le fluieră și le *agrăiește*: puișorii mei, puișorii mei, așezați-vă jos! După ce ele se pun pe o cloambă, le pune coșnița aproape și le zice: băgați-vă-n casa voastră, că-i grijită și frumoasă, puișorii mei...” (P. Olteanu, Huniadoara, com. Hațeg).

Este slavicul *grăiesc*, care însă prin prepozițiunea *a* (= lat. *ad*) capătă sensul latinului „*adloquor* (*alloquor*)“.

v. *Agrămădesc.* — *Grăiesc.*

AGRĂIRE } v. *Agrăiesc.*
AGRĂIT }

AGRĂMĂDESC (*agrămădit, agrămădire*), vb.; accumuler, amonceler, tasser. Se aude peste Carpați.

„Zmeii răstoarnă tot și toate, chiar fîntînile le întore cu fundul în sus de se trezesc înotînd în apă. Zmeii *agrămădesc* munții și bolovanii cei mai mari, cari nu este în stare un sat să-i miște din loc...” (D. Păscuț, Făget).

O compozițiune poporană din slavicul *grămădesc* și prepozițiunea *a* (= lat. *ad*), cu sensul latinului „*adcumulo* (*accumulo*)“.

v. *Agrăiesc.* — *Grămădesc.*

AGRĂMĂDIRE } v. *Agrămădesc.*
AGRĂMĂDIT }

AGREAȚĂ, adv.; à grand peine, difficilement. Arhaism. *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Agrață. Difficulter. Aegre*“. Reprezintă pe latinul: *ad-gravitatem* = (ital. *a gravezza*), românul *agreață*, deși pare conservat numai în Banat, trebuia totuși să fi circulat în întregimea graiului românesc pînă a nu se fi introdus sinonimul *anevoie*, format întocmai după același tipic din prepoziționalul *a-* (lat. *ad*) și din slavicul *nevolia*.

Să se observe că-n secolul XVI ambii termeni: *g r e a ț ă* (= lat. *gravities*) și *n e v o i e* (= slav. *nevolia*) se aflau încă în concurență unul cu altul, exprimând aceeași noțiune. Astfel la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XI, p. 2—3: „cu minte bună să fimă întru toate câte vină noao de la Dumnezeu, că acéstea amu toate spre folosu ne-au tocmită și spre ispravă lasă *n e v o i a* și *g r e a ț a* spre noi Dumnezeu a fi, derep-ce cându ne dă Dumnezeu noao rău, iară noi să *s l ă v i m* și să *m ă r i m* sfântă numele lui...”

Cu încetul, „slăvire“ a gonit pe „mărire“, „nevoia“ respinse pe „greață“ la o altă nuanță de sens, a *n e v o i e* înlocui pe *agreață*.

Macedo-românește se zice pînă astăzi: „c u g r e a ț ă = δυσκόλως, schwerlich“ (Bojadschi).

v. ¹*Anevoie*.

AGRÈȘ, s. ĀGRESȘ, s.m.; t. de botan.: 1. groseiller à maquereau, Ribes grossularia; 2. raisin vert, uva acerba. Accentul pe a doua silabă se constată prin poezia poporană:

„Pe cel munte infrunzit
Și cu flori acoperit,
Cu flori dalbe și *agreși*,
Este-o punte de cireși...”

(Marian, *Bucovina I*, 102)

Dicționarul ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Agreș*. Omphax. Uva cruda“.

La masculin se zice numai despre tufă; rodul se cheamă la feminin *a g r e ș ă*.

Forma *agreș*, adecă cu *e* și cu tonul pe prima silabă, în loc de *a g r i ș* = *a c r i ș*, se datorește înriuririi slaveice (polon. *à g r e s t*, boh. *à g r e s t* etc.) sau maghiare (*è g r e s*). Chiar în unele dialecte germane se zice: *À g r e s*, *À g r e s c h*, *À g r e s t b e e r e* (Nemnich).

v. ¹*Agriș*. — *Agrișă*.

ĀGRESĂ. — v. *Agreș*.

AGRÎJ. — v. ²*Acriș*.

¹**AGRÎȘ, s.m.; t. de botan: 1. groseiller à maquereau, Ribes grossularia; 2. raisin vert, uva acerba. „Arborel sau tufă care produce a g r i ș e“ (L.M.). Pisone: „*Agriș*, care face a g r e ș e, Groseillier“. Dr. Polysu: „*Agriș*, s.m., der Stachelbeerstrauch; a g r i ș ă, s.f., die Stachelbeere“. *Lexicon Budanum*: „*Agriși*, masc. plur.; 1. Ribes grossularia, die Stachelbeere; 2. strugur necopt, aguridă; 3 *Agriși* r o ș i i, Ribes rubrum, die rothe Johannisbeeren...”;**

Forma organică a cuvîntului este *a c r i ș*, din *a c r u* (= lat. *acrum*) și sufixul deminutival *-iș*, literalmente „aigrelet“.

v. ^{2,3}*Acriș*. — *Aguridă*.

²AGRIȘ, n. pr. loc.; nom de certaines localités. Două sate românești în Banat, din cari unul foarte mare, nu departe de Arad, se cheamă *Agriș*, ungurește *E g r e s* (Hornyánszky, *Geogr. Lexik. d. Kön. Ungarn*, p. 4).

v.¹*Agriș*.

AGRIȘĂ (plur. *agrișe*), s.f.; fruit d'a g r i ș. Costinescu: „*Agrișe*, un fel de coacăze; groseille à maquereau, groseille verte“.

v. ¹*Agriș*.

AGRIȘ-ROȘU } v. *Acriș-roșu*. — ¹*Agriș*.
AGRIȘĂ-ROȘIE }

AGRIȘEL (plur. *agrișei*), s.m.; diminutif d'a g r i ș. Se obicinuieste în Transilvania: „tufă de *agrișei*“ (R. Simu, Sibii, Orlat).

v.¹*Agriș*.

AGRU (plur. *agre*), s.n.; campagne, champ cultivé, terrain labouré, guéret; surface. Sinonim mai ales cu ț a r i n ă și cu h o l d ă. Din latinul *a g r u m* (= gr. ἀγρὸν = sanscr. a ḡ r a m), ca și ital. *a g r o*, portug. *a g r o* etc., al nostru *agru*, departe de a fi neologism, e foarte des în vechile texturi românești, iar în unele localități s-a păstrat pînă astăzi în graiul țaranului.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), p. 132:

Ep. Jacob. V, 4: „prețurile lucră-
torilor celora ce au lucratu *agrele*
voastre...“

„...merces operariorum qui messue-
runt regiones vestras...“

acolo unde în *Biblia* lui Șerban-vodă, 1688: „au săcerată ț a r i n i l e voastre...“

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl. 6311 B.*, British Mus.), Math. XIII, 24, 27, 31, 38:

„...seamnă bună sămânță spre
agru lui...“

„...seminavit bonum semen in
agro suo...“

„...semănași spre *agru* tău...“

„...seminasti in *agro tuo*...“

„...semână întru *agru* lui...“

„...seminavit in *agro suo*...“

„...cine seamănă cea sămânță bună
Iaste fiul omenescū, e *agru* Iaste
lumea...“

„...qui seminat bonum semen, est
filius hominis; a g e r autem, est
mundus...“

unde în *Biblia* din 1688 figurează pretutindeni sinonimul ț a r i n ă. Coresi, 1577, ps. CVI:

„...și feaceră cetăți în fire, și semă-
nară *agre* și răsădiră vini...“

„...et constituerunt civitates habi-
tationis, et seminaverunt *agros*,
et plantaverunt vineas...“

unde la Silvestru și la Dosofteiu:

1651:
„...și samână hold e și sădesc
vii...”

1680:
„...și sãmănară țarini și răsă-
diră vii...”

Noul Testament, 1648, Math. XIII, 31, 36—38:

„...asămănată iaste înpărățîia ceriu-
relor grăunțului de muștarîu, carele-l
ia omul și-l samână în *agru* lui
(scholia marginală: hold a)...”

„...simile est regnum coelorum grano
sinapis quod accipiens homo semina-
vit in agro suo...”

și mai jos:

„...spune noao pilda neghinelor ceîi
hold e. Iară elu răspunse zise lor:
cela ce sãmână sãmanta bună iaste
fiulū omenescū, iară *agru* iaste
lumea...”

„...edissere nobis parabolam ziza-
niorum a gri. Qui respondens ait
illis: qui seminat bonum semen, est
filius hominis; a ger autem, est
mundus...”

Un text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 214): „mêrse cu soacră-sa în Vithléemū în vrênea seceratu-
lui și eși la *agrel* lui Voozū să strângă spice...”

În Oltenia, și anume la gorjeni, cuvîntul *agru* „champ cultivé”
circulă pînă astăzi în gura poporului; de asemenea în Banat, unde însă
el mai are și sensul de „surface”. „Alături cu ogor și arătură, se
aude ici-colê zicîndu-se și *agru*: *agru* mai însemnează încă pe la noi un
străta de a supra” (Paroh Liviu Iancu, distr. Caraș-Severin, com.
Visag).

În dialectul macedo-român, „*agru*, *agre* însemnează cerealele
semădate în cîmp: grîu, seacă etc.; și cîmpul unde se află semădate
cereale” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom.).

Cîntecul Pipirunei (Paparuda), în Macedonia (Crușova):

„Pipirună
Șe readună,
Dă ploaie, dă ploaie,
Ția să crească *agrel*,
Agrel și avhiniele,
Avhiniele și ierghile...”

(*Album macedo-român*, p. 102)

v. Arătură. — Holdă. — Ogor. — Țarină...

AGUD (plur. *aguzi*), s.m.; t. de botan; mîrier, *Morus nigra*, *Morus alba*.
Sinonim cu dud, mur și frăgariu. „Arbore care dă agude
și a cărui frunză este bună de nutrit viermii de mătăsă. Acest arbore se
cheamă așa mai ales în Moldova, cum și fructul lui agudă, iară în
Tara Românească arborele se numește dud și fructul său dudă.
În multe părți însă ale Țării Românești, cum și în alte provincii
lăcuite de români, arborele se cheamă mur și fructul său mură;
vorba mură însă se aplică de mulți români și la fructul arborelului
sau tufei numite rug. Vorbele dud și dudă sînt de origine persană,
iară *agud* și *agudă* de origine necunoscută” (Laurian-Maxim).

Varlam, 1643, f. 380 a (Luc. XIX, 4): „alergă înainte de să sui întru-in copaç ce să chiamă *agud*...”

Același pasagiu în *Noul Testament de la Bălgrad* din 1648: „să sui într-un smochin”, iar scholia marginală adaugă: „alții zic că-i mur”.

O doină din Moldova:

„Frunză verde trei *aguzi*,
Sus în munți la nalte curți
La părinți necunoscuți,
Sus în munții cei de peatră
Doamne! rău-i fără tată...”

(*Conv. lit.*, 1883, p. 119)

Deși întrebuințat mai cu seamă în Moldova, *agud* e cunoscut și-n Țara Românească. Așa în Ialomița se zice: „Am făcut un șeanț prea aproape de *agudu* ăla din colțu grădini[i] și i-am tăiat mai toate vinele din partea aia...” (T. Theodorescu, com. Lupșeanu).

La cuvîntul *agudă* vom vedea că acest termen botanic se aude și-n Transilvania.

În fine, în Banat circulează forma *iagod*: „La noi arborul „morus” se cheamă *iagod*; în alte locuri se zice *dud*, *frăgaru*, *mur*...” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

Unii cred că *dud* și *agud* ar fi unul și același cuvînt (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 8). Turcește „*dud aghâdji*” însemnînd „arbor *dud*”, de aci: „*agud* parait être une contraction de *aghâdji dud*” (Cihac, II, 542). O asemenea contracțiune: *agud* = *aghâdji dud* e ceva cu totul peste putință, la români, și ar fi foarte anevoie chiar într-o altă limbă.

Forma bănățeană *iagod* = *agud* înlătură orice îndoială asupra originii cuvîntului. Serbește: *igoda* „fragă”. În toate dialectele slavice — polonește, rusește, bohemește etc. — aproape fără nici o schimbare fonetică, același termen se aplică la „fragă” și la fructe analoage: „zmeură”, „căpșună”, „strugure” și altele. În texturi paleoslavice, *ягодница* și *ягодникъ* însemnează anume *agud*: „drévo *igodie* = *morus arbor*” (Miklosich, *Lex.*, 1143), literalmente: „arbor cu *agude*”, bănățenește: „cu *igoda*”. De aci rezultă că românii au împrumutat de la slavi numai pe femininul *agudă* ca nume al fructului, de unde au format apoi ei înșii pentru tufă pe masculinul *agud*. Să se observe că-n paleoslavica au existat o formă mai veche *igoda* alături cu o formă mai nouă *igoda*, după cum era: „*azŭ* lîngă „*iazŭ*”, „*adŭ* lîngă „*iadŭ*”, „*ablŭko*” lîngă „*iablŭko*”, „*ako*” lîngă „*iako*” etc. În adevăr, într-un text cirilico-glagolitic din secolul XIII ne întîmpină tocmai cu sensul de *agud*: *igodieie* (Mikl., *Lex.*, 2). Moldovenescul *agud* corespunde unei forme slavice mai primitive *igoda*, iar bănățeanul *iagod* formei posterioare *igoda*.

Așadară graiul românesc, pentru același arbor „mûrier”, posedă patru numiri, din cari două latine: *mur* (= *morus*) și *frăgaru* (= *fragarium*), una turcă: *dud*, una slavică: *agud*. Însă *mură* însemnează totodată mai obicinuit pe „mûre sauvage”; *frăgaru*

384 se aplică mai potrivit la o tufă de fragi, iar *dud* (articulat: *dudul*,

feminin: *dudă*) înfățișează o dizarmonioasă reduplicare. Terminul cel mai propriu rămâne *agud*, care este și cel mai răspândit.

v. *Dud.* — *Frăgariu.* — *Mur.* — *Solcov.*

AGÜDĂ (plur. *agude*), s.f.; t. de botan: mûre. Fructul a g u d u l u i.
Sinonim cu d u d ă.

O doină din Moldova:

„Frunză verde de *agude*,
Strig la puica, nu m-aude;
Și de-aude, ea s-ascunde,
Ea s-ascunde, nu-mi răspunde...”

(Alex., *Poez. pop.*², 343)

Alta tot de acolo:

„Frunză verde de *agude*!
Ian vezi, frate, ce s-aude?
Graiul dulce-a mîndrei mele,
Ori zgomot de potiri grele?...“

(*Ibid.*, 257)

O doină din Transilvania:

„Frunzuliță trei *agude*!
Arde focu-n paie ude;
Strig la mîndra, nu m-aude.
Ba te-aud, bădiță, bine,
Dar nu pot ieși la tine,
Că-s dușmanii lingă mine...”

(I.G. Bibicescu, *Col. ms.*¹)

v. *Agud.*

AGÛE. — v. *Aghiună.*

AGURĂ, n. pr. loc.; mont Athos. Vestitul creștet în partea sudică a Macedoniei, înaintînd ca o peninsulă în arhipelag, lung de vro 60 kilometri și înălțîndu-se în unele locuri peste 2000 metri dasupra mării. Începînd de prin secolul X, acest munte devenise adăpost pentru călugări, acoperindu-l cu încetul un șir de douăzeci de mănăstiri, cari se cirmuiesc ca un fel de republică, răsfățată între păduri răcoroase și grădini pline de flori. Aproape toți domnii români, cu Vladislav Basarab și cu Ștefan cel Mare în frunte, au fost patroni ai acestei Tebaide, numite grecește τὸ ἅγιος ὄρος, slavonește S v e t a - g o r a „Sîntul munte“.

Gavriil Protul, circa 1525, dar după o copie mult mai modernă (*A.I.R.* I, 2, p. 146), vorbind despre Neagoe Basarab: „toate mănăstirile din sfînt muntele Atonului le-au îmbogățit cu toate trebuințele, și dobitoace încă le-au dat, și multe ziduri au făcut: și fu ctitor mare a toată S v e t a g o r a ...“

Din slaviceul S v e t a - g o r a, descompus greșit în s v e t - a g o - r a, românii au croit „S f i n t a Agură“,

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 285: „Aice ne vine rândul să arătăm și pentru câți patriarși a Țarigradului știm: Paisie cel bătrân, care au fost în trii rânduri; Chiril cel spân, care s-au surgunit la Sinaurus; Serafim, care l-au trimis la sfânta *Agură* și pe urmă au fugit...”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul (Conv. lit., 1877, p. 378)*: „Părinții pusnici din sfânta *Agură* mi-au dat canon să măninc lapte numai de la o vacă, ca să nu îmbătrinesc degrabă...”

V. *Călugăr.*

AGURIDĂ, s.f.; raisin vert, verjus; fruit aigre en général. Medio-grecul ἀγουρίδα, care a înlocuit pe vechiul românesc a c r i ș. De altminterea, cuvîntul e vechi și foarte răspîndit în grai, însemnînd strugurul necopt sau acru, suc sau zeamă dintr-un asemenea strugur, și orice poamă acră.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„A g r e ș. Omphax. Uva cruda.

„*Aguridă*. Idem“.

Dicționar slavo-românesc din aceeași epocă (ms. al Societății arheologice din Moscova, f. 126 b): „fiecare poamă necoptă să chiamă așa, *aguridă*“.

A. Pann, *Prov.* II, 80:

„Au mîncat *aguridă* părinții
Și și-au strepezit copiii dinții...”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb (Conv. lit., 1877, p. 181)*: „Zi și d-ta, că ai avut să tragi un păcat strămoșesc. Vorba ceea: părinții mănincă *aguridă* și fiilor li se strepezesc dinții...”

Proverb de origine ebraică. *Biblia Șerban-vodă*, 1688, p. 545:

Ezech. XVIII, 2: „Părinții au mîncat <i>aguridă</i> , și dinții fiilorilor s-au strepezit...”	„Patres comederunt u v a m a c e r b a m, et dentes filiorum obstupue- runt...”
---	---

Același proverb sună altfel la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XII, p. 6: „părinții să mănânce m é r e l e , și dinții feilorilor să strepezască...”

Alt proverb: „*agurida* s-a făcut miere“ (*L.M.*), cînd cei învrăjbiți se impacă, iar mai ales cînd se curmă cearta dintre bărbat și nevestă.

A. Pann, *Prov.* II, 165, aduce proverbul turcesc: „Din *aguridă* miere se face cu ce? — cu răbdarea“; și-l românizează (*ibid.*, III, 15):

„Cu răbdare și cu tăcere
Se face *agurida* miere...”

În poezia poporană, „frunză verde *aguridă*“ se pune în fruntea cîntecelor celor a c r e .

Caranfil, *Valea Prutului*, 15:

„Frunză verde *aguridă*,
Mult ești, leleo, ispitită,
Mult mă-nșeli și mult mă porți
Cu vorba ca pre nitonți...”

AGURIDĂR. — v. *Agurizar*.

AGURIZĂR, s.m.; t de botan.: vigne sauvage, *Vitis labrusca*. Sinonim cu lăuruscă, vechi lăuruscă, de exemplu la Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, I, f. 13 a: „ș-am așteptat să facă (vița) struguri de poamă, iară ia fiace lăuruscă...”

„*Agurizar* se cheamă un copăcel ce crește prin păduri, agățat de tulpinele și crăcile altor arbori, asemănându-se cu vița de vie și rodind nește struguri sălbateci. Fiind mlădios, se întrebuițează ca legături la căruță, ca fringhii de rufe etc. Lungimea acestui copăcel depinde de a arborelui pe care este agățat“ (Preut C. Ghinescu, Teleorman, c. Malu).

Format din a g u r i d ă „raisin vert“ prin sufixul *-ar*, trebui să fie: a g u r i d a r, nicidecum *agurizar*. Această anomalie fonetică rămîne de lămurit. Se întrebuițează însă pe alocuri și forma cea normală a g u r i d a r (Dr. Brînză).

v. *Aguridă*. — *Lăurușcă*.

AGÛRT (plur. *agurți*), s.m.; jongleur, charlatan. Cuvîntul se găsește la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.): „*Agurt*, Gaukler, Taschenspieler“, adăogîndu-se că se află în vechile cărți bisericesti, dar fără o indicațiune anume. Este greul ἀγούρτης, cu același înțeles. E remarcabilă trecerea lui u grec în u, ca și-n „martur=μαρτυρος“.

AGÛST, s.m.; mois d'Août. A opta lună a anului gregorian, latinul „*A u g u s t u s mensis*“, numit așa în onoarea împăratului August și care se chema înainte „*Sextilis*“. Medio-latin a g u s t u s (Du Cange), ital. și span. a g o s t o, provenț. a g o s t (Cihac).

Cărturarii de astăzi zic a u g u s t, cărturarii de altădată ziceau a v g u s t; poporul însă rostește totdeauna *agust*, întocmai ca în limbile surori din apus. Este o formă latină rustică. În unele locuri se aude numai *gust* (G. Cădere, Neamț, com. Buhalnița) prin pierderea inițialului *a*, ca și-n francezul a o û t, rostit înainte „aù“, astăzi numai „ù“. Apoi din *gust*, prin etimologie poporană, s-a născut variantul foarte răspîndit: g u s t a r i u, adecă o lună în care se g u s t ă.

Jipescu, *Opincaru*, p. 16: „mă dusei anu trecut, pîn luna lu g u s t a r, la un stîlp d-ai țări[i], la ficioru popi[i], zi-i pă nume...”

Și la francezi există o etimologie poporană analoagă în locuțiunea proverbială: „a o û t donne g o û t“, asupra cării Littré observă: „c'est la température du mois d'août qui fait que le vin est bon ou mauvais“. Proverbul italian zice în versuri:

„A g o s t o

Ci matura il grano e il mosto...”

(Giusti)

Un alt nume poporan foarte remarcabil al aceleiași lune este m ă s ă l a r, întrebuițat mai cu seamă în Moldova.

v. *Agustos*. — *Agost*. — *Avğust*. — *Gust*. — *Gustariu*. — *Gustăresc*. — *Măsălar*...

AGUSTÒS (plur. *agustoși*), s.m.; t. de botan.: sorte de raisin.

„Mai ales în cîntece, poporul pronunță adesea pe *u* întreg la finea cuvintelor nearticulate; de ex.:

„— Frunzăliță foi de *n u c u*,
Pune-mi, puică, să minincu,
Că de mine să mă ducu...
— Of! frunzăliță-*agustosu*,
Mergi, puiule, sănătosu...”

„*Agustos* însemnează o varietate de struguri foarte timpurii, avînd pelița bobitei strevezie și subțire, încît se zăresc semințele și chiar vinișoarele” (St. Voinea, Dobrogea, com. Somova).

v. *Agust*.

AGUȘ, n. pr.; personnage légendaire. În balade oltene se cheamă „*Aguș* al lui Topală”; în balade bănățene „*A g u ș i ț a* lui Topală”. În ambele cazuri este un deminutiv din *a g ă* sau din *a g à*, dar deminutiv simpatic, nu ironic ca în „*Agachi*”. În variantul cules la Teмиșoara și la Lipova, personagiul e chiar turc: „*beg mare în Sladova, a g a mare în Cladova*” (Marienescu, *Balade II*, 116); în variantul din Vilcea, deși tot turc, căci are o cadină, totuși:

„Ast *Aguș* al lui Topală
Mi-este voinic fără seamă,
Bate turcii de-i omoară...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 611)

În primul variant el are de dușman pe un „*S t o i a n Bulibașa*”; în al doilea, pe un „*M u s t a f a Beșleaga*”. Urzeala baladei oltene pare a fi un dublet cu balada moldovenească *Toma Alimoș*, dar îi este fără alăturare inferioară în privința frumuseței poetice.

v. *Agà*. — *Agă*. — *Agachi*. — *Alimoș*. — *-uș*.

AGUȘIȚĂ. — v. *Aguș*.

1AH! interj. Se rostește cu *h* = gr. *χ*. Exclamațiune în care predomină *d u r e r e*, pe cînd în simplul „*a!*”, fără guturală, precumpănește *s u r p r i n d e r e*.

Balada *Chira*:

„Faceți-vă milă
De-o biată copilă!
Ah, mă *d o a r e* foarte!
Ah, mă *tem de moarte!*...”

O doină din Moldova:

„*Ah*, amar sufletul meu!
Tu plîngeai de *d o r mereu*,
Și pe floare și pe spin
Și pe poarta lui Marin!
Ah, amar sufletul meu!...”

O doină din Muntenia:

„Frunză verde sălcioară,
Ah! leliță Marioară,
Ochii tăi mă bagă-n b o a l ă,
Sprincenele mă omoară...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 304)

O doină din Ardeal:

„Ah, urite, cum te-aș vinde,
Numai de te-aș putea prinde!
Dragoste, cum te-aș lua,
Numai de te-aș căpăta!...”

(Jarnik-Birsanu, 78)

Gr. Alexandrescu, *Mingăierea*:

„Să vezi apoi în lume cumplita răutate
Otrăvindu-mi ani, zile, chiar umbre de plăceri;
Să vezi... Ah! atunci numai, atunci ai vedea poate,
Cîte un singur suflet cuprinde-n el d u r e r i ...”

Zilot, *Cron.*, p. 15: „Ah, amar mie! cum m-am născut într-această
Țară Rumânească...”

Fericirea poate și ea să ne scoată din pept un *ah!*, dar numai atunci
cînd ne gîndim la suferințe trecute.

A. Pann, *Prov.* II, 150:

„Plin de mulțămire, către ea vorbi:
Ah, draga mea! astăzi m-ai îndatorat
Cu laptele dulce...”

Reduplicat: *ah! ah!*

Alexandri, *Istoria unui galben*: „Tristă soartă! lume deșartă!
viață ticăloasă! *ah! ah!*...”

Interjecțiunea *ah!* exprimă o durere individuală; cînd ne doare
însă pentru altcineva, cînd simțimentul este nesubiectiv sau reflex, e
mai potrivit sinonimul „o h!”. Așa la Neculce, *Letop.* II, 417: „O h,
o h, o h! Vai, vai, vai de țară! Ce vremi cumplite au agiuns și la
ce cumpănă au căzut!...”

v.²A! — Ah! — Aho! — Aht! — Aos! — Au! — Of! — Oh! —
Vai!...

²AH (plur. *akuri*), s.n.; l'interjection a h! employée substantivement.
Sinonim cu a h t.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 109: „Își mușca buza
de jos; închidea ochii și strecura, printre dinții albi și mărunți, cîte
un *ah!* care-i umfla peptul și-i cutreiera tot trupul...”

Ibid., p.111: „Ai dori să te privesc ca p-o icoană, să trăiesc cu tusea
și jughiturile și *akurile* și palpitațiile d-tale...”

Costachi Conachi, *Catinca*:

„Firea dar cea omenească
Tot muritoriu slăvească,
Ce în necaz și în chinuri
Strigă cu *ah* de suspinuri...”

v.¹*Ah!*

³*AH-*, préfixe. — v. ³*Ac-*. — *Acătare*.

AHĂ! interj. Se rostește cu *h* latin, nu cu grecul χ ca în interjecțiunea a *h* ! Exprimă bucuria când, după o lungă căutare, nimerim mijlocul de a ajunge la o țintă sau de a ne descurca. Se apropie prin sens de „aa!”, dar nu se confundă cu el.

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 342): „*Aha!* ia acu i-am găsit leacul, zise ea în gândul său. Tacii că i-oi face eu cumătrului una de și-a mușca labele...”

v.²*Aa!* — *Oho!*...

AHĂIA. — v. *Ahâla*.

AHĂLA s. **AHĂLA**, **AHĂIA** (plur. *ahăia* s. *ahăia*, *ahălea* s. *ahălea*), pron. demonstr.; celui-lă, celle-lă. O formă rustică în loc de a c e l a (a c e i a), foarte întrebuițată în Banat, așa că-n basmul *Găitan de aor*, transcris după cum se rostește acolo, ne întimpină (*Picot, Dialectes roumains*):

p. 27: „cu cât se apropia mîi tarie de locu *ahăla*...”;

p. 29: „în dzioa următoare, se ducie *ahăla* la împărat și spunie...”;

p. 31: „acuma tîe cunosc ca pre *ahăia* carie-î stăpîna înîimi mîe-lie...”;

p. 33: „(din) doospredzîeci căldari, ie ha mîi din gîos, carie-î și mîi marie, pentru că *ahăia* fierbie singură...”;

p. 34: „io mă duc naintie să văd cîinîe o fost nietriebnicu *ahăla*...”

Apoi femininul *ahăia* cu sensul neutru de „ça, cela, nom général de chose” (*Littre*):

p. 27: „agîungînd acolo, vădzu că *ahăia* cîe strălucîa așa de tarie îi un găitan de aor...”

Cu același sens într-un text din secolul XVII (*Cuv. d. bătr.* II, 615): „după *ahăia* (*ахаа*) am dat la birul sforălor orți 2, după *ahăia* am dat la altă rumtore costande 2...”

Deși mai rar, totuși și-n Transilvania se aude pe alocuri *ahăla*:

„Mult mă mir eu d-*ahăla*
Care nu știe-a cînta,
Cum își petrece lumea...”

(Jarnik-Birsanu, 217)

De asemenea și-n Țara Românească. Iată cîteva exemple de la Vălenii-de-Munte din Prahova (Jipescu, *Opincaru*):

p. 23: „nu le dă pas alde *ahăia* să ghiie-ncoace la noi să ne spunem 390 păsu uni[i] altora...”;

p. 63: „nu să lasă dă capu *ahăluia*...“;

p. 64: „să plece la oraș, să-ntrebe acolo unde să dă dreptatea, că *ahăia* sint mai mari...“;

p. 97: „poporu alege pă cițiva din hiiecare județ, și *ahăia* lucrează în ali negoțului...“

În secolul XVII, forma *ahăla* = a c e l a cată să fi fost cu mult mai răspindită în graiul viu din Țara Românească, deoarece Cantemir o pune între particularitățile caracteristice ale dialectului muntenesc: „a c e l a, hic, valachice *ahela*“ (*Descriptio Moldaviae*, p. 151).

Forma *ahăla*, *ahă*, adecă fără emfaticul *-a*, nu se întrebuintează.

v. ⁷A. — *Aia*. — *Ăla*. — *Hăla*. — *Haia*...

AHÂSTA s. **AHÂSTA** (plur. *ahăștiia*), pron. démonstr.; celui-ci. Se obicinuește numai la masculin. Formă rustică în loc de *a c e s t a*.

v. ⁵A. — *Acest*. — *Acesta*.

Circulează în graiul poporan, mai ales în Banat și-n Țara Românească.

Picot, *Dialectes roumains*, p. 29: „după cîe l-o adus, îl întrîeabă de undîe l-o furat o l-are îel găitanu *ahâsta*...“

Jipescu, *Opincaru*, p. 144: „Nița mea, să-mi trăiască, țese mai bune dăcît *ahăștiia*...“

v. *Ahăla*. — *Asta*. — *Ăsta*...

¹**AHI!** interj. Compus din interjecțiunile „a!“ și „hi!“, *ahi* exprimă nu atît *m i r a r e*, cit mai mult un grad ușor de *n e - n c r e d e r e*.

O voroavă între două țărance din Tutova: „Frumos gherdan mai ai, hai, la git! *Ahi!* hai, de unde l-ai cumpărat?...“ (C. Mironescu, c. Ibăneștii).

v. ²A! — ²A-*hi!* — *Hi!*

²**A-HI!** interj. Ambele silabe sint tonice. Compus din aceleași elemente ca și cealaltă interjecțiune „a h i!“, *a-hi* exprimă *m i r a r e* unită cu *t e m e r e*. În jocul copilăresc „de-a-mama-gaia“, așa cum se petrece în regiunea Brăilei (P. Michaescu, com. Ceacîru), puii văzînd pe gaia strigă: *a-hi! a-hi!* ca și cînd ar zice: ferîți-vă, căci iată-o...“

v. ¹*Ahi!* — ²*Ai!*

AHÒ! s. **A-HÒ!** interj. Strigătul plugarului cînd își indeamnă boii a merge mai încet.

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 454): „Apoi își iè și el carul și pornește tot la vale spre acasă. *Aho!* car nebun, *aho!* Cînd te-oi încărca cu saci de la moară, atunci să mergi așa...“

„Spre ziua de I-u ianuar a fiecărui an, cam pe la aprinsul lumînărilor, pornesc copiii cu droaia, adică 2, 3, 4 și pînă la 10—12, avînd unul din ei un clopoțel sau în lipsă o talancă. Ajunși la fereasta unde și-au pus gînd a merge, zic: *aho! aho! aho!* și încep a spune din gură multe și mărunte, prevestînd pe anul nou cu imbelșugare și altele. 391

Toată această hiritisire e alcătuită în versuri populare bine rimate și cu refrenul *aho! aho! aho!...*“ (I. Rugescu, Iași, com. Bădeni).

Această colindă se cheamă *Plugușorul*.

„*A-ho! A-ho!* plugul badei cu 12 boi,
Boi bourei
În coadă cudălbei...”

sau:

„*Aho! aho!* copii argați,
Stați puțin și nu mînați,
Lîngă boi v-alăturați
Și cuvîntul mi-ascultați...”

(Alex., *Poez.*, pop.², 102, 387)

Un variant din munții Neamțului:

„*Haho! haho!* Plugul lui sîntu Vasile
Cu patru boi boirei,
În coadă codălgei,
Mînați, băieți!
Măi! hăi!...”

(I. Verdeanu, com. Cîrligii)

Ar fi foarte interesant de a se cerceta dacă nu cumva acest *aho!* sau *haho!* este comun tuturor plugarilor români din diferite provincii, căci interjecțiunea de care boării se servesc la mînatul vitelor nu e ceva antropologic, ci se deosebește după națiuni și chiar după dialecte. Așa în Franța, bunăoară, în unele departamente se strigă: „*ha! ha!*“, în alte: „*bé! bé! doun!*“, în alte: „*bé, hou, bé!*“, în alte: „*ara!*“, în alte: „*frre! frre!*“ etc. (Roland, *Faune populaire*, t. 5, p. 28). În Italia, strigătul mai obicinuit este: „*arri! arri!*“, dar tocmai în Sicilia auzi pe plugari strigînd *aidoma* ca la noi: „*A h ò! a h ò!* modo d'incitar le bestie a camminare“ (Traina). Românul pare a fi adus pe *aho! aho!* din „*agrul sicilian*“, grînarul plugăriei italiice.

„*Non atticissat, verum sicilicissat...*“

(Plaut)

La capătul nordic al Italiei, același *aho* ne întîmpină la venețiani. Boerio (*Diz. d. dial. Venez.*, ed. 1867, p. 38) zice: „*A o. Voce usata da'villici per fermare il corso de' buoi, e vuol dire: piano piano, a bell'agio. Nello stesso significato dicono i Veneziani famil. a o, a o, quando un tale facendoti un discorso ti sorprenda con molte confuse parole, delle quali non ti lasci raccapezzare il senso...*“

v. *Ha! — Haho! — Ho! — Plugușor...*

AHÒTNIC, -Ă, subst. et adj.; amateur, friand. Cuvîntul rusesc *o h o t n i k* (rostit: *a h o t n i k*), introdus în Moldova pe timpul ocupațiilor, luînd însă o nuanță ironică.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.* XIV, 369):
Doamne, măi femeie! Doamne, multă minte îți mai trebuie, zicea tata, văzînd-o așa de *ahotnică* pentru mine...”

v. *Poftă*.

AHT (plur. *ahte* și *ahturi*), s.n.; soupir, gémissement, désir brûlant et non satisfait. Se rostește cu *h* = gr. χ . Sinonim cu *oftare* și cu *suspîn*, dar însemnează o durere morală mai intimă, prin care se identifică cu *dor*. Este un *dor* însoțit de *ah! ah!* De aceea el se poate lua și-n sens comic: „m-ai anostit cu *ahte*le tale...”

„*Aht*, dor înfocat de ceva care ne lipsește; de ex.: biata mamă a rămas cu *mare aht* la *inimă* pentru pierderea unicului său fiu“ (*L.M.*).

O doină moldovenească:

„Agiungă-te voie rea
Und' ți-o fi calea mai grea!
Agiungă-te *ahtul* meu
Und' ți-o fi păsul mai greu!...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 75)

O doină muntenească:

„Pe dasupra casei mele
Trecea stol de rîndunele;
Nu e stol de rîndunele,
Ci sînt *ahturile* mele...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 305)

„Cîntecelor melancolice, poporul le zice: de alean, de jale, de *aht*...” (V. Mircea, Iași, com. Copou).

Alexandri, *Barbu Lăutarul*: „*Oft* e a ză, Barbule! — striga cuco-nașul; și eu trăgeam niște *ahturi* de se stirneau toți cîinii mahalalei...”

Același, *Nobila cerșitoare*, sc. 7: „Beu lapte de capră roșie, căci *ahturile* mi-au slăbit peptul...”

Pe lîngă *aht*, se mai aude pe alocuri și *aft*.

Doină din Bucovina:

„Inimă — pămînt și lut —
Multe *afturi* le-am avut,
Afturi grele cu durere,
Mîndră fără mîngăiere...”

(Marian, *Ornit.* I, 37)

A deriva pe *aht* din turcește și pe sinonimul său *oft* din bulgărește (Cihac), este ca și cînd ar pretinde cineva că numai în Turcia cîinii fac „hau” și numai în Bulgaria se aude „miau” la pisici. Interjecțiunile *ah!* și *of!* aparțin omenirii întregi. Nici din latina nu le-au luat românii, ci le au — fiindcă sînt oameni. Cit se atinge de sufixul *-t* în *aht* = *ah!* + *t* și-n *oft* = *of!* + *t*, el este din punct în punct același cu sufixul *-t* în: *vaiet* = *vai!* + *t*, adecă participialul *-t* adaos după analogia cuvintelor ca: *gemet*, *boacet*, *strigăt* etc., latinește: *gemi-tum*, *strepitum*, *fle-tum*, *planc-tum*, *luc-tum* și altele. În scurt, tulpina lui *aht* e antropologică, formațiunea însă este latină.

v. ¹*Ah!* — ²*Ah*. — *Ahtiez*. — *Oftare*. — *Suspîn*. — *-t*.

AHTIARE }
AHTIAT } v. *Ahtiez*.

AHTIËZ (*ahtiat, ahtiare*), vb.; soupîrer après quelque chose, brûler de désir, souffrir en désirant. Se rostește cu *h* = gr. χ . Literalmente: a fi supus a h t e l o r . Se întrebuițează numai ca participiu: *ah-tiat* și ca infinitiv substantivat: *ahtiare*, dar se poate zice foarte corect: „eu *ahtiez*“ sau „el *ahtiază* după cutare lucru“.

„*Ahtiat*, care este lipsit de ceva și-l dorește cu foc“ (*L.M.*).

„*Ahtiat*, a fi *ahtiat*, lechzen, entbehren“ (Dr. Polysu).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 21: „Mama Stanca, cu tot *ahtiatul* de care era covârșită, mai zîmbi și ea...“

Același, p. 87: „ai să-ți vezi supușii pe unii în desfătări, iar pe alții în *ahtieri*...“

v. *Aht*.

AHU! — v. *Au!*

¹AI! interj.; aie! Țipet de durere sau de o spaimă iute și pătrunzătoare. Generalmente reduplicat: *ai! ai!* O interjecțiune comună omenirii întregi.

v. ²A. — ²I.

²AI! s. **AI!** interj.; par exemple! Exprimă o ușoară mirare.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Ajj* (citește: *ai!*). Admirantis vox“.

Aceeași interjecțiune cu o nuanță comică:

„*Ai*, săracă mîndra mea,
Cu briu roșu se-ncingea,
Inima mi-o aprindea...“

(Iarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 244)

Cu forma aspirată: *hai!*

Tot aci ar fi să aparțină la Dosofteiu, 1683, f. 86 a:

Ps. LXIX: „să să-ntoarcă îndată
stidindu-să, cariî grăesc miie: *hai*
bine! *hai* bine!...“

„...avertantur statim erubescentes
qui dicunt mihi: euge, euge...“

unde apare ca sinonim cu ironicul *aferim*; dar Dosofteiu n-a făcut aci decît a imita psaltirea polonă a lui Wróbel, din 1567, în care pasagiul de mai sus e tradus: „ci *którzy mi mówią h a i, h a i!*“ În originalul ebraic este: *h e d a d*.

v. ²A. — ²I. — ^{1,2}Ahi! — ³Ai! — *A-iu-iu!* — ²Hai!...

³AI! interj.; va! allons! Corespunde imperativului *a i d e l a i d e m!* *a i d e ț i!* „*Ai* încolo d-ai-ci = gehen wir weg von hier!“ (Polysu). „*Ai* de te culcă! *Ai* mă! ce mai stai aici? *Ai*, băiete! *Ai* să fugim! *Ai* la pere!...“ (*L.M.*) Mai adesea sub forma aspirată *hai*. Așa în strigătele precupeților (E. Băican): „*Hai* la pe, pe, peș! *Hai* la coarne, coarne! *Hai* acilea la băiatu! etc.“

La Anton Pann:

„Zise unul: *ai* să-l prindem
Și la vrun țigan să-l vindem...”

(*Prov.* I, 83)

sau:

„Și o cheamă după el,
Zicînd: *ai* colea nițel...”

(*Ibid.*, 100)

sau:

„*Ai!* mergi de mîncă piine — îi zise — și prost nu fii,
Și aiibi în grije ca mîine de dimineață să vii...”

(*Ibid.*, II, 9)

Cu aspirațiune:

„*Hai*, mîndră, la cununie
Pînă-i frunza verde-n vie!
Dacă frunza s-a usca,
Cine-amar ne-a cununa?...”

(Jarnik-Bîrsanu, 49)

sau:

„*Hai*, bade, să ne iubim,
La luat să nu gîndim!
Ne-am lua, nu ne putem;
Ne-am lăsa, nu ne-ndurăm...”

(*Ibid.*, 56)

Pe cînd în graiul obicinuit acest *ai!* se aspiră în *hai*, limba populară poetică îi asociază uneori pe eufonicul *d* ca în *d a l b = a l b*. De exemplu:

„Nevasta mi-l auzea
Și din grai așa grăia:
Dai voinice
Seminice!
Dacă ț-i urît de mine,
Du-mă-n oraș și mă vinde...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 62)

sau:

„*Dai* murgule, dragul meu!
Ce rău-i pe capul tău?
Coama-i cruntă,
Șeaua-i ruptă,
Vai, cum vii tu de la luptă!...”

(*Ibid.*, 80)

În aceste pasaje însă „*ai!* = allons!” se confundă cu „*ai!* = par exemple!”

v. ²*Ai!* — *Aide!* — *Dai!* — *Hai!*

⁴AI! — v. *Vai!*

⁵AI? interj.; dites donc! „Vorbă de întrebare, care probabil este a i s, a doua persoană din a j o, așa de des în Plaut sub forma a i n în loc de a i s n e, cu același înțeles ca și-n românește întrebarea: *ai?*“ (Laurian-Maxim).

⁶AI = ANI, plur. d'a n. Formă foarte poporană, dar nu rară și-n vechile texturi.

Dosofteiu, 1683, f. 116 b:

Ps. LXXXIX: „...*ai* noastre ca painina îngăima, dzilele *ai*lor noastre într-âșii șaptezăc de *ai*, iară de-a hi în puteri, optzudec de *ai*...“

„...a n n i nostri sicut aranea meditati sunt, dies a n n o r u m n o s t r o r u m in ipsis septuaginta a n n i, si autem in potentatibus, octoginta a n n i...“

Balada *Corbea*:

„Douăzeci și șapte *ai*
Știi cum mă mai chinuiai!...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 526)

v. *An.*

⁷AI. — v. *Am.*

⁸AI. — v. *Aș.*

⁹AI, pluriel de l'article possessif masculin a l.

Aci ne interesează numai funcțiunea lui *ai* denaintea numerelor ordinale. Pentru a traduce pe francezul „l e s d e u x i è m e s, l e s t r o i s i è m e s“, graiul românesc de astăzi întrebuințează: „c e i de al doilea, c e i de al treilea“, literalmente: „c e u x du d e u x i è m e, c e u x du t r o i s i è m e“. Limba veche, pe o cale mai organică, din singularul „a l d o i l e“ trăgea pluralul „*ai* doi“.

Text, circa 1580 (*Cuv. d. bătr.* II, 284): „multe oști birui, întâiu siriianii, *ai* d o i i turcii, *ai* t r e i i tătarăi...“

Text, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 79): „dereptu acéia intrați în bucuriia domnului vostru, și ceia de întâi și *ai* d o i i...“

Varlam, 1643, I, f. 282 b: „slugile cei diintăiu și *ai* d o i i sămtă proorocii și direpții...“; apoi f. 291 a: „*ai* t r e i i sămtă carii nu numai la nuintă ce nu vrură să margă, ce și slugile uciseră...“

În caz oblic:

Pravila de la Govora, 1640, f. 135 a: „...iară nepoții miei cei dentăiu să se amestece cu *ai* t r e i nepoții muerii méle neoprit, așij-derea și *ai* t r e i-mi nepoți cu *ai* t r e i i muerii méle, iară nepoții muerii-mi cu *ai* frățini-mieu sau fečorii surorii-mi să nu se amestece, iară *ai* d o i nepoții muerii méle cu fečorii *ai* d o i l o r-mi veri neoprit să se amestece, iară fečorii *ai* d o i l o r veri să nu se atingă...“

Era însă și o formă plurală „*ai doilea, ai treilea*“, mai apropiată de uzul actual:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXII, p. 14: „voi seți trupul lui Hristos și noduri deîn parte-i carii puse Dumnezeu în besereca lui: întâi apostolii, *ai doilea* proococii, *ai treilea* învățătorii...

Cît despre întrebuițarea lui *ai* denaintea pronumelui posesiv: „acești boi sînt *ai* mei“, și denaintea genitivului: „boi *ai* lui Petru“, se vorbește în alți articoli.

v. ⁸A. — ¹Al. — ¹Al.

¹⁰AI (masc. *alui*, plur. *alor*); sorte d'articles possessif poétique au cas oblique. Un fenomen morfologic foarte curios, în puterea căruia pronumele posesiv se declină așa:

	(<i>al meu</i>)	(<i>a mea</i>)
gen. dat. sing.	<i>alui meu</i>	<i>ai mele</i>
„ „ plur.	<i>alor mei</i>	<i>alor mele...</i>

Este învederat că femininul *ai* în „*ai mele, ai tale*“ n-are a face cu masculinul plural a *i* de la *a l* în „*a i* mei, *a i* tăi“ sau „*a i* cutăruia“; nici *alui* și *alor* în „*alui* meu, *alor* mei, *alor* mele“ nu se potrivește cu *a l* lui sau *a l* lor, *a l* lui sau *a l* lor în: „*a l* lui lucru, *a l* or faptă, *a l* ui treabă, *a l* ui Petru etc.“, unde se asociază, dar fără a se confunda laolaltă, un articol și un pronume, pe cînd în fenomenul ce ne preocupă elementele compuse constituă un singur tot aglutinat, funcționînd numai ca articol. După cum în „*ai mele*“ nu se poate trunchia *ai* în *a-i*, de asemenea nu trebui despărțit în două *alui* și *alor*.

Ne întîmpină adesea în *Psaltirea* cea versificată a brașoveanului Corbea, 1700 (ms., în Acad. Rom.); de exemplu:

Ps. LIII:

„Și cuvintele *ai* m é l e
Guri, în urechi ia-le...”

= „cuvintele *gurei* mele...”

Ps. XLIX:

„Și-npotriva fiiului *ai* a t a l e maice,
Stricăcoasă sminteală *ai* pus, ca de lance...” = „fiiului *maicei* tale...”

Ps. L:

„Și după mulțimea *alor* t a l e
Îndurări, mă scoate la drum și cale...”

= „îndurărilor tale...”

În exemplele de mai sus vedem pe *ai* sau *alor* urmînd după un nume post-articulat: „cuvintele *ai*...“, „mulțimea *alor*...“; iar în „fiiului *ai* a tale...“, printr-un fel de reduplicare, alături cu *ai* este lăsat și *a* din nominativul „*a* ta“. Aceeași reduplicare în ps. LXXXVIII:

„A *alui* nostru împărat
Ce-i de scumpe daruri bogat...”

Mitropolitul Dosofteiu recurge nu o dată în proză la această declinațiune anormală a posesivului, însă numai în stilul cel poetic al rugăciunilor. Bunăoară:

Paremiar, 1683:

f. 14 a: „nu uita nice triace dzâsa *aluî* m i e u rostû, nice fugi de la graiurile rostului mieu...“;

f. 16 a: „să păzăștû gândul bun și sâmtârîa *alor* m i a l e budze...“

Liturgiar, 1679:

f. 93 b: „am invitatu-ț cu urgie bunătatiă, *alor* t a l e porunčû sârind și neascultândû a tale învățături...“;

f. 88 a: „*aluî* t â ũ precurat trupû și dumnedzăescû sânge nedestoinicû sântû...“

f. 89 a: „în lumina *alor* t a l e porunčû îndirepteadză-ne...“;

f. 92 b: „multe-s mulțâmîle *alor* m i a l e, Dumnedzâu-născătore, greșiale...“

La dativ:

Palia din Orăștia, 1582 (ap. Cipariu, *Analecte*, p. 71): „să vei da bani împrumutû *alorû* m i e i mișei oameni...“

Tot așa la A. Pann, *Prov.* I, 157:

„Și cu-ngrijirile sale
Stringînd un leu de parale,
Zise *ai* sale neveste:
Dragă, o zicală este...“

= „zise *nevestei* sale...“

Este același articolu *a* ca și-n „*a* mea, *a* ta, *a* sa“, dar întrebuițat cu totul afară din norma obicinuită, după care el trebui să dispară în concordanța posesivului cu un nume la caz oblic: „nevestei sale“, nu „nevestei *a* sale“; „poruncelor tale“, nu „poruncelor *a* tale“; „rostului meu“, nu „rostului *a* meu“; pe cînd aci, din contra, posesivul se pune nu fără *a* în coada numelui, ci cu *a* denaintea numelui, și-n același timp *a* își atrage aglutinîndu-și pe determinativul singular *-i* sau plural *-lor* al aceluși nume, rîmas astfel nedeterminat. E foarte românește de a zice, în poezie și-ntr-o proză patetică: „să spui *alor* tîi stîpîni = spune stîpîni-*lor* (*a*) tîi“, sau: „mărimea *ai* sale iubiri = mărimea *iubiri-i* (*a*) sale“. Nemic analog în celelalte graiuri romanice.

De aceeași natură morfologică, diferind însă prin împregiurarea că nu funcționează denaintea unui posesiv, este *ai* într-un document moldovenesc din 1615 (*A. I. R.* I, 1, 128): „noi vîzîndu acel zapîs a dumi-sale maicei noastre *ai* M o v i l o e caré mai sus scriem...“, unde „*ai* *Movilo*e = *a* *Movilo*e-*i*“. Și aci întrebuițarea e poetică în fond. Graiul a fost condus prin simțul estetic de a nu repeți de două ori aceeași formă gramaticală: „*a* maice-*i* a *Movilo*e-*i*“. De asemenea de cinci ori într-un act moldovenesc inedit din 1663, scris de „popa Vasilie cel domnescu de Trăgul-Frumos“ (Arh. Stat. din Buc., docum. Mitrop. Iași): „fată *ai* Dăvidoe“, „nepoată de fiu *ai* Dăvidoe“, „partea soacră-noastră *ai* Dăvidoe“ în loc de: „*a* *David*oe-*i*“.

Ar fi foarte interesant de a urmări acest fenomen în dialectul macedo-român, unde el se află de asemenea, cel puțin pînă la un punct oarecare. Dr. Obedenaru (*Dict.*, ms., în Acad. Rom., II, 856) zice: „*alli* (*alîi*) articole féminin génitif et datif qui se met avant le substantif: era furca *alli* s u r a t â = daco-roumain: era furca sura-

tei". Macedo-românește, genitivo-dativul obicinuît fiind „*suratǎli* = *suratei*“, urmează că „*furca alii suratǎ* = *furca suratǎli*“ corespunde pe deplin daco-românului: „*furca ai surate* = *furca suratei*“. „*Fatǎ ai Davidoae*“, din vechiul text moldovenesc, ar suna macedo-românește după subdialectul din Crușova: „*feata alii Davidoane*“.

v. ⁸A — ⁵Ai. — ¹Al.

¹-**AI**, -**AI**E; sufixe nominal servant surtout à prêter plus d'intensité qualitative ou quantitative.

În cuvinte ca: *alai*, *buhai*, *șerlai*, *polai*, *chihaie* etc., finalul *-ai* nu e sufix, ci un element fonic primit gata de-npreună cu vorba cea împrumutată. În *odaie* (= turc. *odâ*), *abaie* (= turc. *abâ*), *jigăraie* (= ung. *zsigora*) și alte câteva, sufixul este -i a [= -ie²], nu -aie. Afară de aceasta, finalul *-ai* în genere, fie ca sufix, fie ca simplă terminațiune, derivă din -a n i- numai doară în prea puține vorbe străine, bunăoară: *tigaie* = ngr. *τηγάρι*, bănățenește: *tiganie*; niciodată însă din latinul *-aneus* (*-anea*), care trece românește în *-iiu* (*-iie*), de ex. *călcii* (= lat. *calcaneum*), plur. *călcie*, *întii* (= *antaneus*), fem. *întie* etc. Prin urmare, *putregai* și *mucegai* nu pot avea prototipuri latine: *putredaneum* și *mucedaneum* (Cihac, I, 171, 223), din cari noi am fi căpătat: *putregii* și *mucegii*, ci: *putridalium* și *mucidalium*, macedo-românește *mucisaliu*. În fine, după cum latinește erau identice în fond sufixele licuide *-alis* și *-aris*, tot așa românul *-ai* = *-altu* se identifică uneori cu sufixul *-ariu*, de ex.: *vătrai* (= *vătraltu*) și *vătrariu*, *șupai* (= *șupalu*) și *șupariu*, *păstaie* (= *păstalie*) și *păstare*, *vînătaie* (= *vînătalie*) și *vînătare* etc.

Ca circulațiune, neutrul *-ai*, la plural *-aiuri*, este cu mult mai rar decât femininul *-aie*, la plural *-ăi*, al cărui rol e interesant mai ales în numirile poporane dezmiertătoare ale vitelor; de pildă, în descîntecele „de întoarcerea laptelui“:

„S-o scoborit
 Ș-o venit
 La Lunaia,
 Ș-o cătat-o
 Ș-o-ntrebat-o:
 Ce te ofelești,
 Ce te zvîrgolești,
 Ce rîncăluiești,
 Ce boncăluiești,
 Lunăioară hăi...“

(S. F. Marian, *Descîntece*, 138)

O vacă născută luni se zice: *lunaie*, iar după aspect sau după boi: *bălaie*, *mîndraie*, *cheșaie* (= *ochășaie*), *murgaie*, *surate* și așa mai încolo (*Familia*, 1877, p. 445—6). De aceeași natură este la oi: *țigaie*. Cum că prototipul acestui *-aie* este *-alia*, nu *-anea*, probă că și-n Banat, unde grupul *-ni-* nu se moaie, se zice: *bălaie*, *mîndraie*, nu: *bălante* sau *mîndranie*. Ceva mai mult: la „valahii“ din Moravia, cari sînt slavizați deja cel puțin de vro cinci secoli, unul dintre epitetele dezmiertătoare ale vacii este *brezaia* (Kulda, *Moravské národní pověry*, Praha, 1874, t. 1, p. 17).

Între vechile numiri personale femeiești: *Vlădae, Vilae, Stănae* etc., o localitate de peste Olt: *Negrae* (Cuv. d. bătr. I, 244). Același sufix *-aie* ne mai întimpină în unii termeni mitologici: *brezaie, năbădaie* cu deminutivul *năbădăică*, *drăgaie* cu deminutivul *drăgaică* etc.

În marea majoritate a cazurilor, funcțiunea sufixului *-ai*, iar mai cu deosebire a femininului *-aie*, este intensivă, adecă menită a da mai multă întindere noțiunii cuprinse în tulpina cuvintului. Aceasta se invederează pe deplin în vorbe ca: *potaie, văpaie, bobotaie, pălălaie, flăcăraie*, dar se poate recunoaște și-n: *putregai, mucegai, bătaie*, precum și-n epitetele: *mindraie, murgaie* etc. În adevăr, *putregai* e ceva „de tot putred“, *flăcăraie* este o „flacără mai mare“, *murgaie*, o vacă „mai murgă“ și așa înainte.

Pe românul feminin *-aie* e peste puțină a-l despărți de sufixul romanic colectiv *-alia*, cu care se și identifică nu numai prin vorbe întregi ca: *bătaie* = fr. *bataille* (it. *baataglia*, sp. *batalia* etc.) sau *măruntaie* = it. *minutaglia*, dar și prin sinonimi ca: *potaie* = fr. *canaille* (it. *canaglia*, sp. *canalla*) sau macedo-românul: *cărșalie* = fr. *limaillie*. De aceea, este de crezut că neutrul *-ai*, rar și puțin caracteristic, s-a născut pe calea analogică din femininul *-aie*, ca și italienește în „*bagaglio*“ din „*bagaglia*“.

O vorbă curat romanică: *meraitie*, cu sensul de „pustiu mereu“, din latinul „*merus*“, trecînd de la români la serbi, s-a păstrat la dinșii, deși s-a pierdut la noi. Tot de origine românească trebui să fie sufixul colectiv *-aie* în serbul: *domaia* „patrie“, *stržaia* „crengi“, *peraia* „peri de porc“ etc.

v. *-ei*. — *-oi*. — *-ui*.

^{1,2,3}AIA; 1. pron démonstr. fém.: *celle-là*; 2. pron. démonstr. neutre: *ça, cela*; 3. article prépositif de l'adjectif au féminin. În primele două sensuri este o formă rustică foarte răspîdită pentru emfaticul *aceea*; în sensul al treilea, pentru *ceea*. Corespunde masculinului emfatic *ala și ăla = acela, cela*.

Dr. Polysu: „tot *aia* = dasselbe; pentru *aia* = darum, *desswegen*; tocmai pentru *aia* = eben darum; e *aia* = das ist eben“.

a) Ca pronume demonstrativ femeiesc.

O doină din Transilvania:

„Cîte păsărele-n codru,
Toate-mi cîntă mai la modru,
Numai biata ciocărlie
Aia-mi cîntă-n pribegie...“

(Jarnik-Bîrsanu, 198)

Alta tot de acolo:

„De-aici pînă la Brașeu,
Nime nu-i străin ca eu,
Fără frunza de duplău;
Dar nici *aia* nu-i străină,
C-are-un pic de rădăcină...“

Cîntec oltenesc:

„Să mi-ți dau un sămănat
Cum demult nu s-a mai dat,
Sămănat de poterași
Să răsără românași,
Sămîncioară d-*aia*, nene,
Tot cu ochi și cu sprincene...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 484)

Basmul *Făt-Frumos* (Ispirescu, *Legende*, 167): „se întoarse de la biserică și văzu frumusețea *aia* de grădină...”

b) Ca articular prepozitiv adjectival, singularul *aia* e rar, deși este des pluralul a l e a.

Basmul *Ileana Simizeana* (Ispirescu, *Leg.*, 20): „mînușița *aia* micuță și piciorușul ca de zîină...”

c) Ca pronume demonstrativ neutru.

Basmul *Tinerete fără bătrînețe* (Ispirescu, *Leg.*, 5): „blestemul părinților le-a ajuns, și d-ai a s-au făcut lighioi așa precum le vezi...”

Basmul *Ciobanașul cel isteț* (*ibid.*, 246; cfr. 161): „Fata de ce creștea d-a i a se făcea mai frumoasă...”

În Banat se zice *aia*, alături cu a h a i a. În basmul *Găitan de aur* (Picot, *Dialectes roumains*, p. 36): „ca să poți triece, ie joarda *aia*, dă cu ia pre fața api-naintea ta și dzi:...”: precum și la neutru (*ibid.*, p. 26): „Cenușoțea rămase mult după a i a în vorieț...”

În Moldova însă *aia* nu se aude, afară numai doară pe la locuitori veniți de aiuri.

„Ciobanii pe aice se deosebesc de săteni în grai prin cuvinte ca: *aia*, ailaltă, a l a (plur. a i a), pă dincolo, se căznește etc., pe cînd sătenii zic: așea (acea), așealaltă, așeala (plur. așeia), pi dincolo, se năcăjește...” (V. Stegariu, *Tecuci*, com. Corodu).

v. ⁶A. — ⁷A. — ¹Aceea. — *Acela*. — *Ahaia*. — *Ala*. — *Alea*. — *Ăla*...

⁴AIA, plur. d' a l a. — v. *Ala*.

⁵AIA, s.f. indecl.; matronne, dame. O veche rămășiță italică, mai păstrată abia în cîteva cătune.

„În județul Olt se zice pe alocuria: a u ș i -meu, în loc de: bărbatul meu. Bunioară, cînd se întîlnesc două femei și una din ele întrebă: — Da bine, *bia*! unde e a u ș i -tău? — A u ș i -meu e dus la coasă etc. Tot așa se zice: *aia* a mea, în loc de: nevasta mea; de ex., cînd doi bărbați se întîlnesc și unul din ei întrebă: — Ce mai face, nene Gheorghie, dodă Stana? — Bine, dar dodă Rada? — *Aia* a mea țese ori toarce. Dacă însă amîndoi sînt mai familiari, atunci se întrebă: — Ce mai face *aia* a ta, mă? — Bine, dar *aia* a ta? — Eh, umblă rătutită și forfoță...” (M. Părușeanu Olt, com. Păroși).

Este învederat că *aia* nu e un pronume demonstrativ, căci coresponde masculinului a i u, care se întrebuițează la olteni sub forma deminutivă a i u ș cu sensul de „bătrîn, moș” (*L. M.*, *Gloss.*, p. 32) și de care abia diferă forma a u ș în „a u ș i -meu”. Macedo-româ- 401

nește de asemenea: a u ș „moș“. „A u ș i-meu“ înseamnă „b ă t r i n e l u-meu“, „*aia* a mea“ — „b ă b u ț a mea“, după cum și obi-
cinuește soții la țărani a-și zice unul altuia după un timp oarecare
de căsătorie. *Aia* este latinul vulgar à v i a „babă“; a i u — latinul
à v i u s „moș“, care prin forma deminutivă „aviolus“ a produs pe
francezul „aieul“. Din „avius“ și „avia“ au și italienii: a i o și a i a
„gouverneur, gouvernante, bonne“, de unde apoi, prin împrumut,
spaniolul și portugezul a y o și a y a, cu același înțeles. În limba
sardă, după dialectul logudorez: à v i o, à v i a „moș, moașă“.

În „*aia* a mea“, „*aia* a tă“ etc., articolul postpozitiv din *aia* e trac-
tat ca finalul -a în numile proprii femeiești: „*Ana* a mea“, „*Safta* a
mea“ și altele.

v. *Auș*. — *Babă*. — *Bia*. — *Daică*...

AIÂN (plur. *aieni*), s. m.; notable, maire. Cuvânt turcesc, de origine
arabă (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 8). A circulat altădată în graiul po-
poran de pe marginile Dunării și mai circulează astăzi numai doară
în Dobrogea.

Balada Tudor Tudoraș:

„Tudor tare-mbogătea,
Herghelii de cai făcea,
Și turme de oi,
Și cirezi de boi:
Iar *aienii* Chiustengii
Și b o i e r i i Dobrogii
Cu el se împizmuia,
Să-l sărăcească căta...”

(Burada, Dobrogea, 121)

De aci adjectivul: a i e n e s c.

v. *Aienesc*.

AIÂR (plur. *aiaruri*), s. n.; „juste mesure, fixation juste du prix de
la viande, du pain etc.“ (Cihac). Cuvânt turcesc de provenință arabă
(Șaineanu). Se mai aude pînă astăzi pe-n orașe, și n-ar strica să rămînă,
lipsind un alt termen mai potrivit.

Dr. Polysu: „*Aiar*, das Richten; a face *aiar*, richten, zurecht
stellen; a face *aiar* în cîntar, eine Balkenwage richten.“

Constantin Vv. Ipsilant, 1799 (Codrescu, *Uricar* I, 85): „să facă
aiar cantarilor, adecă să le îndrepteze...”

AIÂSMĂ, s. f.; eau bénite. Formă vulgară pentru a g h i a s m ă,
dar trecută deja în limba literară.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 80: „Creștinii ies de toate părțile,
făcîndu-și cu *aiasmă* semnul crucii pe frunte...”

v. *Aghiasmă*. — ²*Iasmă*.

402 **AIÂSTA**; șa, ceci, „nom général de chose“ (Littré). Formă rustică pen-
tru a c e a s t a, întrebuințată mai ales în Moldova.

Document moldovenesc, circa 1650 (*A. I. R. I*, 108): „cum va hi voia mării-sale, așa va face; de-*a*l~~asta~~ dăm știre dumitale...”

v. *Aceasta*. — *Aest*.

AIĂSTĂ. — v. *Aest*. — *Asta...*

AIBU, AIBI, AIBÎND. — v. ¹*Am*.

AICĂ. — v. *Daică*.

AICE s. AICI, adv.; ici, en ce lieu, en cet endroit. Dublet etimologic cu vechiul a c i c e (= lat. *ecc-hicce*), care a despărut din limbă, și sinonim cu a c i (= lat. *ecc-hic*), cu a c i l e a și cu a c o l e a (= lat. *eccu-illíc*), *aice* sau *aici* nu diferă întru nimic prin sens de cel dentii, dar se deosebește de celelalte trei.

Pe cînd a c i funcționează adesea ca adverb de timp, de ex.: „îl vezi că a c i-i toacă gura și a c i amuțește“, *aice* e totdeauna adverb de loc. E necorect la Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XIX*: „de *aice* începe un șir de domni răi...” unde ar trebui: „de a c i începe“, de vreme ce e vorba de o epocă, iar nu de o localitate. E corect însă la Beldiman, *Tragodia*, v. 21:

„*Aice* am trebuință pe Iraclit să aduc
Starea Moldovei să plîngă, sau să pui să scrie lung,
Dar în cîtu-i prin puțință mă voi nevoi și eu
Osînda țării a scrie, oricît îmi va fi de greu...”

unde *aice* corespunde anume locului pînă la care ajunsese poetul. Numai întrucît a c i funcționează ca adverb de loc, el se poate confunda cu *aice*, care însă exprimă, în orice caz, o indicațiune locală mai precisă. Cînd țaranul din Mehedinți întreabă: „vi-s a c i?” iar altul îi răspunde: „ni-s *aici*“ (Preut R. Popescu, com. Isverna), *aici* față cu a c i e mai pozitiv, căci afirmă.

Ca adverb de loc, *aice* este intermediar între a c o l e a și a c i l e a, dintre cari primul arată ceva mai depărtat, iar al doilea însemnează o apropiere imediată, adecă citetrelle se înlanțuiesc într-o gradațiune, bunăoară: „alergînd să mă ajungă, iată-l a c o l e a, iată-l *aice*, iată-l a c i l e a în capul meu.”

În balada poporană *Miorița*, cînd ciobanul zice oițelor:

„Ca să mă îngroape
Aice p e -a p r o a p e
În strunga de oi,
Să fiu tot cu voi...”

el nu înțelege a c o l e a, căci ar fi o apropiere nelămurită și chiar vecină cu depărtarea; dar nu vrea nici pe a c i l e a, care ar fi însuși locul unde se vorbește, ci indică anume un punct mijlociu între ambele: „strunga de oi”.

Individualitatea lui *aice* apare mai cu seamă neted în unire cu prepozițiunile d e, p e, p î n ă. Cînd zicem: de *aice*, pe *aice*, pînă 403

aice“, avem în vedere un spațiu bine determinat în giurul nostru, cu noi înșine drept centru; când zicem: „de a c o l e a, pe a c o l e a, pînă a c o l e a“, avem în vedere o apropiere lipsită de un punct central; când zicem: „de a c i l e a, pe a c i l e a, pînă a c i l e a“, avem în vedere chiar centrul în care ne aflăm.

Aceeași semnificațiune cu *aice* sau *aici* are forma scurtă *i c e* sau *i c i* (= latinul *hicce*), cu emfază *i c e a*, și forma cea lungă emfatică *a i c i a* sau *a i c e a* (= *aice* + *a*), astfel că-n balada de mai sus s-ar fi putut zice deopotrivă bine: „a i c e pe aproape“, ori: „a i c e a pe aproape“, fără nici o deosebire logică. Așa în *Alexandria* lui popă Ion din Sîn-Petru, text transilvan din 1620 (ms., Acad. Rom.), pe aceeași foaie citim: „... și scose-i de i c e pre Adam și pre Evva și cu fișori lui, și să aflare 14.000 de omeni, și eșit-au de i c e la lume la țara voastră“...; mai jos: „... vinit-au a i c i a întâiu ș-au lăcutit a i c i a 500 de ani, și *aice* au făcutu pre Caiin și pre Avelu...“; mai jos: „... deca murim noi, mergemū într-altū loc și mai bunū de i c i a ...“

Doină din Transilvania:

„M-oi și duce, is ca dușă,
Numai floarea nu mi-i pusă,
Dară floarea pune-voi
Și de-a i c e a duce-m-oi,
Duce-m-oi d-*aici* din sat
Să le fac la hîde larg...“

(Jarnik-Birsanu, 188)

sau:

„Du-mă, Doamne, de pe-*aici*
Unde sînt zilele mici,
Că pe-a i c e a s-au mărit
Și oamenii s-au răit...“

(*Ibid.*, 213)

Forma *aici* circulează în grai mai mult decît forma *aice*, și ambele mai puțin decît emfaticul *a i c e a*. Cîțetrelle lipsesc dialectului istriano-român, care întrebuițează numai pe a c i a sau c i a (= lat. *ecc-hic* + *a*), și dialectului macedo-român, unde sînt înlocuite prin a c i a și prin forma foarte interesantă a o a c e, corespunzătoare daco-românului a c o a c e în „într-a c o a c e“ (= lat. *ecc-hocce*), care însă la noi are sensul de „mișcare spre *aice*“, iar nu „stare pe *aice*“.

v. *Aci*. — *Acicea*. — *Acilea*. — *Acoace*. — *Acolea*. — *Aicea*. — *Aoace*. — *Ici*...

AICEA s. **AICIA**, adv.; *ici*. Format din *a i c e* sau *a i c i* prin emfaticul -*a* (v. ⁵A), *aicea* sau *aicia* păstrează aceeași nuanță de sens, dar e cu mult mai des în circulațiune, nu numai în viul grai, ci mai ales în vechile texturi, în cari însă el se află în concurență cu dubletul său a c i c e a. Așa, în *Omiliarul de la Govora*, 1642, pe aceeași pagină, 49 a: „*aicea* cunoașteț meșteră înșelăciune drăcască...“ și: „a c i c e a vei vedea mulțimea păcatelor tale...“; sau pe pag. 61 a: „nu numai acolo va sâ muncască, ce și *aicea* muncște iute...“ și: „tu a c i c e a caută puținel, frate și soro...“

În *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422), ne întipărește numai forma emfatică: „*Aița*. Hic“. În cel slavo-român din aceeași epocă (ms. al Societății Arheologice din Moscva), f. 60 a:

„*Аѣ*, a i c e a“;

„*Аѣшнн*, de a i c e ...“

v. *Aice*. — *Acicea*.

AIDA! s. **HĂIDA!** interj.; va! allons! Același sens cu a i! sau h a i! cu a i d e! sau h a i d e! și cu a i d a ț i! sau h a i d a ț i! cu cari se confundă și sub raportul fonetic, deși originile lor par a fi cu totul diverse.

Dicționarul bănățean, circa 1670 (ms. în Bibl. Universității din Budapesta): „*Haida*. A g e d u m.“

Jipescu, *Opincaru*, p. 142: „cu bățu în mină, *aida*, *aida*, pină ajunge acolo...“

Cuvântul a străbătut în Europa orientală în veacul de mijloc prin felurite năvăliri tătărăști, începînd de la avari și pecenegi. În dialectul ture djagataic: a i d a! În Rusia nordică pină la Urali și chiar în Siberia: „a i d a, molodtzy, k dielu! = *aida*, băieți, la treabă!“ „a i d a obiedati = *aida* la prînz!“ (*Opyt oblastnago slovaria*, Ptrsb., 1852, p. 2; *Dopolnenie*, 1858, p. 1). Polonește h a j d a! (citește: *haida*) „heh! frisch“! figurînd și-ntr-o locuțiune proverbială curioasă: „de jure i d e h a j d a = per fas et nefas“ (Linde, *verbo Hej*), în care polonii, pe cînd erau foarte latinomani, băgară din graiul lor propriu numai pe „i = și“ lingă trei cuvinte latine și lingă tătărăscul h a i d a. Bohemește, din interjecțiune s-a format un verb regulat h a g d a t i (citește: *gaidati*), pe lingă interjecțiunea h a g d u m (Jungmann, *Slownjik I*, 649). Turcii osmanlii însă n-au păstrat tocmai ei interjecțiunea, ci numai verbul derivat h a y d a m a k „a mina vite“, literalmente: „a striga h a i d a, a h a i d u i“. Nu de la turci dară ne vine cuvîntul, dar de la cumani sau de la vreun alt trib turanic medieval.

Cînd își însoțește pre optativul d e, *aida* capătă la noi sensul francezului ironic: „allons donc!“

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 10: „Să crape de căldură, nu-și sumete minicutele în fața flăcăilor; să se îmbrebenească ea cu gălbenele și bujori, cu creițe și cu ochiu-boului, *aida-d e!* nu se scrie la dinsa așa țigănie...“

v. *Aidamac*. — *Aidați!* — *Aide!*

AIDA-DË. — v. *Aida*.

AIDAMĂC s. **HAIMĂC**, s.m.; 1. brigand, vagabond; 2. gourdin, massue.

Ispirescu, *Poveștile*, p. 57: „curățînd țările de t i l h a r i și de *haidamaci*...“

Cu sensul de c i o m a g sau m a c i u c a, la Țichindeal, *Fabule*, ed. 1838, p. 403: „proptindu-se cu *aidamacul* lui cel groaznic, cu carele lovea leii și urșii...“

Turcește, verbul *h a y d a m a k* înseamnă: „conduire un troupeau“ (Șaineanu, *Elem. turc.*, p.50), de unde apoi „bită“, adică ceva cu care se mină vitele, și „bităuș“, adică cineva care minuiște o asemenea unealtă.

Aidamac se află și la serbi cu sensul de „bită“ (Karadžić), iar în sens de „rebelle“ și „Cosaque“ această vorbă era foarte răspândită oarecând în Polonia și-n Rusia sudică. De aci pare a urma că noi am căpătat-o de la răsărit prin tătari, iar nu din meazăzi prin osmanlii.

v. *Aida*.

AIDAȚI! s. **HIDAȚI!** interj.; en avant! Nu e același cuvânt cu *a i d a*, nici cu *a i d e*, cu toată cuasi-identitatea lor fonetică și logică. La serbi există de asemenea „haidaț! = davon!“ (Kradžić, 799), însă nu românii au luat cuvântul de la serbi (Cihac, II, 583), ci tocmai serbii de la români, căci numai românește *-ați* indică pluralul imperativului la a doua persoană, ceea ce serbește sună - a t e. Al nostru *aidați* sau *haidați* este un strigăt de război, compus din *a i d a ț i !* sau *h a i d a ț i !* adică: „allons! frappez!“ În energicul cîntec ostășesc, care era foarte vechi deja în timpul mitropolitului Dosofteiu și se atribuia pe atunci lui Ștefan cel Mare, refrenul este:

„H a i , frați! h a i , frați!
La năvală d a ț i !...“

(Ar. Densusianu, *Ist. lit.*, 224)

Ca țipet în focul luptei, acest refren se reducea la un teribil:
h a i d a ț i !

v. *Ai!* — *Ajut.* — *Chirileisa.* — *Ucide!*...

AIDĂU s. **HAIĐĂU** (plur. *aidăi* s. *haidăi*), s.m.; vacher, gardien de bétail. „*Haidău*, păzitor de vaci în cireadă“ (Costinescu). Cuvântul s-a născut din interjecțiunea *a i d a* s. *h a i d a* prin sufixul *-ău*; literalmente: „acela care mină vacile, strigînd: *h a i d a !*“ *Aidău* n-are a face cu maghiarul „hajtó“ (Cihac, II, 504), de unde se trage *h a i t ă u*, cu totul o altă vorbă.

v. *Aida.* — *Aidamac.* — *Haitău.* — *-ău.*

¹AI-DÈ! s. **HAI-DÈ!** — v. ²*Aide.*

²AIDE s. **HÀIDE!** interj. et vb. défaut.; va! allons! marche! Ca imperativ, funcționează la prima și a doua persoană plurală: *aidem! aideți!* și la a doua singulară: *aide!* În toate întrebunțările se poate aspira: *haidem! haideti!* Prin emfaticul *-a* (v. ⁵*A*) devine: *aidea! haidea!*

Donici, *Parnas*:

„*Aideți*, voinicilor! cu toții să răcnim;
Nu pierdeți cumpātu, strigați cu îndrăzneală...“

A. Pann, *Prov.* I, 3:

„*Aideți* să vorbim de giabă,
Că tot n-avem nici o treabă...“

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Buciumați, și Doamne-ajută! — Cu toții strigă: amin!
Aideți, frați, din țara noastră să alungăm pe păgîn!...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 153: „înjugă și pleacă, *aidea, aidea*, vorbă, vorbă, pîn' ce înseriază...”

Filimon, *Ciocoi vechi*, p. 249: „*Aidea!* fie după voința dumitale; o să-ți fac acest hatir, și, de voi păți ceva, vei da seama la Dumnezeu...”

Poate să nu aibă sensul de „mergere”, ci chiar pe acela de „oprire”, dar în orice caz ca imperativ:

„*Haide*, bade, nu te duce,
Că te-aștept cu gura dulce!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 107)

Foarte des se construiește cu subiectivul *d e*: „*aide d e* fă... = *aide* să faci...”

„*Haide*, mîndră, pînă-n prag
D e -mi dă gură, că-s beteag;
Haide, mîndră, pîn' la cruce
D e vezi neamțul cum mă duce...”

(*Ibid.*, 317)

Etimologia lui *aide* a fost pînă acum o enigmă. Mai întii, toți îl confundau cu *a i d a* și cu *a i d a ț i*, cari amîndouă îi sint străine, fiind totodată străine unul altuia. Apoi unii îl apropie de latinul *a g e d u m* (*L.M.*), cu care se întîlnește și prin sens. Foneticeste, din „*agedum*” s-ar fi putut naște la români *a i d*, cu *i* pentru *-ge-* ca în *mat* = lat. *magis*. Alții (Diez) par a-l înrudi cu italianul *a n d a r e*, de unde ar fi imperativul dialectic venețian *a i d a*. Cei mai mulți (Cihac, Miklosich, Șaineanu) indică interjecțiunea turcă *h a î d e* „en avant!” Să se observe însă că: 1. Cuvîntul nu există în dialectele turce asiatice. 2. La turci el nu e niciodată verb. 3. Ca verb, el ne apare numai: a) la români: *aidem, aideți*; b) la serbi: *h a î d e m o*, *h a î d e t e*; c) la bulgari: *h a î d e*, *h a î d i t e*; d) la albanezi: *h a î d e*, *h a î d e n i*. În poezia poporană română, serbă, bulgară și albaneză, întrebuintarea lui *haide* ca verb defectiv este identică, după cum ea nu ne întîmpină de loc la turci. E aproape sigur că turcii, la intrarea lor în Europa, îl vor fi găsit deja vechi la indigeni. De la turci, apoi, îl vor fi luat numai doară neogrecii: *Χάιντε!* (Passow).

Cum dară rămîne cu etimologia cuvîntului?

Pe de o parte, afară de bulgari și de serbi cu învecinații sloveni, adecă afară de ramura slavo-balcanică, la ceilalți slavi *aide* nu se găsește; pe de altă parte, prin elemente specifice serbo-bulgare această vorbă nu se explică, precum nici prin albaneza. Nu cumva soluțiunea se poate dobîndi prin limba română? Filologii uită într-un mod sistematic că serbii și bulgarii, cînd s-au încuibat peste Dunăre, cam în secolul VII, deteră pretutindeni peste români, cari la rîndul lor, cu vrö cinci veacuri mai nainte, se așezaseră acolo peste un substrat autoc-ton tracic, scöțînd la ființă o nouă naționalitate: grupul latin oriental. Oricîte se află la serbo-bulgari și se află și la români, dar nicăiri la slavii cei de la nord, e aproape de mintea omului că serbo-bulgarii le-au luat de la români, iar nu viceversa, deși multe, și foarte multe negre-

șit, însă elemente panslavice anume, au primit și românii de la serbo-bulgari.

Interjecțiunea a i ! sau h a i ! „va ! allons !“ se asociază la noi mereu cu optativul d e , astfel că-n Banat, bunăoară, compusul „a i - d e !“ a ajuns a forma o interjecțiune specială de „rugare și poftire, de ex. h a i - d e ! în oară bună !“ (Diaconovici-Loga, *Gramm.*, p. 156); iar la macedo-români, după un „vechi cîntec“ citat de Dr. Obedenaru (*Dicț.*, ms., în Acad. Rom., II, 716):

„Çi-ți unzește parce lungă,
H a i d e moi, trup de-armătulă...”

adecă: „Comme les longs cheveux te vont ; a l l o n s, corps de militaire !“

Dar și mai des acest a i ! sau h a i ! se construiește cu subiectivul d e : a i d e - mi spune mai iute ! a i d e fă cutare lucru ! etc.

„Haide, pui de turturea,
D e - mi arată cărarea...”

(Jarnik-Bîrsanu, 200)

„Haide, bade, d e mă ia
Pin' ce-s pruncă tinerea...”

(*Ibid.*, 44)

Să luăm acum următoarea doină din Transilvania:

„Haide, mîndră, d e - mi dă gură,
Că-ți dau tot ce am în șură;
Dragă, h a i d e mă sărută,
Că-ți dau boii de la rudă !...”

(Jarnik-Bîrsanu, 78)

Dentii, h a i ne apare aci ca sinonim perfect cu *haide*; al doilea, versul:

„Dragă, h a i d e mă sărută...”

este din punct în punct totuna ca și cînd am zice:

„Dragă, *haide*, mă sărută...”

Disilabicul *aide* rezultă dară din aglutinarea celor două elemente, pe cari graiul poporan le pune ne-ncetat în atingere: interjecțiunea a i și silaba d e, această din urmă mai cu seamă ca subiectiv. În construcțiunea: „*aide* d e - mi arată = a i d e - mi arată“ este o reducere a aceluiași d e. O dată aglutinat din a i și d e, *aide* a suferit apoi analogia imperativilor de a treia conjugățiune: „arde !“ „perde !“ „crede !“ născîndu-se flexiunea: *aidem ! aideți !*

În scurt, prin româna și numai prin româna geneza cuvîntului se desfășură de la sine și ni se limpezește totodată fenomenul că *aide*, ca interjecțiune și ca verb, ființează numai pe Peninsula Balcanică, acolo adecă unde românii serviseră de substrat pentru așezămintele posterioare slavice.

AIDOMA, adv.; exactement comme ça, de point en point, comme deux gouttes d'eau. Sinonim cu a s e m e n e, l a f e l, l e i t, î n t o c m a i, dar mai afirmativ.

„Aidoma = deplin asemenea, togmai așa, real, impelițat; de ex.: copilul acesta este tată-său *aidoma*; am văzut pe dracul *aidoma*...” (L.M.)

Dr. Polysu: „Aidoma = ähnlich; gleich; wirklich; ganz ähnlich, ganz gleich; akurat; *aidoma* l a c h i p = wie aus dem Gesichte geschnitten“.

v. Asemene. — Leit.

Niciodată nu se accentuează pe *o*: *aidoma* (Cihac, II, 3), ci numai pe *i*.

I. Văcărescu, p. 228:

„Cum e, d-ar fi văzut,
La toți, slăvit, plăcut
Ar fi ăst chip ceresc
Aidoma ca tine...”

și-ntr-un alt loc:

„E nemerit cu fețe vii, *aidoma*-ți portret...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 58: „După ce să va orîndui epitropul, până a nu să apuca de chivernisirea lucrurilor, datoriu iaste să facă doao catastișe anume de priimirea averii și a datoriei nevîrsnecului, și pre unul, după ce-l va iscăli însuși și-l vor adeveri rudele sau judecătorii, să să dea în păstrare la Mitropolie sau la Episcopii sau la Vornicia obștirilor, iară celalalt, și acela iscălit și adevérit a *idoma* (â иДОМА), să-l poprească însuși...”

Basmul *Fata cu pieze rele*: „...la arăpoaica cutare se găsește un petec de mătășărie *aidoma* celeia ce căuta împăratul și t o c m a i atit cît îi trebuia...”

Forma cea mai veche în texturi este *avidoma*.

Cantemir, *Chron.* II, 151, despre nește plastografi: „Leon, de aceasta înștiințindu-să, au poroncit logofeților lui să înpotrivască slova Sfintului Ioann, carii slova *avidoma* potrivit...”

În Moldova pină astăzi predomină forma *avidoma*.

Alexandri, *Iașii în carnaval*, act. I, sc. 2: „parcă-i văd *avidoma* ș-acum alergînd pe uliți cu coifuri de hîrtie poliită...”

Tot în Moldova însă se mai aud și forme provinciale: *aghidoma*, *agidoma* și *agiuduma*.

O povestire țărănească din Tutova: „Stafia zice-că este umbra luată de zidari, cînd fac vreo clădire sau beci, a unui om care zice-că nu mai trăiește de la luarea umbrei decît 40 de zile, după care timp, murind, iese *aghidoma* în locul unde i-au luat umbra și chinuiește pe cei cari s-ar duce acolo noaptea...” (P. Mohor, com. Pueștii).

Narațiune țărănească din districtul Iașilor: „dracu uniori si arată cal, porc, ogar, epuri, miță, lup; dar el *agiuduma* îi în chipul omului și-i negru ca păcura, cu coarni, cu chelea goală, cu coadă și arichi...” (Preot A. Böttez, com. Șipotetele).

„*Agidomu* vrea să zică a i e v e a, î n t o c m a i ...” (G. Gavrilițanu, Neamț, com. Galu.)

În fine, în balada *Juganii*, așa cum se cîntă pe la Brăila:

„Că muma juganilor
Erea fruntea cailor,
Scăparea haiducilor,
Idoma nălucelor...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 694)

unde editorul observă în notă: „*idoma*, afereză din *aidoma* = întocmai ca, identic cu, arătînd asemănarea perfectă”.

Forma *idoma* aferetică nu este, după cum nici *aidoma* nu e protectic, căci inițialul *a-* (= lat. *ad*) nu aparține tulpinei cuvîntului, la care se adaugă numai ca un fel de întărire ca și-n „*a-semenea*” sau „*a-ievea*”. Finalul *-oma*, pe de altă parte, se descompune în emfaticul *-a*, ca în „*acum-a*”, „*asemene-a*”, „*aieve-a*”, „*atit-a*” etc. (v. ⁵A) și în același sufix *-omă* cu funcțiune superlativală, care mai figurează în alți doi adverbi românești: „*avalma*” (vechi: *avaloma*) și „*hojma*” (vechi *hojoma*), cel dentii însemnînd: „*t o u t - à - f a i t ensemble*”, iar cellalt: „*t r è s-fréquemment*”, un sufix înrudit cu superlativul latin arhaic *-u m u s* (clasic *-imus*) în: *minumus* (= *minimus*), *infumus* (= *infimus*), *decumus* (= *decimus*) etc. La români însă acest sufix nu poate fi latin, deoarece nu e latin nici unul din cei trei adverbi. Cînd separăm dară prefixul *a-* și sufixul *-omă*, ne rămîne tulpina cea semnificativă *-oid-*, pe care deja Laurian și Maxim s-au încercat s-o apropie de grecul εἶδος „aspect, visage, espèce, façon”, corespunzător litvanului „*veidas*” și slavicultului „*vidŭ*”, de care la rîndul său l-a apropiat Cihac. Grație sufixului *-omă*, pe care cu sensul superlatival nu-l au nici slavii, nici grecii, românul *avidoma* înseamnă: „întocmai aceeași *f a ț ă*, întocmai același *f e l*, întocmai același *a s p e c t*”, „*ipsissime*”. Fiindcă românii pe *avidoma* nu-l au din latina, fiindcă nu-l au nici de la greci sau de la slavi și fiindcă totuși el este învederat o formațiune ario-europee, atunci nu cumva să fie la noi un rest dacic?

v. ⁵A. — *Abeș*. — *Abur*. — ²*ac*. — *Aghiută*. — *Avalma*. — *Hojma*. — *-omă*...

AIDÛC s. HAIDÛC (pl. *aiduci* s. *haiduci*), s.m. ; 1. fantassin; 2. bandit.

Cu primul sens, ca sinonim cu *p e d e s t r a ș* sau *d o r o b a n ț*, *aiduc* a ieșit de mult din întrebuintare, dar ne mai întîmpină în cronice.

Miron Costin, *Letop.* I, 222: „Așa îl pripise Mihaiu-vodă de aproape pre Ieremiea-vodă, căt niște *haiduci* *p e d e s t r i* cu câteva cară, pre urma Ieremiei-vodă, i-au ajuns fruntea oștii lui Mihaiu-vodă, și au stătut *haiducii* la rășboiu, apărându-se câteva ceasuri; ce dacă s-au înglotit oastea lui Mihaiu-vodă, i-au spart pre *haiduci*...”

Că sinonim cŭ *h o ț*, cuvîntul se distinge printr-o nuanță foarte caracteristică: *aiducul* despoaie numai pe cei bogați și pe străini; își iubește țara, apără și ajută pe cei apăsăți; își bate joc de stăpîn și de stăpînire, pentru că-i e drag a fi slobod; el e poet.

Iordachi Golescu, circa 1830 (*Conv. lit.*, 1874, p. 73): „Cîntecele de *aiduci* sufletul țî-l înveselește, trupul țî-l întărește, mintea țî-o înverșunează...”

În unele locuri, se rostește *vaiduc*:

„Mi-aduc aminte că în nordul Bihorului am auzit în loc de *hram* — *vram*, adică *vramul bisericeii* în loc de *hram*; tot aici am auzit *vaiduc* în loc de *haiduc*...” (D. Păscuț, Făget).

Forma cea mai răspândită însă este aspiratul *haiduc*. Derivă din maghiarul *h a j d ü* „fantassin, bandit”. Acățându-și sufixele *-uk*, *-t*, *-utin*, acest termen s-a înrădăcinat de veacuri pe întreaga Peninsulă Balcanică, mai ales cu înțeles de „hoț” și chiar de „voinic în genere”: turc. *hajdud*, neogr. *χαϊτρούτης* și *χαϊδούκι*, alban. *haïdut* și *haïduk*, bulgărește și serbește: *haïduk*, *aïduk*, *haïdut*, *aïdutin* etc. (Miklos., *Türk. Elem.* I, 66). E cam anevoie a se lămuri intermediul prin care il vor fi căpătat românii.

v. *Haiduc*.

AIDUCĂME. — v. *-ame*.

^{1,2}**AIDUCÈSC.** — v. ^{1,2}*Haiducese*.

AIDUCÈȘTE. — v. *Haiducește*.

AIDUCIE. — v. *Haiducie*.

AIE, pron. — v. *Aia*.

-AIE, suff. — v. *-ai*.

AIENÈSC, -EASCĂ, adj.; appartenant à ou dépendant d'un a y a n. Se mai aude numai doară în Dobrogea.

Balada *Tudor Tudoraș*:

„De-i găsi oi *aienești*,
Să le scrii împărătești,
Beilicul să le cei,
Din zece una să iei...”

(Burada, *Dobrogea*, 125)

Balada *Mierla și sturzul*:

„Cărucer m-oi face
Și pe drum oi trece
Cu cară,
Cu povară,
Cu mărfuri *aienești*,
Aienești și domnești...”

(*Ibid.*, 127)

v. *Aian*.

AIEPT (*aięptat, aięptare*), vb.; 1. allécher; 2. fléchir, diriger; 3. ajuster, brandir, jeter; — m ă *aiępt*, se tromper soi-même, se donner des airs, se venter.

Lexicon Budan: „*Aiępt*; 1. ca verb activ: a) răped ceva cu năvală, schleudern; b) îndreptez, ocărmuiesc, lenken; c) ghicesc, errathen, beynahe treffen; 2. ca verb reciproc: m ă *aiępt*=a) cu mintea, alunec, sich verleiten lassen; b) mă fălesc, mă laud insumi, prahlen. A lat. a d e t j a c t o, quasi a d j e c t o“.

Derivațiunea *aiępt* = lat. a d j e c t o a fost singură propusă pînă acum și primită de toți fără control și fără controversă (Cihac, I, 6). Numai Miklosich a observat că ea nu se împacă cu legile fonetice (*Lautlehre, Consonant*. II, 64). În adevăr, din latinul „adjecto“ s-ar fi putut naște la noi „ajępt“, ca „ajung = adjungo“ sau „ajut = ajuto“, cel mult: „azept“, ca în „zac = jacio (djacio)“, dar niciodată *aiępt*.

Foneticęste, *aięptare* poate fi numai doară latinul a l l e c t a r e = ital. a l l e t t a r e = franc. a l l é c h e r. Prin urmare, sensul fundamental al cuvintului este a m ă g e s c. Acest sens ne și apare singur în *Vocabularul* lui Costinescu (I, 28): „a *aiępta*, a îndemna la o plăcere, a amăgi“. Tot așa la Pontbriant (p. 19): „a *aiępta*, vezi a amăgi“. În Țara Românească vorba pare a nu fi cunoscută în popor decît numai cu acest înțeles. În *Lexiconul Budan* reflexivul „m ă *aiępt* = sich verleiten lassen“ implică și la activ: „*aiępt* = verleiten“, „amăgesc“. Tot aci vine prin sens „mă *aiępt* = prahlen“, însemnînd literalmente: „mă măgulesc pe mine insumi, mă înșel crezîndu-mă prea mare“, precum și adjectivul a i e p t ă t o r „fălos, Prahler“, în *Vocabularul de la Sibii*, din 1822.

Deja latinește a l l e c t o, frecuentativ din „allicio“, se pleca cătră sensul de „diriger“, de exemplu la Columella: „ad aquam duci boves sibiloque a l l e c t a r i“. De aci românul „*aiępt* = lenken“, în gramatica transilvană a lui Molnar, de la 1788 (p. 254) și chiar în *Lexiconul Budan*, ca și „*aiępt* = ghicesc, errathen“; „*aiępt* = hinweisen“, la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.); „*aiępt* = flecto, dirigo“, în gramatica bănățeană a lui Alexi (1826, p. 254), „*aiępt* = andeuten, anpassen“, la Sava Bărcianu (p. 5) etc.

Abia pe a treia linie, rezultînd din noțiunea intermediară secundară de „diriger = ajuster“, s-a născut sensul de „arunc“: „*aiępt, jacto*“ (Bobb), care a făcut pe filologi să se amăgească, să se *aiępte* în toată puterea cuvintului, alergînd la latinul a d j e c t o.

Al nostru *aięptare* este dară frate bun cu francezul a l l é c h e r, care în limba veche avea și acolo o formă reflexivă aproape identică prin sens cu românul „m ă *aiępt*“. Versul lui Ronsard:

„Puis donne voile, et sant plus t'allecher
Va-t'an ailleurs ta fortune chercher...“

se traduce românește:

„Apoi întinde-ți pinza și făr-a t e-aiępta
Te du în altă parte norocu-ți a căta...“

Din litertuara poporană cunoaștem trei texturi cu *aiępt*.

412 Basmul *Nuștiu-Împărat (Tribuna din Sibii, 1886, p. 1118)*: „acum se *aięptă* o dată calul și ca fulgerul trece preste poartă...“;

Basmul *Tei-legănat* (*ibid.*, 1885, p. 38): „croiește un șosonete bun din pulpa piciorului sting și-l aruncă în gura pajurei, care cu o *aietare* a și fost afară (din lumea cealaltă pe lumea noastră)“;

Proverb:

„Mă iai cu a i e p t u l,
Ți-a pîrăi pieptul;
Mă iai cu de-acelea,
Te-a ustura pielea...“

(*Ibid.*, 1885, p. 22)

În primele două pasaje, *aiet* înseamnă o avîntare sau o răpe-zire; în pasagiul al treilea, cel mai important prin natura sa stereotipă de proverb și unde cuvîntul ne întîmpină ca substantiv, a i e p t poate să însemneze deopotrivă avîntare sau răpezire la luptă și înșelă-ciune, șoșele-momele, „alléchement“.

Cîțetrelle texturile sînt din Transilvania, unde — după cum am văzut mai sus — predomină în această vorbă sensul derivat de „aruncare“.

v. *Îniept*.

AIEPTĂRE } v. *Aiept*.
AIEPTĂT }

AIEPTĂTOR, -OARE. — v. *Aiept*.

AIESC (*aiit*, *aiire*), vb.; apprêter à l'ail. La prezinte indicativ, la conjunctiv și la imperativ singular se întrebuițează mai mult: *aiez*, să *aieze*, *aiază!* (*L.B.*), ba unii conjugă peste tot ca pe „cutez“: *aiezai*, *aiezare*, *aiezat* etc. (Pontbriant).

v. ²*Aiu*. — *Aite*. — *Aitură*.

¹AIEVE, adv.; réellement, manifestement, évidemment. Compus din prepoziționalul *a* (= lat. *ad*) și din adverbul paleoslavice *аѣѣ* „δῆλου, φανερώς, προφανώς“ (Miklosich), corespunzător verbului *аѣѣти*, de unde românul „a ivi“, literalmente *aieve* înseamnă: l a a r ă t a r e, o locuțiune adverbială indigenă, pe care s-a încercat s-o înlocuiască adverbul slavice, dar care n-a încetat niciodată de a circula în grai alături cu noul venit; de exemplu în *Omiliarul de la Govora*, 1642, p. 5: „...să ai tu tată svântu, iară însuți întru păcate lăcuești, ce folosu ți-e de ačasta? *aîave* că ți-e mai mare osândă...“, ș-apoi cu același sens mai jos (p. 83): „robul carele știe voia domnu-său și nu o face mult va fi bătut; și numai ce cugetă cu ce va fi bătut? l a a r ă t a r e e că cu multe munci ale focului nestins...“

Alt sinonim: f ă ț i ș sau p e f a ț ă, circulînd iarăși în concurență cu *aieve*. Așa, Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 11, 13, descriînd domnia lui Dumitrașco Cantacuzino, zice că adusese în țară pe tătari „carii ca niște păgîni multă răutate au făcut oamenilor din Moldova, muncindu-i și pe cărbuni puindu-i și la cap cetluindu-i, și de femei și de fete răzîndu-și *aieve*...“, iar mai jos: „își ridea de fetele și de femeile oamenilor p e f a ț ă...“

Mai totdeauna *aieve* își acată pe emfaticul *-a* (v. ⁵A) fără vreo modificare de sens. În vechile texturi însă e mai des simplul *aieve*.

a) A veni *aieve*:

Coresi, 1577, ps. XLIX: „Domnul *aiavea* vine“, unde în *Psaltirea Scheiană*, circa 1550 (ms., Acad. Rom.) stă fără emfaticul *-a*: „Dzeul *aiave* vire...“, pe când la Dosofteiu, 1680: „Dumnedzău v e d e r a t veni-va...“, iar la Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms., Acad. Rom.): „Domnul l a a r ă t a r e va veni...“ În același pasagi, Corbea, circa 1700 (ms., Ac. Rom.) pune „l a *aieve*“ (= *ad- ad-...*) și-l explică prin a r ă t a t:

„Dumnezeu l a *aiave* va veni a r ă t a t
Cu sémne, ca un mare și strașnic împărat...“

b) A umbla *aieve*:

Miron Costin, *Letop.* I, 262: „de oameni răi așa se impluse țeara, cât *aieve* bulucuri îmbla de prăda și jacuia oamenii și pre lângă orașe...“

c) A vedea *aieve*:

I. Văcărescu, p. 353:

„Ș-ăl vis că-n București stă-n scaun Bucuria.
Aievea ce să vez? Ales Neomenia
Stă: inimă și duh boldește către fală;
Toți în minciună cred, înșăl și se înșeală...“

A. Odobescu, *Pseudokineg.*, p. 87: „Nu mă voi încumeta a spune ceea ce *aievea* n-am văzut cu ochii...“

d) A se arăta *aieve*, ca și când s-ar zice „a se a r ă t a l a a r ă t a r e“.

Constantin Brincovan, 1696 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 159): „care și *aiave* aič în țară ciudă ca acéia s-au fost a r ă t a t la zilele răposatului stremoșului domnii-méle Io Matei Băsarab vovod...“, povestind mai departe cum au perit locustele din dată ce se aduse de la o mănăstire din Muntele Atos capul sintului Mihail „Sinadski“.

e) A minți *aieve*:

Varlam, 1643, II, f. 81 a: „pare-mi că minți *aiave*, o cadiule! căci nu sămtă a miale acéstia cuvinte...“

f) Mai cu seamă însă *aieve* se construiește cu „a fi“.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 27): „*aiavea* iaste tuturor că el mie nepriétin de moarte mi s-au arătat, însă adevărul ce iaste a tăgădui nici pociu, nici mi se cade...“

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784, p. 59): „la toți *aiavea* iaste viața lui cea bună, știute milosteniile și alte lucruri...“

N. Muste, *Letop.* III, 76, povestind focul cel mare din Iași de la 1723: „...nu se putea nime apropia de para focului. Atunce *aevea* era certarea de la Dumnezău...“

g) O întrebuintare curioasă a lui *aieve* în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXII, 3: „eu, pre dzeu! sântu jidovinu, născutu întru Tarsul Chilichiescu, hrănitu întru această cetate, lângă piçoarele lui Gamaliilu învățatu *aiave* légia tatăinrească...“

„...ego sum vir Iudaeus, natus in Tarso Ciliciae, nutritus autem in ista civitate, secus pedes Gamaliel eruditus juxta veritatem paternae legis...“

După analogia sinonimilor săi, *aieve* funcționează și ca adjectiv, dar invariabil: un lucru a i e v e, o nelegiuire a i e v e, o minciună a i e v e etc. *Lexicon Budan*: „a i e v e, adj., verus, geminus“.

v. *Apriat*. — *Făță*. — *Fățiş*...

²AIÈVE, adj. — v. ¹*Aieve*.

^{1,2}AIÈVEA. — v. ¹*Aieve*.

AIÈZ (*aiezat, aiezare*), vb.; *apprêter à l'ail*. Formă mai puțin întrebuințată și mai necorectă decât sinonimul a i e s c.

Dicționarul bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Ajjédz* (citește: *ăiedz*). *Allio condio*.“

v. *Aiesc*. — *Curmez*.

AIEZĂRE } v. *Aiesc*. — *Aiez*.
AIEZĂT }

AILALTĂ. — v. ^{1,2,3}*Aia*. — *Alt*.

AIMINTRE s. AMINTRE, adv.; 1. autrement; 2. en cas contraire, sinon; 3. de *aimintre*, de *amintre* = du reste, d'ailleurs. În primul sens sinonim cu altfel, altcum sau în alt chip; în al doilea, sinonim cu: de nu, de unde nu, la dinpotrivă; în al treilea, sinonim cu totuși, orișicum etc.

Sub influința principalului sinonim, altfel, s-a născut forma actuală *altmintre*, care nu se găsește nicăiri în vechile texturi și ne întâmpină pentru prima oară, pare-ni-se, abia pe la 1788 în gramatica lui Molnar (p. 318): *altmintrilea*. De atunci încoace filologii s-au silit s-o înrădăcineze în limbă, crezînd-o a fi un arhaism (*Lex. Bud.*, Cihac etc.), pe cînd în fapt ea este de tot modernă și se datorește unei analogii curat românești: *altmintre* = *aimintre* + altfel, căci — mai repetăm încă o dată — graiul vechi n-o cunoaște de loc.

Cele două forme istorice, *aimintre* și *amintre*, ni se înfățișează fiecare în următoarele varianturi fonetice și morfologice:

a) Forma cu *-i-* aproape totdeauna își acată pe emfaticul *-a-*: *aimintrea*, uneori pe analogicul *-l-* e însoțit de același *-a-*: *aimintrilea*, citeodată are pre *-e n-* pentru *-i n-*: *aimentrea*, *aimentrilea*.

Glosar slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr. I*, 267): „*ВЪЗНАК*, p r e d o s, *aimintrea*“.

Legenda Sf. Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel. al Bis. Sf. Nic. din Brașov*, p. 140): „se gândi *aimintrea* să nu facă, ce acel lucru spurcat ce gândise el vrea să-l înceapă a face...“

O predică de Sf. Ioan Crisostom, sec. XVII (*ibid.*, p. 559): „*aimintrea* vâd ochii omului, și *aimintrea* iară vâd ochii lui Dumnedzău...“

Act moldovenesc din 1610: „de s-are și mai scula Agăpiianii să facă vro pără și să nu se ție de lege, măriia-ta să nu crezi, că *aimintrilea* nu se va afla...“

Moxa, 1620, p. 370: „nu era de totu rău Anastasie, ce era și bun, că de nu vrea fi întunecat cu acia vrăcolăcie de făcia rău pravoslavnicilor, *aimentrea* elu era bun...”

Același, p. 385: „d e *aimintrea* era omu bun și nu iubița strămbătățile...”

Silvestru, 1651, pref.: „Frumos daru a lui Dumnezeu iaste a ști in limbi, numaî să viiaze cu dinsele, ca să înțeleagă și alții ce zice, că *aimintriă* nime nu va putia lua întrămare...”

Ibid., f. 151 a: „de-ară face *aimintriă*, huli-s-ară numele lui între păgăni...”

Dicționar bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Aimintre*. Aliter. Secus”.

b) Forma fără -i- ne prezintă varianturi: *amintrile*, *amintrilea*, *aminterle*, *amintere*, *aminterea*, *aminteri*.

Inventarul mănăstirii Galata, 1588 (*Cuv.d. bătr. I*, 212): „și de va întorce *amintrilea*, se fie lepădat de lėje...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 20: „*amintrilea*, pricina clătirii dându-să, odihna și liniștea fără turburare și strinciunare a fi nu poate...”

Dicționar slavo-romănesc, circa 1670 (ms., în Bibl. Societății Arheologice din Moscva, f. 28 b): „ВОЗНАКЪ, într-alt chip sau *aminterea*”.

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaș, 1784), p. 89: „să știi și să crezi că din neprecēpere și din slăbiciunea firii am făcutu această, sau pentru că te-amu iubitū și amū vrutū să te învățu binele care l-amū socotitū de folosū ție, că *amintrilea* cumū aș fi pututū face eu ceva asupra ta...”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 16: „*aminterea*, așezarea de arū fi după meșteșugū și potrivită precumū tu vrei, arū fi o greșală...”

Ibid., p. 102: „*aminterle*, nasulū așută multū de a închipui măsura feții...”

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 19: „cînd lucrul acela pentru zmin-teala ce are rămîne netrēbnic sau cu anevoe a fi de trebuință, iară *aminteri* să rămie vînzătoriul nesupărat...”

Ib., p. 34: „Cu zalogul mișcătoriu nu poate împrumutătoriul să slujească la trebuințele sale, de nu să va tocmi cu datornicul, căci *aminterea* orice stricăcune va cerca, plătește...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 34: „*Amintrilea*, frate Moțailă, vorbindă la drept, să ne ierte cin' ne-aude, altă lume ie la țară, alta la cetăți și la orașele or la țîrguri...”

Deși forma fără -i- exista deja în secolul XVI, totuși în texturile cele mai vechi ea ne apare sistematic ca o scurtare disimilativă din *aimintrilea*, tipul cel mai lungit și avînd trei i, pe cînd forma cu -i- figurează tot acolo simplă sau numai cu emfaticul -a: *aimintre*, *aimintrea*, și chiar cu vocalismul arhaic: *aimentrea*. Așa la Coresi, *Omiliar*, 1580, vedem *aimintrea*, niciodată *aimintrilea*, alături cu *amintrilea*, niciodată *amintrea*:

quat. IX, p. 7: „grăiaște-se și *aimintrea* duminecă noao, derep-ce că-ntr-acăsta vor să se înnoiască trupurile morților...”

quat. XIX, p. 10: „multă era credința de-acia alător, că atunce amu opri măriei, e acmu nu oprēște, ce *amintrilea*-șu țăriia sa arătă mai mare...”

Pe la sfârșitul secolului XVII, dispăre din texturi forma cea primitivă *aimintre*, lăsînd pe derivatul *amintre*, care începe apoi a se răspîndi, multiplicîndu-se în variante populare: *aminteri*, *aminterea*, *aminterle* etc., dar totodată se amestecă cu sinonimul *altfel*, rezultînd forma mixtă *altmintre*, care la Radu Tempea (*Gramm.*, 1797, 167) sună pe aceeași pagină: *almintrenea* și *altmintrelea*. Într-o doină din Bucovina:

„Mult mă mir, bade, de tine,
Ce-ți perzi mintea după mine?
Cînd mi-ar fi de dumniata
Altmintrele m-aș purta!...”

(Marian, *Bucov.* II, 152)

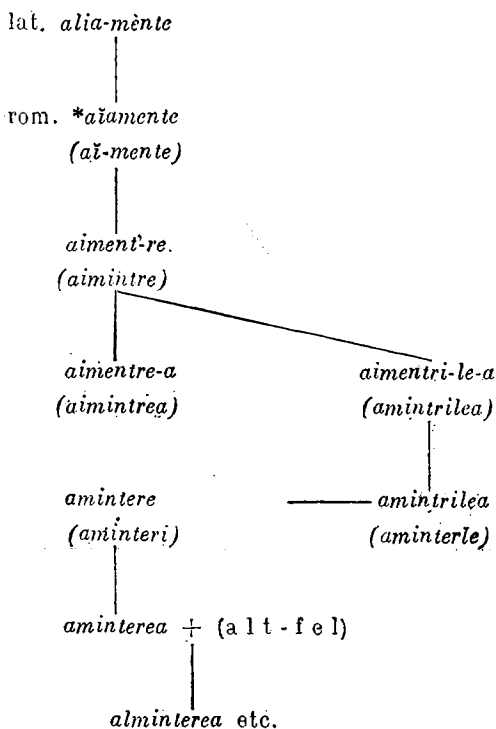
Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc. 4:

„Arvinte: Nu fi prost, măi!... O baniță de nuci vechi de șase ani... Nu scăpa chilipiriu din mînă.

Pepelea: Ba nu așa, jupîne!... *Almintire*... Dă-mi pe Măndica adălmaș... Vrei?”

Forma daco-română organică *aiminte*, adecă fără amplificativul *-re*, reprezintă pe latinul *aliamente*, paralel latinului *altere*, de unde: ital. *altramente*, fr. *autrement*, span. *otramente*, reto-rom. *otramaing* etc. Mai remarcabilă decît toate este forma macedo-română *aliùtre* sau *aliùntre*. Înălăturîndu-se amplificativul *-re*, ea ne duce tocmai la arhaicul latin *aliuta*: „aliuta antiqui dicebant pro aliter” (Loewe, *Prodrom. glossarior. lat.*, 432).

Așadară genealogia lui *aimintre* este:

AINĂ. — v. *Haină*.

AINDE s. AINDENE (AINDERE), adv.; ailleurs, de l'autre côté. Sinonim cu aiure, prin concurența căruia a dispărut aproape de tot din grai. În *aindene* și *aindere* finalul *-ne* sau *-re* joacă același rol amplificativ ca în *pretutinde* și *pretutinder* din organicul *pretutinde*. În mai multe dialecte italiene un asemenea *-ne* se acată la tot felul de cuvinte: „È usuale pronunziare *Rre, me, te*, aggiungendo la sillaba *-ne* per eufonia; onde *Rrene, mene, tene*. Lo stesso avviene con gli infiniti: *fare, dire* ed altri, ai quali troncando il popolo la desinenza in *-re*, sostituisce la sillaba *-ne*, onde: *fane, dine* e simili“ (Mevi, în *Papanti, I parlari*, p. 64).

Lexicon Budanum: „*Aindine*, aiure = alibi, alio loco“.

Mai obicinuit la bănațeni:

Diaconovici-Loga, *Gramm.*, 148: „*airea*, alțurea sau *a i n d e r e a*“, adecă cu emfaticul *-a* (v. ⁵A).

Alexi, *Gramm.*, 161:

„*Aire*, aiure } alibi.“
 „*Aindere* }

Lui *ainde* e corelativă în vechiul grai forma *c i n d e*, între ambele fiind același raport ca între *a e s t* și *c e s t*, *a t a r e* și *c u t a r e*, *ă l* și *cel*, *a i c e* și *c i c e*, *a i a* și *c e i a* etc., adecă între cuvinte a căroră prima silabă derivă din prefixul latin vulgar *e c c -*, trecut în toate limbile romanice în *a c -*, uneori conservind pe *-c-*, alteori perzindu-l. Ambele forme: *ainde* și *c i n d e* reprezintă același prototip latin *e c c - i n d e*, care însemnează „de acolo“, „de cealaltă parte“. Iată un pasagiu din *Geneze* (V, 1J—12) după două traduceri din secolul XVII:

Dosofteiu, *Paremiar*, 1688:

„...și veniră la arăa lui Atadū, cară iaste de *c i n d e* de Iordanū, și plânsără plânsū mare și tare foarte; și făce plânsulū tatălui său 7 dzile; și vădzură lăcutorii pământului lui Hanaanū plânsulū în arăa lui Atadū, și dzăsără: plânsū mare iaste eghiptianilorū; dreptū acăia să numi numele locului aceluī: plânsulū Eghiptului ce-i de *c i n d e* de Iordanū...“

Biblia Șerban-vodă, 1688:

„...și merseră la arăa lui Atadū, care iaste de *c i n d e* de Iordanū, și plânseră pre elū plângere mare și tare foarte; și făcu plângeria tătâni-său 7 zile; și văzură lăcutorii pământului Hanaanū plângeria la arăa lui Atadū, și ziseră: plângere mare iaste aceasta aghiptenilor; pentru acăia au numitū numele locului aceluī: plângeria Eghypetului carele iaste de *c i n d e* de Iordanū...“

În contextul grec este de două ori: „*πέραν τοῦ Ἰορδάνου* = de cealaltă parte...“

Așadară, *ainde* nu este latinul *a l i u n d e* (Miklosich, *Lautl. d. rum. Dialekte, Vocal.* I, 5). Cu atât și mai puțin are a face cu paleoslavicul *i n ũ d e* (Cihac), puține vorbe în limba română fiind mai latine decît dubletul etimologic *ainde* și *c i n d e* = *e c c - i n d e*.

În dialectul macedo-român s-a conservat cu același sens latinul *d e -*
 418 *i n d e*. După subdialectul de la Crușova: „*d i d i n d e d i arū* =

au delà de la rivière, de l'autre côté de la rivière" (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., II, 694).

v. *Aiure*. — *Cinde*. — *Inde*. — *Pretutinde*. — *Tutinde*. — *Utrinde*...

AINÎN. — v. ¹*Anin*.

AINIȘ. — v. ¹*Aniniș*.

AINTE, prép.; 'avant, d'avance. Astăzi se întrebuintează numai forma aglutinată în a i n t e sau n a i n t e; în vechile texturi însă e foarte des simplul *ainte*, care și el este compus, după cum ne vom încredința mai la vale, și a cărui individualitate abia se mai recunoaște în graiul actual acolo unde cuvîntul se pune în antiteză cu a p o i, de pildă în proverbul:

„La plăcinte
În-ainte,
Și la război
În-a p o i...”

(I. Creangă, *Conv. lit.*, 1877, p. 174)

Cîteva exemple din cele foarte multe.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., Acad. Rom.):

XXXVIII: „se răpaosu *ainte* pă ră
nu me ducă...”

LIV: „ce e *ainte* de veacu...”

LVII: „*ainte* de înțelegere spirii
voștri...”

LXXI: „și lucuîaște cu soarele, și
ainte de lură gintulū de gintu...”

„...ut refrigerer priusquam
abeam...”

„...qui est ante saecula...”

„...priusquam intelligant spi-
nae vestrae...”

„...et permanebit cum sole, et
ante lunam generationes genera-
tionum...”

Codicele Voronețian, din aceeași epocă (ms., Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVI, 20: „a căți era în
Damascu *ainte*, și întru Ierusalimū...”

Ib. XXVII, 43: „dzise celora ce
potu nuta, și săriră *ainte* la margiinri...”

Jacob, IV, 17: „e cîaia ce e de sus
preamândrie, *ainte*-faste curatu, după
aceia în pace...”

„...his qui sunt Damasci pri-
mum, et Jerosolymis...”

„...jussitque eos qui possent natate,
emittere se primos...”

„...quae autem desursum est sapi-
entia, primum quidem pudica
est, deinde pacifica...”

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl. 6311 B.*, British Mus.),
Math. XXIV, 38:

„...că era în zilele *ainte* de potopū
mâincându și bîndū, însurându-se și
măritându-se...”

„...enim erat in diebus ante dilu-
vium comedentes et bibentes, nuben-
tes et nuptui tradentes...”

Coresi, 1577:

ps. XXXVIII: „slăbește-mă să ră-pausă *ainte* până nu mă ducă...”

ps. CIX: „dein mațe *ainte* de lucea-fără născui-te...”

ps. CXXVIII: „să fie iarba în zidă ce *ainte* de rupere seacă...”

„...remitte mihi ut refrigerer p r i -
u s quam abeam...”

„...ex utero a n t e luciferum ge-
nui te...”

„...fiant sicut foenum tectorum,
quod p r i u s quam evellatur exa-
ruit...”

Palia din Orăștia, 1582 (ap. Cipariu, Analecte, p. 67):

Exod. XXI, 22: „să atare bărbați se voră sfădi și va vătâma vrurulă dintre ei muțare țârtoasă, și-i va fi a naște *ainte* de vrême...”

„...si autem rixentur duo viri, et percusserint mulierem in utero habentem, et exierit infans ejus non formatus...”

Popa Grigorie din Măhaciu, *Legenda Duminiceii, 1600 (Cuv.d. bătr. II)*:

p. 44: „că *ainte* treimeș o carté la voi, iară voi nu o credzută...”;

p. 45: „în vererea mare *ainte* feču omu întâe Adamu...”;

p. 51: „*ainte* du-te de te iartă cu însul...”

Același, *Predica, 1619 (ibid., II, 121)*: „ști tatălă vostru ce v-ară treboi *ainte* încă de cerșotul vostru...”

Adesea *ainte* ne apare ca o simplă prepozițiune corespunzînd formațiunilor latine cu a n t i -, p r a e -, p r o - etc. Așa în *Psaltirea ms. Scheiană*:

XXXVI: „că *ainte*-vede că vire dzua lui...”

„...quoniam p r o spicit quod venit dies ejus...”

De asemenea în *Psaltirea lui Coresi*:

XX: „*ainte*-apucată elă cu blagoslovenie...”

„...p r a e venisti eum in benedictionibus...”

LXXVIII: „să *ainte*-apuce-mă milos-tea ta...”

„...a n t i cipent nos misericordiae tuae...”

LXXXV: „și nu *ainte*-puseră tine”.

„...et non p r o posuerunt te...”

CXXXVI: „să nu *ainte*-pomeni-voiu Ierusalimulă...”

„...si non p r o posuero Jerusa-lem...”

Foarte des în aglutinare cu „mai” sub forma contrasă m a i n t e = m a i -*ainte*, de ex.; „cela ce e scrisă m a i n t e” (*Cuv.d. bătr. II, 229*).

v. *Mainte*.

În construcțiune cu m a i d e :

☞ Simeon-vodă Movilă, 1602 (*Cuv.d. bătr. I, 113*): „au fost lui moșie m a i d e-*ainte* vrême...”

Pravila Moldov., 1646, f. 17: „să nu dăia voe nemărui să cêrce casa celuia ce iaste omă de cinste și vestitū de omă bună, carele m a i d e-*ainte* nu va fi avut nice dănăoară cuvinte de omă rău...”

Ibid., f. 29: „cela ce va fi fostū m a i d e-*ainte* acel lucru a lui...”

Ibid., f. 57: „de-i va fi dzăsū m a i d e -*ainte* să nu vorovască cu muțaria lui...”

420 Canonicul Cipariu constatase cel întii că latinul a n t e ne în-timpină nu o dată în vechile texturi sub forma i n t r e , confundîn-

du-se materialmente cu prepozițiunea „între = lat. inter“, dar păstrându-și nestrămutat înțelesul, „precum la Coresi, ps. V, 5: nece vor fi călcătorii de lege între ochii tăi, sau ps. IX, 20: să se judece limbile între tine etc., unde slovenește pretutindenea e scris: *нрѣА* (ante)“ (Cipariu, *Principia*, 396). Această formă între, în loc de între (=lat. *ante*), cu un „-re“ analogic, întocmai ca în „amintre = lat. *aliamente*“, dovedește că *ainte* nu vine d-a dreptul din latinul *ante*, ci e compus: *a-înte*, cu prepoziționalul *a*, care aci reprezintă pe „ab“, ca și-n francezul „avant“, italianul „avanti“, provențialul „abant“ = latin rustic „ab-ante“.

v. ¹⁵A. — *Înainte*. — ²*Între*. — *Nainte*. — *-re...*

AINTE-APÛC. — v. *Ainte*. — *Apuc*.

AINTE-POMENËSC. — v. *Ainte*. — *Pomenesc*.

AINTE-PÛN. — v. *Ainte*. — *Pun*.

AINTE-VĂD. — v. *Ainte*. — *Văd*.

AIÛ! interj. — v. *A-iu!*

¹AIÛR, s.m.; t. de botan.: ail sauvage, ail d'ours, *Allium ursinum*. Sinonim cu *aiuș*. Prin confuziune fonetică cu *alior*, *aior* se aplică mai mult la „laptele cînelui“ (*Euphorbia*). Este un deminutiv foarte organic din *aiu* „ail“, corespunzînd unui prototip latin a *l i o l u m*.

v. *Aerel*. — *Aișor*. — ²*Aiuș*.

²AIÛR. — v. *Alior*.

¹AIRE s. AIRI. — v. *Aiure*.

²AIRE — v. *Aiesc*.

AIS. — v. *Hais*.

AIST, AISTĂ (plur. *aiști*, *aiste*), pron. demonstr.; ce, cet (*cette*). Alături cu *a est*, una din variantele rustice în loc de *a cest*. Circulează mai ales în Moldova, dar mai totdeauna sub forma emfatică: *a ista* = *aist* + *a* (v. ⁵A).

Alexandri, *Cetatea Neamțului*, act. II, sc. I: „Tunurile lor bat zidiurile *aiste* neconținut de cinci zile...”

Ibid., sc. 3: „Aiste cuvinte mi-o rostit morții! și eu m-am legat cu giurământ cătră ei așa să fac...”

Pe cînd în daco-româna *aist* a scăzut la treaptă de provincialism, în macedo-româna el este aproape singur întrebuițat: „care este *aistu?*“, „care este *aistă?*“, „a cui sintu casile *aiste?*“ etc. (Bojadschi, p. 53). De asemenea e foarte obicinuit în istriano-româna (I. Maiorescu, p. 84). În ambele dialecte există și forma emfatică a i s t a (Miklosich, *Rum. Unters.* I, 59).

v. *Acest.* — *Aest.* — *Aista.*

AISTA (plur. *aistia*, *aistea*), pron. demonstr.; ce, cet (cette), celui-ci (celle-ci). Formă emfatică pentru a i s t , aproape singură întrebuițată. Nominativul singular e același la masculin și la feminin.

Un cîntec din Ardeal:

„Iar nevasta suspina
Și cu jele cuvînta:
— Nu mă da dup-*aista*...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 63)

I. Creangă, *Punguța cu doi bani* (*Conv. lit.*, 1876, p. 403): „Mă! da al dracului cocoș *i-aista!* Ei, las! că ț-oi da eu de cheltuială, măi crestatule!...”

Același, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 177): „Mai îmi vine a crede că *aista-i* țara spînilor, și n-am încotro...”

Tot acolo, p. 184: „Nu știți d-voastră ce poam-a dracului e Harap-Alb *aista!*...”

Costachi Negruzzi, *Muza de la Burdujăni*, sc. 10:

„Zău cuconiță, pacatu mare!
Eu văd că grecul *aista* are
Lucruri plăcute, bune bucate,
Tot cam sărate și chipărate...”

„Noi zicem: ci lucru esti *aista*, în loc de: ce lucru este a c e s t a...”
(C. Tudoran, Tutova, c. Frunțișenii).

„*Aista* știe și toaca în cer! zice poporul despre cela ce știe multe...”
(Tutova, c. Epurenii).

Aglutinat cu a l t : *aista-l-alt*.

Alexandri, *Rusaliele*, sc. 20: „Iaca!... Da *aistalalt* cine-i?... Cuconu Gălușcă? Mare minune!...”

v. *Acesta.* — *Aist.* — *Ast.* — *Asta.* — *Est.* — *Ist.*...

AISTALĂLT. — v. *Aista.*

AIȘOR (pl. *aișori*), s.m.; t. de botan.: 1. *Lilium martagon*, lis martagon; 2. *Sisymbrium nasturtium*, cresson de fontaine; 3. *Galanthus nivalis*, perce-neige. În primul sens se mai zice și: a i u - d e - p ă d u - r e ; în al doilea, e sinonim cu: u s t u r o i ț ă , f r u n z a - v o i n i - c u l u i , i a r b ă - d e - l i n g o a r e , și se mai zice și la feminin: a i ș o a r ă ; în al treilea, se cheamă mai obicinuit: g h i o c e i ,

c o c o n e i, p r i m ă v ă r i ț ă etc. În aceste trei sensuri cunoaște pe *aișor* Dr. Brîndză (*Prodrom*, 125, 437, 452). După *Lexiconul Budan* (p. 9; cfr. *L.M.* I, 50), tot așa se cheamă planta „*Asphodelus ramosus*“. După Sava Bărcianu (p.6), „*Lilium martagon*“ poartă mai în specie numele de: *aișor-galb en*.

Aișor e deminutiv din a i u „ail“ prin sufixul -ș o r . Toate plantele de mai sus se caracteriză la rădăcină prin „bulbe“ sau „cepe“, ceea ce explică originea numelui lor.

v. *Aerel.* — *Aglică.* — *Aior.* — *Aiu.* — ²*Aiuș.* — -șor...

AIȘOARĂ } t. de botan. — v. *Aișor*.
AIȘOR-GĂLBEN }

AIT s. **AIT**, -Ă, adj.; part. passé d'a i e s c: *apprêté à l'ail*. Se întrebuințează alături cu o formă a i e z a t, derivată din a i e z.

Dicționarul ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Aijt* (citește: *aiit*). A l l i o conditus“.

v. *Aite.* — *Aitură.* — *Aiesc.* — *Aiez.*

AIT! interj.; *attrapé!* c'en est fait! Însemnează: „am pățit-o!“ când ne surprinde pe neașteptate ceva neplăcut.

E des la Anton Pann:

„Deci plecînd el mai-nainte în gură cu ăst cuvînt,
Șe-mpiedecă, căzu-ndată și-i zbură vorba în vînt.
Ait! o pierdui mă! el zise, și nici că o mai gălesc,
Uitai și pe celelalte, nu mai știu ce să vorbesc...“

(*Moș Albu* II, 19)

sau:

„Sîntem perîți toți, stăpine, după cele ce văz eu;
Dacă el o zburătoare o prinse din vîrf, de sus,
De m-o vedea și pe mine, apoi *ait!* atunci m-am dus...“

(*Prov.* III, 61)

sau:

„Dar să taci, dragă nevastă, să nu îți iasă cuvînt,
C-apoi *ait!* din lumea astă, cum vei spune, pierdut sînt...“

(*Ibid.*, III, 115)

Această interjecțiune nu este antropologică, ci etnică. Ea nu se află la slavi, nici la germani, nici la turci sau la unguri. Albanezii n-o au, iar neogrecii au pierdut-o. Cu aceeași accepțiune foarte precisă și consistînd din aceleași elemente tonice *a-t*, ea se găsește numai în vechea familie greco-italică. În latina, din punct în punct, același sens avea interjecțiunea: a t a t ! Așa la Plaut:

„... ille me non videt.

Nam ego modo declinavi paullum me extra viam.

A t a t ! eccum ipsum...“

(*Aulul.* IV, 8, 12) 423

sau:

„A t a t , perii hercle ego miser!...”

(Ib., III, 1, 8)

sau:

„A t a t ! quid illuc clamoris, obsecro, in nostra domo est?...“

(Casina III, 4, 29)

În toate aceste pasaje și-n altele multe din Plaut, a t a t ! care se scrie și a t t a t ! nu se poate traduce decît prin: *ait!*

De asemenea la Terențiu, bunăoară:

„Percussit illico animum: a t a t ! hoc illud est.
Hinc illae lacrymae...”

(Andr., 125)

sau:

„—Militem secum ad te quantas copias adducere,
A t a t !

— Nam formidolosus, obsecro, es, mi homo?”

(Eun., 755)

În Plaut, în Terențiu și mai ales la Naeviu, această interjecțiune se lungeste după pofta inimei: *atattatae!* și chiar: *atattatattatae!* De asemenea în vechea greacă: *ἀτατά!* Ea este însă, negreșit, cu atît mai energică, cu cît e mai scurtă.

Românul *ait* vine din latinul *a t a t* prin pierderea mijlociului *-ta-*, întocmai ca în *maică = matcă*, *taică = tatucă*, *păisprecî = pătrusprezeci*, unde rolul lui *-i-* este compensativ, ca și-n: *șaisprecî = șeasesprezeci*, *șai-zeci = șeaseszeci*, *hoit = ung. halott*, și altele.

AITĂ. — v. *Aitic.* — *Haită.*

AITĂU. — v. *Aidău.* — *Haitău.*

AITE, s. **AITE**, subst. f. plur.; sorte de plat: gelée à l'ail. *Lexicon Budan*: „*Aiite*, obsonium congelatum, gesulzte Füsse“. Plural de la participiul trecut feminin: *aită*. Formațiune paralelă italianului *agliata*, cu același sens, dar pe deplin corespunzătoare numai vechiului francez *aillie* „sauce, ragoût où il entre de l'ail“, care presupune un verb *aillir* = rom. *aire*, cu un prototip latin comun *alliire*. Într-un text medieval:

„Ces grasses oes, ces gras hastes,
Ces forz aillies...”

(Godefroy, I, 188)

424 românește: „aceste grase giște, aceste grase șolduri, aceste tari *aites*...”
v. *Ait.* — *Aitură.*

AITIC (plur. *aiticuri*), meute de lousps. Termen întrebuințat în Țara Românească și-n parte peste Carpați, iar în Moldova se zice mai mult: p o t a e de lupi, uneori c e a t ă și c î r d . Se rostește adesea aspirat: *haitic*, dar și forma *aitic* este foarte obicinuită, pe cînd aproape niciodată nu se aude „aită“, ci numai „haită“. Raportul etimologic între *aitic* și h a i t ă va fi studiat cu ocaziunea acestuia din urmă.

„Pe la noi se zice luchi în loc de lupi, de ex.: astă-noapte a venit un *aitic* de luchi...“ (A. Stoenescu, Ialomița, com. Perieții).

„Mai mulți lupi laolaltă se zic *haitic*: am văzut un *haitic* de lupi...“ (I. Floca, Transilv., Sibii).

„Urșii nu se află pe aice; luchi sînt destui în *haiticuri*...“ (S. Voinea, Dobrogea, com. Somova).

„Pricoliciul, adecă un om prefăcut în cîne, însă — zice poporul — cu picioarele denainte mai scurte și cu cele dinapoi mai lungi, se amestecă într-un *haitic* de lupi, umblînd cu ei după prăzi de vite și chiar de oameni, mai ales după cei născuți din flori...“ (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești).

„Omul care se face vîrcolac, luîndu-și forma lupului, merge și se amestecă cu un *aitic* de lupi. *Aitic* se numește un cîrd de lupi în număr de doisprezeci. Se crede că *aiticul* în care se află vîrcolac e foarte rău. Dacă s-ar întimpla ca să muște frun cîne pe vîrcolac din *aitic* astfel ca să-i facă singe, atunci vîrcolacul se transformă în om, însă cu păr pe corp...“ (I. Ionescu, Teleorman, com. Rîioasa).

v. *Haită*.

AITURĂ (plur. *aituri*), s.f.; „gelée à l'ail“ (Cihac). *Lexicon Budan*: „*Aituri* = a i t e“, mai aducînd ca sinonimi (p. 106, 579): c ă t ă r i g i , r e c i și p i f t i e .

„Mîncările țărănești pe la noi, așa cum se rostește de popor: măligă și culeșă, mălai, pcită = pine de grîu, borș, zamă, dulce = lapte dulce, brinză, urdă, papă = scrob, *aituri* = r ă c i t u r i , găluște...“ (M. Lupescu, Suceava, com. Broșteni).

Cîntec de nuntă din Ardeal:

„Tăietei[i]-s subțirei,
Poți prinde boii la ei;
Găluștele-s mititele,
Poți sparge capul cu ele;
Aitura-i prinsă bine,
O poate bea orișicine...“

(Marian, *Nunta*, p. 669)

v. *Aite*. — ²*Cătărigi*.

A-IU-IU! interj. de joie et d'admiration.

„*Aiu, iu*, crucea mea, lele,
Tu cu ochii faci belele!...
Întri-n cas', se luminează,
Ieși afar', se-nseninează!...“

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 40) 425

Interjecțiune compusă din admirativul *a!* (v.²A) și reduplicatul *iu!* = gr. *ioú* sau *ioú!* = lat. *i o!* când acestea izbucnesc din bucurie, de ex. la Plaut:

„Age tibicen, dum illam educunt huc novam nuptam foras.
Suavi cantu concelebra omnem hanc plateam hymenaeo.
I o hymen hymenaeae! i o hymen!...”

(*Casina* IV, 3)

v. *Ai!* — *Aoleo!*

¹AIU (plur. *aiuri*), s.n.; t. de botan.: *Allium sativum*, ail comun. Macedo-românește *allu* (plur. *allie*) = lat. *allium* sau *alium* (ital. *aglio*, span. *ajo*, portug. *alho* etc.). Sinonim cu *usturoi*. Se mai zice și *aiu-de-grădina* (*L.B.*). O plantă de același gen cu *ceapă*, *praz*, *hagimă*, *arpacică*, toate întrebuintate mai mult sau mai puțin la dresul bucatelor și dintre cari *aiul* se distinge prin tăria desplăcută a mirosului său, precum și prin *usturimea* pe care, ca mijloc medical, o ațită fiind aplicat pe pele.

După credința poporului, *aiul* este cel mai puternic anti-demoniac.

„Dacă la cel dentii șerpe, pe care l-ai văzut înainte de Sf. George, îi vei tăia capul cu un ban de argint și-ndată să-i pui în gură un câțel de *aiu*, în ziua de St. George vei putea vedea cu ochii pe strigoi când iau laptele de la vacile oamenilor...” (V. Petrișor, Transilvania, com. Vestem).

„Mai ales în noaptea de Sin-Georgiu strigoi umbli ca să ia laptele de la vaci, mana din grâu și chiar puterea de la unii oameni. Pentru aceea în preseară fiecare om pune în poartă și la ușa grajdului câte o clombă de rug, adecă măceș, ca semn că acolo nu pot intra strigoi. Cine în acea noapte stă în grajd sub o grapă cu colți de fer, acela vede strigoi când vin și-i poate și apuca. Cine prinde în ziua crucii un șearpe, îl omoară și-i pune în gură un simbure sau câțel de *aiu*, îl bagă sub pragul ușei, și așa *aiul* încolțește acolo în gura șarpelui, apoi *aiul* acela îl pui în pălărie, te sui în turnul bisericei când vin oamenii la biserică, și ai darul de a vedea și cunoaște pe strigoi...” (T. Crișianu, Transilv., c. Cugieru).

Întocmai așa se crede și se face la serbi în ajunul Bunei-vestiri (Karadžić, *Lex.*, p. 30). La toți slavii în genere, *aiul* se întrebuintează, într-un mod sau în altul, contra farmecelor (Sobotka, *Novočeska Biblioth.*, t. XXII, p. 296). Să nu uităm însă că deja în sanscrita el era considerat ca „ucigător de strigoi”: „on attribuait à l'ail une vertu particulière contre les mauvais esprits; car il est appelé aussi *bhūtaghna*, c'est-à-dire qui détruit ou tue les gobelins” (Pictet, *Origines indo-europ.*² I, 374). Apoi la vechii romani *aiul* înlătura farmecele, la cari se expunea cineva călătorind sau bînd din apă necunoscută:

„Hunc ignotarum potus non laedit aquarum
Nec diversorum mutatio facta locorum,
Allia qui mane jejuno sumpserit ore...”

Afară de *aiul* propriu-zis, botanica română poporană cunoaște: *aiul-d e-p ă d u r e*, *aiul-c i o a r e i*, *aiul-ș e a r p e l u i*, *aiul-s ă l b a t e c* sau *aiul-u r s u l u i*, *aiul-s e r b e s c*, *aiul-t u r c e s c*, iar ca deminutivi: *a i o r*, *a i ș o r* sau *a i ș o a r ă* și *a i u ș*.

Vechiul *aiu* a început să dispară din circulațiune, lăsînd loc u s t u r o i u l u i; chiar acolo însă pe unde el nu se mai aude, în Moldova bunăoară, rămîne după dînsul m u ș d e i „met préparé avec de l'ail, de l'huile et du vinaigre“, care cît de puțin n-are a face cu slavicul „močiti = mouiller“ (Cihac, II, 204), ci este o compozițiune foarte românească din trei elemente latine: m u s t - d e -*aiu*, cum ar fi franțuzește: m o û t - d ' a i l .

v. *Andrei*. — *Mușdei*. — *Strigoi*. — *Usturoi...*

²AIU. — v. ⁵*Aia*.

AIÛD, n. pr. loc. masc.; Nagy-Enyed, petite ville en Transylvanie. Orașel în munții apuseni ai Transilvaniei, întemeiat de cătră unguri — pare-se — în secolul XIII, pe o întinsă vale nu departe de riul Muraș. Din numele maghiar E n y e d românii au făcut *Aiud*, prin muiarea lui -*nĭ*- și prin trecerea lui -*e*- în -*u*-, întocmai după același proces de românizare ca în numele unei alte localități: B e i u ș = ung. B e l é n y e s, orașel în Bihor. Finalul onomastic topic -*ud* ne mai întimpină în: *Abrud*, *Năsăud*, *Agiud*, format în fiecare pe o altă cale.

Un cîntec poporan din Ardeal:

„Peste-Abrud, peste *Aiud*
Dalelei ce drum bătut!...“

(Pompiliu, *Sibiu*, 24)

[.....]
v. *Agiud*.

AIUDEAN, -Ă, subst. et adj.; habitant ou appartenant à A i u d...
v. *Aiud*.

AIU-DE-GRĂDINĂ. — v. ¹*Aiu*.

AIU-DE-PĂDURE, s.m.; t. de botan.: 1. lis martagon, *Lilium martagon*; 2. chélidoine commune, *Chelidonium majus*; 3. asphodèle jaune, *Asphodelus luteus*. În primul sens se zice mai des *a i ș o r* sau *a i ș o r - g a l b e n*, în al doilea: *r o s t o p a s c ă*, *n e g e l a r i ț ă*, iar *b a - r i n d u n e l e i*.

v. *Aișor*. — ¹*Aiu*. — *Aiul-ursului*. — *Negelarită...*

AIUL-CIOAREI, s.m.; t. de botan.: *Muscari comosum*. Un fel de z a m b i l ă crescînd pe cîmp și care se zice și franțuzește: *a i l d e l o u p*, *a i l d e c h i e n*, italienește: *c i p o l l e c a n i n e* (Nemnich). 427

Românește se cheamă mai obicnuit: *ceapa-cioarei* (Dr. Brînză).

v. *Aglică*. — ¹*Aiu*. — *Ceapa-cioarei*.

AIUL-ȘARPELUI, s.m.; t. de botan.: *Allium scorodoprasum*, ail d'Espagne (Sava Bărcianu). Și franțuzește se zice: „ail serpentin“, nemțește: „Schlanglauch“, englezește: „viper's garlic“. Cînd este a înflori, cotorul acestei plante se îndoaie spre pămînt și apoi iarăși în sus, încovăindu-se astfel ca un șearpe, de unde-i vine și numele. Se mai cheamă și *aiu-sălbatec*. O altă varietate, purtînd același nume de *aiul-șarpelui*, este „*Allium victorialis*“, grecește: 'Οφιόσκόροδον, din cauză că foile sînt pestrițe ca o piele de șearpe. În Germania, anume această varietate se consideră la popor ca proprie a goni pe draci și pe strigoi (Nemnich, I, 190).

v. ¹*Aiu*.

AIUL-ÛRSULUI, s.m.; t. de botan.: ail des bois, *Allium ursinum*. Ungurește de asemenea: *medvehagyma*; dar deja termenul grecesc ἄρκτοσκόροδον, tradus latinește prin „*allium ursinum*“, exprimă aceeași asociațiune de idei: *aiul-ursului*. În limbile romanice: fr. ail d'ours, span. ajo de urso etc. Se mai zice *aiu-sălbatec*, ba și *aiu-de-pădure* (Dr. Brînză).

v. ¹*Aiu*.

AIURĂRE }
AIURĂT, -Ă } v. *Aiurez*.

AIÛRE s. **AIÛRI**, **AÛRE** s. **AÛRI**, adv.; ailleurs, autre part, dans un autre endroit. Sinonim cu *a i n d e*. Adverb de loc: nu unde este cineva ori ceva, sau nu despre unde se vorbește; prin urmare, în opozițiune cu *a i c i*, cu *a c o l o* etc., după împregiurări, de ex.: dacă nu-l găsești *a i c i*, caută-l *aiuri*; nu l-am văzut *a c o l o*, dar nici pe *aiuri* nu l-am cercetat. În privința locului, este ceea ce *a l - d a t ă* e în privința timpului, iar *a l t f e l* sau *a i m i n t r e* în privința modului. Cînd cineva sau ceva nu se află nici *a i c i*, nici *a c o l o*, nici *aiuri*, atunci se zice *n i c ă i r i*.

Cu emfaticul *-a*: *aiurea* sau *aiuria*; cu amplificativul *-le*: *aiurele*, *aiurile*, cu emfază: *aiurelea*, *aiurilea*. Macedo-românește: *aliurea*. La istriano-români: *aiure*, *aiurea*.

Dicționar bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„*Aiure* } Alibi.“
„*Aiurile* }

Alături cu *aiuri*, *aiure*, există și forma *aire*, *airi*.

1. Fără prepozițiune:

a) *a i u r e*, *a i u r i*.

Alexandri, *Hartă Răzășul*, sc. 4:

„Măriuca: Iaca!... *a i c i* mi-ai fost, bădică?

Hartă: Ba *aiure!*...“

Costachi Conachi, p. 264:

„Laponul, deprins cu gerul, fericit se socotește
Gîndind că *aiure* frigul pe alții mai mult muncește...”

Pravila Moldov., 1646, f. 19: „au doară și *aiuri* într-alt ū
loc ū...”

Ibid., f. 90: „pentru greutățile și dăjdele ce sămtŭ într-acelŭ
locŭ, să va duce *aiuri* să-i fie mai binișorŭ...”

Ib., f. 100: „nu-l va mai trimite *aiuri*...”

b) *aiurea*, *aiuria*.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 70: „ochii săi căutau *aiurea*
la malurile înverzite ale Dîmboviței, la norii fluturatici de pe cer,
pare c-ar fi vrut să încrează acelor mîngăioși și tăcuți prieteni taina
ce umpluse inima sa de fericire și de temeri...”

Contăș Uricar, 1656 (*A.I.R.* III, 235): „deci eu să aibu a da cuco-
nilor *aiurea* altă falce de vie...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 50: „... depărta-
rea locurilor și lipsa lucrurilor, carile într-acel loc macar că multe,
iară *aiurea* prea puține aflîndu-să, și auzirea lor minunată, și vederea
ciudată li să pare...”

Pravila Moldov., 1646, f. 7: „de vreun ochiŭ orbitŭ, saŭ și *aiuri*a
vătămătŭ...”

c) *aire*, *airi*.

Lexicon Budan: „*aire*, *airea*, *airilea* = alibi, alio loco.”

Bobb: „*aire* = alibi; *aire* a mere, a se muta = alio domicilium
transferre; *aire* născut = alienigena.”

Barac, *Risipirea Ierusalimului*, p. 44:

„Norodul cel orb de minte
Credea acestor cuvinte,
Credea că dumnezeirea
Nu ajută și *airea*,
Ci cu toate deodată
Numai lor le este tată...”

II. Cu prepozițiune:

a) de *aiuri* = d'une autre part.

Urechie, *Letop.* I, 122: „cunoscând Ștefan-vodă că ajutoriul nu
de *aiurea* i-au fost, ci numai de la Dumnezeu și de la prea-curata Maica
sfîntiei-sale...”

Dosoftciu, 1673, f. 192 b:

„Și trimisă Domnul foame-n țară
De-aducia de-*aiuri* pînîa cu cară...”

b) pe *aiuri* = quelque part ailleurs.

Mitropolitul Varlam, 1646 (*A.I.R.* III, 226): „și au socotit să
hie acea parte den Zaharești și p r e-*aiurele*a pre unde vor mai hi
ocine, amăndorora, să-ș ție frățeste...”

Ștefan-vodă Gheorghie, 1667 (*A.I.R.* III, 109): „poftescu și pre
dumniata, iubitte frate, ca să-i fii într-agiutor acestui sărac de copil,
să-ș poată dezbate moșiia ačasta; și la domnie, și p r e *aiurile* pre
unde va trebui, dumniata fii nevoitor; noă și părinților noștrii po-

mană va fi neincetaată, și el încă pre lângă dumniata să va lipi cu slujba, că *aiurile* nu are loc un copil strein...”

III. Idiotismi:

a) „C u g î n d u l *aiurea* = distrăit, inatentif“ (Pontbriant); dar „g î n d e s c î n t r - *aiurea* = déguiser sa pensée, feindre“:

Grigorie din Măhaciu, *Predica*, 1619 (*Cuv.d. bătr.* II, 120): „nu cu irema să cugeți alte, e cu limba se grăești gândindu î n t r - *aiure* ca cea fățarnicii...”

b) „C a l c î n t r - *aiurea* = être inconstant, faire des infidélités.“

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. II, sc. 2:

„Gahița:... Iubești pe alta, pe comisoaie.

Iorgu: Ai nebunit?

Gahița: Te-am înțales eu de mult că- m i c a l c i î n t r - *aiurea*...”

c) „V o r b e s c *aiurea* = irre reden, fantasiren“ (Dr. Polysu); „v o r b e s c î n t r - *aiure* = délirer“ (Cihac.)

S.F. Marian, *Descîntece*, p. 150: „Oamenii bolnavi de lungoare, pierzîndu-și de regulă conștiința, fantazează. Atunci poporul zice că b u i g u i e s c , a i u r e a z ă sau v o r b e s c î n t r - *aiurea*“.

Macedo-românește: „a b a t t e - n *allurea* însemnează a vorbi cam ca un nebul, sau a vorbi verzi și uscate fără să iea sama la ce vorbește“ (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., I, 9).

d) „Î n t r - *aiurea*“ se poate întrebuița de tot adverbialmente: „ca un nebul, ca un smintit, ca un capiu“ (Costinescu).

IV. Filiațiuni etimologice.

Al nostru *aiure* n-are a face cu francezul *a i l l e u r s* = lat. *aliorsum*, nici cu italianul *a l t r o v e* = lat. *aliter-ubi*, dar nici cu vechiul spaniol *a l u b r e* = lat. *aliubi* (Diez, Cihac), și cu atît mai puțin se poate trage din latinul *à l i o* (Miklosich), din care s-ar fi născut la noi „*aire*“, niciodată *aiure* și *aire*. Toți recunosc că finalul *-re* este o simplă amplificatiune adverbială, întocmai ca în *puru-re*, *aimint-re*, *așijde-re*, *ainde-re* etc. Rămîn dară tulpinele *aiù-* și *ai-* (*aii-*), astă din urmă cea organică, care singură ne întimpină în compusul *nic-ăirea*. Prototipul românesc *aiù-*, cu predispozițiune de a trece în *aiù-*, nu poate corespunde decît latinului *a l i b i*, cu tonicul *-i* lîngă o labială. În *aiù(re)*, din *a l i b i*, *-ib-* devine *-ù-* din punct în punct ca în românul *șuier* din latinul *s'ibilo*.

v. *Ainde*. — *Aimintre*. — *Aiureală*. — *Aiurez*. — *Altunde*. — *Nicăire*...

AIÛREA, AÏREA

AIÛRELE, AÏRELE

AIÛRELEA, AÏRELEA

} v. *Aiure*.

AIUREALĂ (plur. *aiureli*), s.f.; divagation. Sinonim cu *aiurare* sau *aiurire*, dar indicînd o stare mai trecătoare, nu o acțiune prelungită.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultânica*, p. 131, în descrierea unei case de joc: „Mișcările minilor, repezi și neprevăzute, cari aci se răscolau în sus, aci să trînteau cu zgomot pe masa verde; *aiureala* planurilor ascunse, cari răsăreau la iveală numai prin niște crîmpeie de gîndiri neînțelese; toate acestea aveau ceva din înfățișarea unui

spital de bolnavi, a căror minte e dusă pe lumea cealaltă...”

În graiul figurat al pungașilor: „*aiureală* = somn” (Baronzi, *Limba*, p. 150).

v. *Aiure*. — *Aiurez*. — *Aiurit*.

AIURÈSC (*aiurare*, *aiurit*). — v. *Aiurez*.

AIURÈZ (*aiurat*, *aiurare*), vb.; divaguer, extravaguer, délirer. Exprimă aceeași noțiune cu idiotismul: *vorbesc într-aiurea*.

Costache Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „Vecine!” — curmăi pre povestaș — îmi pare că *aiurezi*. De unde dracu ai găsit obșteasca adunare la Agrigenta?...“

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 9): „Lăcui-torii rîdea de dînsul ca de unul ce *aiurează* sau *visază* deștept...”

Se întrebuițează și după a patra conjugățiune: *aiurare*.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 108: „tu, care m-ai călăuzit prin poteci spinoase, pe sloiuri de gheață, cînd cu sfînta-ți icoană în brațe am colindat, *aiurind*, plaiurile și cîmpiile...”

Circulează însă mai cu seamă ca participiu trecut adjectivat: *aiurit*.

v. *Aiure*. — *Aiurit*.

AIURÎRE. — v. *Aiurez*.

AIURÎT, -Ă, part. passé d'*aiuresc* pris comme adjectif: extravaguant.

„Cînd cineva e bolnav și vorbește *aiurea*, se zice că e *aiurit*” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 127: „Uneori, *aiurit*, își simțea creierul cum să stingea, încetul cu încetul...”

v. *Aiure*. — *Aiureală*. — *Aiurez*.

AIU-SĂLBĂTEC. — v. *Aiul-șarpelui*. — *Aiul-ursului*. — ²*Aiuș*. — *Leurdă...*

AIU-SERBESC, s.n.; t. de botan.: poireau, *Allium porrum*. Sinonim cu *por* sau *pur* și cu *praz* sau *praj*.

v. ¹*Aiu*.

¹**AIUȘ**. — v. ⁵*Aia*. — *Auș*.

²**AIUȘ**, s.m.; t. de botan.: ail sauvage. *Dicționar bănățean*, ms., circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Ajuș* (citește: *aiuș*). *Allium sylvestrum*. *Alliaria*.” Ca deminutiv din *aiu*, *aiuș* corespunde lui *aior* și lui *aișor*. În Banat cuvîntul se întrebuițează pînă astăzi. (S. Liuba, com. Maidan).

v. ¹*Aiu*. — *Aiul-șarpelui*. — *Aiul-ursului*. — *Leurdă...*

AIU-TURCÈSC, s.n.; t. de botan: oignon de Strasbourg, *Allium fistulosum* (*L.B.*, Bobb). Se zice și ungurește: t ö r ö k foghagyma. Sinonim cu c e a p a - c i o r a s c ă (Dr. Brindză).

v. ¹*Aiu*.

AJDËR, s.m.; dragon, griffon, monstre. În *Istoria lui Hangerli*, de pe la începutul secolului (*Tocilescu Rev.* I, 330):

„I-au pus un pistol în piept,
Lovindu(-l) prin țite drept
Și iute ca un *ajder*,
Și lovi și c-un hanger;
Apoi degrab' și harapu
Ca clipa îi tăie capu...”

Cuvînt care n-a circulat niciodată în grai. Este persianul a ž d e r „dragon“ (*Șaineanu*, 8), trecut prin turci la serbi (*Karadžić*, v. *Aždaha*) și la bulgari (*Miladinovtzi*, *Narodni pjesni*, p. 533).

v. *Balaur*. — *Zmeu*.

AJTEZÈU! interj.; Dieu soit en aide! O exclamațiune făcînd parte din gr a i u l f e m e i e s c, și numai într-o singură împregiurare. Anton Pann, *Moș Albu II*, 19:

„Apoi d-acolo la vale, în drumul care mergea,
Văzu din sat o muiere țesînd aci-ntr-o argea
Și copii mulțime spuză împrejuru-i guri făcînd,
Unii cereau: mamă papa, alți pentru țîță plîngînd,
De carii ea necăjită tot îi ocăra mereu;
Iar el: să fie de bine și prunci să-ți dea Dumnezeu!
Ea, cum își lăsase lucrul ca să mai vază de ei,
Luînd o drugă, îi trase cu dînsa vro două-trei,
Zicînd: nu-mi ajunge mie că pă aști nu pot să-mpac,
Și tu îmi mai urezi încă să stau și alți să mai fac?
El o-ntrebă: apoi lele, cum trebuiește să zic?
Să fi zis — ea îi răspunse — : *Aj-te-zeu*, și alt nimic...”

Autorul adaugă în notă: „Cuvînt antic, ținut numai de femei, în loc de a j u t e D u m n e z e u, care îl zic numai cînd văd pe alte țesînd”.

Contractiunea cu urcarea accentului: *ajte* = a j ù t e este întocmai ca în poporanul „văst = văzût”. Cît despre simplul *zeu*, în loc de compusul *D u m n e z e u*, el se întrebuițează nu numai în jurămîntul „z e u !”, dar și foarte des în texturile din secolul XVI, de exemplu în *Codicele Voronețian*, circa 1550, în *Psaltirea Șcheiană*, din aceeași epocă, la Coresi etc.

În loc de *ajtezeu* se aude uneori *ajte-ziua*, o formă nu mai puțin interesantă.

Trifulescu (*Lumina pentru toți*, 1886, p. 415): „Din gura sătenceilor române la țesutul pînzei: Marița, o săteancă, se duse la vecina sa Ioana și, găsînd-o țesînd la pînză, îi zice d u p ă o b i c e i : *Ajte-ziua*, surată Ioană! Ioana răspunse: Ț u m - t a l e, surată Marițo...”

Pe cind aglutinatul *ajtezeu* este o interjecțiune curat femeiască, și anume a țesetoarelor din argea, exclamațiunea „D o a m n e - a - j u t ă !“, identică în aparință prin sens, aparține — după cum vom vedea mai jos — graiului bărbătesc în focul bătăliei.

v. *Ajut.* — *Zeu.*

AJTEZIUA. — v. *Ajtezeu.*

AJUMTUL, AJUMÎTA (DE-A-), subst. masc.; jeu enfantin: colin-maillard, cligne-musette. Același joc copilăresc, care pe alocuri se zice *m i j o a r c ă*, *m i j o a t c ă*, *d e - a - m i j a*, *d e - a - m i j i l e*, *b a b a - m i j a*, *d - a - a s c u n s e l e* sau *d - a - a s c u n s u l*, *d - a - c u c u l* etc., în partea occidentală a Daciei, peste Olt, în Banat, în Hațeg, în Zarand, se cheamă *ajumitul*, *de-ajumitul*, *d-a-ajumita*, *j u m e t c ă*, deși tot pe acolo mai circulează numile de *p i t u l i c i c ă* și *m i j i t u l*.

„Jocul copilăresc *d-a-ajumita* se cheamă și *p i t u l i c i c ă* ...“ (Banat, Orșova, c. Jupalnic).

„Jocurile copilărești la noi: *d-e-a-surduca*, *d-e-calea prin cetate*, *d-e-ajumitul*...“ (D. Angeloni, Banat, c. Păucinești).

„Jocurile copilărești: *popic*, *cureaoa roșie*, *d-e-poarca*, *d-e-puișorii*, *doda nică cu furnică*, *d-e-masă*, *ajumit*, *mița oarbă*...“ (Preut A. Bociatu, Banat, c. Clopotiva).

„... *cleanța*, *popic*, *lopta*, *jumetca* sau *m i j a*, *baba-oarba*...“ (Preut L. Laurian, Banat, C. Comloș).

„Jocul copilăresc *d-e-a-a-s-c-u-n-s-u-l* în Zarand se cheamă *ajumitul*...“ (N. Sînzian, Transilv., Hațeg).

„... *popicul*, *ajumitul* sau *m i g i t u l*, *d-e-a-gaia*...“ (P. Olteanu, Transilvania, Hațeg).

În Oltenia se zice: *ajumita* (Dolj, c. Șimnic, c. Risipiți).

În *ajumitul* sau *ajumita*, *a-* este prepozițional și nu ne întimpină în forma: *j u m e t c ă*. Rămîne dară tulpina *-jum-*, care corespunde lui *жм-* în numele serbesc al acestui joc copilăresc: *жмѣра* „das Blindkuhspiel“ (Karadžić), de la *жмѣрѣти* „a miji, a închide ochii“. Serbul *жм-* a devenit românește *jum-*, prin intercalarea eufonică a unui *-u-*, întocmai ca în *gunoi* = slav. *gnoŭ*, *șurub* = medio-germ. *schrûbe* (*Schraube*) etc. Același joc se cheamă polonește: *žmurek*, rusește *жмѣрки*. Originea slavică a cuvîntului e ne-ndoioasă; este foarte nesigură însă identitatea lui cu *m i j e s c*, și-n orice caz ambele n-au a face de loc cu românul *a r o m e s c*, cu care unii se-ncearcă a le înrudi. Un verb *a j u m e s c* și un substantiv *a j u m e a l ă*, cu sensul de „s'assoupir, assoupiissement“ (Cihac, II, 195), nu există în graiul comun, ci numai în terminologia jocului copilăresc.

v. *Aromesc.* — *Ascunsele.* — *Baba-oarba.* — *Mijesc*...

1AJUN s. AGIUN (*ajunat*, *ajunare*), vb.; jeûner, manger peu ou pas du tout, faire maigre, s'abstenir, se priver. Sinonim cu *p o s t e s c*.

Dicționar bănățean, ms., circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„*Agsun*. Jejuno. } (citește: *agiun*).
„*a g s u n*. Jejunium.“ }

Proverb: „*Ajună* robul lui Dumnezeu, pentru că n-are ce minca“ (Baronzi, *Limba*, p. 50); la moldoveni: „p o s t e ș t e robul lui Dumnezeu...“ (C. Negruzzi, *Scris. XII*).

„Vinerea se petrece și cu a j u n cîteodată, cînd adecă omul *ajună* pentru cineva pe care are minie, ca Dumnezeu să-și întindă mila, adecă să-l pedepsească...“ (G. Dobrin, *Transilv., Făgăraș*).

Doină din Banat:

„Pentru tine, dragă fată,
Mîncai vinerea o dată,
Și simbăta niciodată,
Duminic-am *ajunat*,
Pînă ce te-am căpătat!...“

(*Familia*, 1884, p. 55)

Un sinonim poporan pentru a *ajuna* este „a ținea zile“:

„Mult, măicuță, te-am rugat,
Rîu de lacrimi am vărsat,
Să ții zile pentru mine,
Ca să fiu în sat cu tine;
Dar tu zile n u ț i n u ș i
Și departe mă dăduși...“

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 174)

Macedo-românește *agiun* „a simți foame, a fi flămînd“ (*L.M.*).

Ajunare, în dialectul istriano-român *junare*, vine dintr-o formă latină vulgară a d j u n a r e și j u n a r e, în loc de clasicul j e j u n a r e, coresponzînd spaniolului a y u n a r, ital. g i u n a r e, franc. j e û n e r etc.

v. ^{2,3}*Agiun*. — *Postesc*. — *Țin*.

²AJÛN s. AGIÛN, -Ă; adj.; affamé, pressé par la faim. S-a păstrat numai în dialectul macedo-român: „flă m î n d nu există; se zice: lî u foame, sau mai bine: *agiun*“ (Dr. Obedenaru, *Dict.*, ms., în Acad. Rom., I, 197). Prin sens, este întocmai latinul clasic j e j u n u s.

v. ¹*Ajun*. — *Flămînd*.

³AJÛN s. AGIUN (plur. *ajunuri*), s. n.; 1. jeûne, maigre, carême, abstinence, privation; 2. veille de Noël, veille d'une fête ou d'un événement, le jour qui précède celui dont on parle. În primul sens, este o vorbă latină prin materie și prin funcțiune; în al doilea, funcțiunea e creștină post-latină.

1. *Ajun*, sinonim cu p o s t.

Cuvîntul slavice постъ (= germ. Faste) a reușit astăzi aproape cu desăvîrșire a înlocui în grai pe romanicul *ajun* = span. a y u n o = franc. à j e u n = ital. (d i) g i u n o = provenç. (d e) j u n etc. = latinul vulgar a d j u n u m, corelativ latinului clasic j e j u n i u m. În trecut, ambii sinonimi circulau la noi într-un mod pleonastic unul lîngă altul. De exemplu, în predica Sf-ului Ioan Crisostomul, secol XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 537): „nu la prânzuri și la cină, nice la betie, ce la p o s t ũ și la *ajună*...“;

434 alt text, tot de acolo, p. 598: „cine nu va să-și flămânzească mațele

acicea cu postul și cu *ajunul*, acela fi-va masă viermiloră...“; și mai jos, p. 601: „nevoindu-se și inblândū în calea și întru învățătura dumnedzeiască cu post și cu *ajun*...”

v. *A-greață*.

În *Psaltirea* transilvană a lui Silvestru, din 1651, ne întimpină forma *agin*:

ps. LXVIII: „plăns-am și am trudit
cu *aginul* (ἀγίνῃ) sufletulū mieu...”
(scolia marginală: postul).

„...et incurvavi in jejuni
animam meam...”

În popor, afară de post, *ajunul* se mai înlocuiește prin idiotismul: a ținea zile:

„Marția este și zi de *ajun*, adecă: la cineva se fură o oaie, ori i se face alt rău, păgubașul ține zile asupra celui ce i-a făcut rău, și acelea le ține marția și trebuie să fie 7 marți după olaltă, și crede că-n a 3-a marți se prăpădește ori se bolnăvește cel vinovat, dacă nu merge la păgubaș să se roage de iertare...” (T. Crișianu, *Transilv.*, c. Cugieru).

Orișicum, *ajun*, cu înțelesul său primitiv de jejunium, se întrebunțează în grai din ce în ce mai puțin, dar e foarte răspîdit cu sensul derivat de:

II. *ajun*, ca sinonim cu prezii sau preseară.

Acest înțeles nu l-a avut niciodată prototipul latin și nu-l au nicăiri derivatele române. Există însă un paralelism logic deplin între românul *ajun* „prezi” și francezul *veille* (= lat. *vigilia*) „prezi”, căci în primii secolii ai creștinismului preseara sărbătorii era menită postului și veghierii totodată (Martigny, *Dict. d'antiqu. chrétiennes*, 340), iar prin urmare, plecînd din același punct pe două căi, unii au căpătat pe *ajun* „dies profestus”, alții pe „*veille* = dies profestus”.

Se zice deopotrivă bine: *ajunul* Bobotezei, *ajunul* Paștilor, *ajunul* lui Sîn-Văsiu sau al Anului-Nou, dar mai cu deosebire *ajunul* Nașterii Domnului sau *ajunul* Crăciunului.

Gheorgachi, *Letop.* III, 306: „În zioa *agiunului* Sfântului Vasilie are purtare de grijă hatmanul cu aga la atâte ceasuri din zi să se afle toată slujitorimea la curte cu zapcii lor și cu puștile a-mină...”

Ibid., 301: „Obiceiu vechiu au fost, care s-au urmat și pînă la Grigorie-vodă Ghica, la *agiunul* Crăciunului, cum și la Bobotează, se făcea masă domnească în spătărie, șezînd mitropolitul cu episcopii și cu boierii cei cu boierii și pe cine mai poruncia domnul și din cei mazili, însă masă fără caftane și fără dvoreală, cu cîntări bisericești, cu mehterhanea și cu țigani...”

Fără noțiune de sărbătoare, se zice: în *ajunul* bătăliei, în *ajunul* căsătoriei, în *ajunul* răscoalei etc.

Alexandri, *Cetatea Neamțului*, act. II, sc. 2: „Nu mă sfiesc acu, în *agiunul* morții, s-o mărturisesc în auzul oamenilor...”

Preseara Nașterii Domnului este singură care s-a personificat de popor sub numele devenit mitologic de Moș-Ajun.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 218: „Și de veneau Floriile, Paștele cu hainele noi, St. Ilie cu pepenii de Pantilimon, Moș-Ajunul cu bolindețele, această prăsilă voinică și vioaie umplea mahalaua de veselie și de năzdrăvănii...”

Colindă din Dobrogea:

„Astă sară,
Florile dalbe!
Mare sară,
Sara m a r e l u i *Ajun*,
Mîni e ziua lui C r ă c i u n ,
Cînd aice pe pămînt
S-a născut Domnul cel sfînt...”

(Burada, *Călătoria*, p. 51)

În Mehedinți:

„Bună zioa lui *Ajun*,
Da-i mai bun-a lui C r ă c i u n !
Ce-i în casă să trăiască,
Ce-i afar' să izvorască:
Oile linoase,
Vacile lăptoase,
Porcii unturoși
Să-i mănînce oamenii sănătoși...”

(Preut C. Ionescu, c. Șișeștii;
C. Drăghicescu, c. Bistrița)

În Banat:

„Bună ziua lui *Ajun*,
Că-i mai bun-a lui C r ă c i u n ,
Că-i cu miei,
Cu porcei,
Că-i cu nuci,
De cele dulci,
Cu alune
De cele bune...”

sau:

„Îmblă junii lui C r ă c i u n !
Îmblă junii lui *Ajun*!
Tot cîntînd și colindînd,
Pre Dumnezeu lăudînd!
Fă-te gazdă vesel, bun,
Că e ziua lui *Ajun*...”

(S. Manguică, *Călimdar*, 1882, p. 10—11)

În mai toate colindele, Moș-*Ajun* este nedespărțit de C r ă c i u n , care și el se zice „moș”. Strînsa legătură între ambii termeni a impresionat deja pe Schuchardt, care, printr-o foarte ingenioasă combinațiune, vede în C r ă c i u n pe „Christi-jejunium”, adică un „Crist-*ajun*”, susținînd cu drept cuvînt că slavii l-au împrumutat de la români, iar nu viceversa (*Litteraturblatt f. germ. u. roman. Philol.*, 1886, nr. 3). Credem și noi că *ajunul* a exercitat o înrîurire asupra formei C r ă c i u n , însă de o altă natură, mai puțin violentă. Româ-
436

nul C r ă c i u n este latinul vulgar *crastinum* (nu „c r à s - t i n u m ” ca în latinitatea clasică), care, cu același sens, a figurat

oarecînd în terminologia creștină din Occident, bunăoară: „C r a s t i n de la Nativité de Nostre Seigneur“ sau: „în C r a s t i n o Matthiae apostoli“ (Du Cange, v. *Crastinum*). Literalmente, C r ă c i u n = c r a s t i n u m înseamnă „lendemain“, în opozițiune cu *ajun* „veille“. Sub influința lui *ajun*, s-a modelat finalul în C r ă c i u n și atîta tot, căci inițialul c r ă - este latinul c r a s (= span. c r a s = vechi ital. c r a i) „mîine, a doua zi“.

v. *Crăciun*.

III. Particularități fonetice.

În dialectul istriano-român se zice *jun*, după cum se aude acolo j u t pentru a j u t (Miklosich, I. Maiorescu).

Printr-un eufonic *d* ca în *dalb* = *alb*, în poezia noastră poporană se aude forma *dajun*:

„Dastă seară-i seara mare
Hai Ler oi dai Ler oi Doamne!
Seara mare-a lui *Dajun*,
Mîine ziua lui Crăciun,
Cînd s-a născut Domnul bun...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 26)

În unele districte, copiii cînd vin a ură în *ajunul* Crăciunului, în loc de „bună dimineața la Moș-Ajun“, strigă: „N e a ț a l u j ! N e a ț a l u j !“ (S. Negoescu, Rîmnic-Sărat, com. Bogza), unde numai -j sau -uj reprezintă pe *ajun*.

v. ^{1,2}*Ajun*. — *Ajunare*. — ²*Ajunat*.

AJUNĂRE (plur. *ajunări*), s.f.; l'infinif d' a j u n employé comme substantif: jeûne, abstinence, privation. Sinonim cu p o s t. În vechile texturi, circulează în concurență cu a j u n și cu a j u n a t.

Coresi, 1577, ps. CVIII:

„...ca umbra cîndu tréce luaïu-mă,
cutremuraïu-mă ca nuïalele, genu-
chele méle nu putură de *ajunare*...“

„...sicut umbra cum declinat abla-
tus sum, genua mea infirmata sunt a
j e j u n i o...“

v. ³*Ajun*. — ²*Ajunat*.

AJUNAT s. **AGIUNAT**. — v. ¹*Ajun*.

²**AJUNĂT** s. **AGIUNAT**; part. passé d'a j u n pris comme substan-
tif: jeûne, maigre, abstinence. Sinonim cu p o s t. Ne întimpină
numai în vechile texturi.

Coresi, 1577, ps. XVIII:

„...și coperii cu *ajunatul* sufletul
mieu...“

„...et incurvavi in j e j u n i o ani-
mam meam...“

dar în ps. XXXIV:

„...și pleca cu a j u n ũ sufletul
mieu...“

„...et humiliabam in j e j u n i o
animam meam...“

În *Psaltirea Scheiană*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), în ambele pasaje *ajunat*, dar cu *ğ* și cu *r = n*: „pleca cu *agiuratul* sufletul meu...”; „coperii cu *agiuratul*...”

v. ³*Ajun*.

AJUNĂTOR s. **AGIUNĂTOR, -OARE**, subst. et adj.; celui ou celle qui jeûne. Sinonim cu *p o s n i c* (= slav. *постѣникъ*), în concurență cu care circula în vechiul grai.

Cugetări în oara morții, text circa 1550 (*Cuv.d. bătr. II*, 467): „o fericăți de *p o s n i c i i* și *ağunătorii* cu curăție, că aceia sue în ceriu ca pre o scară...”

v. ^{1,3}*Ajun*.

AJÛNG s. **AGIÛNG** (*ajuns* s. *agiuns*, *ajungere* s. *agiungere*), vb.; rejoindre, réunir; atteindre, saisir; arriver, parvenir, recourir; devenir, se réduire; suffire, asez. Nu cunoaștem pentru acest verb, din texturi sau din popor, sensurile: „fournir, gagner, regagner, passer” (Cihac); chiar fără ele însă, ca activ, neutru, reciproc și reflexiv, *ajung* are o mulțime de înțelesuri sau subînțelesuri, circulând foarte des nu numai în graiul obicinuit, dar încă în proverbi și-n idiotismii. Sensul fundamental este latinul *a d j u n g o = a d + j u n g o* „unesc laolaltă prin capete un ce cu un ce”. Dar de aci, punctul de plecare aproape de tot ștergându-se, pleacă și uneori se încrucișează diferite sensuri secundare și terțiare, pe cari nu le are prototipul latin și cari, dintre dialecte romanice, ne întimpină întrucitva numai în italianul *a g g i u n g e r e* sau *a g g i u g n e r e*, mai ales în vechea italiană.

Toate sensurile lui *ajung* se explică prin corelațiunea sa cu *î n t i n d*. Prin *î n t i n d e r e*, două capete se *ajung* = „se rejoignent”; prin *î n t i n d e r e*, cineva sau ceva *ajunge* = „atteint, saisit”; prin *î n t i n d e r e*, noi *ajungem* = „arrivons, parvenons, recourons”, și așa mai încolo. De aceea, când *ajung* figurează într-o frază legat cu *î n t i n d*, este anevoie adesea de a-i lămuri sensul precis. Așa în doina:

„Dragă mi-i lelița naltă
Că-mi dă gură peste poartă;
Dar lelița mititea
Se-n t i n d e a și *n-ajungea*...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 430)

ajung însemnează totodată: „rejoindre, atteindre, parvenir, suffire”.

v. *Intind*.

I. *Ajung* „rejoindre, réunir”.

Cu sensul fundamental *a d + j u n g o*, al nostru *ajung* s-a păstrat abia în forma reciprocă: *a s e ajunge* „rejoindre l'un l'autre”.

Proverb: „Roatele se gonesc una pe alta și nu se *ajung* niciodată” (Pann, II, 80).

Altul: „Deal cu deal se *ajunge*, dar încă om cu om” (*Conv. lit.*, 1877, p. 174), unde ar fi mai logic: „deal cu deal nu se *ajunge*”, după cum este același proverb în mai toate limbile (Düringsfels); în

438 dialectul sicilian: „munti cu munti nun si *j u n c i* mai”.

Un cîntec basarabean blăstemînd Prutul:

„Mal cu mal nu se zărească,
Glas cu glas nu se lovească,
Ochi cu ochi nu se *agiungă*
Pe-a ta pînză cît de lungă...”

(Alex., *Pocz. pop.*², 233)

Printr-o tranzițiune semasiologică imediată: „rejoindre l'un l'autre = tomber d'accord, s'entendre“, reciprocul „a se *ajunge*“ însemnează „a se înțelege unii cu alții“.

Lexicon Budan: „Mă *ajung* cu cineva în ceva sau despre ceva, adecă mă așez, mă năvălesc, congruo, convenio, consentio cum quopiam super re quadam“.

De aci idiotismii:

„A se *ajunge* cu tîrgul = faire un marché“.

Alexandri, *Peatra din casă*, sc. 18: „Ei caută să găsească cele două sălaşe de țigani, pentru care d-voastră, ca niște părinți buni, nu v-ați putut *agiunge* cu tîrgul...”[...]

Se zice și: „a se *ajunge* din preț“. Laurian-Maxim: „Nu ne-am putut *ajunge* din preț = nu ne-am putut învoi asupra prețului“.

„A se *ajunge* din zestre = cînd părinții părechii se învoiesc asupra zestrei“ (G. Țuțuianu, Muscel, c. Valea-Mare; S. Istratescu, Dîmbovița, com. Cobia).

„A se *ajunge* la cuvînt“ (Baronzi, *Limba*, p. 45).

v. *Invoiesc*.

Fiind însă că atunci cînd unii se *ajung* fără știrea altora este mai totdeauna spre paguba sau vătămarea cuiva, expresiunea a căpătat un sens pejorativ, cu care ne întîmpină des în vechile texturi.

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 135): „Deci socotiți binisor că de nu sint acoloa acéle dooă jiganii, filul adecâte și inorogul, să nu cumva prin scrisori cu lupul să se *ajungă*...”

N. Muste, *Letop.* III, p. 15: „Atunce Petriceico-vodă și cu Grigorie-vodă s-au sfătuit să se inchine la leși, să stea cu toții să bată pre turci, să nu se așeze pașă în cetatea Hotinului; și *ajungându-se* cu leșii, i-au chemat să vie mai curând...”

Același, p. 42: „Mazepa, hatmanul căzăcesc, om și cap a toată Țara Căzăcescă, vrînd să viclenească pe Moscal de la care avea milă și cinste, s-au *ajuns* cu craiul Șvedului...”

Neculce, *Letop.* III, p. 300: „Sfătuit-au atunce (hatmanul Sinavski) pe craiul Avgust de s-au *agiuns* cu Moscul...”

Același, p. 269: „... s-au *agiuns* hatmanul și cu Iordachi visternicul și cu toți slujitorii să rădice pe Dimitrașco beizadea, feciorul lui Cantemir-vodă, domn în locul tătăne-său...”

Același, p. 305: „*Agiunsu*-s-au Constantin Duca-vodă atunce cu Capigi-bașa...”

II. *Ajung* „atteindre, saisir“.

Pentru ca să înțreci pe cineva care este înainte sau pentru ca să apuci ceea ce nu se află lîngă tine, ori pentru ca să nimerești unde ai vrea să fii, trebui mai întii să te miști ca să *ajungi*. În acest sens, *ajung* se învecinează cu înțrec, cu apuc, cu nimerec, dar anume ca un moment imediat anterior. E sinonim cu atîng, deosebindu-se în două privințe: pe de o parte, atîng nu

presupune osteneală, pe cînd *ajung* rezultă totdeauna, mai mult sau mai puţin, dintr-o mişcare obositoare; pe de alta, *ajung* nu implică neapărat un contact direct, fără care nu se poate a t i n g e r e.

Din cauza elementului material al lui a t i n g, care lipseşte în *ajung*, între ambii termeni poate fi chiar un fel de antagonism. Aşa, de exemplu, „a t i n g cu cuvîntul“ este ceva duşmănesc: „blesser par un mot“, pe cînd „*ajung* cu cuvîntul“ exprimă noţiunea aproape prietenească de „grăiesc cătră cineva, adpello, adloquor, adfor“ (*Lex. Bud.*), mai ales atunci cînd chemăm pe oarecine de departe şi izbutim în sfîrşit ca să ne auză.

v. *Ating*.

Ajung cu sensul de „atteindre, saisir“ se nuanţează în circulaţiune: 1. ca termen comun; 2. ca termen de blăstem; 3. ca termen juridic.

1. În accepţiunea ordinară.

a) *Ajung* „atteindre“.

O fiinţă alergînd *ajunge* pe o altă.

Pravila Moldov., 1646, f. 66: „î-au căutatū numai a da dosū ŝ-au inceputū a fugi, iarā celalalt l-au *ağunsū* ŝi l-au omorātū...“

Dosoŝteiu, 1673, f. 23 b:

„Datu-mī-ai vārtute ŝi mī-ai lārgit paŝii
 Ŝā poč cālca iute sā mī-*ağung* pizmaŝii;
 Deaca-ī voi *ağunge*, sā fac într-înŝ cārdurī...“

Balada *Fata cadiului*:

„Ŝ-aşa bine că fugea,
 Mai că mai îl *agiunge*...“

O doină:

„Apucaî pe drum la vale
 Ŝ-*agiunsei* pe Lena-n cale...“

(Alex., *Poez. pop.*², 237)

În sens figurat, dar presupunîndu-se totdeauna muncă sau stăruinţă, dacă nu alergătură materială, o fiinţă *ajunge* pe alta în ştiinţă, în meşteşug, în putere, în bogăţie etc.

Tot figurat, personificîndu-se o abstracţiune sau un ce ne-nsufleţit, dar susceptibil de mişcare:

„Mă tot uit uitare lungă,
 Doar norocul sā m-*agiungă*!
 Ŝi norocul nu m-*agiunge*,
 Ŝi mijlocul mi se frînge
 De greul păcatelor,
 De sarcina armelor...“

(Alex., *Poez. pop.*², 255)

Omiliar de la Govora, 1642, p. 73: „... ce cuget pre elu-l va *ajunge*, cānd mulţi părăŝi vor pune înnaintea aceluî judecātoriu jeluirea sa spre el...?“

Doină ardelenescă:

„Scrie două-trei rînduri,
 Ŝi-l *ajung* nişte gînduri;

Țipă condeiul pe masă
Și mi se plimbă prin casă...”

(Jarnik-Bîrsanu, 120)

I. Văcărescu, p. 66:

„Ajunge-o, riule, curgind!
Fă-o să vie mai curînd!
Spune-i strigînd-o c-am rămas
Pe marginea ta fără glas...”

Tot așa *ajunge* o săgeată sau un gloante: „l-au *ajuns* togma în inimă = in ipsum ejus cor collineavit“ (L.B.).

v. *Nemeresc*.

Ajung „atteindre“ se construiește de regulă cu un nume pus în regim direct.

Legenda Sf. Parasceve, text din secolul XVI (*Cod. ms. miscel. al Bis. Sf. Nicolae din Brașov*, p. 65): „nu vru să mai aștepte mai multă să se chinuiască, ce toate împreună lăsă-le de se luo de fugi, și p u s t i i a *ajunse*...”

Moxa, 1620, p. 400: „(Otmanū) au luatū multe țări despre răsăritū de le-au robitū și le-au pridăditū, până ce *ajunseră* c e t a t e a Brusa...”

Asemenea la Anton Pann, *Prov. I*, 79:

„Doi cu picioare oloage
Mergînd ș-*ajungînd* u n d e a l,
Unu-ncepu să se roage...”

Aci aparține și:

„Trimise la maimuță, vestită vrăjitoare,
Ce spun că știa multe și că proorocea
Întimplările toate, după ce se trecea,
Trimise, zic, la dînsa, să-i facă întrebare:
Cum poate să *ajungă* s f i r ș i t u l ce dorește...”

(Gr. Alexandrescu, *Dreptatea leului*)

Lexicon Budan: „Rele t i m p u r i am *ajuns* = in mala tempora viximus”.

În toate aceste exemple, dacă n-ar fi regim direct, *ajung* n-ar mai însemna „atteindre”, ci „arriver”. Cu regim indirect, *ajung* își păstrează sensul de „atteindre” numai cînd arată o înaintare în spațiu fără un punct bine hotărît, sau o mișcare a unui ce ne-nsuflețit.

N. Muste, *Letop. III*, p. 14: „Turcii, cum au trecut Nistrul, au început a prăda și a da foc, cât au putut *agiunge* prin Țara Leșească...” [...]

„Îmi *ajunge* veșmintul la călcie = mein Kleid reicht bis an die Fersen“ (L.B.).

În proverbi, locuțiuni proverbiale și idiotismi:

„Despre un om nenorocos se zice: nu poate *ajunge* la creanga verde“ (Preut G. Trailă, *Temîșoara*).

„Vulpea, dacă n-*ajunge*, zice că pute“ (C. Negruzzi, *Scris. XII*),
— proverb născut din vechea fabulă.

„Cine pleacă de dimineată, departe *ajunge*...“ (Pann, I, 151); în Bucovina: „cine mîneacă mai des-dimineată...“ (Marian, *Descîntece*, 7).

„Leagă sacul pînă e rătund,
Nu cînd *ajunge* la fund“.

(Pann, III, 72)

„Cînd e omului să-i vie
Vreun rău fără să-l știe,
Or zăbovește
Pînă-i sosește,
Or dă fugă
Să-l *ajungă*...“

(*Ib.*, I, 144)

Sub forma reflexivă:

„Cuvîntul
E ca vîntul:
Nu se *ajunge* nici cu armasarul,
Nici cu ogarul...“

(*Ib.*, I, 21).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 10: „nu doară c-ar fi fudulă să nu-i *ajungi* cu strămurărița la nas...“

Se zice cu același sens: „a *ajunge* cu prăjina la nas“.

„*Ajunge* cu țitul la os“, cînd suferința nu mai e de răbdat. I. Văcărescu, p. 540:

„Milă să cer, sint fricos;
Răul mi-a *ajuns* la os...“

În balada *Balaurul*:

„Sai, bădiță ortomane,
Că m-*agiunge* la ciolane!
Sai, bădiță, de mă scoate
Că m-apuc fiori de moarte!...“

Idiotismi:

„Vorbește fiecare cum îl *ajunge* mintea“, sinonim cu „cum îl taie capul“, în ambele cazuri cu sensul de: „cum o nemerește“.

Legenda Sf. Parasceve, sec. XVI (*Cod. ms. misc.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 70): „a merge la lăcuța ceia ce nimea cu mînteu nu o poate *ajunge*...“

Alt idiotism: „a *ajunge* din urmă“ sau: „a *ajunge* după urmă“.

I. Creangă, *Cinci pîni* (*Conv. lit.*, 1883, p. 485): „Tochmai cînd scoaseră pînile din traiste, iaca un al treile drumeț necunoscut îi *ajunge* din urmă și se oprește lingă dîșii...“

A. Pann, *Prov.* III, 82:

„Cînd plecă ca să se ducă, după dînsul s-a luat,
Ș-*ajungîndu*-l după urmă, ce faci fine? l-a-ntrebat...“

Alt idiotism: „pe unde *ajunge*, gem e pămîntul“.

Zilot, *Cron.*, p. 85: „era, pociu zice, curată ceată de tilhari, că pe 442 unde *ajungea* gema pămîntul...“

b) *Ajung* „saisir“.

Coresi, 1577, ps. VII: „de să m â n e amu dracul ū sufletul ū meu și să *ajungă*“, acolo unde la Dosofteiu, 1680: „ca să g o n e a s c ă amu vrăjmașul sufletul meu și să-l *agiungă*“, iar în *Vulgata*: „p e r s e q u a t u r ergo inimicus animam meam et c o m p r e h e n d a t...“

Samuil Clain, *Învățăături* (Blaj, 1784), p. 9: „cum pentru tine totdeauna în nevoi și în primejdii mi-am pus viața, iară astăzi, *ajungin-du-mă* nevoia, îmi trebuie ajutoriu de la tine...“

Cu același sens de „apucă“, *ajunge* pe cineva boala, oboseala, grija etc.

Balada *Blestemul*:

„De mergea ce mai mergea,
Greu zăduf îl a p u c a,
Osteneala-l *ajungea*
Și el, măre, se culca...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 438)

În poezia poporană e mai cu seamă des: *ajunge* dorul, în loc de: „apucă“.

O doină din Ardeal:

„Cînd m-*ajunge* dor de ducă,
Mă duc la deal ca pe luncă;
Cînd m-*ajunge* dor de mers,
Mă duc la deal ca pe șes...“

Doină din Bucovina:

„Duminică pe la prînz
M-a *ajuns* un dor cu plîns:
Cum am fost și ce-am *ajuns*...“

(Marian, *Buc.* II, 150)

unde primul *ajung* însemnează „saisir“, iar al doilea — „devenir“.

2. *Ajung* „așteindre, saisir“ în blăstemuri, jurăminte, ocări.

În popor se aude la tot pasul:

Să n-*ajungi* Paștile!

Să n-*ajungi* sfînta zi de mîine!

N-ai mai *ajunge* să vezi sfîntul soare mîni dimineța!

„N-ai mai *ajunge* să-ți cînte cucul la anul!“ (I. Mironescu, Neamț, c. Negrești).

La a treia persoană: *să n-ajungă*..., *n-ar mai ajunge*...

Din dată ce în loc de a doua sau a treia se pune prima persoană, toate acestea trec din blăstemuri în jurăminte: *să n-ajung Paștile*, *n-aș mai ajunge* etc.

A. Pann, *Prov.* III, 84:

„...ca să urmez lor și eu,
Iar de nu, să mă *ajungă* blestemul lui Dumnezeu...“

În poezia poporană:

„Să te-*ajungă*, bade, *ajungă*
Dorul lung și jalea lungă...!“

(Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 263) 443

„Bădiț bădișorul meu,
Ajungă-te dorul greu
Pe șesul Sibiiului,
Pe spatele murgului...”

(Ibid.)

„Du-te, bade, ducă-te,
Dorul meu ajungă-te!...”

(Ibid.)

„Că eu știu de ce nu vine,
Că nu-l lasă maică-sa,
N-ar ajunge-a-l însura
Nici nepoți a legăna
Nici nepoate-a dezmierda...”

(Marian, Bucov. II, 169)

„Mă uscă, mă face iască
Și mă dă-n boală cînească
Să n-ajung să mininc pască!...”

(Ibid., II, 96)

„Agiungă-te voie rea
Und-ți-a fi calea mai grea!
Agiungă-te ahtul meu
Und-ți-a fi păsul mai greu!...”

(Caranfil, Valea Prutului, 75)

Balada *Blăstemul*:

„Să te-ajungă dorul meu
Unde-a fi drumul mai greu!
Să te b a t ă jalea mea
Unde-a fi calea mai grea!...”

Balada *Mogoș vornicul*:

„Nouă ani să-i tot alungi
Și cu moartea să-i *ajungi*!...” [...]

Românul e atît de obicinuit cu rolul imprecativ al lui *ajung*, încît i se pare că cineva jură sau blastemă pe dată ce răsună acest cuvînt, bunăoară în următoarea glumă poporană din Moldova:

„Să n-ajung soarele
Cu picioarele
Și luna
Cu mîna!”

(Preut C. Gervescu, Neamț, com. Roznovu)

De aci apoi, prin antiteză, „nu *ajungă*...” să ia ca o apărare de blestem sau chiar ca o formulă de binecuvîntare.

Doină ardelenescă:

„Codrule, frunză rătundă,
Pice bruma, nu te-ajungă!
Codrule, frunzuță lată,
Pice bruma, nu te b a t ă!...”

(Reteganu, Poez. pop., 39)

În idiotismi: *a ajunge pe cineva păcatul, ceasul rău, osinda, ciurma* etc.

Balada *Badiul*:

„Turcii sărea și fugea,
Dar păcatu-i *agiungea*!
Care scăpa de stilpan,
Nu scăpa de buzdugan...”

Zilot, *Cron.*, p. 113: „priimiți de la Mateiu-vodă încoace, mai virtos neamul Cantacozinilor, pentru milostivire a se chivernisi aici, încă și rudindu-se cu români, ei nu s-au mulțumit pe atîta, ci au rivnit și la scaunul domniei, pe carele în cea din urmă l-au și dobîndit, călcînd facerile de bine și piinea românilor și nesocotind că păcatul nemulțumirii îi va *ajunge* vreodinioară...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 4021:

„Muieri ce avea prin casă, pe toate le-au dezbrăcat,
Cea mai mare osîndire, la purces ele-au cercat;
Pe toate-au *ajuns* osinda, sfîrșitul au fost urît,
Căci cîte-au fost burduhoase, pe toate le-au omorît...”

Moxa, 1620, p. 398: „(Isachie Comnenū) domniia înțelepțește, ce curînd l-*ajunseră* boale grêle...”

Legenda Sf. Nicolae, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 166): „nu faceți rău, să nu vâ *ajungă* rău...”

Basmul *Tinerete fără bătrînețe* (Ispirescu, *Leg.*, 5): „blăstemul părinților le-a *ajuns*, și d-aia s-au făcut lighioi așa precum le vezi...”

Un cîntec poporan:

„Vai român de capul tău,
Cum te-*agiunse* ceasul rău!...”

(*Alex., Poez. pop.*², 238)

sau:

„Frunză verde de negară!
Vai sârmană biată țară,
Cum te-*agiunse* focul iară!...”

(*Ibid.*, 246)

v. *Dor*.

3. *Ajung* „atteindre, saisir” ca termen juridic.

Lexicon Budan: „*ajung* pre cineva cu procesu, adecă îl inving, cauza vinco quempiam, Jemanden den Proces abgewinnen”.

E foarte des în prețioasa *Condică de judecări* a lui Constantin Brîncovan, 1692—1713 (ms., în Arh. Stat.); de exemplu:

p. 91: „Deci au fost rămas Șerbu cu fii-său Manole de judecată dinaintea boiărilor domnii mele ce scriu mai sus, și au luat Vasilie vel căpitan și cartea boiărilor domnii mele ce sînt mai sus-zîși de judecată și de rămas la mîna lui, și iar au stăpănit acēste vii pre seama lui, precum le-au cumpărat și precum l- a u *ajunsu* j u d e c a t a...”

P. 151: „cînd s-ar evi acēle cărți veri la ce judecată, să se ia de la mîna ei și să se dea la mîna Neculii Banul și a nepoților lui, după cum a u *ajunsu* j u d e c a r i l e...”

P. 211: „Iar Lilé și Ilie și Matei să-ș ție numai partea lor ce le-au rămas nevândută, pentru că așa a u *ajunsu* judecata și directatea...”

P. 192: „Ștefan Aprodul neavând putere ca să întoarcă banii înapoi lui Istratie, precum l-a u *ajunsu* judecata Divanului...”

În vechea franceză, același înțeles avea „atteint et convaincu”, „atint de la justice li roi” etc.

v. *Dovedesc*.

Tot aci vine proverbul: „Satul mic îl *ajunge* podvoada des” (A. Pann I, 113).

III. *Ajung* = „arriver, parvenir, recourir”.

1. *Ajung* „arriver”.

Cînd e vorba de *mers*, deosebirea între *ajung* „arriver” și *ajung* „atteindre” stă numai în regimul indirect al celui dentii față cu regimul direct al celui lalt. Astfel: „*ajunsei* s a t u l = j'atteignis la campagne”, dar „*ajunsei* la sat = je suis arrivé à la campagne”.

È sinonim cu *sosesc*; *ajung* însă cuprinde în sine elementul unei dificultăți, pe care nu-l are *sosesc*. Așa: „au *sosit* oaspeții” nu este tot una cu „au *ajuns* oaspeții”, căci numai în cazul din urmă se exprimă o îndoială că puteau să fie împedețați de a veni.

v. *Sosesc*.

Ion din Sîn-Petru, *Alexandria*, 1620 (ms., în Acad. Rom., p. 13): „merse spre răsărită 10 zile și *ajunseră* la un câmp mare și frumos...”

Noul Testament, 1648, Act. Apost. XXI, 7:

„...vănslămă dein Tirū, <i>agiunsemū</i> în Ptolomaida...”		„...navigatione expleta a Tyro, de c e n d i m u s Ptolomaidam...”
---	--	---

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Și la Ieși cit *agiungea*,
Iordachi la domn mergea...”

O doină:

„Țiu, țiu, țiu, murgule! zboară
Pîn' la verdea dumbrăvioară
S-*agiungem* încă cu soare
La Florica, dulce floare...”

(Alex., *Poez. pop.*², 248)

O frumoasă gradațiune la Costachi Negruzzi, *Șalul negru*:

„Z b o r, *ajung*, d e s c a l e c r e c e c a d e m o a r t e,
Și i n t r u l a e a...”

Proverbi:

„Țiganul cînd a *ajuns* la mal, atunci s-a înecat” (Pann, II, 86).

„Au *ajuns* și ei săracii
După ce-a-mpărțit colacii”.

(*Ibid.*, II, 68)

„A pornit în cale lungă
Și va-ndată să *ajungă*”.

(*Ibid.*, I, 82)

„N-a *ajuns* pîn' la pîriu
Și și-a ardicat poalele-n briu.”

(Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu)

„La riu n-a *ajuns*, și poalele și-a ridicat“ (Baronzi, *Limba*, p. 55).

Locuțiune proverbială: a *ajuns* la spartul tîrgului = prea tîrziu.

Figurat: a *ajunge* la bătrînețe, la nevoie, la lipsă etc.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 15: „jupăneasa Despa *ajungându* la adănci bătrănețe...”

Constantin Brincovan, 1696 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 190): „mumă-sa Smeada *ajungând* la lipsă și la sărăcie au fost vândut acéste case...”

2. *Ajung* „parvenir“.

Neculce, *Letop.* II, 395: „Vremea viitoare va arăta cine va *ajunge* să trăească...”

Urare la cununie cătră nași: „Cum ați *ajuns* să cununați, să *ajungeți* și să botezați, să vă faceți hini din hini și să vă fie chefu deplin...” (A. D. Holban, Fălcu, c. Albești).

Proverb: „Armăsarul cînd îmbătrînește *ajunge* la rișniță...”; sau simplu: „a *ajunge* de la moară la rișniță“ (Pann, II, 64; III, 105).

„Scărăbuș, p-a cui mină ai *ajuns*!” (Baronzi, *Limba*, p. 52), locuțiune proverbială, cînd cade cineva în puterea unui om crud sau nevrednic.

v. *Incap*.

3. *Ajung* „recourir“.

Proverbi:

„E anevoie cînd *ajungi* să cumperi orz de la giște“ (Pann, III, 72).

„*Ajungi* în casa altuia, nu poți șede a cum îți place; *ajungi* la masa altuia, nu măninci după cum ți-e gustul; *ajungi* în patul altuia, nu poți dormi cum ți-e voia“ (*Ibid.*, I, 136).

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 20: „*ajungând* și turcii cu daruri la Ramadanovski...”

Ibid., p. 31: „*Agiuns-au* dară și el la Poartă și au trimis pe Panaitaki Postelnicul și au scos ferman...”

Ibid., p. 41: „și căt cheltuia Băsărab-vodă, domnul muntenesc, nimică asupra lui Mihai-vodă nu putea isprăvi, ce în zădar își cheltuia banii și *ajungea* pre la toți pașii, dându-le bani să fie întru ajutor să mazilească pre Mihai-vodă...”

Ib., p. 44: „Dar n-au lăsat loc Brâncoveanul domnul muntenesc să nu *ajungă* cu pîră și cu daruri pre la toți pașii...”

v. *Alerg*.

IV. *Ajung* „devenir, être réduit“.

1. *Ajung* „devenir“.

Balada *Movila lui Burcel*:

„De-atunci n-am ce să mă fac,
C-am *agiuns* un biet sărac...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 557:

„Se deșteaptă boierimea, începe-a se sfătui,
Ce chip să-ntrebuințeze răul spre a-l lecui,
C-acum *agiunsese* rana cangrenă desăvirșit,
Nu se mai aștepta altă decît un cumplit sfirșit...”

A. Pann, *Prov.* I, 62:

„Lăsindu-i într-a lor voie, pînă se fac mari ștregari
Ș-*ajung* în cele din urmă desfrînaților stegari...”

În proverbi:

„Țiganul, cînd a *ajuns* împărat,
întîi pe tată-său a spînzurat.“

(Pann, III, 28)

„*Ajunge* din cal măgar
Și catîr din armăsar“.

(*Ib.*, III, 70)

Mai adesea se zice simplu: „*ajunge* din cal măgar“ (*Ib.*, II, 64).

„A *ajunge* la sapă de lemn = cu totul lipsit“ (*L.M.*).

„Vai cînd *ajunge* coada cap!“ (Pann, II, 55).

„Vai cînd *ajunge* lupul sameș la oi!“ (*Ib.*, II, 52).

„Omul, pînă nu slujește, stăpîn nu *ajunge*“ (*Ib.*, II, 47).

„Stăpîn nu poți *ajunge*, dar slugă cînd vei vrea“ (*Ib.*, II, 86).

„Să nu te blesteme cineva s-*ajungi* slugă la cai albi“ (*Ib.*, II, 52).

În locuțiuni proverbiale:

„A *ajunge* de poveste-n țară“ (Pann, III, 128).

Zilot, *Cron.*, p. 117:

„Săracul vultur românesc, cum s-amăgi de vulpe,
Cuibșorul lui cel strămoșesc în gura ei să-l surpe!
Pre toată hiara și pre leu făcutu-le-au să crape,
Iar d-ale vulpii lingușeli nu au putut să scape!
O ascultă la sfat ficlean aripele să-și taie,
Iată acum că au *ajuns* al ei de joc bătaie!“

Ibid., p. 118: „scăzură de tot și *ajunseră* batjocură grecilor...“

Idiotism: „*ajunge* t r e a b a = es so weit kommen, darauf ankommen“ (Dr. Polysu).

A. Pann, *Prov.* II, 144: „Să n-*ajungă* treaba singur cu paraoa să-mi găsesc beleaoa...“

Alt idiotism: a *ajunge* c a l d e p o ș t ă = a nu mai avea odihnă.

Alexandri, *Barbu Lăutarul*: „Sărmane biete Barbule! ai *agiuns* cal de poștă împregiuru horii...“

A *ajunge* o J o i m ă r i ț ă :

„Foaie verde peliniță!
Mărită-mă, măiculiță,
C-am *agiuns* o Joimăriță...“

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 337)

„*Ajung* b i n e , *ajung* d e p a r t e = weit kommen, es weit bringen, Fortschritte machen; *ajung* r ă u = ins Unglück gerathen, verarmen, sich zu Grunde richten“ (Dr. Polysu).

Cu același sens, *ajung* fără determinare:

„Vai de mine, ce-am *ajuns*!
Să iubesc pe sub ascuns...“

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 84)

Reduplicat, pentru mai multă energie, la Zilot, p. 12:

„N-ai gîndit, sărace, n-ai gîndit, eu știu fără a-mi da răspuns,
Că de ai fi gîndit în adevăr, n-*ajungeai* cum ai *ajuns*...“

2. *Ajung* „être réduit“.

Locuțiune proverbială: „am *ajuns* să ne ia copii[i] în picioare“ (Pann, *Prov.* III, 150).

Zilot, p. 56:

„Acești doi ticăloși, din butcă, din odihnă,
Din așternut cu puf, din verice altă tică,
S-ajungă — o, ce foc! — călări pe deșelate,
Să doarmă pre pământ, vezi acum de se poate!...“

V. *Ajung* = „suffire, assez“.

Pravila Moldov., 1646, f. 34: „de va fi om bun și cu nume bun, *agîunge* giurământul, iară de nu, trebuie altă arătare mai bună...“

1. Proverbi:

„*Ajunge* un ciomag la un car de oale“ (Pann, III, 133).

„Joacă danț pe mamaligă
Și-i *ajunge* cit ciștigă...“

(*Ibid.*, I, 106)

„Bună e mîneca lungă,
Dar pinza nu va *s-ajungă*...“

(*Ib.*, I, 161)

„Întinde-te cit îți *ajunge* plapoma“, adecă trăiește după mijloacele tale.

Jipescu, *Opincaru*, p. 132: „Pă ciți nu mi i-au văzut ochi[i] în slava cerului două-trei luni, și pă urmă dară toată ghiața dă coadă-n vale, pîntru că s-au întins mai mult dăcit le *ajungea* țolu...“

2. Locuțiuni proverbiale:

a) *Ajunge* de glumă, *ajunge* de șagă — cînd gluma sau șaga se prea lungeste, ori nu mai place.

Balada *Mănăstirea Argeș*:

„*Agiungă*-ți de șagă,
Că nu-i bună, dragă...“

b) „Cale lungă să *ajungă*“, despre o foarte lungă călătorie.

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb (Conv. lit., 1877, p. 178)*: „Și merg ei și merg cale lungă să le-*ajungă*, trecînd peste nouă mări, peste nouă țări...“

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 258: „Apoi, cale lungă să-i *ajungă*, întilni un călugăraș, îi dădu veșmintele ei și îi luă rasa și caucul lui; plecă înainte...“

c) Tot așa despre o luptă foarte lungă:

„Se luptară
Zi de vară
Pînă-n sară:
Luptă lungă
Să li-*ajungă*...“

(Marian, *Bucov.* I, 167)

3. Imperativul *ajunge* sau *ajungă* întrebuintat în locul adverbului *destul*.

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 35): „...nici în ritorică tropul în d e s t u l i r i i au ascultat, nici în gramatică graiul fără chip și cuvîntul *ajunge* au învățat...”

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușeanul* II: „*Ajungă* atîta singe vărsat, atîte văduvii, atîția sărimani...”

A. Pann, *Prov.* II, 102:

„Mă rog, bărbățele, dă puțin cu milă,
Că nu știu bătaie de mică copilă,
Aoleo, *ajunge!*...”

I. Văcărescu, p. 62:

„Ah! *ajungă* dar, *ajungă*
Atîta minie lungă!...”

4. Forma reflexivă: a s e *ajunge*.

Lexicon Budan: „el nu s e *ajunge* cu leafa sa = non s u f f i c i t ei salarium“. Laurian-Maxim: „el nu s e *ajunge* cu venitul ce are“.

Impersonal:

Caragia, *Legiuire*, 1818, p. 84: „cît nu s ă *ajunge* din averea muflujilor spre plata împrumutătorilor...”

„Un bun pe zi de ne vine,
Cheltuim cinci și mai bine;
Pe unde nu se *ajunge*,
Știm și cu vorbe a unge...”

(Pann, *Proc.* II, 154)

Zilot, *Cron.*, p. 47: „și fiindcă ostașii se înmulțiseră în urmă după ce s-au ars Craiova, și ludele țării se împuținaseră, măcar deși era dăjdiile grele, dar iar nu se *ajungea* cu venitul vistieriei a se răspunde lefile...”

VI. Particularități fonetice și morfologice.

1. Istorice.

a) *-n-* în *ajung* se rostea ca vocala nazală franceză; de aci uneori scris prin \uparrow : \uparrow жжс \uparrow гс, alteori vocalizat de tot: \uparrow жжсгс.

Pravila de la Govora, 1640, f. 109 b: „era și tineri amândoi, și *ajuinseră* (\uparrow жжс \uparrow сера) până în sâmbăta cea mare...”

Act oltenesc din 1591 (*Cuv. d. bătr.* I, 56): „*ajugându-l* (\uparrow жжсг \uparrow ндса) vreme de lipsă și de nevoe, el se-au dus încâtroo au putut...”

b) La perfect simplu se conjugă: (eu) *ajunșu* sau *ajunși* (= lat. a d j u n x i), (noi) *ajunsemu* (= lat. a d j u n x i m u s).

Legenda Sf. Maria Egipteană, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 371): „mă prinse un cutremură și frică, deaca *ajunși* la ușa ce mi se închidea mainte și fără de greată întrai înlăuntru...” ; și mai jos, p. 373: „iară apuindă soarele, *ajunșu* la besereca sfântului...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. III, p. 6: „cătră ușa postului *ajunsemu* și nevoița sufletească innainte zace...”

Pînă astăzi așa se conjugă la macedo-români.

2. Poporane.

În limba poetică, *ajung* poate să-și asocieze pe *d-*, ca în „dalb =

O baladă din Ardeal:

„Deac-acolo *dajungea*,
Străjile nu-l slobozea,
Mîna-n buzunari băga,
Galbeni jos le arunca...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 72)

O colindă muntenească:

„De departe ce-mi vedea?
Pe arhanghelul Gavril
Și pe sfîntul Mihail
Că-mi venea, mereu venea
Și la masă *dajungea*...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 33)

v. *Ajungere*. — ^{1,2,3}*Ajuns*.

AJÛNGĂ	} adv.; assez. — v. <i>Ajung</i> .
AJÛNGE	

AJÛNGERE s. AGIÛNGERE, s. f.; l'infinitif d'*ajung* pris comme substantif: action d'atteindre, d'arriver, de parvenir etc. Représente ca substantiv abstract toate sensurile verbului. Uneori e foarte elegant; bunăoară într-un cîntec poporan din Bucovina:

„Și pinteni zimțoși îi da,
Pinteni zimțoși murgului
Spre-*ajungerea* d o r u l u i,
Căci dorul e mare cine:
Peste multe dealuri vine...”

(Marian, I, 146)

De asemenea la mitropolitul Antim, *Didahi[i]* (ms. din 1781, în Acad. Rom.), p. 10: „am trudit din zi și din noapte să înmulțesc talantul Domnului, pentru ca să nu mă număr în rîndul leneșii slugi, și am silit după puțința mea și după proastă *ajungerea* m i n ț i i m é l e...”

În primul pasagiu, *ajungerea* d o r u l u i = „accomplissement du désir”; în al doilea, *ajungerea* m i n ț i i = „portée de l'intelligence”.

v. *Ajung*.

¹AJÛNS s. AGIÛNS, -Ă, adj.; part. passé d'*ajung* pris comme adjectif: arrivé, atteint, mûri.

1. *Ajuns* = s o s i t.

I. Văcărescu, p. 423:

„Că ne iubește Dumnezeu cu dragoste curată,
În toată vremea o vedem, în toate ni s-arată:
Fulgere, vijelii și ploi, oblăduiri ascunse,
Ce provedința-i îngrijind, sînt tot la vremei *ajunse*...”

2. *Ajuns* = a t i n s.

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom., ps. XCVI):

„Și de fața Domnului, munții, ca ceara
S-au topit, ca de soare *ajunsă* vara...”

„*Ajuns* cu cui, berührt“ (Dr. Polysu).

La negativ:

Bocet din Banat (*Cuv. d. bătr. II*, 712):

„Că-n două răzoare
Va fi câte-o floare:
Floare la pământ
N-*ajunsă* de vint,
Floare
La răcoare
N-*ajunsă* de soare...”

„*Ajuns* de bătrînețe“ și „*ajuns* la bătrînețe“, ambii termeni însemnând: „aproape bătrîn“, cu acea deosebire că-n cazul dentii poate să fie o îmbătrînire înainte de timp, prin boale sau necazuri, pe cînd în cazul al doilea este o îmbătrînire treptată firească.

Zilot, *Cron.*, p. 76:

„Vedeai oameni cinstiți, *ajunși* de bătrînețe,
De frică munți urcînd, ca-n cele tinerețe...”

De aci tranzițiunea logică la:

3. *Ajuns* = c o p t: „poamă *ajunsă*, reif“ (Dr. Polysu).

„*Ajuns* la minte“ și „*ajuns* de minte“ = „copt, matur“; dar primul cuvînt implică o lipsă anterioară de minte, pe cînd cellalt arată numai o dezvoltare deplină a minții.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 240: „Era om de treabă și învățat și *agiuns* de minte...”

v. *Ajung.* — ^{2,3} *Ajuns.*

²AJÛNS s. AGIÛNS (plur. *ajunsuri*), s. n.; part. passé d' a j u n g pris comme substantif: arrivée.

Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 35): „nici adînc fundul mării, nici nestrăbătută a pămîntului grosime, nici pre supt rădăcinele munților și stîncilor a metalelor șuvaite vine, nici nevoia *agiunsului*...”

Mai ales în urarea de bună sosire din drum a unui oaspe dorit sau plăcut:

„Trece-n gios, se duce-n sus,
Nime nu-i dă un răspuns,
Nici îi zice: b u n *agiuns!*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 240)

v. *Ajung.* — ^{1,3} *Ajuns.*

³AJÛNS s. AGIÛNS (DE-), adv.; assez, suffisamment. Sinonim cu d e s t u l.

452 Neculce, *Letop.* II, p. 244: „se vor apăra câteva zile, că și bucate, și hrană de cai, și earbă de pușcă de *agiuns* avea...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 345:

„Unuia îi lua șalul, altuia punga cerea,
De-agiuns îi da bătaie, dacă se împotrivea...”

Doină muntenească:

„A plecat neica, s-a dus
Și nemica nu mi-a spus
Să-i dau guriță d e-ajuns!
A plecat cu caru-n sus,
N-a lăsat nici un răspuns
Să-l îmbrățișez d e-ajuns!...”

(Vulpian, *Text*, p. 11)

v. *Ajung.* — ^{1,2}*Ajuns.*

AJÛT, s. **AGIÛT** (*ajutat, ajutare*), vb.; aider, venir en aide, seconder, soutenir, donner un coup de main. A ușura pe cineva la greu sau la nevoie. „*Ajută* pe vecinul tău; *ajută-te*, și Dumnezeu te va *ajuta*; *ajutați-vă* unii pe alții; mă *ajut* cum pot” (*L. M.*). Vine din lat. a d j u t o, frecuentativ de la a d j u v o (= a d + j u v o), de unde ital. a j u t o sau a i t o, span. a y u d o, fr. a i d e etc. (Cihac).

v. *Sprijinesc.*

1. Ca și prototipul latin, *ajut* se construiește cu acuzativul și cu dativul.

a) Cu dativul:

Moxa, 1620, p. 401: „de nu-m veți *ajuta* acum, apoi voi vă veți căi...”

Zilot, *Cron.*, p. 76:

„Acei mai mulți mergea pă jos spre ușurință,
Carălor *ajutînd* pe cit era puțință...”

Construcțiunea cu dativul e stereotipă în blăsteme, jurăminte și urări: „Să nu -m i *ajute* sfînta zi de astăzi!” „Nu ț i-ar *ajuta* ție...” „Așa să -m i *ajute* sfîntul soarel!” etc.

Jipescu, *Opincaru*, p. 50: „Dă ț i-o *ajuta* s f i n t u s -ai tîrlă, ci-readă și turme...”

În cîntece poporane:

„Am avut un frate drag,
L-a jurat neamțul sub steag;
Am avut un frate dulce
Ș-acuma departe-l duce,
Nu le-ajute sfînta cruce!...”

(Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 297)

„Badea-i călător, se duce,
Nu-i *ajute* sfînta cruce!
Badea-i călător, pornește,
Pe mine mă părăsește,
Nu-i *ajute* ce gîndește!...”

(*Ibid.*, 160) 453

„De n-oi înșela-o eu,
Nu-mi *ajute* Dumnezeu
Să-ncalec pe murgul meu!...”

(Pompiliu, *Sibiu*, 71)

„Oh, draguț bărbatul meu,
Ajuta-ți-ar Dumnezeu!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 53)

Afară din blăsteme, jurăminte și urări, în cari dativul e de rigoare, în graiul obicinuit *ajut* se construiește mai ales:

b) Cu acuzativul.

O predică, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 203): aceasta fi-ne-va, să vomă *ajuta* credința cu viața bună...”

Dosofteiu, 1673, f. 14 a:

„S-*agiūți* p r e săracul cu mânâ-nduratâ...”

I. Creangă, *Danilă Prepeleac* (*Conv. lit.*, 1876, p. 453): „Apoi dă, nevastă, singele apă nu se face. Dacă nu l-oi *ajuta* eu, cine să-l *ajute*?...”

Balada *Radu Calomfirescu*:

„Rogu-te, măria-ta,
De vroiești a m-*agiuta*,
Dă-mi ajutor pe Buzești...”

Proverb:

„Dumnezeu cînd te *ajută*,
Plumbul ți se face plută”.

(Pann, I, 72)

c) Nedeterminat:

Moxa, 1620, p. 376: „unde nu va să *ajute* Dumnezeu, în deșert se nevoiaște niștine...”

I. Văcărescu, p. 441:

„Ferește-te de buna
A lor căutătură!
Florile totdauna,
Cînd i se-ncred, se fură:
N-*ajută* păzitori...”

II. Compusul „D o a m n e-*ajută*” constituă un idiotism cu accepțiuni diferite.

a) Strigăt de luptă sau de vitejie.

Balada *Român Grue Grozovanul*:

„Grue vreme nu perdea,
Două cruci numai făcea,
D o a m n e-*agiută*! el zicea,
Barda-n mină apuca
Și-n tătari se arunca...”

I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 185): „Și zicînd D o a m n e-*ajută*, se aruncă cu calul în apă, o trece înnot din-
454 colo la cela mal fără primejdie, și apoi își ië drumul înainte...”

De aci, cînd cineva ne silește sau ne grăbește a face ceva fără voie ori fără timp, se zice că: „dă zor cu D o a m n e-ajută“.

b) Invocațiunea plugarului și a muncitorului în genere, cînd se apucă de lucru.

Jipescu, *Opincaru*, p. 148: „înbucă cîțiva dumicați dă mămăligă, mușcă dă douo-trei ori dintr-o ceapă, înjugă bouleni[i] și apoi, făcînd cruce, zice: D o a m n e-ajută! I, boi, mă l...“

I. Creangă, *Stan Pățitul (Conv. lit., 1877, p. 22)*: „pune mîncarea în traistă, înjugă boii la car, zice D o a m n e -ajută și se duce la pădure să-și aducă un car de lemne...“; apoi, la întoarcere ca și la plecare: „înjugă boii, zice iar un D o a m n e -ajută, și pe la prinzișor pornește spre casă...“

De aci în legătură cu plugăria, la Marian, *Bucovina II, 25*:

„D o a m n e-ajută cucului
Să zboare din cuibul lui
În mijlocul cîmpului
Pe coarnele plugului...“

„Dulgherii, la începutul lucrului își fac cruce și zic: D o a m n e-ajută!“ (D. Alboteanu, Covurlui, com. Mastacani).

c) Sinonim cu b ă t a i e, însă numai pe neașteptate.

A. Pann, *Prov. II, 102*: „Să nu te pomenești cu D o a m n e-ajută pe spinare...“

În graiul țaranului din Prahova: „Poporu ie ca oaia; azi te poartă pă sus, te mărește; mine dă l-o sumuța altu pă tine, tot norodu ăl de ieri te-ncarcă dă D o a m n e -ajută, pîntru că țara nemintoasă e pururea doritoare dă pocinoguri...“ (Jipescu, *Opincaru*, p. 97).

d) Ceva mic, neînsemnat, abia de-ajuns.

„Nici casă ca lumea, nici trai dă D o a m n e -ajută, nici grijă dă sănătate, nici lumină la minte...“ (*Ibid.*, p. 65).

La comparativ:

Basmul *Făt-Frumos (Ispirescu, Legende, p. 194)*: „N-apucase calul să se depărteze o bucată de loc m a i d e D o a m n e -ajută, și iată că smeoaica iară îi ajunse...“

Cu sensul de sub litera a și b, se zice și „c r u c e-ajută“.

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 2:

„Colivescu: Psaltul Chiriac mi-o spus că am un ohtoic de cele zdravene. Vrei să-l ascuți?“

Florica: Vreu. Dă, începe, și c r u c e -agiută!...“

Același, *Cinel-Cinel*, sc. 14:

„Graur: Gata sinteți?“

Toate: Gata.

Graur: C r u c e -agiută! Să te văd, Graure băiete!... acu să-mi vinezi cumsecade...“

Același, *Surugiul*: „Ei! da ce stau eu de mă amăresc cu ginduri pocite. Piei nălucă și c r u c e -agiută!...“

III. Din forme istorice, este de observat:

a) Dosofteiu, 1680:

ps. XCIII: „că de n - a r fi Domnului *agiutatu*-mî, în pușintel s-ar hi sălășluit în ad sufletulū mîeu...“

„...Nisi quia Dominus a d j u v i t me, paulo minus habitasset in inferno anima mea...“

Același pasagiu la Coresi, 1577: „că să nu v r e a Domnul *ajuta* mie, în neșchitū intra-vrea întru iadū sufletulū mieu...“; iar la Arsenie din Bisericani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 217): „că de n-a u v r u t f i Domnul *agūtându-mi*, puținel deci au vrut fi sălăș-luindū în adū sufletulū mieu...“

b) Arsenie din Bisericani, p. 247:

ps. CVI: „și slăbiră și nu era cine le <i>agūta</i> lor...“		„...infirmati sunt nec fuit qui a d i u v a r e t...“
--	--	--

unde la Dosofteiu, 1680: „slăbiră și nu era cine să *agūte*...“

v. ^{1,2,3}*Ajutor*. — *Ajutoresc*. — ^{1,2}*Ajutorință*. — *Ajtezeu*.

AJUTĂRE s. **AGIUTĂRE**, s. f.; l'infinitif d' a j u t pris comme substantif: action d'aider. Sinonim cu a j u t o r. Rar se întrebuintează.

Corēsī, 1577, ps. XLVIII: „și a j u - t o r i u l ū lorū vechēste întru iadū...“		Dosofteiu, 1680: „și <i>agūtaria</i> lor vechi-să-va în iadū...“
--	--	---

v. *Ajut*.

AJUTĂT, -Ă, adj.; part. passé d'a j u t pris comme adjectif. — v. *Ajut*.

AJUTĂTŌR s. **AGIUTĂTŌR, -OARE**, subst. et adj.; auxiliaire. Formațiune analogică în loc de organicul a j u t o r (= lat. *adjutorius*), care dispăre din grai.

a) În sens juridic.

Pravila Moldov., 1646, f. 101: „sviatnicii și *agūtătorii* răpitoriu-lui nu să vorū puțină mântui așa, ce să vorū certa după cumū va fi voia giudețului; și ačasta să dzice pentru ceia ce vor fi a g i u t a t ū la răpit, iară nu pentru ceia č-au a g i u t a t ū după ce s-au răpitū...“

b) În sens teologic.

Dosofteiu, 1680, ps. IX: „și fu Domnul scăpare mișălului, <i>agūtătoriu</i> în bună vrēme în griji...“		„...et factus est Dominus refugium pauperi, a d j u t o r in opportunita- tibus in tribulatione...“
--	--	---

Legenda Sf. Parasceve, text din sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 72): „stăi dreptū mine, săraca de eu, și-mi fii *ajutătoare* și dreptătoare...“

Legenda Sf. Maria Egipteană, sec. XVII (*Ibid.*, p. 378): „și când mă ajungea grijile, iară ia-mi era *ajutătoare*...“; și mai jos: „și până în zua de astăzi acea *ajutătoare* a j u t â -mi de pururea...“

v. *Ajut*. — ¹*Ajutor*.

AJUTĂTORIE. — v. *Ajutorie*.

¹**AJUTŌR** s. **AGIUTŌR** (plur. *ajutoare, ajutoară, ajutoruri*), s. n.: aide, secours, assistance. Sinonim cu s p r i j i n. Latinul a d j u t ō - r i u m = ital. *aitorio*, span. *ayudairo* etc. (Cihac).

Coresi, 1577, ps. VII: „*ajutorîul* meu de Dumnezeu“, acolo unde Silvestru, 1651: „*agiutorîul* meu de la Dumnezeu“, iar în contextul latin: „*a d j u t o r i u m* meum a Domino“.

Dosofteiu, 1673, f. 11 b:

„Mișelului iaste Domnul de scăpare,
Ağutoru la treabă, la greu stîncă tare...“

Jipescu, *Opincaru*, p. 160: „Ș-așa aidea, aidea, doma, doma, mai în care și-n căruțe, mai pă jos, ajung cu *ajutoru* s f i n t u l u i acasă...“

Pluralul poporan este *ajutoară* = lat. *a d j u t o r i a*.

Zilot, *Cron.*, p. 113: „cele mai multe mănăstiri ale împăraților greci, care primejduia a se perde supt robia turcească ei (Basarabii) le-au miluit, le-au a j u t o r a t cu *ajutoară* vecinice, care și pînă astăzi li se urmează de aici din țară...“

Același, p. 118: „nemulțumindu-se pe *ajutoarele* și milele domnilor români, amăgiră pe români și luară rînd la domnie...“

Pluralul literar este *ajutoare*.

I. Văcărescu, p. 434:

„Dați *ajutoare*,
Vedeți ce floare!
Ce pătimește,
Și în ce stare!...“

În popor se mai zice și *ajutoruri*.

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „Hei! vere, în vremea de mai nainte boierii, adevărați stîlpi ai țării, în loc de-a cere *agiutoruri* de peste hotar, mergeau de-a dreptul la curtea domnească și ziceau lui Vodă cu glas bărbătesc: Măria-ta! țara suferă...“

Pentru „a cere *ajutor*“, în graiul vechi se zicea mai obicinuit: „a p o f t i *ajutor*“.

Ureche, *Letop.* I, p. 100: „au fugit Ștefan, fratele cel mai mare, la Cazimir, craiul leșesc, pohtînd *ajutor* împotriva frăține-seu lui Petru...“; și mai jos, p. 110: „s-au dus Ilieaș-vodă la craiul leșesc, la Vladislav Jaghello și au pofțit *agiutor* să-l ducă la domnie...“

Dar la Moxa, 1620, p. 382: „elū c e r ș u *ajutorîu* la Irina...“

Fiind pofțit sau cerut, ori cerșut, se d ă *ajutor*.

Pravila Moldov., 1646, f. 41: „cândū va prinde giudețulū vreun calpuzanū, trebue să-l cercetîadze: mai are soții? și cine le d ă *agiutorîu*...“

Beldiman, *Tragod.*, v. 411:

„Cîțiva nebuni, alții falnici, se pleacă, d a u *ajutor*,
Vrînd s-areate fiștecare cum că este rivnitor...“

Construit cu d e:

Act muntenesc din 1679 (*A. I. R.* III, 253): „să-i ducă (pre oamenii fugiți de pre moșie) pre lângă casa lui să fie d e *ajutor* și d e p o s l u ș a n i a casăi...“

Balada *Bujor*:

„— Unde-ți sînt averile
Că să-ți scapi tu zilele?
— Le-am ascuns pe la copaci
D e -*agiutor* la cei săraci
Să-și cumpere boi și vaci...“

Balada *Toma Alimoș*:

„Murgule, murguțul meu,
 Datu-mi-te-a taică-tău
 Ca să-mi fii d e *ajutor*
 La nevoie și la zor...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 583)

De aci: a fi mînă d e *ajutor*, a da mînă d e *ajutor*, a pune mînă d e *ajutor*.

A. Pann, *Prov.* III, 156: „Fă bine și mă ardică, mînă d-*ajutor* să-mi pui...”

Altceva este după un adjectiv însemnînd lipsă: dezbrăcat d e *ajutor* = fără *ajutor*.

Zilot, *Cron.*, p. 30:

„Pentru c-ai rămas cu totul p u s t i e d e *ajutor*
 Și Pazvangiii crișnește să te puie supt picior...”

În construcțiune cu î n t r u :

„Dumnezeu î n t r - *ajutor* ! = que Dieu soit en aide !” (Cihac).

Pravila Moldov., 1646, f. 98: „părinții, frații, rudele, stăpânii, ispravnicii muerii, toțu aceștia potū să-i ucigă de tot pre răpitori și să nu aibă nice o certare; și încă nu numai pre răpitori, ce și pre soțiile lorū și pre ceia ce le vor fi î n t r - *agiutoriu*...”

Ștefan Gheorghie Vv., 1667 (*A. I. R.* I, 109): „să-i fii î n t r - *agiutor* acestui sărac de copil să-ș poată dezbate moșia...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 8: „Și dându-se vezirul într-o parte cu oștile sale, au trimes la serascherul ce-l lăsase la Leva, și cu tatarii și cu moldovenii și cu muntenii, să-i vie î n t r u *ajutor* să bată pre nemți...”

Costachi Negruzzi, *Aprôdul Purice*:

„Dumnezeule! la tine nădejdea lor a rămas,
 Înalțe-se pîn-la tine a lor trist și jalnic glas!
 Și trimite-le din ceruri un înger î n t r - *ajutor*,
 Căci se bat pentru scaparea ș-apărarea țării lor...”

v. *Ajut.* — ^{2,3}*Ajutor.* — *Ajutorință.*

²AJUTÔR s. AGIUTÔR, -OARE, adj. et subst.; aide, aidant, celui ou celle qui aide. Sinonim cu a j u t ă t o r, prin concurența căruia a ieșit din întrebuițare. Lat. a d j u t o r i u s = ital. *ajutore* etc. (Cihac).

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

XVII: „Dzeul mieu *agiutoriul* mieu...”

XXVI: „*Agiutoriū*-mi fii și nu împenge mere...”

XXXII: „că *agiutoriū* și scut noao iaste...”

„...Deus meus a d j u t o r meus...”

„...A d j u t o r meus esto, ne derelinquas me...”

„...quoniam a d j u t o r et protector noster est...”

Coresi, 1577, ps. XLI:

„...ajutoriu mie ești, că ce mă ul-
tași...”

„...s u s c e p t o r m e u s e s, q u a r e
oblitus es mei...”

Moxa, 1620, p. 379: „de-acii (Leu) curând fu cunoscută de sfatnici și sosi voevodă răsăritului, și-și află *ajutoriu* Artavazdă anume, un bășarină...”

Pravila Mold., 1646, f. 103: „la vremea răpitului n-au strigată să-i vie cineva *agiutoriu*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 35: „cu curată inimă mă giuruesc că în toate *agiutoare* și împreună lucrătoare, și ce iaste capul lucrului, spre toate primejdiile primitoare și suferitoare voi fi...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 69:

„Pe domnul Mihail-vodă, a țării stăpînitor,
S-au silit îndat-a-l trage să le fie *agiutor*...”

v. *Ajut.* — ^{1,3}*Ajutor.*

³**AJUTÒR** s. **AGIUTÒR**, s. n.; t. fisc.: subsidé. Sinonim cu *a j u t o r i n ț ă*, care însă era o dare mai statornică decît *ajutor*; punctul comun între ambele este că le plătea dopotrivă nu numai poporul, dar încă boierii și călugăria.

Zilot, *Cron.*, p. 6:

„Și mai întii sfătuiră să scoată o angarea
Pre boieri de toată starea și pre bresle foarte grea,
Pă mănăstiri și pă schituri, și văduvele să dea,
Fieșcare după stare-i, că și lor li s-ar cădea,
Numindu-o cum că este *ajutor* d e c h e l t u i e l i
Pentr-ascherii ce s-adună la Diiu ș-alte rinduieli...”

Aceiași, p. 70:

„Cu binele ne-am stins, dînd d e l e f i *ajutoară*;
Cu vestea ce ne-au dat, mintea va să ne sară...”

v. *Ajut.* — ^{1,2}*Ajutor.* — ²*Ajutorință.*

AJUTORĂRE } — v. *Ajutorez.*
AJUTORĂT }

AJUTORÈSC s. **AGIUTORÈSC** (*ajutorit, ajutorire*), vb.; aider, secourir, venir en aide. Formă colaterală lui *a j u t o r e z*, ambele derivate dintr-un verb *a j u t u r* = lat. **a d j u t u l o*, format din *a j u t* prin sufixul verbal frecuentativ *-ur* = lat. *-ulo*, ca în „scătur”, „vîntur”, „trèmur” etc. De aceea *ajutoresc* nu însemnează numai „ajut”, ci „ajut mereu” sau „ajut adesea”.

„*Ajutoresc, saepe juvo, oft helfen*“ (*L. B.*).

Biblia Șerban-vodă, 1688, Genez. XV, I:

„...nu te teme, Avrame, eu-ți *ajutorescu*...”

„...noli timere Abram: ego p r o -
t e g o t e...”

Ibidem, Esai. X, 3:

„...și cătră cine veți fugi ca să vă
ajutorii?...”

„...et ad quem confugietis ut auxi-
lium consequamini?...”

Pravila Moldov., 1646, f. 48: „cândū să va prileji de va face ucidere vreun boiarinū, și de nu va fi nice de o treabă țării, acela, de-are da căț bani, nu să va putia răscumpăra, alegându cândū are da niscare bani să *agiutorească* la vreo nevoe a țării; iară care boiarinū bogatū de să va fi izbăvit cu bani de moartia cia grabnică, și apoi iarășū va fi făcut al doile rândū așjdere acēia ucidere grabnică, nu s-are mai putia plăti cu bani, macarū de-are scoate țara din ce nevoe, sau macarū de l-are *agiutori* și alții streini cu di ce are putia să-l plătiască...”

Ibid., f. 65: „macarū că are fiecine voe să *agiutorească* pre cel asupritū și, unde va vedia că staū cu războiu asupra lui, să-i scoată capulū și să-l măntuiască den moarte, iară acestū lucru nu iaste nemărui datā cu vreo silā cumū să fie datoriu să facā acestū a g i u t o r i u d e m u l t e o r i; și cu cuvântulū poate să *agiutorească* neștine pre altulū până-l va izbăvi...”

Urche, *Letop.* I, 106: „Alexandru-vodă făcut-au prieteșug mare cu leșii, și legătură tare, ca hie la ce treabă unul pre altul să *agiutorească*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 35: „cel ce spre rău cu lucrul *agiutorește* și cel ce fapta rea cu gîndul o priimēște și o invoiaște, tot una sint...”

Reflexivul „a se *ajutori*“:

„Domnul mie-mi iaste a j u t o r
Și-n toate năpăștile scutitor;
Spre dîns inima-m au nădăjduit
Și or în ce greu m-am *ajutorit*...”

(Corbea, ms. în Acad. Rom., ps. XXVII)

v. *Ajut.* — *Ajutoresc.* — *Ajutorință.*

AJUTORÈZ s. **AGIUTORÈZ** (*ajutorat, ajutorare*), vb.; aider, secourir, venir en aide. Sinonim cu a j u t o r e s c, ambii diferind de a j u t prin sens frecuentativ.

Constantin Brincovan, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 119): „rămăind mănăstirea aceasta (Polovragii) de tot pustie, cât nici citorii nici o putere n-au avut ca să o mai innoiască și să o *ajutoreze*...”

Zilot, *Cron.*, p. 94: „Filipescul, și de avea alte cusururi derăpânătoare, dar foarte *ajutora* și miluia pre săraci...”

v. *Ajutoresc.*

AJUTORIE s. **AGIUTORIE**, s.f.; aide, assistance. Sinonim cu a j u t o r, de care se deosebește prin aceea că are un sens intensiv.

O doină din Transilvania:

„M-ai făcut, maică, fecior,
Să fiu tatii d-a j u t o r;
Cind eram de-ajutorie,
M-a scris neamțul pe hirtie
Și m-o dus la cătănie...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXIX, p. 8: „unuia amu să dăm florinçorulū, e altuia argintulū, e unora pâine, e altora veșmintele, e altuia pâharū de apă rece, e altuia cuvântū bunū, e altora altū a j u t o r i u și ajutorie spre bine...”

Ibid., quat. XXIII, p. 3: „de spăseniia și de ajutoriia fraților nici uin cuvântū...”

Coresi mai întrebunțează (quat. XXII, p. 14) o formă și mai lungă: a j u t ă t o r i e.

v. *Ajut.* — ¹*Ajutor.*

AJUTORINȚĂ s. **AGIUTORINȚĂ** (plur. *ajutorințe*), s. f.; aide, secours. Sinonim cu a j u t o r, dar cu un sens intensiv, derivînd din a j u t u r sau din a j u t o r e s c prin sufixul -i n ț ă = lat. -e n t i a.

Dosofteiu, 1673, f. 40 b:

„Bunăcuvîntare s-aîbi, Dumnedzău sfinte,
Că mi-audzăș glasul cel de rugămînte
De-m eșt s p r e j i n e a l ă și *agiutorință*
Și inemii miale eșt nedejdîuință...”

Cantemir, *Chron.* I, 225: „puind nedéjde în dumnezeiasca *agiutorință*, cules-am chronicul Moldovei...”

Zilot, *Cron.*, p. 72:

„C-așa obicinuiesti: unde nu e putere,
Acolo mîna ta întinde mîngiere;
Așa ai tins ș-acuma mîna d-*ajutorință*,
Cu cei săraci făcînd minuni peste putință...”

v. *Ajut.* — *Ajutoresc.* — ²*Ajutorință.* — -i n ț ă.

²**AJUTORINȚĂ** s. **AGIUTORINȚĂ**, s.f.; t. fisc.: subside. Același cuvînt cu cel precedente, întrebunțat însă ca termen tehnic fiscal.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 252: „Și așa rămăind boierii acole, multe ceasuri vorovînd ei înde ei, au găsit cu cale ca să scoată o slujbă pe casă de trei mîni, adecă 11 lei și 5 i pol lei, și 3 lei, însă pe ogiaguri, și să se numească *agiutorință*, și să iasă în an o dată, și să agiute cu toții să nu fie nimine scutit la această slujbă, făcând și tahmen, că poate ca să cuprindă mare somă de bani. Atunce făcându-se această hotărîre cu tot de-adînsul, au mers la Curtea Gospod și s-au împreunat cu toți ministrii, arătându-le ce chip au găsit și câți bani poate să cuprindă. Atunce au mers și au arătat domnului toate acele ce au socotit, zicându-i că văcăritul poate să dea mare tulburare în țară, iară această slujbă nu va căde cu greu țarei și vor a g i u t a și mănăstirile și fiesteclare. La care priimînd și domnul, au pus de au scris cărți pe la toate ținuturile, arătând și pentru văcărit că l-au ertat și măriasa, iară fiindcă sânt multe dări a Porții, și nu pot cu alte feluri a le cuprinde, au socotit cu tot sfatul mării-sale și au scos această slujbă a *agiutorinței*, ca să a g i u t o r e z e cu toții...”

I. Canta, *Letop.* III, 186, vorbind despre domnul moldovenesc Grigorie Calimah: „încă din domnia tătani-său se făcuse o d a j d e 461

nouă cu nume de *agiutorință*, dar mai ușoară; iară în zilele lui se îngreuează cu some mari...”

v. *Ajut.* — ³*Ajutor.*

AJUTORIRE } — v. *Ajutoresc.*
AJUTORIT }

AJUTÔRNIC, -Ă, adj.; disposé à venir en aide, secourable. Format din *a j u t o r* prin sufixul slavic *-n i k*, ca în „puternic“ din „putere“, *ajutornic* se aude uneori în grai, deși se poate înlocui orișicând prin *a j u t ă t o r*.

v. *Ajutător.* — *-nic.*

AJÛTUR, vb. — v. *Ajutoresc.*

¹**AL** (ĂL), article masculin prépositif de l'adjectif.

În loc de articolul adjectival tipic *c e l*, macedo-românește *a c e l*, în Țara Românească și peste Carpați se întrebuintează în graiul poporan forma *al*, rostită mai adesea *ăl* și *hăl*, corespunzând femininului *a* sau *ha* în loc de tipicul *c e a* sau *a c e a*. La plural masculin: *ăi* sau *hăi*, mai niciodată *ai* sau *hai*; la feminin: *a l e*, *h a l e*, *h ă l e*. La genitivo-dativ singular: *alui* sau *ălui*, alături cu femininul: *a l e i* ori *ă l e i*; la plural, pentru ambele genuri: *alor* sau *ălor*. De ex.: *al drept*, *ăi drepti*, *alor drepti*.

A. Pann, *Prov.* I, 54:

„O bătrână astfel cum mă vezi pe mine,
Nici la degetul *ăl* mic nu te pui pe tine...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 26: „Domnu *al* bun și mare vede numa cu ochiu lui, aude numa cu urechia lui...”

Rusticul *al* sau *ăl* cearcă a se introduce și-n limba literară.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 52: „Haoleu! vai de biata moșie, dac-o fi să-i meargă toată seama, șoldiș, ca Făt-Frumos *ăl* ghebos...”

În Banat, comparativul *Al-m a i - r ă u* face parte din demonologia poporană:

„La femeii, cînd sînt așa bolnave de nu mai are leac, se zice că *Al-m a i - r ă u* s-a năprăcit pe ele. *Al-m a i - r ă u*, adică *z m ă - u l*, șede ziua ascuns în butoarea de nuc ori de alun, căci lui nu-i este iertat de la Dumnezeu a vedea lumina soarelui; din acele butori iese seara înmurgit și zboară în lume ca să facă rele. El are solzi rotunzi ca cei de pește albi, cari nu ard în foc...” (S. Liuba, Banat, com. Maidan).

Prin emfaticul *-a* (v. ⁵A) se face *ala* sau *ăla* ori *hăla*, la plural *ăia* ori *haia*, la genitivo-dativ *aluia*, *hăluia* ori *ăluia*, *alora* sau *ălora* ori *hălora*.

În graiul poporan, adjectivul ce urmează după emfaticul *ala* generalmente se mai postarticulează: „omu *ăla* bunu = omul *ăla* bunul” sau: „oameni[i] *ăia* bunii[i] = oamenii *ăia* bunii”.

Un țăran din Ialomița zice: „Azi am o plăcere grozavă să mă duc la nuntă cu văr-nio Ionică; el merge călare pă calu lui *ăla* b u n u;

ci-că i-a cumpărat tat-so di la București...” (T. Theodorescu, com. Lupșeanu).

Tot în Ialomița se aude și: „e ca aur-ol bun = e ca auru *ăl* bun” (A. Bărbulescu, c. Pribegii), unde *ol* reprezintă o contracțiune din articolul substantival postpozitiv *-ul* și din articolul prepozitiv adjectival *al*.

Sub raportul material, articolul *al* este același cu pronumele *a l*, din care derivă.

v. ⁶A. — ¹Acel. — *Ahăl*. — ²Al. — *Cel*...

²AL (ĂL), pron. demonstr. masc.; celui, celui-lă. Formă rustică în loc de tipicul *a c e l*. Deși corespunde femininului *a*, la plural *a l e*, și deși a dat naștere articolului adjectival prepozitiv *a l*, totuși mai niciodată nu se aude în grai cu vocala clară: *al*, ci cu cea obscură: *ăl*, la plural *ai*, sau aspirat: *hăl*, *hăi*. Circulează în Țara Românească și peste Carpați.

Doină muntenească:

„Lasă la dracul *a* iie
Și hai cu neicuța-n vie:
Pîn-or paște a l e rațe,
Noi să ne stringem în brațe;
Pînă s-o usca *ăl* fîn,
Noi să ne vedem de drum...

(G.D. Theodorescu, *Poez. pop.*, 342)

Proverbi din Anton Pann (I, 145; III, 50, 51):

„Se plînge și *ăl* de are, se plînge și *ăl* de n-are“;

„Pînă nu dă cu capul de pragul de sus, nu vede pe *ăl* de jos“;

„Vulpea nu se sperie de *ăl* de se laudă seara, ci de *ăl* de mănîncă dimineața...”

În grai, *ăl* se reduce uneori la simplul *l*, de exemplu:

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 14: „Da să te ferească-*l* de s u s de gura satului și de pizma celor vinovați și răi...”

A. Pann, *Moș Albu* I, 80:

„Nevasta-i văzîndu-l de acasă dus,
Alergă îndată la-*l* în dulap pus,
Deschizînd îl vede mort innăbușit...”

Al, *ăl*, *hăl*, alături cu *a c e l* și *c e l*, pot să derive toate din latinul *e c c - i l l u m*, după cum „ast“, „ăst“, „hăst“, toate dopotrivă, derivă din latinul „ecc-istum“; este însă nu mai puțin cu puțință derivațiunea separată a lui *al*, *ăl*, *hăl* din latinul *e l l u m* (= *e n i l l u m*), care în Plaut și în Terențiu ne întimpină funcționînd întocmai ca *e c c - i l l u m*. Ba chiar mai curînd din latinul *e l l a m* decît din *e c c - i l l a m* se explică femininul român *a*. În orice caz, această formă se regăsește în dialectul sicilian: *a l l u* = *e c c o l o*, *a l l a* = *e c c o l a*, *a l l i* = *e c c o l i* (Traina).

v. ⁷A. — ²Acel. — ¹Al. — ¹Ala. — *Ăl*.

³AL, articole masculin possessif. Se prepune: 1. posesivului propriu-zis; 2. numărului ordinal; 3. genitivului; avînd în aceste trei funcțiuni 463

la plural *ai* și corespunzând femininului *a* cu pluralul *a l e*. Apoi fără flexiune și fără moțiune: 4. denaintea prepozițiunii *d e*: „*al-d e* = *certain, connu*“; 5. denaintea lui *a l t*: „*al-a l t* = *l'autre*“; 6. în adverbul: *o-l-a l t ă* = *o-a l-a l t ă* „*ensemble*“. Despre ultimele trei funcțiuni vom avea a vorbi la o parte.

v. *Alde.* — *Alt.* — *Olaltă.*

1. Denaintea pronumelui posesiv, cînd nu-i precede un nume post-articulat: „*acest bou este al meu, acești cai sînt ai mei*“, dar: „*bou-l meu, cai-i mei*“.

Act oltenesc din 1599 (*Cuv. d. bătr.* I, 88): „*cum au ei lăsat cu al lor cuvântu...*“

Moxa, 1620, p. 368: „*împle-mi ce ai făgăduită de pune ună feçorū alū mieu să fie Chesarū...*“

Act moldovenesc din 1639 (*A. I. R.* I, 93): „*mărturisescu cu acestu zapis alu nostru...*“

Fără concordanță cu un nume, singularul *al m e u*, *al t ă u* etc. se poate întrebuița substantival; de ex.:

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 100): „*Precum și dumnezeescul Ioan Zlatoust zice: de vei ură, ome, bunătățile lumii, vei moșteni ca u n al-t ă u săvârșit cereștile bunătăți...*“

Ba chiar se poate postarticula:

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, decemb. 2: „*filosofii la dăscăliia lor dorescū să lase ucenič pre urmă, să le rămăe pomană și laudă fără de moarte, că binelui acesta-i al-s ă u l ū (ἀλτῆρας) celū hireșū să-ș dīa și la alțai din binele său...*“

v. *Aleluiesc.* — *Alsăuesc.*

2. Denaintea numărului ordinal de la 2 în sus, care se mai postarticulează și poate să-și acate și pe emfaticul *-a* (v. ⁵A): *al d o i l e*, *al d o i l e a*.

Formele organice, dese în vechile texturi și trecute în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422-3), sînt:

al d o i l e,
al t r e i l e,
al p a t r u l,
al c i n c i l e,
al ș e a s e l e,
al ș e a p t e l e,
al o p t u l,
al n o ă l e,
al z é c e l e;

adică articolul postpozitiv *-l e* urmînd numai după numerii cei terminați în *-i* sau *-e*, iar articolul postpozitiv *-l u* după cei cu *-u*: *al p a t r u l*, *al o p t u l*, în loc de actualul „*al p a t r u l e*, *al o p t u l e*“, în cari „*le*“ este posterior analogic.

Pe cînd la cei vechi ne întîmpină foarte des:

Moxa, 1620, p. 368: „*atunce fu alū p a t r u l ū săborul a toată lumea...*“;

Pravila Munten., 1640, f. 17 b: „*al p a t r u l ū sänge amestecatū, de se vor amesteca veri premari...*“;

Pravila Moldov., 1646, f. 171 a: „*al p a t r u l ū sămnū iaste, 464 cîndū mainte de svatū va dzice cătră cineva: eu voū să ucigū...*“

Analogia a prefăcut nu numai pe „al- p a t r u l” în „al- p a t r u l e”, dar încă în unele locuri a mers și mai departe, făcînd pe „al- p a t r e l e”.

Așa la Donici, *Leul la vînat*:

„Și iată: cea întăi e partea me de frate;
Al d o i l e, pe drept ca unui leu se cade;
Ș-acea al t r i i l e, tot mie se cuvine,
Precum voi știți prea bine;
Iar de al p a t r e l e, oricare s-ar atinge
Pe loc îl voi învinge...”

Printr-o altfel de acțiune analogică, la Costachi Stamate, *Muza I*, p. 223:

„— Dar a p a t r u l e a tocmală?
— Ah! să și-o spun nu am poftă...”

și tot acolo, p. 239:

„Dar iată, al z e c e an cumplit sosește
Și mai a trecut,
Păcătosul plînge, amar se căiește
De ce a făcut...”

În grai formele masculine al d o i l e etc. înlocuiesc uneori pe cele feminine. Astfel, în loc de „o a d o u a pînză” sau „o a t r e i a”, găsim la Alexandri (*Poez. popul.*², 140), vorbind despre înmormîntare la țară: „o al d o i l e a pînză se pune asemenea la giumă-tatea drumului, și o al t r e i l e pe pragul porții...”

Chiar în texturi vechi masculinul al d o i l e a se pune adesea la plural în loc de „a i d o i i”; de exemplu:

Constantin Brincovan (*ms. cit.*, p. 113): „și cu mulți boiari mari și al doilea, marturii iscăliți în zăpis...”

v. *Ai*.

În fine, ordinalul al își asociază pe d e, fără a-și schimba sensul: d e-al d o i l e, d e-al t r e i l e etc.

O predică din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 257, 262): „învăță păgănul să ucigă coconii, nu numai întru Vithléem, ce și în toate hotarâle lui, de d e-al-d o i l e anū și mai jos...”

3. Denaintea genitivului concordat cu un nume masculin nearticulat la singular: „acest om este al d r a c u l u i”, „sat al m o ș n e n i l o r”; dar după numele postarticulat: „omu-l dracului”, „satu-l moșnenilor”.

Totuși, în graiul vechi se pune citeodată genitivalul al și după numele postarticulat:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVI, p. 13: „untunereculū de afară iaste loculū alū muincilorū...”

Ibid., quat. XXI, p. 1: „mărăcinii ai iūbireei de argintū...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (*ms.*, în Acad. Rom., ps. XIII):

„Domnul al puterilor, el acesta iaste
Împăratul mării cu atita vête...”

Alexandri întrebuintează nu o dată pe a în loc de al printr-o concordare atractivă a articolului genitival cu cuvîntul ce urmează, iar nu 465

cu acel ce precede; bunăoară, în *Istoria unui galben*: „mă întorc iarăși la sinul fărmeacător a Zamfirei...“; sau în *Nicolae Bălcescu*: „el se cerca a grăbi pășirea românilor către acel viitor, purtându-le pe la ochi prestigiul strălucitor a gloriei strămoșești și făcînd să pătrundă în sufletul lor glasul fărmeacător a istoriei trecutului...“

În dialectele istriano-român și macedo-român formele *al, ai, a l e* nu există, ci numai *a* funcționează singur ca artichlu posesiv: *a meu, a mei, a mele, a doile, vačli a lu Petru* etc. E sigur însă că trans-dunărenii avuseseră și ei odată pe *-l*, perzîndu-l mai în urmă, după cum l-au pierdut din grai pe alocuri și cis-dunărenii, în Moldova bunăoară. În adevăr, în subdialectul macedo-român de la Crușova primii numeri ordinali sună așa: *an-doilea, an-treilea, an-patrulea, an-cincilea* (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., II, p. 520), unde *an* reprezintă pe vechiul *al*. La istriano-români, pe de altă parte, se poate zice în caz oblic „*alu om*“ alături cu forma mai obicinuită „*lu om*“ (Miklosich). Artichlu posesiv *al* fusese dară propriu oarecînd tuturor românilor; însă acest *al* (*a, ai, a l e*), care niciodată nu se aspiră și nu trece în vocală obscură, niciodată nu-și acată pe emfaticul *-a*, niciodată nu se înlocuiește prin *c e l* sau *a c e l* și nu se confundă cu ele, n-are a face cu demonstrativul *ă l* (*a, a i, a l e*), pronominal pe de-ntregul (v. ^{1,2}*Al*), pe cînd aci pronominal este abia elementul final. Masculinul singular *al* e compus din *a + lu* (= *illum*); pluralul *ai* din *a + i* (= *illi*), iar *a l e* din *a + l e* (= *illae*); femininul singular *a* din *a + a* (= *illa*); dar inițialul *a* este și nu poate fi decît numai prepoziționalul *a d*. În acest mod avem: *al-meu = ad-illum-meum, ai mei = ad-illi-mei, mur al-casei = murum ad-illum cassae-illius* etc., ceea ce prin formele simple: *a-meu, a-mei, a-casei* și așa mai încolo, revine în fond la: „*maison à moi*“, „*enfants à toi*“, sau în vechea franceză: „*filles à roi*“ etc.

Prin compozițiune materială, artichlu românesc posesiv *al* este dară identic cu dativul romanic *al lum* (= *ad-illum*), *al los* (= *ad-illos*), devenit: *al, allo, alla, ai, agli, alle* în italiană, unde pluralul se scurtează adesea în *a'*; *al, á la, á lo, á los, á las* în spanioala; *al, a la, als, a los* în provențala; *a u, à la, a u x* în franceza etc. În toate acestea inițialul *a = a d* își pierde cu desăvîrșire caracterul prepozițional, romanicul *al* fiind pe deplin un pronume scăzut la artichlu, întocmai ca românul *al*, care însă, sub raportul funcțional, se desparte cu totul de limbile surori din Apus. Cauza acestei despărțiri trebui căutată mai cu seamă în substratul tracic al românilor, după cum se va întrevedea mai jos la cuvîntul *a l t*.

v. ⁸*A*. — ⁹*Ai*. — ¹⁰*Ai*. — *Ale*.

¹*ALA*, pron. demonstr. masc.; celui, celui-lă. Compus din *a l* (v. ²*Al*) și emfaticul *-a* (v. ⁵*A*). La plural *aia, la* genitivo-dativ *aluia, alora*. Formă rustică pentru tipicul *a c e l a*. Se rostește mai mult: *ăla, ăluia, ăia, ălora* sau aspirat: *hăla* etc. Corespunde femininului *a i a*, plural *a l e a*. Circulează mai ales în Țara Românească și peste

Balada Antofită:

„Dar la masă ce mînca?
 Numai pește și morun,
 C-am auzit d-un bătrîn
 C-*ala* e pește mai bun...”

(Vulpianu, *Text*, p. 13)

Jipescu, *Opincaru*, p. 52: „Cin' să lasă greu, moale și trâmîndău, *ala* așa moare...”; și mai jos, p. 55: „Cine ți-o vorbi verde, curat, *ala* e ceva dă capu lui...”

Urația de nuntă, după cum se rosteste în Fălciu: „cui ni se va arăta de sfetnic împărătesc, *aluia* numai să-i vorbim...” (G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, p. 163).

Proverb despre cei ce făgăduiesc: „Caprelor, mugurul *ala* voi o să-l mîncați” (Pann, III, 118).

Muntenește „vorba *ăluia*”, adică fără numele aceluia ce a spus-o, însemnează p r o v e r b.

„Vorba *ăluia*: pe mine ciți ciini m-au lătrat, toți au turbat...” (*Ibid.*, III, 106).

v. *Zicală*. — *Zicătoare*.

Exclamațiunea „*ala* rumân” e sinonim cu: român verde, om dezghiețat, cineva deștept și îndrăzneț.

Jipescu, *Opincaru*, p. 61: „*Ala* rumân, hine! Văzut-ai ce dete din iel?” și mai jos, p. 68: „Bietu Dumitru Lupu, premar dă la Buciumu, să nu-i mai moară oșciuru lui, *ala* rumân!...”

Cu partitivul d e, d-*aia* = d i n t r e aceia.

A. Pann, *Moș Albu* II, 54:

„Stan era un tinăr d-*aia*, care traiul îi plăcea,
 Cînd cu unul, cînd cu altul s-aduna și petrecea...”

În unele locuri, articolul postpozitiv al substantivului ce precede se contrage în grai cu *ala*; de exemplu în Teleorman: „nebu-*ala* = = nebunul *ăla*” (I. Stănescu, com. Odaia).

Posedînd mai multe forme, poporul utilizează uneori varietatea lor într-un mod foarte estetic. Așa, bunăoară, țaranul din Prahova zice: „c-o hi așa, ba așa, ba pă dîncolo, își dă cu părerea și *hăla* și *ăla*...” (Jipescu, p. 102).

v. *Ahăla*. — ^{1,2,3}*Aia*. — ²*Al*.

²*ALA*. — v. ¹*Al*.

ALA-BALA, subst. collect. invar. ; tripotage, mélange, tutti-frutti. Uneori se aude aspirat: *hala-bala* (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 8).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultânica*, p. 92: „Domniță, ce mai *ala-bala* cu lumea de pe tărîmul vostru? Nu se mai ceartă?...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 142: „Intrînd țaranu la neguțător în prăvăliie, zice: să hiie dă bine logofete, sau: noroc, jupîne!

— Noroc să dea Dumnezeu, nea Pîrvule! îi răspund băieți[i] din prăvăliie, or stăpînu.

— Da ce mai *ala-bala* pă la dumneavoastră?

— Iaca, pace, sănătate! Mai venirăm și noi pă la oraș...“

Basmul *Balaurul cel cu șapte capete* (Ispirescu, *Legende*, p. 202): „Pasă-mi-te, bucătarul împăratului, un țigan negru și buzat, se dusesse d-a-minune să vază ce mai *ala, bala*, pe la flăcăii ce stau de pindă...“

Basmul *Citea-n varză* (*Col. l. Tr.*, 1882, p. 126): „— Ce mai *ala-bala* pe aici, pe la d-voastră, cuscre? — Ce să fie? iaca muncim ca să trăim...“

Într-o variantă a jocului copilăresc „d-a-ascunsele“, formula recitativă sună:

„*Ala*
Bala
Portocala;
Cioc,
Boc,
Treci la loc...“

acolo unde într-o altă variantă:

„*U n a*
Ă l t a
Portocala...“

sau:

„*U n a mara*
D o u ă para...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 194—5)

Din alăturarea tuturor pasagelor de mai sus, rezultă că *ala-bala*, întrebuițat aproape totdeauna intensiv: m a i *ala-bala*, însemnează: una și alta, câte ceva de toate, felurite lucruri, o amestecătură, o cirpeală. „Ce mai *ala-bala* pe la voi?“ vrea să zică: „ce mai amestecătură sau ce mai cirpeală pe la voi?“ Tocmai aceasta se exprimă albanește, după dialectul gheghic, prin adverbul reduplicat: b à l l a - b à l l a „Flickwerk an Flickwerk, überall geflickt“ (Hahn). Românul *ala-bala*, în loc de *bala-bala*, prezintă ceea ce se cheamă în lingvistică o reduplicare frântă, atunci când prima parte a cuvântului repetat se modifică prin disimilațiune, ca în francezul „pêl-mêl“, în loc de vechiul „mesle-mesle“, românește: *talmeș-balmeș*, *cioro-bor*, *laur-balaur*, *lavre și palavre* etc. (cfr. Pott, *Doppelung*, 70).

Ala-bala nu e vechi și pare a nu fi tocmai răspîndit. Noi l-am auzit numai în Țara Românească. Este foarte probabil că s-a furișat în graiul nostru de pe la arnăuții din epoca fanariotică, tot atunci când ni s-a altoit neogrecul reduplicat a g a l e - a g a l e. Oricum însă, a g a l e - a g a l e și *ala-bala* s-au premenit ambii atât de românește și sună așa de onomatopoetic, încît vor rămînea în limbă.

v. *Agale*. — *Alandala*. — *Andilandi*. — ¹*Arnăut*.

ALABĂBULĂ } — v. *Arababură*.
ALABĂBURĂ }

¹ALĂC (plur. *alace*), s. n.; t. de botan.: 1. épeautre, *Triticum spelta*; 2. baillarge, *Hordeum distichon*, ou bien: escourgen, *Hordeum hexastichon*. Un fel de g r i u și un fel de o r z.

a) Ca „Triticum spelta“:

Poenar-Aaron-Hill, I, 597: „*alac*, s ă c a r ă a l b ă, un fel de grîu al căruia grăunte este mai mic și mai închis decît al celui obișnuit“.

Costinescu, I, 29: „*alac*, un fel de grîu, s e c a r ă a l b ă; froment-locar, épeautre...“

Lexicon Budan: „*alac*, triticum monocorum, alica...“

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, iul. 20 și aug. 6, Regn. lib. III, cap. 19:

<p>„...scoală de mănâncă și bîa; și să-mpregiurū căută Ilie, și adecă la căpătiulū luī adzâmă de <i>alacū</i> și cană cu apă...“</p>	<p>„...surge et comede; et Eliu respexit, ecce ad caput ejus subcineritius siliginus et locythus aquae...“</p>
--	--

Grecește: ὀλιπίτης de la ὄλυρα „épeautre“.

b) Ca „Hordeum polystichon“:

Baronzi, *Limba română*, p. 101: „*alac*, un fel de orz de munte, care e în trei muchi...“

„...orzul se zice: *alac*, orzoaică, orz mucheriu...“ (I. Maior, Tutova, com. Plopana).

„... orz, oves, oves negru, *alac* a l b și *alac* r o ș u, căruia îi mai zic și t e n c h i u...“ (T. Crișeanu, Transilv., c. Cugieru).

„... *alac* este tot un fel de o r z, care se face cu cîte două fire îngemănate...“ (V. Mircea, Iași, c. Copou).

„... la munte crește *alac*, al cărui bob seamănă cu al o r z u l u i, însă cu deosebire că tot în același bob cuprinde două și trei grăunțe...“ (I. Constantinescu, Buzău, c. Băceni).

Ion Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 64: „orzul ce se seamănă de cu toamnă se numește în Moldova de jos *alac*...“; și mai la vale, p. 188: „*alacul* sau o r z u l d e t o a m n ă, escurgeon...“

În doine ne întimpină adesea invocațiunea „foaie verde trei *alace*“ sau „frunză verde trei *alace*“, după care urmează într-un mod sistematic expresiunea dorinței de a reuși în ceva sau de a-și vedea soarta îmbunătățită:

„Foaie verde trei *alace*,
Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă pasăre de-argint
Cu aripile de vînt,
Ca să zbor
Unde mi-i dor...“

(Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 124)

„Foaie verde trei *alace*,
Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă puiul cucului
În dealul Ludușului,
S-aud moara văjîind,
Pe badea boii mîînd...“

(*Ibid.*, 143)

„Foaie verde trei *alace*,
De cînd trecui dealu-ncoace
Voie bună nu-mi poci face...“

(*Ibid.*, 193) 469

„Foaie verde trei *alace*,
Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă năframă tărcată
Peste cetate-aruncată,
Să văz frunza cum se-ngustă
Și pe badea scos la muștră...”

(*Ibid.*, 312)

„Foaie verde trei *alace*,
Fă-mă, Doamne, ce mi-i face,
Fă-mă, Doamne, lemn de tufă
Să mă taie mindra furcă,
Să mă ducă-n șezătoare,
Să mă ție-n brățișoare!”

(*Ibid.*, 368)

„Frunză verde trei *alace*,
Ziuă albă-acum se face,
Prind cocoșii a cînta
Și de ici și de colea,
Cînd mai gros, cînd mai subțire
Despre-a noastră despărțire....”

(*Ibid.*, 163)

„Frunză verde trei *alace*,
Lasă-mă, măicuță-n pace,
Să trăiesc cu mindrele
Ca codru cu frunzele!...”

(*Ibid.*, 58)

„Frunză verde trei *alace*,
Fă-mă, Doamne, ce mi-i face.
Fă-mă strugure din vie
La badea-n cîntelărie...”

(*Ibid.*, 120)

Apoi la singular și fără „foaie” sau „frunză”:

„Scinteiuță din *alac*,
Nu mă blăstema să zac,
Că n-am pe nime cu drag
Să-mi vină seara la pat,
Să-mi puie mîna la cap...”

(*Familia*, 1885, p. 464)

Tot aci aparține doina din Banat:

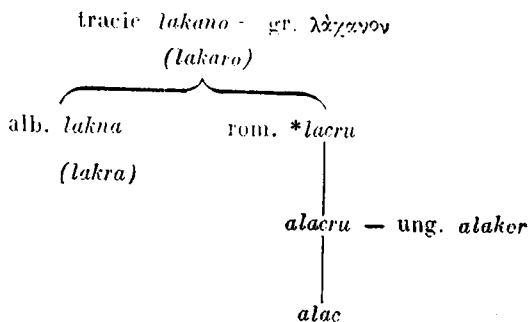
Paseruica din *alac*,
Mult mă mir ce să mă fac,
C-o zis mindra că nu-i plac...”

unde d. Picot (*Dialectes roumains*, p. 51) a pus greșit:

„Păseruică de p r e l a c...”

Invocațiunea celor t r e i *alace* „épis d'épeautre“ numai atunci când e dor de îmbunătățirea soartei ar putea să fie o reminiscință italică. La vechii români „adorea“, adică *alace* „épis d'épeautre“, constituiau o emblemă a izbîndei, astfel că ajunseseră a însemna mărire în genere: „gloriam denique ipsam a farris honore a d o r e a m appellabant“ (Plin.). Lătinește se zicea „laus et a d o r i a“, „triumphales a d o r e a e“, „agro a d o r e a que affectit populares suos (Plaut.), literalmente: „laudă și *alace*“, „*alace* de biruință“ etc.

Totuși cuvîntul nostru *alac* nu e de loc latin. În grai el nu se rostește nicăiri *aleac* (Pontbriant) sau *aliac* (*L. M.*), după cum au scris unii pentru a-l apropia de latinul *l i c a* sau *h à l i c a* „farine d'épeautre“, de unde — după legile fonetice ale limbei române — s-ar fi putut naște numai doară *à r e c ă*, dar *alac* sau chiar *aleac* ori *aliac* niciodată. Forma veche românească, după cum ne vom încredința îndată, era *alacru*, cu inițialul *a-* protetic, ca și-n „alamă“, „alăută“, „alămie“ etc. Tulpina dară este *lâcr-*, identică cu albanezul toschic *l à k ă r*, la plural: *l à k r a* „legume“, pe care Camarda (I, 55) îl înrudește foarte bine cu grecul *λάχανα*. În adevăr, albanezul gheghic *l à k ă n* (Jarnik, *Prispěvky*, 1883, p. 45), la plural *l à k n a* (Hahn), probează că prototipul tracic, comun românilor și albanezilor, era *l à k a n o* = *λάχανον*, de unde prin rotacismul ulterior al lui *-n-*: *l à k a r o*, căci la albanezi ca și la români numai între vocale *n* devine *r*. La traci *l à k a n o* = *λάχανον* era un cuvînt împrumutat de la greci. Deja Aristofan observase că în vorbe grecești barbarii prefăceau pe *χ* în *κ*: *έκω* = *έχω*, *καρίεντο* = *χαρίεν*, *άποτρέκω* = *άποτρέχω* etc. (Müllach, *Gramm.*, 28). Legătura logică între albanezul *l à k ă r* „legumă“ și românul *alac* „grîu, orz“ se lămurește prin grecul *λαχάινω* (= *λαχανιω*) „creuser, fouiller“, indicînd orice vegetațiune datorită lucrării pămîntului. Cum că în veacul de mijloc forma românească era anume *alacru*, dovadă este că unгурii, luînd atunci cuvîntul de la noi, iar nu noi de la dînșii (Cihac), l-au făcut: a l a k o r. În limba maghiară acest a l a k o r = rom. *alacru* e cu totul străin. Nici descompunerea a l a k o r sau a l a k o r, nici celelalte limbi turanice înrudite, nu-l explică. Este o vorbă plugărească, pe care unгурii au găsit-o la români și au primit-o de la dînșii. Așadară iată genealogia lui *alac*:

Nu cumva francezul *l o c a r* „épeautre“ să fie un împrumut de la unгурii? Este o cestiune de urmărit.

v. *Abeș.* — *Aghiuză.* — *Aidoma...*

²ALĂC, adj. et subst.; couleur d'épeautre. Epitet ce se dă peste Carpați la boii „cari seamănă la păr cu spicul a l a c u l u i = Triticum spelta“ (*Familia*, 1878, p. 459). Și franțuzește se zice: „boeuf f r o m e n t, boeuf à robe jaune claire“ (Rolland, *Faune pop.*, t. 5, p. 24).
v. ¹Alac.

ALĂCI, -E, adj.; bigarré, de diverses couleurs. Sinonim cu p e s t r i ț, b ă l ț a t, t ă r c a t etc. Cuvîntul se aude în Bucovina:

„Asta-i lumea cea *alace*,
Face omu cum îi place;
Lumea asta-i din bucăți:
Cere unu, dă la tăți...”

(Marian, *Descintece*, 30)

Tot de acolo:

„Spun pe cinste că ț-i oi da
Nouă cirede de vaci
Toate cu viței *alaci*...”

(Marian, *Bucov.* I, 124)

În pasagiul din urmă, ar putea să fie vorba de „viței de culoarea a l a c u l u i (v. ²Alac), nicidecum însă în pasagiul dentii: „lume *alace*“. Derivațiunea din turcul a l a ĉ a „bigarré“ (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 8), sub forma tătărească a l a ĉ, este singură care se potrivește în ambele cazuri: „viței *alaci* = veaux bigarrés“; „lume *alace*“ explicată prin „lume din b u c ă ț i = monde bigarré“.

Cuvîntul se aude și la românii din Selagiu [...]: „*alaciu* = iedul sau cinele alb și cu pete negre“ (Preutul Em. Bran, c. Bîrseul-de-Jos).

v. ¹Alagea. — Bălțat.

ALACŪSTĂ s. HALACŪSTĂ, s.f.; sauterelle. O formă bănățeană pentru l ă c u s t ă (= lat. l o c u s t a), pe care o cunoaștem prin următorul exemplu: „Între metafore, figure sau asemănări luate din lumea animală, poporul de pe aci întrebuițează: merge ca melciul, adecă fără sporiu; îi ușor ca un fluture; ca și o *halacustă*, așa mînca...” (L. Iancu, Caraș-Severin, com. Visag).

v. *Lăcustă*.

¹ALAGEA s. HALAGEA (artic. *alageaua*, plur. *alagèle*), s.f.; sorte d'étoffe rayée, indienne.

Între veșmintele mănăstirii Negoești, 1739 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 125): „sfită dă belacoasă neagră verde 1; stihariu dă *alagea* albu...” și mai jos: „procovețe dă a t l a z *alagea*...”

Între veșmintele mănăstirii Snagov, din același an (*ibid.*, p. 156): „orariu albastru dă hatai; orariu dă *halagea* vechiu...”

v. *Atae*.

Dionisie Eclesiarc, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 224), între exemple
472 de scumpete în anul 1812 aduce: „*alageaoa* proastă 12 lei, *șamala*

gea 25 lei și 30 bucata...“; unde „*samalagea*“ înseamnă o „*alagea* de Damasc“, de două ori mai scumpă decât cea obicinuită.

v. *Șamalagea*.

În tarifa vamală moldovenească din 1761 (*Arh. Român.*¹, II, 323) se menționează: „*Alăgea* de H a l e p“ și „*Alăgea* ș a m“.

Filimon, *Ciocolii vechi*, p. 215: „asta este hataia de Veneția sadea, hataia florantin, camohus de Veneția cu fir, camohus sadea, catifea cu aur și sadea de Veneția, sandal cianfes, canavăț, tafta, atlas vărgat și cu flori, hares pungiuc, fesuri tuneslii, basmale de Triest, de Franța și de Englitera, tulpan mosc, *alagea* de Triest...“

Esteturcul a l a ĉ a sau a l a ĝ a, cu același sens (Șaineanu, Cihac). „*Alagea*, materie țesută cu fire de in și de mătăasă“ (*L.M.*).

v. *Atlas*.

²ALAGEĂ s. HALAGEĂ, s.f.; embarras, complication. Termen întrebuințat numai în locuțiunea: „a p ă ț i *alageaua* = a fi amăgit, a cădea în mare nevoie“ (*L.M.*; Cihac; Pontbriant). N-are a face cu numele stofei *alagea*, despre care vezi mai sus și cu care o confundă unii, ci este grecul *ἀλλαγή* „*changement, vicissitude, troc, contrat*“. Cu această derivațiune se împacă și următorul pasagiu la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 216: „dar tu, cînd ne-i întinde *halageaua* nunței?...“

P. Ispirescu, *Snoave*, p. 77: „Ce să facă el ca să iasă d-acolo? Să întrebe, nu-i venea la socoteală, ca să nu pață vro *alagea*...“

v. *Hălăgie*.

ALAH! — v. *Alalah!*

ALAI (plur. *alaiuri*), s.n.; pompe, suite, cortège, procession; beaucoup de bruit, brouhaha. Turcul a l ā i, trecut și răspîndit în toate limbile de pe Peninsula Balcanică. Cuvîntul e mai frumos, în orice caz, decât neologismii p o m p ă și p a r a d ă.

E des în cronice.

Neculce, *Letop.* II, 331: „l-au pus domn în Moldova (pe Dimitrie Cantemir) și apoi l-au dus la vezirul de l-au îmbrăcat în caftan și i-au dat ferman, făcându-i *alaiu* p r e o b i c e i u...“

Nic. Costin, *Letop.* II, 99: „i-au eșit boierii țării și cu slujitori și cu tabulhanaoa țării, de i-au făcut *alaiu* d u p ă o b i c e i u...“

N. Muste, *Letop.* III, 19: „venind Buhuș hatmanul de la Suceava în Iași la Dimitrașco-vodă, făcutu-i-au *alaiu* cu toți slujitorii curții, cu trîmbițe, cu dobe...“

Istoria lui Brîncoveanu, 1730 (Conv. lit., 1875, 330):

„Cu ochii dacă văzură,
Pe Ștefan spătariu îl socotiră,
La Îmbrihor că l-au dus,
Domnul tânăr că l-au pus,
Cu *alaiu* mare-l luară
Și la curte îl duseră...“

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, 217: „când s-au apropiet de Iași, i-au eșit toți boierii și caimacamii cu *alaiurile* înainte...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 461:

„Oastea din Iași cea mai multă la Galata au ieșit,
Ca de acolo *alaiul* să se facă în sfârșit...”

Forma aspirată, la Dionisie Eclesiaru (Papiu, *Monum.* II, 166, 169): „(Alexandru Ipsilant) intrind în București cu mare *halaiu* și șezind în scaun...”, iar mai jos: „cu ce *halaiuri* și cu ce cinste și dragoste i-au întimpinat...”

În epoca fanariotică se făcuse încercarea de a înlăcuși pe *alai* prin *p o l i t i e* = gr. πολιτεία.

Neculce, *Letop.* II, 414: „aducându-l (pe Constantin Mavrocordat) cu frumoasă *p o l i t i e* până la sfântul Nicolai...”

Încercarea n-a izbutit. *P o l i t i a* a despărut, iar *alai* a rămas, perzind însă cu încetul sensul său oficial și căpătînd în grai accepțiunile de:

a) Fanfaronadă, ca în proverbul:

„Umblă pe drum cu *alai*
Ș-acasă n-are mălai...”

(Pann, I, 160)

b) Țipetele unei mulțimi:

A. Pann, *Prov.* I, 20:

„Nevasta acum îmi strigă:
Bărbate, lemne, mălai!
Pruncii: piine, mămăligă!
Îmi zbier toți și-mi fac *alai*...”

sau același, în *Moș Albu* I, 8:

„Și tocma cînd căscai gura să-ncep a o întreba
Despre una, despre alta, și d-are bărbat sau ba,
Din depărtare dodată se auzi un cimpoi,
Făcîndu-i *alai* toți cîinii cu lătratul dinapoi...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 202: „Această vâl-mășeală de cară, de cai și de boi cari mugesc în mijlocul cimpiilor, acest *alai* de moșnegi, femei, bărbați și copii cari jelesc pătrunși la oase de spaimă...”

v. *Turc.*

ALAL! — v. *Halal!*

ALALĂGMON, s.n.; cri de joie. Grecul ἀλαλαγμός, pe care mitropolitul Dosofteiu, 1680, ps. XCVII, s-a încercat a-l introduce în limba noastră bisericească:

„...strigați *alalogmon* lui Dumne-
dzău...”

„...ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ...”

ALALAGMOSÈSC s. **ALALAGMUÈSC**, vb.; pousser des cris de joie. Ambele forme au fost încercate de Dosofteiu, 1680:

ps. XCIV: „...cu psalomî să *alalagmosim* lui...”

ps. XCVII: „*alalagmui!* denaintia împăratului domnului...”

„...έν ψαλμοῖς ἀλαλάξωμεν αὐτῷ...”

„...ἀλαλάξατε ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Κυρίου...”

v. *Alalagmon*.

ALALAGMUÈSC. — v. *Alalagmosesc*.

ALALĂH! interj.; cri de guerre des mahométans. Turcul a l l a h l a l l a h l „Dieu! Dieu!” Se întrebuițează numai când e vorba de turci sau tătari.

Balada *Sîrb-sărac*:

„*Alalah*, cai arăpești!
Alalah, cai tătărești!
 Cum mișca cōpitele
 Ca șoimii aripele!...”

Fără aglutinare: *alah! alah!*

Dionisie Eclesiarc, *Cron.* (Papiu, *Mon.* II, 171): „chiotind groaznic (turcii), au dat năvală călărimea și pedestrimea asupra muscalilor să-i împresoare, făcîndu-se mare sgomot, răgnind ca leii: *alah! alah!...*”

Aspirat: *hala! hala!*

Miron Costin, *Letop.* I, 347: „Elagasi întăiu ca un leu singur, și după dănsul toată oastea cu glas: *hala! hala! hala!* au purces...”

v. *Turc*.

ALĂLT, -Ă } — v. *Alt*.
ALALTĂIERI }

ALĂMĂ (plur. *alămuri*), s.f.; laiton, cuivre jaune; au pluriel: dinanderie. Amestec de aramă și de zinc, avînd culoare galbenă lucioasă. Pluralul cel neregulat *alămuri*, atît prin formă precum și prin sens, indică un singular: a l à m u ră, dispărut din grai și care însemna lucru făcut din *alamă*, iar nu însăși *alama*.

Balada *Radu Calonfirescu*:

„Este-un cort mare, rotat,
 Cu creștetul nărîmzat,
 Cu țarușe de aramă,
 Cu cîrlige de *alamă*...”

Balada *Stanislav Viteazul*:

„Și la Dunăre-ajungea,
Iar acolo-și alegea
Un cinel tot de aramă
Cu șinele de *alamă*,
Mic de nici că-l bagi de seamă...”

(*Ibid.*, 569)

Balada *Necolă Neculcea*:

„Primblă-mi-se primblă
Și încet mai umblă,
În sandal de-*alamă*
Legat cu aramă...”

(Burada, *Călăt.*, 134)

Costachi Stamate, *Muza I*, 190:

„Odată sclavul aude în munți zarvă de oștire
Și strigări: săriți cu toții! la cai! la cai cu grăbire!
Și zingănind în tot locul scări și friie de *alamă*,
Și răsunînd nechezatul cailor iuți peste samă...”

E cu totul greșită identificarea etimologică a lui *alamă* cu a r a m ă (Miklosich, *Lautl. Conson.* I, p. 38). Cihac (I, 8) a nemerit adevărata origine a cuvîntului în latinul l a m i n a; trebuia să observe însă că această vorbă nu ne-a venit prin moștenire din epoca romană, ci în veacul de mijloc prin împrumut de la italieni: l a m a „plaque en métal” = franc. l a m e. Nu e neapărat ca inițialul *a* să fie o proteză românească, căci italienii aveau de asemenea o formă a l a m a = vechiul francez *a l a m e, de unde deminutivul a l a m e l l e, a l e m e l l e cu sensul de „custură” (Godefroy, I, 216). În limba sardă: a l a m a r e „ciucuri pe haine”, negreșit metalice (Spano). În dialectul sicilian: a l l a m a t u „stoafă de mătasă cu aur și argint” (Traina), ceea ce spaniolește se cheamă a l a m a. În dialectul milanez: a l a m a r „un soi de nasturi” (Cherubini). În portugeză a l a m a r aproape cu același sens. În scurt, forma protetică a l a m a căpătase oarecînd la italieni și la ceilalți neolatini din Occident înțelesul fundamental de un metal lucios, mai cu seamă auriu, bun pentru podoabe de tot felul. După cum negoțul italian medieval, atît de înflorit în secolii XIII—XV pe coastele Mării-Negre, ne înzestrăse atunci cu numele poporan al bronzului: a c i o a i e (=ital. a c c i a j o), tot așa îi datorim și cuvîntul *alamă*. În pluralul *alămuri*, rămas de la un singular pierdut *alămură*, se mai răsfrînge forma italiană a l a m a r e, care se aplica anume la cele fabricate din metal, iar nu la metalul însuși.

Derivatele din *alamă*: a l ă m a r „dinandier, fabricant d’objets de laiton”; a l ă m ă r i e „dinanderie, magasin ou fabrique d’objets de laiton, objets de laiton en général”; a l ă m e s c etc.

v. *Acioaie*. — *Lamură*. — *Lămuresc*.

ALANDĂLA, adv.; sans avancer, sans aboutir à quelque chose. Sinonim cu f ă r ă r o s t sau f ă r ă s p o r. Se aude — pare-mi-se — numai în Țara Românească.

În basmul *Piciul ciobănașul*, povestit de o bucureșteană (Ispirescu, *Legende*, ed. 1874, II, 139): „... am întâlnit o biserică veche cu mușchiul de trei degete pe dînsa, cu pragul tocit, și un călugăr într-însa, bătrîn de-și ridica pleopele cu surcelele și spunea *alandala* din gură...”

Se zice: umblă *alandala*, vorbește *alandala*, lucrurile merg *alandala* (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 8).

Ca și a l a - b a l a, poate să fie un dar de pe la arnăuții din epoca fanariotică. Albaneste, după dialectul toschic, d a l ă - n g' - d a l ă „à petits pas, peu à peu“ (Dozon, *Manuel, Voc.*, p. 13).

Cu toate astea, al nostru *alandala* ar putea să fie tot așa de bine grecul ἄλλα τῶν ἄλλων, după cum ne asigură d. A. Odobescu; de ex.: ὁμιλῶ ἄλλὰ τῶν ἄλλων = vorbesc *alandala*. În adevăr, Costachi Negruzzi, *Muza de la Burdujăni*, sc. 11, scrie această vorbă cu t și o pune în gura unui grec, Lakerdopulos: „Ti ine heramu? İți vorbesc creștinește și-mi răspunzi *alantala*...”

În ambele cazuri, fie neogrec sau nealbanez, cuvîntul ne-a venit pe aceeași cale în zilele fanarioților.

Dacă însă va fi cumva adevărat că *alandala* sau *alantala* se află ca vorbă curat poporană și la românii de peste Carpați, precum ne afirmă oarecine din Selagiu în fundul Transilvaniei, atunci nici albanez el nu mai poate să fie, nici grecesc, ci va fi un rest medieval lăsat de năvăliri turanice, comani sau pecenegi, căci în dialectul turc djagataic din Asia — printr-o coincidență foarte curioasă — pînă astăzi a l a n - t a l a n însemnează „grand désordre“, „grosser Wirwarr“ (Vámbéry, *Sprachstud.*, p. 256).

În adevăr, tocmai la românii din Selagiu, în Ungaria, departe de orice înrîurire neogreacă, d. Vasile Vaida (*Tribuna din Sibiu*, 1890, p. 334) constată că: „*alandala*, în cele mai multe rînduri cu aspirațiune, înseamnă fără cap, fără rost, spulberat“, și mai aduce o altă vorbă cu a l a -, anume „a l a - o b g h i a l a, foarte des aspirat, înseamnă: a fi aruncat din o mînă în alta, nebăgat în samă; se zice indeosebi despre obiecte, dar în sens figurat și despre oameni, semnificînd starea cea mai deplorabilă de umilire și înjosire“. Acest a l a - o b g h i a l a, care trebui descompus poate în a l a - o b d i a l a, sună iarăși foarte turanic.

v. *Ala-bala*. — ¹Arnăut.

ALĂȘ (*alăsat, alăsare*), vb.; laisser. Formă macedo-română pentru l a s, care ne întîmpină în *Penticostarul* ms. de pe la începutul secolului XVII, pe care-l avem de la d. Ar. Densușianu, p. 184: „cele nebune ale lumii *alasă* Dumnezău ca să rușineze pre cele tari înțelepte; și cele neputincoase ale lumii *alasă* Dumnedzău ca să rușineze pre cele tari; și cele fără de rod ale lumii și cele batgocorite și călcate *alasă* Domnul...”

v. *Las*.

ALĂȘ (plur. *alașe*), s.n.; t. d'archit.: échafaudage. Se întrebuintează în Transilvania ca sinonim cu ș c h e l e, adecă podurile și scările ce se așează pentru zidari ca să poată lucra la rădicarea unei clădiri. 477

Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Buc.): „*alașu*, Gerüste“. „Z a s c se cheamă un *alaș* mai înalt“ (*L.B.*, 768). Este maghiarul *ál l á s*.

v. *Podeală*. — *Șchele*.

ALĂT. — v. *Halat*. — *Hălție*.

ALĂTRU, vb.; aboyer. În loc de simplul *l a t r u*. Este latinul *a l l a t r o* (= *ad* + *latro*), deși inițialul *a-* s-ar putea explica printr-o simplă proteză denaintea lui *l* (v. ¹*Alac*). Se întrebuițează pe alocuri de ambele laturi ale Oltului.

„...măgarul și oaia zghiară, cîinele *alatră*, lupul urlă...“ (C. Băleanu, Dolj, c. Seaca-de-Cîmp).

„Pe la noi se zice: calul rîncează, nu nechează; porcul grofăiește, nu grohăiește; cîinele *alatră*, nu *l a t r ă*...“ (C. Voiculescu, Teleorman, com. Viișoara).

v. *Latru*.

ALĂTURE. — v. *Alături*.

ALĂUR. — v. *Laur*.

ALĂUTĂ. — v. *Alăută*.

ALAVĂSTRU, s. n.; vase d'albâtre, vase à parfums. *Noul Testament* din 1648, Luc. VII, 37:

„...aduse un *alavastru* cu unsoare...“ | „...κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου...“

v. *Albastru*.

¹²-**ALĂ**, suffixe servent à former: 1. des noms féminins instrumentaux; 2. des sobriquets légendaires masculins et féminins. În „amorțeață“, „rîncezeală“, „agoniseală“, „sărbezeală“, „oboseală“ etc., deși se rostește adesea cu *-ală*, totuși este același sufix feminin abstract *-eală* ca în „abureală“, „birfeală“ și atîtea altele, după cum observase foarte bine Diez (*Gramm.*³ II, 327). El diferă cu desăvîrșire prin origine și prin funcțiune de sufixul propriu-zis *-ală*, adecă — mai corect — de cele două sufixuri *-ală*, din cari:

1. Unul servă a forma numi femeiești instrumentale ca: *țesală* „étrille“, *tînjală* „court-bouton du jong des boeufs“, *sucală* „rouet à bobinet“, *zăbală* „mors de bride“, *cercală* „filet à poissons“ etc., în cari toate este sufixul slav ic *-a-lo* sau *-a-dlo*: *česalo* sau *česadlo*, *zabalo* sau *zabadlo* și așa mai încolo.

2. Cellalt formează numi femeiești sau bărbătești pentru tipuri comice legendare ca: *tîndală*, *păcală*, *cicală*, *dărvală*, *matahală* etc., înrudite cu tipurile legendare formate prin sufixul *-i l ă*: *zorilă*, *murgilă*, *surdilă*, *negrilă* și altele, astfel că filiațiunea ambelor sufixuri va trebui studiată mai departe la un loc.

Aci vom observa numai:

a) În latina, tipul comic: *hirquitallus* și numile proprii: *Messalla*, *Hispallus*, *Camillus*, *Ursilla*, *Taurilla*, *Juvenilla* etc.;

b) În inscripțiuni tracice, numile proprii: *Dizala*, *Diszatal*, *Attalus*, Κοθήλας, Σαδάλας, *Zantiala*, Μουκατράλης, *Ardila* etc. (Dumont, *Monum. figurés*, 1877, p. 66, 78—81).

v. -eală. — -ilă. — -ulă.

ALĂ s. **HALĂ** (plur. *ale* s. *hale*), s.f.; t. de mythol. pop.: 1. mauvais génie de la tempête, personnification de la grêle, orage; 2. incube, cauchemar; 3. un être vorace, insatiable. Numai cu sensul al treilea se găsește în *Dicționarul româno-latin bănățean*, circa 1670 (ms. în Bibliot. Universității din Budapesta): „*Hală*. Vorax. Prodigus“. Totuși primele două sensuri sînt cele fundamentale: *ală* = un fel de balaur nimicind grînele și un incub, de unde apoi se dezvoaltă: pe de o parte, *ală* = ființă nesățioasă, cu abstractul a l i m e, pe de alta, verbul denotativ a l u i e s c = turbur sau zăpăcesc, cu derivatele a l u i t, a l u i a l ă etc.

Vom începe printr-o împărtășire țărănească din Oltenia:

„Balaurii, cari aici se mai numesc și *ale*, sînt crezuți de popor a fi niște duhuri rele ce se fac pe cer în timpul ploiei, și că unde se întîlnesc două *ale* încep a se bate și dărimă tot ce întîmpină în calea lor; astfel dezrădăcinează arbori, dau jos pătule și coșeri, iau carăle ce se află la lucru și le duc departe. Se zice că *alele* se fac din oameni cari au duh necurat și cari în timpul furtunei se culcă adormind un somn greu. În acest interval sufletul celui adormit făcîndu-se *ală* se duce a întîmpina pe cealaltă *ală*, care este sufletul altei ființe din altă localitate, și apoi se bat amîndouă. Locul unde se bat *alele* și localitatea *alei* celei învinse sînt supuse furtunei și sufăr mult de grindină...“ (M. Ciocilteu, Dolj, c. Plenița).

„Vîntul turbat se crede că este sus în cer, și cînd bate el se zice că este *ală*...“ (P. Ciocilteu, Dolj, c. Galiciuica).

Tot așa se poveștește în districtul Olt (C. Corbeanu, c. Alimănești), unde însă se rostește aspirat: *hală*, ca și în Dolj pe alocuri (I. Vulcănescu, C. Pelești).

Din Teleorman:

„Poporul crede că sînt unii oameni cărora le-a dat Dumnezeu să se prefacă în uragane numite *hale*, și că aceste *hale* se bat cînd este vînt rău...“ (M. Ștefănescu, c. Traian; C. Popescu, c. Cioara).

Ca să trecem peste Carpați, răposatul Dr. Vasiciu (*Antropologia*, Buda, 1830, p. 217), explicînd diferite fenomene de vis, observă: „Cînd se înpeadecă cercuirea singelui în părțile foalelui, se naște în om așa-zisă apăsarea (incubus) sau cum îi zic oamenii noștri c ă l ă r i r e a *halelor* sau a dracilor, pentru că visează că *halele* sau dracii îi călăresc...“

O comunicațiune poporană din Banat:

„Despre vînt se crede că este o *hală* sau balaur mare care suflă numai pre o nare de nas, căci de ar sufla pre amîndouă ar prăpădi tot pămîntul. Lăcomia în mîncări ori beuturi încă se numește h a l i m e. Apoi un om ce zace mult în pat și aiurează, se zice h a l u i t, adecă pocit de *hale*...“ (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Verbul *al u i e s c*, bănăţeneşte *h a l u i e s c*, scăzut la *u l u i e s c* prin asimilaţiune vocalică regresivă, este răspîndit la toţi românii, chiar pe acolo unde, ca în Moldova, nu se mai aude *ală*, din care el s-a născut prin sufixul verbal denominativ *-u i e s c*, întocmai ca „ceruiesc” din „ceară”, „făptuiesc” din „faptă” etc.

Cantemir, *Cron.* I, 208: „tocma ca cum ar cădea în amestecarea limbelor la turnul Vavilonului, aşea să *u l u i a ş t e...*”.

Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 20: „Cînd vinzătorul şi cumpărătorul să vor *u l u i*, unul gîndind că vinde alta, iară celalalt că cumpără alta...”

De la Vrancea (B. Ştefănescu), *Sultânica*, p. 243: „se gîndea că lumea d-aci încolo nu mai e ca lumea, pasă-mi-te să *u l u i s e...*”

Balada *Marcul Viteazul*:

„Dar el, mǎre, tot gîndea
Şi cu mintea judeca:
Ş-a *u l u i t* maică-mea...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 665)

Credinţele româneşti despre *ale* se regădesc întocmai la serbi, cu acelaşi nume şi chiar cu aceleaşi filiaţiuni logice. „*Ala* (Ала) — zice Karadžić (*Lex.*, 3) — se deosebeşte de balaur (Аждаха) prin puterea de a zbura aducînd nori şi grindină asupra bucatelor. Avem locuţiuni: *ală n e s ă ŷ i o a s ă* (АЛО НЕШТА)! se luptă ca *ala* cu bielşugul; năvăleşte *ala* asupra *alei*. Apoi adjectivul *alav* = gefrässig, gierig, vorax”.

Prin urmare, afară de sensul foarte important de „incubus” şi afară de verbul derivat *al u i e s c*, serbii au şi ei pe *ală* cu cele două înţelesuri: 1. „mauvais génie de la tempête”; 2. „un être vorace”. Dar cuvîntul nu e de loc slavice. De unde vine?

Mitul, împreună cu numele, este nu tocmai elenic, ci mai bine greco-tracic, căci se ştie că o mare parte a mitologiei elenice fusese de proveninţă tracică, după propria mărturie a vechilor greci, cari nu se sfiau a zice că Orfeu, Lin, Thamyris, mai toţi fundatorii ideelor lor religioase, fuseseră traci.

În ciclul românesc, mai complet decît cel serbesc, trăsurile esenţiale ale *alelor* sînt:

1. Personificaţiuni legendare;
2. Fiinţe bărbăteşti, „balauri” sau „zmei”, deşi numele *ală* e femeiesc;
3. Totdauna doi;
4. Nemicesc grînele;
5. Sînt aruncători de piatră;
6. Sînt *i n c u b i*.

Trăsura din urmă e cea mai semnificativă, fiindcă-n întreaga mitologie elenică există un singur mit în care noţiunea furtunei se uneşte cu cea de incub: este anume mitul fraţilor Ἄλωδαи sau Ἄλω-εἶδαи, παῖδες Ἄλωηος. În aceşti *al o a z i* ştiinţa a recunoscut deja de mult caracterul de *ale*: „the personification of the sky as excited by the storm” (Max Müller, *Lectures* II², 322—5), „Dämonen des Sturms” (Sonnen, în *Kuhn's Zeitschr.* X, 127). În Omer, ambii aloazi cresc uriaşi m *i n c i n d* b u c a t e l e c i m p u l u i: „Ζεῖδος ἄρουρα”; ambii în furia lor erau în stare să nemicescă pe înşişi zeii, a r u n c i n d m u n ŷ i p e s t e m u n ŷ i, dacă tineri încă, aproape copii,

nu i-ar fi săgetat Feb (*Odys.* XI, 305—320), adică razele soarelui împrăștiind furtuna. În fine, unul din cei doi aloazi, cel mai cunoscut, este și se cheamă *i n c u b*., „Ἐφιάλης“.

Paralelismul între mitul elenic și între cel românesc e atât de izbitor, încât oricine ar vrea să explice în vreun alt mod pe *ale* va trebui neapărat să grupeze, pe lângă elementul nominal, tot atâtea puncturi de asemănare. Al nostru *ală*, ca materie și ca funcțiune, indică pentru greul ἄλωος aceeași radicală ἄλ, din care vine ἄλη, ἄλωθαι, ἀλάστωρ etc., cu sensul fundamental de „goană“ sau „vinătoare“ (Curtius, *Grunz.*⁵, 557).

v. *Balaur.* — *Ciocărlie.* — *Hală.* — *Pricolici.* — *Zmeu.* — *Solomonar.* — *Uluiesc.* — *Vînt.* — *Vîrcolac...*

ALĂM, s. m.; t. fisc.: redevance que payaient autrefois les Tatars établis en Moldavie pour le droit de faire paître leur bétail. O dare care a durat în Moldova aproape în tot cursul secolului trecut, împreună cu o altă numită *u ș u r*, ambele plătite fiscului numai de cătră locuitori tătari.

Amiras, *Letop.* III, 130, sub anul 1717: „Tătarii, fiind bucuroși să șadă în locul Moldovei pentru hrana lor, alergat-au la El-agasi și s-au rugat ca să mijlocească la Mihaiu-vodă, apucîndu-se să dea zăciueala din roada pământului și câte un ort de casă pe an, și de stogul de fân un ort, și de pe oi și de pe alte bucate *alăm*, și să-i lasă să șadă pe locul acela...“

La 1729 tătarii se ofereau a da lui Grigorie-vodă Ghica „alăm în doi t“; el însă le-a răspuns că nu „se lăcomește a lua de la noi bani îndoîți pentru pășunatul dobitoacelor noastre...“ (*Ibid.*, 172).

Act din 1769 (*Arh. Român.*¹ I, 196): „alămul se ia de pe bucatele tătărești care pasc pe locul Moldovii, însă 2 lei la 100 oi și 6 bani de cal, iapă, vacă; 40 bani de casă și de stogul de fân, în cele 2 ceasuri ce s-au dat tătariilor pe pământul Moldovii...“

Cuvîntul nu vine de loc din turecul „alym = achat“ (Șaineanu, 9), ci este tătarul a l e m sau a l y m „redevance, dette“ (Castrén, *Koibal. Sprachl.*, 76).

v. *Ușur.*

ALĂMÂN, n. pr. masc. Într-un crisov muntenesc din 1536, între numi proprii de români: „Alăman (АЛЪМАН), Gândé, Kirtop...“ (*Cuv. d. bătr.* I, 239).

v. *Aliman.* — *-man.*

¹**ALĂMĂR.** — v. *Alamă.*

²**ALĂMĂR.** — v. *Almar.*

¹**ALĂMĂIȚĂ** s. **LĂMĂIȚĂ**, s. f.; diminutiv d'alămie: petit citron. Ca și primitivul alămie, deminutivul *alămăiță* sau *lămăiță* simbolizează în poezia poporană o nemulțumire sufletească. 481

„Frunză verde lămăiță,
Am avut o copiliță,
Am lăsat-o să mai crească,
Minte-n cap să dobîndească,
Dar de cînd o am lăsat
Copila s-a măritat...”

(Conv. lit., 1886, p. 179)

v. ¹Alămîie. — -iță.

²ALĂMĂIȚĂ, s. f.; t. de botan.: serpolet, *Thymus serpyllum*. Se zice de asemenea lămăiță, apoi lămioară sau alămioară (Tecuci, com. Brăhășești, Boghieții). Și-a căpătat acest nume din cauza plăcutului său miros.

Intr-o doină din Ardeal:

„Eu iubesc o copiliță
Să-i miroase gur-a țîță
Și buzele-a lămăiță.”

(I.G. Bibicescu, col. ms.)

v. ¹Alămîie. — Lămăiță.

³ALĂMĂIȚĂ, s. f.; t. de botan.: *Aloisia citriodora*. O plantă exotică, cu frunze foarte lunguiețe și cu miros de alămîie. E cunoscută numai în orașe.

v. ¹Alămîie. — ¹Alămăiță.

⁴ALĂMĂIȚĂ. — v. ⁴Alămîie.

ALĂMĂIOARĂ. — v. ¹Alămăiță.

ALĂMĂIU, -IE. — v. ²Alămîi.

ALĂMĂRIE. — v. *Alamă*.

ALĂMESC (*alămit*, *alămire*), vb.; recouvrir quelque chose de laiton ou d'une plaque luisante. Ca adjectiv, participiul trecut *alămit* ne întimpină într-un cîntec oltenesc:

„Frunză verde păr uscat!
Mă gîndesc la Calafat,
La ciolpanul dărîmat
De scumpe arme-ncărcat:
Tot de flinte ghintuite,

De paloșe ascuțite,
De pistoale *alămite*
Cu mușamale-nvălitate...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 298)

v. *Alamă*.

ALĂMIOARĂ. — v. ¹*Alămăiță*.

ALĂMIU, -E, adj.; couleur de laiton, jaune luisant. O culoare galbenă ca a alamei, nu ca a „alămii“, astfel că *alămiu* nu trebui confundat cu alămii.

„Se crede că fiecare casă are un șearpe al casei, pe care nu este bine a-l omori, căci trebuie o dată cu el să moară cineva al casei. El are o culoare *alămie*...” (S. Stănescu, *Dimbovița*, c. Bilciurești).

v. *Alamă*.

¹ALĂMIU, s. m.; t. de botan.: citronnier, *Citrus medica*.

v. ¹*Alămie*.

²ALĂMIU, -IE s. ALĂMĂIU, -IE, adj.; couleur citron, jaune-clair. O față ca a alămii. „Culoare *alămie* sau de schisgalbă-nă” (S.F. Marian, *Chromatica*, p. 123). În popor se aude variind: *alămii*, *alămtu*, *lămti*, *lămtu* (*Ibid.*, p. 157).

v. ¹*Alămie*.

¹ALĂMIE (plur. *alămii*), s. f.; t. de botan.: citron, *malus citrus*. Rodul arborelui numit alămii = *Citrus medica*. Arborele crește numai în regiuni calde; rodul însă, din cauza însușirilor sale alimentare și medicale, se răspindește pretutindeni prin negoț. Are o culoare galbenă deschisă și un gust acrișor.

Istorie de patima Galaților, 1769 (*Conv. lit.*, 1875, 326):

„Vedeai corăbii în vad
Sosite din Țarigrad
Cu fel de fel de bucate.
Întrai, cumpărai de toate:
Cafea, naramză, migdale,
Alămii și portocale
Și alte multe mezele,
De te îndulciai din ele...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 57: „negustoru încurcă lumea la cîntar și stoarcă paisprezece ciștiguri din spinarea muștiriului; pă mine cu trei leițe la sare, pă cumătra cu șapte bani la frunzișoară, pă Puican cu două parale la lipia dă piine, pe Tircav c-o băncuță d-ali dă cinzeci dă bani la săpun, pă văru Găvanea c-un leu la *alămii*...”

Rodul și frunza *alămii* avînd un miros foarte plăcut, într-o colindă din Transilvania se descrie locuința lui Dumnezeu:

„Alergat-am alergat,
Pin' pe Domnul l-am aflat
Într-o chile
De tămîie
Cu ușa de *alămîie*...”

(I.G. Bibicescu, *col. ms.*)

În poezia poporană, mai ales din Moldova, nu o dată se invoacă „frunza verde de *alămîie*”, mai ales cînd sufletul ei e înăcrit de ceva; de exemplu:

„Frunză verde de-*alămîie*,
Mă suiam în deal la vie.
Mă uitam pe Slobozie,
Vedeam casa mea pustie...”

(Marian, *Buc. I, 1; II, 174*)

„Frunză verde de-*alămîie*,
Mă sui, dragă, n deal la vie,
Mai din jos de Slobozie,
Căci într-o căncilărie
Seade-un ciocoiăș și scrie.
Scrie carte cu mînie...”

(*Ib.*, I, 4)

„Frunză verde de-*alămîie*,
Dragă mi-a fost lumea mie,
Nici acu nu mi-e urîtă,
Da-s cu multe-n vâluită...”

(*Ibid.*, II, 160)

„Frunză verde de-*alămîie*,
Păsăruică cînipie,
Spune puiului să vie,
Și să vie prin livadă,
Nime-n lume să nu-l vadă...”

(*Conv. lit.*, 1884, p. 39)

În cîntecele hoșesti, se invoacă uneori *trei alămii* lingă „trei gutii”, printr-o ciudată asociațiune de gust acrișor cu gust asprișor. Așa în balada *Jianului*:

„Foicică trei gutii,
Trei gutii, trei *alămii*,
Iancule, de unde vii?
— Ia d-aci de peste Jii.
— Iancule, ce-ai tîrguit?
— Dat-am aur și argint
Pe vro cinci oca de plumb...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 291)

Într-o doină:

„Foaie verde trei gutii,
Trei gutii și trei lămii,
Din seara de Sîn-Văsii
S-au ivit niște copii
Ce se-nvață-n codru-ntii...”

(*Ibid.*, 294)

Cînd doi amanți se despart, urîndu-li-se împreună, unul vorbește de „gutii cu alămii”, cealaltă îi răspunde prin acrele mere verzi și prin otrăviciosul alfiior:

„— Geaba, puică, mă mingii
Cu gutii, cu alămii,
Că de mine tot rămii!
— Geaba, bade, mă desmerzi
Cu-alfiori și mere verzi,
Că de-acum nu mă mai vezi...”

(*Familia*, 1873, p. 115)

v. *Alior*. — *Gutii*.

Fără „gutii”, într-un cîntec soldătesc din timpul luptelor de la Plevna și Vidin:

„Frunzuliță trei lămii,
Șpurce-mi-te-n bot de Dii,
Toată iarna te păzii
Cu ranița căpătii,
Cu bucele pe zăpadă,
Cu pușculița-ncărcată...”

(Chr. Negoescu, Dolj, *col. ms.*)

Era acru, negreșit!

Inițialul *a* în *alămii* este protetic. Fără *a*, la Anton Pann (*Prov.* I, 119), unde înșiră ierarhia poamelor:

„Rodia alese, cum și pe lămii,
Piersica, naramza pentru treapta-ntiie...”

Este persianul *limun*, introdus prin comerț în toată Europa: ngr. λεμόνι, ung. *lémonyá*, ital. *limone*, rus. *limonũ* etc. (Cihac).

v. ^{2,3}*Alămii*. — ^{1,2}*Alămăiță*. — *Alimon*.

²**ALĂMÎIE**, s. f.; t. de botan.: espèce de haricot, *Phaseoli species*. Din cele foarte multe varietăți de *f a s o a l e*, una poartă pe alocuri în Moldova numele de *alămii*. „Pe la noi poporul numește un fel de *f a s o a l e alămii*, deosebind-o de fasoale grasă, cireasă, hălăciugă, copăcel, oloagă etc.” (I. Bincescu, Vaslui, com. Ipatele).

v. *Fasoale*. — *Făsui*.

³**ALĂMÎIE**, s. f.; nom d'une danse populaire, surtout en Moldavie. Un joc țărănesc, cunoscut într-o mare parte a Moldovei (Tutova, com. Bogdănești, Avrămești, Iepureni, Cîrjeoani; Falciu, c. Podoleni, 485

Moșna; Tecuci, c. Nârtești; Vaslui, c. Girceni etc.). „Se joacă flăcăi și fete la hore și la nunți, câte doi, făcându-se mai multe părechi. Seamănă cu p o l c a ș o t i ș ă: merg un pas înainte, un pas înapoi, și apoi se învîrtesc înprejur, cît în partea dreaptă atît și în stînga. Cîntec n-are, ci numai arie, care se deosebește de a celorlalte danțuri din popor. Acest joc este vechi. Bătrînii spun că dînșii pe vremea lor nu cunoșteau un alt danț mai frumos și-l numeau danțul *alămîie*. Tinerimea îl joacă rar...” (C. Melinte, Covurlui, c. Gînești). În unele localități, „fiecare mișcare înainte și-napoi cuprinde patru pași, după cari urmează o mișcare împregiur la stînga și o altă mișcare împregiur la dreapta, cîntîndu-se un cîntec obscen” (Gr. Perieanu, Tutova, c. Bogeștii). Se zice și la deminutiv: a l ă m ă i ț ă sau l ă m ă i ț ă.

v. *Ațică*. — *Sultanică*...

⁴ALĂMÎIE — v. ²*Alămîi*.

ALĂMÎU. — v. ²*Alămîi*.

ALĂMÖJNĂ, s. f.; aumône. Din grecul ἐλεημοσύνη, de unde paleoslav. *almužno*, v. germ. *alamuosan*, ital. *limosina*, span. *limosna*, provenț. *almosna* etc.

Legenda Duminiceii, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 51): „Aînte du-te de te iartă cu însul și vă lăsați grêșalele urul alaltu, atonce du prescorea la besérecă și *alămojna*...”

v. *Buzunar*.

ALĂMURI. — v. *Alamă*.

ALĂPTÈZ. — v. ¹*Aplec*.

ALĂTUR s. ALĂTURÈZ (*alăturat, alăturare*), vb.; mettre à côté de, mettre auprès de, rapprocher, confronter, mettre en parallèle. Însemnează: pun a - l a t u r e = apropiu, potrivesc. Și-n latinitatea medievală se zicea: a d l a t e r a r e din: a d - l a t e r a (Du Cange, *advoc.*).

Sub forma activă:

„Pe murgul că mi-l scotea,
La fîntînă-l adăpa,
Cu cersala-l cersăla,
Cu peria-l peria,
Cu șaua mi-l înșăua,
Cu cînga mi-l încînga,
Cu frîul mi-l înfrîna,
La scări mi-l *alătura*,
Tudor din curți că ieșea,
Pe murguț încălica...”

Balada *Nunul mare*:

„Șapte buți *alătura*,
 Șapte-n capete punea
 Și din gură iar striga:
 Care-mi este mirele,
 Mirele, ginerele,
 Să s-aleagă din nuntași,
 Din nuntași din călărași,
 Ca să-mi saie buțile...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 655)

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 147): „...cu péne roșii o înbrăcase, lângă carile aripi negre ca de corb *alăturase*...”

Necrologul lui Ștefan cel Mare, secol. XVIII (*Arh. Român.*¹ I, 39): „Vai mie! când denaintea acestui sfânt altariu, unde se rădică jărtva cea fără de prihană în lăcașul lui Dumnezeu, aș îndrăzni deșertărilor lumești să laud și mincinoasele măriri acestui trecător veac cu credința lui Dumnezeu Hristos să le *alăturez*...”

Zilot, *Cron.*, p. 86: „Măria-sa făcea mereu și oaste din adunătură de felurimi de oameni blestemați, cu cheltuială din visteria țarei, pe care oaste o numia a țarei — era, poci zice, curată ceată de tilhari, că pe unde ajungea gema pământul — iar în sfârșit o *alătură* cu oștirile rosești și urma cu roșii de față împotriva turcilor...”

Sub forma reflexivă, mai deasă în circulațiune:

Dosoftieiu, *Liturgiar*, 1679, f. 69 a: „nespoveduită și negătată să nu sâ apropie la-nfricatele a lui Hristos taîne, nice să s-atingă, nice să sâ *alătore*...”

Neculce, *Letop.* II, 400, despre Mihaiu-vodă Racoviță: „l-au stricat acei greci blăstâmați, *alăturându-se* pre lângă dânsul și șezând tot cu dânsii de se sfātuia...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 3411:

„Toți răii și toți bețivii lângă ei s-*alăturau*,
 Căci îi ocrotea la toate și de dări îi apărau...”

În colinda *Plugului*:

„Aho, aho, copii argați,
 Stați puțin și nu miñați,
 Lângă boi v-*alăturați*
 Și cuvîntul mi-ascultați...”

(Alex., *Poez. pop.*², 387)

Este o deosebire între „a se *alătura* pe l i n g ă”, „a se *alătura* l i n g ă” și „a se *alătura* l a sau c ă t r ă”. În cazul întii, apropierea e mai vagă, în sens material sau numai figurat; în cazul al doilea, ne apropiem de tot dintr-o parte determinată, însă fără contact; în cazul al treilea, este o alipire.

v. *Alătore*.

ALĂTURĂRE (plur. *alăturări*), s. f.; l'infinitif d'a l ă t u r pris
 comme substantif: rapprochement, mise en parallèle.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 89), descriind pe helgea, adecă „nevestuica“ (Mustela nivalis): „cu suleagee trupul, cu albă peliță, cu negri și mîngioși ochi, cu subțiri degêțelele, cu roșioare unghișoarele, cu molcelușe vinișoarele, cu iscusit mijlocelul și cu rătunșor grumășorul helgii, ce potrivire! ce asămînare! și ce alăturare are!...“

v. *Alătur.*

ALĂTURĂȘ, -Ă, subst. et adj.; t. de jurispr.: voisin. Sinonim cu *vecin*, dar indicînd în specie vecinătatea funciară. Așa, la Caragea, *Legiuire*, 1818, p. 8: „Cînd moșia ce să măsoară, avînd seneturi cu stînjâni, nu va avea și semne nătăgăduite, atunci să să înceapă sforîrea din semnele răzașilor cele netăgăduite sau dintr-ale *alăturașilor* cu acéia și celorlalți...“

v. *Alăturare*. — *aș*. — *Lăturaș*.

ALĂTURĂȚ, -Ă. — v. *Alătur*.

ALĂTURE s. **ALĂTURI**, adv.; à côté, environ, attenat à; l'un près de l'autre. Își asociază mai totdeauna pe emfaticul *-a* (v. ⁵A): *alăturaea* sau *alăturia*, fără vro schimbare de înțeles. E sinonim cu *lîngă*, deosebindu-se prin aceea că *lîngă* indică un punct sau un moment, pe cînd *alăturaea* presupune întindere sau durată, de ex.: „stau *alăturaea* de biserică“, dar: „am fost *lîngă* biserică“. În stil de cancelarie, vechi și nou, ambii adverbi se întovărășesc într-un mod pleonastic, bunăoară la Constantin Brîncovan, 1696 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 154): „care loc iaste *alăturaea* p r e l î n g ă locul mănăstirii lui Mihai-vodă...“

Mai adesea îi urmează prepozițiunea *c u*.

Act moldovenesc din 1644 (*A. I. R.* I, 87): „moviliță cari iaste suptă Gropa-boului *alăturaea* *c u* vale...“

Nic. Costin, *Letop.* II, 86, vorbind despre primirea unui ambasador polon de cătră Mavrocordat: „scaun domnesc și lui pus din stînga, *alăturaea* *c u* scaunul lui Nicolai-vodă...“

N. Muste, *Letop.* III, 68: „și dându-se pe din deal vîntorii *alăturaea* *c u* catanele, au început a da din sănețe...“

I. Creangă, *Povestea lui Stan Pășitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 31): „*Alăturaea* *c u* casa socru-tău, este o căsuță tupilată, în care șede un tălpoi de babă, meșteșugoasă la trebile sale, cum îi sfredelul dracului...“

În limba poporană poetică, *alăturaea* în asemeni cazuri se postpune subiectului.

Balada *Movila lui Burcel*:

„Mi-a căzut ghioaga din mină
De o sabie păgînă,
Dar n-a căzut numai ea,
A căzut și mina mea
Cn păgîn *alăturaea*!...“

Din Ardeal:

„Poale albe-oi rădica,
Cisme negre-oi desculța
Și prin Murăș m-oi băga,
Cu pruncuț *alătura*...”

(Pompiliu, *Sibiiu*, 26)

sau:

„Că s-o aprins podina
Cu turcii *alătura*,
Cînd ș-o trecut Dunărea...”

(*Ibid.*, 70)

Din Bucovina:

„Singele mi-l năbușea,
Jos de pe cal că pica,
Și calul *alătura*...”

(Marian, I, 83)

sau:

„Acolo Carabăț bea
Cu trei mîndre-*alătura*...”

(*Ibid.*, 135)

E mai prozaic:

„Ară badea cu plugul
Alătura cu drumul...”

(Jarnîk-Bîrsanu, *Transilv.*, 376)

Idiotismul: „*alătura* cu dreptatea“, „*alătura* cu adevărul“, „*alătura* cu legea“ înseamnă „a f a r ă d i n...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 86: „Cîți pîrcălabi nu store și măduva din săraci, cîți puternici mari și mici nu scot legea dă judică dăpă ea numai p-ăl dă nu poate, iară ălui dă poate judică *alături* cu l e g e a ...“

Cu prepozițiunea p r e, *alătura* capătă sensul de „autour, environ“: „mă învîrtesc p e *alătura* și nu nemeresc“.

Proverb despre oameni ne-ndeminateci: „Pune brînză în strachină și întinge p-*alătura*“ (Pann, III, 78).

Cu acest sens se poate întrebuița substantivalul plural *alăturile* „les environs“: „*alăturile* orașului = die Umgebungen“ (Dr. Polysu), fiind însă mai obicinuit: i m p r e g i u r i m i sau p r e a j m ă.

Adjectivalul „d e *alătura* = latéral“.

Caragea, *Leguire*, 1818, p. 68: „rude d e *alătura* sînt frații, unchii, nepoții, verii și ceilalți...“, în opozițiune cu „rudele d i n s u s și d i n j o s“ (p. 78).

Alătura = „l'un près de l'autre“; de ex.: „să nu mergeți *alătura*“.

În poezia poporană:

„Toți îmi pleacă la bătaie
Între sunet de cimpoaie,
Cîte șas-*alătura*,
Cîte patru-asămînea...”

(Pompiliu, 77) 489

sau:

„Cintă cucii vinerea,
Trec voinicii Dunărea
Cîte trei *alătura*...”

(Marian, II, 40)

În limba veche ne întimpină nu o dată fără vocală obscură: *alature*.

Un text din secolul XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Braşov, p. 368): „la cinstea céia mare ajunsé a şedeá pre unulú de céle doasprázéce scaune cu Hristos *alaturé*...”

Este latinul a d-l a t e r a în loc de singularul a d-l a t u s, de unde ital. *allato*, span. *allado* (Cihac).

v. *Lat.* — *Lature*.ALĂTUREA. — v. *Alătura*.

ALĂTURÎŞ, adv.; même sens qu' a l ă t u r e. Format din a l ă t u r e prin sufixul *-iş*, după analogia adverbilor: *făţiş*, *dosiş*, *curmeziş* etc. Rareori se întrebuintează.

v. *Alătura*. — *-iş*.ALĂU. — v. *Halău*.

²ALĂU s. ALĚU (plur. *alăuri*, *aleuri*), s. n.; arrhes. Se aude peste Carpaţi. „*Aleu* = a r v u n ă” (*L. B.*). E peste putinţă a-l trage din maghiarul „*foglaló*” (Cihac, II, 475), dar totuşi maghiar el este, însă vine din el ö „*avance, commencement*”.

„A l ă s a c u i v a de *alău* = a da arvună”.

Doină de pe Mureş:

„Du-ţi bade dorul cu tine,
Nu-l lăsa de-*alău* cu mine.
Că eu am de secerat,
Dor aşteaptă sărutat,
Şi eu am de făcut fin,
Dor aşteaptă strins la sin...”

(Familia, 1883, p. 215)

ALĂUTĂR }
ALĂUTAŞ } s. m.; ménétrier.
v. *Alăută*.

ALĂUTĂ s. LĂUTĂ (pl. *alăute* s. *lăute*), s. f.; t. de mus.: instrument à cordes. În texturi şi-n grai, după timpuri şi locuri, *alăută* se aplică la tot felul de instrumente muzicale cu coarde, cari de aimintrea poartă numiri aparte de: v i o a r ă, s c r i p c ă, d i p l ă, c o b z ă, c e a t e r ă, b r o a n c ă etc. Pentru instrumente scurte se zice simplu *alăută*

sau *lăută*; pentru cele lungi: *alăută mare*, altă dată: *alăută nemțească* (*Cuv. d. bătr. I, 267*).

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr. II, 464*): „o, amar
cela ce be și mănâncă cu cimpoi și ceteri și cu *alăute*...”

Varlam, 1643, II, f. 4 a: „nu te înbăta, nu chema cîinpoi și
alăute și mîscărîci...”

Silvestru, 1651:

ps. LXXX: „daț în tîmpănă, cîntec
dezmiardat cu *alăută*...”

ps. CXXXVI: „spre sălci spînzurăm
alăutele noastre...”

ps. CXLVI: „cîntați Dumnezăului
nostru întru *alăută*...”

Coresi, 1577:

„...dați tîmpănă, psăltire frumoasă
cu ceteri...”

„...în salce pre mijloc de la spînzurăm
organele noastre...”

„...cîntați zeului nostru în ceteri...”

Noul Testament din 1648, Apocal. XIV, 2:

„...auziū glasulū lăutașilorū
lăutând cu *lăutele* sale...”

„...voceŃ quam audivi sicut citharodorum
citharizantium in citharis suis...”

De asemenea, o formă *alăută*, de exemplu la Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), ps. CVII: „sculați, cîntări și
alăute (ΛΑΛΟΥΤΕ)”, unde la Silvestru: „deștiaptă-te, psaltire și *lăută*
(ΛΑΛΟΥΤΑ)”, iar la Dosofteiu, 1680: „scoală-te, psăltire și cîtăteră...”

Și Dosofteiu însă întrebuintează nu o dată pe *alăută*, mai ales în versuri, de ex., 1673, f. 115 b:

„Cu vase ce-s de cîntare
Adevara ta cea mare
Și-ntr-*alăute* cu strune
Ț-voi cînta cu vîersurî bune...”

sau f. 167 a:

„Să o cînte-ntr-*alăute*
N dzîace strune-n vîersurî multe...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.), ps. XXXII:

„Domnului vă mărturisîți
În *alăută* și-l slăviți,
În psaltiri cu zece strune
Cîntați-i cu-nțelepciune...”

Olteanul Moxa, 1620, p. 395: „sunetele armelorū și răsunulū
coardelorū de arcū mai iubiia decătū glasū de *alăute*...”; iar mai jos:
„numai ce bea și mîînea cu mueri frumoase, și cu fluere și cu *alăute*,
jucări și cîntece...”

Poetul basarabean Costachi Stamate, care apucase încă secolul trecut,
zice (*Muza I, p. 9*): „*Lăuta* era un fel de scripcă cu două sau trei
coarde, pe care cu mîna dreaptă se învîrtea o roată ce zbirînia pe coarde,
iar cu mîna stîngă lăutarul călca cu degitele tonurile cîntecului său...”
„adecă ceea ce se cheamă franțuzește „vielle”.

Trecem la graiul poporan de astăzi.

Pe la Făgăraș se zice în glumă cătră lăutari:

„Sucește-ți, țigane, cuiele
Să se-ntindă coardele;
Prinde lăuta de gît,
Trage-mi una de urit...”

(A. Crisianu, Transilv., c. Mărgineni).

„La vioară se zice pe aci *lăută* și *c e a t e r ă*“ (D. Păscuț, Banat, c. Făget).

„Pe la noi în unele sate se rostește *lăută*, în altele *lăută* (G. Dobrin, Sofia Gila, I. Munteanu, Transilv., Făgăraș și Hunedoara).

„Violina se cheamă *lăută*; părți la *lăută*: gît, trunchi, coarde, scăluș, șiroafe pentru întinsul coardelor și arcul...” (G. Paltineanu, Transilv., com. Țițari).

„...*lăută* și *lăută-mare* sau *broancă*; părțile *lăutii*: gușa, cioii, coarde, scaunș, arcuș...” (Preut M. Dragalina, Banat, c. Borlova).

„Poporul zice dopotrivă a lăutari și lăutari“ (C. Mironescu, Tutova, c. Ibăneștii).

Se mai aude pe alocuri a lăutași sau lăutași (*L. B.*), alături cu diplăși și ceterași.

Expresiunea curat poporană pentru muzica din instrumente cu coarde nu este „a cînta”, ci „a zice”: „zic în *alăută* = violina cano, *geigen*“ (*L. B.*)

Obîrșia cuvîntului, fără îndoială, este arabul a l' ū d „instrument muzical”, de unde totuși, afară de forma portugeză a l a u d, în celelalte limbi a perit pretutindeni inițialul *a-*: turc. *lâut*, ngr. *λαούτα*, ital. *liuto*, provenț. *lahut*, germ. *Laute*, franc. *luth* etc. (Cihac). La români dară, *a-* în *alăută* este un adaos protetic la simplul *lăută*. Forma însă cea mai veche este *lăută*, din care scăderea accentului în *lăută* se datorește influinței derivatului lăutar, pe cînd cazul contrariu, al urcării tonice din *lăută* la *lăută*, nu s-ar putea justifica prin nici o analogie. De aci urmează că românul *lăută* nu poate fi de o provenință orientală directă, adecă nici din turcul *lâut*, nici din neogrecul *λαούτα*, ci este germanul *L a u t e*, foarte răspîndit la nemți între secolii XV-XVII (*Grimm's Wtb.* VI, 371). Termen anterior, care peste Carpați mai trăiește pînă astăzi, a fost *c e a t e r ă* = ital. *c è t e r a* „ghitară”. Un termen și mai vechi, o moștenire tocmai de la traci, se păstrează în Banat: *broancă* = „Βρονχόν. κιδάρων. Θράκες” (Hesych.).
v. *Broancă*. — *Doină*. — *Cobză*. — *Ceteră*. — *Diplă*. — *Scripcă*. — *Vioară*...

¹ALB, -Ă, adj.; blanc, blanche. Cea mai deschisă din toate culorile, în opozițiune cu *n e g r u*, care este culoarea cea mai închisă. Poporului îi place antiteza între ambele culori.

Balada *Oprișanul*:

„Mihnea-vodă se scula,
Fața *albă* își spăla,
Barba *n e a g r ă*-și peptina,
La icoane se-nchina...”

Balada *Doicilă*:

„Din ochi n e g r i lăcrămînd,
Fața *albă* zgîriînd...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 580)

Urația de la nuntă:

„Tinărul nostru-mpărat
De dimineață s-a sculat,
Fața *albă* și-a spălat,
Chica n e a g r -a peptănat...”

(*Ibid.*, 174)

„Poale *albe*-oi rădica,
Cisme n e g r e-oi desculța
Și prin Murăș m-oi băga...”

(Pompiliu, *Sibii*, 25)

„Pe la zori mi se scula,
Mîneci *albe* sufleca,
Pe ochi n e g r i se spăla...”

(Marian, *Bucov. I*, 86)

Ghicitoarea despre „ziua și noaptea”:

„Două fete-mi poartă salbă:
Una-i n e a g r ă, alta-i *albă*;
Ne-ncetat se tot alungă
Și nu pot să se ajungă...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 225)

Altă ghicitoare:

„Cîmpul *alb*,
Oile n e g r e,
Cin' le vede
Nu le crede,
Cin' le paște
Le cunoaște”. — Scrisul.

(Ispirescu, *Ghicitori*, 28)

Vezi altele mai jos.

Prin derivațiune etimologică din *alb*, felurile nuanțe ale culorii se cheamă: *albeț*, *albicios*, *albineț*, *albi or*, *albișor*, *alburii*, *albu i* etc., iar prin compozițiune: *alb-alb astru* și *alb-galben* (Marian, *Cromatică*, p. 50). Mai interesant însă, mai ales din punctul de vedere al poeziei și psihologiei poporane, este paralelismul între *alb* și diferitele manifestări din:

a) Lumea vegetală.

„Să-i aducă lui trei cai
Ca trei crai:
Unul negru ca corbul,
Unul roșu ca focul,
Unul *alb* ca g h i o c u l...”

(Marian, *Bucov. I*, 188) 493

„...*alb ca colilia* (= *Stipa pennata*), adecă un fel de iarbă cu spicu *alb* și mătăsos...” (S. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza). Se zice mai adesea simplu: *alb colilie*.

„Despre o femeie *albă*: fața-i ca o coprină de *albă*...” (G. Dobrin, Făgăraș, Huniadoara) = „*Narcissus poeticus*”.

„... *alb ca floarea-Paștei*” (Preut I. Bălilescu, Muscel, c. Bălilești), sau *ca floarea-Păștilor* = „*Anemone nemorosa*”, numită și oiță, din cauza culorii *albe*.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 229: „era c-o cămășuță soioasă pe ea, de unde o știam *albă floare* din tălpi pînă la creștet...”

v. *Aglică*. — *Colilie*. — *Coprină*. — *Floare*. — *Floarea-Paștelui*. — *Ghioc*. — *Oiță*.

b) Lumea animală.

„...*alb cum îi helgea*” (M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni; G. Gorescu, Iași, c. Șipotetele), numele moldovenesc pentru *nevestuiică* = *mustela nivalis*”. În Dobrogea: „*alb ca elciu*” (G. Eftușescu, c. Ciobanu).

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1882, p. 446): „îmbrăcați cu cămeșuice cusute cu bibiluri și *albe cum e helgea*...”

„...*alb ca lebedea*” (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

„*Albă ca și lebăda*,
Rumână ca călina,
De ți-oi rumpe inima
Și ție și altuia!...”

(Marian, *Bucov.* II, 15)

„Ieșeam seara pe uliță
Albă ca o lebediță...”

(Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 177)

Doina de la Năsăud:

„De mi-ar fi de dumneata,
Altmintrelea m-aș purta,
Tot *albă ca lebăda*,
De ți-aș rumpe inima...”

(*Familia*, 1885, p. 223)

„Mitutica lui Catiță
Cu sin *alb de porumbiță*
Și cu miere pe guriță...”

(Pompiliu, *Sibii*, 74)

Dionisie Eclesiarc, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 184): „La leatul 1798 au venit a doilea rînd domn țării Alexandru Ipsilant voevod, trimis de la Poartă, bătrîn *alb ca oaia*...”

Intr-un sens ironic: „*albă ca o gîscă*” (R. Simu, *Transilv.*, c. Orlat). Altceva este „*gîscă albă*” într-un obicei poporan: „Dacă o femeie a născut un copil, scaldă mai întîi o *gîscă albă* și apoi copilul, crezînd că de acel copil nu se va lipi nici o fermecătorie. De aci poporul zice: te-a scaldat mă-ta cu *gîscă albă*...” (I. Teodorescu, Ialomița, c. Petroiu).

494 v. *Boboc*. — *Gîscă*. — *Helge*. — *Lebedă*. — *Oaie*. — *Porumbiță*.

c) Lumea fizică și socială.

Țărâna din Ialomiță: „Marii, mamă! în vara asta am făcut niște boringic galbin ca auru, și altu *albu* ca argintu și tare ca hieru...” (Th. Theodorescu, c. Lupșeanu).

De la Vrancea, *Sultănica*, p. 213: „de unde și pină unde un bujor de fată, să o fi sorbit într-o lingură cu apă de dragă ce-ți era, să te pomenești cu ea zbircită, încovoiată, cărunțită și-n cele de pe urmă *albă-c o l i l i e c a u n t r o i a n d e z ă p a d ă*...”

Alexandri, *Harță Răzășul*, sc. 4: „(pinza) *albă c a z i u a*...”

„Cu trei steaguri de mătășă:

Unul roșu ca focul,

Unul negru ca corbul,

Unul *alb c a o m ă t u l*...”

(Marian Bucov. II, 50)

„Pină soarele-mi răsare,

Iată dun voinic călare,

Alb c a f u l g u l d e n i n s o a r e...”

(G.D. Teodorescu, *Pocz. pop.*, 453)

„Sf. Ilie umblă cu carul tras de doi cai *alghi c a l i n s o a r e* și cu arichi...” (N. Ludovic, Dobrogea, c. Niculițel).

Ghicitoarea:

„— Ce este mai *alb* decît l a p t e l e ?

— *Z i u a*, că laptele nu luminează...”

(G.D. Teodorescu, 252)

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 328): „Cînd văzură frații pe Țugulea cu o logodnică mai frumoasă decît florile și mai *albă d e c i t s p u m a l a p t e l u i*, îi puseră gînd rău...”

Într-un sens ironic: *albă c a o p a p ă - l a p t e*” (Baronzi, *Limba*, p. 86).

„Ce mi-i urît, nu mi-i drag,

De-ar fi cît c a ș u l d e *alb*...”

(Jarnik-Birsanu, 14)

„Despre vin se zice: galben cum îi chilimbariu, roșu cum îi sîngele, c u r a t *alb c a l a c r i m a*...” (G. Bottez, Iași, c. Șipotete).

v. *Argint*. — *Caș*. — *Zi*. — *Lapte*. — *Nea*. — *Papă-lapte*. — *Spumă*...

Tot aci pe a doua linie, cu un semiparalelism, vine *alb c a* epitet caracteristic constant pentru unele noțiuni, bunăoară:

a) *L u m e a albă*, în opozițiune cu cea „neagră”.

Alexandri, *La gura sobei*:

„Iată pajuri năzdrăvane, care vin din *n e a g r a l u m e*,

Aducînd pe lumea *albă* Feți-Frumoși cu falnic nume...”

Basmul *Ileana Simiziana* (Ispirescu, *Legende*, p. 12): „Ce să știți voi face, dragele mele! De cînd sînteți pe *l u m e a a s t a albă*, voi ați umblat cu furca, cu acul, cu războiul...”

Adverbial: „a trăi *l u m e a albă* = a duce viața în petreceri”.

v. *Lume*.

b) *Z i u a albă*, în opozițiune cu „negru” nopții.

„Frunză verde trei alace,
Z i u a *albă*-acum se face,
Prind cocoșii a cînta
Și de ici și de colea...”

(Jarnik-Birsanu, 163)

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 383): „...de la o vreme i-a furat somnul pe amîndoi și-au adormit duși; și cînd s-au trezit ei, era z i u l i c a *albă*...”

v. ¹*Alba*.

c) La românii din Dobrogea: v i n t u l *alb*, în opozițiune cu cel „negru”.

Vîntul care bate de la meazăzi se numește b a l a n sau *alb*...“ (M. Neculau, Dobrogea, c. Garvăn; I. Diacon, c. Luncavița; A. Vasiliu, c. Mărleanu etc.).

„V i n t u l *alb* este a pagubă; usucă totul; vine despre mare...” (S. Voinea, Dobrogea, c. Somova).

„Vîntul despre răsărit se numește v i n t u l *alb*; cel despre apus — caraiel...” (Dobrogea, c. Oltina), turcește k a r a - y e l însemnînd „vînt negru”. Deși provenința ar părea orientală, totuși să nu se uite că la vechii romani tocmai vîntul cel uscat se numea *alb*: „Notus a l b u s”, „a l b u s Iapyx” la Horațiu.

v. *Vînt*.

d) V i t e *albe* = cele mai trebuincioase omului.

„Dobitoace mai plăcute lui Dumnezeu sînt v i t e l e *albe*: boii și vacile, cărora — zice poporul — le-a dat Dumnezeu o zi în tot anul, spre Sf. Vasile, ca să vorbească și ele ca oamenii...” (S. Mindru, Iași, c. Iepureni).

„Boii și vacile se zic în genere: v i t e *albe*”. (A. Vasiliu, Iași, c. Poiene).

v. *Bou*.

e) P î n e *albă* = grînele cele de căpetenie.

„P î n e *albă* se zice în genere la grîu, orz, ovăs și sacară” (G. Bottez, Iași, c. Șipotete).

„Pe la noi toate cerealele se cheamă p î n e *albă*” (V. Florescu, Suceava, c. Ruginoasa).

Altceva în:

„Du-te la maica de-i spune
P î n e *albă* să frămînte
Și pe mine să mă uite...”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 283)

sau:

„P î t ă *albă* stă pe masă,
Cum îi pita mai frumoasă...”

(Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 119)

unde e vorba anume de „pain blanc”.

v. *Bucate*.

f) B a r b ă *albă* = bătrîn, ca la Plaut (*Bacch. V, I*): „Cano capite
496 atque a l b a b a r b a ...”

Pravila Moldov., 1646, f. 142: „de vreme ce va fi el cu toate bătrânețele și cu b a r b a *albă*, și de va fi bărbat și bun și întreg și simțiri și la minte, atunce de va greși, să va certa ca și un tânăr...”

Ca nume propriu, la 1593, sub Alexandru-vodă, ministru de finance în Țara Românească era boierul B a r b ă -*Albă* (*Cuv. d. bătr.* I, 258).

g) S ă p t ă m î n a *albă*, numită altfel „a b r î n z e i”, înainte de postul cel mare, cînd se poate mîncea l ă p t u r i.

Urechia, *Letop.* I, 108, ne spune că la 1434 bătălia la Dărmănești între cei doi frați Ilieș-vodă și Ștefan-vodă s-a dat „în s ă p t ă m ă n a *albă*, luni, în zi întâi a lui februarie...”

Data e foarte exactă, căci în 1434 Paștile cădeau la 28 martiu și, prin urmare, luna s ă p t ă m î n e i *albe* venea tocmai la 1 februarie.

h) P e ș t e *alb*. — v. *Albișor*.

i) C a l e a — *albă*, în unele locuri peste Carpați se cheamă așa ceea ce se zice mai obicinuit „cale-primară”. Budai-Deleanu (*Dict.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.): „c a l e -*albă*, der erste Weg den die Braut zum Bräutigam macht”.

v. *Cale*.

Pe a treia linie, epitetul aglutinat de *alb* e foarte des în nomenclatura topografică.

Un act moldovenesc din 1644 (*A.I.R.* I, 88): „... ȧasă în gura drumului și drept la f ă n t ă n a *albă* și într-o moviliță unde ȧaste drumul vechiu, și de acolo ȧarăși în p e t r i l e *albe*, de unde s-au început hotarul...”

v. *Balta-Albă*. — *Cetatea-Albă*.

Trecem la proverbi și locuțiuni proverbiale.

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 5: „Sănătatea-i ca o iapă *albă*, cum trece dealul, nu se mai vede...”

v. *Alba*.

„Bumbăcariul nu se uită cu ochi buni la ciinele *alb*” (Pann, III, 81), negreșit pentru că e mai frumos decît bumbacul.

I. Creangă, *Soacra cu trei nurori* (*Conv. lit.*, 1875, p. 283): „mai avea strinse și părăluțe *albe* pentru zile n e g r e e, căci lega paraoa cu zece noduri...”

„Bani *albi* de zile n e g r e e, arată ajutorul ce avem de la bani la vreme de nevoie” (Iordachi Goleșcu, *Conv. lit.*, 1874, p. 71; cfr. Jipescu, *Opincaru*, p. 30).

v. *Ban*.

Despre oameni cari se laudă cu frumusețea sau cu neam: „Zăpada *albă* o udă ciinii” (Pann, II, 129).

„Nu-i bine să te pui viziteu la cai *albi* și slugă la femei” (*Conv. lit.*, 1877, p. 375), sau: „să nu te blesteme cineva s-ajungi slugă la cai *albi* și stăpîn femeie s-aibi” (Pann, II, 52). Italienește se zice cu un alt sens: „Caval bianco e donna bella non è mai senza martello” (Brinkman, *Metaphern* I, 289).

„Îl cunosc ca pe un cal *alb*” (Pann, III, 19), fiindcă se zărește de departe. „De cînd lupii *albi*” (*Conv. lit.*, 1875, p. 340) = „niciodată”, lupii *albi* fiind atît de rari, încît franțuzește se zice: „dècrié comme le loup blanc”.

„A scoate cui va peri *albi* = a-l îmbătrîni.”

I. Creangă, *Povestea lui, Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 194): „duceți-vă de pe capul meu, că mi-ați scos peri *albi* de cînd ați venit...” 497

Alexandri, *Peatra din casă*, sc. 13: „Of! mi-o ieșit peri *albi* de cînd am fată mare...”

„Zile *albe* = viață fericită“, întocmai ca lătinește: „current a l - b u s que d i e s horaerque serenae“ (Silius, XV).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 30: „tot bine, tot vesele, tot zile *albe* duc...”

Basmul lui *Ionică Făt-Frumos* (S. Negoescu, col. ms.): „unchiașul, nemiavînd zile *albe* cu baba, a plecat...”

Basmul *Copiii văduvului* (Ispirescu, *Legende*, p. 383): „...nu știau ce să facă, ce să dreagă, ca să umble după placul ei, dară în deșert; nu mai aveau zi *albă*, căci ea se ținea mereu de cîra lor...”

Într-un cîntec poporan macedo-român (Dr. Obedenaru, col. ms., în Acad. Rom., p. 306):

„Toată bana și tricui,
D z i u ă *albă* nu-mi vidzui,
Tot ohtai și suschirai,
Tunusit me blăstimai...”

A. Pann, *Prov.* III, 133: „Așteaptă întii să vedem *alb* în căpistere...“, adică: să aibi răbdare pînă să se macine grîul și apoi să cază făina în lada morii (cfr. G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 57).

Dacă așteptarea e prea lungă, căci la moară se macină pe rînd, atunci se zice: „pînă să văz *albe* în căpeștere, mi-a ieșit părul pin căciulă“ (Baronzi, *Limba*, p. 62).

„*Alb* în căpeștere“ mai însemnează: cite ceva de hrană, abia cit să ajungă.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 229: „muncea să se răpuie, și-și ținea casa cu rostul ei, stropolind și deretecînd prin vecini; pleca din răvărsatul zorilor și se întorcea pe la amurg cu *alb* în căpeșterie: cu d-ale gurei pentru-nea, cu boabe pentru păsări...”

„Nici *albă*, nici neagră = sans rîme, ni raison“,

Jipescu, *Opincaru*, p. 42: „Nici *albă*, nici neagră, unde m-apucă de git, unde-și înhige labile în păru mieu neatins dă foarfică, unde mă târnuiește pin toată casa...”

Aceeași locuțiune cu o altă întorsătură:

„Văzînd ei aceasta, prea mult se mirară
Ș-au zis întru sine că-n zadar intrară;
Și neagră sau *albă* fără să vorbească,
Deteră să plece...”

(Pann, *Prov.* III, 76)

„A împleti coada *albă*“ (Baronzi, *Limba*, p. 46) = „à quoi bon? le jeu ne vaut pas la chandelle“.

„O să mă judec pînă în pînzele *albe*, se zice pentru cei ce mor prin judecăți“ (Iordachi Golesecu, *Conv. lit.*, 1874, p. 69).

Tot așa se zice: „mă voi lupta pînă-n pînzele *albe*“ sau: „voi ținea cu tine pînă-n pînzele *albe*“, adică: pînă la moarte, „pînza *albă*“ simbo-

498 lizînd mormîntul, ca într-un bocet din Moldova:

„P i n z a albă și frumoasă,
Frumoasă și de matasă,
Și scindură prea aleasă,
Să fie mortului casă...”

(Burada, *Datine*, p. 108)

„Îndată după moarte se anină un petec de p i n z ă albă în streșina casei, pe care se zice că șede sufletul mortului până la ducerea lui la groapă...” (Preut G. Vrinceanu, V. Tanasachi, Iași, c. Bivolari).

„Slove negre pe hîrtie albă” (Pann, I, 170) = scrisoare sau carte, o locuțiune comună mai tuturor limbilor.

Nic. Costin, *Letop.* II, 83: „(Nicolae Mavrocordat) au poroncit pe la zlotași să arunce năpăști pe oameni și pecetluituri albe n e s c r i s e fața omului...”

Din latinul *albus* = gr. *ἄλφος* numai românii au moștenit pe *alb*, reto-romanii pe *alv* și portugezii pe *alvo*; în celelalte limbi neolatine, afară numai doară de unele subdialecte, el a fost înlocuit prin derivate din vechiul german „blanch”; franc. *blanc*, ital. *bianco* etc.

Pe lângă o mulțime de derivate directe, unele foarte interesante, *alb* a intrat ca element principal în două cuvinte române: *s albă* = *ex-alba*, și *s albed*, trecut mai tîrziu în *s arb ed* = *exalbidus*.

În dialectul macedo-român: *albu*, la plural *alghi*; în cel istriano-român: *ab*, *abă*, *abi*, *abe*, și chiar diftongit: *oab*, *oabă* (I. Maiorescu). Proverb: „Și vaca neagra *ab* lapte are” (Strangford, *Letters*, 1878, pag. 261). La daco-români, în multe locuri se aude la plural masculin: *alghi*; în unele, prin fuziunea ambelor forme *albi* + *alghi* (cfr. *Cuv. d. bătr.* II, 218—19): *alghi*.

„Pe la noi se zice *alghi* = *albi*” (G. Pop, Făgăraș, c. Lisa).

„Poporul de aci rostește: doi *corghi* = *corbi*, trei boi *alghi* = *albi*...” (N. Isbășanu, Muscel, c. Albești).

v. *Cudalb*. — *Salbă*. — *Sarbed*.

Alb cu sensul de „blanc” foarte rar își asociază pe proteticul *d*. Nu în:

„Citu-i moșu de bătrîn
Tot ar mîncea măr din sîn;
Citu-i moșu *dalb* (= *de alb*) la plete
Totu-i stă firea la fete!...”

(Jarnik-Birsanu, 467)

dar în reduplicatul *alb-dalb*:

„Ea tot coasă și-nchindește
Și frumos mai potrivește
Într-un guler ș-o basma
Albă dalbă ca ziua...”

(Burada, *Călăt.*, 103)

v. ^{2,3}*Alb*. — *Bălan*.

²**ALB**, subst. masc. sing.; le blanc, couleur blanche. Adjectivul *alb* substantivat. „*Albul* ochiului = das Weisse im Auge” (Dr. Polysu); în portugeza: „alvo de olho” sau simplu: „alvo”.

I. Văcărescu, p. 41:

„Albul în negru să prefac
A ta poruncă este,
Și săvârșirea după plac
În grab' vrei, fără veste...”

Albul-o c h i l o r, pronunțat *dalbul-d o c h i l o r*, este numele unui cal năzdrăvan în basmele din munții Transilvaniei (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 8).

v. ¹*Alb.* — *Albuș.* — *Agerul-pământului.* — *Cal.*

³**ALB** s. **DALB**, -Ă, adj.; (personne) candide, chaste; (objet) resplendissant; (sentiment) réjouissant. Același cuvânt cu cele două precedente, dar dezvoltându-și nește sensuri cu totul independenți de noțiunea culorii.

La macedo-români, cînd mulțumește cineva unei femei, îi zice: „*albă* să hiî!” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., I, 354). Aceasta nu însemnează de loc: „să ai toate în bine” (Petrescu, *Mostre* I, 39), căci atunci s-ar potrivi și la bărbați, fără a se face o deosebire între sexuri. Urarea are aci un caracter distinctiv femeiesc. După cum cea mai frumoasă dorință pentru un bărbat este voinicia: „sois brave! courage!”, tot așa prin „*albă* să hiî!” se urează ceea ce este mai de dorit pentru o femeie: „sois candide! sois chaste!”

v. *An.* — *Mulțumesc.*

La Moxa, 1620, p. 352: „Parie văzu pre Elena muîaria lu Menelai, prea frumoasă și *albă*, deci o prea îndrăgi și puse ochii hitlêni spr-insa...” „cei doi adjectivi însemnează: „belle et c a n d i d e”, nu „belle et b l a n c h e”.

De asemenea în cîntecul poporan:

„Așa strig-o mîndruliță,
Albă fată f e c i o r i ț ă
Cătr-un voinic din colniță:
— Vere, vere, mila mea,
Însoară-te și mă ia...”

(Pompiliu, *Sibii*, 55)

sau:

„În căile lor ieșeau
Fete *albe* tinerele
Pe obraz cu lăcrămele...”

(*Ibid.*, 79)

Uneori poate să fie îndoială dacă *alb* însemnează „blanc” ori „candide”; de exemplu, într-un bocet din Moldova:

„*Alba* lună le zărea
„Și cu drag mi le privea...”

(Burada, *Datine*, p. 110)

În cele mai multe cazuri, *alb* „candide” își asociază pe proteticul *d* (v. ¹*A.* — ¹*D.*): *dalb*, și atunci confuziunea cu *alb* „blanc” se înlătură,

„Ochii cei vătămători
 Și de foc săgetători
 Înveliți să fie cu perdele a l b e,
 Să nu mai privească la obraze *dalbe*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 10)

În balada *Dobrișean*:

„O *dalbă* călugăriță,
 A l b ă , a l b ă la peliță,
 Neagră, neagră la cosiță,
 Sor cu vodă Ștefăniță...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 476)

se adaugă „a l b ă la p e l i ț ă”, pentru a se arăta anume că aci e vorba de culoare, căci de aimintrea într-un vers poporan se pot întrebuița ambele forme, *alb* și *dalb*, cu același înțeles de „candide”, după cum este în balada *Erculean*:

„O *dalbă* de fată,
 Albă, goală, toată,
 Vie și frumoasă,
 Dulce, răcoroasă...”

unde „*albă*, g o a l ă...” însemnează „candide, toute nue”.

„El de tînăr s-o-nsurat,
Dalbă fată ș-o luat,
 Pe sub soare
 Soață n-are...”

(Pompiliu, *Sibii*, 50)

Balada *Cucul și turturica*:

„Dulce turturică,
Dalbă păserică!”

Cu sensul de „resplendissant” în balada *Codreanul*:

„El în sin mîna-și băga,
Dalb de paloș că scotea...”

Balada *Doncilă*:

„Apoi adă-mi haine *dalbe*
 Cusute cu firuri a l b e,
 Adă-mi și armele mele
 Ce lucesc ca niște stele...”

Balada *Soarele și luna*:

„Haideți să ne logodim,
 C-amîndoi ne potrivim
 Și la plete și la fețe
 „Și la *dalbe* frumusețe...”

Cu sensul de „réjouissant“ în balada *Radu Calomfirescu*:

„Dar cînd fu despre beție,
Despre *dalba* veselie,
Iată, nene, că sosea
Și la domn ingenuchea
Radul din Calomfirești...“

sau:

„În codruțul cu izvoare
Și cu mîndre căprioare;
În codrul cu veselie
Și cu *dalbă* vitejie...“

(Jarnik-Birsanu, 290)

Cu diferitele sale sensuri, cari se-ncrucîșează și se amalgamează între ele, *dalb* este unul din cele mai frumoase cuvinte poetice în limba română. În proză mai că nu se întrebuițează; în graiul ordinar nu se aude niciodată.

v. ^{1,2}*Alb*.

⁴**ALB**, s.m.; t. de polit.: membre du parti conservateur. În opozițiune cu *roșu* = membru al partitei progresiste, *alb* este un termen politic nou, împrumutat din Franța, unde „*blancs*“ se numeau partizanii Burbonilor; totuși a devenit atît de poporan, încît nu va putea să dispară din grai.

v. ¹*Alb*. — *Roșu*.

¹**ALBA**, s.f. artic.; aube, aurore. Sinonim cu *zori* și *revărsat*. Vine din latinul vulgar *alba*, de unde de asemenea italianul, spaniolul și provençalul *alba*, portugezul și reto-romanul *alva*, francezul *aube*. S-a păstrat la noi așa-zicînd stereotipat în singura locuțiune: „a intrat *alba* în sat = s-a luminat de zi“, și-n construcțiunea „*alba zilei*“. De aceea e totdeauna articulat.

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 316): „Cînd se întoarse la frații săi, începuse a intra *alba* în sat. Sculați, fraților! — le zise el — că iată ne-a luat ziua de pe urmă...“

G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 57: „se spune somnoroșilor pe cari i-a apucat ziua *albă* dormind: scoală, mă, c-a intrat *alba-n sat!*“

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 33: „*Alba zilei* se împrăștie; o suflare de viață cleatănă ușor ramurile arborilor, scuturîndu-le d-o puzderie de ninsoare...“

Cu poeticul *d* (v. ¹*A*), *alba* „aurore“ figurează ca refren în unele colinde de Crăciun, în cari editorii pun adesea greșit „florile *dalbe*“. În popor se aude mai totdeauna la genitiv: „florile *dalbei*“, „les fleurs de l'*aube*“, adecă un fel de cîntece numite franțuzește *auba de*, spaniolește *albad*, portugezște *alvora da*, cîntate des-dimineață și cari scoală din somn.

În munții Neamțului:

„*Sculați, sculați* boieri mari,
Florile *dalbii!*
Că vă vin colindători,
Florile *dalbii!*“

Și v-aduc pe Dumnezeu,
Florile *dalbii*...”

(I. Verdeanu, com. (irligii)

În Dobrogea:

„Ici, Doamne, în ceste curți,
Florile *dalbei*!
Unde-s străini oaspeți mulți,
Florile *dalbei*!” etc.

(Burada, *Călăt.*, 38)

v. ^{1,2}*Alb.* — *Crepat.* — *Revărsat.* — *Zori...*

²ALBA, n. pr. fem.; Blanche. Ca nume propriu femeiesc, *Alba* corespunde numelui bărbătesc *Albul*, de asemenea articulat.

Pomelnicul mănăstirii Bistrița din Moldova, sec. XIV — XVII (ms., în Acad. Rom., p. 69): „Дошма и съп्राжница его *АЛБА*...”

Act modovenesc din 1581 (*Cuv. d. bătr.* I, 28): „am vândut nepotumiu lui Ignat Doboș și surorii sale *Albii* preutésii...”

Doina poporană:

„*Albo, Albo* de la munte!
Ce-ai pus fesciorul pe frunte,
Că ți-au ieșit vorbe multe...”

(Alex., *Poez. pop.*², 267)

v. ¹*Albul.*

³ALBA, s.f. artic.; rosse, terme comique pour désigner une jument. Se știe că la bătrînețe caii cu amestec de peri albi ajung a albi de tot. O iapă a l b ă, adecă bătrână, cînd nu mai trebuiește nimenui, o capătă săracul. De aci: *alba* = „*haridelle*”.

O anecdotă poporană din Moldova: „Un țigan avea o iapă a l b ă, care din întimplare a murit pe cîmp. Găsind-o moartă, țiganul a despoiato, hoitul l-a lăsat spre mîncare cînilor, iar pielea o duse acasă. Băiatul țiganului, vîzînd pa tată-său, începu a striga: Mamo-fa!

Albei noastre nu i-i îndămină,
Că-i aduce tetea pielea pe mîna!...”

(Tutova, com. Florești)

În locuțiunea proverbială:

„*Alba*-n car,
Alba sub car;
Alba e-n tot locul,
Seca-i-ar norocul!”

nu e de loc vorbă de „omătul de care se vaietă bietul țigan că l-a găsit golăneț și fără cojoc” (G.D. Teodorescu, *Proverbe*, p. 57), căci țiganul, cînd are un car, are și un cojoc, ci *alba* este tot o mărțoaică de i a p ă, care aci cade sub car, aci trebui dusă în car, nemaiputînd să se miște. 503

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 375): „... și apoi îndată da bici iepelor zicînd:

*Alba-nainte, alba la roate,
Oiștea goală pe de o parte,
Hii! opt-un cal, că nu-s departe Galații, hii!...*“

Despre un om prăpădit de nevoi: „E mîncat ca *alba* de ham“ (Pann, *Prov.* I, 146).

Cînd ni se urăște spunîndu-ne cineva mereu același lucru, se zice: „Tot *alba* în doi bani“ (*Ibid.*, III, 125), adică — după explicațiunea d-lui G.D. Teodorescu (*Proverbe*, p. 57) — „iapa a l b ă a țiganului, după care se tot ținea mereu un poznaș de român ca să i-o cumpere în doi bani“.

În balada din Bucovina *Ioniță și fata cadiului*, figurează iapa cadiului numită *Alba, Alba Arborencuța și Alba Alborea*:

*„De-ar trăi numai Alba,
Alba Arborencuța,
De mine el n-a scăpa...”*

Și mai jos:

*„Și pe Alba și-o lua,
Alba Arborencuța,
Și pe dînsa-ncălica...”*

Și-n fine:

*„Fiică, fiiculeana mea!
Iată Alba Alborea!”*

(Marian, *Bucov.* I, 148, 150)

Aci *Alborea* este vocativul: *albo rea!* = „méchante jument!“ de unde apoi *Arboreancă* și *Arborencuță* prin etimologie poporană de la *Arbore*, numele unui sat în Bucovina, unde se ține o herghelie a statului (Alth, *Hauptbericht f. Bucovina*, 1862, p. 139).

v ^{1,2}*Alb.*

⁴ALBA, n.pr. loc. f. artic. În districtul Putna, plasa Zăbrăuți, „*Alba* este pârîul cel mai mare ce dă în Șușița. El se formează din trei pârăie: *Alba*, Limpegioara și pârîul Virlanului din moșia Măreștii. Pe *Alba* sînt și două mori...” (I. Ionescu, *Putna*, p. 41).

v ¹*Alb.* — *Albeni.*

⁵ALBA. — v. *Acherman.* — *Albeni.*

ALBĂC, n. pr. loc. m.; nom d'un village roumain en Hongrie. Un sat în regiunea Bihorului, de unde s-au cules cîteva cîntece poporane (*Familia*, 1885, p. 573). Din a l b cu sufixul -a c.

În *Albac* se născuse vestitul Horia.

A. Odobescu, *Scrieri* III, p. 528: „în fundul cel mai adînc al văilor, 504 chiar la obîrșia Arieșului, zace *Albacul*, satul de naștere al lui Horia,

unde modesta lui căscioară țărănească încă și pînă astăzi se păstrează cu sfințenie de nepoții eroilor și martirilor de la 1785...”

v. -ac. — ¹Alb.

ALBANĂȘ s. **DALBANĂȘ**, s.m.; Albanais. În loc de arbănaș, sinonim cu arnăut, ne întimpină într-o colindă din Dobrogea:

„Se certa el cu turcii,
Cu turcii și cu frincii,
Să-i dea turcii vadurile
Și frincii corăbiile;
S-a certat,
Le-a luat,
De cea parte le-a cărat,
În cea parte-n *dalbanași*,
La oamenii groși și grași...”

(Burada, *Călăt.*, 80)

v. *Arbănaș*. — ¹Arnăut.

ALBÀSTRU, -Ă, adj.; 1. blanchâtre; 2. bleu, azuré; 3. figur.: malheureux, sinistre, funeste. Cu primul sens, care este cel fundamental, căci cuvîntul e format din a l b prin sufixul -a s t r u întocmai ca italianele „biancastro” din „bianco” (Cihac), ni-l dă *Lexiconul Budan*: „*Albastru*, ori din ce față trăgînd spre a l b, candicans, weisslich, hell, licht.” În dialectul macedo-român, *albastru* nu înseamnă pînă astăzi altceva decît „blanchâtre” Dr. Obedenaru, *Dict.*, ms., în Acad. Rom., I, 11); la noi însă acest sens a despărut aproape cu desăvîrșire din cauza numeroșilor sinonimi: a l b i u, a l b u i, a l b i ș o r, a l b i n e ț, a l b i o r, a l b i c i o s etc. În acest mod, sensul predominant a rămas: una din cele trei culori principale, între „galben” și „roșu”. Cînd se apropie de galben, e *albastru-verzu*; cînd se apropie de roșu, e *albastru-vioriu*. Între nuanțele *albastrului* este: c e a d i r i u și h a v a i. Sinonim cu v i n ă t = (lat. *venetus*), care totuși înseamnă numai un *albastru* mai închis.

v. *Ceadiriu*. — *Havai*. — *Vinăt*.

În *Inventarul mănăstirii Galata*, din 1588 (*Cuv. d. bătr.* I, 197, 199): „dvere de zarba *albastre*... zaveasă de taftă *albastră*... șirince de taftă *albastră* peste icoana... atlas *albastru*” etc.

Ion din St. Petru, *Alexandria*, din 1620 (ms., în Acad. Rom.): „era unele albe, altele negre, altele roșii, vinete, mohorite, *albastre*, galbine...”

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 16: „toată osebirea de a loră floare, din care unele adecă strălucindă în albă, altele în roșu, unele în galbănă și altele în *albastru*...”

A. Pann, *Prov.* III, 66:

„Îi făcu o haină-n spate
Cu peteci fețe schimbate,
Albastre, verzi, galbeni, roșii...”

În toate limbile, culoarea *albastră* se alătură cu fața c e r u l u i, de unde latinul „caerulus” sau „caeruleus”.

Alexandri, *Borsec*: „Cînd pămîntul este acoperit cu zăpadă, omul gîndește cu drag la frumoasele și călduroase zile ale verii, la iarba ce învioșă cîmpii, la frunzele ce împodobeau pădurile, la cerul *albastru*...”

Poporul însă îi caută paralelismuri mai ales pîntre flori.

„La ochi *albastri* se zice: doi ochi ca două viorele“ (D. Ionășescu, Iași, c. Movileni).

Ochi *albastri* ca viorica, ochi negri ca mura...“ (Iași, c. Copou).

Ochii *albastri* închiși, cînd se apropie de culoarea neagră, ca grecește în *κυανός*, se alătură de asemenea cu mura:

„Muierușcă din Brașeu!
Mur-*albastră*-i ochiul tău,
Care mă ucide rău,..“

(Alex., *Poez. pop.*², 53)

Cel mai răspîdit însă este paralelismul cu floarea cicioarei, „Cichoriu intybus“ sau „*Solsequium caeruleum*“.

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Ea are față albă de flori de lăcrimioare,
Și ochi cerești, *albastri* ca floarea de cicoare...”

v. *Cicoare*. — *Mură*. — *Vioarea*.

Țărancele române sînt meștere a face pentru țeseturile lor, din ingrediente vegetale, minerale și altele, cele mai frumoase nuanțe *albastre*, pe cari le numesc: *albastru-închis*, *albastru-deschis*, *negru-albastru*, *întunecat-albastru*, *mieriu-albastru*, *albastru-negriu*, *albastru-muriu*, *albastru-rînduniu* etc.

v. *Albăstreală*.

Din medicina poporană:

Floarea Copilul, *Însemnare pentru cîte doftorii*, 1788 (ms. în Arh. Stat.): „Pentru junghiu să cumpere mărgelușe *albastri* mici, să le piseze, să bea cu rachiu de drojdii...”

În poezia poporană se invoacă adesea „floare *albastră*“ sau „foaie *albastră*“, dar fără vreun caracter simbolic.

„Foicică, foaie-*albastră*!
Ce mi-e drag pe lumea asta?
Numai calul și nevasta!...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 294)

„Floritică-n foi *albastră*!
Păcat de dragostea noastră,
Că e lumea rea și hoată,
Umblă-n față să ne-o scoată...”

(Alex., *Poez. pop.*², 278)

„Floritică, floare-*albastră*
Răsărită-n calea noastră,
Nălțișoară, subțirea,
Tocmai de potrița mea...”

(*Ibid.*, 403)

„De la deal de casa noastră
Este-o floritic-*albastră*...”

(Marian, *Bucov.* II, 179)

„Să samene în grădină
Garofele și sulcină,
Sub fereastră
Floare-albastră...”

(*Ibid.*, II, 131)

Afară de „floare-albastră = Iris germanica“, cuvîntul intră ca epitet constant în:

„peatră-albastră, numită și „peatră-de-briie“ (Marian, *Chromatica*, p. 10), nemțește „Blaustein“;

„bubă-albastră, la încheieturile degetelor“ (P. Sălăgianu, Neamț, com. Hangu).

Una din cele mai interesante moșteniri din vechea Romă este groaza românului pentru *albastru*. Cîteodată, nu-i vorbă, îi plac ochii *albastri*, dar numai atunci cînd și dînsul îi are, ca în doina:

„Lelițo cu alunei,
Nu căta la doi, la trei,
Ci cată la ochii mei,
Că-s *albastri* ca ș-ai tăi...”

(Alex., *Poez. pop.*², 344)

sau după povestea vorbeii: „cînd nu sînt ochi negri, săruți și *albastri*“ (*Conv. lit.*, 1877, p. 177).

De aîmintrea, o credință foarte răspîdită la români este că ochii *albastri* deochie.

„Oamenii cei mai răi de deochi sînt acei cu ochi *albastri*“ (D. Cerbulescu, Mehedinți, c. Rudina).

„Se crede că deoache numai oamenii cu ochi *albastri*, cari sînt născuți strigoi, adecă la naștere ies cu un fel de tichie pe cap, pe care îndată o apucă cu mîinile și o trag la gură ca să o mănince; mîncînd acea tichie, rămîn strigoi în toată viața și deoache orce ar vedea și or de ce s-ar mira“ (C. Corbeanu, Olt, c. Alimănești).

O ființă nenorocită este „pasere *albastră*“:

„Hiș, hiș, hiș pasere-*albastră*,
Ce-mi bați noaptea la fereastră?...
— Mamă, stăi nu mă hiși,
Pînă nu m-oi jelui!
Lasă-mă să-ți povestesc
Al meu chin și cum trăiesc...”

(Marian, *Bucov.* II, 26)

„Cînd curcubeul e mult roșu, poporul crede că va fi mult vin; cînd e mult verde, va fi mult griu; cînd e mult *albastru*, va fi multă secetă și moarte“ (T. Sebeșanu, Dîmbovița, c. Poiana-de-Sus).

„În i m ă *albastră* are omul cînd e trist, mîhnit, cînd pe dînsul nu-l mîngăie nemic din frumusețile ce-l înconjură. Doinele sînt c i n t e c e d e i n i m ă *albastră*“ (M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni).

„Cîntă-mi d e i n i m ă *albastră*, vrea să zică: cîntă-mi de jale“ (G. Căderea, Neamț, c. Buhalnița; T. Popovici, Iași, c. Cucuteni).

Față cu acest caracter funest atît de pronunțat al culorii *albastre* la români, e peste putință de a nu ne aduce aminte trăsura identică în 507

vechiul simbolism italic. La romani se puneau pe morminte cununi *albaștre*:

„... stant Manibus arae
Caeruleis moestae vittis atraque cupresso...”

(Virg., *Aen.* III, 64)

Albaștră era luntrea pe care călătoreau sufletele morților: „caerulea puppis Charontis“ (*ibid.*, VI, 410). Șerpi *albaștri* „caerulei angues“ încolăceau capetele furiilor (Virg., *Georg.* IV, 482). În fine, doliul la matroanele Romei nu era negru, ci *albaștru*: „feminas olim in luctu, purpurea veste deposita, caeruleam sumpsisse“ (Serv., ap. Forcellin., v. *Caeruleus*). Iată de unde la noi: i n i m ă *albaștră*, c u r c u b e u *albaștru*, p a s e r e *albaștră*, o c h i *albaștri*, pretutindeni *albaștru* ducînd întristare, boală, secete și moarte. Cuvîntul latin s-a înlocuit printr-o formațiune romanică, dar străbuna idee a rămas cristalizată.

Un alt motiv, probabil scandinav, trebui să aibă o asociațiune de idei aproape identică în limba engleză: „blueboy (băiat *albaștru*) = orfan“, „bluedevis (draci *albaștri*) = mîhnire“ etc.

v. ^{1,2}*Albaștre*. — *Albăștrel*. — ¹*Albăștrec*. — ²*Albăștrime*.

¹**ALBĂȘTRE**, s.f. plur.; habits de couleur bleue, habits azurés, port bourgeois ou noble. „Îmbrăcat în *albaștre*“ vrea să zică: c i o c o i e ș t e și chiar în genere: o r ă ș e n e ș t e, adică altfel de cum se poartă țărănul. Se vede că-n trecut, în hainele claselor superioare ale societății, predomină culoarea a l b a ș t r ă, tocmai cea mai antipatică poporului român.

Jipescu, *Opincaru*, p. 10: „Negustoru, boieru, dregătoru, adicătele alde ai îmbrăcați în acre, în *albaștre*...“, unde „acre“ figurează numai ca un fel de comentariu poporan la *albaștre*.

v. *Acru*.

În cunoscutul cîntec *Cine bate la fereastră*, bărbatul muștră pe nevasta că primește „om cu haină a l b a ș t r ă“, căci e „bătaie c i o c o i a s c ă“ (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 340).

v. *Albaștru*. — *Albăștrel*. — ¹*Albăștrec*. — ²*Albăștrime*. — *Burtăverde*.

²**ALBĂȘTRE**, s.f. plur.; t. de méd. pop.: sorte d'herbe médicinales.

„*Albaștre* se numesc un fel de buruieni bune pentru c e a s - r ă u...“ (P. Boreanu, Covurlui, c. Bujor).

„Ceas-rău“, literalmente „malheur“, „mala-hora“, se cheamă în popor pleurezia. Contra acestei boale, babele din Moldova obicinuesc, pe lîngă descîntece, tot leacuri *albaștre*, precum o fierătură din floarea a l b a ș t r ă a „losnicioarei“ sau „viței evreului“ (*Solanum dulcamara*) și scrobeală a l b a ș t r ă în rachi (S.F. Marian, *Descîntece*, p. 76).

v. *Babă*. — *Boală*. — *Leac*.

ALBAȘ, n. pr. masc. Între mai mulți locuitori din Suceava, în două acte din 1610 se menționează *Albaș* „fost staroste“ (*A.I.R.* III, 205, 207). Din a l b prin sufixul -a ș.

ALBATĂRIȚĂ, s.f.; t. de méd. pop.: sorte de plante medicinale. „*Albatariță*, se spală la ochi cei ce au albăță” (I. Nour, Bîrlad).

v. ²*Albeață*. — *-ariță*.

¹ALBĂSTREA. — v. *Albăstrel*.

²ALBĂSTREA (plur. *albăstrele*) s. ALBĂSTRITĂ (pl. *albăstrițe*), s.f.; t. de botan.: 1. *Centaurea cyanus*, bluete; 2. *Campanula trachelium*, campanule. Cu ambele sensuri, cuvîntul e cunoscut mai cu seamă în Moldova (Alth, *Hauptbericht f. Bucovina*, p. 87, 94).

v. *Clopoțel*. — *Floarea-griului*. — *Ghioc*. — *Zglăvoc*. — *Vinețea*...

¹ALBĂSTREALĂ, s.f.; aspect bleu, étendue azurée. — v. ¹*Albăstrime*.

²ALBĂSTREALĂ (plur. *albăstrele*), s.f.; t. d'industr. pop.: l'ensemble d'ingrédients employés pour faire prendre la couleur bleue aux tissus. Văpsea făcută de țărance pentru a da față albăstră țesuturilor. Poporul cunoaște mai multe mijloace de albăstri, dobîndind tot felul de nuanțe prin imbinarea diferitelor ingrediente, precum: peatră-acră, peatră-albastră, apă tare, usuc, lemn-cînesc, borș, zer etc. Amăruntele sînt descrise de S. F. Marian (*Cromatica*, p. 24—27).

v. *Albastru*. — ²*Albăstresc*. — *Alesătură*.

ALBĂSTRĒL, ALBĂSTREA, adj.; bleuâtre, bleuete. Diminutiv din albăstru.

Poezia poporană pune pe *albăstrel* mai pe jos de roșior și de gălbior. Așa, în balada *Bogdan*:

„Cum era și nuntașul,
Așa-i da și postavul:
De era el nălțișor,
Îi da postav roșior,
Să fie strălucitor;
De era el medior,
Îi da postav gălbior,
Ca să-l prinză binișor;
De era el mititel,
Îi da postav *albăstrel*,
Ca să se mindrească-n el...”

v. *Postav*.

Într-o doină din Ardeal, fata cu epitetul de „floricică *albăstrea*” nu pare nici ea a fi tocmai ceva de soi:

„Mîndră mîndruleana mea,
Floriciică *albăstrea*,
De ai gînd să ne iubim,
Vină-n crișmă să bem vin...”

(Jarnik-Bîrsanu, 388)

v. *Albastru* — ¹*Albastre*. — ²*Albăstrea*. — *-el*.

¹ALBĂSTRĚSC (*albăstrit, albăstrire*), vb.; avoir un port bourgeois ou noble, par opposition au port campagnard. Pentru săteanul român, *albăstre* toți acei cari, deși români sau creștini, totuși apasă poporul de la țară.

Cîntec hoșesc:

„Dragul meu colnic cotit
Și de frunză năsdit;
Cînd văz c i o c o i *albăstrind*,
Mă fac broască pe pămînt,
Cît un pușor de lup,
Și case gura să-l îmbuc...”

(Preut G. Brebei, Prahova, c. Brebu)

Într-o altă variantă:

„Unde văz c i o c o i pe drum
Și mi-l văz mai *albăstrind*,
Mă fac broască pe pămînt,
Numai cît un pui de cuc
Și iau pușca să-l împușc...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 293)

Participiul trecut *albăstrit*, întrebuițat ca adjectiv, e sinonim cu c i o c o i t.

Jipescu, *Opincaru*, p. 85: „Să-mpănăm așa dară orașili noastre-nstreinite cu rumâni neași; să mai rumânim odățică țara *albăstrită*...”

v. ¹*Albastre*. — *Albăstrel*. — ²*Albăstrime*.

²ALBĂSTRĚSC (*albăstrit, albăstrire*), vb.; bleuir, rendre bleu ou bleuâtre. A da unui ce o față a l b a s t r ă. Se întrebuițează mai cu seamă în industria poporană.

S. F. Marian, *Cromatica*, p. 26: „Unele românce fac a l b a s t r u și cu lemn-cînesc. Pun adecă lemn de acesta într-o căldare cu apă la foc și-l lasă să fearbă pînă ce iese tot suc dintr-însul. După ce a fert deajuns, scot beldiile din căldare afară, iară în locul lor toarnă peatră-albastră, care a fost de mai-nainte muiată în rachi. Deodată cu turnarea acestei petre pun acuma și părul sau scutul ce vor să-l *albăstrească*, lăsîndu-l innuntru să fearbă ca la jumătate de oară. La jumătate de oară îl scot apoi gata *albăstrit*...”

Cuvîntul însă circulează și-n afară din sfera industrială.

Pelița omului se *albăstrește* cînd se străvăd vinele obrazului, fie de slăbiciune sau de boală. Într-un descîntec „de beșică” din Bucovina:

„Nu ustura,
Nu săgeta,
Nu giunghiè,
Nu săbiè,
Nu roși,
Nu *albăstri*...”

Albăstrire în acest sens nu este tot una cu *învînătățire*, care se întâmplă chiar la oamenii cei mai sănătoși când capătă *vînătăi* prin lovire sau când se fac *vineți* de furie reținută.

v. *Albăstrui*.

Laptele se *albăstrește* când se ia spuma dasupra sau când își pierde puterea. Într-un descîntec merită a „întoarce laptele“:

„Mana luatui-o,
Lapte *albăstritu*-i-o,
Untu albitu-i-o...”

(*Ibid.*, p. 137)

v. *Albastru*. — ²*Albăstreală*.

¹**ALBĂSTRÎME**, s.f.; aspect bleu, étendue azurée. Fața *albastră* a lucrurilor.

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Plutind sub cer albastru pe-a mării *albăstrime*,
Vezi tu colo, în zare, colo pe-o înălțime
Acel palat de aur...”

Aproape cu același sens se poate zice *albăstreală*.

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 233: „în fund de tot, înălțindu-se în *albăstreală* înnegurată a cerului, se perdeau culmile păduroase ale Steșicului, învăluite în umbre viorii, civite și negre...”

Totuși *albăstrime* înseamnă un *albastru* mai adînc sau mai des decît *albăstreală*.

v. *Albastru*. — *-eală*. — *-ime*.

²**ALBĂSTRÎME**, s.f. coll.; gens habillés en bleu; bourgeois ou nobles, en opposition aux villageois. Sinonim cu *ciocoi me* din punctul de vedere al țaranului.

Jipescu, *Opincaru*, p. 63: „Nu pricepi că multă *albăstrime* te socoțește ghită-ncălțată, și d-ai-a te robiește mereu?...”

v. ¹*Albastre*. — ¹*Albăstresc*. — *-ame*.

^{1,2}**ALBĂSTRÎRE** } v. — ^{1,2}*Albăstresc*.
^{1,2}**ALBĂSTRÎT** }

ALBĂSTRÎȚĂ. — v. ²*Albăstrea*.

ALBĂSTRÎU, -IE, adj.; bleuâtre. Sinonim cu *albăstrui*.

Costachi Stamate, *Muza I*, 281:

„Iată se urcă luna în carul de lumină
Pe *albăstria* boltă a cerului senin;
Razile ei sînt blînde, lumina ei îi lină,
Ea mîngăie ș-alină a omului suspin...”

v. *Albăstrui*.

ALBĂSTRŪI, -ŪIE, adj.; bleuâtre. Formă întrebuințată mai mult în Țara Românească, pe cînd în Moldova se preferă *albăstriu*.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultânica*, p. 9: „Părul lins, cu unde *albăstrui*, îl poartă-n tîmple, așa a apucat de la mă-sa și mă-sa de la mă-sa...“; și mai jos, p. 58: „...cu pielea de pe față așa de subțire, încît i se numărau vinele *albăstrui* urzite în curmezișul tîmplelor...“

v. *Albastru*. — *-iu*. — *-ui*.

ALBÎU -ÎIE, adj.; blanchâtre. Sinonim cu *albior*, *albineț*, *albișor*, *albuț* etc., dar cu o nuanță augmentativă, nu deminutivă.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 19 b (Genes. XXXI, 12):

„...caută cu ochii tăi de vedzū
pârcii și arețâi cum să sue pre oi
și pre capre, *albâi* (АЛБАИ) și pestrițū și
cenușii stropițū...“

„...vide hircos et arietes ascenden-
tes super oves et capras, sub al-
bos et varios et cineritios sparsos...“

Femininul *albîie* ca nume de localitate: într-un act moldovenesc din 1615 (*A.I.R.* I, 158), satul Doljeștii din districtul Roman e pus pe apa *Albăia* (АЛБАИА).

v. *Alb*. — *-iu*.

ALBÎIA, n. pr. loc. f. — v. *Albiu*.

1ALBE, s.f. plur.; habits blancs, linge. Se presupune *haine* sau *rufe* (Sava Bărcianu). „*Albe*, veșmînt *alb* de in sau de cînepă, cămeașă etc.“ (*L.M.*). „Românul se îmbracă în *albe*, ungurul în *negre*“, îmi spunea un moț de la Abrud. În medio-latina, *alba* = o îmbrăcăminte a preuților, a copiilor botezați, dar și a mirenilor: „laici cum *albis* induuntur“ (Du Cange).

v. ^{1,2}*Alb*. — *Albitură*.

2ALBE s. ALBELE, s.f. pl.; t. de mythol. popul.: 1. fées bienfaisantes chez les Daco-roumains; 2. fées malfaisantes chez les Macédo-roumains.

v. ²*Albul*.

ALBEALĂ (plur. *albele* s. *albeli*), s.f.; fard, cosmétique destinée à blanchir le teint. Un suliman *alb* se zice *albeală*, „rumeneală“ un suliman „roșu“, ambele cuprinzîndu-se sub termenul generic de *dres* sau de *foițe*. Se întrebuințează mai mult la plural.

A. Pann, *Prov.* I, 172:

„Surda ostenești tu, babă, cu ale tale *albeli*,
În deșert sint și degiaba *foițe* și *rumeneli*...“

O doină din Transilvania:

„Vai, mîndruță, albă ești,
Albă ești, frumoasă ești,
Dar ești albă de *albele*,
Roșie de r u m e n e l e !...“

(Jarnîk-Bîrsanu, 438)

Uneori se zice a l b e ț e în loc de *albeli*.

„Eu știu numai de la fețe zbîrciturile să trag,
Să dau rumeneli, a l b e ț e, și încolo nu mă bag...“

(Pann, I, 178)

v. ¹*Albeață*.

¹ALBEAȚĂ s. ALBETE, s.f.; blancheur. Însușirea lucrurilor albe. Latinul *albities*, vulgar *albitia*.

Sinonim cu *albime* și cu *albicione*, cari însă circulează mai rar și se întrebuițează într-un sens absolut, pe cînd *albeață* e des în circulațiune și are diferite nuanțe ca și *alb*.

Boliac, *Fata de țigan*:

„Vedeți cit e de slabă și cit e de frumoasă!
Ce galbenă *albeață!* și talia ei trasă
Poți s-o cuprinzi în mini...“

Balada *Fulga*:

„Foaie verde ismă creață,
Nu mi-e ceață negureață,
Ci mi-e numai d-o *albeață*,
Că-n cornul Buzăului
Și-n susul Călnăului
Scos-a Costea o i l e...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 509)

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 374): „...*albeața* iepelor — zicea el — îi slujea de fanar noaptea la drum...“

„Ce folos de multă *albețe*, dacă n-are un vino-ncoace“ (Pann, II, 129).

„La 1 martie se leagă copiilor la gît un ban cu ațe roșii și albe, pe care-l păstrează pînă ce vin barzele, și atunci îl leapădă zicînd: „na-ți n e g r e ț i l e și dă-mi *albețile*...“ (G. Eftușescu, Dobrogea, c. Ciobanu).

²ALBEAȚĂ. — v. *Albeală*.

³ALBEAȚĂ (plur. *albețe*), s.f.; t. de méd.: taie blanche dans l'oeil, cataracte. Întunecarea luminei ochiului, formîndu-se ca o perdea, care împedecă străbaterea razelor. Se rostește mai adesea *albață*. Nu vine din *albeață* = lat. *albities*, ci este o formațiune analogică din adjectivul *albat*, plur. *albați* = (oculus) *albatu*s, 513

(oculi) albat i. Forma organică e *albat*, conservată în albat a-riță, numele buruienei contra acestei boale, compus din *albat* și sufixul -a riță, întocmai ca „limbricariță” = limbric-ariță”, numele săminței contra limbricilor.

v. *Albatariță*.

Lexiconul Budan distinge: „*Albeața* cea din afară, cataracta, der graue Staar; *albeața* cea dinlăuntru, gutta serena, der schwarze Staar.“ În cazul dentii se mai zice: a p ă - a l b ă; în cazul al doilea: a p ă - n e a g r ă; termenul *albeață* le cuprinde pe amândouă.

Mitropolitul Veniamin, 1815 (*Uricar VII*, 69): „...cluceru Dimcea, pisaltul Mitropoliei, pătimește de ochiul stîng, încît au început cu totul a nu vede, și după cercetarea ce au făcut pe la doftorii de aici și la cei ce ar ave oareșcare cunoștință de ochi, i-au zis că aceia ce i-au acoperit chiar lîntea luminei ochiului, fiind puțin cam albă, nu este *albeață*, ce unii zic a p ă - a l b ă, iar unii zic a p ă - n e a g r ă; s-au pogorit din pricina răcelei printre pelița ochiului și i-au acoperit lumina...”

v. *Apă*.

Poporul atribuie *albeața* răutății ielelor numite „Vintoase” și „Frumoase”:

„L-o tilnit Vintoasele
Și cu Frumoasele,
Din față l-o tilnit,
De pămînt l-o trintit,
Gros-negru l-o făcut,
Cu țărână l-o acoperit,
Albețe-n ochi i-o băgat...”

(Marian, *Descintece*, p. 1)

Contra ielelor se invoacă zînela cele bune „surori ale soarelui”:

„Curățiți *albața* albă,
Albața neagră,
Albața roșă,
Albața de 99 de feliuri,
Albața de 99 de chipuri...”

sau:

„*Albață* ghimpoasă,
Albață lăcrămoasă,
Albață cu mirări,
Albață cu scăpărări...”

(*Ibid.*, 4, 14)

sau:

„*Albeața* prin potcă,
Albeața prin rîhnă,
Albeața prin strîgore,
Albeața prin diochi...”

Descîntecul are puterea de a face:

„Să nu rămîie *albață*
Nici ceață,
Nici pohoială
Cît un fir de mac uscat
În patru despîcat...”

(Marian, *Desc.*, p. 12)

Dacă însă nu se descîntă cite de nouă ori în nouă zile, atunci — după expresiunea poporului — „*albața* iarăși se a r u n c ă pe ochi”.

Afară de descîntece, medicina poporană mai cunoaște o mulțime de alte mijloace, unele foarte ciudate.

Floarea Copilul, *Insemnare pentru cite doftorii*, 1788 (ms., în Arh. Stat., p. 7—8):

„Pentru *albață*, burete de soc să-l usuce bine, apoi să-l piseze și să-l cearnă pă dosul sitei de 9 ori și să-l sufle în ochiu miercurea și vinerea dimineața;

„Pentru *albață* de multă vreme, să caute furnici de cele mari de copaț și să le ia oaole și să le bage într-o sticlă de 50 de dramuri și să le umple și să o astupe bine la gură și să o bage într-o pită mare crudă și să o bage în cuptor să să coacă bine, și scoțând pita să desfacă și să ia sticla, și ce va rămănea în sticlă să lase să să răcească, și apoi să pice în ochiu câte o picătură dimineața și seara până îi va trece, măcar să fie veche de 56 ani;

„Pentru *albață* să ia vin albu de o para și să caute o căldare sau tinjire noao nespoită și să pue vin într-ânsa, apoi să șază 60 zile, și să pice seara și dimineața o picătură...”

„*Albeața* n e a g r ă = goutte sereine, amaurose; a tăia *albața* ochiului = abattre la cataracte“ (Pontbriant).

v. ¹Alb. — ⁴Albeață. — Albugine.

⁴ALBEAȚĂ (plur. *albețe*), s.f.; t. vétérin.: dragon, cataracte des animaux domestiques. O boală a vitelor cornute și a cailor, analoagă cu a l b e a ț a la om.

„Boii și vacile, cari capătă la vreun ochi *albață*, se vindecă prin aceea că pun la ochiul cu *albață* unt proaspet amestecat cu sare ordinară sau cu ochi de sare (kristallisiertes Steinsalz) și freacă apoi ochiul, sau și numai prin aceea că stupesc în ochi și apoi îl freacă“ (*Familia*, 1878, p. 496).

Floarea Copilul, 1788 (ms., în Arh. Stat., p. 20): „Pentru *albață* de vite iaste foarte bun coajă de stridie de mare, să piseze foarte bine și să o cearnă și să-i sufle în ochiu miercurea și vinerea, că trece. Pentru *albață* la cal să caute lemn de mestecăn și să-l găurească cu sfredelul, și să umple gaura cu sare, și să arză lemnul în foc cu tutul, și să piseze ce va rămănea și să-l cearnă și să sufle în ochiu vinerea dimineața...”

În popor se rostește adesea *albează*, care este și forma cea organică, cu sufixul -z ă ca în g ă l b e a z ă, numele „gălbînării“ la oi. În acest mod *albață* = *albează* la vite și a l b e a ț ă = a l b a - t u m la oameni sint două cuvinte cu totul diferite între ele sub rapor-

tul morfologic, ambele diferind totodată de *albeață* = *albitiem*.

v. ^{1,3}*Albeață*. — *-ză*.

ALBED, -Ă, adj.: blanchâtre. Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.): „*Albedu, albedă, weiss, weisslich*“. Latinul *alb idus*. Din compusul *ex albidus* derivă *salbed*.

v. ¹*Alb*. — *Salbed*.

¹**ALBÈI**, adj. et subst.; vieillot, ayant l'air vieux. Bătrînel sau om cu păr alb.

În balada din Ardeal *Chiva*:

„Duminica dimineață
Chivei îi sosea pe ceață
Vre cincizeci de călărași
Și cu doi *albei* de nași...“

(G.I. Bibicescu, *col. ms.*)

Din alb, cu același sufix ca în *holtei*.

v. ^{2,3}*Albei*. — *-ei*.

²**ALBÈI**, s.m.; chien de berger, blanc et de petite taille. Din alb, prin același sufix ca în *cotei* și *grivei*, alte două numiri de câine.

„La ciobani, cîinii albi cu păr mic se cheamă *albei*...“ (S. Liuba, Banat, c. Maidan; T. Crișianu, c. Cugieru).

v. *Cotei*. — *-ei*.

³**ALBÈI**, s.n.; t. de botan.: chien-dent pied-de-poule, *Panicum dactylon*. Un fel de iarbă cu o față albicioasă, de unde-i vine și numele de *albei*, nemțește „*weisser böhmischer Schwaden*“ (Nemnich), avînd un trunchi subțire și tare cu spicul ramificat ca și cînd ar fi nește degete, ceea ce a făcut să i se zică „*daktylon*“, „*digitaria dactylon*“ etc.

„*Albeiu* se taie foarte greu la coasă, și cosașii la tocmeală întrebă dacă finul are *albei*...“ (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

v. ²*Albei*. — *Costrei*. — *Iarbă cîinească*. — *Opsigă*...

ALBELE, n. pr. loc. f. plur. artic. Mai multe localități române poartă numele de *Albele*, în care se subînțelege „*petre*“, „*ape*“, „*case*“ sau alt substantiv dispărut cu timpul: *Albele*, munte în Neamț; *Albele*, pădure în Vlașca; *Albele*, două sate în Bacău (Frunzescu, *Dicț. top.*, 3).

v. ⁴*Alba*. — *Albeni*. — *Albești*...

ALBÈNI, n. pr. loc. plur. m. Numele topic *Albeni*, după cum se cheamă cîteva sate (Bacău, Vlașca, Gorj), presupune pe oameni veniți din alte localități numite *Albul*, *Alba* sau *Albele*.

v. *-eni*.

ALBESC (*albit, albire*), vb.; blanchir, devenir blanc. A face alb sau a se face alb. Se întrebuințează mai ales cu sensul latinului albescō, de ex.: *albește* părul = albescit capillus (Horat.), *albesc* pennele = albescunt pennae (Plin.) etc.

Dicționar bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, pag. 422): „Albăsc. Albescō“.

Balada *Vilcan*:

„De bărbați să n-aveți parte
Zece ani și jumătate,
Pinza vi se-n gălbenea scă,
Florile vi se-n egra scă,
Păru-n cap vi se *albească*...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 551)

Se zice *albesc* și în *albesc* sau *nălbesc*, dar forma simplă, fără element prepozițional, e mai elegantă.

Dosofteiu, 1680, ps. L:

„...spăla-mă-veî, și mai multă de- câtă omătulă <i>albi</i> -mă-voî...“		„...lavabis me et super nivem de <i>albabor</i> ...“
--	--	---

unde la Coresi, 1577: *inălbimă-voiu*, iar la Silvestru, 1651: „*nălbimă-voiu*.“

În aceeași baladă *Vilcan*, după cum a publicat-o Alexandri, o binecuvîntare cătră fete:

„Lucrul vostru să sporească,
Pinzele să se-nălbenea scă,
Cum e coala de hirtie
Și floarea de iasomie...“

iar mai jos ca blăstem:

„Lucrul să nu vă sporească,
Pinzele să nu *albească*.
Ci la soare să-negrească
Și la vînt să putrezească...“

Totuși ca verb activ se zice mai mult *nălbesc* cu derivatele *nălbitor* și *nălbitoare*, *nălbitură*, *nălbitorie*, iar *albesc* circulează aproape totdeauna ca verb neutru; de exemplu: „*nălbeste* părul“ însemnează „il teint les cheveux en blanc“, pe cînd „*albește* părul = les cheveux deviennent blancs“.

O doină din Ardeal:

„Ba eu, bade, n-oi veni,
Că n-am pinză de-a *nălbii*,
Nici povești de-a *povesti*...“

(Jarnik-Birsanu, 233)

Ca activ și ca neutru, în aceeași poezie de Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

„Casa p-o multe clădită,
Singură cîmpul dîmnind,
De umbră neocolită
O vezi în aer *albind*...“

iar mai jos:

„Și cînd lun-argintuită,
Albind iarba de pe vale,
Ieșea lină, ocolită,
De stelele curții sale...”

Neutrul *albesc* e mai cu deosebire des în privința părului.

Basmul *Tinerețe fără bătrînețe* (Ispirescu, *Legende*, p. 9): „supărat, plecă înainte, fără a băga de seamă că barba și părul îi *albise*...”

O doină muntenească:

„Mustăcioara-mi se lungește,
Fața mi se-ngălbenește,
Păru-n cap mi se *albește*...”

(G.D. Teodorescu, 327)

Chiar fără a se menționa p ă r u l, De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p 200: „o trece ș-asta, că nu una am văzut eu de cînd am *albit*...”

În loc de simplul *albesc* „je vieillis“ e mai puțin corect reflexivul „m ă *albesc*“, ca la A. Pann, *Moș-Albu I*, 39:

„Căci cînd plecai eram tînăr, ș-acum am îmbătrinit,
M-am *albit* de griji, necazuri, și fața mi s-a zbiruit...”

La I. Văcărescu, p. 332:

„D-odată calu se încordează,
Ș-aruncă-n lături, se spăimîntează!
Se zvîrcolește! de fric-a multă
Nici bold, nici glasu nu-mi mai ascultă.
Ager descalec, văz jos turtită
Albind o trîmbă învăluită!...”

albește nu însemnează „devenir blanc“, ci „paraître blanc“.

Formele *albesc* și *albez* figurează una lîngă alta la Boliac în *O dimineață pe malul lacului*:

„Gâlbuia auroră de purpură urmată
Albește înverzita dumbravă de anin,
Și stele licurinde abia se mai arată
Prin umbrele ce noaptea păstrează în senin.
În lacul de-nainte-mi un cer se adîncează
Și lasă pe oglindă-i abia a mai luci
Făcliile murinde sub pînza ce *albeză*
Al nopții întunerec ce-ncepe a fugi...”

Forma *albez*, cu derivatele *albat* și *albare*, aproape despărută din grai, reprezintă pe latinul activ *albare*.

Participiul trecut *albit*, ca adjectiv, în balada *Oprîșanul*:

„Iar înîntu o bătrînă
Cu-o icoană sfîntă-n mină
Și cu haine mohorîte
Și cu pletele *albite*...”

Gr. Alexandrescu, *O impresie:*

„Puțini erau la număr ostașii României,
Dar cînd ale lor cete pe luciul cîmpiei
Semeț înaintară cu pas răsunător,
Din sulite, din coifuri, din armele *albite*,
Cînd soarele în unde, în raze aurite
Lumina își răsfrînse pe steagul tricolor...”

v. *Alb.*

ALBESC, -**EASCĂ**, adj. patronym.; appartenant à ou descendant d'une personne nommée *Alb*. — v. *Albești*.

ALBÈȘTI, n. pr. loc. plur. m. O mulțime de sate în întreaga Românie poartă numele de *Albești*, plural de la patronimicul *Albesc* = „fiiul lui *Alb*“, ceea ce probează marea răspîndire de altădată a acestui nume personal. Frunzescu (*Dict. top.*, 3—4) înșiră pe două pagine localitățile *Albești* din Moldova (Fălciu, Vaslui, Iași, Botoșani) și din Țara Românească (Muscel, Mehedinți, Teleorman, Buzău, Ialomița, Dolj, Olt, Prahova, Argeș). Despre cele moldovenești în parte, vezi un vechi dicționar horografic în *Buciumul român*, 1875, p. 34-6. Apoi o vale în Muscel se cheamă *Albeasca*, adică: (vale) *Albeasca* = „a lui *Alb*“, și tot așa un sat în Argeș, adică: (parte) *Albeasca*.

Constantin Brîncoveanu, *Condica vistieriei*, 1694, p. 39: „23½ taleri s-au dat pietrarilor de la *Albești* pentru niște pietre ce au tăiat de treaba caselor domnești...”

v. *Albu*. — *-esc*. — *-ești*.

¹**ALBÈȚ**, s.n.; aubier, „pelița cea subțire și albicioasă care este între coaja și între lemnul unui copaci“ (P. Poenar).

„Părțile arborelui se cheamă: trunchi, crăci, virf, coaje, mîzgă, *albeț* și inimă ...“ (P. Roșculescu, Dolj, c. Căpreni).

Se zice și *albul eț*.

I. Ionescu, *Agricultura din Mehedinți*, p. 396: „Șindrila se face numai din partea lemnului care se numește *albul eț* și care se află între scoarța și inima lemnului ...“

Francezul *aubier* și *aubour*, spaniolul *albornos* sau *bornos*, portugezul *alvura* etc., ca și latinul clasic *alburnum*, diferă numai prin sufixuri de cele două forme române.

v. ¹*Alb*. — *-eț*. — *-uleț*.

²**ALBÈȚ**. — v. *Albineț*.

ALBÈZ (*albat, albare*). — v. *Albeață*. — ¹*Albesc*.

ALBIC. — v. *Albică*.

ALBICĂ s. **DĂLBICĂ**, adj. fém.; t. poét.: diminutiv d' albă „candide”.
Balada *Cucul și turturica*:

„Dragă turturică,
Pasere *dălbică* ...“

Să se observe că alb își asociază toate sufixurile cu -c: albăc, albuc și *albic*.

v. *Alb.* — -ic.

ALBICIŌS, -OASĂ, adj.; blanchâtre. Sinonim cu albui sau albiu și cu alburiu, arătând că ceva este aproape alb, dar fără nuanță deminutivală ca în albișor, albineț etc.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 232): „... ca soarele de luminos, ca luna de arătos și ca omătul de *albičos* iaste...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 86: „... sosi în sfirșit la malul dorit, tocmai cînd luna scăpăta, gonită de luceafărul *albicios* al dimineței“

Ibid., p. 88: „...acolo salcia pletoasă, socul mirositor, alunii mlădioși, arțarii cu pojghițe roșii, carpenii stufoși, salba-moale și teii cresc amestecați cu falnici jugastri, cu plopi nalți și subțiri, cu anini ușurei, cu ulmi *albicioși*...”

Alexandri, *Bradul*:

„Sus pe culme bradul verde
Sub zăpada *albicioasă*
Pintre negură se perde...”

O doină muntenească:

„Foaie neagră de rogos!
Mult ești, plopule, fălos;
Mult ești nalt și *albicios*,
Dar n-aduci nici un folos...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 354)

v. *Alb.* — -cios.

ALBICIŪNE, s.f.; blancheur. Sinonim cu alb ea ță, cu albime și cu substantivul alb. E rar și nu e tocmai de trebuință.

Biblia Șerban-vodă, 1688 (Levit. XIII, 4, 17, 20):

„...Iară de va fi și stricăciune albă în piñalea trupului lui, și afundă nu va fi vederea ei din piñale și părul lui nu s-au premenit în *albicune*, ce iaste elū negru...”

„...si autem et lucidus albus erit in cute carnis ejus, et humilis non fuerit aspectus ejus a cute, et pilus ejus non mutavit pilum albu m, ipse autem est obscurus...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 209): „...corbul bătrîn în alb de s-ar văpsi, cu o ploae sau și cu o roaă să spēle poate, și ce supt *albicune* din fire imăciune au avut în curîndă vrême iș va arăta...”

v. *Alb.* — -ciune.

ALBIE (plur. *albi* s. *ălbii*), s. f., mai, jatte, auge; lit d'une rivière; berceau. Vine din latinul *alveus*, vulgar *alveum* (Du Cange), prin pluralul *alvea*. Ital. *alveo*, în dialecte *albi* (Azzolini); span. și port. *alveo*; franc. *auge*.

Cu sensul de trunchi de formă lunguiață, scobit întru pentru a se păstra ceva, a se spăla sau a se scălda, a se adăpa vite ori dobitoace, *albie* are mai mulți sinonimi: *copaie*, *căpistere*, *covată*, *postavă*, *troacă*, *muldă*...

„*Albia* sau *copaia* în care se ține mălaiul se cheamă *căpistere*“ (D. Negoescu, Dîmbovița, c. Pietroșița).

„*Albia* în care se spală cămeșile se zice *covată*“ (C. Ciureanu, Vaslui, c. Zăpodenii).

„...*copaia* se zice *postavă*; *albie* este o *postavă* mai mare pentru cămeși, adecă pentru rufe“ (D. Cerbulescu, Mehedintzi, c. Rudina).

„...*troacă* sau *troac*, *albie*, *muldă*, *covată* = *alveus*“ (L.B.).

Cu sensul de fund al unei ape curgătoare, adecă „*albia girleii*“ (Dr. Polysu), se mai zice *matcă* (Costinescu), câteodată *prund*.

„Pe la noi locul dintre malurile unui riu nu se zice *albie*, ci *prund*...“ (B. Ionescu, Dîmbovița, c. Săcueni).

Vorba însă cea mai răspîdită cu acest sens rămîne *albie*.

„Capul turcului sărea
Și de-a dura se ducea
În *albia* Nistrului
Lîngă peatra Corbului...“

(Pompiliu, *Sibiu*, 24)

Balada bănățeană *Iovan Iorgovan*:

„Înceată, înceată,
Cerna mea curată,
Că-ți voi arunca
În *albia* ta
Și-ți voi da eu ție
Mreană argintie...“

(*Familia*, 1874, p. 24)

„A ieși din *albie* = déborder, inonder“ (Pontbriant).

Albie este și fundul unei văi închise între rădicături.

„Dilmă se cheamă lungul unui deal fără pădure pe el; văgăună este locul mai jos dintre dilme, adecă *albia* dintre dilme...“ (N. Vuga, Vaslui, c. Bodești).

v. *Căpistere*. — *Copaie*. — *Covată*. — *Muldă*. — *Postavă*. — *Prund*. — *Troacă*...

Se rostește după localități: *albie*, *alghie*, *albhie*, *albgie*; peste Carpați se aude și *alvie*:

„Ș-așa cîntă cu căldură
De stă Oltul și nu cură...
— Taci, cuce, nu mai cînta,
Că tu-mi oprești *alvia*...“

(Jarnik-Bîrsanu, 106) 521

„Poporul crede că dacă cineva bagă argint-viu în fântini le strică izvorul, sau într-un riu strică *alvia*, căci el tot mereu sapă“ (A. Bunea, Transilvania, Făgăraș, c. Vaidarecea).

v. *Argint-viu*.

În caz oblic poporul rostește adesea *ălbii* = *albiei*, după cum scrie și A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 85: „cursul râului furase luntrea și o-mpinsese cu repeziciune pînă la gura acelei strimtori, prin care apele *ălbii* celei mari se revarsă cu volbură...“

Locuțiunea proverbială „a face pe cineva *albie* de porci“ sau „*albie* de cîni“, adică un vas din care mănîncă porcii sau cîinii, însemnează „a înjura, a batjocori, a arunca cu noroi“.

Anton Pann, *Prov.* III, 115:

„...m-a-njurat, m-a necinstit,
Ca p-o *albie* porcească m-a făcut și m-a gonit...“

Alexandri, *Sandu Napoila*: „dacă nu vrei să iei cîmpii pe urma lor, te fac *albie* de cîni...“

Lexicon Budan, p. 724: „fac pre cineva troacă de porci sau *albie* de cînie = quempiam maxima ignominia afficio“.

Pontbriant: „a face pe cineva *albie* de porci = accabler quelqu'un d'ignominie“.

Sătenii leagănă pe prunci în *albie*. De aci expresiunea: „din *albie* = din cea mai fragedă vristă“.

Jipescu, *Opincaru*, p. 21: „Cît malu m-aș face, zău hine, că mare ie, zău, dă mi-ar șuii pă la urechie vestea că dă la fița din *albie*, dă la copil andri[i] și codanele pîn'la unchieși[i] betegi și babili iertate, toți cu toții cu mic cu mare și-au îndulcit inima și s-au otărit bucuroși să facă-ndreptare relilor...“; și mai jos, p. 65: „dă la *albie* pînă la cosciug să domniească cuvîntu dreptului...“

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1881, p. 11): „...copil de țîță în *albie*, pe lingă alți vro șase, care așteptau să le facă de mîncare...“

Tot aci vine *albia* în care se scaldă copiii.

Doina *Blăstemul* din Dîmbovița:

„Că tu, maică, cînd m-ai fapt,
În *albie* m-ai scaldat,
În scutece m-ai fășat,
Scutecele că mi-ai strîns,
De durere eu am plîns...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 438)

Fabricațiunea *albiilor* era o specialitate a țiganilor rudari, pe cari pînă astăzi în unele locuri poporul îi numește de aceea *albiieri* sau *ălbieri* (C. Corbeanu, Olt, c. Alimanești).

Deminutivii din *albie* sint *albiuță* (*Conv. lit.*, 1877, p. 32) și *albioară*.

v. *Albină*. — *Rudar*.

omătu-lu: ni să pună pre ochi căță de *albă* lor; și vădzumă fața lui, și de multe bătrânițe nu i să vedă ochii...”

v. *Albeață*. — *-ie*.

ALBIÈR, s.m.; Bohémien fabricant d'ustensiles en bois. — v. *Albie*.

ALBÎME, s.f.; blancheur. Sinonim cu *alb e a ț ă*, dar însemnînd o față *alb ă* mai întinsă sau mai adîncă.

Alexandri, *Portret*:

„Nici marmura cioplită *albimea* ta nu-ntrece.

Ca luna-n miezul iernei, frumoasă ești și rece...”

v. ^{1,2}*Alb*. — *Albeață*.

¹**ALBÎN**, s.m.; abeille-mère. — v. *Albină*.

²**ALBÎN**, adj.; blanchâtre. — v. *Albineț*.

ALBÎNA, n. pr. f. artic. — v. *Albină*.

ALBINĂR, subst. et adj.; apiculteur, celui qui élève des abeilles.
v. *Albină*. — *Albinărel*.

ALBINĂRII, n. pr. loc. m. plur. artic. — v. *Albină*.

✓ **ALBÎNĂ** (plur. *albine*), s.f.; abeille. O goangă de felul celor hymenoptere, care produce miere și ceară, trăind în cete compuse fiecare din cîte o singură *albină* femeie și din mai multe *albine* lucrătoare și nelucrătoare, aceste din urmă bărbați, cele dentii neutre.

Omul domesticește, îmbunătățește și întrebuințează pentru folosul său pe *albina*, care altfel ar fi rămas numai în stare sălbatecă.

Un text din secolul XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 280): „...mișarea sălbatecă, zic, care fac *albinele* sălbateci, care se află în lămne și în pietri...”

O frumoasă descriere poporană a domesticirii *albinei*, la I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 186): „Și mai merge el cît merge, și numai iaca se aude o bizăitură înădușită. Se uită el în dreapta, nu vede nimica; se uită în stînga, nici atîta; și cînd se uită în sus, ce să vadă? Un roi de *albine* se învîrtea în zbor pe deasupra capului său și umblau bezmetice de colo pînă colo, neavînd loc unde să se așeze. Harap-Alb, văzîndu-le așa, i se face milă de dînsule, și luîndu-și pălăria din cap, o pune pe iarbă la pămînt, cu gura-n sus, și apoi el se dă într-o parte. Atunci bucuria *albinelor*; se lasă jos cu toatele și se adună ciotcă în pălărie. Harap-Alb, aflîndu-se cu părere de bine despre asta, aleargă în dreapta și în stînga și nu se lasă pînă ce găsește un

buștihan putrigăios, îl scobește cu ce poate și-i face urdiniș; după aceea așează niște țepuși într-însul, îl freacă pe dinăuntru cu cătușnică, cu sulcină, cu mătăciune, cu poala-sintă-Măriei și cu alte buruiene mirositoare și prielnice *albinelor*, și apoi, luându-l pe umăr, se duce la roi, răstoarnă *albinele* frumușel din pălărie în buștihan, îl întoarce binișor cu gura în jos, îi pune deasupra niște căptălani ca să nu răzbată soarele și ploaia înlăuntru, și apoi, lăsându-l acolo pe cîmp între flori, își caută de drum. Și cum mergea el, mulțămît în sine pentru această facere de bine, numai iaca i se înfățișează înaintea crăiasa *albinelor*...

Din acest pasagiu se vede deja că creșterea *albinelor* are în popor o bogată terminologie proprie, care cîteodată se deosebește după localități. Așa:

albina în genere se cheamă *m u s c ă*, și cînd sporește bine: „are multă muscă“ (Iași), iar în Banat se zice: *b i z ă* (com. Visagu) sau *b î z ă* (com. Bouțar);

albina femeie: *m a t c ă*, pe alocuri *albină l u c r o a i e* (Brăila, c. Ceacîru), *i m p ă r ă t e a s ă* (Mehedinți), *albină i m p ă r ă t e a s c ă* (L.B.);

albina bărbat: *t r î n t o r*, iar figurat: *l ă u t a r*, fiindcă nu face altă treabă decît bizăie, cîntă și joacă (Iași);

albina sălbatecă: *b î n z a r* (Covurlui) sau *b ă r z ă u n* (Buzău); vasul sau butucul găurit în care se adăpostesc *albinele*: *u l e i*, *s t u p*, *ș t u b e i* sau *ș t i u b e i*, *m a t c ă*, *c o ș n i ț ă* sau *c u ș n i ț ă*;

bortecică în stup pe unde intră și ies *albinele*: *u r d i n i ș*; ceea ce se pune pe stup ca să-l aperse de ploaie sau de arșiță: *c ă p t a r*, *c ă p t a n*, *c ă p t ă l a n*;

stratele unde se așează mierea și din cari se face ceară: *f a g u r*, peste Carpați *f a g o r*, la Coresi, 1577, ps. CXVII:

„...încunșurată-mă ca <i>albinele</i> „...circumdede runt me sicut apes
<i>s t r e d i i a</i> ...“ <i>f a v u m</i> ...“

chilioarele în cari se reproduc *albinele*: *b o a t c ă* (Neamț, Suceava);

țepușele de lemn prin cari se susțin fagurii: *t r e p c e*, în Oltenia *p r e c i* (Mehedinți);

locul unde se țin stupii vara: *p r i s a c ă* sau *s t u p i n ă* ori *s t u c h i n ă* (Ialomița); iarna: *t e m n i c* sau *t e v n i c*;

păzitorul *albinelor*: *s t u p a r* sau *p r i s ă c a r*;

scoaterea mierii și a cerii din stup: *r e t e z a r e* sau *r e t e z a t*;

exterminarea trîntorilor: *t r î n t o r i t* sau *b ă t u t*;

instrumentul cu care „se retează“: *c u s t u r ă*;

înmulțirea *albinelor* ieșind pentru a căuta un nou locaș: *r o i r e*, *r o i t*, „i e s e m u s c a“ (Iași);

stupul vechi cu *albine*: *r o i* sau *m a t c ă* ori *p ă r v a c*, iar noul stup căpătat din cel vechi: *p a r o i*, de unde apoi verbii: *r o i e ș t e* și *p a r o i e ș t e* sau *r o i e ș e ș t e*;

stupul care nu roiește: *b u h a i* (Iași);

un mic stup purtăreț, în care se prinde noul roi: *r o i n i ț ă*;

un mic roi: *s f i r l a c* (Dorohoi);

oul sau puiul de *albină*: cățel, iar producerea lui: cățel
lit, cățelește;
materia viscoasă din care se nutrește cățelul: păstură;
materia din care se formează cățelul: plămădă;
fagurul fiert din care se scosese ceara: hoștină, jintiță,
băbaș (Tutova);
apa prin care a trecut miere: mid sau niid (Neamț).

Despre sonul pe care-l scoate *albina*, generalmente se zice: bî-
zăie, uneori: bombinește sau bombiește (Transilv.,
Sibiu), ori bombinează (Deva), zuzăie (Făgăraș, Hunia-
doara), vijăiește (Banat), zbîrnăie (Teleorman).

Albina se răsfată printre flori, pe al cărora suc îl preface în faguri.
Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVII, p. 9: „Căți amu tocmélei
lu Dumnezeu cu dragoste nevoescu-se, trudei céia draga a *albinelor*
închipuescu-se, că cum zboară acélea pre câmpure și dein toate erbile
și dein toate florile adună caré e cu frâmséte și cu folos, așa și aceștea...”

Legenda Sf. Vineri, text din sec. XVI (*Cod. ms. miscel. al Bis.*
Sf. Nicolae din Brașov, p. 71): „ca o *albină* strângea dein toate flo-
rile primăvărie...”

În colinda *Plugul*:

„Unde sînt fete nebune
Ce azvîrlă cu alune,
Și se leagă de feciori
Ca *albinele* de flori...”

(Alex., *Poez. pop.*², 394)

Donici (1840), I, 1:

„Vulturul pe o *albină*
Au zărit-o în grădină
La răvârsatul de zori
Bizîind pe lingă flori...”

În proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Ca *albinele* la fag s-adună“ (Iordachi Golescu, *Conv. lit.*, 1874,
p. 73).

„*Albina* în gură ține mierea cea mai dulce, și în coadă acul cel
mai otrăvitor...” (*Ibid.*, p. 69).

„Vine binele
Ca *albinele*...”

(Pann, *Prov.* II, 21)

„*Albina* vine încărcată de ceară și miere pe picioare, pe spate,
pe burtă; de aceea se zice despre un om stringător: vine încărcat
acasă ca o *albină*...” (S. Stănescu, Dimbovița, c. Bilciureștii).

„Aduce ca o *albină* sau: încărcat ca o *albină*, se zice de omul
care îngrijește bine de casnicii săi, îndestulindu-i de nu le lipsește
nemic...” (D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

„...harnic ca *albina*, stringător ca furnica...” (S. Negoescu, Rîm-
nic-Sărat, c. Bogza; Gr. Gheorghiu, Botoșani, c. Călinești).

525

„Unui om ce umblă de colo-n colo i se zice: ce umbli, mă, ca un roi fără matcă?” Unui leneș: „mă trîntore, ce nu te apuci de treabă?...” (S. Tacu, Covurlui, c. Branîştea).

O înjurătură cătră cai, la Alexandri, *Surugiul*: „Perire-ar *albinele* care or strînge ceara de făcut luminare celui ce vă are!...”

În cosmogonia poporană română, *albina* și *ariciul* joacă un rol foarte interesant, care ne aduce aminte că-n mitologia elenică *albinele*, μέλιτται, sint dădacele lui Zeus, iar după Virgiliu:

„Esse apibus partem divinae mentis...”

Iată o narațiune în graiul din Vlcea:

„La început cînd a zidit D-zău lumea, a făcut mări întii ceriu și pă urmă pămîntu. Dar cînd a făcut pămîntu a avut de ajutori pă arici. D-zău a desfășurat după un ghem ață cît erea țancu ceriului și pă urmă a dat ghemu ariciului. Ariciu șiret, vrînd să facă pă D-zău să greșească, cînd vedea că D-zău să apropie de el cu zidirea pămîntului desfășura cite puțin cite puțin ață după ghem; așa că tomnai la urmă, cînd D-zău a văzut că pămîntu iese mări mare decît ceriu, a priceput că ariciu i-a stricat țancu. Atunci ariciu a fugit și s-a pitulat în iarbă. D-zău, după ce s-a gîndit și s-a răzgîndit și n-a aflat nici un mijloc ca să facă pămîntu să nu fie mări mare decît ceriu, a trimes *albina* ca să caute pă arici și sa-l întrebe. *Albina*, găsind pă arici, l-a întrebat, dar el a zis că știe și nu vrea să spună. *Albina*, și ea șireată, s-a prefăcut că pleacă. Ea însă depărtîndu-să puțin s-a ascuns într-o floare. Ariciu, crezînd că e singur, a zis: «Hei! nu să pricepe D-zău atîta lucru! Să ia pămîntu în mîini de margini, să-l stringă, și așa o să facă munți, văi și dealuri». Cum aude *albina* lucru, zboară din floare, și ariciu auzînd-o i-a zis: «Eii...! aci ai fost, hoațo! mîncă-ț-ar ce nu să mînîncă cin-te-a trimes! Și de atunce *albina* face miere în loc de altceva...» (I. Nisipeanu, c. Nisipii).

Tot așa se povestește denccace de Olt (P. Diaconescu, Muscel, c. Godeni; D. Basilescu, Prahova, c. Drajna de Sus; P. Michăescu, Brăila, c. Ceacîru).

În acest mod poporul își explică pentru ce numai la *albine* se mînîncă „ceea ce nu se mînîncă”, fiindcă blăstemul ariciului silea tocmai pe Dumnezeu vrînd-nevrînd s-o mînînce.

v. *Arici*. — *Broască*.

Fiindcă se pitulează atît de mîlcom într-o floare și apoi zboară biziînd numai după ce o supsesse bine, *albina* caracterizează adesea în legendele poporane pe iscoadă.

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 315), „...priponi caii, apoi, dîndu-se de trei ori peste cap, se făcu o *albină* și plecă înspre meazănoapte încotro ședea zmeoaica pămîntului. După ce ajunse acolo, zbirn! în sus, zbirn! în jos, întră în casa zmeoaicei și ascultă ce vorbea cu zmeii...”

Pe lingă numele său de iscoadă, *albina* mai are și pe acela de o gîngoană rautăcioasă.

Se știe că *albinele* cele lucrătoare inghimpă foarte dureros cu așa-numitul a c , pe care-l are și matca, deși ea nu-l întrebunțează niciodată, astfel că poporul crede că dînsa nu-l are.

O legendă din Ardeal:

526 „Cînd a făcut Dumnezeu toate vietățile, a întrebat pre fiecare ca ce putere voiește să aibă. *Albina* a răspuns că: pre cine voi împunge cu

acul meu, să și moară. Atunci Dumnezeu a zis: mai bine să mori tu! Și așa se vede pînă în ziua de astăzi, că, îndată ce înghimpă cu acul său *albina* pre cineva, moare ea însăși..." (G. Dobrin, S. Gila, I. Munteanu, Făgăraș și Huniadoara).

De asemenea se povestește în Moldova (V. Mircea, Iași, c. Copou; Dumbravă, Neamț, c. Uscății) și-n Țara Românească (P. Georgescu, Prahova, c. Provița; N. Călinescu, Brăila).

Și totuși, pe această răutăcioasă iscoadă poporul o privește ca s f i n t ă.

„Dracul se poate preface în orice feară sau dobitoc, numai în oaie și-n *albină* ba“ (L. Iancu, Banat, c. Visagu; I. Vișoianu, Muscel, c. Mățău; I. Bădescu, Muscel, c. Botenii etc.).

„*Albina* e privită ca sfîntă, căci ea face ceară pentru luminări de dus la biserică. Poporul crede că este păcat a da cu ceară pe-n case, la podeală sau ceruit, după cum unii din boieri au obicei..." (Stareț G. Theodorescu, Galați, Mavromolu; M. Rădulescu, Dimbovița, c. Finta; Cărare, Iași, c. Cucuteni; P. Pinte, Banat, c. Nevrincea etc.).

O rugăciune poporană din Banat:

„Sînta Vineri a avut un fecior,
Ca un mîndru domnișor;
Din ochi lacrimi îi mergea,
Din inimă sînge-i curea,
Nime-n lume nu știa,
Făr de Lină
Magdalină
Și surorile lui Lazar,
Cari se duseră pe cîmpul lui Iordan,
Culegînd flori de amin,
Și deteră cu picioru-n spin;
Ci acela nu fu spin,
Ci fu *albin*,
Din *albin* se făcu mierea,
Mierea făcu ceară,
Ceara s-a aprins,
Raiul s-a deschis..."

(S. Liuba, Banat, c. Maidan)

Din Transilvania:

„Am plecat pe-o călicea,
Mă-ntîlnii c-o a l g h i n e a,
Alghina a făcut ceară,
Ceara s-a făcut lumină,
Lumina s-a aprins,
Raiul s-a deschis,
Pomete,
Înflurete,
Dumnezeu sînt să ne ierte..."

(I. Floca, Sibiu, c. Sina)

Din Dobrogea:

„*Albina* face miere,
Mierea se face ceară,

Ceara se face făclie,
 Făclia s-aprinde,
 Raiul se deschide,
 Maica Domnului pe toți în brațe ne coprinde..."

(N. Ludovic, c. Niculițel)

În Occident se zice că-n noaptea Crăciunului *albinele* cîntă o minunată colindă despre nașterea Mintuitorului, și că ele nu înghimpă cu acul lor decît numai pe oameni desfrînați și pe femei pierdute (Rolland, *Faune pop.* III, 268); se mai zice că patria *albinelor* e paradisul, și alte legende analoage (Gubernatis, *Zoologic. Mythol.* II, 218); dar numai la români, printr-o imagine de cea mai înaltă poezie, poporul ne asigură că:

„*Albina* este făcută din lacrimile Maicei-Domnului..." (Dumbravă, Neamț, c. Uscății).

De aceea e mieroasă, dar și te doare totodată.

În fine, nu lipsește o legendă comică:

„Poporul zice că la început *albina* a fost a țiganilor și oamenii au făcut schimb cu dîșii, dîndu-le în loc niște bărzăuni mari, cari trăiesc sălbateci și de cari s-au bucurat țiganii, crezîndu-se cîștigați, căci *albina* e mult mai mică..." (Buzău, com. Boziorul).

v. *Țigan.*

Cuvîntul s-a păstrat în toate dialectele române: macedo-român *alghină*, istriano-român *albiră*, la noi după localități: *albină*, *alghină*, *albhină* și, chiar *albhînă* (Năsăud). Este latinul: musca a l v i n a, literalmente „mouche de ruche“, de unde pe de o parte simplul m u s c ă „abeille“, după cum se aude adesea pe la țară, pe de alta — *albină*, substantivîndu-se adjectivul ca în: *fontină* = (aqua) *fontana*“, „*armasariu* = (equus) *admissarius*“, „*iarnă* = (tempus) *hibernum*“ etc., sau precum în latina lui Plaut se zicea bunăoară: „*melina* = (crumena) *melina*“. Așadară *albină* este în cea mai strînsă înrudire cu a l b i e (= lat. *alveum*), după cum se numea dentru-ntîi stupul sau ștubeiul (Cihac). Masculinul *albin* în poezia poporană din Banat ar putea să ne amîntească că la vechii romani tocmai *albina*-femeie era privită ca bărbat: „*rex*“ sau „*regulus*“ (Virgil., Varr. etc.), astfel că *albin* ar fi „(rex) a l v i n u s“, „regele stupului“; e mai probabil totuși că, după ce cuvîntul *albină* fusese deja format, poporul l-a apropiat apoi printr-o asociațiune de idei de adjectivul a l b i n = lat. *albinus*, nu cu sensul de „blanc“, ci cu acela de „candide“. Prin aceeași asociațiune de idei s-a născut forma femeiască a l b i n i ț ă în loc de a l b i n e a ț ă, într-o doină din Ardeal:

„Tot mă mir, mă mir drăguță,
 Cum poți fi așa mîndruță?
 Nu știu cum poți fi, leliță,
 Chiar așa de a l b i n i ț ă?“

și mai jos:

„Frunzuliță d a l b i n i ț ă...”

(*Familia*, 1886, p. 227)

528 ca și cînd ar fi deminutivul a l b i n i ț ă din *albină*.

Cu mult înainte de colonizarea romană, Dacia era vestită prin albinetul său, căci deja pe timpul lui Erodot tracia spuneau cu emfază grecilor că pe aci nu poți străbate de mulțimea albinelor: „ὥς δὲ θρήϊκες λέγουσι, μέλισσαι κατέχουσι τὰ πέριν τοῦ Ἰστρου, καὶ ὑπὸ τούτων οὐκ εἶναι διελεῖν τὸ προσωτέρω...” (Herod. V, 10; cfr. Aelian., *De nat. anim.* II, 7). Sub dominațiunea Romei această industrie n-a încetat de a se dezvolta. Pe lingă *albină*, termenii miere, ceară, fagur, păstură, cățel etc. dovedesc temelia latină a apiculturii române. Peste această temelie însă, fără a putea s-o ascunză, s-a așezat în veacul de mijloc un gros element slav: stup, ulei, prisacă, matcă, trintor și altele. Cauza este că vecinii noștri slavi, mai ales acei din Polonia, s-au îndeletnicit totdeauna mai mult decit noi cu creșterea *albinelor* (Hehn, *Kulturpfl.*², 516). E interesantă în această privință legenda poporană despre descălecarea Moldovei, povestită de Evstratie Logofătul, *Letop.* I, *Apend.* 5: „(Maramurășanii), mirosindu-le fum de foc și fiind locul despre apă, cu pădure mărunță, s-au pogorit pre mirodenia fumului unde este acum mănăstirea Ețcanii; acolo pre același loc au găsit o prisacă cu stupi și un moșneag bătrân prisacariu, de seminție au fost rus și l-au chiebat Iațco; întrebându-l acei feciori de domni ce fel de omu-i și den ce țară-i, el au spus că este din Țara Leșească...”

Două județe, Vaslui în Moldova și Mehedinți în Muntenia, privindu-se cu drept sau cu nedrept ca cele mai bogate în stupi, poartă imaginea *albinei* în chiar marca districtuală; dar nu numai ele, ci România întreagă avusese altădată un nume european sub raportul albinării lui. Cel mai bun cunoscător al țărilor noastre din secolul trecut zicea: „Una delle più pregevoli e ricche produzioni delle due Provincie sono le Api, perchè la cera che danno è senza dubbio la più bella e ricercata di tutta l'Europa...” (Raicevich, *Osservazioni*, 1788, p. 87).

v. *Ceară*. — *Miere*.

Din *albină* se formează cinci deminutivi. Ieromonah Macarie, 1778, *Dicționar slavo-român* (ms. în Bibl. Centrală din Buc., v. ПЧЕКА): „albinuța or albinița, albinea, albinioara...”, afară de cari mai este *albinea*, ca într-o rugăciune poporană de mai sus. Augmentativ nu există, ci numai colectivul „albinet, eine Menge Bienen, lauter Bienen” (Budai-Deleanu, *Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.), „o mulțime de *albine*”, căruia corespunde *albiniiș* „ein Ort voll Bienen” (*ibid.*), „loc plin de *albine*”. Cel ce trăiește din creșterea *albinelor* este *albinar*, iar însăși îndeletnicirea *albinării* (Budai-Deleanu), sau mai bine *albinării* (Pontbriant).

Mai multe localități în România se cheamă *Albină*: un munte în Argeș, un sat în Tutova, vro trei insule în Dunăre (Frunzescu, *Dicț. top.*, 4). Satul *Albinești* în Argeș presupune un nume personal *Albină*. Numele cătunului *Albinării* în Buzău ne spune că locuitorii lui vor fi fost dedați oarecând cu creșterea *albinelor*.

v. *Albinărel*.

ALBINĂREL (plur. *albinărei*), s.m.; t. de zool.: *Merops apiaster*, guépier. În Moldova și Muntenia, numele mai cunoscut al acestei păserele este *prigoare* sau *prigoară*.

S.F. Marian, *Ornit.* I, 61: „*Albinărelul* e una dintre păsărelele cele mai frumoase de prin țările locuite de români; el întrunește pe penele sale mai toate colorile, precum albe, roșii, galbene, albastre, castanii, negre și verzi. Nutrețul de frunte al *albinărelului* sint tot felul de muște, apoi strechii, lăcuste, bondari, cărăbuși și gărgăuni, însă mai ales *albine* și tot felul de vespi, de unde se vede că-i vin la poporul român și numirile de *albinărel*, *v e s p a r* și *v e s p a r i ț ă*. Ba! Românii din unele sate ale Bucovinei, precum bunăoară din Frătăuții-vechi și din Crasna, mi-au spus că *albinărelul* mănincă cu mare plăcere și furnici. De-aici apoi l-au numit locuitorii acestor sate și *f u r n i c a r i u*. *Albinărelul* se află mai pretutindene în Europa. El își face cuibul de comun prin borți adinci din țărâmurii apelor. Umblă în cete și strigă, mai cu samă înaintea unei ploii, foarte tare. De-aicea vine apoi credința românilor, atit a celor din Bucovina cit și a celor din România, că *albinărelul* e nu numai un anunțator foarte bun de ploaie, ci și că el, măcar că petrece mai mult în apropierea apelor, nicicind de altă dată nu bea apă, ci numai cînd ploauă.“

Tot după numele „albinei“ se cheamă această păserică în mai multe alte limbi romanice: span. *abejaruco*, franc. dial. *bēiōla*, provenț. dial. *abellerola*, sard. *abiolu* și *apiolo* etc., cfr. germ. *Bienenfresser*, engl. *bee-eater* și altele.

Etimologiceste, *albinărel* este deminutiv din *albinar*, cu sufixul *-ar*, adaos la *albina*, hrana obicinuită a acestei păsărele, sufix ce ne întimpină cu aceeași funcțiune în numele păsărelei „alunar“, care se nutrește cu „alune“. Literalmente, *albinărel* = „petit apiculteur“.

v. *Albinar*. — *Prigoare*.

ALBINĂRIE }
 1ALBINĂRIȚ } — v. *Albină*.

2ALBINĂRIȚ, s.n.; „impôt sur les abeilles“. — v. *Desetină*.

ALBINEĂ. — v. *Albină*.

ALBINET, s.n. collect.; beaucoup d'abeilles. — v. *Albină*.

ALBINET, -EATĂ, adj.; blanchâtre, pâle. Derivă prin sufixul deminutival *-eț* din *albina* = lat. *albinus*, de unde, printr-un alt sufix, sinonimul *albinu*. Se zice și *albeț*, din *alb* cu același sufix *-eț*. Prin sens puțin diferă de *albiōr*, *albișor*, *albiu*, *albu* etc., în cari nuanța deminutivală este totuși mai pronunțată.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, ghen. 20, descrierea sintului Eutimie: „era la chip dî-afirelia, năravul prostacū, la peliță *albenețū*, la stat sprintenū...“

Același, 30 ghen., vorbind despre Sf. Ioan Crisostom: „era scundū, mare la capū, suptăre la trupū forte, plecatū nașulū cu nări mare, plăvălă *albenețū*...“

Cuvîntul circulează foarte mult în Moldova și peste Carpați.

Din Bucovina:

„Că-i la față *albineț*
Iar la păr negru și creț,
La obraz ca rujile
Și la ochi ca murile...“

(Marian, II, 198)

Din Ardeal:

„Mă miram ce-mi place mie!
Mărul roșu din tîpsie,
Badea nalt cu pălărie;
Mărul roșu pădureț,
Badea nalt și *albineț*!...“

(Jarnik-Bîrsanu, 41)

sau:

„Ochii tăi cei negrișori
Umple-mi trupul de fiori,
Fruntea ta cea *albineață*
Umple-mi sinul de dulceăță...“

(*Ibid.*, 31)

sau:

„De la puica-mi *albeneață*
Ca și dalba dimineață...“

(*Ibid.*, 322)

sau:

„Măi leliță *albineață*,
Ce te ții așa măreață?
Că și eu is *albineț*,
Nu mă țiiu așa măreț...“

(*Familia*, 1886, p. 43)

Din Moldova:

„Pe badea de l-ii vedea,
Tu să mi-l cunoști așa
Că-i la față *albineț*
Și la păr n e g r u și creț...“

(*Conv. lit.*, 1886, p. 182)

Forma *albeneț* în loc de organicul *albineț* se datorează asimilațiunii vocalice regresive.

v. *Albinez*. — *Albinu*.

ALBINÈZ (*albinat, albinare*), vb.; rendre blanchâtre. În *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 442): „*albinădz*“, dar fără explicațiune.

v. *Albineț*.

ALBINICĂ }
ALBINIȚĂ } — v. *Albină*.

ALBINIȘ (plur. *albinșiuri*), s.n.; endroit riche en abeilles ou plein d'abeilles. — v. *Albină*.

ALBINIU, -IE, adj.; blanchâtre. Se întrebuințează în Bucovina (Marian, *Cromatică*, p. 50). Derivă din *albîn* = lat. *albīnus* prin sufixul *-iu*, care formează sinonimul *albīu* d-a dreptul din *alb*. Între *albiniu* și *albīu* este același raport morfologic ca între „*albīneț*” și „*albēț*”.

v. *Albineț*. — *-iu*.

ALBIOARĂ. — v. *Albie*.

ALBIÛR, -OARĂ, adj.; 1. blanchâtre; 2. sorte de raisin. Cel mai poetic dintre numeroasele forme deminutivale din *alb*, poate tocmai pentru că e puțin întrebuințat.

Alexandri, *Flori de nufăr*:

„... deodată, rotunzi și *albiõri*,
Apar la foc de soare doi nufări plutitori...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 53, înșirînd diferitele numiri de struguri întrebuințate la Vălenii-de-Munte: „... sască, romostin, olog, aurel, berbecel, vinăt, vinos, ruginit, *albiõr*...”

v. ¹*Alb*. — ¹*Albișor*. — *-ior*.

¹**ALBIȘÛR, -OARĂ**, adj.; blanchâtre. Sinonim cu *albīõr*, dar mai puțin elegant, deși cu mult mai des în circulațiune.

O colindă din București:

„Și mă poartă bine,
Cum mi se cuvine:
Iie nisipie,
Roche de cutnie,
Ciorapi *albișõri*,
Pantofi gălbiori...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 81)

Intr-o doină tot de acolo:

„Cu scrobeală *albișõară*
De pe alba-mi fețișõară...”

(*Ibid.*, 308)

Din Ardeal:

„Și la față-s *albișõare*,
Albișõare, roșioare,
Ca și niște merișõare...”

(Jarnik-Bîrsanu, 28)

sau :

„Fetișoară *albișoară*,
La cosiță gălbioară
Și la mijloc subțirică,
La picioare mititică...”

(Ibid., 241)

În „cîrăitura“ sau argotul hoților români, *albișor* și *albitură* însemnează ban de argint (Baronzi, *Limba*, p. 149). Tot așa la hoții din Venetia: *alburne* (Boerio).

„Boilor *albi* pe la noi se zice *albișor*, ca nume propriu...” (Dolj, c. Risipiți).

v. ¹*Alb.* — *Albior.* — *Alboniu.* — *-șor.*

²**ALBIȘOR** s. **ALBIȘOARĂ**, s.m. et f.; t. de zool.: ablette, *Cyprinus alburnus*. Un pește de riu de culoare albă argintie, foarte des în apele din regiunea dunăreană a României. Numele francez „ablette“ este o metateză din *albette*, italienește *albo* sau *alburno*.

„...În elăstău nostru să găsește numa crachi și caracude; da în ăl dî la Oghilești e-n tot felu de pește; somn, știucă, *alghișioară*, platică, ghiban și țipar...” (Th. Theodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

Forma feminină *albișoară* se aude mai mult în Brăila (c. Tătarii și Filipeștii), în Teleorman (c. Budeștii); în Ialomița se mai întrebuințează pe alocuri și metateticul *ablișoară* (c. Grindu), care ne amintește pe francezul „ablette = albette“. Forma masculină *albișor* e mai răspîdită în Oltenia (Dolj, e. Galiciuică și Risipiții). Tot din *alb*, dar prin alte sufixuri, se cheamă acest pește în Covurlui *albiță* sau *alghită* (N. Țărcuș, c. Piscu), iar în Banat *alboniu* (S. Liuba, c. Maidan).

În Dobrogea *albișoară* se aplică în genere la toți „peștii mici *albi*“ (G. Eftușescu, c. Ciobanu), ca și franțuzește: „blanchaille, menu poisson blanc“ (Litré).

Se zice și simplu: *pește-alb* (L.B.).

v. ^{1,3}*Albișor.*

³**ALBIȘOR**, s.m.; t. de botan.: sorte de champignon. Un fel de *ciperică*.

„Negrișori și *albișori* se cheamă nește bureți, cei dentii negri, ceilalți *albi*; se fac unii și alții toamna pe copaci căzuți; muntenii îi întrebuințează la hrană, fripți, gătiți și murați în vase“ (S. Poppescu, Buzău, com. Chiojdu).

v. ^{1,2}*Albișor.*

ALBIRE } — v. *Albesc.* — *Nălbesc.*
ALBIT }

ALBITOARE, — v. *Albitor.* — *Nălbitoare.*

ALBITŌR, -OARE, adj.; blanchissant, ayant la propriété de rendre blanc. Mai adesea se zice n ă l b i t o r .

Doină din Ardeal:

„Te scalzi seara-n rîur le
  i te zvin tă vintur le?
 Ori te bate vint cu boare,
 Vint cu boare *albitoare*?...”

(*Familia*, 1886, p. 227)

v. *Nălbitor*.

ALBITORIE. — v. *Nălbitorie*.

ALBITURĂ (pl. *albituri*), s.f.; blanchissage, blanchissure; au pluriel: linge blanc (Cihac). Se întrebui teaz  mai ales la plural ca sinonim cu a l b e , cu acea deosebire că nu însemnează niciodată haine, ci numai cămeși sau cele ce se spală, ba  i acestea înainte de a fi îmbrăcate. Se zice: m-am îmbrăcat în a l b e , fie pînză, postav, cojoc; dar: am multe *albituri*.

 n graiul ho esc *albitură* vrea să zică bani de argint (Baronzi, *Limba*, p. 149).

v. *Alb*. — ¹*Albișor*. — *-ur *.

¹**ALBI A**. — v. ²*Albișor*.

²**ALBI A**, (pl. *albi e*), s.f.; t. de botan.: drave, *Alyssum incanum*. Spaniole te: „aliso b l a n q u e c i n o”. Poporul a moștenit din vechime credin a că *albi a* vindecă de mu cătura c nelui turbat (Sava Bărcianu), ceea ce făcuse deja pe greci s-o numească * λυσσον*, de la negativul    i λύσσα „turbare”.

v ³*Albi  *.

³**ALBI A**, n. pr. loc. f.; nom de village. A a se cheamă un sat în districtul F lciiului (*Buciumul român* I, 36).

v. ²*Albi  *. — *-i  *.

ALBIU, -IE, adj.; blanchâtre. Sinonim cu albui, albicios, albine  etc., av nd același sufix ca în alburiu  i albiniu.

E des la Alexandri.

Iarna:

„Tot e alb pe c mp, pe dealuri, împregiur, în dep rtare
 Ca fantasme a l b e plopii  n ra i se perd în zare,
  i pe-ntinderea pustie, fără urme, fără drum,
 Se văd satele perdute sub cl buci *albi* de fum...”

Tunetul:

„E umbra unor nouri *albi*, u ori, m nun i

Ce lunecă sub soare, clădind un lanț de munți...“

Calea robilor:

„Pe cerul nalt lucește un riu *albiu* de stele...“

Vinători:

„Pe geana cimpului *albiu*,
Se vede-un codru mare
Lucind sub soarele *gălbui*,
Ș-un sat perdut în zare...“

v. *Albinu*. — *Alburu*.

ALBIUȚĂ, s.f.; diminutiv d'a l b i e: petite auge, petite jatte.
v. *Albie*.

ALBOARE. — v. *Alburu*.

¹**ALBŌNIU** = **ALBŌI**, adj. et subst.; d'une couleur très-blanche, mais seulement en parlant des animaux domestiques.

„Porcii a l b i - b ă l a n i se zice *alboni*...“ (P. Munteanu, Banat, c. Vermeș).

„Porc cu pete— caciur, porc a l b — *albonu*...“ (M. Dragalina, Banat, c. Borlova).

„Cinele cu părul alb pe lingă grumazi se zice grivei; cinele a l b c a n e a u a — *alboi*...“ (P. Olteanu, Transilv., Hațeg).

Este o formațiune românească din a l b prin sufixul augmentativ -o i = o n i u.

v.² *Albouu*. — ²*Albei*. — -oi.

²**ALBŌNIU** = **ALBŌI**, s.m.; t. de zool.: ablette, *Cyprinus alburnus*.
Sinonim bănațean pentru a l b i ș o r sau a l b i ș o a r ă.

v. ¹*Albonu*. — ²*Albișor*.

ALBOREĂ. — v.³*Alba*.

¹**ALBOTĂ**, n. pr. pers. m. Format din a l b prin același sufix ca în vechile numiri proprii: *Călotă*, *Răcotă*, *Pălotă*, *Drăgotă*, *Bălotă*, *Micotă*, *Arnătă* etc.

La 1535, marele postelnic moldovenesc sub Petru Rareș: „pan *Albotă*“ (*Zapiski Odesskago Obščestva Istorii* II, 563).

Un alt *Albotă*, în *Pomelnicul mănăstirii Bistrița* din Moldova (ms. în Acad. Rom., p. 99).

De aci colectivul *Albotești* ca nume propriu topografic.

Intr-un crisov slavo-român de la Ștefan cel Mare, din 1489 (*A.I.R.* I, 155): *БСКТИ ЗЕМАН УТ КОТРА ФЛБОТЄЩНЛОРЬ...*“ 535

Al b o t e ș t i, sat în districtul Brăilei (Frunzescu, *Dicț. top.*, 4; cfr. *Buciumul român* I, 36).

v²Albotă. — -otă.

²ALBOTĂ, n. pr. loc. Același cuvânt cu cel precedente, dar aplicat la localități. Frunzescu (*Dicț. top.*, 4) indică vro șase sate numite *Albotă*, în districtele Argeș și Iași, precum și-n Basarabia, unde se mai află și păriul *Albotă*.

v. ¹Albotă.

ALBOTÈȘTI. — v. ¹Albotă.

ALBU. — v. ¹Albul.

ALBÛC. — v. *Albucești*.

ALBUCÈȘTI, n. pr. loc. plur. m. Numele unui sat din regiunea Brăilei (Frunzescu, *Dicț. top.*, 4), care presupune un nume propriu personal *Albuc*, format din *alb* prin sufixul deminutival *-uc*.

v. *Alb*. — *-uc*.

ALBÛGINE, s.f.; t. de méd.: albugo, cataracte. În *Glosarul slavo-român*, ms. circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 268), ne întîmpină de două ori: „КОРКОЛЬ АЛЕБУНИИ“. E foarte remarcabilă conservarea poporană la români a termenului medical latin *albùginem*, pe care francezii l-au căpătat numai în timpii moderni pe calea științifică, mănținîndu-i forma nominativă „albugo“ și neștiind de ce gen să-l facă, masculin ori feminin (Littré). Italieneste, întocmai ca și la noi, *albùgine*.

v. ^{3,4}*Albeață*.

¹ALBUL s. ALBU, n. pr. pers. m. artic. Nume bărbătesc corespunzător femeiescului *Alba*. Altădată era foarte poporan la români.

Albu (АЛБЪ) stolnic, într-un document munteneșc din 1490 (*A.I.R.* I, 6).

În *Pomelnicul mănăstirii Bistrița* din Moldova (ms., în *Acad. Rom.*, p. 39, 40, 49, 57, 60, 62, 67, 68, 70 etc.) de o mulțime de ori: *Albulă* (АЛБОУЛЪ) și *Albu* (АЛБОУ).

Într-un act munteneșc din 1531 (Venelin, *Vlacho-bolg. gramaty*, p. 151), tatăl se cheamă *Albă*, iar fiul *Albulă*, ca și cînd *-ul* n-ar fi articolu, ci un sufix deminutival.

v. *-ul*.

Într-un alt act, din 1551 (*Cuv. d. bătr.* I, 243): „Gonea, *Albul*, Bêlcîu...“, unde *Bêlcîu* este același nume tradus slavonește.

Într-un act din 1573 (*Cuv. d. bătr.* I, 252): *Albu*.

Într-un act din 1620 (*A.I.R.* I, 139) doi: „*Albul* de Nucșor“ și 536 „*Albul* de Gănești“.

Fruntașii satului Goleștii la 1650 (*A.I.R.* I, p. 26): „... Nedelco Oncescu judec i Radul Bechescu post i *Albul* sin Stanciul judec...”

Una din lucrările cele mai populare d-ale lui Anton Pann este intitulată: *O șezătware la țară sau povestea lui m o ș Albu* (Buc., 1851—2).

Albul este în antiteză cu *N e g r u l*, un alt nume personal de asemenea foarte întrebuițat altădată, dar căruia nu-i corespundea o formă feminină *N e a g r a*, căci „negreața” ar fi fost o bătaie de joc pentru o femeie.

Uneori același individ se zicea *Albul* și *N e g r u l*, cu un nume de botex și celalalt ca poreclă. La 1510, doi boieri, Stoica logofăt și *Albul N e g r u l*, au dăruit mănăstirii Tutana satul Mogoșeștii (Arh. Stat., *M-rea Radu-vodă*, nr. 19).

Citeodată doi membri din aceeași familie erau unul *Albul*, altul *N e g r u l*. Fiu al lui Radu-*N e g r u l* (*Col. l. Tr.*, 1871, p. 138), Mircea cel Mare era cunoscut în tinerețele sale ca „Banovăț *Albul*” (Windek, ap. Engel, *Gesch. d. Wal.*, 167). În zilele noastre au fost doi veri Golești foarte populari, ca: „Golescu *Albul*” și „Golescu *A r ă p i l ă*”.

În Roma numele ereditar de *A l b u s*, mai în urmă *A l b i n u s*, purtau toți pogoritorii din ilustra familie Postumia (Fabretti, *Gloss. ital.*, ad voc.).

v. ²*Alba*. — *Negrul*.

²ALBUL, s., m. artic.; t. de mythol. pop.: un génie bienveillant. În povești, *Albu*-împărat în opozițiune cu *Ne g r u*-împărat, cu *R o ș u*-împărat, cu *P e n e ș*-împărat etc.

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Venit-au *R o ș u l*, craiul înaltelor lungi plaiuri,
Și *Albul* ce domnește pe douăzeci de raiuri,
Și Peneș-împăratul, arcaș cu ochiul ținteș,
Ce are-n tolbă fulgeri și-n grajdî pe calul Vinteș...”

Alături cu *Albul*, legendele poporane ne vorbesc de „zine a l b e”, în opozițiune cu cele „negre”, cărora li se închină drept prinos „găine a l b e” și cari își au o reședință la „apele a l b e” etc. (*Col. l. Tr.*, 1876, p. 359—61).

La macedo-români, din contra, *A l b e* sau zine a l b e sînt ielele. „Credința populară le atribuie aceeași putere răufăcătoare ca și ielelor, adică: paralizarea diferitelor membre și părți ale corpului, a limbei, a auzului chiar. Expresiunile consacrate pentru a desemna pretinsa boală căpătată de la *A l b e* sînt: agudit di *A l b e* (lovit de iele) sau: loat di *A l b e* ...” (Șaineanu, *Ielele*, p. 25—6).

v. *Zină*. — *Negrul*.

³ALBUL, s. m. artic.; t. de zool.: espèce de vermisseau. Un fel de vierme numit după culoarea lui, ca și *verdețul* sau *verdetele*.

„Dintre vermi, poporul de aci cunoaște: rîma, moletele, un verme mic galben, verdețul, care se ascunde în pămînt lîngă rădăcina curechiului și-l roade, *albul*, care trăiește din suculemnelor tăiate și al legumelor și strică crumpii...” (D. Receanu, Banat, com. Bucova).

v. *Verdete*.

ALBULÈSC.— v. *Albulești*.

ALBULEȘTI, n. pr. loc. plur. m. Așa se cheamă mai multe sate, prin pluralul de la *Albulesc* = „fiul lui *Albul*”.

La 1647, jupineasa Paraschiva a lui Necule păharnic din Ugrumi vinde lui Mateiu-vodă Basarab „tot satul *Albuleștii* ot sudstvo Meh den câmpu și den pădure și den apă și den șazutul satului de peste tot hotarul și cu tot venitul și cu viile și cu rumăni...” (Arh. Stat., *M-rea Strihaia*, nr. 8).

v. ¹*Albul*. — *Albești*. — *Albotești*.

ALBURÈSC (*alburit*, *alburire*), vb.; blanchir, rendre blanchâtre, recouvrir de blanc. Literalmente: a face *alburiu*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 75: „Mă mir că nu vă topiți, voi țărani[i], dă ger, cînd văz în puterea ierni[i] că pă chieptu vostru dăsfăcut să răsfată ninsoare, frigu și ploaia, și cum nu-nțepeniți, cînd vă zăresc sculați din car dimineața brumați ori *alburii*, dă păreți că sinteți d-otută dă ani...”

v. *Alburiu*.

ALBURIU, -IE, adj.; blanchâtre, pâle. Sinonim cu *albiu*, *albu i*, *albicios* etc. Este o veche formațiune românească din substantivul abstract *alboare* = lat. *alborum*, fără a fi necesar de a admite un prototip latin rustic „alborivus” (Cihac). Sufixul nostru *-iu*, deși corăspunde latinul *-ivus*, totuși a căpătat la români o funcțiune proprie postlatină în terminologia cromatică: *verziu*, *negriu*, *albăstriu*, *gălbui*, *vișiniu*, *portocaliu*, *aluniu*, *fistichiu* etc., astfel că *alburiu*, adecă *albur-iu*, latin prin ambele sale elemente constitutive *alborivus*, este totuși curat românesc prin compozițiune.

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 218: „Flăcăraie *alburii* ieșeau pe acolo din pămînt și zburau dasupra tainiței, unde stătură ascunse, atita mare de vreme, comorile cele de la Petroasa...”

„Vinurile pe la noi sint roșii, persăcii și *alburii* ...” (C. Barbulescu, Dolj, c. Calapăr).

„... arnăut este un fel de grîu cu bobul mare și *alburiu*...” (I. Adamescu, Dolj, c. Găești).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 18: „Focul pîlptia în gura sobei; mușcelele *alburii* se zăreau, prin geamuri, topite într-o cîmpie întinsă...”

Substantivul *alboare*, de unde vine *alburiu*, se mai aude în Bucovina.

Basmul *Sucnă-murgă* (Sbiera, *Povești*, p. 91): „N-am văzut nimică — zise el — decit că-i pămîntul ca un mușunoi și un feliu de *alboare* ca apa pinprejurul lui...”

v. *Albinu*. — *-iu*.

ALBÛȘ (plur. *albușuri*), s.n.; 1. blanc d'oeuf; 2. blanc de l'oeil. Sinonim cu substantivul *alb*.

538 „*Albușul ochiului* = albugo oculi; *albușul oului* = albumen ovi” (*L.B.*).

În grai circulează mai mult despre o u; în poezia poporană, despre o c h i:

„Ochii mei sînt cu *albuș*,
Te strig noaptea din culcuș;
Ochii mei sînt cu lumină,
Te săgeată la inimă...”

(*Familia*, 1883, p. 9)

sau:

„Ochii tăi cei cu *albuș*
Mă scoală de pe culcuș...”

(*Ibid.*, 1882, p. 602)

sau:

„Ochii ei cei cu lumină
Mult mă strigă de la cină,
Ochii ei cei cu *albuș*
Mult mă cheamă din culcuș...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 33)

v. ²*Alb.* — *Ochi.* — *Ou.* — *-uș.*

ALBÛTE, n. pr. loc. plur. f. Așa se cheamă un sat în Muscel, care formează o singură comună cu satul *B e l e ț i* = o traducere slavică a aceluiași nume, cu satul *N e g r e ș t i* = o antiteză a celorlalte două, și cu satul *Zgriptești*. În *Albute*, feminin plural de la *a l b u t*, figurează interesantul sufix deminutival *-ut* ca în *mic-ut-el*, *grec-ot-ei*, *serb-ot-ei*, *puțin-t-el* etc.

v. ¹*Alb.* — *-ut.*

ALBÛȚ, -Ă, adj.; blanchâtre. Sinonim cu *a l b i n e ț*, *a l b u i* etc., iar mai ales cu *a l b i ș o r*.

E des în poezia poporană.

O doină din Ardeal:

„M-a minat maica la vie
Să-mi culeg măghiran mie,
Măghiran de cel *albuț*
Să fac pană la drăguț...”

(Jarnik-Bîrsanu, 315)

Balada *Gruia lui Novac*:

„Apoi, Doamne, fața lui
Ca și spuma laptelui;
E *albuț*, cam roșcovan,
Și seamăn-a căpitan...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 62) 539

Bocet din Dobrogea:

„Ochișorii ei
Ca niște scînteii,
Dalbele minuțe
Ca florile-*albuțe*...”

(Burada, *Înmormînt.*, 126)

Un alt bocet tot de acolo:

„Din ai tăi dragi ochișori
Au să crească alte flori,
Din guriță
Tămîiță,
Din minuțe
Flori *albuțe*...”

(*Ibid.*, 136; cfr. 111)

Din Bucovina:

„Pe cel deal, pe cea costiță,
Este-o floricea *albuță*,
Ș-am zis lui Toader să vie
Să i-o pun în pălărie...”

(*Aurora română*, 1881, p. 15)

v. ¹*Alb.* — ¹*Albișor.* — *-uț.*

¹ALCĂ (plur. *alcale*), s.f.; „crampon, crochet“ (Pontbriant). „*Alcă*, scoabă sau legătură de fer la muri și alte construcțiuni“ (*L.M.*). Cuvînt de aceeași origine cu cel următor.

v. ²*Alca.*

²ALCĂ s. HALCĂ (artic. *alcaoa*, plur. *alcale*), s.f.; espèce de tournoi oriental, jeu de bagues. Între secolii XVI—XVIII jocul *alcalei* și cuvîntul, ambele împrumutate din Orient, par a fi fost răspîndite la români. Moxa, 1620, p. 389: „jucași bine astăzū și vrătejiși bine calul la *alcă*...”

Glosar slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 268): „Тризначец, loc larg sau unde aleargă la *alcă*...”

Balada *Sîrb-sărac*:

„Trecea mercuri, venea joi,
Turcii mergea cîte doi
Ca să gioace la *halca*
Sus în Haidar-pașa,
Și deodată toți pleca,
La fugă se arunca,
Pe cîmp luciu se-nșira...”

unde Alexandri (*Poez. pop.*², 109) observă: „*Halca* e cuvînt turcesc ce însemnează „verigă“. Jocul *halcalei* trebuie să fi fost același carele 540 poartă la francezi numele de: jeu de bagues. După înțelesul baladei,

giocul consta întru a se repezi călare în partea unde se găsea *halcaoa* spinzurată, și a zvirlu djeridul astfel încît să treacă prin cercul ei...”

Un martur ocular, Gheorgachi Logofătul din Moldova, *Letop.* III, 314, descrie *alcaoa* după cum se mai juca încă în secolul trecut: „A tria zi după Paști vin toți egumenii greci de se închină domnului cu Sfânta Înviere, aducând și pocloane câte un miel; și tot într-această zi, sau a patra zi, au fost obiceiuri vechi de eșia domnul afară cu tot alaiul de slujitorime și cu toată boierimea mari și mici la *halca*, ori în șusul Bahluiului, ori la Copou, scoțindu-se toți caii domnești; și șezând domnul la saivant și boierii pe scaune, pe cine din boieri rânduia domnul încăleca pe cal domnesc și se slobozia cu sulița asupra *halcalei* — care sulițe sânt aduse din Țara Ungurească, acolo se fac într-adins pentru această treabă — cu zicăături de mehterhanea; și care luă *halcaoa* în repegiunea calului, venia de se închina domnului și-i săruta mâna și poala; și celor mai mari boieri li se dăruia de cătră domn câte o lastră sau canavață cu fir și un postav, celor mai de gios postaji și atlaze...”

Din acele petreceri de altădată, a mai rămas în popor numai doară locuțiunea proverbială „bate *alcaoa* = perde timpul în deșert“ (*L.M.*).

Este turcul *halqa*, *djagataic alkà* (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 50) „anneau, baguë“, care n-are a face nici cu grecul *χαλκός*, nici cu românul „o halcă de piine“ (Cihac, II, 584).

v.¹*Alca*. — *Halca*. — ^{1,2}*Halcă*.

ALCĂM (plur. *alcamuri*), s.n.; ruse, piège, guet-apens, savoir-faire. Cuvîntul se aude în Transilvania. *Lexiconul Budan*, vrînd cu orice preț să-l apropie de latinul „arcanum“, îi sucește forma și sensul totodată: „*Alcamu* vel *arcamu*: 1. taină, lucru ascuns, *arcanu*m, mysterium, res occulta, 2. viclenie, ars, techna“. Alții au mai confundat cu *alcam* pe *arcana* „fune cu ochi la capăt“ (*L.M.*), o vorbă curat tătărească. Numai forma *alcam* și sensul „viclenie“ sînt poporane și istorice.

Cuvîntul ne întimpină de trei ori la Coresi, *Omiliar*, 1580:

quatern. XI, p. 3: „... ne-amă cufundatū și ne chinuimū în năpăștile vrăjmașului și în *alcămurile* lui...”

quat. XVI, p. 14: „...chinuiții de ale vrăjmașului năpăști și de *alcămuri*-i...”

quat. XXVI, p. 1: „... această dumnezeiască sãmăință să ne nevoimū să o priimimū, ca să nu fie călcată sau răsipită de dracii văzduhului; așijderea să o răsădim într-adăncū, să ne nevoimū ca să se înrădăcineze, ca să nu de *alcămurile* năpăștilor să se usuce...”

Alcam nu e turcesc, nici slavic. El n-are a face cu latinul „arcanum“, căruia i-ar corespunde românește „arcin“ ori „arcim“ sau „arcu“, niciodată *alcam*. Prin sens și prin formă, este curat maghiarul *alkalm* „meșteșug, îndemînare“: *alkalmas* „habile, adroit“, *alkalmasság* „adresse, savoir-faire“, *alkalmazékony* „expéditif“, *alkalmazkodni* „s'accomoder, s'arranger“ etc. Din *alkalm* — *alcam* prin disimilațiunea unuia din cei doi l.

v. *Arcan*. — *Hatalm*. — *Meșteșug*.

ALCAZÎ (pl. *Alcăzești*), n. pr. m.; nom d'une famille noble moldave. Astăzi se zice mai des *Alcaz*. Această familie e cunoscută în Moldova din prima jumătate a secolului XVIII, locuind atunci în districtul Neamțului și fiind încuscrită cu vechiul neam boieresc *Bantăș*. Într-un act al moșiei Aldeni (Arh. Stat. din Buc.) din 1767 se menționează mai de multe ori Iordache *Alcazi* (АЛКАЗИ), cumnat cu Nicolae Lipan și fiu al sulgerului Constantin dintr-o fiică a lui Ursache Bantăș. Sub vechea-i formă *Alcazi*, de unde mai târziu s-a mutat tonul în *Alcăzi* și apoi s-a pierdut finalul *-i*, acest nume este de tot turcesc sau tătăresc: *A l k a z ý* sau *A l - q a z i*.

v. ²*Arap*. — *Bantăș*. — ¹*Turc*. — *Turcul*.

ALCĂȚUIALĂ (pl. *alcățuieli*). — v. *Alcățuiiță*.

ALCĂȚUIESC (*alcățuire*, *alcățuit*), vb.; créer, produire, former; composer, arranger. Deși, fără îndoială, cuvântul vine d-a dreptul din maghiarul *alkotni* „créer“, totuși derivațiunea din *cîit*, propusă de *Lexiconul Budan*, e foarte ingenioasă, răzămîndu-se pe analogia vechiului italian „*quotare* = componere, ordinar“, și nu este fără o brumă de adevăr. Dintru-ntîi *alcățuiesc* = *alkotni* trebuia să fi însemnînd numai „créer“, adică „scot la iveală ceva nou privit ca o unitate, nu ca o adunare“, de exemplu:

„Lui Adam l-a sa zidire Dumnezeu i-a dăruit
A fi stăpîn preste toate ce el le-au *alcățuit*...“

(Zilot, *Cron.*, p. 3)

și deja mai târziu, pe terenul românesc, se va fi născut sensul de „composer, arranger“, „așez împreună mai multe una *cîite* una“, pe care nu-l are prototipul unguresc și care pare a se datori anume etimologiei poporane de la *al-cîit*, înlesnită prin unele construcțiuni ca:

„Milă îți era de țară s-o vezi cum o bîntuia,
Iscodiri n-ajunge-n minte pe *cîite alcățuia*...“

(Beldiman, *Tragod.*, v. 2497)

În *alcățuire*, după cum s-a încetățenit la noi prin etimologia poporană, fiecare din elementele constitutive ale totului este *al cîite le* față cu celelalte, adică *alcățuiește* cutare proporțiune numerică; bunăoară la Alexandri, *Iașii în 1844*: „țărani, cari, slavă Domnului! *alcățuiesc* cel mai mare *număr*, nu și-au părăsit niciodată obiceiurile, nici limba, nici portul...“, unde *alcățuiesc* este ca și cînd am întreba: „*al cîite le* este țărantul între ceilalți români?“

I. Ca verb activ, *alcățuiesc* se poate traduce mai totdeauna franțuzește prin „composer“ și „arranger“.

a) *Alcățuiesc* „composer“, fie în sens fizic, fie în cel intelectual, sinonim cu *întocmesc*.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 37, vorbind despre mazilia acestui principe în Ardeal: „Toți grofii și nemeșii din Sibii și de prinpregiur *alcățuiau* o curte care se bucura de bilșugul și traiul domnesc al vovodului mazil...“

542 Costache Negruzzi, *Zoe* I: „El purta un antereu de suvaia alb, era încins cu un șal roșu cu flori, din care o poală i se slobozea pe coapsă

stingă, iar capetele, *alcătuind* un fiong dinainte, cădeau apoi peste papucii lui cei galbeni...”

Zilot, *Cron.*, p. 2: „Acum văzind iar în patria mea primejdie mare și înțelegându-o pre dînsa tocmai stîrv în mijloc la atîtea hiare, mai *alcătuii* și această scurtă scrisoare...”

La Cantemir, *Ist. ierogl.* (ms., în Acad. Rom., p. 29): „... cămila nepăsărită și paserea necămilită, căriia unii *alcătuindu-i* numele Strucocamilă îi dzic; această precum hirișă cămilă să nu fie, penele o vădesc, și iarăși hirișă pasire să nu fie, nezburarea în aer o pirêște...” — *alcătuiesc* se referă la numele c o m p u s : στρουθο-κάμηλος.

b) *Alcătuiesc* „arranger“, sinonim cu t o c m e s c .

Ioan din Vinți, 1689, f. 179 a: „Priîmêste dară, Biruitorîule, ruga și rugăciunîa noastră și odihnêste toate sufletele carele s-au pristăvitû mai înainte întru nădejdea învierîi și a vieții cei de vécî, și le *alcătuiaste* numele lor în cartea vieții...”

O predică a Sf. Ioan Crisostom, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 492): „așa cu adevărû să credeți că pre noi t o c m i t u n e - a u Domnul și ne-au *alcătuitû*...”

II. Ca verb reciproc, a s e *alcătui*, sinonim cu „a s e î n v o i“, însemnează „convenir“.

Beldiman, *Tragod.*, v. 43:

„Pun soroc, hotărâsc ziua, între ei s-*alcătuiesc*,
Și o grabnică ispravă cu toții nădejduiesc...”

sau la Donici, *Leul la vînat*:

„Leu, lupu, vulpea și cînele odat’
Ca niște buni vecini s-au fost *alcătuit*:
Cu toții întrunit
Să umble la vînat...”

III. Ca verb reflexiv, m ă *alcătuiesc* are în limba veche înțelesul de: a-și strînge toate părțile corpului într-o grămadă, a s e g h e m u i , a s e z g î r c i , „se ratatiner, se ramasser, se pelotonner“.

Așa la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXI, p. 7: „îaste cămilei mai lesne preîn urechile acului a s e *alucătui* decâtû bogatulû a se spăsi...” unde *alcătuire* însemnează a se face de tot mic (Luc. XVIII, 25).

De asemenea la Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom.), p. 59: „... supt gardul din afară bine aproape să lipi și acolea ca mortul să trînti; acesta așa *alcătuindu-să* și mulcomiș la pămînt ascundzîndu-să, celalalt cit ce putea ciritéele scutura, și cu picioarele uscatele frundze tropșînd-stropșînd le suna...”

Pe lingă substantivul verbal *alcătuire* și adjectivul verbal *alcătuit*, din *alcătuiesc* s-au format *alcătuiială* sau *alcătuiință* „composition“ și *alcătuitor* „compositeur“.

v. *Rînduiesc*. — *Tocmesc*.

ALCĂTUINȚĂ (pl. *alcătuiințe*), s.f.; formation, composition, arrangement, structure. Din *alcătuiesc*, prin sufixul -i n ț ă , reprezintînd ca substantiv abstract toate sensurile verbului. După *Lexiconul Budan* (p. 15), e mai întrebuintat decît infinitivalul a l c ă t u - 543

ire, care exprimă aceeași noțiune. Prin sufixul *-eală* se formează sinonimul *alcătuială* (Budai-Deleanu).

v. *Alcătuiesc*. — ^{1,2} *-eală*. — *-ință*.

ALCĂTUIRE (pl. *alcătuirii*), s. f.; l'infinitif substantivé d'alcătuiesc: formation, composition, arrangement. Sinonim cu *alcătuială* și *alcătuiință*.

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 23) descriind universul: „Așa totu este rinduitu de unu chipu, citu nimică nu lipsește într-acastă mare *alcătuire* pentru toate zidirile: apa are trebuință de pământu pentru a o sprijini, pământul are trebuință de apă pentru a să face roditoriu, aerul să adaoge din apă și focul să hranește din aeru, și așa totu este rinduitu de unu chipu citu fieștecare lucru are trebuință de celalaltu pentru a sa ținere și toate împreună *alcătuesc* și tinu lumea...”

v. *Alcătuiesc*. — *Alcătuință*.

ALCĂTUIT, -Ă; adj.; part. passé d'alcătuiesc: formé, composé, arrangé etc. Reprezintă ca adjectiv toate sensurile verbului din care derivă.

Alexandri, *Rămășagul*, sc. I : „Spiritul femeiesc este *alcătuît* de trei părți din iad și una din rai...”

Zilot, *Cron.*, p. 107: „Domnia lui Ion-vodă Caragea, *alcătuîtă* întâi pre scurt în stihuri grecești...”

Cuvîntul e foarte des la Cantemir, cu diferite nuanțe de înțeles. Așa, de exemplu, în *Istoria ieroglifică* (ms. în Acad. Rom.):

p. 22: „a unui organ de muzică toate coardele deodată lovindu-să o răzsunare oarecări dau, însă vreo melodie tocmită și după pravilele muzicai *alcătuîtă* nice cum nu să aude...”

p. 267: „... de demult întemeiatului și în véci *alcătuîtului* nostru prieteșug acmu roada în vrême a-ș da și dragostea vîptul a-ș arăta, precum mi se pare, s-ar cuveni și s-ar cădea...”

p. 169: „... piétrile scumpe frumos cu aur *alcătuîte* era...”

La negativ, *ibid.*, p. 48: „pre cit greu bucatele virtoasă stomachului slab aduc, pre atîta nesufferire aduce și cuvîntul *nealcătuît* la uréchia bine ascultătoare...”

v. *Alcătuiesc*.

ALCĂTUITÒR. — v. *Alcătuiesc*.

ALCIU, s.m.; t. de zool.: l'élan. Cuvînt adus numai de Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.), care-l traduce prin : „Elen, Elenthier“, adecă latinul *alce* = gr. *ἄλκη*. Poporan să fie?

v. *Helge*.

AL-CÎTELE, A-CÎTA, adj. num.; quantième. Forma bărbățească își acață mai adesea pe emfaticul *-a* (v. ^{5A}): *al cîtelea*. Servă ca întrebare pentru a afla locul sau rîndul pe care-l ține ceva sau cineva

între mai multe unități omogene, avînd drept răspuns: *al doilea*, *al treilea* sau: *a doua*, *a treia*; de ex.: *al cîtelea* ai vorbit în adunare? — al șaptelea; *a cîta* casă? — a t r e i a. Niciodată nu se întrebunțează fără artichu posesiv a l. Simplul c i t e l e n-are în grai o existență individuală, ci numai ca element constitutiv în adjectivul *al cîtele* și-n adverbul a-n c i t e l e. Formele flexionare *ai cîții*, *ale cîtele*, indicate de Cihac (I, 47), sint numai teoretice, dar nu se aud în popor.

v. *A-ncîtele*. — *Cit*.

ALDAN s. HALDAN, s.m.; t. de botan.: chanvre femelle, Cannabis femina.

În Muntenia se întrebunțează forma neaspirată *aldan*:

„La c i n e p a d e s ă m i n ț ă, după ce se uscă, în unele sate se zice cînepă, în altele *aldan*...“ (T. Sebeșan, Dîmbovița, c. Poiana de Sus).

În Moldova se zice cu aspirațiune: *haldan*:

I. Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 61—62: „O dată cu sămînța de popușoi să aruncă și cînipă pentru *haldani* de sămînță și bostani pentru porci...“; dar eminentul agronom, rostindu-se mai jos contra acestui obicei, adaugă: „totuși aș zice ca să să samine deosebi *haldanii*...“

Dr. D. Brîndză ne împărtășește următoarea notiță: „În Moldova se dă numele de *haldan* individului femeiesc de C a n n a b i s s a t i v a, adică cînepei femele, care produce sămînța și care în Transilvania se zice c i n e p ă - d e - t o a m n ă, pe cînd planta masculină se zice cînepă-de-vară. Îmi aduc aminte de cînd eram copil că toamna se adunau toți *haldanii* și se făcea g l u g ă din ei (precum se făcea și din strujăni de popușoi) pentru ca mai în urmă să se b a t ă de pe ei sămînța de cînepă...“

În forma moldovenească *haldan* față cu muntenescul *aldan*, inițialul *h* este o aspirațiune inorganică, întocmai ca în *h a r m a s a r i u*, după cum se zice în Moldova pentru *a r m a s a r* (= lat. *admissarius*). Pe alocuri se aude o formă și mai degenerată: *hlandan* (Baican, *Despre cînepă și in*, Giurgiu, 1882, p. 5—6) în care, pe lângă inorganicul *h*, ne mai întîmpină propagațiunea lui *n*, din cauza căriia s-a produs apoi metateza *hla* = *hal*. O vorbă românească o dată nazalizată nu mai perde pe nazala: din *cănunt* = lat. *canutus* se poate face prin rotacism *cărunt*, dar nu se mai întoarce la *cănut*. Forma *hlandan* este dară învederat terțiară, forma *haldan* secundară, forma *aldan* primară.

Chiar dacă forma *aldan* n-ar fi cea primară, totuși etimologia propusă de Cihac (II, 121): „*haldan* pour *h l a v a n*, *g l a v a n*“ din slavicul *g l a v a* „tête“, e foneticește peste puțință, presupunînd o nepilduită trecere a lui *v* în *d*. Să se mai observe că bohemul *hlavān*, pe care-l aduce în paralelă Cihac dîndu-i sensul de „chanvre femelle“, nu are niciodată acest înțeles, ci numai pe acela de „entêté“, „Dickkopf“ (Jungmann, I, 683), iar „chanvre femelle“ se cheamă bohemește *hlavač* și *hlawatka*, de unde pînă la *aldan* e și mai departe.

Dar de unde vine cuvîntul?

Pe de o parte, întrebunțarea sa exclusiv rustică, atît în Moldova cît și în Țara Românească; pe de alta, imposibilitatea de a-i găsi vro 545

sorginte slavică, ba nici turcă sau maghiară; totul dovedește că *aldan* este o veche vorbă indigenă, care începe deja a se perde chiar din graiul țaranului. Nu cumva dară, ca și alți termeni botanici românești foarte poporani, despre cari s-a vorbit mai sus și vom mai vorbi adesea, să fie un arhaism elenic, trecut prin daci la români?

Aci se prezintă două ipoteze, deopotrivă ademenitoare la prima vedere, din cari însă numai una se susține pînă-n capăt.

I. *Aldan* = ἄλθαία.

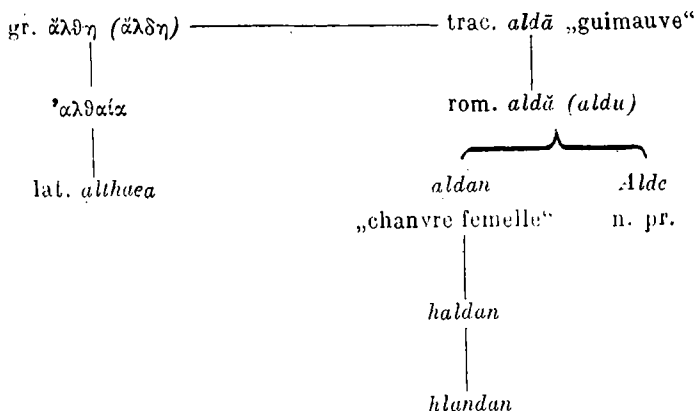
Finalul *-a n* este un sufix posterior, adaos la forma primitivă a *l d u*, care cu un alt sufix posterior s-a mai păstrat pînă astăzi în popor ca nume personal bărbătesc *A l d e*, format ca „Petre“ din „Petru“ și nu mai puțin răspîndit decît numile personale bărbătești analoge: Floare, Trandafir, Călin etc., toate de provenință botanică. Ca și „Petre“, *A l d e* este masculin cu flexiunea femeiască, articulindu-se *A l d e a*, nu „Aldele“; la genitivo-dativ *A l d i i*, nu „Alde-lui“. *A l d e* este un deminutiv din *A l d u*, iar *aldan* e un augmentativ, întocmai ca „băietan“ din „băiat“, „boldan“ din „bold“, „șoiman“ din „șoim“ etc. Prototipul lui *aldan* este dară masculinul a *l d u*, care totuși, după cum ne vom încredința îndată, se trage dintr-o formă feminină despărută: a *l d ă*. O plantă foarte asemănată cu cînepa și care crește în toată România „pe marginea pădurilor și prin tufișuri“ (Dr. Brînză, *Prodrom*, p. 169) este „*A l t h a e a* cannabina“, în vechea spanioală „cañamera“, portugezeste „cañametra“, adecă „cînepă“ sau „cînepoasă“ (Nemnich, I, 206), franțuzește „guimauve à feuilles de chanvre“, astfel că trecerea poporană a numelui de la această „*A l t h a e a*“ la „*Cannabis femina*“ e de tot firească. Foneticeste românul a *l d ă* corespunde perfect grecului ἄλθη, de unde apoi ἄλθαία pe aceeași cale ca în alți termeni botanici, de ex. κίρκαια din κίρκη. Pe cînd în numele personal *A l d e* genul masculin este asigurat prin aplicarea-i exclusivă la bărbați, în privința plantei termenul a *l d ă* = ἄλθη era feminin numai pînă ce a trecut la cînepă. Această schimbare a genului, care a necesitat acățarea unor sufixe curat masculine, se justifică prin aceea că românii consideră ca bărbătească pe „chanvre femelle“, întocmai după cum o fac și alte popoare: „die deutschen Benennungen des männlichen und weiblichen Hanfes, Fimmel und Mäschel, sind lateinischen oder italienischen Ursprungs, Fimmel = femella, Mäschel = masculus, freilich mit umgekehrter Anwendung, denn der Fimmel ist gerade der männliche Hanf, der aber weil er kürzer und schwächer ist, in der Vorstellung des Volkes als der weibliche erschien“ (Hehn, *Kulturpfl.*³, 169). Între românul *aldan* și grecul ἄλθαία este dară același raport de gen ca între germanul „der Fimmel“ și latinul „femella“ (cfr. *Grimm's Wrtb.* III, 1638). Să mai adăugăm acum că grecului θ (= sanscr. *dh*) e corelativ *d* aproape în toate limbile ario-europee numai intrucît cuvintele sint congenere, căci în cele împrumutate românul îl preface în *t* ca italienii (*eften* = εὐθηνός) sau în *f* ca slavii (*logofăt* = λογοφάτης), de unde rezultă că între *aldan*, adecă a *l d ă*, și între ἄλθαία = ἄλθη trebuia să fi fost la mijloc, pentru ca să poată fi împrumutată, o formă greacă cu δ = θ și o găsim în adevăr tocmai în vechiul dialect elenic din Macedonia, în care se rostea: ἐλέδω = ἐθέλω, δάνος = θάνατος, ἄδραιά = αἰθρία, δώραξ =

Benfey's Orient, II, 721), iar prin urmare: $\xi\lambda\delta\eta = \xi\lambda\theta\eta$. De la grecii din Macedonia, termenul a trecut ca împrumut la vecinii traci, și de aci apoi ca moștenire prin daci la români, unde din *aldă* „*Althaea cannabina*“ s-a născut *aldan* „*Cannabis femina*“.

II. *Aldan* = *Ladanium*.

Aproape toate varietățile din genul plantei „*Galeopsis*“ oferă oarecari asemănări cu cînepa. De aceea la germani ele poartă în genere numele de „*Hanfnessel*“, literalmente „*cînepă-urzică*“, iar varietatea „*Galeopsis tetrahit*“ în specie se cheamă franțuzește *chanvrin* sau *chanvre-bâtard*. Una dintre varietăți, foarte comună în România (Dr. Brîndză, *Prodr.*, 394), este „*Galeopsis ladanium*“, numită în vechea terminologie botanică „*Ladanium segetum*“ (Nemnich), ungurește „*Kenderike*“, adică „*cînepioară*“. Din *Ladanium* s-ar face românește *aldan* prin aceeași metateză inițială ca în al nostru *altiță* din primitivul „*lătiță*“, de unde, prin împrumut medieval de la români, vine serbul *latița*. Dar această derivațiune, atît de simplă în aparință, se izbește de o mare dificultate fonetică: dacă finalul *-an* nu este un adaos posterior românesc, ci un vechi sufix moștenit împreună cu cuvîntul întreg, atunci el trebuia neapărat să treacă la români ca *-in* sau ca *-iu*, astfel că din *Ladanium* am avea *aldin* sau *aldiu*, niciodată *aldan*, după cum din *romanus* avem *român* și din *granum* — *grîu*.

Rămîne dară în picioare numai prima ipoteză, adică:

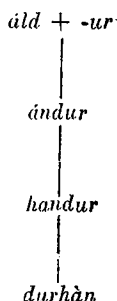
Cumcă *-an* în *aldan* este un sufix adaos la tulpina cea primitivă *ald*, aceasta se confirmă pe deplin prin forma întrebuintată la românii din Selagiu (*Tribuna din Sibiu*, 1890, nr. 85): „*aldur* = acele fire de cînepă cari se seamănă între păpușoi sau și separat, însă foarte rar, încît să rămînă între ele mare distanță; sint semănate pentru roada minoasă ce aduc“. Precum *aldan*, adică *ald + an*, este un augmentativ din *ald*, tot așa *aldur*, adică *ald + ur*, format întocmai ca „*fagur* = *favulus*“, „*strugur* = *trugulus*“, „*bour* = *buvulus*“ etc., este un deminutiv din același *ald*.

Din *aldur*, cu conservarea accentului și cu trecerea lui *-ld-* în *-nd-* ca în „*ande* = *alde*“ (v. *Alde*), s-au născut tot în Ardeal două forme aspirate: *handur* și *durhan*, din cari cea a doua este o simplă 547

metateză din cea dentii: *dur-han* = *han-dur*, o metateză foarte curioasă, dar invederată.

Următoarea notiță despre aceste două forme o datorim d-lui Ioan Reteganul: „*Hândur* și *durhân* = cînepa mare, groasă, ce se seamănă prin mălaie, porumburi, cucuruze și care servește de sămînță. Sînt și *handuri* de vară, din cari fac copiii sbiciuri; aceștia sînt netezi și abia cam ca degetul de groși, dar sămînță se face numai din *handurii* cei de toamnă. Auzi muierile vorbind: — Mîndră ț[i]-i cînepa, Părăscă? — Las-o-n foc că-i numai *handuri*! — Io încă am nește *durhani* cît nu știu să-i topesc, să-i îngrădesc în gard...”

În acest mod, genealogia de mai sus a cuvîntului trebuie completată, pe lingă ramura cea formată prin sufixul tonic -*ân*: *ald* + *-an*, printr-o altă ramură cu sufixul netonic -*ur* (= *-ulus*):

v. *Aglică*. — *Alac*. — ¹*Alde*. — *-an*. — *Cinepă*. — *Lăor*...

ALDĂȘ, s.n.; bénédiction, félicitation. Este întocmai maghiarul á l d á s. Se întrebuințează numai la românii din părțile Ungariei (*Lex. Bud.*).

v. *Alduiesc*.

AL-DĂTĂ, adv.; autrefois. Conracțiune poporană din a l t ă d a t ă.

Jipescu, *Opincaru*, p. 26: „*Al-dată* nu le iera rușine domnilor noștri a umbla pă jos pîntre braslîli poporului, ca să afle păsu și nevoile rumânului...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 220: „... soarta a făcut să se ridice în locul bisericuței, plină *al-dată* de credincioși la sărbători, biserică mare și falnică, dar goală...”

v. *Alt*. — *Dată*.

ALDĂMĂȘ s. **ADALMĂȘ** (pl. *adalmașuri*, *aldămașuri*), s. n.; 1. vin bu comme arrhes à la conclusion d'un marché; 2. pourboire. Cu sensul al doilea se aude numai peste Carpați.

Dict. ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*Alde-maș*. Donum.”

Lexicon Budan: „*Aldămaș*, das Trinkgeld“.

548 Cu primul sens, avînd o accepțiune juridică, cuvîntul e foarte poporan. „A da *aldămaș*” și „a bea *aldămaș*” însoțește la țărani și la

orășenimea de jos orice vânzare sau cumpărare, și chiar tot felul de învoieli între doi sau mai mulți.

„*Aldămaș* se numește hiritisirea ce se face în urma tocmelei și care constă din următoarele: părțile se duc și cer băutură spirtosă, vin sau rachiu; se dă întâi de cătră cumpărător, care c i n s t e ș t e pe vânzător, și acela-l felicitează zicându-i: dea D-zeu să ai parte de... (obiectul cumpărat), atit d-ta cit și urmașii de urmașii d-tale, și să fii sănătos să-l stăpânești! Apoi dă și vânzătorul tot atita băutură, și c i n s t i n d pe cumpărător, acesta-l felicitează: și d-ta să dea D-zeu să ai parte de bani, unde vei pune un ban să scoți o mie, spor și izvor să dea D-zeu!“ (I. Curpăan, Bacău, c. Nadișa).

„*Aldămașul* se face la vânzări și cumpărări. Se mai numește și c i n s t e. Se dă de vânzător două părți și de cumpărător o parte“ (I. Georgescu, Prahova, c. Călinești).

„La *aldămaș* vânzătorul plătește două părți, iar cumpărătorul numai una“ (P. Ștefănescu, Dolj, c. Simnic).

În unele localități *aldămașul* privește numai pe vânzător.

A. Pann, *Prov.* II, 136:

„Au mers să pețească, obicei cum este;
Priviră, văzură, vorbiră de fată,
Și se învoiră cu mumă, cu tată.
Acuma rămase să bea *aldămașul*...“

Jipescu, *Opincaru*, p. 145, descriind pe țăranul venit la „jupin“ în prăvălie pentru a-și cumpăra „cioareci“:

„— Ei, daca ie așa, nici cum zici dumneata, nici cum zic ieu, hiie cu cinsprece lei!

— Adu mîna-ncoa! Ai noroc! Poartă-i sănătoșiel!

— Să dea Dumnezeu!

— Acu *aldămașu* cade pe dumneata să-l dai, logofete!

— Așa, neică Pîrvule! Adu băiete cite un șapte-și-cinci (adică 75 dramuri de ghin).

— Să-ți trăiască cocoana și mititei[i]!...“

„Cu țăranii din Basarabia — zice călătorul Dr. Zucker (*Bessarabien*, Frankf., 1834, p. 19) — anevoie se poate face o învoială de orice fel fără a o încheia în cirșmă prin așa-numitul *aldamaș*...“

Alexandri, *Arvinte și Pepelea*, sc. 4:

„Pepelea: Bună tocmală!... Dar ceva *adalmaș*?“

Arvinte: O baniță de nuci uscate... hai, treacă de la mine; unde-o mers miia, meargă și suta...

Pepelea: Bunătatea d-tale!... însă un lucru strică...

Arvinte: Care?

Pepelea: Nu-mi plac nucile...

Arvinte: Nu fii prost, măi! O baniță de nuci vechi, de șase ani... Nu scăpa chilipiriu din mîină.

Pepelea: Ba nu așa, giupîne!... Almintire... Dă-mi pe Mândica *adalmaș*... Vrei?...“

Act din Tirgoviște, 1636 (*A.I.R.* I, 16): „au cumpărat o vie de la Stanțul șoimarul de Târgoviști, însă viia în fete în dealul Târgoviștie, de lată dein Nica iuz(bașa) pân în diiaconul Tudor Muce, și cu pometul și cu tot locul căt se va alégé înprejurul și în lungul acei vii, dreptu ughi 110 bani gata; și am cheltuitu la *aldămaș* ughi...“, 549

apoi e lăsat gol locul pentru cifră, fiindcă — pesemne — petrecerea nu se isprăvise încă pe deplin, la facerea actului.

Fără noțiune juridică, orice beție sau petrecere, în așteptarea unei izbinde sau la urmă, se poate zice *aldămaș*.

„Cînd se scoate pentru întâia dată un plug nou, este obicei de a bea *aldămașu p l u g u l u i*...” (G. Secăreanu, Dîmbovița, c. Runcul).

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 24: „Cînd m-oi vedea scăpat și de odrasla asta de olteni blestemați, o să mi se mai veselească inima în mine. Acum cheamă pe pivniceri și să le bem *aldămașul*. Noroc bun, mare bădiță!...”

În acest sens, un om care a făcut o izbîndă și care de bucurie ar trebui să c i n s t e a s c ă pe ai săi, se zice: „bun de *aldămaș*” (*L.M.*).

Cei ce iau parte la *aldămaș*, veselindu-se împreună ca un fel de marturi la încheierea tocmelei, se cheamă a l d ă m ă ș a r i.

Lexicon Budan: „A l d ă m ă ș e a r i u, praesens mercipotui, combibens e mercipotu”.

În Țara Românească mai cu seamă, *aldămașul* era un obicei atît de juridic, încît în actele domnești de întărire a cumpărăturelor se arată anume a l d ă m ă ș a r i i. Astfel, într-un crîsov din 1631 scris slavonește (Venelin, 298), Pîrvul din Urlați cumpărîndu-și mai multe vii, domnul specifică pe toți a l d ă m ă ș a r i i (АЛДЪМЪШАРИ) cîți au asistat, adecă au băut cu prilejul fiecării cumpărăture în parte.

Act rustic din Prahova, 1596 (*Cuv.d.bătr.* I, 67): „ačasta moșia vîndut-am cu știrea megiașilor dein sus și de jos, fost-au și a l d ă m ă ș a r i i care să vor iscăli mai jos...”

Act din Ilfov, 1608 (*Cuv.d.bătr.* I, 169): „au cumpărat ocină în Berilești de la Mariia fata Vladului 2 funi dreptu aspri 9000 șă cu u rumăn anume Șărb; au vîndut de a lor bunăvoe, șă a l d ă m ă ș a r i anume: Avram postelnic i Șteful postelnic i Costantin fratele lu Dănișor logofăt de Buzău i Bălan i Mihăil i Duțe i Dragomir i Vladul de acolo de sat de Berilești...”

În veacul de mijloc mai ales, acest obicei juridic era foarte răs-pîndit pretutindenea. Într-un text din Franția, citat de Du Cange (*Gloss. lat.*, v. *Poticula*): „Vendidimus Druvallono presbitero dimidium cujusdam campi, et accepimus pretium in quo nobis complacuit, hoc est, in argento solidos XVIII, et ad poticulas quas simul bibimus denarios XVIII”. D. Bogișič, pe de altă parte, în tractatul său despre „obiceiele juridice la slavi”, constată aceeași datină la serbi, la bulgari, la poloni, la ruși etc., unde ea se numește „mohorycz”, „litki”, „litkup”, „likovo” și altele (*Pravni običaji u Slovena*, Zagreb, 1867, p. 85, 182). La români dară instituțiunea în sine-și nu e de loc ungurescă, însă curat unguresc este numele: *aldămaș* = á l d o m á s „pot-de-vin, toast, bénédiction”, de la a l d a n i „bénir”. Tot de la unguri au luat cuvîntul și serbii: a l d u m a ș, întrebuițîndu-l întocmai ca la noi (Bogișič, *Zbornik pravnih običaja*, Zagreb, 1874, p. 424, 465, 466). Prin etimologie poporană de la „a da (vin ori rachiu)” s-a născut apoi forma românească metatetică *adalmaș* sau *adalmaș*, cea mai întrebuițată în grai și pe care de la moldoveni au împrumutat-o rutenii: o d o m a ș.

După cum am văzut mai sus, la țărani *aldămaș* e sinonim cu c i n s t e, cuvînt slavice anterior introducerii termenului unguresc și carele

exemplu într-un text medieval: „domini consules faciendō honores villae dederunt dictis communitatibus unum vas vinoplenum...“, adecă: „au făcut cinstea cu un butoi de vin“, de unde și franțuzește „faire les honneurs“, ca într-un act din 1363: „commença ledit Perrin à dire que de l'honneur ou du disner dessusdit il ne paieroit aucune chose“ (Du Cange, v. *Honor*). În acest mod ne apar la români trei straturi: denții latinul honor, pe care apoi slavicul cinstea îl înlocuiește în toate accepțiunile sale și astfel îl gonește din grai, în fine maghiarul *aldămaș* suprapunându-se vorbei slave numai în sensul cel juridic.

v. *Aldaș*. — *Alduiesc*. — *Cinste*.

ALDĂMĂȘAR. — v. *Aldămaș*. — *Mohorici*.

¹ALDE (artic. *Aldea*, gen.-dat. *Aldii*, voc. *Aldeo*), n. pr. pers. m. Un nume bărbătesc foarte poporan la toți sătenii din Dacia lui Traian, deși rar pe la orașe. Cată să fi existat și o formă *Aldu*, de unde *Alde* ca deminutiv, iar *aldan* ca augmentativ, și de unde vine și numele de familie *Alduleanu*. *Alde* se referă la *Aldu* ca „Petre“ la „Petru“.

Jipescu, *Opincaru*, p. 156, înșirind numile mai obicinuite pe la țărani din Prahova: „Scoate-ți bani, vere, că tribuie la boieri! Înju-gă-te, Stoico, fă-te luntre și punte, Frîncule; părpăliește-te, Soare; frigi-te, *Aldeo!*...“

În vechiul *Pomelnic al mănăstirii Bistrița* din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 68): „*Банча, Стоиша, Ялдк...*“ și tot acolo (p. 56) numele bărbătesc *Aldomir*, format din *Alde* sau din *Aldu* după analogia numilor bărbătești slavice ca „Dragomir“, fiindcă slavică era pe atunci la români moda timpului, deși în onomasticul propriu slavice nu există de loc *Alde*, fie simplu sau în compozițiune, ba nici elementele acestui nume (cfr. Moroșkin, *Slavjanskij imenoslov.*, Ptrb., 1867, p. 2).

Pe lângă moldovenescul *Aldomir*, se mai poate adăoga muntenescul *Aldimir*, în crîsovul lui Alexandru-vodă Mircea din 1575 (*Mănăstirea Cozia*, pach. XXIV, nr. 2, în Arh. Stat. din Buc.): „*покъси Стоика чинисъ с Стъдинна въ Ялдиниръ место за виноград...*“

Este foarte interesant de a regăsi acest nume *Aldomir* sau *Aldimir*, sub forma *Oldamur*, la un principe al cumanilor, pe care cronica maghiară îl menționează sub anul 1282: „*Oldamur Dux Cumaniae*“ (*Chron. Budense*, ed. Podhradczky, p. 207; Katona, *Hist. crit. Arpad.*, t. VI, p. 866). Nu cumva va fi fost român?

v. *Bîrlad*.

Lîngă Iași, un sat se cheamă Rădiul-*Aldii*, adecă „păduricea lui *Alde*“. Un sat în Buzău și altul în Neamț se zice *Aldenii*. O mulțime de sate poartă numele de *Aldești*, în Moldova, în Muntenia și peste Carpați. *Aldenii* indică pe oameni veniți dintr-o localitate *Alde*, iar *Aldêști* însemnează pe pogoritori dintr-un strămoș *Alde*.

În Țara Făgărașului, acest nume bărbătesc a fost oarecând atit de răspîndit, încît într-un singur act din 1556 ne întîmpină șeaze români de acolo numiți *Alde* (N. Densușianu, *Monum.*, 1885, p. 10—12).

Cihac (II, 475) explică pe *Alde* prin maghiarul *á l d a n i* „bé-nir“, ca și cînd ar fi o traducere a numelui creștin *B e n e d i c t u s*. Dar ungerii din „Benedictus“ fac „Benedék“, „Bencze“, „Bene“, „Benke“ sau „Benkö“, „Bende“, „Benes“, „Bank“, „Benö“ (Czuczor-Fogarasi, *Szót.*, v. *Benedék*), și niciodată nu-l traduc prin vrun derivat din *á l d a n i*. Ceva mai mult: tribunalele maghiare din Ardeal acest nume, pe care-l auzeau mereu la români, li se părea totdeauna atit de neunguresc, încît în acte oficiale ele nu știau cum să-l transcrie: *Algya*, *Algye*, *Algja*, *Alde*, *Aldgie*, *Alge*, *Alga*, *Alda*, *Aldgya* etc. (N. Densușianu, *op. cit.*, *passim*).

Nici slavice, nici maghiare, *Alde* s-ar părea la prima vedere a nu diferi de numele personal italian *A l d o*, *A l d i n o*, francez *A u d i n*, care e însă pe acolo de o importanțione germană medievală (Pott, *Personennamen*, 495—6).

Rezultă dară că al nostru *Alde* e ceva curat românesc, și încă numai țărănesc. De aceeași origine cu *á l d a n* „chanvre femelle“, el face parte din cerul numilor personale așa-zicînd botanice, ca *F l o a r e*, *T r a n d a f i r*, *C a l o m f i r*, *C á l i n*, *B u j o r* etc. La serbi *Konoplja*, adecă „cînepă“, este un nume personal femeiesc foarte obicinuit (Karadžić).

v. *Aldan*.

²**ALDE**, adj. invar.; certain, quelqu'un des nôtres; même; pareil, semblable. Un idiotism românesc, foarte anevoie de tradus în orice altă limbă și care, deși tot ce poate fi mai poporan, a fost însă pînă acum uitat aproape de tot în dicționare.

În unele localități, poporul rostește *ande* în loc de *alde*.

„Pe la noi, în comunele Rucăr și Sîmbăta-de-Sus și cea de-Jos, nu se zice niciodată: mă duc pînă la nănașul, mă duc la judele, și alte fraze analoage, ci totdeauna după prepozițiune se pune cuvîntul *ande*: mă duc pîn' la *ande* nănașul, la *ande* judele etc.“ (G. Pop. Făgăraș, c. Lisa).

Jipescu, *Opincar*, p. 14: „budulaca mea vorbire cu *ande* hinu mieu Moțăilă...“; *ibid.*, p. 16: „pe rînd tot pe d-*ande* noi ne poftiși...“; apoi, p. 21: „*ande* lea Calohira, Ileana, leica Ilinca...“; dar pe aceeași pagină 23, *alde* și *ande*: „rude cu d-*ande* noi, bieți[i] rumânași d-acolo, căci sint năcăjiți în vac de veciie, supuși, răriți dă noi și robiți la neamț, la ungur, la rus, la turc, nu le dă pas *alde* ahăia să ghiie-neoace...“

Ca *ande* = *alde*, tot astfel la macedo-români se aude a n - d o i l e pentru a l d o i l e. În ambele cazuri este efectul acomodațiunii fonetice, dentalul *n* fiind mai apropiat lui *d* decît licuidul *l*.

I. Fără prepozițiune[a] d e, *alde* circulează în grai:

a) Mai ales cînd e vorba de rude sau neamuri, fiind urmat de substantivul postarticulat: *alde t a t a*, *m a m a*, *n e n e a* sau *n e a* etc.

„Cînd se întîlnesc doi săteni și se întreabă între dinșii:

— Unde te duci, Ioane?

- Mă duc la *alde* frate-mio, sau la *alde* tata, sau la *alde* nașa etc.
- Cu cine ai pus în plug?
- Am pus cu *alde* cumătru Ilie...”

(P. Boureanu, Covurlui, c. Tîrgu-Bujor)

„Pe la noi la mamă se zice: muică, la mamă mare: *alde-bă t i r n a* ...“ (Domnica Gheorghe, Dolj, c. Măceș-de-Jos).

Dintr-un lung șir de exemple despre graiul țărănesc din Ialomița, iată câteva: „*Aldi* nea Ivan a venit azi... Pă urmă s-a dus l-*aldi* moș Manea... *Aldi* nea Coman,ăștia sînt niște oameni dă ispravă... Eu acum ghiu di la plug, ghine ș-*aldi* văru Stoica, și-ni pare c-o să ghie cu dîșii ș-*aldi* moș Iorga... Azi a venit *aldi* mama la noi cu *aldi* nenea...” (T. Theodorescu, com. Lupșeanu).

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 216, pune pe o țărăncă să întrebe pe un sătean drumeț dacă nu cumva văzuse în călătorie pe bărbatul ei: „Nea Mitrane, ai întîlnit pe ale drumuri pe *alde* dumniului?” — și săteanul, știind că „*alde* d u m n i a l u i ” nu poate fi decît bărbatul, îi răspunde: „Da, cumetriță, dăscarcă la Oltenița”.

Boliac, *Ocna*:

„Cît vru să ias-afară fetița rumeoară,
Eu sai ș-o iau în brațe și parcă fu a mea.
O strîng și ea-mi răspunde. O iau la subțioară
Și fug, căci era mică, ca pana de ușoară,
Bătea subt țîță-i peptul și gura îi ardea.
Ajung cu ea acasă ș-o bag la *alde* tata;
Aci o văzui bine și tare îmi plăcu.
Eu mi-am găsit nevastă...”

În cazuri ca cele de mai sus, rareori denaintea lui *alde* se pune *d e*, și atunci nu ca element prepozițional, ci numai ca o amplificare fonetică sau un fel de emfază, cuvîntul rămîind la nominativ, de exemplu:

„Au mers să pețească, obicei cum este;
Priviră, văzură, vorbiră de fată,
Și se invoiră cu mumă, cu tată.
Acuma rămase să bea aldamașul
D-*alde* cuseru, socrul și de *alde* nașul...”

(Pann, *Prov.* II, 136)

b) Fără noțiune de inrudire, dar despre cineva foarte cunoscut vorbitorului și ascultătorilor, precum în *Zburătorul* de Heliade:

„Ori aide l-*alde* baba Comana...”

și mai jos:

„Tot zmeu a fost, surato. Văzuși impielițatul!
Că țintă l-*alde* Floarea în clipă străbătu...”

Basmul *Aleodor-impărat* (Ispirescu, *Leg.*, 48): „... luă de soție pe fata lui Verdeș-impărat și se întoarse la împărăția lui. Cînd îl văzură *alde* gloatele venind teafăr...” unde „*alde* gloatele = împărăția l u i ”.

În această întrebuintare, vedem deja la Dosofteiu, 1680, f. 293 b, cu contextul slavic:

„...Iară ingerul Domnului să pugorâ
îndată la cîi cu *alde* (ԱԼԵ) Azaria în
cuptoriu...”

„...aggelü že gospodri sünide kupno
kü iže sü A z a r i e m ü vü peščü...”

Același pasagiu la Coresi, 1577: „e ingerul Domnului deștinse depre-
unâ cu Azaria-fečorii în cuptoriu...”, iar la Silvestru, 1651: „iară in-
gerul Domnului împreună cu soții Azariei pogorâ în cuptoriu...”

Tot cu sensul de „cineva bine cunoscut”, figurează *alde* în gra-
matica basarabeană a lui Doncev, care ne spune: „Pentru a arăta nu-
mirile familice în numărul plural, se întrebuițează prepoziția *alde*
sau finalele *-eștii*, *-uleștii*: *alde* Cazimir = Cazimireștii, *alde* Catargi
= Catargieștii, *alde* Ghica = Ghiculeștii etc. De ex.: Pre *alde* Cazi-
mir și *alde* Alexandri, ca și pre Doniceștii și Bălșeștii...” (*Cursul*,
Chișinău, 1865, II, p. 23).

Tot aci vine:

„Un om de nemic sau fără căpătii se zice: *alde-încurcăn*
e g a r ă” (St. Voinea, Dobrogea, c. Somova).

A. Odobescu (*Rev. rom.*, 1862, p. 364:) „... nu știe să-mpartă
paie la doi măgari, — ia, *alde* nea Vlad, *alde* nea Vlăduță...”

c) Fără prepozițiunea *de*, dar preces de un adjectiv și urmat de
un nume sau mai ales de pronumele personal în caz oblic: *săracu* *de*
mine = *săracu alde mine*, *păcătos* *de el* = *păcătosu alde el* etc.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. II, p. 2: „jăluiaște a m u a m ă -
r â t u l ă d e o m ă s ă se sature...”

Cum că în toate aceste cazuri *-l de* este o simplă contracțiune din
alde, probă femininul *săraca-n de mine!*, unde *-nde* ar fi peste putință
a se explica altfel decît prin poporanul *ande* = *alde*.

II. Cînd lui *alde* îi precede prepozițiunea *de*, și anume:

a) Partitivul *de* = „dintre”:

Gr. Alexandrescu, *Satira duhului meu*:

„Învată danțul, vistul și multe *d-alde* alea;
Iar de vrei să faci versuri, ia pildă de la Pralea...”

E foarte des la Anton Pann:

„Zicînd *d-alde* aste, pleacă către mare,
Cu ciubucu-n mină ca în preumblare...”

(*Prov.* III, 134)

„Finul, vorbe *d-alde* aste și altele îndrugînd,
Și cu nașul împreună la casa sa ajungînd,
Cu destulă bucurie pe oaspet au priimit...”

(*Ibid.*, III, 83)

„Așa cinstite părinte, păcatu-mi mărturisesc
Și orcum știi, rînduiește-mi canon să mă mîntuiesc;
De *alde* sărbători iarăși nu știu de le-oi fi păzit...”

(*Ibid.*, I, 138)

„*D-alde* aceste și alte
Înșiră cu glasuri nalte...”

(*Ibid.*, II, 156)

„D-alde aste ș-alte multe
Și mai mari și mai mărunte...”

(Ibid., III, 44)

b) Mai rar genitivalul d e = „despre“:

Alexandri, *Barbu Lăutariul*: „De! unde se mai pomenește de-alde astea prin orașe! Numai pe la țară dacă se mai trec...”

A. Pann, *Moș-Albu I*, 25:

„Ci ii cer ca să le cinte d-alde viteazul Mihai,
Trăgind din arcuș o dată să zică zece din grai...”

Într-un vechi text ne întimpină *alde* întrebuițat pentru a exprime raportul genitival fără prepozițiunea d e, și anume:

Gheorghie Ștefan-vodă, 1656 (*A.I.R.* III, 230): „dămu-ți știre pentru o pără ce avură innaintea domniei méle boïarinul nostru Pelin vistiïarnicul și Gherman și Simion de Șileșeu, cu toți Murgeștii, pentru sat pentru Mihalțu ce iaste aproape de târgul Cernăuților, zicându boïarinul nostru Pelin vistiïarnicul și cu Gherman și cu Simion de Șileșeu cum acela sat Mihalțul le iaste lor drept de moșie și-l țin Murgeștii cu înpresurătură, și ni-au arătat și un zapis de la Constantin-vodă făcut pre multe ocine a lor, și-ntr-acel zapis scrie și satul Mihalțul, și așea scrie cum acel sat Mihalțul l-au fost cumpărat Gavril Moțocel, moșul vistiïarnicului Pelin și *alde* Gherman, de la Ilea vamășul...”, unde contextul ne arată că *alde* figurează pentru „al lui“.

III. O r i g i n e a.

a) În privința semasiologică, cată să plecăm de la forma cea mai simplă: *alde* fără prepoziționalul d e. *Alde tata, alde mama, alde Florica, alde baba Comana, alde Cazimir* etc. însemnează pe o ființă f o a r t e c u n o s c u t ă nouă. În *amăritul de om = amărit alde om, păcătosul de el = păcătos alde el, săraca-nde mine = săraca ande mine, alde* întărește noțiunea individualității, ceva ca și când am zice: amărit însuși omul, păcătos chiar el, săracă însă mi; adecă revine tot la c u n o s c u t. În: *de-alde astea, de alde sărbători, de-alde alea, alde* are sensul de a s e m e n e, ceea ce iarăși nu se depărtează de noțiunea c u n o s c u t u l u i, deoarece se întemeiază pe o comparațiune. În scurt, înțelesul fundamental al lui *alde* este c u n o s c u t sau f o a r t e c u n o s c u t, „certus“, și dacă în unele cazuri el trece la acela de o a r e c a r e, de pildă în versul lui Anton Pann (*Prov.* I, 22):

„Că d-alde alte bucate crez că aici nu găsim...”

apoi întocmai așa francezul „certain“ a trecut și el de la înțelesul fundamental de c u n o s c u t: „but certain, science certaines, coup certain“, la acela de o a r e c a r e: „certaines gens, certain conte, certain âge“. Regula actuală a gramaticii franceze de a pune pe „certain = cunoscut“ după substantiv, iar pe „certain = oarecare“ înainte, n-a existat încă în vechea franceză și nu era pe deplin admisă nici chiar în secolul XVI.

b) Sub raportul morfologic, *alde* se compune din pronominalul a l ca în „al meu“, „al doile“ etc. și din prepozițiunea d e, pe care a l și-a atras-o, dar care în principiu e independinte, avind în regim pe numele sau pronumele ce-i urmează, după cum aceasta lesne se

recunoaște mai ales în construcțiunea: a m ă r i t u l d e o m, unde d e funcționează în același mod ca în: „vai d e c u t a r e“. Această natură prepozițională a lui d e ne apare nu mai puțin bine în:

„Ha vezi, ast cîntec îmi place,
Asta pentru mine face,
Dar nu d-alde - p i e r d e - v a r ă,
Fire-ai cu el de ocară...“

(Pann, *Prov.* I, 20)

unde „d e-pierde-vară“ este în fond aceeași construcțiune ca „de ocară“. Funcțiunea lui a l, ca artichu posesiv, este de a arăta intimitatea, fără însă o specificare mai de aproape ca în „a l m e u“, „a l t ă u“, unde pronumele indică în specie felul intimității, pe cînd simplul a l în *alde* exprimă un raport posesiv atît de general, încît nu admite nici măcar distincțiunea sexuală, ceva ca lătinește în „nostras“, zicîndu-se „alde tata“, întocmai ca și „alde mama“, „alde Mihai“, ca și „alde Comana“.

Românul *alde* n-are nici o analogie în celelalte limbi romanice.
v. ³*Al.*

ALDËNI } —v. ¹*Alde.*
ALDËȘTI }

ALDIMIR, n. pr. m. — v. ¹*Alde.*

AL-DÒILE, A-DÒUA, adj. num.; second, deuxième. — v. ³*Al.*

ALDOMÏR, n. pr. m. — v. ¹*Alde.*

ALDU. — v. *Aldan.*

ALDUIESC (*alduit, alduire*), vb.; bénir, féliciter, souhaiter du bonheur. Este maghiarul á l d a n i. Se întrebuintează numai peste Carpați.

Lexicon Budan: „*Alduiesc* = norocesc, fericesc; *alduiesc* pre cineva la ziua sa, la anul nou, pentru dobîndirea căriiva norociri sau vredniciei“.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423):

„*Alduiesc*. Benedico.

„*Alduit*, -ă. Benedictus, -a.

„*Alduitură*. Benedictio“.

Furduiu, *Versu Kotranct*, Abrud, 1818, începe cu:

„Oh, baie Vercheșenească,
Dumnezeu te *alduiască*...“

v. *Aldaș*. — *Aldămaș*. — *Alduit*.

ALDUÎT, -Ă, adj.; béni. Participiu trecut din *alduiesc*. Circulează în Banat și-n Ardeal. *Lexicon Budan*: „*Alduit* = norocos, fericit; bun, curvios“.

„În Făget se zice: boul este *alduit* pentru că au fost de față la nașterea Domnului; despre soarele și luna se aude: *s i n t u l* soare și *alduita* lună...“ (D. Păscuț).

v. *Alduiesc*.

ALDULEANU. — v. ¹*Alde*.

ALDUITŪRĂ. — v. *Alduiesc*.

ĂLDUR. — v. *Aldan*.

^{1,2,3}**ĂLE**, pluriel féminin pour le: 1. pronom démonstratif al (ă l); 2. article prépositif adjectival al (ă l); 3. article possessif al. Funcțiunile cele normale și originile acestor trei forme feminine plurale au fost deja dezbătute cu ocaziunea singularului lor și a formelor masculine.

v. ^{6,7,8}*A*. — ⁹*Ai*. — ^{1,2,3}*Al*.

Aci vom indica dară numai acei idiotismi în cari femininul plural capătă o individualitate așa-zicînd independinte, ca și cînd ar fi un cuvînt aparte, ba chiar uneori nu funcționează ca feminin, ci pe deplin ca un neutru.

I. Demonstrativul *ale* „celles, celles-là“: a) *t o a t e alea* = „toute sorte de choses“; b) *a l t e alea* = „paralysie“.

a) Acățîndu-și pe emfaticul *-a* (v. ⁵*A*) și întrebuițat într-un mod absolut în construcțiune cu *t o a t e*, *ale* însemnează în graiul familiar „fel de fel de lucruri“.

Basmul *Ileana Simziana* (Ispirescu, *Leg.*, 16): „Fata împăratului, cum auzi aceasta, puse *t o a t e alea* la cale pentru drum...“

Jipescu, *Opincaru*, p. 46: „La noi să cumpără mai *t o a t e alea* dă la streini...“

Aproape același sens are în construcțiune cu *m u l t e* și chiar cu *m u l t e d - a l d e*:

„Învață danțul, vistul și *m u l t e d - a l d e alea*;
Iar de vrei să faci versuri, ia pildă de la Pralea...“

(Gr. Alexandrescu, *Satira duhului meu*)

Intr-un înțeles mai restrîns se construiește cu partitivul *d e*, ca în urația din Transilvania:

„...o mahramă
Mult mîndră și frumoasă,
Să ne-o dați dumneavoastră;
Fie și de in,
S-o șterge mirele de vin;
Fie și de bumbac,
Nouă și *d-alea* ne plac...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 181)

v. ²*Alde*. — *Tot*.

Acolo pe unde nu se obicinuiește forma *ă l*, bunăoară în Moldova, în loc de „*t o a t e a l e a*“ se zice cu același sens „*t o a t e c e l e a*“ sau „*t o a t e c e l e*“; de asemenea: „*m u l t e c e l e*“, „*m u l t e d - a l d e c e l e*“ etc.

v. ¹*Cele*.

b) Cu emfaticul *a* și construindu-se cu *a l t e*, demonstrativul *ale* devine un nume eufemistic al „paraliziei“.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 29: „O sudoare rece îi brobonă fruntea, și, în genuchi cum era, își acoperi fața cu amîndouă minelne. *A l t e a l e a* i-au luat luminele; o ceață întunecoasă îi împăiejenește ochii...“; apoi mai jos, p. 52: „apucată ca de *a l t e a l e a*, fără să deschiză gura, o rupse la picior...“ (cfr. p. 231).

Jipescu, *Opincaru*, p. 79: „Ține-ți hirea, hine, să nu te dea în *a l t e a l e a* d-atita înălțare!...“

Într-un alt pasagiu, p. 57, Jipescu pune pe „*a l t e h a l e a*“ în loc de „*t o a t e a l e a*“: „...dau la copii meraz *a l t e h a l e a*: oi, casă, lăpteturi, velințe...“, înțelegînd aci numai lucrurile materiale în opozițiune cu o moștenire mai înaltă: „limba și legea“; dar o asemenea întrebuițare nu e tocmai poporană.

Pe cînd pluralul *a l t e - a l e a* însemnează „paralizie“, singularul *a l t ă - a i a* se ia în popor cu înțeles de „monstru, dihanie, arătare“, bunăoară la Ispirescu, *Unchiașul sfătos*, p. 35: „dar se minună ca de *a l t ă - a i a*, cînd văzu că în locul capetelor tăiate cresc altele la loc îndoite...“ sau mai jos, p. 66: „fugeau de dînsul ca de *a l t ă - a i a* și se ascundeau...“

v. *Alt*.

II. Adjectivalul *ale*, formă familiară în loc de *c e l e* „les (belles)“: a) *d e a l e* = „des plus —, d'entre les plus —, d'importance“; b) *a l e s f i n t e*, *a l e - f r u m o a s e* = „fées“.

a) Preces de un substantiv feminin la singular și urmat de un adjectiv la plural, compusul „*d e a l e*“ sau „*d - a l e*“ exprimă cu mai multă energie, aproape iperbolic, noțiunea cuprinsă în epitet, bunăoară: „o zi *d - a l e* mari“ este ca și cînd am zice: „o zi foarte mare“ sau „mare de tot“.

Cîntecul pandurilor din 1821:

„Să trag brazda dracului
La ușa spurcatului,
O brăzduță *d - a l e* sfinte
Să țtie ciocoiul mințe...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 484)

Cînd vorbitorul, fiind prea mișcat, nu găsește în grabă un adjectiv destul de puternic, ajunge substantivul cu „*d - a l e*...“ de pildă: „o soartă *d - a l e*...“, „o bătaie *d - a l e*...“, „o păcăleală *d - a l e*...“ sau: „*d - a l e*, știi!“, subînțelegîndu-se la urmă un calificativ cu atît mai energie cu cît nu se află un cuvînt ca să-l exprime.

În Moldova și pe aiuri se întrebuițează cu același sens: „*d e c e l e* —“.

Forma emfatică *alea* se însoțește mai adesea în graiul poporan din Țara Românească cu postarticularea adjectivului:

558 „...avem o grămad' dă giște, rațe, găini și porumbei; ție mai mare mîndrețea cînd le vezi pe bătătură, dă nu le-ar hi dă dăochi; aldi

jupin Gheorghe circiumaru cea-că să le vindem și lor vo câteva *d-alea* mai frumoase...” (T. Teodorescu, Ialomița, c. Lupșeanu).

v. ²*Cele*.

b) În mitologia poporană, între numeroasele epitete eufemistice ale *ielelor*, la olteni figurează: *ale-sfinte* și *ale-frumoase*.

„Ielele sînt un fel de zîne numite de popor și *ale-frumoase*, cari umblă în aer zburînd și cîntînd, însoțite de un cimpoier. Ele joacă cîteodată pe pămînt făcînd horă, apoi dacă vreun om din întîmplare șede după aceea în vatra jocului, se bolnăvește, și atunci se zice că l-au lovit din iele, că a călcat în masa *alor-frumoase*...” (Preut R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

„Ielele sau dînele se cheamă și *ale-sfinte*...” (D. Constantinescu, Dolj, c. Negoiești).

Pe aiuri se zice *ielele sfintele și frumoasele* (cfr. Șaineanu, *Ielele*, p. 24 sqq.).

III. Posesivul *ale* „les (miennes)”: a) redus la monosilabă; b) *de ale* = „de ce qui concerne”.

a) În grai, *ale* se reduce foarte des la *a*: uneori și-n texturi.

Costache Conachi, p. 218:

„Cartea ce te învățasem, ah! cartea cea înfocată,
La care eu uceniță ți-am fost ție-ntăiași dată,
Cetînd-o, amare lacrimi pe obrazul meu se varsă,
Căci cetesc *a t a l e* stihuri cu inima de foc arsă...”

Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms., în Acad. Rom., p. 205), ps. LXXXVIII: „*a* tale sântu cerurile și *a l t a u* ăstă pămîntul...”
Dosoftieiu, 1673, f. 14 b:

„Dzâcâ cât le place ceia ce n-au minte
De vor sa mă sparie cu *a l o r* cuvinte...”

Uneori ca mijloc de variațiune, de ex. la Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 75): „...această casă cu locul și cu prăvăliia ce scrie mai sus fost-au *ale* lui Dumitrașco și *a* fraților lui...”

Printr-o altfel de reduțiune, *ale* se aglutinează cu substantivul nearticulat ce-i precede, formînd în aparință o postarticulare.

Catechismul transilvan, circa 1560 (*Cuv. d. bătr.* II, 100, 101), de trei ori: „dède Domnezeu zéce cuvintele sale = cuvinte *ale* sale...”

Nu rareori însă, în vechile texturi, chiar în cele rustice din Moldova, unde astăzi se aude aproape numai *a*, se păstrează întreg *ale*, de exemplu:

Act moldovenesc, 1687 (*A.I.R.* I, 62): „... casa cu pimnița cu heleșteul să fie *ale* Ancuții, iar jumătate de vie să rămăe în partea mea, iar în urmă să fie iar *ale* Ancuții...”

b) Cu partitivul *de* și urmat de un genitiv, *ale* formează idiomul „*de ale* gurei” sau „*de ale* mîncării = „quelque chose à manger” și alte cîteva locuțiuni înrudite, în cari nu funcționează de loc ca feminin, ci ca un plural neutru.

„A face ceva rost de *ale* gurei = a găti bucate” (S. Popescu, Buzău, c. Chiojdu).

A. Pann, *Prov.* I, 153:

„Mai multa lui vreme era petrecută
Făr' de nici un lucru și-n deșert pierdută:
Ce lua-n trei zile dintr-o săptămână
Da pe d-ale gurei, odihnind p-o rină...“

Cu reducerea lui *ale* la *a*:

I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 339): „eu mă duc în pădure, ca să mai aduc ceva de-a mîncării...“

Tot aci vine „d e *ale* = quelque chose appartenant à“, de exemplu la Constantin Brincovan (*Cond.*, ms. în Arh. Stat.):

p. 86: „ce vor putea găsi d e *ale* slujitorilor celor fugiți, ori moșii ver bucate, măcar ver-ce d e *ale* lor, să le vînză...“;

p. 140: „ce au rămas d e *ale* tătăne-său, moșii, rumăni, țigani și alt mult puțin...“

O funcțiune analoagă, cu prepozițiunea în:

Jipescu, *Opincar*, p. 111: „Dacă ahăia lucrează în *ali* negoțului și-*ali* meserii[i], da noi, pitulicili, să ședem?...“

Dar se zice și mai bine: „de *ale* negoțului“, „de *ale* miseriei“, de *ale* gospodăriei“ etc., sau: „în d e *ale* negoțului...“

Alteceva este construcțiunea ordinară cu partitivul d e = „dintre“, unde *ale* nu este neutru, ci curat feminin, ca în:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXI, p. 7: „vreo fune d e *ale* corabiei ce au în corabiia céia maré mai groasă...“

Grigorie din Măhaciu, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 45): „nece o dzisă de-*ale* méle nu fécet...“

Doină din Ardeal:

„Cită apă pe vâlcele,
Sînt tot lacrimi d e -*ale* mele...“

(Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 218)

De asemenea, alteceva este construcțiunea lui *ale* ca feminin, nu ca neutru, cu genitivul d e, bunăoară:

Coresi, *Omil.*, 1580, quatern. XXXIV, p. 16: „nu îaste năemnică, ce stăpână, și *ale* sale-i săntă oile și ca d e *ale* sale-șu socotéște și se grijaște d-insele...“

⁴ALE, forme employée exceptionnellement au lieu du simple *a* comme article possessif féminin au singulier.

Chiar pe titlul *Bibliei* lui Șerban-vodă, de la 1688, se citește: „*Bibliă*, adecă dumnezeiasca scriptură *ale* c e i vechi și *ale* c e i noao lége“, unde „*ale* c e i“ este învederat pentru „*a* c e l e i“, printr-o metateză foarte curioasă, dar de tot poporană, a silabei -l e -, care sare din *celei*, lăsînd numai „cei“, și se aglutinează pe deplin cu articolul posesiv feminin singular *a*, dîndu-i aspectul pluralului *ale*.

Analoagă, deși nu identică, este formațiunea a i în poporanul „zise a i sale neveste“ = „zise nevestei sale“, despre care noi am vorbit într-un alt loc.

v. ¹⁰Ai.

^{1,2} **ĂLEA**, pluriel féminin pour le: 1. pronom demonstratif a l a (ă l a);
2. article prépositif adjectival a l a (ă l a).

v. 6,7 A. — ^{1,2,3} Ale.

ALEAN (plur. *aleanuri*), s.n.; 1. contrariété, adversité, envie; 2. mélancolie. În primul sens figurează în vechile texturi, mai ales în construcțiunea „în *aleanul* cuiva = pour contrarier quelcun“, corespunzând pe deplin maghiarului *ellen* „contre“, *ellen* *elleni* „être contraire“, *ellen* *ere* etc.; în sensul al doilea s-a păstrat în viul grai și a devenit un cuvânt foarte înrădăcinat, mai cu seamă în poezia poporană. N-are a face cu adjectivul paleoslavice alinŭ (Cihac), nici cu latinul *alienus* (*L.B.*). Din derivatele maghiarului *ellen*, mai găsim în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422):

„*A l e n s i g.* Inimicitia“ (= *ellen sé g*).

„*A l e n i ș.* Inimicus (= *ellen es*).

„*A l e n z u i ăș c.* Contradico (= *ellen ez ni*).

„*A l e n z u i t u r ă.* Contradictio“.

A l é n e ș figurează deja în *Palia de la Orăștia*, din 1582 (Cipariu, *Anal.*, p. 73).

Despre originea maghiară a cuvântului nu mai poate fi dară cea mai mică îndoială.

Ca termen poetic, el va rămânea în limbă.

I. *Alean* ca arhaism:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), Act. Apost.:

XXVI, 9: „multe într- <i>aleanu</i> se facu...”	„...multa contraria agere...”
XXVII, 4: „derep-ce era vântul într- <i>aleanu</i> ...”	„...quod essent venti contrarii...”
XXVIII, 17: „nemică într- <i>aleanu</i> fecu oameriloru...”	„...nihil adversus plebem faciens...”

Fiindcă *Codicele Voronețian* preface sistematic pe *n* între vocale în *r*, forma nerotacistică *aleanu* în loc de *alearu* dovedește că acest maghiarism era pe atunci prea de curînd introdus în grai, neajungînd însă a se împămînteni.

Fragment biblic oltenesc, circa 1560 (*Cuv. d. bătr.* I, 6—12):

Levit. XXVI, 17: „voiu întorce ața mea în <i>aleanul</i> vostru...”	„...obfirmabo faciem meam in vos...”
<i>Ib.</i> , 27—8: „să iară nici cu acéstea au vă veți învăța, ce veți înbla în <i>aleanul</i> mieu, eu încă voiu înbla în <i>aleanul</i> vostru...”	„...si autem in his non obedieritis mihi, et ambulaveritis erga me obliqui, et ipse ambulabo vobiscum in furore obliquo...”

Noul Testament din 1648, Math. V, 23:

„...fratele tău are ceva <i>alean</i> spre tine...”	„...frater tuus habet aliquid adversum te...”
---	---

Ibid., Paul ad Gal. V, 20:

„...pizmele, sfadele, <i>aleanurele</i> , mănăile...”	„...inimicitiae, contentiones, aemulationes, irae...”
---	---

Ib., Paul ad Col. II, 14:

„...ștergându care ne era înprotivă
scrisoarea obișaiurelor care ne era
întru *alean*...“

„...delens quod adversus nos erat
chirographum decreti, quod erat c o n
t r a r i u m nobis...“

O predică a Sf. Ioan Crisostom, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 513): „așa cade-se a goni pre toți aiavea, pre carii cugetă în *alean*...“

II. *Alean* în viul grai:

Alexandri, *Barbu Lăutarul*: „Cînd se întîmpla de se îndrăgea vreun cuconaș de o cuconiță și vrea să-i spuie *aleanu* sufletului, socoțiți că-i scria răvășele franțuzești?...“

„Cîntecelor triste li se zice: de *alean*, de jale, de aht, de dor, de răcoreală...“ (Iași, V. Mircea, c. Copou; V. Lohan, c. Buciumii).

Balada *Tudor Vladimirescu*:

„Spune, maică, ce te doare,
Că m-oi face vrăjitoare,
De *alean* să te descînt,
Să calci vesel pe pămînt...“

(*Alex.*, *Poez. pop.*², 216)

Doină voinicească:

„Cînd eram de douăzeci,
Mă legam de turci, de greci,
Și de capete-i scurtam
Și *aleanu*-mi ușuram...“

(*Ibid.*, 254)

Balada *Bogatul și săracul*:

„Tu ai galbeni la chimir,
Eu am un seleaf cu fir,
Și-n seleaf un iatagan
Ce mă scapă de *alean*...“

(*Ibid.*, 43)

Balada *Giurgiu*:

„Eu nu cînt în butul tău,
Ci horesc de-*aleanul* meu:
Mă tînguesc prunilor
De jelea părinților,
Și mă vaier brazilor
De bănatul frașilor...“

(*Pompiliu, Sibii*, 44)

O doină din Ardeal:

„Cite-s de la noi la deal,
Toate țin pa mine-*alean*;
Cite-s de la noi la vale,
Toate stau să mă omoare...“

O doină din Bucovina:

„Să nu cînți sara pe lună,
C-a mea inimă nu-i bună,
Că-i încinsă cu curele,
Mincată de multe rele,
Și-i încinsă cu colan,
Mult oftează de *alean*...”

(Marian, II, 74)

O doină din Basarabia:

„Și să stau să m-odihnesc,
Să plîng și să mă jelesc
Și de bune și de rele,
De *aleanul* vieței mele...”

(Alex., *Poez. pop.*², 410)

Alean e mult mai frumos decît neologismul *m e l a n c o l i e* și va rămînea în grai, mai ales ca termen poetic alături cu sinonimul mai figurat, dar mai puțin energic: *i n i m ă - a l b a s t r ă*.

v. *Albastru*. — *But*.

ALEARGĂ-CALE, subst. invar.; t. poet.: grand marcheur, grand coureur. O interesantă compozițiune nominală, pe care o găsim în *Psaltirile* române din secolul XVI pentru slavicul *těšči pătī = ad currendam viam = δραμεῖν ὁδόν*, și care prin urmare nu corespunde nici unui context.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), ps. VIII, 6: „Bucură-se ca uriașul *Aleargă-cale*...”

Coresi, 1577, diferă numai prin ortografie: „bucură-se ca uriașul *Aleargă-cale*...”

Uriașul Aleargă-cale este o compozițiune românească curat poporană, întocmai ca epitetele celorlalți uriași din basmele noastre: *Sfarmă-peatră* și *Strîmbă-lemne*.

Alexandri, *Răzbunarea lui Statu-palmă*:

„*Urieșul Strîmbă-lemne* cu-al său gemin
Sfarmă-peatră
Au văzut căzînd potopul ș-au trecut potopu-nnot.
De cînd sint povești în lume și se spun pe lingă vatră,
Ei duc zile cu piticul Statu-palmă-barba-cot...”

Coresi și predecesorii săi compus-au ei pe *Aleargă-cale* după analogia epitetelor poporane? ori nu cumva îl vor fi luat d-a dreptul din vreun basm românesc?

De aceeași natură sint termenii compuși ca: *tîrăie-briu*, *vîntură-țară*, *încurcă-negară*, *papă-lapte*, *frige-vacă* etc.

În orice caz, *Aleargă-cale* are în sine ceva epic, care ar trebui să-l mîntîină în limba poetică a românului.

v. *Alerg*. — *Cale*. — *Strîmbă-lemne*. — *Sfarmă-peatră*. — *Uriaș*...

ALEDĂRĂȘTI, n. pr. loc. — v. *Aleodor*.

ALEFIE (*L. B.*). — v. *Alifie*.

ALE-FRUMOASE, s. f. pl.; t. de mythol.: sorte de nymphes ou de fées.
v. ²*Ale*. — *Frumoasele*.

ALĚG (*ales, alegere*), vb.; 1. a) élire, choisir, d'ou: b) préférer, opter; c) favoriser, être partial; 2. a) discerner, distinguer, d'ou: b) décider, trancher; c) délimiter, déterminer; 3. a) ressortir, rester après, d'ou: b) paraître inopinément, survenir; c) taquiner, importuner. A *alege* este a lua o parte din mai multe, celelalte fiind înlăturate, ceea ce presupune dentii o judecată a minții pe cât timp se face *alegere*, apoi scoaterea la iveală a lucrului celui *ales*. De aci cele trei sensuri fundamentale: „élire = discerner = ressortir“, cari se împleticesc împreună și din cari se desfășoară numeroase accepțiuni secundare.

I. a) *aleg* = „élire, choisir“.

Moxa, 1620, p. 350: „ei răspunseră : nice tu nu veri domni de acum, și-și *aléseră* pre o slugă a lui Solomonă pre nume Iero-voamă de și-l puseră domnă...“

Neculce, *Letop.* II, p. 212: „eșind boierii inaintea vezirului, se ținea cea de cea să-i *aleagă* de domnie...“

Dosofteiu, 1673, f. 79 b:

„Direpțâi să vor *aliage*
Dintre cei fără de liage...“

Beldiman, *Tragod.*, v. 247:

„Și băieți de prin dughene acei ce marfă purta,
Eterea nici pe unul n-*alegea*, nici depărta;
Tuturor le dau cocarde, pe toți îi împodobesc:
Uniforma Eteriei dîndu-le, stau de-i privesc...“

Zilot, *Cron.*, p. 3: „de voi avea greșeli, d-voastră, iertînd, *alegeți* ce este bun, și ce este rău îndreptați...“

I. Văcărescu, p. 120:

„Cu vină, fără vină,
Cerul acum n-*alege*:
Tulbure colcăiește,
Arde și prăpădește...“

O doină în care se cuprinde o ciudată „electivitate a magistraturei“:

„Lăsa-m-oi de răzeșie
Să apuc în haiducie,
Ca să-mi fac sfînta dreptate
Cu cea ghioagă de pe spate,
Să-mi *aleg* giudecători
Cei stejari nestrîmbători...“

Proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Oile grămadă merg, iar caprele se *aleg*“ (Pann, II, 28), adică cei buni toți, iar din cei răi numai cine e mai puțin deochiat.

Și pentru *alegere* cată să știm a o face la timp, căci:

„Mălura din grâu
S-*alege* la riu...”

(*Ibid.*)

„*Alege* pină culege“ înseamnă a se păcăli din lăcomie de a apuca ceva prea bun sau din despreț pentru cele ce se pot lua mai cu ușurință.

I. Creangă, *Stan Pătitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 29): „Apoi dă, măi Chirică; în zioa de azi, nu știu zău care a mai fi cu crucea-n sin, cum cauți tu. Eu gîndesc că tot om *alege*, om *alege*, pîn-om culege...”

„Multe fetițe or *aleg* pină culeg, or stau pină le-*alege* moșu ăl din groapă...” (Jipescu, 128).

Figurat, „v i n t u l *alege* = le vent emporte“, cînd se spulberă numai o parte din ceva.

Balada *Marcu Viteazul*:

„Oase ce mai rămînea,
El în piuă le pisa
Și în vînt că le sufla:
— Na, *alege*, vîntule,
Îngraș-te, pămîntule,
Că din ce n-*alege* vîntul
Mi se îngrașă pămîntul...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 669)

Pentru idiotismul: *aleg* p e s p r i n c e a n ă,
v. ¹*Ales*.

I. b) *aleg* = „préférer, opter“.

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Nădejde de mîntuire de nicăiuri așteptînd
Și decît trai cu rușine, moarte mai bine-*alegînd*...”

I. c) *aleg* f a ț a = „favoriser, être partial“.

Noul Testament din Bălgrad, 1648, Luc. XX, 21:

„...știmă că drept ziđ și înveț, și
nu *alegi* fața, ce într-adevăr
calia lui Dumnezeu înveți...”

„...scimus quia recte dicis et doces,
et non accipis personam,
sed viam Dei in veritate doces...”

unde în contextul slavice: „i ne na l i t z e z ū r i š i“.

Tot acolo, Paul la Rom. II, 11:

„...nu iaste la Dumnezeu *alégere*
de față...”

„...non est acceptio perso-
narum apud Deum...”

unde grecește: π ρ ο σ ω π ο λ η ψ ι α.

Pentru idiotismul: *aleg* din război, *aleg* cu flori etc.,
v. ²*Ales*. — ²*Alesătură*.

II. a) *aleg* = „discerner, distinguer“.

Lexicon Budan: „*aleg* ceva price, adică desfac, așed, ausmachen“. 565

Dosofteiu, 1680, ps. XLII:

„Giudecă-mă, Dumnădzăule, și
allage pâra mîia...”

„Judica me, Deus, et discerne
causam meam...”

unde în contextul slav: *razsadi*, în cel grec: *δικασου*.

Ureche, *Letop.* I, 95: „Létopisețul nostru cel moldovinesc așa scrie de pe scurt, că nice de viața domnilor care au fost toată cîrma nu *alége*, necum lucrurile den lăuntru să *aleagă*...”

Glosar slavo-român, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 268, 301): „*aleg* cu cugetul, *semuesc*, *judesc*, *socotesc*...”

Moxa, 1620, p. 364: „adună săborū în Nichei de *alése* lége creștinească...”

I. Văcărescu, p. 280:

„Ale muierei voind *s-aleagă*,
Ce duh, ce fire să le-nțeleagă?
Subțire foarte e a lor minte
Și pe om lesne femeia minte...”

Descintec bucovinean de „spălarea urei”:

„Să mă *alegi* dintre toate celelalte fete,
Cum se *alege* păunul din pene
Și busuiocul din buruiene...”

(*Col. l. Tr.*, 1882, p. 331)

Jipescu, *Opincaru*, p. 151: „Puicana a auzit cu urechili ici dă la un boier bătrîn că parte din ghisuri sînt adăvărâte, parte nu, ca și vorbili: unili seci, altili pline. Dumnezeu *s-aleagă*...”

În Moldova „Dumnezeu” e înlocuit printr-o ființă mitologică *Bălănu*. Așa la I. Creangă, *Stan Pătitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 25): „*Bălănu* să-ți *aleagă* din gură ce spui, dacă nu vorbești deslușit...”

Proverb: „Nu se *alege* cîștigul din pagubă” (Pann, II, 85), cînd folosul e cu îndoială.

II. b) *aleg* = „décider, trancher”.

O veche zicătoare: „la toate urma *alege*” (Pann, II, 87) = „finis *coronat opus*”.

Dr. Polysu: „a se *alege* la un fel, într-un fel = ein Ende nehmen”.

„Nu ne putem înțelege,
Un fel nu ni se *alege*...”

(Pann, II, 158)

sau:

„Voi prin judecată ca or eu, or el,
Să ni se *aleagă* dreptul la un fel...”

(*Ibid.*, I, 124)

„...Tari-i bolnav seracu; hai să chemăm niște pochi să-i facă niște masle, că pe urmă ori s-a îndrepta, ori a muri, încălea să i se *aleagă* din două una...” (N. Corciovă, Tecuci, c. Răchitoasa).

O doină:

„Arde-mi-te-ai, codri des!
Văd bine că s-au *ales*
Din tine să nu mai ies!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 252)

Donici, *Lupul la peire*:

„Lupul cinchit într-un colț
Cu ochi crunți, cu păr pe dos, clănțăia din dinți la toți;
Dar văzind că nu-i de șagă, că peire-i s-au ales:
— Oameni buni! le zisă, stați!
Și voi citini, ce-mi sinteți frați...”

Pravila Moldov., 1646, f. 86: „cândă să va împărți mușaria de bărbatu-ș pentru frica vrăjmășie-lui, cade-să giudețului să întărească acestu lucru nu numai cu zapisu sau cu chizeșu, ce încă trebuie să o pue la un locu ca acela cu credință, să șadză acolo cu cheltuiala bărbatului, până să va *alége* ce cum va fi...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 26): „Cu toții priimiră mărturia brebului, și cu toții într-un sfat *aliasără* ca vidra dintr-amîndoa monarhiile afară să se gonească...”

Ibid., p. 138: „și așa orce au poruncit și au *ales*, bine au poruncit și înțelepțește au *ales*...”

Constantin Brincovan, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 113): „deč judecata și Divanul așa s-au *ales*: rămăind el platnic, au dat satul Sălcuța la mâna fečorilor Mantii Vistier...”

II. c) *aleg* = „désigner, délimiter”.

A *alege* în scris = „préciser, déterminer”, de ex. în *Pravila Moldov.*, 1646, f. 33: „de vor lăsa cuiva dreptu sufletu, nu va putia el sângurū cu voia sa să ia, ce trebuiaște ispravă de la giudețu, *alegându* acelū lucru ă-au lăsatū dreptu sufletu: iaste învățatura să facă beserică, sau bolniță, sau ospătărie ce se dzice casă de streini, sau grobūnicū, sau altă asemenia acestora? pentru că atunce poate să ia sângurū cu voia sa și nu-i trebuie nice unū giudețu, și încă poate să ia sângurū cându-i va *alége* stăpănulū în z a p i s ū; iară de va fi într-alt chipū etc.”

E mai cu seamă des în vechile procese teritoriale: „a *alege* partea cuiva” sau „a *alege* moșia”, fie după o hotărnicie de mai-nainte, fie după mărturia vecinilor sau prin operațiunea geometrică la fața locului, fără care pămîntul rămîne „ne-a l e s”.

Act muntenesc din 1606 (*Cuv. d. bătr.* I, 155): „parte lu Streze cătă se va *alege* de peste tot hotarul...”

Moise-vodă Movilă, 1634 (*A. I. R.* I, 72): „câte părți să vor *alége* p r e z a p i s e în satu Săpoteni...”

Act muntenesc din 1638 (*A. I. R.* I, 23): „délnița lui, cătă să va *alége* partea lui, den câmpu, den pădure, den apă...”

Act moldovenesc din 1675 (*A. I. R.* III, 250): „să mérgeț acolo la acel loc și să socotiț cu oameni buni dinpreğur precum va hi cu dreptate, pre cătă va avea dumnealui parte de ocină acolea într-acel sat, să-i *alégeț* din tot locul cu tot venitul...”

Inventarul mănăstirii Cotroceni, 1681 (ms. Arh. Stat.), f. 13: „au luat din Divan 24 de boiari pre răvașe domnești și cu om domnescu împreună de au mersu toți la acest sat Pietrile de au *ales* toată partea doamnei Elinii și o au hotărăt dă cătră Nica slugiariul de Grădiște...”

Antioh Cantemir, 1706 (*A. I. R.* III, 270): „să aibă Lupașco a-ș ține moșie cu bună pace despre ginerii Stroescului, până or veni la Divan, și atunci precum va *alege* Divanul așa va hi...”

III. A se *alege* = „ressortir, surgir, importuner“.

Mai niciodată nu se întrebuițează sub forma activă, afară numai de „lăpturi“ sau „brinzeturi“, cînd *aleg* are sensul cauzativ de „faire ressortir“: *aleg* unt, *aleg* zăr, *aleg* urdă etc.

III. a) „ressortir, rester après“.

Dr. Polysu: „a se *alege* cu ceva = einem etwas übrig bleiben“.

Lexicon Budan: „se *alege* = se arată, se vede, de ex.: la sfîrșit se va *alege* = in fine a d p a r e b i t“.

A. Pann, *Prov.* II, 115:

„Unde vede vro figură, vro tină ră, vrun pantof,
Stă, se uită, cască gura și se *alege* cu of!“

Jipescu, *Opincaru*, p. 143: „Rumănu cu ce poartă și cu ce bagă-n gură, cu aia s-*alege* pã lumea asta...“

Doină muntenească:

„Firicel de iarbă neagră,
Dintr-atita lume largă
M-*alesei* c-o puică dragă...“

(G.D. Teodorescu, *Pocz. pop.*, 325)

Act moldovenesc din secolul XVII (*A. I. R.* I, 105): „ačasta el o au vândut dumisale lui Drăgan din Filipești fečorul Nechitei dreptu cincizăci taleri bătuț bani gata, ca să-i fie lui direaptă ocină și cumpărăturã în vïaci, lui și cuconilor săi și a tot rodul său cine să va *alége*...“

[.....]

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 378): „... eu știu ce știu eu: degeaba mai bați apa-n chiuă să s-*aleagă* unt, că nu s-*alege* niciodată...“

„Zărul să ferbe și să *alege* din el urdă dulce; din aceasta, băgatã în bãdiu sau hurdoi, să *alege* untul; din zărul ce rămîne după *alegerea* untului, se face urdă bătută...“ (R. Simu, *Transilv.*, c. Orlat).

Într-un descîntec bucovinean de lîngoare:

„Lungoare de nouă feliiuri,
Lungoare de nouă neamuri,
Alege-te,
C u l e g e -te
Din crierii capului,
Din fața obrazului,
Din auzu urechilor,
Din virfu degetelor,
Din inimă,
De sub inimă,
Din toate ciolănelele,
Din toate-ncheieturelele;
Alege-te,
C u l e g e -te,
Că eu nu te-oi *alege*,
Nici nu te-oi c u l e g e ,
Ci cu secerea te-oi secera...“

(Marian, *Descîntece*, p. 148)

568 unde „a se *alege* și a se c u l e g e “ însemnează: „ressortir et disparaître l'un après l'autre jusqu'au dernier“.

E foarte poporană mai cu seamă locuțiunea proverbială: „nu s-a ales nemic“, „s-a ales praf“ și o mulțime de alte variante.

„Cînd din întîmplare va intra noaptea în casă o broască, atunci femeia sau altcineva degrabă o caută la gură și la partea de dinapoi, ca să vadă dacă nu e cusută, căci se crede că broaștele se prind de fermecători și, după ce le coasă gura și partea de dinapoi, apoi le menește și le trimite la cine are ciudă pentru a-i face de urît; deci, găsindu-se broasca cusută, o arde în foc, și cenușa o azvirle în vînt zicînd: cum nu se alege nimica de această cenușă, așa să nu se alegeă nimica de cel ce te-a trimes...“ (Vaslui, c. Laza).

Basmul *Înșir-te mărgărite* (Ispirescu, *Leg.*, 71): „Apoi legă pe țigancă de coadele cailor împreună cu un sac de nuci și le dete drumul să se ducă-n lume, și unde cădea nuca, cădea și bucașica, pînă ce nu se mai alese nici praful de dînsa...“

Jipescu, *Opincaru*, p. 25: „pă unde răzbia oastea streină, nici praf, pirjol și cenușă nu s-alegea...“

Zilot, *Cron.*, p. 7:

„Precum curat se arată într-al țării hronograf,
Că de toți domnii aceștia nu s-au ales stur și praf...“

Alexandri, *Haimana*: „... regia tutunului, din care s-a ales numai fum și scrum...“

III. b) „paraitre inopinément, surgir“.

Dosofteiu, 1673, f. 23 a:

„Cu prea cuviosul cuvios ti-î face,
Cu nevinovatul ț-va fi viața-n pace,
Îară cu aleși i bun te vei altagă...“

Dr. Polysu: „Tocmai tu te-ai ales să... = gerade du willst...“.

În graiul țăranului din Prahova: „Păi cum nu, tu iești măi brează! Te-aleseși mai moțată?...“ (Jipescu, *Opincaru*, p. 43).

III. c) „taquiner, importuner“.

În Muntenia se aude adesea: „te alegi de mine“ sau „te alegi de cutare“ cu sensul de „s u p e r i pe cineva“.

Este o învederată confuziune, dar confuziune poporană, între *alegere* și *legare*. Așa în doina *Dorul*, din București:

„De cine dorul s-aleagă
Nu-i paie lucru de șagă!...“

(G. D. T., *Poez. pop.*, 276)

Între înjurăturile din Moldova: „Aleagă-se B a l a n u de capul lui!“ (Iași, c. Șipotele).

IV. O r i g i n e a și f o r m e l e.

Paralelismul între *alæg* = lat. *è l i g o* și „culèg“ = lat. „*còlligo*“ înlătură orice îndoială asupra derivațiunii celui dentii, în ambele cazuri accentul latin suferind deopotrivă o scădere, ca și-n „întelèg = întèlligo (intèllègo)“. Același paralelism ne explică totodată netrecerea latinului *-l-* între vocale în *-r-*, după norma foneticei române. Înru-direa ambelor cuvinte rămînînd bine simțită de cătră popor, acțiunea legii fonetice asupra unuia singur din ele era împedecată, căci ea nu putea să se întinză și asupra celuilalt, în care grupul latin *-lli-* trebuia să treacă la români în *-le-*. E curioasă, în orice caz, coincidența

rómânului *alæg* cu grecul ἀλέγω, cu care se-ntilnește și-n unele accepțiuni.

Perfectul organic pentru *aleg* este *alëși* = lat. vulg. *elèxi* (clas. *elëgi*), *alësemu* = *elèximus* (*elegimus*), iar participiul: *alept* = lat. *electum*, în loc de actualele forme analogice: *alësei*, *alëserăm* și *alës*. Perfectul *alëși* ne mai întimpină uneori în vechile texturi, de ex. la Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXIII, p. 13: „care e aceasta, derep-ce căce-mi sinteți soți? derep-ce că așa *alëșu* (ἀλέμ) pre voi...” Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Museum) în alăturare cu *Noul Testament* din 1648:

Io. XV, 16: „eu <i>alëși</i> (ἀλέμ) voi și puși voi...”	„eu a m ũ <i>alësü</i> pre voi și am ũ rânduit pre voi...”
--	---

Macedo-românește se zice *alepșu*, latinul *x* fiind tratat nu ca în „ieșire = exire“, ci ca în „coapsă = coxa“. La plural, în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom., p. 84): „abia *alësemu* margirea = μόλις τε παρὰ λεγόμενοι...” Participiul *alept* se mai conservă numai la macedo-români, cari zic de asemenea *aleptor* = lat. *elector* în loc [de] formațiunile daco-române analogice: *alegător* și *alësător*.

v. ¹⁻⁹*Ales*. — *Culeg*. — *Cules*.

ALEGĂTOR, -OARE, adj. et subst.; électeur, celui qui choisit, discerne etc. În graiul vechi se zicea și *alësător*, dar cu un sens mai restrîns. Macedo-românește, forma organică *aleptor* = lat. *elector*.

v. *Aleg*. — *Alesător*.

ALEGĂTÜRĂ (pl. *alegături*), s. f.; choix. Sinonim cu *alegere*, rar întrebuințat și avînd o nuanță pejorativă. Cînd zicem: „se face *alegere*“, presupunem că se va lua din mulțime tot ce-i mai bun; cînd zicem: „se face *alegătură*“, arătăm mai denăinte ne-ncrederea noastră în rezultatul *alegerii*.

v. *Alegere*. — ⁶*Ales*. — ¹*Alesătură*.

ALÈGERE (pl. *alegeri*), s. f.; l'infinitif substantivé d'aleg: élection, choix, discernement etc. Reprezintă, ca substantiv abstract, aproape toate sensurile verbului *aleg*. Sinonim cu *alegătură* și cu substantivul *alës*.

Constantin Brîncovan, 1695 (*Cond.*, ms. în Arh. Stat., p. 100): „am venit la scaunul stremoșilor noștri a domnii Țării Rumânești, dentru *alégerea* și voința a toată boerimea țării...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 46): „Nime în lume atita de ascuțit la minte și iute la giudecată a afla să poate, carile în toată *alégerea* negreșit și nesmintit să fie...”

v. *Aleg*. — *Alegătură*. — ⁶*Ales*.

570 **ALEGÎND**, adv.; sauf, excepté. Arcaism, pe care graiul de astăzi îl înlocuiește prin *a fără de*, uneori prin *fără*. Verbul *aleg*

însemnând „distinguo“, participiul său, a l e s, a devenit adverb cu sensul de „notamment = eo distincto“, iar gerundiul *alegînd* s-a adverbializat cu înțelesul de „excepté = eo distinguendo“.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. IV, p. 1: „să nu zică cineva că are folos de la avuție, nici să se laude cu ia, *alegîndu* folosu va avea cela ce-șu va da avuție în mâna săracilor...“

Pravila Muntenească, 1640, f. 19: „Preotul de va fi meșteru a lucra în cetate și va cerca să se boerească și va umbla cu nușii și va merge în săboru cu oameni proști sau cu boiari, *alegîndu* fără de o nevoe mare oarecaré de-i va fi lui, unii ca aceia ori să se scoată, ori să se lase de unele ca acelia...“

Varlam, 1643, II, f. 87 b: „să va zemisli și să va naște Dumnedzau cu trupū omenescū, *alegîndu* fără de păcate...“

Ibid., f. 97 b: „fu omū deplinū ca și noi, *alegîndu* numai fără de păcate...“

Pravila Moldov., 1646, f. 23: „de-are și gura, nime nu-l va crede, *alegîndu* de-are avia împreună cu gura și niscare marturi sau niscare sémne...“

Ibid., 57: „cela ce va fi sîngurū curvariu și va avia și alte mueri, acela nu va putia ucide pre curvariul ce va curvi cu mușaria lui, *alegîndu* de-i va fi dzăsu mai de-ainte să nu vorovască cu mușaria lui, pentru că atunce, de-i va găsi, poate să-i ucigă...“

Ibid., f. 121: „nu va putia fiecă fialū de mestecătoriu de sânge să șuvăiască înaintia giudetului cum n-au știutū mestecaria de sânge, *alegîndu* de va fi țaranū di cei neînțelegători...“

v. *Aleg.* — ^{1,3}*Ales.*

ALÈI! s. **ALELÈI!** s. **ALELELÈ!** interj.; cri d'invocation, soit pour défier, soit pour encourager ou pour compatir. O interjecțiune proprie poeziei poporane, mai ales celei eroice, și cu totul străină graiului de toate zilele, care o înlocuiește prin m ă , b r e , m ă r e etc. Ea nu este niciodată subiectivă ca interjecțiunea de durere a l e u , ambele diferind foarte mult prin funcțiuni, deși sub raportul material le desparte numai vocala finală. Tot pe atîta se deosebește de interjecțiunea i a l e i , care exprimă un fel de mirare ca în „cum se poate!“ sau „ce mai spui!“, bunăoară la Alexandri, *Crai-nou*, sc. 2: „Corbu: O furat fata, ca mai bine.

Dochița: I a l e i !...“

În acest mod, quasi-identice în formă, cele trei interjecțiuni: *alei*, *i a l e i* și *a l e u* exprimă fiecare o altfel de emoțiune. Față cu simplul *alei*, reduplicatul *alelei* și triplicatul *alelele* reprezintă građațiunea aceleiași mișcări sufletești, probînd încă o dată extrema bogăție a repertoriului emoțional al limbei române (v. *Aaoleo!*).

Balada *Holera*:

„*Alei!* iazmă călătoare,
Boală rea ș-ucigătoare!...“

Balada *Toma Alimoș*:

„*Alelei*, fecior de lele,
Căci răpiși zilele mele!
De te-aș prinde-n mina mea,
Zile tu n-ai mai avea...”

și mai jos:

„*Alelei*, murguleț mic!
Alei, dragul meu voinic!
De-ai putea la bătrinețe
Cum puteai la tinerețe...”

Balada *Marcu și turcul*:

„*Alei*, slugă, fătul meu,
De ce muști tu așe rău...?”

(Pompiliu, *Sibii*, 23)Balada *Feciorul și maică-sa*:

„*Alelei*, soția mea,
Cu ce maica te ținea,
De te-ai veștezit așea?...”

(Ibid., 54)

Balada *Nevasta fugită*:

„Despre Nistru cătră Prut,
Alelei ce drum bătut!...”

(Marian, *Bucov. I*, 123)

O doină din Ardeal:

„*Alelele*, Doamne sfinte,
Doamne sfinte și părinte!...
Mai așează-mi gândurile
Să-mi isprăvesc rîndurile...”

(Jarnik-Bîrsanu, 125)

O baladă tot de acolo:

„*Alelele*, Doamne sfinte,
Doamne sfinte și părinte!
De mîncare ce să-i dau?...”

(Pompiliu, 51)

Cu poetul *d* ca în „dalb = alb”, se face *dali* = *alei*, *dalelei* = *alelei*:

Balada *Răscumpărare*:

„*Dali*, dragă păsărea,
Doară ești din țara mea?...”

(Pompiliu, *Sibii*, 81)Balada *Voina și mîndra*:

„*Dali* bade, dragul meu,
Unde găți tu murgul tău?...”

(Ibid., 75)

Balada *Stanciu și Vochița*:

„Ea din grai așa grăia:
— *Dali*, frate Stanciule!
Șoimule, voinicule!...”

(Ibid., 68)

Balada *Nevasta fugită*:

„Peste-Abrud, peste Aiud,
Dalelei ce drum bătut!
Dar de cine e bătut?
De-o nevăstă pribegită,
De bărbatu-său fugită...”

(Ibid., 24)

Numai pentru trebuința rimei, într-un mod de tot excepțional, în loc de *alelei* figurează *aleleu* în balada bucovineană *Ioviță și fata Cadiului*:

„*Aleleu*
Ioviț-al meu!
Ce stai nici bînd,
Nici mîncînd?...”

(Marian, I, 143)

Ca și cele mai multe interjecțiuni, *alei* este de o natură antropologică, nu etnică. Grupul fonetic a l e- are o funcțiune analoagă în graiurile cele mai eterogene. Ajunge a pune alături pe grecul *ἀλαλά* (ἐλελεῦ, ἐλελελεῦ) cu sălbatecul a l e l e l e în limba ewe, de pe coastele Africei (Pott, *Doppelung*, 24).

v. *Ialei!* — *Valeu!*

ALELEI! }
ALELELE! } — v. *Alei!*

¹ALELŪIA s. ALILUŪIA, s. m. indecl.; alleluiah. Cuvînt ebraic, care însemnează „lăudați pe Dumnezeu” și prin care se încep o seamă de psalmi, bunăoară psalmul CXLV și următorii.

Coresi, 1577, ps. CXLVIII: „*Alliluia* lu Aggheu și Zahariu. Lăudați Domnul de ceriu, lăudați elu în cei de sus, lăudați elu toți îngerii lui...”

Dosofteiu, 1680, f. 184 b: „*Alliluia* a lui Angheî și a Zahariî. Lăudă, sufletule al mîeu, pre Domnul...”

Ca și pe grecul *ἄγιος* (v. *Aghios*), poporul păstrează pe ebraicul *aleluia* numai într-un sens comic.

Nu rar îl auzi pînă și-n gura copiilor, de exemplu la I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 3): „stropșitul de Ion, cu talanca de la oi, cu cleștele și cu vatraru, face o hodorogeală și un tărăboi de-ți iè auzul; apoi își pun cîte-o țoală în spate și cîte-un coif de hîrtie în cap și cîntă: *aliluiia* și Doamne miluiește, popa prinde pește...”

Ca o satiră asupra preuților: „popa or călugăru aduce toate tot pã *aliluiia*...” (Jipescu, *Opincaru*, p. 119).

573

Ca un ingenios joc de cuvinte, în *Vicleem*, după variantul din București:

„Popa:
Pământul al Domnului
Și mortul al dracului!
Dascălul:
Alelui, alelui, alelui!...
Popa:
Ce-or fi a l e l u i...“

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 131)

Această glumă se întemeiază pe aceea că după biserica răsăriteană, altădată și-n Occident (Martigny, *Dict. d'antiqu. chrét.*, 26), *aleluia* se întrebuițează nu numai în liturgie, dar se cântă și la înmormântări.

Din *aleluia* se formează verbul *aleluiesc*, care însemnează „a cînta *aleluia*“.

v. *Chirileisa*.

¹**ALELŪIA**, s. f.; t. de botan.: *Alléluia*, pain de coucou, *Oxalis acetosella*. Se află la Pontbriant și la Costinescu. Pare a fi un neologism, și încă de prisos, pentru o mică plantă cunoscută tuturor românilor sub numele de *măcrișor* sau *măcriș-iepuresc*.

v. *Măcrișor*.

¹**ALELUIESC**. — v. ¹*Aleluia*.

¹**ALELUIESC**, vb.; attribuer quelque chose à autrui. Ne întimpină numai în *Dicționarul bănățean*, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*Alăluiesc*. Alterius rem esse dico.“ O compozițiune verbală din *alelui* (sînt lucrurile), analoagă cu *alsăuesc* din *alsău*.

v. *Alsăuesc*.

¹**ALEM** (plur. *alemuri*), s. n.; croissant ou étoile placée sur une mosquée. Turcul *'alem*, de origine arabă (Șăineanu, *Elem. turc.*, nr. 30). Se întrebuița la români numai cînd era vorbă de musulmani.

Enache Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 286: „La o minare a unei geamii, în mijlocul *alemului*, s-au arătat o cruce de au văzut-o lumea...“

v. *Giamie*. — *Minare*.

¹**ALEM**. — v. *Alăm*.

ALEMESC (*alemit*, *alemire*), vb.; t. de fauconnerie: dénicher les faucons. O interesantă rămășiță din vechiul grai vînătoresc al românilor, păstrată numai în poezia poporană, fără a mai fi înțeleasă.

Într-o colindă muntenească:

„Cîte trei sînt meşteri mari:
Unul sulite-mi strujeşte,
Altul cai buni îmi hrăneşte,
Altul şoimi îmi *alemeşte*
Şi berbeci îmi îngrijeşte...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 86)

Într-o altă colindă:

„Cel mai mare-i comis mare,
Celalalt mai mijlociu
Alemeşte l i m b i de şoim,
Limbi de şoim şi graşi berbeci...”

(*Ibid.*, 22)

unde editorul explică pe *alemeşte* prin „prepară, îngrijeşte, se ocupă”. „Limbile de şoim”, ca şi cele de vultur sau de gaie, n-au fost niciodată de ale mîncării, ba nici altfel — întrucît ştim noi — ele n-au servit nicăiri la vreun popor sau în vreo epocă pentru vreun fel de „preparaţiune, îngrijire, ocupaţiune”. Prin urmare, „*alemeşte* l i m b i de şoim” înseamnă alt oarece. Pentru a o înţelege, cată să aflăm mai întii cite ceva despre vechea şoimărie românească, pe care astăzi abia şi-o mai amintesc fiii şi nepoţii şoimarilor de altădată. Vorbind despre satul Ponoarele din Mehedinţi, d. Ion Ionescu (*Meh.*, 96—7) zice: „Lîngă acest sat se află o stîncă mare de peatră, renumită din vechime pentru culcuşul şoimilor ce se află în fundul ei la o adîncime considerabilă. În acest culcuş şoimii făceau puii lor, iar moşnenii din Ponoare îi scoteau şi-i aduceau la domnia, care pentru acest serviciu îi apăra de toate dările. Vinarea puilor de şoim era periculoasă. Omul trebuia să se bage în fundul stîncei, legat de o fune ce o ţineau alţi oameni, cari coborau şi rădicau pe îndrăzneţul vînător. Dar, pentru că să se ducă omul la culcuşul şoimilor, trebuia să pîndească timpul cînd şoimii cei mari erau afară duşi după mîncare, căci, de cumva îi găsea omul în fundul stîncei, nu mai scăpa de dîşii cu viaţa: îl băteau cu aripele şi-l omorau cu ghiarele şi cu pliscurile...” Însuşi numele satului şoimăresc P o n o a r e înseamnă „găuri sub pămînt”, de la slavicul p o n o r ŭ „locus ubi fluvius sub terram absconditur” (Miklosich). Asemeni găuri sub pămînt în latina vulgară se chema l a m e: „l a m a est locus voraginosus” (Ugutio); „l a m a e sunt confractioes viarum, quae fieri solent pluvia interveniente” (Papias); deja în latina arhaică, la Enniu: „latebras l a m a s que lutosas”, iar într-un text italian din veacul de mijloc: „fossata quae vadunt et sunt juxta stratam Ganaceti, serrentur et serrata teneantur, ita quod aqua discurrat in l a m a m” (Du Cange, v. *Lama*). Forma amplificată l a m i n a înseamnă în vechile texturi italiene: „cripta, locus subterraneus” (*Idem*, v. *Lamina*). Din latinul l ā m a se naşte românul l i m ā, ca din l ā n a — „lînă”. O „l i m ā de şoim”, „l i m i de şoim” sînt tocmai acele găuri sub pămînt, acele ponoare în cari mehedinţenii arătau d-lui Ion Ionescu vechile culcuşuri d-ale şoimilor. Cînd şoimăritul s-a stîns, nici cuvîntul l i m ā nu se mai înţelegea, astfel că din „l i m i de şoim” poezia poporană a făcut „l i m b i de şoim”, şi nici aci nu s-a oprit desfigurarea succesivă a

cuvîntului, căci în variantul din Dobrogea al celor două colinde muntenești ne întîmpină:

„Trei feți mari îmi are,
Cu toții au stare,
Și cite trii
Cu meserii:
Unu-i L i n - u m b l ă
Ce berbeci primblă...”

(Burada, *Călăt.*, 72—3),

adecă, printr-o nouă etimologie poporană, după ce din l i m ă se născuse l i m b ă, din l i m b ă s-a făcut L i n - u m b l ă, literalmente „*marque doucement*”.

Mai rămîne o întrebare: un ș o i m a r ce are el a face cu b e r b e c i i? În prima colindă:

„Altul șoimi îmi *alemește*
Și b e r b e c i îmi îngrijește...”;

în a doua:

„*Alemește* limi de șoim,
Limi de șoim și grași b e r b e c i...”;

în a treia:

„Unu-i Lin-umblă
Ce b e r b e c i primblă...”

În vechiul grai, sinonim cu „berbec” era a r e t e (= lat. *arietem*), foarte des în texturi și despre care vom vorbi pe larg mai jos. Dar tot a r e t e, cu formele colaterale e r e t e și h e r e t e, se cheamă în popor un fel de ș o i m, „astur palumbarius” (Marian, *Ornitologia* I, 123), care vinează porumbei și potîrnichi, făcînd altădată și el parte din specialitatea șoimarului (Rolland, *Faune* VI, 198.). În prototipul celor trei colinde era dară:

„Limi de șoim îmi *alemește*
Și areți îmi îngrijește...”

de unde apoi, perînd șoimăritul și ajungînd a se uita de tot vechea-i terminologie, după cum din „limi” s-a făcut „limbi”, tot așa din „areți = autours” prin omonimicul „areți = moutons” s-a făcut:

„Și b e r b e c i îmi îngrijește...”

Alemesc este un verb compus din a d și l a m a întocmai că „ademenesc” din „ad” și „manus”, cu singura deosebire că, după norma foneticei române, a d se asimilează cu următorul l, pe cînd denaintea unei labiale el mai adesea se amplifică în „ade-” (v. *Ademenesc*): a *alemi* pe șoim este a străbate în l i m a lui; a *alemi* l i m i de șoimi este o locuțiune pleonastică ca „a zidi zidiri”, „a găuri găuri”, „somniare somnium”, ἐρώτημά τι ἐρωτᾷ etc.

ALÈNE, adv.; nonchalamment. Din l e n e „paresse“, prin prepozițiunea *a* (=lat. *ad*).

Basmul *Broasca țestoasă* (Ispirescu, *Leg.*, 33): „Mișca și el picioarele *alene* unul după altul înaintea lui, numai să zică că umblă...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultânica*, p. 195: „Spicele răscapte și țepoase, încărcate cu bob mare și greu, să clătenau *alene*, încovăindu-se în văi și dealuri de aur ruginit...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 81, întrebuițează cu multă eleganță pe *alene* ca adjectiv: „În răpaosul nopții se auzea numai clătirea undelor ce se izbeau încetișor de mal și susurul *alene* al vintulețului de vară...”

v. *Lene*. — *Tembel*.

ALÈNEȘ	}	— v. <i>Alean</i> .
ALEȘIG		
ALENZUIESC		
ALENZUTURĂ		

ALEO! interj.; exclamation de désappointement. O nuanță a interjecțiunii a l e u. Cu poeticul *d* se face *daleo*.

O doină din Ardeal:

„Pentr-un pic de sărutat
Toată noaptea-am tremurat;
Cînd a fost la sărutat,
Bună palm-am căpătat;
Daleo, Doamne, ce păcat!...”

(Jarnik-Bîrsanu, 377)

Balada *Corbea Haiducul*:

„*Aleo!* maică, maica mea,
Nu sta, maică, de ședea,
Că-mi răpune viața
Și-mi stinge tinerețea...”

și mai jos:

„*Aleo!* maică măicuțiță,
Poale lungi și minte scurtă,
Femeie nepricepută!...”

(*Fara nouă*, 1885, p. 490, 492)

v. *Oleoleo!* — *Valeu!*

¹²ALEODŌR; 1. n. pr. m.: Héliodore; 2. t. de myth. pop.: nom d'un héros fabuleux.

I. Ca nume de botez, *Aleodor* corespunde formei latine imprumutate *H e l i o d ō r u s*, nu formei grece originale *Ἡ λ ι ὀ δ ὠ ρ ο ς*, din care se face românește *I l i o d o r*. În adevăr, nu *Aleodor*, ci *Iliodor* se cheamă un faimos romanț grecesc, introdus la români în secolul trecut (Dr. Gaster, *Lit. popul.*, 128). Grecul *η* trece la noi totdeauna în *i*: *ifos* = ἦχος, *igumen* = ἡγούμενος, *irou* = ἦρας etc., care i

niciodată nu se face *a*, după cum se poate face *a* din *e*: *aleg* = *eligo*, *ariciu* = *hericius*, *argat* = ἐργάτης. Așadară, *Aleodor* = *Heliodorus* indică o provenință directă latină, fiind grecesc numai într-un mod indirect. Sub variantul ulterior *Aledar*, același nume ne întîmpină în *Aledărești*, adică „descendenții lui *Aledar*“, un sat din Moldova, care în secolul XVII aparținuse cronicarului Miron Costin (*A. I. R.* III, 281).

Biserica răsăriteană serbează vro trei sfinți cu numele de Ἡλιόδωρος; cel mai vestit însă a fost sîntul „*Heliodorus*“ din Dalmația, celebrat de biserica apuseană, născut în secolul IV, compatriot și amic al sîntului Ieronim și care, după mai multe călătorii prin Tracia și prin Asia-Mică, a murit ca episcop de Altino în Italia (Migne, *Dict. hagiogr.* I, 1310). Provenința latină, nu greacă sau slavică, a românu-lui *Aleodor* ne face a bănuî în el anume pe sîntul Eliodor Dalmatinul, al căruia cult se va fi introdus în Dacia prin propaganda occidentală înainte de despărțirea celor două rituri. Forma *Aleodor*, în loc de *Aiodor*, adică cu *l* nemuiat, pare a indica aceeași epocă în care, pîntre alți termeni specifici creștini, intrase în limba română „*Rusalii*“ (= lat. *Rosalia*), în loc de *Rusăi*.

v. *Argeș*. — *Duminică*. — *Iliodor*. — *Rusalii*. — *Săptămîna*. — *Serbeș*...

II. Ca termen mitologic poporan, într-un basm muntenesc publicat de Ispirescu (*Legende*, p. 41—8), vedem pe „*Aleodor-împărat*“ în luptă cu monstrul „*Jumătate-de-om-pe-jumătate-de-iepure-șchiop*“, care-l biruiește și-l trimite a-i aduce pe fata lui „*Verdeș-împărat*“, dar el scapă de ispită și iese învingător cu ajutorul unor animale ce-i dădoreau recunoștință, făcîndu-se dentii un pui de pește pe fundul mării, apoi un corbuleț urcat pînă la vîntul turbat, în sfîrșit o lindine.

Basmuri analoage din așa-numitul ciclu al „animalelor recunoscătoare“ (Benfey, *Pantschatantra* I, 192—222) amestecat cu ciclul „metamorfozelor“ (*Cuv. d. bătr.* II, 550—553) se află la mai toate popoarele. O variantă românească este și *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 172—96). Grecii moderni posedă de asemenea basmuri paralele (Hahn, *Griech. Märchen* I, 109, 223; II, 202, 243). Povestea românească totuși se deosebește într-un mod esențial prin numele *Aleodor*, pe care nu-l găsim în basmuri străine. Această particularitate ne amintește pe fabulosul fărmeacător *Eliodor* din Sicilia, despre care poporul de acolo povestește pînă astăzi minuni și care „fascinait ceux qui voulaient l'arrêter en prenant une figure et des formes qui n'étaient pas les siennes“ (Collin de Plancy, *Dict. infernal*, v. *Héliodore*; cfr. Dunlop, *Gesch. d. Prosadichtungen*, ed. Liebrecht, p. 482). Se crede că el trăia cam în secolul V pe timpul papei St. Leon. Dar legenda siciliană cea cu metamorfozele lui *Aleodor* cum oare și cînd anume putut-a ea străbate pînă la români, pentru a se împletici la noi cu un basm de o altă natură?...

v. *Acioaie*. — *Adamască*. — *Alamă*...

ALER, s. m.; t. de myth. popul.: nom invoqué comme refrain dans certaines chansons. *Aler* este una din numeroasele forme poporane ale acestui nume mitic, pe care o găsim la Cantemir, *Chron.* I, 292: „de este să putem amesteca cuvintele prostimei între dovedele istori-

cilor, ce ne-au povestit un voinic, Preda Stambol din Țara Muntenască, carele apoi din mila împărătească și sotnic la târgul Harcovului au stătut, acesta dară ne spunea precum în Țara Românească aproape de Dunăre pe malul Oltului să să fie văzind niște temelii ca de cetate, cărora țărani de pre acolo lăcuitori, din bătrînii lor apucînd, le zic Curțile lui L e r - î m p ă r a t, precum și în colindele Anului-Nou și astăz au luat de pomenesc: L e r, *Aler D o m n u l*, care nume sună: Avrelie, Avrelian...“ Acest *Aler* să fie A u r e l i a n u s, sau mai curînd V a l e r i a n u s? să fie el slavicul L e l „Cupidon“ (Cihac), ori și altceva? O vom dezbate pe larg aiurea.

v. *Ler*.

ALÈRG (*alergare, alergat*), vb.; courir, recourir; a s e *alerga*, surpasser l'un l'autre, concourir. Dintre verbi de mișcare: m e r g, u m b l u, f u g, p ă ș e s c, t r e a p ă d, u r d i n, *alerg e* sinonim mai ales cu primii doi, unit fiecare cu cel al treilea, adecă ca și cînd am zice: „merg-fug“ sau „umblu-fug“, însemnînd o mișcare momentană iute sau o mișcare frecuentativă iute, mai cu deosebire însă pe această din urmă.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XVI, p. 15: „derepta-ne-va a î n b l a, și spre cărările lui célea nelunecoasele și neajunsei împărăției lui pre noi va întări a *alerga*...“

Doina oltenescă:

„Am u m b l a t, am *alergat*,
M-am milcuit, m-am rugat
De sărac și de bogat;
Nici că-n seamă m-au băgat!...“

(Alex., *Poez. pop.*², 285)

Anton Pann, *Povestea vorbei I*, 142:

„La praznice și dumineci la biserică s-*alergi*,
Dacă nu te iartă lucrul și-n alte zile să m e r g i...“

Locuțiunile pleonastice: „a *alerga* î n f u g ă“ și „a *alerga* î n f u g a m a r e“ exprimă oarecum gradul comparativ și gradul superlativ al *alergării*.

Doina Nevasta harnică:

„Ea *aleargă*-n f u g a m a r e,
Șeceră orz de prînzare
Și-l usucă-ntr-o căldare...“

(Alex., *Poez. pop.*², 353)

De asemenea: a *alerga* î n t r - u n s u f l e t.

Basmul *Fiul vîntătorului* (*Col. l. Tr.*, 1876, p. 87): „î n t r - u n s u f l e t *alergară* și spuseră împăratului cele ce auziră...“

Cu același sens: a *alerga* p e c a p e t e (=medio-lat. *per capita*), dar numai atunci cînd mai mulți se-ntrec a ajunge la o țintă.

Ispirescu, *Unchiușul sfîtos*, p. 51: „Cînd auziră muereturile despre una ca asta, se adunară numai într-o clipeală, ca frunza și ca iarba, *alergînd* p e c a p e t e, care de care să ajungă la mare mai curînd...“

v. *Cap*.

Alerg corespunde francezului „courir“, vechi „courre“, pentru care se zicea altădată și românește „a cură“ = lat. *currere*.
Dosoftciu, 1680, ps. XLIX:

„De vedăi furul, <i>alergai</i> cu dânsul...”		„Si videbas furem, <i>currebas</i> cum eo...”
---	--	---

unde la Coresi, 1577: „să vedeai furul, *curai* cu nusă...“, pe cînd la Silvestru, 1651, deși pune în text: „să vedeai furul, *curai* cu el“, totuși la margine explică pe „curai“ prin „*alergai*“; iar la Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.), se află alături ambii sinonimi:

„...de vedzi furul, tu <i>curi</i> cu nus...”		„...de vedzi furul, tu <i>alergi</i> cu nus...”
---	--	---

În același mod în psalmul CXLVII, acolo unde latinește: „*currere* verbum ejus“, la Coresi: „*curândă* *aleargă* cuvântul lui“, la Silvestru: „de grabi *cură* cuvântul lui“, cu scolia marginală: „*aliargă*“, la Arsenie: „de srăgă *cură* alături cu „de srăgă *aliargă*“, iar la Dosoftciu numai: „de sârgă *cură*“.

Ca paralelism cu francezul „courir“, în proverbi:

„Cine <i>aleargă</i> după doi iepuri, nici unul nu prinde“ (Pann, II, 86).		„Qui court deux lièvres, n'en prendra aucun.“
„La copaciul căzut toți <i>aleargă</i> să taie crengi“ (<i>Ibid.</i> , II, 87).		„Quand l'arbre est tombé, tout le monde court aux branches.“

Italianește: „Come l'albero è caduto, ognuno vi corre colla scure...“

I. *alerg* „courir“.

Varlam, 1643, II, f. 45 a: „să ne oprimă ochii de-a prăvirea lucruri de curvie, urechile de-a ascultarea cântece lumesti de iuboste, mâinile de-a apucăria și de-a prădăria, picioarele de-a *alergăria* în uideri și în vârsări de singe...“

Dosoftciu, 1680, f. 87 a: „*alergațu* de-lă apucaț, că nu iaste cine-l izbăvi...“

Zilot, *Cron.*, p. 73:

„Știi ce suna așa? aproape e de minte:
Aleargă care-ntii să fugă mai nainte...“

A. Pann, *Prov.* I, 19:

„Cîte basne firoșoșii
Undeva spunea-n vileag,
Și eu ca năbidăioșii
Alergam s-ascult cu drag...“

Des în proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Scumpul mai mult păgubește și leneșul mai mult *aleargă*“ (Pann, III, 78).

„Omul la rău *aleargă* cu armăsarul și la bine merge cu carul“ (*Ibid.*, II, 21).

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms. în Acad. Rom., p. 66): „gura desfrînată mai tare *aliargă* decît piatra din dial răsturnată, pre caré un nebun cu piçorul poate a o prăvăli, și o mie de înțelepți a opri nu o pot...“

Balada Román Grue Grozovanul:

„Negrișor fugea, fugea,
 Cum se fuge nu fugea,
 Ci sărea tot iepurește
 Ș-alerga tot o g ă r e ș t e,
 Nechezind tot voinicește...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 52: „... iscoditori de dezbinări, ce priviți de subț obială păsul țarei și *alergați* c a d u l ă i i la pradă...”
 Figurat: gîndul *aleargă*, ochii *aleargă*, dorul *aleargă* etc.
 Doină din Moldova:

„Frunză verde iarbă neagră!
 Gîndul meu pe unde-*aleargă*,
 Nu-i pasere să-l întreacă...”

(Conv. lit., 1886, p. 183)

Aleg e un termen tehnic în privința cailor puși la întrecere.
 Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* I: „numai armăsari și iepi sînt priimiți să *alerge*...”

Sub forma reciprocă, se zice: „caili s e *aleargă* = se întrec la fugă”.

De aci, generalizindu-se noțiunea de „întrecere”, vine:

II. a s e *alerga* „concourir, se surpasser l'un l'autre”.

Așa s e *aleargă* ouăle de la Paști, cînd le ciocnim pentru a vedea care se sparge cel întîi:

„Ca două ouă cînd s-*aleargă*
 Și a se ciocni apucă,
 Un' din ei o să se spargă
 Și trebuie să se ducă...”

(Pann, II, 83)

În același mod se poate zice despre oameni că s e *aleargă*, cînd se silesc a se întrece care pe care.

O predică din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 624): „luna se va schimba spre sânge, ceriul se va strînge ca o trîmbă, cîndu vom vedea agghelii tremiș și s e vor *alerga* de pripă de voru strînge robii lui Dîmnedzău...”

Tot de la fuga cailor, se naște cauzativul *alerg* în idiotismul:

III. Î m i *alerg* c a l u l „faire courir le cheval”.

Doină din Ardeal:

„De ți-s dragă, bade, dragă;
 De nu, iată lumea-i largă,
 Ia-ți murgul și ți-l *aleargă*,
 De-ți cată alta mai dragă...”

(Jarnik-Bîrsanu, 232)

Moxa, 1620, p. 388: „prinse calul de frău și-l și încălecă și *alergă* cătu-i fu voia...”

Proverb: „Cu mai marele tău calul nu-ți *alerga*” (Pann, II, 55), adecă ferește-te de a te pune la întrecere cu cei puternici; spaniolește: „no poder hacer carrera con alguno”.

Locuțiune proverbială: „Lasă să-și *alerge* calul cât o vrea“ (*Ibid.*, II, 100), care înseamnă: a zburda fără friu, ceva ca italianește în: „fare correre la cavallina“, franțuzește: „donner libre carrière à“.

O poveste din Ardeal: „Drept că nu-i trec nicicând pe dinainte, că-mi este stăpîn și mai mare, dar mă are hăt bine la inimă și mă lasă uneori de-mi *alerg* caii cum am poftă și plăcere...“ (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 11).

Figurat: „a-și *alerga* ochii = faire courir ses yeux“, o admirabilă metaforă care ne amintește că, în epoca primordială a familiei ario-europee, numele calului a k v a și numele ochiului a k a se formară din aceeași rădăcină a k cu sensul de „repezițiune“.

Balada *Mogoș Vornicul*:

„Pe drum ochii-și *alerga*
Și cu glas dogit striga..“

IV. *alerg* „recourir“.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 39: „Agiuns-au dară la turc cu nădejde de ajutor să se poată desbate de supt stăpănia neamțului, cum fieșcine căzând în primejdie și nenorocire *aleargă* la prietiniții săi...“

Beldiman, *Tragod.*, v. 9:

„Sate, orașe, ținuturi, mai toate pustii le vezi;
Ș-un norod în îngrijire, atîta încit nu crezi:
Povățuitor nu crede, n-ascultă mîngîitor,
Aleargă, neștiindu unde, vor liman, cer ajutor...“

Donici, *Grierul și furnica*:

„La vecina sa furnică
Alergînd cu lacrimi pică
Și se roagă să-i ajute...“

A. Pann, *Prov.* III, 45:

„Sătenii toți cum aflare,
Cu mari cu mici *alergară*
Să se plîngă fiecare,
Spuind păsul său ce-l are...“

Gr. Alexandrescu, *Candela*:

„Voi *alerga* la tine în dureri și neazuri,
De oameni și de soartă cînd voi fi apăsât:
Astfel corăbierul cînd marea e-n talazuri
Aleargă la limanul ce-adesea l-a scăpat...“

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 10: „La măria-ta *aleargă* toți cu nădejdea, ca puii la cloșcă...“

V. Originea.

Nici vorbă nu poate fi despre vreo înrudire între *alerg* și maghiarul *nyargalni* „galopper“ (*Cihac*, II, 475)! Dar nici cu italianul *allegro* (*L. B.*) n-are a face. Etimologia cea serioasă s-a dat de 582 Laurian-Maxim: „*alergare*, verb format din a d și l a r g, ca și a l u n -

g a r e d i n a d ș i l u n g". *Alerg* și a l u n g figurează uneori chiar ca sinonimi, bunăoară în ghicitoarea despre „roatele“, în care se zice deopotrivă bine: „am patru surori, una pe alta se a l u n g ă...“ și: „am patru surori, una pe alta se *aleargă*...“ (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 242). Macedo-românește există simplul *alăgu* = *alărgu* „courir“ (Dr. Obedenaru) alături cu compusul „dau de a - l a g ă = dau de a - l a r g ă“ cu același sens (Miklosich, *Rum. Unters.* II, 21). La Bojadschi, 159: „acolo șă da cu di a l a g ă un lăepure = dort l ă u f t ein Haase“. La istriano-români, întocmai ca la noi, se zice: *alerg*, *alergat* „rennen“ (I. Maiorescu). În forma daco-română și istriano-română, finalul - a r g trece în - e r g prin analogie cu sinonimul m e r g (= lat. *mergo*).

În latina vulgară „a d l a r g u m vadere“ însemna „aller ça et là“: „cum sit res mali exempli, quod homo accusatus de morte duorum hominum, ita vadat a d l a r g u m“ (Du Cange, v. *Largus*). În dialecte italiene, a l l a r g u = „fugi încolo!“ (Traina). Într-un text francez din sec. XV: „lessent les dettours a l e r a l a r g e a lour volunté“ (Godefroy). Fie din latina rustică, fie de la români, albanezii au împrumutat pe l a r g ă „loin“, l ă r g u e m „éloigner“, dar nu cu sensul de *alerg*.

Noțiunea fundamentală de „aller à large“ se învederează pină astăzi în unele asociațiuni ale lui *alerg*, bunăoară:

Dosofteiu, 1673, f. 78 b:

„Că-î deprins p r e c a l e l a r g ă
Cătră perire de-*aleargă*...“

Mai cu seamă însă în stereotipul „*alerg* c î m p u l“ din ghicitori. Cimilitura despre „ochi“:

„Tărtăcuță neagră
Peste cîmpul *aleargă*...“

(*Revista populară*, 1884, p. 47)

Cimilitura despre „coasă“:

„Cățelușă neagră
Tot cîmpul *aleargă*...“

(*Ibid.*, p. 67)

O variantă din Bucovina: „Coteicuță neagră tot cîmpul *aleargă* și tot urdă face“ (Sbiera, *Povești*, 320).

Cimilitura despre „secere“:

„Mititel și strîmb
Aleargă pe cîmp...“

(Sbiera, *l. c.*)

Cimilitura despre „cioară“:

„Am o țarcă
Buleargă
Tot cîmpul *aleargă*...“

(Bălțeanu, *Lumina*, 1886, p. 142) 583

Balada *Miorița*:

„Măicuță bătrână
Cu briul de lină,
Din ochi lăcrimînd,
Pe cîmpi *alergînd*...”

Și mai bine reiese noțiunea de „*aller à l a r g e*” într-o doină din Ardeal:

„Hai, mîndră, să te sărut,
Că îndată plec la plug
Să *alerg* în lat și - n lung...”

(Jarnik-Birsanu, 381)

Aleg și-a format în grai o întinsă familie: pe de o parte, substantivii abstracti *alergare*, *alergat* și *alergătură*, avînd cîte un sens bine determinat; pe de alta, substantivii de agent *alergaci* și *alergău* cu adjectivul substantival *alergător*, reprezentînd fiecare cîte o nuanță proprie; în fine, doi termeni tehnici deosebiți: *alergătoare*, fără a mai vorbi de adverbul *pe-alergate* și de epitetul arhaic *aleargă-cale*, despre cari toate vezi mai jos.

v. ²*Cur.* — *Merg.* — ²*Meu*...

ALERGĂCI. — v. *Alegău*.

ALERGĂRE (pl. *alergări*), s.f.; l'infinitif substantivé d'*alerg*: course; fatigue; action de courir ou de se fatiguer. Sinonim cu substantivul *alergat* și cu *alergătură*, de cari însă diferă întrucîtva; așa bunăoară: „cal de *alergare*” înseamnă pe cel menit a fi trimis la întrecere cu alți cai; „cal de *alergat*”, pe cel gătit sau gata să alerge cu călărețul; „cal de *alergătură*”, pe cel întrebuințat fără cruțare la orice nevoie.

Ca termen tehnic, nu tocmai vechi în limba română, după cum nici instituțiunea nu e veche, *alergare* este „une course de chevaux, le turf”, punîndu-se la încercare răpeziciunea mai multor cai și răsplătindu-se stăpînul aceluia care ajunge la țintă înainte de ceilalți.

În *Dicționarul slavo-român*, circa 1670 (ms. al Societății arheologice din Moscva, f. 83 b): „*ниподромъ*, loc unde *aleargă* caii”.

O frumoasă nuvelă de Costachi Negruzzi este intitulată: „*O alergare de cai*”.

Cu un sens figurat, *alergare* a sinonim cu *oboseală*, chiar cînd nu este vorbă de picioare.

Zilot, *Cron.*, p. 115: „Așa rămiînd Brîncoveanul odihnit, Toma spătar îndată au pornit planul către marele Petru, carele, văzînd un vinat așa plăcut că-l câștigă fără *alergare*, îndată și plecă cu oștiri în Tara Moldovei...”

Cu același sens, despre *oboseala* postului:

Ioan din Vinți, 1689, f. 193 b: „spodobeste pre toți în curăție a trece *alergaria* postului...” iar la Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 45 a: „nevoînța cea bună să nevoimă, *alergătura* postului să obrășimă...”

¹ALERGAT, -Ă, adj. — v. *Alerg.* — ²*Alergat.*

²ALERGĂT, s.n.; course. Participiul trecut din *alerg*, întrebuințat ca substantiv abstract și care foarte rar funcționează ca adjectiv. Sinonim cu *alergare* și *alergătură*.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Alergatul*. Cursus“.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 150): „... toată pasirea iute la zburat, toată jigania répede la *alergat*, și toată dihania ascuțită la adulmecat, pururea gata și fără préget să fie...“

Zilot, *Cron.*, p. 73:

„Dar acest *alergat* ce-au trebuit a-l face
De parte-ne au fost de iad puțin încoace,
Încît ne-au dogorit a iadului văpaie:
Prea puțin au lipsit s-ardem ca niște paie...“

Proverb:

„Ciine surd dus la vînat,
Cal șchiop pus la *alergat*“.

(Pann, I, 104)

Urația de nuntă:

„Mici de stat,
Dar buni de sfat,
Cari avem cai de-*alergat*...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 163)

v. *Alerg.* — *Alergare.* — *Alergătură*.

ALERGĂTE (PE-, ÎN-, ÎNTR-), adv.; bon train, vite, promptement.

Costinescu: „Pe *alergate*, în *alergate* = cu fuga, în fugă“.

Dosofteiu, 1673, f. 227 b:

„Boiarii eșiră în tr-*alergate*
În deșert făcându-mi răutate...“

v. *Alerg.* — *Alergat*.

¹ALERGĂTOARE -- v. *Alergător*.

²ALERGĂTOARE (plur. *alergători*), s.f.; t. de moulage: meule de moulin, surtout meule courante.

„În moară sint trei-patru *alergători*; fiecare *alergătoare* se compune din două petre, una dasupra și alta dedesupt; dasupra fiecării *alergători* este cîte un coș în care se pun boabele de măcinat; în acest coș este cîte un titirez care face a cădea boabele în moară...“ (Preut D. Nisipescu, Vilcea, c. Nisipii).

Mai în specie, peatră-*alergătoare* se cheamă la toți românii numai peatra cea de sus, care se mișcă, în opozițiune cu cea de jos, nemișcătoare, care se zice: stătătoare sau zăcătoare ori șezătoare.

„Părțile deosebite ale moarei se numesc: *roata-de-apă* și *roata-cu-măsele*, al cărora butuc la ambe capetele are câte un fus de oțel, care se învîrte în tigăile tot de oțel, așezate pe nește birne tari de stejariu. Roata-cu-măsele învîrte *prisenelul*, care e înțepenit în *peatra-alergătoare*, incongiurată de o *veșcă* de lemn. Sub *peatra-alergătoare* este *peatra-stătătoare*, iar dasupra se mișcă *corețul* în care vin bucatele din *coș*...” (G.D. Păltineanu, Brașov, com. Țințari).

„*Peatra-alergătoare* se află dasupra *petrei-șezătoare* sau *zăcătoare*, și împreună amîndouă petrele sînt așezate într-un cerc de lemn numit *veșcă*...” (A. Minculescu, Putna, com. Ivești).

În *Biblia* Șerban-vodă, din 1688, *peatra-alergătoare* se cheamă *pirpăriță*:

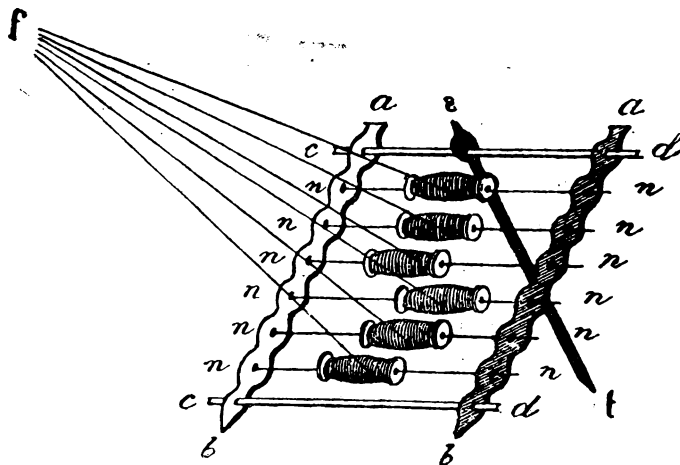
Deuter. XXIV, 6: „să nu zălojești moara nici *pîrpărița* morii, căci suflet acesta zălojaște...”

„Non pignorabis molam, neque superiorem lapidem molae, quia animam iste pignorat...”

v. *Aleg.* — *Moară.* — *Pirpăriță*...

ALERGĂTOARE s. **LERGĂTOARE** (plur. *alergători* s. *lergători*), s.f.; t. d'industr. pop.: sorte de bobinoir ou de bobineuse.

O unealtă de tot primitivă, naltă cam de un metru, ceva mai puțin în lățime, compusă din cinci bețe și care servă femeilor de la țară pentru a urzi sculurile de țesut. În Ilfov, după exemplarul pe care ni l-a procurat d-na Paulina Zaharescu, *alergătoarea* sau *lergătoarea* are forma următoare:

ab: cele două laturi verticale cu găuri, în cari se petrece câte o șvoară cu câte un mosor cu fire de urzil; *cd*: cele două laturi orizontale, din cari în cea de sus e petrecut piciorul mișcător; *nn*: șvoarele pe cari sînt înșirate mosoarele, astfel că se învîrtesc cu înlesnire lăsînd a se desfășura firele; *st*: piciorul mișcător numit *răzămătoare*; *bbt*: cele trei picioare pe cari stă unealta; *f*: firele ce se desfășoară câte unul de pe fiecare mosor și cu cari, țindu-le într-o mînă, *alergătoarea* de urzește.

S.F. Marian, *Ctnepa (Familia, 1885, p. 342)*: „Româncele din unele părți ale Ungariei și Banatului nu urzesc pînzele ca româncele din Bucovina pe urzitoare, ci ele o orzesc pe parii unui gard sau după nește pomi; pun adică mosoarele, cu tortul depînat pe dinsele, într-un instrument mic numit *lergătoare* sau *alergătoare*, și prin ajutorul acesteia apoi le urzesc după parii unui gard sau după nește pomi. De-aice vine că firele astfel urzite capătă numirea de *cordă*...”

„*Alergătoare* este o unealtă pe care țărâncă așează mosoarele și astfel cu dînsa în mîna a l e a r g ă de urzește pînza împregiurului casei, sau pe niște pari socotiți a fi în depărtare unul de altul după cîți coți voiește a țese; iar urzitoare este o altă unealtă, pe care asemenea urzește, întinzînd firele pentru pînză în loc de a l e r g a împregiurului casei sau parilor...” (G. Voicu, Tecuci, c. Stănișești).

„Auxiliarele războiului sînt: rișchitoriul, vatalele, virtelnița sau roata, mosoarele și *alergătoarea* sau *lergătoarea*...” (Buzău, c. Glod-Siliștea).

„În *alergătoare* se pun mosoarele la urzeala pînzei, de la 2 pînă la 24 și chiar mai multe mosoare...” (N.P. Guran, Craiova).

În unele locuri, țărâncă înfige *alergătoarea* în pămînt prin cele trei picioare destul de ascuțite în vîrf, și apoi a l e a r g ă ea singură cu firele ce se desfășoară de pe mosoare; mai adesea însă, își atîrnă *alergătoarea* de brațul sting prin latura orizontală superioară, și astfel ținînd-o și mînuind totodată firele pîntre degetele ambelor mîni, a l e a r g ă cu unealta din par în par, urzind cu multă iuțelă și cu o mare îndemînare.

Acest mod de urzire pe a l e r g a t e trebui să-l vadă arheologul, dacă voiește să înțeleagă țesetoria cea primordială a familiei ario-europee și să privească așa-zicînd vie pe Calypso a lui Homer: *ἰστρον ἐπιχομῆνη* (*Odys.* V, 63), sau la Ovidiu: „Radio stantis percurrrens stamina telae” (*Metamorph.* IV, 275).

v. *Alerg.* — *Război.* — *Stativă.* — *Țesetură.* — *Urzitoare...*

ALERGĂTOR, -OARE, subst. et adj.; coureur, courant, celui qui court. Care u m b l ă i u t e sau m e r g e i u t e, care se m i ș c ă m u l t.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 152): „...prin luminatele noastre scrisori și decît vîntul mai répezii noștri *alergători*, tuturor celor ce a ști li să cădea în știre am dat și prin strașnica noastră poruncă i-am chemat...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 251:

„Cu cît meșteșug albina pe cîmpii *alergătoare*
Se vede din zori de zioă comorilor stringătoare
Și cu cită iscusință singură a scoate știe
Dintr-un must plin de otravă cea mai bună doftorie!...”

Ca termen tehnic de teologie, „î n a i n t e - a l e r g ă t o r” este Sintul Ion Botezătorul: „P r a e - c u r s o r”, slavonește „P r ê d - t e č a”. În vechile texturi figurează uneori cuvîntul slav ic alături cu cel românesc.

Text omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 274): „adevăr p r e d t e c e, și cu nașterea și cu propovédaniia și cu deștingerea întru ad întrecut-au pre Hristos,

dereptă acéia nu numai glasul cuvântului cheamă-se, ce și prooroc și în a i n t e-*alergătoriu*, și se cheamă și svéştnicul lumineei...”

Ioan din Vinți, 1689, f. 85 b: „slăvitului prooroc în a i n t e-*alergătoriu* și botezătoriuului Ioannu...”

Astăzi se zice mai des: în a i n t e-*mergător*.

La nunțile țărănești, *alergători* se cheamă pe alocuri într-un mod generic toți aceia cari, bărbați și femei, dau vreo mină de ajutor în casă, fac cumpărături din târg, aduc oaspeți și altele.

„La noi pe aceia ce iau parte la facerea unei căsătorii, poporul îi numește *alergători*...” (P. Roșculescu, Dolj, c. Căpreni; N. Andriescu, Dobrogea, Constanța, c. Beilie).

Alergător de noapte = „coureur de filles”:

Omiliar de la Govora, 1640, p. 86, 88: „destul au alergat *alergătorii* de noapte după pășunea păcatelor...”; și mai jos: „*alergătorii* de noapte și curvarii...”

v. *Aleg*.

ALERGĂTÛRĂ (pl. *alergături*), s.f.; course; fatigue. Sinonim cu *alergare* și *alergat*.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Alergătură*. Cursus”.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXIII, p. 6: „nu-ți e cu iscodire trebuința, nici cu multă *alergătură*, nici a șutili alții...”

Cantemir, *Ist. ieroglif*. (ms., în Acad. Rom., p. 17): „de *alergăturile* iușilor olăcari și trópetele picioarelor a neobosiților a *alergătorii* toată pulberea de pre toată calea în ceriu să ridica...”

Costachi Stamati, *Muza I*, 157:

„Sprinten la *alergătură*, ca calul cel mai zburdatec;
La trup puternic și iute, la luptă nebiruit...”

v. *Aleg*. — *Alegare*. — ²*Alegat*.

ALERGĂU (plur. *alergăi*), s.m.; courier.

Lexicon Budan: „*Alegău* = alergătoriu, cursor, der Renner”.

Costinescu, I, 31, pune cu același sens: „a *alergaci* = alergătoriu, serv călăreț”.

Ambele derivate din a *alerg*, unul prin sufixul -ă u, cellalt prin sufixul - a c i, sint deopotrivă poporane (Cihac) și exprimă noțiunea de „courrier” mai bine decât sinonimul a *alergător*, care funcționează mai mult ca „coureur, celui qui court”. Un alt sinonim este vechiul o *lăcariu*, care însă însemna mai în specie pe „courrier de l'Etat”.

v. *Aleg*. — *-aci*. — *-ău*. — *Olăcariu*.

¹**ALÈS**, -**EASĂ**, adj.; part. passé d' *alleg* pris adjectivement: 1. choisi, élu, d'élite; 2. délimité, précis, positif; 3. notoire, de notoriété. Ca adjectiv, reprezintă toate sensurile verbului din care derivă.

I. *ales* = ceva sau cineva luat din mai mulți sau din mai multe ca cel mai bun; de unde apoi: ceva sau cineva atât de bun încît de la sine-și se deosebește din mulțime.

Balada *Petrea Bradului*:

„Dar acum la înturnat,
Eu, măicuță, am aflat
Toate holdele c u l e s e,
Toate mindrele *alese*...”

(Familia, 1886, p. 332)

Despre c a i :

Balada *Oprișanul*:

„Două, trei, cinci mii de iepe,
Tot *alese* și sirepe,
Pintenoage la picioare,
Cu cergi albe pe spinare...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 59: „...venit-au poroncă împărătească la Nicolai-vodă de au dat cinci sute de cai de oaste de pre la boieri și de la mazili, tot cai *aleși*...”

Despre g r î u :

„Grîu frumos ca jarul, gîndești că-i *ales* p e m a s ă ” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

v. *Colivă*.

Cîntec poporan din Bucovina:

„Ba eu zău nu te-oi lua,
Deși tata m-ar lăsa,
Că vița mea nu-i c-a ta:
Vița mea-i de grîu de vară,
A ta, lele, de săcară;
Vița mea-i de grîu *ales*,
A ta, lele, de ovăs...”

(Ibid., II, 216)

Despre b o i e r i :

„Mare masă e întinsă,
De boieri *aleși* coprinsă...”

(Marian, I, 60)

Pravila Moldov., 1646, p. 158: „ruda cîa *aleasă* ce să dzice b o e r i i ă...”

Zilot, *Cron.*, p. 109: „După venirea în scaun a lui Caragea, fiindcă țara după răzmiriță avea trebuință de îndreptare, și vodă, deocamdată purtînd chip părintesc pînă să-și întocmească ficlenele lui mișcări, a l e s e de vistier mare pe banul Grigorie Brincoveanu, ca pe unul ce pe acea vreme era cel mai numit și *ales* b o i e r al patriei despre toate, adică împodobit cu înaltă învățătură, firește blajin și tîcnit, bogat foarte și după neam mai slăvit decît toți...”

Despre f e m e i :

Un boacet din Bucovina:

„Să bată mirosu-n casă,
Căci a fost o floare-*aleasă*...”

(Marian, I, 90) 589

Balada *Fata Radului*:

„Iară slușnica zicea:
— Draga mea, stăpîna mea,
Înălțată-mpărăteasă,
Doamnă mîndră și *aleasă*...”

(Pompiliu, *Sibii*, 40)

Balada *Doncilă*:

„Îți aduc altă mireasă,
Mai frumoasă, mai *aleasă*...”

Doină din Ardeal:

„Vecină, mîndruț-*aleasă*,
De bădițu meu te lasă...”

(Jarnik-Bîrsanu, 278)

Idiotismul „p u i c ă *aleasă*” exprimă curat românește pe francezul „coquette”.

Balada *Badiul*:

„De vestita Bădiuleasă,
Cu ochii de p u i c - *aleasă*,
Cu chipul de jupăneasă,
Ca ea nime de frumoasă!...”

(Marian, I, 128)

Balada *Codreanul*:

„La Șanta, la crișmăreasă
Cu ochi mari de p u i c - *aleasă*,
Bea Codrean, se veselește,
Cu Șanta se drăgostește...”

„Voinic *ales* = homme d'élite” în cimilitura despre „carte”:

„Rădăcină
mpleticină,
Ales voinic o dezbină...”

(Ispirescu, *Chicitori*, p. 28)

II. *ales* = despărțit de tot ce-l încungioară sau cu care s-ar putea amesteca, precum un pămînt *ales* din alte pămînturi, o casă *aleasă* dintre alte case, o datorie *aleasă* dintre alte datorii etc., de unde apoi: ceva sau cineva lămurit, limpede, neamestecat.

Act moldovenesc din 1687 (*A.I.R.* I, 62): „Viile afară dintru ale mănăstirii, care sânt *alése*, céle den Valea-Popei...”

Pravila Moldov., 1646, f. 31: „cela ce va avia datorie și să va fi tocmit cu voia sa să ia vreun lucru în prețu, acesta iarăș nu poate lua fără de giudețu numai sângurū cu voia sa, de vréme ce datorîia nu va *aleasă* să să știe...”

Ibid., f. 33: „mai vrătosū cândū va fi zapisulū *alesū* și înțelegăndū, dzăcāndū fără de multe cuvinte și fără nice o gālčavă...”

Urația de nuntă:

„Să ne spunem cuvîntul
Cu adevărul,
Că de multe ce sînt și dese
Nu le putem spune *alese*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 174)

Mai cu seamă în construcțiune cu l u c r u.

Doină din Ardeal:

„Bade strucișor de rouă,
Nu ținea calea la doauă:
Decît la doauă și rar
Și să umbli în zădar,
Mai bine la una des:
Să se știe l u c r u - a l e s .”

(*Familia*, 1884, p. 203)

Foarte des în *Pravila* lui Vasile Lupul:

f. 71: „să n-aibă voe nice putere să să mai mărite după al doile
bărbatū, de-are aștepta cățu ai de mulți, daca nu va putia *alesū* l u
c r u să înțeleagă de bărbatu-șū: viu-i au mortū; numai cîndū va
înțelege foarte cu adevăratū, atunce-i slobodā...”

f. 75: „de vrēme ce nu să va arāta un l u c r u *alesū* pentru ačas-
tā preacurvie, bărbatulū nu va lua nemicā den dzēstrele muerii-șū...”

f. 79: „de pāndzā, sau fie ce altā să fie l u c r u *alesū* de acēia
treabā...”

Tot aci vine proverbul:

„Socoteala deasā
O fr ā ț i e *aleasā*...”

(Pann, II, 81)

III. *ales*, ca rezultînd din cele două sensuri de mai sus = ceva sau
cineva neobicinuit și fără soț, fie în bine sau în rău.

Pontbriant: „*ales* în felul său = unique en son genre”.

Constantin Brincovan, 1696 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 80):
„pentru rugaciunile aceluia luat-u-s-au izbăvire cāt toți s-au minunat
de spăimata m i n u n e *aleasā*...”

O predică, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 227): „acolo în lăunūtru
întu adū î n t u n é r e c u l *ales* fi-va, chinū cumplitū și durere
nespusā...”

Fragment omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf.
Nicolae din Brașov, p. 303): „focul nestinsū și î n t u n é r e c u l *ales*
și în toate muncile célea iuțile...”

Pravila Moldov., 1646, f. 36: „de va fi om vestitū și *alesū* d e o m
b u n ū...”

Dar tot așa: „t i l h a r *ales* = brigand fieffé” (Pontbriant) sau:

„Bădiuleaso mult frumoasă,
Cu ochii de c u r v - a l e a s ā ,
Unde-i Badiul? — Nu-i acasă...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 77) 591

În sens bun ca și-n cel rău, se zice *ales* pe s p r i n c e a n ă sau de pe s p r i n c e a n ă = cel dentii sau cel mai văzut dintre toți, ceva ca grecește *δρρυόεις* sau *δρρυώδης*.

Basmul *Fiul vînătorului* (*Col. l. Tr.*, 1876, p.88): „Daca se adunară, a l e s e din ei fiul vînătorului vro două sute de meșteri, tot p ă s p r i n c e a n ă, știi!...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 104: „scoase pe sofragiu și pe stolnic, sub cuvînt de mîncătorie și puse în locul lor pe alții, *aleși* de dînsul d u p e s p r i n c e a n ă ...”

I. Caragiale (*Conv. lit.*, 1880, p. 410):

„Leonida: Dar, da întrebă-mă să-ți spun ce fel de oameni sînt.

Cocoana: Ceva tot unul și unul.

Leonida: Ai mai prima, domnule, *aleși* pe s p r i n c e a n ă, care mai de care, dă-cu-pușca-n-Dumnezeu, volintiri, mă rog...”

În grai, la plural feminin se aude adesea *alesă* sau *aleasă* în loc de *alese*:

„Cite stele-s mai *aleasă*,
Toate vin la noi acasă...”

(*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 10)

Critil și Andronius (Iași, 1794), p. 78: „una din cele mai *alesă* veselii...”

v. *Aleg.* — ^{3,4}*Ales.*

²**ALÈS**, -EASĂ, adj.; t. d'industr. pop.: façonné (tissu), brodé en couleurs, ornamenté en parlant d'étoffes. Ca verb, se zice: a a l e g e cu pui, cu flori, cu riuri; ca substantiv: a l e s ă t u r ă, și mai cu seamă la plural: a l e s ă t u r i; ca participiu trecut adjectivat: o țesetură *aleasă*, cînd e chitită cu figure colorate, în opozițiune cu țesetură s a d è „éttoffe u n i e”, adecă fără figure sau fără culori.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultânica*, p. 8: „Pe patul de scînduri e așternută o scoarță *aleasă* în fel de fel de migălituri...”

S. F. Marian, *Cromatică*, p. 49: „Traiste și trăistuțe de sărbători, cari sînt foarte frumoase *alese* și țesute, și traiste simple, cari sînt numai cite cu două feluri de vîrste țesute...”

„Ștergare cu cari țărancele împodobesc casele atîrnîndu-le de cuie în intrul pe lingă păreți, le fac de obicinuit *alese* frumos sau învărgate cu diferite culori, ca roșu, verde, negru etc.” (I. Ștefan, Buzău, c. Zărnești-Călnău).

„Covor se zice cel lucrat cu iglița; chilim, cel *ales*, adică țesut cu flori...” (P. Bădescu, Dolj, c. Filiaș).

„...cămăși subțiri de borangic *alese* și cu fluturi; bete *alese*, cu mărgele și cu fluturi...” (A. Iliescu, Dîmbovița, c. Sărdanu).

„Scoarțele se fac în două ițe și oricît de groase, cu p u i ș o r i *aleși* de deosebite culori...” (N. Teodorescu, Iași, c. Sineștii).

În același sens: „masă *aleasă*”, „foată *aleasă*”, „lină *aleasă*” și așa înainte.

v. *Aleg.* — ²*Alesătură*.

³**ALÈS**, adv.; précisément, décidément, notamment. Sinonim cu: d e b u n ă s e a m ă. La comparativ se zice: m a i *ales* = m a i

592 c u s e a m ă „surtout, principalement“. Diferă cu totul prin sens

de locuțiunea adverbială „i n t r - a l e s“, care însemnează numai „au choix“.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Alës. Punctatim.*“

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în *Acad. Rom.*):

Act. Ap. XXI, 34: „Iară alții altu ceva striga în gloată cum nu puța înțelege *alesu* dereptu vorova...“

XXV, 26: „de elu *alesu* ce se scriu n-amu domnu-miu...“

„...alii autem aliud clamabant in turba; et quum non posset certum cognoscere prae tumultu...“

„...de quo quid certum scribam domino non habeo“.

Pravila Moldov., 1646, f. 56: „cela ce va ucide pre cela ce-i înblă cu mușaria, și și pre mușare, *alesă* cândă să va prileji să fie boiarină săngură mai marele lui, sau altă giudețu cineva, acesta nice o certare să nu aibă...“

Ibid., f. 60: „unū om de va fi încinsă cu arme și de va da cuiva o palmă numai, ucide-l-va de totu cela cu palma și nu să va certa, *alesă* de-l va fi suduit și-l va fi ocărât mainte de palmă...“

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 77: „În anul acesta iară au scos Mihai-vodă desetina de stupi să dea toți; neplăcut lucru era *ales* boierimei și mănăstirilor acest obicei...“

I. Văcărescu, p. 353:

„Ș-ăl vis că-n București stă-n scaun Bucuria!
Avea ce să văz? *Ales* Neomenia
Stă: inimă și duh boldește cătră fală:
Toți în minciună cred, înșal și se înșală...“

Anton Pann, *Prov.* II, 11;

„Deci ei cum s-o fi-nțeleș,
Nu poci să vă spui *ales*,
Că cu toții au plecat
Ș-au mers la zapciu în sat
Să-i împace la un fel...“

Doină oltenească:

„Din baltag să-mi fac eu plug,
Pistoalele să le-njug
Ca să brăzduiesc *ales*
Unde-a fi crîngul mai des...“

(*Alex., Poez. pop.*², 285)

Ca adverb, simplul *ales* se întrebuițează astăzi rar; foarte des însă comparativul: m a i *ales*.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 98: „(Mavrocordat) era grabnic la mînie, și m a i *ales* asupra acelora ce-i cunoștea că mînca banii visteriei...“

Zilot, *Cron.*, p. 32: „Și pentru aceasta mai virtos l-au trimis Pazvantoglu pe dinsul, fiindcă era umblat prin țară, m a i *ales* peste Olt...“

v. *Aleg.* — ¹*Ales*.

⁴ALÈS, ALEASĂ, s. m. et f.; un être élu, qu'qu'un d'élite. Același cuvânt cu cele precedente, dar întrebuițat ca substantiv, despre ființele presupuse a fi cele mai bune, fie într-un sens comun, fie în cel teologic, fie în cel juridic.

I. În sens comun.

Doină din Ardeal:

„Mă dusei pe sat în jos
Să-mi a l e g drăguț frumos;
Amar de alesul meu,
Cum mi-am a l e s eu de rău!...“

(Jarnik-Birsanu, 180)

Din Bucovina:

„Mărită-te sănătoasă!
Mi-oi găsi și eu aleasă
Alta-n lume mai frumoasă...“

(Marian, II, 173)

II. În sens teologic, mai cu seamă la plural: *aleșii* = „les élus“. *Călătoria Maicei Domnului la iad*, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 364): „eu merșu la iadul, vrăjumașul călcaiu și *aleșii* mei învișu...“

III. În sens juridic.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 7: „Numai chemînd pre boieri la Poartă, cum s-au zis mai sus, au tocmit trebile Cuparul, să nu se facă vreo împărechere între boieri pentru *alesul* dintre dănșii la domnie...“

v. *Aleg.* — ^{1,3,5}*Ales.*

⁵ALES (plur. *aleși*), s.m.; t. d'administr.: notable de village. Arhaism. *Aleșii* formau altădată un fel de consiliu comunal al satului, numindu-se astfel mai cu seamă în Țara Românească.

Dr. Polysu: „*Aleșii* satului, die Dorfgewählten“.

Boliac, *Sila*:

„Și mama e bătrînă, și n-avem nici găteajă;
Pe nenea de trei zile de cînd l-au dat de ștreajă;
Aleșii l-au luat...“

și mai jos:

„Pe frate-său îl dase *aleșii* la oștire,
Și singură orfana plîngea în zăpăcire
Și părul își smulgea...“

Astăzi numai bătrînii de la țară își mai aduc ceva aminte despre vremea *aleșilor*.

„Bătrînii spun că satul se cîrmuia de p a t r u *aleși*, avînd în capul lor pe l o g o f ă t. Acesta din urmă purta pecetea satului și făcea orice-i plăcea. Pîrcălabul era și el dintre săteni, avînd pe seamă c i s l a satului, la facerea cării îl ajutau *aleșii*...“ (G. Constantinescu, Gorj, c. Ionești).

„V ă t a f i i, ca vătășeii de acum, alergau prin sat pe la oameni după trebile sătești, trimiși de către *aleșii* satului, pe lingă cari era p î r c ă l a b u l ca stringător de bani și l o g o f ă t u l care știa 594 carte...“ (I. Rădulescu, Romanți, c. Balșu).

„Fiecare sat, adecă ceea ce se cheamă astăzi cătun, avea cîte un logofăt, lîngă care se alegea, ca subordinați ai lui, t r e i oameni numiți j u r a ț i , mai în urmă *aleșii* satului. Aceștia, fiecare cîte o săptămînă pe rînd, judecau pricinele mai mici ce se iveau între săteni, iar la pricine mai mari se întruneau tustrei cu logofătul și osindeau pe cel vinovat: sau îl băgau la jug, ori îl țineau nouă zile închis, ori îl băteau cu nuiiele, ori îl globeau...” (G. Verlan, Mehedinți, c. Glogova).

Pe alocuri *aleșilor* li se zicea p a z n i c i (I. Chiru, Putna, c. Păuneștii), ba încă și d i p o t a ț i (I. Ștefan, Buzău, c. Zărneștii).

v. *Aleg.* — ^{1,4}*Ales.* — *Cisla.* — *Pîrcălab.* — *Paznic.* — *Vătav.* — *Vataman...*

⁶**ALÈS** (plur. *alesuri* și *alese*), s. n.; part. passé d' a l e g pris substantivement: 1. choix; 2. préférence; 3. délimitation; 4. résultat. În primele două sensuri se întrebuintează numai asociat cu prepozițiunile d e , p e , î n t r u , cari îi dau o funcțiune adverbială. Prin aceasta și prin celelalte două sensuri foarte restrinse diferă de sinonimii a l e g e r e , a l e g â t u r ă , a l e s â t u r ă .

I. *ales* „choix“.

Act țărănesc moldovenesc din sec. XVIII (A. I. R. III, 278): „neavîndu bani să-m de, au zis să-m de 60 de prăjini de păpușoi să-m a l e g din 300 de prăjini care m-e plăce mie, dar să mi-i prășescu eu; și am așăzat așe; dar cîndu au fostu vreme prășitului am vinit și am plătit căte o para pe prăgină, dar el au pus pricină că nu m-e da î n t r - a l e s...”

Donici, *Lupul și lupușorul*:

„Cole subt deal se pasc mulțime de oi grasă;
Putem î n t r u *ales* vreuna să luăm
Și să mîncăm...”

Tot așa se zice: p e *ales*, sau la plural: p e *alese*, î n t r - a l e s e .
Negativul: „p e n e - a l e s = p e l e - m e l e ” (Pontbriant).

II. *ales* „préférence“.

Caragea, *Pravila*, 1818, p. 95: „La tocmélele céle cu indoială cău-tăm mai mult la voința celor ce să tocmesc decît la vorbă, și mai mult la ceia ce să face decăt la ceia ce să zice, pentru că mai de *ales* și mai cu putere iaste înțelegerea decît vorbele...”

III. *ales* „délimitation“.

Inventariul Cotrocenilor, 1681 (ms., Arh. Stat.), f. 10: „1 carte a lu Dragotă județul pentru *alesul* acei pră(vă)lii...”; și mai jos: „1 carte a lu Dragotă județul pentru *alesul* acestor 2 prăvălii...”

Constantin Brîncovan, 1697 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 231): „precum am văzut domnia mea și cartea acestor 12 boiari de *alesul* și de h o t ă r n i c i i a aceștii moșii de la Godéni...”

Același, 1692 (*ibid.*, p. 14): „și cartea Gherghini județul cu pâr-garii și cu oroșanii de *alesul* acestui loc al sfintii mănăstiri...”

IV. *ales* „résultat“.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 51: „Dimitrașco-vodă grabnic la domnie neschimbată, precum este obiceiul la creștini, n-au așteptat *alesul* oștirilor între împărați să vază cum își vor a l e g e , ce agiungându-se 595

cu unul din sfetnicii împăratului, anume Sinior Sava, dându-i și câțiva bani, au stătut pre lângă împăratul...”

v. *Aleg.* — ^{1,2,3,4,5}*Ales.*

⁷ALÈS (plur. *alesuri*), s. n.; vendange. Formă bănățeană pentru *culesul* (viilor).

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Alèsul viniiilor*”.

v. ²*Cules.*

⁸ALÈS, s. m. sing.; t. de bergerie: triage de brebis dont on sépare les agneaux; sorte de fête populaire qui accompagne cette opération. Numele și obiceiul există la toți românii, mai cu seamă însă în Banat.

„*Alesul* = cînd se *aleg* oile; tot în ziua de *ales* dreg vacile ca să deie lapte mult și bun și să nu-l poată lua strigoi. Locuțiunea: pînă la timpul *alesului* te aștept, însemnează: după Paști...” (Liviu Iancu, Banat, c. Visagu).

A. M. Marienescu (*Familia*, 1873, p. 237): „*Alesul* e o sărbătoare a păcurarilor români, și se serbează totdeauna în 22 aprilie vechi, cu pregătire în 21 și încheiere în 23 aprilie ce e ziua de Sîn-Georgiu. *Alesul* e timpul cînd poporul iasă afară la cîmp și începe viața păstorească, cînd se fac strungele și colibebele pentru anul acesta. Acuma e, în înțeles strîns, începutul economiei cu oile, întîia mulsoare a lor, întîiul *ales* al mieilor dintre ei, și sărbătoarea de la acest *ales* și-a căpătat numele...”

S. Manguică, *Călindar*, 1882: „22 aprilie, joi, *Alesul* lui Sîn-George. Pre ziua aceasta cad și următoarele sărbători, datine și credințe: 1. Suflarea bucinului pentru curățirea locuințelor, staulilor și a aerului = lat. *tubilustrium*; 2. Curățirea vitelor, oilor și a păcurarilor prin foc și apă = lat. *lustratio per ignem et aquam*; 3. Facerea unturei pentru ungerea vitelor; 4. Punerea oilor la măsură (după alți și numărarea oilor); 5. Descîntarea leușteanului, pelinului și bozului, cari astfel descîntate în seara spre Sîn-George se pun în staul la picioarele vitelor și a oilor, ca să nu li se ia laptele și să nu se întimple rele; 6. În ziua *Alesului* lui Sîn-George, după amiază, se seamănă toate florile: bosiocul (după alții în ziua de Sîn-George), cucumerele, sămînța de varză sau curechi etc.”

v. *Aleg.* — ⁹*Ales.* — *Cioban.* — *Cuțit.* — *Nunta-berbecilor.* — *Sarea-oilor...*

⁹ALÈS, interj.; t. de bergerie: sorte d'exclamation invariable, signifiant quelque chose comme: séparez-vous! triez-vous!

„*Ciobanii* cînd *aleg* oile strigă: băr oaie, *ales* oaie, *ales* la strungă! și ele se *aleg*...” (C. Ionescu Iconom, Iași, c. Sineștii).

Ca să deosebească oile una de alta, ciobanii le dau numiri: *ales* bela, *ales* bucălaia, *ales* buzata, *ales* oacheșă...” (N. Ludovic, Tulcea, c. Niculițel).

v. ⁸*Ales.*

ALESĂTOR (pl. *alesători*), s. m; agrimenseur, arpenteur, quelqu'un préposé à la délimitation des terres. Cuvînt despărut din grai și care totuși nu poate fi înlocuit prin altceva mai bun.

Urechea, *Letop.* I, 104: „Logofăt mare, giudecător și *alesător* de ocini...“, ceea ce Picot (*Chronique de Moldavie*, p. 643) explică necorect prin „arbitre“.

v. *Aleg.* — ^{1,6}*Ales.*

¹**ALESĂTURĂ**, s. f.; 1. élection; 2. séparation des cheveux, raie. Formă veche pentru a l e g ă t u r ă și sinonim cu a l e g e r e .

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 422): „*Alăsătură*. Electio“.

Dosofteiu, 1680, f. 148 a, în titlul psalmului CXII pune: „a noului popor *alesătură*“, unde în contextul slavic: „novych liudji izbranie“.

La Costinescu (I, 31): „A l e s u r ă , a l e g ă t u r ă , *alesătură* = a l e g e r e a părului în cărări, în codițe“.

v. *Aleg.* — *Alegere.*

²**ALESĂTURĂ** (plur. *alesături*), s. f.; t. d'industr. popul.: fleurs ou desseins tissus, broderie, façonnage d'une étoffe, ornementation. Cuvînt uitat în dicționare, deși circulează în toate zilele în întreaga Dacie.

Un călător englez, vorbind despre industria țărancilor române din Ardeal, zice: „Covoarele a l e s e (woven) pe alocuri de cătră femei mai dibace sînt atît de frumoase, încît ar fi privite ca o podoabă în orice salon din London sau din Paris. Gustul cu care ele a l e g și potrivesc culorile e admirabil, și desemnurile, deși orientale în fond, sînt totuși curat românești. E nemărginită varietatea izvoadelor prin îmbinarea vâpselelor și a liniilor, toate aceste mozaicuri fiind născocite și apoi țesute cu o deopotrivă ușurință...“ (Boner, *Transylvania*, 1865, p. 241).

Iată ce se cheamă *alesătură*, sau mai bine *alesături*, căci cuvîntul se întrebunțează mai mult la plural. Se pot a l e g e însă nu numai covoare, ci orice fel de țesătură, și nu numai țesătură, adică *alesături* din r ă z b o i , dar uneori și cusăturile cele figurate se cheamă *alesături* d e m î n ă .

„*Alesăturile* inchipuiesc un meșteșug aparte“ (D. Huțu, Tecuci, c. Nărtestii). Dibăcia în a a l e g e este o adevărată fală pentru o fată de la țară.

Într-un boacet din Dobrogea:

„*Alesăturile* ei
Mare cu drag le privei...“

(Burada, *Înmormînt.*, 126)

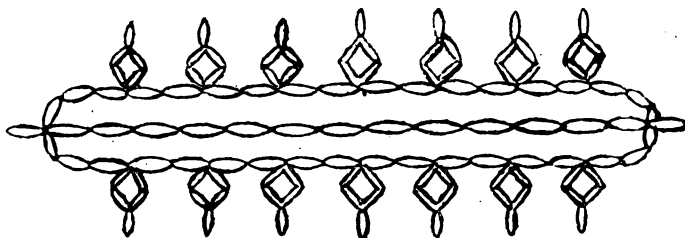
unde să se observe construcțiunea curat latină: „magno cum amore“.

Ca meșteșug aparte, *alesăturile* își au o bogată terminologie proprie: ele se fac în flori, în rîuri, în puișori, în costițe, în fluturi etc.

„Țeseturile în patru ițe, cînd au numai o față, se cheamă în s c r i p e t e ; țeseturile cu deseme din urzeală sau n e v e d e a l ă se cheamă c u s p e t e z e ; dacă au flori în țesetură se zice *alesă-* 597

turi, iar la covoare, foițe. *Alesăturile* în pînză au diferite numiri: broasca, breadurile, omida, păpușă, porumbelii, virfu-cuțitului, roșcova, șărîmpoiul, butucel..." (G. Eftușescu, Dobrogea, Constanța, c. Ciobanu).

Ce poate fi mai dezgustător și mai monoton ca o omidă? Și totuși în *alesăturile* românești omida, un tipar cunoscut tuturor țesetoreselor de la țară, capătă o figură din cele mai grațioase. Iată-o, bunăoară, de pe o broboadă a Societății „Furnica”, cu fire albe pe pînză ca vișina putredă:

Sub raportul culorilor, cari — zice poporul — se mușcă cînd nu se potrivesc una cu alta, iar cînd se potrivesc atunci te prinde sau te apucă de ochi (Marian, *Crom.*, 49), țărancele noastre rîvnesc a reproduce mai cu seamă armonioasa colorațiune a salama ndrei.

„Șulumîndrița este un fel de șopirlă foarte frumos inpestrită: neagră cu picături galbene, albe, roșii, verzi. De aceea o caută mult fetele mici, puindu-și minele în calea ei ca să treacă peste dinsele, căci cred că apoi se învață ușor la flori sau rîuri de cămăși și foarte...” (I. Aldoiu, c. Voinești; G. Tuțuianu, c. Valea-Mare).

O admirabilă reproducere în culori, cu aur și cu argint, de *alesături* românești din Banat și Ardeal, se află la Pulszky și Fischbach, *Ornements de l'Industrie domestique de la Hongrie, Pesth, 1878.*

v. *Aleg.* — ²*Ales.* — *Brădișor.* — *Butucel.* — *Fir.* — *Război...*

^{1,2}**ALÈSC.** — v. ^{1,2}*Hălesc.*

ALESTINCĂ, s. f.; étoffe de coton, indienne ordinaire.

O doină din Moldova:

„Cum te plîng surorile
Pe toate cărările!
Cum te plînge cea mai mare
Cu păr galbăn pe spinare,
Cu lacrimi pînă-n pafale!
Te plînge cea mijlocie
Cu rochița vișinie,
Cu lacrimi pînă-n bărbie,
Se despică frunza-n vie!
Cum te plînge cea mai mică
Cu rochița de-alestîncă...”

Alexandri, *Scara mîtei*, sc. 4: „Am să cumpăr o rochie de *halastîncă* 598 Floricai; da știi! cole ghiurghiulie, să-ți ieie ochii cale de-o poștă...”

E cuvîntul rusec *h o l s t i n k a* „guingan“, literalmente „toile de *H o l s t e i n*“ (Cihac), după cum și francezul „guingan“ înseamnă literalmente „toile de Guingamp“, orașel în Bretania cu fabrici de țesături (Littre).

La români cuvîntul e nou și circulează numai în Moldova.

v. *Americă*. — *Anglie*.

ALESURĂ. — v. ¹*Alesătură*.

¹**ALÈȘ**, adv.; insidieusement, de guet-apens. Pîndind dintr-ascuns, întinzînd cuiva o cursă. Ca adverb, se găsește numai în vechile texturi.

Pravila Moldov., 1646, f. 172: „cela ce-ș va zăloja casa sa la omă ucigătoriu, pentru să se pue *a-leș* (*αλέω*) acolo să paziască pre vrăjmașulă său cândă va trece să iasă înainte-i să-lă ucigă, acesta să va certă ca și ună ucigătoriu...“

Din prepozițiunea *a* = lat. *ad* și din *leș* = ung. *l e s* „embûche, aguets“.

v. ²*Aleș*. — *Aleșuiesc*... — *Pîndesc*.

²**ALÈȘ** (plur. *aleșuri*), s. n.; embûche, piège. Același cuvînt cu cel precedent, dar trecînd la un sens de tot substantival.

Lex Bud.: „*Aleșu*, die Nachstellung, das Lauern, der Hinterhalt.“

v. ¹*Aleș*.

ALÈȘII, n. pr. m. plur. Frunzescu (*Dict. top.*, 5) aduce trei localități numite *Aleșii*, literalmente „les élus“, citetrelle în districtul Ilfov.

v. ¹*Ales*.

ALEȘUIESC (*aleșuit*, *aleșuire*), vb.; dresser des embûches, tendre des pièges. Sinonim cu *p î n d e s c*. Se întrebuintează și forma *leșuiesc*, fără prepoziționalul *a*. Astăzi se aude mai mult numai peste Carpați.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 11 a, ca sinonim cu *p î n d e s c*:

Genes. III, 15: „Ia te-a <i>aleșui</i> la capă și tu o veî <i>p â n d i</i> la călcăi...“		„...αὐτός σου τηρήσει κεφαλὴν καὶ σὺ τηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν...“
---	--	---

dar în *Psaltirea*, 1680, f. 10 a, forma *leșuiesc*:

ps. IX: „ștade în <i>leșuituri</i> cu bogații într-ascunderi a ucide pre nevinovatul; ochii lui spre mîiaserul prăvăscă, <i>leșuiaște</i> într-ascunderi...“		„...sedet in insidiis cum divitibus in occultis, ut interficiat innocentem; oculi ejus in pauperem respiciunt; insidiatur in occulto...“
--	--	--

și tot așa la Silvestru, 1651, pe cînd la Cantemir (*A. I. R.* II, 125): „pre sărac să-l apuce *aleșuiaște*...“

v. ¹*Aleș*. — *Pîndesc*.

ALEȘUIRE }
ALEȘUITOR } v. *Aleșuiesc*.

ALÈU! interj. — v. *Aleo!* — *Valeu.*

ALÈUR, s. m.; t. de botan. — v. *Alior.*

ALEVÈȘ (pl. *aleveșuri*), s. n.; „piquette-mauvais vin“ (Pontbriant). Din maghiarul *levés* „jus, potage“ (Cihac). Cuvînt abia cunoscut în popor.

v. *Liurcă.*

ALÈXA. — v. *Alexie.*

ALEXÀNDRA, n. pr. f.; Alexandrine. Forma femeiască corespunzătoare lui *Alexandru*. Rar se întrebuițează în popor.

Constantin Brîncovan, 1693 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 30): „au fostu vândut această jumătate de sat den Roșul ce scrie mai sus surorilor lui, jupănesii *Alexandrii* și jupănesii Gherghinii...“

Formă mai poporană este *Sanda*, cunoscută și la serbi. O variantă a aceluiași nume, la serbi și la români, este *Rosanda* sau *Roxanda* ori *Roxandra*.

v. *Alexandru.* — *Roxanda.*

ALEXANDRIA, s.f.; t. de litt. pop.: Alexandréide, le Pseudo-Callisthène, histoire fabuleuse d'Alexandre le Grand. Un fel de romanț eroic, alcătuit de vreun grec din Egipt cam în secolul IV și care în veacul de mijloc reușise a se răspîndi, în traduceri și-n imitațiuni, în proză și-n versuri, la mai toate popoarele. Primul studiu serios asupra acestui apocrif este de Berger de Xivrey, în *Notices des manuscrits.*, t. XIII (1838), part. II, p. 162—305, iar prima edițiune critică a textului grecesc s-a făcut de K. Müller în *Bibliothèque des auteurs grecs* a lui Firmin Didot (1846). Cfr. Zacher, *Pseudo-Callisthènes*, Halle, 1867. La români, *Alexandria* a străbătut prin slavi pe la jumătatea secolului XVI și-au ajuns a fi cea mai lățită din toate cărțile poporane.

Gr. Alexandrescu, *Satira duhului meu*:

„Nu mai ești tu acela care-n copilărie
Știai pe dinafară vestit-Alexandrie...“

Costachi Stamati, *Muza I*, 472, punînd pe o cucoană din secolul trecut să vorbească cu un dascăl despre educațiunea fiului ei: „să faci așa marafet, ca el fără de multă osteneală să știe pe de rost cîteva întîmplări din *Alexandria* lui Machedon, precum de căpcîni și de furnicile cele mari cit omul...“

În secolul XVII *Alexandria* era deja atît de lățită între români, încît cronicarii noștri se cred datori s-o înfrunte.

Miron Costin, *Letop.* I, 256: „Scrie Plutarh, vestit istoric, la viața lui *Alexandru Machedon*, carele au scris *Alexandria* cea adevărată, nu basne cum scrie o *Alexandrie* din grece ori dintr-alte limbi scoasă pre limba românească, plină de basne și scornituri...“

Nicolae Costin, *Letop.* I, 59: „nu acea *Alexandrie* minciunoasă ce-i pre limba românească, plină de basne...”

Alexandria la români se clasifică în:

I. Scrisă slavonește, după care s-a tradus apoi în limba română. În Biblioteca Imperială de la Petersburg se află un prețios manuscris de această natură, executat la 1562 în Moldova din ordinul mitropolitului Grigorie, care l-a dăruit mănăstirii Neamțul: „naçe se i sŭvrŭši siâ kniga rekoma *Alexandria* povelĕniemŭ i daanemŭ prĕosveščennago mitropolita kyr Grigoria Sučavskago...” (Jagić, în *Starine* V, 26; cfr. Jireček, *Gesch. d. Bulg.*, 440).

II. Redacțiuni românești manuscrite, dintre cari cele mai vechi cunoscute sint:

a) Un codice, depus actualmente la Academia Română și scris la 1620 în Transilvania de către un popă Ion din Sim-Petru: „Cu mila lu Dumnezeu sŭrășiŭ eu Popa Ion diŭn Sim-Pietru ačastă carte ce se camă *Alexandrie*; mesețŭ cireșeriŭ să incepu în 15 zile și să sŭrăși în luna lu agust 4 zile, vŭ let 7128, în zilele lu Betlian Gabor Craiu...” (Bianu, în *Col. l. Tr.*, 1883, p. 324).

b) Un codice, depus la Arhiva Statului din București și-n care se află (f. 137 b) următoarea interesantă notiță: „Ačastă carte ce se chiamă *Alixândrie* o am scris eu Bucur Grămăticul din Sămbăta-de-Sus, nepotul lui Man Barbu, și o am scris în oraș în București când învățam eu cântări la dascalul Coman, domnesc era acel dascal și mă dedese măriia-sa vodă la acel dascal, în zilele prea-luminatului și innălțatului și de Dumnezău iubitur Io Costandin voevod a toată Țara Rumânească domnŭ; și mă pusese pe mine dascalul vătaf peste școala lui, peste 50 de copii, și îmbla văleatul atunci 7212 (1714), martie 18 zile”.

III. Tipărituri, nu însă înainte de 1700. Între cărțile tipărite, pe cari le-a găsit italianul Del Chiaro (1718) în România pe la începutul secolului trecut, figurează și o edițiune a *Alexandriei*: „*Alexandrie*, o sia Storia di Alessandro il Macedone, stampata in Lingua Valaca; ma detta Storia è veramente curiosa per le molte favole che in essa vedonsi frammischiate”. Nu numai acea edițiune, dar nici una pînă la cea scoasă în Sibii la 1794 nu se mai poate găsi nicăiri, necunoscîndu-li-se nici măcar anul publicațiunii, toate fiind de demult exterminate prin deasă întrebuițare. În edițiunile *Alexandriei*, pe cite le cunoaștem noi, se adaugă totdeauna la sfîrșit, ca un fel de apendice: „Vrednica de însemnare întimplare a patru corăbieri rusești, cari au fost strîmtorați de iarnă în ostrovul Spitzberg”. Un om nedepins cu apucăturile acestei ramure a literaturii poporane s-ar întreba neapărat: ce are a face marinarul rusesc Șarapov cu sublimul erou al *Alexandriei*?

Despre manuscrite și edițiuni mai nouă, se găsește la Dr. Gaster, *Lit. popul.*, 14 sqq., unde se rezumă și cuprinsul *Alexandriei*.

v. *Iele*. — *Ivan-împărat*. — *Machedon*...

ALEXANDRU, n. pr. m.; Alexandre, Ἀλέξανδρος. Formele curat poporane ale acestui nume de botez sint: S a n d u cu patronimicul S ă n d u l e s c u și topicul S ă n d u l e ș t i; mai rar L i s a n d r u; în orașe: A l e c u. Ca deminutivi: S a n d u l a c h i, A l e c a c h i, S ă n d u ț, A l e c u ț etc. În onomastica veche: Ș e n d r e cu derivatele topice Ș e n d r e n i, Ș e n d r e ș t i, Ș e n d r i-

c e n i. Forma organică *Alexandru*, totdeauna rar întrebuințată la români, era privită altădată ca de piază bună la domni, dintre cari cei mai de frunte fuseseră *Alexandru* Basarab și *Alexandru* cel Bun. Astfel la urcare pe tron se putea schimba numele în *Alexandru*. Urechia, *Letop.* I, 176: „au rădicat domn pre P e t r e a Stolnicul și-i s c h i m b a r ă n u m e l e de-i zicea *Alexandru*-vodă, pre carele l-au poreclit Lăpușneanul...”

v. *Radu*. — *Alexie*.

ALEXANDRU-MACHEDON. — v. *Alexandrie*. — *Machedon*.

ALEXÈNI, s. m. plur.; n. pr. loc. Mai multe sate în România, după numele personal *Alexie*, se cheamă *Alexeni* (Gorj, Ialomița), altele *Alexești* (Vaslui, Buzău).

ALEXÈȘTI. — v. *Alexeni*.

ALEXIE, n. pr. m.; Alexis. O formă poporană, împrumutată de la slavii meridionali, este *Leca*, uneori și pentru „*Alexandru*”. Patronul acestui nume este Sf. *Alexie*, Omul lui Dumnezeu (Homo Dei), născut la Roma în secolul IV, una din figurele cele mai romantice ale patrologiei creștine și a căruia legendă, în proză și-n versuri, devenise o adevărată carte poporană în veacul de mijloc. E mai ales remarcabilă poema franceză despre dînsul, scrisă în secolul XI (Gaston Paris, *Vie de St. Alexis*, 1872). Această legendă a circulat și la români, dar nu s-a vulgarizat înainte de 1700. Dr. Gaster a găsit-o într-un codice de pe la 1750 (*Tocilescu, Revista* III, 342), de unde iaca un pasagiu:

„Văzi pre nește coconi tineri ca aceia feçori de boeri mari și de împărați călcându bogăția, cinste și și alte patimi pământești și trupești, încă și pre iubiți lor părinți și, ce este lucru mai minunat, și pre iubita sa soție, pentru dragostea făcătorului și mântuitorului nostru. Acastă osăbire de bună voe aŭ răbdat mulți robi ai lui Hs. cerescul împărat, și s-aŭ lipsăt de tote dulcețurile trupesti, cinstindŭ mai înainte dulceața cea dumnezească. Care mai mult decât alți aŭ îndreptat ačasta cel sărac cu trupul și bogat cu sufletu *Alecsăe*, omul lui Dumnezeu și rob adevărat al lui Hs., carele au petrecut atăța ani în casa părinților săi necunoscut și de robi lui batjocorit. Acestea toate le-aŭ răbdat viteazul nevoitorul, cugetândŭ pururea în plata cea bogată și la cununa cea de mult preț, care vrea să i o dea în rai Hs. împăratulŭ slavei. Pentru aceia s-aŭ lepădat cu totul de omul cel din afară și, luundŭ crucea mântuitorului cea cu scărbe, aŭ urmat stăpănului bucurându-să...”

După calendarul poporan:

„Prima v a r a s e - n c e p e, precum spun unii, cu întia zi a luni lui martie, iar după alții, cînd se sfîrșesc zilele Babei Dochiei, și anume de la *Alexi* B o j i, omul lui D - z e u, 17 martie, și ține pînă la Sf. Onofrei, 12 iunie. Iarna începe mai-nainte de Sf. Nicolai și ține pînă spre *Alexi* B o j i...” (*Albina Carpaților*, 1879,

Epitetul „Boji“ al Sf. *Alexie* vine din slavicele „božii = divinus“.

În mitologia noastră poporană Sf. *Alexie* este unul din obrazele cele mai cu vază.

„Sf. *Alexa* e privit ca mai mare peste șerpi...“ (N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești; preut N. Ionescu, Iași, c. Prisacani).

„Sf. *Alexe* o m u l l u i D u m n e z e u, feritorul de cumpene pe ape...“ (N. Andriescu, Iași, c. Hermeziu).

În Banat și pe aiuri ziua Sf-lui *Alexie*, 17 martiu, se cheamă la plural *Alexiile*.

S. Manguică, *Călindariu*, 1882: „*Alexiile*, când se afumă moșiile, grădinele și casele“.

Toate credințele despre caracterul cel apărător al Sf. *Alexie*, fie contra veninului șerpilor, fie contra furtunei sau hoalelor, se datoresc etimologiei populare grecești, numele 'Αλέξιος însemnând „préserverateur“, și n-au a face întru nemic cu legenda cea medievală. Sf. *Alexie* din mitologia poporană română este Hercule, ὁ ἀλεξίκακος al vechilor greci, iar pluralul bănățenesc *Alexiile* reprezintă și mai învederat pe colectivul οἱ ἀλεξίκακοι, spiritele cele bune din panteismul elenic.

v. *Foca*.

ALEXIILE. — v. *Alexie*.

ALFA, s. f.; ἄ, ἄλφα, nom de la première lettre de l'alphabet grec; fig.: le premier, le principal.

Noul Testament, 1648, Apocal. I, 8:

„Eu sânt *Alfa* și *Omega*, ce să zice
începutul și sfârșitul...“

„Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ
τέλος...“

Chiar înainte de epoca fanarioților, această locuțiune biblică trecuse în graiul comun cu sensul de „cel de capetenie“ sau „stăpîn peste toate“.

Neculce, *Letop.* II, p. 252: Toderășe Visternicul, feciorul lui Iordachi Cantacuzino celui bătrân, fiind văr primare cu Dumitrașcovodă, era în mare cinste la Dumitrașcovodă; el era *alfa* și *omega* a atunci în Țara Moldovii...“

v. *Omega*.

ALFAVITA, s. f.; ἄ - β, ἄλφα - βῆτα, alphabet. Sinonim cu *azbucovna* de altădată, pe cînd cuvîntul grecesc se întrebuițea alături cu cel slavice.

Lex. Bud.: „*Alfavita*, abecedarium. Est etiam quidam liber asceticus, qui vocatur *Alfavita*.“

Cartea ascetică despre care vorbește *Lexiconul Budan* este „*Alfavita* s u f l e t e a s c ă“, tradusă din grecește și tipărită în Sibii la 1803, apoi a doua oară la 1839, in-4.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 275): „Iarăș *alfavita* di-nceput a citi și b u c h e l e din capăt a prociti începură...“

Costachi Negruzzi, *Cum am învățat românește*: „D-ta vrei să mă batjocurești, să mă pui la *alfavita*, pre mine care știu grecește mai mult decât oricare tânăr de vrîsta mea...”

Alexandri, *Covrigarul*, în stilul din epoca fanariotică:

„Ești evghenistă cit Afrodita,
Iar eu din pricina dumitale
Am uitat chiar și *alfavita*:
Ah! te iubesc și cînt de jale...”

v. *Azbuchi*.

ALFĒL. — v. *Altfel*.

ALFIÛR. — v. *Alior*.

ALI! interj. — v. *Alei!* — *Dali!*

ALIBÛ. — v. *Arbir*.

¹ALĪC s. ALĪCĂ s. ALĪCI (plur. *alice* s. *aliciuri*), s. n.; grenaille, menu plomb, dragée. „Plumb mărunt pentru vinat. A încărcă o pușcă cu *alice* = charger un fusil de menu plomb, avec de la grenaille. Această pușcă răspîndește *alicele* = ce fusil écarte la dragée“ (Costinescu). „*Alică*, grăunț mic de plumb, cu care vînătorii încarcă pușca cînd au să dea în animalii mai mici. Sînt *alice* m i c i, franțuzește: cendrée, și *alice* m a r i: chevrotines“ (L. M.).

Se întrebuințează și forma aspirată: *halic*, *halici*.

Alexandri, *Istoria unui galben*: „Ți-am spus că el iubea vînatul. Această patimă se dezvălise în inima lui cu atît mai strașnic că era foarte rău chitaș și, în urmare, mai toate paserile îi trecea pe la nas. În zadar el le alunga cu *haliciurile* prin văzduh...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 113: „Suspinele ei erau sugrumate, dese, repezi și toate izbeau sigur și adinc, ca niște *alice*, în inima bietului Moroiu...”

Doină din Bucovina:

„Doar nu-s femeie cu fes,
La potire să nu ies;
Da-s voinic cu comanac,
Știu potirii ce să-i fac!
Prav cu chivra oi lua
Și *haliciuri* cu mîna,
Și de-alung oi împușca:
Potirașii or pica!...”

(*Aurora română*, 1881, p. 14)

„*Halic*, *alic*, *halici* = néogr. χαλίκα caillou, vgr. χάλιξ“ (Cihac).

604 ²ALĪC. — v. *Alicesc*.

ALICESC (*alicit, alicire*), vb.; a se *alici* = paraître confusément, luire indistinctement. Un termen foarte interesant, păstrat astăzi — pare-ni-se — numai în Oltenia.

Basmul din Mehedinți *Copiii văduvului* (Ispirescu, Legende, p. 336): „Nu văz nimic decît, uite, în partea asta, incoa, drept înainte, mi se *alicește* albind ceva, dară nu știu ce este, că nu mi s - a l e g e, fiind prea departe...”

Impersonalul „se *alicește*” însemnează dară „abia se zărește”, fără a se putea „alege”, adică „distinge”. Ca și-n „zare”, în *alicesc* noțiunea fundamentală este cea de „lumină”, cuprinzînd aceeași rădăcină *lic = luc* pe care o vedem în *licur* sau *licuresc* „luire, étinceler” și în *licurici* „vers luisant, feu follet”, ambele acestea fără nici o legătură cu grecul *λαμπουρίδα* (Cihac), ci formate prin sufixul verbal deminutival *-ur* (= lat. *-ulo*) ca în *tremur*, *scutur*, *ajutur* și *ajuturesc* sau *ajuturez* etc. Olteanul *alicește* este latinul *allicescit* din *alluceo*, întocmai ca *lucescit* din *luceo*. „Lucescit, *allicescit*” însemnează: „începe a se lumina, abia cîtva se luminează”, ca în grecul „ὄξ ἀφιλύκη”, unde *λύκη* aparține aceleiași rădăcine *λυκ = luc*. Trecerea lui *lu* (*λυ*) în *li*: *licuresc*, *licurici*, *alicește*, alături cu conservarea-i în *lucesc*, *luciu*, *luceafăr*, *lucoare*, pare a indica un fonetism latin rustic șovăitor, ca în *limbric* = lat. *lumbricus* față cu *luntre* = lat. *linter*, și chiar în latina clasică: *libet* din *lubet*.

Daco-românul *alicesc* nu poate avea nici o legătură cu macedo-românul *alic*, care însemnează „ponce, écarlate” și este identic cu neogrecul provincial *άλικος*, bunăoară: „Αλικό μου καρυφύλλι και γαλάζιο μου ζιμπίλι” (Passow, 239), din turcul *âl* „stacoșiu” (cfr. Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 116).

În acest mod, *alicesc* merită a-și relua locul în graiul nostru comun, ca sinonim cu „se zărește”.

v. *Licur.* — *Luciu.* — *Nălucă.* — *Zăresc.*

ALIFIE (pl. *alifii*), s. f.; onguent, pommade. Grecul *ἀλειφή, ἀλοιφή* (Cihac). Orice unsoare întrebunțată cu scop medicinal pentru bube, rane etc. sau numai ca mijloc cosmetic.

Cuvîntul e cu mult mai vechi la noi decît epoca fanarioșilor și e foarte răspîndit dencoace și dincolo de Carpați, ceea ce poate să nu fie fără însemnătate pentru istoria medicinei grecești la români.

Dicționar slavo-românesc, circa 1670 (ms., în Bibliot. Societății arheologice din Moscva, f. 128 a): „пластырь, legătură, pétécul, *alifie* caré o leagă dohtorii la rană”.

Un specimen de *alifie* poporană, la Floarea Copilul, *Insemnare pentru cîte dohtorii*, 1788 (ms., în Arh. Stat., p. 10): „Când se umflă mâinile deasupra de orice boală, și ia unii coc și la alții fac bube pe mâini, să facă *alifie*: să ia untdelemn și ceară albă și tămăe albă și să le amestice toate să le fiarbă să să ungă pă mâini de 3—4 ori...”

A. Pann, *Prov.* I, 172:

„Vezi tu astă *alifie*,
Și acel clondir lucios?
Cei mai urite stafie
Îi dă aer drăgăstos...”

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 376): „jupin Strul din Tîrgul-Neamțului, negustor de băcan, iruri, ghileală, sulimineață, boia de păr, ciclazuri, peatră-vinătă, peatra sulimanului sau peatră bună pentru făcut *alifie* de obraz, salcie, fumuri și alteotrăvuri...”

Generalmente, chiar în Moldova, se rostește *alifie*, nu *alihie* (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani). În unele locuri însă s-a operat deja trecerea lui *fi* în *hi*; bunăoară în Dimbovița (com. Băleni-Sîrbi, D. Poppescu) și în Buzău (c. Stîlpu, I. Teodorescu) poporul zice: *hidea* = *fidea*, *stahidă* = *stafidă*, *alihie* pentru *alifie*.

Jîpescu, *Opincaru*, p. 132: „dă cu ochi[i] dă dînsili și spuni-le dă la mine multă sănătate și arată-le să mai lase focului frunzișoara și *alihia* dă pă față, că parcă-s niște paparude-mbrezăiete...”

Peste Carpați se aude și *alefie* (L. B.).

În timpul fanarioților, alături cu *alifie* începuse a se introduce cu același sens turcul *m e h l e m*. Așa în cartea de medicină poporană de pe la finea secolului trecut (ms. în Arh. Stat.): „*Alifie* bună de vindecă la răni: trementin, samoladon, sacăz și ceară albă, acéstea topite amestecându-le și făcând *m e h l e m*, să ungi...”

v. *Mehlem*. — *Unsoare*.

ALIFINA, n. pr. f.: *Aliphine*. Ne întîmpină în vechiul *Pomelnic al mănăstirii Bistrița* din Moldova (ms., în Acad. Rom., p. 80): „Стакринь и подержѣл его Я л и ф і н ы...” Nu pare a fi fost vreodată poporan.

ALIGNESC (*alignit, alignire*), vb.; devenir maigre, tomber en défail- lance. Se zice mai mult *l i g n e s c* și mai ales *l i h n e s c*, fără proteticul *a-*. Deși cuvîntul e numi din epoca fanariotică, derivat din neogrecul *λυγαίνω* „devenir maigre“ (Ціає), și deși în principiu grupul consonantic *-gn-* e contrariu foneticei române, care-l preface în *-mn-*, totuși Costachi Negruzzi întrebuițează pe reflexivul „mă *alig- nesc*“ ca sinonim cu *leșin*, în *Potopul*:

„Edvin sprijinea în brațe p-a lui scumpă amoreză
Ce de silnica suflare a furtunei *s-alignea*;
Căuta nenorocitul ca să o îmbărbăteză,
Să-i astîmpere durerea, și acestea îi zicea...”

v. *Lihnesc*. — *Lihneală*. — *Sagnă*.

ALIMAN, s. m.; 1. n. pr. ethn.: Allemand; 2. n. pr. pers.; 3. figur.: ogre, monstre vorace, insatiable. Arhaism în citetrelor sensuri. Prin cel dentii, e sinonim cu *n e a m ț*. În *Critil* și *Andronius* (Iași, 1794, p. 73): „s-au arătatî unulî ce grăia cu gura închisă, pre care îlî socotiia de unî adevăratî *Alimanî*...” pare a fi o simplă reproducere a francezului „*A l l e m a n d*”; este însă nu mai puțin adevărat că acest termen a fost odată poporan la români, astfel că ciobanii îl păstrează pînă astăzi în nomenclatura cea etnică a cînilor.

„Numirile cînilor ciobănești: Roșca, Corbea, Grivei, Balan, Codrea, 606 Murgea, *Aliman*, Golea, Cazacu, Lupu, Mozoc, Frunza, *N e a m ț u*,

Ungureanu, Turcu...“ (I. Stănescu, Teleorman, c. Odaia), unde *Aliman* este un nume de aceeași natură ca: Neamțu, Cazacu, Ungureanu și Turcu.

Afară de aceasta, *Aliman* existase oarecînd la noi ca nume personal bărbătesc, bunăoară în Muscel „*Alămanu* (АЛЪМАНЪ) vătah cu fiii săi Gândea și Neagoe“, într-un crisov de la Radu-vodă din 24 octombrie 1536 (Arh. Stat., M-rea Valea); iar de aci, prin patronimicul *Alămanescu*, s-au format numile topice ale satelor *Alămanești*, de exemplu în Olt și-n Argeș, cari astăzi se cheamă *Alimănești* (Frunzescu, *ad voc.*), cu aceeași scădere vocalică ca în *Aliman* = *Alăman*.

Peste Carpați, în acte din secolii XV-XVI, ne întîmpină nu o dată *Alăman*, și totdeauna ca nume românesc, niciodată săsesc sau unguresc, pe care sașii și ungurii nu știau să-l scrie din cauza vocalei obscure, rostindu-l *Aluman* sau *Alluman*.

Așa, în *Registrele municipale de la Sibii (Rechnungen aus dem Archiv, Hermannstadt, 1880, t.1)*:

Sub anul 1504 (p. 415): „*Misso Allumano knesio versus Volachiam ad banum et Radul spatayerium...*“ (cfr. *ibid.*, p. 428);

Sub anul 1507 (p. 467): „*In festo beati Viti certis Volachis robus-tis, qui ordinati sunt ad perseguendos malefactores et semitas alpium custodiendas sub strictissimo iuramento, quorum antecessores Deme-trius et Aluman fuerunt designati...*“ (cfr. p. 479, 525);

Sub același an (p. 469): „*Alluman Wolacho et suis collegis...*“ (cfr. *ibid.*, p. 470, 472).

Astăzi:

„Numele *Alăman* împregiurul Sibiului este obicinuit la români, și ca nume de botez, și ca nume de familie. Astfel este în Sibii un judecător *Alăman*, iar în Rășinar un preot *Alăman* Cioran și un fost primar *Alăman* Dancăș“ (I. Slavici).

Întorcîndu-ne la Țara Românească, e interesantă istoria unui *Alăman* din satul *Alămanești* sau *Alimănești* în Teleorman, al căruia unic nepot, pe la începutul secolului XVII, căzînd rob peste Dunăre și fiind turcit, s-a întors apoi în țară și s-a creștinat din nou, dar totuși a rămas cunoscut sub numele de *Cerkezu*. Iată în această privință un crisov de la Radu-vodă Tomșa din 1668 (Arh. Stat., Bis. Obedeanu): „*lu Cerkezu care au fostu peic la răposatul Mateiu-voevod, ot Alămanești ot sud Teleorm, și cu fečorii lui ce-i va da Dumnezeu, ca să-i fie lui ocină în sat în Alămanești toată partea moșu-său lu Alăman, den câmpu, den pădure și den apă și den șazutul satului și de preste tot hotarul oarecăt să va alége, pentru căce cāndu au fostu în zilele răposatului Mateiu-voevod, iar stăpānii acestor moșii, ei fiindu niște oameni răi și ficlēni, n-au vrut să șază la moșiiile lor să-ș plătească birul și ce au fostu haračul cinstitului împărat, ce au fugit de ș-au năpustit moșiiile și ș-au lăsat birul în spinarea lui Alăman moșu lu Cerkezu de au plătit tot de la casa lui; iar după moartea lui Alăman moșul lu Cerkezu rămas-au această moșie pustie și făr' de bir, deč au căzut a fi pre seama domnească, pān-au scos Dumnezeu pre Cerkezu den rōbie și au venit aice în țară la creștinătate, deč răposatul Mateiu-voevod, ca*

un domnu milostiv, l-au botezat și l-au făcut peic și au slujit atâta vreme la paicie etc.“

v. *Cerchez*.

Într-un crisov de la Vlad-vodă, din 1510 (*Mănăstirea Cîmpu-lung*, no. 2, în Arh. Stat. din Buc.), se menționează un *Alăman* (АЛЪМАНС), mare buclucaș, care, după ce deduse fiicei sale Maria satul Stăneștii drept zestre, se încerca apoi cu orice preț a-și relua moșia, mergînd cu judecata pînă la domnie.

Dintr-un crisov de la Petrașcu-vodă, din 1561, relativ la același sat Stănești (no. 9, *ibid.*), se vede că numele *Alăman* era foarte obișnuit pe acolo, astfel că pe atunci un *Alăman* se judeca cu doi popi, pe al cărora tată Radu îl desmoștenise bunicul lor, numit de asemenea *Alăman*, și-l desmoștenise anume fiindcă era bătăuș.

La serbi, *A l a m a n* s-a conservat numai în vechile balade ca „sablja *A l a m a n k a* = sabie *alămancă*“:

„On poteže sablju *A l a m a n k u*,
Udara ga po svilenu pasu...“

(Karadžić, *Pjesme* III, 389);

apoi în numele personal femeiesc *L a m e n k a*, la bulgari *A l a m a n k a*:

„Zgodila se *A l a m a n k a* devojka,
Sopasala svilen pojas ot sebe...“

(Miladinovtzi, *Bălgarski pēsni*, 32);

și-n fine, în locuțiunea: „kao *A l a m a n i* navališe, kao *A l a m a n i* pojadoše = „au năvălit ca niște *Alămani*, ca nește *Alămani* au mîncat“, adecă „gierig, avide“ (Karadžić, *Lex.*, *ad voc.*).

În legătură cu acest sens este la olteni participiul *alimănit*:

„Ca ocară, se zice *alimănitule!*“ (R. Michailleanu, Mehedinți, c. Vinju-Mare).

„Blăstem de mamă: fir-ar *alimănit* să fie!“ (G. Bobocescu, Dolj și Mehedinți).

Cihac (II, 633) citează locuțiunea: „am ajuns la *aliman*“, pe care o traduce prin „je suis à l'extrémité“, derivînd pe *aliman* din interjecțiunea ἀλλοίμωνον „hélas, ah!, malheur“. Acest *aliman* nu se poate despărți de olteanul *alimănit* și n-are de loc a face cu vorba neogreacă, cu care nici prin accent nu se împacă, nici prin vocalism, ba nici măcar prin funcțiune, deoarece singurul sens al lui ἀλλοίμωνον este acela de „aoleo“ la începutul unei propozițiuni, de ex.:

„A o l e o, măi hoț de dor,
N-am topor să te omor...“

(Jarnik-Bîrsanu, 93)

față cu:

Ἄλλοίμωνον δὲν βρίσκεται στὴ Ῥούμελη λεμόνι,
Νὰ μῶ τὸ ζίψουν νὰ τὸ πιῶ, νὰ μοῦ διαβοῦν οἱ πόνουι...

(Passow, 487)

ceea ce, negreșit, e cam departe de *aliman*.

Nu mai puțin cu arabul *e l - e m â n* „sûreté“ și cu *l i m a n* „port“ (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 9) românul *aliman* nu se înrudește.

v. *Aman*. — *Liman*.

„Am ajuns la *aliman*“ înseamnă: „am ajuns la dracu = nu mai e chip de scăpare“; ocara „a l i m ă n i t u l e“ exprimă aceeași noțiune ca „îndrăcitul“, ori „drăcosule“ sau „om al dracului“; în sfârșit, blăstemul „fir-ar a l i m ă n i t“ vrea să zică: „fire-ar al dracului“; în toate aceste cazuri *aliman* implică noțiunea unei ființe infernale, a unui demon sau monstru.

Românii și serbii, întrebunțind pe *Aliman*, nu mai știu că așa se chema una din cele mai războinice triburi germane de pe la începutul veacului de mijloc, aceea despre care Sidoniu Apollinare zicea:

„Romano exierat populato t r u x A l a m a n u s . . .“,

sau:

„Rhenumque f e r o x A l a m a n n e bibeas Romanis ripis...“; dar însuși numele și groaza acestui nume datează tocmai din acea epocă. Sub Aurelian, însăși Italia fusese năpăstuită de către *alămăni*: „cujus urbes A l l a m a n n o r u m vexationibus affligebantur“ (*Aurel. Vict. de Caesar.*).

În limba românească *Aliman*, vechi *Alăman*, precede slavicultului *Neamț*, prin care a fost înlăturat din grai, nu însă nimicit fără urmă. Serbii n-au putut să capete pe latinul *Alamanus* decît numai doară prin români, la cari finalul *-annus* (*Allamannus*, *Alamannus*) trece regulat în *-an*, ca în „an = annus“, nu în *-in*, după cum ar fi trecut simplul *-anus*. Afară de aceasta, dacă vorba ar fi venit românilor de la serbi, ea ar suna *Alămin*, după cum din serbul „župan“ noi am făcut „jupîn“.

Nici cu românul *Aliman*, nici cu serbul *Alaman*, nici cu latinul *Alamannus* n-are a face turcul osmanliu *alamân* „brigand“ (Miklosich, *Türk. Elem.* I, p. 9), a căruia formă organică s-a păstrat în dialectul djagataic al turcilor orientali: *alamân* „cavalerie, bande de brigands“ de la *alamak* „renverser, culbuter, détruire“ (Vambéry, *Çagataische Sprachstud.*, p. 212).

v. *Căpcîn*. — *Hantătar*. — *Neamț*...

ALIMĂNEȘTI }
ALIMĂNEȘCU } v. *Aliman*.
ALIMĂNÎT }

ALÎME. — v. ³*Ală*.

ALIMON, s.m.; t. de botan.: Citronelle, *Artemisia abrotanum*. Se întrebunțează numai în regiunea dunăreană, mai ales în Dobrogea și-n Ialomița.

„*Alimon* se zice la l e m n u l - d o m n u l u i și este la foi ca mărariul“ (G. Eftușescu, Constanța, c. Ciobanu; G. Ștefănescu, c. Satu-Nou).

„*Alimon* se răsădește în grădină. El nu crește mai mare decît pînă la înălțime de 35—40 cmtm. Are mai multe rădăcine de cari se țin o mulțime de fibre, și stă verde pînă dă zăpada. Face un fel de floare galbenă ca floarea pelinului, mică ca gămălia de bold. La foi se aseamănă cu mărariul. Are un miros foarte plăcut. Femeile îl între-

buintează mai mult pentru împodobirea morților, iar fetele îl pun la cap, și cind se gătesc cu *alimon* încep a cînta:

Foaie verde *alimon*,
În grădină la Ion..."

(P. Teodorescu, Ialomița, c. Șocarici)

v. ³*Alion*.

Intr-o doină din Dobrogea:

Foaie verde *alimon*,
Să pun murgul la pripon,
Să-mi aștern jos bănciluța
Și la căpății șeluța...

(Burada, *Călăt.*, p. 241)

unde editorul din eroare explică pe *alimon* prin *alămție*. Negreșit, *alimon* și a l ă m î e formează un dublet etimologic, derivînd ambele din neogrecul λεμόνι, dar fiecare a căpătat un alt înțeles. Sub raportul sensului, *alimon* se referă cătră a l ă m î e întocmai ca francezul citronelle „Artemisia abrotanum“ cătră citron „citrus medica.“

v. ¹*Alămție*. — ^{2,3}*Alămăiță*. — *Lemnu-Domnului*.

ALIMORI, s.m. pl.; t. de mythol.: nom d'une fête populaire, le jour des Brandons, la Valentine. O rămășiță foarte interesantă din vechiul cult roman, păstrată mai cu seamă în Banat.

D. Mangiucă, *Călimdar*, 1882, indică la românii bănățeni mai multe zile cu *Alimori*:

1. „30 ianuarie, simbăta. *Alimori* s. R o a t a - d e - f o c, pre alocuria cade duminica la începutul păresimilor;

2. „6 februarie, simbăta. *Alimori*, pre alocuria, simbăta înainte lăsatului de carne:

3. „25 martie, joi. *Alimori*, pre alocuria în duminica lăsatului de brînză...”

D. S. Liuba ne împărtășește următoarele amănunte asupra *Alimorilor*:

„La zăpostitul de Paști sau la lăsatul de brînză se face în unul sau mai multe locuri foc, fiecare părtaș aducînd partea sa de lemne, paie etc. Acolo cîntă, strigă, joacă și urează sau chiuie poporul adunat din tineri și bătrîni. Acest foc se numește p r i v e g h i. În intervalul petrecerii iau tinerii din focul priveghiului tăciuni aprinși în mîni și-i întorc pre lingă sau în jurul corpului, formîndu-se din tăciune sau paiele legate și aprinse pe tăciune un c e r c d e f o c. La întoarcerea cercului, în Lugoj se strigă: *Alimori! Alimori!* pînă cît îl întoarce. În alte locuri fac din nuiete o r o a t ă sau chiar iau o roată de car ori de plug, o învăluie cu paie legate, paiele le aprind și așa lasă roata de pe un deal pre coastă la vale, strigînd: *Alimori!* La priveghiurile acestea povestesc bătrîni despre timpurile bune din trecut; iar tinerii în unele locuri se adună la astfel de priveghiuri pentru a rîde de fetele mari ce au rămas nemăritate. La noi în Maidan în loc de *Alimori* se zice: h a i l a m o a r ă ! ... “

„Hai la moară“ este o ingenioasă etimologie poporană, prin care 610 românul caută să-și explice pe enigmaticul *Alimori*, pe care altfel,

deși-l păstrează din veac în veac, totuși nu-l mai înțelege. Din *Alimori* se putea închipui comentativul „hai la moară“; din „hai la moară“, din contra, nu se putea naște *Alimori*, deoarece n-are nici un înțeles în grai. Este așa zicînd o petrificațiune din arhaicul nume latin: *L e m u r e s*, în care ambele prime silabe fiind scurte, românește cuvîntul trece în *l e m o r i*, cu *le* = lat. *lĕ-* ca în „legumă = lĕgumen“ și cu *-o-* = lat. *-ŭ-* ca în „noră = nŭrus“, „moare = mŭria“, „roib = rŭbeus“ etc. Inițialul *a-* ar putea să fie o simplă proteză dinaintea lui *l* (v. *Alămtie*); mai probabil este însă prepoziționalul *a*, deoarece *Alimori* se întrebuițează numai ca o invocațiune: *A d - L e m u r e s !*

Lătimește *L e m u r e s* însemna sufletele cele rele ale morților deveniți strigoi, în opozițiune cu „lares“, cari erau morții cei buni, pe cînd „manes“ se zicea despre răposății cei de mijloc, nici buni, nici răi. Romanii aveau groază de *L e m u r e s*. Trei zile în șir pe la începutul lunii lui mai se serbau „Lemuria“ sau „Lemuralia“ pentru îmblînzirea acestor suflete ne-mpăcate, despre cari se credea că ele iese atunci din morminte și umblă noaptea pe la neamuri. Pentru a-i goni, romanul îi amenința cu degetul, făcea zgomot cu aramă, arunca îndărit cu boabe de fasole: „fabam iactant noctu ac dicunt se *L e m u r e s* domo extra ianuam eiicere“ (Varr.). Roata-de-foc de la *Alimori* este un fel de alungare de aceeași natură, dar mai energetică. Prin cercul de flăcări împregiurul corpului românul se apără pe sine-și, iar prin cercul rostogolit la vale prăvălește pe dușmanul cel închipuit, în care însă recunoaște pe un moș sau strămoș al său, și tocmai de aceea îi face totodată *p r i v e g h i* (= lat. *pervigilium*), și aceasta mai ales într-o zi de sîmbătă, consacrată la noi anume cultului morților.

Alimorii ne prezintă două trăsuri caracteristice, prin cari ei se deosebesc cu desăvîrșire de focuri festive, uneori chiar sub forma de roată-de-foc, la popoare germanice și slavice:

1. Particularitatea de a fi un *p r i v e g h i*, adică „excubiae juxta cadaver mortui“ (*Lex. Bud.*, 551), un fel de *m o ș i*, o solemnitate pentru sufletele străbunilor;

2. Particularitatea de a îndemna pe cei tineri la căsătorie, la înmulțirea neamului, la înlocuirea generațiunilor dispărute prin alte generațiuni viitoare, și aceasta rîzînd de fetele nemăritate.

Una din cele două trăsuri caracteristice, însoțită de asemenea de formalitatea focului, se regăsește la neolatini din Occident, mai ales în Franța, și tot pe la începutul primăverii, în februarie și-n martie, dar abia mai păstrînd, foarte întunecată, urma numelui arhaic *Alimori* = *A d - L e m u r e s*.

În partea italiană a Tirolului tinerii se adună seara pe un deal sau o movilă, aprînd un foc și încep apoi a *s t r i g a m ă r i t i ș u r i l e*, de exemplu:

„In questo Marzo chi è la più bella
Tra le putte da maritar?
La più bella è N. N.
A chi la vogliomo dar?
A chi non la vogliomo dar?
Diamola a N. N. che l'è un bel par!...“

și la fiecare strigăt se face zgomot cu cornuri, feare și altele.

În Franța se strigă: „Qui dône? Qui dône? Je dône! Je dône!
— Qui marie? Qui marie? Je marie! Je marie! — Monsieur NN. avec
mademoiselle NN.“ Dar totodată în munții Vogesi se străvestește un
cioban și, urcînd o stîncă, povestește de acolo cu o voce schimbată
toate scandalurile cele intime ale satului. În alte localități se cîntă:

„Brandons brulez
Pour les filles à marier...”

adăugîndu-se apoi satiric:

„Mais les vieilles n'en auront pas...”

Pe alocuri, mirii astfel îmbinați se cheamă „féchenots” și „féche-
nottes”, și conciliul provincial din Toul, la 1663, se crezuse dator a
stigmatiza pe calea bisericească pe aceia cari „font des jeux dits Fasse-
nottes, esquels ils designent à hauts cris des époux et épouses à tous
les fils et filles du village...”

În departamentul Orne sărbătoarea focului se face nu numai
pentru măritîșuri, dar și pentru a apăra pomii cei roditori, mai cu
seamă perii și merii, cîntîndu-se:

„T a u p e s et m u l o t s, sortez de mon enclos,
Ou je vous brûlerai la barbe et les os...”

unde se străvîd deja pe deplin latinii *L e m u r e s*, dar scăzuți la
m u r e s = „taupes et mulots”, o etimologie poporană adusă de la
sine-și prin stingerea paganismului pe de o parte, iar pe de alta prin
aceea că în mitologia ario-europee șoarecii sînt priviți ca sufletele
cele rele sau răzbunătoare ale răposaților (*Gubernatis, Zoolog. Myth.*
II, 67).

Din Franța, de-mpreună cu cucerirea normandă, obiceiul străbă-
tuse în Anglia, unde e foarte poporan sub numele de „Valentine”,
fiîndcă se serbează la 14 februarie, în ziua de Sîntul Valentin, cînd
totodată — printr-o asociațiune de idei proprie credințelor poporane —
se zice că se căsătoresc și păsările.

Alte amărunte se pot vedea la Mannhardt, *Der Baumkultus*, p.
455 sqq.

Prin alăturarea datinei române cu datinele franceze și italiene,
întregindu-se într-un mod metodic unele prin altele, se reconstituă
astfel o străveche serbare rustică latină, în privința căriia clasicitatea
rămîne aproape mută.

Într-un alt loc vom urmări această datină afară din Banat.

v. *Silitamore*.

ALIMÔȘ s. **ALIMOS**, n. pr.; personnage légendaire. Toma *Alimoș*,
eroul uneia din cele mai frumoase balade poporane moldovenești din
colecțiunea lui Alexandri:

„Ședeă Toma *Alimoș*,
Boier din țara de jos,
Ședeă Toma cel vestit
Lîngă murgu-i priponit...”

unde Alexandri observă (p. 76) că: „unii din cîntăreți numesc pe Toma *Alimoș* — Toma a lui Moș.“

În variantul muntenesc, publicat de G. D. Teodorescu (*Poez. pop.*, 581—584):

„Seade Toma *Alimoș*,
Haiduc din țara de jos,
Nalt la stat,
Mare la sfat
Și viteaz cum n-a mai stat...“

Într-un alt variant muntenesc:

„Seade Toma *Dalimoș*
C-o ploschiță
D-o vedriță,
Vadra Țarigradului,
Măsura-mpăratului...“

(Bălțeanu, *Lumina*, 1886, p. 575)

Un al treilea variant muntenesc despre Toma a lui Moș (*Calendarul lui Ioanid*, 1860, p. 149—152) n-are nici o valoare poporană.
v. *Săvai*.

Un dublet al aceleiași balade, cunoscut iarăși în mai multe variante, este acela cu „Aguș al lui Topală“ sau „Agușița lui Topală“. foarte răspîndit în Banat și-n Oltenia.

„Topal“ însemnează turcește „șchiop“. Toma din Moldova pare a fi o etimologie poporană pentru Topal din Banat. Printr-o altă etimologie poporană, *Alimoș* și mai cu seamă „a lui Moș“ sau „a lui Moș“ reprezintă un nume curat mahometan: *Ali-Musa*. Eroul dară ar fi un Topal-Ali-Musa, turc sau tătar, a gă după dubletul oltenesc.

Adversarul lui *Alimoș*, care-l omoară prin trădare, este *Manea*, un nume de rău ogur în poezia poporană română ca și-n cea slavică meridională: la serbi și la bulgari *Manoilo Grecul* este personificațiunea epică a cruzimii și a perfidiei totodată (Bezsonov, *Bolgarskîia pêsni* I, 83).

Cu acest material onomastic în mîină, ar fi interesant de a urmări cineva mai departe originea baladei române.

v. *Aguș*. — *Manea*.

ALIMPÈȘTI, n. pr. loc. m. pl.; un village dans la Petite-Valachie. Sat în Gorj, formînd o comună cu satul Bereștii. Numele topic *Alimpèști* presupune un nume personal *Alimpu* sau *Alimpea*, care ar putea reprezînta aproape deopotrivă bine pe sîntul *Alipius* și pe sîntul *Olympius*, mai curînd însă pe acesta din urmă, prin trecerea inițialului *ol-* în *al-* ca în „altoi“ din „oltoi“.

¹**ALIN** (*alinare*, *alinat*), vb.; calmer, apaiser, adoucir. *Alin* este etimologiceste paralel italianului *alleno* din latinul vulgar *adleno* sau *alleno*. Sinonim cu înruditele *liniștesc* și *alint*, dar mai dezmiertător decît cel dentii și mai puțin dezmiertător decît cel al doilea, apropiindu-se prin sens de *mîngîi* și de *adorm*, bunăoară:

Costachi Stamate, *Muza I*, 281:

„Iată se urcă luna în carul de lumină
Pe albăstria boltă a cerului senin;
Razele ei sînt blînde, lumina ei îi lină:
„Ea mîngăie ș-alină a omului suspin...”

Gr. Alexandrescu, *Un ceas*:

„A! dacă-n astă lume ceva putea fi-n stare
Ș-aline, să a d o a r m ă un chin sfișitor,
O știu, ar fi frăția-ți acea mîngîitoare...”

Și chiar cu sensul material de a d o r m i r e, în balada *Balaurul*:

„Ist copil chiar din pruncie
Maica sa mi l-a dat mie,
Că ades îl blăstema
Și-i zicea cînd îl culca:
Culcă-te, alină-te,
Șearpele sugă-mi-te!...”

sau:

„Cîte păsărele sînt
Trăiesc bine pe pămînt:
Toate cină
Și s-alină;
Numa io-s pasere strină;
Nice cin,
Nice m-alin...”

(Pompiliu, *Sibii*, 34)

Se întrebuințează adesea în loc de a s t î m p ă r sau p o t o -
l e s c.

Cron., Zilot, p. 26: „deci cu aceasta s-au a s t î m p ă r a t fur-
tunele țarei, au mai alinat durerile creștinilor...”

Doină *Turturica*, după variantul de la Abrud:

„Unde vede apa plină
Tot cu năroi și cu tină,
Merge și setea-și alină,
Și de soțul ei suspină...”

(Reteganu, *Trandafiri*, p. 14)

Doină din Ardeal:

„Străină-s, Doamne, străină,
De nici apa nu m-alină,
De-ar ploua o săptămînă...”

(Jarnik-Bîrsanu, 207)

Din Bucovina:

„Dacă și mie mi-ți da
Un păhar de vin pelin
Gîtuț să mi-l mai alin...”

(Marjan, I, 85)

Alta:

„O oacă de vin pelin
Setea ca să mi-o *alin*...”

(Ibid., I, 138)

Beldiman, *Tragod.*, v. 4263:

„A domniei începuturi, acele m-or lumina,
Voi cunoaște de sint semne Ceriul a se *alina*...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 76: „Și numai cât au ars curțile domnești,
indată au stătut vântul și s-au *alinat*...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 221:

„Și dacă vremea s-*alină*, parcă mă mai răcoresc,
Ș-atuncea, printre suspinuri, îmi fur glasul și răcnesc,
Zicînd: Pentru ce nu vine? ce face? ce l-au oprit?!...”

Mai cu seamă însă in loc de ușurez sau domolesc.
I. Văcărescu, p. 245:

„Nimic nu are putere
A mea groaznică durere
Un minut a-mi *alina*;
Firea astăzi se silește,
Sărbătoarea își gătește,
Mie-mi zice-a suspina...”

Doina *Singur pe lume*:

„Frunză verde mărăcine,
Numai mie n-are cine
Durerile să-mi *aline*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 283)Doina *Mîndra Lița*:

„Și că-n lume-s fete multe
Cari ar vrea să mă asculte
Și să facă tot ce vreu
Ca s-*aline* dorul meu...”

(Alex., *Poez. pop.*², 303)

Din Bucovina:

„Bea-aș apă să tot beu
Din pumni de la puiul meu,
Să-mi *alin* chinul cel greu,
Să *alin* suspinul meu...”

(Marian, II, 127)

Doina *Zis-au badea*:

„De-ai venit, bine-ai venit,
Trandafirul meu iubit!
Că cu tine mă mai ieu
De-mi *alin* necazul greu...”

(Alex., *Poez. pop.*², 360) 615

Doina *Gritu mărunt*:

„Apă rece de fintină,
Cine bea, de dor i-alină...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 319)

unde „i-alină” = „îi alină pe ei”, iar nu: „îi alină lui”, după cum s-ar părea la prima vedere.

Alături cu *alin*, în popor circulează *alinez* și chiar forma *alinesc*, prin care verbul trece din prima în a patra conjugățiune.

Ioan din Vinți, 1689, f. 71 b: „stânge într-ânsu para că ardzătoare, *alinează*-î chinurile, goneste-î toată durerea trupască...”

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 21:

„Dacă brudnica junie
Amor caută, visează,
Gingășa prietenie
Patimile *alinează*...”

Basmul bucovinean *Fata Ciudei* (Sbiera, *Povești*, p. 55): „După prinz n-au vrut boierul să se mai *alinească* la cumnatu-său, că tare-i era greu la inimă și dor de soția sa...”, unde însă reflexivul m.ă *alinesc* se depărtează de m.ă *alin* nu numai prin formă, ci și prin sens, însemnând „mă odihnesc”, „reposer”.

Alin își asociază foarte des pe m.ă i cu înțeles de „un peu”.

Dr. Polysu: „Durerile s-au m.ă i *alinat* = die Schmerzen haben sich gelindert; vîntul s-a m.ă i *alinat* = der Wind hat etwas nachgelassen”.

C. Negruzzi, *O alergare de cai* IV: „Tu îmi scrii să te înștiințez ce face? cum suferi depărtarea ta? și dacă durerea-i s-a m.ă i *alinat*...”
v. *Alint*. — ¹*Lin*. — *Liniștesc*.

²**ALÎN**, adv.; doucement, tranquillement. Cu o nuanță mai dezmiertătoare decît sinonimii *încet* și *or sau cătinel*, dar aproape fără nici o deosebire de adverbul *lin*, din care s-a și format prin prepoziționalul *a-*.

Alexandri, *Concertul în luncă*:

„În a nopții liniștire o divină melodie
Că suflarea unui geniu printre frunzi *alin* adie...”

sau în *Vînătorul*:

„Valuri limpede de aer, ca o mare nevăzută,
Trec *alin* pe fața lumii și din treacă o sărută...”

În vechiul grai se întrebuița cu același sens *cîtelin*.
v. *Citelin*. — ²*Lin*.

ALINĂRE, s.f.; adoucissement, relâche. Se zice și *alinătură* (Cihac).

Costachi Negruzzi, *Melancolia*:

„Fie ca aceste versuri ce curind vor fi uitate
Să aducă *alinare* vrurilor inimii întristate...”

Stihuirea lui Ghica-voevod, circa 1780 (*Conv. lit.*, 1875, p. 462):

„De duminică-n desară,
— O, ce ceas și zi amară! —
Au poroncit să gătească
Careta sa cea domnească,
Parc-ar merge la primblare
Vesel și cu *alinare*...”

Zilot, *Cron.*, p. 51: „și cu un cuvânt, toți lăcuiitorii țării, care cu una, care cu alta, își căuta de agonisita lor, bucurându-se și veselindu-se că s-au ivit primăvara și le-au sosit *alinarea* furtunilor, durerilor...”

O doină din Bucovina:

„Cită boală și durere,
Are leac și mîngăiere;
Cită boală și oftare,
Are leac și *alinare*...”

(Marian, *Bucov.* II, 16)

v. ¹*Alin*.

ALINĂT, -Ă. — v. *Alin*.

ALINĂTÒR, -OARE, adj.; „calmant, lénitif, adoucissant” (Cihac). — v. *Alin*.

ALINĂTÛRĂ. — *Alinare*.

ALINÈSC } v. ¹*Alin*
ALINÈZ }

ALINÒR. — v. ³*Alion*.

ALINT (*alintat, alintare*), vb.; mignarder, caresser, amadouer, doloter. Format prin sufixul verbal *-t-* ca în „capto” din „capiro”, „jacto” din „jacio”, „habito” din „habeo”, „agito” din „ago” etc., *alint* este frecuentativ din *alin*, însemnînd literalmente „*alinde*” sau „*alin* mult”. De aceea noțiunea de plăcere este și mai accentuată în *alint* decît în *alin*. E sinonim cu *dezmierd*, *răsfăț*, *răzgîiesc*, *mîngîii*, *cocolesc* etc. Acest verb atît de frumos și derivatele lui s-au păstrat pe deplin numai în graiul din Moldova, pe aiuri auzindu-se abia într-un mod sporadic.

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 235:

„Abia somnul îmi închide genile cu lăcrămare,
Și amoriul mi s-arată cu aripi *dizmerdătore*,
Mă *alintă* și-mi sfetește acele nopți fericite,
Ce petreceam într-o vreme, cu desfătări însoțite...”

Costachi Stamati, *Muza I*, p. 277, *Luntrea*:

„Senin deasupra cerul, sub ea ca steclă mare,
Ş-a florilor mirazmă, ş-a zefirilor boare
Gingaş o d i z m e r d a;
Încet părea că toate i se supun, se pleacă
Şi vor ca a lor grații numaidecît să-i placă,
Iar luntrea s-alinta...”

Alexandri, *Hartă Răzeşul*, sc. I: „Acum m-am retras la moşia mea, la Bursufeni, ca să respir aerul cîmpiei, să visez, să mă *alint* şi să-mi caut amorul...”, unde în glosarul din tom. IV (*Teatru*, ed. Socec), p. 1753, *alint* e explicat prin „f a s o l e s c”.

Să se observe că precum *alint* n-are a face cu l i n t e, tot așa nici „fasolesc” cu „fasole”, dar nici cu germanul „faseln” (Cihac, II, 107), ci este un neologism „fasonesc = faire trop de façons, être façonnier”.

v. *Fasolesc*.

Costachi Negruzzi, *Muza de la Burdujani*, sc. 2: „Cînd rea şi nesuferită, cînd sentimentală şi cochetă, s-aprinde şi se *alintă* ca o copilă brudnică...”

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 2): „brațele ei m-au legănat, cînd îi sugeam țița cea dulce şi mă *alintam* la sinu-i gingurind şi uitindu-mă în ochi-i cu drag...”

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 49: „se așeza pe genunchii lui şi-l săruta, *alintîndu-și* vorbele şi netezindu-i părul...”

În graiul vechi abia există o deosebire de sens între *alint* şi a l i n.

Dosofteiu, 1673, ps. LXXXVII:

„Ț-ai pusu-ț asupra-mi mânia ta sfântă,
Preste mine valuri trec de nu s-alintă...”

Același, în *Paremiar*, 1683, f. 51 b:

Jon. I, 12: „luață-mă şi mă arun-
cațu în mare şi va *alinta* marfa de pre
voi...”

„...Tollite me et mittite me in
mare, et qui e s c e t mare a
vobis...”

iar mai jos, f. 108: „adecă suindă Hs. la muntele Eleonului la Văzne-
senie, *alintîndu-le* inema şi m â n g â i n d u-î pre iubițai săi...”

De aceea şi la Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muzeul istoric Bucu-
reşti), care cunoştea cuvîntul numai după vechile texturi, găsim:
„*alintezu* = a l i n e z u, lindern, mildern”.

Vechiul francez a l e n t e r are același înțeles, bunăoară la Ronsard:

„Mais la fievre d'amours
Qui me tourmente
Demeure en moy tousjours
Et ne s'a l e n t e ...”

sau:

„A ma douleur, qui jamais ne s'a l e n t e ...”

ALINTĂRE. — v. *Alint*.

ALINTĂT, -Ă, adj.; part. passé d'*alint*: dorloté, cajolé, amadoué. Într-un mic glosar, Costachi Stamati, *Muza* I, p. 532, explică pe *alintat* prin „cocolit, dizmerdat, gingășit“.

Alexandri, *Chirița în Iași*, act. I, sc. I, face pe Guliță al cucoanei Chirița să vorbească „cepeleag și *alintat*“, ceea ce în glosarul din tom. IV (*Teatru*, ed. Socec), p. 1757, se explică prin: „peltic și răsfățat“.

Același, *Concina*, sc. 2: „Gindește-te la dulcea fericire de a te vedea iubit, dizmerdat, *alintat* de o copilă ca Lina...“

A. Vlăhuță, *Nuvele*, p. 80: „privind duios îndărit și surizînd, *alintată* și copilăroasă...“

v. *Alint*.

ALINTĂTÔR, -OARE, adj. et subst.; caessant. — v. *Alint*.

ALINTĂTÜRĂ (pl. *alintături*), s.f.; „caresse, mignardise = ital. *allentatura*, relâchement“ (Cihac). *Alintăturile* copiilor = „*les petites façons des enfants*“. Cuvînt foarte frumos, care ar putea să înlocuiască adesea neologismul „cochetărie“.

v. *Alint*. — *Alintat*.

¹ALIŌN, n. pr. pers. m.; Léon, Λέων. Formă poporană pentru Leon. Tocilescu, *Documente inedite* (*Rev.* II, I, 235): „Într-o poruncă a lui Constantin Brincoveanu din 1704, ce ni s-a comunicat de d. St. Greceanul din arhivul familiei d-sale, ne întimpină chiar forma *Alion*-vodă în loc de Leon-vodă...“

„Și între numirile cînilor ciobănești este *Alion*“ (R. Michaileanu, Mehedinți, c. Vinju-Mare).

Același protetic *a-* și același vocalism ni se prezintă în cuvîntul ce urmează.

²ALIŌN, s.m.; t. de zool.: le proyer, *Emberiza miliaria*. O păsărică din felul *presurelor*, numită în specie *presură-sură* sau *presură-mare* și care numai în unele locuri de peste Olț poartă numele de *alion*.

„*Alionul* este o pasere de mărimea unei pitulici, cu coada scurtă și ciocul scurt cam gros, pe cap și corp cu vergi mărunte albe, puțin cenușii, negre, galbene și puțin cînăbii; trăiește cu perechea pe cîmpie, nutrindu-se cu semințe de boji, de știr, lobodă etc.; face cuibul jos prin crîng, ouăle sînt albe picate cu negru. De la un timp încoace se arată pe la noi foarte rar...“ (R. Michaileanu, Mehedinți, c. Vinju-Mare).

Din cauza traiului pe cîmp, *alionul* se cheamă franțuzește „proyer = prayer, pradier“ și „allouette de pré“; din cauza formei ciocu- 619

lui, în unele dialecte i se zice „gros-bec“; din cauza vergilor pe corp se numește în ornitologie „miliaria = cu boabe de mei“, iar românește „presură = aspergée“; în fine, din cauze necunoscute nouă, el poartă în unele limbi numiri creștine din calendar: în Pireneii orientali „Santa Catharina“ (Rolland, *Faune* II, 198), în Italia „Petrone“ sau „Petronello“ (Nemnich), iar la olteni *Alion*, adică forma poporană a numelui „Leon“.

v. ^{1,3} *Alion*.

³ALIÖN, s.m.; terme botanique de poés. popul.: une espèce de plante. În districtul Olt e foarte poporan cîntecul *Alion*, care începe așa:

„Frunzuliță *alion*,
La livadea lui Ion
Toate paserile dorm,
Numai una n-are somn,
Și zboară din pom în pom,
Strigînd pe nume „Ion“.
Nu e Ion, nu-i nimic:
Ion s-a dus la iubit,
Fi-i-ar iubitul de cap,
Că cu ala m-a mîncat,
M-a mîncat și m-a uscat
Și nu s-a mai săturat!
Cîte fete-au fost în sat,
Mică-mare n-a scăpat...“

(G. Popescu, com. Vișoara-Mărunței, Col. ms.)

În Moldova se cîntă aproape tot așa, dar cu a l i o r în loc de *alion*:

„Frunză verde *alior*,
La fîntina lui Ion,
Toate păsările dorm,
Numai una n-are somn...“

(I. Mironescu, Neamț, c. Dobrenii)

Se știe că a l i o r este „Euphorbia“ și; după cum vom vedea la locul său, derivă din ἐλλέβορος (v. *Alior*), pe cînd în *alion* nazala finală este organică, deoarece-l găsim și sub forma *alim*, într-o doină din Transilvania:

„Frunză verde de-*alim*,
Te-am iubit și n-ai fost om:
Ai fost o gură căscată
De ne-a știut lumea toată...“

(*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 10)

Tot așa numai prin confuziune în Ialomița se aude:

„Foaie verde *alimon*,
În grădină la Ion...“

Aceiași termen botanic într-un cîntec poporan din Bucovina:

„Frunză verde de-*alınor*,
Plînge-mă, mamă, cu dor,
Că ți-am fost voinic fecior...”

(Marian, II, 114)

Ambele forme: *alion* și *alınor*, cu obicinuita proteză a lui *a-* deaintea lui *-l*, rezultă deopotrivă din prototipul *Leonurus*, numele tehnic al plantei „agripaume”, de unde derivă normal: *alionor*, iar de aci apoi o formă scurată *alion* și o formă contrasă *alınor*.

v. *Alimori*. — ¹*Alion*.

Pe cînd *alion* și *alınor* ne mai întîmpină astăzi numai în poezia poporană, care păstrează adesea arhaismi de mult despăruți din grai (v. *Alemesc*), numirile românești cele obicinuite ale plantei „*Leonurus cardiaca*” sînt: *talpa-gîștei* și *creasta-coșului*, apoi după Dr. Brînză (*Prodrom.*, p. 399): *iarba-flocoasă* și *cioane*.

v. *Cioane*. — *Leu*.

ALIÛR, s.m.; t. de botan.: épurge, *Euphorbia*; *alior mic* = *Euphorbia esula*, *alior de pădure* = *Euphorbia sylvatica*, *alior de halță* = *Euphorbia palustris*. Se mai zice românește: *laptele-cucului*, *laptele-cînelui*, *laptele-lupului*, din cauza sucului otrăvicios, alb ca laptele, propriu tuturor varietăților acestei plante, a cărei floare e galbenă.

Doină din Moldova:

„Frunză verde *alior*,
Cine are frățior
Are-un cuvînt bunîșor!
Păseruică pe harag
Nu mă blăstema să zac...”

(*Conv. lit.*, 1886, p. 90)

Altă:

„Frunză verde *alior*,
La fîntina cu izvor
Se-ntilnește dor cu dor:
Smarandica cu Ion!
Este-un șerpe mușcător,
M-o mușcat de cheptu gol...”

(I. Mironescu, Neamț, c. Dobreștii)

Din Bucovina:

„Frunză verde de-*alior*,
Ce vii, bade, tîrzior?
Au de mine nu ți-i dor?...”

(*Aurora română*, 1881, p. 14)

În industria poporană:

„Cu *alior* țărancele vâpsesc ouăle galbene la Paști...” (D. Huțu, Tecuci, c. Nărteștii; I. Corciovă, Tutova, c. Docani).

Despre modul cum se fac „gălbenele“ din *alior*, nu numai pentru ouă, dar și pentru văpsirea țesăturilor țărănești, vezi S.F. Marian, în *Col. l. Tr.*, 1882, p. 263-4.

În medicina poporană:

„*Alior* cu apă caldă se bea ca purgativ, iar în hapuri cu făină de grâu se ia pentru durere de stomah“ (I. Nour, Birlad).

Se dă și la friguri, de unde-i vine numele *buruiană-de-friguri* (Dr. Brîndză).

La boale de vite:

„Sucul de *alior* țărani îl întrebuințează la spălatul oilor de riie“ (St. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

Această întrebuințare ciobănească a sucului de *alior* ca unsoare pare a fi dat naștere unei forme *alfior* = *alifior*, prin etimologie poporană din *alifie*, deși ar fi nu mai puțin cu putință o etimologie poporană de la *fior* „fièvre“, deoarece este „buruiană de friguri“; în orice caz, vreun fel de etimologie poporană trebui să fie, căci pe calea istorică forma *alfior* nu se explică.

Doină din Ardeal:

„Frunză verde de-*alfior*,
Mi-i bărbatul beutor,
La toată crișma-i dator
Și la lucru n-are spor...“

(*Familia*, 1884, p. 240)

Altă:

„Frunză verde de-*alfior*,
Eu de slab ce sint mai mor,
Și-ncă nime nu mă crede,
Că pe picioare mă vede...“

(*Amicul familiei*, 1879, p. 83)

Doină din Bucovina:

„Geaba puică mă mîngîi
Cu gutli, cu alămli,
Că de mine tot rămlî!
Geaba bade mă dezmerzi
Cu-*alfiori* și mere verzi,
Că de-acum nu mă mai vezi...“

(*Familia*, 1873, p. 115)

Fără etimologie poporană, ci dintr-o simplă asemănare fonetică, *alior* se confundă adesea cu *aior* „*Allium ursinum*“ (v. ¹*Aior*); iar prin asimilațiune regresivă între ambele licuide *-l-r*, din *alior* s-a născut variantul *arior* (*Lex. Bud.*, 31).

Tipul organic al lui *alior* este *alèur*, care se și păstrează în grai în mai multe localități.

„O plantă veninoasă, naltă de 2-4 decimetri și cu floarea ca o umbrelă, se cheamă *alèur*, și se zice și *laptele cucului*, fiindcă rumpînd o foaie dă un suc alb...“ (I. Popescu, Buzău, c. Mă-răcineni; D. Georgescu, Ialomița, c. Coșereni).

622 Între *aliòr* și *alèur* se află același raport de accent și de vocalism ca între românul *fiòr* și latinul *fèbris*, macedo-românește

h é v r ă = f é u r ă. De aci se limpezește de la sine obirșia cuvintului, căci *alêur* nu poate fi decît *helleborus* = gr. ἑλλέβορος, italienește *ellèbōro*, în dialectul sicilian *ellèbburu*, în texturi medio-latine *ellèbrum* (Diefenbach, *Novum gloss.*, 147), adică o plantă numită astăzi românește „spinz“ și „iarba-nebunilor“, la olteni „cutcurigi“ și „bojoței“ (Dr. Brindză), dar al căria nume primitiv era *alêur*, trecut apoi asupra euforbiei, cu care se întilnește prin aceea că ambele sint deopotrivă otrăvitoare.

v. *Alion*. — *Bojoțel*. — *Cutcurig*. — *Laptele-cucului*. — *Laur*...

ALIPESC (*alipit*, *alipire*), vb.; accoler, serrer contre. Din *lipesc* cu prepoziționalul *a* (= lat. *ad*.)

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultânica*, p. 16: „Se *alipi* de bătrână, o cuprinse pe după gît cu brațele ei rumenite de dogoarea focului și mult timp privi...“

Macedo-românește *alichesc* se zice în loc de *lipesc* (Dr. Obedenaru).

v. *Lipesc*.

ALIPIRE } v. *Alipesc*. — *Lipesc*.
ALIPIT }

ALIȘVERIȘ (plur. *alișverișuri*), s.n.; „trafic, vente, débit qui se fait dans le marché“ (Cihac), „literalmente luare-dare, daravere, negoț, vînzare, tîrguială, din turcul *alyş-veriș* commerce“ (Șaineanu, *Elem. turc.*, 9). Cuvînt introdus în grai abia de prin secolul trecut, dar devenit necesar.

Istoria de patima Galaților, 1769:

„Că oricine ce ducă
Tot *alișveriș* făcea,
Că cu bun preț le vindea
Și nevoia își prindea...“

și mai jos:

„Vedeai un norod ferbind,
Alișverișuri făcînd,
Vedeai corăbii în vad
Sosite din Țarigrad
Cu fel de fel de bucate;
Intrai, cumpărai de toate...“

(*Conv. lit.*, 1875, p. 326)

Dionisie Eclesiarcul, *Cron.* (Papiu, *Tes.* II, 166), sub anul 1775: „neguțătorii se lăția cu *alișverișurile* lor la cîștig, meșteșugareții sporia în lucrarea sa, țărani își lucra pămînturile lor...“

Ianachi Văcărescu, *Ist.* (*ibid.*, 299), sub 1790: „vindea cum vrea feluri de lucruri, fin, lemne, zaherele de tot felul, și făcea *alișveriș* cu îndestulare...“

Beldiman, *Tragod.*, v. 3333:

„De te jăluiai de vruncul, neputînd mai mult răbda,
Nu te mîntuiai de dînsul, se fălea că foc ți-a da:
Alișveriș era focul, căci prăda fățiș pe toți,
Cîte în trei-patru locuri auzeai în toate nopți...”

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 238: „Ia spune-mi, cum mergi cu *aliș-verișurile?*...”

v. *Saftea*. — ¹*Turc*.

-ĂLNIC. — v. -*elnic*. — -*nic*.

ALIVANCĂ (plur. *alivenci*), s.f.; t. de culsine populare: ramequin, raton, sorte de gâteaux de mais au fromage. Cuvîntul rareori se întrebunțează la singular. Se aude aproape numai în Moldova, ca și sinonimul *ghîțuman* sau *ghîsmăne*. În unele locuri (Covurlui, c. Jorăști) se zice la singular *alivenci*, și atunci pluralul este *alivenciuri*.

„Turte subțiri făcute din făină de popușoi cu chișleac și brînză se numesc *alivenci*“ (G. Sireteanu, Botoșani, c. Rînghilești).

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 13:

„Du-te ca gîndul, te fă țărăncă,
Și te întoarce vesel, gigit,
Că-i găsi gata o *alivancă*,
Care-ți va merge cam greu pe git...”

Țăranul din Moldova privește *alivencile* ca ceva atît de delicios, încît se poate pune la întrecere numai doară cu „purcel fript”.

Într-o doină din Covurlui:

„Răvaș puică, răvaș dragă,
Răvaș de la vornicu
Că-ți vine ibovnicu!
— Las' să vie,
Domnu-l știe,
Calea trandafir să-i fie!
Că cămeșa i-am spa'at,
Cu busuioc o-am frecat,
De mîncare i-am gătit
Alivenci ș-on purcel fript...”

(Iconomul G. Teodorescu, Galați, Mavromolu)

Alexandri, *Surugiul*: „Măriuco fa, să mă aștepți cu *alivenci* pe cînd mă voi întoarce, că ți-oi aduce un tulpănu nou...”

Același, *Scara mîței*, sc. 6: „Mă rog, sorioară, să-i poroncești să-mi facă un borș cu perișoare și *alivence*...” unde editorul explică (t. IV, p. 1747) că *alivencile* sînt „plăcinte mici de țară”.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea IV*: „Dimineața vom mîncă cotlete și vei bea un pahar de porter în loc de dicoct; la prînz, jambon, macaroane, *alivenci*, cu vin de Odobesti...”

Fără amestec de neologismi, la I. Creangă, *Capra cu trei iezi* (*Conv. lit.*, 1875, p. 342): „Face ea sarmale, face plachie, face *alivenci*, face pască cu smintină și cu ouă și fel de fel de bucate...”

Același, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1881, p. 10): „făcînd mama un cuptior zdravăn de *alivenci* și plăcinte...”

„*Alivenci* sau *ghismane* sînt un fel de plăcinte țărănești, cari se fac din trei părți făină de popușoi cernută prin sită deasă, din o parte făină de griu, din două părți brînză de vacă proaspătă, toate amestecate împreună și cu cîteva ouă, așa ca aluatul să nu fie virtos; apoi se fac din aceasta mici mălăieșe puse pe frunze de popușoi, de nuc, de hrean, cum se întimplă, și după ce se coc în cuptoriu, se scot, se ung încă ferbinți cu unt sau cu smintină și atunci să tot măninci...” (N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești).

Cihac (II, 2) a indicat foarte bine originea slavică a cuvîntului. Bohemește *liwanec* sau *léwanec* „orbiculus farinaceus fusus” (Jungmann). Negreșit însă nu din bohema d-a dreptul vine românul *alivancă*, ci din vreo formă provincială poloană sau ruteană, de unde l-au împrumutat moldovenii, și nu trebui identificat etimologiceste nici cu adverbul *alivanta*, nici cu termenul choreografic *alivenci*, despre cari mai jos.

v. *Ghismană*. — *Plăcintă*. — *Turtă*.

ALIVANDA s. **ALIVANTA**, adv.; à la culbute, en culbutant. „A da, a cădea, a se duce *alivanda* = a cădea în cap; a se da *alivanda* = a se da peste cap; a da pe cineva *alivanda* = a ruina; a da *alivanda* = a cădea din mărirea sa, a se ruina, a perde starea” (*L.M.*).

Cuvîntul se aude mai ales în Moldova și peste Olt; în Transilvania pare a nu fi cunoscut.

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1881, p. 459): „Ion însă, împiedecat cu picioarele în minicile contășului, căzuse *alivanta* la pămînt...”

Alexandri, *Iorgu de la Sadagura*, act. I, sc. 5:

„Gingu: Să te păzești, dragă cucoană Gahița, pentru că la vîrsta noastră cataroile sînt foarte șugubețe.

Gahița: Cine ți-a spus d-tale că am cataroi?...

Gingu: Precum zici foarte bine... ele deodată, nitam-nisam, te trîntesc *alivanta* plăcînta-n groapă...”

Același, *Peatra din casă*, sc. 9: „cine știe? mîni, poimîni, poate *alivanta*-n groapă...”

Același, *Florin și Florica*, sc. 11: „(se împedecă în poalele rochiei) Na! că era să dau *alivanta* peste cap...”

Același, *Kera Nastasia*: „Azi tare, mîne tare, poimîne pe spinare, adică *alivanta*...”

În Oltenia:

„Cînd se răstoarnă o trăsură, auzi zicînd: văzut-ai cum boierul și cocoana au venit *alivanta* peste cap? Între copii, cînd se incurcă zmeii: ți l-am dat *alivanta*! A venit zmeul *alivanta*!” (Chr. Cuțana, Craiova).

Cihac (II, 2) crede că *alivanta* „culbute” ar fi aceeași vorbă cu *alivancă* „gâteau”: „l’acception de culbute est déduite de la manière de faire ces petits gâteaux, que l’on roule”. Asociațiunea lui *alivanta* cu plăcînta s-ar părea la prima vedere a justifica această

derivațiune; în fond însă acea asociațiune nu este altceva decît tocmai rezultatul unei etimologii poporane. Față cu asemănarea materială a ambelor cuvinte, poporul — ca și Cihac — și-a închipuit că ele trebui să fie înrudite; apoi de aci, ca un fel de explicațiune la *alivanta*, s-a adaos *plăcinta* în: *alivanta - plăcinta*. Cihac citează locuțiunea: „a cădea *alivanta - plăcinta* ca o broască = faire une culbute comme une grenouille“. Mai adesea însă se zice: „*alivanta* în groapă“, „*alivanta* peste cap“, „*alivanta* pe spinare“. *Alivanta - plăcinta* se aude numai în Moldova, nu și la olteni, în graiul cărora nu există *alivenci*, și prin urmare o asemenea etimologie poporană nu avea cum să se nască.

Finalul *-că* din *alivancă*, fiind un sufix foarte răspîndit în limba română, nu putea să treacă în *-ta* și *-da* din *alivanta* sau *alivanda*, o terminațiune de tot rară. Afară de aceasta, s-ar fi zis: „a cădea *alivancă*“, după cum se zice într-un mod adverbial: „cade *morman*“, „curge *gîrlă*“, „leagă *fedeleș*“ etc. (cfr. Jarnik, *Rumän. Volksmärch.*, 21), iar nu articulat: „a cădea *alivanta*“. În scurt, din toate puncturile de vedere, *alivanta* n-are a face cu *alivancă*.

Forma *-anta* sau *-anda*, în loc de *-inta* ori *-inda*, dovedește că vorba nu e veche la români. Este termenul italian de marină *alla-banda* (Tommaseo, vv. *alla-banda* și *banda*), cu un consonantism care indică trecerea-i prin gura marinarilor bizantini, căci în medio-greaca italianul *banda* se rostea $\beta \acute{\alpha} \nu \tau \alpha$ (Du Cange, *Gloss. graec.*, ad voc.). Italienește „*andare alla banda*“ se zice despre corăbiile cînd se pleacă pe o parte, și de aci materialmente: „*andare alla banda* = a se povîrni, a sta să cadă, a șovăi ca bețivii“, iar figurat: „*andare alla banda* = a se ruina, a suferi o nenorocire și chiar a muri“, adecă într-un mod adverbial toate accepțiunile românului *alivanda* sau *alivanta*.

Este încă una dintr-o seamă de vorbe italiene străbătute la noi de la Marea Neagră prin comerțul venețian și genovez pe la finea veacului de mijloc.

v. *Acioaie*. — *Alamă*. — *Aleodor*.

ALIVANT, s.m.; t. de botan.: Lavandula, lavande. Se aude în Moldova (Vaslui, c. Muntenii-de-Jos). În Țara Românească se zice *levantă* (Poenar-Aaron-Hill). Numele cel mai românesc, care merită a fi generalizat, este *aspic*. O plantă de grădină, cultivată mai cu seamă din cauza plăcutului său miros și care a păstrat aproape în toate țările numele-i tecnic latin *Lavandula*: nemțește *Lavendel*, rusește *lavendul*, polonește *lewanda* etc. Forma moldovenească *alivant* este o apropiere prin etimologia poporană de *alivanta*. Cuvîntul nu e vechi la noi.

v. *Alivanta*. — *Aspic*. — *Levantă*.

¹**ALIVENCI**. — v. *Alivancă*.

²**ALIVENCI** s. **ALIVINCI**, s. f. plur.; t. de choréogr. popul.: ronde, danse en cercle, sorte de ballet. Un fel de *horă* foarte răspîndit

în Moldova. Unii au descris-o ca: „sorte de danse rustique, comme la hora, pendant laquelle hommes et femmes se versent mutuellement à boire“ (Cihac, II, 2), o particularitate de tot fantastică, născocită numai și numai pentru a putea trage cuvîntul din slavicul „liti = verser“. *Alivencile* n-au a face cu nici un fel de beție sau băutură.

I. Creangă, *Amintiri (Conv. lit., 1884, p. 449)*: „...ne cînta din fluier: doina care te umple de fiori, corăbiasca, măriuța, horodinea, *alivencile*, țitura, ca-la-ușa-cortului...“

Burada, *Almanah muzical, 1877, p. 63*: „*Alivencile*. Acest joc se joacă ca și hora, femeile și bărbații la un loc formează un cerc, din cînd în cînd se despart în părechi și bat în palme și apoi iarăși intră în cerc...“

O descriere din districtul Iașilor: „*Alivencile* sînt o horă din mai multe părechi de jucători, fiecare păreche un bărbat și o femeie, numai în lipsă de o femeie, doi bărbați. Toți joacă cu pași mărunți și repede, sau înspre dreapta sau înspre stînga; după ce s-au invîrtit de 2—4 ori împregiur, se opresc, ieșind în mijloc o singură păreche și jucînd amîndoi, pe cînd ceilalți stau pe loc; apoi femeia din păreche își lasă pe bărbat și începe de la un capăt al horei a lua la braț cite o persoană de o invîrtește, de aci mai ia la brațul drept și pe bărbatul cu care joacă în păreche și se invîrtesc împreună tustrei o dată, la dreapta sau la stînga; după aceea cei doi se lasă trecînd la loc, iar femeia ia o altă persoană din joc, făcînd ca și cu cea dentii, și așa pe rînd una cite una; apoi după ce isprăvise a juca pe toți, atunci toate părechile din horă se invîrtesc împreună, o dată la dreapta și o dată la stînga, fiecare aparte; în urmă se opresc, bat din palme și strigă: j o i s a u m a r ț i ! De aci se așează hora la loc și iese din ea o altă păreche, jucînd singură și jucînd pe ceilalți întocmai după cum făcuse cea dentii, pînă ce ies toate părechile în mijloc sau pînă ce li se urăște...“ (I. Vasiliu, c. Gropnița).

O descriere din Covurlui (D. Alboteanu, c. Mastacani): „Este o horă din părechi: bărbat și femeie sau flăcău și fată, prinși de mîni, femeia la dreapta bărbatului. După o mișcare cu toții de la dreapta spre stînga și înapoi, hora se oprește, și atunci bărbatul, care se crede ca mai însemnat între jucători, înaintează cu părechea sa în mijlocul horei jucînd, se întoarce înapoi, o invîrtește o dată cu brațul drept, o lasă, și cu brațul stîng invîrtește pe bărbatul care vine la dreapta părechii lui, îl lasă, și cu brațul drept invîrtește iarăși pe părechea sa ca întii, apoi o lasă din nou, și cu brațul stîng invîrtește pe părechea bărbatului pe care-l invîrtise mai-nainte, de aci iarăși se duce la părechea sa de o invîrtește, pe urmă trece de joacă pe părechea a treia, întii pe bărbat și apoi pe femeie, și urmează tot așa înainte, pînă ce isprăvește de invîrtit la rînd pe toți jucătorii, bărbați și femei. După aceea strigă: *Alevinci!* și toți jucătorii se invîrtesc aparte cu părechile lor. Unii strigă în glumă: *alevinci plăcinte goale!* Începe din nou jocul printr-o mișcare comună, și apoi părechea bărbatului ce ju-

case face întocmai după cum făcuse el. După aceea bărbatul din a doua păreche, apoi părechea lui, și așa înainte cu toate părechile. Aria acestui joc este moale și lină. Poporul nu-l prea joacă pe la noi, ci mai mult ciocoieșii sau surtucarii de la țară pe la petrecerile lor...”

Deși jocul *alivenci* n-are nici o legătură cu turtele de acest nume și cu onomastica proprie, totuși prin etimologie poporană el se confundă cu ambele:

„Jocul *alivenci-plăcinte*“ (G. Poppovici, Iași, c. Golăești).

„*Alivenciul* se zice la noi *hora lui Livente*“ (I. Chirica, Tutova, c. Cîrjeoanii).

v. *Livente*. — *Plăcintă*.

Apoi poporul din Moldova privește *alivencile* ca un joc neromânesc:

„*Alivencile* este un fel de *horă evreiască*...” (G. Căderea, Neamț, c. Buhalnița).

Originea străină a acestui joc, care n-a reușit a se răspîndi afară din Moldova și a rămas abia pe jumătate împămîntenit chiar acolo, ne explică mulțimea etimologiilor poporane.

Numele *alivenci*, mai corect *alevinci*, vine din strigătul ce se scoate atunci cînd toți jucătorii trebui să se *învîrtească*. Este germanul: *alle winden!* Tot nemțesc trebui să fie și strigătul cellalt: „*joi sau marți!*“ care n-are nici un înțeles și pare a fi o curioasă românizare asonantică din: „*somanwalt*“, după cum se zice și românește: „așa joacă pe la noi!“ În adevăr, în multe jocuri d-ale poporului se pomenesc zilele săptămînei. Așa, de exemplu, la *alunel* se strigă în Vilcea (I. Stănescu, c. Recea):

„Azi e luni și mîine marți,
Alunelul să mi-l bați!
Azi e miercuri, mîine joi,
Alunelul la băta...”

dar nicăiri și niciodată „joi“ nu se pune înainte de „marți“, ba încă fără trebuința rimei. Nu poate fi decît rezultatul unei etimologii poporane.

Alivencile este o horă nu evreiască, precum crede poporul din Moldova, fiindcă evreii vorbesc acolo nemțeste, ci un fel de balet pe care-l vor fi introdus la români aceiași muzicanți ambulante din Germania, de la cari noi am căpătat și pe *lăută*, vechi *lăută* = germ. *Laute*, ba și cuvîntul devenit de tot poporan, mai ales la nunțile țărănești: *danț* = germ. *Tanze*. În Occident o mulțime de termeni coreografici sînt de asemenea de provenință germană, precum și la slavi.

Din „*alle winden*“, *alivenci* sau *alevinci*, pe alocuri la singular *alevincă* (C. Alexandrescu, Neamț, c. Bistricioara), și de aci apoi „*hora lui Livente*“, astfel străvestește poporul prin propria sa etimologie toate vorbele străine fără familie în țară, căutînd să le găsească cu orice preț nește neamuri pămîtene în fondul cel vechi

Aria *alivencilor*, așa după cum s-a cules în Moldova de căpitanul
A. Munteanu (Vulpian, *Jocuri de brîu*, nr. 13):

Allegro

v. *Alăută.* — *Danț.* — *Horă.* — ¹*Neamț.* — *Ștaer...*

ALIVÎNCI. — v. ²*Alivenci.*

ALJÛSUL. — v. *Naljosul.*

ALLILÛIA. — v. *Aleluia.*

ALMA, n. pr. loc. f.; un village roumain en Transylvanie.
O doină din Ardeal:

„Dragostele din *Alma*
S-au dus tot pe *Tirnova*,
Pin-au stat la *Mediaș*
Că-i locul mai drăgălaș...”

(Jarnik-Birsanu, 385)

Din maghiarul *alma* „pomme”. Tot de acolo vin numirile topice a o mulțime de sate române, dealuri și pîraie: *Almaș* (=ung. *Almás*) și *Almaj* (=ung. *Almágy*) cu deminutivii lor *Almășel* și *Almajel* și cu derivatele *Almășeni*, *Almășeni* etc. Această nomenclatură e mai cu seamă deasă în Ardeal și-n Banat, apoi în Oltenia și-n districtul Neamțului, adică în regiunile învecinate cu elementul etnic unguresc.

Act moldovenesc din 1644 (*A.I.R.I.*, 87): „un sat anumé Siliște în ținutul Neamțului pe *Almașul cel mic...*”

v. *Almaș.*

AL-MAI-RĂU, s. m.; *Satan.* — v. ¹*Al.* — *Drac.*

ALMĂJ. — v. *Alma*. — *Almaș*.

ALMĂRE, n. pr. loc. m.; localité dans la Petite-Valachie. Numele unui deal în Romaniți (Frunzescu), compus din a l - m a r e , literalmente „le grand“.

v. ¹Al.

ALMARIU (plur. *almare*), s.n.; armoire. Cuvint întrebuințat numai peste Carpați. Sinonim cu d u l a p .

Strigătură de lingă Beiuș:

„Bagă-mă Doamne-n potică
Să-mi ieu gură de-o groșiță;
Iar mă bagă în *almariu*,
Să-mi ieu gură de-un grițariu...”

(*Familia*, 1885, p. 307)

Nu vine d-a dreptul din latinul *armarium*, ci prin maghiarul *almariom* sau prin germanul *Almer* (cfr. Cihac, I, 17, II, 2).

v. *Dulap*.

ALMĂS, s.m.; diamant. Din grecul *ἀδάμας*, prin forma turco-perșiană *almas*, acest cuvint a străbătut la ruși și la români. Se află mai de multe ori în inventarul autograf de odoarele lui Petru-vodă Șchiopul, 1580 (ms. în Acad. Rom.), de ex.: „on left cu *almas*, altul left mai mic cu *almas*, iară un ășasnic cu *almas* cu iacut...”; sau: „on *almas* mari mișloc, 20 *almas* pirăgor lui...”

v. *Adamant*. — *Diamant*.

ALMAȘ s. ALMAJ, n. pr. loc. m.; une partie du Banat. O regiune din Banat învecinată cu cea a Mehădiei și cunoscută în popor mai mult sub numele de „Valea *Almașului*“. Forma cea veche este *Almaj* sau *Halmaj* = ung. *Almágy* sau *Halmágy*. Într-un act din 1387 (Kurz, *Magaz*. II, 304), banul unguresc al Severinului Ștefan de Losoncz dă o moșie românului „*Petrus filius Dees Kenezius*“ din districtul *Halmágy*.

Sub Constantin Brîncovanu un însemnat număr de *almăjeni* s-au așezat în România, închipuind ca un fel de breaslă deosebită, supusă la o dare fiscală aparte. Astfel în *Condica Vistieriei* dintre 1694—1704 (ms. în Arh. Stat.) ne întimpină:

Sub anul 1694, aprilie 12: „Semele bréslelor cine cum au dat la lipsa harăcului:

Brăilénii, jumătate ughi 140;

Vtori armași, ughi 30;

Slujitorii, pre jumătate ughi 3750;

Almăjani, ughi 266¹/₂...”

Sub anul 1696, martiu 1, tot pentru plata haraciului:

„Satul Albeștii, ughi 200;

Satele cu rumptoarele céle vechi, ughi 3200;

Satele cu rumptoarele céle noao, ughi 1668;

H ă l m ă j a n i i, ughi 266 $\frac{1}{2}$;

Ungurénii ot heleşteul lu Costantin-vodă i ot Cornăţeni, ughi 400...

A l m ă j e n i i plăteau, prin urmare, aproape tot atît ca satul Albeştii, în care se afla o breaslă a petrarilor (v. *Albeşti*), şi pe jumătate cît dedeau „ungurenii“, adecă o imigraţiune din Ardeal.

De la 1696 nu-i mai găsim pe a l m ă j e n i ca breaslă, căci unii vor fi intrat în numărul birnicilor ordinari din Mehedinţi, iar alţii — poate — se vor fi întors în *Almaş*.

În grai, prin metateza licuidei, românii rosteau uneori *Amlaş* în loc de *Almaş*.

Cronica anonimă (Laurian-Bălcescu, *Magaz.* V, 101): „(Cantacuzinii cereau de la împăratul Leopold) să le dea o parte de loc a Ardealului, unde sint cetăţile acestea: Logoşul, Cavarana-Sebeş, Mehedia, Lipova cu ţ i n u t u l *Amlaşului*, ca să fie moşie cu privilegiu de la împăratul date neamului cantacuzinesc...”

v. *Alma*. — *Amlaş*.

ALMĂJEAN } v. *Alma*. — *Almaş*.
ALMĂŞEAN }

ALMÎNTRE. — v. *Altmintre*.

ALÔCURI s. ALÔCURE, adv.; par-ci par-lă, par endroits. Generalmente construit cu p e şi întărit prin emfaticul -a (v.^{5A}): p e a l o c u r i a = pe unele locuri, nu pretutindeni, nu în multe locuri.

Cantemir, *Chron.* II, 261: „însă pre furiş, p r e a l o c u r e a suppuindu-să, apoi totdeodată arătindu-să...”

Dionisie Eclesiarc, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 167): „spunea unii că s-au şi găsit bani pe a l o c u r i...”

Zilot, *Cron.*, p. 29: „că nu numai nu făcea vro împedicare pazvangiilor, ci încă pe a l o c u r i a unii din ei se şi întovărăşia cu dinşii la prăzi şi la jafuri...”

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 14: „uneori cerul se încingea pe a l o c u r e a, în depărtare, de o vilvoare roşiatică...”

De la Vrancea (B. Ştefănescu), *Sultânica*, p. 215: „P-a l o c u r e a vilele să mlădiau încărcate cu ciorchini, pe aracii plecaţi puţin de greutatea rodului...”

Alocuri se compune din prepoziţionalul *a* (= lat. *ad*) şi din pluralul l o c u r i, vechi l o c u r e. Într-un text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al bis. Sfi. Nicolae din Braşov, p. 673): „se face acestă săboru întru cinstitulă al ei hram în Vlaherna şi se prăznuiaşte şi prespre t o a t e a l o c u r e unde sântu sfintele beséreci...”

v. ^{12A} (p. 65). — *Loc*.

¹ALOI. — v. *Odogaci*,

²ALŌI. — v. *Sabur*.

ALŌV. — v. *Halău*.

ALOVITĂ s.f.; bête errante. Cuvint adus de Pisone (*Dict.*, 1865, p. 50) alături cu sinonimul *bitang*, traducându-se prin: „pecuș erans, das herumirrende Vieh“. Este slavice *alova*, *alovitză*, *ialovitză* „sterilis de pecore et pomo“ (Miklosich, *Lex.*, 4, 1145) și prin urmare însemnează literalmente „vită stearpă“, de unde „vită fără spor“, și de aci apoi „vită rătăcită“.

v. *Bitang*. — *Ialomița*.

ALSĂU (plur. *alsăuri*), s.n.; nature particuliere, propriété. Cuvint format din articolul posesiv al și din pronumele său, prin care vechii scriitori români au căutat a traduce pe paleoslavice *svoi stvo* de la *svoi* „suus“ și pe greul *ἰδιότης* din *ἴδιος*.

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 127 a: „cum are părintele *alsăul* său a naște pre fiul și a scoate duhul svânt, și cum are fiul *alsăul* său a să naște din părinte, așa și duhul svânt are *alsăul* său a purciade din părinte și a să odihni pre fiul; așa li-i osăbicuina numai cu câtă să osăbăscă *alsăurile*...“

Același, *Sinaxar*, 1683, dec. 3: „binelui acesta-i *alsăul* cel hireșă să-ș dia și la altăi din binele său...“

Din substantivul *alsău* s-a format apoi verbul *alsăuesc* „aproprier“, care reprezintă semasiologic pe paleoslavice *svoit i* sau *usvoiti* = gr. *ἰδίω*.

Aceste formațiuni cărturărești n-au devenit tocmai poporane. Curat românește: *însușire* și *însușesc*.

Lexicon Budan, 39: „*alsăuesc* sau *alsăuesc* = *însușesc*, *adproprio*, *proprium reddo*; *alsăuință*, *alsăuință* = *însușire*, *proprietas*“.

v. *Aleluiesc*. — *Însușesc*.

ALSĂUESC } — v. *Alsău*.
ALSĂUINȚĂ }

¹ALT, -Ă, și ALĂLT, -Ă, adj. et pron.; autre, autrui. Este *alt* ceea ce nu e a cel a și i. Se declină ca pronumii „un“, „acest“, „acel“ etc. și tot așa primește în flexiune pe emfaticul -a (v. ⁵A): *altui* sau *altuia*, *altei* sau *alteia*, *altor* sau *altora*, *alaltui*, *alaltuia*, *alaltei*, *alalteia*, *alaltor*, *alaltora*; dar forma *alt* se postarticulează la nominativ ca adjectivii și nu are pe emfaticul -a: *altul*, *alta*, *alții*, *altele*.

Latina avea pe *alius* și *alter*, cel întâi mai puțin determinat: „*ein anderer*“, cellalt mai determinat: „*der andere*“. Românii au păstrat ca materie numai pe *alt* = *alter*, dar, moștenind totodată ca funcțiune pe acea diferențiere între „*alius*“ și „*alter*“, ei au plăsmuit pe lângă *alt* o nouă formă, *alalt*, rezervând lui *alt* sensul de „*alius*“, iar

lui *alalt* pe acela de „alter“. În *al t e r* finalul *-ter* este un sufix comparativ, ca și când am zice „plus autre“; în *alalt* inițialul *al-* este un articol posesiv, compus din *a d - i l l u m* (v. ³*Al*); în ambele cazuri noțiunea simplului *alt* e întărită. Negreșit, uneori *alt* se confundă cu *alalt*, ca și lătimește a *l i u s* cu *a l t e r*, însă despărțirea lor în principiu e nu mai puțin sigură. În graiul vechi, aceleași texturi ne înfățișează ambele forme, fiecare cu nuanța sa proprie. Bunăoară în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), alăturat cu *Noul Testament*, din 1648:

1550:	Jacob. V, 12: „nece cu <i>altul</i> oarecarele giurământu...“	1648:	„...nece cu <i>altă</i> giurământu...“
-------	--	-------	--

= „neque a *l i u d* quodcumque juramentum...“; dar cu câteva rinduri mai jos:

Jacob. V, 16:	„ispovediți-vă urul <i>alăltui</i> greșalele...“	„...ispovediți-vă păcatele voastre unulă cătră <i>alaltu</i> ...“
---------------	---	--

= „confitemini ergo a *l t e r* u t r u m peccata...“

Intr-un alt pasagiu:

Act. Ap. XXVIII, 9:	„și <i>alalți</i> cîntre avea lăingedzi, întru ostrovu, urdira și se veindeca...“	„...și <i>alții</i> carii avea nepotițe în ostrovulă acela, venița și să vin- deca...“
---------------------	---	--

vedem numai pe articulatul *alții* corespunzînd nearticulatului *alalți*.

De asemenea nearticulatul *alaltă* = articulatul *alta*, la Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 75 a: „Suindu-te Hristoase de pre muntele Eleonului, puterile prăvindă *alaltă* cătră *alta* striga: cine iaste acesta...“

În doina:

„Uritul din ce-i făcut?
Din omul care-i tăcut:
Pune-o buză peste *alta*,
Și iată uritu-i gata!...“

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 80)

În loc de articulatul *alta* s-ar fi pus în vechiul grai nearticulatul *alaltă*:

„Pune-o buză peste-*alaltă*...“

Într-unul și același pasagiu din *Noul Testament*, Act. Ap. XXVII, 44: „iară *alalți*, unii pre scânduri, *alții* pre frânturi deîn corabie...“, *alalți* însemnează totalitatea precisă a celor rămași, iar *alții* numai o parte nedefinită din acea totalitate.

În textul omiletic din sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 379): „unul *alăltui* greulă să purtămă, căce că unulu e mai slab, *altulu* e mai tare...“, *alalt* este ceva determinat, fiecare din cei doi fiind *alalt* față cu soțul său, pe cînd *altul* nu e determinat, deși se articulează, fiindcă nu se știe care anume este din cei doi.

Alt, ca și *alalt*, presupune totdeauna o comparațiune, dar cu cea esențială deosebire că *alalt* specifică, iar *alt* generalizează. În proverbul:

„El poartă ponosul
Ș-altul roade osul...“

altul este toată lumea, pe cînd *alalt* s-ar putea zice numai atunci cînd ar fi vorba de o ființă hotărîtă. În balada *Mănăstirea Argeș*:

„Mănăstire naltă
Cum n-a mai fost *altă*...”

dacă s-ar pune: „cum n-a mai fost *alaltă*”, s-ar înțelege că n-a fost niciodată așa de naltă mănăstirea cutare sau cutare.

În expresiunea: de *altă* parte”, de exemplu la Anton Pann (*Prov.* I, 42):

„Socotind acestea, se călătorea
Și-și vestejea fața de inimă rea;
D-*altă* parte iarăși vedea pe tatar
Stînd și el pe gînduri și oftînd amar...”

se vorbește de una oarecare din cele multe părți; cînd se arată însă direcțiunea, atunci trebui zis: „de *alaltă* parte” după limba vechilor texturi, „de c e a - *laltă* parte” după graiul de astăzi.

Alt și *alalt* sint dară două cuvinte cari urmează a fi cercetate fiecare în deosebi. Vom începe prin *alalt*, devenit arhaic și care merită a fi re-introdus în limba literară în locul trăgănatului c e l - *alalt*.

I. *Alalt* „autre, l'autre”.

Macedo-românește *alantu*, *alantă*, bunăoară: „trei zile me duc tu lumea *alantă*” (Petrescu, *Mostre* I, p. 10). Pentru compusul *alaltă-i e r i* macedo-românii au: *aualta* - z i. Istriano-românii au pierdut pe *alalt*, dacă nu cumva o rămășiță din el va fi pluralul *ailți* citat de Ion Maiorescu (*Itinerar*, p. 84).

Alalt este totdeauna numai pronume și nu se postarticulează niciodată ca *alt*.

În flexiune, pe lîngă *alaltui* etc., ca și pentru simplul *alt*, limba veche admite și chiar preferă o formă foneticește scăzută: *alăltui*, *alăltor*, sau cu emfaticul -a: *alăltuia*, *alăltora*.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVI, 31: „déci eșiră de băsăduiră urulū cătră *alaltu* grăindu...”

Petr. I, 1, 22: „urul *alaltū* iubiți adesu...”

Petr. V, 5: „toți urul *alăltui* supundu-se...”

„...et quum secessissent, loquebantur ad invicem dicentes...”

„...in vicem diligite attentius...”

„...omnes autem in vicem humilitatem insinuate...”

Radu din Mănicești, 1574 (*Ms. Harl.* 6311 B., British Museum):

Marc. IX, 33: „unul cătră *alaltu* se întreba...”

„...inter se disputaverant...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXIV, p. 10: „să nu avămū noi ascunsū ačasta ce trebuiaște *alăltora* sau ce e a căuta unulū *alăltui* folosulū...”

Același, quat. II, p. 11: „noi toți vămū cunoaște păcatele unulū *alăltui*...”

Același, quat. I, p. 9: „ale noastre păcate, ce ne-sū puse înna-intea ochilor noștri, mai vrătoase și mai amărâte să le cugetămū decâtū ale *alăltor*...”

Același, quat. IX, p. 16: „arătă-se Mariei la mormântu și *alăltor* mueri...”

Popa Grigorie din Măhaciu, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 51): du-te de te iartă cu insul și să lăsați grésalele urul *alaltu*...”

Același (*ib.*, 53): „căstă carte să o cetească, săva preutū, săva diacū, între oamenii, și să învețe și să o tremeață de la unrii *alalți*...”

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 530): „ce rău facū glasurile tămpănelorū și ale fluierelorū și ale *alăltorū* vase de glasuri...”

Ion din Sim-Petru, *Alexandria*, din 1620 (ms., Acad. Rom., p. 12): „Alexandru se sărută cu Evantū împăratū, și plănse, și se ertară unu de cătră *alaltū*...”

Moxa, 1620, p. 348: „ei se măntuiră, iară *alalți* toți se necară...”

Ibid., p. 382: „eșiră unii l-*alalți* cu oști, ce nu se loviră, ca să spă-reară...”

ib., p. 397: „Monomahū la războiū nu știia rândulū, iară la *alalte* la toate era bunū și înțeleptū...”

Pravila Moldov., 1646, f. 69: „cândū vor fi totū unii ca *alaltū* a-măndoă părțile și la tot meștersugul să vor tocmi într-o fire și într-unū cumpăt...”

Ibid., f. 58: „cândū să vor fi prea iubindū unul pre *alaltū*...”

Constantin Brincovanu, 1695 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 99): „înțelepčunea lăudându-o minunatul și prea înțeleptul Solomon, o propoveduiaște a fi decât toate *alalte* zidiri ale lui D-zeū și cerești și pământesti mai înaltă și mai vrédnică...”; și cu cîteva rînduri mai jos: „iarăș o mărturisēște a fi mai scumpă decât aurul și mai de mult de preț decât toate diiamanturile și *alalte* avuții ale lumii...”

Corbea, 1700, psalm. IX (ms. în Acad. Rom.):

„Iară ei păcătoșii
Să-ntoarcă ticăloșii
La iad cu toate-*alalte*
Limbi, ce zac în păcate...”

Printr-o dublă articulare, se naște forma *celalalt* = lat. *ecc-illum-ad-illum-alterum*, în care *c e l* se supune mișcunii și flexiunii, iar *a l* rămîne invariabil: *c e a - alaltă*, *c e i - alalți*, *c e l o r - alalți* etc.

Text omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. misc.* al bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 686): „ačasta iaste vrēmea de pocaanie, iară *c é ĩ a alaltă* de județū; ačasta iaste vrēmea de nevoință, iară *c é ĩ a alaltă* de cununi...”

În graiul de astăzi *alalt* se mai aude numai doară în asociațiunea *c e l - alalt* și în adverbul *o l a l t ă = o-alaltă*:

„Ca pe lumea *ceialaltă*
Să fim dragă *laolaltă*...”

(Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 57)

Într-un mod sporadic:

Zilot, *Cron.*, 104:

„Deci dintre toate
Acelelalte

Neamuri scăzute
În vremi perdute..."

Dionisie Eclesiarcul, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 207): „Franțozii și-au pus împărat înșiși de sine pe Bonaparte, fără știrea și iscălitura *acestoralalți* împărați..."

A. Pann, *Prov.*, I, 12: „Puțin dacă trece, și *acestlalt* iese..."
În grai se rostește adesea: *ălălalt*, *ăllant*, *celalant*.

Costachi Stamati, *Muza* I, p. 342: „iar *celalant* minios..."

Jipescu, *Opincaru*, p. 21: „cînd glăsulețu meu ar putea pătrunde dă la un cap pînă la *ăllant* al țării[i]..."

Ibid., p. 11: „nu miroase bine, miroase a unt după tărîmu *ăl-ălalt*..."

Forma *alalt* deșteaptă următoarele observațiuni:

1. Relațiunea funcțională între *alalt* și latinul *alter* apare mai cu seamă limpede în compusele *alaltăieri* „avant-hier” și *alaltăseară* „avant-hier au soir”. Latinește „*altero vicesimo die* = 22”, „*altero et sexagesimo anno* = 62”, „*trigesimo et altero* = 32” etc., întocmai precum *alaltăieri* însemnează „*al doilea ieri*”, *alaltăseară* — „*ad o a seară*”, pe cînd un simplu „*altă seară*” sau „*altă ieri*”, „*al ius dies*”, „*al ius annus*”, arată numai că nu este vorba de timpul cutare.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 449): „plângeți după mine, fraților și soții miei și gintul și cunoscuții miei, că pînă aseră *alaltaseară* cu voi grăiia și de năprasnă-mi vine și-mi sosi căsul de mortia..."

Cantemir, *Chron.* II, 189: „minciună născînd, ca pre bureți de eri de *alaltaeri* îi faceți..."

Alaltăieri nu este „*ad alteram heri*” (Cihac), ci „*ad-illam alteram heri*”, precum și *alaltăseară* = „*ad-illa altera sera*”, amîndouă fără paraleluri romanice, deoarece numai românii au articolul posesiv al. Istriano-românul *altăeri* (Miklosich, *Untersuch.* I, 19) se datorește italianului *altri eri*.

2. Modul întrebuintării lui *alalt* foarte des în vechile texturi: „iubiți unul *alalt* = pe *altu*”, „să trimită de la unii *alalți* = la *alți*” etc., confirmă derivațiunea articolului posesiv al din lat. *ad-illum*, ceea ce este și mai învederat în compusul *olaltă* „ensemble” = una-*ad-illum-alteram*.

3. Construcțiunea *celalalt*, cu doi articoli, fiecare de altă origine, corespunde pe deplin în principiu albanezului *tiațăără* = *tă-i-a-tăără* compus din *tăără* „autre” cu doi articoli diferiți, *tă* și *i*.

II. *Alt* „autre, un autre”.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.):

Jacob II, 25: „pre *altă* cale i | „...*alia* via ejiciens...”
scoase...”

Paralel cu ital. *altrō*, provenț. *altre*, reto-rom. *auter*, span. *otro*, portug. *outro*, franc. *autre*, sard. *ateru*, în dialectul gallurez *altu*, după cum e și la români în ambele dialecte de căpetenie, iar în cel istriano-român *at* și *oat*.

Forma organică disilabică *altu* nu e rară în vechile texturi:

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), ps. XLVII, 14: „că se spure în gintu *altu*...”

Miron-vodă Barnovski la 1627 (*A. I. R. I*, 1, p. 14) ceartă pe păr-călabii de la Neamțu că: „de se va svădi vreun om cu *altu* om, voi și mérgeți de-i prădați și le faceți răutate multă...”

Articulatul trisilabic *altulu*:

Radu din Mănicești, 1574, Luc. XXII, 58:

„...după acéia prespre neșchitū <i>al-</i> <i>tulu</i> -lū văzu elū...”	„...et post pusillum, alius vi- dens eum...”
--	---

În cazul oblic, aproape totdeauna *alt* își însoțește pe emfaticul *-a*:
Dosoftciu, 1673, f. 5 b:

„Și când te mâni, nu face
Rău *altuia* ce nu-ț place...”

sau *ibid.*, f. 10 a:

„Cine va săpa groapa *altuia* să-l surpe,
Sîngur-ș va cădia-n rîpă și viața ș-a rumpe...”

La plural, *ib.*, f. 40 b:

„Cu năravuri riale în mânule sale,
Ce-au făcut *altora*, să le făc cu cale...”

Locuțiune proverbială: „Este la largul lui și la strimtul *altuia*...”
(Pann, *Prov. III*, 53).

La genitivo-dativ femeiesc singular, în grai în loc de *altei* sau *alteia* se aude uneori *alții* sau *alția*:

Pravila Moldov., 1646, f. 153: „unū ġudetū ce va isprăvi și va svrăși légia *altui* ġudetū *alții* eparhii, nu să va certa...”

Mitropolitul Varlam, 1646 (*A. I. R. III*, 226): „să ție frățeste Zlata și cu soru-sa, și ș-au făcut zapis una *alția* ca să nu să mai pă-rască...”

La genitivo-dativ bărbătesc singular, moldovenii rostesc *altue* în loc de *altuia*.

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 84: „să facă și unue și *altue* supăr...”

Donici, *Cheltuioriul și rîndunica*:

„De ce tot omul, când greșăște,
Asupra *altuie* se dezvinovățește?...”

Tot acolo se aude pluralul bărbătesc *alțai* pentru *alții*:

Dosoftciu, 1673, f. 3 a:

„Iar acmu voi, împărățai,
Sama vă luaț și *alțai*...”

sau *ibid.*, f. 13 a:

„Sfatul și voroava ce fac necurațai,
Tînd sâlțe și lațuri să strice pre *alțai*...”

Cu poeticul *d* ca în „dalb = alb”:

Doină din Ardeal:

„Frunză verde și iar verde,
Mîndra mea cu *daltul* șede...”

(Jarnik-Birsanu, 158) 637

sau:

„Place-mi mie d-a juca
Cu drăguța *daltuia*...”

(Ibid., 360)

Reprezintă prin funcțiune pe latinul „*alius*”, *alt* se repetă și el cînd e vorba de un șir de lucruri, ca: „a l i i statim dissupari, a l i i diu permanere, a l i i semper” (Cic.); bunăoară:

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 469-70): „Unora le va fi fața ca țărâna pământului, *alții* ca tina spurcată diin uliță, *alții* ca gunoiful, *alții* le va fi trupul putredu ca un câine mortu cîndu-i saru viermii dintru elu, *altora* le va cură diintre ochi smrad cu puroi și vor fi îngănfăți, *alții* voru fi negri ca însuș diavolul, *alții* vor fi ca peile as-pideei...”

Balada *Vulcan*:

„Unii zicea să-l omcare
Cu laț de spinzurătoare,
Alții să-l cufunde-n apă,
Alții să-l înfigă-n țeapă,
Alții să-l taie pe loc,
Alții să-l arunce-n foc...”

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. II, p. 1: „uin duhū iaste duhū de curvie, e *altulu* e de sațiulū, *altulu* e de iubirea argintului, iară *altulū* măriia, e *alte* și de *alte* păcate...”

Pravila Moldov., 1646, f. 34: „Prepusul furtușagului să arată pre numele omului cel rău, ce să dzice: *altū* om iaste vestitū de om bunū, și *altulu-i* vestit de omū rău...”

Cantemir, *Chron.* I, 205: „c i t e și c i t e fêluri de schimosi-turi și din zi în zi *alte* și *alte*...”

Reduplicîndu-se numai „și”:

Varlam, 1643, II, f. 346 a: „acéstia și ș-*alte* isprăvi de treabă mentia le svătuiăște...”

Cu reduplicarea lui *alt* și a lui *și*:

Pravila de la Govora, 1640, f. 49 a: „pisică sau aricîu sau pâlșu sau nevăstuică sau véveritâ și ș-*alte*-*alte* câte sântū necurate...”

v. *Și*.

În construcțiune cu *c e v a*, *alt* sau *altă* funcționează ca adjectiv, dar se confundă deja cu adverbialul *a l t*, despre care vezi la articolul următor.

Biblia Șerban-vodă, din 1688, Act. Ap. XXIX, 32:

„...altū *c e v a* striga...” | „...aliud clamabant...”

Constantin Brîncovan, 1675 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 120): „ca să fie metoh la sfînta mănăstire a domniei-méle de la Hurezi și ca să dau domnia-mea *alt c e v a* în locul ei la Sfîntul Mormânt...”

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 178): „parcă imi vine să zhor, nu *altă c e v a*...”

Același, *Punguța cu doi bani* (*Ibid.*, 1876, p. 404): „Atunci toate paserile din ograda boierească s-au luat după cucuș, de ți se părea că-i o nuntă și nu *altă c e v a*...”

Ca exclamațiune, „*alt c e v a!*” sau „și *alt c e v a!*” însemnează:

„Cînd întrebi pe țăran: Ai isprăvit cîtare lucru? el în loc de d a zice: O-ho! ș-alt c e v a!“ (Buzău, c. Glod-Siliștea).

v. ²Alt. — Ceva.

Circulațiunea cea mai deasă a lui *alt* este în corelațiune cu u n. *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVIII, 24: „și u r i i credea grăitelor de Pavel, iară alții nu credea...”

„...q u i d a m credebant his quae dicebantur, q u i d a m vero non credebant...”

Radu din Mănicești, 1574, Matth. XXIV, 40:

„...doi vor fi în satū, u n u l u se va lua e *altulu* se va lăsa; e doi rășnind în rășniță, u n u l u se va lăsa e *altulu* se va lua...”

„...duo erunt in agro: u n u s assu-metur, et u n u s relinquetur; duoe molentes in mola: u n a assumetur, et u n a relinquetur...”

Moxa, 1620, p. 346: „ceriul cu stéle și cu luciăferi, cu soarele și cu luna, de se întrecū u n a cu *altă* întru lauda cui le-au faptū...”

Pravila de la Govora, 1640, f. 21 b: „cândū va spune u n e l e și *altele*, iară să-lū întrébe...”

Act muntenesc din 1682 (*A. I. R. I*, 61): „să avem pace u n u l de cătpe *altul*...”

Des în proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Doi inși una nu zicea:
U n u l hăis' și *altul* cea!”

(Pann, II, 76)

„U n u l face ș-*altul* trage...”

(*Ibid.*, II, 30)

„U n u l trage să moară
Ș-*altul* joacă, se-nsoară...”

(*Ibid.*, II, 148)

„U n u l ș-*altul* tot un drac”

(*Ibid.*, I, 88)

Gr. Alexandrescu, *Dervișul*:

„D i n t r - u n a - n t r - *alta* vorba aduse,
Și în stil neted patima-și spuse...”

Basmul *Luceafărul* (Ispirescu, *Leg.*, 382): „Ei, n i c i u n a, n i c i *alta*, voiau să vineze tot lighioi sălbatice...”

Cu un sens de tot diferit este arhaicul „n i u n u l, n i *altul*”, unde n i - n i (= lat. *en* = gr. *ήνι*) însemnează i a t ă - i a t ă sau a c u m - a c u m ;

Ion Neculce, *Letop.* II, p. 225: „tot trimetea n i p r e u n u l, n i p r e *altul* înaintea lui să vie mai curind...”

Același, p. 259: „tot trimetea la sute de pungi de bani, de lua n i c u o p r i c i n ă, n i c u *alta*...”

Același, p. 301: „tot îmbla cărțile și soliile, n i l a u n u l, n i l a *altul*, de-i tot îndemna...”

Din cauza desei corelațiuni între u n și *alt*, vine apoi aglutinarea ambelor cuvinte: u n u l - *altul*, u n i i - *alții*, u n a - *alta* etc.

Pravila Moldov., 1646, f. 90: „cândă nu va vrea mușaria să înble după bărbat, ce va înbla cu șuvele, u n â - *altă* va găsi să se poată mântui, dzicându că nu ăste obicéiulă să înble muerile după bărbat, nu i să voră prinde acéștiă...”

Zilot, *Cron.*, p. 33: „Însă pînă a trece, zăbovindu-se oareșice și apucîndu-i ziua, i-au văzut u n i i - *alții* și au venit știre în Craiova.”

Anton Pann, *Prov.* I, 11:

„Vorbînd u n a - *alta* cu toți împreună,
Ca și u n i i - *alții* cîndva cînd s-adună...”

Același, I, 141:

„Apucă-te, zic, de muncă și nu umbla haimănînd
Și ușele u n e i - *altei* înverigînd și păzînd...”

Același, III, 87:

„Nu ai să-mi faci nici o treabă, ci, de urît, să nu șezi.
Să-ngrijești de u n a - *alta*, de argați și slugi să vezi...”

Gr. Alexandrescu, *Elefantul*:

„O! asta nu se poate —
Zic u n i i - *alți*-n lume...
— Domnii mei, se pot toate...”

„(Descîntătoarelor) e datina a li se da cite u n ă - *alta* din casă, numai să se zică că n-au descîntat degiaba” (S. F. Marian, *Descîntece*, p. 71).

De aci apoi locuțiunea: p î n ă u n a - *alta* = „en attendant”.

Basmul *Ileana Sinziana* (Ispirescu, *Leg.*, 15): „Și p î n ă u n a - *alta*, ea își aduse aminte de vitejiile tatălui său...”

Basmul *Cei trei frați* (*ibid.*, 280): „p î n ă u n a - *alta*, ia și tu halăul ăla și vezi de-i putea să prinzi vro fiță de pește...”

Alt basm (*ibid.*, 290): „P î n ă u n a - *alta*, Cotoșmanul se dete lingă stăpînul său...”

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 182): „ia să lăsăm toate la o parte, și p î n ă l a u n a - *alta*, hai să vedem ce-i de făcut...”

Același, p. 192: „p î n ă u n ă - *altă*, ia să mă duc să văd...”

A. Pann, *Prov.* III, 83: „P î n ă u n a - *alta*, fuse și prînzundată gătit...”

„Glume din popor” (*Foișoara din Sibii*, 1886, p. 11): „P î n ă u n ă - *altă*, ț-a plăti Cel-de-sus!...”

În sfîrșit, printr-o fuziune deplină între ambele vorbe, s-a născut cuvîntul u n e a l t ă „instrument”, care întru nemic n-are a face cu latinul „utensilia” (Cihac), ci este u n e - a l t e „tot feluri de lucruri”, dentii întrebuintat numai la plural, de exemplu într-un act din 28 octobrie 1593 din *Arhivul lui Petru Șchiopul* (ms., în Acad. Rom.); unde se vorbește despre deșterarea principelui: „cum acestă om cu toate u n e a l t e l e lui să meargă în crăiră noastră, fără grije, cu voia împăratului...” Aci „toate u n e a l t e l e” însemnează învederat „tot ce are” sau „tot ce trebuie”.

v. *Un.* — *Una.* — *Unealtă.*

Despre zicerile a l t e - a l e a „paralizie” și a l t ă - a i a „monstre”,

v. ¹*Ale.*

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 76: „Pehlivanii arapi și hindii, ce-i aduseseră din Țara Turcească, făcură și ei feluri de năzdrăvănii și de jocuri minunate și nevăzute locurilor noastre; unii săreau în văzduh cu capetele în jos, peste opt bivoli puși în rînd, alții călcau cu iuțeală pe o fâșie de tulpă întinsă fără d-a se cufunda, iar unul mai ales schimba în tot chipul o căciulă, care, cînd o arunca de pămînt, pe loc se prefăcea în feluri de căciuli deosebite. De acolo a și ieșit vorba românească: *altă c ă c i u l ă!* cînd vrea omul să zică că s-a schimbat starea de mai nainte a unui lucru...”

Despre originea istorică foarte interesantă a locuțiunii proverbiale „*altă c ă c i u l ă*” = „c'est une autre paire de manches”, care nu vine de loc de la „pehlivanii arapi și hindii”,

v. *Căciulă*.

Cu un sens apropiat, se mai zice: a întoarce sau a schimba p e *altă f o a i e*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 120: „omu cînd vede el bine că nu merge drept și netid ceva, lesne schimbă vorba dîntii p-*altă f o a i e*...”

Întocmai așa zic sicilianii: „vutari-n a u t r a f o g g h i a = schimbarea material del discorso” (Traina).

v. *A-ho!* — *Foaie*.

*Cu negațiune, se zice *ne-alt* „exceptionnel” în locuțiunea: „a face ceva sau a fi ca *ne-altă l u m e*, de unde apoi la comparativ: *ne-mai-alt* „sans pareil”.

Basmul *Petrea Făt-Frumos* (Sbiera, *Povești*, p. 118): „ar naște un prunc ca *ne-mai-altul* pe lume, un Făt-Frumos din poveste...”

Adjectivul și pronumele *alt* se deosebesc de tot prin funcțiune de neutrul *alt*, de adverbul *alta* și de termenul poporan medical *alta*, pe cari vezi-le mai jos, ca și derivatele:

altădată. — *altă-oară*. — *altcum*. — *altfel*. — *altunde*...

²ALT s. ALTĂ; păs șa, păs ceci. Nume general pentru tot ce nu este a c e a s t a sau a c e e a. Are mai adesea forma *alta*, în care finalul *-a* nu pare a fi articol, căci atunci și la masculin s-ar zice *altul*, ci mai curînd este emfaticul *-a* (v. ⁵A) funcționînd ca în adverbi. E învederat că în: „nu dînsa, ci *alta* vorbește = c'est une autre qui parle” și în „el *alta* vorbește = il parle a u t r e m e n t”, primul *alta* și al doilea *alta* sînt două cuvinte cu totul deosebite în fond, deși identice în formă. Neutrul *alta* funcționează ca ceva mijlociu între pronume și adverb, nimic adjectival.

Balada *Golea haiducul*:

„Voinici, stați
De nu mai dați,
Pe mine nu mă stricați!
Că a s t a nu e *alta*,
Ci este greșeala mea...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 589)

Balada *Oprișanul*:

„Nu mi-e ciudă de a s t a,
Cît mi-e ciudă de *alta*...”

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Leg.*, 327): „Mai ziseră unii u n a , alții *alta*...”

Se poate însă și fără emfază: *altă*.

Pravila Moldov., 1646, f. 15: „să-șu piîardză toată usteneala, și necumă *altă*, ce cheltuiala încă să nu-șu ia...”

Costachi Negruzzi, *La M****:

„Nici ura, nici amorul, nici lumea-nșelătoare
Ce ne-ncetat m-adapă cu fiere și venin,
Nu pot să facă *altă* decit să mă omoare...”

A. Pann, *Prov.* I, 87:

„Pe loc se dezbracă, se aruncă-n baltă,
Negîndind nerodu c-o să pațā ș-*altă*...”

Apoi cu același înțeles forma bărbătească *alt*, totdeauna nearticulată, bunăoară în *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), alăturat cu *Noul Testament* din 1648:

1550:		1648:
Act. Ap. XIX, 32: „Iară alții amu <i>altu</i> oarece striga...”		„...Iară alții <i>altă</i> striga...”

C. Negruzzi, *Zoe* I: „Pesemne tu nu știi că te iubesc mai mult decit orice *alt* pe lumea asta...”

Foarte des în construcțiune negativă.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 307: „aceasta este pricina, nu *alta*...”

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 174): „să mă duc și eu pe urma fraților mei; n u d e *altă*, dar ca să-mi încerc norocul...”

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Povești*, p. 8): „toate de prinprejurul lui au prins a juca de se sfărma, n u *alta*...”

Basmul *Voinicul florilor* (*ibid.*, p. 77): „dară țiganul să crepe, n u *alta*, de ciudă și de urgie...”

La macedo-români, negativul f ă r ă - d e - *altu* este o locuțiune adverbială însemnînd „sans faute”, de ex.: „să-ni aduci f ă r ă - d e - *altu* = să-mi aduci n e g r e ș i t ” (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom., I, 369).

v. ¹*Alt*. — ¹*Alta*.

¹ALTA s. ALTĂ, adv.; secondement, puis. Se dezvoaltă din neutrul a l t, despre care mai sus, căpătînd o funcțiune pe deplin adverbială. Sinonim cu a p o i.

Cuvîntul Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Brașov, p. 556): „doao face acicea Domnulū: u n a , arată iubire de oameni și putere; *alta*, se cheamă pre sine săracelorū pârinte și vâduolorū judecătorū...”

Simeon Movilă, 1602 (*Cuv. d. bătr.* I, 113): „am miluit boïarinul domniei-mele Preda Țintereanul cu satul Borăștii și cu Baia în județul Mehedinților, căce c-au fost lui de moșie mai denainte vrême, și *altă* pentru ce au slujit și s-au nevoit la slujba domniei-mele...”

Miron-vodă, 1628 (*A. I. R.* I, 175): „s-au jăluit innaintea domniei-mele rugătorii noștri episcopii și egumenii de prin toate mănăstirile, și mazillii și feçorii de boïari de țară, și giupăneșe sărace, într-aceļa

chip zicând că li s-au pustiit satele și li s-au rășchirat vecini prin slobozii și prin satele boierești, și ei au rămas numai cu săliștile; *alta* s-au jăluit pre părcălabii de ținuturi că le intră în sate de le pradă vecini și-i čobotescu fără de ispravă; *alta* îmblă dișugubinarii în toată vremea de făcu năpăști a femeii și a fete de oameni buni și a sărace pre minčuni de facu pradă și-i bagă în fieră și-i čobotescu; *alta* umblă slugile hătmănești și giuzii țigănești de le învălesc țigani și-i pradă...”

Un act moldovenesc din secolul XVII (*A. I. R. I*, 135) se începe chiar așa: „Gavriil hetman i părcălab sučavskii scriem la priiatenul nostru la Neculai de Vaslui, *alta* dăm știre că ni s-au jeluit etc.”

Tot așa mitropolitul Dosifteiu din Ardeal, 1627 (*ibid.*, 93), după titlul său începe d-a dreptul: „*Alta* pentru ce me-aș fostu scris molitvele noastre cu Ioan pentru zapisele celor poeni...”

v. ¹*Alt.* — ²*Alt.* — *Apoi.*

²**ALTA**, s. f. art. invar.; t. de sorcellerie populaire; 1. mercure employé comme antidote dans l'empoisonnement mercuriel; 2. moyen similaire pour réagir contre l'ensorcellement de quelcun. La fermecătoresele din Oltenia se înțelege oarecum prin *alta* vechiul precept medical antihipocratic de „*similia similibus curantur*”, mai în specie însă vindecarea prin mercuriu a celor înveninați prin mercuriu și însănătoșarea prin descintec a celor îmbolnăviți prin descintec.

„Poporul zice: i-a făcut de *alta* = i-a dat argint-viu, adecă atunci cind s-a fost dat cuiva în beătură argint-viu descintat ca să-l prăpădească, i se dă apoi un *alt* argint-viu iar descintat, care — bindu-l bolnavul — scoate pe cel dentii și omul se însănătoșează. *Alta* mai are încă un înțeles în fermecătoria băbească. Se crede că muierile meștere dacă pun o goangă la o floare de la un izvor și o sorocesc că este a a l t e i femeii, pe care vor s-o omoare, apoi închid acea goangă într-o sticlă și o căznesc pînă cind moare, atunci moare și femeia pe numele căriia se prinsese goanga; dacă însă se prinde de veste mai din vreme, o a l t ă muierii și mai meșteră descintă pînă scapă goanga cea prinsă, însănătoșindu-se totodată și femeia cea bolnavă. Într-un caz ca și-n cellalt, se zice: a face de *alta*” (Preut R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

v. *Argint-viu.* — *Descintec.*

ALTANIC. — v. *Altingic.*

ALTĂR s. **ALTĂRIU** (plur. *altare*), s.n.; autel. „Despărțire din intrul bisericii, făcută prin catapetează și unde preutul săvîrșește misterele liturgiei” (Costinescu). Din lat. *altarium*, formă colaterală cu *altare* (= ital. *altare*, span. *altar* etc.), *altar* este una din vorbele cari dovedesc prima introducere a creștinismului la români prin biserică latină, iar nu prin cea greacă și slavică.

Versetul din *Psaltire*, XXV, 6: „circumdašo a l t a r e tuum Domine...” se traduce în:

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.): „cungîurai *altariul* tău, Doamne...”;

Coresi, 1577: „incungîurŭ *altariulŭ* tău, Doamne...“;

Dosofteiu, 1680: „incungîura-voiu *altariulŭ* tău...“

Pentru alte vechi texturi, v. Cipariu, *Principia*, p. 388.

Altarul se face spre răsărit, avînd în față spre apus pridvorul său tînda.

Balada *Inelul și naframa*:

„Și pe dinsul l-a zidit
În *altar*, la răsărit,
Pe ea-n tîndă l-asfințit...“

Unele biserici au două și mai multe *altare*.

Descintec de „săgetătură“:

„Mergeam la biserica cea mare
Cu trei *altare*,
Ne-am luat năframele
Să ștergem icoanele,
Ne-am luat ștergarele
Să curățim stranele...“

(Alex., *Poez. pop.*², 272)

În *Basmul lui Dumnezeu*:

„A fost odată un om mare,
Și și-a luat un topor mare,
Și s-a dus într-o pădure mare,
Și a tăiat un copaci mare,
Și a făcut o biserică mare
Cu nouă uși, cu nouă *altare*,
Cu nouă jățioare...“

(Țara nouă, 1886, p. 698)

Proverb luat din *Faptele Apostolilor*: „Cine slujește *altarului*, din *altar* mănîncă“ (Pann, III, 28).

De aceea, în satirele populare contra preuților, nu rareori figurează și *altarul*.

Doină din Ardeal:

„Și șezînd pre pătînel
Să mănînc carne de miel;
Popa joară din *altariu*
C-a furat-o-un păcurariu...“

(Reteganu, *Poez. pop.*, 42)

Altă:

„Strigă popa din *altar*
Cătră slugă că-i tîlhar;
Preoteasa de pe vatră
Jură că sluga-i dereaptă...“

(Jarnik-Birsanu, 469)

Doina unei femei leneșe:

„Mă duc la biserică,
Furca-mi pune piedică;
Eu mă-nchin pe la icoane,

Fusul mă ține de poale;
Iară popa din *altariu*
Zbiară ca un harmasariu...“

(N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești)

„Poporul injură de cruce, luminare, D-zeu, papucii Precistei, ceară, Vavilon, Adam, Eva, biserică, mănăstire, *altar*, cocoșul din rai...“ (St. Istrățescu, Dimbovița, c. Cobia).

Alături cu romanicul *altar*, românii au căpătat prin slavi dubletul *o l t a r* = paleosl. *o l t a r i*. Ambele forme circulează uneori în aceeași scriitori.

Omiliar de la Govora, 1640, p. 29: „voi carii stați lângă *altariu* slujind Domnului...“, iar cu o pagină mai sus: „preuții carii slujesc lui la *oltariu*...“

Gr. Alexandrescu, *Cimitirul*:

„Iartă cumplita spaimă ce în sinu-mi aprinse
Uricioasa privire a foștilor părinți,
Și *altarul* de peatră pe care stau întinse
Mădulare de sfinți...“

și același, în *Te mai văzui*:

„Ca să mai vărs o dată o lacrimă fierbinte
P-al inimi[i]-ți *o l t a r*...“

v. *Aghios*. — *Aleluia*. — *Oltar*. — *Popă*...

ALTĂ-DATĂ, ALTE-DATE, adv.; une autre fois. Pe cînd forma poporană contrasă a *l - d a t ă* are mai adesea sensul de *odinioară* „autrefois, jadis“, forma istorică *altădată* e sinonimă cu *altă o a r ă*, avînd înțeles de „într-un alt rînd“, „alia vice“, fie în privința trecutului, fie în a viitorului: „*altădată* să nu mai vorbești așa“, „ai mai făcut-o și *altădată*“; în texturi nu e rar și pluralul *altedate*, în locul căruia graiul actual preferă pe *al t e o r i*.

Moxa, 1620, p. 377: „de acii se loviră ș-*altădată* și biruiră atunce pre greci...“

Pravila Moldov., 1646, f. 169: „Iară de să va afla cumă acelū furū au fostū invățatū și de *altădată* să fure, atunce cela ce-lū va fi svă-tuitū nu să va certa...“

În opozițiune cu *u n e - d a t e* și *u n e o r i*:

Ibid., f. 110: „cela ă-au făcut silă iaste om den clirosul bisericii, să va certa după voia giudețului, și *u n e - d a t e* să va globi cu bani, *alte-date* să leapadă de totū den meserere-șū, iară *u n e o r i* să oprêște de beserică...“

La negativ:

Ib., f. 60: „va fi mărșū asupră-i cu armele goale sau cu soții multe ca n u *altădată*...“

Astăzi se zice obiciniuit: „ca *nealtădată*“

v. *Al-dată*. — *Altă-oară*. — *Ne*. — *Odinioară*...

ALTĂ-OARĂ, ALTE-ORI, adv.; une autre fois. În graiul actual e sinonim cu *o l t ă d a t ă*, cu care se și amestecă în flexiune; în vechile texturi, cînd se construiește cu *d e*, însemnează *odinioară* și *o a r e c î n d*. 645

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Petr. I, 2, 10: „cefa ce de <i>altă</i> <i>oară</i> neoamenii, e iacmu oamerii lu Dumnezeu...”	„...qui aliquando non popu- lus, nunc autem populus Dei...”
--	--

În *Noul Testament* din 1648: „cari o a r e c ă n d ũ nu erațu oameni...“, iar în *Biblia* din 1688: „carii o d i n i o a r ă nu erați norodũ...“; și tot așa în alte pasaje, pretutindeni de *altă oară* „aliquando“ din *Codicele Voronețian* corespunzînd cu o a r e c ă n d ũ și o d i n i o a r ă din celelalte două contexturi.

În opozițiune cu u n e o r i :

Costachi Negruzzi, *Zoe* III: „u n e o r i un tremur fioros o apuca, *alteori* ridica frumoșii săi ochi spre cer și suspinînd își frîngea miinele...”

Proverb: „U n e o r i curge și *alteori* pică“ (Pann, II, 69).

v. *Altă-dată*. — *Oarecînd*. — *Odinioară*.

ALTCUM, adv.; autrement. Sinonim cu alt mîntre și altfel. Se aude des în Ardeal și-n Banat.

v. *Aimintre*. — *Altfel*. — *Cum*.

^{1,2,3}ALTFEL s. ALTFÊL, subst., adj. et adv.; 1. autre sorte, autre espèce; 2. d'autre sorte, d'autre espèce, autre; 3. autrement, d'une manière différente, sinon.

Și ca substantiv sau adjectiv, și ca adverb, *altfel* este în opozițiune cu a s t f e l, citeodată însă și cu u n f e l, de ex.; „u n f e l de plată cere el, și *altfel* i se plătește“.

Zilot, *Cron.*, p. 77:

„Unul zicea u n f e l, altul *altfel* răspunde;
Săracul adevăr cum supt minciuni s-ascunde!...”

Compus din a l t și f e l, cari nu sint destul de fuzionate, *altfel* funcționează cînd ca adjectiv, dacă precumpănește elementul a l t, și cînd ca substantiv, precumpănînd f e l. Așa, în construcțiune cu genitivalul d e, bunăoară: „*alt fel* de lemn = autre espèce de bois“, el este un substantiv ca și-n „un fel d e lemn“, „ce fel d e lemn“ etc.; dar în „un *altfel* d e lucru“ alturi cu „o *altfel* d e treabă“ și cu „nește *altfel* d e dovezi“ ne apare ca adjectiv, feminin ori masculin, singular sau plural, după genul și numărul substantivului ce-i urmează: u n *altfel*, o *altfel*, u n u i *altfel*, u n o r *altfel*, n e ș t e *altfel* și așa înainte.

Ca locuțiune curat adjectivală, *altfel* se construiește cu substantivul său prin verbul „a fi“; „*altfel* este omul despre care vorbești“, sau: „acest om este *altfel* de cum îl crezi“.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „Privește, eu sint rumen și gras, iar d-ta seameni c-o guttie, pentru că nici poți să fii *altfel*: tot cu nasul în cărți...”

Cu alți verbi, *altfel* poate fi adjectiv sau adverb, după cum se concoardă. De exemplu, în „l-am văzut pe el *altfel*“ este adverb, dacă se referă la „am văzut“: „je l'ai vu a u t r e m e n t“, dar este adjectiv cînd se leagă cu „el“: „a u t r e je l'ai vu“.

Ca adverb, e sinonim cu altmîntre și cu într-alt chip.

„Geaba puică mă mingii,
Că mîni tu o să rămii!
Privește-mă de departe,
Altfeli de mine n-ai parte...”

(Burada, *Dobrogea*, p. 250)

În grai se aude mai adesea *alfel*, cu pierderea lui *t* ca și-n *asfel* = *astfel*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 67: „Văzut-ai pă moșneni că trăiesc *alfel*, că să păstrează din toate și pricep cum să-nceapă lucrurii...”

v. *Aimintre*. — *Alt*. — *Altcum*. — *Astfel*. — *Chip*. — *Fel*. — *Feale*...

ALTIȚĂ (pl. *altițe*), s.f.; épaulette d'une chemise. „O cusătură de diferite culori ce fac femeile de munte pe cămeși” (Costinescu). „*Altiță*, umărul unei iie cusut cu flori de fire de lînă sau de mătasă și adesea adornat și cu fluturei; la moldoveni înseamnă și iia sau cămeșa întrea-gă” (*L.M.*).

Act moldovenesc din sec. XVII (*A. I. R. I*, 63): „o fotă roșie; 2 peșchire; o părêche de *altițe* cu sarmă...”

Costachi Stamatî, *Muza* I, 108:

„Cu cămeșă de melez,
Ce pe la minici și piept
Avea grele cusuturi
Cu sîrmă și cu mărgean,
Ce *altițe* se numesc...”

O doină din Ardeal:

„Oi lua o sarmăncuță,
Care poartă opincuță
Și cămeșă cu *altiță*,
Și pe șolduri o catrință...”

(Alex., *Poez. pop.*², 263)

Doină *Săbărelul*:

„Cu flori roșii la cosiță,
Cu cămeșă în *altiță*,
Cămeșă ca lebăda,
Se vede țita prin ea...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 305)

Altițe se pun nu numai la cămeși femeiești, ci și la cele bărbătești.

Alexandri, *Istoria unui galben*: „Toată haina ei era o cămeșă albă cusută cu *altițe* de fir și de mătasă pe la umeri și pe la git, și o fotă albastră cu dungi vișinii...”, dar același, *O primblare la munți*: „măcar că era cel mai frumos dintre toți flăcăii, nici o fată nu se uita la el, pentru că era sărac, pentru că n-avea cămeșă cu *altițe* și pălărie cu mărgele...”

O doină de peste Carpați:

„Badiu care-mi place mie
N-are casă, nici moșie,
Numai peană-n pălărie;
Nici o brazdă în holdiță,
Făr' cămașe cu *altiță*...”

(Jarnik-Birsanu, 39)

Derivațiunea cuvintului: „*altiță* ab a la, littera *t* interposita, quasi parva ala, cuneus“ (Quintescu, *Deminut.*, p. 28) e ingenioasă, dar este de prisos.

În Banat se zice „lătițariu sau lătiță“ (D. Receanu, Lugoș, c. Bucova). Serbește *latitza* „Armzwickel“ (Karadžić). Această formă indică d-a dreptul originea vorbei ca deminutiv din *lata* = latinul vulgar *latus* „margine, căpătii, umăr“, de unde italianul *lato*, vechi francez *lez* etc. În medio-latina erau sinonimi *latus* și „spatula = *épaule*“ (Du Cange, v. *Spatula*), al căruia deminutiv „*épaulette*“ vrea să zică tocmai *altiță*, o formă metatetică din *lătiță*. Serbii au primit cuvîntul de la români, iar nu românii de la serbi, și cu totul altceva este polono-bohemul „lata = morceau de ravaudage“, „latati = rapiécer“ (Chiac). Românul *altiță* din *lătiță* și serbul *latitza* nu însemnează „petec“, ci numai „*épaulette*“, și-n Transilvania se și cheamă în unele locuri *umărași*:

„Chindiseala de preste umeri se numește *umărași* și *altiță*“ (I. Floca, Sibii, c. Sina).

„Un alt sinonim al *altiței* este *pavă* „petite pièce de toile carrée qu'on attache à la jointure de la chemise avec sa manche“ (Costinescu), care nu derivă din limba maghiară, după cum au crezut-o unii, ci din latinul vulgar *pala* „dorsi dextra levaque eminentia membra“ (Du Cange), cu aceeași trecere a finalului *-la* în *-vă* ca în *pivă* = lat. *pila* (Cihac). Ungurii, luînd cuvîntul de la români, îl rostesc deopotrivă: *palla* și *páva*, pe lingă o a treia formă intermediară „*pálha*“. Atît *páva* precum și *pálha* cată să fi existat la români alături cu *pavă*, după cum există *măduhă* și *mădular* alături cu *măduvă*.

E foarte poznașă metoda acelorora cari, oricînd una și aceeași vorbă se găsește totodată în graiul românesc și la vreunul din popoarele învecinate, se grăbesc a susține că românii au împrumutat-o de la alți, ca și cînd numai de la români nemine nu putea să împrumute nemica.

Limba românească trebui să păstreze cîte trei sinonimi, pe cari poate să le diferențieze sub raportul sensului, lăsînd pe *altiță* și pe *pavă* cusuturilor de pe cămașă, iar prin *umărași* înlocuind pe neologismul milităresc neasimilat și neasimilabil „*epolete*“.

Macedo-românește *altița* se cheamă *vătrahie* = vechiul grec βατραχίς „*εἶδος ἐσθῆτος ἀνδρῆος*“ (Suidas).

v. *Clin.* — *Pavă*.

ALTÎN-BAȘTIRIAC, s. m.; t. de méd.: sorte de thériaque. Una din numeroasele preparațiuni farmaceutice, foarte amestecate, prin cari medicina de altădată vindea rănile și mușcăturile cele veninoase.

La Floarea Copilul, *Insemnare pentru căte doftorii*, 1788 (ms. în Arh. Stat.), care de altmintrea întrebuițează numai cuvinte devenite poporane în timpul său: „Pentru ciумica, ferească Dumnezeu, când nu

sparge curând, să caute melci să-i piseze cu coajă cu tot, sau icre negre ca să spargă buba, sau *altânbaștiriac* de la băcan cu cărpă să ungă să pue deasupra bubei...”

Turcește *altîn - băștiriā q* însemnează literalmente „archi-thériaque d'or”.

v. *Ciumică. — Tiriac.*

ALTÎNGEA. — v. *Altîngic.*

ALTÎNGIC (pl. *altîngicuri*), s.n.; t. de botan.: capucine, *Tropaeolum majus*. O frumoasă floare de grădină de origine din America, cunoscută la noi în popor mai cu seamă sub numele de *condurul-doamnei* și pe alocuri *călțunași*. *Altîngic* se aude numai în Moldova și-n Dobrogea.

„*Altîngicuri* se cheamă *călțunași*” (St. Voinea, Dobrogea, c. *Somova*).

„Același fel de floare se zice *conduri* și *altîngicuri*...” (I. Maior, Tutova, c. *Plopana*).

În Dobrogea circulează și forma *altanîc* (N. Andriescu, Constanța, c. *Beilic*).

Dr. D. Brînză a auzit pe la Bîrlad variantul feminin *altîngea*, la plural *altîngele*.

Cuvînt turcesc, de la *altîn* „aur”, din cauza culorii „auree foncé” a acestei flori (Littré, v. *Capucine*). Bulgărește se cheamă *latinka*, prin metateză din *altinka*, forma cea mai apropiată de dobrogeanul *altanîc*.

v. *Blabornic. — Condurul-doamnei.*

ALTMINTRE, adv.; autrement; sinon. În primul sens, sinonim cu *altfel*; în al doilea, cu *de nu sau de undenu* (*Lex. Bud.*); dar ambele sensuri se impleticesc; bunăoară, în „să faci cum ți-am spus, *altmintre* o pați”, se traduce deopotrivă bine prin „autrement” și prin „sinon”. În primul sens *altmintre* își poate prepune pe *de*: „sînt obosit și mi-e lene, *de altmintre* mă simțesc sănătos”, unde „*de*” funcționează întocmai ca în francezul „*d'ailleurs*”.

Vechea formă organică a cuvîntului este *aimintre* = lat. *alia-mente*. Analogicul *altmintre*, format prin asociațiune logică cu *alt*, apare pentru prima oară în texturi cam în secolul XVIII și de pe atunci circulează în grai într-o mulțime de variante: *altmintrele*, *altmintrene*, *altmintire*, *altmintere* etc., mai adesea cu *al-* în loc de *alt-*.

Toate varianturile își acată generalmente pe emfaticul *-a* (v. ^{5A}): *altmintrelea*, *altmintrenea*, *alminterea* și altele.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 221: „atuncea s-au făcut și perirea soarelui într-o zi la vreme de bucate, și au ținut ca două ceasuri, cât se făcuse pământul și lumea *altmintrelea*...”; dar același, mai jos, p. 229: „de poți, fă și *alminterea*...”

E mai poporană și mai corectă forma *aimintre* cu varianturile sale *aimintrele*, *aimintere*, *aiminteri* etc., cari de asemenea își asociază mai totdeauna pe emfaticul *-a*.

v. *Aimintre. — Altfel.*

ALTOĂN s. **ALTOĂNĂ**, s.m. et f.; jeune arbre greffé, plante greffée. Această formă circulează în popor, mai ales în Moldova, alături cu formele *oltoăn*, *ultoăn* sau *hultoăn* și *oltoănă*, pe cari le indică Cihac (II, 518). Variantul cel mai răspândit este aspiratul *hultoan* și *hultoană*. La masculin, *altoan* sau *hultoan* se cheamă în genere tot felul de pomi altoiți (V. Florescu, Suceava, c. Ruginoasa); la feminin, *altoană* sau *hultoană*, o varietate de struguri cu boabe mari cărnose, numite și „poamă grasă” (N. Teodorescu, Iași, c. Sineștii); apoi la feminin și masculin deopotrivă, se zice la un soi de cireși, „cerise bigarreau” (Cihac), *altoan* sau *hultoan*, *altoană* sau *hultoană*, deosebindu-se o varietate albă și o varietate neagră.

Deja în *Pravila* lui Vasile Lupul, 1646, f. 15: „cela ce răsădește pomi pre pământulŭ altuia, sau ultuiaște pre acel pământŭ, işŭ piiarde și *ultuonele* și alte totŭ ce va răsădi...”

Este maghiarul *oltvány* „greffe, ente”.

v. *Altoiesc*. — *Altoi*.

ALTOĂNĂ. — v. *Altoan*.

ALTOIÈSC (*altoire*, *altoit*), vb.; enter, greffer; inoculer, vacciner. Este maghiarul *oltani* „enter”. Alături cu *altoiesc* circulează formele *oltoiesc*, *ultoiesc*, *hultoiesc* (Cihac). Sensul de „inoculer, vacciner” e de tot nou; înțelesul vechi al cuvântului este numai „enter, greffer”.

Proverb:

„Salcia cît să căznești,
Pom nu poți s-o *altoiești*...”

(Pann, III, 40)

O colindă:

„Grădin-a făcut,
Flori și-a presădit,
Flori și-a *altoit*,
Flori din toate flori,
Mai mult busuioc
Decît siminoc...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 94)

v. *Altoan*. — *Altoi*. — *Ultuiesc*.

ALTOIRE }
ALTOIT } v. *Altoiesc*.

ALTOITÒR, -OARE, adj. et subst.; greffeur, enteur, vaccinateur.

v. *Altoiesc*.

650 **ALTÒI** (plur. *altoaie*), s. n.; greffe, ente, oeilleton. Formele colaterale: *oltói*, *ultói*, *hultói* (Cihac). *Altoi* se deosebește de *altoan*,

care însemnează numai pomul supus altoirii sau trecut prin altoire, pe cînd *altoii* este materia cu care se altoiește. Derivă din maghiarul o l t ó „greffeur“, de unde o formațiune fonetică mai corectă ar fi fost „altău“, care însă s-ar fi confundat cu pronumele posesiv.

I. Văcărescu, p. 54:

„Din șapte ani în șapte
Năravuri felurite;
În om se pun *altoaie*,
Cînd rele, și cînd bune...“

Anton Pann, *Prov.* I, 171:

„Școala face pe-omul om
Ș-*altoii* pe pomul pom...“

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 44: „Să dă ea pe lingă mulți, și mulți să dau pe lingă ea, c-ar avea bune părăluțe; da ce face, ce drege, că n-are *altoii* de v i n o-n c o a; prea e greoaie...“

Într-o doină din Banat:

„Frunză verde de *altoii*,
Dauziți voi juni feciori,
Ce eu vreau să vă grăiesc
O cîntare mucutea,
Dacă v-a fi drag de ea...“

(*Tribuna din Sibii*, 1886, p. 1086)

prin *altoii* se înțelege un arbore altoit, adică un a l t o a n.

v. *Altoan.* — *Altoiesc.*

AL TRÈILEA, A TRÈIA, adj.; troisième. Proverb: „*a treia* zi după înfierbințeală“ (C. Goleșcu) = „de la moutarde après dîner“.

v. *Al.* — *Trei.*

ĂLTUNDE, adv.; ailleurs, quelque part. Compus din a l t și u n d e, se întrebunțează mult peste Carpați, mai ales în Banat, ca sinonim cu *aiuri* sau *airi*, de care însă diferă prin aceea că însemnează *a i u r i u n d e v a*.

v. *Aiuri.* — *Unde.*

ĂLȚEA. — v. ²*Furcă.*

ALȚINA, n. pr. loc.; village en Transylvanie. Un mare sat în Țara Făgărașului, nemțește *Alzen*, în vechile documente *Alznau* (Windisch, *Geogr. d. Siebenb.*, 251).

O doină:

„Mindra mea de la *Alțina*,
Fața ei ca și coprina...“

(A. Bunea, Făgăraș, c. Vaidarecea)

v. *Coprina.*

ALUĂȚ s. ALOĂȚ (pl. *aluaturi, aloaturi*), s.n.; levain aigre, ferment, pâte, pâtisserie. Făină cu apă și sare. „O bucată de *aluat* acrit care, amestecat în *aluatul* din care voiește cineva a scoate piine, servă a-l face să crească și să se dospescă, se zice p l ă m a d ă = ferment“ (Costinescu). *Aluatul* deja plămădit se cheamă c o c ă = „pâte“. Apoi se numește într-un mod generic *aluat* orice mâncare din făină = „pâtiserie“.

Macedo-românește tot *aluat*. La istriano-români *alvat* și *avlat*. Corespunde formelor romanice: provenț. l e v a t = ital. l e v a t o = portug. l e v a d o, toate din latinul l e v a t u m, inițialul *a-* în *aluat* fiind protetic, fără a fi nevoie de a admite pentru variantul românesc un prototip latin deosebit a l l e v a t u m, care totuși e cu puțință (Cihac).

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Cot. l. Tr.*, 1883, p. 423): „*Aloat. Aluat. Fermentum. Massa.*“

Noul Testament din 1648, Luc. XII, 1:

„...întău vă păziț de *aluatul* fari-
seilor, care iaste fățăriia...“

„...attentide a f e r m e n t o p h a -
risaeorum, quod est hypocrisis...“

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. XXXII, p. 4: „prespre puțină după acéia plânge-vor și și de alū lor lipsi-se-vor, că cămătnicia oarece uin *aluatū* vechiu iaste și, vare-unde să cade, necurăție lucrează...“

Dosofteiu, *Paremiar*, 1683, f. 78 a: „așia lesne cum soagemū noi pita din *aloat* și de-acii o și coacemū de ni-ī de sațau vieții, așia lesne svinția-sa ne-au frământatū din lutū și ne-au soptū și ne-au însuflețatū...“

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 26): „precum *aluatul* mic într-o covată mare toată frământătura dospéște, așa un om rău...“

Ibid., p. 237: „bucăteaoa *aluatului* la toată covata destul iaste, și din scîntée mică mare pojar a să ațîța poate...“

„Macedo-românește *aluatlu* ce se păstrează pentru a face nou *aluat* se cheamă a p r u m t u, iar *aluatlu* cel nou se numește v i n i t“ (M. Iuța, Crușova).

Deminutivul din *aluat* este a l u ă ț e l, după cum se numește în munții Neamțului și o plantă „care crește cu două frunze în două părți“ (I. Selăgeanu, com. Hangu), probabilmente o varietate de „Ophrys“, franțuzește „double-feuille“, ital. „bifoglio“, germ. „Zweiblatt“ etc., deși nu ne putem rosti cu siguranță.

În loc de a l u ă ț e l se zice și a l o ț e l, ca în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1700 (*Cot. l. Tr.*, 1883, p. 423).

v. *Cocă*. — *Plămadă*.

¹ALUĂȚEL, s. m.; dimin. d'a l u a t.

v. *Aluat*.

²ALUĂȚEL, s. m.; t. de botan.

v. *Aluat*.

ALULU? Ne întimpină în *Dicționarul ms. româno-latin din Banat*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423): *alulu*, dar fără nici o explicațiune, alături cu a l u m a t, lăsat iarăși fără traducere.

ALUMAT ? — v. *Alulu*. — Nu credem să aibă vreo legătură cu macedo-românul *aluma che* „branche“, care este albanezul *λκουμαχη* (Hahn).

ALUN (plur. *aluni*), s.m.; t. de botan.: noisetier, coudrier, *Coryllus avellana*. Copăcel din familia celor cu roade acoperite cu poșghiță.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 88: „...acolo salcia pletoasă, socul mirositor, *alunii* mlădioși, arțarii...”

Alunul ocupă unul din locurile cele mai importante în mitologia noastră poporană.

„Un tinăr aprins de iubire — zice Alexandri (*Poez. pop.*², 9) — e fermecat de vreo babă Cloanță ce i-a făcut cu ulcica. Acel nenorocit este expus a încăleca pe o prăjină și a se duce prin văzduh după glasul fermecătoarei care, bătînd cu o văruguță de *alun* peste o ulcică din vatră, cheamă necontenit pe iubitul ei...”

Și nu numai văruguța babei e de *alun*, ci tot de *alun* este și prăjina pe care călătorește bietul fermecat, căci el cîntă într-o doină:

„Să știi că eu vin nebun
Pe-o prăjină de *alun*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 234)

E și mai curios cînd un asemenea aeronaut încălecă pe o simplă frunză, și totuși lucrul nu e imposibil după credința poporului:

„Poruncitu-mi-a mindra
Să mă duc pîn' la dînsa:
Duce-m-oi ca un nebun
Pe-o frunzuță de *alun*...”

(*Ibid.*, 374)

sau:

„Fata-mi zice: ești nebun!
Mergi pe-o frunză de *alun*,
Că te-așteaptă oarecine
Și rîde-n brață streine...”

(*Familia*, 1884, p. 539)

„Babele fac de dragoste pentru fete cu ulcicuța în vatră, bătînd în ea:

Cu o văruguță de-*alun*
Ca să-l aducă nebun,
Și cu văruguța de soc
Ca să-l aducă prin foc...

și atunci ielele îl aduc pe cel dorit pe sus prin văzduh, călare pe o prăjină...” (Preut G. Talpalar, Tîrgu-Frumos).

Deja la I. Văcărescu, p. 330:

„De sînger bețe, d-*alun* nuiele,
Frige și ferbe pe trei ulcele...”

În Vilcea (com. Zăvoienii și Nisipii) fetele mari se duc la un „hudu-doi“, adecă un pârțiiș, fac peste el o punctecică din surcele de *alun*, 653

arțar și scaiete, la capătul cării pun un busuioc, și apoi recită invocînd fiecare pe „scrisul“ ei:

„Tu, *alun*,
Să mi-l aduci ca pe-un nebun!
Tu, harțar,
Să mi-l aduci ca pe-un călușar!
Tu, scaiete,
Să mi-l aduci ca pe-un herete!...“

Alunul are puterea de a băga în neastîmpăr nu numai pe om, dar pînă și pe o păsărică care cutează a se încuibă în frunzișul lui:

„Numa io-s pasere strină,
Nice cin,
Nice m-alin,
Că m[i]-i cuibul lîngă drum
Pe-o crenguță de *alun*...“

(Pompiliu, *Sibii*, 35)

Ce să vorbim însă de o sărmană păsărică, cînd chiar jigania cea mai veninoasă se teme de *alun*? „Șerpele, fie cît de mare, dacă-l găsește omul incolătăcit și-l va descînta cu băț de *alun*, poate să-l poarte și după git, și nimica nu-i face“ (Starețul G. Theodorescu, Galați). De aceea țărani în unele locuri zic că: „*alunul* este nașul șarpelui“.

Jipescu, *Opincaru*, p. 34:

„— Aă! ia viniți, viniți încoa, zise Costandin. Cîtă șarpili!
— Prinde-l, băiețel; croiește-l piste mijloc c-o nuielușcă dă *alun*,
că *alunu* e nașu lui, și moare...“

De aci unele precepte de medicină poporană:

„Un om mușcat de șarpe, se oblojește cu frunze de *alun* și-i trece...“
(D. Cerbulescu, Mehedinți, c. Rudina).

Sînt și o mulțime de descîntece speciale, în cari se zice, bunăoară:

„Leac din ce să-i fie?
Din rădăcină de boz
Și mîzgă d-*alun* verde:
Fuge șearpele, se perde...“

sau:

„Ia cuțit,
De găsit,
Pară de argint,
Lemn de corn,
Nuia de *alun*,
Apă ne-ncepută
De vînt nebătută...“

sau:

„Cu *alunul* am descîntat,
Mușcătura s-a vindecat...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 393—4)

sau:

„Vita seacă
Priseacă,

Cu cinci degete luată,
 Peste garduri aruncată,
 Cu boz, cu *alun* descîntată..."

(Burada, *Dobrogea*, 274)

Acest băț de *alun* mai servă românului la altele multe, bune și rele. Așa, de exemplu, pentru ca să nu ia cineva „mana“, adecă laptele de la vite, pe alocuri țărării „ingroapă în pămînt casa de la vacile fătate întii, de-npreună cu un fir de mătase și un băț de *alun*..." (Rimnic-Sărat, c. Dedulești).

Afară de verguță de *alun*, creangă de *alun*, frunză de *alun*, prăjină de *alun*, băț de *alun*, din trunchiul acestui copăcel se poate face o măciucă, înzestrată și ea cu puteri miraculoase. Un român din Ardeal, furios pe ungrimea care-i gonește pe frații săi, cîntă:

„De-or fi morți, să mi-i răzbun
 Cu-o măciucă de *alun*
 Ce-i bună de descîntat
 Și morții de răzbunat..."

(Alex.², 317)

În viața cea haiducească, *alunul* mai are și o altfel de însemnătate. Hoțul, silit iarna a argăți pe la ciocoi, așteaptă cu nerăbdare:

„Pin' ce-a da frunza-n cătun
 Ș-a cînta cucu-n *alun*;
 Primăvara de-a veni,
 Iar la codru ne-om porni..."

(*Ibid.*, 258)

Apoi o dată în codru, ca un fel de petrecere — zice Alexandri (*Poez. pop.*², 235) — „flăcăii români de astăzi au încă obiceiul de a face să plesnească în palme frunze de *alun*..."

Însă frunza *alunului*, după credința poporană, ține numai pînă la Crăciun:

„Mă usuc ca frunza-n vînt:
 Ca frunza curechiului
 În postul Sîn-Petrului,
 Ca frunza *alunului*
 În postul Crăciunului..."

(Marian, *Bucov.* II, 182)

Pînă ce dară frunza de *alun* apucă „a se usca în vînt“, românul se inspiră de la ea într-o mulțime de cîntece, bunăoară:

„Frunză verde de *alun*
 Într-o joi după Crăciun
 La cătane m-a luat,
 Părul mi l-a retezat
 Și departe am plecat..."

(Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 318)

sau:

„Frunză verde trei *aluni*,
 Auzit-ați, oameni buni?"

Că deasupra satului
Potira ținutului
De-mprejur că s-a sculat..."

(Marian, *Bucov. I*, 6)

Doină din Vlașca:

„Foaie verde de *alun*,
Sărmanul voinic străin:
Iese-afară-n bătătură
Și cu foc cîntă din gură..."

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 285)

Uneori, în loc de tristețe cobitoare, ne întîmpină ironia:

„Frunză verde trei *aluni*,
În grădina cea cu pruni
Fac fetele rugăciuni
Simbăta, duminica,
Să se poată mărita!..."

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 449)

Mai niciodată însă *alunul* nu inspiră veselie, ci aproape totdeauna un simțimînt melancolic și chiar ceva infernal. În balada lui Ghemiș:

„Într-o zi Ghemiș punea
Șapte buți alătura,
Cu vinăta le sărea,
Pe vinăta o spetea;
Iar Ghemiș ca un nebun
O lega de un *alun*
Și trei zile o plîngea,
Nici că se mai mîngăia!
Apoi, mări, se-n d r ă c e a,
Colea-n vale se ducea..."

În Transilvania (*Lex. Budan.*) și-n Bucovina *alunul* se numește pe alocuri și t u f ă, adecă copăcel, „arbrisseau par excellence“.

„Floare de *alun* sau t u f ă spun femeile că e bună pentru cei bețivi. Cine voiește ca bețivii să nu mai beie holercă sau rachiu, adună cîte nouă floricele de *alun* de la nouă tufe, și după ce le adună, le pune în aghiazmă ca să mocnească; iară după ce mocnesc, dă o citime anumită de aghiazmă de aceasta celui bețiv de băut, pe cînd sînt preuții în biserică, și se crede că bețivul, după ce bea aghiazmă de aceasta, se lasă cu totul de băut..." (*Aurora română*, 1881, p. 8).

v. *Aghiazmă*. — *Beție*.

Caracterul magic al *alunului* aparține unui ciclu legendar răspîndit de secolii în Europa întregă, luînd în fiecare țară cîte o nuanță proprie. „La verge des magiciens devait être en bois de noisetier“ (Gubernatis, *Mithol. d. plantes* II, 240; cfr. Collin de Plancy, *Dict. infernal*, v. *baguette divinatoire*). De asemenea și credința în puterea *alunului* asupra șarpelui se regăsește întocmai la italieni, cari cred că: „toccandosi le serpi con verghe di avellane, rimangono come intorpidite e finalmente si muoiono“ (Pitrè, *Archivio delle tradizioni popolari*, t. IV, 1885, p.

v. ¹Al (p. 462). — *Alună*. — *Colindeață*. — *Cuțit*. — *Fluier*. — *Șearpe*. — *Solomonar*. — *Tufă*...

²ALŪN, n. pr. loc. Așa se cheamă mai multe localități în România, de unde și porecla *Aluneanu*, după care apoi iarăși numele de sat *Aluneni* în districtul Dolj (Frunzescu, *ad voc.*).

v. ¹Alun.

¹ALUNĂRIU, s.m.; le mois de juillet. Numele macedo-român al lunii, când încep a se culege *alunel*e, macedo-românește *allune*, αλλούνε (Miklosich, *Rum. Untersuch.* II, 60). De aci, prin împrumut, albanezul toschic αλονάρι și λονάρι (Hahn), neogrecul αλωνάρης (Passow).

v. *Alun*. — *-ariu*.

²ALUNĂRIU, s.m.; coudraie, aulnaie. Pădurice de *aluni*. Formă puțin întrebuițată.

v. *Aluniș*.

ALUNĂRIU, s.m.; vendeur de noisettes. Precupețul care vinde *alune*.

v. ¹Alună. — *-ariu*.

⁴ALUNĂRIU, s.m.; t. de zool.: cassenoix, Nucifraga caryocatactes. Pasere numită de asemenea *gaiță-de-munte*.

Marian, *Ornit.* II, 407: „*Alunariul*. Acesta trăiește prin alunișuri și se nutrește cu *alune*, pe cari le sparge cu ciocul și apoi le mănincă. El e de culoare pestriță și de mărimea unei ciori. E bun vînat. Numirea e uzitată atît în Bucovina, cît și-n Țara Birsei în Transilvania. Se pare a fi paserea care se numește germ. Hasel- oder Rothhuhn sau poate și aceea care se numește germ. Nussknacker.“

Numai identificarea din urmă e corectă. Această păserică poartă aproape același nume în Savoia și-n Elveția romandă: *casseloigne*, *alognier* (Rolland, *Faune popul.* II, 130), iar la Nizza se cheamă *avelanîé*. În Savoia și-n Elveția i se mai dă numele de „geai de montagne“, care corespunde sinonimului român „gaiță-de-munte“.

v. ¹Alun. — *Alună*. — *Gaiță*.

⁵ALUNĂRIU, s.m.; t. de zool.: muscardin, myoxus avellanarius; „mic șoarece de pădure de culoare roșietică“ (Prahova, com Mălăești; Neamț, c. Dobreni și Galu etc.).

Peste Olt (Dolj, com. Bodăești), acest șoarece se cheamă *pricolici*; în munții Neamțului *nișinar*, alături cu *alunariu*; în foarte multe localități: *pîlșu* sau *pîșu*.

„Le myoxus avellanarius est un grand mangeur de noix et de noisettes“ (Rolland, *Faune popul.* I, 39). De aci numele francez al acestui șoarece „croque-noisette“, nemțește „Haselmaus“ etc.

v. *Nișinar*. — ²*Pricolici*. — *Pîlșu*.

¹ALUNĂȘ, s. m.; petit noisetier. Deminutiv de la a l u n, cu același sens.

Intr-o doină:

„Alunaș cu-a l u n e multe,
Am drăguț și-i dus la munte;
Alunaș cu-a l u n e mici,
Am drăguț și nu-i Țe-aici...”

(Marian, *Bucov.* II, 175)

²ALUNĂȘ. — v. ³Alunel.

ALUNĂȚ, adj.; écarquillé. Se întrebuițează în Moldova numai despre ochi, ca sinonim cu h o l b a t sau z g i i t.

Anecdota poporană *Țiganul la pește*:

„Toți cu o c h i i alunăți
Și la gușă toți înflați...”

(*Contemporanul* II, p. 654)

Povestea *Baba și țiganul* (*ibid.*, p. 848): „Cînd s-a văzut afară, gîndea că a scăpat din iad. Mai nici a vorbi nu putea: îi luase Avram sporiul. Ședea cu o c h i i alunăți și se tot ferea, cînd încoace, cînd încolo...”

Literalmente: „rătund ca a l u n a”.

v. *Alună*. — *Boboșat*. — *-at*.

[După comunicarea lui Aureliu Candrea: Alătura cu forma participială *alunat*, se aude în Moldova și verbul a l u n e z „écarquiller les yeux, ouvrir de grands yeux”.

Contemporanul VII, 467: „Ochii îi erau rătăciți și a l u n a u ceva a încrucișat...”

Ibid., 469: „Cînd se mai potoli risul, începu a îndesa și a da din cap, a l u n i n d ochii...”

Ibid., 470: „...tot suflă un scrum închipuit de la capătul de țigară cel stîns de trei ceasuri, pleacă urechea în spre femeie și a l u n e a z ă ochii cumplit...”]

ALUNĂ, s.f.; t. de botan.: noisette. Rodul copăcelului numit a l u n.

O ghicitoare descrie foarte comic aspectul *alunei* pe creangă:

„Sicilita, vai de ea,
Șeade-ntr-un virf de nuia...”

(Ispirescu, *Pilde*, 24)

Pe aiuri variantul:

„Cucuieta, vai de ea...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 216)

În comparațiuni poetice *aluna* se ia și ca o măsură, bunăoară într-un descîntec:

„Gilca cît măru,
Gilca cît para,

Gilca cit nuca,
 Gilca cit *aluna*,
 Gilca cit bobu,
 Gilca cit fasolea,
 Gilca cit mazerea,
 Gilca cit griunțu,
 Gilca cit malaiu,
 Gilca cit păsatu,
 Gilca cit un fir de mac uscat
 În patru despicat..."

(Marian, *Descâlțete*, p. 125)

Proverb: „Două *alune* sînt tabără la o nucă“ (Baronzi, *Limba*, p. 49).

Alunele fiind hrana de predilecțiune a veverițelor, de aci într-o fabulă a lui Donici:

„Veverița cinste mare
 De la leu a dobîndit,
 Ș-au luat făgăduință
 Că, din dările ce vin,
 Ii va da spre cunoștință
 Un car de *alune* plin...”

Caracterul infernal al *alunului* s-a răsfrînt întrucîtva și asupra *alunei*. Așa într-o doină:

„Frunză verde de *alună*.
 Sună, sună și răsună,
 Sună petricica-n vale
 Răsturnîndu-se pe cale,
 Mîndra mea plînge cu jale...”

și mai jos:

„Frunză verde de *alună*,
 Duce-se lelea nebună...”

(Alex., *Poez. pop.*², 283)

În variantul oltenesc:

„Foaie verde ș-o *alună*,
 Sună, sună și răsună,
 Sună petricica-n gîrlă,
 Puica mea plînge cu milă;
 Sună petricica-n Olt,
 Puica mea plînge cu foc...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 325)

Într-o altă doină, care se cîntă în Transilvania, o fată se hotărăște a cununa pe iubitul ei cu o altă fată, pe care însă vrea totodată s-o fermece prin *alune*:

„Cununa-l-aș cununa,
 Da la fină ce-i voi da?
 Da o mină de *alune*,
 Să se ducă fina-n lume,

Să rămână finul june,
Cu mine să se-mpreune!...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 99)

Prin accepțiunea sa diabolică, *aluna* fiind în antagonism cu Sfântul Ilie, tradiționalul vrăjmaș al dracului, românii din Țara Făgărașului, poate și de pe aiuri, cred că: „dacă durduie în ziua de Sint-Ilie, în acel an se ghiermănoșează *alunele*” (com. Copăcel și Ohaba).

În cîntecele populare figurează foarte des „frunză verde de *alună*”, în loc de „frunză verde de a l u n”, deși frunza, neapărat, aparține copaciului, iar nu rodului. Cele mai multe din aceste cîntece, ca și acele cu „frunză verde de a l u n”, sînt cu pornire voinicească. Așa, în balada *Codreanul*:

„Frunză verde de *alună*,
Codreneaș cu voie bună
Se urca în deal la stîină,
Se urca și chiuia,
Toți ciobanii că fugea...”

sau:

„Frunză verde de *alună*,
Mulți feciori frumoși s-adună
Și-ntr-o ceată se-mpreună!
Toți îmi pleacă la bătaie
Între sunet de cimpoaie...”

(Pompiliu, *Sibii*, 77)

Uneori se incepe altfel:

„Foaie verde ș-o *alună*,
Italia-i țară bună,
Fără mie-mi pare rea,
C-am șezut doi ani în ea
Departa de mîndra mea...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 320)

Dar rolul principal al *alunei*, prin care ea se distinge de a l u n, este erotic:

„Pe sub poale de pădure
Merg copilele la mure,
Nevestele la *alune*
Și rîd ca niște nebune:
Eu m-am dus să tai nuiiele
Și pin huci am dat de ele...”

(Alex.³, 365)

sau:

„Frunză verde de *alună*,
Mă dusei noaptea pe lună
Să găsească o floriceică
Care mult inima-mi strică...”

(*Ibid.*, 232)

sau:

„Frunză verde de *alună*,
Decît c-un tată ş-o mumă
Mai bine c-o mîndră bună...”

(Jarnik-Birsanu, 13)

După cum se vorbeşte în munţii Neamţului:

„Frunză verdi trii *aluni*,
Cîti focuri ard pi lumi,
Nişi unu nu ardi ghini
Cum ardi inima-n mini...”

sau:

„Frunză verdi trii *aluni*,
Şinii nii-i drag pi lumi?
Calu bun şi armi buni
Şi potica din paduri
Pardosită cu *aluni*,
Cu *aluni* mărunţeli
Să calşi murgu pi ieli,
C-aşa plăşi mîndrii meli...”

(I. Mironescu, c. Dobrenii)

O variantă muntenească vezi la G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 325.

În următoarea doină de peste Carpaţi, fraşa simbolizează începutul iubirii, l e m n - u s c a t sfîrşitul ei, iar la mijloc este *aluna*:

„Ca să vază
Şi să crează,
Foiţă verde de fraşă,
Că i-am fost iubită dragă;
Foiţă verde de-*alună*,
Că i-am fost mîndruţă bună;
Foaie verde l e m n - u s c a t,
Şi acuma m-o lăsat
Pentru sluta cea din sat!...”

(Jarnik-Birsanu, 253)

Elementul erotic al *alunei* ne întîmpină şi la alte popoare. Francezul zice că: „lorsque l'année est fertile en noisettes, il y a beaucoup de naissances illégitimes” (De Nore, ap. Mannhardt, *Wolf's Z. f.d. Mythol.* III, 100). La germani, a merge la alune şi a face curte este totuna: „in die Haseln gehen”. La vechii romani însă, dragostea era într-o legătură mai strînsă cu nuca:

„...tibi ducitur uxor,
Sparge, marite, nuces...”

În fine, *aluna* are în popor şi un caracter medical, însoţit însă de un element mitologic:

„În ziua de Schimbarea-la-faţă se duc femeile în pădure, se dezbracă în pieile goale şi caută *alune*, pe cari le culeg făcînd trei închinăciuni la D-zeu; aceste *alune* sînt bune pentru friguri ...” (R. Michaileanu, Mehedinţi, c. Vinju-Mare).

E peste putință a deriva pe *alună* din latinul *avellana*, de unde s-ar fi născut la noi cel mult „aulină“ sau „olină“. În provențala nu se găsește forma *aulona* (Cihac, I, 10), ci *aulana* (Raynouard, II, 156). Și totuși cuvântul este romanic, căci se află și în dialecte franceze, cari nu puteau să-l ia de la noi, dară nici noi de la dînsele. Într-un document din 1358 în dialectul lionez: „figues, reysins, ris, cumin, a l o n n...“ (*Romania*, 1884, t. XIII, p. 578). În franceza de la Fribourg în Elveția, pînă astăzi se zice *alogne*, ceea ce presupune o formă latină rustică adjectivală *alonia*, întocmai ca *chataigne* = *castanea* sau *carogne* = *caronea*, derivată dintr-un substantiv *alona*, de unde al nostru *alună*. Latinul vulgar *alona*, sau mai bine *allona*, cu *ll*, fără care nu s-ar explica *l* în românul *alună*, și cu *o* scurt, să fi fost oare paralel sau nu clasicului *avellana*, aceasta-i o cestiune secundară; ceea ce ne preocupă aci este numai că un asemenea prototip a trebuit să existe, deoarăce fără el nu se explică românul *alună* față cu francezul *alogne*. După femininul *alună* românii au format apoi pe masculinul *alun*, întocmai ca spaniolește „avellano“ după „avellana“, căci lătinește nu era „avellanus“, ci „corylus“ sau „corulus“.

În Bucovina, „un struțșor de mai multe *alune* se numește *căluș* sau *călușel*“ (*Aurora română*, 1882, p.9).

Pentru poșghița sau învăltoarea *alunei* ieromonahul Macarie în *Lexiconul slavo-român*, din 1773 (ms., în Bibl. Centrală din Buc.), numără următorii sinonimi: „fașa *alunei*, pliu pa sau găoa cea *alunei*, țăstul orcoa ja *alunei*“, dintre cari cel mai interesant este fașa.

v. *Alun.* — *Căluș.* — *Fașa...*

ALUNĂ-DE-PĂMÎNT, s.f.; t. de botan.: terre-noix, *Bunium bulbocastanum*.

v. ³*Alunele.*

ALUNEĂ, s. f.; lentilles, envie. Mici semne pe corp și mai ales pe obraz. Se întrebuințează mai mult la plural: *alunele*.

Din *alunea*, cu afereza lui *a* și prin asimilațiune consonantică regresivă, s-a născut forma transilvană *nunea*, *nunel* (*Lex. Bud.*, 452), după cum tot pe acolo se zice „ningă“ în loc de „lîngă“.

v. ²*Alunel.* — ²*Aluniță.* — *Nunea.*

ALÛNEC
ALUNECĂRE } v. *Lunec.*
ALUNECĂT

ALUNEL, s.m.; diminutif d'alun: petit coudrier. Sinonim cu *alunaș*. Doină din Banat:

„Cîmpie, cîmpie,
 Rămăre-ai pustie!
 Numai să rămie

Buciumel de vie
 Ş-un fir d-*alunel*
 Să mă sui în el,
 Să-mi fac ochii roată,
 Să văd lumea toată..."

(S. Liuba, c. Maidan, Col. ms.)

v. ¹*Alun.*

²**ALUNEL**, s.m.; lentilles, envie. Acelaşi sens ca în *a l u n e a*.
 Ne întimpină numai la plural:

„Leliço cu *alunei*,
 Nu căta la doi, la trei,
 Şi cată la ochii mei
 Că-s albaştri ca ş-ai tei..."

(Alex., *Poez. pop.*², 344)

v. *Alunea*. — ¹*Alunel*. — ²*Alunişă*.

³**ALUNEL**, s.m.; nom d'une danse populaire. Aşa se cheamă o horă ţărănească foarte răspîdită pe ambele maluri ale Oltului (Vilcea, Romanăşi, Dolj, Mehedinţi, Teleorman, Olt).

În Dimboviţa se zice *a l u n a ş* (com. Sardanu).

„La *alunel* jucătorii, băieţi şi fete, se ţin de mină ca în orice horă, apoi fac trei mişcări duble spre dreapta, pornind cu piciorul drept înainte, mişcîndu-se înainte şi-ndărît, de aci patru mişcări simple numai spre dreapta, după aceea se re-ncepe acelaşi lucru spre stînga, însă tot cu piciorul drept înainte. Se joacă iute. Cîntecul:

„*Alunel* cu alunele,
 Drag mi-e neica cu sprincene,
 Deştele numai inele!
Alunel dărăpinat,
 Drag mi-e neica sprincenat
 Şi cu semne de vărsat!
Alunel cu creaca-n dos,
 Aoleo ce om ai fost
 Că m-ai sărutat pre post:
 Nu mă laşi pre cirnelegi,
 Să-ţi dau gură să te-neci!..."

(I. Poppescu, Dolj, c. Băileşti)

Jucătorii, bătînd cu picioare, cite de trei ori la fiecare oprire, cîntă în unele localităţi:

„Azi e luni şi mîine marţi,
Alunelul să mi-l baţi!
 Azi e miercuri, mîine joi,
Alunelul la bătăi!..."

(Preut I. Stănescu, Vilcea, c. Recea) 663

În altele:

„Alunel cu alunele!
Vin' la leica, băiețele!
Prin cringuri și prin vâlcele
Să te joci mereu cu ele!...”

Așa se cântă în Romanați, de unde iată și aria, comunicată de d. prof. Moceanu:

v. ²Alunică.

¹ALUNĒLE, s. f. plur. — v. *Alunea*.

²ALUNĒLE, s.f. plur.; t. de botan.: millefeuille, *Achillea millefolium*. Nume de plantă întrebuințat mai ales în Banat:

„Alunele, Schafgarbe, cu această plantă se vindecă alunelele (Sommersprossen) de pe fața oamenilor“ (Mangiucă, în *Familia*, 1874, p. 586).

Pe aiuri se cheamă generalmente c o a d a-ș o r i c e l u l u i.

v. ³Alunele. — *Coadă-șoricelului*.

³ALUNĒLE, s.f. plur.; t. de botan.: *Bunium bulbocastanum*, terre-noix. Plantă din familia ombeliferelor, cunoscută sub numele de m ă n d ă l a c sau m ă n d ă n a c, al cărui rod, negru pe dinafară, alb pe dinătru, mare ceva cît o a l u n ă, se întrebuințează la mâncare, avînd un gust cam apropiat de al castanei.

Cihac (I, 10) aplică același termen la „Fumaria solida et cava“, ceea ce noi n-am putut verifica.

Se mai cheamă și a l u n ă-d-e-p ă m i n t (Covurlui).

v. ⁴Alunică. — *Măndălac*.

ALUNĒZ — v. *Alunat*.

¹ALŪNG (*alungare, alungat*), vb.; chasser, expulser. Sinonim cu g o n e s c și p ă f u g .

În psalmul CXVIII, 161:

Dosofteiu, 1680:
„boiari mă *alungară* în zădar...”

Silvestru, 1651:
„boiarii g o n i r ă-mă fără vină...”

Lexicon Budan: „p ă f u g = *alung*”.

Pe cînd însă sinonimii însemnează numai p u n e r e p e f u g ă sau f u g ă r i r e a ceva care ne supără mai mult sau mai puțin, *alung* implică o noțiune mai radicală, ca și cînd am zice: „*gonesc de tot*” sau „*păfug de tot*”, prin urmare i z g o n e s c, și tocmai de aceea se potrivește mai bine cînd e vorba de dușmani.

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Buciumați și Doamne-ajută! — Cu toții strigă: Amin!
Aideți, frați, din țara noastră să *alungăm* pre păgîn!...”

Doina mehedințeanului:

„Aoleo! ce foc de dor!
Veni-va badea Tudor
Să mai stringă din păduri
Cete mîndre de panduri?
Ca *s-alunge* de la noi
Și pe greci și pe ciocoi...”

(Alex., *Poez. pop.*², 292)

Balada *Iordachi al Lupului*:

„Hai cu toți să-ncălecăm,
Arnăuții *s-alungăm*,
Și de drum să ne cătăm:
Spre Bugeac să apucăm...”

Stejarul și cornul:

„Frățioare românaș!
Creangă lungă da-ți-o-aș,
Ca s-o faci arc de război,
S-alungi leșii de la noi...”

Mogoș Vornicul:

„Cu cei furi nu te-ai luptat?
După ei nu te-ai luat,
Nouă ani să-i tot *alungi*
Și cu moartea să-i agiungi?...”

Cu sensul din urmă, de o goană ne-ncetată sau ne-mpăcată, locuțiunea proverbială: „păcatul *alungă* pe om”.

Balada *Oprîșanul*:

„Vai de omul cu păcat!
De păcat e a l u n g a t
Și nu poate-a fi scăpat!...”

Altă locuțiune proverbială: „parcă-l *alungă* tătarii”, mai ales în Moldova, unde năvălirile tătărești mai sînt încă vii în memoria bătrînilor.

Alexandri, *Surugiul*: „Cuconășu era grăbit, parcă-l *alungau* tătarii din urmă...”

Același, *Cinel-Cinel*, sc. 3: „nu răcni așa, că nu te *alungă* tătarii!..“
v. ¹*Tatar*.

Ca verb reflexiv, „a se *alunga*“ e sinonim cu „a se a l e r g a = = a se i n t r e c e unul pe altul la ceva“.

Astfel în ghicitoarea despre „roată“ după două variante (G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 242):

„Am patru surori,
Una p-alta se *alungă*
Și nu pot să se ajungă...”

„Am patru surori,
Ziua și noaptea s-a l e a r g ă
Ș-ura p-alta nu s-ajunge...”

Balada *Soarele și luna*:

„Zi și noapte plini de dor,
Arși de foc nestingător,
Vecinic să v ă *alungați*,
Ceriul să cutrierăți,
Lumile să luminați!...”

Alexandri, *Miezul iernei*:

„Dar ce văd?... în raza lunei o fantomă se arată:
E un lup ce se *alungă* după prada-i spăimintată...”

unde se *alungă*, printr-o licență poetică nimerită, are un sens activ; mai corect însă în *Lunca din Mircești*:

„Omul își îndreaptă pasul către desul stejăriș,
Unde umbra cu lumina se *alungă* sub frunziș...”

Precum a l e r g este din „ad“ și „largum“, tot așa *alung* vine din a d și l o n g u m, în medio-latina a l l o n g a r e, de asemenea italianește, în vechea franceză a l o i g n e r, bunăoară într-un text din 1378: „qui toujours l' a l o i g n a i t pour ailleurs aler faire son office“ (Du Cange, *ad voc.*) = „care-l tot *alunga* să meargă aiuri la treaba sa“.

v. *Alerg*. — *Delung*. — *Fugăresc*. — *Gonesc*. — *Lung*.

²A-LÛNG, (DE-, D-), adv.; le long de, au long de. Formațiune proprie românească din l u n g cu prepoziționalul -a, ca și-n „d-a lat“, „d-a rînd“, „d-a drept“ etc., cari toate mai adesea se întrebuintează postarticulate.

v. ¹¹A.

Doină din Bucovina:

„Prav cu chivra oi lua
Și haliciuri cu mîna,
Și de-a lung oi împușca...”

(*Aurora română*, 1881, p. 14)

I. Creangă, *Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 185): „Și apoi de la o vreme încep

a se lăsa lin ca vîntul,
și luînd de-a lung pămîntul,

merg spre împărăție,
Dumnezeu să ne ție...”

Balada *Dolca*:

„Dolca vesel se scula,
Cîmpul de-a lung apuca...”

Balada *Badiul*:

„Fă la apă că purcezi,
Și-n fugă să te răpezi
Pe la gura pivniței
Tot de-a lungul uliței...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 222:

„Sfirșește! curmă pedeapsa unei crude ispitiri,
Căci mă țopesc purtînd frica unui amor cu-ndoiri:
Pe malul mării de-a lungul nu conținesc a umbla,
Căutînd să-ți găsească urma însemnată undeva...”

A. Pann, *Prov.* II, 90:

„Cumpărai o moșioară dorința să-mi izbîndesc,
Și o apucați d-a lungul să caut comoară-n ea,
Cînd cu sapa, cînd cu plugul, o săpai cum trebuia...”

v. *Lîngă*. — *Lung*.

ALUNGĂRE. — v. ¹*Alung*.

ALUNGĂT, -Ă, adj.; 1. chassé, expulsé; 2. prolongé, allongé. În primul sens este participiu trecut din a l u n g și sinonim cu i z g o n i t; în sensul al doilea, care aparține numai graiului poetic, este o formațiune din adverbul a-l u n g.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 51: „Năprasnica silnicie a Cioabanului ne-a ținut *alungați* pe la străini...”

Un boacet din Moldova:

„Vine ceata preuțască
De la noi să te pornească
Pe o cale *alungată*,
Bat-o focul să mi-o bată...”

(Burada, *Înmorm.*, 419)

v. ^{1,2}*Alung*. — *-at*.

ALUNGĂTOR, -OARE, adj. et subst.; qui chasse, qui expulse.

A. Vlăduț, *Nuvele*, p. 27: „vorbele din răvașul lui Radu îi răsunau în suflet, ca un cîntec de departe, frumos și *alungător* durerilor...”

v. ¹*Alung*. — *Alungat*.

¹ALUNICĂ, s.f.; petite noisette. Deminutiv de la a l u n ă, cu același sens.

Ca ceva foarte mic, într-o doină din Dîmbovița:

„Cînd văd vreo nevestică,
La inimă mă-nfurnică,
Mă fac cît o *alunică*,
Dau după ea pe potică...”

(D. Vulpianu, *Text*, p. 33)

E de observat că doinele cîte se încep cu „frunză verde *alunică*“ povestesc sau prevestesc mai totdeauna o nenorocire.

Așa într-un cîntec de doliu:

„Frunză verde *alunică*,
Pe casa lui Vasilică
Sînt doi pui de rîndunică...”

(Marian, *Bucov.* II, 126)

În balada lui *Iordache al Lupului*:

„Frunză verde *alunică*,
Grea pulbere se ridică
De la Ieși înspre Milești;
Iar printr-însa ce zărești?
Arnăuți cu șușanele,
Cu argint pe la oțele...”

În balada *Năluca*:

„Frunză verde *alunică*,
Mircea suie pe potică
Și-ntilnește o fetică
Ce purta cofiță-n mîină
Cu apă...”

din care Mircea bea și moare de dor.

În balada *Miul Cobiul*:

„Frunză d-*alunică*,
Cine se-ntunică
Și nu mănîncă
Sfînta duminică?
Miul Cobiul,
Ăla zglobiul...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 490)

Într-o doină:

„Frunză verde *alunică*,
Am avut o mîndră mică
Ș-am lăsat-o să mai crească,
Minte-n cap să dobîndească,
Dar de cînd o am lăsat,
Au crescut, s-au măritat....”

În munții Neamțului o mulțime de doine se încep cu „frunză verde *alunică*“, bunăoară după cum se rostește pe acolo:

„Frunză verdi *alunică*,
Mă suii în deal la stîncă,
Mă uitai pi gios pi luncă...”

sau:

„Frunză verdi *alunică*,
Măi bădiță Ionică!
Dac-ai avut gând di ducă,
La și m-ai prins ibovnică?...“

sau:

„Frunză verdi *alunică*,
Șini șuiră pi luncă?
Costachi și Ionică....“

sau:

„Frunză verdi *alunică*,
Șepti râchi ș-o vali-adâncă,
Valeu! lupu mă mânâncă...”

(I. Mironescu, c. Dobreni, Col. ms.)

v. *Alună*.

²**ALUNICĂ**, s.f.; nom d'une danse populaire. Așa se cheamă un danț țărănesc în Rîmnicul-Sărat (com. Vișani), poate același cu danțul cunoscut în partea occidentală a Țării Românești sub numele de *alunel*, în Dimbovița *alunaș*.

v.³*Alunel*.

³**ALUNICĂ**, s.f.; lentilles, envie. Același sens ca în *alunea* și în *aluniță*.

Într-o doină:

„Cînd mă uit la casa ta,
Mi se rupe inima;
Alunica-ți de la gît
M-au aprins, m-au omorit,
Alunica-ți de pe brață
A să mă scoată din viață...”

(Alex., *Poez. pop.*², 344.)

v. *Alunea*.

⁴**ALUNICĂ**, s.f.; t. de botan.: *Bunium bulbocastanum*, terre-noix. Aceași plantă care pe aiuri se cheamă *alunele*, *alună-de-pământ*, *mândălac*.

„*Alunică*, cu o rădăcină rotundă ca o *alună*, de unde și-a luat și numele, se întrebuițează de popor contra durerilor de stomah: 669

pisind rădăcina, o plămădești cu țuică două oare, apoi o bei..." (N. Panaitescu, Muscel, c. Băjeni).

„*Alunică* este o buruiană ce crește prin păduri în mare număr, cu cotorul scurt, avînd frunzele și mirosul ca al cucutei, iar rădăcina cît o a l u n ă și dulce la gust..." (I. Chirvășuță, Tecuci, c. Ionășești).
v. *Alunele*.

ALUNIȘ (plur. *alunișuri*), s.n.; coudraie, aulnaie. Pădurice de a l u n i.
E des în poezia populară.

În balada lui *Mășter-Manole*:

„Nu cumv-ai văzut
Pe unde-ai trecut
Un zid părăsit
Și neisprăvit
La loc de grindîș,
La verde-*aluniș*?...”

Într-o doină din Transilvania:

„*Aluniș* cu-alune multe,
Spune la badea din curte,
Pe duminică ce vine
Să-și gătească peana bine...”

(Jarnik-Bîrsanu, *Transilv.*, 40)

Într-o altă doină:

„*Aluniș* cu frunza-n criș,
Ibovnic tînăr mi-am prins;
Aluniș cu frunza deasă,
Frică mi-i să nu mă lasă!”

(*Ibid.*, 51)

În *alunișuri* cresc adesea carpeni și palteni, astfel că ele sînt în același timp cîrpenișuri sau pâltenișuri.

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 102: „începuse a nopta, cînd trăsura-i scoborî într-o luncă, unde, printre carpeni stufoși, printre des *aluniș*, se strecurau apele gălbenatece ale unui rîu...”

În balada lui *Ghemîș*:

„Frunză verde de-*aluniș*,
Tace cucul la răriș,
La răriș, la cîrpeniș,
De frica celui Ghemîș,
Că de-i mic și ghemuit,
Are fața de-ngrozit...”

În balada lui *Mihu Copîlul*, hoții lui Ianoș Ungurean petrec:

„La valea adîncă,
La muche de stîncă,
La des pâlteniș,
Mărunt *aluniș*...”

Amestecul *alunişului* cu întreaga natură de la ţară se caracteriză de minune în *Viaţa cîmpenească* de Gr. Alexandrescu:

„În vale se văd desişuri,
Păduri, livezi, *alunişuri*,
Pe urmă ochiul zăreşte
Un deal ce se prelungeşte
Verde şi împetrişat...”

Etimologia: a l u n cu sufixul colectiv al -i ş, ca şi-n *cârpeniş*, *pălteniş*, *stejăriş* etc.
v. ¹*Alun.* — -iş.

²**ALUNIŞ**, n. pr. loc. Aşa se cheamă o mulţime de localităţi în România (Frunzescu, *ad voc.*).
v. ¹*Aluniş.*

¹**ALUNIŢĂ** (pl. *aluniţe*), s.f.; diminutiv d' a l u n ă. Sinonim cu a l u n i c ă.

Doină din Ardeal:

„Frunzuliţă *aluniţă*,
Am avut o mindruliţă
Şi mi-a fost cam tinerea,
Draga neichii turturea...”

(G.I. Bibicescu, Col. ms.)

Altă:

„Foicică *aluniţă*,
Mă suiam pe Alomiţă,
Mă-ntîlneam c-o copiliţă
În fustă şi în rochiţă...”

sau:

„Frunză verde *aluniţă*,
Prăpădi-te-ai, neiculiţă,
Pe la noi prin grădiniţă!...”

(*Ibid.*)

v. ¹*Alunică.*

²**ALUNIŢĂ**, s.f.; lentile, envie. Acelaşi sens ca în a l u n e a. „*Aluniţă*, pată neagră rotungioară ce se face pe pelea omului” (Costinescu).

Această formă cu aceeaşi semnificaţiune au împrumutat-o de la români bulgarii: l u n i t z a, mai formînd apoi din ea un deminutiv curat bulgăresc: l u n i č k a.

v. *Alunea.*

ALUNIUI, -IE, adj.; couleur de noisette. O culoare brună-roşietecă (Marian, *Cromatică poporului român*, 50).

Cihac (I, 10) trage acest adjectiv dintr-un prototip latin imaginar a v e l l a n i v i u s . Este o formațiune curat românească din a l u n cu sufixul -i u , ca în „vișiniu“ de la „vișină“ sau „undelemniu“ de la „undelemn“, fără să aibă a face d-a dreptul cu epoca romană.

v. -iu.

ALUZESC (*aluzit, aluzire*), vb.; faire des enfantillages, des puérités; tomber en enfance. Provincialism bănățenesc, destul de vechi. Se rostește cu *đ* = *dz*.

Dicționar, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 423):

„Aludzăsc. Puerasco.

„Aludzit.“

„A *aludzi, aludzit*, se zice pe la noi unui om sau unei vite ce și-a pierdut din minte, de ex.: a *aludzit*, nu mai e cine a fost, vorbește sau face copilării...“ (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Din serbul l u d i t i - s e „sich nährisch stellen“, l u d „nährisch, thöricht, unreif“ (Karadžić), prin prepoziționalul *a* = lat. a d .
v. *Agrăiesc*. — *Lud*. — *Zălud*.

ALVĂ (artic. *alvaoa*, plur. *alvale*), s.f.: 1. „farine roussie avec du miel“ (Pontbriant); 2. gruau au beurre et au sucre. Se zice și aspirat: *halva*. În sensul dentii, este *alva* t u r c e a s c ă , pe care o fac și o vînd a l v a g i i i în a l v a g e r i e ; „un fel de prăjitură din făină arsă și miere, din turcul h a l w â , nom de différentes espèces de pâte sucrée; h a l v a ğ y , vendeur de halwa“ (Șaineanu, *Elem. turc.*, p. 50); se face și din tahin cu zahar, cel puțin în București; e albă-gălbuie, tare, dar fărîmăcioasă și se topește la căldură; pe-n mahalale se mănîncă mult în zile de post. În sensul al doilea, este *alva* d e c a s ă , un desert cam mitocănesc, făcut din griș sau din făină cu unt proaspet ori cu untură și cu zahar, de culoare roșie-închisă. De la turci cuvîntul a trecut și la greci: χαλβάς, χαλβατζής; de asemenea la serbi și la bulgari. Cihac (II, 584) crede că din prototipul arab „al-helâva“ a căpătat și limba portugeză această vorbă sub forma „alfeloa = espèce de confitures“. În adevăr portugezii au o *alva* de zahar: „alfeloa de ațucar“ și o *alva* de miere: „alfeloa de mel“. O a treia varietate la români este deminutivul a l v i ț ă , despre care mai jos.

v. *Acadea*. — *Cataif*. — *Sarailie*. — *Tahin*.

ALVAGERIE } v. *Alva*.
ALVAGIU }

ALVIȚĂR. — v.¹*Alviță*.

¹**ALVIȚĂ**, s.f.; espèce de nougat oriental. Amestec din nuci, scrobeală albă și zahar sau miere. Cînd nu e de post, se pune albuș de

ou în loc de scrobeală. Cel ce o face e alvițar, iar locul, alvițarie.

v. *Alva*. — ²*Alviță*.

²**ALVIȚĂ**, s.f.; sorte de jeu enfantin.

„La lăsatul secului de brinză, este obicei între copii să bătă *alvița*. Aceasta se face seara, după cină, și în chipul următor: De un cui bătut în tavan se leagă o ață, lungă pînă să vie în dreptul peptului copiilor. La capătul de jos al aței se leagă o bucată de *alviță* cît o portocală de mare. Doi copii, pînă la vîrsta de 15 ani cel mult, se pun față în față, avînd la mijloc *alvița*, adecă între ei. Se depărtează cu un pas unul de altul. Un al treilea face vînt *alviței* cătră unul din copii. Acesta este dator, fără a pune mina, să o apuce cu gura. Dacă nu poate, trebuie să o atingă cel puțin cu buzele, trimițînd-o cătră tovaroșul său, carele și el se aține cu gura, ca s-o prinză. Sînt unii copii dibaci de prînd *alvița* de mai multe ori. Sînt alții cari nu pot să o prinză niciodată. Cel care o prinde de mai multe ori este lăudat de toată adunarea. Astfel se trimite de la unul la altul, pînă ce ori apucă *alvița* și o mănîncă, ori n-o prinde și se lasă de a o mai bate, ca să facă rînd și altor copii, cari așteaptă cu nerăbdare. Și rîd mari și mici, și fac chef, petrecere și chiloman mare. Să se mai știe că la asemenea zi se adună cîte două sau mai multe gazde la un loc, ca să fie mai mulți copii. După ce se isprăvește jocul, se cearcă norocul fiecăruia. Aceasta se face astfel: Cu luminarea se dă foc aței, așa unsă de *alviță* cum este, în norocul cutăruia și sorocind-o pînă unde are să arză. Dacă se stinge și n-ajunge pînă unde este sorocită ața, se zice că n-are noroc în anul acela. Apoi dîndu-i din nou foc, o sorocesc pînă unde are să arză pentru altul. Dacă arde pînă unde ața e sorocită, zic că în anul acela va avea noroc, și o sorocesc pentru alt copil...” (P. Ispirescu, București).

Acest joc copilăresc se află și la macedo-români, unde se cheamă a scă, adecă: „c a scă să prinzi *alvița*” (M. Iutza, Crușova).

v.¹*Alviță*. — *Bat*. — *Casc*. — *Joc*. — *Vînt*...

ALVIȚĂRIE. — v. ¹*Alviță*.

¹**AM** (*avut, avere*), vb.; avoir: 1. posséder, tenir; 2. sentir, ressentir; 3. devoir, être forcé. Unul din cei trei verbi activi și auxiliari totodată, alături cu sînt sau fiu și voi, cu cari se și compune pentru a obține unele forme, după cum se compune și cu sine însuși: *am avut, aș fi avut, voi fi avut* și așa mai departe. Fiind în grai de o circulațiune extremă, ar fi peste putință a studia pe *am destul de bine*, dacă n-am despărți din capul locului pe cel activ de cel auxiliar; și aceasta mai cu seamă în limba română, care a reușit a-i diferenția pe amîndoi chiar foneticeste.

În propozițiunea „*am un cal bun, pe care am cumpărat*”, ambii *am* sînt etimologicește unul și același cuvînt, ca și franțuzește „*ai*” în: „*j'a i un bon cheval que j'a i acheté*”; dar, pe cînd franțuzește activul „*ai*” și auxiliarul „*ai*” se conjugă într-un mod identic:

„j'ai, tu as, il a, nous avons etc., românește activul *am* are o flexiune diferită de auxiliarul *am*:

eu <i>am</i>	} <i>un cal</i>	eu <i>am</i>	} <i>cumpărat</i>
tu <i>ai</i>		tu <i>ai</i>	
el <i>are</i>		el <i>a</i>	
noi <i>avem</i>		noi <i>am</i>	
voi <i>aveți</i>		voi <i>ați</i>	
ei <i>au</i>		ei <i>au</i>	

unde auxiliarul ne prezintă forme contrase: *a, am, ați*, acolo unde la activ vedem: *are, avem, aveți*; o disociare morfologică pe care o găsim și-n unele dialecte italiene, bunăoară în cîntecele poporane marchi-giane (Gianandrea):

„Bello, che m'ête d a t t o r a parola,
Tanto ro core mia se ne fida;
Ro c e r v e l l o l ' a v e t e a banderolla...“;

uneori cu *a-*:

„Ma vo'senza carbò' gran foco fate,
Pazienza, bello mia, si p e r s o m'á t e...“

În acest mod, nu numai în fond, dar și prin formă, ambii *am* urmează a fi studiați fiecare în parte, deși e mai pe sus de orice îndoială că materialmente *ați* (=ital. *á t e*) este identic cu *aveți* (=ital. *a v e t e*).

I. S e n s u r i l e.

a) *am* „posséder, tenir“.

Verbul activ *am* se apropie prin sens de *stăpînesc*, dar exprimă ceva cu mult mai general, fără nici o noțiune de drept sau de mod: cine *stăpînește* un lucru, îl și *are*; cine însă îl *are*, poate să nu fie stăpîn peste acel lucru. Eu *am* un cal, și totuși calul nu este al meu, ca în cîntecul poporan:

„Bădiță de peste deal
Ar veni și n-are cal;
Ia-ți bădiță, c a l c u p l a t ă
Și mai vin' la noi vrodată...“

(Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 105)

Este dară o quasi-stăpînire, un fel de *ținere*, dar cu o nuanță mai puțin materială. Tocmai din cauza generalității prea mlădioase a sensului său, *am* a putut să scază treptat la o funcțiune curat auxiliară, după cum — ceva mai anevoie — a scăzut în unele dialecte neolatine și sinonimul *țin*, bunăoară la spanioli.

Sensul cel nedecis al lui *am* ne apare mai cu seamă în ghicitori, unde el însemnează ceva ca „ținere“, însă cu o nuanță de tot abstractă sau chiar metafizică; de ex.: Ce este l u n a ?

„Am o miță, albă, grasă,
Toată noaptea imblă-n casă...“

(Sbiera, *Povești*, p. 322)

Ce este n e g u r a ?

„Am o vacă surie,
Vine din pustie,

Cuprinde luncile
Cu brîncile..."

(Ibid.)

Locuțiuni metaforice:

Am g u r ă „parler sans gêne, oser ouvrir la bouche..."

„Vai, vai, vai inima mea,
Multu-i bună, multu-i rea,
Multu-i neagră ca țina:
Mult se arde și se frige
Și n-are g u r ă să strige..."

(Jarnik-Birsanu, 213)

v. Gură.

Am n a s „avoir du toupet, être considéré": „Minciunosul nu are
n a s la nime = a nemine honoratur" (L.B.).

v. Nas.

Am c a p „être en état de faire quelque chose":

„Poți desface ce-ai făcut,
Dar eu n-am c a p să te uit,
Că cu gândul te-aș uita,
Nu mă lasă inima..."

(Jarnik-Birsanu, 164)

v. Cap.

Am p a r t e „avoir de la chance, avoir sa part de":

„Ocolii țările toate
Și de bine n-avui p a r t e..."

(Ibid., 131)

v. Arte. — Parte.

Am c i n s t e „être honoré":

Moxa, 1620, p. 372: „c i n s t e să aibă de la domnița ta, iară de
nu voiu fi dreptă să-m tai capul..."

Am t r e a b ă „être occupé":

Act moldovenesc din 1638 (A.I.R. III, 223): „să nu mai avăm noi
t r ă s u r ă pentru garduri, nice să avăm t r e a b ă la acele vii..."
unde ne întimpină totodată arhaicul:

Am t r ă s u r ă „être tergiversé".

Apoi: „am p e d r a c u l", „am h a z", „am p e v i n o-n c o a-
c e", „am g ă r g ă u n i" și altele, despre cari se va vorbi la substan-
tiii lor.

A treia persoană imperativă: „n-aibă...!" constituă un fel de blăs-
tem: „n-aibă parte!", „n-aibă noroc!", „n-aibă pace!", „n-aibă casă!"
etc. Când pomenește poporul pe d r a c, adaugă cu groază: „n-aibă loc
aici!" (L.M., Gloss., 402), de unde apoi unul din numeroasele epitete
ale necuratului: n a i b ă, format printr-un imperativ ca și-n „ucigă-l
toaca!". Termen curat românesc de baștină, n a i b ă n-are a face nici
cu italianul „nabisso" (L.B.), care însemnează „prăpastie", dar nici
cu turcul „nāibē" „ce qui vient tour à tour" (Cihac, II, 599), care este
feminin din arabul „nāib = lieutenant, gouverneur" (Șaineanu, Elem.
turc., 75).

v. Naibă.

Tot sensul de „stăpînesc“ sau „țin“ predomină în construcțiunea lui *am* cu un adjectiv sau cu un calitativ în genere: o *am* i u b i t ă, il *am* v r ă j m a ș, fi *am* b u n i pentru treaba aceasta etc., unde românește se și zice deopotrivă bine: il ț i n b u n.

„Vai de mine, ce să fac!
Că n-*am* pe nimene d r a g...“

(Jarnik-Bîrsanu, 208)

Act moldovenesc circa 1626 (A.I.R. I, 92): „acéle urice au fost date de părintele Iosip starițul mănăstirii la nește poslușnici, č-au fost *avăndu* demult c r e d i n ă o ș i, ca să le ție...“

Zilot, *Cron.*, p. 37: „acest țilhar însovonit mai mult au prădat și au jefuit, ca unul ce știa toate pe larg ale Craiovei, *avîndu-l e o c h i t e* din vreme...“.

De aci nu mai e decît un pas pînă la verbul auxiliar al trecutului: *am* pe cineva o c h i t = *am* o c h i t pe cineva.

b) *am* „sentir, ressentir“.

Întrucît noțiunea de stăpînire sau ținere trece din lumea exterioară în sfera intimă, ea se preface în s i m ț i r e, de unde locuțiunea: *am* p e i n i m ă sau: *am* c e v a sau chiar simplul *am* însemnînd „je sens, je ressens“.

Costachi Negruzzi, *Cîrlanii*, sc. 1: „En nu mai înbla, și-mi spune c e a i? Știi că eu ție îți spun tot ce *am* p e i n i m ă...“

Pentru a exprime noțiunea cuprinsă în francezul „indisposition“, românul zice: „*am* ce *am*, că nu mi-e bine...“

Am lipsă = s i m ț e s c lipsă;

Am nădejde = s i m ț e s c nădejde;

Am bucurie = s i m ț e s c bucurie;

Am poftă = s i m ț e s c poftă etc.

În multe din asemenea locuțiuni, *am* poate fi înlocuit prin e s t e: *am* d o r = m i - e d o r, *am* g î n d = m i - e g î n d, *am* g r i j ă = m i - e g r i j ă etc., după cum și lătimește se zicea „curae alicui e s s e“, alături cu „curae aliquid h a b e r e“. Cîteodată însă, printr-o astfel de înlocuire s-ar schimba înțelesul, bunăoară în „mi-e milă = misericordiam habeo“, lîngă „*am* milă“ nu numai „misereor“, ci și „misericordiam consequor“.

„Străinu-s ca pui de cuc,
M i l ă n-*am* unde mă duc...“

(Jarnik-Bîrsanu, 207)

v. *Milă*.

Tot aci vine reciprocul „a s e a v e a = a se simți“: „cum t e a i? = quomodo vales? m ă *am* cu cineva bine sau rău = convenio; cum t e a i cu frate-tău? = quomodo convenit tibi cum fratre?“ (*Lex. Bud.*).

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* II, p. 260: „Grigorie-vodă il punea la multe țrebi *avăndu- s e* prea bine...“

Un țaran din Ialomița: „mi-a spus unchiu Barbu cîteva cuvinte dă nă-a înțrat la inimă; el e un om cu minte și înțelept grozav; cu mine s ă a r e g h i n e d ă n i n u n e...“ (T . Theodorescu, c. Lupșanu).

c) *am* „devoir, être forcé“.

Construit cu infinitivul, deja în latina „habeo“ căpătase sensul de t r e b u i e, trecut apoi în toate limbile romanice și care în Occident a dat naștere formei viitorului: *dir-ai = dicere habeo*. La români această

construcțiune și-a dezvoltat două nuanțe proprii diferențiate: pe cînd numai viitorul „voi face“ arată o acțiune liberă, condiționalul „a m face“ exprimă o îndoială, iar noțiunea de necesitate sau fatalitate, „faciendum est“, și-a rezervat pe „am a face“, foarte des în vechile texturi, dar pe care nemic nu ne îndreptățește de a-l crede că a fost vreodată la noi „în loc de viitor“ (Cipariu, *Principia*, p. 183). Cînd Coresi zice: „cine v a b e a amu deîntu elū, n-are a s e i n s e t o ș a în vecie“, „va bea“ este o formă gramaticală, dar „are a se însetoșa“ constituă o propozițiune sau o construcțiune sintactică cu sensul de: „nu va putea să se însetoșeze“ sau „îi va fi peste putință a se însetoșa“.

Din nenumărate exemple lesne de adunat, iată cîteva:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVIII, 26: „cu audzul audziți și nu aveți a înțelege, și vădându prăviți și nu aveți a vedea“...	„...aure audietis, et non intelligetis; et videntes videbitis, et non perspicietis...“
--	--

Radu din Mănicești, 1574 (British Mus., ms. Harl. 6311 B):

Matth. XVII, 21: „pridăditū are a fi fiul omenesc...“	„...filius hominis tradendus est...“
---	--------------------------------------

unde în *Noul Testament* din 1648: „d a - s â - v a fiulū omenescū“, iar în *Biblia Șerban-vodă* din 1688: „v a s â s â d e a fiulū omenescū...“

Text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 647): „ca să poată fi izbăviți de mânia acéia și de foc și de greul ce are a fi...“

Ibid., 487: „eu gol am eșit diin mațele mamei, și iară golū am é r g e...“

Ib., 501: „carii laptele și lăna diin turmă iau, iară de oi nu se grijescū, de carile cuvântū aveți a da în zua céia maré...“

Ib., 504: „a v e n i avea-vorū în zilele de apoi bătjocoritori...“

Ib., 510: „cine nu va socoti câte-amū grăitū, nice de mai multe nu va avea a créde...“

Varlam, 1643, I, f. 73 a: „așea are a pă ț i de oameni ca și Ioanū...“

Simeon Movilă, 1602 (*Cuv. d. bătr.* I, 127): „de vrème ce veți vedea cartea domnie-méle, iară voi să avăți a v â f e r i de acel satu...“

Pătrașco Păturnice, 1597 (*ibid.*, I, 77): „nime din ruda mea ca să n-ai b â a p â r â...“

Și la trecut se poate exprime un grad de fatalitate prin „avea a...“, de exemplu la Dosofteiu, 1680, ps. LXXI, 12:

„...c-au izbăvit pre mișel de sâlnicū și pre mîaserū căruia n-avla cine-î fi aģutorū...“	„...quia liberavit egenum a potente, et pauperem cui non erat adiutor...“
--	---

unde la Silvestru, 1651: „care n-are aģutorū“; la Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.): „ce elū n-avla aģutătorū“, la Coresi, 1577: „cui nu e r a aģutorū...“

În graiul de astăzi:

„Pentru mîndra care-mi place
Nici părinții n-au c e - m i f a c e...“

„N-am c e f a c e, sus îi locul,
 Inima-mi arde ca focul!
 N-am c e f a c e, sus îi dealul,
 Inima-mi arde ca jarul ...“

(Ibid., 193)

„Frunză verde lapte acru,
 Mă băgai slugă la dracu,
 Dar la dracu nu-mi prea place;
 Cat' să șez, că n-am c e f a c e...“

(Ibid., 139)

„Rămîneți cu toți[i]-n pace,
 Eu mă duc, că n-am c e f a c e,
 Că-i poruncă-mpărătească,
 Trebuie să se-mplinească...“

(Ibid., 322)

„Jele-i, Doamne, codrului
 De armele hoțului,
 Că le plouă și le ninge
 Și n-are cine le-n c i n g e...“

(Ibid., 288)

„Bădiță cu șease boi
 N-are c e c ă t a la noi...“

(Ibid., 38)

De aci exclamațiunea: ce *are* a f a c e! = „impossible! incroya-
 ble!“ = italienește: „non ha a far!“ „che ha da far!“

Cu conjunctivul în loc de infinitiv:

„Bate, Doamne, neamțu-n drum,
 C-o ales ce-o fost mai bun
 Ș-or rămas nește pitici,
 Altfel n-ai c u m s ă l e z i c i l“

(J. B., 298)

„Bat-o cruciulița lele,
 N-avu c u m s ă n u m ă-n ș e l e,
 C-o văzui albă la pele
 Și la grumaz cu mărgele...“

(Ibid., 242)

Tot așa în locuțiunea proverbială: „are cui s ă semene“ = ital.
 „ha a chi somigliare“, care însemnează: „t r e b u i s ă fie cum este,
 căci așa i-a fost neamul“.

Cu conjunctivul însă, sensul de „devoir, être forcé“ e mai puțin
 lămurit. „Am a face“ vrea să zică: „je d o i s faire“; „am să fac“ poate
 să însemneze numai: „je suis d i s p o s é à faire“. Așa într-o satiră
 poporană din Bucovina, o femeie zice cite ar fi dispusă ea să facă
 numai ca să nu-i învie bărbatul pe care-l îngropase:

„Ș-am s ă dau o pălărie
 Să-i citească-o liturghie
 Colea-n colț la chir Ilie;

Ş-am s ă -i vind izmenele,
 Ş-am s ă -i port pomenele
 Pin' l-or lua ielele;
 Ş-am s ă -i vind minuşele,
 Ş-am s ă -i port şi slujbele
 Prin toate crijmuţele;
 Ş-am s ă -i dau hosmete
 Ca să-l plîngă fetele;
 Ş-am s ă -i dau ciobotele
 Să-l bocească mindrele;
 Ş-am s ă -i dau opincele
 Să-l bocească miţele
 Prin toate cotruţele;
 Ş-am s ă -i dau şi pieptarul
 Să-l plîngă han-tătarul!...“

(Tribuna dia Sibii, 1886, p. 246)

În toate acestea conjunctivalul „am s ă“ este cu totul altceva decît infinitivalul „am a“, care singur exprimă pe deplin noţiunea de „devoir, être forcé“.

În fine, cu infinitivul sau cu conjunctivul subînţeles: *n-ai e u m ! n-ai î n c o t r o ! n-ai u n d e !...*

„De urit te poţi ascunde,
 Dar de dragoste *n-ai u n d e...*“

(J. B., 9)

Tot cu nuanţa de „devoir, être forcé“ figurează *am* unit cu supin prin prepoziţiunea *d e*: *am d e* făcut, *am avut d e* scris, *aveam d e* zis, voi *avea d e* mers etc., cari toate, mai mult sau mai puţin, s-ar putea traduce prin *t r e b u i*.

Şi atunci cînd însemnează „sentir“, *am* se poate construi uneori cu *d e* urmat de substantiv. Aşa se zice deopotrivă bine: „*am gînd*“ şi „*am d e gînd*“, „*am grijă*“ şi „*am d e grijă*“, unde *d e* ne aminteşte pe genitivul latin în „*curae habeo*“:

Acelaşi *d e* pe lîngă *am* „posséder“ ne întîmpină în *Legenda Sf. Nicolae*, sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nic. din Braşov, p. 134): „era buni creştini şi bogaţi şi *avea d e* destul...“, unde „*d e* destul“ se datorează analogiei cu „*deajuns*“.

Ca normă însă, graiul românesc postpune pe *d e* numai lui *am* „devoir“.

v. *De*.

II. F o r m e g r a m a t i c a l e.

a) *am* şi *aib*.

Din latinul *h a b e o* derivă *aib* în loc de „*abiu*“, cu metateza lui *i* ca în „*roib* = *rubeus*“, şi nici într-un caz nu poate să derive de acolo *am*, după cum se crede generalmente (Cihac), care este o contracţiune din *avem*: „eu *am* = „ego *h a b e m u s*“, întocmai ca francezul poporan „*j'a v o n s*“. Întrădăcinindu-se *am* pentru prima persoană a prezintelui indicativ, *aib* a trecut asupra subjunctivului: ca s ă *aib*, de unde iarăşi în graiul actual a început a-l goni *am*, astfel că se zice mai adesea: s ă *am*, şi numai la a treia persoană persistă nestrămutat: s ă *aibă*. În vechile texturi *aib* sau *aibu*, la a doua persoană *aibi* sau *aibi*, este o formă predominantă. Cipar (*Principia*, p. 139—40) citează o

mulțime de exemple de prin tipăriturile din secolii XVI și XVII; e nu mai puțin des în acte:

Contăș Uricar, 1656 (*A.I.R.* III, 235): „deci eu să *aibu* a da cuconilor aiurea altă falce de vie...”

Neașul Cantaragiul, 1683 (*A.I.R.* I, 62): „să *aibu* a-i da banii la cărtovul viilor...”

Ion sin Vătav Roman, 1715 (*A.I.R.* III, 276): „aič în țara leșască să n-*aibu* amestec la nemic, iar după ce a hi mila lui Dumnezeu să eșim în țară la pământul nostru, să *aibu* și eu trabă...”

Dar și-n scriitorii din secolul nostru, dintre cari ajunge a cita pe Beldiman, *Tragod.*, v. 3223:

„Dumnezeule înalte, condeiuul meu este slab
S-arăt zgomotul, strigarea, putere nu pot să *aib*,
Atîta voi putea zice, mai pre scurt într-un cuvînt,
Că nu s-auzea nimica, nici în cer, nici pre pămînt...”

b) *aibînd* și *avînd*.

Din latinul *h a b e n d o* derivă d-a dreptul *avînd*, care însă în vechile texturi se ciocnește cu forma *aibînd*, născută sub înfrurirea lui *aib* = *h a b e o*, după cum și-n vechea italiană era o formă *a b b i e n d o* de la *a b b i a*, pe lângă forma obicinuită *a v e n d o*.

Codicele Voronețian, circa 1550, alăturat cu *Noul Testament*, din 1648:

Act. Ap. XXIV, 15: „upovăința <i>aibându</i> spre Dumnezeu...”	„... <i>avându</i> nădejde în Dumnezeu...”
---	--

Radu din Mănicești, 1574:

Matth. I, 18: „află-se <i>aibându</i> în mațe de Duhul sfânt...”	„...inventa est in utero <i>h a b e n s</i> de Spiritu sancto...”
---	--

Matth. VII, 29: „învăța ei ca des- punsu <i>aibându</i> ...”	„...docens eos sicut potestatem <i>h a b e n s</i> ...”
---	---

c) condiționalul: *să avure*.

Codicele Voronețian în alăturare cu *Testamentul* din 1648:

Iacob II, 17: „așa și credința, s e n u <i>avure</i> lucru, moartă iaste de siinre...”	„...așfa și credința, s a n u v a <i>avea</i> fapte, moartă-î întru ia-ș...”
--	---

Macedo-românește se zice pînă astăzi la condițional (Bojadschi):
s i *avurimu*, a treia persoană: s i *avuri*. Este latinul *h a b u e r i m*.

III. F o n e t i c a.

În vechile texturi nu e rar *avăm* în loc de *avem*, ca și v a m pentru
v o m.

Radu din Mănicești, 1574:

Io. VIII, 41: „părinte <i>avăm</i> Dum- nezeu...”	„...patrem <i>h a b e m u s</i> Deum...”
--	--

<i>Ibid.</i> , XIX, 7: „lege <i>avăm</i> ...”	„...legem <i>h a b e m u s</i> ...”
---	-------------------------------------

<i>Ibid.</i> , 15: „nu <i>avăm</i> împăratu...”	„...non <i>h a b e m u s</i> regem...”
---	--

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XVI, p. 3: „de multe ori grăescu
bogații: ce *avăm* a mînca demăneața...”

Varlam, 1643, II, f. 51 b: „să ne bucurăm, că multă plată *avăm*...”

Ibid., f. 55 b: „a doa învățătură avămă...”

În poezia poporană ne întimpină „a davea = a avea”, cu proteticul *d* ca în „dalb = alb”:

O colindă muntenească:

„Ferice-mi ferice,
Ferice de mine
Și de maica mea;
N zile ce-am născut,
Parte ce-am davut...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 78)

Balada *Rusalin*:

„Num-un fecior a davut,
Ce Rusalin l-a chemat,
Șapte școli l-a învățat
Ca să mi-l popească-n sat;
Nevastă pe cin' și-a luat?
Pe Lena de la Maidani
Numai c-un șfertar de bani;
Ibovnică îmi davea
Pe Veta de la Soceni...”

(Reteganu. *Poez. pop.*, 22)

v. ¹*D.*

Pe alocuri se aude *aivă* în loc de *aibă*:

„Ca jurămînt, poporul zice: să nu *aivă* parte de luminile ochilor, să nu *aivă* parte de ce e mai drag în lume...” (P. Iftimie, Tutova, c. Obîrșeni).

E și mai curioasă forma poporană trisilabică *avîndă* pentru disilabicul *avînd* (Jipescu, *Opincaru*, p. 20), precum și macedo-românește sînt două forme: *avîndăului* și *avîndu* (Bojadschi).

v. ²*Am.* — *Avere.* — *Avut.*

²*AM*, vb. auxil.; avoir. În articolul precedente s-a văzut modalitatea materială și logică a nașterii auxiliarului *am* din activul a m. Aci dară ne mărginim a-l urmări în sine-și.

Auxiliarul *am* se conjugă numai la prezinte indicativ, unde se unește cu participiul trecut:

(eu) <i>am</i>	(tu) <i>ai</i>	(el, ea) <i>a</i>	}	f ă c u t ;
(noi) <i>am</i>	(voi) <i>ați</i>	(ei, ele) <i>au</i>		

și la optativ, unde se unește cu infinitivul:

(eu) <i>aș</i>	(tu) <i>ai</i>	(el, ea) <i>ar</i>	}	f a c e.
(noi) <i>am</i>	(voi) <i>ați</i>	(ei, ele) <i>ar</i>		

La indicativ, ca și la optativ, *am* se poate construi cu verbul său în două feluri:

direct: *am* f ă c u t, *aș* f a c e.

invers: f ă c u t-*am*, f a c e r e-*aș*,

unde revine la optativ forma infinitivală nescurtată, deși pe alocuri se aude în popor: f a c e-u-*aș*.

Construcțiunea directă poate să fie:

continuă: *am făc u t, aș fa c e*;

întreruptă: *am eu ceva cumva făc u t, aș eu ceva cumva fa c e*.

Construcțiunea indirectă poate să fie întreruptă numai prin pronumele personal: *făc u t u - m-au, fa c e - m-aș*.

Funcțiunea cea obicinuită în ambele timpuri este aceea directă continuă; nu e rară însă, și uneori nu e fără eleganță, aceea întreruptă, mai ales la indicativ.

Moxa, 1620, p. 372: „de *amú* eu făc u t ũ ceva cu nedreptul, nu-mi veghea voe nemică...”

Act rustic din Mehedinți, 1599 (*Cuv. d. bătr.* I, 88): „*au ei lăsa t* cu al lor cuvântu...”

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), X, 4: „că ce *ai tu s frășit*, e ei sparseră...”

Foarte des într-un fragment măhăcean, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 87 sqq.):

„*s-au* neștire de întâia čas lucratu”;

„*s-au* neștire după al treile čas veritu”;

„*s-au* neștire după al șasele čas ajunsu” etc.

Pronumele reflexiv se pune denaintea lui *am*: *m-am făc u t, făc u t u - s-au*; există însă și exemple ca:

Pravila de la Govora, 1640, f. 25 a: „deci acéstea noao *au grăit u*-se...” = „nouă *s-au grăit*”.

Construcțiunea inversă alături cu aceea directă, fără ca ele să se deosibească prin ceva sub raportul sensului, permite graiului românesc încrucișarea ambelor întocmai după regula chiasmului în retorică, deși procesul e de tot poporan.

Așa ne întimpină mereu în cîntece:

„*Mers-au* ei pîn' la un loc
Ș-*au* a p r i n s un mare foc...”

(*Alex., Poez. pop.*², 20)

„Să mănă t-*am* grîu de vară,
Au ieșit numai negară;
Să mănă t-*am* orz, ovăs,
Au ieșit mohor pe șăs;
Să mănă t-*am* popușoi,
Au ieșit iarbă-n fușoi...”

(*Ibid.*, 228)

„*Fost-ai*, badeo, om voinic,
Ș-*ai* răma s chiar de nemic...”

(*Ibid.*, 338)

„*Duce-m-aș* la cununie,
Și *m-aș* d u c e ca vintul
Cînd spulberă pămîntul...”

(*Ibid.*, 307)

„*Bere - aș* vin cu mintă creață,
Ș-*aș* d u r m i la mîndra-n brață...”

(*Familia*, 1886, p. 115)

Proverb:

„F o s t-ai, lele, ce ai fost,
Dar acum ești lucru prost...”

Această încrucișare a ambelor construcțiuni e cu atât mai deasă în cronicile noastre, cu cât mai necărturar era cronicarul, adică mai puțin înfruntat de modeluri grece și slavice, căci la slavi și la greci nu se găsește nemic analog. Așa în letopisețul lui Ion Neculce se află peste două sute de chiasmuri analoge, dintre cari iată patru unul lângă altul:

Letop. II, p. 363: „M a i c e r ș u t-au turcii Azacul, și s-au a p u c a t rușii să-l dea cu tot venitul și hotarul lui. C e r ș u t-au și bir să le dea și cheltueala oștii, ce bir n-au p r i m i t. Z i s-au turcii să mai strice și alte pâlânci ce sânt pe marginea hotarului pre lângă zaprojeni și la pragurile Niprului, anume Camen, Zoton și altele, și s-au a p u c a t că le-or strica. M a i z i s-au turcii și pentru Ucraina etc.”

Din diferite construcțiuni chiasmatică, cari nu sînt tocmai puține la noi, cea mai în circulațiune decît celelalte toate la un loc este cea prin auxiliarul *am*; apoi pe a doua și pe a treia linie prin auxiliarul *voi*, prin elemente pronominale și altele: „merge-voi și voi vedea, bucură-te și te veselește” etc.

v. *Eu.* — *Se.* — *Voi.*

În vechea italiană ni se prezintă din cînd în cînd un fenomen foarte înrudit. Așa sînt exemplele citate de Tommaseo: „Grazie ti rendo, Iddio mio, perocchè tu m'a i visitato, ed h â m i dimostrato li peccati miei...”; sau la San-Francesco d'Assisi:

„Perdonami, Signore,
Che t'h o fora serrato:
No h o t t i ricambiato
Un vero amore...”

Formele istorice pentru monosilabicii *am*, *ar* și *aș* sînt disilabice: *amu*, *are* și *ași*.

Act rustic din Ilfov, circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* I, 94), de două ori: „*amu* lăsatu eu cu sufletul miu...”

Act muntenesc din 1622 (*A.I.R.* I, 31): „auzindu că va să facă sfântă mănăstire, ne-*amu* adunatu toți și *amu* vorbitu...”

Altul din 1612 (*ibid.*, 71): „*amu* întorsu partea lui Săban Gliga...”

Varlam, 1643, I, f. 51 a: „mulți *are* hî mai bucuroși să moară decătă să-șu descopere boala ca să o vadzâ toți...”

Pe lângă *are* este și forma *ară*, de unde apoi actualul *ar*:

Silvestru, 1651, f. 96 a: „mănăncă pre oamenii miei cumă *are* mănca pîne...” ; iar f. 111 b: „deșărție sântu fii oameniloră, minciunoși-s fii bărbatului; de s-*ară* pune în cumpănă, mai iușori *ară* fi decătă deșerțiia...”

Moxa, 1620, p. 352: „*ară* fi mai bine ce va naște să-l arunci în foc...”

Radu din Mănicești, 1574 (ms. în British Mus., *Harl.*, 6311 B):

Io. III, 12: „cum, de <i>ași</i> (αμη) zice voao de ceri, crédere-ăți...”		„...quomodo, si dixerō vobis coe- lestia, credetis...”
--	--	---

Pe lângă *ași*, forma *așu* prin analogie cu *amu*:

Psaltirea Șcheiană, circa 1550: „Doamne Dumnédzăul meu, se *așu* face časta...”

Unii derivă pe *aș* din neogrecul $\xi\varsigma$ în $\xi\varsigma$ γράφω, $\xi\varsigma$ γράψομεν (Cihac, II, 637), care reprezintă pe vechiul grec imperativ $\xi\phi\varsigma = \xi\phi\epsilon\varsigma$ din $\alpha\phi\iota\eta\mu\iota$ (Du Cange, *Gloss. med. Graec., introd.*). O asemenea derivațiune nu se discută. Toate formele auxiliarului *am* s-au născut printr-unul și același proces fonetic al suprimării silabei mijlocii *-ve- = -be-* din prototipuri latine, și anume:

am = a v e m = h a b e m u s ;

ai = h a b e s ;

a, au = h a b e t, h a b e n t ;

ați = a v e ț i = h a b e t i s ;

are = h a b e r e t ;

aș = h a b e s s i m .

Pentru *aș* deja canonicul Cipariu (*Gramm.*, 278) indicase foarte bine paralelul italian a v e s s i, care însă nu vine din latinul „habuissem“, ci din arhaicul h a b e s s i m, de ex. la Cicerone, *De leg.* II, 8: „separatim nemo h a b e s s i t deos“.

În grai *a* sau *au* se reduce mai adesea la *o*.

În următoarea doină din Ardeal acest *o = au* ne întimpină chiar într-o construcțiune chiasmatică:

„Ies afară, luna-i sus,
Badea v i n t-o și s-o d u s ;
Ies afară, luna-i jos,
Badea v i n t-o și s-o-n t o r s...“

(Jarnik-Birsanu, 134)

Apoi pentru plural circulează alături cu *au* o formă foarte interesantă *or = lat. h a b u e r u n t*:

„Bate, Doamne, neamțu-n drum,
C-o ales ce-o fost mai bun
Ș-or rămas niște pitici,
Altfel n-ai cum să le zici;
Piticii care-or rămas,
Pun căciulele pe nas
Și fac la fete necaz!...“

(J. B., 298)

„Și mi-or zis floare de fragă,
Tuturor pe lume dragă;
Mi-or zis floarea florilor,
Dragostea feciorilor...“

(Ib., 156)

„Cununa *o* fost la mine,
Da ochii *or* fost la tine,
Să fi luat seama bine...“

(Ib., 171)

Ambele forme, *au* și *or*, în același cântec:

„Cu cheile s-or jucat
Mulți pruncuți
Nepricepuți:

Nu știu în foc le-au țipat,
O-n apă le-au aruncat...”

(Pompiliu, *Sibii*, 54)

După vocala unui cuvânt monosilabic, în unele vechi texturi inițialul *a* se elide, ceea ce s-aude adesea și-n graiul poporan. Așa:

Legenda Duminiciei, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 44): „aastă carte o-u tremesu“ = „o au tremesu“.

Ruga Sf. Sisinie, circa 1580 (*ib.*, 289): „laptere mări-ta ce-i suptu“ = ce ai suptu...”

Cătăloria la iad, circa 1550 (*ib.*, passim): „ce-u răstignit = ce au“; „se-u sculatu = se au“; „născutu-se-u = se au“; „ne-u spus = ne au“; „te-i ivitu = te ai“; „o-u pădzitu = o au“; „și-u necat = și au“; „se-ră aprinde = se ară“ etc.

Cugetări în oara morții, circa 1550 (*ib.*, passim): „o, cum ne-mă (= ne am) pierdut vrăme de pocăințe de-mă (= de am) badgocurită și amă gucatu și-mă (= și am) săritu...”

În grai se mai observă și un altfel de „sandhi“:

„Se zice i-an dat în loc de: i-am dat; dar: am văzut, nu: an văzut...”

(D. Georgescu, Iași, c. Băiceni).

În fine, despre formele istriano-române, foarte curioase, vezi pe Ascoli, *Studj critici* I, 64—67.

v. ¹Am. — ^{1,2}Aș. — R.

AM. — v. -an.

AMĂ! s. **A-MĂ!** interj.; eh mais! Editorul operelor lui Alexandri (t. IV, p. 1775) explică pe *ama* prin: c e m a i t r e a b ă! Este o exclamațiune de mirare unită cu îndoială, care se aude numai pe-n orașe, aproape necunoscută pe la țară.

Costinescu, *Vocab.* I, 34: „A-ma! așa! ce ai făcut? de ce așa?...“

Alexandri, *Gură-cască*: „...vă închipuiți pe mine Nae Giscănescu înbrăcat husărește, cu nădragi strimți și cu chiveră? *Ama!* frumos m-a prinde...”

Același, *Sandu Napoila*: „...să fiu deopotrivă cu Chiosa vezeteul și cu Mănciurică bucătarul?... *ama* rînduială!...”

Același, *Hagi-Petcu*, act I, sc. 4: „*Ama!* Atîta mi-ar fi trebuit, să-l ascult pe d-luil...”

Același, *Boieri și ciocoi*, act II, sc. 13: „*Ama!* Ai vorbit de te-ai pripit...”

Filimon, *Ciocoi vechi*, p. 186: „pare că auz de acum pe acei clevertori zicînd: *Ama*, cap și la Banul! mai deunăzi nu voi să dea pe fie-sa după Postelnicul Andronache, boier simandicos și om al lui Caragea, și acum o dă slugii acelu boier...”

Aceeași interjecțiune este la neogreci, serbi, bulgari și turci (Miklosich, *Türk. Elem.* I, 11). Românii au căpătat-o abia în epoca fanarioților. Curat românește, cu același sens, se zice „a b a l” de exemplu la De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultânica*, p. 244: „A b a, moșule, 685

încotro? un'te duci p-aşa zăpuşală?...“ sau olteneşte în *Jocul păpuşilor*:

„A b a, fă, unde ți-e teatele
Ca să-mi dea puşcheatele
Să impuşc vrăbeatele?...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 121)

v. *A-ba!* — *Dec!*

AMĂL. — v. *Hamal*.

AMĂN! interj.; grăce! miséricorde! pardon! Această exclamațiune arabă de *i e r t a r e* au căpătat-o prin osmanlii toate popoarele de pe Peninsula Balcanică, căci turcii, cînd ardeau și prijeleau tot pînă la Dunăre și pînă la Carpați, n-aveai încotro, ci trebuia să le strigi turcește „*aman!*“ fiindcă altfel nu te înțelegeau.

În cronicе, *aman* ne întimpină numai cînd e vorba de turci, sau cînd vorbesc turcii.

Neculce, *Letop.* II, p. 377: „nu mai avea nici o putere, numai ce striga *aman*, deci noi văzându-i că strigă *aman*, ne-au căutat numai a face pace...“

Dionisie Eclesiarcul, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, 172): „și așa se sparge ordiea turcilor, caii se duc în lume zbierînd și turcii căzuți țipînd: *aman! aman!*...“

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 224: „(Antiohi Caragia) nu le da obraz (turcilor) nicidecum, nici să șeadă jos înaintea lui nu-i punea, și să răstia asupra lor, ca cînd n-ar fi fost turci, ci se ruga cu *aman b o i e r*, care nu cred că a fi mai fost altă dată...“

Păreche cu „*aman b o i e r!*“ este „*aman p u i u l e!*“, cînd nu supusul cerea iertare de la mai-marele său, ci femeia de la bărbat.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 10): „Pesemne te mîncă spinarea, cum văd eu; și ia acuș te scarpin, dacă vrei; ba ș-un topor îți fac, dacă mă crezi, de-i zice *aman p u i u l e!* cînd îi scăpa din mîna mea...“

Nu e rar și-n poezia poporană, dar numai în balade.

Român Grue Grozovanul:

„*Aman!* ei cu toți răcnea
Și din față-i toți perea...“

O baladă din Bucovina:

„El striga în gura mare,
Eu îi dam peste spinare;
El striga: *aman! aman!*
Eu mă-ntorceam și-i mai dam...“

(Marian, II, 59)

În balada *Doncilă*:

„Ah, a m a r, a m a r, Doncilă!
N-am cerut așa copilă...“

pare a fi o eroare în loc de:

„Ah, *aman, aman, Doncilă...*“

căci vorbește un turc amenințat de moarte și care cu un moment înainte zicea adversarului său: „ghiaur Doncilă!“...

v. ¹*Turc.*

AMANDEA! interj.; tout d'un coup! à l'assaut! vite! Sinonim cu *b u s t a*. Se aude numai în Moldova, unde pare a fi destul de răspîndit. S-a introdus în grai cel mult de prin secolul trecut.

I. Creangă, *Amintiri din copilărie* (*Conv. lit.*, 1881, p. 460): „Iară eu, *amandea* pe ușă afară plîngînd și încep a răcni cît îmi lua gura, strigînd megieșii...“

Alexandri, *Scara mîței*, sc. 12: „Ei, apoi ce fac eu acum? Ha!... Mări să fac și eu ca cuconu Măgdian... *Amandea* la scară!...“

Același, *Iorgu de la Sadagura*, act I, sc. 8: „Dos la față, ș-*amandea* la moș Niron!...“

Același, *Rusaliile*, sc. 14:

„Veveriță: Rusaliile se primblă noaptea prin sat: cum le-om zări, *amandea* pe ele!“

Gheorghe: Dar dac-or da ele *b u s t a* la noi?...“

Seulescu, *Gramm.*, 1833, p. 170, aduce ca sinonimi: „*amandé* pe d î n s u l, dați de tot, nu lăsa, nu te da...“

După d. Șaineanu (*Elem. turc.*, p. 55) *amandea* este un participiu persian, i a g m a n d è, trecut la noi prin turci și însemnînd literalmente „prădînd“, „năvălînd“; o etimologie foarte corectă foneticește și pe care totodată, sub raportul semasiologic, o întărește analogia latinului „raptîm“ din „rapere“, ba și românește „grabă“ din slavicul „grabiti = piller“.

v. *Busta*. — *Iamă*. — *Iamandi*. — *Iurăș*. — ¹*Turc...*

AMANET (plur. *amaneturi*), s.n.; gage, nantissement. Sinonim cu *z ă l o g*. Derivate: *a m a n e t a r* „créancier, hypothécaire“ și *a m a n e t e z* „mettre en gage, hypothéquer“. Din turcul *e m â n e t* „dépôt“ prin neogrecul *ἀμανέτι* „gage“, *ἀμανετεύω* „engager“ (Cihac).

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 233: „au chemat un mîrzac, ce avea musafir într-o casă la poartă, zicându-i: am un *amanet* ca să-ți dau, dar voiu să-ți pui capul și *amanetul* din mână să nu-ți dai...“

Beldiman, *Tragod.*, v. 4019:

„Săracii ce-aveau prin casă, mergea, punea *amanet*,
Dîndu-i bani să-l îmblînzească, să-l vadă dezmîniat...“

Filimon, *Ciocoii vechi*, p. 249: „... ia condica de *amaneturi* și trece banii boierului la partida plăților...“

Jipescu, *Opincaru*, p. 108: „vă și-mprumutăm, dar puneți-ne *amanet*, *z ă l o g*, or moșiile, or sarea, or vînitul...“

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultânica*, p. 113: „Ce-o să mai *a m a n e t ă m* la urma urmelor, dacă perdem și-n astă-seară?...“

v. *Zălog*.

AMANETĂR } v. *Amanet*.
 AMANETEZ }

AMAR, -Ă, adj.; amer; fig. triste, pénible, afligeant, dur à supporter. În sens figurat se apropie de *amar* n. c. În sens propriu, distinge gustul neplăcut al unor substanțe, mai ales al unor plante prin cari îl și definește poporul. Așa, e *amar pelinul*.

Doină muntenească:

„Mă muncesc de vine-un an
 La poartă la Leurdean
 Să fac pelinul zahar,
 Dar pelin u-i tot *amar*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 285)

Din Bucovina:

„Dar pelin u-i tot *amar*
 Și dușmanu-i tot dușman!...”

(Marian, II, 27)

Moxa, 1620, p. 382: „Beu păhară *amară* și *pelina* t ă...”

Pe lângă „*amar ca pelinul*”, se zice: „*amar ca fier ea*”, ceea ce se rostește în unele locuri: „*amar ca șe rea*” (I. Gheorghiu, Iași, c. Cîrjoaia), în altele: „*amar ca cere a*” (G. Baltă, Neamț, c. Bistrițioara).

„*Amar ca ghințura*” (*Gentiana cruciata*), plantă numită și *fier ea-pă mî ntu lui*.

„*Amar ca măt ră g un a*” (*Atropa Belladonna*).

Deși leușteanul (*Ligusticum levisticum*) nu e tare *amar*, totuși în Banat se aude: „mi-e *amară* viața ca leuștea n ul” (L. Iancu, c. Visagu).

Despre medicamente *amare*, generalmente vegetale și tonice, cunoscute și franțuzește sub termenul generic de „les a m e r s”:

„Că nu dau leacuri *amare*
 Să fie cu supărare,
 Ci tot buze rumeioare,
 Care plac la fetișoare...”

(J. B., 374)

În sens propriu și-n sens figurat totodată:

„*Amară*-i frunza de nuc,
 Mai *amar* doru ce-l duc;
Amară-i frunza de fag,
 Mai *amar* doru ce-l trag...”

(*Ibid.*, 90)

Într-o frumoasă antiteză:

„Foaie verde n u c - *amară*,
 Badea-i minios de-aseară,
 Că n-am șest cu el afară;
 Foaie verde flori de f r a g ă,
 Iartă badeo, iartă dragă...”

(*Ibid.*, 105)

v. *Fiere.* — *Ghințură.* — *Leuștean.* — *Mătrăgună.* — *Nuc.* — *Pelin.*
Ca și a c r u, *amar* este în opozițiune cu d u l c e.

Proverb:

„Cine a mâncat papară,
Știe d u l c e-i or *amară*...”

(Pann, II, 14)

Ghicitoarea despre „nuc“:

„Nalt cît casa,
Verde ca mătasa,
D u l c e ca mierea,
Amar ca fierea...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 235)

care e și franțuzește:

„Amer comme fiel,
Doux comme miel...”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Jacob III, 11: „doară izvorul dintr-acéași curere izvori-va d u l c e și <i>amaru</i> ?...”		„...numquid fons de eodem fora- mine emanat dulcem et a m a r a m aquam?...”
---	--	--

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XXIX, p. 12: „foarte întunecă mintea
lor și nu-i lasă să caute adevărul, ce grăescă că d u l c e l e e *amară*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 35): „cu bucățeaoa
d u l c e a vulpii înghiți și undița otrăvii *amară*...”

Ibid., p. 171: „inimii închise și de grijă cuprinse, tot d u l c e l e
amar și tot largul strîmpt îi iaste...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* II, p. 282:

„Oh! lume înșălătoare,
De-mpărați învrăjbitoare!
Cum era de d u l c e mierea,
Acum este-*amară* fierea...”

Balada *Doncilă*:

„Pentru dînsul nu e vară,
Nu e d u l c e primăvară,
Ci numai viață *amară*!”

Doină din Dobrogea:

„Fintină cu cinci izvoară,
Două d u l c i și trei *amară*,
Să bea dușmanii să moară...”

(Burada, *Călăt.*, 231)

Altă din Moldova:

„Ce-a fost veșted înverzeste,
Ce-i *amar* se i n d u l c e ș t e,
Ce-i mîhnit se-nveselește...”

(Alex., *Poez. pop.*², 336)

După cum d u l c e se ia ca sinonim cu tot ce e plăcut sau bun, de
asemenea *amar* se întrebuințează metaforic pentru noțiunea de orice 689

neplăcut, rău, trist, încît din acest punct de vedere pînă și dulceața poate fi *amară*, ca în doina:

„Și eu unde mă voi duce?
Unde mierea e mai dulce,
Căci aice-n astă țară
Zău! și mierea e *amară*...”

(Marian, *Bucov.* II, 13)

Istoria lui Brîncoveanu, 1730 (Conv. lit., 1875, p. 328):

„Oh! *amară* primăvară,
Cum ne ie turcii din țară...”

Coresi, 1577, ps. LXIII:

„...întinseră arculă său, lucru amară...”		„...intenderunt arcum, rem a m a - r a m...”
--	--	---

Moxa, 1620, p. 380: „o, *amară* leu cu sufletă cruntă și cu minte de fiară vrăjmașe, cătă pagubă feceși!...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 1:

„Ce necaz, ce osîndire, vai miel ce foc *amar*,
Ce tresnet și ce lovire, ce otrăvitor pahar!...”

O baladă din Bucovina:

„Și cu gura-i blăstăma
Cu blăstăm *amar* de foc
Să n-aibă-n lume noroc,
Cu blăstăm *amar* de moarte
Ca să n-aibă-n lume parte...”

(Marian, II, 123)

Doină din Ardeal:

„Bine-a zis frunza de vie
Că dragostea nu-i moșie,
Că dragostea se sfîrșește
Și cit lumea nu trăiește:
Dragostea e-nșelătoare
Ș-duce chinuri *amare*!...”

(J. B., 219)

Din Moldova:

„Că mi-e sufletul *amar*
Și-mi e traiul în zadar!
Vai de mine și de mine,
Nu mai știu ce-i rău, ce-i bine...”

(Alex., *Poez. pop.*², 313)

Pentru popor, o mamă poate fi a s p r ă, dar o soacră este a c r ă, iar o mumă vitregă e *amară*:

„Cîte poame sînt de vară,
Nici una nu-i *amară*
Ca maica de-a doua oară...”

(J. B., 209)

La plural feminin, în grai se aude mai adesea *amară* în loc de *amare*; uneori și-n vechile texturi:

Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 483): „nice zdărăindă fața sau bătândă în pieptă sau glasuri lăsândă, ce numai diin inimă să lăsăm lacrăme *amară*...”

Poetul însă, din contra, își permite în asemeni cazuri și pe masculinul *amari*:

Zilot, *Cron.*, p. 52:

„Lucru vrednic d-*amari* lacrămi, numai jale, numai foc,
Care este pustiirea acestui românesc loc!...”

Adjectivul *amar*, foarte des el însuși în grai, s-a mai rămurit la noi în atitea crengi unele peste altele, ca nicăiri în limbile neolatine din Occident. Pe lângă substantivul a m a r, adverbul a m a r, interjecțiunea a m a r, vine apoi verbul a m ă r e s c, adjectivii a m a r n i c și a m ă r i u, substantivii a m ă r e a l ă, a m ă r i m e, a m ă r ă c i u n e, a m ă r ă t u r ă etc., fiecare exprimând o nuanță și avînd o funcțiune proprie bine determinată.

v. ²⁻⁴*Amar.* — ^{1,2}*Amarnic.* — *Amărăciune.* — *Amăresc...*

***AMĂR** (plur. *amaruri*), s.n.; souffrance, peine, tristesse. Sinonim cu a m ă r ă c i u n e, cu a m ă r i m e, cu a m ă r e a l ă, dar cu o nuanță mai puțin materială; așa despre gustul bucatelor, al beuturilor, al leacurilor etc. se poate zice a m ă r ă c i u n e sau a m ă r e a l ă, de asemenea a m ă r i m e, niciodată însă *amar*; a înghiți a m ă r e a l ă sau a m ă r ă c i u n e ori a m ă r i m e este altceva decît:

„Multe rele-am pătitit,
Mult *amar* am înghițit...”

(Alex., *Poez. pop.*², 379)

sau la A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 23: „am obosit tot înghițîndu-mi *amarul*...”

Pînă și p e l i n u l i a un sens metaforic cînd e sinonim cu *amar*, ca în doina muntenească:

„Doamne, cui să mai mă-nchin,
Că de-*amar* și de p e l i n
Bietu-mi suflet este plin...”

(G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 352)

Astfel *amar* e sinonim cu j a l e, cu d u r e r e, cu g r e u etc.

Predică, 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 228): „adul iaste plinū de *amarū* fierbinte și d u r é r e fără seamă...”

Text omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 293): „pizmașilorū mare boală iaste-le, și *amar* și j a l e iaste lor, numai căe-ș vād cu ochii pre cine-i iaste pizmă și bāsău...”

Act moldovenesc din 1677 (*A.I.R.* III, 251): „iaste a mea moșiia den moșii și strămoșii mei, și eu am dat năpotului meu pāntru sprijiñială și socotānță care am avut la g r ă u l și la *amarul* meu...” 691

Varlam, 1643, I, f. 115 a: „mai multă *amară* și durere avu cându pogorâră pre Hs. de pre cruce...“; și mai jos, f. 119 a: „pre mene m-ai lăsat în scerbă și în *amară* mare...”

A. Pann, *Prov.* I, 42:

„Plecă ghicitorul cu acel tatar,
Dar prea trist cu totul și plin de *amar*,
Mirîndu-se-n sine cu ce meșteșug
Ș-acolo să-ntoarcă vreun viclesug...”

Doină din Ardeal:

„Mă dusei cu coasa-n deal,
Cosii iarbă și *amar*;
Mă dusei cu coasa-n luncă
Și cosii jale adîncă!...”

(Jarnik-Birsanu, 222)

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* I: „ce *amar* trebuie să fie în sufletul lui și cită jale în inima soției sale...”

Orice suferință se poate numi *amar*:

„Vino, mîndră, sus pe deal,
Und' se face grîul rar,
Ca să scăpăm de *amar*!...”

(J. B., 162)

Sf. Ioan Crisostom, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 508): „oamenii cea răii ajută-se spre mai *amară*, înșălându și înșelați fiind...”; și mai jos, p. 528: „oamenii cea hitlénii și vrăjitorii dospiv-oru mai spre *amară*, înșălându și înșălându-se...”

Gr. Alexandrescu, *Te mai văzui*:

„Plăcerea, frumusețea, podoabe felurite,
Tot era în zadar;
Ele nu pot să-nvie simțirile-amorțite
D-al patimei *amar*...”

La plural *amaruri*:

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 10: „mulțămîndu lui Dumnedzău, să ruga să-l mîntuiească di-aciăle *amaruri*...”

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaș, 1784, p. 61): „Foarte mare doru amă eu, ca să vă pocui arăta fericirea vreunui dreptu, carele cu sfîntă moarte se véde, cum să izbăvește de *amarurile* vieții aceștia...”

Prin asociațiunea de idei: „suferință = neajuns = cusur“, admirabilă locuțiune proverbială din Moldova la I. Creangă, *Povestea lui Harap-Alb* (*Conv. lit.*, 1877, p. 193): „tot omul are un dar și un *amar*, și unde prisosește darul, nu se mai bagă în samă *amarul*...”

Construcțiunea cu *amar*:

Moxa, 1620, p. 367: „nice unu bine pre lume nu ăste ca să nu se amestece cu scrăba și cu multă *amară*...”

Predică, 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 122): „duce-te-veri cu elu în focul nestinsu și întru-nturerecul dé afară întru viermii neadurmiți, iuo scărécarea dinților și plângere cu *amaru*...”

Doină din Bucovina :

„Nu vă uitați la avere,
Că-n ea n-aflați mîngăiere.
Că averea trece dealul
Și tu rămiu c u *amarul*...”

(Marian, II, 71)

Mai obicinuit însă „c u *amar*” funcționează ca adverb.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 67: „păcătoșii se vor plînge și vor începe c u *amar* a tîngui...”

Istoria lui Brîncoveanu, 1730 (*Conv. lit.*, 1875, 330):

„Pe rînd în casă întra
Și c u *amar* suspina...”

Doină din Ardeal:

„De cînd, maică, m-ai băiat,
C u *amar* m-ai blăstemat
Cu minile cătră soare,
Să trăiesc cu supărare...”

(J. B., 183)

În fine:

„Între înjurături: dă-l boalei! dă-l focului! dă-l *amarului*!...”
(P. Olteanu, Hațeg).

v. ¹*Amar*. — ^{3,4}*Amar*. — ^{1,2}*Amarnic*.

³**AMĂR**, adv., amèrement, péniblement, tristement. Niciodată nu se întrebuințează despre gust, ci numai despre suferințe sau neajunsuri morale.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 69—70: „cum era saniile cu bejăniile, așa le aducea încărcate de muieri și de copii și pe drum copii degerați și fete mari cum era mai *amar*...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 172): „giurămîntul între muritori apa curății fiind, vinul și veninul fără-liagii s-au făcut, carile întiiu dulce înbată, apoi *amar* otrăvește și inniacă...”

I. Văcărescu, p. 539:

„Și-ncepe *amar* ohtînd,
Ah! ah! a! cu dor, cu jînd...”

A. Pann, *Prov.* I, 42:

„D-altă parte iarăși vedea pe tatar
Stînd și el pe gînduri și oftînd *amar*...”

Balada *Român Grue Grozovanul*:

„Doi tătari țeapa-i gătesc,
Doi *amar* îl chinuiesc,
Dar el cîntă-n nepăsare
Parc-ar fi la masă mare...”

Balada *Ștefăniță-vodă*:

„Frunză verde stejărel!
Am un frate voinicel
Și mă tem *amar* de el...”

Balada *Voinea*:

„Se bocea, se tinguia
Și din ochi *amar* plîngea...”

(Pompiliu, *Sibii*, 78)

v. ²*Amar*. — ^{1,2}*Amarnic*.

⁴**AMĂR!** interj.; hélas! Sinonim cu *v a i!* și cu celelalte exclamațiuni de suferință.

O grămădire de sinonimi reduplicați la Varlam, 1643, I, f. 119 b: „o h, o h! mare nevoe! *v a i!* *v a i!* mare greutate! *amar, amar!*...”

Omiliar de la Govora, 1642, p. 90: „așa cu țipet mare și înfricoșat se va împlea gheena, și urechile cărora vor fi acolo nemică altă nu vor auzi numai acéstea: *amar! amar!*...”

Mai adesea „*amar!*” își asociază pe „*v a i!*” căpătînd prin aceasta o nuanță oarecum superlativă.

Casa unui țăran:

„Făcută-i din pămînt ars,
Înlăuntru-i tot necaz!
Văruiță-i tot cu var,
Înlăuntru-i *v a i ș-amar!*...”

(*Familia*, 1884, p. 420)

Se construiește cu dativul, ca și lătinește „*vae*”.

Noul Testament din 1648, Matth. XI, 21:

„... <i>amar</i> ție, Horazin! <i>amar</i> ție, Vithsaida!...”		„... <i>v a e</i> tibi, Corozain! <i>v a e</i> tibi Bethsaida!...”
---	--	---

Beldiman, *Tragod.*, v. 5:

„În ce stare, *amar m i e!* te cutremuri cînd privești;
A lacrărilor năvală chip nu este s-o oprești...”

Zilot, *Cron.*, p. 15: „Ah, *amar m i e!* cum m-am născut într-această
Țară Rumânească...”

Adesea se întrebuițează în construcțiune cu *d e*.

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 239:

„Și voi, Dumnezeii amarnici, pentru ce mai prelungiți?
Au cîte-am tras nu-s destule? au pesemne îmi gătiți
Alte morți, alte ucideri, *amar d e* viața mea!...”

Doină din Moldova:

„Sărăcuț, *amar d e* mine!
De-aș simți moartea că vine...”

Balada *Inelul și năframa*:

„De altul poate-ar fi bine,
Dar e rău și-amar d e tine!...”

Nevasta tilharului:

„C-am rămas cu rod în sin,
Și nu-i rod de bun român,
Ci e rod de om mișel,
Sărăcuț, amar d e el!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 230)

Balada *Jianul*:

„Vai, sărmanul voinicel,
Sărăcuț, amar d e el!...”

Doină din Bucovina:

„Căci traiul cu tine,
Vai și-amar d e minel!...”

(Marian, I, 96)

Din Ardeal:

„Scoală, Marcule, stăpîne,
Că-i amar și vai d e tine!...”

(Pompiliu, *Sibii*, 23)

Idiotismi: *amar d e c a p ! a m a r d e z i l e !*

„Of bărbate, bărbățele,
Amar de zilele mele!...”

(Marian, I, 9)

„Căci amar de capul meu,
N-oi avea odihnă eu!...”

(*Ibid.*, I, 104)

„Ș-acolo mi-a merge rău,
Căci amar de capul meu,
N-oi avea hodină eu
De zuraiul ferelor,
De plînsul nevestelor...”

(Pompiliu, *Sibii*, 16)

Reduplicat:

„Frunză verde mărăcine,
Vai și-amar, amar de minel!...”

(Alex., *Poez. pop.*², 386)

Adesea își asociază pe interjecțiunea „o!”

În *Cugetări în oara morții*, circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 463-5), de douăzeci și cinci de ori se repetă: „o, amar!” construit cu dativul sau cu vocativul, bunăoară: „o, amară mencișiloru! o, amar ceia ce gîură pré cruce...”, și apoi se încheie prin: „o, munca și a m a r u l mare! și oamenii nu precepu...”

Moxa, 1620, p. 364: „se stinseră curându, o, *amară!* că se sfădiră adinsu eiși...”

Zilot, *Cron.*, p. 28: „dar, o *amar!* nevoile au început și despre Pazvantoglu...”

Uneori „*amar!*” figurează ca un „parbleu!” fără nici un amestec de suferință; de exemplu:

„Hai, mîndră, la cununie
Pină-i frunza verde-n vie;
Deacă frunza s-a usca,
Cin' *amar!* ne-a cununa?...“

(Jarnik-Bîrsanu, 49)

Cu românul „*amar d e m i n e!*” deja Diez (*Wtb.*² I, 18) alăturase cu drept cuvînt pe portugezul „*a m a r o d e m i!*” Să mai adăugăm că și-n Sicilia: „*a m a r u a d i d d u!*” literalmente „*amar la el!*” are același sens (Pitrè, *Arch. delle trad. popol.* I, 519). De asemenea „*a m a r u m i a!*” = *misero me!*” (Trainà). În toată Italia sudică *a m a r u* și *m a r u* însemnează „*misero*”, de unde apoi sub forma *μápo* a trecut și-n dialectul neogrec de Bova (Pellegrini).

v. ²*Amar.* — *Amăresc.*

⁵AMAR (ATIT⁶), subst. masc. invar.; grand nombre, grande quantité, foison. Ne întimpină numai în idiotismul, comun tuturor românilor din Dacia lui Traian: „*a t i t - a m a r d e ...*”, cînd e vorba de ceva foarte mult.

În Ardeal:

Basmul *Îndăritnicul* (*Tribuna din Sibii*, 1885, p. 606): „nu știau cui va rămînea *a t i t a a m a r d e* avuție și pentru cine s-au trudit o viață întreagă...”

Basmul *Lumea proștilor* (*ibid.*, 1886, p. 1098): „la noi rău te vei odihni, că *a t i t a a m a r d e* gonguțe avem de ne rod și urechile...”

În Moldova:

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea VIII*: „cînd cineva *a t i t - a m a r d e* vreme n-a mîncat decît pui, pare-mi-se că are dreptate a fi sătul de ei...”

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 26): „crezi tu că vom putea noi singuri secera și strînge *a t i t a a m a r d e* griu...?”

În Muntenia:

Jipescu, *Opincaru*, p. 11: „dă n-o continua starea dă mișelii supt care să zbate opincaru d-*a t i t - a m a r d a* vreme, nu miroase bine...”

„*A t i t a a m a r d e*” n-are a face întru nemic cu „amărăciune”, ci numai cu un *m a r e* număr sau o *m a r e* citime de ceva; este dară „*atita m a r d e*”, cu pierderea vocalei finale ca în „*abur = abure*”, „*afar*” = *afară*” etc. Sub raportul timpului, „*atita m a r d e*” este în opozițiune cu „*o m i c a d e c e a s*” = „*u n e m i n u t e*”. Inițialul *a-* în „*atita amar*” nu e protetic ca la macedo-români în: „*a m a r e = mare*”, ci se datorează propagațiunii din „*atita*”.

Alexandri, *O primblare la munți*, pune la plural: „Nevasta-mi era cea mai frumoasă femeie de la munte; pare că o văd încă după *a t i ț i a*”

amari d e a n i“, unde însă nu este decît un caz de atracțiune sintactică.

v. *Mar.* — ²*Mare.*

⁶AMĂR, n. pr. pers. m. — v. *Amărescu.*

⁷AMĂR, n. pr. loc. m.; nom de certaines localités en Valachie. Despre un riuleț cu acest nume vorbește Dumitru Dudescu la 1638 (Arh. Stat., *M-rea Căldărușani*, no. 1): „să se știe cum i-am vândut o jumătate de sat ce se cheamă Hamzăștii de la *Amarul* ot sudstvo Sac, deîn câmpu și deîn apă ce se cheamă *Amarul*...“

v. *Amara.*

AMĂRA, n. pr. loc. f.; nom de certaines localités en Valachie. Frunzescu indică vro două sate numite *A m a r*, apoi o baltă *Amara* și *S l o b o z i a - A m a r a*. Toate acestea însemnează literalmente „L'amère“.

v. ¹*Amar.* — ⁷*Amar.*

¹AMARĂDIA, n. pr. loc. f.; une rivière dans la Petite-Valachie. „*Amaradie*, rîu ce izvorește din munții județului Gorj, percurge parte din județul Dolj, primește în sine piraiele: *A m ă r ă z o a e*, *Bărcești*, *Futio*, *Frumușel*, *Seaca* și *Ploasca*, și apoi se varsă în Jii lingă satul *Ișalnița*“ (Frunzescu). După numele acestui rîu, citeva localități învecinate, o vale în Gorj și o plasă, apoi o plasă în Dolj și un sat, se cheamă de asemenea *Amaradie*.

Noi am arătat aiuri (p. 248) că finalul *-a d i a* este un sufix topic la români și la serbi, care nu e nici latin, nici slav, și pe care-l găsim în *M e h - a d i a*, *C i o c - a d i a*, *A r p - a d i a*, *A p - a d i a*, *V a r - a d i a*, *M ă n ă r - a d i a* etc. Fiind vorbă de un riuleț fără nici un fel de *a m ă r ă c i u n e*, ne-ar fi anevoie a căuta în *Amaradie* pe adjectivul *a m a r* = lat. *a m a r u s*. Mai bine se potrivește greul *αμάρα* „canal, aqueduc, ruisseau“, de unde *ἀμαρεύω* „couler, arroser“. Benfey (*Wurzelllex.* II, 284) indică și-n dialecte celtice *a m a r* „auge, lit d'une rivière“. În medio-latina *a m a r a* „cloaca, tubiculus“ (Du Cange).

v. *-adia.* — *Apadia.*

²AMARĂDIA (CA PE), t. de choréogr. popul.: nom d'une danse en Petite-Valachie. Vulpeanu (*Salba română* II, no. 23) publică aria unei hore oltenesti numite „Ca pe *Amaradia*“, fără alte amănunte.

v. ¹*Amaradia.*

¹AMĂRNIC, -Ă, adj.; „austère, sévère, vif, véhément, impétueux, vigoureux“ (Cihac). Nu derivă din adjectivul *a m a r* „amer“, ci din substantivul *a m a r* „tristesse“ prin sufixul *-n i c*, ca în „puternic“ 697

de la „putere“, „trainic“ de la „trai“, „falnic“ de la „fală“, „jalnic“ de la „jale“ etc.

v. -*nic*.

Amarnic e necesar în grai, deoarece sinonimul a m a r este nu numai prea șovăitor, funcționând ca adjectiv și ca substantiv, dar nici nu exprimă nuanța de silă, proprie lui *amarnic*.

Moxa, 1620, p. 347: „o [a]marnică neascultare! o n â p r a s n i c â cădere!“

Samuil Clain, *Învățăături* (Blaj, 1784, p. 90): „Dulcele meu soț, de mare jeale și întristare ce mi-au venit prin căsătoria *amarnice* morți, multe nu-ți pociu grăi...“

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 100:

„Ah! *amarnică* durere, despărțirea de amoriul
Ce-oi să mă fac? vai de mine! nu pot scăpa și-oi să moriu!...
Din inimă nici că-mi iese ghimpul acel ascuțit
Ce mă giunghe, mă rănește și-mi dă morți fără sfârșit!...“

Același, p. 239:

„Și voi, Dumnezeului *amarnici*, pentru ce mai prelungiți?
Au câte-am tras nu-s destule? au pesemne imi gătiți
Alte morți, alte ucideri, a m a r de viața mea!...“

Costachi Negruzzi, *Zoe II*: „cînd am slobozit pistolul în tine, nu știu ce putere străină și *amarnică* imi împingea mina...“

Același, *Potopul*:

„Draga mea! Nici o ființă pe lume nu mai trăiește,
Din obșteasca prăpădire nici un om n-a mai rămas,
Numai noi mai viem încă, dar și pentru noi sosește
Moartea să ne-mbrățosează în acest *amarnic* ceas...“

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 109: „Iartă-mă, căci cu *amarnice* dureri am ispășit, vai! și eu păcătoasa-mi rătăcire...“

²*Amar.* — ²*Amarnic.*

²AMARNIC, adv.; impétueusement, terriblement, vivement, avec véhémence. Diferă numai prin funcțiune de adjectivul a m a r n i c, din care derivă. E sinonim cu adverbul a m a r, dar cu o nuanță proprie de violență sau de energie, pe care celalalt n-o are.

Beldiman, *Tragod.*, v. 759:

„Blestemații ies afară cu gura lor multămînd,
Dar din inimă *amarnic* ocărînd și suduînd...“

E des în cîntecele poporane din Bucovina:

„Ioviță, cînd mi-l vedea,
Amarnic se spăria...“

(Marian, I, 80)

„Copilele mi-l bocea,
Amarnic mi-l mai jelea...“

(*Ibid.*, I, 65)

„Balaban cînd l-auzea,
Amarnic se mînia...”

(*Ibid.*, I, 83)

În satira poporană *Paștile țiganilor*:

„Toți țiganii se strîngea,
 La biserică venea,
 Cu femei, cu mici, cu mari,
 Cu șetrari și lingurari;
 Și-n biserică intrau,
 La un loc se grămădeau
 Și *amarnic* mai cîntau...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 264)

v. ¹*Amarnic*.

AMĂGEALĂ (plur. *amăgele* s. *amăgeli*), s.f.; tromperie, ruse, séduction, leurre, ensorcellement. Sinonim cu *amăgire*, care însă arată o acțiune, pe cînd *amăgeală* exprimă o stare. Sinonim și cu *amăgitură*, care cuprinde însă o nuanță de despreț.

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 30 a: „l-au ziditu-lă și de *amăgala* șiarpelui domolită supus...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 26): „apoi și alte lucruri de vicieșuguri, în gâiméle de *amăgele* și fapte pline de răutate...”

Același, p. 177: „de lucru spurcat scărândăviços ca acesta se apuca, ca el organul fără-légii, vasul otrăvii, lingura vrăjbii, tocul minciunilor, silța *amăgélîi*, cursa vicieșugului, vâpsala strîmbătății și vînzitoriul dereptății să se facă priimi...”

Același, *Divanul*, 1698, f. 98: „a mă pazi foarte mi se cuviind cade, ca în tine (lume) lăcuind, ca cum n-aș fi în tine să mă socotesc, și cu această de ale tale îndivuri-închipuri de *amăgele* să mă scutesc...”

Ibid., p. 148: „alta nu iaste fără numai căptușituri, *amăgele* și măsca rale...”

Neculce, *Letop.* II, 436: „tot ca să se mai lungească, să treacă vara cu *amăgele*, după cum este natura turcilor...”

v. *Amăgesc*. — *Amăgire*. — *Amăgitură*. — *-eală*.

AMĂGELNIC, -Ă; adj.; trompeur, séducteur. Sinonim cu *amăgitor*, dar cu o nuanță mai energetică. Derivă din *amăgeală* prin sufixul *-nic*.

Cantemir, *Divanul*, 1698, f.3 b, cuvintele Înțeleptului către Lume: „deci acmu, o *amăgialnico*, această iaste înpărăția ta l...”

v. *Amăgeală* — *-nic*.

AMĂGESC (*amăgit*, *amăgire*), vb.; „charmer, séduire, éblouir, surprendre, enchanter, fasciner, tromper etc.” (Pontbriant). Sinonim cu *înșel*, dar exprimînd mai multă dibăcie, un meșteșug mai suptire. 699

Un act din 1594 (*Arhivul ms. al lui Petru Șchiopul*, în Acad. Rom.) povestește istoria unui vestit a m â g i t o r de atunci: „dăm știre de Giva și de frate-său Pascali cine sămtu ei; sămtu ei eșiți de la Răguza la Sofiia întru oraș turcescu, și acolo lăcuindu oarecătă vrme s-au îndătoritu, apoi prentu dătorii au fugit în Țara Muntenescă, făcându-se acolo negoțitori; și lăcuindu acolo, au îndrăgit acolo acel Giva o văduvâ grîacă bogată, și pețindu-se ei pre ia, lăuda-se că iaste neguțator mare și cu avuție multă și de casă mare de la Raguza și să făcia că e de légia grească; așa până o amăgi și luoa acia giupăniasă după sine, caria lăcuindu cu nusul vădzu că e a m â g i t â și înșelată de el, necum să aibă nescae bunătate și avuție cumu se lăudase, ce încă de datorie scăpase de acolo; caria mai multu n-au vrut cu nusul să lăcuiască, ce s-au împărțit de-nsul. Cătră acasta iară mărturisim, după acaia acestui sau celui Givei s-au încredzut iară acolo în Țara Munteniască un neguțatoriu den Raguza ce lăcuia în Trăgoviște, ca unui priiaten și ca unuia ce era de o limbă și de o țară și de un loc; la moartia sa ș-au lăsat casa, mularia și fečorii săi să-i fie grije și milă, carele după aciaia așa au fost bunu că i-au amăgit fata lui și o au rușinat; și după ce o au rușinat, nu puțină avuție i-au luat și au fugit la Moldova...“, și se mai adauge apoi că, amăgind mereu în dreapta și-n stînga, Giva a căpătat în arendă toate vămile Moldovei.

I. F u n c ț i u n i l e.

a) Sub forma activă.

Pravila Moldov., 1646, f. 92: „hotru să chîmă nu numai cela ce indeamnă muerile spre zburdăciune și spre poftă rîa, ce încă și cela ce le amăgește cu alte meștersuguri...“

Noul Testament, din 1648, Marc. XII, 13: „trimeaseră la elū unii dein farisei și dein irodiani ca să-l p r i n z â c u c u v â n t u l ũ“, explicat la margine prin: „să-l amăgească...“

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 29: „făcându ei așa, vădzu Irodū că-l amăgiră și să mînie foarte...“

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 41): „odînaoară un blănaru în meștersug isteț pre altul în cunoștință prostatec au amăgit, și în loc de piale de breb i-au vindut blană de vidră...“

Același, *Chron.* II, 355: „crude basme și rîncede minciuni, cu carele un sirbac au amăgit pre un rusac...“

Mihaiu Racoviță, 1725 (*A. I. R.* III, 279): „iară alți bani 61 lei tot au rămas, și tot l-au amăgit că i-a da și nu i-au mai dat...“

Mitrop. Antim, *Predice*, p. 101: „frumșetea pomului celui oprit nu-l va înșela, șarpele nu-l va v i c l e n i, muerea nu-l va amăgi...“

Beldiman, *Tragod.*, v. 405:

„Atunce toți d-impună, greci, boieri, neguțitori,
Luind cu ei din călugări, pentru că-s buni cerșitori,
Se pornesc în tot orașul, toți încep a îndemna,
Nu se rușinau a zice la cîți îi întîmpina;
Vrînd să amăgească lumea, credință la mijloc scot
Că dau război pentru dînsa, încredințază cit pot...“

Zilot, *Cron.*, p. 3:

„Diavolul și atîta, văzînd pre om fericit,
Prin muiere fieleneste pre Adam l-au amăgit...“

A. Pann, *Prov.* I, 76:

„Ce ai socotit, țigane? Pe Dumnezeu s-*amăgești*?
Amar de tine...!”

O doină:

„Iar nevasta, de iubește,
Se preface că bolește,
Geme, zace, se bocește,
Și bărbatu-și *amăgește*...”

(Alex., *Poez. pop.*², 358)

Altă:

„El pe cîte le-a iubit,
Pe toate le-a *amăgit*,
Le-a lăsat și a fugit...”

(*Ibid.*, 160)

Altă:

„Draga mea suptire-n trup,
Harnică maic-ai avut!
De frumoasă te-a făcut
Cu ochi negri de ochit,
Cu sprincene de-*amăgit*...”

(Jarnik-Bîrsanu, 30)

b) Sub forma reflexivă.

Moxa, 1620, p. 369: „elu s e *amăgi* de dragostea aurului...”

Pravila Moldov., 1646, f. 145: „mai vrătosu vinulŭ ce va fi băutu, vădzându-lŭ limpede și frumosu la față și moale și dulce la gustare, de-are fi și înțeleptu neștine, totu s ă *amăgiăște*, părăndu-i că nu să va înbăta...”

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 21): „putința în mîndria sa *amăgindu-s* ă, lucruri peste putința sa încépe...”

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784, p. 14): „Cu adevăratu n e *amăgimŭ* cîndŭ trăimŭ, ca cum nu amŭ crede că vomŭ să murimŭ...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 2613:

„Ș-așa într-o dimineață, cu un chip mult tilhăresc,
Amăgindu-s ă portariul, toți innuntru năvălesc...”

Zilot, *Cron.*, p. 117:

„Săracul vultur românesc, cum s-*amăgi* de vulpe
Cuișorul lui cel strămoșesc în gura ei să-l surpe!
Pre toată hiara și pre leu făcutu-le-au să crape,
Iar d-ale vulpii lingușeli nu au putut să scape l...”

A. Pann, *Prov.* II, 83:

„Tînăra nevinovată
Lăsă să s e *amăgească*
Și-i zimbi citeodată...”

Gr. Alexandrescu, *Nina*:

„În sfîrșit, Nino, simț că trăiesc;
Inima-mi astăzi e izbăvită

701

D-acea robie nesuferită;
Mai mult asupră-mi nu m-*amăgesc*...”

II. Originea.

Asemănarea fonetică între *amăgesc* și spaniolul *amagar* „menacer“ (*Lex. Bud.*) se înlătură prin marea deosebire logică între ambele cuvinte; asemănarea logică între *amăgesc* și maghiarul *ámítgátni* „séduire“ (Cihac) se înlătură prin imposibilitatea fonetică de a le apropia pe unul de altul. Ambele aceste etimologii ar trebui respinse chiar dacă nu s-ar găsi una pe deplin îndestulătoare, care — credem noi — se găsește în cazul de față fără multă greutate. *Amăgesc* presupune pe *mag*, după cum „îndrăgesc“ presupune pe „drag“. Inițialul *a*, fiind prepozițional în toți verbiile cîți se încep prin *am-*: *ameninț*, *amețesc*, *amortesc*, *amuțesc* etc., rămîne simplul *măgesc*, corespunzător grecului *μαγεύω* „ensorcelor, duper, tromper“, din *μάγος* „magicien, sorcier“, cu un sens fundamental de „fermec“, care nici la români nu s-a pierdut de tot, bunăoară într-un text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 494): „hitlénii oameni și făr m ac â t o r i i îndeamnă spre mai amară, *amăgindă* și *amăgindu-se* ...“; sau la A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 63: „Firea le este a se strecura pe la cei cu puterea și a le *amăgi* mințile printr-un *far m e c*...“; dar mai ales la mitropolitul Varlam, 1643, I, f. 62 b, unde se întrebuintează anume cu sensul de „fasciner“: „cândă voră să-ș facă cruce, numai ce *m â h â e s c ũ* cu *m â n a* cum *a r e amăgi* oarece, acéia nu iaste cruce, ce-i o mănecie...”

Pe la 1790, domnind în Țara Românească Mavrogheni, devine favorit al principelui un Peticari:

„Cu minciuni zicînd că știe
Foarte bine-astronomie,
Adicăte *ghicitor*
Și de *stele cititor*,
După care *amăgire*
Credea-ntr-insul peste fire...”

spune o cronică ritmată de atunci (*Buciumul*, 1863, p. 28), unde în loc de *amăgire*, grecește s-ar putea pune *μαγευμα*.

Sub raportul curat istoric de relațiuni internaționale, *amăgesc* este grecul *μαγεύω*, pe aceeași cale ca *far m e c* = gr. *φάρμακον*. Această derivațiune se-mpacă dară deopotrivă cu fonologia, cu semasiologia și cu istoria. Deși ambele vorbe *μαγεία* și *φαρμακεία* străbătuseră în Occident deja în epoca romană și deși în dialectul sicilian se află chiar un derivat *ammagari* „far inganno abbagliando la mente, affascinare, sorprendere con meraviglia, incantare“ (Traina), adecă întocmai românilor *amăgesc*, ba încă și cu prepoziționalul *a*, totuși pentru acesta din urmă este mai de crezut un împrumut de la grecii bizanțini, de pe cînd ei stăpîneau Peninsula Balcanică pînă la Dunăre. Tot de atunci datează *stafie* = gr. *στοιχεῖον*, *bosconesc* = gr. *βασκαίνω* etc.

În acest mod se întărește bănuiala lui Laurian și Maxim (I, 56) despre *amăgesc*: „derivațiunea cu probabilitate este de la *magus* (*μάγος*), care înseamnă și fermecător și înșelător și *amăgitor*“, cu acea rezervă însă foarte esențială că vorba nu ne-a venit din Roma,

ci de la bizantini. Să nu uităm a mai adăugi că deja Bobb (1822, I, 38) propusese: „*amăgesc* = quasi m a g i o, m a g i c e decipio“.

v. *Amăgeu*. — *Boscoană*. — *Farmec*. — ¹*Grec*...

AMĂGĒU (plur. *amăgei*), s.m.; séducteur, faiseur, charlatan. A des-părut din grai, dar ar trebui re-nviat. E sinonim cu a m ă g i t o r, care însă funcționează și ca adjectiv, pe cînd *amăgeu* este numai substantiv. Finalul *-eu* nu e un sufix românesc, ci un rest din grecul μαγευ (μαγος) „sorcier“, „charlatan“.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 59: „ș-atuncea minciunile și înșălăciunea acelui *amăgeu* (Anticrist) ei o vor vădi...“

Varlam, 1643, I, f. 333 a: „de multe ori s-are închipui dracii în trupuri de oameni morți ș-ar smentii pre mulți; și diîntru oameni sân-guri s-are scula *amăgei* și menčunoși...“

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, dec. 16: „vicleanulū sămănândū neghi-nă în urechile împăratului Vasilie de pre limba săhastrului *amăgeu* Avva Santavarinū, acela *amăgeu* păcăli de cădzu la-nchisoare Leonū cu femăia-ș...“

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 226): „a *amăgeilor* cea mai de frunte învățatură și mai de treabă schimonositură iaste, ca în inimă pre cacodemonul, iară în față eudemonul să poarte...“

Ibid., p. 219: „au nu *amăgeul* și s i f a r u l acela atătia crunte sudori mi-au vărsat?...“

Este cu desăvîrșire fals că *amăgeu* însemnează „în vechii noștri cronicari c u r t e a n, c u r t i z a n“ (*L.M., Gloss.*, p. 19).

v. *Amăgesc*. — *Amăgitor*.

AMĂGIRE (plur. *amăgiri*), s.f.; illusion, séduction, alléchement. Sinonim cu a m ă g e a l ă, dar exprimînd o durată mai trecătoare, o acțiune, nu o stare.

Zilot, *Cron.*, p. 92: „care monedă fiind foarte proastă și minci-noasă și risipindu-se ș-aici în țară, pe care văzîndu-o și neguțătorii și alții locuitori ai Bucureștilor și cunoscîndu-o de față *amăgire* și sărăcie, turburîndu-se toți și închizînd prăvăliile...“

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 81): „ce vomū putea noi a mai afla aicea decitū *amăgiri* preste *amăgiri*?...“

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 232:

„Mai strînge-mă cu durere, mai cuprinde-mă în brață;
Și de este *amăgire*, dar îi plină de dulceață...“

Același, p. 89:

„Ticălosul om te gustă, și într-a sa *amăgire*
Abia zice: o, prea dulce și hazlie fericire...“

Gr. Alexandrescu, *Viața cîmpenească*:

„Și florile tinereței,
Visuri, nădejdi, *amăgiri*,
Acea ghirland-a vieței
Țesută de năluciri...“

v. *Amăgesc*. — *Amăgeală*

AMĂGIT, -Ă, adj.; part. passé d'a m ă g e s c: trompé, ébloui, séduit. Pe cine l-au a m ă g i t alții, sau care s-a a m ă g i t pe sine-și.

Zilot, *Cron.*, p. 61:

„O, Doamne, ce vorbești? citește-această carte,
De cele ce vorbești cit este de departe!
Citește-o, mă rog, cu bună deslușire,
Vezi că ești *amăgit* și-ți vino în simțire...”

A. Pann, *Moș Albu I*, p. 63:

„Te țineam că ești cu minte, dar acum te văz prea prost,
Și la părerile mele de tot *amăgit* am fost...”

v. *Amăgesc*. — *Amăgitor*.

¹**AMĂGITOARE**. — v. *Amăgitor*.

²**AMĂGITOARE**, s.f.; t. !de zool.: variété de pie-grièche, *Lanius excubitor*. Sinonim cu *berbecel*, *lupul-vrăbiilor*, *capra-dracului*, *sfrîncioc* etc., „o pasere de o fire rea, căci imitează viesul paserilor mai mici și mai slabe, și astfel în ș e l i n d u - l e la sine, le prinde și le omoară” (*Marian, Ornit.* II, 78). Numele *amăgitoare*, deși foarte potrivit, totuși se aude pe alocuri numai în Moldova (S. Poppoviciu, Iași, c. Golăești). Același sufix e foarte des în nomenclatura ornitologică: *bocănitoare*, *cățărătoare*, *ciocănitoare*, *priveghitoare* etc.

v. *Amăgesc*. — *Amăgitor*. — ²*Berbecel*. — *-toare*.

AMĂGITOR, -OARE, adj. et subst.; celui ou celle qui trompe, qui dupe, qui séduit. Sinonim cu *înșelător*, dar prin mijloace mai măiestrite. Se deosebește de *amăgeu*, care e numai substantiv și numai masculin.

Varlam, 1643, I, f. 34 a: „aicea pre pământu-i iaste și inima și gândul și toată nedéjdea și avuțiia, care lucru iaste *amăgitoriu*, că de nu o fură furii sau de nu ruginéște și de nu putredéște, totuș vine moartea și rămăine altora...”

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 76): „Acastă parte a cetății — au zisū unū omū înbrăcatū cu verde — este pentru cei vicleni a m ă g i ț i, și ceialaltă pentru cei vicleni *amăgitori*...”

Neculce, *Letop.* II, p. 313: „se potrivă amădoi acesti boieri (Ilie Cantacuzino și Panaiotachi Morona) într-o fire, după cum se zice: calul rios găsește copaciul scortos; iuți, mândri, minciunoși, fățarnici, jurători pentru fiece, *amăgitori*...”

I. Văcărescu, p. 8:

„Cînd cu mreji *amăgitoare*
Vii prindeam păsări din zbor,
Cînd prin țevi fulgerătoare
Cu plumb le-azvirleam omor...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 89:

„Ticălosul om te gustă și într-a sa a m ă g i r e
Abia zice: o, prea dulce și hazlie fericire!
Și îndată de pe limbă
În otravă i se schimbă
Acel *amăgitoriu* bine,
Ce dintr-o părere vine...”

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Se fălea deșertul ungur cu-acel vis *amăgitor*
Că o țară neapărată va pustii prea ușor,
Și-n a sa zădărnicie i se părè că vedea
Lacrimile cum se varsă, singele cum șiroia...”

Jipescu, *Opincaru*, p. 10: „Ce-i mai rămîne țăranului la sat? Paili,
finu, coceni[i], pătulili, o circumă cu ochi dă l e l e *amăgitoare*...”

Doina *Lume*:

„C-așa-i lumea trecătoare,
De voinici *amăgitoare*,
Ca o apă curgătoare:
Unul naște ș-altul moare...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 287)

Altă:

„Că lumea-i *amăgitoare*,
Ca o floare trecătoare,
Ca o apă curgătoare...”

(Alex., *Poez. pop.*², 386)

v. *Amăgesc*. — *Amăgeu*. — *Amăgit*.

AMĂGITOREȘC, -EASCĂ, adj.; appartenant au trompeur, dépendant d'un séducteur. Derivat din substantivul a m ă g i t o r, acest cuvânt ne întimpină la Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 125): „Acéstia și altele multe ca acéstia *amăgitoarești* și tragodicești Moimița descintînd...”

În grai se aude uneori și adverbul a m ă g i t o r e ș t e (Pisone).
v. *Amăgitor*.

AMĂGITOREȘTE, adv. — v. *Amăgitoaresc*.

AMĂGITURĂ (plur. *amăgitori*), s.f.; ruse, tromperie. Sinonim cu a m ă g e a l ă, dar cu o nuanță de despreț. *Amăgitură* se referă la a m ă g e a l ă ca „înșelătorie” la „înșelăciune”. Se întrebuițează mai ales la plural: *amăgitori* = a m ă g e l e m ă r u n t e.

Fragment dintr-un *Synaxar* din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 658): „Atunce zise Simon frăjitoriu cãtră Eparhul: zi să-mi tae capul și voiu înviia a treia zi; și puse în năluca un berbéce și tăiară capul berbécelui și nãrodul nu precepea; iară Sveti Petrú oblici pre el și-i arată *amăgitura*...”

Miron Movilă Barnovski, 1628 (*A.I.R.* I, II, 187): „eu fiind acuma în mâna păgănilor de bunăvoia mea venit în mâna lor, pre *amăgiturile* și înșelăciunile lor...”

Varlam, 1643, I, f. 73 b: „binele și slava aceștii lumi de răș și de smenteală să o avemă, cum au dzisă înțeleptul: răsului am dzisă *amăgitură*...”

Pravila Moldov., 1646, f. 24: „oricine va înbla cu *amăgituri* și nu va plăti vama cea domnească, acela ăaste ca un fură...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XXXIII:

„Limba-ți de la reu îți oprêște
Și buzele-ți îți le păzêște,
Ca nu vicleșug să grăiască
Și *amăgituri* să birfiască...”

v. *Amăgeală*. — *-tură*.

AMĂGULESC (*amăgulit, amăgulire*), vb.; cajoler, căliner, caresser, flatter. Același cuvînt cu *măgulesc*, numai amplificat prin poziționalul *a*.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 87), vorbind despre Veverița, care e mîndră de a-și ținea coada peste cap, urmează: „într-acesta chip coada în loc de cap puindu-i, *amăgulind-o* o așezară...”

v. *Măgulesc*.

AMĂN. — v. *Aмін*.

AMĂNĂR. — v. *Amnar*.

AMĂNĂRE. — v. *Aмінare*.

AMĂNĂT. — v. *Aмінat*.

AMĂNDŌI. — v. *Amîndoi*.

AMĂRĂCIŌS, -OASĂ — v. *Amăriu*.

AMĂRĂCIUNE (plur. *amărăciuni*), s.f.; amertume, au physique et au moral. Mult mai întrebuițat decît sinonimii *amărimie* și *amăreală*. Sub raportul suferințelor morale circulează în concurență cu substantivul *amăr*, dar exprimînd o nuanță mai vulgară și mai puțin intimă. E totodată sinonim cu toate cuvintele relative la supărări omeneste.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 34: „și începu întru *amărăciunea* sufletului său a grăi...”

Dosofteiu, 1673, f. 13 b:

„Gura-i iaste plină de *amărăctune*,
De blăstăm, de ghulă și de-nșelăciune...”

Ioan din Vinți, 1689, f. 2 a: „o feréște pre ia de toată ispitiría diavolului, și cuconul care s-au născutú dintru ia ilú socotéște de toată *amărăctuniá*, de toată răutátia, de tot vihorulú protivniculu í...”

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 81 a: „apele, adecâ maria, *amărăciuni* și d o d e i a l ă să tilcuiáște: n e v o i l e, n e a ș e d z ă r i l e și *amărăciunele* lumii apelor și mării să asamănă...” unde în contextul grec: „πιρπάδα, αὶ πικρίας...”;

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. LVI:

„Căce din cer au trimis, și de sírg pre mine
El m-au mîntuit deplin din *amărăciune*...”

Ca sinonim cu „întristare” și-n antiteză cu „bucurie” și „veselie”: Mitrop. Antim, *Predice*, p. 158: „din ziua aceia până la Paști este a *întristării* și a *amărăciunii*; iar de la Paști până la Rusalii este vremea b u c u r i e í și a v e s e l i e í...”

În antiteză cu „amor”, la Costachi Conachi, *Poez.*, p. 230:

„Acele inimi unite nu știu ce-i deșertăciune,
Căci iubirea mistuiește orișice *amărăciune*,
Și fiind împreunate, și la haz și la durere:
Un năcaz la amîndouă firește are scădere...”

Dar *amărăciune* este și o urmare a amorului:
Costachi Negruzzi, *Șalul negru*:

„Căci atunce lesne în amor credeam
Și *amărăciunea*-i încă n-o știam...”

Gr. Alexandrescu, *Cînd dar...*:

„Cînd dar o să guști pacea, o, inimă mîhnită!
Cînd dar o să-nceteze a m a r u l t ă u s u p i n ?
Viața ta e luptă, grozavă, ne-mblînzită,
Iubirea vecinic chin.
Din cupa desfătării *amărăciunea* naște...”

v. ^{1,2}*Amar*. — ¹*Amăreală*. — *Amărime*. — *-ciune*.

AMĂRĂLŪȚĂ, s.f.; t. de botan.: gentianelle, *Exacum* (Cihac). Plantă exotică, înrudită cu g h i n ț u r a.

v. *Ghințură*.

A-MĂRĂMI, t. de choréogr. popul. — v. *Măramă*.

AMĂRĂTOR, -OARE, subst. et adj.; ce qui rend amer, qui vexe, qui irrite, qui exaspère. Ceva sau cineva care a m ă r e ș t e în sensul moral al acestui verb. Sinonimica se cuprinde în următoarele contexturi: 707

Psalm LXXVII, 8, după Coresi, Silvestru și Dosofteiu:

1577: „...rudă rea și măr- nioasă...”	1651: „...neamă despărțită de la Dumnezeu și îndă- răptnic...”	1680: „...rod țăpos și amă- rătoriu...”
---	---	---

= γενεὰ σκολιὰ καὶ παραπικραίνουσα = generatio prava et exasperans.

Același pasagiu la Corbea, circa 1700 (ms. în Acad. Rom.):

„Ca părinților ei să nu fie
Rudă rea, fără de omenie,
Întoartă, crudă, amăritoare,
Oțăricioasă...”

v. *Amăresc.*

AMĂRĂTURĂ (plur. *amărături*), s.f.; amertume. Sinonim foarte rar cu *amărăciune*, *amăreală*, *amărire* etc., care presupune ceva amar îndesat, fără a fi mult ca în *amărime*.

Dosofteiu, 1680, ps. XCIV:

„...nu năsprireț inimile voastre ca întru <i>amăratură</i> ...”		„...μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ...”
--	--	--

unde la Coresi, 1577: „ca în mănîe”.

v. *Amărăciune*.

AMĂRĂZOAIE, n. pr. loc f.; un ruisseau dans la Petite-Valachie.

v.¹ *Amaradia*. — *-oai*.

¹**AMĂREA**. — v. ¹*Amărel*.

²**AMĂREA** (plur. *amărele*), s. f.; t. de botan.; chardon-Marie, *Cardus Mariae*. Termen întrebuințat peste Carpați (*Lex. Bud.*). Nu derivă din *amar*, ci din *Maria*, modificându-se prin etimologie poporană.

¹**AMĂREALĂ**, s.f.; amertume. *Amăreală* lingă *amărime*, ca „acreală” lingă „acrimă”, ambii termeni foarte rar întrebuințați în alăturare cu sinonimul *amărăciune*, în privința gustului și cu substantivul *amar* despre suferințe morale.

Samuil Clain, *Învățăături* (Blaj, 1784, p. 62): „în inșele dezmiardări aflăm și ceva *amărală*, așa jocul, înbuibarea, desfătarea tru-pească, beția și altele de acéstea, urăcune, greață, durere de cap și alte nevoi și boale ne pricinuesc...”

Barac, *Risipirea Ierusalimului*, 44:

„Dintr-înșii cei mai cu minte
Și bărbați mai dinainte,

Vedea unde va greșala
Să-ș răsufle *amăreală*...”

v. ²*Amar.* — *Amărăciune.* — *Amărime.*

²**AMĂREALĂ**, s.f.; t. de botan.: herbe à lait, *Polygala vulgaris*. Se cheamă mai obicinuît ș e r p a r i ț ă (Dr. D. Brîndză). Se zice și latinește „*Polygala amara*”.

v. *Șerpariță*.

AMĂREATĂ, s.f.; amertume. În dialectul daco-român nu se întrebui-
nțează, deși este indicat la Cihac (I, 11), ci numai la macedo-români.
Lat. *amarities*.

v. — ¹*Amăreală*.

¹**AMĂRÊL**, **AMĂREĂ**, diminut. d'a m a r : un peu amer. — v.
¹*Amar.* — ²*Amărea*.

²**AMĂRÊL**, s.m.; t. de botan. În nomenclatura botanică germano-ro-
mâno-ruteană a lui Alth (*Hauptbericht f. Bucovina*, 1862, p. 82): „Bit-
terandron = *Amărel* = Terpké zilie“. — ?

AMĂRESC (*amărit, amărire*), vb.; rendre amer, aigrir, affliger. Ca verb
activ, însemnează a face a m a r ceva și a supăra pe cineva; ca verb
reflexiv sau reciproc: a se face a m a r însuși ori unul pe altul, a fi
supărat însuși sau unul pe altul.

Biblia Șerban-vodă din 1688:

Sirach. XXXVIII, 17: „amărăște plângerea și infierbântă tânguiala...”		„...a marum fac ploratum et calefac planctum...”
--	--	---

Formele: *amărăsc, amărăști, amărăște*, adecă cu *a* și *ă* pentru *e*,
sint foarte obicinuîte în grai:

Anton Pann, *Erotocrit* II, 34:

„Iată-l cu toate aceste,
Acuma biruit este:
Vedeți cum se *amărăște*
Ș-abia carul își tîraște...”

Cîntec poporan din Bucovina:

„Să mă chinuiesc
Și să-mi *amărăsc*
Înimioara mea,
Sărmana de ea !...”

(Marian, 96)

În vechile texturi *amăresc* corespunde obicinuît paleoslavicului
o g o r i č a t i de la g o r i k ů „amar” și grecului πικράνω de la
πικρός „amar”, iar corespundintele latin este e x a c e r b o. Dar cu 709

aceiași sens se zice și italienește a m a r e g g i o, a m a r e z z o, sau chiar a m a r i s c o, de ex. într-un vers citat de Tommaseo:

„Non posso lo meo cor sempre a m a r i r e
Come a m a r i s c o n o i poeti in versi...”

Fragment circa 1600 (*Cuv. d. bătr.* II, 81): „muinci iadul cela ce au pogoritu în iadu; *amâri*-se că înbucă de trupul lu...”; și mai jos: „iadul se *amârise* și căzu ȝosu, *amâră-se* și se deșertă, *amâri*-se și fu batjocură...”, unde în contextul slavice pretutindeni: a g o r ă i - s e.

Psalm LXXVII, 40, 56:

Coresi, 1572:

„de câte ori *amărâra* elū în pustie,
întărâtara elū în pământū
fără apă...”

Dosofteiu, 1680:

„și ispitiră și *amărâra* pre D-zăul
cel de sus...”

Dosofteiu, 1680:

„de câte ori l-au *amărdu*-l în pustie,
l-au mânia tu-l în pământū fără
de apă...”

Silvestru, 1651:

„maî ispitiră și mânia ră Dum-
nezăul den nălție...”

= e x a c e r b a v e r u n t = παρπεύχρανον.

Ca sinonim cu vechiul d o d e e s c:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. VI, p. 1: „*amârâi*-mâ și mi se
d o d e i cu voi necredinșoșii lăcuindū...”

În antiteză cu î n d u l c e s c:

Aceași, quat. XIV, p. 1: „apa dein ceriū deștinge de hrânêște
și adapâ, și întru o vedere fiindū și în multe chipure are firi, că înăl-
bêște și negrêște, rușaște și mohoraște, î n d u l c e ș t e și *amâraște*...”

Amăresc în specie ca verb activ:

Samuil Clain, *Învățături* (Blaj, 1784, p. 87): „înprotivă, ț-amū
grăitū, înprotivă ț-amū răspunsū, și te-amū s u p ă r a t ū și te-amū
amăritū și te-amū î n t r i s t a t ū...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 99:

„De-acum nădejdiile toate de la mine s-au sfișit,
Moriu luindu-mi ziua bună de la ceea ce-am iubit...
Mă duc, mă-ngrop în pustiiuri, lumină să nu mai văz!
Ah! ascultă-mă, stăpînă, pînă nu mă depărtez:
Astăzi mă despart de tine cu sufletul mai sfișit,
Pentru că a ta cruzime l-au a r s și l-au *amărit*!...”

Amăresc în specie ca verb reflexiv sau reciproc:

Anton Pann, *Prov.* II, 132:

„Danțul căsnicesc să tragă
Fără să se înțeleagă,
Tot cu ȝ i r - m i r să trăiască,
Vecinic să se *amărească*...”

Fratele răsneț:

„Că de cînd ne-ai părăsit,
Cărările-au inverzit,
Sufletu-mi s-a *amarit*,
Fața mi s-a veștežit,
Soarele s-a înnegrit...”

Idiotism: „a-și *amări* z i l e l e“:

Ștergeți voi lacrimile,
Nu v-*amăriți* zilele!...”

(Jarnik-Birsanu, *Transilv.*, 193)

v.^{1,2} *Amar.* — *Amărit.*

AMĂREȘCU (pl. *Amăreștii*), n. pr. m.; une famille noble de Petite-Valachie. Posteritatea unui *A m a r*, *Amăreștii* ne întimpină între acei boieri pe cari la 1719 îi găsisse în Dolj administrațiunea austriacă: „*Dragan Amarescul*“, „*Domitrasco Amarescul*“, „*Ilie Amarescul*“, *Const. Amarescul* et *Gligorie Alkirkei* (al *Chiroăi*)...” (*Docum. Hurmuzachi*, t. VI, p. 321).

v. *Amărești.*

AMĂREȘTI, n. pr. loc. plur. m.; certaines villages dans la Petite-Valachie. Sate înființate de cite un *A m a r* sau *A m ă r e s c u*. *Frunzescu* (*Dicț. top.*, 7) indică *Amărești* în Dolj, în *Vâlcea* și-n *Romanași*, nicăiri însă afară din *Oltenia*.

v. *Amărescu.*

AMĂRIE, s. f.; amertume. Sinonim cu *a m ă r e a l ă*, *a m ă r ă c i u n e* și celelalte derivate substantivale din *a m a r*, care însă ni se pare a fi făurit numai pentru rimă de cătră *Alexandri*, *Cetatea Neamțului*, act. II, sc. 1:

„Frunză verde de sălcie!
Am căzut în grea robie,
Și tot pling cu *amărie*
După scumpa mea moșie...”

Nu e tocmai nemerit.

v. ²*Amar.* — *-ie.*

AMĂRIȚE (plur. *amărimi*), s. f.; amertume. Sinonim cu *a m ă r ă c i u n e*, *a m ă r i r e*, *a m ă r e a l ă*, *a m ă r ă t u r ă* etc., dar cu o nuanță de mult *a m a r* grămădit.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în *Acad. Rom.*, p. 149): „a vicleșugului sămințe vara să samănă dulci și iarna răsar amară, a cărora poamă întâiu îndulcesc, apoi cu nesufferită *amărițe* otrăvesc...”

v. *Amărăciune.* — *-ime.*

AMĂRIȚE (pl. *amăriri*), s. f.; „action de rendre amer, amertume“ (*Cihac*).

v. *Amăresc.*

¹**AMĂRÎT**, -Ă, adj.; part. passé d'*a m ă r e s c* pris adjectivement: rendu *a m e r*; mais surtout au figuré: 1. affligé, vexé, irrité; 2. faible, indolent, vaurien. În primul din cele două sensuri figurate, se zice

ca un fel de superlativ „c ă t r ă n i t și amărit“ (Ispirescu, *Legende*, 26), fiind este cineva supărat la culme. În al doilea sens, care s-a dezvoltat din cel dentii ca și franțuzește în „t r i s t e personnage“, cuvintul circulează mai mult în ocări.

Varlam, 1643, I, pref.: „toate faptele ceriului și a pământului înblă și mângă toate caré-ș la sorocul și la marginia sa la caré înțelep-čunea cîa vécnică le-au făcut, și nice puțin nu smentescă nice greșescă sâmnul său; numai sângurū *amărătulū* omū departe rămăine...“

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms. în Acad. Rom.), p. XXXVII, 9:

„...amărit fuū, plecaū-me foarte...“		„...a f f l i c t u s sum et humiliatus sum usque nimis...“;
--------------------------------------	--	--

tot așa la Coresi, 1577, iar la Silvestru și la Dosofteiu:

1651:		1680:
„...slăbitu-s și zdrobit foarte...“		„...r ă u ț ă t fuū și smeriū-mă până foarte...“

apoi la Arsenie din Biserici și-n *Biblia* lui Șerban-vodă:

1650:		1688:
„d o s ă d i t fuū...“		„...c h i n u i i u - m ă...“

Fragment omiletic din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 265): „și așa muincindu-se *amărătulū*, încă și cu alte mii de réle chinuia-se până-șū lepădă cu a m a r ū și hitleanulū și rău sufletulū său și așa muri...“

A. Văcărescu, p. 61:

„Oi să mor, ah! oi să mor
Amărit și plin de dor:
 Nu știu scris, nu știu făcut,
 Văz că parte n-am avut!...“

Balada *Voina*:

„Mulți voinici frumoși cădea,
 Numai Voinea rămînea,
Amărit în loc șede
 Pe spatele murgului,
 În sîngele turcului...“

și mai jos:

„Iară mindra-i rămînea,
 Rămînea ca vai de ea,
 Supărată, *amărită*,
 Ca o floare dogorită...“

(Pompiliu, *Sibii*, 77-8)

Despre o colectivitate de oameni, la Zilot, *Cron.*, p. 33: „O, ti-călos și *amărit* norod!...“

Despre alte vietăți:

„*Amărita* turturică,
 O, sârmana, vai de ea...“

S u f l e t *amărit*:

Legenda Sf. Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod ms. miscel. al Bis. Sf. Nicolae din Braşov*, p. 377): „să gonească de la mine aceste cugete ce-mi topiia sufletul meu *amăratul*...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 139:

„Ah! suflete *amărit*,
Ieşil cu viaţă s-au sfişit!...
Ieşil şi nu mai suspina,
C-ai pierdut suflarea ta...”

Cîntec poporan din Moldova:

„Şi de cînd tu haiduceşti,
Nebăut, nemincat eşti,
Şi la trup nepriminit,
Şi la suflet *amărit*!...”

(Caranfil, *Valea Prutului*, 48)

I n i m ă *amărită*:

I. Văcărescu, p. 60:

„Şi eu prea jalnic te găsesec,
Cu inim-*amărită*;
Cu tine mult mă potrivesc:
Lumea îmi e urită...”

A. Pann, *Prov.* II, 103:

„Nu-mi e, fătu meu, atîta de ceea ce s-a-ntîmplat,
Cît mi-e inim-*amărită* de ceea ce-a mai urmat...”

M u n c ă *amărită*:

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. X, p. 8: „au izbăvită noi de muinea cêia *amărata* a diavolului şi de sfetul lui şi de răimea lui...”

T r a i *amărit*:

Moş Albu I, p. 75:

„Zău! iacă-ţi spui dreptul că mi s-a urît
Cu aşa viaţă şi trai *amărit*!
Şi d-o fi tot astfel să mă pedepsesc,
Mai bine o moarte decît să trăiesc...”

Costachi Negruzzi, *Zoe III*: „nu ştiu ce înfricoşătoare presimţiri a unui trai *amărit* şi chinuit au venit şi au sfişiat biata sa inimă...”

C e a s *amărit*:

Zilot, *Cron.*, p. 55:

„Săracii tîrgoveţi, nimic avînd în ştire
D-acest *amărit* ceas, d-acest foc şi peire,
Rămas-au de pămînt, de tot încremeniră:
Care ce au avut, lăsară şi fugiră...”

Tot la Zilot, p. 54, f o c *amărit*:

„Şi stele, voi
Lumine prea înalte,
Vedeţi ce răutate
Şi ce foc *amărit*

Pre noi toți ne coprinde,
Țara-ne o aprinde
Acest neam prea urit..."

Zile amărite, în locuțiunea proverbială:

„Niște zile amărite,
Necăjite și tirite..."

(Pann, III, 160)

Asociatul „amărit și necăjit“ e foarte des în graiul familiar. Într-o satiră poporană din Bucovina:

„De trei ori am genunchiat,
Raiul mi s-a descuiat,
Ș-un inger cum m-a zărit
Înainte mi-a ieșit
Și din gură mi-a vorbit:
— Of! suflețe necăjite,
Năcăjite ș-amărite!..."

(Col. I. Tr., 1883, p. 139)

Povestea lui *Petrea cel strașnic* (*ibid.*, p. 165): „ce să mai facă și cum să-și mai mîie viața cea amărită și năcăjită dintr-o zi într-alta..."

Despre locuțiunea interjecțională „amăritul de = amărit alde“,

v. ²*Alde* (p. 552).

La plural, prin atracțiune sintactică, se face „amăritii de“ în loc de „amăriti alde“.

A. Pann, *Prov.* II, 158:

„O, amăritii de noi,
Nu ne unim amîndoi!
Eu zic tunsă și el rasă,
Nu știu la ce o să iasă!..."

Amăritule! este o ocară cunoscută tuturor românilor, circulînd ca sinonim cu: mișelule! nevoiașule! prăpăditule! vai de capul tău! etc.

În fine, d. N. Densușianu ne comunică următoarea interesantă notiță despre istoria cuvîntului *amărit* și a soțului său *năcăjit* la sașii din Ardeal:

„În *Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 1884, p. 48, un Dr. K. întreba:

«Wie ist am eritig abzuleiten? am eritig wird gebraucht für elend, Krüppelhaft, schlecht genährt: am eritig mantsch» etc.

La p. 50 din același an, răspunde Dr. Fuss din Strassburg:

«Am eritig für elend ist durch Aphäresis entstanden. Schon im Althochdeutschen kommt âmer neben jâmer, und dem entsprechend auch im Mittelhochd. âmer neben jâmer gleich Neuhochn. Jammer vor».

Tot acolo însă întîmpină Fr. Schuster din St. Georgen:

«Am eritig ist offenbar rumänisch, wenigstens nach dem Gebrauch im Nösnerland zu schliessen. Es gehört zu amár, bitter; om *amerit* im Rumänischen heisst zu deutsch: ein verbitterter Mensch;

aber auch im Rumänischen wird *amerit* in der Bedeutung von verkümmert, elend, oft auch in der des sächsischen bekrit (bekümmert) gebraucht».

La pag. 71 din același an, răspunde apoi Z. Boiu:

„A m e r i t i g. Das Wort ist nichts anderes als das rumänische *amărit* = verbittert. A m a r = bitter, *amărit* = verbittert, mühselig. Es unterliegt dies gar keinem Zweifel, da das sächs. Landvolk statt a m ä r i t i c h liewen oft auch n e c a j i t i c h liewen sagt, was ebenfalls rumänisch ist; von *necaz* = Not, *necajit* = notreich, bedrängt ...»“

Mult *amărit* și n ă c ă j i t trebuia să fi fost de veacuri neamul românesc din Ardeal, pentru ca vecinii sași, auzind mereu din gură-i aceste două cuvinte, în cari se cuprinde o lungă istorie de martirologie, să le fi împrumutat pe de-ntregul! Ei au adaos numai sufixul german adjectival *-ig* cătră sufixul românesc participial *-it*.

v. *Amăresc*. — ²*Amărit*.

²AMĂRÎT adv.; part. passé d' a m ă r e s c pris adverbialement: amèrement, tristement. Sinonim cu adverbul a m a r și cu locuțiunea adverbială c u a m a r.

Zilot, *Cron.*, p. 11:

„Ci după puține zile mazilia îi sosi,
Fără veste, negîndită, ș-*amărit* i se vesti ...“

A. Văcărescu, p. 28:

„Ochilor! ajung-atit,
Nu mai plîngeți *amărit*:
Vreme este să uscați
Păraiele ce vărsați...“

Cu sensul de a m a r n i c, la A. Pann, *Erotocrit*, p. 39:

„De o parte și de altă toți săbiile își scot,
Se izbesc cu grozăvie, dau, se lovesc cît pot,
Încît douăsprece săbii, de cumplit ce se izbea,
Ca fulgerul scînteiele dintr-insele strălucea;
Se împleticesc, se luptă, se războiesc *amărit*,
După care din cei zece doi pe loc s-au omorît...“

v. ¹*Amărit*. — ²*Amarnic*.

AMĂRIU, -IE, adj.; un peu amer. Deminutiv din a m a r și sinonim cu a m ă r e l, a m ă r u ț, a m ă r u ș. Fără formă deminutivă, aproape același înțeles are a m ă r ă c i o s. *Amăritu* e cel mai în circulațiune.

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 152: „pe git simți un gust de rugină, *amăritu*, coclit, putred, cald, pină ce să întinse în toată gura lui arsă de o umezeală crudă și sărată...“

„După gust, vinul se zice: dulceag, acriu, mistreț, sălcu, *amăritu* ...“ (G. Chisencu, Dobrogea, c. Satu-Nou; G. Gorescu, Iași, c. Șipotele).

„Vinul pregătit cu pelin are un gust *amărtu*“ (I. Chirică, Tutova, c. Cîrjeoanii).

v. ¹*Amar.*

¹AMĂRÛNT (plur. *amărunte* s. *amărunturi*), s. n.; détail. Ca substantiv, de ex.: „nu cunosc toate *amăruntele*“ (*L. M.*), acest cuvînt nu ne întîmpină în vechile texturi, ba nici în graiul poporan, unde *amărunt* funcționează totdeauna ca adverb. Se zice: „nu cunosc ceva c u d - a m ă r u n t u l“. Totuși substantivul *amărunt* e foarte trebuincios.

v. ²*Amărunt.*

²AMĂRÛNT s. AMĂNÛNT, AMĂRÛNTUL s. AMĂNÛNTUL, adv.; en détail, particulièrement, scrupuleusement. Compus din prepozițiunea *a* și adjectivul *m ă r u n t*, *amărunt* corespunde deplin latinului vulgar *a d m i n u t u m* (= ital. *a m i n u t o*), care era opus lui „ad grossum“, „cu toptanul“, „cu rădicata“ sau „cu arsa“, bunăoară: „*ventibus vinum sive a d m i n u t u m sive ad grossum*“ (Du Cange). Sensul vorbei se exprimă cu multă energie la Cantemir, *Chron.* II, p. 42: „mai pre toți, poate fi, c u *amănuntul* i-am cercat și, cum să zice cuvîntul, nici o p e a t r ă n e c l ă t i t ă și n i c i u n u n g h i u n e s c o ă o r i t n-am lăsat...“

Pe cînd *a* se întrebuița ca o prepozițiune independentă, adverbul *amărunt* sau *amăruntul* circula și fără alt element prepozițional; de exemplu:

Legenda Sf. Vineri, text din sec. XVI (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 78): „Într-acéiașu noapte și unii dulce-govitoare și înțeleaptă muîare ce o chema Eÿfimia arătă-i-se vedere în chipulū vederiei ce văzuse Gheorghie, și amăndoi demăneăta tuturor *amăruntulū* vederea ce văzuse spuseră...“

Legenda Sf. Dimitrie, text din sec. XVII (*ibid.*, p. 121): „de tot *amăruntulū* înaintea tuturoră spunea cumu i se-au arătat sfântul...“

O predică a Sf. Ioan Crisostom, din același secol (*ibid.*, p. 504): „nu cu evangheliia numai strigă, ce și cu dumnedzeestii prooroci și cu de Dumnedzău grăitorii ai săi ucenici *amăruntū* spune...“

Tot așa în *Dicționarul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amănuntul.* Minutativ.“

Mai adesea însă cu *p r e*, adecă literalmente: „per ad minutum“.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quatern. p. 12: „le spune *p r e-amăruntulū* și le arată pilda...“

Varlam, 1643, I, f. 136 b: „Thoma *p r e -amănuintulū* socoti și pipăi...“

Pravila Moldov., 1646, f. 31: „trebue întăi să-șū ia sama *p r e -amănuntulū*...“

Ibid., p. 102: „să socotească tot lucrulū *p r e-amănuntulū*...“

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 179): „cartia dacă citi și célia ce într-însa să cuprindea dacă *p r e -amăruntul* înțăliasă...“

Același, *Divanul*, 1698, f. 41 b: „ca unū înțăleptū, foarte *p r e -*

716 *amănuntul* să ia aminte și să socotiască...“

Constantin Brincovan, 1697 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 233): „într-acéia, domnia mea vrând ca să li se descopere dreptatea și să li se ia seama p r e -*amăruntul* ...“

Același, 1698 (*ibid.*, p. 254): „le-au luat seama foarte p r e - *amăruntul* și le-au citit toate cărțile și hrisoavele de moșie și zapisele cine ce au avut ...“

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 43: „Fost-au la acel război și mulți din moldoveni, unii la svezi, alții la moscali, carii după risipa războiului au venit aice în țară la Mihai-vodă de-i spunea p r e *amărunt* de războiul lor precum au fost ...“

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. CXVIII:

„Să învăța și p r e *amăruntu*
Socotia înțelesul lor svintu...“

Samuil Clain, *Învățăture* (Blaj, 1784, p. 23): „moartea iaste mai groaznică și mai amară decitū toate nevoile și rélele ce să potū întîmpla omului în viață; cum că această iaste așa, lezne vomū pricepe, de vomū lua p r e *amăruntul* aminte și vom socoti ce iaste moartea...“

Mai rară în vechile texturi este construcțiunea c u *amăruntul*.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 34, despre vodă Mihai Racoviță: „domnia țara cu cumpăt bun, și la judecată foarte cu dreptate, și nimăru-i era poprită ușa, ce care cu ce treabă sau nevoe ar fi avut, nu numai boieri, ce și din cei proști prea lesne întra de-și isprăvia lucrurile lor, tuturor le zicea pre nume, și judecata o cerca foarte c u *amăruntul* și prea încet cu îngăduială...“

Zilot, *Cron.*, p. 15: „Ah! amar mie, cum m-am născut într-această Țară Rumânească, în care pină la vârsta în care sînt, trecută peste 20 de ani, luînd seama c u *amăruntul*, nu numai că dreptate sau semn al dreptății n-am văzut, ci încă...“

Beldiman, *Tragod.*, v. 3649:

„Ce vreți, — zice Serascheriul, — ce cereți, ce ați venit?
Balș, cu plecăciune mare, scîrbit și foarte mîhnit,
A-l îmblinzi se silește, vorovindu-i mult supus,
Toată pricina venirei c u *amăruntul* i-au spus ...“

A. Pann, *Prov.* III, 87:

„Și c u *amăruntul* toate, cum s-au întîmplat, i-a spus ...“

Și mai rară este construcțiunea: d e *amărunt*.

Cantemir, *Ist. ieroglif.*, p. 74: „d e *amăruntul* să o ispitim, ca oarece pentru dînsa adevărul și socotiala ce ne va arăta să oblicim ...“

I. Văcărescu, p. 11:

„D-*amărunt* privind făptura,
Planeți, Răsărit, Apus,
Stam gîndind: așa natura
Cin-ar fi-mvîrtind de sus?...“

Astăzi circulează în grai mai ales „c u *amăruntul*“ și chiar „c u d e *amăruntul*“, în care se asociază trei prepozițiuni. Dr Polysu: „a povesti c u *amăruntul* = umständlich erzählen; a cerceta c u d e *amăruntul* = durchsuchen“.

v. ¹*Amărunt*. — *Mărunt*.

AMĂRÛŢ. - v. *Amărunţesc.*

AMĂRUNȚELUL (D-), adv.; très en détail, très minutieusement. Deminutiv poporan din d - a m ă r u n Ț u l, exprimind un chip și mai migălos de a face ceva. Se aude mai ales în Moldova.

Basmul *Voinicul florilor* (Sbiera, *Povești*, p. 68): „ei i-au spus toate d e -amărunțelul, ce li s-au întâmplat, cum au rătăcit și ce au văzut...“; și mai jos, p. 75: „Smăul au cercat toate ungherele d e -amărunțelul...“

v. ²*Amărunt.*

AMĂRUNȚESC (*amărunțit, amărunțire*), vb.; t. d'agricult.: mouver la terre. A f ă r î m a pământul, a-l face să nu fie tare sau grunzos, pentru ca semințele să încolțească mai repede și să rodească mai bine.

Ion Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 79: „dacă mai înainte de a sămăna malaiul am *amărunți* bine pământul și nu am arunca sămînța peste brazdele nesfărămate cu borona, precum facem acum, atunci de bună samă am dobîndi mai îmbelșugată roadă ...“

Același, p. 31: „înghiețuri de primăvară sînt foarte priitoare pămînturilor lutoase, *amărunțindu-le* mai bine decît orice unealtă de gospodărie...“

Același, p. 13: „în lucrarea grădinelor treaba cea mai de căpenie este ca pământul să fie a m ă r u n Ț i t cu desăvîrșire, atît pentru a închizăslui încolțirea semințelor, cît și pentru a da tuturor legumilor o creștere bogată și rapidă...“

În *Dicționarul ms. bănățean*, 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402) ne întîmpină forma *amărunț* (*amărunțat, amărunțare*), corespunzînd foneticeste italianului (a m) ' m i n u z z a r e = lat. rustic (a d) m i n u t i a r e.

v. *Boronesc. — Mărunțesc.*

AMĂRUNȚIRE }
AMĂRUNȚIT } — v. *Amărunțesc.*

¹AMĂRÛȘ, adj.; diminut. d'a m a r . — v. *Amărîu. — ²Amăruș.*

²AMĂRÛȘ, s. m.; t. de botan.: aubier, *Viburnum opulus*. Numele obicinuit în Bucovina după Alth (*Hauptbericht f. Bucovina*, 1862, p. 91): „Schneeballen, *Amăruș*“.

v. *Călin.*

AMĂRUȚĂ, s. f.; t. de botan.: herbe aux vermisseaux, *Picris hieracioides*. Termen întrebuițat în Banat (Dr. D. Brîndză) pentru o plantă a m a r ă, de unde-i vine și numele tecnic $\pi\alpha\rho\iota\varsigma$.

AMBĂR s. **HAMBĂR** (plur. *ambare* sau *hambare*), s.n.; „grange, grenier, magazin à blé; turc a m b â r, e m b â r, vulg. a m b â r, h a m b â r“ (Cihac). Fie prin osmanlii, fie prin tătari, cuvîntul a străbătut în toate limbile din răsăritul Europei: la slavi, la unguri, la greci. Sinonim cu a r m a n, de asemenea de origine turcă.

Balada *Voichița*:

„Ie-ți, puiule, cheile,
Deschide-ți *ambarele*
Și cearcă-ți fărinele
Și cheamă-ți slujnicele...“

(Marian, *Bucov.* I, 32)

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 67: „tot în rînd cu acestea veneau grajdurile, *ambarele* și șoaprele cu toate tacîmurile de drum, sub îngrijirea comișilor și sătrarilor...“

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 223: „Beilicul neamțului, muscalului, turcului, e tot beilic. Orcare din ei ar călea țara, *ambarele* se golesc...“

În grai se aude la plural mai adesea *ambară*.

Ianachi Văcărescu, *Istor.* (Papiu, *Monum.* II, p. 293): „La leat 1787, ghenarie, mă făcuse vistier din dvornec Mavrogheni, și în grabă văzui doo-trei fermanuri înpărătești, unul ca să trimitem sumă multă de zaherea la *ambarăle* Sacsiei, altul ca să trimitem salahori...“

E foarte des aspirat: *hambar*.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 278: „lovindu-se acolo, au făcut o mare răsipă în turci, aprinzându-le și arzându-le *hambarele* și tirgul...“

v. *Arman*. — *Șopru*. — *Zaherea*.

AMBÊȘTI, n. pr. loc. plur. m.; un village en Valachie. Nu se menționează în dicționarul topografic al lui Frunzescu.

Hzirea Vornicul, 1641 (Arh. Stat., *M-rea Plumbuita*): „ca să fie sfintei mănăstiri toată ocina câtă am în *Ambeshți*, toate cumpărătorile câte am cumpărat de la megiiășii din Dobroești, și toată ocina caré să chiiămă Silișteea, toate cumpărătorile câte am cumpărat de la megiiășii den câmpu și den pădure și den apă, den hotar până în hotar, cât să va alége partea mea de cumpărătoare den *Ambeshți* și den Siliște...“

Ca plural din *A m b e s c u*, care e patronimic, *Ambeshți* presupune un nume personal *A m b u* sau *A m b ă*, care astăzi nu se mai întrebuițează. Într-un act din Transilvania din 1279 (Teutsch-Firnhaber, *Urkundenb.*, 116): „comes Hegun filius *A m b u s* et *Goganus banus*...“

v. *Ampoi*.

AMBI, -**BE**, adj. num.; les deux, l'un et l'autre. Sinonim cu a m î n d o i.

Costachi Negruzzi, *Alegare de cai* I: „*A m î n d o i* era acum ca la cinci sute pași de țintă, cînd Meleli înfipse *ambi* pîntenii în coastele armasarului...“

Deși forma *ambi* a devenit literară și se va menține, totuși poporană ea nu este și nici în vechile texturi nu se găsește, în cari ne întipină numai *imbi* sau *inbi*, formă organică din latinul *a m b o*.
v. *Amîndoi*. — *Îmbi*.

AMBÔN, s. **AMVÔN**, s.m.; t. écles.: chaire, tribune sacrée. „Tribuna în biserică din care se predică sau se spune *Evangelium*“ (Costinescu). Din grecul *ἄμβων*, acest cuvînt s-a introdus la noi sub forma de *amvon*, pe lingă care însă, prin înriurirea polonă, circula în Moldova și forma *ambon*.

Varlam, 1643, II, f. 11 b: „patriiarhulă Macarie să sui pre *ambonă* și rădică cinstita cruce...”

Dosofteiu, *Liturgiar*, 1683, f. 24 b: „și eșind popa dzăce mărgând în mijlocul besiaricii după *ambon*: cu pace să eșimă...”

Gheorgachi Logofăt, *Letop.* III, p. 312: „*Evangelia* cea mai după urmă o cetește diaconul curții în *amvon*...”

Colindă muntenească:

„Cununa-n *amvon* punea
Și din gură că-mi grăia...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 96)

A. Pann, *Moș Albu* I, p. 52:

„Acest cuvînt isprăvindu-l, acel preot cuvios,
Spre altar făcîndu-și cruce, se dete din *amvon* jos...”

Ambon și *amvon* nu sună românește, grupul inițial *amb-* (*amv-*, *amp-*) conservîndu-se numai în numi proprii. De aceea în popor se aude mai mult *anvon*, ba încă și *anvonă*.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 219: „un preot ce-l avea Măriea-sa (Constantin Mavrocordat), învățat la carte grecească și românească de se suia în *anvonă* de le cetia după cum se cade a și fieștecare preot...”

v. *Biserică*.

AMBĂ (plur. *ambre*), s.f.; ambre jaune, succin. Sinonim cu turecul *chilimbar*, *ambă* din francezul *ambre* (= arab. *anbar*) s-a introdus la noi deja de vrun secol.

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 9): „să scoată de acolo mărgăritari, *ambre* și curéle, pentru ca să-șu facă niște podoabe...”

v. *Chilimbar*. — *Sucin*.

AMBRIBÔI, s. m.; 1. t. de botan.: sorte de Centaurée; 2. t. de chromatique: rouge foncé, mordoré. În ambele sensuri cuvîntul pare a fi despărut din grai.

Colonelul rusesc Meyer, într-o fiziografie a Basarabiei publicată în secolul trecut (*Opisanie Očakovskița zemli*, Petersb., 1794, p. 168), zice că „Gentiana centaurium se chiamă moldoveneste: *abrimboiu* d i c i m p.” *Abrimboi* — mai bine *ambriboi*, după cum vom vedea îndată — este o varietate de „Centaurea“, anume „Centaurea a m -

berboa", nemțește „gelbe Sultan“, franțuzește „barbeau jaune“ sau „fleur du Grand-Seigneur“ și chiar „ambriboi“ (Nemnich), o frumoasă floare adusă în Europa din Turcia și conservând numele său turcesc. Basarabienii par a fi deosebit „ambriboi de grădină“ și „ambriboi de câmp“.

După floare, se zicea românește *ambriboi* și la o culoare, despre care tratatul de medicină populară de pe la finea secolului XVIII (ms. în Arh. Stat.) zice:

„M o h o r i t sau *ambriboiu* cum se face. Jumătate oca lână să facă întâiu roșie, apoi să ia de 10 parale calacan, piatră acră de 5 parale, la acestea la toate să se scoată lina, să o inflorească la soare și iar să o bage în puțină; care se poate și mătasea să se văpsească. Din mătase roșietecă să se facă *ambriboiu*: her ruginit să pui în oțet tare; să freci her cu her să cază rugina după el; apoi să pui mătasea să stea; de vei vrea să fie mai deschisă, să stea mai puțin, adecă 3, 4 ceasuri; iar de vei vrea să fie mai închisă, să stea mai mult, adecă 7,8 ceasuri...”

v. *Corobățică*. — *Mohorit*. — *Peșmă*. — ¹*Turc*.

AMBUS. — v. *Ilău*.

-AME, suffixe servant à former des noms collectifs. Unul din cele mai instructive resturi ale vechii morfologii române și romanice, sufixul *-ame* merită pe deplin a fi studiat cu o deosebită stăruință.

„Italienii, spaniolii și portugezii — zice Diez (*Gramm.*³ II, p. 332) — întrebuințează sufixul *-amen* cu un sens colectiv al străin limbei latine.“ Așa lăținește în: *aeramen*, *certamen*, *tentamen*, *ligamen*, *velamen*, *vexamen* etc. nu se implică de loc ideea de mulțime, pe cînd italienește: *velame* „multe vâluri“, *bestiame* „multe vite“, *contadiname* „mulți țărani“, *gentame* „multă gloată“, *legname* „multe lemne“, *ossame* „multe oase“, *saettame* „multe săgeți“, sau spaniolește: *bestiame* „multe vite“, *botamen* „multe buți“, *cochambre* „mulți porci“, *osambre* „multe oase“ și așa mai încolo, sint nește expresiuni eminamente colectivale.

Sufixul latin propriu-zis nu este *-amen*, ci numai *-men*, identic cu latinul *-men*, cu greul *-μον*, *-μεν*, *-μιν* etc., cu sanscritul *-man*. Inițialul *a-* în *-amen* este tot atît de extra-sufixal ca și *i* în *regimen* sau *u* în *acumen*, în cari toate sufixe numai *-men*, întocmai ca în *germen*, *agmen*, *culmen*, *vermen* etc. În fond dară, așa-numitele sufixuri romanice *-amen*, *-imen*, *-umen*, pe cari Diez le pune îndeosebi, se reduc la singurul sufix latin *-men*. Cu atît și mai interesant ar fi de a urmări modalitatea nașterii sensului colectiv în Occident pentru *-amen*, fără ca să-l aibă acolo și *-imen*, dacă nu și *-umên*. Singurul cuvînt latin cu *-amen*, în care se cuprinde ideea de mulțime, ba încă numai această idee, este: *examen* „roi de albine“, „gloată de oameni“, „grămadă de animale“, „mare citime de lucruri“: *examen juvenum*, *examen muscarum*, *examen piscium*, *examen locustarum*, *examen infantium*, *examen malorum* etc. Puțin ne interesează aci dacă „examen“ este sau nu o contracțiune din „exagmen“, adică „exagmen“, unde *-a-* aparține cu totul rădăcinei, iar nu elementului formativ. Poporul roman cunoștea numai forma „examen“, ca și cînd 721

finalul ar fi -a m e n, precum este în *velamen* sau în *ligamen*, unde rădăcina fiind *vel-* și *lig-*, restul -a m e n constituă element formativ. Toate graiurile neolatine din Occident au moștenit pe acest „examen”: ital. *sciame*, span. *enjambre*, port. *exame*, catalan. *exam* sau *axam*, provenț. *ayssam* sau *issam*, franc. *essain* etc. N-ar fi peste putință, prin urmare, ca această vorbă, deși singură, dar foarte răspîdită pentru a exprime tot felul de m u ț i m i, să fi concurs la popoarele romănice a însuși sufixului -a m e n sensul colectiv, pe care el nu-l avușese în latina propriu-zisă. Noi nu găsim o altă cale mai nemerită pentru a ne explica un asemenea fenomen, afară numai doară acea împrejurare că substantivii cu sufixul -a m e n se întrebunțau în latina vulgară mai cu seamă la plural, ceea ce îi va fi dat cu timpul un sens general de p l u r a l i t a t e: *generamina*, *linteramina*, *odoramina*, *pinguamina*, *sputamina*, *vitulamina* etc. (cfr. Rönsch, *Itala und Vulgata*, p. 26—27). Oricum însă, fenomenul există, și o dată existînd, întrebarea cea importantă este de a se ști dacă el e numai occidental, după cum părea a crede Diez, ori dacă e comun tuturor neolatinilor.

În vechile texturi ne întîmpină nu o dată v o i n i c a m e cu înțeles de „mulți voinici”. Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XIII, p. 1: „ce-au fostu la codrulū Eleonului, acolo amu ingereștile tării și v o i n i c a m e a arhanghelilor unii nuori cu arepile vânturi aducea...” Alt pasagiu, quat. XXII, p. 1: „această oastă a lu Dumnezeu cheamă-se a cerului v o i n i c a m e...” În ambele pasaje, cuvîntul înseamnă „oștire”, „exercitus”. V o i n i c a m e este un derivat de la „voinic” prin același sufix colectiv -a m e n, pe care Diez îl afla numai în Italia și-n Spania. Dar „voinic” e din punct în punct slavicul *вoиникъ* „miles, στρατιώτης” (Mikl., *Lex.*, p. 71). Cum dară i s-ar fi putut adăuga sufixul exclusivamente romanic -a m e n, dacă acest element formativ nu exista pe atunci la români în mai multe vorbe de provenință latină, astfel că străbunii noștri erau deprinși a-l întrebunța și aveau conștiință de semnificațiunea lui cea colectivă?

v. *Voinicame*.

Vechile noastre texturi ne-au mai conservat în această privință un specimen foarte prețios. În *Omiliarul* de pe la 1570, pe care noi îl cunoaștem numai după extracte (Cipariu, *Analecte*, p. 16—29), ne întîmpină de trei ori vorba „m i ș e l a m e” cu sens de „sărăcime”, și anume: „Mergū oamenii la beserecă, cumū acolo popa să spue cuvântul lu Dumnezeu sfânta evanghelie în limba pre carē grăescū oamenii, să putemū înțelēge noi m i ș e l a m e a; ce folosu e lor deaca popa grăiaște în limbă striinā rumānilor, sārbește, de nu înțelēgū, sau pre altā limbā ce nu vor înțelēge ascultătorii? cumū zice Pavel apostolū cătrā corintēni 155 zice: așa și voi cāndū cu limbi grāiți, d-unde nu dați uin cuvāntū adeveratū, cumū poate înțelēge omū ce e grāit? fi-va amu de veți grāi în vāntū? dein care învățaturā să învete m i ș e l a m e a în ce chipū trebuiaște a cinsti pre Dumnezeu, și cine e Dumnezeu, și noi creștinii slugile lui în ce chipū putemū face și viia după voia și lāsata lui, și în ce putemū sfinți numele lui; aicea trebuiaște cum popa să fie știutoriu cărților, așa va putea învăța pre m i ș e l a m e...” Românul „mișel”, fiind latinul „misellus”, vechiul nostru m i ș e l a m e corespunde unui italian *misellame* „mulți mișei”. Sufixul -a m e n are aci, ca și-n v o i n i c a m e, acel sens colectiv de o natură romanică specifică, pe care în deșert îl vom căuta la latini

în „miseramen“ și-n alte formațiuni analoage. Însă printr-o singură vorbă ca *m i ș e l a m e*, fie ea cît de deasă în circulațiune, dar în care ideea de „mulțime“ nu este cea esențială, sufixul *-a m e n* n-ar fi căpătat niciodată în limba română o misiune colectivă atît de pronunțată, încît poporul să-l adauge chiar la slavicul „voinic“ în *v o i n i c a m e*. Este invederat dară că românii cată să fi avut un număr însemnat de cuvinte cu *-ame*, de ex.: *o s a m e* „multe oase“, *v i t a m e* „multe vite“, *ț ă r ă n a m e* „mulți țărani“, *p o r c a m e* „mulți porci“ etc., întocmai precum le au italienii sau spaniolii.

v. *Mișelame*.

În Banat acest sufix trăia în gura poporului pînă la secolul XVIII. *Dicționarul ms. de la Lugos*, circa 1670 (ms. în Bibl. Univers. din Budapesta) ne dă:

„*H e i d u c a m e*. Hajdones.

L o t r a m e. Latrones.

P r o s t a m e. Rustici...“

Pînă astăzi acest sufix trăiește la macedo-români, deși materialul lexicografic adunat de Kavalliotis și de Daniil nu ne oferă nici o urmă de colectivul *-ame*, precum nici gramatica lui Bojadschi. În *Mostre de Petrescu* (I, 48):

„luă șiiac de la orfanîie,
se duse Pîrlep la o duvîiane
și se aștirnă la croieare,
tea și-l coasă cuparane,
tea și-l vindă ti Bairame,
pe la turci și la *d o m n a m e*
tea și plătească la orfanîie...“

ceea ce se traduce:

„luă postav de om sărac,
se duse în Pîrlep la prăvălie
și se puse la croire,
ca să-l facă ghebă,
ca să-l vinză la Bairame,
pe la turci și la *d o m n i*,
ca să plătească la sărăcie...“

În aceeași colecțiune, p. 120—21, găsim un pasagiu din balada noastră despre „meșterul Manole“:

„Ca să-mi rădicați
Aici să-mi durați
Mănăstire naltă
Cum n-a mai fost altă,
Că v-oi da averi,
V-oi face *b o i e r i* ...“

tradus macedo-românește:

„Tea să-nî anălțați
Aoace să-nî adărați
Monastir analtu
Cum nu mai fu altu,

Că va să vă daŭ averi,
Va să vă fac d o m n a m e...“

Apoi în nota de la p. 153, editorul ne spune că: „d o m n a m e însemnează domnii, domnitori străini, boierii turcești“.

Într-o colecțiune de cîntece poporane macedo-române de d. Caragiani:

„C-un căpitan se se marită,
Ș-un mușat gîone cu el s-amintă,
Și armatele ameale acel s'le lia
Și pri t u r c a m e tut se da...“

tradus prin:

„Cu un căpitan să se mărite,
Și un frumos june cu el să facă,
Și armele mele acela să le ia
Și în contra t u r c i l o r mereu să dea...“

(Conv. lit., 1863, p. 387)

adecă macedo-românul t u r c a m e corespunde actualului daco-român t u r c i m e.

De asemenea, în colecțiunea postumă a lui Dr. Obedenaru (ms. în Acad. Rom.):

„Avziți, ah, soți, avziți, ah, frați!
Voi, f e c i o r a m e ne-nsurați...“

tradus prin:

„Entendez, ô mes compagnons ! entendez, ô mes frères !
Vous, j e u n e s g e n s non mariés...“

sau:

„Voï g i o n a m e tinirați...“ =:
„Vous g a r ç o n s , vous célibataires...“

Se zice m u l i e r a m e „mai multe femei“ (M. Iutza, Crușova).
v. -ime. — Samă. — Spurcălamă.

^{1,2}AMÊLIȚ. — v. Ameninț. — ^{1,2}Meliț.

AMÊNINȚ s. AMÊRINȚ s. AMÊLINȚ s. AMÊLIȚ (*amenințat, amenințare*), vb.; 1. menacer; 2. vouloir, ordonner; 3. faire signe, clignoter; 4. mentionner en passant. Ultimele treisensuri aparțin vechiului grai. Prin sensul dentii, cel fundamental și mai răspîdit, *ameninț* e sinonim cu *îngrozesc* și cu *înfricoșez*, cari însă amîndouă presupun că cineva nu numai *amenință*, dar este totodată sau poate să fie temut. Se zice: „*amenințîndu-l*, îl îngrozești sau îl infricoșezi“ atunci cînd *amenințarea* sperie; adesea însă se întîmplă că: *amenințîndu-l*, nu-l îngrozești, nu-l infricoșezi, căci el de unul ca tine nu se teme.

724 Pentru a putea expune succesiva desfășurare formală și logică a acestui verb, cată să plecăm de la prototipul latin rustic a m m i n a-

t i a r e (= a d m i n a t i a r e), de unde spaniolul a m e n a z a r, provenț. a m e n a s s a r, portug. a m e a ç a r, sardul meridional a m e l e z z a i, în dialectul sicilian a m m i n a z z a r i, pretutindeni cu sensul cel obicinuit al românului:

a) *ameninț* „menacer“.

În *ameninț* = a m m i n a t i a r e al doilea *n* s-a dezvoltat prin propagațiune, ca în „cănunt = canutus“, „mănunt = minutus“ etc.; apoi tot ca în „cărunt“ sau „mărunt“, primul *n* s-a disimilat în *r* în forma cea mai poporană *amerinț*, pe lângă care se mai aude într-un mod sporadic *amelinț* cu *l* = *n*, și chiar *ameliț* ca în sardul „amelezzai“.

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. XVIII, p. 9: „Hristos însușu Dumnezeu acesta și domnū prespre toate, toate făpturile opriia-le; aorea amu cătră mare grăiia: încată mlăcomū; iară aorea cătră stricatulū: voiu curățēște-te; și necuratului dracului opriia-i și zicea: și ție grăescū eșū diin omulū acesta; și acmu cătū *amerință* cu tării-a-șū, toate câte să va elū lucrează...“

Balada *Mănăstirea Argeș*:

„Ș-apoi se-ncrunta
Și-i *amenința*
Să-i puie de vii
Chiar în temelii...“

A. Pann, *Erotocrit II*, p. 43:

„Că el *amerința* într-o parte,
Ș-într-altă rănea cumplit ș-amar...“

și același, p. 70:

„Lua seamă foarte bine la sabia cind lovea
Și trupul său ca un vultur îl zbură și se păzea;
Se repezea înainte, îndărit iar se trăgea,
Pin-a nu sosi lovirea cu sabia o opea,
Se apăra cu păvaza cum *amelința* pe loc,
Încit cind izbea într-însa sărea scînteie de foc...“

Colinda *Toader Diaconul*:

„Sfintul Mihăilă
Cu sabia-n mînă,
Dac-așa vedea,
Cu ea c-adia
Și *amenința*...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 36)

Descîntec de „dragoste“:

„Mă sculai astăzi duminică de dimineață
Pe rouă, pe ceață,
Cu buciumul buciului,
De la patruzeci de floricele miroase le luai
Și cu ele mă spălai,
De dragoste mă încărcai,
Și apucați pe cale pe cărare,
Mă-ntîlnii cu nouă îngeri în cale,

În nouă scaune de argint ședeă
 Și nouă bastoane în mină avea:
 Cu soarele mă incinșeră,
 Cu luna mă cuprinșeră,
 Sfinții îngeri cu bastoanele *amelitără*,
 Toate dragostile le adunară,
 Pe mine le aruncară...”

(A. Iliescu, Dimbovița, c. Sardanu)

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Ș-amenințindu-i din urmă cuțitul moldovenesc,
 Să plece acum de fugă se îndeasă, se gătesc...”

Din acest sens de „menacer”, adecă de a sili să se facă ceva, se naște d-a dreptul:

b) *ameninț* „vouloir”.

Dicționar slavo-român, circa 1670 (ms., în Bibl. Soc. arheologice din Moscva, f. 110 a): „*amerințare*, v r é r e”.

Dosofteiu, *Acatist*, 1673, f. 18, în alăturare cu pasagiul corespunzător din *Acatistul* lui Samuil Clain, Sibii, 1801:

„...În zgăul pre cuvîntul l-ai priimit, pre cela ce țane toate l-ai ținut, cu lapte l-ai hrănit, cu *amelitără* ce hrăniște lură toată...”

„...Primit-ai în pîntece pre Cuvîntul, și ai purtat pre cel ce poartă toate, și ai hrănit curată cu lapte pre cel ce hrănește toată lumea cu bună-v o e...”

În *Acatistul* tipărit la Rîmnic, 1784, f. 35 a: „cela ce hrănește toată lumea cu buna-v o i r e”.

Coresi, 1580, quat. XXIII, p. 14: „cu meștersugul pascăriei vână ucenici, ca să înțeleagă că puterea toată o are cu v r é r e a-șu și cu frămsēja dumnezeiasca *amerințarei* lui făpturile-i toate slujesc...”

Tot acolo, quat. XXXII, p. 1: „cu dumnezeiasca a lui *amerințare* orbului dărui și lumina trupului și lumina înțelegutului...”

Cu același sens, în Pravila lui Mateiu Basarab, 1652, p. 594: „sfântul și a toată lumea săborū, carele se-au adunatū după *amenințarea* dumnezeiască...”

De la sensul de „vouloir”, ca o manifestațiune exterioară a voinței, se desfășură acela de:

c) *ameninț* „faire signe, cligner”.

Dicționarul ms. slavo-românesc, circa 1670, f. 100 a: „*МАНІЕ*, *amerințare* cu m â n a; *МАНІЕ*, *facere* cu o c h i u l”.

De aci, cu pierderea inițialului *a-*, la Dosofteiu, 1680, ps. XXXIV, 19:

„...cariî mă urăscū înzădar și *meliță* cu ochi...”

„...oderunt me gratis et a n n u u n t oculis...”

unde la Coresi, 1577: „*cl i p e s c ū* cu ochi”; la Silvestru, 1651 „*cl i p i n d ū* cu ochiul”.

În fine, de la sensul de „clignotter”, prin noțiunea intermediară de *cl i p i t ă* sau ceva foarte trecător, ajungem la:

d) *amelit* „mentionner en passant”.

Comentatorul lui Urechia, *Letop.* I, p. 99, vorbind despre Dragoș: „alți istorici megieși nemică n-au *amelițat* de această domnie...”

Cantemir, *Chron.* II, p. 72: „noi pre scurt pentru aceasta *amelițind*, cuvîntul am cruțat, ca aicea la locul său pre larg să-l zicem...”

Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.) ne dă forma *amenit*, intermediară între *ameninț* și *ameliț*, traducînd-o prin: „winken, andeuten, ein Zeichen geben mit dem Kopfe oder Finger, drohen, bedrohen”. Noi am văzut mai sus că filiațiunea tuturor sensurilor nu se explică decît prin mijlocirea lui „vouloir”. Din romanicul comun a m m i n a t i a r e „menacer” numai graiul românesc a în-lănțuit vérigile: „vouloir, ordonner, faire signe, clignotter, mentionner en passant”, ale cărora margini la prima vedere se par a fi atît de depărtate, și totuși legătura treptată între ele e foarte consecinte.

Cu totul altceva este a m e l i ț sau m e l i ț „broyer, macquer”, despre care se va vorbi la locul său.

v. *Clipesc.* — ²*Meliț.*

AMENINȚĂRE }
AMENINȚĂT } v. *Ameninț.*

AMENINȚĂTOR s. AMERINȚĂTÔR, -OARE, adj. et subst.; celui ou celle qui menace, menaçant. Calitativ putînd să exprime toate sensurile verbului a m e n i n ț, mai cu seamă însă sensul cel fundamental.

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușeanu IV*: „i se părea că vede toate jertfele cruciei sale, feroase și *amerințătoare*, îngrozindu-l și chemîndu-l la judecata Dumnezeuului dreptății...”

v. *Ameninț.* — *Îngrozitor.*

AMENINȚĂTÛRĂ s. AMERINȚĂTÛRĂ, s.f.; menace. Sinonim cu a m e n i n ț a r e, dar cu o nuanță de despreț. Se întrebunțează mai mult la plural, de ex.: „ce de mai *amenințături* în vînt, și la adevăta nici o treabă...”

v. *Ameninț.*

¹AMERICĂ, s.f.; t. de géogr.: Amérique. Una din cele cinci părți ale lumii.

Amfilohie, *Gheografie*, Iași, 1795, p. 5: „America până acum s-au numită ca un mare ostrov, care este mai ca doă părți de aceste deasupra pămîntului, dar acum mulți au început a zice din cei ce călătoresc cum că și America ar fi prinsă de Asia, după polu articu; fie cum să fie, ačasta nu ne strică, căci noi voim a scrie locurile cele mai cunoscute și mai știute de toți, altele ce nu să știu bine le lăsăm altora...”

v. ²*Americă.* — *Americuță.*

²AMERICĂ, s.f.; t. de comm.: toile de coton, calicot (Pontbriant). O pînză de fabrică, proastă și netrainică.

Într-un cîntec poporan din Moldova, femeia leneșă se vaietă:

„Cine-o stîrnit furcă, fus,
Mîncă-i-ar carnea un urs!
Ard-o focul cînepa,
Că-i mai bun-*america*!
De uritul cînipei
Luai calea pivniței:
Decît aș toarce la in,
Mai bine-oi bea tot la vin...”

(N. Bălăuț, Vaslui, c. Ivănești)

Pe cînd cînepa și inul trebuiau lucrute, *america* o aduceau gata tolbașii, zicînd că vine hăt colo din *A m e r i c a*. E curios a trage acest cuvînt atît de simplu din neogrecul βαμβάκηρινόν πανί (Cihac, II, 633), pe cînd tot în acest fel o altă stofă se numește la noi în popor *a n g l i e*, fiindcă aceiași tolbași se lăudau că o aduc din *A n g l i a*.

v. *Anglie*. — *Alestincă*.

AMERICÛȚĂ, s.f.; t. de botan.: sorte de Géranium, Pelargonium hortulanorum (Dr. Brînză). „O floare exotică, cultivată la noi numai în ghiveci, cu frumoase flori de culoare roșie sau trandafirie“ (P. Teodorescu, Ialomița, c. Socarici).

Dar de ce se va fi chemînd *americuță*?

v. *Mușcată*.

AMERINDÊZ (*amerindat*, *amerindare*), vb.; approvisionner.

— v. *Merindă*.

¹**AMÊSTEC** (*amestecat*, *amestecare*), vb.; 1. mâcher; 2. mêler, mélanger, confondre, copuler; 3. remuer, brouiller, tripoter, ingérer. În primul sens: „*amestec* mîncarea în gură“ (*Lex. Bud.*) se întrebuintează mai totdeauna simplul *m e s t e c* = lat. *m a s t i c o*, de unde derivă *amestec* prin prepoziționalul *a* = lat. *ad*. Gura sau dinții *m e s t e c*ă bucatele. Mîna sau degetele *amestecă*, mîntea de asemenea *amestecă*, cînd se pun laolaltă ființe, lucruri sau vederi felurite, fie aceasta în cunoștință pentru a scoate din ele ceva nou sau pentru a ajunge la un scop, fie în necunoștință, neștiind a le deosebi pe unele de altele. De aci se trag toate sensurile lui *amestec*, cari se pot clasifica în două ramure: dentii, cînd elementele cele *a m e s t e c a t e* ne preocupă deopotrivă în sine-și, fără a considera mai în specie pe unele din ele sau pe instrumentul cărui*a* i se datorează *a m e s t e c u l*; al doilea, cînd e vorba de un asemenea instrument sau cînd totalitatea e privită în genere numai întrucît se rapoartă la unele din elemente. În primul caz noțiunea fundamentală este „mêler“; în celalalt, „re-muer“. În ambele, verbul poate funcționa ca activ și ca reflexiv.

I. *amestec* „mêler, mélanger, confondre, copuler“; de exemplu: *amestec* cărțile la joc; *amestecă* var cu năsip; să *amesteci* vin cu apă; nu *amesteca* pe Ion cu Petru; patimele sufletești, ca și boalele

trupești, ca și rătăcirile minții, adesea se *amestecă* mai multe la un loc...

Proverbi și locuțiuni proverbiale:

„Nu te *amesteca* ca mărarul în toate bucatele“ (Pann, I, 24) sau: „te *amesteci* ca mărarul în bucate“ (Baronzi, *Limba*, p. 59).

„Cine s-*amestecă* în târițe, porcii îl mănîncă“ (Baronzi, p. 50).

„Nu-ți *amesteca* lingura unde nu-ți fierbe oala“ (*Ibid.*, p. 59).

Cantemir, *Divanul*, 1698, f. 46 b: „mai pre urmă risul durerilor să va *amesteca*...“

Același, *Chron.* I, p. 258: „pentre flori ceapa cioarii și pentre grîu neghină să *amestece*...“

De aci, aplicîndu-se la unirea sexuală, ca lătinește: „m i s c e r e sanguinem et genus“, în graiul vechi ne întimpină:

Moxa, 1620, p. 381: „și-șu călugări muîaria și se *amestecă* cu alta...“

Ibid., p. 355: „se sculă Nemitorū de ucise pe fečorii lu Amulie toți, iară pre o fată elū o puse popă, și puse lége: fétele ce vorū fi popi să nu se mărite; iară ia se *amestecase* cu oarecine; deaca auzi Nemitorū că e grea, puse de o pâziia până cîndū născură doi gémeni...“

v. *Impreunez*.

II. *amestec* „remuer, brouiller, tripoter, ingérer“; de exemplu: *amestec* ciorba; *amestec* aluatul; *amestec* ceva cu lingura sau cu degetul; mai *amestecă* ceaiul, că nu s-a topit zaharul...

Proverb: „*amestecă* vorba ca făcălețul mămăliga“ (*Conv. lit.*, 1874, p. 73).

În același sens la Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 262): „cu o falcă în ceriu și cu alta în pămînt la șoim alergă, cătră carile ochii întorcînd, fața în divuri în chipuri mutînd, voroava *amestecînd*, limba bolborosîndu-i...“

Italienește „m a s t i c a r e le parole tra'denti = proferirle borbottando ed in maniera intelligibile“ (Tommaso).

În graiul vechi, a *amesteca* pe cineva cu limba sau cu condeiul însemnează figurat: „a cleveti sau a înnegri.“

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 31: „dacă au venit (Constantin Duca) la domnie, îndată au început a răsplăti binele ce i-au făcut socru-său (Brincovanu) cu necunoaștere de bine; și în loc de mulțămîță, l-au *amestecat* la Poartă cu multe cuvinte rele...“

Neculce, *Letop.* II, p. 316: „Antioh-vodă pre urmă oblicînd acest lucru și altele multe *mestecături* a lui Iordachi Rusăt, ce ămbra cu cãrți, *amestecînd* în Țarigrad la Mihaiu-vodă și la frații lui și la Paladi în Țara Ungurească, mănietu-s-au Antioh-vodă și au închis pre Iordachi Rusăt...“

Ca termen juridic, a se *amesteca* = a exercita o ingerință oarecare în averea sau în afacerile altuia.

Eftimie de la Bistrița, 1573 (*Cuv. d. bătr.* I, 23): „să fie (iazul) sfăntie mănăstiri de hrană, iar cine se va *amesteca* în tr-acest iazū, să fie proclēt...“

Simion Movilă, 1602 (*Ibid.*, p. 113): „nimenile să nu să mai *amestece* p r e s p r e cartea domniei-méle...“

Ștefan Tomșa, 1622 (*A.I.R.* III, p. 217): „să aibă ei a ținea acé-le părți de sat până cîndu li se va face plata căt mai sus scrie, ca să nu aibă nime a să *amesteca* acolea înaintea cărții dumnii-méle...“

Act moldovenesc din 1638 (*A.I.R.* III, p. 223): „din cuconii noștri nime să n-aibe a să *amesteca* la acele vii, pentru căce i le-am dat cu voia tuturor fraților...”

Gheorghie Ștefan, 1657 (*ibid.*, p. 237): „să fie și de la noi slugilor noastre Murgeștilor acela sat Mihalțul driaptă ocină și moșie nerușeită nice dănăoară în véci, și alt nime să nu să *amestece*...”

Constantin Brincoveanu, 1694 (*Cond.*, ms., în *Arh. Stat.*, p. 95): „iar vameșul să nu să *amestece* la ce ar fi venitul moșiilor boiariilor...”

În fine, a nu se *amesteca* = a fi hotărît de a nu lua parte la ceva.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 203: „Ce să facem? că vremea mucarelului au sosit; aici bani nu putem găsi; Domnul de acolo încă nu ne trimete, nici ne scrie nimică; și așa noi nu ne *amestecăm*...”

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 100, cu o elegantă întrebuintare a infinitivului nescurtat: „(Căzaccii) is războinici și-n veci gata a se *amestecare* în tot felul de vrăjbi și de sfădiri...”

De aci expresiunea familiară: „nu mă *amestec*” sau idiotismul: „n u m ă b a g , n u m ă *amestec* = ich mische mich nicht da-rein” (Dr. Polysu).

v. ²*Amestec*.

²AMĚȘTEC (plur. *amestecuri*), s.n.; mélange; connivence; ingérence; intervention. Ca substantiv abstract, reprezintă toate sensurile verbului a m e s t e c , într-un mod mai puțin trecător ca în a m e s t e c a r e și fără nuanță de despreț ca în a m e s t e c ă t u r ă .

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în *Acad. Rom.*, p. 24): „cinele mării și vidra cu jigăniile uscatului ce t r e a b ă sau ce *amestec* pot avea...”

Beldiman, *Tragod.*, v. 957:

„Că nicidecum să nu fie Serascheriul la prepus

Că Moldova și boierii Eteriei s-au supus;

Ce, raiele credincioase, cum au fost vor fi în veci,

Fără nici o p ă r t i n i r e sau *amestic* între greci...”

Act moldovenesc din 1621 (*A.I.R.* III, p. 215): „să n-aibă ceia frații *amestic* într-acele vii, nič Coste în viile céle de moșie carele mai sus scrii, nič să să sfădească...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. I, sc. 7: „Cine cheamă ș-duce *amestec* străin în țară, îi mai nelegiuit decît Iuda vinzătoriu...”

v.¹*Amestec*. — *Amestecare*. — *Amestecăciune*. — *Amestecătură*.

AMEȘTECĂRE (plur. *amestecări*), s.f.; l'infinitif substantivé d'a m e s t e c : mélange, embrouillement etc. Sinonim cu a m e s t e c ă t u r ă , cu a m e s t e c ă c i u n e , cu substantivul a m e s t e c , dar exprimînd o acțiune, nu o stare.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 292, despre politica tradițională a Moldovei: „țara aceasta fiind mai mică, nice un lucru singură de sine fără a d u n a r e și *amestecare* cu alte țeri n-au făcut...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 31: „Brincovanu înțalesese de *amestecarea* ce l-au a m e s t e c a t ginere-său Constantin Duca-vodă...”

Vechiul grai făcea o deosebire între „*amestecarea* singelui = aliianțe, parenté, croisement“ și între „*amestecare* de singe = inceste, mariage illégitime“.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., Acad. Rom., p. 120): „*amestecaria* singelui a m e s t e c ă sufletele...“

Pravila Moldov., 1646, f. 117: „*amestecarea* de sânge să face în doo chipuri: chipul dentăi iaste cu nuntă, cândü să va cununa neștine cu vreo muîare carîa nu i o au dat pravila; iară a doo iaste fără de nuntă, ce să dzice să împreună cu dănsă încă mainte de cununie...“

v. ^{1,2}*Amestec.* — *Amestecat.* — *Împreunare.*

AMESTECAT, -Ă, adj.; part. passé d' a m e s t e c : mélé, mélangé, pêle-mêle; confondu, embrouillé etc.

Locuțiune proverbială: „Ris *amestecat* cu plîns...“ (Pann, II, 7).

Constantin Brîncoveanu, 1693 (*Cond.*, ms., în Arh. Stat., p. 39): „fiind moșia Ulmuleșilor *amestecată* și n e h o t ă r ă t ă de cătră alte siliști ale lor...“

Miron Costin, *Letop.* I, p. 342: „Neculai Cărnul încă, văzând pogorirea lui Racoți și *amestecate* lucruri, au venit cu oastea ce se trimisese...“

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 19: „Acest Dimitrașco-vodă au scos hărții pre fețele oamenilor, care angărie până atunce n-au mai fost în țară nici la o domnie, fiind țara *amestecată*, oamenii strămutați de la locurile lor după ernatul tătarilor[...].“

I. Văcărescu, p. 281:

„După cum vrei să ne-arăți
Toți îngerii coboriți
Și cerul *amestecat*,
Cu pămîntul c u f u n d a t ...“

Zilot, *Cron.*, p. 2: „Mai alcatuui și această scurtă scrisoare tot după obiceiul meu, adică *amestecată* puțină proastă scrisoare cu mai multă poezie în chip de tragodie...“

Balada *Gheorghelaș*:

„Se pleca ca să bea apă,
Macovei îi da în ceafă
De bea apă sîngerată,
Cu măsele-*amestecată*...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 592, 598)

Doina *Oltul*:

„Oltule, cîine spurcat,
Ce vii așa turburat?
Au la coadă te-a plouat
De-mi vii așa mîniat
Și cu sînge-*amestecat*?
Tot cu sînge de haiduci,
Cu căpestre de cai murgi...“

Costache Negruzzi, *Alexandru Lăpuşneanu III*: „În lupta și trînta aceasta, masa se răsturnase; ulcioarele se spărseseră, și vinul *amestecat* cu sînge făcuse o baltă pe lespezile salei...”

În graiul vechi, expresiunea „sînge *amestecat*” avea un deosebit înțeles juridic:

Pravila Moldov., 1646, f. 94: „ceia ce făcū sînge *amestecatū*, ce să dzice ceia ce-ș curvăscū cu rudele și cu cuscriile și cu cumătrele sau finele lorū, acesta se chîamă sînge *amestecatū*, acesta ver va fi bărbatū, verū muîare, cu moarte să se cërte...”

v.^{1,2}*Amestec.* — *Amestecare.* — *Amestecăciune.*

AMESTECĂCIUNE (plur. *amestecăciuni*), s.f.; mélange. O formă rară și de prisos în loc de *amestec* sau *amestecare*. *Pravila de la Govora*, 1640, f. 19 b, o întrebuițează cu sensul de „incest”: „fiu de a treia nuntă sau născutū întru *amestecăciune* de sînge, de unii ca aceștea toți să nu cutēze a se chemarea preoți...”

v. *Amestecare.* — *Amestecat.*

AMESTECĂTOR, -OARE; adj. et subst.; brouillon, intrigant. Cine *amestecă* lucrurile, mai cu seamă însă în sens moral.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 238): „*amestecătorii* de răutăți și a păcii nepriiatini într-alt chip îl zugrăvîia, iară eu la dînsul alt chip am cunoscut...”

Nic. Costin, *Letop.* II, p. 115: „l-au părit Dumitrașco-vodă (pe Iordachi Cantacuzino) precum are frați în Țarigrad și sînt *amestecători* de domnii...”

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XC:

„Și de cuvîntul turburătorii,
Amestecătorii și pierzătorii...”

v.^{1,2}*Amestec.* — *Amestecătură.*

AMESTECĂTURĂ (plur. *amestecături*), s.f.; 1. pêle-mêle, confusion, bouleversement, embrouillement; 2. ingérance, intrigue, commérage. Dezvoaltă toate sensurile lui *amestec*, însă numai în rău sau cu despreț.

1. *amestecătură* „pêle-mêle”.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 252: „acea spaimă și glogozală făcîndu-se în oastea turcească, căt jumătate de oaste fugise de supt corturi la altă parte de tabără de părăsise și pușcile și se făcuse o *amestecătură* mare...”

Zilot, *Cron.*, p. 76:

„Oh, și să fi văzut ce *amestecătură*,

Ce fierbere de om, toți strigînd cu o gură...”

Neculce, *Letop.* II, p. 230: „au murit și craiul leșesc Mihaiu Viș-novețchi și era multă *amestecătură* între leși, că nu-și putea alege craiul...”

A. Pann, *Erotocrit* II, p. 22:

„El credea-n sabia-și numai și la dînsa se-nchina,
Totdauna vrea războaie și-n veac certe scormonea,

Asupra păcilor foarte avea el în viața-și uri
Și cu mare bucurie căut-amestecături...”

2. *amestecătură* „ingérance“.

Act moldovenesc din 1677 (*A.I.R.* III, p. 251): „nimine den ruda mea și den oamini mei cu acia moșiia traba să n-aibă nič vréo *amestecătură*...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 59: „După ce s-au rădicat feciorii lui Constantin-vodă Brâncoveanu și cu ginerii, au început a face multe *amestecături* și lucruri neplăcute între acesti boieri, batgiocorindu-i...”

Mateiu Basarab, 1649 (*A.I.R.* I, p. 107), cătră toate autoritățile și toți locuitorii din Argeș, contra cărora se plinseseră călugării de acolo că fac „mănăstire de răs și de măscară”: „mai mult să nu înțeleg dumnie-mea că mai unblați făcând *amestecături* și c u v i n t e f ă r ă l u c r u...”

v^{1,2}*Amestec.* — -*tură*.

AMESTECUL (D-), adv.; à la fois, conjointement. Împreună. La o l a l t ă.

Mitropolitul Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, oct. 5 (f. 46 b): „porțile zidului tocmită cu aur și argintă de-*amisteculă*...”

v. ²*Amestec.*

AMËȚ (*ames, ametere*). — v. *Amețesc.*

AMEȚEALĂ (plur. *amețeli*), s.f.; vertige, tournoiement de tête, éblouissement. „Învirtirea minții, ieșire din minte, smintire momentană” (Costinescu). Exprimă ca stare ceea ce a m e ț i r e înseamnă ca acțiune. Sinonim și cu a m e ț i t u r ă , care se întrebuițează foarte rar și numai cu o nuanță ironică. În grai se rostește mai totdeauna *amețală*.

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 193: „nu întreba cătră *amețală* și oftare și lacrimi, cătră s-au măhnit toată curtea și urdia domnului...”

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 116:

„Ah, Doamne! ce necaz mare: a iubi ș-a fi închis!
Dar ce *amețală-i* asta, de care mă văd cuprins?
Au întunecat văzduhul, ochii mi-au painjinit,
Am rămas uimit, pe gânduri... nu mă lăsați, că-s perit!...”

Alexandri, *Boieri și ciocoi*, act. IV, sc. 5: „Deie Dumnezeu să nu vă treziți din *amețală* prea tîrziu...”

I. Creangă, *Stan Pășitul (Conv. lit., 1877, p. 32)*: „Femeia lui Ipate și cu baba, cînd se trezesc din *amețală*, nici tu drumeț, nici tu copil, nici tu nimica!...”

În *amețală*, ca stare patologică, ni se pare că toate lucrurile se învîrtesc în giurul nostru.

„Ca să-i treacă de *amețală*, țăranul se afumă cu păr de urs...”

A. Paraschivescu, *Muscel, c. Valea-Mare*.

733

„Un fel de *amețală* se cheamă în popor c a p c h i ũ“ (C. Alexandrescu, Neamț, c. Bistricioara).

v. *Amețesc*. — *Capiu*.

AMEȚESC (*amețit, amețire*), vb.; perdre les sens, donner ou avoir des vertiges, tourner la tête. *Amețesc* nu e departe prin sens de u i m e s c și u l u i e s c, din cari însă cel dentii vine numai printr-o impresiune din afară, iar cel al doilea este un început al *amețirii*, judecata fiind turburată dintr-o cauză internă sau externă, dar fără a înceta. Orice se ivește denainte-mi într-un mod neașteptat mă u i m e ș t e; dacă trebui să mă lupt cu doi dușmani deodată, cari se aruncă asupra-mi din dos și din față, mă u l u i e s c; în ambele împregiurări poate să ajungă la *amețire*, dacă pierd conștiința de însumi, și totuși poate să nu ajungă tocmai pînă acolo. Ca stare patologică, *amețesc* se apropie de l e ș i n .

v. *Leșin*. — *Uimesc*. — *Uluiesc*.

Amețesc funcționează deopotrivă ca tranzitiv și ca netranzitiv, dar în ultimul caz i se poate da și forma reflexivă: eu l-am *amețit*, noi *amețim*, ei s e *amețesc*. Se zice deopotrivă corect, fără vreo deosebire de sens: „eu *amețesc*“ și „eu mă *amețesc*“.

Dictionar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402):

„*Amețesc*. Deliquium patior.

A m e ț i t. Deliquium passus.

A m e ț a l ă. Deliquium“.

Cantemit, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 42): „Toate zburătoarele să tulburară și de dulce otrava hulpii tare s ă *amețiră*...“

Ibid., p. 200: „cînd capul s ă *amețiaște*, picioarele dovedesc...“

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XVII:

„Fulgere au înmulțit
Și pre ei au *amețit*...“

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 193: „(Alexandru Ghica) s-a dus la urdie la Sakce și după ce au sosit, piste puține zile s-au stricat vremea și începând a tuna ș-a fulgera cu mare trăsnet, într-o clipală de ochi au căzut asupra cortului de l-au detunat, și fiind Târzimanu supt cort, atât s-au *amețit* cât au fost ca un mort...“

A. Pann, *Erotocrit*, p. 89:

„Cel amoretat, fata mea, dorește neîncetat
Și va tot des să privească la carea l-a săgetat;
Iar el, după cum vezi bine, d-atîta timp este dus,
După treburile sale alergînd în jos și-n sus,
Și tu în zădar te turburi, în zădar t e *amețești*...“

Zilot, p. 74:

„Vezi, frate, vezi ce foc căzu pre biata țară;
Sărmani locuitori! cum ardeți ca în pară;
Frica v-au *amețit*, nu știți ce vi se face;
Păcatul v-au orbit, vă joacă cum îi place!...“

Alexandri, *Rusaliile*, sc. 2: „... de-o bucată de vreme-ncoaci,
734 românii noștri s-o *amețit* de cap, parcă i-o umflat Rusaliile...“

Balada Gheorghelaş:

„Spuză-n cizme că-mi băgai
 Şi la jocuri mă-nhăţai:
 Când săltam şi când jucam,
 Tot de spuză mă frigeam,
 Până când mă oboseam,
 Până când m'ă *ameţeam*,
 Până cocă mă făceam...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 598)

Doina Buruiana de leac:

„Blăstemat să fie ceasul
 Când i-am urmărit eu pasul
 Şi i-am auzit eu glasul:
 Cu pasul m-au rătăcit,
 Cu glasul m-au ameţit,
 Liniştea mi-am prăpădit...”

(Alex., *Poez. pop.*², 270)

Altă:

„Rele sînt frigurile,
 Mai rele-s dragostile:
 Frigurile te răcesc,
 Dragostile te-*ameţesc*...”

(Ibid., 244)

Derivaţiunea lui *ameţesc* din grecul $\mu\epsilon\theta\upsilon\sigma\kappa\omega$ „enivrer“ (*L.M.*) nu se întemeiază pe nemic; totuşi mai bună nu este nici derivaţiunea din latinul *a m e n s* sau *a m e n t i a* (Cihac), de unde româneşte ar fi „amînză“ sau „amînzesc“, nu *ameţesc*. Forma organică a cuvîntului, conservată pe alocuri în Banat şi-n Ardeal, este *amet*, care se referă către *ameţesc* întocmai ca bănăţeanul „amurt“ cătră „amorţesc“ sau „amut“ cătră „amuţesc“.

„Ciocîrlia, cînd cîntă, se suie citeodată pînă sus la vînturile turbate, acolo *amete* şi cade jos, iar cînele care o mîncă, apoi, turbează...” (P. Olteanu, Haţeg).

v. Ciocîrlie.

De asemenea la Budai-Deleanu (*Dicţ.*, ms. în Muz. istor. din Bucur.): „*ametu* = *ameţescu*, den Schwindeln bekommen“.

Ca „trimet = lat. transmitto“ sau „sumet = lat. submitto“, tot aşa *amet* este învederat a *m i t t o* (mentem, virtutem, iudicium, consilium, sensus etc.). În privinţa simţurilor sau a minţii, lătineşte a *m i t t o* însemna o încetare a lor trecătoare: „a m i s i t, non perdidit“. Românul organic *amet* pare a fi fost numai netranzitiv, ca în cele două exemple de mai sus; pentru funcţiunea tranzitivă s-a închipuit amplificatul *ameţesc*, care a reuşit apoi a goni de tot pe primitivul *amet*.

v. *Ameţeală*. — *Ameţit*. — *Cumet*. — *Desmetic*. — *Sumet*. — *Trimet*....

AMEȚIT, -Ă, adj.; part. passé d'a m e ț e s c: abazourdi, dupéfié, ébloui, éperdu, étourdi, ivre etc. Exprimă ca adjectiv toate sensurile verbului din care derivă.

„Amețit = b ă u t, betrunken; amețit = l e ș i n a t, ohnmächtigt“ (Dr. Polysu).

„E amețit ca un pește afară din apă“ (L.M.).

„Nu poti sta pe picioare de amețit ce sînt“ (Ibid.).

Beldiman, *Tragod.*, v. 125:

„Jăcuiesc, pradă, omoară, mărfurile împărțesc,
Și cu cît privesc folosul, cu atîta se iuțesc;
Cine să se-mpotrivească, căci săracii, amețiți,
Fiind toți în așternuturi și întru somn adînciți...“

A. Pann, *Erotocrit*, p. 22:

„Ah! acesta om nu este, negreșit este vrun zeu,
Care se pogoară noaptea din nălțimile cerești
Și vine ca să smintească simțirile omenesti;
D-aceea și-n acea vreme amețită a rămas
Și asculta să-nțeleagă vorbele acelu glas...“

A. Odobescu, *Pseudokyneg.*, p. 34: „Blînda turturică a sosit amețită de bucurie...“

Mai cu deosebire se zice amețit la cei m a h m u r i de beaură, cari adecă au trecut peste măsura c h e f u l u i.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 311, despre vestitul căzac Timuș: „au dat foc caselor, dacă s-au sculat de la masă amețit de vin...“

Moș Albu I, p. 15:

„Dar d-a noptii neodină și de cite le-am pățit,
Cum și de vinul din ploscă t ă m i a t și amețit,
Eram ca b ă t u t i n p i v ă , capul îmi atirna greu...“

Un cîntec poporan din Moldova:

„Oliolio măi lăutar!
Mult ai tras din cel păhar
De ți-e glasul răgușit
Și-ți e capul amețit...“

(Caranfil, *Valea Prutului*, p. 2)

Balada *Marcu Viteazul*:

„Și cugetul că-l mustra
Și inima nu-l lăsa
Să-l omoare amețit,
Să-l omoare adormit...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 665)

„La noi pentru t u r l e a c sau amețit de beaură se zice: r ă t u t i t de beaură și i n v i n o ș a t ...“ (N. Guran, Craiova).

v. *Amețesc.* — *Afumat.* — *Beat.* — *Mahmur.* — *Tămîiat...*

Dr. Polysu: „*Amețitor* = betäubend, schwindelerregend, narkotisch“.

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai* II: „O greutate îmi apăsa inima; un nor *amețitor* veni și se puse pe ochii mei. Mi se părea că biserica se învirtește cu mine...“

v. *Amețesc*.

AMEȚITORIE, s.f.; étourdissement. Formă necunoscută nouă, pe care Cihac o dă ca sinonim cu *amețitură*.

AMEȚITURĂ. — v. *Amețeală*.

AMIAZI s. **AMIAZIZI**, adv.; à midi. Lătinește a d medium diem sau a d media m diem. Oara a douăsprezecea după miezul nopții. În graiul vechi *amiazi* se întrebuintează ca un adverb de timp în toată puterea cuvintului, alături cu „acum“, „atunci“, „estăzi“, „seara“, „dimineața“ etc., fără a i se mai adăoga prepozițiunile la sau în, prin cari se substantivează.

Dosofteiu, 1680, f. 67 b:

„Sara și dimineața și *amiazădză*
spune-voi și vesti-voi...“

„Vespere et mane et meridie
narrabo et annuntiabo...“

unde la Silvestru, 1651, numai ca locuțiune adverbială: „seara și dimineața și la *amiazăzi*...“, precum și la Arsenie din Bisericiani, circa 1650 (ms. în Acad. Rom.): „și-n t r-ameadzădzi ...“

Dosofteiu, 1673, f. 88 b:

„Sara ș-*amiazădz* și demineată
Grăesc la Domnul fără de greață...“

Beldiman, *Tragod.*, v. 325:

„Mai ales Trei-Sfetiteanul, călugărul cel puchios,
Care mai în toată vremea îți părea că-i mănios,
Mergînd la el dimineața ș-*ameazăzi* după somn,
Pînă nu și-ar fi dres cheful, nu te socotea de om...“

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Și rîurile soarbe, și paseri săgetează,
Și umbra o înghite cînd soarele-i *amiază*...“

Cu prepozițiunea pe, ca în „pe atunci“, însemnează: „vers midi, à midi à peu près“.

Neculce, *Letop.* II, p. 339: „acest răspuns au venit lui Dimitrașcovodă într-o zi pe *amiazăzi*...“

Costachi Negruzzi, *Aprodul Purice*:

„Și mergînd cu un marș grabnic toată noaptea pînă-n zi,
A doua zi pe *amiază* în șes la Siret sosi...“

Tot ca adverb funcționează *amiazi* în construcțiunile: „în de *ameazi* = spre seară“ (D. Alboteanu, Covurlui, c. Mastacani) sau: „d e-*ameazi* în de seară“ (C. Melinte, c. Gănești).

În texturile din secolul XVI circulează pleonasticul „*amiazizi de zi*“, de ex. la Coresi, 1577: „seara și demâneța și *amiazăzi de zi*“, ca și când s-ar zice: „la 12 oare *de zi*“.

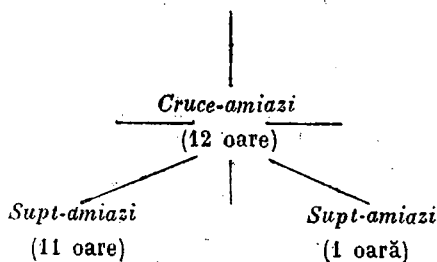
La popor momentul precis de 12 oare meridiane se cheamă *cruce-amiazi*, iar timpul ce-i precede sau îi urmează: *supt-amiazi*.

Basmul *Petrea Voinicul* (Sbiera, *Povești*, p. 25): „Mergi pînă aproape de cuibul paserii măiestre și te ascunde acolo ca să nu te vadă nime, și cînd va fi *sora rele cruce-amiazăzi*, atuncea te răpede iute și apucă un pui, căci numai pe acel timp merge paserea după hrană...”

În graiul țărănesc din Vaslui (Dăscălescu, c. Șcheia): „văzînd că sorele au venit în prînzul cel mare, am îngiugat boi[i] și la deal am plecat; cu greu am agiuns în virful lui; acu sorele era *cruce-amiază*, și încet cu încetu am mers tot înainte pe podișul dealului celui vrajmaș ce-l suisem cu atita greuta[te]; deodată dau peste o vale, pogor eu valea, sorele vine *supt-amiazi*...”

„Pe la 11 oare se zice *sуб-amiazi*“ (T. Crișianu, Transilv., Cugier), și tot *supt-amiazi* este pe la oara 1 postmeridiană.

Raportul între *cruce-amiazi* și cele două *supt-amiazi* se poate reprezînta prin următoarea figură:

În această figură, ajuns la *cruce-amiazi*, soarele se află în răscrucea celor patru puncturi cardinale, avînd dedesubt atît pe *supt-amiazi* de unde s-a urcat, precum și pe *supt-amiazi* la care se va pogori.

v. Cruce.

Pentru locuțiunea adverbială franceză „en plein midi = publiquement“, românul are: *ziua amiazizi mare*.

Neculce, *Letop.* II, p. 249: „o chiema Anița, și era țiiitoarea lui Dimitrașco-vodă (Cantacuzin), și o purta în vedeală între toată boierimea, și o ținea în brațe de o săruta, și o purta cu sălbi de galbini și cu haine de șahmarand și cu șlic de sobol și cu multe odoare împodobită, și era tănără și frumoasă și plină de suliman ca o fată de rachierită, și o trimetea cu careta domnească cu siimeni și cu vornici și cu comiși *ziua amiazăzi mare* pe uliță la feredeu...”

Același, p. 252: „l-au legat (pre un grec anume Mavrodin Paharnic) și l-au pus pe un cal, îndărăt cu fața spre coada calului, și-i didese coada în mîni de o ținea în loc de frâu, și-l ducea prin mijlocul tîrgului la Copou la primblare, și-l privia tot norodul *ziua amiazăzi mare*...”

Cînd nu este însă ceva foarte neobicinuit, atunci nu se mai adaogă *mare*, precum tot la Neculce, p. 237: „le-au tăiat capetele a tustrii

z i o a *amiază* la fântăna denaintea porții...“, căci o simplă tăiere a citorva capete era pe atunci ceva cu mult mai întimplător decât o față de rachierită în careta domnească sau un postelnic călărind cu fața spre coada calului.

În loc de „z i u a *amiază*“ astăzi se zice mai mult: z i u a n a m i a z a = *în-amiazi-a*.

Jipescu, *Opincaru*, p. 68: „și te dai dă ripă singur la orice daravelă, hiie și z i u a - n *amiezia* m a r e ...“

Cintec poporan din Moldova:

„Frunză verde clocotici,
Ce cați, Iancule, pre-aici?
Numai cu palmele goale
Z i o a - n *ameaza* cea m a r e ...“

(Garanfil, *Valea Prutului*, I)

Însă compusul n a m i a z a trece deja în substantiv.

v. ²*Amiazi*.

²AMIAZI (artic. *amiaza*), subst. fem., s. *amiăzi* (artic. *amiazul*), subst. masc.; midi, le milieu du jour. Este adverbul a m i a z i „à midi“ luat ca substantiv. În vechile texturi se substantivează chiar nescurtatul a m i a z i z i, întrebuițându-se, articulat ori nearticulat, mai adesea cu prepozițiunile în, întru, cătră, spre etc. Deasa construcțiune cu în dete naștere formei poporane aglutinate *namiazi* sau *namiezi* ori *nemiez* și *nimiez*; mai rar prin aglutinare cu de, se aude *demiazi* sau *demiez* (Fălciu, c. Oltenești; Tutova, c. Iepureni). În multe locuri se rostește *aniazi* lângă *amiazi*, de unde apoi forma mixtă *amniazi*, nu rară mai ales în Moldova și-n Banat.

„Cînd pomul lasă umbra sa drept la rădăcină, atunci se zice că e *ameazul*“ (C. Bungețeanu, Mehedinți, c. Cosoveț).

Dosofteiu, 1680, f. 43 a:

„...scoate-va ca lumina direptatea
ta, și giudecata ta ca *amiadză-dza*...“

„...educet quasi lumen justitiam
tuam, et iudicium tuum tanquam
m e r i d i e m ...“

de asemenea la Silvestru, 1651: „giudecările tale ca *amiadză*...“, și la Coresi, 1577: „județul tău ca *amiază* de z i...“, după cum e și-n *Psaltirea Scheiană*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.): „ca *amiadză* de d z i...“

Corbea, *Psaltire*, circa 1700 (ms., în Acad. Rom.), ps. XXXVI:

„Și judecata ca *amiază* chiară,
O va face ca-n zi senină de vară...“

În construcțiuni prepoziționale:

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXII, 6: „întru
amiadză străluci lumiră multă...“

„...περὶ μεσημβρίαν — περι-
στράψαι φῶς λαόν...“

unde în *Noul Testament* din 1648: „căt r ă *amiază*“, iar în *Biblia* lui Șerban-vodă din 1688: „s p r e *amiază*“.

Moxa, 1620, p. 402: „întunecă soarele în t r - o *amiază* cătu se vedea stélele...“

Poporul prinzește cu mult înainte de *amiazi*; de aci într-o doină din Ardeal:

„Să n-am p r i n z
Fără de plîns,
Nici *amiaz*
Fără năcaz.“

(Jarnik-Bîrsanu, 195)

Jipescu, *Opincaru*, p. 113: „la prînzu-âl-mare, te face nebun; între p r i n z și *namiazi* îți spune că iești lingău mare; în toiu *namie-zilor*, rumân harnic...“; unde e foarte remarcabil pluralul „*namiezi-lor*“.

„Poporul zice că soarele e tras de boi de dimineață și pînă la prînz, de bivoli de la p r i n z pînă la *amezi*, de cai de la *amezi* și pînă seară...“ (P. Diaconescu, Muscel, c. Godeni).

De aci, timpul între dimineață și *amiazi* fiind privit ca foarte lung, s-a născut proverbul despre oamenii cei molii la faptă sau la vorbă:

„Pînă să zică „bou breaz“
Vine soarele l-*amiaz*...“

(Pann, I, 96)

Poporul împarte ziua în două conace sau popasuri: unul e la *amiazi*, celalalt la asfințitul soarelui.

A. Odobescu, *Pseudokyneg.*, p. 8: „...bietul George Giantă, cel care cu o rugină de pușcă pe care orice vînător ar fi azvîrlit-o în gunoi nimerea mai bine decît altul cu o carabină ghintuită, și care pe mine, nemernicul, m-a adus de multe ori cu vînat la c o n a c u l d e *amiazi*...“

„Poporul zice că la *amiaz* sau *nimezi* și la sfințit stă soarele de mîncîncă un corn de prescură și bea un păhar de vin...“ (A. Iliescu, Dimbovița, c. Sărdaru).

„Cînd la noi e ceasul 12, zic țărani că soarele stă în s c a u n sau se o d i h n e ș t e ...“ (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

„La *ameazi* ciobanii de aice zic s t a u l “ (T. Vasiliu, Tecuci, c. Tudor-Vladimirescu).

Basmul *Voinicul cel fără tată* (Ispirescu, *Leg.*, p. 127): „îi zise că tocmai la *amiazi*, cînd va fi soarele în cruci, să înalțe o prăjină și în vârful ei să puie o mahramă roșie...“

Basmul *Poveste țărănească* (*ibid.*, p. 260): „Drăcoaica de mumă a zmeului dormea numai la *nămiezi*, cînd soarele stă în cruci...“

„La ciobani, timpul de ia 9 pînă la 11 oare se cheamă *amiaza o i l o r*; de la 11 pînă la 2 după 12, s u b-*amiază*...“ (T. Bălănescu, Neamț, c. Bălțătești).

Afară de s c a u n , s t a u l și i n c r u c i , se mai aud pe alocuri în popor alți doi sinonimi cu *amiazi*.

„Unii dintre ciobani zic h o j i n ă cînd soarele este la *amiază*...“ (Severin, Tecuci, c. Godinești).

„La 12 oare se zice p a n d e l a sau *namezi*“ (T. Popărlan, Brăila, c. Cazas).

Ambii acești termini, de o întrebuițare foarte restrînsă, sînt slavici: h o j i n ă sau mai bine o j i n ă este paleoslavicul „užina“, rusește „užin“, adecă „mîncare după prînz“, iar p a n d e l a , care

circulează numai pe lângă Dunăre, este o metateză din bulgarul „pladnîa = midi“, paleoslavic „pladîne“, literalmente „jumătate zi = medius dies“.

În Buzău (com. Chiojdu-Bisca) se aude în loc de *amiazi* — *z i u a - j u m ă t a t e*.

v.^{1,3}*Amiazi*. — *Zi*.

³**AMIĂZI** (art. *amiaza*), subst. f., s. *amiăzi* (art. *amiazul*), subst. m.; midi, sud, un des quatre points cardinaux. Partea spațiului numită în limba literară de astăzi „sud“, opusă nordului, care se cheamă *m i a - z i n o a p t e*. Cînd stăm cu fața spre răsăritul soarelui, *amiaza* e la dreapta noastră.

„Pămînturi despre *amiazi* = die Südländer“ (Dr. Polysu).

Călătoria Maicei Domnului, text circa 1550 (*Cuv. d. bătr.* II, 314): „patru sutia de ingeri cu elu, o sută despre răsăritu, altă sută despre apusu, altă sută despre *amiadzădzi*, altă sută despre *medzăn oapte*...“; și tot acolo (p. 322), într-un singur pasagiu, cuvîntul e scris în trei feluri: *амѣдзѣзи*, *аміѣдзѣзи* și *аміѣдзѣзи*.

Silvestru, 1651, f. 169 b: „*m i a z ă n o a p t e* și *amiazăzia* tu ai ziditū...“

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, 23 oct., f. 80 b: „unghiulū despre apus era viarde a ceriului, ca prajii; iară a răsăritulū ca trestia; iară *m i a d z ă n o a p t i a* ca sângele curatū; iară *amīadzădzul* albū ca omătulū...“

Predică din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 190): „date fură noao patru *eyagghelii*, derepce sântū stâlpi acéstea lumiei, că și lumea patru părți avăndu: răsăritulū, apusul, *m i a z ă n o a p t e*, *amiazăzea*...“

v. ^{1,2}*Amiazi*. — *Crivăț*.

AMIGDĂL. — v. *Migdal*.

A-MIJA (D-) } v. *Ajumitul*. — *Ascunsele*. — *Mijotcă*.
A-MIJOTCĂ (D-) }

AMIJESC (*amijit*, *amijire*), vb.; s'assoupir, avoir les yeux à demi fermés. *Amijește* cineva cînd începe a *moțâi*, *moțâiește* cînd începe a *a ț i p i*, *a ț i p ește* cînd începe a *a d o r m i*. Semnul exterior al *amijirii* este că ochii nu sînt încă închiși, dar deja acoperiți cu gene. Se zice mai mult *m i j e s c*, fără prepoziționalul *a*. Figurat, *z i o a mijește*, *adecă* este cu ochii numai pe jumătate deschiși, cînd *vine seara* și cînd *vine dimineța*.

Basmul *Mîntă-creață* (Sbiera, *Povești*, p. 100): „iată că începe a însăra; ea aprinde lumina și coase necurmat; cum numai au *amijit*, pe loc au sosit Mîntă-creață...“

I. Creangă, *Stan Pățitul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 22): „ajungînd el în pădure pe cînd se *amija* de *z i u ă*, a tăiet lemne, a încărcat carul zdravăn și l-a cetluit bine...“

v. *Adorm*. — *Ajumitul*. — *Ațipesc*. — *Mijesc*.

A-MIJLÛC, adv.; au milieu. Lăti-nește: a d e d i u m l o c u m . Ceea ce astăzi se exprimă prin locuțiunea adverbială în mijloc sau la mijloc.

v. ¹²A (p. 65). — *Mijloc*.

A-MILĂ, adv.; piteusement, à faire pitié. Se aude mai adesea în Oltenia.

„...cînd un om vede pe altul călare pe un cal bun, îl privește *a milă*, și de pe față-i se poate citi dorința de a avea și el un cal bun...” (Preut C. Ionescu, Mehedinți, c. Șișeștii-de-Jos).

v. *Milă*.

A-MLJÛC. — v. ¹²A (p. 65).

AMIN, s. m.; amen. Cuvînt ebraic, care însemnează „așa să fie” și se întrebuințează în tipicul bisericesc.

Șapte taine, 1644, f. 12 a: „botează-să robul lui Dumnedzău imerek în numele Tatălui, *amin*; și să-l rădices dintr-apă, de-acia să-l afunde a doa oară și să dzică: și a Fiului, *amin*...”

Dosofteiu, 1680, ps. CV, 48:

„...blagoslovitū Domnulū Dumnedzāul lui Izrail de la veac și până la veacū; și va dzāce tot nārodul: *amin*, *amin*!...”

„...benedictus Dominus Deus Israēl, a saeculo et usque in saeculum, et dicet omnis populus: fiat, fiat!...”

unde la Coresi și la Silvestru:

1577:

„...și zice-vorū toți oamenii: f i - v a, f i - v a...”

1651:

„...și zică toț oamenii: f i e, f i e...”

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), p. 160: „aceluia e slava și ținrutul în vecii vecilor *amin*...”

Din această locuțiune bisericească, „în vecii vecilor *amin*”, s-a format românul „în veci de *amin*” cu sensul de „pentru totdeauna”.

Un act moldovenesc din 1683 (*A.I.R.* III, p. 257): „am vāndutu-o dumisale ȝupānului Nicolai Murguleț ftori lugofet, ca să-i fie dumisale moșie în v e c i d e *amin*...”

Descîntecele poporane cele cu forma religioasă și-au însușit și ele pe *amin*; bunăoară:

„*Amin, amin,*
De la mine descîntecul,
De la Maica Domnului leacul...”

(Burada, *Dobrogea*, p. 269)

sau:

„*Amin, amin!*
Ca soarele în senin;
De la mine descîntecul,
De la Dumnezeu leacul...”

(*Familia*, 1882, p. 268, 292)

sau:

„Amin! amin!
Cosmandin!
Descîntecul Sîntei Marii...”

(Ibid., 1874, p. 549)

De asemenea, în cîntece populare *amin* figurează ca o formulă concludivă.

Încheierea baladei *Doncilă*:

„Eu mă-nchin cu cîntecul
Ca lupul cu urletul;
Mai dați o oacă de vin,
Să zic: la mulți ani *amin!*...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 581)

Balada *Ioviță*:

„Mai ziceți, boieri, *amin!*
Mai dați cu plosca cu vin;
Mai dați și cu udătura,
Să-și ungă boierii gura!...”

(D. Pavelescu, com. Chiora, Col. ms.)

O exclamațiune familiară la Alexandri, *Peatra din casă*, sc. 3:

„Franț: He, he... (strănută).

Zamfira: Să-ți fie de bine! (strănută).

Franț: Foarte-ți mult... Să-ți fie de bine.

Zamfira: *Amin* și într-un ceas bun!...”

Locuțiuni proverbiale:

„Pin la *amin* = bis an's Ende“ (Dr. Polysu).

„Nici la *amin*“ însemnează: niciodată.

Basmul *Poveste țărănească* (Ispirescu, *Legende*, p. 254): „trebuia să-și mute gîndul: nu mai putea adecă să-l dezgroape nici la *amin*...”

Același înțeles are locuțiunea proverbială „cît *aminul*“, despre care d. Șăineanu ne împărtășește următoarele patru exemple din *Calendarul basmelor* pe 1882 (p. 44) și 1883 (p. 33, 34, 57):

Basmul *Peneș împărat*: „Dacă vei zăcea mereu cum zaci acum pe coaste, n-o să te pricopsesc cît *aminul*; dar dacă vei băga inima în tine și m-ei asculta și vei face orice-ți voi zice eu, să știi că am să te fac ginere de împărat...”

Basmul *Pipelcuța sau Cenușăreasa*: „După ce o izmeniră astfel, o mai minzăliră pe obraz cu cenușă și cărbuni, de nu mai credeai cît *aminul* că-i fată de boier mare...”

Ibidem: „Dar nu-i dăduse cît *aminul* prin gînd...”

Ib.: „Să nu-l zărească cît *aminul* nici măcar cu lumînarea...”

Ca și ceilalți termeni bisericesti, *amin* n-a putut să nu capete în graiul popular o aplicațiune comică.

Așa, cînd găsești pe cineva la masă și-i urezi de bine, el îți răspunde: *amin!* iar tu:

„Amin, amin!
Și eu m-așin...”

I. Creangă, *Amintiri* (*Conv. lit.*, 1882, p. 459):

„— *Amin!* bleștesc eu cu jumătate de gură.

— Și e u m ă a n i n , spuse Pavel de după sobă.

— *Amin, ne-amin,* ștergeți-vă pe bot despre purcei! zise Mogo-rogea cu ciudă. Înțeles-ați? Nu tot umblați după bunătăți; mai mâncați și răbdări prăjite...”

v. *Aghios*. — *Aleluia*.

²AMIN, s.m.; t. de botan.: Ammi. O plantă ombeliferă apropiată de c h e m i n (Carum Carvi). Termenul se întrebunțează în Banat. Nemțește se cheamă *Ammei*. Polonește a m i n e k , adecă „le petit a m e n “. Românul *amin*, cuvînt foarte frumos, este învederat o etimologie poporană, cu atît mai nimerită cu cît c h e m i n u l în genere este privit la mai toate popoarele ca o plantă sacră: „le basilic et le cumin, deux plantes chères au peuple et qui ont toutes les deux un caractère presque sacré“ (Gubernatis, *Mythol. d. plantes* II, 112). După legenda poporană română, floarea *aminului*, ca și cuvîntul a m i n , ne vine*de pe „cîmpul lui Iordan“.

Rugăciunea poporană către Sf. Vineri, după cum se aude în Banat:

„Sfînta Vineri a avut un fecior,

Ca un mîndru domnișor;

Din ochi lacrimi îi mergea,

Din inimă sînge-i curia,

Nime-n lume nu știa,

Făr' de Lină

Magdalină

Și surorile lui Lazar,

Cari se duseră pe cîmpul lui Iordan

Culegînd flori de *amin*,

Și deteră cu picioru-n spin;

Ci acela nu fu spin,

Ci fu albin,

Din albini se făcu mierea,

Mierea făcu ceară...”

(S. Liuba, c. Maidan)

v. *Chemin*.

¹AMINTE, adv.; mentalement: 1. i a u *aminte* = observer, être attentif, entendre; 2. a d u c *aminte* = faire souvenir, rappeler, recommander; 3. e s t e *aminte* = avoir soin, ne pas oublier; 4. v i n e *aminte* = se rappeler. Adverbul *aminte* = lat. a d m e n t e m se întrebunțează numai în asociațiune cu cei patru verbi: a l u a , a a d u c e , a f i și a v e n i , din cari cu acești doi din urmă numai impersonal: î m i e s t e *aminte*, î m i v i n e *aminte*. În vechile texturi e foarte deasă forma: *amente*. Afară de exemplele de mai jos, a se vedea altele la verbiu respectivi.

1. i a u *aminte*.

Sinonim cu b a g d e s e a m ă și cu vechiul a d i n t . Se construiește cu acuzativul și cu dativul, cu prepozițiunile d e , s p r e și

Coresi, *Omiliar*, 1580, quat. IV, p. 12: „noi nu mulțemimū lu Dumnezeu, nici ne ispovedimū lui, și nu lu o m ū noi *aminte* darea lui căia buna...”

Predică din 1619 (*Cuv. d. bătr.* II, 120): „bine socotiți și lo a ț i *amente* ce grăiaște Dumnezeu...”

În psalmul LXV, după Coresi și Dosofteiu:

1680: „...l u a t - a u <i>aminte</i> glasului rugii miale...”	1577: „...i n ț e l e s e glasul rugăciunii mele...”
--	--

la Silvestru, 1651: „l u o *aminte* glasul rugăciunii mele“, în contextul latin: „a t t e n d i t voci...”

În psalmul CXLI:

1680: „...I a <i>aminte</i> spre ruga mia...”	1577 „...s o c o t e ș t e rugăciunea mia...”
--	--

la Silvestru, 1651: „I a *aminte* rugăciunia mia...” = „i n t e n d e ad deprecationem meam...”

În psalmul XXXVII:

1577: „...I a <i>aminte</i> în ajutoriul meu...”	1680: „...I a <i>aminte</i> într-ajutorul meu...”
---	--

= „i n t e n d e in adiutorium meum...”

Biblia lui Șerban-vodă din 1688:

Gen. XXIV, 6: „I a <i>amente</i> întru tine, ca să nu întorci pre fečorul meu acolo...”	„...a t t e n d e tibi ne revoces filium meum illuc...”
---	---

Deuter. XI, 15: „mâncându și săturându-te, I a - t e <i>amente</i> pre tine să nu ți să lătească inima...”	„...cum comederis et satiatu fueris, a t t e n d e tibi ipsi ne dilatetur cor tuum...”
--	--

În ultimul pasagiu, reflexivul „a s e l u a *aminte* pe sine-și“ însemnează „prendre garde à soi-même“, ca și-n următorul text:

Legenda Sf. Dimitrie, sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 120): „diintru acea Onisifor puținel l u o - s e *aminte*, iară pentru căce i se arată blândū, el iarăș se slăbi și se întoarse iarăș în năravul său...”

Derivate verbale: l u a r e *aminte* „attention“, l u a t *aminte* „observé“, l ă u t o r *aminte* „attentif“.

Critil și Andronius (Iași, 1794, p. 13): „făcindu-mă asemenea vulturului celui mai l u i t o r i u *aminte*...”

v. *Adint.* — *Iau.*

2. a d u c *aminte*.

Mai adesea se construiește cu acuzativul sau cu prepozițiunea d e o r i d e s p r e . E sinonim cu a m i n t e s c .

Varlam, 1643, f. 20 a: „A d u c e ț i - v â *amente* câtū potū lacrămile, cumū Manasiia, râul și spurcatulū împăratū, plănsă și Dumnezdău ertă-lū...”

Șapte-taine, 1644, f. 78 b: „ș-au a d u s ū *amente* de cuvântulū svântului părinte Isaiia...”

Dosofteiu, 1673, f. 16 a:

„Până cînd, milostive, nu-ț a d u c *aminte*

De mă uiț cu totul, o Dumnedzău sfinte?..."

Biblia Șerban-vodă 1688, p. 901:

Paul. ad. Tit. III, 1: „a d u - l e
aminte lor, la domnii și la puternicii
să se supue..."

„...a d m o n e illos principibus et
potestatibus subditos esse..."

Costachi Negruzzi, *Gelozia*:

„Nu-ți lași capul ades plecat pe mîna ta
Ș-*aminte* nu-ți a d u c i atunci de cineva?..."

De aci: a d u c e r e *aminte* „souvenir“, a d u s *aminte* „rappelé“,
a d u c ă t o r *aminte* „rappelant“, „se souvenir“.

v. ¹*Aduc.* — *Amintesc.*

3. e s t e *aminte*.

Sinonim cu: a m g r i j ă sau p o r t g r i j ă , g r i j e s c .

Lexicon Budan: „îmi e s t e *aminte* = curae mihi est“.

Dr. Polysu: „a fi cuiva *aminte* = wollen, an Etwas denken, im
Schilde führen; nu-i e *aminte* = es ist nicht sein Ernst, er will nicht“.

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 18: „Domnul era un grec străin; boierii
numai cineși pentru sine g r i j i a , iară pentru bine cel de obște
nimene nu c ă u t a ca cum vra fi țara fără de domn nimăruî trebuind;
ca cum vra fi săracii pricină răutății, să fie sfătuit ei pre leși să vie în
țară, nimăruî *aminte* n - a u f o s t să le dea știre..."

v. *Fiu.* — *Grijă.*

4. v i n e *aminte*.

E sinonim cu „a-și a d u c e *aminte*“, dar exprimînd ceva întîm-
plător sau nevoluntar.

Și macedo-românește se zice: „nî v i n e *aminte*“ cu sensul lati-
nului: „in mentem venit“ (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., în Acad. Rom.,
I, 16).

Vocabularul bănățean, ms. circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402):
„*Aminte*-m v i n e . Reminiscor“.

v. ¹*Vin.*

Printr-o licență poetică, Dosofteiu, 1673, f. 30 a, întrebuițează
pe *aminte* fără verb:

„Dzua-ț voi striga, Dumnedzău sfinte;
Nu mă veî asculta, nici *aminte*..."

E și mai remarcabil că-n *Omiliarul de la Govora*, 1642, p. 100,
amente figurează ca substantiv: „veselește sufletul tău cu acest strugur
de vin dulce, care ți iaste adus din țara cea făgăduită cu mîna curînd-
înlătoarei *amentei* mele; cunoaște poama ei că iaste bună..."

Din adverbul *aminte*, s-au născut frumoasele derivate: a m i n -
t e s c și a m i n t i r e .

v. *Minte*.

²AMINTE, subst. — v. ¹*Aminte*.

AMINTEALĂ, s.f.; souvenir, ressouvenir. Se aude în Transilvania
(G. I. Popescu, Sălagiu). Sinonim cu obicinuita formă a m i n t i r e .

v. ^{1,2}*Aminte*. — *Amintire*.

AMINTESC (*amintit, amintire*), vb.; ressouvenir. A-și a d u c e *aminte* într-un mod puțin lămurit despre ceva ce nu mai este demult.

Costachi Negruzzi, *Scrisoarea XXVIII*: „turnul acesta, care ne *amintește* de niște timpuri de barbarie, ce din norocire s-au cufundat pentru totdeauna în noianul vremii...”

A. Odobescu, *Pseudokyneg.*, p. 80: „...Urmașii lui, geloși de a sa mărire, mai mult se gândiră a-și face loruși monumente, decît a consacra pe cele ce *aminteau* poporului neasămuita glorie și dreptate a feroicului Traian...”

v. ^{1,2} *Aminte — Amintire.*

AMINTIRE (plur. *amintiri*), s.f.; ressouvenir, réminiscence. Cuvînt format pe calea poporană, deja înrădăcinat în grai și trebuincios, căci a d u c e r e a a m i n t e este „souvenir”, iar nu „réminiscence”. A d u c e r e a a m i n t e poate să fie despre ceva foarte proaspet și e totdeauna chiară; *amintirea* este numai despre cele de demult sau cari ni se re-nfățișează într-un chip nu destul de limpede..

Costachi Negruzzi, *O alergare de cai I*: „eu slăvesc toate femeile tinere și cinstesc pe bătrîne în *amintirea* trecutei lor frumuseți...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultânica*, p. 226: „Tămăduianul să scărpină în cap, își drăse glasul și începu cuvîntul, privind lung, dibuind în pustii *amintirilor*...”

v. ^{1,2} *Aminte.*

AMINTRE, AMINTRELE etc. — v. *Aimintre. — Altmintre.*

A-MINÛNE, adv.; à merveille, merveilleusement. Din prepoziționalul *a și m i n u n e*. Sinonim cu adverbul *m i n u n a t*, care însă e mai puțin energic.

Dosofteiu, *Synaxar*, 1683, april. 23 (f. 96 a): „pusă stlăpului în rînd din a-direapta, unde scriia scriptura, carele stă și până astădză *a minune* de să pomeniaște...”

v. *A-mirarea.*

AMİR (*amirat, amirare*), vb.; admirer. Budai-Deleanu (*Dict.*, ms. în Muz. istor. din București): *Amiru* = mit Bewunderung ansehen, bewundern; *a m i r a t u* = bewundert; *a m i r ă t o r i u* = Bewunderer, bewundernd; *a m i r ă c i u n e* = die Bewunderung“. Negreșit, românul *amir* corespunde pe deplin latinului *a d m i r o*; dar cuvîntul să fie oare în adevăr poporan?

v. *A-mirarea. — ¹Mir. — Mirac.*

A-MIRAREA (D-), adv.; à merveille, à ne pas y croire. Din prepoziționalul *a și m i r a r e*, acest frumos adverb se aude adesea la popor, mai ales în Moldova. În *Povestea lui Harap-Alb* de I. Creangă (*Conv. lit.*, 1877) el ne întimpină de patru ori:

p. 175: „mi-i d e-a *mirarea* de unde ai să-l iei, dacă n-are ființă pe lume ...“;

p. 180: „Împăratul și fetele sale văzînd aceasta, le-a fost d e-a mi-rarea...“;

p. 181: „Mulți împărați și crai înadins vin să le vadă, și li-i d e-a mirarea de unde le am...“

p. 188: „Împăratului i-a fost d e-a mirarea, văzînd că niște golani au asemenea îndrăzneală de vin cu nerușinare să-i ceară fata ...“

v. *Mirare*.

AMIRĂRE

AMIRĂT

AMIRĂCIUNE

AMIRĂTÒR

} v. *Amir*.

AMIRÒS (*amiroșit, amirosire*), vb.; sentir bon ou mauvais, flairer, avoir de l'odeur. Din m i r o s și prepoziționalul *a*, *miros* însemnează „a cunoaște din *miros*“ (Costinescu).

Lex. Bud.: „*amiros* cutare floare = olfacio; această floare *amiroase* frumos = pulchre olet; *amiros*, dau din mine m i r o s = odorem edo“.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 64): „Armăsarul, văzînd că lupul, nu ca dintăiu vrăjmaș năvăliaște, ce ca stîrvul mort pămîntului să lipiaște, întiu de departe pre nări forăia, apoi mai cu îndrăznială de lup să apropiia, de ciia — după cum a tuturor dobitoacelor obiăciul iaste cînd vreun stîrv mort află a-l *amiroși* — dincoace și dincolea a-l a d u l m ă c a începu. Deci armăsarul, precum am zis, din toate părțile *amirosindu-l*, și despre partea botului vini...“

v. *Adulmec*.

Ca netranzitiv, *amiros* se unește cu substantivul dependente prin prepozițiunea *a* (v. ^{13A}).

Alexandri, *Florin și Florica*, sc. 2: „s-agiung deodată cucoană, pălămăreasă; să *amiros* tot a tămîie și să mă hrănesc tot cu colivă...“

Doină din Ardeal:

„Lelea cu mărgelile multe
Amiroase-a flori mărunte
 De pe vale, de la munte;
 Dar cea cu mai puținele
Amiroase-a floricele
 De la munte, din vâlcele...“

(Jarnik-Bîrsanu, 36)

Figurat, *amiros* însemnează „savoir confusément ou superficiellement, pressentir vaguement“.

Cantemir, *Chron.* I, 205: „pare-mi-să că cineva, carele macar cît de puțin ceteala sfințelor și a profanelor scrisori va fi *amiroșit* — precum să zice cuvîntul — macar den afară de prag...“

De aci derivate: *amiroseală*, *amirosire*, *amiroșitură* „odoratio, odoramen“; *amiroșitor* „odorus, olens“ (*Lex. Bud.*), în locul cărora se zice înșă mai des: *miroseală*, *mirosire*, *mirositură*, *mirositor*.

AMIROSEALĂ }
 AMIROSIRE } v. *Amiros.* — *Miros.*
 AMIROSITÏR }
 AMIROSITÛRĂ }

AMIRUIESC (*amiruit, amiruire*), vb.; gagner, avoir du profit, bénéficiér, Sinonim cu *cîştig* și *dobîndesc*. Se întrebuintează numai peste Carpați.

Bărcianu: „*Amiruiesc* = verdienen, erwerben, gewinnen“.

Compus din prepoziționalul *a* și din *m i r u i e s c*, pe care ni-l dă *Lexiconul Budan*: „*m i r u e s c* = dobîndesc“ alături cu o formă mai scurtă *m i r u i*.

N-are a face cu grecul $\mu\pi\tau\acute{\iota}\zeta\omega$ „unguentis inungo“, ci este maghiarul *n y é r* „cîştig“. În Ardeal se aude și substantivul *m i r i ŝ u g* „dobîndă“ (*L. B.*) = ung. *n y e r e s é g*.

v. ²*Miruiesc*.

AMIRUIRE }
 AMIRUIT } v. *Amiruiesc.* — ²*Miruiesc*.

AMISTUIESC. — v. *Mistuiesc*.

AMÎN s. AMÎNEZ (*amînat, amînare*), vb.; ajourner, reculer, temporiser, tarder, sursoir. Din prepoziționalul *a* și *m î n* = lat. vulg. *m i n o*, cu același sens ca italienește în „*m e n a r* per la lunga“ (*Cihac*). Sinonim cu *z â b o v e s c*, *p r e g e t*, *î n t î r z i u*, *p e s t e s c*. În opozițiune cu *g r â b e s c*, *i u ț e s c*, *p r i p e s c*.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amănădz. Tardo. Moror*“.

Psaltirea Șcheiană, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), XXXIX, 18:

„...dzeul micu, nu *amâna*...“

„...Deus meus, ne tardave-
ris...“

și tot așa la Coresi, 1577: „nu *amâna*“, iar la Silvestru, 1651, și la Dosofteiu, 1680: „nu *p e s t i*“.

A. Pann, *Prov.* III, 59:

„Auzind leul aceste, ceru de la ceilalți sfat,
 Zicînd: spuneți ce să facem? că nu e de *amînat*,
 Ci trebuie mai în *g r a b ă*...“

Jipescu, *Opincaru*, p. 135: „Lucru din mînă nu-l *amîna* pã mîine, da cu judecata minți[i] poți s-*amti* și pã poimîine-ndiseară...“

Costachi Conachi, *Poez.*, p. 258:

„Iar vrîsta, obicinuința, grijile cu ispitirea
 Stîmpără zborul cel i u t e și-i *amănează* pornirea...“

v. *Mîn.* — *Pestesc.* — *Preget*.

AMÎNĂRE (plur. *amînări*), s.f.; acțiune de temporiser, de tãrder. Infinitiv substantival din a m î n. Sinonim cu z ă b a v ă și-n opozițiune cu g r a b ă.

A. Pann, *Prov.* III, 61:

„Carii văzînd masa-ntinsă și pe nimenea aci,
Fu pricina ca să iasă la ușă d-a se suci
Ș-a privi, cînd de o parte, cînd de alta ne-ncetat,
Că doar vor vedea să vie marele lor împărat;
Dar șezînd cu *amînare* pe verdeață ș-adăstînd...”

v. *Amîn.* — ^{1,2} *Amînat.*

¹**AMÎNĂT**, -Ă; part. passé d' a m î n pris comme adjectif: 1. tardif; 2. retardé, ajourné.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Jacob. I, 19: „*amănatu* a grăi și | „...tardus ad loquendum et
amănatu întru mânia...” | tardus ad iram...”

unde în *Noul Testament* din 1648: „p e s t i t a grăi, p e s t i t spre mânia...”, iar în *Biblia* lui Șerban-vodă din 1688: „t â r z i u a grăi, z ă b a v n i e spre mânia...”

Dicționarul ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402) pune cu același sens: „A m ă n ă č o s. Tardus”, iar participiul trecut din a m î n numai ca adverb: „A m ă n a t. Tarde. Sero”. În adevăr, sensul cel mai potrivit pentru „tardif” este a m î n ă c i o s și a m î n ă t o r, iar *amînat* ca adjectiv se ia mai mult în sens de „retardé, ajourné”: un lucru *amînat* nu trebui *amînat* pe miine etc.

v. *Amîn.* — ² *Amînat.*

²**AMÎNĂT**, adv.; part. passé d' a m î n pris comme adverbe: tard, tardivement.

Codicele Voronețian, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.):

Act. Ap. XXVII, 14: „nu *amănatu* | „...non post multum autem
elu mai suflă protivnicu vântu...” | misit se ventus typhonicus...”

unde în *Noul Testament* din 1648: „nu preste multă vrème”, iar în *Biblia* lui Șerban-vodă din 1688: „nu după multă vrème”.

„Bănățenește, *amînat* = t î r z i u, m a i *amînat* = m a i t î r z i u, de ex.: a doua seară sau chiar și mai *amînat*...” (L. Iancu, c. Visagu).

A. Pann, II, 64:

„Unul totdauna nevasta-și certa,
O făcea lenoasă și îi imputa,
Căci nu găsea seara gata de cinat,
Cî îi punea masa cit de *amînat*...”

v. *Amîn.* — ¹ *Amînat.*

A-MÎNĂ, adv.; sous la main. Vechiul adverb românesc *a-mînă* corespunde pe deplin latinului a d m a n u m în: „servum habere a d m a n u m” (Cic.) sau: „aliquid a d m a n u m habere” (Quinct.),

arătînd un raport direct sau o apropiare imediată între un lucru sau o ființă oarecare și între mînă noastră, fără ca acea ființă sau acel lucru să fie neapărat chiar în mînă = lat. in manu. Cu același sens se zice italienește și spaniolește a - m a n o, portugezește à - m a õ, franțuzește în dialectul normand: „a m a i n, adv. = d'un usage commode, à portée de sa main“ (Duméril, *Dict. du patois normand*, p. 15).

Cantemir, *Chron.* I, 157: „Laslău pricepînd că așutorul îi este trimis de la Dumnezeu, coborîndu-să de pe stilp să fie încălecat pe calul cel năzdrăvan din ceru coborît și să fie luat *a-mînă* toporul...“; iar pe pagina următoare: „făcînd chipul lui Laslău de aramă vărsat, pe cal călare și în mînă toporul țîind...“; unde în primul pasagiu toporul e mai mult gata de a fi apucat, dar poate să fie și alături, pe cînd în pasagiul al doilea el este deja ținut cu mina; sau, cu alte cuvinte, primul pasagiu reprezintă un punct dinamic, cel al doilea un punct static.

Tot așa la Dosofteiu, 1673, f. 38 a:

„Și cei fără liage să nu-m fie-n viață,
Crunțai și vicliani de carii țî-i greață,
Ce sint pre tot ceasul cu răul *a-mână*
Și de mîzde strămbe li-î direapta plină...“

unde „cu răul *a-mînă*“ nu însemnează în mînă.

Într-o frumoasă doină din Ardeal, unde *a-mînă* mai circulează pînă astăzi, pe cînd de dincoace de Carpați pare a fi dispărut din grai:

„Decît în țară străină
Cu colac de griu *a-mînă*,
Mai bine în satul tău
Cu pîne de mălai rău...“

(*Familia*, 1886, p. 263;
cfr. Marian, *Bucov.* II, 197)

colac sau pîne *a-mînă* ar putea să le aibă și un ciung, deși n-ă fi în stare de a le avea în mînă.

Cu toate astea, *a-mînă* cu sensul concret de „în mînă“ e foarte legitim și des în vechile texturi.

Legenda Sf. Maria Egipteană, text din sec. XVII (*Cod. ms. miscel.* al Bis. Sf. Nicolae din Brașov, p. 392): „cum veri săpa să faci groapă, neavîndu nemic *a-mână*?...“

Urechia, *Letop.* I, p. 105: „cu spata încins și cu buzduganul *a-mână*...“

Mitropolitul Dosofteiu din Ardeal, 1627 (*A.I.R.* I, 93), vorbind despre nește acte putrezite în pămînt: „cîndu mi le-au adus, n-am avut ce prinde *a-mână*, că a fostu stricatu-se de tot de n-am avutu ce prinde *a-mână*...“

Varlam, 1643, I, 143: „a doua dzi săînbâtă avia jidovii sârbătoare mare, că siînbăta nice unŭ lucru *a-mână* nu prindea...“

Dosofteiu, 1673, f. 9 b:

„Și de nu v-eț întoarce cătră pocăință,
Are săgeț *a-mână*, scoase din tulbiță...“

Nicolae Costin, *Letop.* II, p. 99: „venia înaintea lui un ture cu o ghigă lungă de lemn țîind *a-mână*...“

Neculce, *Letop.* II, p. 255: „Velicico năvălia în războiu singur cu sulița *a-mână*...”

Nic. Muste, *Letop.* III, p. 58: „încungiurând turcii casa, au năvălit să-l ia din casă (pe Carol XII), iară el au sărit pe o fereastră cu șpaga *a-mână* în gloata turcilor, și apucându-l turcii l-au dus la Țari-grad...”

Enachi Cogălniceanu, *Letop.* III, p. 251: „s-au tras puțin înapoi mitropolitul și au început întâi a mulțami lui Dumnezeu, stând în picioare cu cărja *a-mână*...”

Tot așa într-un descîntec „dintru iele” din Transilvania (A. Popp, Năsăud):

„S-o luat N.
De la casă,
De la masă,
Sănătos
Și voios,
Și s-o dus
În poiana mare
La meru tufos,
Meru crânguros,
Două mere *a-mîn-o* luat,
Ca cu două mere de aur s-o giucat...”

Cu prepozițiunea *d e*, la Miron Costin, *Letop.* I, p. 257: „Avea o slugă Radul-vodă încă din copilăria sa, căruea socotind că nu-i este de boierie, îl socotia de *a-mână*, iar boierie nu-i da...” unde *d e-a-mînă* însemnează numai „bon à servir”; dar la același, p. 249: „vro 2.000 de căzaci carii păștea caii, țiindu-i *d e-amână*...”, este deja o „ținere cu mîna”, iar la p. 290: „luatu-mi-au Ceplinski Sobotovul și tot ce am avut, iară sabiea *d e - a-măna* nu mi-au luat...” ne apare articulatul *a-mîna*.

Moxa, 1620, p. 392: „celuia ce avea pâne de sațiu, se apucă *d e a-mână-i* și se sătura ai lui, iară sătutul rămase flămândü...”,

Cu prepozițiunea *p r e*:

Dosoftciu, 1673, f. 15 a:

„Și vin prin-tuniarec cu arce *p r e -a-mână*
Întru să săgiate pre cei fără vină...”

Cu un sens apropiat se aude pînă astăzi în Moldova la plural articulat într-o locuțiune proverbială:

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțcariul (Conv. lit., 1877, p. 375)*: „Spunea tata că i-au spus și lui bătrînii, care auziseră din gura lui Moș Nichifor, că pe vremea aceea era bine să fii harabagiu în Tîrgul-Neamțului, că te apucau *p e-a-mănele*...”, adică „care mai de care” sau „pe-ntrecute”.

În fine, *a-mînă* s-a cristalizat în doi idiotismi, cari merită a se păstra în limba literară: „a umbla cu zilele *a-mînă*” = „être dans les trances mortelles” și „a scăpa cu capul *a-mînă*” = „conjurer l'orage, détourner la mort, échapper sain et sauf à un grand danger”.

Miron Costin, *Letop.* I, p. 231: „nice ei fără groaza morții nu era, 752 ce imbla în tot ceasul cum se zice: cu zilele *a-mână*...”

Același, p. 308: îmbla și ei cu zilele a-mână și s-au cerșut la Vasilie-vodă să-i lasă să meargă la țară...”

Dionisie Eclesiar, *Cron.* (Papiu, *Monum.* II, p. 201): „prins-au (Pazvantoglu) și pe hoieri ispravnici și-i ținea la Diu închiși, pînă cînd da cite 40 sau 50 de pungi de bani, apoi scăpa cu capu a-mînă...” ; și mai jos, p. 205: „Capicheheiaoa de la Țarigrad au scris lui vodă (Constantin Ipsilant) cu grabnici olăcari turci, dîndu-le mulți bani să meargă foarte iute la beiful cu înștiințare, scriindu-i de toate, și să facă cum va face să scape cu viață ; tată-său Alexandru-vodă Ipsilant încă i-au scris cum că s-au hotărît să-i ia viața, ci să caute cum va putea să scape cu capu a-mînă ; capicheheiaoa de la Rușciuc, simțind ce se lucrează pentru vodă, încă i-au scris că Trăstăninoglu se gătește ca fără de veste să-l cuprinză cu oaste, ci să fugă cu capul a-mînă...”

v. *A-ochi.* — *A-umăr.* — *Mină.*

AMÎNĂCIŌS, -OASĂ, adj. ; tardif. — v. ¹*Amînat.*

AMÎNĂTŌR, -OARE, adj. et subst. ; tardif, ajournant. — v. ¹*Amînat.*

AMÎNDŌI, -OUĂ, pron. et adj. ; les deux, tous les deux, toutes les deux. O compozițiune latină din *ambo* și *duo*, trecută în toate limbile romanice, în unele dialecte italiene chiar cu pierderea lui *-b-*: *amendua*, *amendue*, *amenduni*, *amenduo* i (Cihac), ceea ce dovedește că exista deja în latinitatea rustică.

În flexiune, *amîndoi* urmează ca *toți*: *amînduror* ca *tuturor*, sau cu emfaticul *-a* (v. ⁵*A*): *amîndurora* = *tuturora* ; și cere după sine un substantiv articulat: *amîndoi* caii, *amînduror* cailor = *toți* caii, *tuturor* cailor.

Sinonim cu *îmbi* sau *îmb* (= lat. *ambo*).

Ioan din Vinți, 1689, f. 78 a: „Cu boală cumplită fiindă cuprinsă, de înbe părțile pătrunsă, sufletul îmi slăbește în păcate multe, trupulă iară-mi bolăște cu rane putrede, de *amăndouo* mă tămăduiaște, Născătoare...”

Cantemir, *Chron.* I, 66: „într-înb e părțile mare moarte, *amînduror* împăraților de plîns și de olecăit sfărmare și răsipă...”

1. Ca pronume.

Omiliar de la Govora, 1642, p. 40: „pre mēserul înbogățiș și pre bogatul de meserătate izbăviș, *amăndurora* le-ai dat ajutoriul mîinilor sfinției-tale...”

Varlam, 1646 (*A.I.R.* III, p. 226): „și pre-aiurelea pre unde vor mai hi ocine *amăndorora*, să-ș ție frățēște...”

Balada *Soarele și luna*:

„Haideti să ne logodim,
C-*amîndoi* ne potrivim
Și la plete și la fețe
Și la dalbe frumusețe...”

Balada *Inelul și naframa*:

„*Amîndoi* îmbrățișați,
Pe năsip galben culcați;
Amîndoi senini la față
De păreau că sint în viață...”

Doină din Moldova:

„Tu n-ai tată, eu n-am mamă,
Amîndoi sintem de-o seamă;
Tu n-ai frați, eu n-am surori,
Amîndoi ca doi bujori ...”

(Alex., *Poez. pop.*², 242)

Doină din Basarabia:

„Frunză verde de pelin,
Tu străină, eu străin,
Amîndoi ne potrivim,
Hai în codru să trăim...”

(*Ibid.*, 403)

Proverbi:

„O mină spală pe alta și *amîndouă* față” (Baronzi, *Limba*, p. 53);
în Sicilia: „una manu lava all' altra e tutti dui lavanu la facci”
(Traina).

v. *Mînă*.

„*Amîndoi*
Două nevoi

= alle beide taugen nichts” (Dr. Polysu).

„Unul ș-altul tot un drac:
Amîndoi un ban nu fac”.

(Pann, I, 88)

II. Ca adjectiv.

Moxa, 1620, p. 401: „multă sânge se vrăsă într-*amândoao* oștile, apoi biruiră turcii...”

Pravila Moldov., 1646, f. 119: „avuțiia *amăndurorū* obrazele ce vor face mestecare de sânge să fie toată domnească...”, unde este de observat: „obrazele” în loc de „obrazelor”.

Copiii, crezînd că *amîn-* însemnează toți, adecă: *amîndoi* = = toți doi, zic uneori: a mîntrei, a mînpatru etc. Printr-o procedere copilărească analoagă, la Radu din Mănicești, 1574 (ms. în British Mus., *Harl.* 6311 B):

Math. XXVI, 20: „șezu cu amăndoispăzece ucenici...”

„...discumbebat cum duodecim discipulis...”

v. *Ambi.* — *Doi.* — *Tot.*

A-MÎNECĂTE (D-), adv.; de grand matin. Derivat din *mîne c* „se lever de grand matin“. O formă de tot poporană.

„Cînd se scoală omul înainte de revărsatul zorilor, zice că s-a sculat de -a *mînecatele* ...“ (G. Popovici, Neamț, c. Siliștea).

„Ciobanii, ca și ceilalți săteni, împărțesc noaptea în: de-cu-seară, la miezul-nopții, după miezul-nopții, aproape de ziuă și *revărsatul-zorilor* sau de-a *mînecate* ...“ (I. Chirică, Tutova, c. Cîrjeoanii).

v. *Mînece*.

A-MÎNGĂIARE. — v. *Mîngăiare*.

AMLĂȘ, n. pr. loc. m.; village, anciennement ville en Transylvanie. O localitate în Ardeal, nu departe de Sibii și de Miercurea, numită săsește *H a m l e s c h*, ungurește *O m l á s*, în gura romanilor *Amlaș*, *Amnaș*, uneori *Almaș*. Joacă un rol foarte însemnat în vechea istorie a Țării Românești.

Începînd din a doua jumătate a secolului XIV, titulatura normală a domnilor muntenesți coprîdea în sine pe „duce al țărilor de peste plaiuri *Amlaș* și *Făgăraș*“, slavonește: „zaplaniskim stranam *Amlašu* i *Fagrašu* Hertzeg“ (*A.I.R.* I, 5). Lătinește, ba chiar în acte internaționale cu regii Ungariei, se zicea: „*terrarum de Omlasch et de Fogaras Dux*“ (Kemény, în *Kurz's Magaz.* II, 45). Se știe ce este Țara Făgărașului. Prin ducatul *Amlașului* se înțelegea o regiune învecinată a Ardealului, al căreia centru era actualul sat cu acest nume, altădată orașel nu fără însemnătate, numit „*oppidum Omlash*“ (*Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum* I, p. 40; Schwandtner, *Script. Rer. Hung.* I, 886; Katona, *Hist. crit.* XIV, 338). Apucat cam sub domnia lui Vladislav Basarab (1360-74), acest teritoriu a fost apoi în curs de peste o sută de ani un măr de discordie între munteni și unguri, trecînd din cînd în cînd de la unii la alții, fie prin luptă, fie prin surprindere. De la 1500 încoace Țara Românească nu l-au mai stăpînit niciodată, dar totuși în titulatura domnească cea solemnă, aproape pînă la epoca fanariotilor, se zicea mereu: „duce al *Amlașului*“:

v. *Almaș*. — *Făgăraș*.

AMLĂȘEAN, -EANCĂ, subst. et adj.; habitant d'*A m l a ș*. — v. *Amlaș*.

AMNAR s. **AMĂNAR** (plur. *amnari*, *amănari*, s. *amnare*, *amănare*), s.f. ou m.; 1. fusil à allumer, fusil à aiguiser; 2. t. de tissanderie: partie du métier à tisser servant à étendre ou à détendre la toile; 3. t. d'agric.: une partie du soc de la charrue; 4. une partie de la ridelle du chariot; 5. t. d'archit.: poutre verticale soutenant aux angles la toiture d'un bâtiment, solivau horizontal reliant les solives du plancher.

Afară de Dr. Polysu, care cunoaște forma *amînar*, și afară de Costinescu, care indică *amnare* în arhitectură, celorlalți lexicografi ai noștri au fost cunoscute pînă acum numai forma *amnar* și numai sensul de „briquet“, astfel că ei toți pe rînd n-au pregetat a trage cuvîntul

tul dintr-un prototip latin *igniarium* „instrument pentru foc“. Negreșit, latinul *-gn-* trece la noi în *-mn-* ca în „lemn = *lignum*“ și-n altele; dar niciodată în cuvinte latine inițialul *i-* nu se urcă la *a-* și niciodată grupul *-nia-* nu devine *-na-*. Un *igniarium*, din cauza celor doi *i* urmași de vocale, a căror proprietate după fonetica română este de a muia consoanele învecinate, ar fi dat românește pe un „iau“, cel mult un „iar“ sau „iiar“, citu-i lumea pe un *amnar*. Dar această imposibilitate curat materială nu este singură. Sub raportul logic, cum oare de la „*ignis*“ să ajungem la noțiunea de nește stilpi ai casei sau ai morii, cari tocmai de foc trebui să fie feriți? Afară de toate acestea, se știe că „*ignis*“ n-a trecut nicăiri în vreunul din dialecte neolatine, pretutindeni fiind înlocuit prin „*focus*“. În fine, lătinește „*igniarium*“, în graiul vulgar „*focale*“ sau „*focaris*“, se chema nu *amnarul*, ci cremenele: „*petra quae ferro parcussa scintillam emittit*“ (Du Cange).

Toate sensurile cuvântului *amnar* și toate dificultățile fonetice se împacă din dată ce plecăm de la forma *amănar*, foarte întrebuintată în popor și de unde *amnar* vine prin aceeași scurtare ca în: *destul* = *desătul* = lat. *desatullo*. Macedo-românește *amnarul* se zice numai *mânar* și *mânare* (Dr. Obedenaru, *Dict.*, ms., în Acad. Rom., I, p. 16). Este latinul *manuale* sau *manuarium*, tot ce e la mână sau îndemână sau camână. În latina vulgară (Du Cange, *ad. voc.*): *manaria* „*faucille, serpette, quod ad manum facilis*“; *manuales* „*forcipes ferrarii, longum ferarii*“; *manualis* „*instrumentum medicorum sic dictum quod manu astringatur, dum plurima continet ferramenta*“. De aci lesne putem urmări toate înțelesurile cuvântului românesc, cari nu sînt puține.

I. *Amînar* sau *amnar* de scăpărat și de ascuțit.

Este un oțel care, lovind în cremene peste iască, scapără scintei și o aprinde, sau care prin frecare ascute un briceag, un cuțit, o armă. În cazul dentii se zice: *ada în amnar*; în cazul al doilea: *ada pe amnar*.

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 79): „Au nu pricepi că scânteia *amnariului*, pină a nu să stinge, iasca aprinde, iară stingîndu-să, a doa și a triia lovitură poștește?...“

Ghicitoarea despre „iască, *amnar* și cremene“: „Mireasa-n pădure, *gîner ele-n Țarigrad* și nuna-n gîrlă“ (G. D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 226), ceea ce presupune că *amnarele* ni se aduceau oarecînd de peste Dunăre.

Hora vinului:

„Băgai mîna - n posunare,
Găsii cremene ș-*amnare*...“

(G. D. Teodorescu, 333)

Balada *Enciu Săbienciu:*

„Dar și Enciu ce-mi făcea?
Din *amnari* că scăpăra,
Ciubucul și-l aprindea...“

(Burada, *Dobrogea*, 178)

756 Puștele cele vechi, de cari se mai găsește ici-colea pe la țară, în loc de piston aveau cremene și *amnare*.

Balada *Busuioc*:

„Dar Busuioc ce făcea?
Mîna pe durdă punea,
De *amnare* mi-o-ntindea,
Cremenea că-i potrivea,
Drept afară că-mi ieșea,
Potera se spăimînta...”

(G.D. Teodorescu, 605)

Locuțiunea proverbială „cît ai da în *amnare*” însemnează: într-o clipă.

Basmul *Voinicul cel cu cartea* (Ispirescu, *Legende*, p. 104): Îi dete și pe vizitiul curții, om vechi, credincios și iute la slujbă, care să nu se dezlipească de stăpînul său nici cît ai da în *amnare*...”

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănică*, p. 83: „N-a trecut nici cît ai scăpăra din *amnare*...”

Povestea *Vlad și Catrina* (*Tribuna de la Sibiu*, 1885, p. 818): „Cît ai da o dată, de două ori cu *amnare*, puteai s-o duci cu loc cu tot...”

Un idiotism:

„Zama acră se zice la noi z a m ă d e *amnariu*...” (D. Pop, *Transilv.*, Făgăraș, c. Copăcel); pe la Năsăud: „z a m ă d e c u t e” (A. Pop, c. Șin-Georgiu); în ambele cazuri, ca ceva sec, ca și cînd ar fi fiert cu fer sau cu peatră în loc de carne.

Amnare de ascuțit poate să fie același care servă la scăpărat, ori este ceva mai mare, mai ales cînd e vorba de a ascuți o sabie; cînd însă e de peatră, atunci nu se mai zice *amnare*, ci c u t e sau g r e s i e .

v. *Cute*.

I. Creangă, *Moș Nichifor Coțariul* (*Conv. lit.*, 1877, p. 381): (Strîcîndu-se un capăt de la căruță și neavînd secure ca să taie un girneț, moș Nichifor), „scoate bulicherul din teacă, îl dă pe *aminar* și începe a ciocîrti un girneț ...”

Balada *Balaurul*:

„Cînd tînăr hușean,
Pui de moldovean,
Viteaz și hiclean,
Paloșul scotea,
Pe *amnare* îl da
De și-l ascuțea...”

(G.D. Teodorescu, 450)

Balada *Marcu Viteazul*:

„Paloș din teacă scotea,
Pe *amnare* că-l ascuțea...”

(Ibid., 665, cfr. 668)

Balada *Rusalin*:

„Rusalin ce mi-și făcea?
Bagă mîna-n buzunariu,
Scoate micutel *amnariu*,
Bagă mîna pe tureac,

Scoate cuțit de casap,
Și se pune-a-l ascuți...”

(Reteganu, *Poez. pop.*, 25)

„Cuțit de casap” este acela pe care italienii îl numesc *m a n n a j a*, la sicilieni *m a n n a r a* (Traina), adecă *m i n a r i u*, fiindcă măcelarul îl poartă totdeauna cu sine, avindu-l purure la *m i n ă*, după cum țăranul român nu se desparte de *amnăr*.

„Ceea ce poartă ciobanii la briu sînt: cuțit, fluier, *amnariu*, iască și cremene” (A. Iliescu, Dimbovița, c. Sărdanu).

Această enumerațiune ne aduce aminte dintr-un text medio-latin: „*accipiens de domo m a n n a r i a m*, *asciam et cutellum, ascendit in montem ubi cedrina ligna caedebat*” (Du Cange), unde *m a n n a r i a* nu poate fi topor, dar nici cuțit, căci ambele se menționează alături, ci numai doară *amnăr*.

După expresiunea românului, culmea sărăciei este atunci cînd rămîne cineva chiar fără *amnăr*.

O doină din Bucovina:

„Să nu mai ajungă nime
Să beie-n crișmă cu mine!
Că-s fecior de gospodariu,
Ș-am rămas făr' de *amnariu*;
Și-s fecior de gazdă bună,
Ș-am rămas cu bota-n mină...”

(*Aurora română*, 1881, p. 16)

În adevăr, servind în același timp a scăpăra foc și a ascuți arma, *amnariul* este pentru țăran unealta cea mai folositoare, mai a d m a n u m, mai trebuincioasă și mai purtăreață totodată, mai *amînar*.
v. *A-mînă*.

II. *Amînar* sau *amnăr* la țesut.

Termenul e foarte răspîndit la toți românii din Dacia lui Traian. Nu știm dacă nu cumva îl va fi avînd și dialectul macedo-român sub forma de *m i n a r e*.

„Între unelte de țesut, ca părți ale *r ă z b o i u l u i*, una se cheamă *amnăr*” (A. Copuzean, Ialomița, c. Copuzu; R. Simu, Transilv., c. Orlat; A. Bunea, Făgăraș, c. Vaidarecea; T. Crișianu, c. Cugieru etc.).

„La *r ă z b o i*, *amnariu* se zice acea parte cu care se întinde pînă” (P. Popescu, Buzău, c. Chiojdu—Bîsca).

„*Amnarul* de la *r ă z b o i* se mai numește citeodată și *i n t i n z ă t o r*. E lung de la una pînă la două palme. Prin el se fixează întinderea *n a t r e i*, adecă a spațiului dintre cele două *s u l u r i*. *S p e t e a z a* servă de ajutor *amnarului*...” (C. Negoescu, Rîmnic-Sărat, c. Bogza).

„*Amnarul* de la *r ă z b o i* stă în tot timpul țesutului în una din cele patru găuri a *s u l u l u i* denainte, în partea dreaptă spre acela care țese. Prin ajutorul *amnarului* se ține întinsă partea țeseturei de la sulul de dinapoi pînă la cel de dinainte. Dacă partea țesută s-a prea lungit, atunci o stringem pe sulul de dinainte, învîrtind sulul cu *amnarul*. Are forma unui diapazon sau camerton, dar cu cele două extremități de sus unite. E de lemn ...” (S. Mironescu, Neamț, c. Dobreni).

În Dolj, *amnarul* de la război se cheamă întorcătorul, fiindcă „prin învîrtirea lui se ține pînza întinsă (N. Guran, Craiova).

v. ²*Război*.

În dialectul sicilian se cheamă „mînuță“ o parte a războiului prin care el se întinde sau se strînge: „manuzza, regoli che servono ad allargare e stringere il telaio“ (Traina), fiindcă facultatea de a strînge și a întinde aparține mai în specie mînei. Tot de la mînă și din aceeași cauză o parte a războiului se zice românește *amnar*, adică *amînar*, unde noțiunea fundamentală nu mai este aceea de a d-ma n u m ca în unealta de scăpărat și de ascuțit, ci aceea de a n u: ceva care reproduce instrumentalitatea mînei.

Aproape în același sens se cheamă:

III. *Amînar* sau *amnar* la plug.

„La plug ferul lat este cel ce umblă prin pămînt, iar *amnariu* se zice o bucată de fer sau un fel de cui prin care se afundează orice rădăcă ferul lat...“ (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

„... a n d r e a se cheamă un fer lung, care prinde ferul-lat de grîndei, avînd în capul de sus un alt fer zis *amnar*...“ (Preut R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

v. ²*Andrea*.

Pentru a afunda sau a rădica ferul-lat, plugarul întoarce sau învîrtește cuiul numit *amnar*, după cum se întoarce sau se învîrtește *amnarul* de la război pentru a da pînzei trebuincioasa întindere.

Între lucrarea ambelor *amnare* este o deplină analogie.

v. *Bîrsă*. — *Plug*.

Tot ca imitînd instrumentalitatea mînei, se zice *amnar* sau *amînar* la căruță o spetează care, fără a se asemăna cîtuși de puțin în formă cu unealta de scăpărat și de ascuțit, cu lemnul întinzător de la război sau cu ferul cel mișcător de la plug, este un băț ce ține sau susține capetele loitrelor:

IV. *Amînar* sau *amnar* la căruță.

„O căruță are două părți de căpetenie: coș și dric. La coș sînt patru druci: doi deasupra și doi dedesupt; drucii deasupra sînt uniți cu cei dedesupt prin opt speteze, cari formează draginile; cele patru speteze de la extremitățile draginelor se cheamă *amnari*...“ (Preut N. Sandovici, Dorohoi, c. Tîrnauca).

„Deosebitele părți ale carului, una cîte una, se numesc: roate, osii, perinoace, inimă, *amînare*, chîsc, splină...“ (G. Balaban, Putna, c. Răcăciuni).

Prin capetele de jos ale celor patru *amnare*, la unele căruțe numai două, loitrele sau draginele sînt așezate pe dricul căruței.

Pe la Năsăud aceste *amnare* se cheamă mînușe, iar spetezele loitrelor în genere se numesc brățare (A. Pop, c. Sin-Georgiu).

v. *Brățar*. — *Car*.

Cele patru *amnare* de la căruță susțin loitrele, formînd din acestea ca două garduri sau doi părăți. Un rol analog de susținătorii, cam tot în număr de patru, distinge pe:

V. *Amînar* sau *amnar* în arhitectură.

Ion Ionescu, *Calendar*, 1845, p. 115: „Stogul clădit și păluit bine oprește răzbaterea aerului într-însul, și așa nu se smîntește finul. 759

Nemții fac acoperișuri de paie, în alte locuri se lasă un ogeag în mijlocul stogului, pe aiure virfurile de paie a stogurilor se rădică și se pogoară cu scripți, pe unele locuri acoperișurile sînt puse pe 4 *amnare*; pe aiure numai pe unul în mijloc...”

I. Creangă, *Dănilă Prepeleac* (Conv. lit., 1876, p. 456): „Am să durez o mănăstire pe pajiștea asta, să se ducă vestea în lume, zise el. Și deodată se și apucă. Face mai întii o cruce și o înfige în pămînt, de însămnă locul. Apoi se duce prin pădure și începe a chiti copacii trebuitori: ista-i bun de *aminare*, cea de tălpi, ista de grinzi, cea de tumurugi, cea de costoroabe...”

„La mori, ca și la case, una din părțile de căpetenie ale clădirii sînt *aminare* sau *aminari*. *Aminare* la moară se numesc acele lemne cari sînt în colțuri în număr de patru, fiind dăltuite, iar prin dăltuituri întră paianturile. La casă, *aminare* se numesc acele lemne cari se pun în colțuri, două în față, două în dos, apoi cîte unul la coaste, cu partea de jos fiind îngropate în pămînt, iar pe virfuri dasupra se rădică acoperemîntul casei” (C. Melinte, Covurlui, c. Gînești).

„C a s a m o r i i se compune din opt t ă l p i, pe cari se pun mai mulți *amnari* dăltuiți la două părți, pentru a putea sta scindurile ce formează pereții; în capătul *amnarilor* se pun opt c o s t o r o a v e, pe cari se face acoperemîntul cu stuh sau șindrilă...” (Preut S. Vrinceanu, Iași, c. Bivolar).

„În *amnarele* morii sînt băgate a r e p i l e, înțepenite prin nește i c u r i ce se numesc p e n e...” (R. Simu, Transilv., c. Orlat).

„*Aminare* la moară sînt un fel de furci, pe cari se formează corpul morii, și sînt înfipti pe răscrucea de la b a b a l u c...” (T. Coate, Covurlui, Tirgu-Berești).

Amnarele în sensul de mai sus sînt verticale; tot *amnare* se cheamă la zidari nește birne orizontale, „lemne scurte cu cari s e p r i n d grinzile unui tavan” (Costinescu).

v. Casă. — Moară.

Ceea ce a concurs a da în zidăria românească unor asemeni birne numele de *aminare* este acea particularitate că obicinuit ele se fac în f u r c ă. Și la sicilienii o furcă se zice m a n u z z a (Traina). Din aceeași cauză macedo-românește se cheamă m i n a r sfeșnicul cel mare de la biserică (Dr. Obedenaru, *Dicț.*, ms., II, 500), care i n m i n ă nu se poartă, dar este făcut „à branches”.

Toate sensurile cuvîntului *amnar* derivă dară deopotrivă de la m i n ă, dar se pot clasifica în două rubrice: 1. obiecte i n d e m i n a t e c e, ca *amnarul* de scăpărat și de ascuțit; 2. obiecte în felul m i n e i, ca *amnarul* de la război, de la plug, de la căruță, de la casă, de la moară și — la macedo-români — din biserică.

v. Cremene. — Iască.

AMNÜ, adv.; à présent, de suite. Se audé la nordul Transilvaniei (G. I. Popescu, Selagiu). Precum forma bănățeană a c n ù reprezintă un prototip latin „eccu-nunc”, tot așa *amnü* al moșilor, compus din a m u și din n u, este: m o d o - n u n c.

¹AMÔI (*amoiat, amoiare*), vb. „A *amoi* = a muia, a topi, a descăli. A m o i e t u r ă = descălitură, topitură“ (Costinescu). Etimologiceste este același cuvint cu cel ce urmează.

v. ²*Amoi*.

²AMÔI, adv.; à mouill'r. Din prepoziționalul *a* (= lat. *ad*) și *m o i* (= lat. *mollis*), adverbul *amoi* sau *a-moi* se mai aude peste Carpați, totdeauna în construcțiune cu verbul *p u n*.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amoi* pun. Repono ut *m o l l e s c a t*.“

Lexicon Budan: „*Amoi*, ad macerandum, e *m o l l i e n d u m*. Pun curechi *amoi* = ich beitze oder weiche Kohl ein.“

Iser: „*Amoi* = zum Beitzen oder Einweichen.“

v. *Amuiez*. — *Moale*.

AMOIETURĂ. — v. ¹*Amoi*.

AMOR (plur. *amouri*), s.n.; amour. Sinonim cu *dragoste* și *cu iubire*, cari sînt ambele de provenință slavică, *amorul* ne-a venit abia pe la finea secolului trecut prin cultura italiană a unor boieri ca Văcăreștii sau a unor scriitori ca Iorgovici; și totuși cuvintul a devenit foarte popular pe-n orașe, de unde apoi a reușit a se furișa și pe la cătune. Românul însă nu-l înțelege tocmai ca *dragoste* sau ca *iubire*, cea dentii exprimînd sentimentul în sine, iar cealaltă acțiunea, pe cînd *amor* se ia obicinuit ca o personificare, dînd naștere și deminutivului a m o r a ș.

A. Văcărescu, p. 42:

„Că și-n iad și fi-te-unde,
Voi striga fără' de-a ascunde
Că tu ești *amorul* meu...“

Costachi Conachi, p. 224:

„Tu mi-ai zis cum că tot omul ce *amoriu* au înșelat
Îi vrednic de toată moartea, fără a fi giudecat...“

Beldiman, *Tragod.*, v. 4025, despre nește nenorocite femei din timpul răzmeriței:

„La Bahlui vro paisprezece, ucise le-au înecat;
Apoi prin fintîni, prin puțuri, prea multe au aruncat;
La aceasta prea cu cale că au făcut socotesc:
Să se sature, le lasă, de *amorul* cel turcesc...“

Costachi Negruzzi, *Șalul negru*:

„Dar statornicie este pe pămînt?
Credința e vorbă, *amorul* cuvint...!“

Doină din Ardeal:

„— Foaie verde trei nuiele,
Jele mi-i, zău, mare jele

De frunzuța munților,
De dorul părinților;
Dar mi-i jele, frate, jele,
De-a cîmpului floricele,
De *amorul* mîndrei mele..."

(Jarnik-Bîrsanu, 311)

[.....]

Doină muntenească:

„Cine la *amor* nu crede
N-ar mai călca iarba verde
Și-ar călca pămînt uscat,
Să știu că l-am blestemat!
Vezi *amorul* ce lucrează:
Te bucură, te-ntristează,
Inimioara friptă-ți lasă!
Amorul cînd se-mpreună,
Parcă bei vutcă d-a bună;
Amorul cînd se desparte,
Parcă bei păhar de moarte..."

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 303)

Doină din Moldova:

„Foaie verde peliniță!
Ieși Catincă, de la pînză,
Că te strigă unu-n frunză:
Of, *amorule!*
Din frunza stejarului,
Feciorul vătavului:
Of, *amorule!*..."

(D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu)

Doină din Dobrogea:

„*Amorule*, a m o r a ș,
Vide-te-aș călugăraș!
Pînă-n patruzeci de zile
Să te văd la mănăstire
Cu coatele pe psaltire..."

(Burada, 226)

Între strigături de la jocuri țărănești:

„Duce-m-aș cu puică-n nor
Să mă satur de *amor!*..."

(C. Alexandrescu, Ialomița, c. Răviga)

Sunînd mereu în gura lăutarilor țigani, *amorul* nu putea, vrînd-nevrînd, a nu deveni gutural, unii rostindu-l *hamor*, alții chiar *ahmor*.
„Cîntecul zis al *hamorului* se începe așa:

De h a m u r i z a t ce sînt,
Nu văz iarba pe pămînt..."

(I. Comanescu, Teleorman, c. Voivoda)

Alexandri, *Covrigarul*:

„Încit scos fiind din minte,
Nu mai poți vinde plăcinte,
Căci în focul de a h m o r
Arzi, te coci ca în cuptor...”

E foarte curios că ilustrul Bopp crezuse că țigănitul *hamor* este nu numai o veche formă românească, ci chiar un arhaism latin. Apropiind pe latinul *a m o* de sanscritul *k a m*, el zice că guturala primitivă s-a păstrat la români: „lingua Valachica offert vocem *chamor a m o r*“ (*Gloss. sanscr.*³, 74).

Afară de deminutivul *a m o r a ș*, *amorul* a produs derivate: *a m o r e z*, *a m o r e z e z*, *a m o r e z a t*, cari și ele în grai se aspiră adesea în *h a m*.

v. *Dragoste*.

AMORĂȘ, s. m.; petit amour. Deminutiv din *a m o r*, care însă nicideodată nu exprimă sentimentul sau acțiunea de a iubi, dar nici ceea ce însemnează deminutivul italian *a m o r a z z o* și *a m o r a c c i o* sau *a m o r e t t o* și francezul *a m o u r e t t e*, ci numai pe persoana cea iubită.

O elegie quasi-poporană înainte de 1832:

„*Amoraș* tiran,
Tiran și dușman,
Tare te-ai silit
Și m-ai despărțit
De-al meu puîșor...”

(*Albina Pindului*, 1868, p. 90)

Doină din Moldova:

„Mingăie-l-ar Dumnezeu
Numai cum voi zice eu,
C-a fost *amorașul* meu...”

(D. Arghirescu, *Covurlui*, c. Moscu)

Tot de acolo:

„*Amoraș*, *amoraș!*
Vide-te-aș călugăraș,
Cu mina pe la icoane
Și cu ochii la cucoane...”

(D. Alboteanu, *Covurlui*, c. Măstacani)

v. *Amor*.

AMOREZ, -Ă; subst. et adj.: amant, amoureux. Sinonim cu *i b o v n i c* și *d r ă g u ț*, dintre cari poporul pe cel dentii îl ia în sens rău, pe cellalt în sens bun, iar *amorezul* — o proprietate mai mult orășenească — este incolor.

Costachi Negruzzi, *Zoe* I:

„— Spune-mi, mă iubești?”

— Mă întrebi un lucru care poate ți l-am spus de o mie de ori, răspunse cu răceală nesimțitorul *amorez*...”

Același, în *Potopul*:

„Edvin sprijinea în brațe p-a lui scumpă *amoreză*...”

v. *Amor.* — ²*Amorez.*

²**AMORÈZ** s. **AMOREZÈZ**, vb.; amouracher, aimer. Se întrebuintează totdeauna sub forma reflexivă, și numai în Banat se aude ca activ:

„Pe la noi se zice: te *amorează* = te iubește“ (L. Iancu, c. Visagu).

A. Pann, *Moș Albu I*, 66:

„Dar câtă îi fu mirarea, când auzi că și el
Nu voiește să se-nsoare cu altă fată de fel,
Ci tot pe acea din casă, care ceilalți o cerea,
A s u p r ă - i s-*amorezase* și după dînsa murea...”

Același, *Erotocrit II*, p. 95:

„Inimioara ei în pieptu-i foarte tare se bătea,
Și alt decît Efrosina nimeni nu o pricepea:
Tinerete ce vrodată se vor fi *amurezat*
Pot cunoaște cu lesnire ce dureri ea a-ncercat...”

Cintec muntenească:

„Foaie verde maghiran
Ș-o cracă de leuștean!
În credință de știam,
Nu mă mai *amurezam*,
Că a m o r u l de la tine
M-a ofticit, vai de mine!...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 303)

v. *Amor.*

AMOREZAT, -Ă, adj. et subst.; amoureux, amant. Diferă de *a m o r e z* numai prin funcțiunea adjectivală.

Costachi Conachi, p. 57:

„Doi ochi porți
Ce fac morți
Ca niște gelați!
Și arunci
Tot în munci
Pre *amorezați!*...”

Același, p. 109—110:

„Duceți, spuneți cu putere,
Că *amorezatul* pierе
În pustii, plin de durere!...”

Costachi Negruzzi, *Gelozia*:

„Cunosc că mă iubești, o vād neîncetat;
Dar oare n-ai avut vre-un alt *amorezat*...?”

Cintec muntenesc:

„Cine nu-i amurezat,
Las' să moară, nu-i păcat,
Să moară necununat...”

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 303)

v. *Amor.* — *Amorez.*

AMÏRT s. AMÛRT. — v. *Amorțesc.*

AMORȚEALĂ (pl. *amorțeli*), s. f.; engourdissement. Stare ce urmează după a morțire.

A. Odobescu, *Mihnea-vodă*, p. 33: „Mircea și Stoica încă nu ieșiseră din a lor *amorțeală*; spaima și obosirea sleise cu totul singele într-inșii. Ei ședeau în cremeniți pe lavițe cu capetele pe mină, cu ochii turburi și holbați; semănau a fi pierdut orice simțire. ...”

În grai se aude mai ades *amurțală*.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amurțală*. Stupor.”

v. *Amorțesc.* — *-eală*.

AMORȚESC (*amorțit*, *amorțire*), vb.; „amortir, s'amortir, engourdir, s'engourdir, se relâcher, transir, s'émousser, s'êteindre, s'enrouer, s'assoupir, s'endormir. Ital. a m m o r t i r e, a m m o r t a r e, a m m o r z a r e; v. span. a m o r t i r, a m o r t e c e r; n. span. a m o r t i g u a r, a m o r t i z a r; portug. a m o r t e c e r, a m o r t i ç a r; provenç. a m o r t i r etc. Mi-a *amorțit* piciorul = j'ai la jambe engourdie” (Cihac, I, 170).

Amorțesc e sinonim cu *încremenesc*, *împetresc*, *înlēmnesc*, *înțepenesc*, cari însă exprimă ceva mai mult: o nesimțire desăvîrșită ca a petrei sau a lemnului, pe cînd *amorțire* destinge numai ființele supuse morții și mai păstrînd o brumă de simțire.

I. Văcărescu, p. 286:

„Inima-mi e tot aceea!...

Iubirea-mi ai *amorțit-o*,

Dar ea n-a putut să moară...”

În grai se rostește mai mult *amurțesc*. În Banat există și o formă primitivă *amort* sau *amurt*.

Dicționar ms. bănățean, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402):

„*Amurt*. Obstupefacio.

„*Amurțesc*. Obstipo. Flaccesco”.

Această diferențiere între sensul tranzitiv și între cel netranzitiv nu se prea observă:

„După ce s-a astrucat cu pămînt mortul, toți se spală pre mini cu apa mortulu i preste groapă, pentru ca să nu le *amurtă* ori asude minile...” (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

Budai-Deleanu (*Dicț.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.): „*amurt* = *amorțesc*”.

Și macedo-românește se zice *amurt*.

Dosofteiu, 1673, f. 41 a:

„*Amurțât-am* de-m sint oasele vechite,
Toată dzua ce-am strigat, Dumnezău sfinte ...“

și f. 61 a:

„*Amurțău* de nu mă-am mai deșchisu-mi rostul ...“

Același, 1680, ps. LXVIII:

„...ostenitu-m-am strigându, *amur-*
tât-au gâtlejul mîeu...“

„...laboravi clamans, rau cae
factae sunt fauces meae...“

la Coresi, 1577: „tăcu grumazului mîeu ...“; la Arsenie din Bisericieni, circa 1650 (ms., în Acad. Rom.): „*amorțiră* grumazii mie ...“

Biblia lui Șerban-vodă din 1688:

Job. XXXIII, 19: „și mulțimea oaselor
lui aș *amorțit*...“

„...et multitudo ossium ejus ob-
torpuit...“

Cantemir, *Ist. ieroglif.* (ms., în Acad. Rom., p. 171): „coteii de cehnit, ogarii de scîncit, dulăii de brehăit și șoimul de piuit *amorțisă*...“

I. Văcărescu, p. 258:

„Oscar cînta pe lină
De zefir adiere,
Dodat-a sa vedere
Un fulger *amorțește*:
A lunii plină
Lumină
Îi piere,
Glonțu-l răpește ...“

A. Pann, *Erotocrit*, p. 26:

„Simț un prea dulce leșin, toate vinele-mi slăbesc,
Niște sfișituri îmi vin,
De nici nu poci să suspin
Pînă de tot *amorțesc* ...“

Gr. Alexandrescu, *Anul 1840*:

„După suferiri multe, inima se-n petrește,
Lanțul ce-n veci ne-apasă uităm cît e de greu;
Răul se face fire, simțirea *amorțește*,
Și trăiește în durere ca-n elementul meu...“

Costachi Negruzzi, *Au mai pățit-o și alții*: „cînd fericirea *amorțește* oricare alte simțiri ale noastre...“

Același, *Scrisoarea VII*: „a *amorți* suferința prin vesela petrecere...“

v. *Moarte*. — *Încremenesc*.

AMORȚIRE (pl. *amorțiri*), s.f.; engourdissement. Ceva mai trecător decît sinonimul *amorțeală* și ceva cu mai puțină intensitate decît sinonimii *încremenire*, *împetrire*, *înlemnire*,

Alexandri, *Gerul*:

„Gerul aspru și sălbatic stringe-n brațe-i cu jălire
Neagra luncă de pe vale care zace-n *amorțire*;
El ca pe-o mireasă m o a r t ă o-ncunună despre zori
C-un vâl alb de promoroacă și cu țurțuri lucitopi ...“

v. *Amorțesc*.

AMORTÎT, -Ă, adj.; part. passé d' a m o r ț e s c; engourdi, émoussé, transi etc. Se întrebuițează dopotrivă în sens fizic și-n cel moral sau intelectual pentru a exprime o lipsă aproape desăvirșită de energie sau de activitate.

Dicționar ms. bândățean circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 402): „*Amurțit*. Stupefactus. Stupidus“.

Beldiman, *Tragod.*, v. 4045:

„Chiuciuc-Ahmet, foarte strașnic, zulumuri nu suferea,
Deacă îndrăznea vreunul, sub topuzul lui perea;
Ședeau *amorțiți* prin sate și pe la boieri supuși...“

Gr. Alexandrescu, *Te mai văzui...*:

„Plăcerea, frumusețea, podoabe felurite,
Tot era înzădar;
Ele nu pot să-nvie simțirile-*amorțite*
D-al patimei amar...“

v. *Amorțesc*.

AMPŌI, n. pr. loc. m.; une rivière en Transylvanie. Rîul *Ampoi*, ungurește O m p o l y, un braț al Murășului, curge prin partea cea auroasă a Ardealului, în regiunea Abrudului și a Zlatnei, din cari această din urmă deja în epoca romană purta numele de A m p e i u m, într-o inscripțiune din timpul Antoninilor: „ordo A m p e i e (n s i u m)“ (Mommsen, *Corp. Inscr. Lat.* III, nr. 1293, 1308; Ackner, *Inscr.*, nr. 547, 598). În forma românească, -e- a trecut în-o-: *Ampoi* = A m p e i u m, sub înriurirea celor două consoane labiale -mp-. În forma ungurească „O m p o l y“, l nu este organic, căci nici o inscripțiune romană nu are „Ampel-“. La intrarea lor în Transilvania, ungurii au găsit la români pe *Ampoi* = A m p e i u m, și au trecut pe finalul român -oi în-o l y întocmai precum din românul „cimpoi (= ital. *zampogna*)“ ei au făcut „csimpolya“.

v. *Abrud*.

AMPRŌOR s. **AMPRŌR**, s.m.; 1. veille de la Saint-Georges; 2. un certain intervalle de temps après le minuit et avant le midi. Sub forme mai mult sau mai puțin divergînți și cu oarecari șovăiri sub raportul sensului, acest cuvînt e foarte răspîndit pe la țară, deși aproape necunoscut orășenilor. Totodată există și la macedo-români.

No. 1. „Împărțirea zilei la popor: revărsatul zorilor; în zori; în răsăritul soarelui; la ziuă; prîndzișor; *amproor* (cu doi o ca în: *noor*) pe la 9 — 10 oare ...“ (S. Liuba, Banat, c. Maidan).

No 2. „Pînă pe la 8 oare dimineața se zice: pînă la *impror*“ (D. Receanu, Banat, c. Bucova).

No.3. „Pe la 9 oare ante-meridiane se zice *năprăor*“ (I. Bombăcilă, Banat, c. Teregova).

Tot așa la Orșova și la Mehadia.

No. 4. „La ciobani, cînd nu mulg oile dimineața, ci înainte de amiazi, se zice că: fac *năproor*“ (R. Popescu, Mehedinți, c. Isverna).

No. 5. „La 12 oare ciobanii zic *năprorit*“ (I. Spineanu, Mehedinți, Severin).

No. 6. O rugăciune poporană:

„De cu seară-*nprori*
Pin' la ciniori,
De la ciniori
Pin' la cîntători,
De la cîntători
Pînă-n dalbe zori ...“

(G.D. Teodorescu, *Poez. pop.*, 189)

No.7. „Dimineața cînd este promoroacă, ciobanii zic *inprour*, și tot *inprour* se cheamă a j u n u l lui Sf. Gheorghe, cînd se poate găsi — zice poporul — iarba fearelor ...“ (v. Iftimiy, Tutova, c. Obișșeni; I. Pandele, Fălciu, c. Grumezoaia).

No.8. „*Proor* însemnează a j u n u l lui Sf. Gheorghe, adecă ziua de 22 aprilie. Poporul zice că Sf. Gheorghe i n *proorul* lui pornește călare de încheie toți codrii, finațele și toată verdeața cîmpului ...“ (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

No. 9. „Poporul crede că sint femeii cari prin vrăji și descîntece iau mana vacilor cu lapte în *proolul*, adecă a j u n u l lui Sf. Gheorghe...“ (M. Țigiiu, Covurlui, c. Foltești).

No. 10. „la Sin-Giorgiu oamenii se udă cu apă, ceea ce zice că s e î m p r è o r ă , alții zic î m p r ò o r ă ...“ (P. Olteanu, Hațeg).

No. 11. Un descîntec de „Iele“:

„Savatina,
Mărgălina
Și cu ele Rujalina,
Gătițele
'N p r o u r e l e ,
Cu betițe puchițele
Cu șistori roși cinsățele ...“

(Marian, *Descîntece*, p. 268)

No. 12. „La ciobanii români de la Pind *pror* sau *prour* însemnează timpul pe la 2—3 oare după miezul nopții. Se zice: „duc oile i n *prour* = duc oile să pască înainte de zori“, sau: „sărmă oile tu *prour* = mină oile la păscut de cu noapte“, (I. Caragiani).

Cuvîntul n-are a face cu latinul p r i o r „de mai-nainte“ (A.T. Marienescu, *Familia*, 1873, p. 239, 241), deși este de o origine curat latină.

Cele douăsprezece numere de mai sus ne permit a urmări fără multă greutate forma cea primitivă și fundamentalul sens al acestei foarte interesante vorbe.

Dentii, trebui să înlăturăm prepozițiunea în, cătră care în Banat se mai adaugă prepozițiunea *a*: *amproor* = *a-m-proor* = *a - în - proor*.

Al doilea, *oo* sau *ou*, adecă o dublă vocală, fiind comun dialectului daco-român (no. 1, 3, 4, 7 — 12) și dialectului macedo-român (no. 12), este învederat că prototipul pan-românesc e *proor* sau *prouor*, iar nu *pror* ca în forma cea contrasă (no. 2, 5, 6).

Proor este *pe-roour* sau *pe-rooor* = lat. *per-rorem*, timpul cel mai priincios pentru păscutul oilor, după cum ne asigură de două ori Virgiliu:

„At vero, zephyris quum laeta vōcantibus aestas
In saltus utrumque gregem atque in pascua mittet,
Luciferi prima cum sidere frigida rura
Carpamus, dum mane novum, dum gramina canent,
Et ros in tenera pe c o r i g r a t i s s i m u s herba ...“

(*Georg.* III, 322 sqq; cfr. *Bucol.* VIII, 15)

Iată de ce la Fălciu dimineața se zice *înproor* numai atunci „cînd este *pro-moro-acă*“ (no. 7), și iată de ce în Hațeg „*a împ-roora*“ însemnează că unii pe alții „se udă cu apă“ (no. 10), adecă „*se-roourea-ză*“, „*s-arrosent*“.

Românește din verbul latin *ro-ro* s-a făcut *ro-urez* sau *ro-orez*; tot așa din substantivul masculin *ro-rem* forma noastră organică trebui să fie *ro-or* sau *ro-our*, care s-a și păstrat în *proor* sau *prouor*, fiind înlocuită pe aiuri prin formațiunea analogică posterioară *ro-ouă*.

În acest mod *amproor*, termen eminentemente ciobănesc, însemna dentru-ntii numai pașterea cea foarte matinală a oilor *pe-roouă*, de unde apoi a trecut la semnificațiunea mai generală de ceea ce precede zilei, aplicîndu-se la oara cutare sau cutare, dar în orice caz înainte de amiază, și totodată s-a aplicat mai în specie cătră ajunul lui sf. George, un ajun cînd — după credința poporului — des-diminează *pe-roouă* babele umblă după mana vacilor și tilharii după iarba-fearelor.

v. *Georgiu*.

AMŪ, adv.; 1. donc, déjà; 2.à présent, de suite. În graiul de astăzi, mai ales în Moldova, s-au confundat pe deplin *amu* contras din *a c m u* (= lat. *e c c u - m o d o*) cu *amu* din *a d m o d u m* sau — mai corect — format prin prepoziționalul *a* din adverbul latin *m o d o* întrebuintat ca în: „*tace m o d o*“, „*advenis m o d o*“, „*m o d o ait m o d o negat*“ etc., care deja în latina clasică avea uneori înțelesul de „nunc“ și de unde vine și italianul *m o* „deunăzi“, în unele dialecte *a m m o*. Identitatea materială și o mare apropiere logică între ambii termini nu putea să nu aducă cu încetul o asemenea amalgamare, pe cînd în vechile texturi, mai cu seamă în cele din secolul XVI, în cît timp *a c m u* nu perduse încă pe *c*, ei circulau fiecare îndeosebi, rareori amestecîndu-se laolaltă, și anume *a c m u* cu sensul de „à présent“, iar *amu* cu acela de „donc“ sau ca o simplă amplificatiune sintactică de felul grecului γάρ, δέ, μέν.

În *Codicele Voronețian*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), *amu* ne întimpină de vro cincizeci de ori, corespunzînd adverbilor latini: 769

enim, autem, vero, ergo, igitur, quidem, tamen, itaque, quoniam, ecce, jam, niodată însă nunc; de exemplu:

Act. Ap. XVIII, 18: „avea *amu* rugă...”

Ib., XXIII, 8: „Saduchieii *amu* dzicu...”

Ib., XXIII, 6: „înțelese *amu* Pavel că o parte ăste...”

Petr. III, 12: „fața *amu* Domnului spre cela ce face rău...”

Act. Ap. XXIII, 21: „tu *amu* se nu ascuți de ei...”

Ib., XXVIII, 28: „a ști *amu* se vă fie voao...”

Ib., XXV, 1: „și Fistu *amu* preemi despus...”

Ib., XXI, 22: „ce *amu* ăste?...”

Ib., XXIII, 22: „mișalul *amu* lășă giurele...”

Ib., XXVI, 9: „eu *amu* mi părea siinre inprotiva...”

Jacob. II, 8: „se *amu* inpărătească sfrășiretu...”

Petr. IV, 7: „intregumăndriți *amu* și trezviți-vă...”

Jacob. II, 24: „vedeți *amu* că de lucru...”

Ib., IV, 13: „*amu* a c m u

...habebat enim votum...”

...Sadducei enim dicunt...”

...sciens autem Paulus quia una pars esset...”

...vultus autem Domini super facientes mala...”

...tu vero ne credideris illis...”

...notum ergo sit vobis...”

...Festus ergo quum venisset in provinciam...”

...quid ergo est?...”

...tribunus igitur dimisit adolescentem...”

...ego quidem existimaveram me adversus...”

...si tamen legem perficitis regalem...”

...estote itaque prudentes et vigilate...”

...videtis quoniam ex operibus...”

...ecce nunc qui dicitis...”

În ultimul pasagiu *amu* figurează alături de a c m u, dar fiecare avînd un alt înțeles.

Apoi cu sensul de „dējă”:

Act. Ap. XXVII, 9: „derepce postul era *amu* veinritu...”

...quod et jejunium jam prae-
teriisset...”

În *Psaltirea Șcheiană*, circa 1550 (ms., în Acad. Rom.), vedem pe față șovăirea semasiologică și chiar un început de identificare între *amu* și a c m u; bunăoară:

XXXIX, 16: „se preimească *amu* récele său...”

...ferant confestim confu-
sionem suam...”

unde la Coresi, 1577: „să priimească a c m u ...”, dar la Dosofteiu, 1680: „priimască-ș de pripâ ...”, în contextul slavice: „abie”:

LVIII, 4: „că *amu* vărără sufletul mieu...”

...quia ecce venati sunt animam
meam...”

unde și la Coresi: „amu vânară ...“, dar la Silvestru: „i a t â vânea-ză...“, la Dosofteiu: „i a t â că vânară...“, în contextul slavice: „se“.

LXIX, 4: „se toarne-se *amu* ruși-rându-se...“

„...avertantur statim erubescentes...“

la Coresi: „să se toarne *amu* ...“, la Silvestru: „să se întoarne în *d e g r a b* ...“

La Dosofteiu procesul de identificare între *amu* și *a c m u* face un pas și mai departe, dar totuși nu este încă deplin. Așa în psalmul CXVI:

„Dzâcă *amu* casa lui Izrail...“

„Dicat n u n c domus Israel...“

„Dzâcă d a r â casa lui Aaron...“

„Dicat n u n c domus Aaron...“

„Dzâcă *amu* toț carii să tem...“

„Dicant n u n c omnes qui timent...“

amu corespunde latinului *n u n c*, însă același *n u n c* se traduce prin *d a r â*, iar în contextul slavice în citeterele verseturile: „ubo = = e n i m “.

Independința organică a ambelor cuvinte se constată mai cu seamă limpede prin dicționarele române din secolul XVII.

În *Glosarul slavo-român*, circa 1600 (*Cuv. d. bătr. I*, 268) termenii slavici *u ž e* și *u b o*, cel din urmă însemnând „jam, ждѣ“, cellalt „igitur, оѡв“, sînt traduși deopotrivă prin *amu*, căruia i se dă ca sinonimi: *i a t â*, *d a r â*, *a d e c â*, dar nicidecum *a c m u*.

În *Vocabularul ms. bănățean*, circa 1670 (*Col. l. Tr.*, 1883, p. 400, 402):

„A c m u . Nunc.

Amu. Jam“.

Am citat mai sus numai acele vechi traduceri române în cari sensul precis se constată prin cuvîntul corespunzător dintr-un original; acolo însă unde contextul lipsește, lesne se poate naște controversa dacă *amu* înseamnă *d o n c* sau *à p r é s e n t*. Astfel în *Pravila lui Vasile Lupul*, 1646, *a c m u* e foarte des și pretutindeni cu sensul lămurit de „à présent“, iar *amu* se întrebuițează una singură dată, și nici atunci nu este destul de limpede; anume, f. 185: „gudețul de nu va *amu* potîia cunoaște cu sémne în ce chipu au făcut neștine preacurvie, de zburdăcune au numai pentru să facă rușine bărbatului aceii mueri, atunce crède gudețul c-au făcut de zburdăcune ...“

În graiul de astăzi, vechea formă *a c m u* bifurcîndu-se în două varianturi scăzute: *a c ù* și *a m ù*, acesta din urmă a înghițit cu desăvîrșire pe arhaicul *amu* „donc, déjà“, care abia se mai străvede în unele locuțiuni.

Într-o doină din Ardeal:

„Fost-am tînăr și brudiu,
Pare-mi rău ș-*amu*-i tîrziu...“

amu este învederat *a c m u*; nu însă tocmai așa de învederat în următoarele texturi poporane din Moldova:

I. Creangă, *Stan Pățitul (Conv. lit.*, 1877, p. 22): „*Amu* într-una din zile flăcăul se scoală de noapte, face mamaligă imbrinzită și ce-a mai dat Dumnezeu, pune mîncarea în traistă ...“.

Același, *Povestea lui Harap-Alb* (*ibid.*, p. 172): „*Amu* cică era odată într-o țară un crai ...“

În ambele aceste pasaje *amu* s-ar putea traduce prin „a i n s i d o n c “ sau „o r “.

Basmul *Pepelea* (Sbiera, *Povești*, p.13): „... au ospătat pentru sufletele tuturor morților pînă *amu* într-un timp cînd au început a se rădica, mai ales nevestele ...“

Basmul *Petrea Făt-Frumos* (*ibid.*, 35): „Au mers *amu* cit au mers și au dat de niște bătrîni ...“

În ultimele două pasaje *amu* se apropie de „*déjà*“.

În orice caz, e sigur că actualul *amù* s-a fuzionat din două cuvinte neatirnite, a căror independință primitivă anevoie se mai poate recunoaște.

v. *Acum*. — *Amuși*.

AMUIĂRE. }
AMUIĂT, -Ă. } v. *Amuiez*.

AMUIEZ (*amuiat, amuiare*), vb.; tremper, mouiller, humecter. Alături cu a m o i , Budai-Deleanu (*Dict.*, ms., în Muz. istor. din Bucur.) pune pe *amuiez*, traducindu-l prin „befeuchten, erweichen, eintauchen etc.“ Mai întrebuițat în grai este i m m o i .

v. ^{1,2}*Amoi*. — *Immoi*. — *Moi*.

AMÛRG, s.m.; crépuscule, entre chien et loup, la tombée de la nuit. „Pe la șase oare seara, cînd ciobanii zic m u l g ă t o a r e a , căci atunci ei își m u l g vitele“ (N. Mereuță, Tutova, c. Minzații), timpul pe care și vechii greci, din aceeași cauză, îl numeau *ἄμολγος* de la *ἀμέλγω*, se cheamă la noi mai obicinuit *amurg*.

Alexandri, *Legenda ciocărliei*:

„Dar după multă trudă și mult amar de cale,
O dată cu *amurgul* ajunge într-o vale...“

și mai jos:

„Copila varsă lacrimi; uimită ea simțește
Că inima-i ferice în sinu-i se topește,
Ca ziua cea de vară cînd razele se scurg
Topindu-se în umbra adincă din *amurg* ...“

Costachi Negruzzi, *Au mai pășit-o și alții*:

„Cuprinsă de un trist necaz,
Az
Priveam *amurgu*-ntunecat;
Cat,
Și văd că dintr-un nour des
Ies
Mulțime de draci fioroși
Roși...“

De la Vrancea (B. Ștefănescu), *Sultănica*, p. 5: „*amurgul* serei infășe firea într-un zăbranic sur...”

Ibid., p. 229: „pleca din revărsatul zorilor și să întorcea pe la *amurg* cu alb în căpesterie ...”

Într-un sens figurat:

A. Odobescu, *Doamna Chiajna*, p. 103: „se-nălța pe albăstreala întunecată a cerului un părete îngust și negru, cu muchea surpată, cu laturile crăpate, fioros și cobitor ca urma unui păcat în *amurgul c o n ș t i i n ț e i...*”

Pentru *amurg* se mai aude în popor a m u r g e a l ă (Rîmnic-Sărat, c. Bogza), a m u r g i t sau a m u r g i t e, personificatul M u r g i l ă, impersonalul m u r g e ș t e sau a m u r g e ș t e etc., toate din aceeași tulpină, despre care:

v. *Murg*.

AMURGEALĂ. — v. *Amurg*.

AMURGESC (*amurgit, amurgire*), vb.; s'obscurecir, tomber (du jour, de la nuit). Sinonim cu î n s e r e z.

Alexandri, *Plugurile*:

„Dar lumina *amurgește*, și plugarii cătră sat,
Haulind pe lângă juguri, se întorc de la arat...”

O colindă din Dobrogea:

„Iar când soarele se duse
Și de tot el se ascunse,
Pe când zioa *amurcea*,
Ochii el își arunca
Sub o tufă
De schindufă...”

(Burada, p. 86)

Mai adesea funcționează impersonal.

Costachi Negruzzi, *Alexandru Lăpușneanul IV*: „Abia *amurgise* când Stroici și Spancioc sosiră...”

Alexandri, *O primblare la munți*: „Acum *amurgise* mai de tot, caii obosiseră, și noi începuserăm a simți oarecare dureri prin șolduri...”

Balada *Leacul*:

„Și colea când *amurcea*,
La mîndra lui ajungea...”

(Marian, *Bucov. I*, 184)

Participiul trecut luat ca adjectiv:

A. Odobescu, *Pseudokyn.*, p. 110: „la oara când aburii, înălțîndu-se pe apă, începeau a innegura orizontele a m u r g i t...”

v. *Amurg*. — *Murgesc*.

AMURGIRE } v. *Amurgesc*.
AMURGIT }

²AMURGÎT (plur. *amurgite*), s.n.; part. passé d' *a m u r g e s c* pris substantivement: crépuscule, la tombée de la nuit. Sinonim cu *a m u r g*. Se întrebuintează adesea la plural.

Basmul *Țugulea* (Ispirescu, *Legende*, p. 321): „Merse ce mai merse, și, cînd fu pe la *amurgit*, întilni un om care se uita în sus cu un arc în mină...”

„D e - c u - s e a r ă se zice și la *amurgite*“ (P. Căderea, Neamț, c. Bistricioara).

„Cînd se î n g î n ă z i o a c u n o a p t e a , poporul zice că e: p e - *amurgite*“ (M. Lupescu, Suceava, c. Broșteni).

v. *Amurg*. — *Murgilă*.

AMÛRT
AMURȚEALĂ
AMURȚESC

} v. *Amorțeală*. — *Amorțesc*.

Lector : ANDREI RUSU
Tehnoredactor : POMILIU STATNAI

Apărut 1972. Hârtie tipar A de 63 g/m². Format
700×1060/16. Coli ed. 63,90. Coli tipar 50,75. A.
nr. 23738/1971. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici
859—96.

Tiparul executat sub comanda nr. 10 251
la Combinatul Poligrafic „Casa Științei”,
Piața Științei nr. 1, București,
Republica Socialistă România